ČITANKA
IZ
SLAVENSKE I MADŽARSKE
KNJIŽEVNOSTI.

SLOŽIO I UREDIO

Dr. TOMO MARETIĆ.

L. eleg. g. 587 e (3

Šrepel, Jagić, Skabrenzky, Brückner

BIBLIOTHECA CROATICA
DR. BOŽIDAR MURGIĆ

KNJIŽNICA
BOŽIDARA MURGIĆA
Broj _____

NICHT FERNVERLEIHEN

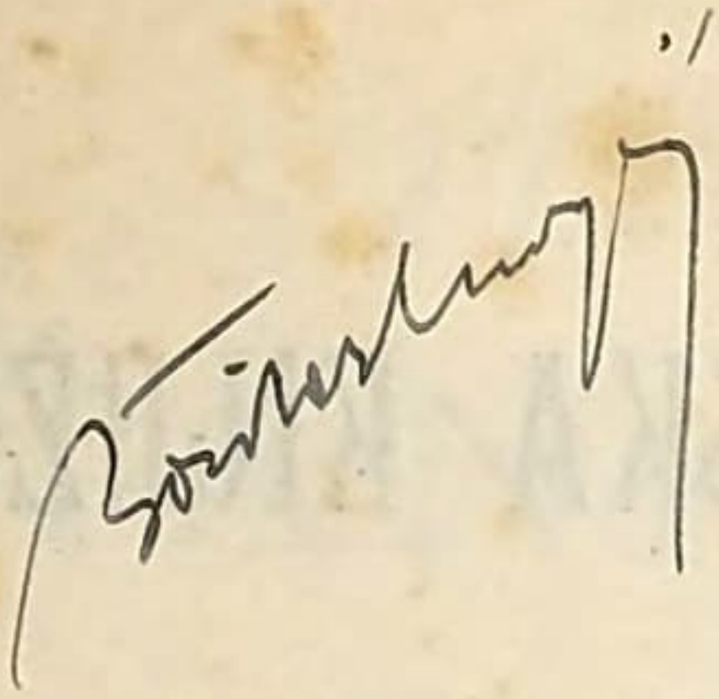

Cg. Kurg. 1971

SVJETSKA KNJIŽEVNOST

U PRIJEVODIMA.

IZDAJE KR. HRVATSKO-SLAVONSKO-DALMATINSKA ZEMALJSKA VLADA
(ODIO ZA BOGOČAŠĆE I ZA NASTAVU).

SVEZAK III.

SLAVENSKA I MADŽARSKA KNJIŽEVNOST.

U ZAGREBU 1896.

NAKLADA KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKE VLADE.

TISKARSKI ZAVOD „NARODNIH NOVINA“.

S. eleg. g. 587e (3

ČITANKA

IZ

SLAVENSKE I MADŽARSKE KNJIŽEVNOSTI.

SLOŽIO I UREDIO

Dr. T. MARETIĆ,

KR. SVEUČ. PROFESOR.

6 K

SLAVENSKA KNJIŽARA
ST. I M. RADIĆ
ZAGREB, Jurišićeva ul. 1.

KR. HRV. SLAV. ZEM. NAKLADA ŠKOLSKIH KNJIGA I TISKANICA

U ZAGREBU.

NAKLADA KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKE VLADE.

1896.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Sadržaj.

I. dio: Česi.

Strana

Prijegled češke književnosti, napisao Dr. S. Bosanac . . 3

Ogledi iz čeških pisaca:

Karlo Jaromir Erben,

Badnji dan, preveo A. Šenoa 20

Blago, preveo D. Boranić 25

Zlatni kolovrat, preveo D. Boranić 40

Jan Neruda,

Loretska zvona, iz „Pobratima“ g. 1891. 50

Božena Njemcova („Němcová“),

Baka, preveo Dr. S. Bosanac 51

Franjo Palacki („Palacký“),

Smrt Karla IV. Njegov značaj i vlada, preveo D. Boranić 83

Jan Hus i sabor u Kostnici (god. 1414—1415), preveo T. Maretić . . 92

Karolina Svijetla („Světlá),

Pokojna Barbara, preveo D. Boranić 122

Jaroslav Vrhlicki („Vrchlický“),

Legenda o sv. Prokopu, preveo D. Boranić 142

II. dio: Poljaci.

Prijegled poljske književnosti, napisao Dr. I. Gostiša . . 167

Ogledi iz poljskih pisaca:

Aleksandar Fredro,

Nitko me ne poznaje, preveo Dr. I. Gostiša 188

Sigmund Kraśinjski („Krasiński“),

Nebožija komedija, preveo P. Budmani 213

Josip Ignjat Kraševski („Kraszewski“),

Kolibar, preveo A. Tomić 231

Strana

Adam Mickjević („Mickiewicz“),
Konrad Valenrod, Pripovijest litavskoga pjevača, preveo T. Maretić . . 260
„ „ Alpuhara, preveo A. Veber 269
Gospodin Tadija, Preveo T. Maretić 271
Henrik Rževuski („Rzewuski“),
Pan Borovski, preveo S. Španić 306
Henrik Šenkjević („Sienkiewicz“),
Iz dnevnika poznanjskoga učitelja, iz „Vienca“ g. 1880. 321
Julije Slovacki („Słowacki“),
Otac okuženih u El-Arišu, preveo T. Maretić 337

III. dio: Rusi.

Prijegled ruske književnosti, napisao Dr. A. Radić 353
Ogledi iz ruskih pisaca:
Nikola Vasiljević Gogolj,
Mrtve duše, preveo Dr. A. Radić 371
Taras Bulba, preveo Dr. A. Radić 403
Ivan Aleksandrović Gončarov,
Oblomov, preveo T. Maretić 431
Mihajlo Jurjević Lermontov,
Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviću, o mladom opričniku i o smjelom trgovcu Kalašnikovu preveo V. Vežić 461
Bjegunac, preveo L. Vukelić 476
Kozačka uljuljanka, preveo L. Vukelić 480
Aleksandar Sergejević Puškin,
Poltava, preveo T. Maretić 481
Lav Nikolajević Tolstoj,
Rat i mir, preveo Dr. A. Radić 522
Ivan Sergejević Turgenjev,
Plemićko gnijezdo, preveo J. Miškatović 569
Rudjin, preveo J. Miškatović 584

IV. dio: Madžari.

Prijegled madžarske književnosti, napisao K. Pfann 617
Ogledi iz madžarskih pisaca:
Ivan Arany,
Uzeće Muranj-grada, preveo Zmaj J. Jovanović 634
Josip Eötvös,
Seoski bilježnik, preveo K. Pfann 673

Strana

Mavro Jókai,

Novi vlastelin, preveo K. Pfann 691
Mili rođaci, preveo K. Pfann 719

Imbro Madách,

Čovječja tragedija, preveo Zmaj J. Jovanović 741

Koloman Mikszáth,

Stara ključarica, preveo K. Pfann 752
Plemićko gnijezdo, preveo K. Pfann 756

Šandor Petőfi,

Zimovnik u Debrecinu, preveo Zmaj J. Jovanović 763
Na kraj šora, preveo Zmaj J. Jovanović 765
Zimnje večeri, preveo Zmaj J. Jovanović 766
Vitez Janko, preveo Zmaj J. Jovanović 768

I. DIO.

ČESI.

I.

Prijegled češke književnosti.

I. Staro doba.

Ukršćanstvu je početak kao mnogim drugima tako i češkoj književnosti, a kršćanstvo je ušlo u Češku i Moravu iz dva izvora: iz latinsko-njemačkoga i grčko-slavenskoga. S ova dva obreda pojavilo se u Čeha i dvoje pismo, jedno latinsko, a drugo slavensko, koje je složio sv. Ćirilo. Slavensko je pismo brzo uzmaklo pred snažnom navalom zapadne prosvjete, koja je u Češkoj učvrstila latinsko pismo. Za to vrlo malo znamo o sudbini blagoslovenoga u slavenskom svijetu rada sv. braće Ćirila i Metodija i njihovih učenika u Češkoj. Tek nekoliko mrvica ostade nam za svjedočanstvo, da je taj rad već u najranije doba prodr'o i u Češku. Jednako nam je malo poznato o slavenskoj literaturi, što se rascvjetala u manastiru sazavskom za opata sv. Prokopija i njegovih našljednika (do konca XI. vijeka), premda su se pristalice slavenske liturgije održale sve do XIV. vijeka, kad je Karlo IV. za njih osnovao slavenski manastir u Emausu. Iz toga vremena imamo krasno jevanđelje rejmsko. 29 listova u tom jevanđelju pisano je glagolicom pod kraj XIV. vijeka u Emausu, a 16 listova pisano je ćirilicom, ali ih nije mogao pisati sv. Prokopije, prvi opat sazavskoga manastira, kako hoće tradicija. Kako početak stare češke knjige leži u kršćanstvu, i to u zapadnome, kojemu je organ bio latinski jezik, nije čudo, što se književni spomenici češki u to doba ogledaju u uzore latinske, te im je sadržaj od veće česti religijozan: jevanđelja, psaltiri i t. d., kako su i pisci većinom svećenici. Na

početku XV. vijeka imaju Česi prvi među svima Slavenima prijevod cijele biblije. Prijevodi iz sv. pisma i duhovna poezija, na pr. o sv. Duhu, o djevici Mariji i t. d. služe najprije za bogoslužje.

U ovo doba ima i takvih književnih pojava duhovnoga sadržaja, koji su posve nezavisni od bogoslužja, te im je svrha namirivati pjesničke i estetičke potrebe onoga doba. To su *legende*. Legende, t. j. životi svetački s različnim čudesima, zapremaju znatno mjesto u književnostima sviju kršćanskih naroda, te su se veoma mnogo čitale i davale obilne hrane fantaziji i religijoznomu čuvstvu, bez kojega ne možemo ni pomisliti srednjega vijeka. Mnoge su ovake legende izvor i prostom narodnom pjesništvu. Na početku XIV. vijeka bila je poznata u Češkoj cijela zbirka legendi, od kojih se pjesničkom vrijednošću najviše odlikuje *legenda o sv. Katarini* u 3519 osmeraca. (Starije su češke legende sastavljene u stihovima sa srokom, a kasnije su pisane prozom). Sadržaj joj je ovaj: Katarina, kći kralja kiparskoga Koste, imala je poći za cara Maksencija i priznati neznabožačku vjeru. Kad na savjet nekoga pustinika ne htjede da prevjeri svoju vjeru, ubiše je na carevu zapovijed, a tijelo joj anđeli odniješe na goru Sinaj. Izvor je ovoj legendi, kao i svjema drugima latinski.

I *legenda o sv. Prokopu* u 1112 osmeraca mnogo se čitala, premda daleko zaostaje unutrašnjom vrijednošću i pjesničkim zanosom za lijepom legendom o sv. Katarini. Od legendi mnogo se ne razlikuju *duhovni romani*, a najznatniji su „Život Josipa egipatskoga“ i „Barlaam i Josafat“ iz XIV. vijeka. U njima je sve puno čudesa i bujne mašte. Ovdje ćemo spomenuti i *pasionale*, t. j. zbirke o životu i mukama svetaca i svetica kršćanskih, *živote sv. otaca* i *spise sv. otaca*, na pr. sv. Jeronima, Augustina, Bonaventure i t. d. Tako je Bonaventurin „Život Gospoda Isusa“ preveden u češki jezik već u XIV. vijeku.

Sa zapadnom kulturom došla je k Česima i sredoviječna drama. Sredoviječnoj su drami dva izvora: crkveni i narodni. Rođenje, muka i uskrsnuće Isusovo, kako nam se pripovijeda u sv. pismu, ima u sebi toliko poezije, da se samo sobom pjesniku nuđa, da ga obrađuje. Muka Isusova odlikuje se po prikazivanju sv. pisma velikom snagom i dramatskom formom, a obredima velike nedjelje i pasijama, ako ih recitira više lica, treba dodati samo sceneriju, pa izlaze posve dramatične. U drugu ruku bijaše u neznabožačkim običajima, obredima i pjesmama jakih dramatskih klica, te ova dva elementa, crkveni i narodni, stvoriše sredoviječnu dramu.

Prizore iz života Isusova, osobito muku Isusovu, počeli su kaluđeri ne samo recitirati, već upravo prikazivati u crkvama, i to najprije jezikom latinskim. Narod je rado slušao, premda nije razumio jezika, jer je ipak razbirao, o čemu se radi. Takva prikazivanja zvala su se *misterije* ili *moralitete*, a svrha im je bila čisto religijozna. Narodu su omiljela ovaka prikazivanja, koja su

napokon zahvatila sav život Isusov, pa i druge događaje iz sv. pisma, te su tako oduljala, da su trajala čitave dane. Skoro su bile crkve za ovaka prikazivanja premalene, a po malo se počeo među latinske stihove uvlačiti narodni govor i prosti narodni elemenat, koji se nije mogao trpjeti u crkvi. Za to se počelo prikazivati pred crkvom, na groblju i na trgu. Najmiliji predmet bijahu tri Marije, što idu k trgovcu po mast za Isusovo tijelo. Ovaj predmet obrađuje i najstarija ovaka dosad poznata latinsko-češka igra iz početka XIV. vijeka, koja se po trgovcu Severinu, što prodaje mast, zove „*Mastičkář*“.

I sredoviječna *romantika* javlja nam se u češkoj knjizi već u ovo najstarije doba kao baština njemačko-latinskoga zapada. Ponajljepši plod ove kršćanske romantike svakako je češka *Aleksandrida*, t. j. kršćansko-romantična pjesma o Aleksandru Velikom. Sjajni pojav Aleksandra Velikoga bijaše viteškomu srednjem vijeku veoma zgodan predmet romantičke poezije. Pjesnik *Guatier de Châtillon ab Insulis* napisao je u drugoj polovini XII. vijeka po grčkim i latinskim historicima latinsku pjesmu o Aleksandru Velikom u 10 pjevanja. Ova je pjesma brzo omiljela tako, da se čitala u školama mjesto starih rimskih pjesnika. Ta je pjesma izvor i češkoj Aleksandridi (iz XIII. vijeka), od koje su nam se sačuvali samo komadi (cijela prva 3 pjevanja i dijelovi 4—7. i 9. pjevanja). Češki se pjesnik držao reda u događajima, koji je u originalu, ali nije prevodio od riječi do riječi, već je koješta mijenjao, dodavao i oduzimao. Samostalnost svoju posvjedočio je i time, što je mjesto heksametra upotrebio osmerac sa srokom te izostavio učeni aparat staroklasični i u pjesmu upleo mnogo alusija na tadašnji život češke zemlje. Zališne epizode i opširne refleksije ruše jedinstvo čina i plastičnost prikazivanja, dok su stihovi i srokovi upravo savršeni, a ni jeziku nema prigovora. Vidi se, da je pisac češke Aleksandride bio veoma darovit spisatelj, prožet kršćansko-viteškim duhom svojega vremena. Njegova je pjesma najsamostalnija i najljepša tvorevina stare češke romantike.

Osim ove romantične pjesme iz staroklasičnoga kruga ima u češkoj književnosti manje znatnih tragova i iz drugih krugova, koje je obrađivala ova grana sredoviječne poezije: iz kruga *francuskoga* ili *karolinškog* o Karlu Velikom i njegovim vasalima, iz *njemačkoga* kruga, što ga u Nijemaca zastupaju veliki epi „Nibelungenlied“ i „Gudrun“, i iz britskoga kruga s krasnim likom bajnoga kralja Artusa i s njegovim okruglim stolom. U drugo doba češke književnosti nalazimo već svu silu romantičnih tvorevina ove ruke, kojima je postanje od česti već u ovo doba.

Osim romana ima u češkoj književnosti manje ili više samostalnih tragova sredoviječnoj zapadnoj *didaktici, basni i satiri*. Znatan je kao zastupnik te grane u staroj češkoj književnosti *Smil Flaška z Pardubic* u XIV. vijeku. Zapremao je od-

lično mjesto u svojoj otadžbini rodom, bogatstvom i inteligencijom, a pao je na bojnom polju g. 1403. kao politički protivnik kralja Vaclava. Ovomu znamenitom čovjeku pripisivali su mnogo alegoričko-didaktičkih djela, ali po najnovijim istraživanjima bit će njegova samo ova tri djela:

1.) Zbirka od 239 poslovica i mudrih rečenica. — 2.) Didaktička pjesma *„Rada otce synovi“* (Savjet očin sinu). U toj pjesmi stari vitez svjetuje svojega sina, kako će se časno vladati u viteškom staležu, te mu daje mnogo nauka, koji su zanimljivi, jer nam razjašnjuju život češkoga plemstva u XIV. vijeku. Iznajprije uči stari vitez svojega sina strahu božjemu, usrdnoj molitvi i poštenju, jer za viteza nema ništa vrednije od časti. Svjetuje ga, da bude pravedan, podašan i srca milostiva; tuđega blaga neka ne želi, ali svoje da brani od drugih. Najzad mu daje nauke za vladanje prema damama u duhu sredoviječnoga trubadurstva i provensalske poezije. Vitez treba da štuje sve dobre dame te im brani čast i poštenje. Otac svjetuje sina, da bude vjeran u ljubavi, a sklonost i ljubav žene treba da cijeni više od zlata i dragoga kamenja, jer nema vrednije stvari na svijetu. Sin zahvaljuje ocu za lijep nauk i obećava, da će najprije služiti Bogu i nastojati, da bude valjan i čestit, a onda će dvoriti dame i u opće sve žene, a najviše od sviju jednu odabranu. — 3.) *Nová rada* (Novi savjet). Mladi kralj poziva svu zvjerad pitajući svako zvijere za savjet. Savjeti pojedinih životinja tiču se privatnoga ili javnoga života, ali od najveće su česti moralni. „Nová rada“ je pjesma didaktična, tendecijozna i alegorična, jer kralj lav ima prikazivati ideal češkoga kralja, kako ga je pomišljao Smil. Pisac je nastojao zadržati individualne crte pojedinih životinja. Tako na pr. zec svjetuje bježati iz boja, medvjed — slatko piti, jesti i dovoljno spavati; svinja — zadovoljavati svoje požude i nečistoću i t. d. No u isto vrijeme orao na dugo i široko propovijeda o strahu božjem s primjerima iz sv. pisma, a labud završuje svoje propovijedanje s propovijeđu o strašnom sudu. U opće su savjeti nekih životinja prepleteni propovijedima dubokoga smisla. Općeno se hvalila Smilova pobožnost, plemenitost i mudrost, a i spisi njegovi potvrđuju, da je dobro poznavao svijet i ljude.

Smilu se pripisivao i vrlo zanimljivi *„Svar vody s vinem“* (Prepiranje vode s vinom); ali je to pisao drugi jedan pisac, kako uči današnja nauka. — Neki se magister najeo slatkih jela i napio vina. U snu mu se učini, da ga je anđeo uznio u treće nebo i on opazi Boga gdje sjedi na prijestolju — kao na sudnji dan. Voda se prepire s vinom, a magister sluša. Vino se hvali, da bez njega nema svadbe ni veselja, a voda odgovara, da je nju pio sam Isus, da je ona jedan od četiri elementa u svijetu i t. d. Prepiranje dugo traje. I jedna i druga strana često se utječe sv. pismu. Voda se hvali, da je liječila bolesti, da se u njoj krstio Isus, da je tekla iz njegova boka, da je mati svemu na svi-

Pjesma po Čačlanu iz 10 stog.
Biskupija u Pragu 973.

jetu. Ona osvježuje livade i rijekama resi sela i gradove. Za tim kori vino, da ono zaluđuje čovjeka, da je Noja i Lota bacilo u grijeh i pogibao i t. d. Vino odvraća, da više vrijedi od vode, jer je Isus pretvorio vodu u vino, a ne vino u vodu. Isus je nazvao vino svojom krvlju, a ne vodu; u vodi živi svakojaka gamad, a piju je krave, konji i kojekakva zvjerad. Vodu ljudi proljevaju, a vino čuvaju u čistom posuđu; kad se čovjek napije vina, nekako se ojunači, makar bio i kukavica. Magister ih počne miriti veleći im, neka žive u miru bez zavisti, neka se ne prepiru o tom, tko pije više vina ili vode, već po volji božjoj da svak pije, što može.

I češka *historiografija* počela se na latinskom jeziku u formi sredoviječnih analista. Najstariji je ovaki kronist u Češkoj *Kuzman Pražanin* (Cosmas Pragensis, g. 1045—1125), otac stare češke historiografije.

Na početku XIV. vijeka nalazimo već i češkim jezikom pisanu hroniku, koja je složena u stihovima sa srokom. To je hronika, koja se spominje pod imenom *Dalimila*, ali se ne zna, tko joj je upravo pisac. Ova je hronika dragocjen spomenik stare češke književnosti, ali nije nipošto pouzdan izvor za historiju, jer je Dalimil (ili kako se već zove pisac kronike) sabrao iz narodnoga pričanja i od drugud mnogo priča, pa ih pripovijeda kao pravu istinu. Prave je poezije veoma malo u Dalimilovu pripovijedanju, ali je zabavan njegov originalni ton, koji je često drastičan. Dalimil je bio protivnik Nijemcima te kod svake zgode izriče antipatiju prema njima i pokazuje svoj žarki patriotizam.

Kako smo vidjeli, sva je češka književnost i prosvjeta u ovo staro doba bila pod utjecajem latinsko-germanskoga zapada, koji je svima djelima utisnuo svoj biljeg. Ima do duše u pojedinih pisaca, na pr. u Dalimila, Smila i t. d. i glasne oposicije protiv Nijemaca i njemačkoga duha, ali je utjecaj latinsko-njemački bio odviše silan kulturno-historijski fakt, da bi ga onako slabi otpor tadašnjega češkoga života mogao zapriječiti. Premda to nije nikakva sramota za češki narod (jer se zakonima općenoga kulturnoga razvitka ne može nitko protiviti), ipak bi češkomu patriotizmu neizrečeno više godilo, da se može naći dokaza, da je najstarije doba češke knjige bilo narodno i samostalno. Plod su i znak ove patriotičke želje: *Kraljodvorski* i *zelenogorski rukopis* u češkoj knjizi na početku XIX. vijeka, za koje je nedavno nauka bjelodano dokazala, da su podvale (falsifikati). Za to ne pripadaju ti „spomenici“ u staru češku literaturu, a inače su dosta velike pjesničke cijene, te su prevedeni gotovo u sve evropske jezike, dok su ih ljudi držali za autentične.

U ovoj periodi osnovao je *Karlo IV.* (g. 1346—1378) i praško sveučilište (g. 1348), prvo u srednjoj Evropi. Premda se u tom sveučilištu predavalo sve latinski i širio se sholastički duh, opet je utjecaj ovoga sveučilišta na češku prosvjetu i književnost bio golem. Učitelji i đaci otvoriše i u Češku put novim mislima,

koje za pô vijeka pokrenuše veliki onaj pokret, kojemu je korijen u religiji, ali je na skoro zahvatio narodnost, književnost i jezik, u opće sve mišljenje i težnje češkoga naroda u *husitizmu*. I s husitizmom počinje se u češkoj književnosti:

1468 prvi tisak knjiga

II. Srednje doba.

A. Od Husa do smrti kralja Đurđa Podjebradskoga. Prije nego počnemo govoriti o Janu Husu, treba da bar spomenemo neke njegove predšasnike. Ni jedan veliki politički, socijalni ili književni pojav ne stoji osamljen kao kakvo čudo, već je pošljedica dugotrajnoga prirodnoga razvoja. Od Husovih znatnih predšasnika spominjemo samo *Jana Miliča* iz Kromjeriža (Kroměříž) i znamenitoga kršćanskoga filosofa, moralista i teologa *Tomu iz Štitnoga* (Tomáš ze Štítného g. 1331—1400), koji su pisali češki. U spisima svojim raspravlja Tomo o Bogu i carstvu nebeskom, o svijetu i njegovu uređenju, o čovjeku i ljudskom društvu u duhu kršćanske nauke i sholastičke filosofije. U raspravljanju religijoznih i filosofičkih pitanja razlikuje se od svojih predšasnika i suvremenika u tadašnjem učenom svijetu, jer ne raspravlja suho za naučnjake, već živo i piše praktički za prosti češki narod. Već je po sadržaju literarna cijena Tominih spisa velika, a još veća postaje zbog spoljašnje forme. Slog je vrlo poetičan, dikcija gdje treba i uzvišena, a jezik uzoran. On je pisao češki za svoj narod, a narodni ponos lijepo posvjedočuju ove njegove riječi: „Pisat ću češki, jer sam Čeh, a Bog jednako ljubi Čeha i Latina“.

Ovaki su ljudi svojim ideama utirali put djelovanju Magistera *Jana Husa*. Hus je veoma znatno lice u češkoj povijesti i književnosti, jer je u velike probudio narodnu snagu češkoga naroda. Veliki se ovaj čovjek rodio u Husincu g. 1369. Učio je u Pragu i postao profesor u praškom sveučilištu i propovjednik u betlehemskoj kapeli. Dva puta je bio i rektor. U sveučilištu živo je branio prava češkoga naroda. Praško je sveučilište bilo posve u vlasti njemačkih profesora i đaka, jer su Nijemci kod glasovanja imali tri glasa, a Česi samo jedan. (U ono vrijeme bila su sveučilišta autonomne korporacije, koje su se same upravljale). Hus i njegovi prijatelji skloniše kralja Vaclava, te je podijelio Česima tri glasa, a svima ostalim narodima samo jedan (g. 1409.). Budući da je branio krivovjerne spise Wiklefove, zavadi se Hus sa praškim arcibiskupom, koji ga i prokune. (g. 1412). Upravo tada spremao se papa Ivan XXIII. da povede krstašku vojnu na kralja napuljskoga, te obeća oprost svima onima, koji pođu na tu vojnu. Hus počne propovijedati protiv oprosta i stjecati sve više pristalica. Za to ga i papa prokune (g. 1412), te morade otići iz Praga. Premda je papa zaprijetio interdiktom svakomu mjestu, gdje bi se Hus desio, propovijedao je on ipak po manjim

1420 poteknli su Husiti svoje protivnike

gradovima i selima, a svagdje je narod gomilama dolazio slušati ga. God. 1414. pođe Jan Hus na veliki crkveni sabor u Kostnicu, jer mu je kralj Sigismund obećao i zaštitnim pismom zajamčio, da mu se ne će nikakvo zlo dogoditi. Ondje ga ipak kao jeretika osudiše i spališe na lomači 6. srpnja g. 1415.

Hus je najglavniji spisatelj svojega vremena, a proslavio se u češkoj književnosti i kao reformator pravopisa, jer od njega potječe sadašnji diakritički pravopis, što ga je Gaj od Čeha uveo i za hrvatski jezik. (Diakritički se zove onaj pravopis, koji ima diakritičke znakove nad nekim slovima na pr. *ć, č, š, ž*).

Sva književna djela Husova više su ili manje u svezi s reformom, a pisao je narodnim jezikom za narod kao i slavni predšasnik njegov Tomo Štítný. Najznatnije mu je češko djelo *Postilla*, t. j. tumačenje nedjeljnih jevanđelja. Kao pisac kršćanskoga morala najviše se proslavio djelom, kojemu je natpis „*Dcerka, o poznání cesty pravé k spasení*“ (Kćerka, o poznanju pravoga puta k spasu). Kao dialektik odlikovao se u „Tumaču brojanica“ (Výklad větší na páteře). Znamenit su spomenik Husova literarnoga rada i propagande mnogobrojna pisma latinska i češka, od kojih su osobito poznate njegove češke *poslanice* drugovima iz tamnice u Kostnici, koje se tragično doimaju čitatelja. — Hus je poznat i kao pjesnik triju duhovnih pjesama. To je bio početak duhovne poezije husitske, koja se kasnije lijepo razvila.

Karakteristično je za ovo doba češke književnosti, što nema poezije i što se ustalio književni jezik. Osim pjesama duhovnih i narodnih veoma se malo češki pjevalo i gotovo ništa, što bi imalo kakvu pjesničku vrijednost. Ali za to je lijepo dotjerana proza, premda u golemoj množini prozaičnoga rada nahodimo mnogo prijevoda i nesamostalnih djela.

Prozi je većinom sadržaj crkven i polemičan, a uz Jana Husa lijepo su ime stekli *Jakoubek ze Stříbra*, *Jan z Rokycan* i *Petar Chelčický* od strane husitske, a *Hilarije Litoměřický*, *Jošt z Rožmberka* i drugi od katoličke strane.

Kad su utišali vjerski ratovi u drugoj polovini XV. vijeka, počeše se javljati i *ljubavne* i druge rimovane pjesme; gdjekoje dišu narodnim duhom, ali većina ih malo vrijedi. Literatura se u Češkoj opet digla, kad je kralj Đurađ Podjebradski (Poděbradský) moćnom rukom svojom uveo red i mir u zemlji.

B. Doba Jagelovsko. Na koncu XV. vijeka javlja se u kulturi evropskoj nov pokret, koji je poznat pod imenom *humanizma*. (Humanizmu je bila glavna zadaća marljivo izučavanje staro-klasičnoga svijeta, t. j. jezika i literature grčke i rimske, da se time probudi i ubrzi prava ljudska prosvjeta — humanitas, — plemenitost i dobar ukus. Ovaj novi kulturni smjer došao je iz Italije, kamo su se nakon pada Carigrada (g. 1453) zbježali grčki naučnjaci i probudili smisao za klasičnu književ-

nost i umjetnost, oko koje su već Dante i Petrarka nastojali). I češkoj literaturi mnogo je koristilo, kad se za Jagelovca Vladislava II. počeše marljivo izučavati grčki i rimski spisatelji. Brzo se razabraše dva smjera među češkim humanistima. Jedni između njih zaneseni budući dotjeranim klasičnim djelima nijesu ništa drugo lijepo i vrijedno vidjeli osim klasičnih jezika te su pisali latinskim jezikom. Prvak je među njima učeni *Bogoslav Hasišteinský* z Lobkovic (g. 1462—1510). Drugima klasicizam nije bio svrha, već samo sredstvo, te su nastojali formalno i materijalno usavršiti češki jezik nedostignutim uzorima klasičnih djela. Od ovih su najznatniji: glasoviti pravnik *Viktorin Kornel* ze Všehrd, *Grgur Hrubý* z Jelení i *Václav Písecký*.

Ni u ovo doba nema valjane poezije u Čeha. Humanizam je na žalost odvraćao darovitije ljude od češkoga pjevanja, jer su pjevali latinski po klasičnim uzorima. Češke su se pjesme sačuvale od dva rođena Čeha: Ctibora *Tovačovskoga* i *Hyneka* iz Podjebrada (z Poděbrad). Od nepoznatoga pjesnika imamo iz toga vremena pjesmu moralno-didaktičnu *„Rada všelikých zvířat“* (Savjet sviju životinja).

C. Doba Ferdinanda I. i Maksimilijana II. Za Ferdinanda I. lijepo su dizali češku književnost češka braća i ježoviti, koji su g. 1556 pozvani u Prag, gdje su osnovali teološke i filosofičke škole. U prozi je humanizam imao i u ovo doba odličnih zastupnika. Spomenut ćemo *Václava Hájeka* iz Libočana (z Libočan), koji je napisao opširnu hroniku zanimljivu, ali s historičkoga gledišta vrlo nepouzdanu. Osobito je znamenit svojim radom u ovo doba *Jan Blahoslav* (g. 1523—1571), a najznatnije mu je djelo *prijevod sv. pisma novoga zavjeta* iz grčkoga jezika. Učenošću svojom može se on porediti sa slavnim Komenskim. Na koncu svojega života napisao je *češku gramatiku* i upravo ta je gramatika uzrok, što su češka braća toliko nastojala o ljepoti i čistoći jezika svojega. I za češku metriku vele je zaslužan ovaj znameniti čovjek. Ima od njega i duhovnih pjesama u češkom jeziku. Valjane svjetske poezije nemaju Česi ni u ovo doba.

D. Od Rudolfa II. do bitke bjelogorske. Za Rudolfa II. oživljavaše znatnije blagostanje u narodu umjetnost i literaturu. Car je cijenio umjetnike i naučnjake te ih je često iz tuđine zvao u Prag, gdje je i sam sjedio. Narod je češki u ovo doba imao mnogo lijepo uređenih škola, iz kojih se klasična obrazovanost širila u narod. Ali se za to s mnogim tuđincima na carskom dvoru u Pragu zavukla i ljubav tuđih običaja i jezika, osobito među gospodom. Religijozne borbe, stišane za Maksimilijana II., zaoštriše se u ovo doba i dovedoše narod do kobne katastrofe na Bijeloj gori kod Praga (8. studenoga 1620). U ovo se doba pisalo veoma mnogo knjiga, ali je u opće malo bilo originalnih radnja. Najbolje označuju karakter ovoga doba: *biblija kraljička* (biblí kralická), Pavao *Kristijan* iz Koldina (Pavel Kristian z

Koldína), *Adam iz Veleslavina* (z Veleslavina), *Václav Vratislav* iz Mitrovicâ (z Mitrovic) i *Karlo iz Žerotina* (Karel z Žerotína).

„Kraljička biblija“ zove se češki prijevod sv. pisma, što su ga priredila češka braća i štampala u Kraljicama (ve Kralicích) u Moravi. Uzorni ovaj prijevod i tumač sv. pisma kruna je velikih zasluga češke braće za češki jezik. *Pavao Kristijan* bijaše odličan pravnički pisac; *Adam iz Veleslavina* stekao je lijepo ime kao prevodilac staroklasičnih djela; *Václav Vratislav iz Mitrovicâ* proslavio se putopisima, a *Karlo iz Žerotina* kao politički i historički pisac. Karlo iz Žerotina (1564—1636) drži se s punim pravom za najznatnijega Čeha XVII. vijeka; on je prvi češki pisac ovoga vremena. Sve, što je pisao, velike je vrijednosti, a u češkom jeziku može se s njim isporediti samo Komenský. Svjetska poezija u ovo doba nije dostigla svojom vrijednošću prozu, kako nam svjedoče sve pjesme najznatnijega tadašnjega pjesnika Šimuna *Lomnickoga* (Lomnický). Njegove pjesme pokazuju vještinu u rimama, ali su prazne i razvučene bez zanosa.

Neki literarni historici zovu doba Rudolfa II. „zlatno doba“ češke književnosti. Jezik je češki istina u ovo doba došao do onoga stepena, na kojem je danas, ali ipak ovo doba ne zaslužuje, da se zove „zlatno“, već ako hoćemo isporediti s radom i rodnošću ovoga doba kasniju siromaštinu poslije bjelogorske bitke.

E. Od bitke bjelogorske do Josipa II. To je doba pada. Poslije velike nesreće bjelogorske nije čudo, što je i literatura češka pala brojem i vrijednošću radova svojih. Ježoviti su palili češke knjige i određivali smjer književnosti u ovo siromašno i tužno doba vjerske reakcije. Najviše su se pisale tada knjige religijozne i didaktične, postile, propovijedi, životi svetački i t. d. Veoma se marljivo obrađivala povijest, a svjetsko je pjesništvo slabo životarilo. Najsjajniji je pojav u ovo doba Jan Amos *Komenský* (g. 1592—1671), slavni pedagog i besmrtni osnivač zorne obuke. On je učio, da mladež valja učiti jezikom materinskim sa sviju strana razvijajući duševne snage, razum, srce i volju. Bilo je u njega pjesničkoga duha i žive fantazije. Njegove knjige, pisane jezikom češkim, bit će svagda uzor jedre proze i nepresušno vrelo pouci, dok traje češkoga jezika.

III. Novo doba.

A. Pripravno vrijeme. (Od Josipa II. do g. 1820). Kako je poslije bitke bjelogorske češki narod pao materijalno i moralno, trebalo ga je uskrisiti na nov život. Reforme Marije Terezije i Josipa II. dizale su materijalno blagostanje u narodu, a budile su pomalo i duševne snage. Od centralizacije Josipove i nastojanja njegova, da se njemački jezik širi na štetu češkoga, češki se narod branio i budio se kao kakav feniks iz svoga pepela na nov život.

Narodna samosvijest počela se širiti najprije među obrazovanim Česima, te je zahvatila i neke aristokratičke obitelji na pr. *Kninske, Šternberge, Kolovrate, Cernine* i t. d. Među prostim narodom budili su narodni duh veoma polako duhovnici i učitelji. Na osvitku nove češke literature pisali su različne knjige prostim narodnim slogom na pr. Václav Matija *Kramerius* i Fr. Martin *Pelcl*. Dalje su se izdavale starije zgodne knjige u novom jeziku i gradile se pjesme po novim uzorima. Na čelu je ovakim pjesnicima u ovo doba Ant. Jaroslav *Puchmajer*. Najznatniji su književni pojavi u ovo doba:

1.) U *prozi*: Kramerijeve pripovijetke, Pelclova nova češka hronika i Jungmanov prijevod Chateaubriandove Atale. — 2.) U *poeziji*: Puchmajerove pjesme, Jungmanov prijevod Miltonova „Izgubljena raja" i Polákova „Uzvišenost prirode" (Vznešenost' přírody).

Središte literarnoga rada bijaše u ovo vrijeme Prag, a neko vrijeme i Beč.

B. Doba preporoda (1820–1850). Preporodu književnosti i duševnoga života u opće mnogo su koristila narodna društva i zavodi. Na prvom mjestu treba spomenuti „Češki muzej" (České muzeum), osnovan g. 1818 za njegovanje prirodnih nauka i svega, što se tiče kulture češke. Za tim je znatno društvo „Matica češka", koja se osnovala uz Muzej g. 1830. za obrađivanje jezika i domaće književnosti. Veliko kulturno značenje imaju *pozorište, čitaonice* i *časopisi*, od kojih su najznatniji *Krok* (od g. 1821), *Časopis českého musea*, što ga je g. 1827, osnovao Palacký, *Květy* (od g. 1834), *Česká Včela* (č. pčela, od god. 1834).

Sve ove narodne institucije (kojima analogne nahodimo i u vrijeme buđenja hrvatskoga naroda za ilirizma) jako su ubrzivale razvoj češke književnosti i narodne samosvijesti.

I proza i poezija ima u ovo doba upravo klasičnih zastupnika. Najodličniji su prozaični pisci veliki i opće poznati naučnjaci: Jos. *Jungmann*, J. Sv. *Presl*, P. J. *Šafařík* i Fr. *Palacký*, koji su obogatili češku književnost epohalnim djelima.

Josip *Jungmann* (1773—1847) najstariji je radnik u ovo doba, te mu rad ide i u predašnje doba, što smo ga nazvali „doba pripravno". Najznatnije mu je djelo „Slovník českoněmecký" (češko-njemački rječnik) u 5 velikih toma (1835—1839), koji je i danas zbog svojega obilja riječi veoma koristan svakomu. Drugo je znamenito djelo Jungmanovo „Historie Literatury české" (Historija češke literature). Premda ovo djelo ne zaslužuje imena literarne historije, ipak je kao bibliografija literarnih spomenika, štampanih i rukopisnih, veoma znatno. Mnogo je manjih stvari pisao u časopisima, na pr. u Kroku, Časopisu češkoga muzeja i t. d. Pored Jungmana glavni je osnivač naučne literature novočeške *Jan Svatopluk Presl* (1791—1849), koji je pišući prirodopisna djela stekao velikih zasluga za češku naučnu terminologiju. Još i danas su epohalne cijene djela Pavla Josipa *Šafařika* (1795

o Husu spisle: Čech, Třebízský, Palacký, Tuchmajer, Vocel, Tyl, Klicpera, Chocholoušek.

do 1861), koji se rodio g. 1795 u Kobeljarevu u Slovačkoj. Sveučilišne je nauke svršio u Jeni, pa je neko vrijeme bio odgojitelj u Požunu, gdje se sprijateljio s Palackim. Godine 1819. postade profesor, a skoro i ravnatelj gimnazije novosadske. U Novom Sadu ostade četrnaest godina, a onda otide u Prag, gdje se posve dao na nauku, te je češkomu narodu i slavenskoj nauci ostavio radova neprolazne cijene, od kojih je najznatnije djelo „*Slovanské starožitnosti*“ (1837), gdje je prikazana prošlost slavenskih naroda od najstarijih vremena do godine od prilike 1000. Dopunjak je Starožitnostima „*Slovanský národopis*“ (1842), gdje su u kratko prikazani današnji slavenski narodi u pogledu etnografičkom. Napisao je i historiju slavenskoga jezika i literature (Geschichte der slavischen Sprache und Literatur 1826). Odio jugoslavenski (t. j. historija literature hrvatske, srpske i slovenske) izišao je prerađen po smrti Šafaříkovoj u njemačkom jeziku. — Klasičnom svojom historijom češkoga naroda u Češkoj i Moravi (Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. 1848—1876, pet dijelova u jedanaest svezaka) proslavio se Franjo *Palacký* (1798—1876). Pripovijedanje je pragmatično, politički i kulturni događaji pisani su upravo klasičnim slogom; a osobitu hvalu zaslužuju odsjeci o husitskom pokretu i o Đurđu iz Podjebrada.

Najznatniji je pjesnik ovoga doba Jan *Kollár*. On se rodio g. 1793. u Mošovcima u sjevernoj Ugarskoj. Filosofiju i teologiju svršio je u Požunu, a g. 1816. otide u Jenu u sveučilište, gdje je marljivo učio nauke filosofičke, historičke, filologičke i prirodne. U jenskoj okolici upoznao je i svoju Minu (Wilhelminu Schmidt), koja se duboko dojmila njegove poezije i života. Iz Jene se vraćao Kollár kući preko Praga, gdje je neko vrijeme probavio s Jungmanom i s drugim tadašnjim češkim piscima. Iz Germanije, s obala Sale, ponio je Kollár dušu punu najzanosnijih rodoljubnih osjećaja, a u srcu sliku svoje Mine. I jedno i drugo u velike je znatno za život i rad Kollárov. Evangelička crkvena općina slovačka u Pešti izabere ga za vikara (kapelana), da bude u pomoć staromu i bolešljivomu pastoru. Teško bijaše to mjesto, jer je imao veoma mnogo duhovnoga posla, a i velikih neprilika i prepiranja s Nijemcima, koji su mu zagrčivali i ono malo slobodnih časova. Veliki napori naudiše mu tjelesnom zdravlju, tako da je gotovo svu 1823 godinu dosta opasno bolovao od pluće. — God. 1821 izda Kollár „Pjesme“ u 86 soneta. Veliku njegovu slavu provede istom drugo izdanje tih pjesama, koje već ima slavni natpis „Slávy Dcera“ (Slavina kći). Među sonetima od g. 1821 nahodimo uz ljubavne pjesme tek gdjekoji rodoljubni uzdisaj, a „Slávy Dcera“ sva je ožarena toplim žarom narodnih rodoljubnih osjećaja. Još više su se izgubile isprvične ljubavne pjesme među rodoljubnim pjesmama u trećem izdanju (g. 1832), gdje nahodimo pet pjevanja s ovim natpisima: 1.) Sála, 2.) Labe, Rén, Vltava, 3.) Dunaj, 4.) Lethe, 5.) Acheron.

Od svega silnoga književnog rada Kollárova svakako je najznatnija „Slávy Dcera“; to je djelo bilo kao neko jevanđelje i sjajan luč, koji je daleko pokazivao putove i ogrijavao slavenske duše. A još i danas potresaju nam dušu uzvišeni elegički distisi krasnoga „predspjeva“ (předspěv). U prvom pjevanju slavi Kollár svoju ljubav k Mini i patnje slavenskoga plemena. Najljepša su mjesta, gdje zanosnim riječima slavi ljepotu Mine, Slavine kćeri. U drugom se pjevanju pjesnik ukrca na Sali u fantastičnu barku, a vodi ga „Milek“, tobožnji Bog ljubavi u Slavenâ. Vozeći se rijekom izlaze mu pred pameću razne historičke uspomene iz krvave prošlosti tamošnjih Slavena. Iz sjeverne Njemačke putuje u Holandiju, da ovjenča grob Komenskoga, slavnoga pedagoga češkoga, koji je umr'o prognanikom u Amsterdamu. Odavle se vraća Rajnom u južnu Njemačku i svagdje nahodi tragove negdašnjega sjaja slavenskoga. Za tim ga mašta zanosi prema Moravi, Poljskoj i Rusiji. U trećem spominje Jug: Slavene u Ugarskoj, Hrvatsku i Srbiju. I tu su isprepletene historičke uspomene s lirskim ushitima i zgodnim retoričnim opomenama, da bi se Slaveni što prije složili. Ni tobožnja smrt Minina (koju pjesnik izmišlja radi pjesničke svrhe) ne može oslabiti Kollárovu živu vjeru, da će Slaveni pobijediti. U četvrtom se pjevanju njegova Mina uspela na nebo, pa sada ona mjesto „Mileka“ vodi pjesnika. Prošavši Letu, od koje Slavenin zaboravlja sve nepravde, ulazi u nebo k prijestolju boginje Slave pod svetom lipom, kojoj po lišću lijeću pčelice. Te su pčelice duše Slavenâ, koji još nijesu sišli na zemlju. U kolu blaženih nalaze se ljudi zaslužni za Slavene. U čistilištu su oni Slaveni, koji nijesu pisali slavenski, već kojim tuđim jezikom. U petom nam pjevanju opisuje pakao i sve one muke, koje muče nesrećnici. U paklu su neprijatelji Slavenâ i slavenski renegati. Kad Mina izbroji sve muke paklene, uzvine se na zvijezdi u nebo. — Tko hoće valjano da razumije „Slávy Dceru“, treba da dobro poznaje slavensku davninu. Za to je pjesnik sam napisao veliki tumač svojoj „Dceri“, koja je ispjevana u sonetima.

Najznatnije djelo Kollárovo iza „Slávy Dcere“ svakako je njemačka brošura „Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation“ (prvo izdanje g. 1837 u Pešti, a drugo g. 1844 u Lipisci), gdje raspravlja o književnoj slozi sveslavenskoj i pokazuje praktične putove, koji vode do te svrhe. Cijelo je Slavenstvo Kolláru jedan narod, koji ima više različnih narječja. Mali potoci jedva nose gredice i daščice. Volga i Dunav nose velike brodove ondje, gdje se njihovi pritoci ujedinjuju u jednu struju. Tako treba da rade i Slaveni, pa će im se ispuniti ideali!

Objelodanjene su i Kollárove „Propovijedi“, u kojima se očito razbira njegov duh. I „Putopisi“ žarko su pisani i razgrijani ideom slavenskom. Izdao je zbirku slovačkih narodnih pje-

sama i veoma zaslužan „Slabikář“ (bukvar). Pisao je i velike naučne rasprave, ali ih nije vrijedno ni spomenuti, jer su žalosne zablude fantazije. God. 1849. postade profesor arheologije i slavenske mitologije u bečkom sveučilištu, a god. 1852. umrije u Beču.

Prikazali smo malo opširnije život i rad Kollárov, jer je u velike utjecao u razvoj našega narodnoga i književnoga preporoda zanoseći hrvatske preporoditelje idealima svijeta slavenskoga. God. 1841. putovao je Kollár Italijom, Tirolom i Bavarskom, pa je pohodio i Hrvatsku. Hrvati su ga u Zagrebu objeručke primili. „Danica“ donosi u 38. broju te godine zanosan pozdrav Janu Kolláru „velikomu pěsniku i uzajemnosti sveslavjanske neumàrlomu spisatelju“, a Kukuljević opisuje svečanost, koju su Zagrepčani priredili Kolláru „mužu, kojega već ime svako pravo slavjansko sèrdce plamenom svete vatre podpaljuje“.

Kollár je kasnije opisao taj svoj boravak u prvom „Cestopisu“, gdje osobito hvali čitaonicu u Zagrebu, punu slavenskih novina i sveslavenski život, kojega nije bio nigdje tako našao kao kod nas.

Uz Kollára najveći je pjesnik ovoga doba Franjo Vladislav *Celakovský* (g. 1799—1852). Znatno mu je djelo *„Růže stolistá“* (Stolisna ruža) u dva dijela po 50 pjesmica iste mjere i ritma. U prvom dijelu preteže ljubavni karakter, a u drugom poučan i rodoljubni. Misli su svuda plemenite, a dikcija ugodna i pravilna. Najljepša su mu pjesnička djela *„Ohlas písní ruských“* (Jeka ruskih pjesama 1828) i *„Ohlas písní českých“* (Jeka čeških pjesama 1839). U prvom djelu pjesme su većinom epske, posve originalne, ali prožete duhom narodne ruske poezije i u pojedinim formalnostima, kao što su stihovi bez sroka, aliteracije, palilogije, epiteti i t. d. U „Jeki čeških pjesama“ pretežu lirske pjesme, spjevane posve u duhu narodne poezije češke sa svim njezinim osobinama i dosjetljivošću, satirom, srdačnošću i t. d. Čelakovský je ovako krasno izučio duh narodne poezije slavenske sabirajući slavensku narodnu poeziju. Plodove ovoga njegova truda imamo u tri sveska „Slavenskih narodnih pjesama“ (Slovanské národní písně 1822—1827).

Krasno je pogađao duh narodne poezije i Karlo Jaromir *Erben,* (1811—1870) u svojim „Kiticama iz narodnih priča (Kytice z pověstí národních 1853). I Erben je sabirao narodno blago. Na način Erbenov pjevao je krasne balade Samo *Chalúpka* (1812—1883) na osnovi narodnih priča.

Među najstarijim pjesnicima ovoga doba zaprema časno mjesto svojim epskim pjesmama iz češke historije Jan Erazim *Vocel* (1802—1871). Poznato je i njegovo arheologičko-historičko djelo *„Pravěk země české“* (prastaro doba zemlje češke).

Najznatniji je zastupnik umjetnoga junačkoga epa u češkoslovačkoj literaturi još danas Jan *Hollý* (1785—1849). U mladosti

je marljivo čitao i prevodio latinske i grčke pjesnike. Spjevao je tri velika epa: *Svatopluk* (XII pjevanja), *Cyrillo-Methodiada* o radu sv. braće solunske i *Sláv.* Sva se tri epa odlikuju velikom plastičnošću, živim crtanjem pojedinih prizora i u opće živom fantazijom. Najviše mu se prigovaralo, što je uzeo cijele dijelove iz Vergilija, Homera i Miltona.

Najodličniji je u novelistici toga vremena Josip Kajetan *Tyl* (g. 1808—1856). Napisao je veoma mnogo pripovijedaka, društvenih i historičkih, koje se sve odlikuju vrućom ljubavi k otadžbini, a pisane su kićenim i živim slogom. Najveće mu je djelo patriotički roman *„Poslední Čech“* (pošljednji Čeh 1844.), u kojem se opisuje potomak staroga plemićkoga roda, koji se dugo drži za pošljednjega Čeha, dok ga napokon jedan pjevač ne odvrati od te čudne misli.

Među najbolje češke pripovjedače ide darovita spisateljica Božena *Němcová* (g. 1820—1862). Rodila se u Beču, gdje joj je otac bio niži činovnik, rodom Nijemac, a mati Češkinja. Odgajala ju je mati i baka, koju je kasnije onako živo prikazala u svojoj „Baki“. Rano se udala, već g. 1837 za činovnika kod financijske straže. Kako joj je muž često mijenjao službeno mjesto, imala je zgode upoznati češki narod u različnim krajevima češkoslovačke zemlje kao malo koji drugi spisatelj. Najprije je marljivo čitala njemačku književnost, osobito Schillera i Goethea, te je i prvu svoju pripovijetku napisala njemački, ali ju je sažegla i skoro je počela pisati češki, na što je osobito potakoše patriotske pripovijetke Tylove. Najzad preseli god. 1842 sa svojim mužem u Prag, gdje se našla među rodoljubnim spisateljima, koji su je upoznali s književnom teorijom i pokazali joj građu u narodnom životu i pjesništvu. God. 1843 već se javljahu u časopisima njezine pjesme, narodne pripovijetke, etnografičke crtice i pripovijetke iz narodnoga života. Skoro je opet otišla iz Praga te je mučno živjela u provinciji i na selu, kad joj muž g. 1853 izgubi službu. Najznatnija su joj djela „Babička“ (Baka) i „Pohorská vesnice“ (Gorsko seoce). Pripovijetke ove znamenite spisateljice odlikuju se dobrim poznavanjem narodnoga života i jezika, živim pripovijedanjem i srdačnošću. Ona duboko ćuti poetičnu stranu prostoga narodnoga života i umije majstorski je prikazati zanimljivim i značajnim crtama.

Najznatniji su zastupnici lirske poezije u ovo doba: Josip Krasoslav *Chmelenský*, Karlo *Vinařický*, Franjo *Sušil*, Franjo Jaroslav *Vacek-Kamenický*, Boljeslav *Jablonský* i Vaclav *Štulc*; — *Chmelenský* je pisao i prve češke opere.

Vaclav Kliment *Klicpera* (1792—1859) osnivač je nove češke dramatske književnosti. Napisao je do 50 originalnih drama. Građa im je većinom iz češke povijesti ili iz čeških priča i narodnoga života. Za najsavršenije njegovo djelo drži se tragedija „Soběslav“ (g. 1825), u kojoj se prikazuje borba za češki prijesto među

Friderikom (Bedřih), sinom kralja Vladislava, i Sobjeslavom, tada najstarijim Přemislovcem, kojega su zvali „seoski knez“.

Kao pisca tragedija vrijedno je spomenuti Franju *Turinskoga* (1797—1852), koji je napisao tragediju „Angelinu“ (1821), „Virginiju“ (1841) i dramu „Pražani god. 1648.“ (1848).

Šimun Karlo *Macháček* (1799—1846), vrstan prevodilac starih klasika, napisao je nekoliko drama, koje se više odlikuju formalnom savršenošću nego pjesničkim zanosom.

C. Najnovije doba. U ovo doba lijepo su se razvile sve grane pjesništva i umjetne proze. U poeziji najznatniji su: Vítězslav *Hálek*, Jan *Neruda*, Adolf *Heyduk*, Svatopluk *Čech*, Jaroslav *Vrchlický* i Eliška *Krásnohorská*.

Vítězslav *Hálek* (1835—1874) je kao i mnogi drugi češki pisci bio prostoga roda. Gimnaziju i tadašnje filosofičke nauke svršio je u Pragu, gdje se stalno nastanio i dao se na književnost. Bio je urednik velikih belestričkih časopisa: „Zlatá Praha“ i „Květy“ (do g. 1872). Kako je bio krasnoga talenta, s neobičnim je uspjehom obrađivao sve glavne pjesničke vrste. Napisao je mnogo balada i romanca, među njima i lijepe *„Pohádky z naší vesnice“* (Priče iz našega sela). Velike su pjesničke i umjetničke cijene pripovijesti u prozi iz seoskoga narodnog života. Napisao je i šest tragedija, koje se više odlikuju zanosnom dikcijom nego valjanom komposicijom.

Pored Haleka glavni je kolovođa novoga smjera u lijepoj češkoj knjizi Jan *Neruda*. Halek je bio prvi pjesnik nove škole, ali Nerudu drže za pravoga reformatora u novoj češkoj literaturi. Neruda je pjesnik duboka čuvstva i široka pogleda, a uz to strog kritik. Najglavnija su mu djela: *„Knihy veršů“* (Knjiga stihova 1867—1873), gdje ima epskih, lirskih i prigodnih pjesama; *„Písně kosmické“* (svemirske pjesme 1878); *Ballady a romance“* (1883); *„Prosté motivy“* (1883) i u prozi; *„Arabesky“* (1864, 1880); „Malostranské povídky“ (1878) i „Feuilletony“. Napisao je i nekoliko drama, a umr'o je god. 1891.

Adolf *Heyduk* (rođen god. 1835) znatan je lirski i epski pjesnik. Glavna su mu djela *„Lesní kvítí“* (Šumsko cvijeće 1875), *„Cymbal a husle“* (1876), *„Oldřich a Božena“* (1879).

Najznatniji je češki epski pjesnik Svatopluk *Čech* (rođen g. 1846), koji je napisao mnoštvo epskih pjesama: *„Adamité“* (vjerska sekta u XV. vijeku), *„Čerkez“*, *„Evropa“*, *„Žižka“*, *„Slavie“*, *„Dagmar“* i t. d. Osim toga imaju od njega humoristično-satiričke pjesme i krasni putopisi *„Kresby z cest“* (Slike s puta, 1885) i *„Upomínky z Východu“* (Uspomene s Istoka 1885). Čeh prikazuje slavu predaka u životu i smrti, ljubi nada sve ratara, crta iz sadašnjega života češkoga jake i slabe karaktere. Češki narod i Slavenstvo, idealizam i kremenit značaj — to su glavne ideje pjesničkoga stvaranja Čehova, koje se odlikuje silom i originalnošću, živim prikazivanjem i bujnim jezikom.

Znatan kao i Čeh sada je Jaroslav *Vrchlický*. Češki se literarni historici dijele u dva kola, jedni vole Čeha, drugi Vrhlickoga. Jedan i drugi neobična su talenta pjesnici i vrlo plodni. Možda će budućnost zbog narodnoga češkoga značaja dati prednost Čehu pred Vrhlickim, koji je pjesnik kosmopolitski, te mu se već sada najviše prigovara, da je premalo narodni češki pjesnik.

Jaroslav *Vrchlický* (pravim imenom: Emil *Frida*) rodio se g. 1853. Bilo mu je sedamnaest godina, kad se prvi put pojaviše u štampi njegove pjesme pod pseudonimom „Vrchlický“, koji mu i ostade kao literarno ime. U Pragu je svršio filosofiju, te je bio informator u jednoj bogatoj porodici, s kojom je godinu dana proživio u Italiji (1875–1876). Vrativši se u Prag bio je neko vrijeme učitelj, a g. 1878 postade tajnik češke politehnike. Sada je profesor u praškom češkom sveučilištu. U kratko vrijeme izdao je cijeli niz zbornika svojih pjesama. Najznatnija su mu djela: epska: Epické básně (1876), Nové básně epické (1881), Mythy I. (1879; u tom je djelu „Legenda o sv. Prokopu“, koja je znatna ne samo pjesničkom vrijednošću, već i tim, što joj je predmet uzet iz češke starine), Mythy II. (1881), Hilarion (1881), Selské ballady (1885); — lirska: Z hlubin (iz dubina 1875), Symfonie (1878), Duch a svět (1878), Eklogy a písně (1880), Sfinx (1883), Sonety samotáře (soneti pustinika, 1885), Hudba (muzika) o duši (1886), Moje sonata (1893); — dramatska: Drahomíra (1880), Smrt Odyssea (1883), V sudě (u bačvi) Diogena (1883), Noc na Karlštejně (1884), Julian Apostata (1885).

Vrhlicki se proslavio i mnogobrojnim dobrim prijevodima klasičnih djela evropskih literatura. Među prijevodima zaprema prvo mjesto prijevod Danteove „Božanske komedije“ (Pakao 1878, Čistilište 1880, Raj 1882). Vrhlickomu se jednoglasno priznaje genijalnost i obilna pjesnička tvornost, ali se ne može dosta prežaliti, što nije pjesnik svoje narodnosti, već uzima samo tuđe i apstraktno-idealne teme. Glavna je crta njegove poezije: romantičan idealizam i refleksija. Neprestano se bavi opće ljudskim pitanjima. U tom smislu osobito je karakterističan zbornik *„Duch a svět“*, gdje je pjesnik htio prikazati historijski život čovječjega duha od iskonskoga svijeta do staroga, do srednjega vijeka i do najnovijih zadaća čovječjega razvitka. Pjesnik miluje najljepše strane i velike tekovine prave čovječnosti, on vjeruje u buduću pobjedu duha nad prirodom. Svatko lasno dokučuje, da tu nema ništa češkoga osim jezika. Vidi se silan utjecaj Viktora Huga (Légende de Siècles) na rečeno djelo.

Od pjesnikinja ovoga vremena najpoznatija je Eliška *Krásnohorská* (pravim imenom: El. Pechová). Rodila se u Pragu g. 1847. Rano je izgubila oca, te je rasla pod okriljem darovite matere. U rodoljubivoj porodici naučila je savršeno jezik češki, a u školi ga nije nikad učila. Od god. 1874. uređuje ona u Pragu

„Ženské listy“, te je valjana suradnica prvih čeških časopisa, zabavnih i poučnih. Svoje pjesme izdala je u zbirkama: Z máje žití (iz svibnja života, 1870, 1874); Ze Šumavy (iz Šumave, 1873, 1875); K slovanskému jihu (k slavenskomu jugu, 1880), Vlny v proudu (Valovi u rijeci, 1885). Napisala je i idilu „Vlaštovičky“ (Lastavice), dramu „Harantova žena“ (1881), nekoliko libreta i prevela je Mickjevićeva „Gospodina Tadiju“ (Pan Tadeusz). Znatni su i njezini prilozi o literaturi i umjetnosti u časopisima.

Roman i *novela* lijepo se obrađuje. Da spomenemo najbolje češke pripovjedače u ovo doba:

Karolina *Světlá* (pravim imenom: Ivana Mužáková, rođena u Pragu 1830) odlikuje se u svojim romanima i novelama snažnom poezijom i crtanjem ženskih karaktera i valjanim prikazivanjem prostonarodnoga života. — Alois Vojtěch *Šmilovský* (pravim imenom: Šmilauer, 1837—1883) ide među najbolje pripovjedače češke svojim pripovijetkama i romanima iz malogradskoga i seoskoga života. Izlazili su većinom u časopisu „Osvěta“. — Františka *Stránecká* (pravim imenom: Fr. Kerschnerová) piše po različnim časopisima poetične crtice iz moravskoga seoskoga života na način Božene Njemcove. — I Václav *Kosmák* stekao je lijepo ime svojim mnogobrojnim i lijepim pripovijetkama iz narodnoga života moravskoga. — Kao pisac historijskih pripovijedaka na glasu je Václav Beneš *Třebizský*. Veliki broj njegovih historijskih pripovijedaka odlikuje se žarkim rodoljubljem i idealnim smjerom. Najbolji mu je roman „Bludné duše“ (1879) iz reformatorskoga doba Josipa II. — Historičke pripovijetke piše i Alois *Jirásek* (rođen g. 1851).

Kako se i češka nauka u ovo doba lijepo razvila u svima granama, ima i znanstvena češka proza odličnih zastupnika kao što su: braća Josip i Hermenegild *Jireček* (prvi historik književni, drugi historik i pravnik) i sin prvoga Konstantin (historik južnih Slavena), Vincenc *Brandl* (moravski historik), Josef *Durdík* (filosof), Miroslav *Tyrš* (historik umjetnosti i estetik), František *Studnička* (matematik i geograf) i dr. Spominjemo im samo imena, jer njihov rad ne ide u okvir ovoga prijeglepa lijepe češke književnosti.

Napisao Dr. *S. Bosanac.*

II.

Ogledi iz čeških pisaca.

Karlo Jaromir Erben.

Badnji dan.

1.

Mraz k'o u grobu, mraz u okna kuca,
Kraj peći topal selski stan;
Ognjište s'jeva, baka dremuca
Djevojke predu meki lan.

„Vij mi se, vrti, kolovrate,
Već se adventu dnevi krate,
Blizu je blizu badnji dan!“

Milo je djevojci presti, milo,
Tužni u zimski večerni čas,
Jer nije zalud djelo joj bilo,
Pouzdan šapće srca to glas.

Mladac će doći za preljom hrlom,
Reć će: „oj djevo, sa mnom se združ'!
Budi mi ženom milom i vrlom,
A ja ću biti vjeran ti muž.

Bit ću ja tvoj, ti moja ćeš biti,
Djevojko mila, ruku mi de!“ —
Djeva, što prela tanke je niti,
Svadbene šije košulje.

„Vij mi se, vrti, kolovrate,
Već se adventu dnevi krate,
Evo će svanuti badnji dan!“

2.

„Oj ti badnji večere,
Noći puna čara,
Kakovih li čestitih
Nama nosiš dara?

Gospodaru guščicu,
Kravam ostataka.
Pregršt graha kokoši,
Kokotu češnjaka.

A u vrtu voćkama
Od večere kosti,
Na zid zlatno odojče
Onom, koji posti.

Oj ja mlada djevica,
Srce neprošeno,
Drugi mi je naum sad
Mojom mišlju kren'o.

Pod tom šumom šumicom,
Dvori gdje se rede,
Stoje vrbe starice,
Sn'jeg vrh glave s'jede.

Jedna vrba grbava
Tajno namigiva,
Gdje se sinje jezero
Pod ledom sakriva.

Djevi tu se ponoću
Baš pri mjesečini
Javlja mladić suđeni
Vodi u dubini.

Ne plašim se ponoći
Ni vještica ljuti',
Poć ću, uzet sjekiru
I led razbit kruti.

Pogledat ću u vodu
Duboko, duboko,
Pogledati dragoga
Okom ću u oko“.

3.

Marija, Jana imena mila,
Djevojke k’o mlad ružice cv’jet,
Koja bi ljepša od njih bila,
Ne može reći čitavi sv’jet.

Momku riječcu šapne li prva,
U vatru za nju skočit će mlad,
Ako l’ se druga osmjehne mrva,
Prvu zaboravi momak tad. —

Spusti se ponoć. Po nebu širom
Sinuo zlatnih zvjezdica plam
K’o što za svojim ovce pastirom,
Pastir je jasni mjesec sam.

Spusti se ponoć, svih noći mati,
Ponoć po badnjem večeru,
Stope je svježe snijegom znati
Od sela uprav k jezeru.

Jedna gle kleči, nad vodom lice,
Druga pak stoji do nje tuj:
„Janice Jano, oj sestričice,
Reci, što vidiš, čuj me, čuj!“ —

„„Vidim ah kuću — kroz maglu samo,
Rekla bih, to je Vaclava dom;
Sada se vedri, — vrata gle tamo!
Muška je glava na pragu tom.

Na njem je ruho zelene boje,
Nahero klobuk, znadem ga, znam!
Kitica na njem — ružice moje!
Dragi moj Bože, Vaclav sâm!““

Na noge skoči, srce joj bije,
Druga pak kraj nje pokleknu;
„„Kako l' se tebi srećica smije?
Reci, što vidiš, Marice, tu!““

„Vidim, ah vidim — magla je sama,
Sve ti se maglom prokrilo!
Iz nje paluca množ sjajnih plama,
Crkva je, mislim, božja to.

Crno ti nešto med b'jelim ima;
Sad mi se vedri, bliže, bliž';
Družice to su, a među njima
Za Boga! Lijes! Crni križ!“

4.

Vlažan vjetrić lavori
Po polju zelenu,
Vrt i polje cvijećem
Već se preodjenu.
Zvoni od crkve svirka rana,
Za njome hura! cv'jećem posipana
Svadba redom krenu.

Med svatima ženik je
Sličan cv'jetu ranu,
Kaput boje zelene,
Klobuk mu na stranu;
Takva ga vidje u dubokoj vodi,
Takav si domu svom on sada vodi
Krasnu ženu Janu. — —

Minu ljeto. Po polju
Hladni vjetri uje,
Mrtvo t'jelo sprovode,
Zvonce pokuckuje;
Družice b'jele, plamena zublja,
Kukanje, lelek, žalobna trublja,
Muklo odjekuje,
„Miserere“ tek se čuje!

Kog vijenac zeleni
Koga krije sada?
Umrla, ah umrla
Kako ljiljan pada,
Niknula kao zaljevena rosom,
Uvela kao posječena kosom
Tužna Mara mlada!

Došla je zima, mraz u okna kuca,
Kraj peći topal selski stan,
Ognjište s'jeva, baka dremuca,
Djevojke predu meki lan!

„Vij mi se, vrti, kolovrate,
Opet adventu dnevi se krate,
Nije već dalek badnji dan!“

5.

„Ah ti badnji večere,
Noći puna čara,
Kad se tebe spomenem,
Srce mi se para.

Sjedili smo lani tu
Zajedno također;
Pre no minu godina,
Dv'je su manje oće.

Jedna glave zavite
Košuljice šije,
Druga već tri mjeseca
U zemljici gnjije.
Šteta je Marije!

Juče, danas zajedno
Tu predemo niti;
Pre no mine godina,
Gdje će koja biti?

Vij mi se, vrti, kolovrate,
M'jena je svud i uvijek,
Život je ljudski sanak tek.

Bolje j' u nadi varavoj snivat,
Oči da krije gusti mrak,
Nego buduće čase otkrivat,
Strašni da vidiš istine zrak."

Bilješka. Za razumijevanje 2. i 3. kitice u 2. dijelu dodajemo ovo: Gospodaru se na badnje veče daje pečena guska (štědrovka); ostaci od večere daju se kravama, da bi davale dosta mlijeka; kokot dobiva češnjaka, da pazi kokoši, a kokoši graha, da legu mnogo jaja. Riblje kosti zakopavaju ljudi pod voćke, da budu rodne. Djeci se obećava, ako poste, da će vidjeti na zidu zlatne praščiće.

Preveo *A. Šenoa.*

♥

Blago.

I.

Navrh brda bukve stale,
Među njima crkva b'jela,
Sa zvonika čuješ zvuke
I sred gaja i sred sela.
Nije meki zvuk to zvona,
Što se gubi dolinama,
Već je mukli klopot drva:
Puk do božjeg zove hrama.

A iz sela k božjoj slavi
Eno narod grne listom:
Veliki se petak danas
Časti srcem, dušom čistom.

Hram je tužan: goli zidi;
Krst pokriva gle crnina
Pa i oltar, a s kora se
Poju muke božjeg sina.

No gle! što se za potokom
U crnome b'jeli gaju?
Seljanka je jedna, nosi
Nešto u svom naručaju.
Ide žena hitnim krokom,
Na njoj ruho nedjeljno je,
Uza potok onom stranom;
Nosi malo čedo svoje.
Hiti ona, dolom hiti,
K božjem hramu sad se dala;
Tu na domak gaju stoji
Na brijegu crkva mala,
K potočnomu sada klancu
Brzi korak žena skreće:
Tihan vjetar ovud duva,
S njime, čuj de! pjesma l'jeće:
To na koru sada poju
Božjeg sina muke teške.
Bježi, bježi uza hridi . . .
„Što to vide moje oči?
Il' me pamet moja vara?"
Stane, krajem pogled toči —
Pa se naglo onda vrne,
Časak stane, čas okreće . . .
„Tamo gaj je, a tu grmlje,
Ondje staza polje s'ječe —
Da sa staze ne zalutah?
Što će sa mnom to da budne!
Zar već nisam kod kamena?
Promjene li, Bože, čudne!"
Sada stane, sad pohiti,
I protire rukom oči,
Svu je čudo obuzelo,
Pa sve bliže, bliže kroči:
„Promjene li, Bože, čudne!"

Iz golema gdjeno grma,
(Trista od crkve koračaja),
Na put velik kamen viri,

Na čem tu joj pogled staja?
Kako usred humka puče
Ulaz neki, žena spazi,
Ne zna sebi da objasni — ;
Kamen, što je tu na stazi
Staj'o, sad se gorom stvori,
Pa ta gora kanda j' ódi
Od vijeka; gle i hodnik,
Što pod zemlju njim se hodi,
A u dvore od kremena.
Tamo, gdjeno svod se svija,
U tamnome krilu br'jega,
Neki plamen tamo sija;
Sada gori, jasnob'jelo
Poput noćne mjesečine,
Sad rumeno trepti, k'o da
Sa zapada sunce sine.

Žena gleda, prepada se,
K ulazu će sad da kroči,
Gleda ono mjesto sjajno
Zastirući rukom oči,
„Bože, kako sja se oće!"
I protire rukom oči,
Pa za korak bliže pođe.
„Kako čudno sja se oće!
Što to ipak može biti?"
Dalje poći sve se boji,
Gledajući vani stoji.

Dok okl'jeva i dok stoji
Pod svod zureć neprestance,
S pogledom joj i strah gine,
Ljubopitnost ženu goni
Napr'jed, pa se dalje vine.
Krok za krokom — i sve dalje
Hitaju joj noge same;
Krok za krokom, — i sve dublje
Otajni je glasi mame.

I što dublje žena ide,
Stalo divnim žarom sjati.
Već su svodi dokončani;
A nju čudan mrak zahvati,
Pa sakriva rukom lice,
Pravce joj se gledat ne da,
Gleda, gleda, — što sad gleda,
Je l' to ikoj' čovjek zgleda'?
Te ljepote, toga sjaja
Jedva ima usred raja!

Otprta su širom vrata
U dvor zasjan sav svjetlinom,
Zidi mu se zlatom sjaju,
Obložen je strop rubinom,
Pod njim stupi od kristala.
A na obje strane vrati,
Tu na podu od mramora —
Tko bi mog'o vjerovati? —
Gore, gore do dva ognja
Do dva ognja gore evo
Sjajem divnim, sjajem trajnim;
Iznad srebra na lijevo
Mjesečinom oganj blista,
S desna iznad hrpe zlata
Suncem plamti vatra čista.
Sjaju ognji, svim prostorom
Jasan žar se razlijeva,
I doklegod blago seže,
Plamen ti ga ogrijeva
Bljeskom divnim, bljeskom trajnim.

Tu na pragu žena stoji,
Oč'ma joj se mračit stalo,
Podignut ih sve se boji,
Da ih upre u to sjalo.
Jednom rukom čedo nosi,
A protire oči drugom;
Kad se malo osokoli,

Ogleda se dvoru krugom:
Dubok joj se uzdah vine,
Pa u duši reče tada:
„Mili Bože, što prepatih
Na svijetu b'jede, glada!
Siromaški živjet moram,
A toliko blaga eno,
Toliko je srebra, zlata
Tu pod zemljom zatomljeno.
Uzet pregršt s hrpe ove —,
Bogatom bi već me zvali,
Najsrećnijom tad bih bila
Ja i sa mnom sinak mali.“

Pa sve misli, pa sve stoji,
Srce joj se oslobodi;
Oruža se svetim krstom,
Pa k bijelom ognju hodi.
Onda digne grudu srebra,
Al' je odmah natrag djenu,
Opet primi, pa sjaj njezin
I težinu gleda njenu;
Već je ne će natrag metnut,
U krilo je l'jepo složi.
To je čisto oslobodi:
„Jeste, ovo prst je boži,
Otkrio mi tajno blago,
Srećom će me da nadari;
Gr'ješio bi za cijelo
Čovjek, za to da ne mari.“

Takve misli žena misli,
Pa posadi čedo dolje,
Klekne, krilo razavije,
S hrpe grabi brže bolje
Te u krilo srebro meće:
„Jeste, ovo prst je boži,
Hoće da nas obogati!“
U krilu se srebro množi,

Već je puno, jedva staje,
Još u rubac ona meće,
Tako srebra pohlepna je!
A kad bješe otud poći,
Još je evo čedo sreta!
Da uz teško srebro nosi
Još i čedo od dva ljeta?
Odsipati nešto blaga —,
To pohlepi njenoj smeta;
A sve pon'jet ne će moći!

Al' gle! srebro nosi mati!
Čedo stane nju tad zvati:
„„Mama!““ klikće, „„mama, mama!““
Hvatajuć je ručicama.
„Muči, sinko, muči, zlati!
Čekaj ovdje časak samo,
Sad će mama da se vrati!“

Tad u polje žena nagnu,
Već dvor sjajni za njom leži,
Minu potok, stranom gaju
Sva vesela ona bježi.
Malo vr'jeme postajalo,
Već se prazna natrag vraća;
I u znoju, jedva dišuć,
Podzemlja se opet laća.

Vjetar s tiha zalavori,
Nosi dolom tužne zvuke:
To u crkvi i na koru
Božjeg sina poju muke.

A kada je u dvor ušla:
„„Haha, mama! haha, mama!““
Radosno se čedo smije
Pljeskajući ručicama.

Al' ne mari mati za to,
Već se drugoj strani vije:

Miliji joj sjaj je kova,
Med njim zlato najmilije.
Klekne, krila razavila,
Naglo s hrpe grabila je,
I u krilo zlato slaže,
Krilo puno, jedva staje, —
Još u rubac ona meće!
O, kako joj srce igra,
Pa sva dršće s ove sreće.

A kad zlato pon'je mati,
Čedo stane nju mi zvati
Tresući se i plačući:
„„Mama, mama! ah, ah, mama!““
Za njom hvata ručicama.
„Muči, sinko, muči zlati!
Jošte časak, mene nâ ti!“
Pa do čeda sagnula se
I u krilo seže rukom,
Dva žućaka izvadi mu,
Dva žućaka s milim zvukom:
„Gledaj, što ti majka doni!
Cin, cin, čuješ, kako zvoni?“
Al' jednako čedo plače,
Njoj s veselja srce skače.

Pa u krilo opet seže
Te u krilo čedu tade
Punu šaku zlata dade:
„Gledaj, što ti majka doni!
Muči, sinko, muči, zlati!
Cin, cin, čujde, kako zvoni!
Čekaj jošte časak samo,
Sad će mama da se vrati.
Poigraj se l'jepo ođe,
Dok ti majka odmah dođe.“

Pa iz dvora žena nagnu,
Ogledat se k čedu ne će;

Već dvor sjajni za njom leži,
I potoku sada skreće;
Preko njeg je pobrzala,
Nosi u gaj blago sve to.
Al' kod kuće već je eto.

„Oj ti kućo, prosta kućo,
Gle te skoro ostavljene!
Što me sada s tobom veže?
Drâži nemaš već za mene!
Poć ću iz tih tamnih šuma,
Ispod krova očinskoga;
Drugamo ću pon'jet blago,
Svit gnijezdo žića svoga.
Poć ću, poći iz tog kraja,
Radosna mi cesta tada,
Tamo, gdje mi sreća cvate,
Do velikog poć ću grada;
Kupit ću si zemlje, dvore,
K'o gospu me svak će štovat;
S Bogom, kućo, sad u tebi
Ne ću više ja živovat!
Nisam više udovica,
Koju taru brige crne;
Gle u krilu . . .“ To rekavši
U nj s veseljem pogled svrne.
O, da nije pogledala!
Strah bljedoćom po njoj pade,
Od straha se trese c'jela,
Kao mrtav kamen stade.
Spazi, spazi, — ha, što spazi,
Vjerovati sama ne će!
Na istruhla vrata mune
I kovčegu ravno kreće,
Kamo srebro prije složi.
Pokrov skine, — ha, što zgleda!
O, vjerujte dobri ljudi! —
Opet nova gle bijeda!
Mjesto srebra — kamengrude,

A u rupcu i u krilu,
Jao, grozne varke hude!
Mjesto zlata — sama glina!
Sva je nada pokopana! — —

Nije vr'jedna sreće bila,
Blagoslova nĕ dobîla.

II.

Taj gubitak ženu slomi,
Teška tuga na nju pada,
Srce joj je probodeno.
Krikne s grozna, ljuta jada,
Krikne, sva se kuća trese:
„Ah, dijete! d'jete drago!“
„„D'jete drago — drago — drago!““
Sve se šumom jek raznese.

Spopadne je strašna slutnja,
Nagne u b'jeg — b'jeg to nije,
Već k'o ptica šumom leti;
Onamo se ona vije,
Gdje pr'jevarno nađe blago
K brdu, na kom crkva ti je.

A od crkve vjetar duva;
Nije l' čuti pjesme zvuke? —
Ne, na koru već ne poju
Božjeg sina teške muke.

Kad do onog mjesta dođe,
Jao! kakva l' ženi vaja!
Iz golema, jao, grma,
Trista od crkve koračaja,
Na put velik kamen viri.
Gdje su dvori? — njih već nesta!
Pa ni gore više nema,
Ne zna joj se već ni mjesta.

Tu se žena prestravila,
Prepala se, zove, gledi!
Po brijegu ona trče
I po grmlju, na smrt bl'jedi!
Oči su joj ugasnule,
Usta kao u mrtvaca!
Po ševarih divljih bježi,
Sad se opet dolom baca.
„Jao meni! tužne l' mene!“
T'jelo granjem išibano,
Noge trnjem izbodene, —
Zalud hiti, zalud l'jeće,
Već ulaza naći ne će!

Pak se s nova žena zgrozi,
Nemir, strah ju spopao je:
„Ah, tko će mi čedo vratit!
Gdje si, gdje si, čedo moje?!“

„„Duboka me zemlja krije,““
Vjetrom šumi glasak gluho;
„„Nema oko, da me gledi,
Da me čuje, nema uho.““

„„Blago meni tu pod zemljom
I bez jela i bez pila,
Tu na tlima od mramora
S grudom zlata usred krila.““

„„Noć i dan se ne mijenja,
Nikad spavat san ne goni;
Igram tu se, l'jepo igram —,
Cin, cin! čuješ, kako zvoni?““

Ali žena opet gleda —
Zalud! Opet prepada se,
Očajava, na zemlju se
Sruši, s glave čupa vlase,
Krvava je, na smrt bl'jeda.

„Jao meni! jao! jao!
Kamo si se, sinko, dao?
Gdje ću nać' te, čedo drago?!
„„Čedo drago — drago — drago!““
Glas je šumom prol'jetao.

III.

Dan za danom prolazeći
Iza dana tjedna eto,
Za tjednima gle mjeseca,
Pa je došlo već i ljeto.

Iznad brda bukve stoje,
Među njima crkva b'jela;
Sa zvonika čuješ zvuke
I sred gaja i sred sela.
I tu gore, otkud rano
K službi božjoj zvono zvoni,
Tu pobožan ratar rado
Pred oltarom čelo skloni.

Aj! a tko će onu znati,
Lice k zemlji što obara?
Jošte kleči, kad i sv'jeće
Pogasnuše sa oltara.
Čini ti se, da ne diše,
S ust'ma, licem uvenutim,
Ah, tako se tiho moli!
Tko je? ne znam, ali slutim. — —
Kad poslije svete žrtve
Zatvore se hramu vrata,
Vidjet ju je med bukvama,
Gdje se s brda puta hvata.
Ide, ide polagano
Stazom, što se grmljem širi,
Sve uz ono sivo st'jenje,
Gdjeno velik kamen viri.
Među ruke čelo skriva
I uzdiše iz dna duše:

*

„Ah, dijete moje drago!“
Pa je suze jadnu guše.

To je jadna naša žena,
Uv'jek tužna i blijeda,
Uv'jek teško zamišljena;
Od uranka sve do mraka
Mrk za danom dan joj stiže,
Bol joj noću spavat ne da,
A u zoru kad se opet
Iz postelje tužna diže,
„Ah, dijete — veli — drago!
Jao meni! jao, jao!
Prosti, Bože milostivi!“

Minulo je c'jelo ljeto,
Jesen, zima minula je,
Još u srcu boli bukte,
A u oku suza sjaje;
A kad sunce više stade,
Toplom zrakom zemlju tače,
Usta na sm'jeh ne razigra,
Nesretnica jošte plače.

IV.

Čuj! sa brda med bukvama,
Gdjeno stoji crkva b'jela,
Sa zvonika mukli klopot
I sred gaja i sred sela;
A iz sela k božjoj slavi
Eno narod grne listom,
Veliki se petak danas
Časti srcem, dušom čistom.

Proljetan je vjetar tihan,
Pa on nosi tužne zvuke:
To u crkvi opet poju
Božjeg sina teške muke.

A onamo k potoku je
Pošla žena a iz luga.
Što je danas tako spora?
Spominje se lanjskog dana,
Ustavljà joj korak tuga.
Ide, ide sve polako,
I k hridi je došla tako.

Na čem pogled sad joj staja?
Iz golema gdjeno grma,
(Trista od crkve koračaja),
Na put velik kamen viri,
Tu otvoren ulaz spazi;
Kamen stoji tu na stazi,
Pored njega gora tu je,
Od vijeka kanda stoji.

Tog se žena sad poboji,
Od strâ joj se vlasi ježe,
Na srcu joj svom težinom
Jad i grijeh sada leže.
Protrnula, al' ne čeka,
Obuzeta nadom, strahom
U podzemni dvor poznati
Nagnula je nogom plahom.

Otvorena širom vrata
U dvor, zasjan sav svjetlinom,
Zidi mu se zlatom sjaju,
Obložen je strop rubinom,
Pod njim stúpi od kristala.
A sa obje strane vrati
Tu na podu od mramora
Do dva ognja vidje sjati:
Iznad srebra na lijevo
Mjesečinom oganj blista,
S desna iza hrpe zlata
Suncem gori vatra čista.

Žena s grozom bliže stupa,
Nadom, strahom srce tuče,
Naokolo okom kruži.
Dal' je srebro, zlato vuče? —
Ah ne mari ona za to!
„Haha, mama! haha, mama!“
Čedo njeno, čedo eto,
Plakala ga c'jelo ljeto,
Sad joj plješte ručicama!

No u žene nesta daha,
I od groze sva se trese,
Pa pritisne na grud čedo
Očajnom će brzinom ga
Iz tog dvora da ponese.

Ali tres! tres! hu zauji
Na polasku odozgora,
Vihar vijne, huk i praska,
Stade tutanj, trešnja dvora —
Kao da će sav se sorit!
„Ah, pomozi, Božja mati!“
U tjeskobi, strahu žena
Natrag će se ogledati.

Al' gle! sada sve se smiri;
Sve je tiho; tu iz grma
Velik kamen na put viri;
Sve je tude k'o i prije,
A ulazu traga nesta.
Božjeg sina teška muka
Upravo se pjevat presta.

A u žene nema daha,
I od groze sva se trese,
Pa u hitnji u očajnoj
Čedo svoje otud nese,
Stiskuje ga na grud sebi,
K'o da i sad za nj se boji;
Bježi, dah joj ne dotječe,

Kam daleko za njom stoji;
Bježi, da se ne ogleda
I u šumu skretat stade,
Pa u strahu, u radosti
Pred ubogu kuću pade.

Oj goruću sada hvalu
Dobrom Bogu žena šilje!
Gledaj suze, kako teku,
Kako grli svoje milje,
Ljubi čelo, ruke, usta,
Na grudi ga opet svija,
Divna sreća nju zagrija!

Al' u krilu što to sija?
Što to zveknu? — Grumen zlata!
Zlato, što ga lani bila,
Da se čedo popoigra,
U krilo mu položila.

Al' je sada malo mami,
Stajalo ju tugu mnogu,
Stajalo ju mnogu suzu;
Pa hvaleći za to Bogu
Žarče stište čedo drago;
Gorko sazna zarad njega,
Zlato malo da vrijedi,
A dijete iznad svega!

V.

Već odavno hrama nema,
S njega zvono već ne bije,
A gdje nekad bukve stahu,
Jedva koji kor'jen gnjije.

S'jedi starac mnogo pamti,
Mnogo s njime u grob pada,
Ali narod ona mjesta
Pokazuje još i sada.

A u veče zimno mladež
Kad zajedno pod krov sjeda,
O blagu im, udovici,
Rado starac pripov'jeda.

Preveo *D. Boranić.*

❦

Zlatni kolovrat.

I.

Pred šumom polje, selski stan,
Gospodin jezdi, konjic vran.
Iz šume mlađan vranca goni,
Veselo potkovica zvoni,
Jezdi samcit sam.

I pred kolibu s konjem hop!
Pa na kolibu: klop, klop, klop!
„Dela de! vrata mi otvori,
Zalutah loveći po gori,
Vode podaj kap!“

Djeva izišla kao cv'jet,
Ne vidje te krasote sv'jet;
Hladne mu vode donijela,
K preslici stidna opet sjela,
Prela, prela lan.

Ne zna on, što bi u taj par,
Silne ga žeđe minu žar;
Divi se tankoj, ravnoj niti,
Ne može očiju odbiti
S krasne preljice.

„Vjerena ako nisi već,
Ženom ću svojom ja te steć!“

Djevojku k sebi tad privije.
„„Ono tek meni činiti je,
Što će mati reć!““

„Gdje ti je mati, djevo, gdje?
Ne vidim ovdje nigdje nje.“ —
„„Maćeha vam je moja mati,
S kćerkom će sjutra da se vrati,
U grad odoše““.

II.

Pred šumom polje, selski stan
Gospodin jezdi, konjic vran;
Vatrenog mlađan vranca goni,
Veselo potkovica zvoni,
Ravno kolibi.

I pred kolibu s konjem hop!
Pa na kolibu: klop, klop, klop!
„Dela! otvor'te, mili ljudi,
Da mi pred očima zarudi
Sreća moja sva!“

Izišla stara, koža-kost:
„„Ej! što nam nosi r'jetki gost?““
„Promjenu nosim tvome domu,
Uz'o bih ženom tvoju momu,
Tvoju pastorku.“

„„Čudo, ah čudo veliko,
Tko bi mislio igda to?
Da ste mi zdravo, vr'jedni goste,
Samo, gospodine, rec'te, tko ste?
Kako dođoste?““

„Kralj sam, i ovo moj je kraj;
Dođoh ti jučer amo, znaj;
Dajem ti srebro, dajem zlato,
Ti mi daj svoju kćerku za to,
L'jepu preljicu.“

„„Čudo, ah kralju veliko,
Tko bi mislio igda to?
Dostojni ove sreće nismo;
O, da vredniji samo mi smo
Vaše milosti!

Ali mogu li svjetovat:
Za tuđu — kćer ću svoju dat;
Tà sve je u nje ko u prave:
Misliš, dva oka jedne glave;
Nit joj — pravi čar!“ “

„Što smišljaš, babo, kakva zla!
Izvrši, što ti velim ja:
Sjutra mi rano još u zoru
Pastorku svoju mome dvoru
Dovest imaš ti!“

III.

„„Ustani, kćeri, valja it,
Kralj nas već čeka, pir će bit;
Slutila toga nikad ne bi',
No dao samo Bože, te bi
Dobro prošlo sve!“ “

„Spremi se, seko, spremi daj.
Bit će u dvoru pravi raj;
Visoko si se ponijela,
Prezreti mene nisku htjela —
Prošteno ti bud'!“

„„Pođi, Dorice, na svoj put,
Da ti ne bude vojno ljut;
Ti već u šumi na raspuću
Marit za rodnu ne ćeš kuću —
Hajde brzo, hajd!“ “

„Majko, majčice, kažite,
„Čemu nož sobom nosite?“ —

„„Dobro će doći, da gdje u hladu
Iskopam oči zmijskom gadu,
Hajde brzo, hajd!““

„Sestro, sestrice, kažite,
Sjekiru čemu nosite?“ —
„„Dobro će doći, gdje na putu
Posjeći hoću zvjerku ljutu,
Hajde brzo, hajd.““

A kad dođu u šumu, hlad:
„„Ha, ti si zvjerka, zmijski gad!““
I dol i gora suze lije,
Što uradiše žene dvije
S Dorom ubogom.

„„Proslavi sada s kraljem pir,
Radosti nek poteče vir;
Njegovo grli t'jelo krasno,
Gledaj mu ono čelo jasno,
Krasna preljice!““

„Mamice moja, daj mi svjet:
Kamo ću oči, ude djet?“
„„Kraj t'jela tu ih ne ostavi,
Da ih još tkogod ne sastavi,
Sobom uzmi ih.““

A kad minula šuma ta:
„„Neka te, kćeri, nije stra'!
Sve je u tebe k'o u prave,
Misliš: dva oka jedne glave;
Ne budi te strah!““

Već je pred njima blizu grad,
S prozora spazi kralj ih mlad;
Sa gospodom slazi na cestu,
Pozdravlja mater i nevjestu
Varke ne sluteć.

I bješe svadba — zreo gr'jeh,
Nevjesta mlada sam je sm'jeh;
Bile su časti, radovanka,
I ples i gudba bez prestanka
Sedam dana sve.

Osmi dan svadbi kraj bi toj;
Poći je kralju biti boj;
„Ostaj mi zdravo, gospo moja!
Polazim usred ljuta boja
Na dušmana svog!

Nije li suđeno mi past,
Opet će ljubav naša cvast;
Sjećaj se vojna, dok se vrati,
Kolovratom si dane krati,
Marljivo mi pred'!“

IV.

U grmlju šumskom dubokom
Što bi s djevojkom ubogom?
Šest joj otvorenih žila,
Rumena iz njih krv se lila
Mahom zelenim.

Isteče naglo žića moć,
Sada je čeka smrtna noć:
Tijelo hladni, krv se gasi,
Kobni su, jao, bili časi,
Kad je vidje kralj!

Tu gdje je šumskih hridi red,
Stvori se neznan stari djed:
Brada sijeda do koljena,
Djevojku složiv na ramena
Nosi u spilju.

„Ustani, momče, gine sat,
Uzmi taj zlatni kolovrat:

U grad ga kraljev prodat gledaj,
Al' ga ni za što drugo ne daj,
Nego za noge.“

Momče na vratih sjedilo,
Kolovrat zlatni držalo.
Kraljica s prozora ga spazi:
„„Da se u mene taj nalazi
Zlatni kolovrat!

Pitajte, majko, rad sam znat,
Po što taj znatni kolovrat?““
„Kupite, gospo, preskup nije,
Otac moj malo rek'o mi je:
Za dv'je noge tek.“

„„Za noge? aj, aj, čuda gle!
Al' ja ga hoću imat lje;
Idite, majko, do komore,
Tamo su noge naše Dore,
Dajte mu ih za nj.““

Momče je noge uzelo,
U šumu natrag hitjelo. —
„Žive mi vode podaj, d'jete,
Nek to t'jelo bude bez štete,
Kako bijaše.“

Ranu na ranu složi sam,
Nogama prođe žića plam;
Sasvim tad se sraste tijelo,
K'o da uv'jek bješe cijelo
I bez ozlede.

„Gledaj, momče, na policu,
Uzmi tu zlatnu preslicu:
U grad je kraljev prodat gledaj,
Al' je ni za što drugo ne daj,
Nego za ruke.“

Momče na vratih sjedilo,
Preslicu zlatnu držalo.
Kraljica s prozora ga spazi:
„„Da se u mene ta nalazi
Zlatna preslica!

Ustan'te s klupe, mamica,
Pitajte, po što preslica?““ —
„Kupite, gospo, skupa nije,
Otac moj malo rek'o mi je:
Za dv'je ruke tek.“

„„Za ruke? čuda, čuda gle!
Al' ja je hoću imat lje!
Idite, majko, do komore,
Tamo su ruke naše Dore,
Dones'te mu ih!“

Momče je ruke uzelo,
U šumu natrag hitjelo. —
„Žive mi vode podaj, d'jete,
Nek to t'jelo bude bez štete,
Kako bijaše.“

Ranu na ranu složi sam,
Rukama prođe žića plam,
Sasvim tad se sraste tijelo,
K'o da uv'jek bješe cijelo
I bez ozlede.

„Poskoč', dijete, brzo no!
Zlatno vreteno uzmi to:
U grad ga kraljev prodat gledaj.
Al' ga ni za što drugo ne daj,
Nego za oči.“

Momče na vratih sjedilo,
Zlatno vreteno držalo.
Kraljica s prozora ga spazi:
„„Da se u mene ej nalazi
Zlatno vreteno to!““

„„Ustan'te, majko, rad sam znat,
Pošto vreteno će zlatno dat?““
„Za oči, gospo, drukče nije,
Tako moj otac rek'o mi je:
Za dv'je oči tek.“

„„Za oči?! nečuvena stvar!
Tko ti je otac, kaži bar?““ —
„Ne mari za mog oca znati;
Tražeć ga ne ćeš ugledati,
Sam li ne dođe.“

„„A šta sada, mamice, šta?
Moram vreteno imat ja!
Idite opet do komore,
Tamo su oči naše Dore,
Neka nosi ih.““

Momče je oči uzelo,
U šumu natrag hitjelo. —
„Žive mi vode podaj, d'jete,
Nek to t'jelo bude bez štete,
Kako bijaše.“

Oči pod čelo složi sam,
Utrnut opet živnu plam.
Djevojka krugom pogledala,
Nikoga nije ugledala;
Sama j', samotna.

V.

Nedjelje tri — i svršen boj,
Vratio kralj se u grad svoj.
„A kako si mi, gospo mila,
Je li ti u pameti bila
Oprosna mi r'ječ?“

„„Na srcu sam je nosila;
Gledajte, što sam kupila:

Kolovrat, pa još i vreteno,
Preslicu, a sve zlatno eno,
Kupih ljubeć Vas!“

„Hajde mi, gospo, sjedi, sjed',
S ljubavi zlatnu nit mi pred'.“ —
Brzo je kolovratu sjela,
Zavrti, poblijedi c'jela —
Jao, kakav poj!

„„Vrrr — zlu to predeš nit!
Došla si kralja prevarit:
Polusestru ti si ubila,
Uda i oči je lišila —
Vrrr — zla je nit!““

„Kakav to kolovrat je tvoj?
Kako je čudan njegov poj!
Zasviraj, gospo, jošte s nova,
Ne znam, što znači pjesma ova;
Predi, gospo, pred'!“

„„Vrrr — zlu to predeš nit!
Htjela si kralja prevarit:
Nevjestu pravu umorila,
Sama se njome učinila —
Vrrr — zla je nit!““

„Strašan je, gospo, ovaj poj!
Nisi ti k'o što lik je tvoj!
Treći put sviraj od milošte,
Ne bih li više čuo jošte,
Predi, gospo, pred'!“

„„Vrrr — zlu to predeš nit!
Došla si kralja prevarit;
Nad sestrom se je šuma splela,
Njoj si vojna kralja otela —
Vrrr — zla je nit!““

A kralj kad poj je čuo taj,
Skoči na vranca, jezdi u gaj;
Traži i širom zvat je stane,
„Dorice gdje si, milo lane?
Gdje si premila?“

VI.

Pred šumom polje, selski stan.
Kralj jezdi s mladom, konjic vran,
Iz šume ravno vranca goni
(Veselo potkovica zvoni)
U grad kraljevski.

I opet svadbu vidje sv'jet,
Nevjesta mlada kao cv'jet;
Bile su časti, radovanka,
I ples i gudba bez prestanka
Do tri nedjelje.

A što ta mati babica?
A što ta kćerka ljutica?
Oj! šumom četir vuka viju,
Svaki od žena nosi dviju
Nogu po jednu.

Oči im izbodoše,
Ruke, noge odsjekoše;
S Doricom kako one prije,
Dobiše tako obadvije
One u šumi.

Što li pak zlatni kolovrat?
Hoće l' još štogod svirat znat?
Tri puta tek zasvir'o ti je,
Nitko ga više čuo nije,
A ni vidio.

Preveo *D. Boranić.*

Jan Neruda.

Loretska zvona.

Ima tomu već nekoliko stotina godina, kako je u „Novom svijetu“ živjela neka siromašna udovica. Pa šta joj je koristilo, da je bila poslena i dobra gospodarica, kad je imala prilično mnogo djece! Svatko zna, da loretski tornjevi imaju mnogo zvona; upravo je toliko imala i ta udovica djece, te bi ih znala nazivati „loretskim zvonima“. No tada još nijesu ta zvona svirala pjesama, već su samo odbijala različno doba dana, veća čitave ure, a manja svaku četvrt. Udovica bi znala govoriti, da je upravo tako s njezinim zvonima kod kuće; veća su još kako tako strpljiva, ali se manjima svaki čas štogod prohtjedne. Siromašnoj je toj udovici jedini imutak bio niz srebrnih novaca, i tih je upravo toliko bilo koliko i njene djece. Ona ih je dobila od bogate kume, pa ih čuvala za djecu, da bude svakomu po jedan na spomen.

U Pragu bukne kuga. Najjače je bješnjela među siromašnim ljudima, i ti su u svojem očajanju govorili, da su to bogataši otrovom učinili, da ih dotamane.

Napokon zahvati kuga i udovičinu porodicu. Najstariji se dječak razboli. Mati je bila upravo reći očajala, jer je svu djecu jednako ljubila, a nije ni snila, da joj djeca ne će dočekati starosti i ne mučiti se na ovom svijetu. Liječniku nije mogla da plati, a pored toga je znala, da su svi previše poslom zabavljeni, da bi koji mogao k njoj doći. Nijesu potrajale ni dvije ure, a dijete se jedno spremi na put u drugi svijet. Nesrećna je mati vidjela, da joj više nema pomoći, izvadi niz sa srebrnim novcima, skine najveći i pođe s njim u Loret. Za kratko vrijeme zazvoni najveće loretsko zvono; dijete izdahne, — bilo mu je to posmrtno zvono.

Tada su po Pragu čitav dan jurila mrtvačka kola; iz svih bi kuća u njih metali mrtve, pa kad bi bila napunjena, odvezli bi ih k jamama na groblje. Drugi dan, kako je dijete umrlo, išla je siromašna udovica za jednim takvim kolima, da bar zna, u kojoj će jami ležati njezino dijete.

No kad se opet kući vrati, nađe i drugo dijete, vrlo ljubljenu plavušu djevojčicu, kako se od bolesti kao ruža upalila. Istom minu dvije ure, a mati je s drugim novcem opet išla u Loret.

Tako je bilo svaki dan, novac je po novac skidala, a u Loretu je zvonilo sve manje i manje zvonce.

Mati je bila od očajanja već otupjela. Nijemo je išla za mrtvačkim kolima i mirno se vraćala kući, da pomogne drugomu djetetu, koje je izdisalo.

Iz njezine je nijemosti probudi tek smrt zadnjega i najmlađega djeteta, koje nije gotovo ni govoriti znalo. Kad je najmanje loretsko zvonce zazvonilo, mati je mislila, da će joj srce pući.

Sprovede i pošljednje svoje dijete, a kad se vrati kući, osjeti, da je sada i nju bolest uhvatila. Leže na krevet, na kom je izumrlo cijelo njezino bogatstvo.

Ovdje je ležala uboga udovica; ni od kuda pomoći; baš nikoga nije bilo, tko bi joj podao vode. Jedina joj je utjeha bila, da ne će dugo preživjeti svoje djece. Neiskazana je vrućina bila raspalila cijelo njeno tijelo; napokon osjeti, kako se širi slabina po svim udovima i kako joj obamire ud za udom.

„Ah, draga djeco moja“, uzdahne u sebi, „ja sam vas dvorila, ali mene ne će nitko, dala sam, da vam mrtvačko zvono zvoni, tko li će to meni dati!“

Kako to ona izrekne, kad li zazvone sva loretska zvona, a njihovi su se sve jači i jači zvuci preljevali u tako divne i ganutljive pjesme, kao da su ih pjevali sami anđeli.

„Dušice moje djece“ prošapće udovica umirući, pa izdahne.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Od to doba sviraju loretska zvona pjesme.

Iz „Pobratima“ g. 1891.

Božena Njemcova („Němcová“).

Baka.

Ovo, što je ovdje prevedeno, uzeto je iz knjige, koja ima češki natpis „Babička“. Spisateljica je srećno uhvatila cijeli niz lijepih slika iz narodnoga seoskoga života i nanizala ih u svojoj „Baki“. Mi ćemo i iz ulomaka ovdje u prijevodu priopćenih upoznati milo lice bakino, koje je u gorskom seocu unosilo sreću i zadovoljstvo u svaku kuću, pače i u kneževski dvor. Radosno i srećno provodila je baka svoje stare dane u zetovoj kući. Kako je došla k

*

zetu i kćeri, nije već odlazila od njih. Mirno je motrila, kako mlađi svijet oko nje cvate i raste. Radovala se veselju bližnjega svoga, tješila je tužne i pomagala svakomu, komu je mogla. Kad su je unučad ostavljala jedno za drugim polijećući kao laste ispod krova u bijeli svijet, gledala je za njima suznim okom i veselila se, da će ih možda opet vidjeti. I viđala ih je često, jer su je svake godine pohađali.

Ljudi i ne opaziše, kako baka vene i gine. Samo ona je to osjećala. Često bi rekla unuci Adeli pokazujući staru jabuku, koja se sve više sušila i sve se manje zelenjela: „Takvi smo i mi ljudi, i mi ćemo na počinak“. Jednoga proljeća sve se drveće zelenjelo, samo stara jabuka ostade tužna bez lišća. Moradoše je iskopati i spaliti. Upravo istoga proljeća počne i baka jako kašljati, nije već mogla ni u crkvu. Ruke su se sve više i više sušile, glava se bijeljela kao snijeg, a glas je bivao sve slabiji i slabiji. Jednoga dana razašlju se pisma na sve strane, da se saberu djeca. Baka legne u krevet i već nije mogla držati vretena u ruci. Odasvud dolažahu ljudi pitati, kako je baki, a njoj ne bijaše dobro. Adela joj je morala svako jutro i svako veče pripovijedati, kako je u vrtu, što rade pilići i t. d.

Jednoga dana sakupe se svi rođaci kod bakina kreveta, a prva Barunka. Iste su ruke počivale na Barunkinoj glavi, ista je to bila glava, ali druge su se misli u njoj rađale i drukčija su čuvstva otiskivala suze, što ih je baka vidjela teći niz lice mile unuke, nego su one suze bile, što ih je sa smijehom otirala s ružičastoga lica unuke, kad je još kao dijete ležala u kolijevci.

Baka je dobro osjećala, da se primiče pošljednji čas, pa je kao dobra i mudra gospodarica sve uredila. Najprije se izmiri s Bogom, a onda podijeli ono malo, što je imala. Svatko je dobio nešto na uspomenu. Sa svakim se oprostila s kojom lijepom riječi, i nijeme je životinje, mačke i pse, k sebi zvala i gladila. „Gledajte ih, govorila je Adeli i sluškinjama, svako zvijere je zahvalno, kad ga čovjek rado ima“.

Drugi dan pod večer, pošto su se djeca sakupila, umre baka; Barunka joj zaklopi oči. Treći dan u jutru bio je ukop. Tkogod je poznavao baku, svatko je došao, da je isprati. Kad je veliki sprovod kretao oko dvora kneginjina, razgrne bijela ruka teški zastor i kneginja se pokaže na prozoru. Tužnim je okom pratila sprovod, dok ga je mogla vidjeti, a pustivši zastor duboko uzdahne: „Srećne li žene!“

Davno je već, davno, što sam pošljednji put promatrala to milo, mirno lice, što sam cjelivala one blijede obraze, pune nabora, i gledala u modro oko, što se u njemu javljalo toliko dobrote i ljubavi. Davno je već, što su me pošljednji put blagosiljale njene stare ruke! Nema više dobre starice! Već davno počiva u hladnoj zemlji.

Ali za mene nije umrla! Njezina je slika otisnuta u mojoj duši sa svima živim bojama i živjet će u njoj, dok sam i ja živa! Da umijem vješto vladati kistom, drukčije bih te proslavila, draga

bako; ali ova slika, perom nacrtana, ne znam, ne znam, kako će se komu militi!

No ti si svagda govorila: „Još se nije rodio, tko bi svima ugodio“. Dosta je, ako se nađe nekoliko čitatelja, koji će o tebi s takvim veseljem čitati, s kakvim ja pišem.

I.

Baka je imala sina i dvije kćeri. Najstarija je živjela mnogo godina u Beču, gdje se i udala, a na njezino je mjesto otišla mlađa kći. Sin obrtnik bio je također već samostalan i priženio se u gradsku kućicu. Baka je živjela u gorskom seocu na šleskoj granici. Živjela je mirno u maloj kolibici sa starom Jelisavkom, vrsnicom svojom, koja je služila već kod roditelja.

Nije bila sama u svojoj kolibici; svi seljaci bijahu joj braća i sestre, a ona im je bila mati i savjetnica. Bez nje nije bilo ni krsta, ni svadbe, ni pogreba.

Jednom dođe baki pismo iz Beča od starije kćeri, u kojem piše, da joj je muž dobio službu u neke kneginje, koja ima veliko imanje Nahodsko u Češkoj, nekoliko sati daleko od gorskoga seoca, gdje živi baka. Sada seli onamo s porodicom, a muž će ondje samo ljetovati kao i gospođa kneginja. Na kraju je pisma kći vruće moli, neka i ona dođe k njima, da svoj život probavi uz kćer i unučiće, koji joj se već raduju. Baka se rasplakala i nije znala, što da radi. Srce ju je vuklo ka kćeri i unučićima, kojih još nije ni poznavala, a davna navika vezala ju je uz malu kolibicu i dobre prijatelje. Ali krv nije voda! Želja nadvlada staru naviku i baka odluči da ide. Kolibicu sa svima stvarima preda staroj Jelisavki veleći: „Ne znam, kako će mi ondje biti i ne ću li još ovdje među vama umrijeti“.

Jednoga dana stadoše pred kolibicom kolica, a kočijaš Vaclav iznese bakin šareni sanduk, u plahtu svezanu perinu, kolovrat, bez kojega baka nije mogla biti, kotaričicu s četiri čupava pileta i u vrećici dva šarena mačka. Najzad pridigne na kola i baku, koja od plača nije ni vidjela preda se. Blagoslov njezinih prijatelja pratio ju je odlazeći k novomu domu.

Kakvo je to očekivanje, kakvo radovanje na Starom Bjelilu! (Tako je narod zvao osamljenu kuću u ubavu dolcu, što je bila određena za stan gospođi Prošekovoj, bakinoj kćeri). Djeca su bježala svaki čas na cestu, da vide, ne ide li već Vaclav, a

svakomu su čovjeku govorila: „Danas dolazi naša baka!“ A sama su sebe neprestano pitala: „Kakva će Bog zna biti ta naša baka?“

Poznavali su više baka i slike su im se plele po glavi, pa opet nijesu znali, s kojom da isporede tu svoju baku.

Napokon evo kolica s bakom. „Evo bake“, razlegne se po domu i sve potrči na vrata, da pozdravi baku: gospodin Prošek, gospođa, Jelisavka s najmanjom djevojčicom na rukama, koja je tek počela hoditi, a još nije znala govoriti, djeca i dva velika psa, Sultan i Tirl.

S kola siđe žena u bijeloj marami i seoskom odijelu. Sve troje djece stajaše jedno uz drugo te ne puštahu oka s bake. Tatica joj stisne ruku, mamica je plačući zagrli, a ona ih je plačući ljubila. Jelisavka joj pruži bucmastu Adelku, a baka joj se nasmije, nazove je malim djeteščem i prekrsti je. Za tim pogleda ostalu djecu dovikujući im najsrdačnije: „Zlatna moja djeco, golići moji, koliko sam vam se radovala!“ Ali djeca obore oči i stajahu kao ukleta, a tek na majčinu zapovijed pruže baki svoja ružična lišca, da ih cjeliva. Nijesu se mogli osvijestiti. Ta baka bijaše posve drukčija od onih, što su ih dojako vidjeli; što su živi, ne vidješe takve bake! Neprestano su išli oko nje i promatrali su je od glave do pete. Čude se tamnomu kožušiću s dugim resama ostrag, nabranoj zelenoj mezulanki[1]), optočenoj širokom vrvcom; mili im se crvena maramica s cvijećem, što je ima baka na glavi pod bijelim rupcem; posjedaju na zemlju, da uzmognu dobro ogledati crvenu laticu na bijelim čarapama i crne papučice. Vilko skube šarene rese na rogoznoj torbici, što je baka drži na ruci, a stariji dječak od četiri godine Jan polako nadiže bakinu bijelu pregaču s crvenim pojasom, jer je pod njom napipao nešto tvrdo. To je bio veliki džep. Janu se tako htjelo znati, što je u džepu, ali ga Barunka, najstarije dijete od pet godina, porine šapćući mu: „Čekaj, ja ću kazati, da se mašaš bakina džepa“. Ali to šaptanje bijaše malo glasnije, moglo se čuti za devetim zidom! Baka to čuje, prekine razgovor s kćerju, maši se u džep i reče: „Evo gledajte, što sve imam!“ I izvadi na krilo čislo, šklocu, nekoliko korica hljeba, komadić vrvce, dva konjička iz marcipana i dvije lutke. Konjičci i lutke bijahu za djecu. Kad im je to dala, reče: „Još vam je nešto donijela baka!“ i odmah počne vaditi iz

[1]) ženska haljina iz mezulana.

torbe jabuke i pisanice, a iz vrećice oslobodi mačiće i iz kotarice piliće. Da vidiš skoka i veselja! Ova je baka bila najbolja baka!

„To su svibanjski šareni mačići; izvrsno hvataju miševe, a dobri su u kući. Pilići su pitomi, a kad se Barunki priuče, bježat će za njom kao štenci!“ govoraše baka, a djeca pitahu sad ovo, sad ono, i nijesu se ništa tuđila. Umah se sprijateljiše s bakom. Mati viče, neka dadu mira baki, da odahne, ali baka će na to: „Pusti nam to veselje, Terezo, ta drago nam je, da smo zajedno.“ I djeca poslušaju baku. Jedno joj dijete sjedne na krilo, drugo stane na klupu iza nje, a Barunka stoji pred njom i gleda je u lice. Jedan se čudi, što je u bake bijela kosa kao snijeg, a drugi, što su u bake nabrane ruke, dok treći govori: „Ele, bako, vi imate samo četiri zuba!“ Baka se smije i gladi smeđe kose Barunkine govoreći: „Stara sam, moja djeco; kad ostarite, bit ćete i vi drukčiji“, a djeca se čude, kako bi se njihove bijele i glatke ruke ikad mogle tako nabrati kao ruke u stare bake. Baka je odmah u prvi čas na juriš osvojila srca svojih unučića, a ona im se umah posve i podala. — Bakin zet Prošek, koga također nije prije poznavala, pridobio je njezino srce na prvom sastanku milom svojom srdačnošću i lijepim licem, na kojem se javljala dobrota i blagost. Samo ju je jedno smetalo: što nije umio češki, a ona je već odavno zaboravila ono malo njemački, što je nekad znala. A ipak bi tako rado govorila s Janom! Jan je utješi time, da razumije češki. I baka je odmah čula, da se u kući govori češki i njemački. Djeca i sluškinje govorahu s gospodinom Prošekom češki, a on im je odgovarao njemački, pa su se već razumjeli. Baka se nadala, da će po vremenu također razumjeti njemački, a sada je sebi pomagala, kako je mogla.

Svoju kćer jedva je baka već i prepoznala. Sveđer ju je pred sobom gledala kao veselo seosko djevojče, a sada je našla tihu i ozbiljnu gospođu u gospodskom odijelu i gospodskoga držanja! To više nije njezina Tereza! Baka je odmah i to opazila, da je kćerina kuća posve drukčija od one, kojoj se ona dosad obikla. Prvih dana bijaše od radosti i iznenađenja kao omamljena, ali skoro joj bude neugodno i nemilo u novom domu, te bi se brzo opet vratila u svoju kolibicu, da nije bilo malih unučića.

Gospođa je Tereza imala do duše neke svoje gospodske hire, ali zbog njih se nitko nije imao na nju ljutiti, jer je bila

vrlo dobra i čestita gospođa. Svoju je mater veoma ljubila, te je ne bi rado od sebe pustila, već za to, što je bila u gradu ključarica, a nikoga nije imala, komu bi mogla predati gospodarstvo i djecu kao materi. Za to joj nije bilo drago, kad je opazila baku nekako snuždenu, a ona je to odmah opazila i dosjetila se, što treba baki. Jednoga dana reče joj Tereza: „Ja znam, majčice, vi ste se navikli raditi, te bi vam bilo teško cio dan s djecom hoditi. Ako vam se hoće presti, imam na tavanu nešto lana; bit će ga više, ako nam urodi na polju. Ali najdraže bi mi bilo, kad biste htjeli malo priglédati gospodarstvo. Tijem nadgledanjem u gradu, švenjem i kuhanjem potrošim sve svoje vrijeme, a druge svoje poslove moram pustiti tuđim ljudima. Za to vas molim, da mi budete na ruku i da gospodarite, kako vas je volja.“

„To ću drage volje učiniti, ako ti samo mogu ugoditi; znaš, da sam vična takvomu poslu“, veselo odgovori baka. Još isti dan pođe baka na tavan, da vidi, kako je s lanom, a drugi dan vidješe djeca prvi put u životu, kako se prede lan na vreteno.

Najprije je baka u gospodarstvu uzela u svoje ruke pečenje hljeba. Nije mogla trpjeti, da sluškinja s Božjim darom postupa bez svakoga poštovanja, te ga ne blagosilja ni u koritu, ni kad ga meće u peć, ni kad ga iz peći vadi, kao da ima u rukama cigle! Baka je blagosiljala lopaticom korito, pred što će zamijesiti, a to se blagosiljanje ponavljalo, kadgod bi uzela tijesto u ruke, dok nije bio hljeb na stolu. Nije joj smio nikakav bespослica doći na dohvat, da ne ureče Božjega dara, pa ni Vilko, kad je ušao u kuhinju, nije zaboravio, da mora reći: „Blagoslovi Bože!“

Kad je baka pekla hljeb, bijaše za unučad svetac. Svako je unuče dobilo kolačić, napunjen šljivama ili jabukom, što prije nijesu dobivali. Ali su morali paziti na mrvice. „Mrvice su za oganj“, znala je govoriti baka, kad ih je mela sa stola i bacala u oganj. A kad bi baka opazila, da je koje dijete podrobilo hljeba na zemlju, odmah bi rekla, neka pokupi, jer se kaže, da duše u očistilištu plaču, ako se po mrvicama gazi. Ljutila se također, kad je vidjela, da se hljeb ravno ne reže, govoreći: „Tko ne umije lijepo s hljebom, ne može se ni s ljudma slagati“. Jednom zamoli mali Janko, da mu baka odreže sa strane koru, jer je rado jede. Baka ne htjede to učiniti, već mu reče: „Nijesi

li čuo, da se Bogu režu pete, ako se u hljeb zareže? Bilo kako mu drago, ne uči se prebirati jelo!“ I gospodičić Janko morao je pregorjeti poslasticu.

Svaki komadić hljeba i korice, što ih djeca nijesu dojela, metala bi starica u džep. Kad je išla s djecom, drobila ih je mravićima ili pticama u šumi, a idući uz vodu bacala ih je ribama. U opće ne bi baka pobacila ni jednoga zalogaja, te je sveđer opominjala djecu: „Zlo je bez Božjega dara, a tko ga ne štuje, toga će kazniti Bog“. Kad bi djetetu pao hljeb iz ruke, moralo ga je poljubiti, kao da moli oproštenje. Tako je baka dizala svako zrnce graha sa zemlje i s poštovanjem je ljubila znak kaleža na njemu. A tomu svemu učila je i djecu. Kad bi vidjela na cesti guščje perce, odmah bi rekla: „Prigni se, Barunka!“ Više je puta Barunka bila lijena, te je znala reći: „Ali, bako, što nam je do jednoga perca?“ Baka bi je odmah ukorila veleći: „Treba pomisliti, djevojčice, da će ih biti više, ako se sabere jedno uz drugo. Pamti dobro staru riječ: Dobra gospodarica treba da za jedno perce preko plota skoči.“

Gospođa je Prošekova imala dvije sobe. U većoj s četiri prozora spavala je ona i gospodin Prošek, a uz mamicu u kolijevci mala Adela. U toj se sobi ručalo i užinalo, a moderni namještaj nije se baki milio. Činilo joj se, da se na tijem mekanim stolcima s izdjeljanim naslonima dobro ne sjedi, te se čovjek mora bojati, da se ne svali, a ako se nasloni, da se ne razbije naslon. Na divan sjela je samo jedan put, a kad su se pera pod njom ulekla, tako se stara sirota preplašila, da malo nije glasno povikala. Djeca su se smijala, sjela na divan i njišući se zvala baku, neka samo dođe, da se ne će srušiti. Ali baka ne htjede sjesti govoreći: „Idite u šaš, tko bi sjeo na ovaku njihaljku; to je i onako za vas načinjeno“.

Na sjajne stoliće i ormane bojala se što postaviti, da se ne pokvari sjaj, a taj orman sa staklenim bokovima, za kojima je bilo svakojakih trica, stajao je u sobi samo za grijeh, kako je baka govorila. Djeca su veoma rado skakala oko toga ormana i obično bi što učinila, za što ih je mati ljuto karala. Ali bi baka rado sjela klaviru, kad je čuvala malu Adelu, jer bi dijete odmah prestalo plakati, kako bi počela udarati po tipkama. Barunka je jednom učila baku jednim prstom svirati pjesmu: „To su konji, to su konji“, a baka je klimala glavom, pjevušila i jednako go-

vorila: „Što to sve ne izmisle ljudi! Čovjek bi mislio, da je unutra ptica; to zveči kao glas“.

Baka je išla u tu sobu samo kad je morala. Kad nije imala posla kod gospodarstva, najvoljela je sjediti u svojoj sobici tik do kuhinje i družinske sobe. Ta je sobica bila uređena po bakinoj volji. Kraj ogromne peći bijaše klupa, uza zid bakin krevet, a tik do peći za krevetom šareni kovčeg i pri drugom zidu krevet Barice, koja je izmolila u majke, da spava s bakom. Po srijedi je bio lipov sto s postoljem, a nad njim je visjela sa stropa golubica na sliku svetoga Duha. U kutu kraj prozora stajaše kolovrat, preslica s kudjeljom i vretenom, a na čavlu motovilo. Na zidu bijaše nekoliko svetačkih slika, a nad bakinim krevetom raspelo, ukrašeno cvijećem. Na prozoru zelenio se u lončiću orášak i bosiljak, a u vrećicama visjelo je različno korijenje: lipov i bazgov cvijet, prstenak i tomu slično. Bijaše to bakina apateka. Za vratima višaše kositerna kropionica. U škrabiji od stola imala je baka svoje švenje, svezak pobožnih pjesama, križni put, snopić trakova za kolovrat, kredu od tri kralja i svijeću od groma, što ju je svagda imala uza se, te ju je palila uz oluju. Na peći je bila škrabica s gubom i kresivo. U Prošekovoj su se sobi do duše upotrebljavale za paljenje bočice napunjene fosforom, ali baka nije htjela imati posla s tom čudnom spravom. Samo jednom je pokušala, te je nekako -- tko bi znao kako — progorjela pregaču, što ju je nosila već dvadeset i pet godina, i malo se nije zadušila. Od toga vremena ne uze bočice u ruke. Odmah je pribavila škrabicu s gubom, a djeca su donosila krpa za gubu, djelala su sumporače i namakala šiljke u sumpor. I baka je išla mirno u krevet, kad je vidjela na peći svoje milo kresivo. I djeci je to bilo milije, te su svaki dan pitala baku, treba li sumporača, da ih načine.

U bakinoj sobi milio se djeci njezin šareni sanduk. Rado su promatrala na crvenoj podlozi namolovane modre i zelene ruže sa smeđim lišćem, modre ljiljane i crvenožute ptičice; ali je radovanje bilo još veće, kad je baka otvorila sanduk. Imali su što i gledati! Na donjoj strani zaklopca bijahu prilijepljene sličice i molitvice, — sve darovi s proštenja. A u pretincu kakvih li sve bijaše stvari! Porodični spisi, pisma od kćeri iz Beča, mala kesica od platna, puna srebrnih novaca, što su ih baki slala djeca, a ona ih nije trošila, već ih je čuvala sebi na veselje;

drvena škatulica, a u njoj pet vrsta granata, o kojima višaše srebrn novac sa slikom cara Josipa i Marije Terezije. Kadgod je tu škatulicu otvorala (a to je svagda činila, kad bi je djeca molila), govorila je djeci: „Gledajte, draga djeco, ove mi je granate dao vaš pokojni đeko, a ovaj talir dobila sam od samoga cara Josipa. To je bio dobar čovjek, Bože mu daj vječnu slavu! Kad jednom umrem, to će biti vaše“, svagda bi dodala, kad je zatvorala škatulicu.

„Ali, bako, kako je to bilo, kad vam je car dao ovaj talir? Pripovijedajte nam to!“ zapita jednom Barunka.

„Samo me jednom sjetite, pa ću vam to pripovijedati“, odgovori joj baka.

Osim toga imala je baka u pretincu dvije posvećene brojanice, trakove za čepce i poslastica za djecu.

U sanduku ležaše bakino predivo i odijelo. Sve te mezulanke, pregače, ljetne haljine, utege i rupci bijahu složeni u najljepšem redu, a na vrhu ležahu dva bijela skrobljena čepca s golubicom ostrag. To nijesu smjela djeca prebirati. Ali kad je bila dobre volje, znala je dizati komad po komad i govoriti: „Gledajte, djeco, ovu kanafasku imam već pedeset godina, ovaj haljetak nosila je vaša prababa, a ova je pregača stara kao vaša mati. Sve je kao novo, a vi umah uhabate odijelo, jer ne znate, kako su dragocjeni novci. Vidite li ovaj svileni haljetak, stajao je sto forinti u bankama“. I tako je baka dalje govorila, a djeca su mirno slušala, kao da sve razumiju.

Gospođa je Prošekova također htjela, da se baka preobuče drugim pristalijim odijelom. Ali baka nije na sebi htjela promijeniti ni poruba govoreći: „Gospod bi me Bog kao staru ženu morao kazniti. Za me nijesu ovake novine; moja se stara pamet ne može s time složiti“. I tako je ostalo sve po starom. Brzo se u kući radilo sve po bakinoj riječi. Svatko ju je zvao bakom, a štogod bi baka rekla i učinila, bijaše dobro.

II.

Ljeti je baka ustajala u četiri, a zimi u pet sati. Najprije se prekrstila i poljubila je krstić na brojanicama, što ih je svagda sa sobom nosila, a po noći držala pod glavom. Ustavši i zazvavši Boga obukla bi se i pokropila svetom vodom, uzela vreteno i prela pjevajući jutarnje pjesme. Ona sama sirota stara

nije mogla spavati, ali znajući, kako je slatko spavati, puštala je drugima. Od prilike za jedan sat, kako je ustala, čulo se odmjereno tapkanje papuča. Zaškripaju jedna, zaškripaju druga vrata, i eto bake na pragu. U isti čas guske zagaču, svinje zagrokću, krava zamuče, kokoši krilima zalepeću, a mačke odnekud dobježe, te joj se umiljavaju oko nogu. Psi iskoče iz svojih kućica, protegnu se i u jedan skok evo ih kod bake. Da se ne brani, zaista bi je srušili i bacili joj iz ruku zdjelu sa žitom za piliće. Baku su sve te životinje veoma rado imale, a i ona njih. Sačuvaj Bože, kad bi vidjela, da tko bez potrebe muči makar i crvića! „Što je čovjeku na štetu ili za hranu, nek se ubije s pomoću Božjom, samo ne treba mučiti!“ znala je govoriti. Ali djeca nijesu smjela gledati ni pile, kad se klalo, i to za to, jer bi ga žalili, te ne bi moglo umrijeti.

Jednom se ipak baka veoma ražljutila na oba psa, Sultana i Tirla. Ali imala je i razloga ljutiti se! Zavukli su se u pačinjak i rastrgali jedne noći deset lijepih žutih pačića, milina ih bješe gledati! Baki klonu ruke, kad u jutru rano otvori pačinjak, a na polje jurne guska s ostalo troje pačića preplašeno gačući, kao da plače svoju umorenu mlâd, što ju je izlegla mjesto skitnice matere, koja se nekud izgubila. Baka je mislila, da je tomu kriva kuna, ali se po tragu uvjerila, da su to učinili psi. Psi, ti vjerni čuvari! Baka nije vjerovala ni svojim očima. I još su došli i umiljavali se, kao da nijesu ništa krivi, a to je baku najviše ljutilo. „Ukraj od mene, vi zlîce! Što su vam učinili pačići? Možda ste gladni? Nijeste. To ste učinili samo iz obijesti. U kraj od mene, ni gledati vas ne ću“. Psi uvuku repine i odu u svoje kućice, a baka zaboravi, da je rano jutro, ode u sobu, da kaže kćeri svoje jade.

Gospodin Prošek videći baku gdje ulazi u sobu blijeda i suznih očiju, pomisli, da su ili lupeži okrali komoru ili je Barica umrla. A kad je čuo, što se dogodilo, morao se nasmijati baki. Što je njemu bilo do par pačića? On ih nije nasadio, nije vidio, kako se iz jaja prokljuvaju, kako su lijepi plivajući na vodi, kad glavicu turaju u vodu, a nožicama pljuskaju. Gospodinu Janu bijaše samo do nekoliko pečenka! Za to namiri pravo i pravednost, kad uze bič i otide na polje, da pse nauči pameti. Baka je zatisnula uši, kad je čula dreku pasa, ali je mislila: „Što mora biti, mora, neka to upamte“. Ali kad ni za sat dva psi

nijesu izlazili iz svojih kućica, morala je ići pogledati, nijesu li odviše batina dobili. „Bilo i bitisalo, a psi su ipak samo nijema stvorenja“ govorila je sama sobom zavirujući psima u kućice. Psi su žalosno zavijali, tužno je pogledali i gotovo po trbuhu dopuzali do njenih nogu. „Sad vam je žao, je li? Vidite, to se događa nevaljalcima. Zapamtite to“. I psi su to zapamtili. Kadgod su guščići ili pačići po dvorištu šepeljili, voljeli su psi okrenuti oči na drugu stranu ili otići, i tako su opet stekli potpunu bakinu naklonost.

Kad je baka nahranila piliće, budila bi sluškinje, ako već nijesu ustale. Tek poslije šest sati pristupala je Baričinu krevetu, tiho je kucala po čelu — tako se, kažu, najprije duša probudi — i šaptala: „Ustaj, djevojčice, ustaj, već je vrijeme“. Za tim joj je pomagala oblačiti se, a onda je išla u susjednu sobu, da vidi, jesu li ustala druga djeca. Ako se koje dijete po krevetu valjalo, malo bi ga rukom udarila govoreći: „Ustani, ustani, pjetlić je već devet puta obašao bunjište, a ti još spavaš, zar te nije stid“? Za tim je pomagala djeci umivati se, ali odijevanje nije joj nikako išlo za rukom. Nije mogla razbirati ta puca, kovče, i kojekake sitnine na odjeći. Obično je okretala natrag ono, što ide naprijed! Kad su se djeca obukla, klekla bi s njima pred sliku Isusa, koji blagosilja malene, izmolila očenaš, i onda bi svi išli na doručak.

Kad nije bilo znatnoga posla u kući, sjedila je baka zimi u svojoj sobici pri kolovratu, a ljeti sa svojim vretenom u vrtu ili na dvoru pod lipom, ili se išla s djecom šetati. Šetajući se brala je biljke, pa ih je kod kuće sušila i čuvala. Osobito je do sv. Ivana Krstitelja po rosi brala biljke, jer su tada, kako kažu, najbolje. Kako je tko obolio, već je baka imala spremno kakvo korijenje: gorku djetelinu za probavu i svakojakih trava. Ljekara nije imala, što je živa.

Osim toga donosila je ljekovita bilja u kuću neka baba iz Krkonoša, a na to je baka osobito pazila i veoma ga je mnogo kupovala. Baba biljarica dolazila je svake jeseni u određeno doba, a stanovala je na Starom Bjelilu, gdje su je častili dan i noć. Svake godine dobila su djeca od babe snopić čemerike za kihanje, a domaćica mirišljiva bilja za paljenje i mahovine. Osim toga pripovijedala je baba cijelo veče, kakav je to gad Ribrcoul i što radi u tijem gorama. Pričala je djeci o grozotama, kad

Ribrcoul seli k svojoj princesi Kačenki tamo negdje u gore Kačenkine, gdje ona prebiva. Ali ta ga princesa dugo ne trpi kod sebe, pa ga tjera od sebe, a na to on — kako vele — tako strašno plače, da se razliju svi potoci u gori. Kad ga zove k sebi, ide tako brzo i veselo, da ruši, kida i odnosi sve, što mu je na putu. Ruši šume, odvaljuje kamenje s gora, nosi krovove; u kratko: kuda prođe putem, sve se ruši, kao da to sam Bog dopušta.

Biljarica je svake godine donosila isto bilje i pripovijedala iste bajke, ali su se djeci svagda činile nove i uvijek su se radovala baki. Kako se na livadi pokazalo jesensko cvijeće, već bi govorili: „Evo nam skoro bake iz gora“. Kad bi koji dan zakasnila, već je pitala baka: „Što se to dogodilo babi? Da nije Bog pustio na nju kakvu bolest ili je možda i umrla?“ I tako se o njoj govorilo, dok se ne bi pokazala s košem na leđima u dvoru.

Baka je često s djecom šetala do lovačke kućice, u mlin ili u šumu, gdje ljupko pjevaju ptice, a pod drvećem su prostrti meki dušeci i raste sila mirišljivih đurđica, jaglaca i drugoga cvijeća, a među njim lijepi zlatan. Zlatane im je donosila blijeda Viktorija, kad je vidjela, da beru cvijeće i vežu u kitice. Viktorija bijaše uvijek blijeda. Oči su joj se sjale kao dva ugljena, a crna joj kosa bijaše uvijek razbarušena. Svagda je bila ružno odjevena i nikad nije ni riječi govorila. Na kraju šume bijaše visok dub; tamo je Viktorija stajala po cijele ure piljeći na branu. U sumračje pošla bi upravo k brani i sjedeći na mahovinom obraslu patrlju gledala je u vodu i pjevala dugo, dugo do noći.

„Za što Viktorija nema nikad čisto odijelo, pa ni u nedjelju? za što ništa ne govori?“ pitala su djeca baku.

„Luda je, draga djeco“.

„A kad je čovjek lud?“ pitala su dalje djeca.

„Kad nema zdravu pamet“.

„A što radi čovjek, kad nema zdrave pameti?

„Evo vam za primjer Viktorija. Ni s kim ne govori, hodi poderana, a stanuje u šumskoj spilji ljeti i zimi“.

„Zar i noću?“ zapita Vilim.

„I noću, drago dijete“. Ta čujete je gdje pjeva do noći kod brane, a onda ide u spilju spavati“.

„A ne boji se duhova i vještica?“ začuđena pitahu djeca.

„Ta vještica nema, odgovori Barica, rekao nam je tatica“.

Kad se već zamračilo, rekla bi baka: „Hajdete, djeco, da vas spremim spavati“.

Za tim se pomolila s djecom anđelu čuvaru, pokropila ih posvećenom vodom i spremila u krevet.

Mališi su odmah zaspali, ali Barica je često zvala baku krevetu i molila: „Sjednite, bako, do mene, ne mogu zaspati“. A baka je uzimala ruku male unuke u svoju ruku i molila se s djevojčicom, dok nije zaklopila oči.

Baka je išla spavati u deset sati, a osjećala je na očima, kad je došla njezina ura. Prije nego je legla u krevet, pogledala bi, je li sve zatvoreno, pa bi sazvala i zatvorila mačke na tavan, da ne uljegnu u sobu i ne zaduše djecu. U peći bi ugasila svaku iskricu i priredila škrabicu s gubom i luč. Ako je bilo straha od bure, pripravila bi svijeću od groma, umotala hljebac u bijeli rubac i mećući ga na sto govorila je sluškinjama: „Pamtite dobro: kad je vatra, najprije treba da se mašite hljeba i ne ćete se smesti“.

„Ali, bako, ta ne će udariti!“ znale bi govoriti sluškinje: no to joj nije bilo po volji.

„Samo Bog sve može, kako vi to možete znati? Zapamtite, — nikad nijesmo dosta na opazu!“

Kad je bilo sve u redu, klekla bi pred raspelom, pomolila se Bogu i pokropila sebe i Baricu još jednoć posvećenom vodom, metnula brojanice pod glavu i u miru Božjem usnula.

IV.

(Nedjeljom po podne išla je baka s djecom u mlin, a djeca su se tomu veoma radovala. I mlinarovi imali su dobru kćerku godina Barunkinih, a zvali su je Mančinka).

Zimi su bila djeca gotovo pola dana na velikoj peći. Na peći imala je sluškinja svoj krevet, a Mančinka sve svoje igračke i lutke. Kad bi se na peći iskupila djeca, bila ih je puna peć, a na najvišoj stepenici ležao je veliki domaći pas. Na toj peći slavila se svake nedjelje svadba koje lutke. Dimnjak bijaše ženik, a Mikulas[1]) svećenik. Za tim se jelo, pilo i plesalo, pri čemu bi obično tko očepio psa, koji bi zacvilio i razbio razgovor društvu u sobu. Mati je vikala djeci: „Nemojte mi, djeco, srušiti peć, sjutra

[1]) Dječina igračka prikazujući sveca Nikolu. Ove se igračke daruju djeci šestoga prosinca.

hoću da pečem hljeb!“ I na peći je opet mir — a djeca se igraju tatice i mamice. Toj mladoj mamici donese roda djetešce, a Adela ne znajući prirediti gozbe morala je biti primalja. Kumovi Vilko i Jan nadješe mu ime Ivica. A to je i bila gozba! Jela bijaše prekrasnih, a i psa pozvaše u goste, da ga umire. Ivica je umah porastao i otac ga dao u školu. Jan mu je bio učitelj i učio ga sricati. Da ne bude samo jedan đak, moradoše svi u školu k Janu. Nitko nije donio zadaće, i učitelj se rasrdi. Svak je imao dobiti dvije packe po ruci. Kad već nije bilo drukčije, dopustiše; ali psu, koji je također bio đak, a nije ništa drugo znao nego na peći brektati, osim toga objesi učitelj o vrat crnu ploču za sramotu. Pas srdit skoči s peći sa strašnom bukom trgajući sa sebe sramotan znak. „Bit će vas kojekuda, dođem li k vama“, vikne mlinar grozeći se burmuticom i okrenuvši je među prstima, kako je bio njegov običaj, nasmije se, ali tako, da djeca nijesu opazila.

„To je jamačno učinio naš đavolak! pomisli baka i reče: Bit će najbolje, da odemo kući; ta će djeca još srušiti mlin!“

No domaći nijesu joj dali da otide; još nije bila svršila pripovijest o francuskoj vojni i o tri potentata. Baka je znala svu trojicu; imala je mnogo iskustva i poznavala je vojnički stalež, — njoj je svak vjerovao.

„A tko su ta tri ledena čovjeka, što ih je Rus poslao na Bonaparta?“ zapita baku mlad, lijep i veseo momak.

„Kako se ne možeš dosjetiti, da su to tri mjeseca: prosinac, siječanj i veljača? odgovori mu mlinarski starješina. Ta tri mjeseca u Rusiji je takva zima, da ljudi nose na licu tulce, da im se ne smrznu nosovi. Francuzi nijesu vični zimi, pa kako onamo dođoše, sve se smrzlo. A Rus je dobro znao, da će tako biti, pa ih je zadržavao. To ti je pametna glava!“

„A cara ste Josipa u glavu poznavali?“ zapitat će netko. — „Kako ga ne bih poznavala! Ta govorila sam s njime, a ovaj talijer dao mi je sam svojom rukom“ reče baka i uzme u ruku talijer što je visio o granatima.

„Molim vas, kako je to bilo i gdje vam ga je dao?“ pitahu mnogi.

Djeca se bila malo primirila na peći, a čuvši to pitanje potrče s peći i zamole baku, neka bi pripovijedala, jer ni oni to još nijesu čuli.

„Ali domaćin i domaćica već su to čuli“ doda baka.

„Lijepu pripovijest može čovjek i dva, pa i više puta bez dosade slušati; samo pripovijedajte!“ reče mlinarica.

„Pa dobro, pripovijedat ću vam. Samo, djeco, sjednite i mirujte!“

Djeca odmah sjedoše i umiriše se.

„Kad se gradio Novi Ples (Josipov), bijah već odrasla djevojka, počne baka pripovijedati. Ja sam iz Olešnice rodom. Znate li, gdje je Olešnica?“

„Znamo; za Dobruškom u gorama na šleskoj granici, zar ne?“, javi se mlinarski starješina.

„Tako je, tako. Do nas živjela je udovica Novotna u maloj kolibi. Živjela je od gotovljenja vunenih gunjeva. Kako bi što zgotovila, odmah bi nosila u Jaromir ili u Ples na prodaju. Bijaše u pokojne majke i pečena i kuhana, a i mi djeca često smo k njoj zalazili. Naš tata bio je kum njezinu sinu. Kad sam već bila za rad, govorila mi je Novotna: „Samo sjedni za stan, već će ti to koristiti. Čemu se čovjek za mlada nauči, na korist mu je u starosti“. Što sam živa, bila sam za rad kao vatra, te se nijesam dala siliti ni na kakav posao. Poslušala sam je i skoro sam dobro naučila taj posao. U to je vrijeme car Josip često boravio u Novom Plesu. Svuda se o njemu govorilo, a svakomu je bilo mnogo do toga stalo, da ga vidi. Jednom zamolim majku, da mi dopusti poći s Novotnom u Ples. Mati je vidjela, da kuma nosi teško breme, pa reče: „Idi i pomozi kumi nositi“. Drugi dan za hlada pođosmo i pred podne dođosmo u šumu pred Plesom. Sjedosmo na povaljena drveta i stadosmo se obuvati. Kuma baš govori: „Kamo da ja jadnica najprije ponesem ove gunjeve?“, a od Plesa evo upravo k nama neki gospodin. U ruci ima nešto slično fruli. Od časa do časa metao je to na oči i počeo se naokolo kretati. „Kumo, pogledajte, rekoh, to je nekakav muzikant, svira na frulu i uz to se okreće.“

„Luda djevojko, to nije muzikant s frulom, već nekakav gospodin, što nadgleda građenje; uvijek ga viđam ovuda. U ruci ima cijev sa staklom, kroz koje gleda. Vele, da sve vidi, što tko radi i gdje radi, ako će biti i vrlo daleko“.

„Da nas nije vidio obuvati se?“ zapitam kumu.

„Pa što za to? To nije nikakvo zlo“, reče kuma i nasmije se.

Među tim evo toga gospodina već i kod nas. Nosio je sivu kabanicu, mali klobuk na tri ugla, otrag mu je visio cof i šeput. Bio je još mlad i lijep, kao da je namolovan. — „Kamo idete i što to nosite?“, zapita i stane kod nas. Kuma reče, da nosi u Ples robu na prodaju.

„Kakva je to roba?“, zapita dalje. — „Vuneni gunjevi, gospodičiću, vojnicima za pokrivače; da ako vam se koji svidi“, reče kuma i brzo odveže uzao, pa razloži jedan gunj na drvu. Kuma bijaše kod kuće krasna žena, ali prodavajući robu bijaše rečeća, da je strahota.

„Radi li to tvoj muž?“ zapita je opet gospodin.

„Radio je, radio, zlatni gospodičiću, ali o žetvi evo već su dvije godine, što je siromah doradio. Ubila ga je suha bolest. Ja sam katkad prigledala k stanu i naučila se tkati, pa mi evo sada koristi. Tako govorim i Mandi: Samo uči, Mando; što naučiš, to ti ne ote ni razbojnik“.

„Je li to tvoja kći?“ zapita opet gospodin.

„Nije moja, već kumina, ali mi kašto pomaže. Ne gledajte, što je malena. Brza je na posao kao vatra. Ovaj gunj je načinila sama samcita“.

Gospodin me pokuca po ramenima i lijepo pogleda. Što sam živa, nijesam vidjela tako lijepih modrih očiju kao razlíčak.

„A ti nemaš djece?“ opet će gospodin kumi.

„Imam jednoga sina, odgovori kuma. Dala sam ga u grad na nauk. Bog mu daje dar Duha svetoga, pa uči, kao da se igra; lijepo pjeva na koru, pa sam rada iškolati ga za svećenika.

„A šta će biti, ako ne htjedne biti svećenik?“ reče gospodin.

„Htjet će, gospodičiću; Đurica je dobro dijete!“ odgovori kuma.

Ja sam neprestano gledala na tu cijev i razmišljala, kako to na nju gleda taj gospodin. I on mi je to jamačno na nosu vidio; na jednoć se okrene k meni i reče: „Ti si jamačno rada vidjeti, kako se gleda na ovaj durbin, zar ne?“ — Ja se zacrvenim i ne mogoh ni očiju dići. A kuma reče: „Mandica je mislila, da je to frula, a vi muzikant, ali ja sam joj rekla, tko ste vi“.

„Dakle ti to znaš?“ reče gospodin i nasmije se.

„Ja ne znam, kako vam je ime, ali vi ste jedan od onih, što nadgledaju ove ljude, a na ovu cijev ih gledate, nije li tako?“

Gospodin se od srca nasmije. „Ovo pošljednje si pogodila, mamice, reče gospodin. Hoćeš li gledati na tu cijev, evo gledaj!“

reče i okrene se k meni, kad se već ljudski nasmijao, i lijepo mi namjesti cijev na oči. I ja sam vam, dragi moji, čudesa vidjela. U Jaromir vidjela sam ljudma na prozore i svakoga sam lijepo gledala, što radi, kao da sam uz njega; vidjela sam, što ljudi daleko u polju rade, kao pred sobom. Htjela sam, da i kuma pogleda, ali ona mi reče: „Što ti misliš, to bi bilo lijepo, da se stara žena igra“.

„Ali to nije za igru, mamice, već za potrebu“, reče joj gospodin.

„Pa neka je, meni se ne pristoji“, reče kuma i ne htjede nikako gledati. Meni dođe u glavu, da bih na to staklo mogla vidjeti cara Josipa, pa sam gledala na sve strane. A kako je taj gospodin bio tako dobar, rekoh mu, koga bih željela vidjeti.

„Što ti je toliko stalo do cara, imaš li ga rado?“ zapita me gospodin.

„Kako ga ne bih imala, odgovorim, ta svaki ga čovjek hvali za njegovu dobrotu i čestitost. Pa se za nj i molimo svaki dan, da Bog dade dugo vladati njemu i njegovoj gospođi materi.

Gospodin se nasmjehne i reče: „Bi li ti htjela s njime govoriti?“

„Sačuvaj Bože, kamo bih gledala?“ odgovorim mu.

„Ne stidiš se od mene, a car je ipak čovjek kao i ja“.

„Nije to tako, gospodičiću, reći će kuma. Car je car, a to nešto znači. Slušala sam, da je čovjeku hladno i vruće, kad gleda caru u lice. Naš je starješina već dva puta s njime govorio, pa veli, da je tako“.

„Vašemu starješini valja da nije čista savjest, pa za to ne može nikomu junački da gleda u oči“, reče gospodin i zapiše nešto na komad hartije. Taj komad hartije dade kumi i reče joj, neka ide u Ples u magazin, gdje će joj se isplatiti novac za gunj. A meni dade ovaj srebrni talijer govoreći: „Uzmi taj novac za uspomenu, da ne zaboraviš cara Josipa i njegovu majku! Moli se za nj, iskrena molitva Bogu je mila. Kad dođete kući, možete reći, da ste govorile s carem Josipom!“ To reče i brzo otide.

Mi smo klekle i nijesmo znale, što radimo od straha i radosti. Kuma me poče karati, što sam bila tako smjela, a i sama je bila dosta smjela. Ali tko bi mogao pomisliti, da je to car! Tješili smo se time, što se po svoj prilici nije srdio, dok nas je

nadario. U magazinu kumi platiše tri puta toliko, što je tražila. Mi smo upravo letjele kući, gdje pripovijedanju nije bilo kraja ni konca, a svi su nam zavidjeli. Mati mi je dala probušiti talijer i od onoga vremena nosim ga o vratu. Već mi je toliko puta bilo teško, ali ga ipak nijesam dala. Šteta, vječna šteta, što toga gospodina zemlja krije!“ svrši baka svoju pripovijest i uzdahne.

„Zaista šteta!“ potvrdi društvo. Sada su tek djeca sa svih strana okretala talijer, kad su znala njegovu historiju i sada im je istom bio znamenit. A baka je kod sviju još više vrijedila, kad su saznali, da je govorila s carem Josipom!

VII.

Drugi dan u jutru pođe baka s djecom gospođi kneginji.

„Da mi se lijepo vladate! učila je mati djecu prateći ih; da mi ni u što ne dirate u dvoru, a gospođi kneginji poljubite lijepo ruku“.

„Već ćemo mi to nekako opraviti“, uvjeravaše baka.

Djeca bijahu kao cvijeće, a i baka je imala svečano odijelo: mezulanku smeđe boje, pregaču bijelu kao snijeg, haljetak od damasta tamne boje, čepac s golubicom i na vratu granate s talijerom. Pod pazuhom nosila je maramu.

„Što će vam marama? Kiše ne će biti, vedro je“, reče gospođa Prošekova.

„Čovjek je kao bez ruku, kad nema što držati; već sam obikla, da što u ruci nosim“, reče baka.

Okrenuše oko vrta uskom stazicom. „Sada hodite lijepo jedno za drugim, da se ne orosite u travi! Ti Barunka naprijed, a Adelu ću ja povesti, jer ne zna paziti, kuda ide“, reče baka i uzme za ruku Adelicu, koja je s velikim veseljem promatrala svoje odijelo. U vrtu je skakala Crnka, Adelina koka, što ju je još s tri druge baka donijela djeci iz gorskoga seoca. Baka ju je tako pripitomila, da je zobala djeci iz ruke, a izlegavši dotrčala bi k Adeli po komadić zemljičke, što ga je djevojče od svoga dijela davalo.

„Idi k mamici, Crnka, tamo sam ti ostavila zemljičku; ja idem gospođi kneginji“, govoraše Adela koki. Ali ona to ne razumije, bježi k njoj i hoće joj kljunom u odijelo.

„Ne vidiš li, beno, da imam bijelo odijelo? Iš!“ gonila je djevojka koku, ali ona ne će da odlazi, dok je baka ne udari maramom po krilima.

Pođu malo dalje, kad evo opet neprilika za bijelo odijelo! S brijega jurnu oba psa, preplivaju jarak, na drugom brijegu se malo otresu i u jedan skok evo ih kod bake.

„Ej vi nesnage, tko vas je zvao! Odmah mi se nosite!“ srdila se baka prijeteći im. Psi slušajući srdit glas bakin i videći pruženu ruku s maramom zapanje se i pomisle: „što to znači?“ I djeca su na njih vikala, a Jan baci na njih kamečak, ali kamečak padne u vodu. Psi su bili naučeni donositi stvari, što bi im se i u vodu bacale, pa misleći, da se djeci hoće igre, jurnu u vodu i za čas evo ih gdje se veselo oko djece vrzu. Djeca viču, kriju se za baku, a baka ne zna pomoći.

„Idem kući, da viknem Betu“, reče Barunka.

„Ne moj se vraćati, jer to — kako kažu — ne donosi sreće na putu“, odgovori baka.

Na sreću dođe starac mlinar i otjera pse. „Kamo ćete to, u svatove ili u goste?“ zapita on vrteći u ruci burmuticu.

„Nemamo kamo, striče, idemo samo u grad“, odgovori baka.

„U grad? Pa što ćete tamo?“ začudi se mlinar.

„Gospođa nas je kneginja pozvala“, rekoše djeca, a baka odmah ispripovjedi, kako se bila sastala s kneginjom.

„E pa dobro, reče mlinar šmrknuvši burmuta, Adela će mi pripovijedati, što je u kneginje vidjela. A što ti, Jankice, ako te gospođa kneginja zapita, kamo zeba nosom sjeda, ti to ne znaš, zar ne?“

„Ona to ne će pitati“, reče Jan i umakne naprijed, da ga mlinar više ne draži. Ovaj se nasmije, oprosti se s bakom i otide k brani.

. . . . . .

. . . . . .

Polako dođe baka s djecom parku, gdje ju je već čekao gospodin Prošek. Kneževski park bijaše svakomu otvoren i nije bio daleko od Staroga Bjelila, ali baka je rijetko kada u nj išla, osobito kad bi tamo bila gospoda. Divila se ukusnomu redu, krasnomu cvijeću, lijepomu drveću, vodoskocima i zlatnim ribicama u ribnjaku, ali je voljela s djecom ići na livadu ili u šumu. Tamo su se mogli obijesno povaljuškati po mekom zelenom sagu,

pomirisati svaki cvijetak, pa ako je bilo potrebno, natrgati za kitice i vijence. U polju, istina, nijesu rasle naranče i limuni, ali se ondje našla sitnica ili divlja kruška, a sve puno voća, što ga je svatko mogao ubrati, koliko je htio. U šumi je opet bilo jagoda, borovnica i dosta velikih lješnika. Vodoskoka nije bilo, ali se baka rado ustavljala s djecom kod brane. Gledali su, kako valovi na branu brzo dolje teku, gore se dižu, pa u milijun kapi raspršani opet padaju, još se jednom u zapjenušenu kotlu okreću i tek u jednu struju sastavljeni tiho dalje plove. Tu nije bilo zlatnih riba, naučenih na mrvice od zemljičke, ali kako bi baka segnula u džep i ispraznila u Adelinu pregaču mrvice od hljeba, a djeca ih bacala u vodu, nagrnulo bi iz dubine mnogo ribe. Najviše su na površinu plivale bijele kao srebro bjelice i trgale se za mrvice. Među njima su jurili poput strijele grgeči, a podalje smuknula bi vita mrena s dugim brcima. Bilo je također trbušatih šarana i plosnate glave manića.

Na livadi susretala je baka ljude, koji su je pozdravljali: „Hvaljen Isus i Marija!“ ili: „Dobar dan, bako!“. — Gdjekoji stadoše, pa je pitahu: „Kamo, bako? Kako je? Što rade vaši?“ i odmah bi štogod od njih doznala.

A kako je u gradu? Sve bez ikakva reda. Ovdje trči opervaženi službenik, ondje opet češljarica u svili, ovdje gospodin, pa opet gospodin, a svaki diže više glavu nego mu bijaše narasla, i stupaju kao paunovi, što jedini imaju pravo prohoditi tratinom. Ako bi tko pozdravio baku, rekao bi samo onako: „Guten Morgen“ ili „Bon jour“, a baka se zarumenjela ne znajući, hoće li reći: „Na vijeke“ ili „Bog daj“. Uvijek je kod kuće govorila: „U tom je gradu pravi Babilon“.

Pred gradom sjedila su dva livrirana službenika, sa svake strane vrata po jedan. Onaj s lijeve strane držao je od bespolice ruke složene na krilu. Onaj s desne strane prekrstio je ruke na prsima i gvirio je u taj božji svijet. Kad je došao gospodin Prošek, pozdrave ga njemački svaki drukčije zanoseći. Predvorje bijaše popođeno bijelim pločama od mramora, a u sredini stajaše lijepo izrađen biljar. Oko zida stajahu na stalcima od zelena mramora bijeli kipovi od sedre prikazujući mitologička lica. Četvora vrata vodila su do gospodskih odaja. Kod prvih sjedio je u naslanjaču komornik u crnom fraku spavajući. Do te dvorane vodio je gospodin Prošek baku s djecom. Komornik se prene, kad

začuje šum, ali vidjevši gospodina Prošeka pozdravi ga i zapita, kakim poslom dolazi u grad.

„Gospođa kneginja želi, da bi je moja punica danas s djecom pohodila. Molim vas, gospodine Leopolde, javite je“, reče gospodin Prošek.

Leopold izbulji oči, sleže ramenima i reče: „Ne znam, hoće li je htjeti primiti, u svom je kabinetu i radi. Među tim mogu joj javiti“. Ustane i polako uljegne na vrata, kod kojih je sjedio. Za čas se vrati, ostavi vrata otvorena i ljubazno im namagne, neka uniđu. Gospodin se Prošek vrati, a baka s djecom stupi u sjajan salon. Djeca nijesu ni disala, nožice su im se klizale na podu glatkom kao led. Baka kao da je sanjala. Promišljala je, bi li stupila na te izatkane sagove. „Ta vječna je šteta po tom gaziti“, reče sama sebi. No šta će učiniti! Sagovi leže svuda, a i gospodin komornik hodi po njima. Odvede ih kroz koncertni salon i biblioteku do kneginjina kabineta, pak se vrati u svoj naslanjač mrmljajući pod nos: „Ta gospoda imaju čudnovate voljice; kako čovjek može biti na službu prostoj baki i djeci?“

U kneginjinu salonu bijahu tapete svijetlozelene, protkane zlatom, a takvi bijahu i zastori na vratima i na jedinom prozoru, koji je bio gotovo tako velik kao i vrata. Po zidovima višaše mnogo većih i manjih slika, sve sami portreti. Prema prozoru bijaše kamin iz sivoga, crno i bijelo prutastoga mramora, na njemu dvije vaze iz japanskoga porculana, a u njima prekrasno cvijeće, što je svojim mirisom napunjalo kabinet. S obje strane bijahu prijekleti iz skupocjena drva, lijepo izrađeni, a na njima različne stvari, odlične umjetnom radnjom ili skupocjenošću, i krasne školjke, korali, kamenje i drugo. Bijahu to same uspomene s puta i darovi milih lica. U jednom kutu kod prozora stajaše Apolonov kip iz mramora, a u drugom kutu jednostavan, ali veoma lijepo izrađen pisaći sto. Kod stola u naslanjaču, preobučenu tamnozelenim aksamitom sjeđaše knjeginja u bijelom jutarnjem odijelu. Upravo je metnula pero iz ruke, kad je baka s unučićima unišla na vrata.

„Hvaljen Isus!“ pozdravi baka i uljudno se pokloni.

„Na vijeke, bako!“ Da ste mi zdravi ti i dječica!“ odgovori kneginja.

Djeca se sva zabune, ali im baka namagne, i umah pođu ljubiti kneginji ruku. Ona ih poljubi u čelo, pokaže krasan stolac,

obložen aksamitom i urešen zlatnim resama i ponudi baku, da sjedne.

„Zahvaljujem, milostiva gospođo, nijesam umorna“, nećala se baka, i to samo za to, jer se bojala sjesti, da se ne bi srušila. Ali je gospođa kneginja odrešito ponutka: „Samo sjedni, starice!“ A baka prostre bijelu maramu na stolac i oprezno sjedne govoreći: „Da ne odnesemo milostivoj gospođi sna“.

Djeca stajahu kao okamenjena, ali im oči skakahu od jedne stvari na drugu; kneginja ih je motrila i smijući se pitala: „Mili li vam se ovdje?“

„Dakako“, namagoše svi na jedan put.

„Što se toga tiče, njima bi lijepo bilo, te ih ne bi trebalo moliti, da bi ovdje ostali“, reče baka.

„A zar tebi ne bi ovdje bilo lijepo?“ zapita kneginja baku.

„Ovdje je lijepo kao u nebu, ali opet ne bih htjela ovdje živjeti“, reče baka i zakrene glavom.

„A zašto ne?“ zapita u čudu kneginja.

„Što bih ovdje radila? Gospodarstva nemate, s perjem i kolovratom ne bih mogla ovamo doći, pa što bih radila?“

„A ne bi li ti htjela živjeti bez brige, da malo otpočineš pod stare dane?“

„Ni to nije daleko, pa će sunce nad mojom glavom izlaziti i zalaziti, a ja ću bez brige spavati. Ali dok živim i Bog mi daje zdravlja, valja raditi. Sasvim bez brige ne živi nitko; jednoga tišti ovo, drugoga ono. Svatko nosi svoj krst, samo što svatko pod njim ne pada“, reče baka.

U to odgrne bijela ručica teški zastor na vratima, i pojavi se krasno lice mladoga djevojčeta svijetlokestenaste kose.

„Smijem li unići?“ zapita milim glasom.

„Samo naprijed, draga Hortensija, naći ćeš ugodno društvo“, odgovori kneginja.

U kabinet stupi kontesa Hortensija, nahrankinja kneginjina, kako se govorilo; struka bijaše vitka, još nerazvita. Bila je odjevena u jednostavno bijelo odijelo, na ruci je držala slaman okrugao klobuk, a u ruci kiticu ruža.

„Ah kako su to krasna dječica! reče. To su jamačno Prošekovi, od kojih si mi donijela krasnih jagoda!“ Kneginja posvjedoči, da je tako. Kontesa se sagne, dade svakomu djetetu ružu, jednu baki, jednu kneginji, a pošljednju zadjene za pas.

„To je tako svjež pupoljak kao vi, milostiva gospodično“, reče baka pomirisavši ružicu. „Dragi vam je Bog čuvao!“ doda okrenuvši se kneginji.

„To je i moja vruća želja“, reče kneginja i poljubi vedro čelo drage svoje nahrankinje.

„Smijem li malo odvesti ovu dječicu?“ zapita kontesa kneginju i baku. Kneginja dopusti, ali baka je mislila, da će dosađivati milostivoj gospođici, jer su djeca živahna, osobito Jan. Hortensija se nasmije, pruži obje ruke djeci i zapita ih: „Hoćete li sa mnom?“

„Hoćemo, hoćemo“, kliknu veselo djeca i odmah joj se prihvate za ruke. Poklone se kneginji i baki i otidu. Kneginja zazvoni srebrnim zvončićem, i za trenuće oka javi se komornik Leopold. Kneginja mu naloži, da kaže, neka se prostre sto u salonu, i dade mu pisma, neka ih otpremi. Leopold se nakloni i otide.

Dok je kneginja govorila s Leopoldom, motrila je baka portrete na zidovima.

„Bože moj, reče, kad je komornik otišao, kakva su to čudnovata odijela i lica! Evo ova gospođa upravo je tako odjevena kao i pokojna Halašekova, Bog joj dušu pomilovao! I ona je imala visoke pete, široke suknje, na glavi visok čepac, a o pasu mogao bi je prekinuti. Njezin muž bijaše u Dobruški savjetnik, a mi smo je viđali u crkvi na proštenje. Naša djeca su je zvala „makova glavica“, jer je tako bila vidjeti u tom odijelu s napudranom glavom. Govorili su, da je to na francusku“.

„To je moja baka“, reče kneginja.

„Pa za što ne; to je lijepa gospođa“, odgovori baka.

„S desna je djed, a s lijeva otac“, pokazivaše dalje kneginja.

„Krasni ljudi; milostiva gospođa je slična ocu. A gdje je gospođa majka?“

„Ovo je moja mati i sestra“, reče kneginja pokazujući dva portreta nad pisaćim stolom.

„Lijepa je to gospođa; milina ju je pogledati, reče baka, ali sestrica nije slična ni ocu ni majci. Događa se, da su djeca slična komu od daljega roda. Ovaj mladi gospodin ovdje mi je poznat, ali se ne mogu sjetiti otkle“.

„To je ruski car Aleksandar, brzo odgovori kneginja, ti ga nijesi poznavala“.

„Ta gdje ga ne bih poznavala, kad sam stajala neko dvadeset koraka daleko od njega! Krasan je to bio čovjek, samo je ovdje mlađi, pa ipak sam ga poznala. On i Josip car, to su vam bili ljudi“.

Kneginja pokaže na drugi zid, gdje je visio portret prirodne veličine.

„Josip car! pljesne rukama baka, kao da je živ preda mnom. Vi ih baš, kako vidim, imate lijepo okupljene. Nijesam mislila, da ću danas vidjeti cara Josipa. Dao mu Bog vječnu slavu! To je bio krasan čovjek osobito za sirotinju. Ovaj talijer dao mi je svojom rukom“, reče baka i izvadi iz njedara talijer.

Gospođi se kneginji milila bakina prostodušnost te zaište, da pripovijeda, gdje i kako joj je car darovao taj novac. Baku nije trebalo moliti, već ispripovijeda kneginji, što smo mi u mlinu slušali. Gospođa se kneginja tomu od srca nasmije.

Gledajući baka po sobi opazi portret kralja Friderika i reče: „To je pruski kralj. Ja sam ga dobro poznavala. Moj je pokojni Đuro služio u pruskoj vojsci, i ja sam proživjela u Šleskoj petnaest godina. Nije jedan put pozvao Đuru iz reda i darovao ga. Rado je imao stasite ljude, a moj Đuro bijaše najviši u cijeloj regementi i lijep kao djevojka. Nijesam se nadala, da ću mu gledati grob, pa evo ja sam još tu, a on čovjek kao gora, i već je davno na istini“, uzdahne starica i suza joj se otisne niz nabrano lice.

„Je li tvoj muž pao u boju?“ zapita kneginja.

„Ne upravo u boju, već od rane, što mu je zada top. Kad je buknuo ustanak u Poljskoj, provali u Poljsku pruski kralj s Rusima, a i naša regementa. I ja sam pošla s dvoje djece. Treće se dijete rodilo u polju. Zove se Ivana, a sada je u Beču. Možda je za to tako srčana, što joj se od rođenja valjalo svemu privikivati kao vojniku kakvom. Nesrećna je to bila batalija. Iz prve bitke doniješe mi muža u tabor na nosilima. Zrno iz topa odnijelo mu nogu. Odrezaše mu je. Ja sam ga dvorila, što mi je snaga dopuštala. Kad se malo pridigao, poslaše ga opet u Nisu. Radovala sam se i nadala, da će ozdraviti, pa ga kao bogalja ne će trebati, te ću se vratiti u Češku; ali me prevariše nade. Sve od jednom poče ginuti, i ne bijaše svjeta ni pomoći; morao je umrijeti. Što sam imala para, dala sam za lijek, i sve to nije pomoglo. Mislila sam, da ću izgubiti pamet, da će mi srce pući.

Ali čovjek mnogo podnese, milostiva gospođo! Ostade mi troje siročadi, novaca ni pare, samo nešto krpa. U istoj regementi služio je neki stražmeštar Lehotski, Đurin najbolji prijatelj. Taj mi stražmeštar pribavio razboj i sve, što uz to treba, kad sam mu rekla, da bih radila gunjeve. Dragi Bog neka mu bude platac! Dobro je bilo, što sam se od svekrve u mladosti naučila ovaj posao. Djelo se dobro prodavalo, te sam brzo platila Lehotskomu dug i još sam s djecom lijepo živjela. Moram reći, da su bili dobri ljudi u tom gradu, ali mi je opet bilo odviše teško. Od onoga vremena, što je Đuro umr'o, osjećala sam se tako pusta i sama kao kruška u polju. Činilo mi se, da bi mi bilo ljepše kod kuće nego u tuđini, pa sam se potužila Lehotskomu. Ali on me je odvraćao od toga i uvjeravao, da ću za cijelo dobiti neku mirovinu i da će se kralj starati za moju djecu. To mi je bilo drago, ali sam odlučila vratiti se kući. Također mi je smetao njemački jezik. Dok smo bili u Kladskom, bilo mi je lijepo kao kod kuće, jer se govorilo više češki nego njemački. U Nisi već se govorilo sve njemački, a ja nijesam nikako mogla naučiti njemački. Tek što nešto zaradih, dođe na nas strašan povodanj. Strašna je voda, kad navali, ne uteče joj čovjek ni na konju. To je išlo tako brzo, da su ljudi jedva utjecali. Ja sam brzo pobrala, što je bilo najbolje, uzela svežanj na leđa, najmlađe dijete u naručje, dvoje starije djece za ruke i tako sam s njima uzmicala gazeći vodu do gležanja. Lehotski nam je došao u pomoć i izveo nas do višega mjesta, gdje su nas dobri ljudi primili pod krov. Odmah se razglasi po gradu, da sam izgubila gotovo sve, i odmah mi se ti dobri ljudi nađoše u pomoći. Gospodin me je general također pozvao i rekao mi je, da ću dobivati svake godine nekoliko talijera i stalan posao po kraljevoj milosti, a dječaka i djevojčice će primiti u kraljevske zavode. To me nije ništa veselilo. Zamolila sam ih, neka mi radije dadu nešto novaca, ako hoće da mi iskažu milost, pa ću otići kući u Češku, jer djece ne ću da dadem od sebe, već ću ih odgajati u svojoj vjeri i u svojem jeziku. To mi nijesu htjeli dopustiti i rekoše mi, da ne ću ništa dobiti, ako ne ostanem ondje. „Pa dobro, valjada Bog ne će dopustiti, da od gladi umrem“, pomislih i zahvalih kralju na svemu.

„Ja mislim, da bi tvoja djeca bila ondje dobro oskrbljena?“ reče kneginja.

„Moguće je, milostiva gospođo, ali bi mi se otuđila. Tko bi ih ondje učio ljubiti svoj dom i materinski jezik? Nitko. Tamo bi naučili tuđi jezik i tuđe običaje i najzad bi zaboravili svoj rod. Kako bih za to odgovarala gospodu Bogu? Ne, ne, tko je češke krvi, neka ostane pri češkom jeziku! Pokupih nekoliko krpa, što mi ostadoše, uzeh djecu i rastadoh se s gradom, gdje sam proživjela toliko žalosnih i srećnih dana. Gospodarice darovaše djecu kolačima i meni dadoše na put nekoliko talijera. Dobri Bog neka plati onim ljudima na djeci sve dobro, što su mi učinili! Siromah Lehotski pratio me milju puta i nosio mi Ivanu. Nije mu bilo drago, što odilazim; u nas bilo mu je kao doma u Pragu. Oboje smo plakali na rastanku. Dok je bio u Nisi, molio je na Đurinu grobu očenaše; milovali su se kao rođena braća. U francuskoj je vojnici poginuo. Bože mu daj mirno počivati!“

„A kako si došla s tom djecom do Češke?“ upita dalje kneginja.

„Mnogo sam, milostiva gospođo, pretrpjela na putu. Nijesam znala puta, pa smo mnogo vremena izgubili lutanjem. Na nogama ispeli se krvavi žuljevi djeci i meni. Mnogo smo puta plakali od gladi, umora i bolesti, kad dugo ne mogosmo doći do kakva mjesta. Srećno dođoh s njima do Kladskih gora, a tada već bijah kao kod kuće. Rodom sam iz Olešnice na šleskoj granici, ali milostiva gospođa i onako ne će znati, gdje je Olešnica. Kad se približih domu, pade mi drugi kamen na srce. Pomislih, hoću li zateći roditelje žive, i kako će me primiti. Na polasku lijepo me spremiše, a vraćah se gotovo bez svega s troje siročadi. To mi je cijelim putem zujalo u ušima. Bojah se također, da se nije dogodila kakva žalosna promjena u te dvije godine, što nijesam o njima čula“.

„A zar im nikad nijeste pisali, bar tvoj muž, ako ne ti?“ u čudu zapita kneginja.

„Nije običaj u nas pisati pisma. Mi se sjećamo jedno drugoga i molimo se jedno za drugo, a kad se desi prilika, pošaljemo po kakvom znancu poruku, kako nam je. Za pismo čovjek nikad ne zna, komu će doći u ruke. Moj otac je nekad pisao pisma vojnicima iz našega sela, koji su bili daleko za granicom, kad je rodbina htjela znati, jesu li živi, ili im je htjela poslati nešto novca. Kad se vratiše, rekoše, da nijesu ništa primili. Pa tako i jest, milostiva gospođo, pismo od prostoga čovjeka već negdje zapne“.

„Varaš se, bako! prekine je kneginja, svako pismo, ma od koga bilo, mora doći na ruke onomu, na koga je upravljeno. Nitko ga drugi ne smije pridržati ni otvoriti, jer je za to određena velika kazan!“

„Sve je to lijepo, i ja vjerujem milostivoj gospođi, no pored svega toga mi ipak više vjerujemo dobru čovjeku. Na ovaki komadić hartije ne da se sve napisati; čovjek je ipak još rad zapitati ovo ili ono, a nema koga da zapita. A kad dođe trgovac ili putnik, taj će kazati po istini sve od riječi do riječi. Bila bih ja i o našima više saznala, ali su bila nemirna vremena, pa je malo ljudi prelazilo.

„Smrkavalo se, kad sam došla s djecom do sela; bijaše to ljeti, a u to doba znala sam, da večeraju. Išla sam ostrag preko vrtova, da me ne susreću ljudi. Iz našega sela izletješe psi i štektahu na nas. Zvala sam ih, ali oni još više štektahu. Suze me oblišc, tako mi se to na žao dalo. Ja sam luda zaboravila, da već ima petnaest godina, što sam otišla od kuće i da to nijesu psi, što sam ih ja hranila! U vrtu vidjeh mnogo novoga drveća, plot bijaše popravljen, na pojati bijaše nov krov, a krušku, pod kojom sam sjedila s Đurom, udario je grom i nije imala vrha. U susjednoj se kolibi nije ništa promijenilo; nju je dobio otac od pokojne Novotne. To je bila ona Novotna, što je radila gunjeve, a moj pokojni muž bijaše njezin sin. Uz kolibicu bijaše malen vrtić. Pokojnica je svagda imala u tom vrtu slog peršuna i luka, grmić crvene metvice, žalfije i što već treba u gospodarstvu, jer je ljubila bilje kao i ja. Đuro joj je vrtić opleo prućem. To je bio još isti plot, ali vrtić je zarastao travom, samo se vidjelo malo luka. Iz kućice izmili stari pas na pola slijep. „Kudro, poznaješ li ti mene?“ zaviknem mu, a on mi se počne trljati oko nogu. Mišljah, srce će mi pući, kad me je poznalo i pozdravilo to nijemo stvorenje! Djeca me gledahu, za što ja jadna plačem? Nijesam im rekla, da idem k njihovoj baki, jer sam mislila, neka djeca ne znadu, ako bi se možda na mene ljutili. Najstarije dijete Kašpar upita: „Za što plačeš, majko, ne ćemo li ovdje dobiti noćišta? Sjedni i počini, mi ćemo počekati, a za tim ću ja ponijeti tvoj svežanj. Mi nijesmo gladni“. Ivana i Tereza također posvjedočiše, da nijesu gladne, a bile su gladne, jer smo išli nekoliko ura šumom, a nijesmo se namjerili ni na kakvu kuću. „Ne ćemo tako, djeco, odgovorim, u ovoj se kući

rodio vaš otac, ondje uz nju vaša mati, a tu stanuju vaša baka i djed. Pomolimo se Bogu, što nas je srećno dovde pratio i zamolimo ga, da bi nas ovdje očinski primili!“ Izmolimo očenaš i pođemo k vratima. Na vratima bijaše još prilijepljena sličica, što ju je Đuro donio majci iz Vamberica: majka Marija s četrnaest pomoćnika. Kao da mi je odlahnulo u srcu, kad sam ih vidjela. „Vi ste me pratili od kuće, i vi me opet pozdravljate“, pomislim u sebi i s potpunim pouzdanjem uđem u sobu. Tata, mama i stara Betka sjedili su kod stola i jeli juhu iz jedne zdjele, — bijaše u njoj ančka[1]). Sjećam se, kao da je danas bilo. „Hvaljen Isus!“ pozdravim ih. „Na vijeke!“ odgovore mi. „Molila bih vas, gospodari, noćišta s ovom djecom. Idemo iz daleka puta, gladni smo i umorni“, rečem, a glas mi je drhtao. Nijesu me poznali; u sobi bijaše tamno. „Snimite breme i sjednite za sto!“ reče otac i položi žlicu. „Betka, reče mama, idi i uvari još malo juhe. A vi, majčice, sjednite, pa odrežite hljeba i dajte ga djeci! Smjestit ćemo vas na tavanu. Otkud dolazite?“ — „Iz Nise u Šleskoj“, odgovorim joj. „Tamo je naša Mandaljena“ klikne otac. „Molim vas, draga, nijeste li o njoj čuli? upita mati i pristupi bliže k meni. Mandaljena Novotna, njezin muž je vojnik. To je naša kći, a već dvije godine nijesmo čuli, što je s njom. Neprestano imam grdne sne; nedavno mi se usnilo, da mi je ispao zub, i to me je boljelo. Tako mi je svagda u pameti ova kći i njezina djeca, nije li se šta dogodilo, kad su neprestano te vojnice; sam Bog neka zna, za što ti ljudi ne miruju“. Ja sam plakala, a djeca čuvši baku tako govoriti povuku me za suknju i zapitaju me: „Majko, je li to naša baka i djed?“ Kako to rekoše, odmah me majka pozna i ogrli, a otac uzme djecu u naručje, i sada tek ispripovjedismo, što je i kako je. Betka umah otrči po brata i po sestru, po šogora i šogoricu, i ne bi dugo, te se iskupi cijelo selo i nijesu me pozdravljali samo rođaci i vrsnici, već svatko, kao da sam mu rođena sestra. „Dobro si učinila, što si došla kući s tom djecom, reče otac; istina je, da je svuda zemlja Gospodinova, ali svoja domovina svakomu je najmilija, a nama naša. Tako treba da bude. Dok Bog nama daje hljeba, ne ćete trpjeti ni ti ni tvoja djeca, ma i ne mogli raditi. Teška te je nesreća stigla, ali se uzdaj u Boga! Pomisli na onu: Koga Bog miluje, onoga i kara“. — Tako me opet primiše među se kao svoju

[1]) *ančka* je juha iz mlijeka, zamućena brašnom i jajima.

kćer. Brat mi je htio dati sobicu, ali ja sam voljela ostati s roditeljima u kolibi, gdje je negda živio Đuro. Djeca su se skoro obikla novomu domu, i roditelji im se veoma radovahu. Marljivo sam ih slala u školu. Za moje mladosti djevojke nijesu znale pisati. Dosta je bilo, ako su umjele nešto čitati, i to samo gradske djevojke; a to je šteta i grijeh, kad čovjek ima dar Duha svetoga, pa ga ne upotrebljava. Ali kad čovjek nema zgode, kako će sebi pomoći? Moj je pokojni muž poznavao mnogo svijeta, znao je i pisati. U kratko, pristajao je u kola i kočiju. A to je dobro; da je svatko taki!

„Ja sam gotovila gunjeve kao i prije i lijepe sam novce zarađivala. Bile su tada zle godine, vojnice, bolesti i dosta gladi. Mjera žita stajala je stotinu banki. To će nešto reći! Ali Gospod nas je Bog ljubio, te smo sve to kako tako pretavorili. Tako je bilo zlo, da su ljudi išli s novcima u ruci, a nijesu mogli ništa kupiti. Naš otac bio je čovjek, da mu daleko ne bijaše premca. Svakomu je pomagao, komu je samo mogao. K njemu su i dolazili svi, koji nijesu znali, kamo će. Kad su dolazili siromašni susjedi moleći: „Dajte nam mjeru žita, nemamo ni zrna za hljeb“, kazivao je: „Dok imam, rado dajem; a kad ne budem ja imao, dat će drugi“, i odmah je morala mati namjeriti u vreću žita. Novca nije uzimao; „ta susjedi smo, znao je govoriti, ako ne pomognemo jedan drugomu, da tko će nam pomoći? Ako vam Bog naspori, a vi platite zrnom, pa će biti u redu“. Tako je i bilo. Za to se ocu tisuću puta zahvaljivalo, a mati je znala ići na raskršće tražiti prosjaka, kad ne bi sam došao. To je bilo njezino veselje. A za što i ne bismo pomagali ljudima? Do sita smo jeli, imali smo se u što obući, pa kako da ne dijelimo od suviška? To još nije tako velika zasluga. To je samo kršćanska dužnost. Ali kad čovjek od usta otkida, to je lijepo. I kod nas je došlo do toga, te smo jeli jedan put na dan, samo da što ostane i drugim ljudima. No i to smo pretavorili, pa je opet zasijalo sunce. U zemlji je bio mir i svuda lijepo.

„Kad je Kašpar svršio školu, htio je biti tkalac, a ja mu nijesam branila. Zanat mnogo vrijedi. Izučivši zanat morade u svijet. Đuro je uvijek govorio, da zanatnik u zapećku ništa ne vrijedi. Za nekoliko se godina vratio, sjeo u Dobruški, i dobro mu je. Djevojke sam učila svakomu kućnomu poslu, da mogu jednom u čestitu službu. Na jednom dođe moja tetična iz Beča, Tereza

joj se svidi, i odmah je uzme, da se ona brine njome. Bilo mi je dosta teško, ali sam mislila, da ne ću učiniti dobro, ako je ne pustim, kad ima volju ići u svijet. A Dorotka je čestita žena, lijepo živi u Beču i nema djece. Brinula se za Terezu kao mati i lijepo je darivala, kad se udala. Nije mi bilo ugodno, što je uzela Nijemca, ali sada mi nije stalo. Jan je čovjek kako valja, dobar i čestit, pa se već dobro razumijemo. A to je evo moja unučad. Mjesto Tereze otišla je u Beč Ivana. Sviđa joj se, i dobro joj je ondje. Ovaj mladi svijet posve drukčije misli; meni se nikako nije dalo od kuće, osobito u tuđi svijet.

„Iza nekoliko godina umriješe mi roditelji, u šest nedjelja jedno za drugim. Tiho su odlazili sa svijeta, kao da bi ugasio svijeću. Bog nije dao, da trpe i tuguju jedno za drugim. — Meko su prostrli, na mekom će i spavati. Bože im daj vječnu slavu!“

„A nijesi li žalila za djecom, kad su te ostavila?“ zapita kneginja.

„Kako ne, milostiva gospođo, tâ krv nije voda. Često sam plakala, ali nijesam javljala djeci, da im ne kvarim sreće. A sama nijesam nikad bila; djeca se neprestano rađaju, i tako čovjek ima uvijek zabave. Videći u susjedâ djecu gdje rastu od kolijevke i kaše činilo mi se, dа su moja rođena. Čovjek treba da ima za ljude srca, pa ga onda i miluju. Dosta su me molili, da pođem u Beč. Znam, da bih i ondje našla dobrih ljudi, koji bi me lijepo pazili, ali to je komad puta, a star čovjek nije za taki put. Mogao bi me Bog uzeti k sebi, a ja sam ipak rada ostaviti kosti u domaćoj zemlji. Ali milostiva gospođo, meni se odriješio jezik, kao da sam na prelu; oprostite mi tu slobodu!“ doda baka završujući svoje pričanje i ustane sa stolca.

„Tvoje pripovijedanje, starice, bijaše mi veoma milo; ti i ne znaš, kako sam ti zahvalna, reče kneginja i metne ruku na bakino rame. A sada pođi sa mnom jesti! Mislim, da se i djeci proračilo jesti“. Rekavši to izvede baku iz kabineta u salon, gdje je bila priređena kava, čokolada i razne poslastice. Komornik je čekao na mig; na kneginjinu zapovijed otrči po kontesu i djecu. U čas se saberu. Kontesa doskače s njima kao dijete.

„Gledajte, bako, što nam je dala gospodična Hortensija!“ zaviknu sva djeca na jedan put pokazujući različne skupocjene darove.

„Gledaj, gledaj, što sam živa, ne vidjeh toga; a jeste li lijepo zahvalili?“

Djeca posvjedoče, da su zahvalila.

. . . . . .

. . . . . .

Među tim sjedne kneginja k stolu, Hortensija smjesti djecu oko sebe, a i baka morade sjesti. Kontesa joj htjede uliti kave ili čokolade, ali baka zahvali veleći, da ne pije ni kave ni čokolade.

„A što jedeš?“ zapita kneginja.

„Obikla sam se u gorama od malenih nogu jesti kiselu juhu i krompir za doručak, za ručak krompir i kiselu juhu, a za večeru isto; nedjeljom komad ovsenice. To je hrana siromašnomu narodu u krkonoškim gorama cijele godine, te hvale Bogu, kad i to imaju, jer se često događa, da nemaju ni mekinja. Tko je bliže kraju, taj već ima malo graha, bjeljega brašna, zelja i još koješta, a katkad i komadić mesa; tima je još dobro. Prost čovjek ne smije da se privikava gospodskim jelima, brzo bi pao u bijedu. Ovake bi ga poslastice slabo krijepile“.

„Varaš se, starice! Ovaka jela krijepe, a da ti ljudi mogu imati svaki dan komad mesa i dobroga pića, mislim, da bi ih to bolje krijepilo nego ona jela, što ih oni jedu“, reče kneginja.

„Evo gle, čovjek se svagda nečemu nauči; ja sam mislila, da su ta velika gospoda samo za to tako blijeda, a katkad i suha, što jedu ovake poslastice, koje ne daju nikakve jakosti“.

Kneginja se nasmije i ne reče ništa, već poda baki čašicu slatkoga vina govoreći: „Pij, starice, to će prijati tvojemu želucu!“

Baka digne čašu i reče: „U zdravlje milostivoj gospođi“, pa malo gucne i nešto založi, da ne povrijedi gostinstva.

„Što je u tim zdjelicama, iz kojih jede kneginja?“ zapita tiho Jan Hortensiju.

„To su morske životinjice, a zovu se obodnice (kamenice)“, odgovori glasno kontesa.

Dok se ovako govorilo, Barunka sjedeći do bake turi joj nešto u džep i šane: „Čuvajte, bako, ove novce, što mi ih je dala gospođica za Kudrninu djecu. Ja bi ih mogla izgubiti“.

Gospođa je kneginja čula Barunkine riječi i njezine se oči zaustave s neizrečenom radošću na krasnom licu kontesinu.

Baka od radosti progovori tronutim glasom: „Milostivi Bog neka vam plati, milostiva gospođice!“ Gospođica se zarumeni i zaprijeti prstom Barunki, a ona se opet od toga zarumeni.

„To će biti veselje! reče baka; sada će se moći odjenuti“.

„Pa ćemo nešto dodati, da im se i drukčije pomože“, spomene kneginja.

„Učinit ćete dobro djelo, milostiva gospođo, ako pomožete ovim ljudima, ali ne milostinjom“, reče baka.

„Da kako inače?“

„Tako, da Kudrna dobije stalan posao, jer je čovjek pošten i radin. Dragi Bog neka sve plati, ali milostinja, milostiva gospođo, ovakim ljudima pomaže samo na neko vrijeme. Kad su novci u rukama, kupi se ovo i ono, kašto i nepotrebna stvar. Kad se pojede i izdere, opet nemaju ništa, a drugi put ne usuđuju se da mole. Ali da ima stalan posao, bilo bi mu pomoženo kao i milostivoj gospođi, jer će dobiti marljiva radnika i vjerna slugu, a osim toga ćete učiniti dobro djelo“.

„Istinu govoriš, bako, ali kakvu službu da mu dam, njemu sviraču?“

„I to će se, milostiva gospođo, lako naći. Znam, da bi htio biti poljar ili nadgledač. Hodeći po poljima mogao bi nositi sa sobom svoju pištaljku; ta i onako uvijek svira putem, da se razveseli. To vam je veseljak“, doda baka i nasmije se.

„Pa ćemo se i za njega pobrinuti“, reče kneginja.

„Draga moja, mila kneginjo!“ klikne kontesa i ustane, da poljubi kneginji krasnu ruku.

„Samo uz dobre ljude stoje anđeli!“ reče baka pogledavši kneginju i njezinu nahrankinju.

Kneginja malo zamukne, a onda reče tiše: „Neprestano ću hvaliti Bogu, što mi ju je dao, pa nastavi glasnije: željela bih imati ovakoga prijatelja, koji bi mi svagda pravo i iskreno istinu kazivao kao ti, starice“.

„I naći ćete ga, milostiva gospođo, ako hoćete. Lakše je prijatelje naći nego ih sačuvati“.

„Misliš, da ga ne bih znala cijeniti?“

„Za što da to mislim o vama? ali tako se obično događa. Jednoć je iskren prijatelj drag, a drugi put nije, pa s Bogom prijateljstvo“.

„Istinu govoriš, ali tebi je od danas slobodno doći preda me, kad te je volja i možeš mi reći. što hoćeš, svagda ću te rado poslušati. Dođeš li s molbom, za cijelo ću je uslišati, bude li ikako moguće“. Rekavši to ustane kneginja. Baka joj htjede poljubiti ruku, ali ona se sagne i poljubi staricu u lice, a ruku sebi nije dala poljubiti. Djeca saberu svoje krasne darove, ali ni njima se nije dalo od drage kontese.

„Dođite k nama, milostiva gospođice!“ reče baka primajući za ruku Adelu.

„Dođi, dođi, gospođice Hortensija!“ moljahu djeca, mi ćemo ti opet ubrati jagoda“.

„Zaista ću doći“, reče gospođica i nasmije se.

„Hvala na svemu, milostiva gospođo, ostajte s Bogom!“ opraštala se baka.

„S Bogom!“ namagne kneginja, a Hortensija ih isprati na polje.

Komornik došavši, da pročisti sto, pokunji se i reče sam sebi: „Čudna je to volja ovake dame, da se zabavlja s prostom babom“.

A kneginja stajaše kod prozora i gledaše za njima, dok se mogla nazirati bijela odjeća djevojčica i bijela golubica bakina gdje prosjauje kroza zelenilo. Vraćajući se u kabinet šaptala je: „Srećne li žene!“

Preveo Dr. *S. Bosanac.*

Franjo Palacki („Palacký“).

Smrt Karla IV. Njegov značaj i vlada.

(Iz povijesti naroda češkoga).

Pošljednje dane života careva ogorči još vijest, da je u crkvi buknula tako zvana velika shisma, jer su po smrti Grgura XI. neki kardinali, nezadovoljni budući izborom Urbana VI. u Rimu, 20. rujna 1378 izabrali za protivupapu Klimenta VII., koji se se opet posadi u Avinjonu. Karlo IV. imadijaše još kada potužiti se poradi toga svim kršćanskim vladaocima, pa i samomu protivupapi, koji je na žalost u kraljevskom dvoru francuskom

nalazio veliku zaštitu; za to je opominjao sve i svakoga na vjernost Urbanu. Ali ljuta groznica učini kraj njegovu dobrotvornom životu u 63. godini dobi njegove, još uvijek prerano; on preminu u praškom gradu u subotu 29. studenoga 1378. tri ure poslije sunčanoga zahoda, mirno i tiho, u rastuženom kolu svih svojih milih.

Pokopan je, kako drukčije i nije moglo biti, s velikom slavom i sjajem. Jedanaest je dana tijelo njegovo postavljeno na odar ležalo u glavnoj dvorani praškoga grada, usred sviju kraljevih kruna, insignija, relikvija i tisuća svijeća, a molitve cijeloga svećenstva i nebrojena naroda nijesu prestajale. Na to su ga 11. prosinca ponijeli u svečanom provodu sviju staleža u grad, najprije u crkvu slavenskoga manastira u Novom gradu, onda k Minoritima u crkvu sv. Jakova u Starom gradu, pak k Malteškim vitezovima na Maloj strani, a napokon u crkvu sv. Vida na Hradčinu; na svakom je ovom mjestu ležao po jedan dan; a pri svakom je prijenosu dana čast drugim korporacijama, da ga sprovedu. Istom 16. prosinca našlo je tijelo konačni mir u grobnici sv. Vida, gdje i danas počiva.

Karlo je IV. od sviju kraljeva, što su igda vladali u Češkoj, najpopularniji. Još se danas pri spomenu njegova imena uznosi svako češko srce, a svaka usta izriču štovanje i zahvalnost vladaocu, koji se u pamet narodnu usadio kao predstavnik najvećega procvata i sreće domovine češke. Naprotiv u redu njemačkih careva drže ga za jednoga između najslabijih i najnevrednijih vladalaca; mnogi pisci čini se da nijesu znali naći dosta riječi, kojima bi iskazali svoju mrzost i preziranje prema njemu; a svijetli onaj Nijemac (car Maksimilijan I), koji ga je nazvao „ocem Češke, očuhom svetoga rimskog carstva“, još nije izrekao o njemu najrđavijega suda.

Nadam se, da ne će nitko tajiti, da se tako velike protivštine u nazorima ne mogu zbližiti, da se tako oštra protivurječja u sudovima ne mogu s istinom složiti. Nema sumnje, da je razdor, u kojem se našlo zapadno kršćanstvo već od nekoliko vijekova, znatno pomogao, da nastane i da se raširi ovo protivurječje. Češki istorici od Hajeka nemile uspomene gotovo sami svećenici i Ježoviti, nijesu se nikako mogli zanijeti za prilike nastale poslije vremena Vaclava IV., te su s tim većma uzveličavali vladu,

koja se odlikovala nesumnjivim izvrštinama i zaslugama, i kojoj u pravovjernosti nije mogao ništa zabaviti ni najstroži revnik. Naprotiv istoricima njemačkim, od veće česti protestantima, prikazivaše se Karlo IV., prozvan „car popovski“, već a priori kao rđa i slabić, o kojemu nijesu mogli pomisliti ništa dobro i pohvalno, već ako na stramputicama; što su spremnije povlađivali Ludoviku Bavarskomu za njegovu oposiciju protiv Avinjona, s tim su strožije sudili o svakom koraku njegova našljednika govoreći o njemu ne kao o domaćem vladaocu, već kao o tuđincu i neprijatelju Njemačke. Ako ga i nijesu, kao rođenoga Luksemburgovca, držali za Slavenina, opet im je sva domaća njegova snaga, u osnovi svojoj slavenska, bila s tim manje po ćudi, što je on, jedna koga prava radi, bio pravedniji prema jednoj i drugoj narodnosti. Ipak se možemo nadati, da će bolje izučavanje do sada zanemarene povijesti Karlova vijeka, o kojoj ljudi počinju tek u naše vrijeme više se brinuti, dovesti k boljemu poznavanju istine i ukloniti oštre protivštine u prosuđivanju ovoga vladaoca.

Odavno je u Njemačkoj običaj prebacivati Karlu IV., da je ustupio odviše carskih prava papama i knezovima te ubrzio opadanje carske moći: ali se ne drži na umu, koliko mu je vlasti dopalo ruku kao caru g. 1346. i je li ona bila dovoljna u odnošaju vladaoca ne toliko prema papi, koliko prema samim knezovima. Borba između ovih vlasti vodila se već tri vijeka, sad javno, sad potajno, ali bez prestanka. Prizori, kakvi su se mogli vidjeti u Kanosi među Henrikom IV. i Grgurom VII., u Mlecima među vele moćnim Friderikom I. i Aleksandrom III., služe za dokaz i pouku, kamo se priklanjala pobjeda već u vrijeme najvećega cvjetanja carske vlasti. Ali poslije onoga dugog interegnuma, koji se završio bezuvjetnim popuštanjem Rudolfa I. Habsburškoga, poslije Albrehtove pokore, poslije dvostrukoga izbora Ludovika Bavarskoga i Friderika Lijepoga i napokon poslije ševrdanja cara Bavarca bilo bi god. 1346. ludo tražiti spas još u daljim borbama, a ne u sporazumcima i ugovorima. S druge je strane strašna pogibija, što se u Gelnheimu desila Adolfu Nasovskomu, čovjeku doista valjanu, služila za dokaz (da ne spominjem stotinu drugih primjera), koliko je vladalac njemački mogao opraviti protiv veoma moćnih državnih knezova. Već pred sto i više godina izvrnulo se domoljublje knezova i vlastele njemačke u najgrublju sebežnalost, a kralj se rimski nije mogao više birati osim

javnim ili tajnim ugovorima i zapisima u korist izbornika i njihovih pristalica, a na štetu državi. Za to je bilo carevima dopušteno odjeljivati domaću svoju ili porodičnu moć od državne, pak umnožavajući onu ispražnjenim lenima činiti je sve opasnijom za državu; jedini, kojemu to nije pošlo za rukom, Adolf Nasovski, morao je takovu neprijaznost sudbine platiti svojom glavom. Na taj se način carska vlast padajući što dalje, s tim brže, u vrijeme, kada je došla u ruke Karla IV., stanjila na puku sjenku. Da je on u njoj našao još štogod životne snage, još kakvo jamstvo za uspjeh, umio bi je i u Njemačkoj probuditi i obnoviti onako valjano, kako je to uradio u Češkoj; jer mu za cijelo nije bilo isto, ima li kao car više ili manje moći i uživa li veća ili manja prava.

Kako je Karlo IV. izvrsno poznavao povijest svojih predšasnika i dobro znao, da već odavno ne može biti govora o ravnotežju između vlasti carske, papinske i kneževske, htio je unaprijed utrti i ugovorima utvrditi onaj put, kojim mu je prema ovim vlastima jedino moguće bilo ići, da carsku vlast obrani od daljega opadanja. S toga i možemo razumjeti njegove pokuse i brige, da naopako stanje državno uredi stalnim zakonima i da pribavi vrijednost pravu protiv sile, ispravi protiv mača.

Ne treba također zaboraviti, kako njemačka država za Karla malo nije izgubila svoju samostalnost. Pošto su kraljevi francuski u Avinjonu postali svemogući, izvršila bi se napokon davna težnja njihova za carskom krunom (osobito ako se uzme na um slabo domoljublje većine državnih knezova), da se nije dom luksemburški, sprijateljen tijesno s njima i s papama, utisnuo među njih kao posrednik i time odvratio ovu pogibao. Već za to bijaše izbor Karla IV. i njegovo vladanje prava sreća za Njemačku: osobito što mu je pošlo za rukom razvrći savez rimskoga dvora s francuskim, koji je savez već postao opasan slobodi evropskoj u opće.

Karlo je IV. dakako umio bolje nego ikoji njegov predšasnik brinuti se za to, da raširi svoju kućnu moć. Pohlepa njegova za novim zemljama bijaše velika i nezasitna i nikako se ne može ispričati. Ali pri svem tome treba dopustiti i priznati u jednu ruku, da je uvećavanje kućne moći bio još jedini put, da steče i razvije vlast nad drugim knezovima; jer su carski državni dohoci pali gotovo na ništa, a njemačka je državna vojska već

odavno prestala zadavati strah neprijateljima; u drugu se ruku ne da tajiti, da je kod svakoga osvajanja on čuvao pravnu formu i da se nigda nije služio tako rđavim sredstvima kao na pr. car Ludovik IV. kod osvojenja Tirola; sve, što je dobio, plaćao je obično u gotovu. Da su njegovi našljednici na prijestolju jednako mislili i kao on sposobni bili, možda bi im pošlo za rukom obnoviti starodrevnu carsku moć stramputicom, na ime kupujući pojedine zemlje te ih napokon sjedinivši sa Češkom. Ali upravo pretjerana Karlova briga, da vidi takvu veliku snagu već osnovanu, i nesrećna njegova slabost za svoju porodicu, poradi koje se na koncu iznevjerio i svojim zakonima i načelima, pokvariše njegovo takvo nastojanje i oteše mu zasluženu slavu u potomstva.

Karlo IV. bijaše čovjek srednjega, gotovo oniskoga stasa; leđa su mu bila malo pognuta, glava i vrat mu se naginjao naprijed; lice je imao široko s izbočenim obrazima, oči velike, glavu sprijeda ćelavu, a bradu gustu i crnu. Odijevao se grubim suknom, bez svakoga nakita; haljinu je, koja mu je dosezala do koljena, držao svagda zakopčanu. Tako ga opisuje suvremeni jedan pisac, a s tim se opisom slažu i slike, koje su češki umjetnici izrađivali već u njegovo vrijeme[1]). Osobita njegova zabava bijaše rezbarenje; kadgod je davao audiencije, svagda bi sjedeći izrezivao prutić ili kakvo drvo, a oči su mu se razgledale po okolini, te se činilo, da i ne sluša molitelja, koji pred njim kleči: a u istinu njemu nije umakla ni jedna riječ; na sve je umio odgovoriti kratko i zgodno. Dolazeći u različne gradove dao bi objaviti, tko ima kakvu tužbu, neka dođe upravo k njemu na to i na to mjesto, u taj i u taj čas: on bi tada sjeo na sud i kažnjivao bez obzira na osobe svaku zlorabu vlasti. I u praškom je gradu obdržavao takve izvanredne javne sudove, kamo je mogao slobodno doći i najsiromašniji čovjek. U svoje tajno vijeće uzimao je samo malo ljudi, a i njih kao da je više vodio on nego oni njega; odlučivao je obično sam. Za svoje činovnike umio je bi-

[1]) Suvremeni se kipovi nalaze: Karlovo poprsje na gornjoj galeriji crkve sv. Vida u Pragu, pak cijela figura na starogradskoj kuli praškoga mosta; slikanih portreta al fresco ima nekoliko na Karlštajnu, onda na nekoliko slika (na pr. na Raudničkoj) i na slikama na pergameni. Sve se među sobom slažu. Karlo je IV. po tom prvi kralj češki, kojega je lik zadobio stalan istorički tip; stari portreti njegovih predšasnika bili su tek onako nasumce slikani, a da se lica razaznaju, dodavani su im osobiti emblemi ili znakovi.

rati svagda ljude najvrsnije. Njegovo kraljevanje bijaše prava samovlada, gotovo bez ikakvoga protivutežja. Vlastela češka, koja su za njegovih predšasnika i našljednika imala kašto moć odlučnu, često svojevoljnu i prkosnu, podlagahu se njegovoj volji puštajući se dobrovoljno da ih vodi; pa opet u njega nije bilo samovolje, a još manje tiranije, on se nije stidio popuštati razumu drugih ljudi, kad nije bio siguran, je li pravo na njegovoj strani.

Urednost i težnja za urednošću bijaše glavna crta Karlova značaja. Sve je oko njega trebalo da bude i da se čini u redu, sve da ide stalnom kolotečinom. Za to je i pokazivao prirođenu naklonost u zakonodavstvu i strogu pravednost; za to je svuda poštivao stečena prava kao i sve ugovore, pravno uglavljene; u vrijeme, kada su knezovi od veće česti samo dotle držali svoju riječ, dok je to išlo u njihovu korist, odlikovao se on stalnošću i točnošću u svojim obavezama. Do isprava i zapisa držao je veoma mnogo, i on je bio prvi vladalac novoevropski, koji je za njih na carskom dvoru postavio osobitoga čuvara, tajnoga arhivara. S njegovom urednošću stoji u svezi i pomnjivo gospodarstvo kako u vladi, tako i u domaćem životu, kojim je sam upravljao. Bio je štedljiv te se nije rado razmetao novcima; rata nije ljubio već poradi velikoga troška; pa kako je bio točan, kada je imao štogod platiti, tako je bio strog, kada je imao u drugoga utjerati dug. Ali kada je trebalo, da postigne velike svrhe, da kupi zemlje, da osnuje nove zavode, da pomože umjetnike ili da se prikaže u carskom veličanstvu, umio je biti i velikodušan i sjajan i podatljiv. Državno blago ili komoru češku ostavio je iza sebe u potpunom redu.

Težnju, da steče obilje zemalja i da osnuje novu jaku dinastiju, ćutio je Karlo IV. u sebi upravo onako kao i drugi slavni vladaoci sviju vijekova i naroda; ali osobito je bilo u njega to, što je svoj cilj htio postići ne oružjem, nego mirnim sporazumcima, baštinama, trgovačkim ugovorima i t. d. Gledajući ga, kako se mudro i uspješno koristuje slabošću sviju svojih susjeda, ne možemo se oteti nekomu čuvstvu sumnje, premda mu se ne može prebaciti ni jedna očita nepravda. Ali pravo veli uvaženi jedan pisac našega vremena: „Ako i sa sumnjom gledamo na sredstva, kojima je on osnovao snagu češku, svakako najveću u carstvu rimskom, opet će i njegov neprijatelj morati pravedno priznati, da je Karlo IV. bio pravi otac i dobrotvor svojih poda-

nika. Narodima je mnogo manje stalo do toga, kako se tko dostao svoje vlasti, nego kako se njome služi“. U ostalom velikovlasni ovaj brzo stečeni položaj u Evropi nije imao blagoslova za zemlju i za narod češki; Karlova najveća nevolja — njegovi sinovi — ne znajući toga položaja cijeniti pokvariše ga ponajviše s tolikim lakoumljem, koliko je trebalo mudrosti, da se steče.

O vjerskom mišljenju Karla IV., o njegovoj velikoj odanosti papinskoj stolici, o štovanju svećenstva i crkve može se u naše vrijeme suditi, kako je komu drago; ali opet ne će moći nitko tajiti, da ga je k tomu vodilo samo duboko i jasno uvjerenje, a nipošto političke osnove, jer je on za cijeloga svoga života ostao jednak, nije svoje mišljenje mijenjao prema okolnostima kao njegovi predšasnici Friderik I. i II., Oton IV., Albreht I. i Ludovik IV. Priznati se mora, da je štovao ono, što mu je bilo sveto, svagda samo poradi svetinje same, a pri tome nije odvraćao očiju od nedostataka i pogrješaka, koje se u svoje vrijeme javljaju u svim ljudskim poslovima. Još je za mladih dana svojih imao zgode u različnim krajevima upoznati ljude s tako loše strane, da ih u opće nije naučio štovati. Ideale kršćanskoga života, kojih se plemenita nabožna duša nerado odriče, nalazio je on samo u dalekoj davnini, u predajama o životu svetih ljudi; odatle se može također shvatiti neobična njegova pošta svetih relikvija, koje je najrevnije sabirao cijeli svoj vijek.

Karlo IV. bijaše bez sumnje najučeniji car srednjega vijeka i jedan između najučenijih ljudi svoga vremena; time se i sam ne malo ponosio. Govorili smo na svom mjestu o ljubavi i brizi, koju je davao naukama u opće; što je umio pet jezika: češki, njemački, latinski, francuski i talijanski, potpuno govoriti i pisati, tomu su se njegovi suvremenici veoma divili. Poznato je, kako je odlikovao učene ljude, s kojima je općio, kao Petrarku, Bokačija i druge. Sam je bio spisatelj u struci istoričkoj, juridičkoj i teologičkoj, a osobito se njegova autobiografija ističe vjernošću i obiljem sadržaja. Koliko se starao, da probudi i unaprijedi izučavanje domaće povijesti češke, to dokazuje pobuda i potpora, koju su našli u njega svi češki istorici ovoga vremena: svi su oni priznali, da su pobudu na pisanje svojih djela primili od cara; za istorika Pulkavu dao je i sam sabirati hronike i isprave, a god. 1374. predade mu jednu osobitu, sada izgubljenu, hroniku braniborske zemlje, da je sastavi s hronikom

češkom, kako je i sama zemlja bila sjedinjena s češkom krunom. Šteta samo, što za svoj naum nije mogao naci vrsnijih ljudi! Danas je izgubljeno slično djelo notara Otona, koje je teklo od vremena kralja Otokara II. pa do vremena, kada se Karlo IV. popeo na prijestolje. Druge struke književne obrađivahu spisatelji većinom bezimeni. Među poznatima zaslužuju spomena: arcibiskup Arnošt iz Pardubica i Jan iz Jenštajna (za Karlove smrti još biskup mišanjski); biskupi Jan iz Střede (de Novoforo) i Albreht iz Šternberga; višehradski dekan Vilhelm iz Hasenburga, kojega je znamenitu knjižnicu sa 114 djela Karlo IV. po njegovoj smrti (1370) kupio i sveučilištu praškom darovao; praški kanonici Vojtjeh Rankonis iz Ericina, učenik i jednoć (1355) rektor praškoga sveučilišta, pravo čudo učenosti svoga vremena, i Kuneš iz Třeboule; već spominjani propovjednik Milič iz Kromjeriža, jednako često pohvaljeni vitez Toma iz Štitnoga, i napokon vrlo poštovani gospodin Ondrej iz Dube, vrhovni sudac kraljevine Češke, iz roda Benešovaca.

Poznatije od književnosti danas je cvjetanje lijepe umjetnosti u Češkoj za Karla IV., kako smo već naprijed spomenuli. Slikarstvo se u ono vrijeme brojilo još u cehovski obrt; ali kako se visoko nad ovo mnijenje uznio duh Karlov, kada je najznatnije slikare svoga dvora imenovao svojim dvoranima (familiares) i obdario ih posjedima! Od Ditriha Pražanina potječe veći broj slika na Karlštajnu do danas sačuvanih. Slikama na pergameni od Zbišeka iz Trotine još se i danas svi dive, one natkriljuju milotom i nježnom ljepotom sve, što je iz XIV. vijeka sačuvano u drugim zemljama. Da su umjetnici češki već tada počeli ostavljati starodrevni tip vizantijski i nastojali svoje slike udešavati prema prirodi, to dokazuje mnoštvo portreta do danas sačuvanih iz toga vremena. A kako se je visoko popela umjetnost lijevanja mjedi, to pokazuje još danas kip sv. Đurđa viteza, koji su god. 1373. lijevala braća Klusenbahi i koji se može i danas vidjeti u praškom gradu uz crvu sv. Vida[1]). Mnogobrojnija su iz toga doba lijepa kiparska djela, osobito u svezi s arhitekturom, pak su već na pr. poprsja sviju tadašnjih članova doma luksemburškoga, arcibiskupa praških i graditelja crkve sv. Vida, koja su se uz-

[1]) Kada je kip sv. Đurđa za jednoga turnira u praškom gradu g. 1562. u tišmi oboren, oštetio mu se konj tako, da su ga morali iznova lijevati. Ali sama je figura sv. Đurđa još stara, iz god. 1373.

držala na njezinoj gornjoj galeriji, dragocjeni umjetnički spomenici.

Najznatnije zgrade, što ih je gradio Karlo IV., bijahu ove: 1) praški kraljevski grad od god. 1333, od kojega je do danas veoma malo ostalo; 2) saborna crkva sv. Vida, početa g. 1344, ali god. 1386 još ne svršena; 3) crkva karmelitanska, danas Marija Sniježna na praškom Novom gradu, od god. 1347; 4) slavenska crkva u Emausu od god. 1348, dograđena god. 1372; 5) manastir u Tahovu od pod. 1351; 6) Karlov dvor u Pragu od god. 1351; 7) manastir sv. Ambrosija tamo, od god. 1354; 8) manastir sv. Katarine dograđen god. 1367; 9) manastir Servitâ pod Višehradom od god. 1360; 10) crkva celestinska na gori Mojvinu u Žitavi od god. 1366 i dr. Bogato nakićena kapela sv. Vaclava u crkvi sv. Vida dograđena je istom g. 1372, mozaična slikarija na prednjoj strani god. 1371; slična kapela Svih Svetih na Karštajnu svršena je god. 1365. Godine 1370 dao je Karlo i dvije kule praškoga grada pokriti olovom zdravo pozlaćenim, tako da se je njihov sjaj na suncu sjao daleko po zemlji. Osim toga sagradiše u to vrijeme arcibiskupi, mnogi velikaši i prelati, pa i gradovi po cijeloj Češkoj toliko mnoštvo znamenitih crkava, da se po sudu Eneje Silvija u tom pogledu nije mogla mjeriti sa Češkom ni jedna zemlja u Evropi.

Ne smijemo još mukom prijeći preko značajne crte Karlove, da je svoje ime rado vezao sa znamenitim pojavima prirodnima i umjetničkima. Neuglednomu prije toga mjestancu Varima dade gradska prava i magistrat i htjede, da se nazove „Karlsbad“: sada je to kupalište na glasu tako velikom i trajnom, kakve su i bolesti ljudske, koje samo ono može da izliječi. Grad Karlsberg (Kašperk) sagradi on god. 1361 i učini ga glavnim mjestom sudbenim u kraju prahanskom. Na sjevernim granicama služili su zemlji za obranu gradovi Karlsfried i Karlswald; ali ime „Karlskrone“ (mjesto Radinje) na gori Plzenskoj, odakle se vidi polovina Češke, nije se htjelo primiti. Ni „Karlstadt“ nije prihvaćen za Novi grad praški, dok je naprotiv Karlshof (Karlov) veoma dobro poznat. Napokon ne valja zaboraviti već često spominjani Karlstein. Treba držati, da se svim tim imenima Karlo IV. očito pozivao na potomstvo češkoga naroda: ali to upravo i nije trebalo, da se ime njegovo održi u nas u svetoj uspomeni.

Preveo *D. Boranić.*

Jan Hus i sabor u Kostnici (god. 1414—1415).

(Iz povijesti naroda češkoga).

Opći koncil ili sabor crkveni u gradu Kostnici (Konstanciji) bio je među svim saborima srednjega vijeka najveći i najsvečaniji, a što se tiče njegova rada, za cijelo jedan od najznatnijih i najglasovitijih. Nigda se nije na okupu vidjela tolika množina crkvenih otaca sa svih strana svijeta, nigda se nije sastalo toliko knezova i gospode svjetovne, da svojim sjajem umnože njihovu gospoštinu. Združivši se jedni s drugima u prvu novijoj istoriji poznatu skupštinu kneževsku sjedoše oni, da sude papi, vladaocima i narodima, da u zadnjoj instanciji presuđuju raspre, koje su u različnim zemljama kršćane uznemirivale i gonile ih u krvave okršaje. Potpuna, jezgrovita i živa slika svih rasprava toga sabora kao i svih odnošaja, u koje je zahvaćao, bila bi ne samo vjerno ogledalo svega kolikog života onoga vremena, već bi davala i dobar nauk o duhu i ćudi, o uzvišenosti i podlosti, u opće o borbi među božanstvom i živinstvom u ljudskoj naravi. Ali naša je zadaća ovdje motriti samo jednu stranu te slike, koja se tiče istorije češke; a ta je dakako jedna od najznatnijih i najzanimljivijih strana.

Glavni ciljevi sabora kostničkoga bili su: 1. da se skinu sva tri pape i tako crkva da se ujedini, 2. da se crkva reformira u svojoj glavi i u udima, 3. da se dotamani nauk Wiklefov i Husov, koji je potkopavao sav sustav crkvene hierarhije. Mi ćemo râd sabora motriti osobito s obzirom na ovaj treći cilj. I Hus je do duše u svojem učenju išao upravo za reformom crkve u glavi i u udima; ali razlika među težnjama njegovim i težnjama sabora pokazivala se u samoj osnovi, u načinu provedbe, u mjeri i u jakosti. Sabor se držao positivne osnove oslanjajući se na najviši od pamtivijeka priznati autoritet crkve kao jedne cjeline, kojoj se u nauku i u vjeri kršćanskoj ima bezuvjetno pokoriti svačija misao; — a Hus je udario stazom razuma te je nasuprot ovomu autoritetu posvajao sebi pravo slobodnoga istraživanja i prosuđivanja. Po mnijenju sakupljenih otaca imala je reforma crkve biti njezinim samorodnim plodom; — a Hus je htio reformu ucijepiti u crkvu prema određenoj idei, to jest: po uzoru prvobitnoga kršćanstva, koje u crkvenom pogledu još nije bilo dosta razvijeno. Što su oni odozgo istom namjeravali oživo-

tvoriti polako, oprezno obzirući se na sve prilike i odnošaje, to je onaj odozdo bio već počeo provoditi bijesno jurišeći bez obzira i bez promišljanja. Liječeći bolesti u ustrojstvu crkvenom, koje su obje strane priznavale, htjeli su oci, da se na svaki ud pomnjivo pazi i da bune sačuvan, a Hus je stao liječiti. štono kažu, makar skočilo oko ili zub. Da rečemo novovječnim riječma: sabor je radio monarhičko-aristokratički i konservativno, a Hus demokratički, radikalno, revolucijonarski. Pravedan presuđivač ne će ni malo sumnjati, koji bi od ta dva puta bio cijelomu kršćanstvu korisniji i povoljniji, ali nesretna je sudbina htjela, da crkveni oci pored svega svoga truda nijesu mogli latiti se posla kako treba i svršiti ga; tako su se lišili jedinoga valjanog sredstva, kojim bi razbiti mogli rad svoga protivnika.

Najveću zaslugu za sabor kostnički stekao je bez sumnje kralj Sigmund. Da ne bude njegova pametnoga i ustrajnoga nastojanja, sabor bi se teško igda i sastao, a jamačno ne bi imao onako dobrih plodova. Ne može se, istina, poricati, da se Sigmund umom svojim nije dizao iznad obične mjere; viših vladalačkih sposobnosti i onih, kojima se otac njegov proslavio, nije bilo ni u njega ni u brata mu Vaclava; ali je ovoga on previsivao smjelošću, hrabrošću i radinošću, a viteškim osjećanjem bio je nešto nalik na svoga djeda; u njega je bilo ne samo toliko uma, da shvati važnost svoje dužnosti kao rimski kralj s obzirom na nerede, što su u crkvu prodrli, nego i toliko srca, da se odazove toj dužnosti od sve duše, i to s dosta razboritosti ne mareći za druge sitnije poslove. Za to se sabor kostnički sja kao pravi vrhunac slave i rada u povijesti njegova dugoga i svakojakih nevolja punoga života.

Sigmund je prvi i nagovorio magistera Jana Husa uzimajući ga pod svoju zaštitu i dajući mu sigurnu pratnju, da ide i on u Kostnicu, gdje će se umiriti razdor crkveni i očistiti dobar glas naroda češkoga. Hus nije bio čovjek, koji bi mogao takav poziv odbiti, on obreče odmah, da će jamačno poći i bez oklijevanja stane spremati se na put.

Prva mu briga bješe, da od kuće ponese povoljan odgovor na pitanje, je li pravovjeran ili krivovjeran. Saznavši, da je arcibiskup Konrad sazvao svećenstvo svoje dijecese za dan 27. kolovoza 1414. na skupštinu u Prag, pođe i onamo. Već u oči toga dana, 26. kolovoza, dade na javnim mjestima pribiti oglase u

jezicima latinskom, češkom i njemačkom javljajući u njima, da je pripravan doći pred arcibiskupa i pred skupštinu i odgovarati za svoju vjeru, pa ako mu se dokaže krivovjerstvo, da će pretrpjeti zasluženu kazan; za to pozivaše svakoga, tkogod ga hoće kriviti s krivovjerstva, da tamo u pravnoj formi predloži svoju tužbu. Kad on sjutradan s prijateljima: magisterom Janom iz Jesenice, Šimunom iz Tišnovica, Prokopom Plzenjskim, Janom Pribramskim i s drugim prijateljima dođe k arcibiskupovu dvoru i zaište, da mu se otvori, ne htjede ga arcibiskupov maršal vitez Oldrih Švab iz Švabenica pustiti veleći, da časna skupština raspravlja sada o kraljevskoj zapovijesti te ne smije biti smetana. Bolje sreće bijaše Hus kod papinskoga inkvisitora u Češkoj, nazaretskoga biskupa Nikole, koji se nije zatezao u uglednom društvu kod kraljevskoga kovničara Petra Zmrzlika iz Svojšina 30. kolovoza (1414) ne samo glasno reći, da magistera Jana Husa poznaje i ni za kakvo krivovjerje u njega da ne zna, već i izdati o tom pismenu svjedodžbu. Po želji Husovoj iskahu za tim neka gospoda češka od arcibiskupa Konrada, da izjavi, nalazi li on u magisteru kakvo krivovjerje? On reče, da ne nalazi, ali Hus da nema posla s njime, već s papom. O svemu tome pribavi sebi Hus dovoljne svjedodžbe te pisa o tome 1. rujna također kralju Sigmundu zahvaljujući mu ujedno na kraljevskoj milosti, koju mu je pokazao, i moleći ga samo, da mu ne sude u Kostnici krišom, već da ga javno saslušaju i ispituju, kako bi on mogao tamo razložiti svoj nauk mirno i bez smetnje; reče, da zna do duše, kakve ga nevolje čekaju od njegovih neprijatelja, ali ako zatreba, on je pripravan podnijeti i smrt za istinu, koju je spoznao.

Kako je dugo tada zadnji put ostao Hus u Pragu, nije nam poznato; svećenici i ne opažahu njegove prisutnosti, jer on u svojoj čednosti nije više javno propovijedao. Kralj Vaclav, kraljica Sofija i sav dvor kraljevski naginjahu se više nego ikad njegovu učenju, pa za to je s tim veće čudo, što nam nikakva vijest nije sačuvana o tome, kako su oni tada stajali prema Husu. Samo se to zna, da su braća kraljevi Vaclav i Sigmund predali ga u zaštitu trojice češke gospode, koji su imali starati se za njegovu sigurnost i na putu u Kostnicu i na samom saboru. Prvi je od njih bio Jan iz Chluma prezimenom Kepka iz porodice slavnih kasnije grofova Slavata; drugi je bio Vaclav iz Dube i na Leštnu, sinovac negdašnjega vrhovnog sudije Andrije iz Dube;

treći Henrik iz Chluma na Lacemboku, na prosto nazvan također pan Lacembok. Hus pođe na put o svom trošku, ne o kraljevskom ili o zemaljskom; dobrovoljnih priloga od prijatelja i štovatelja priteče mu u tolikom obilju, koliko je samo željeti mogao.

Ne mirovahu ni Husovi neprijatelji, to jest većina češkoga svećenstva. Pozvani budući od Husa, da svoje tužbe predlože saboru, ne oklijevahu pripravljati sve, što je bilo potrebno, da se parba protiv njega otvori i dalje vodi. Tkogod je mogao posvjedočiti što protiv novoga jeretika, bijaše pozvan, imadijaše zakleti se, a svjedočanstvo se njegovo bilježaše u protokol, koji je imao biti osnova optužbe. S prijateljskom pomoću dobi Hus boraveći još u gradu Krakovu prijepis toga protokola i imadijaše još kada napisati svoje prigovore i bilješke protiv njega. Da bi se namirili troškovi oko parbe, koja se imala početi, udari svećenstvo češko i moravsko osobiti danak na se, kojega je čitav iznos predan litomišaljskomu biskupu Janu Željeznomu, koji je glavom polazio u Kostnicu. S njime zajedno polažahu također gospoda: Pota iz Častolovica, Petar Konopištski iz Sternberga, Albreht iz Rabensteina, Rubin iz Risenburga, magister Stjepan Paleč i još druga tri doktora teologije iz Češke.

Dan prije nego će otputovati (10. listopada 1414), napisa iz grada Krakovca Hus srdačno pismo, kojim se oprosti sa svima svojim slušačima i prijateljima u Češkoj. Želio je, reče, i odlučio propovijedati im još jednoć prije svoga odlazka u Kostnicu, osobito s toga, da im obznani krive tužbe i svjedočanstva, koja se imaju voditi na njega, a on je sve to prepisao, da se ne bi plašili, ako on u Kostnici bude osuđen, da bi znali, kakvi će tomu biti uzroci i razlozi. Teško će ih, reče, ikad više ugledati, jer se već spremio na put (do duše još bez provodnoga pisma) među svoje neprijatelje, kojih je veća množina nego nekad protiv Hrista spasitelja, a među njima su baš sami zemljaci najgori. Ali on se ufa u svoga spasitelja, da će mu po svojem obećanju i na njihovu vjernu molitvu dati mudrost i postojanost Duha svetoga, te ga neprijatelji ne će moći zavesti na krivi put. — „Za to (reče) mila braćo i mile sestre, molite se revno, da mi gospod Bog da ustrajnost i da me sačuva od svake ljage; a ako je moja smrt na njegovu slavu i na našu korist, neka se dostoji dati mi je bez kukavnoga straha; a ako je za nas dobro, neka se dostoji vratiti me vama, neka me onamo i natrag vodi bez ljage,

da se još zajedno poučimo u njegovu zakonu, da malo rastrgamo Antihristove mreže i braći nakon sebe da ostavimo dobar primjer“ i t. d. U isto vrijeme preda on najmilijemu svojem učeniku Martinu zatvoreno pismo, u kojem je bila njegova oporuka i koje se nije smjelo otvoriti prije, nego bi došao sasvim siguran glas o njegovoj smrti.

Napokon 11. listopada krenu Hus na put u pratnji gospode Vaclava iz Dube i Jana iz Hluma, za tim magistera Jana Kardinala iz Reinsteina, Petra Mladenovića i drugih Čeha, premda još nije dobio od kralja rimskoga odavno obećanoga provodnoga pisma; on se oslanjaše na kraljevu riječ, na zaštitu gospode, koji su ga pratili, i napokon na pozivna pisma careva i papina, u kojima se zajamčivala u ime države i crkve rimske sigurnost svakomu, tko pođe na sabor. Kad pak vidje, kako ga svuda po Njemačkoj primaju ako ne baš prijateljski, a ono mirno, gdješto i prijazno, onda se brzo uvjeri, da mu kraljevske provodnice na putu i ne treba. Čuđaše se, kako ga narod, dakako od same radoznalosti, pozorno motri, a njegovo svojstvo bješe, da je bio osobito pohlepan na ljubav prostoga naroda. Gdjegod je boravio, nigdje se nije držao interdikt; narod se odasvud stjecaše, da vidi slavnoga čovjeka, a i mnogi ga svećenici ljubazno primahu u svoje kuće; u Nürnbergu oglasiše trgovci unaprijed njegov dolazak, i tako uđe on 19. listopada u grad pri velikoj nalozi ljudstva. Čuvši od mnogih svećenika, građana i učenih ljudi, kako su već odavno željeli razgovarati se s njim, privolje se on na to, ali u tajne razgovore ne htjede se upustiti. Iz Nürnberga ode gospodin Vaclav iz Dube kralju na Rajnu po obećanu provodnicu, a Hus zaputi s gospodinom Hlumom upravo Kostnici. Na tom putu iđaše pred njim jedan biskup njemački za dan hoda i opominjaše svuda ljude, da se čuvaju Husa; ali to upravo bijaše razlog, te s tim većom radoznalosti svuda izgledaše svijet dolazak neobičnoga čovjeka i vrvljaše mu na susret, kamogod dolažaše. I tu se mogaše ponositi Hus, da je stekao hvalu od svih, s kojima je naustice govorio. Kada se 3. studenoga približavaše Kostnici, grnu mu na susret veliko mnoštvo svijeta iz grada pa ga u ne maloj nalozi dopratiše do stana, što ga je dobio kod neke udovice Fide u Pavlovoj ulici. Istom 5. studenoga donese gospodin Vaclav iz Dube provodnicu izdanu u Speieru 18. listopada, u kojoj kralj Sigmund načinom u takvim ispra-

vama običnim mag. Husa na njegovu putu u sabor primaše pod zaštitu svoju i svetoga carstva rimskog te zapovijedaše svima podanicima carstva, da budu prema njemu prijazni i da ga u miru puste putovati onamo i natrag.

Među tim se Kostnica već poče puniti gostima svakoga staleža i reda, iz bliza i iz daleka. Papa Ivan XXIII. bio je svečano unišao u grad već 28. listopada s devet kardinala, s mnogim arcibiskupima i biskupima i s čitavim svojim dvorom. Crna mu slutnja osvoji dušu, kad ugleda grad, u kojem je imala propasti sva njegova gospoština i sjaj. U svojoj zabrinutosti htjede već sve poreći, što je za Kostnicu bio odredio, i sazvati sabor u koji talijanski grad, — ali kardinali mu razbiše tu namjeru. Kako se pak po njegovu mnijenju kostnički sabor imao držati samo za produljenje pisanskoga, te mu je svrha imala biti, da se od tri pape dvojica zbace, i to oba njegova protivnika, a reformacija crkve da se izvede time, da se prokune i istrijebi Wiklefovo i Husovo krivovjerstvo, — tako se on jednako još nadaše, da će bez smetnje moći upravljati saborom i raspustiti ga što prije, jer se inače počeo bojati videći ozbiljnost i strogost crkvenih otaca. Svečano se imao sabor otvoriti 1. studenoga, ali Ivan XXIII. odgodi to najprije na 3. dan studenoga, a onda na 5; kažu, da je na to otvorenje navlaš čekao, dok dođe Hus, kojega je parnicu najprije htio uzeti u raspravu.

Odmah drugi dan iza Husova dolaska, 4. studenoga, odoše gospoda Jan Hlum i Henrik Lacembok k papi javiti mu, da je Hus došao, i moliti za nužnu zaštitu. Papa obeća, da ne će dopustiti uznemirivati Husa niti mu činiti što na žac, baš da mu je rođenoga brata ubio; ali interdikta, kojim je Hus udaren, ne htjede ukinuti, — „kako bih to mogao? — reče, ta vaši su ljudi sami tomu protivni!“ Čuvši Ivan XXIII., da je kralj Sigmund uzeo Husa pod svoju zaštitu, odmah odluči odgoditi njegovu parnicu, da ne bi možda uvrijedio kralja, kad bi prenaglo prionuo za taj posao. Henrik Lacembok ode odmah još taj dan na kraljevski dvor u Aachen davši magisteru savjet, da bude što mirniji i da u stvari svojoj ne započinje ništa, dok ne dođe kralj. Istom 9. studenoga poslaše papa i kardinali suca papinskoga dvora s biskupom kostničkim u Husov stan, da mu jave. da je na molbe često ponovljene skinuta s njega na neko vrijeme papinska kletva; za to mu je prosto hoditi po gradu i po

Bayerische
Staatsbibliothek
München

crkvama; samo na velikim crkvenim svečanostima neka se ne pokazuje, da ne bude nikakve sablazni. Ali Hus se ne koristova tim dopuštenjem te ne izlažaše nikud iz kuće i pripravljaše govore, što ih je pred saborom htio govoriti.

Provrtniji od Husa bijahu u to vrijeme njegovi neprijatelji. Najrevniji među njima bijaše negdašnji župnik kod sv. Vojtjeha u Pragu Mihalj iz Njemačkoga Broda, kojega je nedavno papa načinio prokuratorom važne službe „de causis fidei“; za to ga od toga vremena zvahu obično „Mihalj de Causis“, a u Češkoj kašto „Mihalj Sudija“. Tu bijaše i onaj pasovski dekan, sada preposit Vaclav Tiem, koji je god. 1412. kao papinski poslanik donio oprosne bule u Prag, i za to ga Hus nazva „oprosni ćifta“. Malo za tim dođe i Stjepan Paleč s litomišaljskim biskupom i donese sa sobom najnovije spise Husove napisane u povodu sinodalnih rasprava god. 1413. Kako Hus dođe, odmah sjutradan stade Mihalj de Causis pribijati na crkvenim vratima po Kostnici oglase, u kojima je Hus proglašivan za prokletoga tvrdoglavog krivovjerca. Poslije se udružiše on i Paleč i stadoše sastavljati tužbe na Husa te ih obznanjivati nazočnim kardinalima. Oba revnika bijahu neumorni u svojem poslu i imajući svakamo slobodan pristup podjariše bez velike muke nazočne oce protiv opasnoga novotara. Za to zapopadoše tražiti, da se Hus zatvori, da ne bi mogao ni uteći ni slobodno općeći s ljudma da nikoga ne bi mogao privući na svoju stranu. Što se tada po Kostnici bio razasuo lažan glas, da je Hus oglasio javnu propovijed pa opet da je kušao pobjeći iz grada, ni u tom oni ne bijahu bez krivice; ali kako je u opće bilo poznato, da je Hus čitao misu u svojem stanu i da je svoj nauk otvoreno razlagao svakomu, tkogod je želio s njim govoriti, tako postigoše oni s tim lakše, te je zaključeno pograbiti ga.

U srijedu 28. studenoga dođoše o podne biskupi augsburški i tridentski, načelnik grada Kostnice i Ivan Badenski u Husov stan, gdje se baš tada nalazio Jan Hlumski, i javiše, da su poslani od pape i od kardinalâ, da magistera, koji je tako često iskao, da bude slobodno saslušan, dovedu k njima, jer su oni sada pripravni slušati ga. Hlum se odmah dosjeti pravoj svrsi ovoga posjeta i vrlo se ražesti: ne valja, reče, tako raditi; magister Hus stoji pod obranom kralja i carstva rimskoga, a on, Hlum, odgovara za sigurnost njegovu; kraljeva je volja, da se u

Husovoj parbi ne počinje ništa prije njegova dolaska u Kostnicu; za to u ime njegove kraljevske milosti protestira Hlum protiv svake naglosti u toj stvari te opominje poslanike, da se čuvaju vrijeđati čast svetoga rimskog carstva. Biskup tridentski odgovori, da poslanici nikakvo zlo ne misle, da su došli u mirnoj namjeri i ne žele nikakve buke. Na to se diže Hus i reče: da je došao u Kostnicu sa željom i nadom, da se može opravdati ne samo pred papom i kardinalima, već pred čitavim saborom kršćanskim; pored svega toga pripravan je izići na dogovor i pred kardinale nadajući se, ako ga i zlo kakvo zadesi, da ga ni to ne će moći odvratiti od spoznate istine. Ta pripravnost navede poslanike na prijaznije postupanje, ali opet gradska vojska pritisnu među tim sve susjedne kuće, da se na otpor nije moglo ni misliti. Izlazeći u dvorište sastade se Hus sa svojom gospodaricom, koja se u plaču oprosti s njime; tada mu dušu poduze slutnja, i on očevidno dirnut blagoslovi ženu i uspe se na konja, na kojemu ode k stanu papinu u pratnji poslanika i gospodina Hluma.

Kad Hus uđe među sakupljene kardinale, predsjednik mu reče: svetomu kolegiju došle su mnoge i teške tužbe na njega, koje se ne mogu dulje trpjeti, ako su istinite; odasvud se čuju glasovi, kako je on po Češkoj započeo i širio javna i prevelika krivovjerja protiv svete crkve; za to su ga sada pozvali, da iz njegovih usta čuju, koliko je u tome istine. Hus odgovori: njemu je svako krivovjerje tako mrsko, da bi mnogo radije umr'o, nego li počeo i širio jedno jedino, a kamo li mnoga; za to je došao na sabor sasvijem dragovoljno; ako se tu nađe, da je ipak krivo učio, pripravan je u svoj poniznosti dati se bolje poučiti i učiniti pokoru. Kardinali saslušaše te riječi s pohvalom i raziđoše se brzo iz dvorane, u kojoj ostade samo nekoliko oružanih stražara, a među njima Hus i Hlum čekajući, što će sad biti.

Brzo za tim ušunja se u dvoranu starčić minoritskoga reda i on progovori magisteru glasom plašljivim i poniznim govoreći, da je fratrić prost, neuk i neobrazovan, ali rado traži priliku, da se pouči; čuo je, reče, u velike hvaliti magisterovu učenost, ali čuo je i koješta o njegovim nazorima, čemu se morao čuditi; za to želi od njega bolju ubavijest i poučenje. Naročito mu je, reče, kazano, da je Hus govorio, da se u oltarnoj svetinji ne mijenja posvećeni hljeb u pravo tijelo Hristovo; je li to istina? Hus odgovori, da to nije istina, a fratar se građaše, da se vrlo

snebiva i ponovi to pitanje dva puta; na to mu Hlum ljutito prekine riječ te ga ukori poradi nepristojnosti, što poštenu čovjeku ne će na riječ da vjeruje. Fratar se ispriča svojom prostotom i povede riječ o množini drugih teologičkih pitanja. Kada pak stadoše govoriti o jedinstvu božanske i čovječje naravi u osobi Hristovoj, onda se Hus namršti i reče: „brate, ti za sebe veliš, da si prost i jednodušan, a ja te nalazim upravo dvodušna, jer si drukčiji u svojem vladanju, a drukčiji u riječma“. — Kad napokon fratar lijepo zahvali za obilno poučenje te se ukloni, upitaše stražari Husa, zna li, s kim je govorio? To je, vele, bio magister Didak, general reda minoritskoga i najslavniji doktor teologije u svoj Italiji. — „O da sam to znao, reče Hus sada se istom dosjetivši, da je ono bilo ispitivanje, ne bih ga tako olako pustio, — pa se okrene prema Hlumu i reče tješeći se: ele, ako su svi jednaki tomu, ne treba mi s Božjom pomoći da ih se bojim“.

U četiri ure poslije podne sastadoše se opet kardinali u stanu papinu, da nešto odluče o Husu. Dođoše tamo i Česi, s jedne strane Paleč, Mihalj de Causis i brat Petar propovjednik kod sv. Klimenta na praškom mostu, a s druge Ivan Kardinal iz Reinsteina, Petar Mladenović i drugi. Oni se prvi bjehu upeli iz sve snage, da stvar ne udari natrag, te ne znadijahu zatomiti svoju radost, čim vidješe sigurno, da je pobjeda njihova. Na večer donese papin dvorski Hlumu zapovijed, da se ukloni, a Hus da ostane. Hlum se razgnjevi radi toga postupka i pohita k papi, kojega nađe još u skupštini, pa navali žestoko na njega prekoravajući ga s javnoga vjerolomstva i prijeteći, da će čitav svijet podbuniti na one, koji se usuđuju razbijati pisma carskoga veličanstva. A papa pozva sve nazočne za svjedoke, da nikad nije glasovao za to, da se Hus zatvori; poslije povede Hluma na stranu te mu reče: „ta vi znate, kako ja stojim s kardinalima; oni su mi nametnuli sužnja, i ja sam ga morao primiti“. Još te noći odveden je Hus u kuću jednoga kostničkoga kanonika, gdje su ga čitavu nedjelju oružani ljudi stražili; za tim je 6. prosinca preveden u dominikanski manastir, koji je ležao blizu jezera, i tamo ga baciše u tamnicu pokraj kanala za gradske nečistote.

Mislim, da treba razjasniti riječi Ivana XXIII. o njegovu odnošaju prema kardinalima. Sámo mjesto, gdje se sabor sastajao

gotovo protiv njegove volje, može služiti za dokaz, da je sluteći sud, koji će nad njim biti, poplašio se, te se nije usuđivao očito se protiviti svetomu kolegiju i nadao se, da će se opreznim popuštanjem i pobočnim sredstvima lakše održati na visokom svojem mjestu. Ali nezadovoljstvo, koje je smjelo već pred njegovim očima javljati se, sve više otimaše mah, što se više udova crkve i iz dalekih zemalja skupljaše u Kostnicu. Misao, da kostnički sabor nije samo ponovak i nastavak pisanskoga, već se ima držati za samostalni sabor, te je radi mira i jedinstva crkve nužno, da se sva tri pape nagnaju, da se odreknu svaki svoga dostojanstva, — tâ za Ivana XXIII. opasna misao osvajaše danomice sve više odlučnih pristalica, osobito pošto je stigao u Kostnicu otac crkvene reforme vrlo poštovani kardinal Ailly. Da bi ta misao zajedno s osnovama reforme s njom združenima lakše prodrla, predloži se već 12. studenoga, da se sabor razdijeli po narodima i u svim znatnijim pitanjima da se glasuje ne po broju ljudi, već po broju nárôdâ. To kao novota naiđe na veliki otpor, ali napokon se ipak (7. veljače 1415) uglavi i primi za zakon. Prva javna oposicija protiv Ivana XXIII. pokaza se 19. studenoga pri pitanju, ima li se poslanicima Grgura XII. dopustiti titula i pristup kao poslanicima papinskim? Premda mu još za sad pođe za rukom razbiti tu oposiciju, opet njegovo vladanje, koje je svaki dan bivalo sve nedostojnije, vucijaše ga sve bliže k sigurnoj propasti.

Jan Hlumski ne propusti ni jednoga sredstva, da izbavi iz tamnice svoga štićenika. Tužaše se u Kostnici glasno i javno na papu i na kardinale i pokazivaše kraljevsku provodnicu svim nazočnim biskupima, grofovima, gospodi i građanima kostničkim, ali naprazno; bez oklijevanja javi on, što se dogodilo, i kralju, koji je tada upravo putovao na sabor. Sigmund se na to vrlo razljuti i odmah poruči u Kostnicu, da Husa odmah puste na slobodu, i zaprijeti, ako to ne učine, da će dati silom istaviti tamnička vrata. Ali kako ne bješe nikoga, tko bi se usudio izvršiti takvu prijetnju, tako od svih tih riječi ne bješe nikakve koristi kao ni od pismenih protesta, što ih je Hlum u ime i po zapovijesti kraljevoj pribio svojom rukom najprije 15., a za tim 24. prosinca u latinskom i njemačkom jeziku na vrata glavne crkve u Kostnici.

Napokon na Božić kasno poslije ponoći uđe svečano u Kostnicu kralj Sigmund pri sjaju lučeva, a po cičoj zimi sa svojom

suprugom Barbarom Celjskom, s mnoštvom knezova i kneginja i s veličanstvenom pratnjom od 1000 konjanika. Kraljici i otmjenim gospođama pusti kralj jedva toliko vremena, da se u toplim sobama ogriju i preobuku, te pred osvitkom u svečanoj povorci pri lučevima pođe u sjajno rasvijetljenu crkvu biskupsku, gdje ga je dočekao papa i sam glavom pjevao veliku misu s neobičnim sjajem i svečanošću. Po starom običaju dvoraše kod oltara kralj rimski obučen kao đakon, s krunom na glavi, te pjevaše iza glasa jevanđelje: „iziđe zapovijest od ćesara“. Po svršetku mise preda mu papa posvećeni mač veleći mu, da se njime služi na obranu crkve, a Sigmund rado obeća, da će tako raditi.

Prve rasprave Sigmundove s ocima sakupljenima na saboru ticahu se Husova zatvora. One ne bijahu ni prijazne ni radosne. Kralj osjećaše zaista ljuto uvredu svoga dostojanstva, što je provodnica, koju je on izdao, prekršena; on se bojaše, da će to djelo uzrokovati veliku mrzost svuda u carstvu, a osobito u zemljama krune češke, koje se nadao naslijediti. Ali kako se papa poradi toga ispričavaše pred njim kao i prije pred gospodinom Hlumom, tako Sigmundu trebaše da to raspravi sa samim kardinalima, prelatima i doktorima, koji su se bili sakupili. U posljednjim sastancima i sjednicama god. 1414. najviše se radilo o toj stvari; kad su oci prema njegovu pravu, da može štititi svoga podanika, isticali svoje pravo, da mogu po zakonima crkvenim postupati s onim, tko je okrivljen poradi krivovjerja, on nekoliko puta naglo i u velikoj ljutini iziđe iz njihove skupštine. Stvar dođe do toga, da je kralj htio sasvim ostaviti sabor i ne brinuti se više za nj; pa da bi dokazao svoju zbilju, ode iz Kostnice, kako se čini, brzo iza svoga dolaska, zadnjih dana prosinca 1414. Za njim je poslana deputacija, da mu javi, da će se sabor odmah razići, ako mu kralj bude smetao u njegovu zakonitom radu. Odgovornost u tako velikoj stvari ne htjede Sigmund uzeti na svoju dušu; njemu nije do Husa toliko stalo, da bi se poradi njega imala razbiti nada cijeloga kršćanstva o sjedinjenju i reformi crkve; više značenje Husova rada ne bijaše jasno duhu njegovu; napokon tješaše se auktoritetom crkve sakupljene u većoj množini nego ikad, a crkva ga učaše, pa mu poslije to i pismom potvrdi, da po Božjem i ljudskom pravu nikakvo obećanje nema vrijednosti, koje je učinjeno na štetu katoličke crkve, pa tako ni on nije dužan držati riječ, koju je dao

krivovjercu. Sigmund se napokon dade ućutkati te ne branjaše više, da Husova parba teče svojim putem.

Papa je već 4. prosinca imenovao tri povjerenika, da kupe građu za tu parbu, i to: carigradskoga patrijarha Jovana i biskupe Ivana Lubuskoga i Bernarda Kastelskoga davši im nalog i oblast, da upotrebe sve načine, koji su potrebni, da se istina dozna i utvrdi u svemu, čim se Hus okrivljuje; ali konačna preduda izrijekom je izuzeta iz njihove oblasti i nadležnosti. Kako se u jednu ruku mora iskreno priznati, da su se povjerenici držali svih pravnih forama, tako se u drugu ruku ne može nijekati, da te forme, gdje se sumnjalo o krivovjerju, nijesu bile onako blage, kako je inače pravo crkveno u opće bilo blágo. Iza nekoliko nedjelja svoga tamnovanja obolje Hus teško, velika vatruština dovede ga gotovo grobu do ruba, tako da se papa našao usilovan ne samo dati ga liječiti od svojih liječnika, već i premjestiti ga u zdraviji stan u istoj kući (8. siječnja 1415). Jedna od pomenutih forama iskaše, da onaj, koji je u istrazi, ima vidjeti, gdje se zaklinju oni svjedoci, koji će svjedočiti u njegovoj parbi; za to jedan dan, baš kad je Hus ležao u najžešćoj vrućici, dovedeno je petnaest svjedoka pred njegovu tamnicu, i oni se zakleše pred njegovim očima. Prvi se među njima spominju dvojica profesora negda u Pragu, a poslije u Leipzigu Ivan iz Monsternberga i Petar Storch iz Cvikave; za tim Stjepan Paleč, Dr. Nikola Zeiselmeister negda oficijal praške arcibiskupije, brat Petar, propovjednik kod sv. Klimenta u Pragu, Petar, opat kod sv. Ambrosa i drugi manje poznati ljudi. Husu ne dadoše pravnoga branitelja, premda je mnogo molio, jer rekoše, da bi bilo protivno zakonu, kad bi tko imao braniti čovjeka sumnjiva poradi krivovjerja.

Čim se Hus malo oporavio od svoje bolesti, povjerenici mu papini predlože 44 članka izvađena iz njegova djela „De ecclesia“ zahtijevajući, da ih pismeno opravda. On u odgovoru, koji je do sad sačuvan, dokaza, da mnogi članci budući istrgnuti iz teksta, okresani i krivo shvaćeni daju drugi smisao, nego im upravo pripada; ali pored toga još ostade dosta drugih članaka, u kojima se očitovalo pravo Husovo mišljenje i kojih je zamašaj dalje išao, nego li je možda i on sam slutio, jer se njime rušila čitava građevina hijerarhije kršćanske. Onaj je spis bio naperen najviše protiv nauka doktora katoličkih na sinodu 6. veljače 1413.

o auktoriteti crkve u opće, a papa i kardinala napose; da bi nasuprot njima dokazao, da papa može i ne biti ne samo glava, nego ni ud prave crkve, on se osim drugih dokaza služaše i predestinacijom, koju je shvaćao i tjerao preko mjere u najgrubijem smislu, i tim načinom mogaše došljedno zaključivati, da crkva kršćanska lijepo može biti i bez pape i bez kardinalâ. Pustivši se jednoć u boj protiv auktoritete u crkvi iđaše sve dalje i dalje (možda i ne znajući i ne hoteći) tako dugo, dok se napokon nije našao na stanovištu, s kojega više ne bješe povratka.

Slično bješe i s pristalicama Husova nauka. Kako su oni sve više omalovažali sve ono, što je onda postojalo, tako stadoše po malo jednu uredbu za drugom podvrgavati presudi ličnoga svoga mnijenja, koje su sami stvarali prema svomu (dakako vrlo nedostatnomu) znanju iskonskoga kršćanstva. Pošto se Hus udaljio, prvi među praškim magisterima i teolozima bješe Jakov iz Srebra (de Misa), kojega su za razliku od jednoga njegova imenjaka obično zvali mag. Jakoubek (Jacobellus — upravo Jakovčić) poradi njegova mala uzrasta. Ne može se dokazati, je li on u mladosti bio učenik pariskoga magistera Matije iz Janova; ali je s tim sigurnije, da je njegova djela proučio i upravo reći postao duhovnim našljednikom, samo s tom važnom razlikom, da se nije htio pokoravati crkvenim oblastima. Mislim, da je župnik kod sv. Bogorodice na Louži u Pragu Nikola († 1380) prvi izrekao mnijenje, da se oltarska svetinja ima i narodu davati pod obadva lika t. j. hljeba i vina: poslije učaše to i Matija iz Janova, a mag. Jakovčić s velikom gorljivosti prihvati to mnijenje pod kraj god. 1414. i učini ga predmetom bučne disputacije u sveučilištu pa pridobivši za nj većinu Husovih pristalica počne odmah s njima u praksi izvoditi ono kobno za Češku pričešćivanje pod oba lika, najprije u crkvi sv. Martina „kod zida“, onda u crkvi sv. Mihajla „na Starom gradu“ i sv. Vojtjeha na Novom. Generalni vikar praške arcibiskupije ne oklijevaše ni časak suprotiti se toj novoti; ali sve njegovo nastojanje ostade uzaludno. Jakovčić bivši pozvan pred sud dođe, ali više da brani svoj nauk, nego da primi poučenje i kazan; a kletva crkvena, koja ustopice stiže javnoga odmetnika, imaše uslijed promijenjenoga narodnog raspoloženja tako malo moći, da je slabo tko za nju i mario, a kamo li joj se pokoravao.

Tim je načinom učinjen nov korak na putu crkvenoga raskola i nov zametak prepirke i svađe unesen je u pamet ljudsku. A ta novota bi s tim važnija, što je i mišljenje i nastojanje oko reforme skrenula s onoga polja, na kojem se do sad ograničivalo, na drugo polje još netaknuto. Sve nastojanje Husovo i njegovih prijatelja težaše do sad samo na reformu uprave i zapta crkvenoga, a nikako na promjenu vjerskoga sustava; ako je on kad i izrekao. što se razlikovalo od općenoga nauka, sve to činjaše samo od nevolje i kao sastrag, da bi potvrdio svoj nauk o zaptu crkvenom. U sporu pak o večeri gospodnjoj pod oba lika pitanje posve dogmatičko prvi put je potisnuto naprijed te je uvedena promjena u sam crkveni nauk; a ta se promjena brzo pokaza u spoljašnjem znaku: t. j. u slici kaleža, pa to stranke razdvoji još očitije i oštrije. Samo se po sebi dakako razumije, da nijesu svi, koji su s Husom učinili tako reći prvi korak, bili voljni učiniti i drugi s Jakovčićem. Za to se poradi kaleža Husovci odmah iz početka razdvojiše, i što nesložniji među sobom bijahu učenici, s tim nestrpljivije izgledahu glas svoga učitelja, da ih pouči.

Kad glas o toj stvari dođe Husu u tamnicu, kažu, da ga je vrlo neugodno dirnuo Jakovčićev posao, jer je otud u njegovoj parbi izlazila za nj nova velika nevolja. Ali brzo promisli te videći, da se ne može promijeniti, što se već dogodilo, odluči moću ugleda svoga podupirati prijatelja i pristalicu. U toj namjeri napisa on u tamnici osobitu raspravicu, koja je na vrat na nos donesena u Prag i tamo raznošena kao najbolji dokaz i pohvala novoga obreda, premda se jasno moglo vidjeti, da Hus nije do kaleža onoliko držao koliko Jakovčić i njegovi prijatelji, jer on ga je preporučivao najviše iz želje, da među svojim učenicima ukine razdor i neslogu. Kada Hus kasnije na svoju žalost dozna, da mu to ne ide od ruke i da su poradi kaleža počela otpadati od husovstva ne samo svjetska gospoda, kao na pr. Nikola Lobković, nego i duhovna, a među njima i sam njegov našljednik u betlehemskoj crkvi Havlik, onda istom poče on s većom silom braniti tu stvar govoreći, da se ne slaže sa zapovješću Hrista i apostolâ odbijati od kaleža narod, da je to samo običaj crkveni, kojega ne treba primati za pravilo.

Parba Husova napredovaše u saboru veoma sporo; a među tim stiže onoga, koji je njega dao zatvoriti, slična bura, samo

što se mnogo brže primicala svršetku. Da se ne samo sve tri pape, već najprije Ivan XXIII. ima nagnati, da siđe s papinskoga prijestolja, to mnijenje prodre u čitav sabor, čim je među njegove članove razdijeljena spomenica, koja je u 54 optužbena članka prikazivala sav javni i privatni život toga čovjeka s tamne mu strane. Da o tom ne bude nikakve rasprave ni sablazni, za to Ivan XXIII. javi već 16. veljače (1415), da će se drage volje pod nekim uvjetima odreći papinskoga dostojanstva; ali budući da je ta izjava bila dosta nejasna i dvojbena, za to napokon iza dugoga dogovaranja privolje se on 1. ožujka, te izjavi sasvim otržito, da će se poradi mira i jedinstva crkve odreći svoga dostojanstva odmah, čim Grgur XII. i Benedikt XIII. ili svojim privoljenjem ili smrću ubrze željeni svršetak crkvenoga razdora. Ali se brzo vidje, da se Ivan XXIII. kaje, što je obećao; stade se tužiti, kako je u Kostnici nezdrav uzduh i kako on tu nije siguran, te zahtijevaše, da se sabor premjesti u koji talijanski grad; poradi različnih svojih priprava pade on u sumnju, da hoće kradom uteći iz Kostnice i raspustiti sabor. Za to se nađe za nužno, da se na gradskim vratima oštro straži, a kralj Sigmund ne propusti opomenuti ga, neka gleda, da se ne prenagli, ako hoće očuvati se od neugodnih pošljedica. Ali papa ipak to učini, i to s pomoću austrijskoga vojvode Friderika, kojega je prošavše godine bio imenovao vrhovnim kapetanom crkve rimske. Na dan 20. ožujka (1415) dade vojvoda svečani turnir u Kostnici, pa dok je sve gledalo samo taj sjaj, pođe Ivanu XXIII. za rukom, te preobučen u običnoga konjanika iziđe kroz gradska vrata, da ga nitko nije prepoznao, i s pomoću vojvodinih ljudi stiže noću još prije osvita u Friderikov grad Schaffhausen.

Kad se sjutradan rano još prije dana dozna, da je papa pobjegao, svi se u Kostnici neiskazano uplašiše i zabuniše: Talijani i Austrijanci pohitiše za svojom gospodom, a prostota gradska stade pljačkati ispražnjene stanove; načelnik gradski pozva građane na oružje; novčari i trgovci zatvorahu dućane, trgovčići na ulicama spremahu svoju robu bojeći se općene pljačke, ljudi u strahu bježahu ovamo i onamo, i svakom se činjaše, da je sabor na jednoć prestao. U toj općoj stravi kralj se Sigmund vinu na konja te u pratnji pfalcgrafa Ludovika i druge gospode projaha kroz čitav grad s trubačima opominjući svakoga, da se umiri i da ne klone duhom, i svima obećavaše svoju pomoć i

obranu; neka bježi, reče, tko hoće za onima, koji odoše, ali će se naći već način, da se opet vrate, a sabor je na okupu kao i do sad i ne može se raspustiti. Sakupljene oce slobođaše Sigmund veleći, da će ih braniti svom moći svojom, makar ga stajalo i glave. Brzim tim postupkom sretno on odvrati od sabora sve zle pošljedice toga znatnog događaja, a svi jadi, koji su otud nastali, svališe se samo na one, koji su pomogli papi, da uteče. Nad vojvodom Friderikom izrečen je u ime carstva progon, i on u ratu, koji se s toga poveo, izgubi dio svojih zemalja te se milosti kraljeve ne dokopa prije, dok ne obeća. da će papu natrag dovesti. A sabor otvori parnicu protiv Ivana XXIII. te ga najprije suspendira od njegova dostojanstva, a za tim ga (29. svibnja) na prosto svrže s papinstva.

Uslijed papina bijega dogodi se promjena u Husovu sužnjevanju. Ivan XXIII. zapovjedi iz Schaffhausena svim svojim dvoranima, što su ostali u Kostnici, da dođu k njemu: za to stražari Husovi na cvjetnu nedjelju (24. ožujka) predadoše kralju ključe od tamnice i odoše iz grada. Česi, koji su bili u Kostnici, sada se ponadaše, da će Sigmund dobivši sužnja u svoje ruke pustiti ga na slobodu s tim radije, što su ga većma za to molili staleži češki i moravski. Ali on se dogovori sa saborskim ocima i preda Husa kostničkomu biskupu, koji ga ob noć dade u lađi odvesti u svoj obližnji grad Gottlieben pri jezeru. Tu bude Husu mnogo gore. Stražari njegovi kod Dominikanaca, osobito neki Robert, tako se s vremenom podobriše koje uslijed Husove prijaznosti, koje uslijed revnoga nastojanja češke gospode, da su mu ne samo dopuštali pisati što i kome hoće, nego i njegovim prijateljima, da ga kašto pohode u tamnici; ali u Gottliebenu bačen je u visoki samotni toranj, noge su mu okovane, a ob noć su mu i ruke k zidu privezane, a općenje s prijateljima potpuno je ukinuto.

Među posjetnicima, koji su dolazili kod Dominikanaca k Husu, iznenadi ga jednoć mag. Kristijan iz Prahatica; suze obliše sužnju lice, kad na jednoć ugleda pred sobom dragoga prijatelja i dobrotvora iz daleke domovine. Ali uzimajući na um, kolikoj se opasnosti izvrgavaju njegovi posjetnici, milije mu bješe, da mu ne dolaze; za to magisterima Jesenicu i Jeronimu poruči, da ni po što ne dolaze u Kostnicu. Vatreni Jeronim ne htjede slušati te opomene, već mišljaše, da je svakako dužan priteći na

pomoć prijatelju. 4. travnja on se obrete na jednoć u Kostnici nepoznat i neopažen; samo gospoda Hlumski i Dubski saznavši za njegov dolazak, svjetovaše ga i moliše, da što prije odjuri natrag. On ipak pregnu te 7. travnja dade na vrata crkvena i na vjećnicu pribiti pisma u jeziku latinskom, njemačkom i češkom, kojima se javi kralju i saboru te moljaše provodno pismo, da se može javno pokazati, a među tim, još jednako nepoznat, sakri se u jednoj od obližnjih varoši. Sabor mu istom 17. travnja zajamči obranu od nasilja, ali ne od prava dodajući, da će po pravu postupiti protiv njega, ili on došao ili ne došao; za to je odmah sjutradan on prvi put javno pozvan pred sabor. Jeronim ne dočeka ni toga poziva, nego već prije nagnu bježati natrag u domovinu. Ali ne daleko od češke granice u Hiršavi prepoznaše ga 25. travnja neki svećenici, pa ga tamošnji činovnik uhvati i preda u Sulzbach bratu pfalcgrafa Ludovika Ivanu, koji odmah javi saboru, što se dogodilo; a sabor zaište, da mu se uhvaćeni Jeronim preda; za to je on u teškim okovima doveden u Kostnicu i 23. svibnja predan saboru u ruke, a prijatelja svoga Husa ne vidje Jeronim ni tada ni poslije.

Bijaše prirodna stvar, da su se gnjevili Česi i Moravci, jer je njih većina naginjala nauku Husovu i Jeronimovu te su se tužili, što su im učitelji zatvoreni; i u samoj Poljskoj, gdje su češki reformatori imali također mnogo prijatelja, osobito na kraljevskom dvoru, očitova se saučešće za njih. Plemstvo u nekoliko svojih skupština u Pragu, Brnu i u drugim gradovima po zemlji prebacivaše dosta žestoko u pismima kralju Sigmundu kao baštiniku krune češke, što je provodno pismo i svoje riječi pogazio držeći Husa u tamnici i okrutno s njime postupajući. U tim se pismima ne iskaše, da nad Husom ne bude suda i da se on otme pravdi i svojim sucima, već se iskaše, da ne bude zatvoren, da mu se ne sudi krišom, već da se može javno i slobodno braniti. Sličnu molbu predadoše 13. svibnja poslije podne ocima sakupljenim kod bosonogih fratara također češka i poljska gospoda, koja su bila u Kostnici. U tom spisu, što ga je sastavio i pročitao tajnik Hlumov magister Petar Mladenović, prikazan je najprije u kratko način, kako je Hus došavši u Kostnicu bez ikakvoga saslušanja zatvoren; na to se žaljahu s tim većma, što se u Kostnici ništa neugodno nije dogodilo ljudma, koje je sabor pisanski proglasio javno za jeretike. A sada, vele, na njih, na

gospodu sakupljenu na saboru navaljuju njihovi zemljaci, kao da se to dogodilo s njihova nemara. Za to oni sakupljene oce od srca mole, da izvole ne samo obazreti se na narod, kojega takvi događaji bole, već također pobrinuti se za čast i rimskoga kralja i svoju sopstvenu, pa da odmah dadu Husu pravo, koje ga ide po pravici Božjoj. Dalje se žaljahu gospoda češka sama (jer Poljaci rekoše, da se u taj dio tužbe ne miješaju) na opadače i neprijatelje naroda češkoga, koji su na saboru rasturili svakakve lažljive glasove, kao na pr. da se u Češkoj sv. krv gospodnja raznosi u prostim staklenkama, da se tamo i čizmari usuđuju ispovijedati i dijeliti svete tajne. Oni iskahu, da se ti opadači imenuju i povuku na odgovor, a oni će im već dokazati laž te ih osramotiti pred kraljem i saborom.

Kada se pošljednji dio žalbe pročitao, diže se litomišaljski biskup Ivan sa svoga mjesta i poče govoriti: taj se prikor tiče njega i prijatelja njegovih, a on i oni su pripravni odgovarati za svoje riječi; on je do duše priopćio saboru sve nerede, koji se u najnovije vrijeme zbivaju u Češkoj uslijed pričešćivanja pod oba lika, i to kako je o tome čuo vjerodostojne glasove; ali nije on to učinio u namjeri, da opada čast svoje domovine i svoga naroda, jer za tu čast on mari više nego njegovi protivnici, koji se ne žacaju škoditi joj svojim ružnim novotama. A da bi na tu žalbu s jaćim dokazima odgovoriti mogao, izmoli potreban rok.

16. svibnja dan je češkim i poljskim velikašima odgovor od sabora i od biskupa litomišaljskoga. Biskup ponovi sada pismeno skorašnji svoj odgovor i reče, da nikad nije govorio, kako čizmari dijele svete tajne, premda takva sablazan ne bi baš bila nemoguća, ta javljeno mu je, kako je nedavno neka Pražanka sama silom uzela svetu tajnu od svećenika, pa je opravdavajući tu opačinu govorila i branila svakojaka krivovjerja. Za to opet zamoli oce crkvene, da bez oklijevanja nastoje kako treba doskočiti takvim neredima. U ime sabora odgovoreno je velikašima naustice preko biskupa karkasonskoga: što je Hus zatvoren, time nije kraljevska provodnica pogažena, jer je poznato, da ju je Hus dobio istom dvije nedjelje, pošto je zatvoren; također nije istina, da je Hus zatvoren bez prethodne istrage, gdje se zna, da je bio u Rim pozvan, ali jer nije došao, osuđen je „in contumaciam“ i izopćen, oproštenja nije ni tražio ni dobio, za to on po pravu može držan biti za načelnika jerese (haeresiarcha),

osobito što se u takvim okolnostima usudio u Kostnici javno propovijedati narodu. — Dva dana kasnije (18. svibnja) odgovoriše velikaši: što se tiče datuma u Husovoj provodnici, tu se sabor vara i vrijeđa čast kraljevske državne kancelarije držeći za moguće, da bi ona ispravu za puna dva mjeseca natrag datirala i tim je falsificirala; oni se pozivaju na samoga kralja, koji je odredio, da se provodnica izda, i na knezove i na velikaše, koji su bili nazočni; nije krivica velikášâ, što onaj dan, kada je Hus zatvoren, nitko nije htio provodnicu gledati; također nije istina, da je Hus ikad javno u Kostnici propovijedao, jer on nije nikad prekoračio ni praga svoga stana i t. d. Slični govori i prepiranja trajahu još nekoliko dana, dok se napokon ne izrodiše u ljutu svađu među biskupom litomišaljskim i među velikašima. Kada poslije zamoliše velikaši, da se Hus pusti na slobodu, da bi se mogao oporaviti na tijelu i na duši te davahu za nj svako jamstvo, koje se hoće, odgovori 31. svibnja u ime sabora patrijarh antiohijski, da se Hus ni na tisuću jamstva ne može pustiti, ali sabor pristaje na molbu velikaša, da se Hus javno sasluša, i za to je pripravan saslušati ga u javnoj skupštini 5. lipnja.

Pobjegavši papa prestala je punomoć, koja je naprijed pomenutoj trojici komisara dana, da vode istragu nad Husom; s toga sabor za taj posao odredi 6. travnja 1415. četiri nova komisara, i to kardinale Petra Aillyja i Vilhelma kordijanskoga, biskupa dolskoga i opata cistercijskoga, koji su imali uzeti u pomoć još i druge prelate i doktore te istražiti ne samo Husov, nego i Wiklefov nauk. Ti komisari saslušaše sužnja nekoliko puta privatno u Gottliebenu, ali o tom nema dovoljnih vijesti. Svakako zao znak bješe za Husa, što je već u osmoj glavnoj skupštini 4. svibnja 1415. svečano osuđeno 45 Wiklefovih članaka; jer ako je Wiklef proglašen za načelnika jerese, onda nije ni Hus mogao bolje proći. Kad se približavalo vrijeme prvoga javnog preslušanja 5. lipnja, doveden je on iz gottliebenske tvrđave u manastir bosonogih fratara u Kostnici; a čudna sudbina htjede, te isti dan dođe mjesto njega u tvrđavu kao sužanj, ako i ne baš u istu tamnicu i u istu nevolju, onaj isti Baltasar Cossa, koji ga je negda kao papa Ivan XXIII. prvi bacio u tamnicu.

Rečenoga 5. lipnja sabraše se u trpezariji fratarskoga manastira gotovo svi na saboru nazočni odličnici, kardinali, arcibiskupi, biskupi, prelati, doktori, magisteri i mnoštvo drugih ljudi.

Prije nego je sužanj uveden u skupštinu, pročitano je izvješće o pošljecima dojakošnje istrage nad njime. Neki Čeh, koji se bio zavukao za čitatelja, opazi među aktima, koji su bili određeni za čitanje, također gotovu već osudu Husovu i odmah obznani to Petru Mladenoviću, koji se također tamo nalazio, a ovaj opet obznani Hlumskomu i Dubskomu, koji onaj čas otrčaše kralju Sigmundu te ga moliše i zaklinjaše, da ne da čitati osude, jer je osnovana na nedokazanim tužbama. A budući da su u osudi glavni članci uzeti iz Husova traktata o crkvi i iz spisa izdanih protiv Paleča i Stanislava Znojamskoga, za to oni predadoše kralju eksemplar tih spisa pisan Husovom rukom, da bude kontrola za članke otud uzete. Kralj se požuri preko pfalcgrafa Ludovika i burggrafa Friderika opomenuti sakupljene oce, da se ne prenagle sa svojom odlukom u toj stvari; kralj zaiska sasvim ozbiljno preko tih knezova od sabora, da Husa najprije ustrpljivo saslušaju, a odluku nad njim prije nego se izvrši, da njemu, kralju, obznane. Ujedno predade on rečene Husove autografe ocima, ali reče, da mu ih opet vrate, pošto ih pregledaju.

Kada knezovi iziđoše iz skupštine, uveden je u nju Hus te su mu pomenuti njegovi rukopisi pokazani i upitan je, pripoznaje li ih za svoje? On prizna i reče, da je pripravan poreći sve svoje bludnje, ako mu se dokaže, da ih ima u njima. Ali već u prvim razgovorima pokaza se, da on pod riječju „dokazati“ misli sasvim drugo nego sabor; on iskaše, da mu dokažu krivicu iz sv. pisma i iz najstarijih crkvenih svetih otaca; toga se posla nije laćati mogla skupština, koja je predstavljala cjelinu crkve valjano sabranu u Duhu svetome te je u stvarima vjerskim i crkvenim imala zakonodavnu i vrhovnu vlast. Ako još i nije nestalo mogućnosti sporazumka i pomirenja u pojedinim točkama tužbe, ali se ne mogahu nikako složiti o kompetenciji suda, koju je Hus ako ne riječma, a ono djelom nijekao, za to se on već unaprijed moraše ocima pokazivati u protivštini. Tako se može tumačiti očita razdraženost i strastvenost otaca protiv njega već u prvom saslušanju. On zamoli, da mu dopuste najprije izreći njegovo vjerovanje u cjelini, ali mu se to ne dopusti i kaza mu se, da samo odgovara na pitanja, koja mu se dadu. A kad on poče braniti svoje nauke, povikaše na nj sa svih strana, neka se prođe mudrovanja i neka na prosto potvrđuje i niječe. Hus se ne dade time uplašiti, nego čim je mogao riječ uhvatiti, izjavi

smjelo i glasno, da se on nadao, da će u takvoj skupštini biti više poštenja, dobrote i reda. Kod takvoga nesuglasja u mišljenju ne mogahu ta saslušanja voditi dobru svršetku, premda je Hus u pismu, što ga je odmah nakon toga saslušanja napisao, držao sebe sretnim, da su dva članka iz tužbe izbrisana te se nadao, da će se i više drugih izbrisati.

Kada je bilo 7. lipnja drugo saslušanje (kratko vrijeme iza potpune gotovo pomrčine sunca) u nazočnosti kralja Sigmunda, tada bijaše veći mir i red, jer se u ime kralja i sabora bilo oglasilo, da će biti istjeran iz skupštine, tkogod stane vikati. S tim jače padaše u oči strastvenost, koju je protiv češkoga reformatora osobito pokazivao kardinal Petar Ailly, prvi buditelj i širitelj reformatorskih ideja u Francuskoj, čovjek inače s pravom vrlo poštovan; to se ne može drukčije razumjeti, nego što se kardinal bojao, da bi crkvena reforma, kako ju je on razumijevao, mogla nastradati od načina, kako ju je magister htio izvesti; za to on tako javno nastojaše, da premjesti istragu s područja disciplinarnoga na vjersko, gdje se po sudu njegovu i članova sabora nije mogla dopustiti nikakva promjena. Ta se njegova strast pokaza odmah pri prvom pitanju, koje je taj dan bilo na redu, o transsubstancijaciji. Pošto je Hus nekoliko puta uvjeravao, da se u tom pitanju ne drži nikako Wiklefa, nego crkve, kardinal ipak kao nominalist njega kao realista uze bijediti s neiskrenosti i s krivovjerstva, i to izvođenjem pošljedaka iz njegova filosofičkoga sustava, ali to mu, po priznanju samoga sabora, ne pođe za rukom. U današnjem saslušanju radilo se u opće o odnošaju Husovu prema Wiklefovu nauku, kojega je sabor već bio osudio, i o njegovu vladanju u bunama, koje su se zbivale u Pragu već 6 godina. Hus priznade, da držeći mnoge od 45 članaka Wiklefovih za istinite nije mogao pristati na to, da se osude: k tomu izjavi, da je štovao Wiklefa kao čovjeka pobožna i da je jednoć izrekao želju, da bi se duša njegova poslije smrti tamo našla gdje i Wiklefova. Kad za tim upravo reče, da su neka svjedočanstva lažna i u teškoj mržnji izmišljena te se kleo Bogom i savješću svojom, onda mu kardinali Zabarella i Petar Ailly kazaše, da sabor ne može istraživati narav njegove savjesti, već mora suditi samo po svjedočanstvima, što ih pred sobom ima od zakletih svjedoka; za tim se čini — rekoše mu — da on predaleko ide zabacujući ta svjedočanstva, kad sumnja

o vjerodostojnosti i samoga pariskoga kancelara Gersona, koji je po sudu cijeloga svijeta uzvišen nad svaku sumnju. Nakon preslušanja mnogih tužbi i odgovora ne mogaše se kardinal Ailly uzdržati, da još Husa ne pokara poradi njegova hvastanja, jer se u prvom saslušanju hvalio, da ga nitko na svijetu ne bi mogao silom dovesti u Kostnicu, da nije sam drage volje pošao. Hus potvrdi svoje riječi i sada te reče, da on u domovini svojoj ima mnogo silnih prijatelja, koji bi ga i htjeli i mogli u svojim gradovima obraniti od svake sile. „Kakva je to drzovitost!“ povika u očevidnom gnjevu kardinal; ali mu Hlum uđe u riječ te stane potvrđivati riječi Husove govoreći, da on pripada među siromašnije češke plemiće, a opet bi se usudio štititi Husa makar od kakve sile godinu dana, ali u Češkoj ima vrlo silnih plemića, koji se ne bi bojali braniti ga u svojim gradovima makar od čitave združene vojske češke i njemačke. Pri svršetku sjednice prihvati riječ kralj Sigmund hoteći izjaviti, kako on lično stoji prema Husu. Najprije stane pobijati kriva mnijenja o glasovitom svojem provodnom pismu. On je dakako Husu još prije njegova odlaska iz Češke obećao i pismo i kraljevsku svoju zaštitu pa i javno saslušanje na saboru, za to ga je predao u osobitu obranu velikašima Hlumskomu i Dubskomu, premda neki govore, da nije imao uzimati u obranu čovjeka sumnjiva s krivovjerstva. A sada je evo Hus javno i mirno saslušan i tim je obećanje kraljevsko ispunjeno. — „Ne ostaje mi (reče kralj okrenuvši se prema Husu) drugo nego zajedno s kardinalima tebe opomenuti, da se prođeš svoga tvrdoglavstva i bezuvjetno da se predaš milosti sabora; poradi mene i moga brata i poradi kraljevstva češkoga sabor će te milostivo primiti i ne će ti zadati odveć tešku pokoru. Ako li tvrdoglavo ostaneš pri svojem, oci će dobro znati, što imaju s tobom činiti. Ja sam njima obećao, da jeretika nikad ne ću štititi; pače ako bi tko tvrdokorno ostajao u krivovjerju, ja bih ga prvi vodio na lomaču, da se spali. Za to te još jednoć svjetujem, predaj se saboru na milost, i to što prije, da ne padneš u još veću krivicu“. Hus, kojega su se te riječi očevidno dojmile, a već je od teškoga naprezanja bio umoren, ne odgovori drugo nego u kratko zahvali kralju na obrani i kraljevskoj provodnici i ponovi svoje općeno uvjerenje, da će se rado dati bolje poučiti. Za tim ga arcibiskup grada Rige odvede natrag u tamnicu.

Treće i pošljednje saslušanje, koje je bilo 8. lipnja, bilo je najznatnije i najodlučnije. Raspravljaše se tada o sablažnjivim člancima, koji su u Husovim spisima nađeni i pročitani, i to 26 iz njegova traktata o crkvi, 7 iz spisa protiv Paleča, a 6 iz spisa protiv Stanislava Znojamskoga. A kako svi ti spisi bijahu napereni u opće protiv načela, što su ih katolički doktori branili na sinodi od 6. veljače 1413., tako se sva rasprava toga dana kretaše samo oko nauka o vlasti, o ustavu i ugledu svekolike jerarhije kršćanske. Da bi se bolje pokazala ispravnost izvadaka, poređeni su i čitani ti članci također u autografu Husovu; pri tome kardinal Ailly nekoliko puta napomenu, kako ti članci u savezu s cjelinom daju još gori smisao nego pojedince. Pozivanje Husovo na ugled sv. Augustina ne bijaše dovoljno, da obrani grubo njegovo shvaćanje predestinacije; također se ne mogaše valjano opravdati od prijekora, da je bijedio crkvene poglavice i svećenstvo u opće pred ljudma, pred kojima ne bi trebalo, i na takvim mjestima, gdje se obijeđeni nijesu mogli braniti, jer nijesu bili nazočni. Ni to mu ne bješe zauvarno, što je rekao, da papa i kardinali nijesu potrebni za upravljanje crkve, da je papinska vlast dar i djelo carsko, što je vladaocima davao pravo kontrole nad prelatima, što je sumnjao o pravnoj vrijednosti nekih crkvenih kazni i što je obično tada postupanje s jereticima nazvao farisejskim i t. d. A zdravo se svi uzvrpoljiše osobito poradi rečenice, da papa, prelat ili svećenik kad smrtno griješi, nije papa, prelat ni svećenik. Kad Hus pokuša tu rečenicu opravdati tumačeći, da po službi (quoad officium) može biti papa papom i t. d., ali ne zbilja i valjano (quoad meritum) i za primjer doda, da ni kralj, kada smrtno griješi, nije doista kralj, onda pozvaše Sigmunda, koji se bio nagnuo na prozor i upravo se sa pfalcgrafom i s nirnberškim burggrafom razgovarao o opasnosti Husova nauka; Hus morade ponoviti svoju rečenicu, a kralj samo reče, da nitko nije bez grijeha, kardinal pak Ailly osiječe se na Husa, što mu nije dosta grditi svećenstvo, već hoće još i svjetovnu vlast da potkopava. Pošto su pročitani svi ti sablažnjivi članci, progovori isti kardinal opet Husu: da on pred sobom ima sada dva puta, ili se predati sasvim milosti i vlasti sabora i na prosto se pokoriti njegovu zaključku, ili ako ostaje pri svojem mnijenju, tjerati još dalje parbu; on (kardinal) ga u dobroj želji svjetuje na prvi put, da ostajući i dalje u tvrdoglavosti ne navali

na se još težu krivicu; a u istom smislu govorahu i drugi prelati. Hus odgovarajući zamoli za kratak posluh, da može jasnije o pročitanim člancima razložiti svoje mnijenje; ako ne priznadu valjanost smislu i razlozima, što ih od njega čuju, on će biti pripravan dati se bolje poučiti. „Kakav je to lukavac! — povikaše neki, — on hoće samo pouke, a ne će popravka i zaključka!“ Kad on odgovori, da se hoće dati ne samo poučiti, nego i popraviti se i u opće pokoriti se svakomu zaključku sabora, reče mu kardinal Cambrayski: po nalogu sabora zaključilo je gotovo 60 doktora o njemu prvo, da mora najprije priznati svoju krivicu; drugo, mora se zakleti, da se za uvijek odriče onih članaka, te ih više ne će ni tvrditi ni širiti; treće, mora ih javno poreći; četvrto, mora se obavezati, da će odsele učiti i propovijedati baš protivno, nego je u onim člancima. Hus zamoli, da ga ne prinuđavaju odricati se članaka, kojih nigda nije ni učio ni vjerovao; a što se tiče nauka, koje je priznao kao svoje, zamoli opet za dopuštenje, da može obilnije razložiti svoje mišljenje, jer on ne može raditi protiv svojega uvjerenja i savjesti. Iza mnogo govora i opomena, u koje se umiješao i kralj Sigmund, reče mu kardinal Zabarella, da će mu se predložiti zakletvena formula napisana mirno i razborito, a on neka onda zrelo razmisli i odluči, što će učiniti. Magister Stjepan Paleč za tim svrati pozornost otaca opet na događaje u Pragu god. 1412.; opet se o tom zavrgoše dugi govori, a na svršetku sjednice izjavi Paleč javno, da nije tužio Husa od zlobe, već od same dužnosti; na to kardinal Ailly prizna mu s pohvalom, da se u svemu vladao mirno i čovječno. A kad se i Mihajlo de Causis oglasi sa sličnim uvjeravanjem, Hus napokon odgovori, da će Bog biti pravedan sudac jednoj i drugoj strani. Za tim arcibiskup grada Rige odvede sužnja opet u tamnicu.

Poslije sjednice, pošto je već iz dvorane izišla većina saborskih članova, dogodi se u njoj prizor na oko neznatan, ali u svojim pošljedicama važan. Kralj se Sigmund s kardinalima i prelatima, koji su bili zaostali i njega okružili, dade u povjerljiv razgovor o Husu i reče im od prilike ovo: Poštovani oci! sada ste čuli Husa i poznali njegov nauk. Od članaka, što ih je sam priznao za svoje, mislim da je svaki, makar koji, dovoljan razlog, da on bude osuđen; za to ako ne bude htio odreći se, a vi ga spalite ili radite s njim što za dobro nađete. Samo bih vas svje-

tovao, da mu ne vjerujete, ako se i odreče, kako mu ni ja ne bih vjerovao; vrati li se u Češku, načinit će on još više zla nego prije. Za to članke ovdje osuđene pošljite mojemu bratu, pa i u Poljsku i u druge zemlje, gdje Hus na žalost ima mnogo pristalica, i naložite ne samo svim biskupima, već i kraljevima i knezovima, da kazne te pristalice, da se zatamane grane zajedno sa stablom. Vjere mi, ja sam još mlad bio, kad je ta sekta u Češkoj nastajala, a gle kako je danas već narasla i kako se umnožila! Ja ću sad brzo morati sabor ostaviti, a vi ne oklijevajte s tim poslom i gledajte, da mu što prije uništite učenike, osobito onoga, što sjedi u tamnici . . . . kako se ono zove?“ . . . . Jeronim — odgovoriše, koji su okolo stajali . . . . „s njim ne će biti muke; kad učitelj dobije što zaslužuje, bit ćemo s učenikom, ako Bog da, za jedan dan gotovi!“ Iza tih riječi svi se dobre volje raziđoše. Tako kazuje Petar Mladenović, koji je s velikašima Hlumom i Dubskim čekao kralja, pak je te riječi slušao, a kralj ga nije opazio. Ta se gospoda češka nadahu do sad, da će se Sigmund zauzimati za Husa, a sad na jednoć razumješe, da su se varali i javiše to ne samo Husu, koji se poradi toga razgnjevi na Sigmunda, već i svojim zemljacima; riječi bačene onako u kutu fratarske trpezarije razlegoše se brzo po svoj zemlji češkoj i s njih Sigmund u malo ne izgubi našljedstvo češke krune.

Ova složnost među kraljem i sabranim ocima u krivici Husovoj i u potrebi, da bude kažnjen, nije dopuštala više sumnje ni odgađanja, i Hus sam očekivaše svoju smrt svaki dan. Ali još potpune četiri nedjelje ostaviše ga na životu. Ne možemo znati, jesu li tomu odgađanju bila uzrok također preporučna pisma, koja su tih dana iz Češke stigla u Kostnicu. U skupštini četiriju naroda 12. lipnja pročitano je jedno takvo pismo, na kojem je stajalo 250 pečata od velikaša i plemića čeških i moravskih. Budući da su njihove dirljive, a k tomu i oštre riječi mnoge slušače dražile i gnjevile, za to biskup litomišaljski i Stjepan Paleč hoteći ljude umiriti stadoše upozorivati osobito na to, da se kralj Vaclav nije umiješao u te demonstracije svojih podanika i da u saboru nije ništa učinio za Husa. To bijaše istina, ali uzrok tomu ne imadijaše se tražiti toliko u njegovoj ravnodušnosti koliko u ćudljivoj i zavidljivoj politici. Što su se na ime kraljevi Vaclav i Sigmund god. 1411. pomirili, to pomirenje ne bješe ni potpuno ni stalno. Već na početku sabora

kostničkoga prestalo je bilo među njima bratinsko općenje, jedan je drugome poricao titulu rimskoga kralja, i Vaclav je za sabor kostnički, koji je stajao pod utjecajem njegova brata, službeno tako malo mario kao nekad Sigmund za pisanski. Oba su kralja do duše nerado pokazivala pred svijetom svoju nebratsku mržnju, koja im nije mogla služiti na čast; s toga se mnogi u Kostnici jednako nadahu, da će po primjeru svih ostalih kraljeva kršćanskih i kralj Vaclav napokon poslati svoje poslanike na sabor, ali pravi uzrok njegova ustezanja mogao je biti tajan samo onima, kojima stvar nije bila poznata.

U trinaestoj skupnoj sjednici, koja je bila 15. lipnja, sabor izda odluku za čitavu potonju istoriju češku veoma važnu: izreče na ime pravu zabranu pričešćivanja pod oba lika, što je na novo bio zaveo Jakovčić. U buli, koja je o tom izdana, govori se, da je Hrist dao do duše tu svetinju apostolima pod oba lika, na ime hljeba i vina, pa tako isto da su pričešćivani i vjernici u iskonskoj crkvi, ali je crkva kasnije iz valjanih razloga, da ukloni svakakve opasnosti i nepodopštine, uvela običaj, koji se već odavno drži, da se narodu dijeli pričest samo pod likom hljeba; taj se običaj ima primati i držati za zakon nezazoran i nepromjenit, osobito što nema sumnje, da se pod jednim i pod drugim likom, t. j. i hljeba i vina, svaki put daje čitav Hrist. Preziranje toga običaja i zakona ima se držati za krivovjerje i to se krivovjerje ima odbacivati; a tko se toga tvrdoglavo drži, jeretik je, i takvomu treba da sude dijecezanski biskupi i inkvisitori i da ga kazne po javnim crkvenim naredbama. Ta je bula, svim vjernicima na poučenje, odmah poslana u Češku, ali tamo ne imadijaše drugoga učinka, osim što se uslijed nje iznova rasplamtjela učena raspra među strankama, osobito među magisterima Jakovčićem iz Srebra i Andrijom iz Broda.

Dok je sabor tim dekretom utvrđivao iskonski ugled i autonomiju crkve, Hus među tim, kao da bi bolje istakao duh protestantizma, kojega je branio, ne mogaše se uzdržati, da u pismima, što ih je pošljednjih tih dana slao svojim prijateljima u Češku, ne bi potpuno odricao koliko saboru toliko crkvenoj predaji u opće zakonodavnu vlast u vjerskim stvarma. Što on kod takvoga mišljenja saborske oce nije više držao za svoje suce, već za svoje neprijatelje, kojih život i vladanje on se usuđivao najoštrije koriti, tomu se ne treba toliko čuditi koliko tomu, što još

nije prestao izjavljivati nadu, da bi se on sa saborom pogodio, kad bi mu samo dopustili slobodno govoriti. Oci bolje viđahu neprelaznu propast, koja je pukla među njima i među novim jeretikom; premda su se još 18. i 23. lipnja (1415) bavili istraživanjem njegova nauka te sve njegove spise osudili na vatru, opet držahu za nepotrebno, da još jednoć saslušaju čovjeka, kojega neprelomni značaj dovoljno im bijaše poznat. Iza toga se sve njihovo općenje s Husom ograniči samo na to, što mu predložiše formulu, po kojoj je imao ostanuti se i odreći svih svojih bludnja. Ne može se poricati, da sabor ni tada nije ništa propustio, što je samo mogao učiniti, da se ukloni krajnjoj strogosti. Upotrebljena je opet blagost i strogost, nagovaranje i prijetnje, ne bi li se Hus kako naveo, da se vrati natrag u krilo crkve. Osobito neimenovani jedan prelat, u kojega je Hus imao više povjerenja nego u ikoga drugog, trudaše se prijateljski, ljubežljivo i brižljivo, da bi ga navratio na put spasenja i odrečenja. Također Stjepan Paleč, nekad dobri njegov prijatelj, a sada ljuti protivnik, dođe u tamnicu i pokuša dirnuti davno umukle žice; misleći na važnost časa i gledajući u prošlost i u budućnost odmeknuše obojica i zaplakaše, zamoliše jedan drugoga za oprostenje, ali se u spornim pitanjima ne mogoše složiti. Deputacija za deputacijom iđaše od sabora, njima se pridružiše i najznatniji članovi, kao Ailly i Zabarella, ali ne svršiše ništa, osim što se činilo, da one moljakaju, a ne Hus. Ovaj 1. srpnja javi pismeno, da poreći ne može i ne će; 5. srpnja osim poslanika od sabora dođoše po zapovijesti kraljevoj pošljednji put k njemu i češka gospoda, pa ga Jan Hlumski moljaše, da se poradi krivoga stida ne da odvratiti od spasonosnoga koraka, ali da ipak sluša u tom svoju savjest; tada Hus sa suzama i dirnut opet reče, da će samo onda poreći, ako ga svetim pismom bolje pouče. Ako sabor nije htio povladiti Husu i pustiti se da mu on starješuje, morao je napokon prema crkvenim zakonima osuditi ga. A ni Hus nije na žalost mogao raditi drukčije, ako nije htio iznevjeriti i sebe i svoju savjest. Kao zastupnik slobode duševne i kao učitelj načela o pravu sopstvenoga uvjerenja u vjerskim stvarma on bi u duševnom obziru svojim odrečenjem samoga sebe upravo uništio. Ne mogući drugo što odabrati osim smrt tjelesnu ili duševnu on odabra propast tijela.

U subotu 6. srpnja imadijaše sabor u biskupskoj crkvi kostničkoj svoju petnaestu skupnu sjednicu, koja pripadaše među najsvečanije i najvažnije. Nazočan bješe i kralj Sigmund sjedeći na prijestolju sa znakovima svoga veličanstva: uza nj pfalcgraf Ludovik držaše državnu jabuku, nirnberški burggraf Friderik žezlo, bavarski vojvoda Henrik krunu, a ugarski jedan velikaš mač. Pod predsjedanjem kardinala Brognija bijahu u potpunom broju kardinali i prelati na okupu. Usred crkve stajaše malen odar, a na njemu kolac ogrnut misnim ornatom. Dok je gnjezdanski arcibiskup čitao svečanu misu, morao je Hus opkoljen oružanim vojnicima stajati pred crkvenim vratima; istom kad biskup lodijski poče propovijedati o riječma apostola Pavla, „da se grješno tijelo uništi“, uvedoše sužnja u crkvu, te on kleče kod odra i moljaše se Bogu, a propovjednik naročito napominjaše saboru i kralju dužnost, da istrijebe svako krivovjerje iz krila crkve kršćanske. Na početku vijećanja oglasi se u ime sabora prijetnja, da će svatko, bio tko mu drago, biti proklet i na dva mjeseca zatvoren u tamnicu, tko bi se usudio smetati vijećanje upadanjem u riječ, prigovaranjem, izjavom povlađivanja ili negodovanja. Iza toga je pročitano nekoliko od 260 krivovjernih članaka, koje je sveučilište oxfordsko izvadilo iz Wiklefovih spisa, te su osuđeni. Onda dođe red na Husovu stvar. Papinski auditor Berchtold Wildungen pročita najprije trideset članaka iz njegovih spisa, za tim svjedočanstvima potvrđene tužbe i čitav tečaj parnice protiv njega vođene. Hus htjede odmah iz prva kraja prigovarati i braniti se, ali mu ne bi dopušteno; a kad opet pokuša govoriti, zapovjedi kardinal Zabarella stražarima, da ga prinude na mučanje. Onda se Hus baci na koljena te se činjaše, da gledajući u nebo moli se časak Bogu. A kad se spomenuše ne samo tužbe, za koje je on mislio, da ih je odavno već pobio, nego i nove, do tada nečuvene potvore, kao na pr. da se on sam gradio četvrtim sopstvom u sv. Trojici, on se ne dade smesti, već prigovori glasno i dosta oštro. Ponovi često izrečenu svoju izjavu, da je na sabor došao dobrovoljno, da bi dokazao svoju nevinost, uzdajući se u kralja i provodno njegovo pismo. Sigmund očevidno porumenje u obrazu, kad Hus pri tim riječma uprije u nj svoje oči. Za tim biskup konkordijanski pročita osudu najprije protiv njegovih knjiga i nauka, a onda protiv njega samoga; knjige su osuđene na vatru. a on je proglašen očitim

jeretikom, koji je propovijedao krive, sablažnjive i buntovne nauke, zaveo mnoštvo ljudi, grdio čast i vlast apostolske stolice i crkve te se ukopistio u svojoj zloći; za to ima biti svrgnut sa svećenstva i uzeti mu se ima osvećenje, koje je primio, i treba ga predati svjetovnim rukama, jer crkva ništa više nema s njime činiti.

Naloženo je arcibiskupu milanskomu i šestorici drugih biskupa, da Husa odmah raspope. Metnuše ga na odar i obukoše ga potpuno u misnu odeždu i u ruke mu daše kalež te ga i opet pozvaše, da se odrekne svoga krivovjerja. A on plačući izjavi, da se boji vrijeđati svoju savjest i lagati pred Bogom te sablažnjavati svoje učenike i pristalice, za to ne može svojih nauka i spisa poreći ni aratosiljati se. Onda ga biskupi stadoše raspopljivati; uzeše mu najprije kalež, za tim misne haljine jednu za drugom strašno ga proklinjući, kako bješe običaj u takvim prilikama. Kad mu se iza toga imala uzeti i svećenička tonsura, nastade među biskupima prepirka o načinu, kako se to ima učiniti, a on upotrebi tu priliku i okrene se prema kralju veleći: „ao! ti biskupi ne znaju se složiti ni kako će me mučiti!“ Kad se taj mučni obred svrši, metnuše mu na glavu piramidalnu, lakat dugačku papirnu kapu, na kojoj su bila naslikana tri đavola, kako trgaju grješnu dušu, s natpisom: „hic est haeresiarcha“; onda biskupi izrekoše nad njim pošljednje riječi: „crkva nemajući s tobom ništa više činiti predaje tijelo tvoje svjetovnoj vlasti, a dušu tvoju đavolu“. Hus ne umuče ni tada, već izjavi svoju spravnost podnositi sve muke po primjeru, kako reče, Isusa Hrista i njegovih apostola. Na zapovijest kralja Sigmunda odloži pfalcgraf Ludovik državne znakove, uzme sužnja u svoju vlast pa ga preda kostničkim vijećnicima govoreći im: „uzmite Jana Husa, koji se po presudi našega premilostivoga kralja i po našoj zapovijesti ima kao jeretik spaliti“.

Presuda je odmah za tim izvršena. Sabor nastavi svoje vijećanje, a Hus po zapovijesti pfalcgrafa izveden je iz crkve i iz grada na pogubilište; pratila ga je četa od kakvih 1000 vojnika i neizmjerna množina onih, koji su htjeli gledati. Kad Hus iziđe iz crkve i vidi, kako u vatri gore njegove knjige, nasmije se: išao je na smrt sigurno koračajući, sad pjevajući psalme, sad moleći se, ne pokazujući nićim ni straha ni kajanja. Poradi goleme naloge svijeta čitava je povorka išla polako i morala je

nekoliko puta stati; u takvim časovima kušao je Hus razjasniti svoju stvar onima, koji su okolo stajali. Kad napokon dođe na pogubilište pred lomaču za nj pripravljenu, činilo se, kao da je u srcu još veseliji. On se baci na koljena pred debeli kolac, uz koji je imao biti svezan, te se molio na glas Bogu; u to mu spadne s glave papirna kapa, a on kad to vidi, nasmije se. Nekoji od onih, što su okolo stajali, upitaju ga, ne bi li htio ispovjediti se; on reče, da bi htio, pa kad svećenik pristupi k njemu i kaže mu, da će ga od grijeha oprostiti, samo ako poreče svoj nauk, Hus ne htjedne ispovijedati se. Za tim htjedne opet progovoriti narodu, ali mu nazočni pfalcgraf ne dopusti, već zapovjedi, da ga uz kolac privežu; samo mu je još dopušteno, da zahvali svojim stražarima, što su s njime blago postupali, i da se s njima oprosti. Onda ga dželati svuku i privežu uz kolac konopcima i lancima; bio je okrenut licem k istoku, ali neki od onih, što su okolo stajali, reku, da se to za jeretika ne pristoji; za to je okrenut k zapadu. Dva voza drva pomiješanih sa slamom tako su oko njega naslagana, da su mu dolazila do vrata; pod okovane noge metnu mu dva naramka drva. U pošljednji čas dođe od kralja državni maršal Haupt Pappenheimski te u nazočnosti pfalcgrafa Ludovika pozva Husa zadnji put, da poreče i tako spase život svoj i dušu. Hus odgovori, da se u duši osjeća nevin te će rado umrijeti za istinu, koju je poznao, učio i propovijedao. Tada oba gospodina pljesnu rukama i odu, a dželat zapali lomaču. Užasna borba sa smrću ne trajaše dugo; pjevajući psalme i gledajući na nebo brzo je Hus okružen plamenom, koji se izvijao sa svih strana; digne se vjetar i žicne ga plamenom u lice; tako i ne pisnuvši za nekoliko časaka on izgori. I najljući njegovi neprijatelji divljahu se neustrašnosti njegovoj, koju je u tim prizorima posvjedočio.

Kada pfalcgraf ugleda haljine Husove dželatu u rukama[1]), zapovjedi mu, da i njih baci u goruću lomaču, obećavajući mu za to dati naknadu. Pa i sav pepeo morao se na pogubilištu pomnjivo sabrati i baciti u blisku Rajnu, da ne bi iza pokojnika ništa ostalo, što bi njegovi prijatelji mogli sačuvati, odnijeti u Češku i tamo častiti kao svete mučeničke ostatke.

[1]) Po tadašnjem običaju pripadalo je dželatu sve, što je pogubljenik na svojem tijelu nosio.

Preveo *T. Maretić.*

Pokojna Barbara.

Ala je bilo među ljudima smijeha, što se miluju Matan i Barica! Ona je dosezala malo ne do stropa, a njemu se, kad bi sjeo za sto, jedva vidjela glava; ona se smijala po vas bogovetni dan, a on se jednako mrgodio; ona bi sama navalila na devet Prusa, dok bi on odmah sklopio oči, čim bi tko iznenada u njega pogledao, i sav bi pri tom porumenio. Barica je bila vazda zadovoljna sa svačim: što bilo, da bilo. Kad joj bijaše ponajgore, znala bi kazati: „Pa neka!“ i nestalo bi nevolje, kao da si je bacio u vodu; a Matan je naprotiv sve veoma dugo pamtio, i sve da je bilo kako sićušno, opet je gunđao: „Što je previše, previše je“.

Kad su ih god ljudi zajedno vidjeli, uvijek su se čudili, kako im je moglo pasti na um, da se zamiluju?

Njihovo se milovanje počelo još onda, kada su oboje pasli. Dogonili su stado na istu pašu. Čim bi Matanove dvije koze stale pasti, nije se više na što drugo obazirao, već bi sjeo kamo pod grm, našao kakvo drvce, izvadio šklocu i stao štogod izrezivati.

Ali to se nije mililo ostalim dječacima; htjeli su, da svaki, što među njih dogoni, jednako s njima vragoli. Nije li Matan htio da posluša — a on često nije htio — istrgli bi mu šklocu, bacili je i polomili mu sve, što je upravo bio izrezao. Što se on više pri tom mrštio i gunđao, to su se oni većma cerili, kako to biva u ovako dobre čeljadi.

No kad bi Barica iz daleka ugledala, da se momci dižu na Matana, odmah bi poletjela ravno u šumu, otrgla ljudsku granu i ugnala bi se u dječake. Tek bi se oni ogledali, eto nje među njima; a kamo je grana pala, neka je pala, nije marila, — za što ne puštaju Matana u miru.

„To vam evo da pamtite; komu se to čini premalo, neka samo dođe, pridat ću mu, imat će do volje“, vikala bi za dječacima, koji su se s vriskom razletjeli na sve strane. Na to je posadila namrštena Matana opet pod grm, našla mu šklocu i pobrala mu iverje. Poslije takve zgode bilo je Matanu bar nedjelju dana dobro na paši. Dječaci dašto nijesu tek onako opraštali Barici, što uvijek brani Matana.

„Tako, tako, dovikivahu joj, kad ga je mirila, metni ga lijepo u škatulju, da ti ga ptica ne pozoblje mjesto muhe i kobilica ne pogazi, — imat ćeš pir, a mi ćemo ti doći na čast“.

Ali tek bi opazili, da Barica diže granu, razbježali bi se od nje, da su se na njima sve glave tresle. Iskusili su oni već, da je u Barice snage za sve njih, i znali su, da je ne će nadvladati, pa da i svi zajedno na nju navale.

Matan je služio u stare udovice bez djece, koja više nije mogla hoditi, a i slabo je vidjela. Što je uradio, uradio je, pa kako je god uradio, bilo je dobro; u jelu ga također nije zakidala, htjela je imati nekoga uza se, tko je ne će varati. Ali je Matan ipak gunđao, da nikomu nije tako zlo kao njemu; a što je previše, previše je. Barica je služila na dobru najvećega tvrdice u svoj okolini; od teškoga je rada imala prste kao klipove, žile na vratu nabrekle, a lice od sunca i nevremena tako izgorjelo, da joj se po malo gulilo. Služila mu je godišnje za deset lakata platna na košulju i kabanicu i za jedne cipele na zimu. Mjesto plaće davao joj je napojnicu, kada je prodao iz pojate što goveda ili kada je odvezla u mlin mlivo. Pa ipak, ona se time još i hvalila.

„Ta ni jedan me dan gazda ne pušta bez jela, dičila se pred Matanom, a u crkvu hodim uvijek obuta. Što sam u njega, privrijedila sam sebi dva runjava rupca na glavu, jednu suknju i jedan oplećak; ne treba u nedjelju da oblačim kabanicu, ako ne ću“.

I Barica je bila u dobričine gazde već desetu godinu.

Koji put su se ljudi smijali, kako se to dvoje može milovati, a koji put su opet govorili (dakako također sa smijehom), da se njih dvoje tako lijepo slažu, kao da su ih nahvalice golubovi snesli. Mislili su time, da je jedno tako slabe pameti kao i drugo.

Ako je tko takvo što šapnuo pred Baricom, puštala bi ona to, kao da se nje i ne tiče; ne bi na to odvratila drugo do svoje stare: „Pa neka!“ Ali za Matana ne daj Bože toga nikomu reći, skočila bi odmah na njega.

„Ostavite vi samo Matana, razvikala bi se porumenjevši sva uz to, za sebe ima on dosta razuma, a za druge i ne treba da ga ima“.

Matan se, istina, nije ni s kim tako naglo zavadio, kad je tko Barici ili njemu učinio što na žao, ali mu to ne bi više nitko

izbio iz glave. Pa kad mu se desilo pokraj takvoga čovjeka proći, oborio bi oči u zemlju i ne bi ih digao, baš da je znao, da će ga taj za to strijeljati. O, imao je Matan svoju glavu i znao je da je namješta; umio je on svetiti se ljudima, koji bi mu se zamjerili!

U kolo nije hotjela s Matanom ni jedna djevojka; tobože nije on stasit ni ugledan, a uz to je mrk; on nema u što da se obuče, do kaputa pokojnoga oca, ispod kojega mu viri prsluk uvijek za dobru ruku, a na njemu puca kao šake, — i sam Bog zna, što su još vidjele na njemu! Pa neka su vidjele; njemu i nije bilo do njih, naigrao se on i bez njih do volje. Hvatala se Barica s Matanom u kolo uvijek sama. Uzimala ga je za obje ruke kao mati svoje dijete od godine dana, kad ga uči klanjati se, pa je igrala s njime, dok mu je teklo daha. Njoj ga je teklo, ma da se nije cijelu noć makla iz kola.

A nije to bilo baš veliko veselje i naslada s Matanom poigrati; ta on nije znao ni jedne note, a ni koraka nikad nije pogodio. Tapkao je, kako mu je upravo došlo; pri tom bi objesio glavu nagnuvši se sav naprijed. Da ga nije njegova plesačica tako čvrsto držala, tko zna, koliko bi puta u jednu večer poljubio zemlju. Za to je s tim više i veselije poskakivala do njega Barica razgledajući se po svoj sobi, neka svatko vidi, kako ona zna Matana voditi. Pri tom se smijala, da su joj bijeli zubi blistali po svim kutovima. Ljudi su se samo hvatali za bokove gledajući tu njihovu igru.

„A što se vazda viješ s takvim zdepanom? Ti si poskočna kako valja, radi bismo i mi jednom da se s tobom okrenemo“, dovikivahu joj momci, ali samo za porugu, tek da što kažu, a nikada za istinu. Ne bi se ni jedan uhvatio s njom u kolo, već ako je htio svoju miljenicu razljutiti. Ali bi im Barica uvijek dobro odsjekla.

„Igrajte vi s kim hoćete, ja Matana ne puštam, a rugati mu se također ne dam. Zna on načiniti uskrsnu palicu na četrdeset strana, izraditi metlu, pa i krletku za ptice. Ne treba svatko da od ljepote diže čelo u vis, a rukama da hridi lomi“.

I opet bi se uhvatila u kolo s Matanom, pa tko se pred njima nije dosta živo okretao, toga je nemilo spopala i isturila na polje, da nije znao, na kom je svijetu i kako je onamo dopao. Ova se je odrješitost Baričina Matanu veoma milila; vazda ju je

tiho navraćao, koga da još baci, i pri tom se grohotom smijao, gotovo da se uguši. A Barici je govorio, kad je s njome polazio kući, da druge ne bi hotio ni za cio Jerusalim, i da će uvijek kod nje ostati, pa da mu poruče nevjeste iz samoga Praga, neka dođe po njih.

Kad bi gazdarica dala Matanu u nedjelju sirac na hljeb, pojeo bi on hljeb, a sirac je spremio za Baricu. Kad bi Barica dobila u nedjelju od svojeg gazde kolač, čuvala bi ga za Matana. Čim je Matan po ručku oprao svoju drvenu žlicu, odmah je svukao haljetak, obukao crven očin prsluk, a preko njega modri kaput, u kojem se nije sviđao djevojkama. Tek bi Barica po podne pomuzla, odmah bi metnula na sebe naškrobljenu suknju, uzela na glavu jedan „kosmanovski“ rubac, a drugi na vrat i pošla bi Matanu u susret.

Znala je sasvim točno, da će on doći k njoj, premda se nijesu nikad dogovarali; a on je opet dobro znao, da će mu ona doći u susret; tä uvijek je pogodio, na kojem će se mjestu među drvećem zabijeljeti.

„Nu, ne bi li pošla drugomu u susret?“ pitao bi je, kada se sretoše.

„Ni za sedam zlatnih gradova“, uvjeravaše ga Barica.

Bila je to milina, kako su se milovali, tako se nije ni jedan momak sa svojom djevojkom milovao kao to dvoje; što jedno, to drugo; bila je u njih možda jedna jedina duša.

Ako je bilo studeno ili kišno, sjedili su zajedno u pojati, ako je bilo lijepo i sunčano, gdjegod na sumeđi. On bi se mašio u džep, pa joj pružio sirac zavit čisto u orahovu ljusku; a ona bi razgrnula svoj bijeli rubac i pružila mu kolač. Jeli su, grijali su se; kadgod, ako je bilo upravo vruće, malo bi zadrijemali, kašto bi se opet tako zavezli u razgovor, te ne bi mogli izaći na kraj. Umio je Matan za čudo nizati riječi, često je pri tom pretekao Baricu kao pljusak; nije znala, otkud se njemu vade riječi. Ako je na pr. vidio sa sumeđe da cestom ide kočija, odmah bi stao domišljati se, tko u njoj sjedi: da li urednik iz dvora ili iz grada pivar ili možda sam gospodin knez?

„Ipak bi se moralo zabraniti, da se jedni podjedno voze, a drugi uvijek pješice idu, da jedni imaju, a drugi nemaju“, umovao je i čavrljao Matan.

„To će oblast teško ikad zabraniti“, dometnula bi Barica.

„Vjerujem, jer takvoj se stvari gospoda ne dosjete“, kikotao bi se Matan. A nuto, o njemu su kazivali, da je slabe pameti!

„Možda bi to već i bilo, kada bi Bog tako htio, rekla bi Barica, ali valjada ne će to biti za to, što ne bi bilo za svakoga zdravo“.

No Matan bi ostajao pri svome, da bi tako imalo biti, svi ljudi da se podjedno voze u kočijama, i od te se misli nije dao odvratiti. Ipak bi ga Barica skoro pretekla i ulovila.

„A tko bi, momče, bio kod konja? Tko bi ih napajao i hranio?“

Na to nije znao Matan dalje što bi kazao i dugo je gledao u Baricu s otvorenim očima i ustima. Uklonio bi se odgovoru izričući želju, da bi imao bar toliko novaca, da bi mu u džepu zvečali pri svakom koraku.

„Pa to će ti i doći“, tješila ga Barica.

„O, ne će doći“, gunđao bi Matan, ali je po tom htio, neka mu Barica to još jedared kaže.

„Tà doći će, na to će opet ona, zar se već ne počinje? I meni se već počinje. Imamo par lijepih zlatniša među ljudima; budemo li živi i zdravi, naužit ćemo ih se“.

„Pa gdje ih imamo?“

„No u naših gazda ih imamo. Ako ih poslužimo u zdravlju još dvadesetak godina, ne će im dotjecati za nas koja stotinarka. Samo broji!“

„Počekaj ti, namrštio bi se Matan, hoćeš da me nasamariš“. Ali dugo se nije mogao mrgoditi, morao se ipak malko nasmijati, kako je to Barica obrnula; činilo se, kao da će ga nasamariti, a ipak je imala pravo, ako je to čovjek uzeo iz duboka i naokolo. Videći Barica, da mu se daje na smijeh, nasmijala bi se i ona; tek sada se i on nasmijao, kako valja, i smijali bi se oni više od jedne ure, kako mnogo novaca imadu među ljudima i kako su bogati.

U najvećem smijehu poliju Baricu na jednoć suze.

„Jedna se želja ipak mojoj pokojnoj materi ispunila, zaplače smijući se uz to, govorila mi je uvijek: Ništa, dijete moje, ne mogu da ti ostavim, do ono, što mi je Bog dao, da bi baštinila po meni moju ćud. Ne umijem se gnjeviti i sve, što mi se desi, znam obratiti na dobro, bilo što bilo“.

Matanu se napune oči suzama kao i Barici: kada je nije mogao gledati, kako se smije, pa da se ne bi i sam smijao, kako bi je mogao vidjeti, gdje plače, pa da ne bi plakao s njom! Već prije rekoh, da je u to dvoje bila možda jedna jedina duša.

„Ništa na tom svijetu ne želim, jecala je Barica, ali jednu stvar ipak želim: da jedared mogu zaputiti u Vamberice. Onamo me moja pokojna roditeljka zavjetovala Majci Božjoj, tamo je u nje isprosila meni moju dobru ćud“.

„Pa doći će ti i to jednoć, tješio je sada opet Matan Baricu, pa još i mnogo drugo“, doda, i bilo mu je drago, što se toga opomenuo, ne bi li je najposlije odvratio od plača.

„Misliš, da ću ja jednom steći zelenu haljinu s optokom žutim kao sumpor? uzdahne Barica otirući radljivom nabranom rukom oči. Moram reći, milo bi mi bilo, kada bih imala u čemu lijepom pristupiti k pričesti“.

„A svoju kozu ne bi htjela, ni svoju kolibu?“ pitao je Matan.

„Za što ne bih htjela svoju kozu i svoju kolibu? Dašto, htjela bih. Ali to mi vjeruj, kada bih se dostala svoje komore, ne bi mi to samo dosta bilo: morala bih imati do peći obješen žličnjak, našaran crveno kao krv, na osam pretinaca, a u svakom pretincu po četiri kositerne žlice“.

„A kada bih ja imao svoju komoru, progovori Matan (gradeći se pri tom za cijelu glavu viši), znao bih i ja što. Odmah bih se prošao svakoga seljačkoga rada i dao bih se na pletenje metala. A to je ipak nešto: čovjek pri tom sjedi u toplini i čistoti, svoje radi, svatko za njega pita i o njemu znade. Bez metlara i onako ne može nitko da bude“.

„To je istina, potvrdi Barica, metlarom biti to je vrlo lijepa stvar; meni se taj zanat upravo mili“.

„Ali ja ne bih izrađivao samo metle, hvalio se Matan i porastao opet za cijelu glavu, izrađivao bih ja i drvene svjetiljke i sam bih im natakao stakalca, i ako bi tkogod htio krletku za prepelice, također bi mu je sadjelao i postavio odozgo zvončić. I koliba za pse ja bih se primio. Našarao bih ih zeleno, da bi se morale svakomu svidjeti, zatakao bih na njih modru zvijezdu i žuti mjesečić. Samo ne misli, da to ne bih izradio. Izradio bih ja to!“

Ako je tko iz sela prolazio mimo njih, pa ih vidio, kako sjede i živo se razgovaraju, nije zaboravio da pred njima stane pa da ih zapita:

„Kad ćete se, ljudi, ipak jednom uzeti?“

„I to će jedared biti“, otpravila bi Barica ljubopitnika.

„Imate i kada. Ta ljubili ste se, kad sam se ja ženio, a sad ću skoro ženiti sina . . .“

„Ne mora sve da bude naglo; sámo dođe čovjeku, što ima da mu dođe“.

„Da, to je istina; ali nekaki rok treba čovjek ipak da za sve osiječe“.

„No, to će onda biti, kad nam se izmijene naše gazde“.

„To ćete se još načekati.“

„Pa neka! Ta upravo nam ne će nikamo uteći“.

Matan nije na takve riječi ništa odgovarao, ali je dobro pamtio svakoga, koji je s njima ovako postupao; stotinu je puta mogao mimo njega proći i u njega gledati, Matan je oborio oči u zemlju i tako ih dugo nije dizao, dok nije onaj rugač minuo.

Kako je ta Barica pogodila, što čovjeku ima doći, da mu također sámo dođe! Sve, što su nekad željeli, o čemu bi se u nedjelju po podne razgovarali, ispunilo im se baš potpunice. Zar bi itko rekao, da je to moguće? Ne bi!

Umrla je Barici stričevka, koja joj se nikad nije javljala. Bila je to čudna žena. Imala je jedinicu kćerku, s kojom je živjela u velikoj nevolji, jer je mlada odabrala, što stara nije htjela. Pustila je kćer da ode za mužem nekamo za granicu, ali više nikad nije za nju pitala, pa ako je došlo odanle kakvo pismo, nikad ga nije primala. Nijesu su vidjele mati i kći mnogo godina.

Kada su po smrti materinoj iz ureda pisali kćeri, da primi baštinu, dođe na javu, da je ona već davno mrtva kao i njezin muž. Djece iza njih nije ostalo, drugih rođaka nije bilo, i tako sve, kako je stajalo i ležalo, dopade Barici. Imala je na jednoć kolibu, do kolibe palučak, polje, lug, u pojati dvije koze, sve stvari stolarske i bačvarske u redu kako treba, a u komori dva puna sanduka. U jednom bijahu odijela pokojnoga muža stričevke. Bio je tesar i veoma se skladno odijevao. Ostao je iza njega kožuh i modri kaput, tako lijep, kao da ga je netom krojač donio. Kad Barica otvori drugi sanduk, bilo je prvo, na što se namjerila, zelena haljina s optokom žutim kao sumpor! Pod haljinom je

ležalo toliko sukanja, da bi Barica svaki dan u nedjelji mogla uzeti po jednu, ali to ne bi ona učinila ni za sav svijet. Bojala se veoma Boga.

Prva je vijest o baštini Baricu tako smela, da se je morala u ruku uštipnuti, ne bi li se dozvala. Pa i kako ne, nije to bilo za vjerovanje. Stajala je, jednako stajala ne mogući dokučiti, da sve, što je bilo stričevkino, ima sada njezino biti i da će njoj ostati do smrti, a — i Matanu.

„Bar sada budi pametna, reče joj gazda, budeš li tako budalasta, brzo će ti ljudi razgrabiti ono, čim te je Bog usrećio. Vidim već, kako daješ, da te varaju, te sama opet ništa nemaš. Moram sam o tome nastojati, da ne bi jednoć naricala, što nijesam imao bolje pameti od tebe. Dobro će biti, ako se udaš, i to odmah; kazat ću ti evo i ženika, koji bi vrlo dobro tvojom kolibom gospodario; ne bi ti trebalo samoj ničim se brinuti“.

I seljak joj spomene svoga brata, koji je od prilike pred godinu dana obudovio. Pogovaralo se, da je ženu zatukao. Bio je kavgadžija široko i daleko poznat; ako je tko samo okom zapeo o nj ne misleći pri tom ništa zlo, već ga je pozivao na rvanje; ljudi mu se uklanjahu na stotinu koraka. Djeca se vrgla u njega, bila su jednako zla kako i njihov otac. Bojao se gazda, da mu brat gdjegod koga ne ubije, da ga gospoda ne zatvore, a ta nevaljana djeca da ne padnu njemu na vrat. On bi to radije pustio Barici.

Trebalo je Barici iz nova da se prene, tako se prepala njegovih riječi.

„Ta kako mi možete govoriti o bratu, kad dobro znate, da imam Matana“, prebaci mu sva se tresući.

„Ti se valjada ne ćeš sada, gdje imaš kolibu, vezati na takvo kunjalo, koje ništa nema i za života ne će ništa imati? On ti je bio dosta dobar, dok te nitko drugi nije hotio“.

Sad da ste vidjeli Baricu, kako se razjedila! Sva je gorjela i svaka je žilica igrala u njoj.

„Komu nijesam bila do sad dosta dobra, priklopi naglo, taj nije sada dosta dobar za mene. Matan me već odavno rado ima i nikad nije milovao drugu, pa da mu je poručila nevjesta čak iz Praga, ne bi je on uzeo ni za cijeli Jerusalim, — a ja sad da rado imam drugoga? Ni za sedam zlatnih gradova, pa da me navraća Bog zna tko. Ta ni za sav svijet ne bih ja to učinila, da od njega odstupim; a to je velika riječ . . .“

Čudo je, da Barica nije pala, tako se nje dojmilo, što je kane od Matana otrgnuti; a kad je opet smogla pameti i daha, udari za Matanom u takav plač, da je bilo čuti sve u selo. Nije se mogla umiriti; a gazda hoteći na svaki način, da joj narine brata kavgadžiju i nevaljanu djecu o vrat, nije postigao ništa. U gnjevu je otišao od nje videći najzad, da se ona ne da okrenuti; ali joj nije prozborio više ni jedne riječi, dok je god u njega bila.

Matan se opet vrlo malo čudio tomu, što im se desilo. Zar mu to Barica nije uvijek obećavala? Uvijek su to čekali, uvijek o tom govorili, napokon sve je to došlo, pa što je u tom čudno i izvanredno? Čudio se samo, što im to nije već davno došlo. I ni jednoć mu ne pade na um, da on sada ne bi bio prema Barici. Ljudi su mu to amo tamo od zavisti prebacivali, ali on im se znao u brk nasmijati. On, pa da ne bude prema Barici! Njoj ne bi i onako ni jedan drugi na svijetu dolikovao!

Barica ga stade samo gledati, kad joj reče, da će otići u župu, neka ih oglase. Nije mogla shvatiti, odakle od jednom u njega toliko slobode. Kad mu je kazala, ako misli, neka ide onamo, stao je on najprije upravno, a onda krenuo selom gospodinu župniku, a kad je stupio u sobu, prečasni nije ni raspoznao, kakav li se to gospodin navrnuo k njemu! Od onoga časa, kad je u crkvi čuo svoje oglašenje, nikomu se nije uklanjao, svatko se morao ukloniti njemu. Bog bi ga znao, gdje se i kako se naučio, da se tako razmeće! Tko ga nije odulje vidio, pa ga je sada susreo, nije znao, kako bi se s njim razgovarao. U kratko reći, sav bijaše drugi, kao da to i nije više onaj stari Matan.

Barica je baštinila s kolibom najamnicu s četvero djece. Bijaše joj jako milo, opomenula se svoje udovice majke i svoje uboge mladosti, te je odmah zamilovala tu pilad. Nije tako Matan. Omjerio je udovicu i djecu tako oštrim pogledom, da je najamnica zamakla za Baricu, a djeca se pred njim stala tresti. Na to ih zapita, znadu li kako valja, tko je on? Kad nebogi nijesu znali, što bi mu na to odgovorili, reče im, da je on ovdje u kući svuda gazda; sve treba da ga sluša, pa ako zapovjedi što u komori ili na polju ili u pojati, odmah treba da se to potpunice izvrši. Da im to primjerom pokaže, pošlje svako dijete pet puta na polje po neku stvar, koju nije nitko trebao; a

koju je moralo svako opet iznijeti. Djeca se ne usuđivahu ni disati.

. . . . . .

. . . . . .

Odmah prvi dan po piru dade mu Barica toliko novčića u džep, da su zveketali. Djeca mu nijesu smjela ni blizu, — da mu ne raspu novčiće —; a kad je u nedjelju oblačio kaput, nije im bilo dopušteno u njega ni gledati, da mu ga ne zaprljaju.

O, širio se sada Matan u toploj i čistoj sobi, u koju je po deset puta na dan pozivao djecu, da ih sasluša, tko je sada gazda, a po deset ih puta potjerao poradi najrazličnijih zločina: amo ide u prvom redu neuljudno kašljanje ili kihanje, a što je glavno, ako su pitajući prešutjeli čast i poštovanje, koje pripada njegovoj osobi. Kašto nijesu djeca radila drugo, nego su cijelo po podne otvorala vrata. Barica se opet nije prestajala diviti, kakva ih je dopala sreća; navlastito kad je uprla oči na zid uz peć, gdje je visio upravo onaki žličnjak crveno našaran s osam pretinaca, u svakom po četiri kositerne žlice, kakav je uvijek željela. Gledala ga je katkad po čitavu uru. Sada s Matanom nije jela drugim žlicama no kositernima, ni iz drugih zdjela no kamenih; pa i nijesu imali u cijeloj kući ni jedne drvene žlice ili zdjele. Slične priproste stvari nije u njih bilo, pa da je čovjek pretražio kolibu od poda do krova. Za to nije bilo čudo, da se Matan tako ponio, a Barica da mu je to dopustila.

Matan učini, kako je uvijek kazivao: ostavi sve poljske poslove i dade se na pletenje metala. Barica nije smjela više pasti, a isto je tako nije puštao u gaj po drva; sve je to morala izvršivati najamnica, Barica nije smjela raditi drugo no baviti se oko peći i pokraj njega presti. Htio je na ime, da ne miče očiju s njega i da mu se uvijek divi.

A Barica mu se i divila, ne što je tako želio, nego upravo iskreno. Izrađivao je ne samo metle, nego i svjetiljke, krletke, što je tko htio. Vrlo je mnogo ljudi onda znalo za Matana i k njemu dolazilo. Ta on je dobro znao, da će jednoć biti čovjek na glasu. Tumačio je često djeci, da je to uvijek mislio, dok ga je još Barica na paši granom branila. Pri tom ih je opominjao, neka dobro paze na svaku njegovu riječ i kretnju, ne bi li se jednom u njega vrgli; ali je u velike sumnjao, da

*

bi to bilo u istinu moguće. Nije u njih razaznavao baš ni jedne svoje žilice.

. . . . . .

. . . . . .

Kolibu sa zvijezdom i mjesecom, za koju se tako dugo i radosno spremao, zgotovi sam samcit. — „Za što da nemamo što osobito?“ reče Barici i kupi u kolibu psa. Jer je bio bijel, nazove ga „Cigan“. Imali su u dojakošnje njegove gospodarice psa „Cigana“, pa on nije mogao da odvikne od toga imena.

Ako je bilo na polju vjetrovito, onda se Matan znao zamisliti i ne bi progovorio po dvije ure.

„Što opet imaš u svojoj glavi?“ upitala bi ga Barica i ponosno se uz to nasmjehnula. Znala je, da opet što snuje, čemu se nitko drugi ne bi dosjetio. Pa bi i pogodila.

„Dovijam se, bi li čovjek mogao izumjeti takvu krletku, u koju bi ulovio i zatvorio vjetar. To bi bilo u tim našim planinama zgodno, zar ne, Barice?“

Što su bili svoji, drukčije se ne nazivahu, nego „Matane“ i „Barice“.

Barica mu potvrdi, da bi to bila veoma ugodna stvar za ljude, kad bi mogli vjetar krletkom ščepati, da od njega imadu mir.

„Pa tko zna, ne ćeš li se na to namjeriti, kad su ljudi uvrebali munju, i ona im se dâ uloviti, za što ne bi ti stvorio krletku, u koju bi ulovio vjetar?“

Jedared baci Matan bez ikakvoga uzroka metlu, pa sjedne za sto na klupu.

„Ne moram ipak raditi, ako ne ću, zar ne Barice? Nitko nema da mi zapovijeda, a ni tebi. Ostavi to predivo i dođi, sjedi k meni za sto. Počinimo, a uz to zapušimo i gucnimo.“

„Pa neka!“ pristane Barica; diže se od kolovrata i ode k polici po lule, karte i čaše.

. . . . . .

Tek se Barica snašla u novom gospodarstvu, odmah se opomene Vamberica. Držala je, da joj samo za to sja uvijek tako dobra zvijezda, jer ju je tamo mati zavjetovala.

Matan nije mogao da je se dočeka s puta; već je prvi dan svaki čas bježao k prozoru izgledati, ne vraća li se već kući. Da bi mu vrijeme brže odmicalo, potjerao je uru naprijed; izlazio

je Barici komadić ceste u susret i šarao je po vratima poteze, koliko je dana već nema i kada će odista doći.

„Što je previše, previše je,“ gunđao je, kad nije mogao da je dočeka i kada se vraćao sam u kuću. Sve vrijeme nije se taknuo ni karata ni lule ni čaše, ljutio se i na metle. Najamnica ga nije u dobri čas pogledala niti mu se u dobri čas približila. Barica je naredila, da Matanu, dok nje ne bude, vari, ali štogod mu je priredila i na sto donijela, sve je imalo nekakvu pogrješku.

. . . . . .

. . . . . .

Kada se Barica vratila, imala je što miriti i rediti. Svi bijahu rasplašeni i bolesni, sa sviju je strana slušala same tužbe; došla je upravo da sudi, a teško je tu bilo suditi. Dokonča sve jednim mahom obećavši, da se više nikad ne će dati na put. Tada jadna nije ni pomislila, da ima tako blizu pred sobom put drugi, odakle se nitko ne vraća.

Stade Barici odjednom onako sama od sebe otjecati ruka.

„To će biti s toga, što ništa redovno ne radim, reče Matanu, sva mi snaga ostaje u ruci, za to i otječe. Nije za svakoga besposlica, ne jednom sam ti to kazivala, dok smo još oboje bili na slobodi, a ti si želio, da bi se svi ljudi, samo vozali, a ništa ne radili.“

Najamnici se ruka nekako nije dopadala, čini lo joj se, da to ide od kosti.

„Kako okopni snijeg, mahom ću vam otići za gore po vidara. Veoma je na glasu, a i ne traži mnogo, da mu se plati“.

„Neka traži što hoće, ja ću mu evo na taj sto položiti“, podiči se Matan zvekćući svojim novčićima u džepu. Mrzilo ga, što Barica od bolesne ruke tako slabi, te mora svaki čas da legne. Ako je nije imao uza se, već se je žalio. Morala je postaviti krevet pod sam prozor, da bi ona vidjela dobro njega i on nju.

Nije čekala najamnica, da okopni snijeg; čim je zasjalo prvo toplo sunašce, a u vrtu pod prozorima potekla prva snježanica, nije marila više za vjetar, već ode preko gora k vidaru i srećno ga dovede k Barici. Vidar pogleda oteklu ruku, izvadi neko ulje, naredi, neka marljivo njime maže; ako ne pomože ulje, neka i opet pošlje po njega, dat će joj neku vodicu, po kojoj će joj odista biti dobro. Ali Baricu nije prevario. Čitala mu je iz očiju, kad je pogledavši ruku pogledao najamnicu, da

joj ne će pomoći nikakvo ulje, nikakva mast; poznala je, da više ne će zdrava stati na noge; najamnica je imala pravo; u ruci joj se gnojila kost. Najamnica ode da isprati vidara, a i Matan pođe s njim, osobito za to, da čuje, dali njegovi novci, kojima je Barica morala pridati još lijepu svoticu, također u džepu vidarovu zveče kao onda, dok ih je on još imao u svojem džepu; a Barica ostade u sobi sama. Sjedila je na krevetu, pa nije znala, kamo joj je nestalo iz glave misli, činilo se, kao da joj je sva prazna. Nije mogla pomisliti, kako će Matan moći da bude bez nje; tko će mu u nedjelju reći, što da obuče, dali kožuh ili kaput, tko će s njim ići u zelenoj haljini u crkvu, s kim će on čavrljati, piti, pušiti, tko će biti s njim u starosti tu na svijetu, tko će ga dvoriti, tko mu po volji raditi . . .

Pogleda kroz prozor u vrt, gdje je Matan, ostavivši najamnici, neka dalje prati vidara, stao eksercirati djecu, koja su se danas prvi put usudila izaći na polje.

Bilo je prekrasno veče, po tjemenima snježanih planina sjale su krune od ruža, nebo je bilo nalik na zlatno more, lagano je blijedjelo, a po njemu su zatreptjele prve zvijezde. Smiješile su se planinama, radovale se kao i one, što će opet na njima biti zeleno, veselo, kada zamirišu jelovi gaji, a u njima modre ljubice, kad začuju slavuja biglisati kraj potoka, kad na svakoj hridi proklija kitica i u svakoj se brazdi oglasi ševa. I zvijezde su nevesele, kad ne vide ništa pod sobom, već snijeg, inje i led.

Barici se orose oči, i krupne joj suze stanu padati na sklopljene ruke; za nju je došlo proljeće pošljednji put, — ali odmah pomisli opet na Matana.

„Ne smije ostati ovdje samotan; s tom će ga kolibom uzeti ne samo kakva danguba, nego i žena pristala i uredna . . . . bilo bi najbolje, kad bih mu kakvu sama odabrala . . . . šteta, što mu najamnica nije po volji, tâ ga ne bi varala . . .“

U to bahne u vrt od nekud djevojčica; došla je, da vrati Matanu posuđenu sjekiru i počne da se s njim šali.

„Kad ćete se dati rastaviti od te svoje žene, da uzmete mene?“ smijaše mu se. Tako je s njim govorila svaka djevojka. kad bi ga našla na samu.

Matan je držao, da to svaka od zbilje misli.

„Uzela bi me? ispravi se on, da je bio odmah za cijelu glavu viši. To vjerujem. Uzele bi me i druge, sve im se moram otimati.

Ali jedared zapamtite, da ne bih ni za cijeli Jerusalim htio druge do Barice. Ne bih je ostavio, pa da su mi poručivale nevjeste sa sedam zlatnih gradova iz samoga Praga“.

„A kako onda, da obudovite?“

„Odlazi!“ lupi nogama na drznicu Matan pocrvenjevši sav od jeda i mahne na nju sjekirom. Djevojče udari u još veći smijeh, ali je moralo uteći od njegova gnjeva.

I bilo je Barici zaplakanoj na krevetu, kao da su svi slavuji, što su bili spremni u gorama proljeće slaviti, stali njoj u prsima pjevati, kao da su sve ljubice, koje će u zelenim gajima zamirisati, u njenom srcu procvale . . . kako je Matan ljubio nju, nije ni jedan momak ljubio svoje djevojke, tako dobar, kako je on s njim bio, nije bio ni jedan drugi muž sa ženom, baš da ih je čovjek tražio po cijelom svijetu.

Ona obori pokorno glavu i pozna, da je dosta dugo proživjela u radosti, u obilju i u sreći, pa je za cijelo pravedno, da njezin dio zapadne drugomu . . .

„Zalud bi bilo i pomisliti na ženidbu; ne bi on uzeo druge, makar mu se što dogodilo. Treba, da to drukčije udesim, neka bi to išlo bez mene, reče otirući oči. Samo kad ne bi bio ovdje, kad mene otud ponesu. Obrnula bih se zaista u lijesu, još prije nego bi me spustili u zemlju, nad tim, što će on početi. Sve gleda i sluša pokojnik, što se oko njega zgađa, dok mu pop ne okropi groba; što bih, moj Bože, vidjela i čula! Ne će htjeti, da me preda smrti, i Boga će protiv sebe razgnjeviti s tom svojom glavom“.

Barica nije od toga časa ni o čem drugom razmišljala, nego kako bi s Matanom udesila, da je pusti bez velike vike u grob i da za njom mnogo ne žali.

„Samo kada bih ostala, dok poraste kiselica; onda ću preminuti, da on ne će ni znati“, molila je Barica. Molila se tako toplo i odano, pa ako ruka njezina i nije bila drugo do jedna rana, a tijelo njezino sama kost i koža, ipak je dočekala proljeće i ljeto. Tko je god došao, da je pohodi, rastavljao se od nje za uvijek, na polasku bijaše uvjeren. da se s njom više ne će vidjeti. Samo Matan nije do sad ništa zamijetio. Bijaše već svikao na to, da je podjedno vidi na krevetu, pa ako mu je kadgod i došlo, da se nad tim zamisli, Barica bi ga uvijek znala odvratiti od toga kojom šalom. Znamo već, kako je ona umjela

obrnuti sve na dobro; to je svojstvo ostalo u nje sve do pošljednjega joj časa.

Po podne u oči Velike Gospe dogotavljao je upravo Matan krletku gospodinu župniku za neku rijetku pticu. Vrlo joj se radovao i podjedno oko nje poskakivao. Napomenuo je pri tom opet, hoće li mu ipak jednoć poći za rukom, da izumi zgodnu krletku ne samo za ptice, već i za vjetar. Ovaj put mu Barica nije odgovorila, da o tome ne može biti sumnje, kad je ljudma pošlo za rukom uloviti munju, da će i on svoj naum izvesti.

On opazi njezinu šutnju i dođe k njoj bliže.

„Što je to, Barice, te tako malo govoriš?“ upita je miluјući joj obavitu ruku i gledajući je tužno u tužne oči.

Danas je prvi put vidio, kako je blijeda i propala. Jedva bijaše još u nje daha. Sad je prvi put možda u njemu nikla slutnja, što ga čeka.

„Već to dugo traje, tješila ga je Barica i kušala je, da mu se jasno i ljubazno nasmjehne, što joj je i pošlo za rukom, promijenit će se to skoro sa mnom. Čini mi se, da bih brzo ozdravila, kad bih se mogla najesti kiselice“.

„Ta možeš je imati, koliko hoćeš, ima je u gaju, kao da je prostrta crvena kabanica. Vidio sam ja to, kad sam jutros bio onamo po šipke za krletku“.

„Tâ iz naših gajeva ne bi me okrijepila i ojačila. Ako ima kiselica da mi pomože, treba da bude iz samoga Bezdjeza. Kropi je tamo rosom Gospa Marija svako jutro nahvalice za bolesnike“.

„Može tkogod da već sjutra skoči po nju onamo“.

„I ja sam na to mislila, kazat ću najamnici, neka pusti onamo djecu“.

„No, ti bi tek bili čemu, zavapije Matan, oni bi to krasno uradili. Donijeli bi ti sve same badrljice, zrelo, nezrelo, crveno, zeleno, sve na gomili. To bi ti baš išlo u tek! A tko zna, bi li se ta dječurlija i popela na Bezdjez. Potucali bi se, kud bi im se baš sviđalo, pa bi onda drzovito govorili, da su ondje bili. Za drugo nijesu, nego da nabrano nose; s njima treba da ide tko pametan i pouzdan. Znaš li što, poći ću sam s njima“.

Imala ga je Barica, gdje ga je htjela imati; on je bio spravan na trodnevni put, među tim je ona mogla zaputiti — u vječnost. U njezine dubine već joj je gledalo mirno oko, usta su joj se još uvijek smiješila. Ta dosta je dugo proživjela ovdje

u sreći i u obilju uz muža, koji je ljubljaše, kako još ni jedan muž nije ljubio svoje žene.

„Ti si ipak od sviju ljudi najvredniji, šapne ona, što te imam, nijesam čula od tebe ni jedne zle riječi, nijesi mi zadao nikakoga jada, i ni jedared da bi se na me okosio; blagoslovio te Bog za to stotinu puta!“

Matan se zadovoljno osmjehne zvekćući novcima po džepu.

„A tako krasnu ćud kao ti nema nikoja druga žena; sve umiješ da obrneš na dobro i što ima lijepo čovjeku doći, to znaš u naprijed i to mu obećavaš. Samo prestani biti tako mršava i blijeda; kako imaš modre usnice, i kako ti se tresu“.

I opet je milovao Matan obavitu njezinu ruku i opet se u nju kao prije zagledao nestalnim pogledom.

„Mahom će mi drukčije biti, čim pojedem tvoju kiselicu, onda ću trčati kao pile“.

„Samo kad bi to već bilo!“

„Bit će to jamačno, izmolila sam u Gospe Marije. Ali ako me ozdravi, moram je opet obići u Vambericama. Zaželjela je to od mene danas u snu, i ja sam joj obrekla“.

„To joj nijesi trebala obricati, gunđao je Matan i objesio glavu, ta obećala si nama svima, da ne ćeš više krenuti ni na kakav put“.

„Ovaj put će biti za cijelo drukčiji, mirila ga je Barica, najamnica će ti raditi po volji, a i djeca su već pametnija. Sve će biti, kao da bih i ja tu bila“.

„O, ne će biti, ne će“, naricao je Matan, pak se prihvatio njezine perine kao dijete, kojemu hoće umaći mati.

„Vidjet ćeš, da će dobro biti, nasmjehne mu se Barica, ali u srcu joj se činilo, kao da stoji na mukama božjim, — samo najamnici lijepo naruči, kako hoćeš, da ti uradi; nije to kakva zla žena, rado ti sve čini po volji i dobro će ti gospodariti mjesto mene. Zna ona, da će koliba njezina biti, ako nas do smrti dobro posluži; ima to već na pismu. Ne budi vazda kod kuće, sprođi se kudgod, razgledaj se i navrni k susjedima, da tako saznaš, što se zbiva među ljudma i u svijetu, pa da se imaš čemu nasmijati. Idi također u crkvu i pomoli se ondje za me; dobro je to za one, koji su na putu, ako se doma za njih molimo . . . ja ću se tebe također spominjati molitvom . . . ta drugo i ne ću tamo raditi, nego se za te moliti! . . .“

„Samo kad bi ti voljela ostati!“

„Svoje stvari drži lijepo u redu, da ti dostanu. U kožuhu hodi, kada ti se prohtjedne, ali kaput štedi, takvoga ne ćeš više steći. One nove košulje, što sam ti ih naprela zimus, znaš, one s crvenim srdašcima na vratu, ne nosi uvijek. Obuci ih samo u nedjelju i u svetac, da ih odmah ne podereš, — ne bi ti onda ostao od moje ruke nikaki spomen, a to bi me boljelo . . . Ne prestaj raditi, svaki dan što god izrezuj, tim ćeš najsigurnije odoljeti tuzi; najbolje će biti, ako se latiš one krletke za vjetar, a kada ti dodija, zovni najamnicu, pa gucnite, pušite i kartajte se . . .“

„O, ne ću ja popiti ove tuge za tobom niti ću je izgorjeti, znam ja to već od prije“, stade jadikovati ubogi Matan i podjedno se držaše sve čvršće perine. Pri tom su mu tekle iz očiju suze kao grah. I Barica ga od tuge nije više mogla da gleda suhim okom, brizne i ona u plač.

„Nu znaš li što, zajeca ovivši mu zdravu ruku oko vrata, bude li ti ovdje tužno, i ne uzmogneš li nikako biti bez mene, ne moraš me ondje ostaviti samu. Dođi za mnom“.

Imali ste čuti, kako se veselo nasmijao Matan, kad mu Barica napomene, kako će toj tuzi najbolje odoljeti. Pustit će je na put i ne će joj više braniti, ali ako mu dani ne budu odmicali, ako ga bude morila žalost, poći će za njom. Barica mu se ne će na putu ni nadati, a na jednom će je netko uhvatiti za pregaču, ne će je pustiti, i ona će se zagledati . . .

Da je Matan pustio na Bezdjez po kiselicu samu djecu, ona bi sasvijem tako uradila, kako je on uvjeravao Baricu. Put mu je minuo onamo i natrag u samim opomenama i eksperciranju. Gdje im se najviše dopadalo, ondje su htjeli ostati i trgati, pa bilo makar gdje. Ti bi bili Baricu poslužili! Putem nijesu imali druge brige, već kako bi se što više najeli crnih jagoda i kupina, za njima su im neprestano zamicale oči, a ruke im bijahu kao našarane. Kod svakoga je studenca morao Matan s njima da stane i da ih prinudi, neka se umiju, da se ljudi, što ih sretahu, od njih ne prepadnu. Naumi, da će se potužiti Barici, da još nije prepatio toliko s njima, što ova tri dana.

Gonio je pred sobom djecu kao stado kozlića; svako je imalo naručaj, da bi moglo ozdraviti deset ljudi, a ne samo

jedan. I djeca su znala što kazivati o putu na Bezdjez, i ona su saznala, o čemu nijesu još ni sanjala.

Prije no što ga je najamnica mogla ustaviti, bahnuo je Matan s djecom u sobu, da se Barica obraduje već pogledom na tako obilnu žetvu, — ali na pragu stade kao ukopan; krevet do prozora bijaše prazan, Barice nigdje u sobi . . .

Potrajalo je dobar čas, dok je najamnica toliko zatomila plač, te je mogla za njim. On je nije ni za što zapitao niti se na nju ogledao, premda ju je čuo pokraj sebe.

„Čudite se, Matane, što ne? progovori mu najzad, ali je uza to mislila, da će joj srce pući od žalosti. Tek što ste vi otišli, krenulo je našoj gospodarici toliko na bolje, da je mogla ustati. Nije se dala zadržati, — ode na put! Ona je, reče, s vama već o tom govorila, kako ćete sve urediti, ako je ne zatečete kod kuće“.

Umrla je Barica nekoliko ura, kako je otišao Matan; slutila je potpuno svoju uru, pa kad je ona došla, sklopila je oči srećno, kako je to vruće od Boga molila. Sama je naredila sve za pokop, dala je za nj novaca, sve uglavila, spremila u ime božje moleći svakoga, neka Matanu prije ne kaže, da se ona ne će više kući vratiti, dok se tomu on sam ne dosjeti. Nadala se, da će se on po malo naviknuti na misao, što ona tako dugo boravi na putu.

Ali bez nje da se on navikne! — Najamnica povede Matana k stolu, a on se nije zatezao; donese mu nešto jela, starala se njime, kako je to obećala Barici na svoje spasenje. Matan joj ne odgovori. Jela se ne dotače; sjedio je tiho, ni da bi se makao, s pogledom uprtim u krevet, kao da u njemu nema ni kapi krvi . . .

Nikakvom se silom nije dao skloniti, da legne; cijelu je noć ostao tako sjedeći za stolom i zureći podjedno praznim pogledom u prazni krevet . . .

Kad je najamnica drugo jutro opet k njemu došla, još je sjedio za stolom. Njoj se činilo, kao da se postarao za dvadeset godina, a kosa da mu je iznebuha posijedjela. Ali sada on progovori.

„Što je previše, previše je, reče joj čudnim hrapavim glasom, tako otići i uminuti, tko je to živ čuo? Ali kad joj se već htjelo otići, neka bude, ja ću raditi svoje, ta ići će i bez nje“.

„Pravo imate, pohvali ga najamnica, neka je na putu, gdje joj drago, a mi ćemo opet tu biti. Ako vam je teško, što je otišla, najbolje ćete je kazniti, ako to nikako ne razglasite. Ipak će ona drugi put promisliti prije nego opet kamo uteče. Zapijte dakle svoju nevolju“.

I najamnica donese Matanu čaše, karte i lulu; sve kako je bila Barica naručila. Matan se drage volje maši čaše i karata i lule. Ali čaša ostade puna, lula mu se u ustima ugasi, a karte nije znao ni jedne imenovati. Ah, rekao je on njoj, da to bez nje ne će ići, a ona je ipak otišla! Zar je onda bilo čudo, kad se opet svu noć nije primakao krevetu sjedeći za stolom i mrmljajući tuđim glasom: „Što je previše, previše je!“

Posao mu je išao sporo za rukom. Stao je rezati, strugati, tutkaliti, ali kad je hotio da što sastavi, nije znao, što k čemu pristaje; falio mu je Baričin veseo smijeh, njezine mile riječi, kojima mu je vazda sve objasnila, pa ako je njegova pamet zalutala, ona bi mu pokazala pravi put. Što mu se ona više nije divila, sve je spleo tako, te se u tome nije mogao nitko razabrati. Ni ona mu jadna metla nije išla više za rukom, nije bila dosadašnjima ni nalik.

„Što je previše, previše je, jadao je u kutu, odakle je dobro vidio na krevet. Dok se Barica ne vrati, ne ću ništa uraditi od same žalosti, što mi je otišla“.

I u neradu je prosjedio na istom mjestu po cijele ure ne mičući očiju s kreveta, kao da bi je gledanjem mogao prinuditi, neka mu se tamo već jednom ukaže.

Kašto ustane i ode k uri, hoće je jamačno potjerati, neka brže ide, ali za čas opet ode pognute glave. Drugi bi put spopao kredu, kao da hoće na vratima crtati, kako dugo već nema Barice, pak izračunati, kad će doći, kako je to radio prvom, kada mu je otišla na put; često bijaše već na pragu, htio je otići, da pogleda, nije li je već vidjeti, ali ne bi izveo svoje namisli. Sam se pred sobom činio, kao da vjeruje u put, ali je opet dobro znao, da je krenula na put drugi, s kojega se još nitko nije vratio, makar ga ljudi kako izgledali i tužeći za njim tjerali uru, koliko im drago, ne bi li uskorili časove povratka, i povukli na vratima kredom Bog zna koliko crta . . .

Matan se uvjeravaše pred sobom i pred ljudma, da je Barica u Vambericama; ali kad je stupio u crkvu pred Boga, spo-

znao je na jednoć istinu. Više nikad nije ulazio među oženjene na desno u klupe, nego se skučio u predvorje među ubogare, koji nemaju nikoga i ničesa. Ondje bi pao na koljena, pritisnuo brojanice na usta, a oni, koji su oko njega stajali, nijesu za cijele mise čuli drugo do šaptanja: „Za pokojnu Baricu, za pokojnu Baricu“ . . .

Ali kad je izišao iz crkve, htio je opet da izbije iz pameti njezinu smrt i koga bi god susreo, toga bi ustavio i pitao, nije li gdje sreo Baricu, pa mu se onda žalio, što je previše, da je to previše; žena ne će da mu se vrati s puta kući!

A ljudi ga u toj misli puštahu i još mu potvrđivahu, da ima križ sa ženom potucarom. Mnogi su ga svjetovali, neka je ostavi, gdje je, pa da joj ne da više u kuću, ako se vrati. On im je obećavao, da će tako uraditi, pa se radovao, kako će ga ona moliti, neka je ipak pusti. Mislio je, kako će joj dati, da dugo moljaka pred vratima, prije nego joj otvori, — ali kad je ušao u sobu, gdje je stajao do prozora njezin prazni krevet, iz kojega mu se ona tako ljubazno smiješila, da mu je sve polazilo od ruke kao od šale, gdje je ona na njega tako veselo pogledala, da je izradio sve, što su ljudi od njega iskali; gdje bi za cijelo izumio i onu krletku, u koju bi se dao uloviti i zatvoriti vjetar, — onda je opet pao na stolicu, gledajući tupo i smeteno u prazninu, i njegova uboga pamet nije znala, kako da se snađe u onome, što je sudbina na njega poslala.

Jedno jutro ustane vedra obraza. Bilo je u nedjelju, upravo je zvonilo u crkvi na zornicu.

„Donesite mi brzo iz komore košulju s crvenim srdašcem i modri kaput“, reče najamnici svojim staračkim glasom i načinom.

Začudila mu se ona zdravo: što je Barica bila pokojna, još nije obukao kaputa. Štedio ga je, kako mu je bila naručila, a štedio je i košulje sa srcima ispredene njezinom rukom. O, pamtio je na dlaku svaku njezinu riječ, što mu je kazivala ono veče, prije nego ga je opravila na Bezdjez.

„Ne čekajte me danas iz crkve“, reče najamnici.

„A za što ne?

„Jer mi tu nema života, moram jednoć dokrajčiti. Idem na put, otići ću u Vamberice. Kazala mi je Barica, kad mi bez nje dodija, da zaputim za njom, pa to ću evo i uraditi. Tâ će gledati, kad iznebuha stanem pred nju i kažem: Tu me imaš, Barice!“

Najamnica je držala, da on sve od zbilje misli, kako prijeti, ako dođe Barica do kolibe, da će pred njom zabraviti vrata, pak mu povlađujući dâ brojanice i palicu.

Dugo je gledala za njim, kako ide samotan, a oči joj se napune suzama. Gledala je tako rado njih dvoje oženjenih, gdje zajedno idu u crkvu, poznalo im se već po koraku, kako rado hode jedno uz drugo, kako su rado zajedno na svijetu . . . ljudi su im se do duše smijali i zlobno šaptali, da su slabe pameti, pa ipak tako malo grijeha kao u to dvoje nije bilo doista više ni u jednoj kući u svoj okolini.

Ali je kod kuće najamnica uzalud čekala Matana k ručku. Bez njega joj dotrčaše djeca iz crkve sva zaduhana, ugrijana i uplašena. Kleknuo je, vele, Matan kao uvijek u predvorju i molio se na brojanice za pokojnu Baricu; ali kada su poslije mise svi ljudi ustali, samo on ne ustade, kad su svi izišli iz crkve, samo on ne iziđe. Potreptaše ga po ramenu, on se i ne mače čudno ih gledajući. Djecu spopade strah i stade ih vika. Zgrnu se ljudi, dignu Matana, dozivahu ga k životu, ali on osta ukočen . . .

Otišao je najposlije Matan za Baricom ne mogući je dočekati, i tako je dojadao.

A i nije bilo čudo; što je previše, to je ipak previše! . . .

Preveo *D. Boranić.*

Jaroslav Vrhlicki („Vrchlický“).

Legenda o sv. Prokopu.

Uza strašnu oluju leti nad češkom zemljom đavolska četa noseći sa sobom idole, pošljednje ostatke neznaboštva, koje uzmiče pred novom vjerom kršćanskom. Četa pade na nočište u jednu spilju na Sazavi; ali u noći udari pred spilju grom, i pri svjetlici se ukaže čovjek u dugoj haljini, opasan užetom, od kojega splete bič i potjera đavole iz spilje. Oni pobjegnu ostavivši idole i ranjenoga druga Raraha. Onaj je čovjek Prokop, koji od sad provodi u spilji pustinjački život.

U jutru gleda Prokop s hridi divnu okolinu, koja mu se sa starovjekim šumama čini kao starac, koji ga poziva, neka ode iz toga kraja i neka ne smeta njegova mira. Hoteći Prokop pred tom prikazom da uzmakne, pade s hridi i

obeznani se. Kada se opet prene, pođe u spilju, gdje nađe Raraha, u kojem upozna đavola, što među ljude sije svako zlo. Sveže ga užetom i zadrži kod sebe, da mu bude sluga. U noći se Prokopu prikazuju stari neznabožački bogovi, kojih se Prokop riješi znakom sv. krsta, a sjutra dan razbije njihove idole i baci u vatru.

Prokop uredi sebi cijelo gospodarstvo. Našavši u šumi roj pčela namjesti ih u svojoj spilji, da mu daju meda. U zimi dođe k njemu košuta s troje lanadi i ostade u toplom zaklonu hraneći Prokopa mlijekom. Drugi put nađe u spilji šumske kuniće. U proljeće načini Prokop plug, upreže u nj Raraha, da izore polje; ali kako je s đavolom posao sporo išao, namjera namjeri Prokopa na zubra, kojega pripregne uz Raraha. Kod toga malo nije nastradao od zlobe đavolje. Rarah i drugda izmišlja napasti: krade Prokopu med, mlijeko mu truni gnjilim lišćem; ali za sve to biva kažnjen.

Tako Prokop mnogo godina mirno živi na Sazavi. Jednoć prenoće u njega njemački kaluđeri, koji su putujući u Višegrad zalutali u šumi. Prokop ih gostoljubivo primi; ali pomisli, kakvu nesreću ovi tuđinci nose narodu njegovu. Ganut i razgnjevljen budući ovom mišlju zapjeva u noći slavensku pjesmu „Gospodine pomiluj nas“ tako zdravo, da je goste spopala drhtavica. Drugi se dan sretne Prokop s knezom Oldrihom, koji je gonio u lovu njegovu košutu. Oldrih se divi Prokopu i osnuje na Sazavi slavenski manastir, kojemu je prvi opat Prokop. Među kaluđerima je u novom manastiru ljubav i sloga, koju više puta hoće da pomuti Rarah. Oni lijepo ukopaju pod ružin grm brata Vita, koji je pred smrt svoju doznao od zlatne rajske ptice, da je ljubav ljudska sreća. Manastir na Sazavi iziđe u narodu na veliki glas i svojim dobrim djelima i čudesima, što ih tvori Prokop. Tako neki Mena prijeđe lako preko silovite rijeke tražeći pomoći od Prokopa: čovjek, koga je bio đavo obuzeo, vrati se od Prokopa zdrav; slijepi, gluhi, hromi odlaze od Sazave izliječeni. S jednim pleunićem, kojega je Bog kaznio velikom bolešću, što je ubio ženu svoju, živi Prokop dva mjeseca u istoj ćeliji. Onda mu kaže, da će on (Prokop) za tri dana umrijeti; pak bude li po njegovoj smrti tri dana nosio njegove haljine, da će ozdraviti. Tako i bude. Poslije tri dana oprosti se Prokop s braćom preporučivši im ljubav i slogu; ode u svoju spilju, gdje se je srećan spominjao negdašnjih dana samoće svoje. U jutru ga nađu mrtva. Po smrti Prokopovoj svali se nevolja na manastir: slavenski su kaluđeri izagnani, a manastir je predan Nijemcima. Ali ni sad ne ostavlja Prokop svojih. Jedne se strašne noći prikaže sv. Prokop tuđincima s bičem u ruci te ih izagna iz manastira. Nijemci se daju u bijeg, na polju ih dočekaju đavoli, koji ih gone sve na kraj češke zemlje.

VI.

Pčele.

„Duša moja Boga slavi;
On me diže s niskog praha,
Grud mi pokri štitom vjere,

Tonuh, on mi ruku poda!
Aleluja! Aleluja!
Sve đavolje mreže strga,
Što su splele srce moje;
K'o list, k vodi što se sklanja,
Dušu moju k suncu svrnu.
Otprhnuše noćne sjenke
U pećine, u ponore,
Smiješi se zemlja, nebo,
Duša moja srećom klikće!"

Tako jakim, jasnim grlom
Rano Prokop pjevao je
Satirući sve idole;
K'o munja mu leti bradva,
Mlati, kida, bije, lomi;
K'o munja mu sja se oko,
Grudi pune veličine,
Usne dršću glasnim pojem:
„Duša moja Boga slavi!
Aleluja! Aleluja!"
Sve kumire porazbija,
A od trieešća on u kutu
Tad ognjište l'jepo složi,
Gdje je spilji otvor puk'o,
Ne bi l' dima sivi oblak
Dizao se lako k nebu.
Od kamenja, što ostade,
Zid sagradi; malo dobi
S tim predvorje c'jela spilja,
I tu on će moći slagat
Drva, hranu i oruđe.
Stan pomete čisto, pokri
Mahom rupe on u stropu,
U stijeni usiječe
Izdubine — mala okna.
Jednu kladu blizu vrátâ
Za kropilo on izdube;

Druga mu je stolom bila,
Treća logom i klecalom.

Pođe u gaj. Tu od drva
Hoće zgradit jaka vrata,
Da mu zimi pomet snježni
Ne zamete put u spilju.
Smisli, i plug da načini,
Pa veseo drvo teše,
Veće grane odsijeca,
A u svežnje manje veže,
Da ih lakše kući nosi;
Pa dovlači gola stabla
Divskom snagom do obronka
Strmog, gdje se hrid naginje
U dolinu okomito,
Odovud ih dolje spušta.
Aj, plazanja čudnovata!
Prud i glina k'o bujica
Sa svakim se valja stablom,
Prah se diže kolutima;
Uz to zemlja muklo tutnji,
Daleko se jeka glasi.

U tom poslu vrlo mučnom
Zateče ga već i podne;
Ćuti, kako sunce žeže,
Bradvu u panj on udari,
Na molitvu složi ruke;
Iza kratkog razmišljanja
Uđe u gaj. Naći htjede
Čisto vrelo svježe vode
I kor'jenja šumskog bilja.

Čestom krene; na čistinu
On izađe, — ala j' sparno.
Tu cvrkuće cvrčak oštro
S raspucane, suhe zemlje.
On čistinu obić hoće,
Kad na jednoć njoj u sr'jedi

Dub je stari zagledao,
Što daleko na sve strane
Spuštao je bujne grane.
Naokolo duba l'jeta
Ljuto splašen, sav u smetnji
Bučno zujeć roj pčelica,
A do duba nešto crno.
Priđe bliže, gleda: medvjed
Šapama je zadnjim stao
Pokraj duba, c'jelu glavu
Sve u duplju stabla tura.
Prednjom šapom stade po tom
Zlatno saće mekog meda
Da izvlači. Što uza se
Sjekiru si ne ponese,
Požalio tad je Prokop;
U Boga se ipak uzda,
Iz daleka dub obađe
Tražeć kolac ili drvo,
Čim bi u boj zaći mog'o.
Ali medvjed njega spazi,
Pa ostavi med i krenu,
Te će stražnjim nogama se
Zatrčati ravno k svecu.
Vidi Prokop, u stisci je;
Presta tražit, pa goloruk
Pođe na njga sad uzmičuć,
Sada bježeć oko duba.
Goniše se dobar časak,
Medvjed mumlja sav u gnjevu,
Oči malo da mu nisu
Iskočile; dlaka mu se
Sva osovi, nakostr'ješi.
K'o strijela skoči Prokop,
Mahne rukom, jakom pešću
Usred čela pogodi ga.
S muklom rikom klone medvjed.
Ostavi ga tako Prokop;
Ode k dubu, — gle, iz duplje

Pozdravlja ga zlatno saće,
Oveliko, puno meda.
Cio plast ga brzo nabra,
Naručaj mu jedva dosta.
Pri tom misli, kako meda
Kušao je i sam Hristos,
Kad iz groba ustao je,
Pa se naš'o usred društva
Apostola malovjernih.
Med othrani Krstitelja,
Što je ravn'o staze Hristu
U pustinji, u davnini.
Iza tog se mučnog djela
Napi Prokop hladne vode,
Što je nađe blizu spilje,
Padala je s hridi strme,
Pjenila se vodopadom,
Bujnom travom kao baršun
Srebrnim se pasom vukla.

Vratio se Prokop kući,
Ali putem za njim leti
Roj pčelica poplašenih;
Zucaju mu oko glave,
Spuštaju se niže k njemu,
Kao da bi spr'ječit htjele
Odnijeti plijen njemu.
Sjedaju mu sve po licu,
Ruci, ruhu, al' ni jedna
Ne će ranit pustinjaka.
Njihova ga prati gudba
Do u spilju; tu se sjeti
Vidjev, kako u stan njegov
Roj se pčela porazleti:
Mog'o bi ih baš nastanit
U predvorju svoje spilje;
Imao bi vazda meda,
Ne bi mor'o s medvjedom se
I zvjerinjem rvat drugim.

*

Uze do dva sata meda,
I u spilji duplju nađe,
Pa unutra on ih spusti;
Sav se na to roj za njime
Ondje smiri i posadi.

VII.

Život u zimi.

Dođe zima, snježnim ruhom
Pokri gore; l'jenim valom
Oko hridi teče r'jeka;
Oštar vjetar stade vijat
Od sjevera i čas svaki
Drvetima, koja k zemlji
Sagiblju se pod snijegom,
S granja stresat svakim dahom
Dijamante i kristale.
Zatišje je sad u spilji;
Kad se Prokop vrati s polja,
Loži oganj na ognjištu.
Veselo mu oganj plama,
Žarom žari strme st'jene,
Pa se injem kao srebrom
Blistaju mu, i sjaj njihov
Potitrava kao duga.
Prokop sjeda uz ognjište
U dubokom razmatranju,
Ili opet mreže plete
Od vrbovih gipkih šiba,
Il' popravlja pokidane.
Tad sadjelja mali čamac,
I još alat gospodarski;
U pustinji sam sve sebi
Jeste Prokop: ratar, vozar,
K tomu ribar, smjeli lovac,
Pa još prorok i pustinjak.
A u dane mrke, mutne

Među dlane glavu meće,
Pak o t'jeku misli sv'jeta;
O životu, o vječnosti;
O svijetu, tuđem sad mu,
Drukčije mu sve se čini;
O prirodi, o toj vječnoj,
Neumornoj snazi njenoj;
O čovjeku, koji ne zna,
Otkle dođe, kamo l' ide;
O stalnosti vjere, koja
Uči na dlan Bogu slagat
Sve u tvrdu kao luku.

Bješe jednoć kasno veče;
Na log hoće glavu spustit,
Kad šušt neki i hod plahi
I žalosno veketanje
Čuje Prokop ispred spilje.
Ode gledat: košuta je
Eno došla s troje mladih.
Tek što spazi pustinjaka,
Radosno se k njemu tisne
I zableji, s njena glasa
Ćuti Prokop novu radost;
Pruži ruku, koju ona
Lizati je brzo stala.
Ova ljuta ciča studen
Dognala ju amo k spilji,
Gdje je drugda zaklon našla.
On joj gladi meku dlaku,
Potrepta joj i vrat sjajni,
Povede je u predvorje;
Donio je maha, granja,
Suhih hvoja pod nju nastre.
Isto veče još izdube
Malu zdjelu; pa kad vidje,
Da se mladi već do sita
Nasisaše, zače musti:
Uz med ima sad i ml'jeka.

Malo mu je gospodarstvo
Brzo raslo; jednoć rano
Ispod loga nešto spazi,
Gdje se sigra, trči, hvata.
On u mraku zagledao
Kunića je sivog šumskog,
Za njim trči još i drugi
Sigrajuć se, goneći se.
Posred kuta granu nađu,
I njezino svježe lišće
Brsteć mlješću; Prokop vidje
Sjenke dugih ušiju im,
Gdje na drugom trepte zidu,
Dopusti im rado igru,
Kotrljanje, skakutanje,
Radov'o se, kada usta,
Pa ih time nije smeo:
Sigraju se pred njim dalje.

Jednoć Prokop sveti spazi,
Da nestaje sve mu više
Meda preko običaja.
Na kog li će sumnjat za to?
Il' se vara? — Noću po tom
Čuje spiljom mukli korak,!
Išao je njemu k logu,
Pa se opet udaljiv'o,
Nestalo ga u predvorju.
Sve se stiša . . . ali opet
Jekne spiljom, — opet tiho.
Zuj se pčela na to pron'je,
K'o u ljetu kad se roje.
Nešto mlješće, nešto žvaće.
„Sveti Bože!“ kao munjom
Šinut Prokop tad uzdršće,
„Ne zabravih sinoć vrata:
Bit će, da je medvjed doš'o,
Dognan zimom, vonjem meda,
Što miriše već s daljine,

Da okrade pčele moje?
A košuta!“ — pri toj misli
S loga htjede odmah skočit.
„Da u mraku sad se bijem
S dušmaninom, koga ne znam?
— Opet korak, sve to bliže —
Da se s médom u boj pustim
Ne znajući, od kuda će
Skočit na me?“ — Šum se stiša,
A noć crnim leti krilom.

Jedva zoru doček'o je;
Usta, već ga jasnim glasom
Košuta je dočekala,
Kao drugda usred maha
Sigraju se kunići mu.
Pođe k pčelam: tu se prep'o:
Sve je saće polomljeno,
U gnjilu su utapkane
Pčele, vosak razbacan je,
A roj pčela utekavši
Sakuplja se ispod stropa
Gusto zbijen, tužno zujeć.
Ne zna Prokop, što da počne,
Sravna, kako može i zna,
Porušeno saće pčelam;
A one se brzo vrate
K svome poslu lijetajuć
Pustinjačkom tihom spiljom
K'o svijetle, zlatne suze,
Pa se na to posve smire.

„Je l' to ipak medvjed bio?“
Stade Prokop dalje mislit,
„Kako li se k duplji pope,
Kako nađe put do pčela?
Kako minu košuticu,
A i mene nije ščep'o?
Štogod bilo, ja ću vrebat“.

Motike se na to maši,
Blizu pčela jamu kopa,
Kakvu grade medvjedima,
I nju ozgo granjem pokri;
Za tim tiho i bez brige,
Kada dođe večer, leže;
Prisluškiva: — opet korak
Sada bliže, sada dalje,
Sada silan prasak granja —
Buh! — no taj je teško pao!
„Bože, medvjed odista je,
Misli Prokop, al' mi više
Ne će uteć', tvrdi kavez
Njega čuva, mirno mogu
Ja sad spavat s pčelicama".

Jedva jutro doček'o je;
On sjekiru tešku uzme,
Pa oprezno k jami pođe,
Te oprezno digne granje —
Tiho, ništa da se gane.
Sagnuo se smjelo k jami,
I ruka mu dotače se
Guste dlake, — do sad tiho.
Tad povuče silnom snagom,
Al' se smijat vrlo stane:
To se Rarah pred njim baca,
Pa se svija, pišti ljuto;
Pri tom jezik isplazio
Sav od pčela poizbadan,
Natekao, pun je krvi.
„Što ti na med? znadem, brajko,
Ti si dosta kažnjen za to;
Oblizavče, bilo b' pravo,
Da te i još više kaznim.
Sad se tornjaj, nosi vodu,
Zad'o si mi dosta straha!"

Rarah na to poplašen je
Stao ruke da mu liže,

Pa izvrši. što mu reče;
Za čas opet nestane ga,
Ukroti se, jer slobodu
Dobi, te je i bez svega
Sam uz pɔs'o pristat znao,
Kad je bilo na rad poći.
Ali posve svoje ćudi
Tako zlobne i podmukle
Nije mog'o da zataji.
Sitnicama često draži
Gospodara, kada moli,
Gnjev u njemu često budi,
Ali za tim ljutom kazni
Mora zloću da okaje.

Jednoć Prokop kraj ognjišta
Sjedeć drvo otesava;
Oko njega Rarah plazi
I od dugog časa stane
Pusti iver i triješće
Metati mu na rub halji,
Pak umjećem paklenskijem
I u žabe i u zmije
To pretvara, te gamadi
Napuni se skoro spilja,
Pustinjaku sa haljine
Na sve strane gamad mili.
Dugo Prokop miran dade
Đavlu zbijat ovu šalu,
Al' na jednoć okrene se
I prekrsti gamad te je
Sa haljine strese; ona
Sva u plamen pretvori se,
Plamen modar, žut i zelen,
Koji liže na sve strane.
Plam đavola obuhvati
Crvenijem kolutima
Po obrazu, po stegnima;
Stenjući se đavo svija,

I na vrata spilji prhne . . .
Tri se dana ne povrati.
Kad se vrati, Prokop mu se
Iz dna duše nasmijao
Sve tijelo videći mu
Odasvuda ižeženo.

Nije dugo potrajalo,
Već đavolu napast nova
Na um padne: zdjelu ml'jeka,
Što zajutrak svecu bješe,
Naspe lišćem uvelijem,
Prljavijem, na po truhlim.
Rano onda u kut uđe,
Jer je otud htio gledat,
Kako li će Prokop gnjevan
Razbit zdjelu punu lišća.
Kako li se začudio:
Prokop usta, pomoli se,
Dotače se ruba zdjeli,
Da je digne k ust'ma gladnim,
Al' poleti iz nje u to
Roj lepira k'o sn'jeg b'jelih,
Zaokruži po svoj spilji
Pahuljica oblak snježni
Kao kiša b'jelih ruža
I pod stropom nestade ih.
Diveći se gleda Prokop;
Iz ml'jeka se diže miris
Neobičan, svjež i sladak.

Ispi ml'jeko sveti Prokop,
Pa đavolu, koji u to
Zgurio se drščuć od strâ,
On se šuteć nasmiješi.

VIII.

Boj sa zubrom.

Već proljeće mlado skine
Zemlji tužnoj, umorenoj
B'jelog sn'jega rubac s glave.
Osmjehne se malo zemlja,
Zagrije se ranim suncem
Kao čedo poozeblo;
Do skora je stresla s kose —
S crnih šuma — snijeg, inje.
Još se nije začudila,
Kada li joj krilo bješe
Puno maha i jaglaca,
I đurđica i ljubica.

Što proljeće čûdâ stvara!
Dahne, — s drvlja inje gine.
Skoči, — led na r'jekah puca,
Cikne, — ševa s' k nebu vine.
Što proljeće čûdâ stvara!
Ogleda se, — kolom busen,
Zanjiše se, — svuda miris,
Nasmije se, — ljubav budi.

Na dvor Prokop iziš'o je,
S glasnom pjesmom otvorio
Posve širom vrata spilji,
Oko njega miris struji;
Žuto lišće spi u mahu,
Novo lišće po grančicah
Sve trepeće slatkim dahom.
Svjež je uzduh jakom strujom
Prolio se hladnom spiljom,
Zlatna zraka šinu tminom.
Košutica u predvorju
Digne glavu i zableji,
A pčelice bliže k stropu
Probude se, k'o da na njih

Proljeće je pokucalo,
Probude se i zazuje,
Pa stariju jednu drúgu
Pošlju, neka porazgleda,
Je l' istina, što se zbiva.
Ali nju su zanijeli
Miris, zelen i cvijeće,
Pa zaluta na čistini.
Ne bješe je dugo, — na to
Pčele sve se za njom dadu;
Lijetaju kroza vrata
Oko glave Prokopove
Kao zlatne kišne kaplje,
Oživljevši pustinjaku
Sad u uho zuji svaka:
„Proljeće je, proljeće je!“

Niz cijeli divnih dana
Sa proljećem nasta mladim.
Prokop radeć neprestance
Ne zna, kako čas mu leti.
Tek što noću pomoliv se
Legne, i već pozdravlja ga
Vesel cvrkut lastavice,
Što na tramu iznad vrata
Zgradila je družno gn'jezdo.
Čil uvijek, neumoran
Ruši stabla, pa ih teše:
Tu oruđe ogledava,
Što za dugih zimskih noći
Načini ga marnom rukom.
Pođe dalje i med hrid'ma
Nađe prostor usred šume,
Zgodan, polje da uredi.
Izorat ga hoteć zvizne
Za Rarahom, po plug ode,
Upregne ga, uzme otik,
Onda prvom ranom ljutom
Rani zemlji crne grudi.

Podaje se zemlja teško,
Kameno je tlo i tvrdo,
Opire se dugo ralu.
Pusti Prokop đavla s plugom
I obađe prije polje:
U svakome kutu stane,
Svaku stranu sv'jeta krstom
Svetim, moćnim blagosilja
Na četiri zboreć strane:
„Zemljo, majko ljudi, čuj me!
Hrid, što oltar do nedavna
Bogovima bješe lažnim,
Varavijem, izmišljenim,
Budi oltar ljudskog rada.
Zipka, otkud drugi život
Bolji, plodan, rodonosan
Ljuljat će se zlatnim valom
Punog klasja, štono šušti . . .
Zemljo, ja te posvećujem
Mjesto vodom osvećenom
Prvim znojem čela svoga,
Misleć ono, što u raju
Gnjeveći se Bog je rek'o:
U znoju ćeš lica svoga
Stjecat od sad krušac sebi!
Hridi, kuda do nedavna
Potez'o se roj duhova,
Vilenjaka i vještica,
Nagni šiju, jer sad veći
Vještac k tebi primiče se:
Ta duh ljudski, što ti grudi,
Munjom samo razdirane,
Opčinjat će zlatnim klasjem.
Znaj, da svaka gruda ti je
Sisa, otkle život vječni
Puni zrno, koje klija.
Zemljo, ti se daj umekšaj,
Skini ruho, što kamenom
Krije tvoja meka njedra —

To tlo plodno, gdje ću sijat.
Tako t' Boga, ljudma služi!“

I obiđe Prokop polje,
S molitvom se vrati k plugu;
Uzme otik, šine đavla,
Spusti ralo u tlo tvrdo,
Stane rezat s teškom mukom
Jošte jednom prvu brazdu.
Kreveljit se Rarah stane,
Upinje se mišicama,
Al' ne može da dokuči,
Što je svecu na um palo,
Čemu sve to? — ej, ta za to,
Da ga muči; ustavi se,
Pa ni korak dalje ne će.
Prokop ne će časit dugo,
Uzme otik, bodne đavla;
Taj propišti stenjuć ljuto,
Pa je dalje vuk'o brazdu.
„Ori dublje!“ grmi Prokop,
Đavo s' upne i potegne,
I u brazdu mal' ne pade
S c'jelim plugom; ali odmah
Na svom hrptu otik ćuti.
„Ne znaš, bolan, ničem mjere!
Ori pliće!“ grmi Prokop.
Rarah digne plug iz jame,
Stane vući novu brazdu,
Al' sad jedva dotiče se
Ralom zemlje, uz to buči
K'o na nosu da mu j' stršen.
Prokopu je teško bilo
Dostizat ga, digne otik,
Đavo ćuti, što to znači.
„Sada desno vuci brazdu!“
Rarah dugo ne razmišlja,
Već se odmah u b'jeg dade,
Mal' sa sobom s hridi strme

Ne povuče pustinjaka.
„Više l'jevo!“ vikne opet,
A sad cio plug poleti
Na lijevo i u grmlje
Zaplete se, — to mu kazan:
Samo gložje bodljikasto
Tu se zdravi s pustim đavlom;
Na polje će, al' što dalje,
Zapleće se on sve više.
Napokon je Prokop mor'o
Da sjekirom rasiječe
Gusto grmlje; r'ješi đavla
Krvavoga odasvuda.
Ne će Prokop da se jedi,
Vidi, s đavlom to ne ide,
Ispreže ga, pošlje kući,
A plug pusti na razoru,
Pa zamišljen u gaj uđe.
Tu razgrće gusto granje,
Posipano mladim listom;
Svud ga sreta usred maha
Tisuć daha različnijeh.
Stane, — čuje iz daljine
Mukli udar, k'o da netko
Nečim tvrdim zemlju bije.
Krene tragom toga veska,
Stane, — na po granje digne,
Gleda, trne, i već hoće
Da povikne, al' se smiri.
Među grmljem, gustom travom
Leži evo golem zubar.
Sasvim mirno travu žvaće,
Okusiva svježe lišće.
Glava mu je čitav balvan,
Hrapava je na njoj koža,
Gdjegdje jako raspucana;
Vrat mu stesan k'o od hridi,
A po njemu mjesto maha
Sve se crni kratka griva;

Kao duge prevelike
Svela su se plećna rebra;
Kao grede kosti su mu;
Repom — pravom kijačinom
Bije zemlju, da se trese
Pod udarci, prah se gusti
Kolutima za njim diže.

Obiš'o je Prokop zubra,
Da mu licem lice vidi;
Zgurio se: jednim mahom
S praskom sve se slomi granje,
Te mu zubar zgleda samo
U okviru kose glavu.
Upre Prokop čvrsto oči
Sad u zubra oči krupne,
Plamenite, i đavolske;
Zubar oči ne odvrati,
Već odoli oštrom gledu,
Presta samo biti zemlju
Repom svojim savijenim.
Gledale se dugo tako
Ove dvije silne glave:
Zubar — sila neskroćena
Prirode je neumorne,
Jošte divlje, nepopusne;
Čovjek — sila plemenita
Iskrom duha, koji misli,
Posvećena teškom mukom,
Ojačena snom i radom.
Prokop oči ne odvrati,
Bješe, k'o da iz njih skaču
Žarke iskre, a te iskre
Opleću se plamnim krugom
Oko zubra, pa ga tište,
Hvataju ga kao jaram,
Lome snagu silnih uda.
Usta Prokop, usta zubar,
Spusti glavu, stupa lako.

Ni riječi ne prozbori
Sveti Prokop, veličajno
Ide šumom, zubar za njim.

Dođu k plugu, Prokop kimne,
Sam pod jaram zubar uđe.
Kao igra sad je išlo
Teško djelo; tvrda zemlja
Smekšala se, crne brazde
L'jepo im se poljem nižu
Kao vali ravnom crtom.

Časom sve se promijeni,
Zemlja plugom izranjena
Zamirisa; s njiva, šuma
Različne se ptice slete;
Gavran, koji važno hodi,
Vrana, koja poskakiva,
I sjenica dođe plaha,
Množ vrabaca vragolana,
A visoko u plavilu
Treptjela je siva ševa
Ponajljepšu pojuć pjesmu,
K'o da sluti, da će ovud
Strn se meka i zelena
Rastalasat, gdje će ona
Metnut jednoć gn'jezdo svoje.

Prokopu je na um palo,
Da pripreže k zubru đavla,
Ne da pos'o brže ide,
Nego Rarah tek da zlobni
Ne dangubi, s dugog časa
Ne izmišlja napast novu.
Pa što smisli, to učini:
Strpljivo je dao zubar,
Da pripreže uza nj đavla,
Koji se je opirao,
Vij'o, tuk'o kopitima.

Divno društvo, s kojim ore
Tvrdu zemlju Prokop sveti!
Čas je išlo, — ali Rarah
Prokopu se htje osvetit:
Oko pluga množ obada
Leti, Rarah jednog uzme,
Pa kad s plugom zavraćahu,
On ga zubru turi u nos,
Iz kog para dizala se.
Odmah trgne sobom zubar,
U nosu mu obad zuji,
Šuška, lazi, gura, bode;
Bacio se zubar leđ'ma,
Jednim mahom plug prelomi,
Repom svojim đavla šine,
Da odleti sav u strahu.
Pustinjaka, što golemu
Zadržati htjede silu,
Užetom je spleo plužnim:
Kao češalj grivu ježi,
Iz očiju munje sipa,
Dâ se u trk i po hridi
Leteć vuče pustinjaka
Sve do kraja strme st'jene,
Gdje se htio sunovratit.
Sad se začе bojak ljuti:
Zubar upre svom se snagom
Hoteć sveca dolje svalit;
Prokop trga kao slamku
Konop spleten oko sebe,
Pa k'o div se upre, zubra
Za rogove on spopadne,
O kamen se petom opre,
I pogleda zv'jer u oči,
Otkle munja munju stiže:
I priteže neštedice
Neman, što se odupire
Bijuć repom na sve strane,
Da je praha oblak gusti

Za čas borce obavio.
Usred boja najljućega
Nagnuo se Prokop k zubru —
Ćutio mu dah je žarki —
I u uho prišapne mu
Jednu riječ; — odmah zubar
Kao satrt k zemlji klone.
Tako pada jednim mahom
Staro deblo, koje čelo
Prkosno je k munji diglo.
Čas k'o mrtav zubar leži
Sklopiv oči, jedva diše;
Tad se dade svezat lako,
Sveca prati kao kozlić.

Tako j' Prokop s đavlom or'o,
Bojak bio s divljim zubrom.

Preveo *D. Boranić.*

*

II. DIO.

POLJACI.

I.

Prijegled poljske književnosti.

I. Staro doba.

Poljaci u svoje neznabožačko doba nijesu (kao ni drugi Slaveni) poznavali pisma; tek pod Boljeslavom Hrabrim (g. 992—1025) krenule su kulturne prilike na bolje. Književni se rad stao zametati, ali ne na narodnom, već na latinskom jeziku. Obrazovanost je širilo svećenstvo, ono je dizalo škole i manastire, gojilo latinsku knjigu, i to analistiku i pjesništvo. Najstariji su kronisti kaluđer Martin *Gallus* († 1113), krakovski biskup Vinko *Kadlubek* († 1223) i *Janko* iz Čarnkova († oko 1384.)

Kralj Kazimir III. († god. 1370) pridruži državi poljskoj Galiciju i osnuje g. 1364 sveučilište u Bavolu, u podgrađu krakovskom, ali je ono brzo propalo. Kraljica Jadviga uda se za litavskoga kneza Jagela i dovede Poljsku u zajednicu s Litvom (g. 1386). Može se reći, da je Jagelo upravo osnovao krakovsko sveučilište g. 1400; za to se ono još i danas zove: jagelovsko. Iz te je škole izišla mnoga učena glava, između ostalih prvi pravi historik poljski Jan *Długoš* (Dlugosz † 1480) i glasoviti Nikola *Kopernik* (1473—1543). Humanizam i izum štampe unapređivali su duševni rad. Sholastički pravac otimaše mah. Na nj se digoše doseljenici Toskanac *Kalimah* i Nijemac *Celtes*, te zavedoše renaissancu u latinskom pjesništvu poljskom. Njihovu nastojanju treba zahvaliti, što se u XVI. vijeku pokrenula i narodna književnost poljska. Ona se polako razvijala; prvi pjesnički pokusi bijahu primitivni i pisani jezikom prostim i neizglađenim.

I pismo se — latinica — tek razvijalo. Izvjesno je, da je red benediktinski još u XIII. vijeku upotrebljavao ćirilicu, no to je pismo skoro propalo. Pravopis poljski s latinskim slovima uredio je otac poljske gramatike Jakov *Parkoš* (Parkosz † 1451).

Književni ostaci poljski iz staroga doba vrlo su neznatni. Od tadašnjega pjesništva nije se gotovo ništa sačuvalo. Tek iz konca XV. vijeka ima sačuvano najstarije povijesno djelo na poljskom jeziku, kronika turskoga carstva „Janczar“ (Janjičar), koju je napisao čovjek sa slavenskoga juga, Mihajlo *Konstanović* iz Ostrovice.

II. Zlatno doba (god. 1548—1600).

Zlatno doba poljske knjige obuhvata vladanje Sigmunda Augusta, Stjepana Batora i prvu polovinu vlade Sigmunda III. Za Sigmunda Augusta konačno je združena Poljska s Litvom (g. 1569). Kralj se odrekao našljednoga prava, sva je vlast prešla u ruke poljskoga plemstva, ustav je postao republikanski s kraljem na čelu, kralj se od sad izbirao, a pri tom je izboru svaki plemić imao pravo glasa. S tim se uredbama izvrgla država poljska („rzecz pospolita“ t. j. republika) vječitim nemirima i nutarnjim razmiricama i potkopavao se opstanak njezin. Vršak svoje moći i slave postigla je Poljska za Batora (1576—1586). Njegovim je trudom osnovano sveučilište u Vilnu.

U ovo je doba poljska knjiga tako lijepo cvala, da se ono zove „zlatni vijek“. Neobični pojav toga sjajnoga, ali kratkoga doba razumije se, ako se uzme na um: trvenje između kralja i plemstva izazvalo je stranačku borbu i književni rad na političkom polju; protestantizam je pridobio već gotovo cijelo plemstvo i bio gotov utamaniti katoličku vjeru; on je osvojio narodnom govoru književno prvenstvo i pokrenuo znatan literarni rad; ljubav prema klasičnim naucima vodila je poljsku plemićku omladinu u inozemstvo, otkle bi se obogaćena znanjem kući vraćala te bi na osnovi klasicizma širila na latinskom i poljskom jeziku prosvjetu među svojim zemljacima. Nije dakle čudo, što se i najraniji rodovi govora poljskoga već u samom početku toliko digoše, da se i danas još za uzorne drže. Dva su pisca velike zasluge stekla oko dotjerivanja poljskoga književnog govora: prozu je usavršio Rej, a pjesnički jezik stvorio je Kohanovski. Obojica su potekli iz Male Poljske, te je govor njihova kraja postao književnim jezikom poljskim.

Nikola *Rej* (Rey z Nagłowic, g. 1505—1569) bio je autodidakt. On je pristajao za reformacijom i pridružio se kalvinizmu. Od njega ima proze, pjesmica i ovećih pjesama. Njegovi stihovi nijesu prava poezija, nego tek rimovana proza. Zbirku epigrama izdade pod natpisom „Zwierzyniec“ (zvjerinjak), a pod kraj života napisa najbolje svoje djelo: „zwierciadło albo żywot poczci-

wego człowieka“ (ogledalo ili život poštena čovjeka), u kojem nalazimo ćudoredne nauke i valjano crtanje plemićkih tipova. — Jan *Kohanovski* (Kochanowski) rođen g. 1530 u okružju sandomirskom obrazovao se u sveučilištu krakovskom, u Italiji i Francuskoj. Vrativši se kući sjedio je na svojoj očevini i tu je ponajviše sve do smrti (g. 1584) i boravio. Njegovi su suvremenici držali, da je on tako veliki pjesnik, kako ga Poljska nikad više ne će imati; no za toliku je slavu on premalo originalan, jer se odviše povodi za staroklasičnim uzorima. Pjevao je na latinskom i poljskom jeziku. Kohanovski je sin renaissance, on se ne ugledava na velikoga Dante-a, njemu se više sviđa meki Petrarca. Od Virgilija i Horacija naučio je, što je lijepo i kako se grade pravilni stihovi. Pjevao je vrlo mnogo, i nema pjesničke vrste, kojom se nije poslužio. Premda ima u njega dara za epiku, ipak osim neznatnih ulomaka nije spjevao nikakve epske pjesme. Kao dramatik odstupa on od prostonarodne komedije i obrađuje pod natpisom „odprava posłów greckich“ (otpust grčkih poslanika) u obliku grčke tragedije prizor iz Ilijade, kako Odisej i Menelaj ištu od Trojanaca, da im se izruči Helena. Ovom je dramom dokazao Kohanovski, da je veliki vještak i da umije podražavati staroklasičke uzore. Najveći je uspjeh polučio u lirici. Njegove su lirske pjesme čarobnom nekom snagom djelovale kroz tri i po vijeka na Poljake. Klasično je preveo psalme Davidove („Psalterz“), pjevao ode, elegije, epigrame, idile („Sobótka“), satire („Satyr“), carmen macaronicum i t. d. Kad mu je ljubljena kćerka Uršula umrla, spjevao je nad njenim grobom divne svoje „treny“ (tužaljke), u kojima se kašto odvraća od staroklasicizma i priprostim glasom narodne pjesme izjadava jade svoje. Umna mu je i puna duhovite šale i bodljikavih epigrama zbirka „fraszki“ (sitnice). Kohanovski je prvi i najslavniji pjesnik poljski sve do Mickjevića.

Našljednici Kohanovskoga zaostaju daleko za njim. Dobar se ukus kvari, a stara mitologija i pomeni iz staroklasičkih radova otimaju mah. Neki pjesnici postaju mistički i asketični te svojim religijoznim pravcem pripravljaju potonju periodu. Mnogo se pisalo idila i satira. U idili su se crtale slike i tipovi iz seljačkoga života, a u satiri iznosile i šibale mahne i slabosti plemstva. — Šimun *Šimonović* (Szymonowicz, g. 1557—1629) ili kako se sam (po grčki) „Simonides“ nazivao, pjevao je latinske ode i poljske idile. Prevodio je Teokrita, Mosha, Virgilija i Ovidija izmjenjujući imena pastira narodnim nazivima. U poznijim radovima uzimao je građu i iz poljskoga seoskog života te se odvažio, da s pomoću idile prigovara mahnama moćnoga plemstva. U tom je poslu bio smjeliji Sebastijan *Klonović* (Klonowicz, g. 1545—1602) ili latinskim imenom „Acernus“ („acer“ znači u poljskom jeziku „klon“, t. j. klen). On je pjevao satire i u njima prekoravao pogrješke i nepravedne zahtjeve poljskoga plemstva.

Klonović je slab pjesnik. — Stanislav *Orželovski* (Orzechowski, g. 1515—1566), premda je bio svećenik, naginjao je reformaciji, pobijao celibat i sam se oženio. Toga radi bi iz crkve izopćen, no kasnije bude pomilovan, te se dâ sasvim na književnost i okrene se u gorljiva borca za katolicizam. Kao polemiku i pamfletistu nema mu para. Najznatnije mu je djelo „apokalypsis“. Poljsko se plemstvo povede za njegovim primjerom i vrati se u krilo katoličke crkve. — Glavni pokretači katoličke propagande bili su Ježoviti. Na čelu im je Petar *Pavenski* (Pavęzki) s nadimkom *Skarga* (g. 1536—1612), pod kojim je općeno poznat. Iznajprije budući kanonik stupi docnije u red ježovitski. Kralj Sigmund III. imenova ga dvorskim propovjednikom. Skargin književni rad obuhvata teologičku polemiku, crkvenu povijest i propovijedi. Osobito se proslavio svojim propovijedima „kazania sejmowe“ (saborske propovijedi), u kojima poput proroka staroga zavjeta opominje poljske plemiće i dovikuje im, da će domovinu uvaliti u sigurnu propast, ako ne krenu drugom stazom. Skargu prozvaše oduševljeni suvremenici zbog snage njegova govora „zlatousti“ (chrysostomus), a protivnici njegovi „duhovnim tirjaninom“ (psychotyrannus). Skarga je najbolji prozaist i najbolji patriot poljski XVI. vijeka. — Povjesnici zlatnoga doba pišu i latinski i poljski. Latinski pisci ili kompiliraju kao *Kromer* ili obrađuju događaje svoga vremena kao *Orželski* i *Heidenstein*. Poljski historici iz obitelji *Bjelskih* (Bielski) pišu kronike. Najstariji je arheolog i etnograf poljski Matija *Strijkovski* (Stryjkowski.) Luka *Gornicki* izišao je na glas s didaktičnim spisom „dworzanin polski“ (plemić poljski).

III. Doba nazadovanja (god. 1600—1763).

Poljska je književnost počela padati pod vladom Sigmunda III. i njegova sina Vladislava IV. († 1648). Pošto je nemirno plemstvo sva prava državna i vlast k sebi privuklo, nastade u državi neka ukočenost, i svako političko razvijanje prestade. U isto su vrijeme prestajale i vjerske razmirice, od kako je katolicizam nadvladao i dokopao se današnje svoje moći. Slavu oružja poljskoga bilježi jedina još vojna Hoćimska (g. 1621), u kojoj su Turci razbiti. Nutarnju slabost države pokazuju pod kraj kraljevanja Vladislavljeva domaći bojevi, u kojima pobunjeni Kozaci pobjeđivahu poljsku vojsku. Za Vladislavom IV. dođe na prijesto Jan Kazimir. Rat se s Kozacima nastavi. Rusi i Švedi provališe u Poljsku. God. 1651 prvi put je poljski sabor s pomoću t. zv. „liberum veto“ razbijen. God. 1654 prestupiše Kozaci k Rusima, a ovi osvojiše svu zemlju do Dnjepra. Švedski kralj Gustav uđe u Varšavu. Pokrajina se gubila za pokrajinom, pače i Turska dobi Podolje, Ukrajinu i godišnji harač. G. 1674 bude Jan III. Sobjeski izabran za kralja. On još jednom osvjetla

poljsko oružje u boju s Turcima g. 1683. pod Bečom. Rusija dobi od Poljske Smolensk i Kijevo. Sa smrću Sobjeskoga (g. 1696) nastaše poljskoj državi još crnji dani. Nemiri u zemlji učestaše, kruna poljska bješe na prodaju, vješt je kupac dobi, a taj je bio August II., Saksonac. Prekasno uvidje plemstvo, da se u novom kralju prevarilo, pa ga skinu s prijestolja i izabra za kralja Stanislava Leščinjskoga; no iza bitke kod Poltave (g. 1709) vrati se August II. Ogorčeno se plemstvo udruži tada u tarnogrodsku konfederaciju i dozva protiv kralja Ruse u pomoć. Posredovanjem Petra Velikoga kralj se s plemstvom u ugovoru varšavskom (g. 1717) nagodi. Od toga časa prestaje samostalnost Poljske. Proces rasula državnoga, koji je zahvatio sve slojeve, jako napredovaše i brzo se izvrši. Iza loše vlade Augusta II. († 1733) nastaše još i gora vremena za njegova sina i našljednika Augusta III. († 1763). Njegovu se izboru Poljaci do duše opirahu, ali bajunete ruske digoše i toga Saksonca na prijesto. U državi poljskoj zavlada nečuvena razvraćenost; sabori se sazivahu, da se odmah raspuste, rasap bješe općen, političke samosvijesti nestajaše.

Nije čudo, što je od tolikoga propadanja državnoga i književnost postepeno nazadovala i gotovo obamirala. Zlo je bilo po narodnu knjigu, što su škole dopale u ruke Ježovitima; jer su oni samo oko latinskoga jezika nastojali, a domaću su knjigu poljsku zanemarivali. Dobar se ukus gubio, književni se sadržaj kvario, kritike nije bilo, znanost ustupi i zamijeni se neplodnim sholastičkim naučnjaštvom. Svi pisci ovoga doba pišu latinski i poljski. Plemstvo govori latinski, u običnom govoru miješa poljske riječi s latinskima i tako gradi makaronski jezik. Kohanovski je samo od šale spjevao makaronsku pjesmu, u XVIII. se vijeku ova vrsta poezije držala za najbolju. U govorništvu panegirstvo ote mah, a heraldika dođe na mjesto povijesti. Pokvareni ukus ovoga doba izbija ponajjače u sceničkim predstavama, dvoru se mile maskerate i balet, a dialozi se školski, u kojima se kršćanski sveci i bogovi s Olimpa naizmjence upleću, rado slušaju. Pored opće nerodice ima ipak i prave poezije. Braća *Zimorovići* pisahu idile, *Tvardovski* epska djela, a *Opalinjski* satire. Kazimir *Sarbjevski* (Sarbiewski) je najbolji latinist svoga vremena; on piše samo latinski, i to tako savršeno, da se kao latinski klasik čitao u školama cijele Evrope, osobito u Engleskoj. Petar *Kohanovski* (Kochanowski, 1566—1620) preveo je Tassov „oslobođeni Jerusalim“ i Ariostova „Orlanda“. Najznatniji su pjesnici Potocki, Kohovski i Morštin; velika je njihova zasluga, što su makaronizam istisnuli iz poezije.

Vaclav *Potocki* (g. 1622—1697) spjevao je junački epos „Wojna Chocimska“ (od g. 1621) u 10 pjevanja; u njemu obrađuje isti historički događaj, o kojem i Gundulić u svom „Osmanu“ pjeva. U Potockoga ima talenta za epiku, ali pjesnik ne zna

građu umjetnički obraditi, nego na prosto poetizira povijest. Njegovo djelo nije epopeja, nego pobjedonosna himna, u kojoj se lirika i epika udružuju. Vespasijan *Kohovski* (Kochowski god. 1630—1699) nepostojan potukač, prometao se u svim švedskim i kozačkim ratovima. Pisao je šaljive i vesele pjesme, sabrane u zbirci „Liryki“; za tim religijozne, od kojih je najveća „Chrystus cierpiący“ (Isus stradalac), trivijalan epos u 5000 stihova; pored toga imadu od njega satiričke sitnice („fraszki“), ljubavne i prigodne pjesme. Bavio se i poviješću, a pod starost je napisao 35 psalama u prozi s natpisom „Psalmodia polska“, gdje probijaju prvi znaci potonjega mesijanizma poljskog. Andrija *Morštin* (Morsztyn, g. 1620—1700) pisaše pod utjecajem francuske književnosti. On je bio dvorski pjesnik i glava francuske stranke u Poljskoj. U krasnoj asketskoj pjesmi „pokuta“ (pokora) udružuje galantni ton s religijoznim osjećajima. Valjano je preveo „Corneill-eva Cida i spjevao vrlo elegantnu pripovijest na osnovi grčkoga mita „Psyche“.

Povjesnici ovoga doba pisahu latinski i poljski, ali se ne izdizahu nad pisanje kronika; znatniji su: P. *Pjasecki*, biskup I. H. *Zaluski*, već spomenuti V. *Kohovski* i Šimun *Starovolski*, koji je nazvan „poljski Varon“, a istakao se kao publicist, K. *Njeśecki*[1]) (Niesiecki) sastavio je znatno heraldičko djelo „Korona Polska“, a Fab. *Birkovski* bio je na glasu kao najbolji propovjednik. Važni su za poznavanje ovoga doba memoari, kojih ima sva sila. Politička se književnost bavi pitanjem, kako da se reformira ustav poljski; začetnici su tome poslu S. D. *Karvicki* i raskralj Stanislav *Leščinjski*. Napredniji Poljaci, prijatelji reforme, kupe se oko Leščinjskoga na njegovu dvoru u Luneville-u i prihvataju duh i odgoju francusku. U reformiranju su najradikalniji I. A. *Zaluski*, frankoman, osnovalac velike knjižnice i Stanislav *Konarski*, obarač pogubnoga „liberum veto“.

IV. Doba kralja Ponjatovskoga (god. 1764—1800).

Iza smrti Augusta III. zavlada u Poljskoj potpuna anarhija. Katarina II., carica ruska, umiješa se u izbor novoga kralja. S pomoću ruskom dođe na prijestolje poljsko Stanislav August Ponjatovski (Poniatowski, g. 1764—1795). U njega je bilo mnogo dobre volje, ali ni malo energije. Patriotska stranka nastojaše, de se ukine „liberum veto“ i da kraljevsko dostojanstvo bude našljedno. Protiv toga se udružiše mnogobrojni nezadovoljnici u konfederaciju radomsku i iskahu zaštitu u ruske carice. Po želji ruske vlade prihvati sabor god. 1768. prijedlog, da se u izbor kralja i u „liberum veto“ ne smije dirati. Kralj pod silu pristade

[1]) Izgovaraj ovo ime s onim *s*, što ga imaju Hercegovci u riječima kao: *sjesti*, *sjeme* (šesti, šeme); komu je taj glas neobičan, može izgovarati „Njesecki“ ili „Nješecki“. Ovo vrijedi dakako i za druge poljske riječi.

na to. Ovo poniženje izazva još iste godine barsku konfederaciju, koja htjede kralja zbaciti s prijestola. Općeni prevrat buknu u zemlji. Rusija i Pruska tobože da umire Poljsku, htjedoše preko granica i u dogovoru s Austrijom izvedoše prvu diobu Poljske (g. 1772). Kralj i sabor ne protiviše se tome komadanju države. Pozniji sabor od g. 1775. oduze kralju pošljednju sjenku vlasti te pod nadzorom ruskim organizira postojano vijeće (rada nieustająca). Pravi gospodar Poljske od sad bješe poslanik ruski u Varšavi, Stackelberg. Među tim se u zemlji javi reakcija. G. 1788. poče se četverogodišnji sabor, koji je uveo mnogu dobru reformu i 3. svibnja 1791. prihvatio nov ustav, kojim se „liberum veto“ ukida, a kraljevsko se dostojanstvo čini našljednim. Rusija je u to vrijeme ratovala s Turskom, i bilo je nade, da će se Poljska još spasti. Ali već godinu dana za tim učini Rusija s Turskom mir i dogovori se s pruskom i austrijskom vladom. Ruske čete uđu u Poljsku. Protiv konstitucije od 3. svibnja složi se targovička konfederacija, koja s pomoću Rusije zahtijevaše, da se stari ustav povrati. Sabora nije bilo, kralj popusti sili i pristupi k Targovčanima. Pod kraj g. 1793 razdijeli se Poljska drugi put; g. 1794 ugušen je ustanak Košćuškoga i zauzeta Varšava, a g. 1795 izvršena je treća i pošljednja dioba, — i tako države poljske nestade.

Sva je književnost ovoga doba isprepletena politikom. Pa kako se politika povodila za francuskim teorijama, tako je i stajala književnost pod utjecajem francuskim. Mnogo je pomagao knjigu poljsku kralj Ponjatovski. Da bi prikrio slabost svoje vlade, promicao je on znanost i umjetnost. Za njegove je vlade osnovana odgojna komisija (g. 1773), koja je znatno podigla poljsku obrazovanost i književnost. Ona je obnovila sveučilište u Krakovu i Vilnu i u malo vremena izdala mnogo valjanih knjiga za poljske škole. Francuski racionalizam i popularna filosofija francuskih enciklopedista u velike su osvajali tadašnje Poljake. Sav se književni rad razvijao po uzoru francuske prosvjetne knjige. Poezije ima malo, oblik joj je dotjeran, najbolja je satira. Pjesnici su ponajviše plemenita osjećanja, ali gdjekoji otrovom zapajaju čitatelje; takav je Kajetan *Vengjerski* (Węgierski, godine 1755—1787), epikurovac i cinik, i od njega darovitiji Stanislav *Trembecki* (g. 1726—1812), ateist i pokvaren čovjek, koji je pjevao za novac, što tko hoće, ali je ukusa bio fina i znao krasno pisati. Jezik mu je jedar, a stil živ i originalan; sam Mickjević se ugledavao u nj. Pjevao je političke pjesme i satire. Između plemenitih pobornika najznatniji je grof Ignjat *Krašicki* (Krasicki g. 1735—1801), biskup varmijski, čovjek svjetske obrazovanosti i zanesen za klasičnu starinu. On je bio pun opširna znanja i pravi racionalist. Živio je ponajviše u Varšavi. Pisao je veoma mnogo, a ljepotom oblika natkrilio je sve svoje suvremenike. Izvrstan je pripovjedač. Stih mu je gladak i elegantan, satiričan

i duhovit. Preveo je Plutarha i Lukijana, izdao je enciklopediju svih znanosti i kušao obraditi povijest poetske književnosti evropske. Heroički njegov epos „wojna chocimska“ prilično je slab, bolje su mu uspjele šaljive epske pjesme. No prava je žica Kraśickoga u satiri, kamo pripada na pr. „Myszeis“ (boj miševa), gdje se u prepirci miševa i parcova ruga poljskom saboru, dalje „Monachomachia“ i „Antimonachomachia“. Od njega ima i krasnih basana i poslanica. Svoje ideje iznosio je u tendencijoznom romanu. Najvaljaniji mu je roman „Pan Podstoli“ (gospodin stolnik) u 3 sveska; prva dva sveska prikazuju idealan tip građanina, a treći uzor poljskoga vlastelina. U romanu „historija“ podruguje se historicima, a u djelu „przygody Doświadczyńskiego“ (pustolovine Dośvjadčinjskoga) duhovito šiba mahne ondašnjega društvenog života. Kraśicki je kušao pisati i karakterne komedije, ali nije uspio. -- Adam *Narušević* (Naruszewicz, g. 1733—1796), biskup lucki, veliki moralist, pun crnih slutnja, proriče u glasovitoj pjesmi „głos umarłych“ (glas mrtvih) sigurnu propast svojoj domovini. Proslavio se kao pjesnik i propovjednik. Bio je neko vrijeme član reda ježovitskoga i prihvatio od njega naduveni i patetički slog. Pjevao je himne, ode, idile i panegiričke pjesme. Kralju Ponjatovskome složio je nebrojene pohvale. Pored svega panegirizma kuca u njega plemenito i pošteno srce, on je Poljak dušom i tijelom. Nesmiljenom satirom šiba tadašnje prilike i odaje govor pun gorčine. Najsjajnije se njegov talenat pokazao u opširnom djelu „Dzieje narodu polskiego“ (povijest naroda poljskoga), u kojemu kritički istražuje prošlost poljsku. Još je napisao biografiju Hotkjevića, sastavio „Taurica“ (opis Krima) i preveo Tacita. Kad je država poljska uništena, obrva duševni bol staroga moralista i baci ga u grob. — Franjo *Karpinjski* (Karpiński, g. 1741—1825), sentimentalan elegik i pjesnik idila, nastojao je, da u nižim slojevima pučanstva raširi francuski pseudoklasicizam. Dioniz *Knjažnin* (Kniażnin, g. 1750—1807), oduševljen rodoljub, pjevao je patriotične pjesme i idile, pisao drame i slagao librete za opere. Stanislav *Stašic* (Staszic, god. 1755—1826), gorljiv pristalica rodoljubive stranke, raspaljivao je političkim svojim spisima ondašnje društvo. Hugon *Kolontaj* (Kołłątaj, g. 1754—1812), veoma darovit i neumoran radnik, reformirao je sveučilište krakovsko, bio najbolji prozaist i najznatniji dialektik svoga vremena. Franjo *Zabłocki* (god. 1754—1821) kušao je, da na novo osnovanoj stalnoj pozornici varšavskoj stvori originalnu komediju poljsku, ali nije imao dosta talenta, da to s uspjehom izvede. Osnivač dramatske škole i pravi utemeljitelj poljskoga pozorišta bio je Vojtjeh *Bogusławski* (g. 1760—1829).

V. Prelazno doba (god. 1800—1822).

Na početku XIX. vijeka iščekivali su Poljaci spas svoj od Napoleona, koji im je dao malo nade tim, što je osnovao god. 1806 „vojvodinu Varšavsku“, ali već god. 1812 nakon nesretne vojne francuske zauzmu opet Rusi tu vojvodinu. Na kongresu bečkom (g. 1815) dobiju Austrija i Pruska veći dio predašnjega svoga posjeda poljskog, a Rusija podigne u svojim granicama „kongresno kraljevstvo poljsko“.

U književnom radu poljskom zavlada neko mrtvilo prvih godina iza treće diobe. No tek što se ljudi opet razabraše, osnovaše g. 1800 „towarzystwo przyjaciół nauk“ (društvo prijatéljâ nauka) u Varšavi, koje je gojilo umjetnost i znanost i širilo u narodu obrazovanost. Pored ovoga društva pokretala je i državna vlast u svoj zemlji reformu u odgoji i naucima. Sveučilište u Vilnu lijepo se razvijalo, u Kržemjenjcu je god. 1805 osnovan licej volinjski, a u Varšavi g. 1816 utemeljeno Aleksandrovo sveučilište.

Književnost ovoga doba nije znatna. Ona je samo nastavak predašnje periode. Radnici njeni nijesu veliki talenti, ali žarkim rodoljubljem i neumornim marom previsuju predšasnike svoje. Rad se njihov drži francuskoga pseudoklasicizma. Versifikatora bilo je mnogo, a pravih pjesnika vrlo malo. I. P. *Voronić* (Woronicz, g. 1759—1829), biskup i docnije primas poljski dostiže u propovijedanju Skargu. U ciklu epskih pjesama htjede da spjeva sudbinu Slavenstva i poljskoga naroda, ali nauma ne izvrši, jer preko trećega ulomka ne dotjera. Istoga je pravca i najveća njegova pjesma „Świątynia Sybilli“ (hram Sibile), neka vrsta elegije nad povijesti poljskom, puna nade u bolju budućnost. Premda je Voronić pseudoklasik, ipak u njegovim radovima izbija i religijozno biblijsko osjećanje. I. V. *Njemcević* (Niemcewicz, g. 1757—1841) pisao je slabe historičke pjesme, a nešto bolje komedije. L. *Ośinjski* (Osiński, g. 1775—1838), slab pjesnik, bio je otržit zagovornik francuskoga klasicizma. K. *Kožmjan* (god. 1772—1856), najbolji pjesnik ovoga doba, pristaje za drevnim klasicizmom, a odbija francuski. Povodeći se za Vergilijevim „Georgikama“ spjeva „Ziemiaństwo polskie“ (poljsko ratarstvo). Dalje ima od njega epigrama, sitnih pjesama i epopeja „Stefan Czarniecki“. — Roman je ovoga doba tendencijozan, sentimentalan i pseudohistoričan. — U dramatici grade pjesnici tragedije po uzoru Racinovu. Rad je obilan, ali slab. Malo se izdižu L. *Kropinjski* (g. 1767—1844), F. *Venžik* (Wężyk, g. 1785—1862) i najbolji između njih A. *Felinjski* (g. 1771—1820). Njegova je „Barbara Radziwiłłówna“ dobro dramatsko djelo. Narodnu komediju poljsku na osnovi klasičnoj stvori napoleonski vojnik i potomak znamenite aristokratske porodice grof Aleksandar *Fredro* (g. 1793—1876). Premda su njegove komedije oblikom zastarjele,

ipak duhovitom šalom i danas još osvajaju publiku; on je u opće prvi dramatski pisac poljski. Fredro nije sistematički učio. U Parizu se zanosio Molièrovim komedijama, pa je vrativši se kući i sam kušao pisati. Prirođeni dar i francuska škola učinili su, te je već prva njegova komedija „Pan Geldhab“ (gospodin Geldhab), prikazana g. 1819 u Varšavi, stekla veliki uspjeh. Iza toga je izdao još 17 drugih komedija, s kojima se vrlo proslavi. U jedared g. 1835 umukne; veli se, da ga je jedna kritika ozlovoljila. Poslije njegove smrti našla se velika literarna ostavština što komedija, što drugih pjesama. Fredro se ugledava do duše u Molièra, ali ne ponavlja njegovih tipova, nego gradi originalna lica i karaktere poljske. On se podruguje podražavanju tuđinstva („cudzoziemszczyzna“ — tuđinstvo), prikazuje bogataša („Geldhab“) i lihvara („dożywocie“ — doživotni prihod), crta ljubavne pletke („mąż i żona — muž i žena, „śluby panieńskie“ — djevojački zavjet) i otima zaboravu staro zamrlo plemstvo („Pan Jowialski“, „zemsta za mur graniczny“ — osveta zbog međašnoga zida). U ostavštini nađene komedije zaostaju do duše za ranijima, ali su i one vrlo dobre („wielki człowiek do małych interesów“ — veliki čovjek, a mali interesi, „dwie blizny“ — dva požiljka, „godzien litośći“ — dostojan smilovanja, „ożenić się nie mogę“ — ne mogu se oženiti). — U znanstvenom radu postalo je sveučilište u Vilnu književnim središtem. Na čelu mu je bio Ivan *Snjadecki* (g. 1756—1830), organisator, profesor i pisac. Glavna mu je struka bila astronomija, a mnogo se bavio i filosofijom. Osam godina bio je rektor vilanskoga sveučilišta. Zastupao je klasicizam i odrešito odbijao njemački idealizam i romantički pravac. S. G. *Linde* (g. 1771—1847) sastavio je u 6 svezaka veliki i znatni rječnik poljskoga jezika. A. V. *Maćejovski* (Maciejowski) napisao je poredbenu povijest slavenskih zakona. — Kritike ovo doba gotovo i ne poznaje.

VI. Mickjevićevo doba (god. 1822—1848).

Pošto je propala država poljska, došli su Poljaci preko novih gospodara u dodir s drugim narodima, a Napoleonove su ih vojne rasule po cijeloj Evropi. Tako se upoznao narod poljski s književnošću zapadne Evrope. To nije dakako moglo ostati bez utjecaja na razvoj poljske knjige, koja se tada razvi kao nikad prije. Najprije u to doba vidimo borbu romantike s klasicizmom. Romantika pobijedi. Ona se sastoji iz početka u prevođenju i u podražavanju stranih uzora, no s vremenom izvija se iz nje novo pjesništvo, potpuno narodno, izvrsne tehnike, motivima obilno i snažno individualnošću. Novo pjesništvo uzima motive iz naroda i prošlosti poljske. Čelovođa mu je u tom poslu literarni historik i kritik Kazimir *Brođinjski* (Brodziński, g. 1791—1835), pravi preteča Mickjevićev. U to vrijeme djeluje u Varšavi i poljsko-

ukrajinska škola prenoseći motive iz maloruskih narodnih pjesama (duma) u poljsku knjigu. Najraniji je pjesnik ovoga pravca Antun *Malčevski* (Malczewski, g. 1793—1826), koji je spjevao krasnu pjesničku pripovijest „Marija“. Osobiti je gajitelj kozačke poezije Bogdan *Zaleski* (g. 1802—1886), rodom iz Ukrajine, savršen umjetnik, lirik, pun subjektivnosti i u epskim radovima. Znamenite su epske njegove pjesme u kozačkom duhu „Duma o Kosińskim“ i „Mazepa“. On je osnovao narodnu baladu poljsku, a dotjeranim i blagoglasnim oblikom svojih pjesama usavršio je poljsku poeziju. Od njega imade i prijevoda iz narodne naše epike. Valjan ukrajinski pjesnik još je Severin *Goščinjski* (Goszczyński, g. 1803—1876). Najznatnija mu je pjesma „zamek Kaniowski“ (grad Kanjovski), u kojoj pjeva krvavu bunu seljačku iz barske konfederacije (g. 1768). Malčevski je orisao plemićku Ukrajinu, Zaleski kozačku, a Goščinjski hajdučku. — Novu historičku školu osnova u Poljskoj Joakim *Lelevel* († 1861), kojega su idee sve do skora u Poljskoj gospodovale. — U sveučilištu poljskom u Vilnu stvorile su se u početku XIX. vijeka različne književne i zabavne udruge. Jedna se od njih zvala „filareti“ i bavila se znanošću i korisnom zabavom. Najznatniji član ove udruge bio je Mickjević.

Adam *Mickjević* (Mickiewicz) rodio se u Zaosju kraj Novogrodka u guberniji Minskoj na badnjak g. 1798. Otac mu je bio sitan plemić i odvjetnik. Od petero njegove djece bio je Adam drugi. Prve je nauke učio u Novogrodku. Napoleonova vojna na Rusiju i s njom skopčane nade svih Poljaka duboko dirnuše mladenačku dušu njegovu. Sav svoj život ostade Mickjević vatren Napoleonist. Iz Novogrodka pođe on u Vilno u sveučilište, gdje je učio filologiju i historiju. Ovdje prvi put zapjeva pristajući još za starim pravcem klasicizma. No brzo ga ostavi i prihvati se romanticizma u duhu njemačkih velikih pjesnika i Engleza Byrona te pjevaše balade i romance. No i romantike se pomalo odreče te postajaše sve realističniji. Nakon sveučilišnih nauka postane gimnazijski učitelj u Kovnu (g. 1818). Tu se zaljubi u lijepu Mariju Vereščakinu, ali bijaše loše sreće, jer je ona za drugoga pošla. Mickjević je mnogo i dugo trpio s te nesretne ljubavi. Sav dotadašnji pjesnički rad izda on u Vilnu g. 1822 u prvoj knjižici svojih pjesama. U drugoj (g. 1823), koju je posvetio nesuđenoj „Maryli“, pjeva povijest nesretne svoje ljubavi u uzvišenoj, ali nedovršenoj tetralogiji „Dziady“. To su raniji Mickjevićevi „Đadi“. Od njih je pjesnik dovršio samo II. i IV. dio, a od prvoga su dijela sačuvani samo ulomci, a trećega nikad ni spjevao nije. Natpis „Dziady“ ne proteže se na cijelo djelo, već samo na drugi dio; to ime znači godišnju narodnu svečanost na drugi dan studenoga u čast mrtvima, poput dâćê u našega naroda. Osim „Đada“ ima u ovoj svesci još lijepa epska pjesma „Grażyna“. Građa joj je uzeta iz vre-

mena stare Litve. Knez Litavor poziva protiv Vitolda njemačke vitezove. Žena njegova Gražina hoće da ga od izdajstva odvrati, a kad ne može, zakrči Nijemcima put. Ogorčeni Nijemci navale sad na kneževski grad. Gražina se naoruža oružjem muževim, svlada Nijemce, ali pada u boju. U vatru njene lomače baci se i Litavor. God. 1822. bude filaretsko društvo raspušteno. Protiv bivših njegovih članova povede državna vlast istragu. S davnašnjim svojim drugovima morade i Mickjević u istražni zatvor. Od okrivljenih budu jedni u Sibiriju prognani, a drugi u nutarnju Rusiju zatočeni. Mickjevića zadesi ova druga kazan. On pođe u Peterburg, a odavde u Odesu, i boravivši tu dulje vremena, zaputi u Krim. Vrativši se u Moskvu izda knjigu soneta, između kojih se ističu prekrasni „Krimski soneti“. U Moskvi dobije pjesnik mjesto u kancelariji generalnoga gubernatora. Tu je spjevao (g. 1827) „Konrada Wallenroda“, najdublje zamišljeno djelo iz mlađih godina. Predmet je i opet uzeo iz neznabožačke povijesti Litve. U „Wallenrodu“ se opaža utjecaj engleskoga pjesnika Byrona. Rusko je društvo Mickjevića veoma ljubazno susretalo. U Moskvi, a kasnije i u Peterburgu upoznao se pjesnik s mnogim znatnim ličnostima, osobito s Puškinom, s kojim je neko vrijeme srdačno drugovao. Za svoga peterburškoga boravka spjevao je jednu samo pjesmu „Farys“. Iz Rusije ode g. 1829 u Njemačku, gdje se sastade s Goetheom, a odanle krene u Švajcarsku i u Italiju. Nastani se u Rimu te općaše s naučnjacima, s umjetnicima i s aristokracijom. Tu se upozna s porodicom grofa Ankvića. Nježna se grofova kćerka Henrieta i on zamiluju, ali djevojački otac nije htio nikako pristati na to, da se njih dvoje uzme. Kad g. 1830 buknе nesretni ustanak u Poljskoj, ode Mickjević iz Rima i ne vidje se nigda više s Henrietom. Od toga se odlaska počinje druga epoha u njegovu životu. Mickjević posveti svu ljubav otadžbini, a ta ljubav njegova dobiva neki mistički oblik. Obrađujući poljsko pitanje ogrće ga u oblik fantastičke drame i poput Goethea u Faustu i poput Byrona u Manfredu ili Kainu zalazi u istraživanje dubokih i teških problema o bivstvovanju i svijesti ljudskoj. Fantastičku svoju dramu zove trećim dijelom „Đada“. To su pozniji njegovi „Đadi“, od kojih se osim ovoga dijela ništa drugo nije sačuvalo. Scenerija je drame realna, a građa je događaj, koji je Mickjević doživio za vrijeme istrage i tamnovanja u Vilnu. Znatne su u tom djelu „osvetna pjesma“, potresna scena, „improvizacije“ i odgovor, kojim Mickjević objašnjuje nesreću poljskoga naroda: kako je Isus Hrist mukom i smrću otkupio svijet, tako i mučenički narod poljski donosi žrtvu za grijehe našega doba. Kad se vrijeme paćenja izvrši, ustat će mučenik od mrtvih i preporoditi sve narode! Poznijim ovim „Đadima“ dodao je pjesnik još krasni fragmentarni umetak „Petersburg“, posvećen ruskim prijateljima. God. 1832 izda Mickjević u Parizu fantastično-mistični spis „księgi narodu

polskiego i pielgrzymstva polskiego“ (knjige naroda poljskoga i potucanja poljskoga), u kojem govori o prošlosti i budućnosti poljskoj. U isto vrijeme, dok je pisao poznije „Đade“, radio je i dovršio (g. 1834) najzrelije i najsavršenije svoje djelo, koje je prozvao „Pan Tadeusz“ (Gospodin Tadija). To je epos u 12 pjevanja, tako lijep i tako dotjeran, da ga Poljaci zovu „poljskom Ilijadom“. To je ne samo najznatnije djelo u poljskom pjesništvu, već zauzima odlično mjesto i u epici čitave Evrope. God. 1834. oženi se Mickjević i prestane pjevati. G. 1839. postane profesor latinskoga jezika u sveučilištu Lausannskom. Iduće godine povjeri mu vlada francuska stolicu slavenske književnosti na collége-u de France. On je prihvati i uze predavati o književnosti poljskoj, o našim narodnim pjesmama i o ruskim književnim prilikama. Ta su predavanja izdana na svijet, i mora se reći, da su zanimljiva, ako i nijesu strogo naučna. U to vrijeme Mickjević postane pristalica „mesijanizma“ ili „tovjanizma“. Novu je ovu sektu osnovao Poljak Andrija Tovjanjski, koji je učio, da Bog u određenim epohama pomaže čovječanstvo svojom ljubavi šaljući mu nosioce Riječi svoje. Što je prije bilo kršćanstvo, to je sad nova Riječ kršćanstvu, a nosilac je te nove Riječi Tovjanjski; čudesa će se zbiti, svijet će se preporoditi, a Francuzi i Poljaci vršit će veliku zadaću u budućnosti. Mickjević je već od rane mladosti naginjao misticizmu, a kad je Tovjanjski obećavao čudesa i kao čudom nekim ozdravio bolesnu njegovu ženu, povjerova Mickjević, da je on odaslanik božji. Katolička crkva izopći Tovjanjskoga, a francuska ga vlada progna iz Francuske. Upravu sekte preuze sad Mickjević. On stade propovijedati i obdržavati zborne molitve vjernih, pače i sa katedre uze širiti religijozne i političke svoje misli. Poradi toga izgubi svoju profesuru. Docnije posta bibliotekar u arsenalu. Kad je krimski rat buknuo, ode on po nalogu francuske vlade u Carigrad, da sastavi legiju poljsku. Ovdje ga uhvati kolera, i on umre 26. studenoga g. 1855. Tijelo je njegovo prevezeno u Pariz, a g. 1890. preneseno u Krakov. — Mickjević je najveći poljski pjesnik, on je pjesnik svjetskoga glasa. Njegova je zasluga, što je poljska poezija postala narodnija, što se otela ovisnosti o stranim književnostima i što se podigla na onu visinu, na kojoj stoje literature naprednih naroda.

U Varšavskom ustanku od g. 1830—1831 svladani su Poljaci. Poljska je izgubila svoj ustav i postala pokrajinom ruskom. Cvijet inteligencije poljske koje zaglavi, a koje se iseli u inozemstvo. Uslijed tih političkih neprilika rascijepi se književnost poljska u domaću i emigrantsku. Domaća je bojažljiva i troma, a emigrantska slobodna i sjajna. Emigrantska književnost traje od g. 1830—1848. Glavni su joj predstavnici dva pjesnička velikana: Slovacki i Kraśinjski.

*

Julije *Slovacki* (Słowacki) rodio se u Kržemjencu g. 1809. Već kao dječak snivao je o tom, kako bi postao veliki pjesnik. Otac mu je rano umr'o, pa je tako Julije ostao na brizi majci, koju je vrlo ljubio. Sveučilišne je nauke svršio u Vilnu. G. 1831. pođe za granicu i ne vrati se više kući. Živio je u Parizu i pri ženevskom jezeru; putovao je po Italiji, a godinu dana i po orientu. Kako je bio ponosit, mnoge je ljude načinio svojim protivnicima. Umr'o je u Parizu g. 1849. Književni se njegov rad raspada u tri periode: u prvoj pjesnik nije originalan, nego slijedi pravac Byronov, u drugoj je samostalan i ispinje se na vršak pjesničkoga svojeg rada, u trećoj se gubi u mističnom tovjanizmu, a pjesnička mu snaga pada. Slovacki je najbolji dramatski pjesnik poljski. On osobito rado crta tamne i tajnovite karaktere, opake ljude i renegate, okrutne i strastvene krvopije. Običnu svjetinu prezire, a slavi i izdiže samo jaka i silovita lica, ljude demonske ćudi. U prvoj periodi izdao je tri sveska pjesama, među kojima se ističu drame „Mindowe“ i „Marija Stuart“ i pjesničke pripovijesti: „Hugo“, „Zmija“, „Bielecki“, „Mnich“ (kaluđer). Druga se perioda pjesnikova počinje s dramom „Kordyan“. Njom je Slovacki htio da previsi Mickjevićeve Đade, ali ih nije ni dostigao. Njegov je Kordijan tek nastavak Mickjevićeva Konrada iz trećega dijela poznijih Đada, tip neobuzdana i nervozna revolucijonarca poljskoga. Pošljednja tri čina iz Kordijana (prizor u katakombama, sužanjstvo i smaknuće) bez para su u poljskoj dramatici. Na Slovackoga je mnogo utjecao Kraśinjski, s kojim je kroz sedam godina lijepo drugovao. Ovaj ga upozna sa simboličkom poezijom. Prema ovoj napisa Slovacki pjesmu u prozi „Anhelli“, punu simbolike, alegorije, tajnoga i pridušenoga bola, donekle filosofiju jada poljske emigracije. Pjesnik traži, kako da prognanicima pomogne, ali ne nalazi riješenja, nego se gubi u mistici vjerujući, da će jadnici bijedom svojom izmoliti narodu spasenje. Za Anhellijem ugleda svijet dražesna idila „w Szwejcaryi“ (u Švajcarskoj), prekrasna pjesma ljubavi, u kojoj pjesnik svoju autobiografiju prikazuje. Veličajna mu je dalje pjesma „Ojciec zadżumionych“ (otac okuženih) u El-Arišu potresna sadržinom, a zadahnuta živom vjerom u Boga i ukrašena slikama iz arapske pustinje. Još je Slovacki htio da staru predaju dohistoričkoga života poljskog dramatizira, no nauma svoga posve ne izvrši, jer je samo dvije takve drame spjevao „Lillu Venedu“ i „Balladynu“. Obje su građene po uzoru Shakespearovu. U Baladini iznosi pjesnik krvnicu ženu, koja od prvoga svojeg zločina u sve dublju propast upada. Premda ovoj drami fali nutarnje jedinstvo, ipak ona zbog osobitih svojih krasota zauzima prvo mjesto u dramatici poljskoj. U Lili Venedi pretresa pjesnik pitanje, što je uzrok, da narodi umiru? i obrađuje u njoj predaju, kako su Lesi udarili na Venede i istrijebili ih. U ovo je vrijeme Slovacki još spjevao prema francuskom ukusu dramu iz

kozačkoga života pod natpisom „Mazepa“. Mickjević nije rado imao Slovackoga. Ova protivština izazove između njihovih pristalica svađu u novinama. Da bi odmastio protivnicima, spjeva Slovacki u duhu Byronova „Don Juana“ junačko-šaljivu pjesmu „Beniowski“, u kojoj bičem satire nemilo udara po napadačima. Sam se pjesnik prikazuje dostojanstven i ponosit ispinjući se poput pećine nad sićušnim burkanjem ostale svjetske čeljadi. S ovim umotvorom dostigao je Slovacki vršak pjesničkoga svojeg rada i dokazao je, da je veliki pjesnik. Iza toga počinje se treća perioda njegova djelovanja. Misticizam ga je osvojio, pjesnik je prihvatio nauku Tovjanjskoga. Živio je kao asket i pustinjak u Parizu. U maniri Calderonovoj napisao je nemarno izrađene drame „Ksiądz Marek“ (svećenik Marko) i „sen srebrny Salomei“. Novu mističku teoriju predočuje u pjesmama „Genesis z ducha“ i „Król-duch“ (kralj-duh). U kralju-duhu uzima građu iz polumitskoga života poljskog i hoće, da u njemu realizira nauku Tovjanjskoga. Zbog tovjanizma omrazi se i s Kraśinjskim, te svoju zlovolju na nj prikazuje u drami „Niepoprawni“; još oštrije udara na davnašnjega prijatelja u pjesmi „wiersz do autora trzech psalmóv“ (pjesma piscu triju psalama). Kasnije se s Kraśinjskim do duše opet izmiri, ali staroga prijateljstva ne bijaše više.

Grof Sigmund *Kraśinjski* (Krasiński) rodio se u Parizu g. 1812. Od rane je mladosti mnogo patio od neuralgije i udilj se nalazio u opasnosti, da oslijepi. Veći je dio svoga života proveo u inozemstvu, najviše u Rimu, Parizu i Njemačkoj. Rano je osijedio i bio u 34 godini gotov starac. Umr'o je u Algiru g. 1859. Otac mu je bio general poljske vojske i gorljiv pristalica ruske stranke. Mladenački njegovi spisi odavaju početnika, pa takva mu je još i oveća historička pripovijest „Agay-Han“. Muževnom se zrelošću odlikuje najprvo njegova „Nieboska komedya“ (nebožja komedija), napisana u Rimu g. 1833. Kraśinjski je u svom radu veoma originalan, a kao umjetnik je metafizik, koji s pomoću umjetnosti najapstraktnije ideje personificira. Svaka mu je pjesma filosofička teorija u slikama, simbolički prikazana. Ako Kraśinjski i nije onako velikoga pjesničkoga talenta kao Mickjević i Slovacki, ipak obojicu previsuje oštrim i bistrim umom. Njegovu simboličku maniru najotržitije iznosi „Irydion“, poluep i poludrama iz povijesti rimskih careva. U njemu pjesnik odgovara na pitanje, kako da se podignu narodi, koji su politički propali, te izlaže, da će ih uskrisiti moralna obnova duha i vršenje zakona božjih. Istoj simboličkoj maniri pripadaju još „trzy myśli Henryka Ligenzy“ (tri misli Henrika Ligence), „Syn cieniów“ (sin sjenaka), „Sen Cezary“ (san Cezarin) i „Legenda“. Misterijozna je i zagonetna alegorička njegova pjesma u prozi „Noc letnia“ (ljetna noć). Kraśinjski je mnogo izučavao Hegelovu filosofiju, te se s njenom pomoći dohvatao odgovora na različna metafizička pitanja, a poglavito je

nastojao oko toga, kako da iz povijesti i propasti Poljske upozna namjenu božju. U tom ga je poslu stigla gotovo ista sudbina, koja i Slovackoga i Mickjevića, tek što ne upade u tovjanizam. Ipak se ni on ne mogaše oteti mističkom utjecaju, te kao pravi mesijanist izdiže narod svoj na dostojanstvo Mesije. Od toga umovanja ulazi nova mistička manira u njegove pjesme; on pjeva o ljepšoj budućnosti, u kojoj će sve narode ljubav vezati, a voditeljica Poljska uvodit će ljudstvo u carstvo božje na zemlji („Przedświt“ — osvitak.) Kraśinjski se od svojih mističkih suvremenika odvaja jedino tim, što restauraciju Poljske stavlja u daleku i neizvjesnu budućnost. A kad mistička i revolucijonarna emigracija ne prestade kopati, dok ne spremi općeni ustanak poljski, Kraśinjski s pravom naslućivaše, da će taj pokret zadati smrtni udarac narodu. Da bi Poljake od njihova pogubna nauma odvratio, lati se pera i stane ih opominjati, neka se čuvaju nesreće, u koju ih romantička njihova politika baca. Političke svoje misli zaodio je on u poetsku formu i izdao (g. 1845) u tri pjesme pod natpisom „Psalmy przyszłości“ (psalmi budućnosti), u tri psalma vjere, ufanja i ljubavi, od kojih je treći najljepši. Ali uzalud mu je bio trud; svršetak zlosretnih buna potvrdi, koliko je Kraśinjski pravo naslućivao. Docnije (g. 1848) spjeva još dva psalma: „psalm żalu“ (psalam žalosti), u kojem pobija Slovackoga, i „psalm dobrej woli“ (psalam dobre volje), gdje svjetuje narod, kako da se spase. Poezija je ovoga psalma uzvišena, iz nje se ore pošljednje riječi domoljubnoga, proročkoga, a donekle i mističkog pjesnika. Što je Kraśinjski preko toga spjevao, manje je vrijedno, kao: „dzień dzisiejszy“ (današnji dan), „ostatni“ (pošljednji), „resurrecturis“ i „niedokończony poemat“ (nedovršena pjesma).

Velika se poezija poljska započinje s „Gražinom“ i s ranijim „Đadima“ god. 1822, a svršuje se poslije 26 godina s psalmom „dobrej woli“ g. 1848. Prvenstvo u tom vremenu pripada Mickjeviću, jednomu od najvećih pjesnika evropskih u XIX. vijeku; do njega dubokom i silnom misaonošću svojom pristaje Kraśinjski, a do ovoga bujnom i sjajnom fantazijom Slovacki. Pored ove trojice pjesničkih heroja ima i drugih manje znatnih pjesnika poljskih ovoga doba. Od onih, koji su živjeli i radili izvan svoje domovine, idu ovamo prijatelji Mickjevićevi Stjepan *Witwicki* (Witwicki, g. 1800—1847), pisac romantičke povijesti „wieczory pielgrzyma“ (večeri poklonika) i Antun *Odinjec* (Odyniec, g. 1804—1885), prevodilac klasičnih djela zapadno-evropske književnosti i izdavač putnih crtica „Listy z podróży“ (pisma s puta). Do njih pristaje Ignjat *Hoćko* (Chodźko, g. 1795—1861), našljednik Mickjevićev na profesorskoj stolici u collége-u de France, pisac pripovijesti iz staropoljskoga života; dalje Hieronim *Kajśević* (Kajsiewicz, g. 1812—1873), svećenik, najbolji onovremeni propovjednik poljski i promicatelj obrazovanosti u prostom na-

rodu, Konstantin *Gašinjski* (Gaszyński, g. 1809—1866), prijatelj Krašinjskoga, pjesnik i novelist, Mihajlo *Cajkovski* (Czajkowski, g. 1803—1885), pozniji poturčenik Sadyk-paša, koji u svojim pripovijestima „Stefan Czarniecki“, „Owruczanin“, „Kirdžali“ i t. d. crta ukrajinski život. Nad ove se suvremenike svoje izdiže grof Henrik *Rževuski* (Rzewuski, g. 1791—1866), darovit pisac, znamenit epik i otržit moralist. U prvo vrijeme on veoma omili publici poljskoj, ali kad kasnije stane Poljacima poricati buduću narodnu eksistenciju i pod kraj života izdavajući zapiske Targovičanina Mihalovskoga u zvijezde kovati konfederaciju Targovičku, vrlo omrzne Poljacima. U svojim spisima pokazivao je zablude i razvraćenost negdašnjega plemstva. Na glas ga izniješe „Pamiątki P. S. Soplicy“ (uspomene P. S. Soplice), pripovijesti u starom stilu iz XVIII. vijeka. U spisima „Mieszaniny obyczajowe“ (moralne mješavine) i „paż złotovłosy“ (zlatovlasi paž) šiba oštrom satirom mahne društva poljskoga. Boraveći u Peterburgu naštampa u „tygodniku (nedjeljniku) petersburgskom“ najbolje svoje djelo „Listopad“ (studeni), roman iz XVIII. vijeka. Ovome romanu nema para u svoj poljskoj književnosti. Slabije su mu poznije pripovijesti „Zamek krakowski“ (krakovski grad), „Rycerz Lizdejko“ (vitez Lizdejko), „Adam Śmigielski“ i dr. Rasuvši svoju očevinu uđe u državnu službu te izdavaše novine „dziennik warszawski“. Iza njegove smrti izišle su „próbki historyczne“ (historički pokusi), u kojima dokazuje, da Poljaci nemaju budućnosti. — Od žena se u ovo doba istakla Klementina *Tanjska* Hofmanova (g. 1805—1845), zaslužna odgojiteljica ženske djece i spisateljica pripovijedaka i crtica za mladež. Narcisa *Žmihovska* (Żmichowska, god. 1819—1876) izdala je zbirku lijepih pjesama pod natpisom „wolne chwile Gabrielli“ (slobodni časovi Gabrijele). — U poljskim je zemljama literarni rad zapinjao i daleko zaostajao za emigrantskom književnošću. U Varšavi je na književnom polju radio Roman *Zmorski* (g. 1824—1867), dobar prevodilac, osobito naših narodnih pjesama. U Poznanju su radili historici T. *Moravski* i A. *Moračevski* (Moraczewski, g. 1802—1855). U Krakovu je nastojao oko poljske književne povijesti M. *Višnjevski* (Wiszniewski, g. 1794—1865), oko historije prava poljskoga Antun *Helcel* (g. 1808—1870), a kao lirik se proslavi E. *Vasilevski* (Wasilewski, g. 1814—1846). U Galiciji se istakao A. *Bjelovski* (Bielowski, g. 1806—1876) historiograf i izdavač povijesnih spomenika poljskih pod natpisom: „historica Poloniae monumenta“ i Lucijan *Semjenjski* (Siemieński, g. 1809—1877), pjesnik, kritik i prevodilac. Žurnalistika je u ovo vrijeme tek u zametku. Do naših dana održao se iz ovoga doba mjesečnik „biblioteka Warszawska“, osnovan g. 1841.

VII. Novo doba. (Od god. 1850).

Iza sjajne periode Mickjevićeve javlja se do duše mnogo pjesnika, od kojih su neki i originalni, ali ni jedan se od njih ne ispinje na pjesničku visinu pređašnje epohe. Pjesnici ovoga doba ne mare za sadašnjost, već vole ulaziti u prošlost, uzvisuju stare i idealiziraju neslavni rad poljskoga plemstva. Najznatniji radnik je Vinko *Pol* (g. 1807—1872), rodom Nijemac. Bavio se filosofijom i geografijom i bio je dosta darovit pjesnik. Na glas je izišao sa svojim prvencima „Pieśni Janusza“ (Januševe pjesme). U njima je on revolucijonarac, koji o maču i krvi tlapi. Savršena su mu oblika „obrazy z życia i podróży“ (slike iz života i s puta), — u toj se zbirci nalaze najbolje njegove pjesme. Ostavivši liriku dade se Pol na epiku i zavede novu vrstu pjesničke pripovijesti pod imenom „gawęda szlachecka (plemićko čavrljanje), u kojoj pisac u starinskom stilu priča o plemstvu i prikazuje poljsku starinu kao neku svetinju. Niz ovih pripovijedaka počinje se s trilogijom „Pamiętniki Benedykta Winnickiego“ (uspomene Benedikta Vinickoga). U istom pravcu pjevao je Pol i epske svoje pjesme, od kojih je najbolja „Mohort“, viteška rapsodija iz vremena kralja Ponjatovskoga. Takvoga je karaktera i pjesma „Wit Stwosz“. I svi kasniji njegovi radovi građeni su u arhaističkom slogu, ali zbog natražnjačke tendencije zaostaju za radovima iz mlađih godina. Pored Pola gajio je poeziju staroplemićkih vremena Ludovik *Kondratović* (Kondratowicz, god. 1823—1862), pod književnim imenom „Władysław *Syrokomla*“, vatren i zanosan pjesnik, pun dubokoga i istinskog čuvstva. Njegove „Gawędy“ omilješe vrlo; najbolja je „urodzony Jan Dęboróg“ (blagorodni Ivan Demborug). Slabija mu je epska pjesma „Margier“, spjevana prema Virgilijevoj Enejidi. Sirokomla je još prevodio i stare latinsko-poljske historike u poljski jezik. Sigmund *Kačkovski* (Kaczkowski, rođen god. 1826), znatan predstavnik ondašnjega romana, takmac Rževuskoga, bio je razborit katolik i napredan aristokrat. Pisao je romane iz suvremenoga života i historičke povijesti iz doba konfederacije barske; pošljednja vrsta mu je bolje uspjela, osobito niz romana pod natpisom „powieści ostatniego z Nieczujów“ (pripovijesti pošljednjega Nečujca). U Lavovu je Kačkovski izdavao žurnal „Głos.“ Karlo *Šajnoha* (Szajnocha, 1818—1868), bio je znamenit umjetnik u historičkom prikazivanju, njegove su povijesne crte dragocjene. Najranije su mu „wiek Kazimierza Wielkiego“ i „Bolesław Chrobry“, a najbolje „Jadwiga i Jagiełło“ u 3 sveska. Premda je Šajnoha od prevelikoga posla izgubio vid, ipak je i slijep još nastavljao književni rad diktirajući u pero. Iz ovoga su vremena „Lechicki początek Polski“ (leški početak Poljske), „dwa lata z dziejów naszych“ (dvije godine povijesti naše) i dr. — Josip *Korženjovski* (Korzeniowski, g. 1797—1863),

profesor književnosti poljske, pisao je drame („Karpaccy górale“ — karpatski gorštaci, „Żydzi“ — židovi) i komedije, no mnogo je bolji pripovjedač. Izvrsni su mu romani „Spekulant“ i „Kollokacya“, a pored ovih imaju od njega još i mnogi drugi dobri romani. On je do duše manje pisao od svoga vrsnika Kraševskoga, ali je brižljivije zaglađivao oblik svojim radovima.

Josip Ignjat *Kraševski* (Kraszewski, g. 1812—1887) rodio se u Varšavi, sveučilišne je nauke svršio u Vilnu i bio određen za profesora poljskoga jezika u sveučilištu kijevskom. Među tim je ova katedra. prije nego li je on zauze, ukinuta. Kraševski ode sad na selo u Voliniju i nastojaše oko gospodarstva i književnosti. God. 1841 poče izdavati časopis „Ateneum“. Pošto se ovaj list nije održao, preuzme redakciju „gazete polske“ i preseli se u Varšavu. God. 1861 stale su se spremati priprave za veliki ustanak poljski. Kraševskoga opadoše u ruske vlade, i on morade (g. 1862) seliti u tuđinu. Namjestio se u Dresdenu, gdje je pisao pod pseudonimom „Bolesławita“. U tom je gradu g. 1879 doživio veliku slavu pedesetogodišnjega svoga rada. G. 1882 povede njemački sud protiv njega istragu, jer se govorilo, da Francuzima izdaje namještanje vojske njemačke. Kraševski bude osuđen i u Magdeburšku tvrđavu zatvoren. Tu stane pobolijevati, i onda mu se dopusti, da smije na jug u blaže podneblje. On pođe u Švajcarsku i u Italiju, ali se više ne oporavi. G. 1887 umre u Genovi. Njegove su kosti kasnije u Krakov prenesene. Osim novinarskoga rada gajio je Kraševski pjesništvo, opću i literarnu povijest, historički i suvremeni roman, dramu i komediju, a pored toga i umjetnost, arheologiju i filosofiju. Kraševski je najplodniji pisac poljski, a pripada i među najplodnije spisatelje svega svijeta i svih vremena; radova njegovih ima do 200 u 500 svezaka! Kod tako golema rada nije čudo, što je pisac kašto zanemarivao formu i premalo pazio na usredotočavanje gradiva. Kraševski je veliki talenat, karakteriziranje mu je savršeno, prikazivanje živo, energično, a često i čuvstveno. U mlađe je dane sastavljao putopise, izdavao filosofičke i literarne rasprave, pisao povijest grada Vilna i spjevao epos „Anafielas“ („brdo vječnosti“, litavski Olimp). Lijepo su mu još uspjele prozom pisane historičke pripovijesti („ostatnie chwile Księcia Wojewody“ — pošljednji časovi kneza vojvode i t. d.) i suvremene povijesti, u kojima pretresa nesklad između ideala i zbilje („poeta i świat“ — pjesnik i svijet, „powieść bez titulu“ — pripovijetka bez natpisa i t. d.). Najbolja mu je pripovijetka iz toga doba „Sfinks“. Još su lijepe aristokratske crte „dwa światy“ (dva svijeta) i pripovijesti seljačke „Latarnia czarnoksięzka“ (čarobna svjetiljka), „Ulana“, „Ostap Bondarczuk“, „Budnik“ (kolibar) „Chata za wsią“ (koliba za selom) i „Jermoła“. U Dresdenu se počinje drugo doba njegova rada. Tu je pisao pripovijetke o suvremenim socijalnim prilikama, iznosio crte o nesretnoj go-

dini 1863 „Dziecię starego miasta“ (dijete staroga grada), „Szpieg“ (uhoda), „Moskal“, „My i oni“ i t. d., gradio je drame za pozorište i izdavao „Rachunki“, godišnja izvješća o različnim granama poljskoga života. U ovo je vrijeme zamislio i veliku osnovu, da poput Freytagovih „Ahnen“ u nizu romana prikaže prošlost naroda poljskoga. Svoga nauma nije posve izvršio, jer je u izrađivanju samo do polovine XVIII. vijeka dospio. Od tih je romena prvi „Stara baśń“ (drevna priča), koja se događa u IX. vijeku. Osim toga imaju od Kraševskoga još historički romani iz doba saske dinastije Augusta II. i III. „Hrabina Cosel“ (Grofica Cosel), „Brühl“ i t. d. i veliko povijesno djelo „Polska w czasie trzech rozbiorów“ (Poljska u vrijeme triju dioba) u tri sveska.

Antun *Małecki* (rođen g. 1821), pisac historičko-poredbene gramatike poljske, objelodanio je dobru historičku dramu iz kmetskoga vremena „list żelazny“ (željezno pismo) i komediju „grochowy wieniec“ (grahov vijenac). Kornel *Ujejski* (rođen g. 1823), darovit pjesnik, izdao je lijepe lirske pjesme „Maraton“, „Skargi Jeremiego“ (tužbe Jeremijine), „Melodye biblijne“. Teofil *Lenartović* (Lenartowicz, rođ. g. 1822), dobar lirik, koji se drži religijoznih i prostonarodnih motiva, Sigmund *Milkovski* (Miłkowski, rođ. g. 1824) napisao je pod pseudonimom T. T. *Jež* valjane romane iz povijesti poljske i iz narodnoga života južnih Slavena: „Handzia Zahornicka“, „Szandor Kowacz“, „Narzeczona Harambaszy“ (harambašina vjerenica), „Uskoki“ i t. d.

Pored velikih zasluga, što ih emigracija ima za književnost poljsku, nanijela joj je ona i grdnu štetu, što je šireći romantičku politiku i revolucijonarne ideje izazvala nesretni ustanak poljski od g. 1863. Pošljeci toga prevrata kobno su zadesili Poljake u Rusiji. Stariji su duhovni rasadnici Vilno, Kijevo i Žitomir propali, cijeli se književni rad stegnuo na Varšavu, a poljskoga je jezika nestalo iz svega javnoga života. Ni u Poznanju nijesu Poljaci bolje prošli; pritisne ih germanizacija, a književnost im je kukavno živarila. Samo u Galiciji bilo je Poljacima bolje. Ovdje je poljski govor u škole i urede uveden, imaju dva sveučilišta: u Krakovu i u Lavovu; osim toga imaju u Krakovu akademiju znanosti i umjetnosti od god. 1873. Pjesništvu ovo novo doba osobito ne prija, jer ozbiljnost života preteže. Najznatniji je pjesnik Adam *Asnyk* (rođ. god. 1838); od njega su „poezye“ u 3 sveska, tragedije „Rienzi“ i „Kiejstut“ i nekolike komedije. Shakespeara su preveli Stanislav *Kożmian* (god. 1811—1885) i Leon *Ulrich* (god. 1811—1885). Vrijedan je spomena također Jan *Lam* (g. 1838—1886), dobar humorist i satirik („Panna Emilia“ — gospođica E.). Od novijih pisaca zauzima prvo mjesto Henrik *Senkjević* (Sienkiewicz, rođen god. 1846), koji se do sad proslavio kao znamenit pripovjedač. On je napisao osim drugih ove pripovijetke s realističnom tendencijom:

„Szkice węglem“ (Skice ugljenom crtane), „Bez dogmatu“ (bez dogme), „Hania“. Prošlost poljsku obradio je i idealizirao Senkjević u romanima „Ogniem i mieczem“ (ognjem i mačem), „Potop“, „Pan Wołodyjowski“. — Eliza *Oržeškova* (Orzeszkowa, rođ. g. 1842), umna je i vrlo plodna spisateljica. Najljepša joj je pripovijest „Nad Niemnem“. Vladislav *Lozinjski* (Łoziński) izdao je prekrasnu pripovijetku „Madonna Busowiska“, Adam *Šimanjski* (Szymański) „Szkice“ (crte), a *Rođevićka* (Rodziewiczówna) „Dewajtys“. A. *Krehovski* (Krechowski, rođen god. 1850) činovnik i urednik novina „Gazeta Lwowska“ napisao je nekoliko lijepih novela i romana. Jadviga *Luščevska* (Luszczewska) napisala je pod pseudonimom „Deotyma“ dosta pjesama i pripovijedaka, koje se cijene. Aleksandar *Głovacki* (Boljeslav *Prus*) obrađuje pored lijepe knjige također feljeton, a Adolf *Digašinjski* (Dygasiński) odgojnu knjigu. Komedija i drama poljska lijepo uspijevaju. Na tom polju imaju neki vrlo zaslužni radnici. Vrijedno je spomenuti historičke tragedije I. *Šujskoga* „Królowa (kraljica) Jadwiga“, „Śmierć Władysława IV.“ (smrt Vladislava IV.) i „Maryna Mniszkówna“ (Marina Mniškova); dobra je drama nepoznata pisca „Przeor Paulinów“ (prior pavlinački) i Adama *Belćikovskoga* (Bełcikowski) „Mieczysław“. Obilnija je od drame komedija. Pravac joj određuje mlađa francuska škola. Znatnije su komedije Vladislava *Okonjskoga* (Okoński, rođ. g. 1849), koji se upravo zove *Švjentohovski* (Świętochowski), Kazimira *Zalevskoga* (rođ. g. 1848) *Ančica*, *Naržimskoga*, *Baluckoga*, *Fredra* (sina) i drugih. U historijografiji se u novije doba istakoše krakovski profesori Josip *Šujski* (Szujski, g. 1835—1883) i Mihajlo *Bobržinjski* (Bobrzyński, rođ. god. 1849), svećenik Valerije *Kalinka* (g. 1826—1886) i poznanjski naučnjak Kazimir *Jarohovski* (Jarochowski, god. 1829—1888). U literarnoj kritici i književnoj povijesti iziđoše na glas: grof Stanislav *Tarnowski* (rođ. g. 1837), Petar *Hmjelovski* (Chmielowski, rođ. g. 1848) i peterburški odvjetnik Vladimir *Spasović* (Spasowicz, rođ. g. 1829). Spasović je napisao najbolju povijest književnosti poljske (u ruskom jeziku). Za etnografiju poljsku veoma je zaslužan Oskar *Kolberg*, koji je u 30 velikih svezaka sabrao pjesme i običaje naroda poljskoga. Ali i u svim drugim strukama znanosti imaju Poljaci znatnih pisaca: tako da se s punim pravom može reći, da poljska književnost i lijepa i naučna stoji danas u najljepšem cvijetu, i to ne samo u našoj monarhiji, već i u Rusiji, gdje je glavno književno središte dakako Varšava.

Napisao Dr. *I. Gostiša.*

II.

Ogledi iz poljskih pisaca.

Aleksandar Fredro.

Nitko me ne poznaje.

LICA:

Marko Zeba, trgovac.
Klara, njegova žena.
Ćeslav, njezin brat.
Slavnicki, major.
Šapica, lihvar.
Kašpar, sluga u Marka.
Marta, žena Kašparova.
Policajni povjerenik, straža, sluge u Marka.

Čin se zbiva u gradu, u kući Markovoj.*)

Prizor prvi.

Klara, Ćeslav, Marta.

(Marta stoji i drži kaput, palicu i šešir).

Ceslav. Pravo je, posve pravo, da muža ljubiš, ne branim ti to, a i ne mislim braniti; no čudim se, što dragovoljno podnosiš lude njegove hire, kojima jednako sebe i tebe sramoti.

Klara. Moj dragi brate, njegovi me hiri vrijeđati ne mogu, kad mi podjedno dokazuju, koliko me miluje.

Ćeslav. Lijepa mi dokaza ljubavi u beskrajnoj nepovjerljivosti! Koliko je Marko i poštenjak, opet nikome ne vjeruje, te misli, da sam on sve u redu drži, a kad njega u kući nema, da sve propada, da ga tada sluge i prijatelji izdaju, a i ti, da mu se trgovina šteti i kuća prosipa. Za to se s puta nikad ne vraća, a da te prije iskušavanjem svojim ne namuči i ne ojadi; i krijući se pod otrcanim plaštem uhođenja svaki čas izmišlja nove uzroke svome izbivanju.

Klara. Istina je. No nije li bolje, kad se izdaje boji, da bojazan umiri, nego li da je zataji?

Ceslav. Ne, ne, to mora prestati. Moje poznanstvo s njim bit će od koristi tebi i njemu. Ta imade li šta u svijetu, što se s ugodnim onim trenutkom isporediti može, kad se iza duga

*) Ova je komedija od starijega Fredra (oca); original je složen u stihovima.

puta vraćamo u krug porodice? Sa svakim kretom točka postajemo nestrpljiviji, drhat nas hvata, srce radosnije kuca, gotovo nedogledne predmete očima hvatamo, a kako tek, kad u sredinu ljubljene čeljadi stupimo? Najprvo ljubazna zabuna i uzajmični pozdravi, za tim suze i smijeh, k tome tisuća neodgovorenih pitanja, žamor, buka, cika; čak i psi priskaču i radosno ževkaju, sve, sve je veselo, kad se srećno kući vraćamo.

Klara. Ah, tko to umije bolje od mene cijeniti! No kako da Marka navratiš? Kako da ga šalom preobraziš?

Ceslav. Smiješno se izgoni smiješnim; bodljivo ujedanje ruga često pomaže, gdje razum ne dostaje.

Klara No Markova nepovjerljivost . . .

Češlav. Baš je smiješna; za to treba, da se i mi istim oružjem poslužimo.

Klara. Samo da ranu još jače ne ozlijedimo!

Ćeslav. Eto! opet se kolebaš, a mome naumu baš postojanstva treba.

Klara. Ta bit ću poslušna.

Češlav. Kako dugo?

Klara. Cijeli dan.

Ceslav. Obričeš li?

Klara. Obričem.

Češlav (se smije). Strepi, neobuzdani Marko! No za čas bit će ovdje; pođi i otpravi djecu iz kuće, da nas ne odadu; samo budi na oprezu i pouzdaj se u me.

Klara. Samo da nam trud ne bude zaludan! (Odlazi).

Prizor drugi.

Ceslav, Marta.

Češlav. A sad da se preobrazim u gospodina Marka. (Meće na se široki kaput i crvenu kapicu, — u ruku uzima šešir i palicu). Tako se on obično nosi.

Marta (se smije). Dà! vjere mi, kao da njega gledam. On će sama sebe spoznati . . . A hoćete li našega gospodina prikazati, kako se vlada, kad je u poslu, tad treba da u govoru vičete, prigovarate, zanovijetate, psujete i bez prestanka rukama mašete.

Češlav. Dobro, dobro. — Ali ti pođi i strogo naredi, da nikomu ne uteče ni jedna riječ, neka svi pamte, da sam ja danas

Marko Zeba i gospodar ove kuće, a njega da baš nitko ne poznaje.

Marta. Već sam rekla i još ću jednom reći. No molim vas, vraća li se i moj Kašpar?

Ćeslav. Oh, moja draga, to ja ne znam. Tek što sam dočuo za novu urotu, koju su skobivši se dvije mudre glave zasnovale, — ili bolje, tek što šam razabrao, kako neki gospodin Remboš, veoma sumnjiv gospodičić, nagoni Marka, da ime promijeni, iste sam noći otputovao, da što prije ovdje budem. — Ali dà, — bio je i neki sluga s njime — tako . . . mlad, stepen.

Marta. To je on!

Ceslav. Svaki čas štogod prevali i prolije.

Marta. To je on!

Češlav. Sve razbija.

Marta. To je on!

Češlav. Sveđer se smije.

Marta. Oh, to je on!

Ceslav. Lica je rumena, malo benasta.

Marta. O nesumnjivo, moj je muž!

Češlav. Bilo je i štete.

Marta. E, budalast je pa budalast, ali veoma pošten.

Ceslav. On nije budalasto opak čovjek, već prava pravcita budala.

Marta (potrči k prozoru). Kakva je to buka? — Naš je gospodin! — Odmah sam ga spoznala.

Češlav (odvlači je od prozora). Idi . . .

Marta. U mundiru!

Ceslav. Idi . . .

Marta. Evo Kašpara!

Ceslav (hvata je za ruku i odvodi). Oh, imat ćeš ga još. (Odlaze).

Prizor treći.

Marko, Kašpar.

(Marko u mundiru, koji mu je prevelik, s crnom perukom i velikim brkovima; Kašpar također s perukom i brkovima, sve se drži tik uz gospodara, pažljivo sluša, kad ovaj govori i svaki se čas smije *hi, hi, hi).*

Marko. Kašpare! — Ja dobro činim, je li?

Kašpar. Gospodine! izvrsno.

Marko. U našoj smo kući.
Kašpar. U našoj.
Marko (metne prst na usta). Ali!
Kašpar (isto tako). Ali!
Marko. Pst!
Kašpar. Pst!
Marko. Nitko to ne smije znati.
Kašpar. Sačuvaj Bože!
Marko. Od domaćih nas nitko nije poznao.
Kašpar. I ne može poznati.
Marko. I žena me ne će poznati.
Kašpar. Ta ni na pameti joj nijeste! (Smije se).
Marko. Beno! (Kašpar se klanja). Na pameti joj jesam, — no ako se ne dovije, ni opaziti ne će . . .
Kašpar. Da ste u mundiru . . . Ta i benasti Bartol nije poznao svoga gospodina! Izvalio je oči (smije se), smijao se i branio nam ući (Smije se). Ali kada ga gurnuste, nekako u trbuh (smije se), lijepo nam se poklonio!
Marko. Valjan časnik.
Kašpar. Bartol?
Marko. Glupane!
Kašpar. Znam, znam, onaj, koji je s vama noćio.
Marko. Svakako, — svojim me je mnijenjem lijepo poučio; njegova je mudrina zamislila cijelu osnovu.
Kašpar. Hm! nije loše glave!
Marko. Vidio je, gdje sam nemiran, — kako bi i svaki drugi bio, koji već drugu godinu u tuđini boravi, a u kući mu mlada žena pod Božjom zaštitom.
Kašpar. Kao i moja Marta, je li?
Marko. I premda kao ptica nalijećem, da nenadano osvanem, slaba mi je od toga korist, jer me uvijek netko ili opazi ili čuje, a ako se i kradom kod susjeda navratim, opet to netko, nekako, negdje mojoj ženi oda. Jednoć sam pače i smrt svoju pismima oglasio, ali i od toga sam samo kvrgu na glavi iznio, dok sam pod vratima prisluškivao: vrata su se rasklopila, pas je zalajao, žena nije čitala, i sva se tajna u tren rasplinula u ništa. I od onoga povratka nijesam bio dosta pametan, kako bih zgodno udesio, da obaznam, što se u kući zgađa, dok me ovaj valjani čovjek svojim savjetom ne pomože; dao mi je svoj

putni list, u svoj me mundir obukao, i od mene Marka Zebe, trgovca, učinio . . .

Kašpar. Takvoga vraškog deliju! (Smije se).

Marko. Kašpare, kad gospodin govori, valja da šutiš. Odvezem se, dođem amo u grad, stupim pred đeram kao Jan Remboš, kao bivši konjanički satnik, kazujem svoje ime, a stražar, premda me odavno već poznaje, upisuje Jan Remboš.

Kašpar. Onaj, onaj nakriva nosa? . . . (Smije se).

Marko. I što je najsmješnije, vojnik stupa preda mnom: bat! bat!

Kašpar. Kao pred generalom. Pa šta je tu smiješno, on tako mora. (Smije se).

Marko. Dokazao sam dakle, da me u gradu nitko ne poznaje, da me u kući nitko ne poznaje . . . No čuješ li, Kašpare: ako me odaš!

Kašpar. O! zar sam ja bluna kakva?

Marko. Ma da i ženi samo?

Kašpar. A da!

Marko. Tko sam ja?

Kašpar. Marko Zeba.

Marko. Tko? ti zvekane!

Kašpar. Ne . . . Remboš, Marko Remboš.

Marko (uhvati ga za uho). Marko?

Kašpar. Jan, Jan, gospodine.

Marko. Molim te dakle, pamti sad.

Kašpar (hvata se za uho). Sve, sve će biti, kako je vaša volja.

Marko. Ako te tko saleti molbom, prijetnjom, pesnicom, ako te do mrtva namuči, ako ti ja sam zapovjedim, pače ako te i prisiliti ushtjednem: hoćeš li reći, tko sam?

Kašpar. Volim se ugušiti, volim . . .

Marko. U kratko, da suviše ne govorimo, ako odaš, da sam ja — ja, prósvirit ću ti tane kroz glavu.

Kašpar. A ja, ja?

Marko. Kako jaja?

Kašpar. Što prtljate!

Marko (ljutito). Prtljam, prtljam?

Kašpar. Ta dà.

Marko. Želiš li dobiti po leđima?

Kašpar. Ne želim.

Marko. Šta hoćeš dakle?

Kašpar. Ja, dali sam ja ili nijesam ja?

Marko. Kukavna glavo! Sluga ćeš biti konjaničkoga satnika. Kako se onaj u njega zove?

Kašpar. Kašpar kao i ja. Može biti, da mi je rođak.

Marko. Zovi se dakle i ti Kašpar; bar ću biti siguran, da smetnje . . .

Kašpar. Šta brbljate! Zar sam ja umom šenuo! Od kad pamtim, bio sam Kašpar. Čemu da se sada tek tako nazovem?

Marko. Govori tu pametno, a budala ostaje budala. (Kašpar se klanja). Kašpar si, Kašpar u mene, a ne onaj Kašpar ondje, koji se Kašpar zove.

Kašpar. Sad već znadem, znadem, — mudroj je glavi jedna riječ dosta.

Marko. Čuj, je li sve pravo? (Okreće se pred njim). Izraz lica? — Šta? — je li vojnički?

Kašpar. Kao u Holoferna!

Marko. A pogled?

Kašpar. Kao u divljaka.

Marko. A govor?

Kašpar. Poput groma! prava strahota.

Marko. A brkovi?

Kašpar. Kao da su baš rođeni vaši!

Marko. A peruka?

Kašpar. Kao prikovana!

Marko. Sad ću ženu svoju posve iskušati; ali jao! jao!

Prizor četvrti.

Marko, Kašpar, Marta.

Kašpar (povlači ga za skut). Pst! — gospodine! — Marta.

Marko (Marti). Gospojice . . .

Kašpar (na samo Marku). Gospojice! šta govorite? To je moja žena.

Marko. Šuti!

Kašpar (kao prije). Ta bar ja to moram znati.

Marko (u uho Kašparu). Šuti, jer ću te prodrmati! . . . (Marti). Izvolite javiti gospođi, da je čeka konjanički satnik Remboš, koji je moli, da na čas amo dođe.

Marta (otimajući se smijehu). Rembоš? — konjanički satnik?

Marko. Dà.

Marta. A taj?

Marko. Sluga u pratnji.

Marta. Samo to! (Odlazi smijući se).

Prizor peti.

Marko, Kašpar.

Kašpar (u čudu). Smije se.

Marko. Smije.

Kašpar. No čemu?

Marko. Valjada tebi.

Kašpar. Jer ne zna, da sam joj muž? (Nakon kratkog razmišljanja). A okladio bih se, da su joj oči o mene zapele. Evo što čovjek dočeka, kad u ovakom stanju putuje; i svoju ženu zaluđuje!

Marko. Vrlo me veseli, Kašpare, što kao hromi vrag . . .

Kašpar. Hromi? (Smije se).

Marko. U svojoj kući sve razmotriti mogu, što se u njoj zgađa.

Prizor šesti.

Klara, Marko, Kašpar.

Kašpar (povuče ga za skut). Pst! gospodine! gospođa.

Marko. Tiho!

Klara. Gospodin satnik, ako se ne varam (Kašpar se smije, premda ga Marko znakovima od toga odvraća), želi govoriti s mojim mužem.

Marko (tiho Kašparu izvrćući mu ruku), Kašpare, ja te molim! (Klari) Dà, s mužem.

Klara. Izvolite sjesti. (Sjedaju. Kašpar stoji za Markovim naslonjačem). Muža mi nema kod kuće.

Marko. Znam.

Klara. No skoro će doći.

Kašpar (se ne može više svladati i prsne u smijeh). To neka đavo strpi.

Marko (Klari). Dozvolite. (Ustaje, hvata Kašpara za jaku i odvodi ga kroz vrata. Kašpar se za čas opet tiho vraća, stane

iza naslonjača i zatiskuje usta, da se ne smije. Marko sjedajući). Čujem.

Klara. Moj je muž . . .

Marko (na samo). Ništarija!

Klara. Za cijelo . . .

Marko (na samo). Čekaj!

Klara. S vama . . .

Marko (na samo). Skupo ćeš mi platiti taj smijeh.

Klara. Već poznat?

Marko. Gospodin Zeba?

Klara. Dà.

Marko. Gotovo od kolijevke; za to ću koje vrijeme u njegovoj kući probaviti . . . ako, gospođo, dozvolite?

Klara Učinite, kao da ste kod kuće. (Kašpar objema rukama zatiskuje usta).

Marko. Zadržat ću se ovdje nekoliko dana.

Klara. I nedjelju dana, ako treba.

Marko. Imam u sudu važnu parnicu, a nikoga tu ne poznajem. Savjetom gospodina Zebe vrlo ću se koristovati. (Iza kratke šutnje). On je valjan čovjek!

Klara. Moj muž?

Marko. Zar nije možda valjan?

Klara. O, veoma, veoma, sto puta ću to ponoviti.

Marko. Dakle ga ljubite? . . . Živite li sretno s njim?

Klara. I tome se pitanju ne malo čudim, jer baš uljudno i razborito nije, kad tko u svu silu hoće, da tuđe prilike istraži. Ipak nemam, što da tajim; dà, moj se muž sveđer stara, da mi život zasladi. Pa kako znade, da ljubav bez povjerenja u ženidbenoj udruzi samo bojazan, prepirke i ljubomornost donosi, on na stanovitom temelju međusobnoga povjerenja gradi mir kućni i sreću našu. A to i pravo čini, jer što vrijedi ljubav, koja pretjeranim nadgledanjem uzvraćanje sprečava? Smije li tko drugoga prijateljem nazivati, kad se sve boji, da ga ne izda? Moj muž ne traži slave u mrskom tom zanatu, koji svaki dobar uspjeh sebi posvaja. Ta šta će ženu većma ojaditi, nego kad udilj čuje, da krepost njena, neokaljana joj čast, dobrota, pače i strpljivost, kojom toliko svlada, nijesu no zasluga često i najbudalastijega muža? Prema tomu dakle žena sama sobom ništa i ne vrijedi: (ironički) pa da nema muža, njezin bi dio bila sramota.

Marko. Lako je nemarnu ovako raspravljati, no tko se sam čuva, kako vele, njega i Bog čuva.

Klara. O, tko varati želi, lako će prevariti; a obično slabo vidi, tko na sve pazi.

Marko. No još manje vidi, tko oči zatvora.

Klara. Od obje ove krajnosti čuva se gospodin Zeba. (Kašpar se uzdržava od smijeha).

Marko. Gospodin je Zeba dakle uman muž?

Klara. I rijetkih vrlina: premda sa mnom i radost i žalost dijeli, ipak mi ne dodijava zlovoljom i usovnošću muškaračkom, tim zlom, što je gore od najjezičnije kavge, jer ako ga prekinuti želiš, treba da se po čitave ure domišljaš, dok mu slučajno na uzrok naiđeš. A često se i to dogodi, da zbog nemarne i lude služinčadi, što se opio ovaj ili pogriješio onaj, pače i za to, što kiši, te su snopovi pokisli, — kad nema baš na koga, muž se ljuti na ženu. Pa i zanovijetanja, što je jednako ružan običaj, moj muž ni malo ne poznaje. (Kašpar prsne u smijeh uz uho svomu gospodaru).

Kašpar (smijući se). Ta šta govorite, gospođo!

Marko (poskoči sa svoga mjesta). Na polje, lopove!

Kašpar. Ni pisnuti ne ću.

Marko (hvata ga za jaku). Na polje!

Kašpar (otima mu se). Više se ne smijem.

Prizor sedmi.

Klara, Marko, Kašpar, Ceslav.

(Marko drži Kašpara za jaku i ostaje časak u tom položaju. Obojica stoje sa strane i ne svraćaju oka sa Česlava, koji kao da ih ne vidi, dolazi ispred njih i govori s Klarom).

Česlav. Neka bijes sve nosi! šta se tu ne zgađa! Gospodar iz kuće, a nevolja u kuću. (Baca šešir na sto). Sve je krenulo naopako! Nigdje reda ni poretka, svatko ide, kud ga volja, a da se bar jedna duša prene, pa da katkad tu ili tamo malko pri-gleda! Kamo sam ne dospijevaš, tu ti se već đavo ugnijezdio!

Marko (ispušta jaku). Čini mi se, da se već i po cijeloj kući razmeće.

Ceslav. Nadglednik se sklonio u hlad i hrče, sunce mu smeta; tesar sanano teše, a stolar se kao sablast vucinja; gospodin zidar u krčmi u mjericu gleda, a staje još do sad nije

svršio. I ovaj je zid imao da probije i zidove okolo da zamaže; poklade su na vratima, a dvorana ne će biti gotova.

Marko (nepomično motri Česlava. S Kašparom govori na samo do pod kraj prizora). Kašpare, šta je to?

Kašpar. Vaš kaput.

Marko (sve plašljivije). Kašpare!

Kašpar. Gospodine?

Marko. Šta je to?

Kašpar. Vaša kapica.

Česlav. Prava pokora božja! Koliko i jasno govorim, nitko me ne razumije. Rekao sam im, da voćnjak isijeku, gdje će kupaonica doći, a oni su po miloj volji lijevo i desno sjekli, te sad ostali sami panji i orasi.

Kašpar (povlači Marka za skut). Gospodine, ono je vaša palica, ja je dobro poznajem.

Marko. Kašpare!

Kašpar. He?

Marko. Kašpare!

Kašpar. Gospodine?

Marko. Šta se tu dogodilo? Srce me nešto boli.

Kašpar. Stisnut ću vam glavu.

Marko. Glupane! (Kašpar se smije). Ne smij se.

Kašpar. Dobro.

Marko. Šuti.

Kašpar. Ni pisnuti ne ću.

Česlav. Jučer sam napokon prodao majur za brežuljkom.

Marko. Oh! (Upire se o Kašpara i stoji zapanjen do kraja prizora).

Česlav. Zaisto u bescjenje, no što mi je trebalo raditi? Sad ću bar jedared te proklete dugove podmiriti. Pođimo sve sračunati, da vidimo, hoće li što ostati!

Klara. Bolje bi možda bilo . . .

Česlav. Bilo bolje ili ne bilo, što se dogodilo, dogodilo se. — Sad ni đavo ne pomože! (Odlaze na desno u sobu).

Prizor osmi.

Marko, Kašpar.

Marko (iza duge šutnje). Ha! jesi li čuo?

Kašpar. Jesam.

Marko. Jesi li vidio?

Kašpar. Jesam.

Marko. Dakle je majur? . . .

Kašpar. Prodan.

Marko. A ja, ja sam šutio! Sve sam slušao i sad još ovdje stojim! Staju, dvoranu, voćnjak, majur . . . još i ženu moju . . . (hoće da otvori vrata). Zatvoreno. (Kuca). Hej! gospodine! do bijesa, gospodine! Ne čuje. (Ironički). Oglušio siromah. (Kuca). Uzalud kucam; ćemu da sluša? zar mu je zlo! . . . (Kuca vrlo ljutito). Hej! do bijesa! Ali čekaj, još mi ostaje vremena, da ulovim tu finu ptičicu; možda ćemo još šta doznati. (Kašpar zamišljen stoji, kad u jedared prsne u smijeh). A šta će to?

Kašpar (smijući se). Oprostite . . . molim . . . jer . . . o moj Bože! . . . novi je gospodin na vas nalik kao jaje jajetu: jednako hodi, grdi, psuje i gotov, da lijema.

Marko (ga hvata za prsi). Smiješ li se?

Kašpar. Ni pisnuti ne ću. — No iskreno priznajem, da i sam sebi ne vjerujem, koji li je od gospode moj gospodin, pa se na to sad ni za što ne bih zakleo.

Marko. Znam, znam, kakav si mudrac; ali mene ipak poznaješ.

Kašpar. No vi ne znate, da sad svatko, kome zatreba, može preuzeti vaš lik, kad ga se sami odrekoste.

Marko. O . . . o . . . o . . . kakve su to šale!

Kašpar. Sad su šale baš na vrijeme!

Marko. Otkle ti to znadeš? govori. (Sili se, da se smije.) No to je samo čavrljanje.

Kašpar. Meni se jedan parakuvar, čovjek vjere dostojan, u Gdanjskom kleo, da mu je stari neki mazgar pripovijedao . . .

Prizor deveti.

Marko, Kašpar, Šapica.

Šapica (se polako uvlači). Ljubim ruke, sluga sam najponizniji. I vi se svratiste amo u ovaj kraj. Nemam sreće, da me poznajete, znadem, znadem. No moga braca, njega dä.

Marko. Koga? Kako?

Šapica, Sve ću odmah reći. No izvolijeva li sa mnom govoriti milostivi gospodin Remboš.

Marko. Hm? — Dä, dä.

Sapica. Jan?

Marko. Hm? — Dà, Jan.

Šapica. Konjanički satnik?

Marko. Jest, jest.

Šapica. Imam ovdje njegovu obaveznicu, malenu obaveznicu.

Marko. Moju? Jeste li, gospodine, poludjeli?

Šapica (uzmičući pokazuje). Potpis je vlastoručni. U Poznanju vam je moj bratac, gospodin Gervaz Šapica, dao po sto žućaka . . .

Marko. Sto žućaka!

Šapica. Tri puta.

Marko. Tri puta! Meni?

Šapica. Naš je dakle posao čist i jasan, i vi ćete platiti ljubazno tih tri sta dukatića.

Marko. Ja, ja?

Šapica. Vi, vi.

Marko. A! sad već znam — nijesu to moji dugovi. (Vodi ga na stranu). Čujte me, gospodine . . . čujte . . .

Šapica. Šapica je na uslugu.

Marko. Gospodine Šapica: lijepo je imati tri sta dukata, a to ni malo ne sumnjam, da ste pošten čovjek; ja ću vam dakle dati . . .

Šapica. Ako samo važe? (označi to rukom).

Marko. Najvažniji dokaz svoga povjerenja dat ću vam; — ja ću vam potajno priznati (odvodi ga još dalje — Kašpar ide za njima): Ja nijesam Remboš.

Šapica (ironički). Tako?

Marko (osvrće se). U osobitoj namjeri uzeo sam to ime.

Šapica. A razboritost vas je potakla, da ga sad na prečac promijenite.

Marko. Pst!

Kašpar. Pst!

Marko. Tiše govorite. Ja sam vam se povjerio, a za uzrok ne pitajte, već gledajte, da odete, jer biste mogli smetati.

Šapica. Zaisto?

Marko. Sad više nemate razloga, da amo još dolazite.

Sapica. Vi nijeste Remboš? . . .

Marko. Tiše!

Kašpar. Tiše!

Šapica. Jeste li?

Marko. Ni riječi!

Kašpar. Ni da zinete.

Marko (odvodi ga na drugu stranu. Kašpar stupa za njima). Čuju nas. — Nuder, napišite pismo u Lavov; satnik će, čim pismo primi, isplatiti svoj dug do krajcare. A sad pođite i kazujte svakome, da ste vidjeli Remboša. (Šapica se stane smijati. Kašpar ga isprva u čudu gleda, za tim se i on počne smijati). Za što se smijete? (Ljutito prema Kašparu). A šta se ti smiješ?

Šapica. Veseli ga kao i mene dosjetljivost njegova gospodara. Za koga me držite? — Zar nemam dosta pameti, a da se od srca ne nasmijem lukavom vašem izgovoru? Ja vas ustopice već od Poznanja slijedim.

Marko. Ja nijesam bio u Poznanju.

Šapica. Nemojte petljati.

Marko. Ali kad vam velim, da moja namjera . . .

Šapica. Tko za to pita? Tu je, gospodine, vaša obaveznica, platite, pa mir i Bog.

Marko. Ja ne ću platiti.

Šapica. Vi ćete platiti.

Marko. Nosite se do vraga!

Šapica. Ne kopajte trica!

Marko. Na polje!

Šapica. Platite.

Marko. Na polje!

Kašpar. Na polje!

Šapica. Poći ću, kad ptičicu očerupam.

Marko. Tornjajte se, dok ste čitavi, još vam jednom velim. Tražite Remboša, ja se zovem Zeba.

Šapica. Bili zeba ili češljuga, ptičica ste u mojoj krletki. Ovaj sam čas vidio u uredu novi vaš putni list. Uzalud vam je dakle svako ševrdanje, platite, da ne dangubim.

Marko. A, to je već odviše! — Odmah ću vas ovdje naplatiti. Kašpare! Baci ga niz skaline!

Šapica. Uhitni list imam u džepu.

Marko. Kašpare! na polje s njim! (Odlazi u sobu na lijevo).

Šapica. Čekajte! Zatvor će vas već preobraziti! (Rve se s Kašparom, izlaze, — iza vrata čuje se, kako netko pada).

Prizor deseti.

Kašpar.

(Ulazi pridignute jake, izvrnute i nakostriješene peruke. Opravlja se i čisti odijelo).

Sam bijes, a ne Šapica! — Uh pfi! — Neka ga đavo nosi! — (Smijući se). Ja njime htjedoh omahnuti, a on je sa mnom omahnuo. Gotovo glavom ne probih vrata, ali se krepko još oduprijeh. (Pokazujući). Ja ovako — on onako — i kako ga gurnuh! — sve mi noge ostaše u visu. Tko bi mislio, da je taki mršo . . . Pfi! i leđa mi je šakom isprebijao. No strašivica ostaje strašivica! pa kako to svijet još ne vidje: (smije se) izadr'o je preskačući po četiri skaline, da se sve pušilo. (Smije se).

Prizor jedanaesti.

Kašpar, Marta.

Kašpar (sa strane). Ha! Marta; sad ću je po volji ispitati. Marta! ljubiš li svoga muža?

Marta. Ah! za što da o tom govorim, što je nekad bilo?

Kašpar. Bilo? dakle nije više?

Marta. Kako bi još bilo, kad je moj muž otišao na drugi svijet?

Kašpar. Što? što? Kašpar Vrčević?

Marta. Nije više živ! nije!

Kašpar. O, pfi, pfi! . . . što govorite! (Sa strane). Kako mi srce kuca! (Iza kratkoga razmišljanja stane se smijati i za svakim se daljim odgovorom Martinim sve jače smije). To je netko slagao! Ali slagao, kako treba.

Marta. Oh ne!

Kašpar. Nije slagao?

Marta. Oh, ne!

Kašpar. Ona vjeruje!

Marta. I toliko je patio!

Kašpar. Patio?

Marta. A nije bio kriv.

Kašpar. Umr'o dakle?

Marta. Umr'o.

Kašpar. Kašpar?

Marta. Kašpar.

Kašpar (podboči se i grohotom se smije. Sjeda i sve slabijim glasom.) Jao! . . . strašno! . . . nestalo me! . . . joj! probada! . . . oh . . . oh . . . u pomoć!

Marta. Ta bila sam onaj čas tamo, vidjela sam. (Plače).

Kašpar (podrugujući se). Što si vidjela?

Marta. Kako ga objesiše.

Kašpar (skoči naglo). O, o! pfi, pfi! ružna šala, pfi, pfi! gadna šala; od toga se ne zbija šala.

Marta. Bijednik je na oči svoje Marte poginuo . . . (Marta plačući nastavlja, a Kašpar biva sve žalosniji). S Bogom, ženo, reče. — S Bogom, rekoh ja — za tim ga . . . položiše . . . u zemlju . . . (jecajući) duboko . . .

Kašpar (plače u sav glas). Jadnik! (Za čas se stane smijati). A za što ja plačem? I mudrac je kašto budalast; (na samo), a sad da vidim, je li me žena ljubila. (Marti). Pst, ne plači, draga, utješi se, i tvoj će muž jednoć uskrsnuti od mrtvih.

Marta. Kako je dobra duša bio!

Kašpar. Znadem, takih malo ima.

Marta. Nikad nije htio, da bude mudrac . . .

Kašpar. Bilo ti je uza nj dobro.

Marta. Ne mogu reći, koliko za njim žalim.

Kašpar. Naplatio ti Bog! Strahovita i ogromna tvoja žalost strašno potvrđuje, da si bila i da jesi dobra ženska; čuj me dakle, udovice Kašpara Vrčevića: ja ću se tobom oženiti.

Marta. To ne može biti.

Kašpar (zadovoljno). A za što ne?

Marta. Jer sam srce i ruku drugome već obrekla.

Kašpar. Kome? Nevrijednice!

Marta. Bratu mlinara Blaža.

Kašpar. Kada?

Marta. Još za života pokojnoga mojeg muža.

Kašpar. A pfi! — I ti ga ljubiš?

Marta. Ljubim.

Kašpar. I ljubila si ga?

Marta. Ljubila sam ga.

Kašpar. Dakle si Kašpara varala?

Marta. Ah, što sam drugo mogla činiti!

Kašpar (ljutito). Marta!

Marta. No oprostite, gospodine, ja moram ići.

Kašpar. Čekaj!

Marta (odbjegne). Adje.

Kašpar. Nevjernica! razmrskati! udavit ću je! (Bježi za njom. Major ga ustavlja na vratima).

Prizor dvanaesti.

Major, Kašpar.

Major. Je li gospodin kod kuće?

Kašpar (hoće da ide). Dä.

Major. Gdje?

Kašpar. Ovdje.

Major. Gdje?

Kašpar (hoće da ide). Ondje.

Major. Zamoli ga, da amo dođe.

Kašpar (se okrene i zove). Gospodine!

Major (ga gurka). Idi i ne viči.

Kašpar (hoće da ide). Nemam kada.

Major (ga gurne k vratima). Tupane! Požuri se!

Kašpar. Idem, idem. — Baš je čemu! — Za što se ljutite? (Odilazeći). Za cijelo je to opet nekakva šapica; dokle će nam ti gosti dodijavati!

Prizor trinaesti.

Major (vadi pismo i čita).

Jan Remboš, trideset godina, jak i visok, plave kose, zavrnuta nosa, ćorav, kad mu baš ustreba; često se oblači u mundir naše pukovnije, pa te naš pukovnik moli . . .

Prizor četrnaesti

Major, Marko, Kašpar.

Major (sa strane). To nije on — šta znači to? Sasvim je drugoga rasta. (Marku). Oprostite, druže, mala je smetnja. Major sam Slavnicki, stanujem u ovom kraju i premda više ne služim, sveđer se još osjećam vojnikom. Jučer sam primio opis razvikanoga nekog kartaša. Taj se bezobraznik oblači u mundir naše pukovnije, one pukovnije, u kojoj sam ja nekad služio, i koja s pravom traži, da joj i sad još branim čast i ime. Nema sumnje, da smo obojica dužni, da neokaljan očuvamo biljeg staleža na-

šega. (Marko se sve više smućuje). Kad sam dakle danas iz daleka vidio, kako ste s nekim išli, rekoh u sebi: možda će mi slučaj na ruku biti, i tko zna, ne će li mi taj lopov u šake pasti. Idem, pitam, i eto — svatko mi veli, da u istinu onaj nitkov Remboš ovdje boravi.

Kašpar. Što? Remboš, Jan? to je moj gospodin! moj se gospodin tako zove. Konjanički je satnik, putuje iz Poznanja . . .

Marko (na samo Kašparu). Okamenio se! Raspukao se dva puta!

Kašpar. Jer sam ime kazao . . .

Marko. Šuti, prokleti Kašpare!

Kašpar. Ta šta ja radim?

Marko. Hajde Kašpare, moj Kašpariću, molim te, nosi se, jer ću ti inače zube izbiti.

Kašpar (sažima ramenima). Idem, odlazim, idem. (Odlazi).

Prizor petnaesti.

Major, Marko.

Major. Šta je to?

Marko. Ništa, ništa, to nije tako. (Na samo). Evo nove nevolje!

Major. Pa ipak?

Marko. Prokleti Kašpare!

Major. Gospodine, na stvar: tko ste vi?

Marko. Tko? — Ja nijesam Remboš.

Major. Hm! Tko jedno ime niječe, prima drugo; kako se dakle zovete?

Marko. To se nikoga ne tiče.

Major. Ali bar ćete mi reći, dali ste časnik?

Marko. Nijesam, sačuvaj Bože!

Major. A u mundir se, čovječe, oblačite?

Marko. Prekosjutra ću ga skinuti.

Major. Ne znate li, da takvo vladanje zaslužuje tane?

Marko. Čije?

Major. Moje.

Marko. S Bogom!

Major. Ja vas pozivam na mejdan.

Marko. Badava pozivate.

Major. Ne ćete se ogledati?

Marko. O ne!

Major. Bude li nužno, ja ću vas prisiliti.

Marko. Petljanije!

Major. Poštenja mi, ozbiljno govorim.

Marko. Zatvorit ću se kod kuće. Valjada mi ne ćete na silu u kuću, niti ćete vrata provaliti.

Major. Čekat ću vas pred vratima, nigdje se ne ćete sakriti, svuda ću vas stizati.

Marko. Stižite vi, kuda vas volja; ali Marko Zeba nije bena, da se bije. (Odlazi).

Prizor šesnaesti.

Major, Ceslav.

Major. Šta? Zeba? valjada trgovac kakav . . .

Ceslav (ulazi). Kako si, majore?

Major. O Češlave! šta ćeš ti ovdje, — pa u tom odijelu?

Ceslav. Igram komediju.

Major. Vrlo dobro!

Češlav. I ti s nama.

Major. Kako to?

Ceslav. S nekoliko riječi sve ću ti objasniti, ali ne sada; a da se sve savršeno uzmogne odigrati, treba odmah da odavde odeš.

Major. Dobro, no kako će se onaj gospodičić iskopati?

Češlav. Još danas ću te s njim upoznati.

Major. Pa ipak . . .

Češlav. Primiri se, uzdaj se u me: smijat ćeš se zajedno sa mnom.

Major (odlazi). E, pa do viđenja.

Ceslav. Do viđenja za čas.

Prizor sedamnaesti.

Ceslav, Klara.

(Klara je pod kraj prizora ušla i stala na vratima).

Češlav. To se prekrasno desilo! Major i Šapica došli su, kao da smo s njima ugovorili.

Klara. Po Šapicu pošalji.

Češlav. Oho! taj ne će putem zaspati, bit će on za čas ovdje.

Klara. Prekinimo dakle tu šalu.

Češlav. O, tko je karte razdao, htio ili ne htio, mora doigrati; razborito smo počeli, treba dakle da razborito i završimo, inače nam je sav trud zališan, a on će svoju svrhu postići. Reći će, da smo mu poslužiti htjeli, pa kako je zastranjivao do sada, tako će i od sada. Ne, ne, ne, držimo se naše osnove, radimo polako i čekajmo, dok se on prvi ne odreče svoje uloge.

Klara. Pođimo, pođimo do njega.

Češlav. Pođimo odavde, bit će bolje; neka nas gospodin konjanički satnik traži, neka on na nas napadne. (Odlaze).

Prizor osamnaesti.

Marko.

Već je otišao, — zlo sam uradio, — a sva je nevolja od imena. Bolje bi bilo, da sam se s njim nagodio, — po vrašku škakljiva stvar. Izazvao me je, — može me ubiti, a nitko mu za to ništa ne će, izazvao me je, — slobodno mu je i pucati, — đavo ne spava, tko zna, ne će li i iza plota gdje na me naskočiti. (Iza kratke šutnje). Do sto tisuća đavola! . . . htio bih kuću upaliti, kuću sažeći, samoga sebe sažeći, sve naokolo sažeći! . . . A žena? . . . gdje je? . . . I taj lopov . . . o bezobraštine! u mojoj kući . . . no gdje su? . . . Što, što radi on ovdje? Što radi? — lako je pogoditi: tobože kuću mi prenaređuje. Dosta je toga, naprijed. (Ide i vraća se). No kad sam već toliko podnio, ustrpjet ću se još i počekati časak. (Sjedne u sredini).

Prizor devetnaesti.

Marko, Kašpar.

Kašpar. O pfi, pfi! — O, to je gadno! — Bruka i sramota!

Marko. Šta ti je?

Kašpar. Bartol je uzeo batinu, i kako je zamahivao, bilo je jao! jao! Udario me tu u leđa, jedno za drugim, u svemu tri puta. Ovake uvrede drugi put ne ću trpjeti; ja to sebi za vremena jasno i odrešito zabranjujem, pa ako još jednom tako na me navali, ja ću mu već što reći.

Marko. A za što te je tako pogladio?

Kašpar. Lijepa mi glađenja! Za to, jer moja žena ima ljubovnika, i imala ga je, dok sam još u životu bio. Pa jer nijesam htio, da hladnokrvno podnesem tu novinu i jer sam se spremao, da svoju gospođu Martu malko zastrašim, eto onaj Bartolčić, onaj! . . . ta on ni vraga ne vrijedi! onaj! ni za što nije! čemu ga u opće držite, kad već mene imate? „Nitko tu, viknu, nema na nju prava. Ja sam s pokojnim Kašparom živio kao brat s bratom, tko dakle njegovoj udovici zabavlja, dobiva batina". Dobiva! — i udri po meni, sve ovuda. — A iz svega toga izlazi, da me je živa izlijemao zaradi mene pokojnika.

Marko. Kašpare! zar si poludio?

Kašpar. Za cijelo poludio! Ne znam, kako ćete vi zapjevati, kad doznate, kako je s vašom ženom.

Marko (naglo se trgne). Što? — brzo, udaraj u vrata, lupaj, bij i tuci, što jače možeš. S mojom ženom . . . Lupaj der! — ma i vrata probio.

Ceslav (iza vrata). Tko je?

Kašpar (ponavlja prema gospodaru). Tko je.

Marko (široko koračajući diktira Kašparu). Otvorite.

Kašpar (kraj vrata). Otvorite. (Šutnja).

Marko. Kako?

Kašpar (poslušavši). Tiho. (Osluškuje opet). Šapću.

Marko. Šapću? Lupaj! (Kašpar silovito kuca).

Češlav (iza vrata). Koji je bijes ondje?

Kašpar (ponavlja). Koji je bijes ondje.

Marko. Ja.

Kašpar (kraj vrata). Ja.

Češlav (iza vrata). Mir tamo, prostače!

Kašpar (ponavlja). Mir, prostače.

Marko. O lopove, neka te samo ščepam! (Kašparu). Gospodin konjanički satnik Remboš moli.

Kašpar (ponavlja na vratima). Gospodin konjanički satnik Remboš moli.

Češlav (za vratima). Odmah ću doći.

Kašpar (odskoči). Već ide. Neka se gospodin sad dostojanstveno vlada.

Prizor dvadeseti.

Marko, Česlav, Klara, Kašpar.

Ceslav. Ah, oprosti, dragi satniče, moju nepažnju. Pozdravljam te od svega srca. (Uzima ga za ruku, koju ovaj usteže). Misleći samo o svom gubitku sav sam nekako obnevidio, pa te nijesam prije opazio.

Marko. Tko si, tko? Tko?

Klara. Kako? zar se ne poznajete? Ta vi ste mi rekli, da ga od kolijevke poznajete.

Marko. Njega? ja?

Česlav. Ta dà, išli smo zajedno u Varšavi u školu.

Marko. Ja s tobom?

Česlav (hoće da ga ogrli, a ovaj mu se uklanja). To ti je moj Janko dragi, ljubljeni moj Janko. No nekako si mi, Janko, do bijesa propao. Pored svega toga ipak bih te poznao: taj nos, te oči, ta brada — sličan si pokojnom sucu ko jaje jajetu.

Marko. Šteta za vrijeme: čuj . . .

Česlav. Opominješ li se, Janko, različnih naših vragolija? Ti si bio ugursuz! ej, ej, zlatna su to bila vremena!

Marko. Prestani već jednom, tako ti stotinu đavola! dosta sam dugo bio ustrpljiv. (Prema Klari). Tko je to?

Klara. Moj muž.

Marko (uzmakne). Tvoj?

Klara. Moj.

Marko. On?

Klara. On.

Marko. Muž?

Klara. Muž.

Marko. Drugi?

Klara. Jednoga sam imala i imam.

Kašpar (pljesne rukama). Evo, što ste do bijesa dočekali!

Marko. Jednoga? zar Zeba nije nikad ugledao svijeta?

Česlav. Taj sam ja glavom.

Marko (stoji časak u čudu). Tko?

Česlav. Ja.

Marko. Ti? ti?

Ceslav. Ja, ja.

Marko. Zeba?

Češlav. Zeba.
Kašpar. O za Boga!
Marko. Kašpare, pograbi lopova, udari ga, ubij ga!
Kašpar (ustežući se). Odmah.
Marko (Češlavu). Marko?
Češlav. Marko, Egidije, Franjo Zeba.
Marko (Kašparu). Taj sam ja.
Kašpar (Češlavu). Nesumnjivo, sam Bog je svjedok.
Marko (Češlavu). A tko sam ja?
Ceslav i *Klara.* Remboš.
Kašpar (se smije). To nam je trebalo!
Marko (na samo). Bit će tu odmah straha i sramote dosta. Kašpare, ukloni mi brkove.
Češlav (Klari na samo). Pravo mu je.
Klara (isto tako). Odviše se muči.
Češlav (isto tako). S tim bolje.
Marko (na samo). Nevjernica će se zgroziti! (Pristupi ka Klari s brkovima u ruci). A sada?
Klara. Umjetni brkovi.
Marko. Ništa drugo ne vidiš?
Klara. Ništa.
Marko. Ne vidiš li mene, svoga muža?
Klara. Zar nam se, gospodine, podrugujete? Ovo je moj muž.
Kašpar. Zlo!
Marko. Kako? Klara, ti mene ne poznaješ?
Klara. Danas vas prvi put vidim.
Marko. O užasna nevjero!

Prizor dvadeset i prvi.

Marko, Klara, Češlav, Kašpar, Sapica, policajni povjerenik i straža.

Šapica. Evo mene — evo uhitnog lista — evo straže — molim, pođite sa mnom.
Marko. Zeba sam, a ne Remboš.
Šapica. Pri svem tom ista ličnost, koja je uzajmila novce i sad platiti mora. Idete li?
Marko. Prije će te ova ruka kao zmiju udaviti.
Šapica (pokazujući). A uhitni list?

Marko. Kašpare! (Šapica se krije iza policajnoga povjerenika, a Kašpar uzmiče na drugu stranu).

Kašpar. Nijesam lud!

Marko (sam sobom). Tko da mi objasni, što se u toj kući dogodilo? — što znači sve to? (U isto doba razgovara se Marko s Klarom, a u zatku Česlav sa Šapicom i s povjerenikom, kojima, kako se čini, smutnju objašnjuje). Klara, prestani se pretvarati; čemu je to? Kaži im, tko sam i otpravi toga Žida.

Klara. Moj gospodine, sad je dosta toga.

Marko. Sve ću oprostiti.

Klara. I ja.

Marko. Ženo!

Klara. Prekinimo razgovor, kojim samo sebe i muža ponizujem.

Marko (na samo). Što se zgađa sa mnom? Spavam li ili sam budan? Tko od nas luduje? (Klari). Klara, ženo! saberi se i pogledaj, tko sam. Marko sam, tvoj muž — opomeni se, ne sjećaš li se? Bilo je u Lublinu na dan svete Justine, kad si se sa mnom na plesu upoznala; bio sam u modrom fraku, plešući pao sam s tobom, natukao ti koljeno i na to ti izjavio, da te ljubim. Ne opominješ li se? — A poslije si ti meni na sajmu u Lenčnju prvi put rekla: ja te ljubim, dragi Marko. — A docnije, što smo tri puta oglašeni, vjenčao nas je u kapucinskoj crkvi lublinskoj otac Ambrozije, na dan petoga travnja; ne sjećaš li se? . . .

Klara. Ne sjećam se i ne poznajem vas.

Marko. Tako? dobro dakle — (zvoni) ej! sluge! (Zvoni.) Ne poznaješ, ali ćeš me odmah poznati, kako me i drugi poznaju.

Prizor dvadeset i drugi.

Isti, Marta, Filip, Bartol.

(Ovi stoje poređani s desna, Šapica i Česlav su s lijeva, naprijed je Klara s jedne, a Kašpar s druge strane).

Marko. Djeco moja! — sad vi svi skupa glasno i jasno recite, tko sam ja? (Šutnja). Ne poznajete li me? (Šutnja). Da vas grom iz vedra neba! (Nježno). Marta, ženo Kašparova, tebe sam sveđer rado imao, tebi ništa nijesam dao, kad te je muž vjerio, tebe sam jednoć, bivši krivo ubaviješten i iz kuće otjerao; zar

ti mene ne poznaješ? reci, — ne poznaješ li me? (Marta sažima ramenima). Čekaj kreštelice! — (Nježno). Filipe, tebe sam često kažnjivao, — kad si flašu polupao, od plate sam ti talir otkinuo. sveđer te iz službe gonim, a ti za to i ne mariš; ne poznaješ li me? reci — ne poznaješ li me? (Filip sažima ramenima). Čekaj nitkove! — (Nježno). Bartole, često sam te batinom namazao, svake te nedjelje zatvoram u hambar, svaki dan rano u zoru stojiš na kapiji, reci, reci, Bartole, ne poznaješ li svoga gospodina? (Šutnja. Bartol sažima ramenima). — Nezahvalnici, ne poznajete me! nitko me u mojoj kući ne poznaje! Oj trenuće zasljepljenja, nesreće i sramote! (Baca mundir, peruku i okreće se pred njima sad na lijevo sad na desno). A sada? poznajete li me sada? (Šutnja. Marko potrči na sam predak pozornice). Šta je to? o Bože! (Iza kratke stanke). Kašpare! u tebi se Zeba nikad nije prevario. Kašpare! vjerni slugo, uvijek si uza me, novčarku mi čuvaš, na torbaku sveđer spavaš, čuj me, čuj gospodara svoga: rješavam te zadane riječi, zaboravi prokleti naš dogovor, kaži sad, tako se Kašparom zvao, tako ti miloga zdravlja tvoga, ah, kaži, tko sam ja? kako se tvoj gospodar zove? (Prema svima). Tiho!

Kašpar (pokazujući, da zna, o čemu se radi). Jan Remboš, konjanički satnik, putujemo iz Poznanja.

Marko. O razbojniče! ubojice! — ali čekaj, ne prtljaj; gdje su papiri? gdje je škrinja?

Kašpar (pokazuje gvozdene ušice). To je od nje ostalo.

Marko. Kako? šta?

Kašpar. Sjedeći na kolima zadrijemao sam, u to čujem, kako netko pri škrinji prevraća — ne će ništa, rečem i hrčem dalje. Neka samo krade, pomislim, ja ću ga već na djelu zateći. — Gle! sad je povukao, a ja klop! — on k sebi, ja k sebi, nasta praska i treska, ušice u tren oka popucaše, te ja ljoskac! u jednu jamu, a on u drugu. Obojica smo ležali, — on na leđima, a ja na glavi. On se digao kao strijela, a ja polagano; on je potekao, a ja sam ostao, — on sa škrinjom, a ja s ušicama.

Marko. Šuti, šuti! (Baca se u naslanjač, što u sredini stoji). Već je dosta toga, nesnosno blebetalo! (Česlav otpravlja ostale, za tim pristupi k Marku s jedne, a Klara s druge strane. Kašpar i Marta uzmiču malko prema zatku i postavljaju se u suprotivne uglove).

Prizor dvadeset i treći.

Marko, Klara, Ceslav, Kašpar, Marta.

Klara. Moj mužu!
Marko (kao izvan sebe). Jesam li tvoj muž?
Ceslav. Zebo!
Marko (kao prije). Jesam li Zeba?
Ceslav. Jesi.
Marko. A tko si ti?
Ceslav. Tvoj šura.
Marko. Šura?
Klara. Sad je sve opet dobro.
Češlav. Sve je bilo ugovoreno.
Marko. A majur?
Češlav. Nije prodan.
Marko. A voćnjak?
Češlav. Nije posječen.
Marko. A major?
Ćeslav. Ništa ne će učiniti.
Marko. A prokleti Šapica?
Klara. Već je otišao.
Marko (ustaje). Ah, to je dobro.
Češlav. Ja sam Klaru nagovorio, da te za tvoju nepovjerljivost kazni.
Kašpar (skida peruku i brkove). Gospodine, sad je na meni red. Marta, kako će s nama biti?
Marta. Kašpare, zar si mogao vjerovati? zar se i sad još varaš? Jesi li se sav promijenio? Želiš li postati mudrija glava?
Kašpar. Sačuvaj Bože!
Marta. Dakle znaš . . .
Kašpar. Znam, znam, radila si . . .
Marta. Po dogovoru. (Smiju se i grle se).
Klara. Opraštaš li mi rado, što sam te na muke stavila?
Marko. Opraštam od svega srca i jemčim ti se, da ne će zaludan biti ovaj mali nauk; nepovjerljivost je za uvijek izgubila vlast nada mnom.

Češlav. To je i posve pravo. Vjeruj mi, prijatelju: neobuzdana ova neman ne poznaje cilja; dobroga života ne uljepšava, a zao i jače truje, i tko je pred svijetom blebetalo, u potaji je obično zlikovac. I tisuće nas primjera iz života uče, da je nepovjerljivost mati svakojakoga izdajstva.

Preveo Dr. *I. Gostiša.*

Sigmund Kraśinjski („Krasiński").

Nebožija komedija.

U prva dva dijela, koja su ovdje prevedena, prikazuje pjesnik, kakve nesreće stižu porodicu, gdje se glava njezina zanosi za kojekakvim fantazijama i u njima traži svoju sreću i užitak, mjesto da se drži realnoga života i da živi prema nauku jevanđeoskom. U drugoj polovini (t. j. u trećem i četvrtom dijelu) prikazuje se velika svjetska borba: na jednoj su strani oni, koji imaju razloga, da su nezadovoljni s današnjim socijalnim stanjem u Evropi, a na drugoj su strani oni, koji to stanje brane. Prvima je vođa Pankracij, a drugima je grof Henrik („muž"). Iza strašne i krvave borbe pobijedi napokon prva strana. Henrik da ne bi neprijateljima živ pao u šake, strmoglavi se u bezdanu, a Pankracij u času potpune pobjede uviđa, kako svjetina, kojoj je on vođa, nema u sebi ni jednoga od onih građanskih i u opće moralnih svojstava, koja su nužna za uređeno društvo ljudsko. Pankracij poradi toga očajava te umire, a u smrtnom času priviđa Hrista s krstom; zadnje su riječi Pankraciju: Galilaee vicisti! (one, koje je umirući izrekao, kako se pripovijeda, rimski car Julijan, koji se bio odmetnuo od vjere kršćanske). Grof Henrik ne brani današnje društveno stanje od uvjerenja, nego za to, što zna, da će ono stanje, što ga pripravlja razuzdana svjetina, biti još mnogo gore od današnjega.

Tendencija je čitavoga ovog djela pokazati: kako ljudi lutaju i stradaju, kad pogaze uzvišene jevanđeoske nauke, a samo su te istine kadre usrećiti ljudstvo, dati mu pravu prosvjetu i osnovati na svijetu carstvo pravde i ljubavi. Čitav život grofa Henrika, kako je prikazan u ovom djelu, život je čovjeka, koji se uzda samo u svoju slabu ljudsku snagu bez dubljega moralnog temelja.

Prema poznatom Danteovu djelu „Divina comedia" (t. j. božanska komedija) dao je pjesnik ovom svojem djelu ime „Nebožija komedija" („Nieboska komedya"); t. j. eto slike i prilike ljudskoga života, kojemu temelj nije u Bogu; u tom životu nema ništa uzvišeno ni božansko, dakle ni drama o takvom životu ne može biti „božanska"; u kratko: takav je život prava „nebožija komedija".

T. M.

Prvi dio.

Anđeo Stražanin. Mir ljudima dobre volje; blagosloven među stvorenjima tko ima srce, onaj se još može spasti. Ženo dobra i skromna, objavi se za njega — i neka se dijete rodi u vašem domu. (Prelijeće).

Zbor zlijeh duhova. Na put, na put letite, strašila k njemu. Ti naprijed, ti na čelu, sjenko ljubovnice, što jučer umrije, osvježena maglom i okićena cvijećem, djevice pjesnikova ljubovnice, naprijed!

Naprijed i ti, slavo, stari orle napuhani u paklu, oteti s koca, na koji te bješe lovac objesio u jesen, leti i razastri krila velika, bijela od sunca, nad pjesnikovom glavom.

Iz naših sprema izidi, truhla sliko od Edena, Belzebubov rukotvore, rupe ćemo zatisnuti i nalijepiti pokostom; pak se ti, vileničko platno, zavij u oblak i leti k pjesniku te se umah oko njega razvij, i opaši ga hridima i vodama, izmjenice noću i danom. Majko prirodo, opkoli pjesnika!

Selo. Crkva. Nad crkvom lebdi *Anđeo Stražanin.*

Anđeo. Ako uzdržiš zakletvu u vijeke, bit ćeš mi brat pred licem Oca nebeskoga. (Nestaje ga).

U crkvi. Svjedoci. Blagoslovena svijeća na oltaru.

Sveštenik (daje vjenčani blagoslov). Ovoga se sjećajte.

Ustaju muž i žena. *Muž* stiskuje ženi ruku te je predaje djeveru. Svi ishode. On sam zaostaje u crkvi.

Muž. Sišao sam do zemaljskoga vjenčanja, jer sam našao onu, o kojoj sam sanjario, prokletstvo mojoj glavi, ako je igda prestanem ljubiti!

Soba puna svijeta. Ples. Muzika. Svijeće. Cvijeće. Nevjesta igra valcer i obigravši nekoliko puta slučajno nailazi na muža u tišmi i naslanja mu glavu na rame.

Mladoženja. Lijepa li si tako u slabosti s cvijećem i biserom raspršanijem po vlasima; oslabila si od stida i umora, ah u vijeke, u vijeke bit ćeš mojom pjesmom!

Nevjesta. Bit ću ti vjerna žena, kako je majka govorila, kako mi srce govori. No koliko ima ovdje svijeta! — kako vrućina i buka!

Mladoženja. Idi, još jednom zaigraj, a ja ću ovdje stajati i tebe gledati, kao što sam često u misli gledao anđele, što prolijeću.

Nevjesta. Poći ću, ako hoćeš, no zaista, već nemam snage.

Mladoženja. Molim te, mila moja!

(Ples i muzika).

Noć tamna. — *Zli Duh* (u djevojačkom obliku leteći).

Zli duh. Još sam nedavno trčala po zemlji u ovo isto doba, a sad me đavoli gone i naređuju mi, da se prikažem sveticom.

(Leti više vrta).

Cvijeće, otrgni se i leti na moju kosu.

(Leti više groblja).

Svježesti i miline mrtvijeh djevica, što razlivene po uzduhu plovite nad grobovima, letite na moje jagodice.

Ovdje crnokosa spava, sjenovi njezinih vitica, objesite mi se navrh čela. Pod ovim su kamenom dva modra oka ugasla, — k meni, k meni, vatro, što si iz njih sijevala! Za ovom gvozdenom rešetkom sto svijeća gori, kneginja je ovdje sahranjena, — atlasna suknjo, bijela kao mlijeko, odadri se od nje, kroz rešetku leti suknjo, k meni, trepećući kao ptica. A sad naprijed, naprijed!

Spavaonica. — Noćna lampa stoji na trpezi i blijedo osvjetljava muža i ženu, koji spavaju.

Muž (kroza san). Gdje prebivaš, davno neviđena, nečuvena? kao što voda teče, onako teku noge tvoje, dva vala bijela, sveta je mirnoća na tvom čelu; — sve ono, za što sam mario i što sam ljubio, sve mi s tobom ode! (Budi se). Gdje sam! — ha evo ovdje mi je žena — (zagleda se u ženu). Mnjah, da si baš ti misao moja, pa eto iza dugoga rvanja opet se ona vratila i različna je od tebe. Ti si dobra i mila, ali ona, — Bože moj, što vidim! — probuđen sam.

Djevica. Iznevjerio si me. (Nestaje je).

Muž. Proklet čas, kad sam ženu uzeo, kad sam ostavio ljubovnicu mladih ljeta, misao misli svojih, dušu duše svoje.

Žena (se budi). Što se dogodilo? zar je već dan? zar su kola došla? — znaš, da se imamo danas voziti radi nekoliko malih posala.

Muž. Noć je gluha, spavaj, spavaj tvrdo.

Žena. Da ti nije koja nenadana bolest, dragi moj, ustat ću i dat ću ti etera.

Muž. Zaspi.

Žena. Kaži mi, dragi, što ti je, jer ti je glas čudan, a lice ti gori od ognjice.

Muž (otrgavši se od nje). Čista mi uzduha treba, ostani, tako ti Boga, ne hodi za mnom, ne diži se, još ti jednom kažem. (Ishodi).

Vrt na mjesečini. Za plotom crkva.

Muž. Od dana vjenčanja spavah snom drijemalâ, snom žderonjâ, snom, kojim spava njemački fabrikant i njemačka njegova žena; cijeli svijet oko mene bijaše kao i ja zaspao, vožah se po rodbini, oko liječnika, po dućanima, a kad mi se šćaše dijete roditi, mišljah za dojilju. (Udaraju dvije ure na crkvenom zvoniku). K meni idite, prijašnja carstva moja, naseljena, živa, što se pod misao moju skupljaste, što nadahnuća moja slušaste, odziv noćnoga zvona bijaše vam negda znak. (Šeće i zalama rukama). Bože, jesi li Ti sam posvetio savez dvaju tjelesa? jesi li Ti sam izrekao, da ih ništa rastaviti ne može, kad bi se baš duše jedna od druge i otisle i pošle svaka svojim tragom, a tjelesa ostala združena kao dvije mrtve trupine! Opet si kod mene — o moja — o moja! odnesi me sa sobom, ako si obmana, ako sam te ja izmislio, i ti si se od mene stvorila i sad mi se javljaš, neka i ja budem noćna mora, neka se i ja pretvorim u maglu i dim, da mi se je s tobom sjediniti!

Djevica. Hoćeš li doći za mnom, u kojigod dan k tebi priletim?

Muž. U svako sam doba tvoj.

Djevica. Pamti.

Muž. Stani, nemoj se razići kao san. Kad si krasota nad krasotama, misao nad svim mislima, za što ne traješ duže od jedne požude, od jedne misli? (Otvora se prozor na bližnjoj kući).

Ženin glas. Mili moj, naudit će ti prsima noćna zima, vrati se, moj lijepi, jer mi se samoj dosađuje u ovoj velikoj crnoj sobi.

Muž. Dobro, sad ću. — Nestade duha, ali mi obeća, da će se povratiti, i onda mi s Bogom ostani, baščo i kućo, i ti, što si za bašču i kuću stvorena, ali ne za mene.

Glas. Molim te, pred zoru biva sve hladnije.
Muž. A dijete moje — ah Bože! (Ishodi).

Dvorana. Dvije svijeće na fortepianu. U uglu kolijevka s malim djetetom, što spava. Muž pružen na stocu sakriva obraz rukama. Žena pri fortepianu.

Žena. Bila sam u Oca Benijamina, obećao mi se za prekosutra.

Muž. Hvala ti.

Žena. Poručila sam poslastičaru, da učini nekoliko torta, jer si ne malo gosti pozvao na krštenje, — znaš onih od čokolade s cifrom Đura Stanislava.

Muž. Hvala ti.

Žena. Bogu hvala, gdje će se jednom već izvršiti ovaj obred, — da naš Orćo sasvim kršćanin postane, jer premda je već u vodi bio kršten, ipak mi se sve nekako činjaše, da mu još nečega nedostaje. (Ide kolijevci). Spavaj, dijete moje! zar se već tebi nešto sniva, da si odbacio pokrivač — eto, tako; sad leži tako. Orćo mi je danas nemiran; moj mali, dragi moj, spavaj.

Muž (na samo). Omara je, zaduha je, bura se spravlja; brzo će se ondje odazvati munja, a ovdje će moje srce pući.

Žena (vraća se, sjeda za fortepiano, udara i prestaje; opet počinj· udarati te opet prestaje).

Danas, jučer, — ah! Bože moj, i za cijelu nedjelju dana, i već od nazad tri nedjelje, nazad mjesec, nijesi mi ni riječi rekao, i svi, koje vidim, govore mi, da nijesam zdrava vidjeti.

Muž (na samo). Prispio je čas, ništa ga ne će odgoditi. (Glasno). Čini mi se posve, da si zdrava vidjeti.

Žena. Tebi je sve jedno, jer već na mene ne gledaš, odvraćaš se kad uljezem, a sakrivaš oči, kad ti sjedim blizu. Jučer sam se ispovjedila i sve sam grijehe napominjala, a nijesam mogla ništa naći, što bi tebe moglo uvrijediti.

Muž. Nijesi me uvrijedila.

Žena. Bože moj! — Bože moj'!

Muž. Poznajem, da mi je dužnost tebe ljubiti.

Žena. Ubio si me tom jednom riječi: — dužnost. Ah! volim, da se digneš i da rečeš: ne ljubim te; barem bih tako znala sve — sve. (Skače i uzimlje dijete iz kolijevke). Njega ne ostavi,

a ja se tvomu gnjevu posvećujem: ljubi moje djetešce, moje djetešce, Henriče. (Pada na koljena).

Muž (dižući je). Ne pazi na to, što sam govorio; često me zli časi napadaju, — čama.

Žena. Jednu te riječ molim, jedno obećanje samo; reci mi, da ćeš ga svagda ljubiti.

Muž. I tebe i njega, vjeruj mi.

(Cjeliva je u čelo, a ona njega grli; u to se čuje grmljavina, pa odmah muzika, akord za akordom, i sve strašnije).

Žena. Što ovo znači? (Stiskuje dijete k prsima).

Muzika prestaje. Ulazi *djevica.*

Djevica. Ljubljeni moj, donosim ti blagoslov i raskoš, hodi za mnom. Ljubljeni moj, odbaci zemaljske okove, što te drže svezana. Ja sam sa svježega svijeta bez svrhe, bez noći. Ja sam tvoja.

Žena. Presveta Gospo, pomozi! — strašilo blijedo kac mrtvac, — oči ugašene, a glas kao škripnja kolâ, na kojima leži mrtvo tijelo.

Muž. Čelo ti je vedro, vlasi su ti cvijećem okićeni, ljubljena moja.

Žena. Pokrivač joj s ramenâ pada na komade.

Muž. Svjetlost se oko tebe prolijeva; još jedan put tvoj glas, — pa nek umrem!

Djevica. Tâ, što te drži, obmana je. Život joj je nestalan, njena je ljubav kao list, što gine sred tisuće drugih usahlih, no ja ne ću preminuti.

Žena. Henriče, Henriče, obrani me, ne daj me, ćutim sumpor i grobovni zadah.

Muž. Ženo od gnjile i kala, ne zavidi, ne potvoraj, ne psuj; gledaj, ovo je prva Božija misao o tebi, no ti si pošla za zmijinjim svjetom, te si postala ono, što si.

Žena. Ne ću te pustiti.

Muž. O ljubljena moja! ostavljam dom i idem za tobom. (Ishodi).

Žena. Henriče, Henriče! (Prenemaže se i pada s djetetom; opet grmi).

Krštenje. Gosti. Otac Benijamin. Kum. Kuma. Dojilja s djetetom. Na sofi sa strane sjedi žena, U dnu sluge.

Prvi gost (potiho). Za čudo mi je, što bi od grofa.

Drugi gost. Gdjegod luduje ili piše.

Prvi gost. A gospođa blijeda, ne dospala, nikomu nije riječi rekla.

Treći gost. Današnje mi krštenje napominje one plesove, gdje gazda kartajući se noć prije izgubi sve, pa pričekuje goste s uljudnosti očajanja.

Cetvrti gost. Ostavih prijatnu kneginju i dođoh, mišljah, da će biti obilan doručak, a ono, kako govori sv. pismo, plač i škrgut zúbâ.

Otac Benijamin. Đuro Stanislave, primaš li ulje sveto?

Kum i *kuma.* Primam.

Jedan gost. Gledajte, digla se je te stûpâ kao kroza san.

Drugi gost. Pružila ruke, pa ide teturajući put sina.

Treći gost. Što govorite? podajmo joj ruku, jer će pasti.

Otac Benijamin. Đuro Stanislave, odričeš li se Sotone i njegove oholosti?

Kum i *kuma.* Odričem.

Jedan gost. Pst — slušajte.

Žena (postavivši ruke djetetu na glavu). Gdje ti je otac, Orćo?

Otac Benijamin. Molim vas, ne presijecajte.

Žena. Blagosiljem te, Orćo, blagosiljem te, dijete moje. Budi pjesnik, da te otac uzmiluje, da te ne bi kad odbacio.

Kuma. No molim te, Maro moja.

Žena. Ti ćeš se u oca ugledati i njemu ugoditi. A tad će on tvojoj majci prostiti.

Otac Benijamin. Bojte se Boga, gospođo grofice.

Žena. Proklinjem te, ako ne budeš pjesnik. (Pada u nesvijest — sluge je iznose).

Gosti (ujedno). Nešto se čudnovato zgodilo u ovoj kući; hajdemo otud, hajdemo.

(Među tim se svršuje obred, odnose kolijevci dijete. koje plače).

Đuro Stanislave, sad si postao kršćaninom i ušao si u ljudsko društvo, a poslije ćeš postati građaninom i po roditeljskoj pomnji i Božjoj milosti odličnim činovnikom: pamti, da otadžbinu treba ljubiti i da je za otadžbinu lijepo i poginuti. (Svi izlaze).

Krasna okolina. — Humovi i šume — Gore u daljini.

Muž. Ovo sam želio, za ovo sam se duga ljeta molio, i već sam svome cilju blizu; ostavljam za sobom ljudski svijet,

neka tu svaki mravak trči i zabavlja se svojom slamkom, a kad je izgubi, neka skače od ijeda i neka umire od žalosti.

Djevičin glas. Ovuda, — ovuda. (Prelazi).

Gore i bezdane pokraj mora. Gusti oblaci. Oluja.

Muž. Što bi od tebe? u jedan čas iščezoše jutarnji mirisi, vrijeme pomrča; stojim na ovom vrhu, poda mnom je bezdana, i vjetri buče prodirljivo.

Djevičin glas (iz daleka). K meni, ljubljeni moj.

Muž. Tako već daleko, a ja ne mogu prijeći preko propasti.

Jedan glas (iz bližega). Gdje su ti krila?

Muž. Zli duše, što diraš u mene, ja te prezirem.

Drugi glas. Na vrhu gore, tvoja velika duša besmrtna, koja imaše jednim mahom sve nebo preletjeti, eto je na umoru! — i bijedna moli tvoje noge, da ne idu dalje; velika duša, veliko srce!

Muž. Pokažite mi se, uzmite oblik, koji bih mogao skršiti i oboriti. Ako se vâs poplašim, neka nje već nigda ne dostignem.

Djevica (s druge strane bezdane). Prihvati se moje ruke i preleti.

Muž. Što od tebe biva? — cvjetovi ti se odljepljuju od čela i padaju na zemlju, a netom se nje dotaknu, puzaju kao gušteri, gamižu kao zmije!

Djevica. Ljubljeni moj!

Muž. Tako ti Boga, vjetar ti je odadr'o haljinu s ramena i razdr'o na komade.

Djevica. Što se ustručavaš?

Muž. Dažd ti kaplje s kose, gole ti se kosti promaljaju iz prsi.

Djevica. Obećao si — zakleo si se — —

Muž. Blijesak joj je ispalio zjenice —

Zbor zlijeh duhova. Stara, vrati se u pakao, zanijela si veliko i ponosito srce, čudo svijetu i samome sebi. — Srce veliko, idi za ljubovnicom svojom.

Muž. Bože! zar ćeš me za to osuditi, što sam vjerovao, da tvoja krasota koliko je sve nebo, onoliko je veća od krasote ove zemlje, za to, što sam je slijedio i mučio se za nju, dok sam postao sotonama igračkom?

Zli duh. Slušajte. braćo, slušajte.

Muž. Udara pošljednji čas. Bura se savija u crni vihar, more se penje uz hridi i pruža put mene, neviđena me sila goni naprijed, sve bliže; straga mi je zasjela gomila ljudi na hrbat i tiska me u bezdanu.

Zli duh. Radujte se, braćo — radujte.

Muž. Zaludu se rvati, hvata me želja bezdane, vrti mi se u duši; Bože — tvoj neprijatelj predobiva!

Anđeo Stražanin (više mora). Mirujte, valovi, utišajte. U ovaj čas tvomu djetetu lijevaju na glavu svetu vodu. Vrati se kući i ne griješi više. Vrati se kući i ljubi svoje dijete.

Dvorana s fortepianom. – Ulazi muž. — Za njim sluga sa svijećom.

Muž. Gdje je gospođa?

Sluga. Svijetla je gospođa slaba.

Muž. Bio sam u sobi, prazna je.

Sluga. Jer svijetla gospođa nije ovdje.

Muž. Ta gdje je?

Sluga. Jučer su je odvezli . . .

Muž. Kamo?

Sluga. U ludnicu. (Bježi iz sobe).

Muž. Slušaj, Marija, može biti, da si se nahvalice sakrila, kako bi me posve ponizila? odzovi se, molim te — Marija — Maro! Ne, nitko ne odgovara; — Janjo, Katarina! Sva je ova kuća ogluhla, onijemljela. Nju, kojoj sam pod zakletvu obećao vjernost i sreću, rinuo sam među one, što su već na ovom svijetu osuđeni. Sve ono, čega sam se dotakao, uništio sam, i sebe ću samoga na svrhu uništiti. Je li me za to pakao ispustio, da još za koje vrijeme budem njegova živa slika na zemlji? Na kakvo će uzglavlje ona danas glavu nasloniti? Kakvi će je glasovi okružiti u noći? — Urljava i pjevanje mahnitaca. Vidim je: čelo, na kojem se svagda vidjela pamet mirna, uljudna, iskrena, drži oboreno, a dobru je svoju pamet poslala u nepoznata mjesta, može biti za mnom, i tumara jadna i plače.

Glas odnekle. Dramu napravljaš.

Muž. Ha! — odzivlje se sotona. (Trči k vratima i razlama vratnice). Tatara mi osedlajte! Kabanicu i kubure!

Ludnica u bregovitoj okolini. — Na okolo vrt.

Liječnikova žena (sa smotkom ključâ u vratima). Vi ćete biti grofičin rođak?

Muž. Prijatelj sam joj muža, on me je amo poslao.

Liječnikova žena. Molim vas, nema za nju mnogo ufanja; muž mi je otišao, a on bi vam bolje raskazao; jučer su je privezli, tresla se od trganja. — Kakva vrućina! (Otire lice). Imamo mnoštvo nemoćnih, a ni jedan nije toliko pogibeljno koliko ona. Promislite, ovaj nas zavod stoji dvjesta tisuća. Vidite, kakav je razgled na gore; — no vidim, da nestrpljivo čekate. Ta ne će biti istina, da su joj muža Jakobini ob noć ugrabili? — izvolite.

Soba. Prozor s rešetkom. Nekoliko stolaca. Postelja. Žena na kanapi.

Muž (ulazi). Hoću ostati s njom sam.

Glas iza vrata. Muž bi mi se naljutio, kad bi . . .

Muž. Pustite me s mirom. (Zatvora za sobom vrata i ide k ženi).

Glas iznad stropa. Boga ste vezali u okove. Jedan je već umr'o na krstu. Ja sam drugi Bog, i na isti način stojim među lupežima.

Glas ispod tala. Nek se obaraju glave kraljeva i gospodara; od mene se počinje sloboda ljudima.

Glas iza zida na desnu. Klečite pred kraljem svojim gospodarom.

Glas iza zida na lijevu. Repata zvijezda svijetli već na nebu; približava se dan strašnoga suda.

Muž. Poznaješ li me, Marija?

Žena. Zaklela sam ti se, da ću ti biti vjerna do groba.

Muž. Hodi, daj mi ruku, izidimo.

Žena. Ne mogu se podići — duša je ostavila tijelo moje i prešla je u glavu.

Muž. Molim te, ja ću te nositi.

Žena. Pusti me još malo, pa ću biti tebe dostojna.

Muž. Kako to?

Žena. Molila sam se tri noći, te me je Bog uslišio.

Muž. Ne razumijem te.

Žena. Pošto te izgubih, promjena se u meni učini. — „Gospodine Bože“ govorah i bijah se u prsi i prislanjah k prsima svijeće blagoslovene i činjah pokoru, „spusti na mene pjesničkoga duha“, i treći dan jutrom postadoh pjesnik.

Muž. Marija!

Žena. Henriče, ne ćeš me već prezirati, jer sam puna nadahnuća; — i u večer me više ne ćeš ostaviti.

Muž. Nigda, nigda.

Žena. Pogledaj me. Nijesam li već ja što i ti? svaku stvar shvatam, razumijem, iskazujem, izigravam, spijevam. More, zvijezde, oluju, more, — ah! još mi se je nešto izmaklo — boj. — Treba da me povedeš na bojište — razgledat ću i opisat ću — mrtvaca, pokrivač, krv, valove, rosu, mrtvački odar.

Bezdno će me obuzeti,
Kroz bezdanu ja ću sama
Kao ptica proletjeti
I krilima zatreptjeti
Dok postanem tama.

Muž. Prokletstvo — prokletstvo!

Žena (ga ogrli i cjeliva). Henriče moj, Henriče, koliko sam srećna!

Glas ispod tala. Tri sam kralja svojom rukom stratio, još ih ima deset — i sto sveštenika, što čate misu.

Glas s lijeve strane. Sunce je treći dio svoje svjetlosti izgubilo, zvijezde se počinju pométati po putovima svojim, propast! — propast!

Muž. Za mene je već nastao sudnji dan.

Žena. Razvedri čelo, jer ćeš me opet smutiti; čega ti još nedostaje? — znaš li, još ću ti nešto kazati.

Muž. Kaži, a ja ću sve izvršiti.

Žena. Tvoj će sin biti pjesnik.

Muž. Što?

Žena. Na krštenju mu je sveštenik prvo ime nadio pjesnik, a za tim znaš, Đuro Stanislav; ja sam tako odredila, blagoslovila sam ga, pa sam mu dala prokletstvo; bit će pjesnik. Ah, kako te ljubim, Henriče!

Glas iznad stropa. Prosti im, Oče, jer ne znadu, šta čine.

Žena. Čudna je u onoga ludost, zar nije?

Muž. Vrlo čudna.

Žena. On ne zna, što govori, no ja ću ti objaviti, što bi se dogodilo, kad bi se Bog razljutio. (Hvata ga za ruku). Svi svjetovi lete koji dolje koji gore; svaki čovjek, svaki crv viče: „Ja sam Bog“, i svaki čas ginu jedno iza drugoga, gasnu komete i sunca. Hrist nas ne će više spasti; uhvatio je krst objema

rukama te ga bacio u bezdanu. Čuješ li, kako se onaj krst, u koji se milijuni uzdaju, razbija o zvijezde, lomi, puca, razlijeće se na komade, a sve to niže pada, dok se učinio prah i dim od njegovih komada. Jedina se Presveta Bogorodica još moli, i doslije zvijezde njene sluškinje nijesu je ostavile, ali će i Ona poći kud ide vas svijet.

Muž. Marija, možda bi htjela vidjeti sina?

Žena. Prilijepila sam mu krila i poslala ga među svjetove, da se napoji svim onim, što je krasno i strašno i uzvišeno. On će se negda vratiti i tebe obeseliti. — Ah!

Muž. Je li to zlo?

Žena. Netko mi je u glavi objesio svjetiljku, i svjetiljka se ljulja, ne mogu podnijeti.

Muž. Premila moja Marija! budi mi mirna, kako si prije bila.

Žena. Tko je pjesnik, ne živi dugo.

Muž. Ej! pomagajte — pomagajte!

(Dotrčava *liječnikova žena* s drugim ženama).

Liječnikova žena. Pilulâ — praška — ne — ne ništa gusto — kakav lijek sasvijem žitak. Marga, trči do ljekarnice. Vi ste sami tomu krivi, muž će me prekoriti.

Žena. S Bogom, Henriče!

Liječnikova žena. Ta ovo je glavom svijetli grof.

Muž. Marija, Marija! (Grli je).

Žena. Dobro mi je, jer umirem kod tebe. (Spušta glavu).

Liječnikova žena. Što je crvena! — Krv se skupila u mozak.

Muž. Ne će joj biti ništa! (Ulazi liječnik i približuje se kanapi).

Liječnik. Već joj nije ništa — umrla je.

Drugi dio.

Groblje. Muž. Orćo kod groba s gotičkim stupovima i tornjićima.

Muž. Skini klobučić i moli se majci za dušu.

Orćo. Zdrava, Marija, milosti puna, kraljice nebesa, Gospođo svega onoga, što cvate na zemlji, po poljima, na vodama . . . .

Muž. Što promjenjuješ riječi u molitvi? moli se, kako si naučen bio, za majku, koja nazad deset godina baš u ovu istu uru preminu.

Orćo. Zdrava, Marija, milosti puna, Gospodin s Tobom, blagoslovena među anđelima, i svaki od njih, kad prolaziš, skube jednu dúgu iz svojih krila i meće je pod noge Tvoje. — Ti na njima, kao na valovima . . .

Muž. Orćo!

Orćo. Kad mi se ove riječi razvijaju u glavi i bole me tako, da treba, da te molim, tata moj, pusti me izreći.

Muž. Digni se, takva molitva ne ide do Boga. Majke se ti ne spominješ, ne možeš je ljubiti.

Orćo. Ja vidim mamu jako često.

Muž. Gdje, dijete moje?

Orćo. U snu, to jest ne baš posve u snu, nego kad zaspim, kao i juče.

Muž. Sinko moj, što mi pripovijedaš?

Orćo. Bijaše sva bijela i tanka.

Muž. A je li ti što govorila?

Orćo. Činilo mi se, kao da se šeta po velikim i širokim tminama, a ona sama sva bijela i govori:

Svud moj duh prolazi,
Ja se svud obziram
Po svjetova stazi,
Gdje su pjesme svete,
I svuda ja zbiram
Slike živuće
I nadahnuće
Tebi, moje d'jete.

Kod rajskih duhova,
Kod adskih vragova
Svjetlost i mrake,
Glase i zrake
Kupim teb' u dio,
Da bi sinko moj,
K'o na nebu bio,
Da b' otac tvoj
Tebe ljubio.

Vidiš, da pamtim svaku riječ, eto, dragi tata, ja ne varam.

Muž (naslonivši se na stup od groba). Marija, zar hoćeš svoje dijete da pogubiš, na mene dvije žalosti da navališ? . . . Što govorim ja? ona je sad negdje na nebu mirna i pokojna, kao što je za života na zemlji bila, samo se ovom tužnom djetetu sniva.

Orćo. I sad joj čujem glas, premda je ne vidim.

Muž. Otkle, s koje strane?

Orćo. Rekao bih, s ona dva tisa, na koje pada svjetlost sunca na zahodu.

Usta ću ti
Nadahnuti
Glasom i jakosti,
Čelo uresiti

Krunom svjetlosti,
Majčinom ljubavlju:
U tebi buditi
Što na zemlji čovjek, na nebu andio
Krasotom nazivlju,
Da b' otac tvoj,
O sinko moj,
Tebe ljubio.

Muž. Zar misli najpotonje pri smrti prate dušu, ako i nebo dostigne? zar duh može biti blažen, svet, a k jednu i mahnit?

Orćo. Mamin glas slabi, već gine baš za zidom košturnice, eno ondje, ondje opet govori:

O sinko moj,
Da b' otac tvoj
Tebe ljubio.

Muž. Bože, smiluj se na naše dijete, za koje se bojim, da si ga u gnjevu Svom usudio mahnitosti i preranoj smrti! Gospode, ne otimaj razum svojim stvorenjima, ne zapuštaj svetinje, što si Sam Sebi sagradio; pogledaj na muke moje, i ovoga anđelića ne predaj paklu; meni si bar dao snagu za uzdrživanje mîslî, strástî, čuvstva, a njemu? — dao si tijelo kao paučinu, što će svaka misao razdrijeti, o Gospode Bože, o Bože! Od nazad deset godina, dana mirna nemah. Ti posla mnogo ljudi na mene, koji mi čestitahu, zaviđahu, dobra željahu. Ti spȕstî na me grȁd bolesti i izgubljenih lica i slutnja i sana. Svoju si milost razumu mojemu udijelio, ne srcu; dopusti mi, da mirno ljubim svoje dijete, i nek se već mir učini između Stvoritelja i stvorenja! — Sinko, pokloni se i hodi sa mnom. Vječni pokoj! (Ishode).

Šetnja. Gospođe i gospoda. Filosof. Muž.

Filosof. Opet govorim, da sam tvrdo i stalno uvjeren, da nastaje vrijeme oslobođenja žena i crnaca.

Muž. Imate pravo.

Filosof. I s toga će biti velike promjene u ljudskom društvu pojedince i u opće, iz čega pak sudim, da će biti prerođenje roda ljudskoga kroz krv i uništenje starih oblika.

Muž. Tako se vama čini.

Filosof. Prilično kao što se naša zemaljska kugla upravlja ili nagiblje na svojoj osovini radi brza pokretanja.

Muž. Vidite li ono gnjilo drvo?

Filosof. S mladim lišćem na donjim granama.

Muž. Dobro. — Što mislite? hoće li ostati još mnogo godina?

Filosof. Što znam ja? Godinu — dvije.

Muž. A ipak je sad rodilo nekoliko zelenih listaka, premda mu korijen sve brže gnjije.

Filosof. Pa što?

Muž. Ništa, — samo će se srušiti i poći u ugalj i pepeo, jer jednako za stolara ništa ne vrijedi.

Filosof. O tome nije riječ.

Muž. Ipak je ovo slika vaša i svih vaših, i vijeka vašega i teorije vaše. (Prelaze).

Klanac među gorama.

Muž. Mnogo sam godina radio, da iznađem najpošljednju svrhu svakoga iskustva, raskošja, misli, i iznašao sam — prazan grob u srcu svojemu. Znam sva čuvstva po imenu, a u mene nema ni ufanja, ni vjere, ni ljubavi, samo se nekolike slutnje vrte po ovoj pustinji: o sinu, da će oslijepljeti, o društvu, u kojem sam uzrastao, da će se razići; i nesrećan sam onako kao što je Bog blažen, sam u sebi, sam za sebe.

Glas Anđela Stražanina. Nemoćne, gladne, očajanike ljubi bližnje svoje, jadne bližnje svoje, i bit ćeš spasen.

Muž. Tko se odaziva?

Mefisto (prolazeći). Ponizno se poklanjam; milo mi je katkad ustaviti putnike darom, kojim me je obasula priroda. Ja sam trbozborac.

Muž (podižući ruku do klobuka). Na mjedopisima sam negdje vidio takvo lice.

Mefisto (na samo). Dobro pamti grof. (Glasno). Hvaljen budi!

Muž. U vijeke vijèkâ — amen!

Mefisto (ulazeći među hridi). Ti i ludost tvoja!

Muž. Jadno dijete s očevih grijeha, s majčine mahnitosti usu eno je vječnoj šljepoći, nezadovoljno, bestrasno, živi samo mišlju, sjen anđela, što leti, bačen na zemlju i izgubljen u svojoj praznini. Kakav se strašni orao uzdiže više mjesta, gdje je onaj čovjek zašao!

Orao. Pozdravljam te, — pozdravljam.

*

Muž. Leti put mene, vas crn — krílâ mu stoji zveka kao tisuće taneta u boju.

Orao. Sabljom otaca svojih bij se za njihovu čast i moć.

Muž. Raskrilio se više mene, pogledom prve zmije pije mi zjenice, — ha! razumijem te.

Orao. Ne uzmiči, ne uzmakni nigda, i neprijatelji će se tvoji, kukavice, uništiti.

Muž. S Bogom ostani sred hridi, među kojima te je nestalo; bio što bio, laž ili istina, pobjeda ili poraz, vjerujem ti, poslaniče slave. — Prošlosti, budi mi u pomoć! i ako se duh tvoj vratio u Božije krilo, nek se opet otrgne i pristupi k meni i postane mišlju, snagom, djelom. (Gazi zmiju). Idi, gadna zvijeri; kao što sam tebe stratio, i za tobom ništa ne žali u prirodi, tako će oni svi propasti, i za njima ne će nitko žaliti, za njima ne će biti slave, ne će ostati slave. Nitko se ne će natrag vratiti, da pogleda za sobom na toliko zemaljskih sinova, što zajedno ginu. Oni prvi. Ja za njima. — Nebo neizmjerno, ti zemlju okružuješ; zemlja je dijete, što škrguće zubima i plače, no ti se ne bojiš, ne slušaš je, ti ploviš u beskrajnost svoju. — Mati prirodo, s Bogom; idem se pretvoriti u čovjeka, idem se boriti s braćom svojom.

Soba. Muž. Liječnik. Orćo.

Muž. Nije mu bilo koristi, u vama je pošljednja nada.

Liječnik. Velika mi je čast . . .

Muž. Kaži gospodinu, šta ćutiš.

Orćo. Veće tebe, tata, i ovoga gospodina ne mogu razaznati; iskre mi i crne žice lete pred očima, katkad se iz njih pruži kao zmija, pa se prikaže magla žuta; ta magla sad gore poleti, sad padne dolje, te prsne iz nje dúga, i ništa me ne boli.

Liječnik. Stanite, Đuro, u sjenu, — koliko vam je godina? (Gleda mu u oči).

Muž. Svršio je četrnaest.

Liječnik. Sad se obrnite k prozoru.

Muž. Što je?

Liječnik. Trepavice su izvrsne, bijelo je od oka posve čisto, žile sve u redu, mišice u snazi. (Orću). Smijte se, — bit ćete zdravi kao i ja. (Mužu). Nema ufanja. Pogledajte vi sami, gospo-

dine grofe, zjenicu: nije ocutjela svjetlost, očni je živac sasvim oslabio.

Orćo. Sve mi zahodi u maglu, sve.

Muž. Istina, rastvorena je, siva, bez života.

Orćo. Kad spustim trepavice, bolje vidim nego s otvorenim očima.

Liječnik. Misao mu je tijelo uništila; treba se bojati katalepsije.

Muž. (odvedavši liječnika na stranu). Sve što želite — polovinu mojega imanja.

Liječnik. Što se rastrojilo, ne može se iznova ustrojiti. (Uzima štap i klobuk). Vaš ponizni sluga, gospodine grofe; valja, da se odvezem k nekoj gospođi, da joj izvadim bionu.

Muž. Učinite mi milost, nemojte nas još ostaviti.

Liječnik. Može biti, da biste htjeli znati ime ove bolesti.

Muž. I ni jednoga, baš ni jednoga ufanja nema?

Liječnik. Zove se grčki: amaurosis. (Izlazi).

Muž (stiskujući sina na prsi). No ti još štogod vidiš?

Orćo. Čujem ti glas, tata.

Muž. Pogledaj onamo kroz prozor na sunce, na nebo.

Orćo. Mnogo mi se slika vrti između zjenice i trepavica, vidim lica prije viđena, mjesta poznata, listove knjiga, što sam čitao.

Muž. To još vidiš?

Orćo. Da, očima duše, a ove su potamnjele.

Muž. (padne na koljena i časak šuti). Pred kim klečim, gdje se imam tužiti za nepravdu, koju mi dijete podnosi? (ustavši). Bolje da mučimo; zalud su ovdje molitve, zalud i prokletstva.

Glas odnekle. Tvoj je sin pjesnik, što više želiš?

Liječnik. Kum.

Kum. Svakako je velika nesreća biti slijepu.

Liječnik. Vrlo je to rijetko ovako u mlado doba.

Kum. Svagda je bio slaba zdravlja, i majka mu je umrla nešto . . . onako . . .

Liječnik. Kako?

Kum. Nekako onako — vi me razumijete — bez četvrte daske.

Muž (ulazi). Prostite, gdje sam vas zamolio ovako u kasno doba, no ima nekoliko dana, da mi se sin svagda budi u dvanaest ura, ustaje i govori kroz san, izvolite za mnom.

Liječnik. Hajdemo. Vrlo sam željan vidjeti taj pojav.

Spavaonica. Sluge. Rođaci. Kum. Liječnik. Muž.

Rođak. Polagano.

Drugi. Probudio se, a ne čuje nas.

Liječnik. Molim vas, gospodo, ne govorite ništa.

Kum. Čudne stvari!

Orćo (ustavši). O Bože — Bože!

Rođak. Kako tiho stupa!

Drugi. Kako drži ruke složene na prsi!

Treći. Ne miga trepavicama, jedva otvori usta, a ipak mu ishodi glas jasan, jednak.

Sluga. Isuse Nazaretski!

Orćo. Odlazite od mene, tmine, ja sam se rodio sin svjetlosti i pjesme; što hoćete od mene? što od mene želite? Ne ću vam se predati, premda je moj vid odletio s vjetrima i tumara negdje po prostoru, no on će se jednom vratiti, obogaćen zrakama zvijezda, i raspalit će mi oči plamenom.

Kum. Isto kao pokojnica, mota nešto, ni sam ne zna što, jako je ovo čudnovat pojav.

Liječnik. Posve se s vama slažem.

Dojilja. Presveta Gospo Čenstohovska, uzmi meni oči i daj ih njemu!

Orćo. Majko moja, molim te, majko moja, pošalji mi sad slika i misli, da unutra živim, da u sebi stvorim drugi svijet, sličan onomu, što sam izgubio.

Rođak. Što misliš, brate? ovdje treba porodično vijeće.

Drugi. Čekaj, potiho.

Orćo. Ne odgovaraš mi, o majko! nemoj me ostaviti.

Liječnik (mužu). Dužnost mi je kazati istinu.

Kum. Tako je, to je dužnost i izvrština liječnika, gospodine savjetniče.

Liječnik. U vašega su sina zamršeni pojmovi, s toga, što su mu živci neobično razdraženi, te katkad postaje, da tako rečem, stanje, što je ujedno san i java, onakvo stanje, kakvo ovdje svojim očima vidimo.

Muž (na samo). Vidi, Bože, on mi tvoje súde tumači.

Liječnik. Htio bih pero i crnilo. — Cerasis laurei: dva grana i t. d.

Muž. Naći ćete u onoj sobi; izvolite svi izaći.

Glasovi pomiješani. Laku noć! laku noć! do sjutra. (Ishode).

Orćo (probudivši se). Laku noć žele; govorite o dugoj noći, o vječnoj može biti, no ni o lakoj ni o srećnoj.

Muž. Nasloni se na mene, povest ću te do postelje.

Orćo. Tata, što ovo znači?

Muž. Pokrij se dobro, i zaspi mirno, jer liječnik govori, da ćeš opet progledati.

Orćo. Ovako mi nije dobro, — razbili su mi san nečiji glasovi. (Zaspi).

Muž. Neka moj blagoslov s tobom počiva; ništa ti više ne mogu dati, ni sreće ni slave, a približuje se čas, u koji će trebati, da se borim i djelujem s malo ljudi protiv mnogih. — Što će biti od tebe, pusta i sama i sred tisuće propasti, od slijepa, slaba, djeteta i pjesnika ujedno, od jadnoga pjevača bez slušalaca, što živiš dušom preko granica zemlje, a tijelom si prikovan zemlji? — O nesrećni, najnesrećniji od anđela, o moj sine!

Dojilja (s vrata). Moli vas gospodin savjetnik.

Muž. Dobra moja Katarina, ostani kod maloga. (Ishodi).

Preveo *P. Budmani.*

Josip Ignjat Kraševski („Kraszewski").

Kolibar.

U originalu je ovoj pripovijetki natpis „Budnik". Kolibari (budnici) su stanovnici šuma u Voliniji, gdje životare u velikoj bijedi i nevolji, jer su šume koje ih hrane, sve rjeđe, sve ih više sijeku kolibarske sjekire. Kolibari kukavni svoj hljeb zaslužuju praveći grede i dūge, gotoveći smolu, katran i pepeljiku. Pisac u ovoj pripovijetki prikazuje staroga jednog kolibara i njegovu porodicu. Starac Bartol je pored svega svoga siromaštva čovjek ponosan, koji smije svakomu smjelo u oči pogledati, jer nikad nije učinio ništa, čega bi se imao stidjeti pred poštenim ljudma. Kao zjenicu svoga oka pazi starac svoju kćerku Julku, djevojče koliko lijepo, toliko i nevino. Još je u Bartola sin Matija, koji nije ni malo nalik na svoga ozbiljnog i pametnog oca, jer je dosta veliki tupan. Porodicu Bartolovu sačinjava i žena pokojnoga Bartolova brata

Pavlovica, koja je pripravna žrtvovati poštenje i dobar glas za lak i bezbrižan život. Prema ovoj ubogoj kolibarovoj porodici prikazuje nam pisac bogate dvore jedne velikašice, koja je već ostarjela te malo mari za upravu velikoga svoga bogatstva i dobara, već se samo Bogu moli i čini dobra djela te misli, da je sav svijet onako dobar i blag, kao ona što je. U nje je sin jedinac Jan, koji je po svojoj naravi dosta dobra srca, ali rđavi drugovi, koje gotovo bez prekida gosti i s njima se zabavlja, pokvarili su ga, te je Jan postao obijestan, raskalašan i rasipan, te čini svakakve nevaljalštine. Njegova majka svega toga ne zna, već misli, da je njezin sinčić dobar kao anđeo. — Iza ovoga će se lako razumjeti priopćeni ulomci iz ove pripovijetke, u kojoj je 21 glava; od tijeh glava uzete su ovamo što u cjelini što s malim propustima glave 4. 7. 13. 15. 16. 18—21; ostalim glavama priopćuje se sadržaj u kratko.

I.

Opisuje se život kolibarâ i šume, u kojima žive.

II.

Opis Bartolove kolibe.

III.

Porodica Bartolova očekuje ne bez straha starca, koji se kasno u noć negdje zadržao.

IV.

Još je kraj vatre stajala djevojka, kad li se začuje kucanje na vratima. Pavlovica se podiže, a Matija probudivši se htio je posvijetliti u hodnik, no rzanje konja zadrži ih oboje. U to doba, usred puste šume pa s konjima na putu, bilo je tako čudnovato, tako neobično, da su se svi sa strahom pogledali, kao da bi se pitali: što bi to moglo biti?

„Hej! ima li koga živa? Bartole!“

„To je znanac! — reče Matija smjelije, ali bijes ga znao, tko je i za što je tu?“

Pograbi luč, pomoli se malko na vrata i upita:

„Tko je božji?“

I pas Burko stavivši prednje šape na visoki prag i dignuvši glavu u vis počne raznolikim glasima zapitkivati pridošlicu.

„Nu! tko, naši! Svežite psa!“

„Nekakav Židov“, šapne Pavlovica.

Matija zatjera Burka u kut za akovče, na koje se popne vjerno pseto te nastavi i dalje lajati.

„Nu! tko, naši! — opet će glas iz hodnika. — Je li doma Bartol?“

„Nije".

„A Matija?"

„Gle, gle i mene poznaje! A! to sam ja".

„Hodi amo! Tu su nekakvi konji pasli oko vaše kolibe. Pohvatao sam ih, pomozi mi ih svezati, jer će mi pobjeći".

„Konji! konji! čiji?"

„Zar ja znam?"

„Ali što bi tu o ponoći tuđi konji radili? — klimajući glavom šapne Pavlovica. — A što vas nosi amo tako kasno?"

„Kasno ili ne! Nu! to ćete već doznati, za što sam tu, samo izađite i otvorite mi obor".

Matija se ohrabri na glas Židova i izađe, najviše iz radoznalosti, da vidi konje. Židov Bramko, koji se skupa s njima pojavio, bio mu je dobro poznat. On stanovaše u obližnjem, kukavnom gradiću poleskom, što je ležao na brodivoj rijeci, od koje je ponajviše i živio. Kako je tu bilo skladište tovarnih drva, šumske građe, smole i dveke iz okolice, a pomalo i trgovine s različnom robom, tako su mogli seljaci, a katkad i kolibari štogod zaslužiti. Na nekoliko milja na okolo sve je živjelo od toga gradića, počevši od plemića, koji je tu sve, što mu je za život trebalo, na vjeru dobivao, pa do seljaka, koji je tu mogao kupiti soli, strojenih koža, pa kapu na sajmu i rubac za kćerku, a prodati za malu cijenu kola sijena i drva. Sred Židova, koji su bili poput mravi, što pod oborenim drvetom svaki dan podižu sve veći i širi mravinjak, odlikovao se Bramko ne bogatstvom, već neobičnom okretnošću. Ne bijaše sajma ni posla ni ugovora bez njega. Gdje nije radio za sebe, bio bi drugome poslovođa; gdje ne bi ni za drugoga trgovati mogao, tu bi gledao zapriječiti posao; gdje iz prva ne bi mogao zapriječiti posla, nastojao bi naškoditi mu lukavo, makar i kasnije. Pohlepan, neumoran, lakom za dobitkom on ni najsitnijih mrvica ne bi ostavljao na zemlji. Pronosili su se ne bez temelja glasovi, da on u potaji trguje zabranjenom robom, pa što je još više, da se ortači s konjokradicama; ali toga nije nitko okretnu Židovu dokazati mogao. To samo bijaše sigurno, da su se svaki čas drugi i još k tomu vrlo dobri konji viđali u njegovim rukama, da je često odilazio od kuće, ne znajući ni živa duša kamo, da su se kod njega noću sastajali nepoznati, odrpani Židovi; ali osim sumnje ne bijaše protiv njega nikakvih dokaza.

Bramko bijaše pristala uzrasta, širokih pleći, jak. zdrava lica, crnih zalizaka, pogleda drzovita i oštra. Bio je licem ponosan, govorom često porugljiv, a vladanjem upravo ohol, osobito prema onima, koje je držao nižima od sebe.

„Nu! otvori obor!“ reče Matiji, koji je izašao bio na dvorište i vas zabezeknut motrio četiri ularima povezana konja, vođena nekim odrpanim Židovom.

„A čemu to?“

„Spremit ću konje“.

„Spremiti konje?“

„Da otpočinu“.

„Kanite li ovdje noćiti?“

„Vidjet ćemo“.

„Ali u nas nema mjesta“.

„Kako to? a obor? a staja?“

„Staje i nije nigda bilo u nas, a u oboru sušimo drva“.

„A vaša stoka?“

„Kakva stoka?“

„Vaša. Zar ni stoke nemate?“

„Krava stoji u privratu, a koze pod krovićem za oborom“.

Židovi se porazgovore po svojemu među sobom.

„Kako će to biti? — upita Bramko, još ne ćemo moći ni konjâ spremiti“.

„A što? makar na dvorištu“.

Židov mrmljaše ljutito i koračaše bijući se u bokove; približi se k vratima obora, izmjeri ga okom i povrati se k Matiji.

„Imam posla s ocem, moram se tu zadržati i te konje do sutra ovdje ostaviti; isprazni mi obor“.

Matija udari u smijeh. — „Oj! oj! to bi bilo posla na dva dana, toliko leži tamo klada. A što bi vi dali tim konjima?“

„Sijena“.

„Kakva sijena? već ako ga imate sa sobom?“

„Ima ga valjada u vas. Čemu vam krava?“

„Krava? Konji nemaju toliko pameti koliko krava. Ona se hrani lišćem i grančicama kao obično kolibarske krave“.

Sad je već Bramko stao ljuto kleti i trgati kapu i šepicu.

„Nu! kad je tako — povika, s tim gore po vas; mogli ste štogod zaslužiti, ocu sam htio namaći lijep dobitak, ali kad je tako, te nemate gdje ni konjâ postaviti ni nahraniti, idem dalje!“

„A što, ako biste počekali oca? On će odmah doći, pa bi vas mogao svjetovati. Među tim uniđite i ogrijte se u sobi“.

Židov porazgovorivši se s odrtim drugom ušunja se u kolibu i ne skidajući kape uniđe u sobu mjereći crnim, oštrim očima Pavlovicu i Julku, koje su ga radoznalo motrile. Šuteći baci se prezirno na klupu nasuprot peći te zavrativši krajeve od kaputa stade drhtati od zime.

Još se nije pravo ni smjestio, kad li za njim zaškrinu vrata, i stari Bartol prestupi prag svoje kolibe korakom, po kom su ga svi već iz daleka poznali.

Bijaše to čovjek već vremešan, prosjed, visoka uzrasta, jakih pleći, odjeven kako obično hode kolibari. Na njemu je siv, kratak kaput, opasan crvenim pasom, hlače proste, platnene, opanci s remenjem, kapa mala, torba od jazavca i puška na ramenu. U pasu je u crnoj kesi kresivo, a do njega zataknut veliki nož.

Ispod lijepa, visoka, već ćelava čela pokaže se u potpunosti lice, ne do duše idealno, ali puno duboka izraza i odvažnosti; činilo se istesano iz kamena, a zastrto nekom neutješljivom tugom i neukroćenim bolom. Tuga ta viđaše se na osmiješku usana, na spuštenim trepavicama, na nabranu čelu. Rijetka, mrka, kratko ostrižena brada odbijala se skladno od gotovo gole i sjajne glave.

Bartol pogleda na svoje, za tim na Židova i promrmlja pozdrav kršćanski, koji se samo njegove kuće i rodbine ticao.

„No! kako ste? — započne sam Židov, — dobro da ste došli, čekao sam vas“.

„A što ćete mi to reći? — malko ponosno odvrati Bartol — radoznao sam“.

Bilo je vidjeti, da je Židov sa svojom nehajnošću uvrijedio kolibara, od koga se nadao, da će ga ponizno i srdačno primiti, znajući, kako je ubog. Starac među tim snimi sa sebe torbu i pušku.

„Možda bih vam priskrbio dobar posao, kad biste me zamolili“.

„To vi onda ne znate, reče Bartol, da ja nikad nikoga ni za što ne molim osim Gospoda Boga“.

„No! aj vaj! kako ste ponosni!“

„Ali kakav bi to bio dobar posao? Dat ćete mi luči praviti u gospodina suca ili dveku u gospodina Romualda? he?“

„Tfu! o tom ne vrijedi ni govoriti; našlo bi se što bolje, ne takav posao“.

„Pridrži ga sebi!“ reče mu Bartol klimajući glavom.

Židov ugrize usne, pljune i skrene ramenima.

„Ne govorimo o tom“.

„Ne govorimo“.

„Nemate li gdje spremiti konja, što sam ih u šumi ne daleko od vaše kolibe pohvatao?“

„Oko kolibe! u šumi! Šališ li se? ili se rugaš ljudma? A za što bi ih tu spremio?“

„Da prenoće, da otpočinu, prije nego . . .“

Matija se uplete u razgovor pripovijedajući ocu, kako je već Židovu protumačio, da u njih nema mjesta za konje. Starac potvrdi riječi sinove.

Po tom se približi k Židovu i smiješeći se sažalno i porugljivo reče Bramku: „Za što ne vodite kao uvijek svoju robu k Jakovu?“

Na te riječi pocrveni Židov, poblijedi, skoči s klupe i namigne nemirno na starca. Taj se samo prezirno nasmiješi.

„Baš vam želim, da odete do Jakova, jer danas su i Jakova sama i njegove konje odveli noću u grad poslani desetnici“.

„To ne može biti!“ promrmlja Židov čupajući bradu.

„Doznat ćete!“ odvrati hladnokrvno Bartol.

Bramko se ogleda na okolo i hitro pristupi k starcu, te ga stane na tiho moliti, napastvovati, dosađivati mu; izvadi napokon i kožnu kesu, ali stari Mazur odbije ga hladno i reče samo glasno:

„Daj mi mira!“

„To je vaša pošljednja riječ?“

„U mene nema ni prve ni pošljednje, nego samo jedna riječ“.

„Nu! dobro! dobro! — bijesno poviče Židov, žalit ćete“. — To rekavši pohiti k vratima i nestane ga. Smiješeći se pogleda za njim Bartol, ali se Bramko za njim ne povrati više. Ne čujući topota konjskoga mislio je, da će se Bramko još po običaju židovskom vratiti; sjedne mirno na klupu i stane skidati mokru obuću, među tim je Pavlovica spremala večeru. Ali se Židov više ne pokaza. Kratko vrijeme iza toga vraćajući se Ma-

tija sa dvorišta u pratnji svoga nerastavnoga Burka donese glas, da su Židovi iščeznuli, ostavivši k plotu privezane konje.

Starac se zamisli časak i ne odgovori ništa, samo mu se čelo namrgodilo.

Večer minu brzo u sumornoj šutnji. Bartol nije donio ništa s lova i sa svoga običnog hoda do jednoga tetrijeba za sutrašnji objed. Brašna za hljeb moglo je svaki čas nestati, a Pavlovica nije smjela pogledati na dno kace, u koju je usuto bilo.

Vidjela je stara nuđene od Židova novce, domislila se brzo, o što tu ide i ljutila se u srcu na staroga Bartola; ali ne smjede ni pisnuti, jer kolibar nije ničijega savjeta primao.

V.

Bartol odlazi s konjima, što ih je Žid ostavio, u grad, da ih kao stvar, kojoj se ne zna gospodar, preda oblasti („pomoćniku“), neka ona s njima radi što ju je volja. Pavlovica govori Julki, kako bi lijepo bilo, da i ona kao druge gdjekoje kolibarske kćeri, ide u dvor mladoga gospodina Jana služiti, tamo bi mnogo ljepše živjela nego kod kuće. Julka u svojoj bezazlenosti ne zna, što bi o tom mislila, ali zna, da joj otac nigda ne će dopustiti, da ide služiti u dvor, dakle da to baš ne bi dobro bilo.

VI.

Opisuje se bučni i raskalašni život u „dvoru“; stara velikašica ne vidi, kako ‚e varalice gule, kako joj rđavi gosti rasipaju imutak, kako njezin Jan sve dublje tone u nevaljalštinama.

VII.

Rano u jutru objesi Matija pušku o rame, pa krene jednom od šumskih staza, a za njim pusti se uzastopce gladni Burko, podvinuta repa, ispalih kukova, ali naježenih ušiju i u vis dignute glave. Drugim putem udari prema gradu, uredovnoj stolici gospodina pomoćnika stari Bartol vodeći židovske konje.

Pored otrcana odijela i izmučenih crta na licu bijaše to još čovjek od oka. Nepognut godinama, nesvladan nuždom, neupokoren svojim stanjem, činio se više vojnikom, preobučenim u odijelo prijašnjih vremena nego ubogim stanovnikom poleskih šuma. Muževnost i snaga vidjela se na zgodnu licu, komu je samo čelo na dvoje presjekao popriječni nabor, dokaz dubokih misli i teške patnje. Mrki taj nabor na čelu bio je nalik na udarac sablje sred ćelave, sjajne glave; ali sabljom tom nije vladala ljudska ruka, već desnica nesmiljene sudbine!

Putem otkine napupanu i rascvjetanu ljeskovu granu i njom je žickao konje prilično mlade i hitre, koji tiskajući se trčahu često vrlo uskim puteljkom. Zamišljen gledaše pred sebe; katkad samo pogladio bi brkove i bolno uzdahnuo, kao da mu se kamen na srce svalio. — Na jednoć ugleda, gdje putem k njemu hrle kola, kojima na rudu njihalo se veliko zvono, nedvojben znak, da se vozi činovnik. Za kolima su jezdila na konju dva momka, koji su sad namještali u letu kape, što su im spadale, sad na pola razvinute surine.

„Stoj! stoj —“ zaori na jednoć vika, i pred Bartola skoči crven kao rujnica, posut gubom kao muhomorka, sitnih očiju kao dvije kaplje crnila, ćelav kao bundeva, ospičav kao tvrd komad hljeba, mali gospodin pomoćnik, izvolijevajući svojom sopstvenom rukom za uzde pograbiti konja, na kojem je sjedio kolibar.

„Drži! hvataj!“ vikaše razjaren i prizivaše ljude videći, da je poplašen konj u opkop skočio. Konjanici zapriječe odmah Bartolu put. Starac ne mogaše pojmiti, što se to s njim zbiva.

„Za što: hvataj! Bježim li? odvrati mirno — što hoćete?“

„A, gledaj, gradi se nevinim! Ne prevari me, ne! Ja ću te naučiti lopove jedan, nitkove! Ja ću te naučiti!“ vriskaše pijani pomoćnik u paroksizmu gnjeva.

Stari Bartol zarumenio se, ili bolje rekavši, tako ga je oblila krv, da su mu se njom u jedan hip i same oči zalile.

„Čujte me, gospodine — poviče, znate li, što govorite? za što me grdite?“

„Za što? Ja ću ti pokazati, kako ćeš još pitati za uzrok! Gledaj samo, radoznao je? Svežite mi odmah toga lopova!“

„Mene! mene! — i starac skoči grčevito s vreće, na kojoj je sjedio. — Mene?“

„Nu! dà, tebe huljo! Ne blebeći mi. Vežite ga!“

„Ali recite mi, gospodine, i rastumačite mi, što to ima značiti?“

„Nijesam došao amo, da ti tumačim, beno! Tumačit ću ja tebi drukčije u uredu. Hej, vežite ga!“

„Što tražite od mene, gospodine? — u zdvojnosti poviče kolibar. Vama se valjada magli pred očima? Zar ne znate, što radite?“

„Oj ti pseto jedno, ti ćeš meni tako što govoriti, ti!“ Ilu-

pajući nogama, mašući rukama, kao da će udariti, stade pomoćnik derati se iz svega grla. — Meni se usuđuješ tako što reći, meni se usuđuješ! Znaš li, da ću te dati u verige okovati!“

Starac umukne, jer je slutio, da je u svem tome nekakva bludnja. Upotrebivši svu snagu svoju, da svlada uzrujanost i gnjev svoj, upita mirno:

„Samo jednu riječ: za što me vežete? što to znači?“

„Što to znači? Ja ću ti reći, huljo! Eto, ukrao si konje i kradene vodiš“.

„Ja ukrao! — baci se s konja i poskočivši prema pomoćniku poviče stari Bartol ne mogavši se svladati. Ja? otkad je Bartol Mlinski postao zločinac?“

Jednim skokom stvori se pomoćnik u kolima kao u čvrstoj tvrđavi i ćuteći se tu siguran, zagrmi:

„Vežite ga!“

„Tako dä! — dovrši starac približujući se sve više raspaljen — tako dä! konji su ukradeni, ali ne od mene“.

„Vežite ga!“ ponovi pomoćnik.

„Židov ih je sinoć doveo i ostavio kod mene, Židov Bramko, imam i svjedoke“.

„Tako! tako! ispričavaj se. Znam ja vas i vaše ciganske svjedoke. Vežite ga!“

„Poveo sam konje, da vam ih predam“.

„Sad si se dosjetio tomu. Vidim, lopove, držiš me za golobrada momka! Nu, istraga će dokazati. Svežite ga i vodite u grad!“

Ne da se opisati, kako je bilo pri srcu starcu, kojega tolike godine nikad nitko ni pogrdnim ni prezirnim pogledom susretao nije, jer tomu nije davao povoda, niti bi takvo što trpio. Gnjev, bjesnoća, zdvojnost i neizrečeni bol spopadahu ga izmjenice; suze mu briznu ispcd zakrvavljenih trepavica, a usta uzalud sileći se istisnuti i najmanju riječ zamukoše na jednoć, odrveniše; pomućenim pogledom zaokruži oko sebe, noge mu zadrhtaše, i da ne bijaše ljudi, koji su ga već spopali i vezati začeli, pao bi.

Pomoćnik zapovjedi okrenuti kola i povesti za sobom Bartola i konje.

VIII.

Pripovijedaju se različne budalaštine tupoga Matije, što ih čini na putu iduć i u „dvor“, kamo ga je otac polazeći u grad s konjima bio poslao po brašno.

IX.

Prikazuje se raskalašnost i rasipnost u „dvoru“, pokvarenost mladoga gospodina Jana, dobrota i slabost gospođe velikašice.

X.

Tupan Matija dolazi u „dvor“ i vidi, kako gospoda — prijatelji i gosti Janovi -- pucaj u nišan; od šale pozovu i Matiju, da i on puca; Matija rado primi poziv, i na veliko čudo sve gospode taj prosti i blesasti kolibar izvrsno gađa svojom starom i za'rđalom diljkom. Jan ga za to lijepo nagradi bacivši mu 10 dukata pa ga dâ nahraniti i napojiti. Vraćajući se iz dvora kući uhvate ga i svežu dva vojnika kao sukrivca staroga Bartola (koji je tobože ukrao konje) i odvedu ga u zatvor.

XI.

Stara velikašica čuvši, da su Bartol i Matija zatvoreni, pošalje momka s kolima u Bartolovu kolibu, da dovede Julku i Pavlovicu u dvor. Ona to čini iz milosrđa, da te dvije ženske glave ne stradaju u šumi onako same.

XII.

Julka i Pavlovica dugo u noć čekaju Bartola i Matiju ne znajući, što im se dogodilo; napokon dođe čovjek, koji im kaže, što ih je zadesilo. Julka ljuto plače. Sjutradan dođu kola iz dvora po nju i po Pavlovicu, i one se odvezu.

XIII.

Ostavimo Julku, koja zaplakana odlazi u dvor i Pavlovicu, koja tobožc suze roni, usekuje se, oči briše, pljuje, kašljuca, a u srcu se raduje budućemu leventovanju i obilju; vratimo se u grad, gdje stari Bartol i Matija u zatvoru sjede.

Starca, uvjerena o svojoj nevinosti, koji nije shvaćao, da bi ga ma kojim načinom, bilo i najnepoštenijim mogli uplesti u mrežu, dojmio se novi položaj poput lake rane, koja ako i nije smrtna, ipak ljuto boli. No kad se poslije prvoga i drugoga preslušanja uvjerio, kako je Židov majstorski spleo mrežu njemu na propast, osvoji teška zdvojnost starca, kojemu nije toliko kazan, koliko sramota grozna bila, njemu, koji se nikad ničim okaljao nije. A sad ga pod staru glavu objeđuju zločinom, zatvoraju sa zlotvorima, kazne kao zločinca! U prvi mah malo ne poludi, za tim prepativši i to padne na slamu i stane goruće moliti se, napokon oboli. Malo po malo vrati se starcu i zdravlje, ali ga ne ostavi tuga i zdvojnost.

Među tim je Matija bio preslušan, okrivljen s učestvovanja, pretražen u zatvoru i nađen preveć bogat za kolibara, jer imaše pri sebi deset dukata; smeo se kao krivac, prisiljen, da protumači stvar, brundao je i mucao, ali što je duže govorio, sve se više zapletao. U predmetu očevu tako je odgovarao, kao da ga je hotimice htio uništiti. Bijaše to samo glupost. Pomoćnik kazivao mu je odgovore, on ih je za njim ponavljao, a po njegovim riječima napisano je priznanje, koje je Matija na kraju velikim krstom potvrdio.

Kad su starcu pročitali priznanje sina, pogleda bolno i umukne. Od tad odluči ne odgovarati više ni riječi ni na jedno pitanje, ne tumačiti niti se više ispričavati. Predao se u volju božju te ponosan i nevin odlučio je stoički šutjeti i trpjeti.

Na prvo pitanje: tko je doveo konje, odvrati Matija: Bramko; a kad se taj izdrekne na njega, da laže, popravi se, da je to bio nekakav nepoznat Židov.

Tako zapisaše samo nepoznata Židova. Bramko je bio rekao pred sudom, da će sigurno njega potvoriti, što je prvi donio glas, gdje se ukradeni konji nalaze. Za tim je upitan Matija, jesu li konji s dozvolom oca ostali u njih, i odgovori, da nijesu. I opet na bolji put priveden vrlo krepkim dokazom popravi se, da je Židov nešto šaptao, da on nije ništa čuo, da ništa ne zna, da je možda bio kakav dogovor. Upitan budući, kamo imadoše biti odvedeni konji, zakune se, da je otac njemu naložio odvesti ih u grad k pomoćniku, ali kad iznovice zagrmješe na njega, dodade odmah, da ih je sam otac odveo, no ne zna, kamo i za što. Napokon je upitan još, jesu li Židovi često tamo dolazili, te on stane kazivati, koliko ih je puta gdje u šumi vidio, i prizna, da su u Jakova Paćorkjevića, kolibara, često viđani sumnjivi konji. Riječju, Matija je pleo i meo svašta te miješao istinu i laž i takve poluriječi, koje je pisar mogao izvrnuti kako je htio; a to nije oklijevao i učiniti i naperiti na sigurnu propast kolibarâ.

Bramko je svoje očitovanje i svoje iskaze vrlo vješto ispripovijedao, i to je bilo na pogubu starcu. Niti je bilo koga, da se za njega zauzme, niti je bilo komu hoditi i moliti. Kćerka, koju varahu, da će se otac odmah vratiti, nije znala ni riječi o njegovoj opasnosti; a prije nego što su braća kolibari razasuti

po šumi to saznali, prije nego što su odlučili poći i prije nego što su zbilja izveli, proteklo je mnogo dragocjenoga vremena.

Već je i lišće na drveću miris svoj po uzduhu razlijevalo, a starac je još sjedio u zagušljivom tako zvanom gradskom zatvoru. Kako se promijenio, kako se postarao i propao! Mučio ga vrlo i svoj položaj i glupost sina i strah za kćerku i poniženje, koje ga je snašlo! Teško ga je bilo poznati! Ponos i ozbiljnost, koji su krasno lice nedavno još tako značajnim činili, promijeniše se sada u nijemu zdvojnost i duboki, tihi bol; činio se za nekoliko godina stariji, na čelu stali su mu se crni vlasi naglo srebriti i bijeljeti. Oko očiju uhvatili se obručići i nabori; a usta su se stisnula i uzdahu se teško otvorala; tako ih je volja starčeva zapovijeđu šutnje čvrsto zatvorila bila.

Matija je oglupio još više te ne znajući, što s njime biva, podnosio je posve mirnò svoj zatvor i sprijateljio se sa svojim udesom. Govoraše samo katkad, kako se boji, kad ih oslobode, da će ga pokarati otac. Ne hoteći dangubiti učio se pušiti.

XIV.

U pokvarenom društvu, koje je bilo u „dvoru“, posrne sa staze kreposti i neiskusna mlada Julka, koju su tamo obasuli svakim dobrom. Najveći je tomu krivac gospodičić Jan, a mnogo je kriva i Pavlovica, koja nevino djevojče zavodi na stramputice. Ali Julka brzo osjeti, da je na zlu putu te od zdvojnosti poludi.

XV.

Stari Bartol sjedio je jednako u zatvoru; no parba se njegova malo po malo stala mijenjati. Pomoćnik se svadio iznenada sa Židovom Bramkom, te se istraga započne na novo na temelju novih nekih otkrića i nepoznatih tragova. Pozvan je po drugi put Matija, koji je na prijetnje ili psovanje bio pripravan svjedočiti i protiv dragoga Boga, te prizna, da je konje bez dvojbe doveo Bramko, da ih je otac htio predati pomoćniku, kad li ga na putu pograbiše, da je napokon Židov samo iz osvete (što stari Bartol ne htjede pokriti krađe njegove) prvi ga krivo optužio.

Istina će se vrlo lasno pronaći: tisuća dokaza našlo se u potkrepu ove tvrdnje. Samo je Bartol ostao tvrdokoran u svojoj ponosnoj, prezira punoj šutnji, te mu ni medene riječi ne mogoše otvoriti usta.

„A čemu to? odvratio bi ozbiljno starac, — prije nijesi tako postupao, gospodine, nijesi štedio moje starosti ni moga stida, nijesi se obazirao na muku moju, koja mi je život skratila, a tebi grižnju savjesti pribavila“.

Pomoćnik se stao ispričavati, počeo nešto, prevraćajući papire, mrmljati, gristi čibuk, pljuvati, okretati se, pijuckati rakiju i mezetiti je rengom, i s tim se svrši sve. Bartol pripovjedi napokon sav događaj. Uslijed toga bude odlučeno pustiti oca i sina na slobodu pod jamstvom, nađe li se svjedoka, koji će posvjedočiti, da su vazda bili pošteni ljudi.

Od kako zatvoriše Bartola, počeo se u šumama gdje življahu Mazuri, osjećati gubitak toga načelnika, koji nemajući nikakve vlasti nad braćom, ipak je najveći utjecaj nad svima imao. Isprva je možda svima drago bilo, što se surove oči i surova usta, koja su ih ne jedan put korila, na čas udaljuju od njih; ali skoro ućutješe živo, kako im nema staroga Bartola; niti bijaše u koga posavjetovati se, niti komu potužiti se, niti bijaše tko bi ih liječio niti tko bi ih tješio.

Ne bijaše više gdje sastati se nedjeljom, kao što je to prije bivalo u Bartolovoj kolibi, da im pripovijeda o starom vremenu. Mladež imala bi poći na lađe, a tu ne bijaše nikoga, tko bi ugovor sa Židovima načinio i pazio, da se točno vrši; drugi su htjeli na put u susjednu šumu grede tesati, ali i opet ne bješe im Bartola, koji bi za sve uglavio sve sa Židovom. Ljudi su stali govoriti: „O! zlo nama i naopako bez staroga!“

„A nije ni pošteno, što smo ga u nevolji ostavili; ta on je svakoga nas ne jedan put izbavio“.

„Pa kako smo mogli na to i misliti?“

„Što smo mi kadri?“

„Zar već nije moguće nevina spasti?“

„A što, kad bismo se složili?“ dobaci jedan tiho.

„Tako! samo kad bi bilo čim!“

„Naći će se, samo nek je volje. Tu lisičja koža, tamo nekoliko zečjih, a gdjegdje možda losovska; u ovoga malo masla, u drugoga nepotrebno tele. Kad bismo samo htjeli, mogli bismo prodavši koješta sastaviti koji groš“.

Mnogi u istinu nerado pristadoše na to, ali kad su se stariji složili, druge bijaše stid, i ne jedan odveza u prljavu rupcu sahranjen grošić te ga s uzdahom položi na hrpu.

*

U kolibi Martinovoj, ne daleko od stana Bartolova, sastaše se svi u subotu i tamo pri čašici počeše vijećati, koga da pošalju k pomoćniku.

I trojica najstarijih, najrječitijih i najsmjelijih žrtvovaše se na taj teški posao.

„To je sve dobro, — reče jedan iza vijećanja, ali kad staroga oslobode i doma puste, Bog i duša, ne znam, što će biti“.

„A što bi bilo?“ zamrmlja drugi.

„Ta zar ga ne poznajete? O kćeri ne zna ništa, a čim dozna, ne će toga lje mirno podnositi“.

„Ba! kao da je on prvi!“

„Ne bih htjela biti na mjestu Pavlovice!“ — promrmlja gazdarica.

„O! teško njoj!“

„Kćerka poludjela; dvor pomaže, ali ne će dugo; za tim će doći nužda i nevolja. — A!“

Umukoše. Martin je klimao glavom i frkao brkove.

„Uza sve to, — reče, bolje bi bilo, da je gospodar doma“.

„Samo mu na jednoć ne govorite o tom“.

„Mora već da zna“.

„Ne! ne! tko bi se odvažio s tim pristupiti k njemu!“

Dugo se još tako razgovarahu kolibari, a kad nestade rakije i zalogaja, pograbiše iz kuta puške, bez kojih ni preko praga prijeći ne mogu, te poljubivši domaćina u lice, a ženu mu svi redom u ruku raziđoše se, a oni, koji imadoše s Martinom poći u grad, uglaviše prije mjesto i vrijeme.

Sutradan zorom zapute s jazavčjim torbama o ramenu, u novim opancima i bijelim košuljama, no bez pušaka, tri poslanika ka gospodinu pomoćniku.

Na kraju šume pridruži im se slučajno četvrti (bijaše nedjelja), i tako razgovarajući se približavahu se polagano ka gradiću, kojega su se siva katolička i bijela pravoslavna crkva kao i crne mu kuće iz daleka vidjeti mogle.

U dan tržni nije tako lasno doprijeti do onako visoka činovnika, kakav je u gradiću gospodin pomoćnik. Na stotine ljudi kupi se oko njegovih vrata; a tako je baš i sada bilo. Židovi, plemići, građani, seljaci sa svojim tužbama i svađama, pravoslavni parosi s pozdravima, sve je to napunilo dvorište i kuću,

kojoj na pročelju višaše tablica s natpisom, da tu stanuje gospodin pomoćnik.

Pomoćnik među tim zabavljao se u krugu dobrih prijatelja i svoje časne polovine, vesele kao i on u društvu, koja ljubi to veselje crpati ne toliko iz srca, koje često biva prazno, koliko iz čaše, koja može uvijek puna biti, osobito kad samo do toga stoji, da se napuni prepečenom rakijom.

Na poderanu divanu, otrcanim i lomnim stolicama sjeđahu vrijedni gosti, u kojih je kolu prvo mjesto zauzimao ekonom gospodina Jana, odjeven novom novcatom haljinom madžarskoga kroja. Razgovaralo se o različnim zanimljivim predmetima, o naglo umrlom vojniku, o ubijenu Židovu, o ukradenim konjima. Rakija zaredi po treći ili četvrti put prije kobasica, koje napokon unese na okrnjenoj zdjeli sluga u novim opancima. Bijaše to sobar gospodarev. Pomagala mu je dvoriti dijeleći među goste nekoliko krezubih vilica, kuharica za čudo ružna i debela, kojoj su noge, ne u narodnoj obući, već u poderanim na boso obuvenim gospođinim cipelama, šklocale po podu. Gosti se maše kobasica, no prije toga okrijepe se još jednoć čašicom rakije. Domaćin bez ceremonija izvadi prvi na tanjur, a za tim pokaže rukom na zdjelu ženi i gostima. Umaka začinjena crvenim lukom i namašćen hljeb zapade pisara i kancelariju, koja se sastojala iz nekoga škiljavog, šepavog i ćelavog varošanina.

Po doručku i odlasku gosti, kojih k objedu pozivati ne bijaše običaj, izađe pomoćnik s lulom u ustima na hodnik, sjedne na klupu i stane preslušavati prisutnih molbe, tužbe i t. d.

Dođe napokon red i na kolibare, koji plašljivo pristupiše ka klupi, na kojoj je sjedio visoki činovnik.

„Nu! što želite?“

„Dođosmo amo radi Bartola Mlinskoga!“

„Rad šta?“

„Moliti za nj“.

„Hm! a gdje je molbenica?“ — I pogleda na ruke. Martin protura se naprijed i poljubivši u ruku pomoćnika predade mu molbenicu. Taj je flegmatično ogleda, poklima glavom i upita prilično ljubežljivo:

„A što hoćete za Bartola?“

„Da ga, gospodine, pustite iz zatvora. On nije ništa kriv;

posvjedočit će svi, da poštenijega čovjeka u nas nema. Nikad ga nitko ničim obijedio nije“.

„Hm! hm! Ja to i sam znadem, da je on možda nevin, ali što ćete? Zakon je zakon. Tužen je. Nu! što sam ja tomu kriv. Ja za sve odgovaram. To nije samo štogod. To je važna stvar, ali kazujte, što biste htjeli?“

„Oslobodite staroga, svijetli gospodine!

„Da! oslobodite! zakon je zakon! Oslobodite! ba! Ja odgovaram za njega gubernatoru! Vama se čini, da sam ja tu sam gospodar i da mogu što hoću“.

„Tako je, vaša milosti!“

„Pa baš za to, premda mnogo mogu, vrlo mnogo, skoro sve, ipak su takve stvari . . . Eto vidite, vi ludi ljudi toga ne razumijete, da je zakon zakon!“

Kolibari poklone se šuteći.

„I mogao bih ga odmah pustiti na slobodu, ali tko mi jamči za njega?“

„Mi svi“.

„Nu! nu! pričekajte! promislit ću, promisliti. Pođite u pisarnu i porazgovorite se tamo s mojim tajnikom . . .“

Do večeri proteglo se moljakanje; u sumrak je napokon izdan nalog, neka se iz zatvora puste dva kolibara s tim dodatkom, da se opet stave, ako bi se to zahtijevalc. Bartolovu pušku, odnesenu iz kolibe, predadoše u ruke Martinu.

XVI.

Pohitješe dakle do tamnice kolibari, veseli, što se ipak svršilo ono, što im se već beskonačnim činiti počinjalo. Bartol ležaše kao obično na slami, naslonjen na lakat, kad mu tri izaslanika dođoše javiti, da je slobodan.

„Nu Bartole, — reče Martin ulazeći veselo, hvala Bogu, slobodni ste“.

Bartol podiže glavu.

„Ha!“ upita ne vjerujući.

„Ustanite i pođimo otud; slobodni ste“.

„U istinu?“ — Skoči na noge. — A! Bog vam platio“. — I pruži ruku prvomu do sebe. „Ha! ali mi se čini, kao da sam deset godina tu sjedio. A Matija?“

„I Matiju su pustili“.

„Hvala Bogu!“

U taj čas stupi i sin plašljivo u zatvor s malom lulom u ruci, jer se s njom nikad više rastajao nije. Otac ga pogleda, suze mu zasjaše u očima i šapne tiho:

„Teška je kazan božja, ali pravedna. Neka se vrši njegova volja“. Na to objesi torbu o rame i jačim glasom poviče: „Nu! hajdemo!“

„A Julka? a Pavlovica? zapita na pragu. Što je to, da ni jedna od njih nije pitala za me? Osobito Julka, moje drago dijete. Nikad se ne bih nadao, da bi mi tako na žao učiniti mogla“.

Kolibari umuknu, a na očima im opazi odmah starac neki strah i nemir.

„Što je s njima?“ upita iznova.

„A što bi bilo! strpite se! Pođimo k Icku nad mostom okrijepiti se, tamo ćemo vam sve reći. Nije ništa takvo, ništa baš, nemojte se samo kinjiti“.

No od riječi „nemojte se kinjiti“ naoblačilo se čelo starčevo, te on pođe šuteći i više ni riječi ne izusti, dok su gradom koračali. Na ulici potegne u se punim prsima svježe povjetarce, pogleda na nebo, koje je treptjeti stalo sjajnim zvijezdama te velikim koracima dostiže svoje već odmakle drugove.

U krčmi na kraju grada posjedaše na klupe u osobitoj sobi, jer je prva, za sve zajednička, puna bila pijanih seljaka. Dadoše donijeti rakije, ali se nitko ne usudi početi razgovora. Stari Bartol ne otvoraše usta, a ovi ne smjedoše početi. Mučeći sjedilo se uz čaše i napijalo: „Daj nam Bože dobro zdravlje“ — i po malo, kad je piće u glavi stalo šumiti, počeše se otvorati usta:

„A što, — reče Martin — ne žalostite se, Bartole. Ba! zar je na meni učiti vas i svjetovati! Vi to bolje znate, što ćete gdje činiti i govoriti. Hvala Bogu, što ste samo slobodni, — vi ćete već uvijek sebi pomoći“.

Bartol mučaše, samo mu crne oči počivahu časak na Martinu, kao da bi od njega doznati htjele istinu, za koju ne smjede upitati.

„Govori — odgovori muklo, govori! Ne okoliši, slutim već nešto zlo“.

„Ta to ide od usta do usta. Čuli ste valjada štogod?“

„Govori! ponovi silnije Bartol, pograbiv ga za ruku, koju

mu je kao željezom stisnuo. — Ne muči me. Govori! Što? zar je umrla Julka?“

„Ali ne! ne! Samo tako — vidite malko bolesna . . . bolesna, ali . . .“

„Samo bolesna! a! hvala Bogu!“ reče uzdahnuvši slobodnije. — „Samo bolesna, no to još nije ništa! Samo bolesna“.

Martin vrlo zabunjen ne znade već, što bi govorio.

„Je li odavno bolesna?“ upita starac.

„Ona je, vidite, bolesna, ali nije tako bolesna, jer . . .“

„Ali reci mi sve! Kako davno?“

„Kako se vratila iz dvora, odmah je za tim . . .“

Starac skoči s klupe. — „A! bila je dakle i u dvoru? za što? za što?“

„Kao da ja znam. Vidite, smilovala se naša stara gospođa i bila ju je uzela u rušnicu; no jer je poslije čeznula za kućom, poslala ju je opet natrag s Pavlovicom u kolibu, i tu je nekako oboljela“.

Bartol gledaše neprestano u oči Martinu, koji ih je oborio kao krivac, šuškao nešto oko torbe, davio se i kašljucao.

„Lažeš! poviče starac i pograbi ga iznovice za ruku. — Govori! tako ti rana Isukrstovih!“

„Nu! što da ti cijedim kap po kap na usta! Nu što? eto znaj, znaj, a što pitaš? Dolazio gospodičić, dolazio, i . . . . i ona je poludjela“.

Ali još tih riječi svršio nije, kad mu Bartol ispusti ruku i rine ga tako jako, da je zateturao. Na to pograbi iz kuta pušku i baci se sa svom snagom na vrata i poput strijele nestane ga iz sobe i krčme.

Svi potrčaše za njim, ali u noćnoj tmini iščezne im na jednoć ispred očiju. Martin, Matija i dva druga kolibara uzevši brže kola u seljaka pohitješe do kolibe Bartolove hoteći ga, ako je moguće, preteći ili još na putu gdje stići.

Mnoštvo seljaka vraćalo se s vašara, puna ih je bila šuma, pun put i nasip, pa usred te gomile ne bijaše moguće razaznati starca. Bilo je najvjerojatnije, da je udario stramputice, sredinom šume. U veliku strahu stigoše već kasno u Jasikov lug.

XVII.

Bartolova koliba nije više onako siromašna kao prije, već je lijepo uređena i nakićena, u kolibi, u dvorištu i u stajama ima svega, što treba. Sve

je to učinila dobra stara velikašica žaleći sirotu Julku. U kolibi je sada i Julka i Pavlovica; ova se druga strašno boji Bartola, koji se može svaki čas vratiti iz tamnice, jer ona osjeća, da je mnogo kriva nesreći Julkinoj. Matija i druga dva kolibara dođu prije Bartola u kolibu i večeraju pa legnu spavati.

XVIII.

Bilo je po ponoći, pijetli su stali već pjevati, u kolibi su svi spavali ili drijemali, nejasan luč je dogorijevao i pucao na peći, kad se u hodniku začuju nagli koraci, na što se na jednoć širom otvore sobna vrata. Pavlovica, koja je plačući zadrijemala bila, skoči na noge te ugledavši Bartola sruši se kao mrtva na zemlju i poviče iza glasa:

„Ne ubij! ne ubij!“

Kolibari dremovni podignu glave ne znajući, što se dogodilo.

Starac uniđe, ogleda se na okolo te udarivši nogom Pavlovicu, koja je na zemlji ležala, poviče grozno:

„Otale gade! seli otud! nek te oči moje ne vide! nek noga tvoja tu više ne stane. Seli otud! bježi! jer . . .“

Od straha iznemogli Martin istura odmah na vrata Pavlovicu bojeći se, kako je poslije kazivao, nesreće i zla, što bi ga Bartol počiniti mogao.

Kolibar se ogleda na okolo, okrene očima krvlju zalivenima, uzdahne i pođe polagano prema prisoblju uzevši u ruku luč s peći.

Kad se na pragu pomoli njegovo lice, zadršće sanena Julka, cikne pronicavo i skrivajući se pod pokrivač, poviče:

„Otac! otac!“

„Jest! jest! to sam ja dijete moje! — jecajući odazva se starac, to sam ja! ne plaši se jadnice! Nijesam te došao suditi, već tješiti“.

„Ah! ubit ćeš me! ubiti!“

„Julka! budi pametna, to sam ja!“

Djevojče je vikalo sve većma, starac ronio grozne suze, koje su mu poput graha padale na bradu. Baci luč, zalomi rukama i sjede uz njenu postelju. Polagano privine k sebi goruću joj glavu i ledene ruke.

„Julka, dijete moje, ne boj se! Znam sve, ti nijesi ništa kriva! ljudi će Bogu odgovarati za te i za me“.

„O ja sam nevina!“ ponovi djevojka.

„Ja sam to! otac je s tobom, a ne razbojnici i lopovi, koji su te okružili, dok mene tu ne bijaše. Ali ne će im to proći! Bog mi je svjedok! O! ne ću im to oprostiti! Ali ti, ti si nevina! Hodi sa mnom, otići ćemo otud daleko! Ja ću te pratiti, a ne možeš li ići, ponest ću te, ali valja nam ići odovud! To je mjesto sramote!“

Na te srdačne, utješljive i molbene riječi podiže se djevojka kao iza sna, uzvrne crnu kosu te potokom davno usahlih suza (jer plakaše do sad suhim očima), zali povratak časovite prisutnosti duha svoga. Rukama zastre lice.

„Hodi! hodi! to nije naš krov! to je zemlja tuđa, sva kuća okaljana je gnusnim darovima! sve je promijenjeno, tuđe. Nakitili su nas, da budemo svjedoci svojoj sramoti. Ne! ni trenutka ne ostajmo tu duže, hodimo!“

Julka ustade naglo i kao da bi pri sebi bila ponovi:

„Hodimo!“

Odilazeći htjede na se vrći novu haljinu, ali je starac baci i nogama pogazi, pa skinuvši sa sebe gunj pokrije njim svoje dijete, koje je drhtalo.

„To je moje, — reče, i čisto. Ništa nema na njemu osim suza. Ništa ne ćemo odovud sa sobom ponijeti do iskru s moga ognjišta, — ništa više“.

I stupi s njom na prag prve sobe, u kojoj stajahu probuđeni Matija i kolibari motreći, slušajući i ne razumijući pravo, što se zbiva.

Djevojka jedva se na nogama držala, drhtala, naslanjala se i išla za ocem. Ovaj uzme ugarak s ognjišta i šuteći prijeđe preko praga. Svi krenu za njim u dvorište. Tu ispusti za čas ruku kćerinu i utače ugarak u slamnatu strehu skoro pokrivene staje, koja je tik do kuće stajala, te reče:

„Čekaj, nek mi se oči napasu požara“.

Brzo raspiri vjetar plamen po krovu i potisne ga na suhe daske same kuće.

Šuteći zgražali su se i čudili kolibari, koji prestrašeni šaptahu nešto nerazumljivo među sobom, ne znajući, što da počnu. Samo Matija govoraše glasno sam sebi:

„Kako krasno gori! Evo već i koliba. I ona gori! Bog i duša gori, a tamo su i kobasice“.

Stojeći na brežuljku, obasjan svjetlom požara, duge brade,

u sivoj samo košulji, s puškom na ramenu gledaše starac na kuću u plamenu, no suhim okom. Iznemogla Julka spustila se na zemlju, a u pogledu joj se vidio zračak svijesti, koja se vraća. Kašto bi uprla oči u oganj, a za tim opet u vlažnu zemlju, na kojoj je sjedila.

Vjetrom spireni požar rasprostr'o se širom krova i prodirao unutra; u oboru je ručala stoka i trgale se koze mekećući, do kojih se već spuštao dim. Rumen plamen rasvjetljivao je dolinu i sav lug; na granama probudile se ptice i stale cvrkutati.

U to se već i rani ljetni dan u blijedom svijetlu pomolio na istoku. Starac siguran, da mu ljudi ne mogu spasti ni kuće ni pokućtva, jer je već sve plamenom obuzeto, pograbi ruku kćerinu i ne ogledavši se na sina pođe žurnim korakom u lug. Matija se počesao samo po glavi, sažeo ramenima i mehanički krenuo za ocem, a Burko za Matijom.

Kolibari su ostali nijemi i okamenjeni.

XIX.

U dvoru svojem leži Jan, ali ne spava. Kad li pokuca netko na vratima; poslužnik uniđe.

„Gospodine!“

„Što ćeš? Čemu si ušao?“

„Nekakva ženska, Pavlovica“.

„Što hoće Pavlovica?“

„Ne znam, gospodine“.

„Zovni je amo“.

Baba pade unutra sva dršćući i zaplakana. — „Ah! nesreća, gospodičiću! nesreća!“

„Što vam se dogodilo?“

„Bartol se vratio“.

„Pa što je za to?“

„Ah! mene je istjerao i kuću zapalio te je sam s kćerju otišao nekamo u šumu“.

„S kćerju? u šumu? — ponovi rastreseno Jan. — Pa što je onda? neka idu s Bogom!“

„A kamo ću se ja nesretnica djeti?“

„Naći će se u mene i za te kakav kutić!“ Gospodičić mahne rukom.

„Za Boga, gospodičiću! — poviče izlazeći Pavlovica, ne šali se i čuvaj se, on je spreman tebi kidisati!“

„On? meni!“ I Jan se nasmije i sažme ramenima ponosno, prezirno i gnjevno.

Nedjelju dana poslije toga bješe nova graja u dvoru, nova pijanka i buka prijateljâ u vlastelina Jana; jer te je trebalo samo zovnuti, pa evo ih kao pasa, kad im se zvizne. Opet konji skaču, vižli štekću, gonci buče, gospoda se smiju.

. . . . . .

. . . . . .

U dvorištu su stajali već konji, psi se rvali, a gospoda zaigravala svoje ždrijepce goneći ih okolo po tratini. Janu dadoše vranca, on skoči na nj, podbode ga oštro, te na čelu cijele čete poleti poput munje, kamo su ga oči vodile.

Utrkujući se, vrišteći i podbadajući konje, preskakujući jarke i plotove letjela je mladež u polje, a preko polja k šumi, kojoj na rubu imalo se stati i lov započeti, braneći bježati zvjerinju u borovik, u koji bi se lako sakriti moglo.

Tek što su se Jan i drugovi rastavljati stali, kad ali Jan, koji je ostao sam čekajući zaostale, začuje šušanj u bližnjem grmlju.

Tri koraka od njega stajao je Bartol s vatrenim očima i naperio pušku na njega.

„Ne miči se, jer ćeš sebi smrt ubrziti — vikne porugljivo. Nu! prekrsti se i moli, dajem ti još jedan čas, dok oni tamo ne nadođu“.

Jan problijedi, zadršće, trni ga prođu; domisli se, tko pred njim stoji. Bijaše odviše ponosan, da bi se u oči smrti pokazao plašljivcem: mehanički maši se puške, ali je nemaše.

„Nu! preporuči dušu Bogu, ako je imaš, i žuri se“.

„Što hoćeš?“

„Ja? tvoje krvi!“

„Za što?“

„Ne znaš? Da operem ljagu, koju nosim, da ugasim žeđu, koja me pali. Ti si meni uzeo kćerku, ja tebi uzimam život. Tvoje krvi hoće mi se! moli se, nemam vremena! Tvoji dolaze!“ — U taj čas razlegne se glasan prasak, a jedan gospodičić, koji je već bliže došao, poviče:

„Kakav to ludov puca?“ Pa se ogleda i protrne.

Oblak siva dima uznosio se nekoliko koračaja od njega nad mjestom, gdje je stajao Jan. Uzdignuta repa trčao je slobodan vranac, ržući i po polju skačući. Na polju je ležao Jan probijenih prsi, krv mu je šikala na otvorena usta; plave mutne oči obraćaše na okolo, a klonulom rukom laćaše se svaki čas srca. U jedan hip opkole ga svi.

„Što je to? što se dogodilo?“ pitahu jedan drugoga. Nitko ne znade odgovoriti.

„Doma! k majki!“ reče slabim glasom ustrijeljeni. — „Ne tražite krivca, ja sam krivac, to je slučaj“.

„Ta nijesi imao puške sa sobom!“

„Ta imao sam; nosite me što prije, što prije!“

Metnuše odmah Jana na zelena od granja nosila, te bijesna četa, što je netom sa smijehom i s bukom projurila selom, vraćaše se sada polagano doma oborene glave, namrgođena čela vodeći za sobom smrt. Nesrećom je izašla majka Janova šetati baš prema onoj strani, otkud se vraćao onesviješteni sin lijući putem krv. Zakuca srce u majke. Pored sve starosti i slabosti svoje potrči ona hitro te se onako iznebuha namjeri na prizor, koji je liši prisutnosti duha. Pade i onesvijesti se, zagrlivši rukama polumrtva sina.

Niti je tko pitao niti tumačio, što se dogodilo. Ljudi oživivši malo staricu, koja je u nesvijest padala neprestano, odnesoše je na rukama doma. Sve se sluge razbježaše po liječnike u grad, no krv, koja se obilato lila iz usta nastrijeljenoga, činila se neukima sigurnim znakom bliske smrti. Tom mladom, tako utoma proljevenom krvlju bio je poškropljen put, kojim su nosili Jana, dvorište, soba i postelja. Majka mu je ležala nesvijesna u vrućici i grčevima.

Veći dio prijatelja poplaši se, te bojeći se odgovornosti, preslušanja i sudbene istrage, razbjegnu se kradomice, kao da idu po liječnike. Samo dva tri odvažnija ostadoše.

Noću istom dođe liječnik i ranu u općoj zabuni slabo zavijenu novim zavojem obavije. Tane je Jana pogodilo palac više od srca, prosviralo mu je kroz prsi i izašlo iznad lijeve lopatice.

„Hoće li ostati živ? hoće li preboljeti?“ pitahu sluge, dvorani, činovnici.

Liječnik premda je kretao glavom, nije gubio nade ne govoreći ni ovako ni onako. Što je bilo konja, rasposlalo se po

druge liječnike. Među tim upravitelj, ekonom, pisari i cijela rulja sluga misleći na sebe i na svaki slučaj očistiše žitnice, skladišta, štaglje i odvezoše iz dvora, koliko se samo usred meteža odvesti dalo.

„A što bih ja bio gori od drugih? — govoraše ljubimac Janov sobar, spremajući što je ljepše iz gospodareve rušnice i pregledajući škatuljice. — Kad svi kradu, za što da i ja štogod ne uzmem?“

Kad se tada sa svih strana kralo, jedva se tko našao, tko bi htio sjediti uz postelju gospodarice i sina joj. Kao svagdje, tako i ovdje, vjerni ostadoše u nesreći samo siromašniji, nevoljniji. Oslabljena, preplašena starica okrijepila se noću u toliko, da se dovući mogla do postelje sinove. Propitkivala je prisutne, što je bio uzrok te grozne nesreće; nitko joj ne htjede reći, ali nitko nije baš pravo ni znao. Jedni su tvrdili, da se je puška ili pištolja, koja je Janu na gajtanu visila, u letu odapela i opalila, drugi opet da je nekakav nepoznat čovjek izišao iz šume, stao prema Janu, rekao mu nekoliko riječi, kao da bi mu što prebacivao, naperio mu u prsi i opalio. No riječi Janove, koje je u prvi mah izustio: „To je slučaj, ne tražite nikoga!“, činile su se najsigurnijim dokazom, da je sve, što se o tom čovjeku govori, samo bajka.

„Tko bi se usudio? tko bi mogao? govoraše majka — pucati na toga dobrog anđela! Komu je on šta zlo učinio? zar je mogao imati neprijateljâ?“ — Ona niti je znala, kako joj živi i čim joj se dan na dan zabavlja razmaženo dijete, te nije dakako ni pojmiti mogla, da bi mu se tko osvetiti htio. Ali među svijetom raznosio se u potaji glas, da je Bartol, Julkin otac, pucao na gospodina Jana. Lovac, koji je ne daleko stajao, kleo se, da ga je posve dobro vidio, pače slušao, kako je nešto prije toga govorio, ali nije mogao razumjeti. Majki ne spominjahu o tom ni riječi. Samo upravitelj naredi odmah potjeru po šumama te sam s nekoliko ljudi pohiti kolibara uloviti.

XX.

Bijaše kasno u veče. Šumom razlijegalo se čudno neko hukanje, a rasvjetljivali su je po brežuljcima zapaljeni ognji. Borovik bio je na okolo opasan stražama, koje su ga do zore imale čuvati. U dalekoj zabrani, na zelenoj livadi, koju okružavaše gusta

šikara, uzdigao se pjeskovit brežuljak, obrastao suhom travom, srebrnastom mahovinom, posut iglicama borova, koji su ga opkoljivali. Ovdje ondje podiglo je žuto, bijelo ili ružičasto cvijeće glavicu svoju bez života na toj mrtvoj tratini. U podnožju brežuljka, pod starim borom gorio je odsječen panj i nagomilani na njemu smolni lučevi. Dimio se više nego je grijao i svijetlio. U grane, koje su s drva do zemlje visile, upletena je bila sjenica, a pokrivena svježom ljeskovinom, hrastovinom, topolovinom i mirisavim viticama breze. Na samom ulazu u sjenicu žarilo se svjetlo malena ognja. Podaleko od njega sjeđaše zamišljen, otkrivene glave, s nenabitom uza se na zemlji puškom Bartol kolibar, bulјeći u oganj očima, koje uprte u jedan predmet ne će da se otkinu od njega, jer već ništa više na svijetu ne traže. Pred njim na granju i razastrtoj haljini bijelilo se mrtvo tijelo Julke, koje blijedo lice, okruženo vranom vitičastom kosom, činilo se, kao da je rupcem pokriveno. Trepavice je imala sklopljene, blijede usne zatvorene, a pošljednji znak nedavno istekloga života bijaše nekoliko cvijetaka utaknutih oko čela. Samo mahnitost mogla ju je tako nakititi u čas smrti. S druge strane pokojnice sjedio je Matija, koji je strugao nožićem lučeve i u oganj bacao. S nekim strahom pogledaše sad na mrtvo tijelo sestrino, sad na ukočena oca, koji niti je suze prolio niti riječi progovorio. Premda je naređena potjera dosta daleko stajala, ipak je buka njena čak amo dopirala, zvuci su njeni čak amo dolijetali. No osim Matije nije ih nitko čuo.

„Slušaj tatice!“ usudio bi se katkad tiho pisnuti sin, a i pas Burko bi također zacvilio i tužno zavio, no jedan pogled Bartolov začepio bi usta sinu, a pas uvukavši rep otišao bi sakriti se u kut za granje.

„Što će to biti! što će to biti! mrmljao je Matija. Ako ja znam, što će iz toga biti, nek me đavo odnese. Sestra umrla, otac, s oproštenjem, kao stup, koliba spaljena. Ala sam radoznao! radoznao!“

U daljini zavijaše vuci.

„No i to još treba — mrmljaše Matija saževši ramenima. A taj ludi Burko može nam još svojim zavijanjem dobaviti amo kurjake“. I pisne na psa.

Starac među tim bacio se na koljena i molio se, a moleći rasplakao se i pao licem na zemlju.

„Eto i tatici je nešto, — reče Matija. Jedini ja, što se ne dam, a i Burko, samo ako nas vuci ne pojedu“.

Napokon diže Bartol ćelavu glavu, uprljanu pijeskom i zemljom i poviče:

„Moli se! Zar ti na grobu sestrinu ne može srce zakucati niti se suza spustiti na oko? O! Bože!“

Matija poslušan baci nož, kojim je strugao lučeve, klekne, prekrsti se bez pogrješke te stade na glas kao dijete govoriti molitve ne zapevši nigdje; a kad je svršio sve, koliko ih je umio, prekrsti se iznova i ustade.

„Gotov sam!“ reče ocu.

Ovaj poduprvši se rukom diže se sa zemlje.

„Na posao! reče. Vidiš, da leži bez lijesa, načinit ćemo joj lijes ma iz dasaka, nek se ne valja jadno dijete bez pokopa. Za sjekiru!“

Strašno je bilo pogledati toga starca, koji zdvojan, a žureći se, s udvojenom snagom podsijecaše silno drvo, da je veliko triješće na okolo vrcalo. Sam on uzme mjeru na tijelo kćerino, sam je upravljao poslom oko lijesa, koji je za nekoliko sati kukavno slupan. Poklekne starac i steraše po njemu mahovinu i cvijeće, a za tim hladnokrvan na oko pristupi k tijelu kćerinu. No tu ga iznovice obrva neukrotiv bol, padne na tijelo joj i plakaše.

„Dijete moje! dijete moje! — govoraše glasom s jecanja prekidanim, zar je ikad stara moja glava i pomisliti mogla, da će ti ovakav dan osvanuti? Jesam li mogao i slutiti samo, da ću ti ja ubojica iz kradena drva otesati lijes, pa te u neposvećenoj zemlji, uvenulu prije vremena i poludjelu u oči smrti, pokopati rukama krvlju zamazanima! O! moj Bože! jedno dijete sahranjujem, a drugo! drugo! Bog zna, kako će ono svršiti. S Bogom ostaj mi drago dijete, bar te sada ne će taknuti tuđe ruke: ja ću te sam položiti na vječni počinak, kako bi ti imala položiti oca i zaklopiti mu oči“.

I uzevši je snažnim rukama digne je sa zemlje. U taj par spusti joj se vrana kosa čak do tratine, a iz nje prospe se cvijeće. Otac klekne i pokupi sve do jednoga. Matija je buljio otvorenim ustima i kiselim licem; činilo mu se, sad će na zaplakati,

ali mu to ne pođe za rukom. I opet podigne je otac te koračajući polagano položi je oprezno u kukavni lijes. Tu poput majke, što u kolijevku meće spavati dijete, složi joj ruke unakrst, pod glavu smjesti joj vranu kosu te je pokrije skidajući sa sebe što je samo mogao, kao da bi je od studeni htio zaštititi. Na to je poljubi u čelo i od oca postane opet grobar. Klečeći zabije drvene klince u lijes i sve pukotine začepi čvrsto i pomno suhom mahovinom.

Svršivši to potraži drvo, koje oteše poput lopate i migne Matiji. Domislio se i ovaj napokon, da treba jamu kopati. Pri slabu svjetlu lučeva, koji su dogorijevali, starac kao da se živo žurio te ogledajući se prema istočnoj strani neba odbacivaše žuti pijesak; uz njega sin činio je to isto, samo polagano i nespretno. Burko je sjedio pri lijesu i vijao tužno.

Zora je već pucala, kad iskopaše grob. I spustiše Julku polagano u tužnu mogilu, a otac joj prvi pospe stisnute oči pregršću žuta pijeska. Tako su zasipavali grob, zasipavali, dok nije svanulo i razdanilo se, a dan je bio jasan na nebu. Hajka se sve više primicala, a buka se čula već odasvud, kad je Bartol istesavši krst ukopao ga povrh glave Julkine. Matija izmučen padne na zemlju. Starac se prigne na grob i ostane nepomičan. Ptice su cvrkutale po drveću, hladan, svjež vjetar pirio je uzduhom, a sunce se dizalo jasno, veselo i ražareno. Za nekoliko sati pograbi hajka starca i sina mu, koji su ležali na grobu Julkinu. Matija je bio zaspao.

Bartol se dao šuteći svezati i odvesti; rekao je samo nekoliko riječi upravitelju, neka puste Matiju, i prizna, da je samo on kriv. A Matiju nijesu ni vezali, znajući, da je plašiv i ograničene glave. Otac se okrene nekoliko puta za njim sudeći, da će ostati u šumi, no nekim nagonom vukao se Matija skupa s Burkom korak po korak za Bartolom.

XXI.

U dvoru se vrtjelo nekoliko liječnika oko Jana i majke mu; ona je pala na novo u vrućicu i ležala nesvijesna. Sin ne bijaše na mrtvo ranjen, premda ga je zrno udarilo više srca. Uza svu opasnost mogao je ipak ozdraviti i preboljeti ranu, koja da bješe za palac niže, ubila bi ga.

Ali zalud bješe tim tješiti majku, koja ne mogaše ni razumjeti, što joj se govorilo. Moradoše je napokon s posteljom prenijeti k sinu, da bi ga svojim očima vidjela gdje sjedi živ; samo tim sredstvom bijaše moguće vratiti joj prisutnost duha i zdravlje. Prije toga ne htjede ona vjerovati, da je Jan živ.

No grozan strah, što ga je prepatila, pomuti joj još većma slabu glavu i oslabi je neobično; postarala se naglo i jako, zgrbila se za nekoliko dana. Najmanji štropot, smijeh, jeka, udarac vratima, vika u dvoru potresla bi joj dušom i napunila je tihim strahom. Drhtala bi pred svakim nepoznatim licem, pa premda do sad nije znala, tko je pucao na sina joj, ipak joj je neki materinski nagon kazivao, neka se plaši stranaca.

Jan je također postao drugim čovjekom nakon te bolesti; s krvlju, prolivenom iz mladih grudi, kojom je platio mlađahnu ludost i grijehe svoje, iscurilo je mnogo, što je u njemu zlo bilo. Kad se oporavio, prva mu bijaše briga osloboditi Bartola od svakoga progonstva. Išlo je to istina teško, ali jer je Jan živio i sam se za to starao, pustiše kolibara na slobodu, pod uvjetom ipak, da se udalji iz tih krajeva. Jan htjede obilno nagraditi starca, ali on odbi ponudu prezirno i gnjevno. Razasute po sobi novce pokupiše svjedoci, a starac uze samo pušku svoju iz kuta i izađe ne rekavši ni riječi. Matija i Burko krenu za njim.

Prije nego je lišće s drveća popadalo na grob Julkin, nađoše kolibara ukočena na žutom naspu kraj krsta, koji označivaše grob kćerin. Matija i Burko sjedili su niže, jedan pleo lipove opanke, drugi ogrizao komad suha hljeba.

A što je s dvorom? — pitate još.

Mnogo se tamo, premda malo po malo, promijenilo. Nema tamo više kao prije bučnih zabava ni bijesne mladeži ni raskalašnih prijatelja. Jan se postarao i sjedi uz majku, koja ima dvoranstvo posve novo. Matiju učiniše lugarom, a Burko se jednako za njim povlači, on bi se često s punim pravom mogao potužiti na nezahvalnost svoga gospodara, kad psi ne bi bili mnogo pošteniji od ljudi, a nada sve ustrpljiviji.

Istina, da su to samo psi!

Preveo *A. Tomić.*

Adam Mickjević („Mickiewicz“).

Konrad Valenrod.

U njemačkim kronikama čitao je pjesnik, kako je pod kraj XIV. vijeka veliki meštar njemačkoga krstaškog Reda Konrad Valenrod tako ludo i naopako podsjedao litavski grad Vilno, da mu je gotovo sva vojska propala što pod samim gradom, što u bijegu, te se činilo, da je veliki meštar učinio to hotimice. Uzroka čudnome tome događaju ne bilježe kronike. Kratko vrijeme iza toga umre Konrad naglom smrću. To je u kratko historička jezgra, a Mickjević u svojem pjesmotvoru „Konrad Valenrod“ prikazuje stvar ovako: Konrad je rodom i osjećanjem Litvanac. Videći on u svojoj mladosti, kako Nijemci, osobito njemački krstaški vitezovi, sve više otimaju mah nad Litvom, odluči, da ih upropasti. Ali znajući, da otvorenim junaštvom ne može to učiniti ni on ni njegov narod, naumi poslužiti se lukavošću i prijevarom, te ode među Nijemce u krstaški grad Marienburg i stupi u krstaški Red uzevši ime: Konrad Valenrod. On je sada s Nijemcima išao u različne bojeve i u svima se svojim junaštvom odlikovao više nego ikoji drugi krstaš; osim toga je i inače svim svojim životom bio uzor krstaškoga viteza. Time on steče potpuno štovanje i povjerenje krstaškoga Reda, koji ga napokon izabere kao najdostojnijega za svojega velikog meštra. A za tim je upravo Konrad i išao, jer je samo tako mogao slomiti snagu Reda. Kao veliki meštar povede on krstaše u boj pod Vilno i tamo ih upropasti svojim hotimičnim neradom i nemarom. Tako nadovolji Konrad svoje srce. Za to ga djelo Nijemci posijeku.

Štampani ovdje ulomak u heksametrima pripovijeda na veseloj gozbi krstašima litavski pjevač, koji se nalazi među Nijemcima. Osim Konrada nitko od slušača ne zna, pače i ne sluti, da je u toj pripovijesti prikazan sam Konrad, jer nitko ne zna, da je Konrad rodom Litvanac. Na istoj gozbi iza litavskoga pjevača pjeva sam Konrad baladu „Alpuhara“ (tako se zove planina kod Granade u Španiji), koja je također ovdje priopćena u prijevodu, i opet nikomu od slušača ne dolazi ni na kraj pameti, što Konrad ima na umu pjevajući tu baladu; on na ime misli onako prijevarno Nijemce satrti, kako je arapski kralj Almanzor lukavo donio kugu među Španjolce i tako im vojsku satr'o. — Dodajemo, da je žena Konradova (Valterova) Aldona, koju onako lijepo prikazuje ulomak u heksametrima, poslije odlaska svoga muža otišla i sama u Njemačku i tamo se zatvorila u nekakvu kulu te u njoj živi kao pustinica čekajući. kako će Konrad osloboditi Litvu. Konrad dolazi tajno i često k toj kuli i razgovara se s Aldonom. Kad ona dozna, da je Konrad svoj naum izveo, veselo umre.

Ovaj pjesmotvor Mickjevićev nije prava epopeja, jer je u nj upleteno nekoliko pjesama posve lirske naravi ispjevanih u različnim metrima. Za to je ovo djelo lirsko-epska pjesma.

---

*

Pripovijest litavskoga pjevača.

Otkle idu Litvánci? Iz razboja noćnoga idu,
Nose obìlatî plijen iz crkava i iz gradóvâ.
Pobjednicima trče uz konje njemački mnogi
Sužnji svezanih ruku sa konopcem svaki na vratu;
Prusku gledaju zemlju i lica suzama kvase,
Kovno gledaju grad preporùčujûći se Bogu.
U srijedi se Kovna Perúnovo proteže polje,
Litavski knezovi tu, s mejdána kada se vrate,
Obično viteze N'jemce na lomači pale žrtvènôj.
Sužnja viteza dva u Kovno bez straha idu:
Jedan je lijep ì mlâd, a drugog pritiskuju ljeta.
Oni su ostavili usrèd boja njemačke čete
I med Litvánce utèkli; a Kjejstut ih vojvoda primi,
Ali ih opkoli stražom, povèdê ih sobom u kulu.
Pita, iz koje su zemlje, u kakvoj su namjeri došli?
„Ne znam, odgovori mladić, ni pleme svoje ni ime,
Jer su u sužanjstvo mene Nijemci dječakom odvèli:
Samo se sjećam, negdje da ù Litvi dom roditéljâ
Stajaše mojih veljem u gradu, što bijaše drven,
Prostrt po visokih humcih, a kuća od crvene cigle.
Oko humaka jelik po rávni šumljaše, b'jelo
U sredini jelíka daleko se jezero sjalo.
Bijaše jednoć u noći, izà sna nas probudi uka,
S'jevaše ognjeni dan u prozorih, pucahu okna,
Klupkom se vijaše dim po odaji; van istrčímo,
Plamen po ulicah suklja, a iskre se sipaju grädom;
Strašna je poklič: U boj! Nijemci u gradu su! U boj!
S oružjem otac izleti, — izleti i ne bi ga više.
U kuću rupe Nijemci, te jedan zagna se za mnom,
Stigne me, baci na konja. Što dalje bijaše, ne znam,
Samo sam matere ciku još dugo i dugo čuo
Isred oružja zveke i lomljave kuća, što s' ore.
Dugo me cika praćaše ta i ù uhu osta,
Pa još i danas, požar kad vidim, pomàganju slušam,
Cika mi ta se budi u duši k'o ù spilji jeka
Iza gromovnog praska. Što iz Litve, od roditéljâ
Ponijeh, to mi je sve. Tek prisniti zna mi se kašto,
Te lik časni majke i oca ì braćê vidim;

All što dulje, to više maglùština nekakva tajna
I sve deblja njihne pomračuje oblike meni.
Tečahu djetinjstva ljeta, med N'jemcima življah Nijemcem,
Oni ime mi Valter, a prezime Alf su mi dali,
Ime njemačko bješe, al' osta litavska duša,
Tuga za dòmovinôm i mržnja na tuđine osta.
Vinrih, krstaški meštar, u dvoru me svojem je čuv'o,
Al' mi dosadno bješe u dvoru, te Vinrihu bježah
S koljena k starom pjevaču. Med N'jemcima živio tad je
Jedan litavski pjevač, kog davno zarobiše, te im
Tumač bješe u vojsci. Kad dozna on, da siròče
Ja sam i Litavac, često pozivao mene je k sebi
Pa mi o Litvi prič'o i batrio tužnu mi dušu
Nježnošću svojom i pjesmom i zvucima očinske r'ječi.
Vodit me znao je često na obale Njemena sinjeg,
Otud sam gledao rado na planine drage domájê.
Kad smo se vraćali u dvor, sa lica bris'o je starac
Suze, da ne bude sumnje, a brišuć ih jario on je
Osvetu na Nijemce. Još sjećam se, vrativ se kući
Kako sam kradom točio nož i s osvetnom slašću
Vinrihu sagove rez'o, ogledala njemu razbij'o,
Na štit mu sjajni bac'o pijesak i pljuvao na njga.
U te godine mlade iz luke sam Klajpedske često
Sa starcem sjed'o u čamac i posjeć'o litavske žale
Cvijeće trg'o domaje, a čarobni njegov je miris
Uspomenama davnim i tajnim mi zàdis'o dušu.
Mirisom opojen tijem pomišlj'o sam, kao dijete
U bašči roditeljskoj da s braćom igram se malom.
Pamet je starac pomag'o, riječima sretnu mi prošlost
Slikao ljepše je on no cvijeće ono i trava:
Lijepo bilo bi mladost provodit u očinskoj zemlji
Mëd rodom i prijatèljma! Kolikô litavske djece
Sreće ne poznaju te, već plaču u pïitima Reda!
To sam na polju sluš'o, a k zatonu došav Polonge,
Gdjeno bijelo more gromovitim grudima bije,
Iz grla zapjenjenog gdje sipa rijeke pijeska, —
Vidiš li, veljaše starac, pijesak gdje obasu veće
Livade primorske sag; mirisave vidiš li trave?
Sile se još, da čelom smrtonosni probiju pokrov,

Zalud! jer jednako šljunak navaljuje novi k'o hidra,
Bijela razvija krila i živu pokorava zemlju,
Okolo širom carstvo razastire pustinje divlje.
Sinko, proljetno cv'jeće, što živo se zakapa u grob,
To ti je pokoren narod, Litvanci to braća su naša!
Sinko, pijesak, što nosi olúja ga od mora, — Red je!
Srce me boljaše od tih riječi; krstaše sam klati
Htio il' u Litvu bježat, al' starac pritez'o je polet.
Slobodni vitezi, reče, nek oružje slobodno uzmu,
Na polju prostom nek se oglédajû jednakom snagom,
Al' ti si rob, a robu u izdaji oružje j' samo.
Ostani još i bojnu u N'jemaca umjetnost uči,
Gledaj udvorit se kod njih. Tad gledat ć'mo, što ćemo radit.
Bijah poslušan starcu, sa vojskama teutonskim iđah;
Ali u ograšju prvom, kad zastave ugledah naše
I kad bojevne čuh davorije naroda moga,
Odmah prebjegoh k našim i starca vam za sobom vodim.
Kad iz gnijezda lovci sokòla izvade, hrane
Njega u kavezu pa ga zaluđuju mukama ljutim,
Šalju ga protiv braće sokólâ drugijeh u boj,
Al' čim u öblâke on se uznese i pogleda širom
Beskrajne prostore svoje domájê plave te dahne
Uzduhom slobodnijem i lepet krílâ si čuje, —
Kući se vrati, lovče, sa kavezom ne čaj sokòla".

Dokrajči mladić, a Kjejstut ljubopitno sluša i kćerka
Njegova sluša Aldóna, k'o boginja krasna i mlada.
Došlo je jesensko doba, i vuku se večeri duge,
U kolu svojih sestara i vrsnica po obiċáju
Sjedi Kjejstuta kći za razbojem tkući il' prede;
Igle sjevucaju, vrte vretena se, Valter međù tîm
Stoji i njemačkijem o zemljama priča čudesa
I o svojoj mladòsti, a svaku njegovu riječ
Djevojka ušima hvata i guta lakomom mišlju,
Nauči sve naizust te ponavlja često i ù snu.
Valter je pričao, kakvih za Njemenom kula imade,
Kakvi su nakiti sjajni i zabave kako su divne,
Kako li koplja lome na utrkah vitezi hrabri,
Kako djevojke motre s trijema, dosuđuju v'jence;

Valter o velikom Bogu, što vlada za Njemenom, priča
I o neokaljanoj o materi Božjega sina,
Koje anđelski obraz u sličici pokaže divnoj.
Sličicu nosio tu je na prsima pobožno mladić,
Danas je djevojci dade, kad na vjeru obrać'o nju je
I na brojanice molio s njom; naučit je htjede
Sve, što znaše; al' nešto i takovo na žalost on je
Nauči, čega ni sam do tada ne znaše: ljubit.
I sam je učio mnogo. S ganućem kakvim je slatkim
Litavske sluš'o r'ječi zaboravljene iz usta
Njezinih! Kao iskra iz pepela, tako se čuvstvo
Novo iz uskrišenog iz izraza svakoga budi;
Slatka bijahu to imena: rod, prijateljstvo
Slatko i najslađe ime od sviju: ljubav — tek jedno
Ime je jednako tome na zemlji, to je domája.

Otkle — mišljaše Kjejstut — u kćerci mi nagla mijena?
Gdje joj je vesela ćud, gdje djetinjske zabave njene?
Na praznik djevojke sve poìgrati idu, a ona
Sjedi gdje u samoći il' s Valterom divani; — u dan
Težatni djevojke druge pri stanu il' igli se trude,
A njoj ispada igla, u stanu niti se pletu;
Sama ne zna, što čini, — sa strana čujem to sviju.
Jučer sam vidio, kako izvézla je zeleno cvijet
Ružin, a crvenom svilom ukrasila njezino lišće.
Kako bi paziti mogla, kad njezine oči i misli
Samo Valtera oči i razgovor s Valterom traže?
Kadgod zapitam, kud je otìšla? — u dòlinu: otkle
Ide? — iz dòlinê, čujem; a što je u dòlini? — mladić,
Koji je za nju bašču zasadio ljepšu od mojih
Vrtova dvorskih (a krasni u Kjejstuta vrtovi bjehu
Jabuka, krušaka puni, milina kovanskih djeva).
Bašča ne mami nje. Po zimi joj prozore gledah,
A sva u prozora okna, što gledaju k Njemen-rijeci,
Čista su kao u Maju, na staklima ne bješe leda:
Valter onuda šeće, a ona kod prozora sjedi
I dahom toplijem led na oknima rastapa; ja sam
Mislio, da će je on naučiti čitat i pisat,
(Ćuo sam, knezovi svi da učiti dadoše djecu),

Momak dobar i hrabar, a knjizi vješt je k'o popo;
Hoću l' ga iz kuće izgnat? Veòma je potreban Litvi,
Čete najbolje vrsta i šančeve najbolje gradi;
Gromovno oružje sprema, cijele je vojske vrijedan; —
Hajde, zetom mi budi, o Valtere, zà Litvu bij se.

Valter uze Aldonu. Za c'jelo mislite, N'jemci,
Da je ovdje svršetak: u ljubavnim pričama vašim
S ženidbom vitezovom trubàdûr svršuje pjesmu,
Dodaje samo, dugo ì sretno živjeli da su.
Valter je ljubio ženu, al' duše vrle budući
Sreće ne nađe doma, jer ne bješe nje u domáji.

U to i snijega nesta, i ševa već zapjeva prva,
Drugijem zemljama ljubav i radost objavljuje ševa,
À Litvi tužnoj požar i pokolj godine svake!
Idu krstaške čete u nebrojenoj množini.
Jeka od gora, što su za Njemenom, zanosi Kovnu
Urnebes vojska, zveket od oružja, njištanje konja.
Tabor se spušta k'o magla, pritiskuje široko polje;
Zapovjednikovih straža prosjauju zastave gdjegdje
Kao pred burom munje. Nijemci na obali stanu,
Moste po Njemenu bace, svud okolo podsjednu Kovno.
Već dan za danom zide i utvrde strojevì ruše,
A noć za noću riju pod zemljom se strašni tavníci
K'o krtoròvine; bomba ognjèvitâ pod nebom leti,
Pa se na krovove spušta, k'o soko kad na ptice pada.
Kovno se u prah ruši, Litvanci bježe u Kjejdan,
U prah i Kjejdan pada, Litvanci se šumom i gorom
Vuku i brane; Nijemci sve dalje haraju, pale.
Kjejstut i Valter su prvi u boju, u uzmaku zadnji;
Kjejstut je jednako miran: naučio od malih nogu
On se boju s dušmánom, provaljuje, nadbija, bježi;
Znao je, ì stârî da mu s Nijemcima bijahu bojak,
Bio se držeć se njih za budúćnôst ništa ne mareć.
Drugo je mislio Valter: med N'jemcima odgojen bivši
Snagu je Reda poznav'o i znao, nà pozîv Meštrov
Iz sve Evrópê da blago i vojska i oružje grne;
Prusi se branjahu negda, Nijemci satrše Pruse:

Prije il' poslije ista sudbina i Litvu čeka;
Znao je nevolju Prusa i prĕd'o je, kakva budućnost
Čeka Litvance. — „Sinko, o zloguče, Kjejstut mu reče,
S oči mi strg'o si zavjes, da bezdanu pokažeš meni.
Tebe kad slušam, mislim, da oslabiše mi ruke,
Te mi u pobjedu nada i hrabrost iz prsiju ode.
Što ćemo s N'jemcima počet?" — A Valter reče mu: „Oče,
Način jedini, strašni i pravi na žalost ja znam,
Možda ću kadgod ga reći". — Po boju b' govorili tako,
Dok ih na bitke nove i polome nĕ pozvâ truba.

Sve je žalosniji Kjejstut, a Valter se prom'jeni vrlo.
Premda veseo preveć ni prije ne bješe nigda
(I u časima sretnim oblačak je laki pokriv'o
Njegov zamišljen obraz), al' prije grleć Aldónu
Svoju čela je vedra i lica mirna je bio,
Sm'ješeć se zdravio s njom se, na rastanku milo je gled'o,
A sad čini se, tajna da tuga neka ga muči;
Pred kućom stoji jutro cijelo i skrštenih ruku
Motri dimove sela i varošica, što gore,
Motri pogledom divljim: izà sna trže se noću
Te tad na mjesec krvav od plamena gleda kroz prozor.
„Što ti je, čovječe dragi?" Aldona sa suzama pita.
„Što mi je? mogu li mirno da spavam, dok me Nijemci
Sanana zgrabe i svežu i dželatu mene predadu?"
„Ne dao, čovječe, Bog, ta vojnici na opkopih straže".
„Straže, al' i ja bdijem i držim sablju u ruci!
A kad izginu straže i sablja otupi moja,
Poslušaj, ako starost doživim, kukavnu starost,
Bog će nam utjehu dati u djèci. — U to Nijemci
Doć će i ubit će ženu i oteti djecu, daleko
Odvest ih te će ih učit strijeljati rođenog oca!
Sam ja možda bih oca i braću ubij'o, da starog
Nije bilo pjevača". — „Utecimo, Valtere dragi,
Dalje se od N'jemaca u litavske planine skrijmo".
„Mi ćemo uteć, a djecu i matere ostavit druge;
Tako su bježali Prusi, Nijemac ih u Litvi stiz'o;
A u planini l' nas nađu?" — „A mi ćemo bježati dalje".
„Dalje, o nesretnice, sve dalje izà Litve, kamo?

U šake Tatarima il' Rusima?“ — Na to Aldona
Zabunjena zašuti; do tada je mislila, k'o sv'jet
Da je domaja duga, širòka bez kraja da je;
Prvi put čuje, u svoj da Litvi spasenja nema.
Ruke lomeći pita: „O Valtere, što ćemo počet?“
„Jedan jedini način Litvancima osta, Aldona:
Slomiti snagu Reda, a meni je način taj poznat,
Al' Bog ne daj, da pitaš! Nek proklet sto puta čas je,
Kad me prisili dušman, da načina toga se primim!“
Više ne htjede reći ni slušat, što moli Aldona,
Samo je Litve sluš'o bijede i pred sobom gled'o.
Napokon gledajuć patnje i poraze, osvete plamen
Kradom jareni bukne i obuzme srce cijelo.
Sva već izgubi čuvstva i čuvstvo jedino pače,
Što mu je sladilo život do tada: ljubavi čuvstvo.
Tako bjelòvjeskijem pod hrastom kad podjare lovci
Potajni oganj, da mu progòrî duboko mezgra,
Brzo šumskome kralju trepetljivo popada lišće,
Vjetar mu granje raznese, a napokon jedina zelen
Usahne: kruna od mele, što čelo kićaše njemu.

Lutahu dugo Litvanci po kulama, šumama, goram'
Bijuć Nijemce ili Nijemci bijuć Litvance.
Napokon strašna se bitka na rudavskom zametne polju,
Gdje je tisuća mnogo mladića litavskih palo,
Uz njih ista množina krstaša što vođa, što braće.
Naskoro pomoć dođe Nijemcima ispreko mora;
U gore odbiju Kjejstut i Valter se s šakom junaka.
S mačima škrbavim oni i s isječenim sa štitma,
Pokriti prahom i krvlju i žalosni u kuću uđu.
Valter ne pogleda žene, ni jedne joj ne rekne r'ječi,
Njemački govori nešto sa Kjestutom i sa pjevačem.
Nije razumjela toga Aldona, al' joj je srce
Slutilo strašnu neku bijedu. Kad dogovor svrše,
Okrenu žalosne oči k Aldoni sva trojica oni;
Najdulje očajano i n'jemo je motraše Valter,
Za tim mu kapljama gustim poteku iz očiju suze,
Pred noge padne Aldoni i ruke joj pritisne k srcu
Moleć, da oprosti sve mu, pretrpjela što je sa njega,

„Teško ženama, reče, što ljube muževe lude,
Kojima oči se kradu za međama njihna seòca,
Kojim se näd krovom misli uzvijaju jednako k'o dim,
Kojima kućna sreća zadòvoljit ne može srca!
Velika srca, Aldona, k'o goleme košnice jesu,
Ne može napunit med ih, te gušteri u njih se legu.
Prosti, draga Aldona, u domu ću ostati danas,
Sve ću zaboravit danas i bit ćemo med sobom danas,
Kako smo bivali negda. A sjutra" — — i ne smjede svršit.
Kakvo je to veselje Aldóni! Već neboga misli,
Da će se muž promijenit, da veseo bit će i miran;
Gleda ga: življih je oči i manje je zamišljen Valter,
Rumen mu vidi na licu. Cijelo probavi veče
Valter pred nogama ženi, krstáše i Litvu i rat
Za čas s pameti smetnu; o vremenu besjedi sretnom
Dolaska ù Litvu svojeg i prvoga zbora s Aldonom,
Prve u dolinu šetnje; o zgodama ljubavi prve
Djetinjskim svima govori on i dragima srcu.
Za što razgovor mili riječcom prekida „sjutra"?
Opet zamišljen Valter na ženu pogleduje dugo,
Sïzê mu oči, htio b', a ne smije nešto izrèći.
Dali je za to samo probudio davnašnja čuvstva,
Spomene davnašnje sreće, oprostio da bi se s njima?
Razgovor sav, sva nježnost večèrašnjâ ima li biti
Pošljednji plamen, što njime svijeća ljubavi gori?
Zalud je pitati. Gleda Aldona, čeka u dvojbi,
Iziđe iz sobe, al' još zavirkuje kroz rupe u nju,
Valter natače vino i vrčeve ispija mnoge,
Ustavlja prëko noći pjevača starog kod sebe.

Istom se rađa sunce, al' drumom kopita tutnje:
U goru viteza dva u magli jutrenjoj hite
Straže varajuć sve, al' prevarit ne mogu jedne:
Budne su ljubine oči; Aldona se dovi, da bježe!
Nä pretêč ode im ù dô; ah tužan li sastanak bješe!
„Vrati se kući, vrati, oj draga; sretna ćeš biti,
Možda ćeš sretna biti u okrilju miloga roda!
Mlada, lijepa si, nać ćeš veselja, zaboravit lako
Mene ćeš; mnogo je negda knezóvâ prosilo tebe;

Ti si slobodna sad i udovica velikog muža,
Koji za dobro domaje i tebe se odrek'o same!
Ostani zdrava, oprosti i kašto zaplači za mnom!
Sve je izgubio Valter, k'o vjetar u pustinji sam je
Samcat ostao Valter; po sv'jetu lutati mora,
Izdaje gradit, ubijat i umrijet napokon sramno.
Al' za godina mnógo u litavskoj zemlji će opet
Alfovo ime zaječat, iz usta pjevača ćeš jednoć
Djela njegova čuti. Tad pomisli, draga Aldona,
Taj strahoviti vitez pokrìvenî oblakom tajna
Tebi jedinoj znani da negda ti bijaše mužem:
Osjećaj ponosa nek ti udòvištva utjehom bude".
Šuteći sluša Aldona, al' ne čuje nî r'ječi jedne.
„Odlaziš! odlaziš!" — vikne i riječi „odlaziš" ona
Sama se uplaši, i ta u ušima ječi joj riječ.
Ništa ne misli već, ne opominje ništa se, klupkom
Njene se misli, prošlost, budućnost motaju u njoj;
Ali pogodi srcem, da ne može vraćat se kući,
A ni zaboravit muža. Povlačeći nemirne oči
S pogledom Valtera divljim sukobila pet šest se puta.
Dugo u tom poglédu već nije utjehe našla,
Te se činjaše, nešto da novo traži i opet,
Okolo gleda, al' šume i pustinje okolo jesu.
Iza Njemen-rijeke usrȅd šumê samotan sja se
Tornjić: manastir duvna, žalòvitâ kršćanska zgrada.
Na taj padaju tornjić Aldonine oči i misli,
Kako se golub morskoj na pučini zahvaćen vjetrom
Spušta na osamljene na katarke neznane lađe.
Valter razùmje Aldonu i šuteći pođe za njome,
Reče joj namjeru svoju, al' da je ne kazuje nikom.
Tada kod vrátâ — jao! — ah strašan to rastanak bješe! —
— Otide Valter s pjevačem. Do sada nema im glasa.
Zlo je i naopako, izvršio l' zakletve nije,
Sreće odrekav se svoje, Aldoninu sreću pokvariv
Ako je naprazno žrtvu tolikû žrtvov'o Valter — —
Drugo će otkrit budućnost. Oj Nijemci, svrših vam pjesmu.

Preveo *T. Maretić.*

Alpuhara.

Carstvo u prah maursko već pade,
Pritisnu ga ropstva tuga,
Još se brane tvrđave Granade,
Ali u njoj mori kuga.

Još se brani s kula Alpuhare
S šakom svojih Almanzore,
A Hispani dolje st'jeg udare:
Juriša će bit do zore.

O ishodu sunca topi riču,
Bedem puca, zid se valja;
S minaretâ krsti se ističu,
Grad Španjolcem predat valja.

Sam Almanzor videć svoje čete
U obrani nadvladane
Sred oružja skočiv straže smete,
Izmed straža bježat stane.

Kud Španjolcu srušen grad se stere
Sred kamenja, sred mrtvácâ,
Čini gozbe, u vinu se pere,
D'jeli roblje, plijen baca.

U to straža javi vojvodama,
Da stran vitez jedan prosi,
Saslušaju da ga sada nama',
Jer im važne glase nosi.

Almanzor je, kralj to musulmanski,
Što ostaviv stan bijede
U jaram se predaje hispanski,
Tek za život molit grede.

„O Hispani, viče, gle u slogu
K vama dođoh prignut čelo,
Ja vašemu služit želim Bogu,
Proroka vam slavit djelo.

Neka slava sv'jetu navješćiva,
Da Arapin i kralj smjeran
Pobjednika svojih brat sad biva
I podanik kruni vjeran".

Vazda Hispan hrabrost pravu hvali:
Almanzora čim poznaju,
Vojvoda ga grli, a ostali
Kao bratu ruke daju.

Sve Almanzor pozdraviti išće,
A najživlje hvata grlo
Španjskom vođi, pa mu ruke stišće
I usta mu ljubi vrlo.

U to slabnu, na koljena pade,
Al' držćući desnom rukom
Turban vođi uz gnjat vezat stade,
Pa se za njim vuče s mukom.

Gledne okol', svatko mu se divi;
Bl'jedost mu se licem toči,
Groznim sm'jehom grozno usta krivi,
Krvi su mu pune oči.

„Evo Đauri, kako bl'jed sam sade,
Pogodite, što nav'ještam:
Prevarih vas, dođoh iz Granade,
K vama kugu ja premještam!

Cjelivom vam zagnah u tijelo
Otrov, nek vam bude pak'o;
Pogledajte muke moje vrelo,
I vi ćete mrijet tako!"

Pada, viče i ramena steže,
Vječnim hoće zagrljajem
Sve Hispane uza se da sveže,
Nasmije se srca rajem.

Nasmije se, — umre, — trepavice,
A ni usta stisn'o nije,
A blijeđo i studeno lice
Paklenski mu još se smije.

Tad Hispani u bijeg se vinu
Od strá, al' ih kuga goni,
Alpuharu goru još ne minu,
Već su plijen kuge oni.

Preveo *A. Veber.*

Gospodin Tadija.

U selu Soplicovu u Litvi živi bogat, neoženjen vlastelin Soplica, koji ima tituo „suca“ premda mu suđenje nije posao. On živi u raspri sa svojim susjedom mladim grofom Horeškom, i to poradi stare n ke kule, koju jedan i drugi sebi prisvajaju. Da bi se ta raspra već jednoć svršila, sakupi Soplica u svojoj kući pod predsjedništvom gosp. Podkomorskoga nekoliko izokolnih pravnika, neka presude, kome ima pripadati kula. U to vrijeme dođe Soplici iz Vilna na praznike njegov sinovac Tadija, momak od 20 godina. U kući Sučevoj živi njegova dalja rodica Telimena, neudata dama zrelih godina, za tim djevojka Sofija, koja je siroče bez oca i matere, ali je velikaškoga roda, unuka stolnika Horeška, koji je pred 20 godina zaglavio. Često u kuću Sučevu zalazi i bernardinski fratar Robak (t. j. „crv“; to je ime uzeo iz velike poniznosti), koji obilazi čitavom Litvom i potajno sprema ustanak protiv Rusa, koji bi ustanak imao buknuti, kada Napoleon zavojšti na Rusiju. Prva se tri dana Sučevi gosti i domaći lijepo zabavljaju koje u gostoljubivoj njegovoj kući, koje u šumi berući gljive i lovećí lov. Treći dan pri večeri počne Sopličin suparnik mladi grof kavgu poradi kule. Grof je maštatelj i romantik, i za to mu nije po volji mirna presuda, čija će biti kula, već on hoće nju silom da osvoji. Na to ga osobito potiče njegov sluga Gervaz, koji u njemu uspiruje osvetu kazujući mu, kako ta kula nikomu drugomu ne može pripadati nego njemu, jer je on pravi i zakoniti baštinik stolnika Horeška; kazuje mu, kako je Soplica, u vrijeme državnih nemira već i drugo koješta od Horeškova imanja osvojio, kako je Sopličin brat Jacko ubio stolnika, kad se ovaj branio od ruskih vojnika, koji su jurišali na njegovu kuću. Sjutra dan ode Gervaz u obližnje selo, kojemu su stanovnici sitni plemići, više seljaci nego gospoda, i nagovori ih, neka idu na „porob“ t. j. da silom otmu Soplici kulu. Pred veče istoga dana krene Gervaz s ovelikom oružanom četom sitnih onih plemića prema Soplicovu. Na putu im se pridruži grof sa svojim momcima. Porobnici osvoje bez ikakve muke ne samo kulu, već i Sopličinu kuću, jer Soplica nije bio ni malo spreman, da se tolikoj sili opre. Iza toga porobnici, kako su bili gladni i žedni, dobro se najedu i još bolje napiju, jer je u bogatoj Sopličinoj kući bilo svega u obilju. Kad se četa dobrano okrijepi, izvali se kud koji, da

spavaju. Sve to javi netko ruskomu majoru Plutu, koji s četom jegera stoji u jednom selu blizu Soplicova, da pazi na poredak u okolici. Major odmah krene s jegerima, da rastjera porobnike, a kad na mjesto dođe, a to svi spavaju. Major ih da sve onako u snu povezati misleći povući ih sjutra pred sud, koji će ih strogo kazniti. Kada se porobnici probude, vide u kakvoj su nevolji. Bilo bi od njih sto jada, da im ne dođe nenadana pomoć. Robak na ime čuvši, što se dogodilo i vrlo žaleći neslogu među Poljacima, kad bi trebalo, da se svi složno spreme na ustanak protiv Rusa, dođe onamo i u dogovoru sa Sucem pogosti oficire, jegere opoji rakijom, i dok se ruska vojska tako kri-jepila, ljudi, koje je sa sobom Robak doveo, poodvežu porobnike, a ovi onda pograbe oružje i udare na Ruse. Bitka je ljuta, i u njoj popada velika većina jegera, a porobnika samo nekoliko. Robak je smrtno ranjen, i on za nekoliko ura umre, pošto prije toga na smrtnoj postelji otkrije tajnu, da je on Jacko Soplica, brat Suca, otac Tadije, ubojica stolnika Horeška; pripovijeda, kako je poslije toga ubojstva (koje je bilo osveta, što mu stolnik nije htio dati svoje kćeri za ženu) otišao u svijet, služio u francuskoj vojsci i napokon se pokaluđerio, da bi pred Bogom okajao grijeh, što je ubio stolnika; a da bi ga okajao i pred narodom, za to je dizao narod po Litvi na ustanak protiv Rusa.

Svi se ovi događaji zbivaju usred ljeta god. 1811., zauzimaju pet dana i obuhvaćaju prvih 10 pjevanja. Iza toga se prekida nit pripovijedanja, te nam se u pošljednja dva pjevanja pripovijeda, kako Podkomorski pred narodnim zborom osvjetlava uspomenu pokojnoga Jacka Soplice i meće na grob njegov znak počasne legije, što mu ga je poslao Napoleon za njegova negdašnja junaštva u francuskoj vojsci. U Litvi nema više nikakve kavge ni neprijateljstva, ljubav domovine sjedinjuje negdašnje protivnike, te su svi jednako ushićeni u oči Napoleonove vojne na Rusiju, od koje vojne svi očekuju spas domovine. Napoleonove vojske već počinju ulaziti u Litvu, s njima su došli poljski generali Dombrovski, Knjažević i drugi. Sudac Soplica u čast tijem generalima i u čast sinovca Tadije i nahrankinje Sofije, koje se dvoje tada zaručilo, daje veliku i sjajnu gozbu u svojoj kući. Ta je gozba vrlo vesela, tu se svira i pleše, sve je oduševljeno i s najljepšim nadama gleda sve u skoru budućnost. — Događaji 11. i 12. pjevanja zapremaju dva dana u proljeću god. 1812.

Iz I. pjevanja

Litvo moja domajo![1]) ti si poput zdravlja:
Što vrijediš, čovjeku tad se istom javlja,
Kad te zgubi. Danas ti čar i ures c'jeli
Vidim i opisujem, jer te srce želi.
Sveta Gospo, braniljo jasnoj Čenstohovi,[2])
Ostrobramska sjajnice! Ti grad štitiš Novi

[1]) Adam Mickjević rodio se u Litvi u selu Zaosju blizu Novogrodka (Novoga grada) 24. prosinca 1798.

[2]) Svatko u Poljskoj zna za čudotvornu sliku B. D. Marije na Jasnoj Gori u Čenstohovi.

I vjerne mu građane! . . . Po čudu si svome
Meni zdravlje vratila čedu bolesnome,
Tvojoj skrbi plačući majka preda mene,
Jedva dići mog'o sam kanje umorene;
Al' od jednom pješice k tvojoj crkvi moga'
Poć za zdravlje vraćeno blagodarit Boga, —
Tako i nas na grudi vrati otadžbini![1])
A sad prenes' dušu mi, što se čežnjom kini,
Na brežuljke kitnaste, na polja zelena,
Što su pukla široko duž plavog Njemena,
U kraj onaj različnim žitom nakićeni,
Pozlaćeni pšenicom, ražju posrebreni;
Gdjeno ječam jantarni, heljda sn'ježna zori,
Gdje rumenju djevičkom djetelina gori,
Sve k'o trakom — zelenom opasano to je
Međom, po njoj koje gdje mirne kruške stoje.
Potoku na obali negda u tom kraju
Na brežuljku oniskom, u brezovu gaju
Dvor je staj'o plemićki drven i podzidan,
Ob'jeljenim zidima iz daleka vidan,
Zidi bjelji čine se, jer odsjevom sjaju
Od topola zelenih, koje dvor čuvaju
Od vjetrova jesenskih. — Kuća j' mala, snažna,
Prostran štagalj, a tri su pred njim stoga nažnja,
Kojima se pod krovom mjesta našlo nije.
Kraj je žitom obilan, — iz sveg vidjeti je.
Iz množine rasutih snopovskih krstova
K'o zv'jezde po okrajcih, iz mnoštva plugova
(Što za rana golema ugar-polja oru
Crnozemska, jamačno koja patre dvoru, —
Uređeno sve je tu k'o na vrtnih greda'),
Iz sveg vidiš u kući obilja i reda.
Vrata širom otprta kažu jasno dosti,
Da je dom to dočekljiv, mili su mu gosti.

[1]) Ovu je svoju epopeju pisao pjesnik daleko od domovine, u Parizu god. 1832—34. Poslije nesretnoga ustanka poljskoga god. 1830—31. morali su iz domovine (najviše u Francusku) bježati svi poljski rodoljubi, koji su imali razloga bojati se ruske kazni radi učestvovanja u ustanku.

Na dva konja u kolih mlad gospodin eno
Oko dvora s' provez'o pa pred hodnik skren'o.
On iz kola iskoči, -- k vratima upràvcê
Sami konji potegnu, pa će griskat travce.
Dvor je pust, na hodniku dveri pritvorene,
Zasovnice po pr'jeko klinom zakačene.
Ne će putnik ìì majûr pitat sluge iti,
Već otkvači ì ûđê kuću pozdraviti.
Davno doma ne vidje, u gradu daleko
Nauke je svršio, jedva kraj im šček'o.
Uđe, željnim očima starinske duvare
Gleda ljupko kakono znance svoje stare.
Isto vidi pokućtvo i iste tapete,
Što ih rado motraše k'o malo dijete,
Al' sve manje ì grđe sad mu učini se.
Po zidima isti još tu portreti vise;
U svom plaštu krakovskom gle Košćuško tamo,
Drži mač objèručkê, u vis gleda samo;
Takav bješe, kadno se kleo kod oltara,
Da će mačem iz Poljske izgnat tri vladara
Il' sam na nj se baciti.[1]) Na poljsku obučen
Zbog slobode nestale Rejtan tugom mučen
Sjedi, noža oštricu spram grudi poteže,[2])
Fedon i Katónovo žiće pred njim leže.[3])
Mladić lijep, ozbiljan dalje je Jasinski,[4])

[1]) Tadija Košćuško (Kościuszko) slavni poljski general, čelovođa poljskoga ustanka protiv Rusa god. 1794. Kod Maćejovica (jugoistočno od Varšave) svršen je taj ustanak 10. listopada s potpunom pobjedom Rusa; sam Košćuško dopade ruskoga sužanjstva, iz kojeg ga pusti na slobodu car Pavao na početku svoje vlade u prosincu 1796.

[2]) Kada se god. 1773. sastao poljski sabor, da potvrdi prvu diobu otadžbine, onda se toj potvrdi najžešće protivio vatreni rodoljub i zastupnik novogrodski Tadija Rejtan, ali je sabor ipak diobu potvrdio. Nesretni Rejtan poludi od velike žalosti poradi sramote otadžbine i sam se ubije god. 1780.

[3]) Fedon (*Φαίδων*) se zove jedno djelo grčkoga filosofa Platona o neumrlosti duše. — Katon se je zvao rodoljubivi Rimljanin, koji se god. 46. prije Hr. sam ubio, da ne nadživi propasti rimske republike.

[4]) Jakov je Jasinski dizao god. 1794. u Košćuškovu ustanku narod po Litvi protiv Rusa. Kada se već ruska vojska primakla Varšavi, pohrli Jasinski u boj i umre junačkom smrti braneći Pragu (predgrađe Varšave), na koju je general Suvorov jurišao i napokon je osvojio 4. studenoga 1794.

Uza nj je nerastavni Korsak drug istinski;[1])
Par taj na Moskòvima mrtvim stojeć mori
Žive — s praških šanaca, al' već Praga gori. —
Odmah pozna, kakono u alkov korači,
U ormaru drvenom stari sât sviraći;
Potegne mu uzicu s radošću djetinskom,
Da mazurkom Dombrovskog posvira starinskom.[2])
Dom preleti čitavi tražeć, gdje je soba,
Gdje prožívje prĕd desêt ljeta mlado doba.
Kako uđe, ustupi i u čudu stade
Motrit sobu: žensko tu stanuje čeljade!
Tko l' je to? ta oženjen stari stric mu nije,
A teti je Petrograd stanak bio prije.
Gazdarice soba je l'? Al' gle fortepiano,
Po njem' note, knjižice; sve je razbacano
Nemarno u neredu, — al' je milo tako,
Mlade to učiniše ruke svakojako!
Tu je b'jela skinuta suknja ovčas s kuke,
Na naslonu stolice radi prĕobukê.
Mirisnog su prozori puni cvïjećica:
Levkoja, geránija, astre, ljubičica.
Putnik stupi k prozoru i opet se divi:
Gdje je voćnjak zarast'o negda u koprivi,
Tu sad stoji presjeckan vrtić putićima,
Puno po njem' anglijske trave, metve ima.
Plotić drven, òkruglast (misliš, potpisa je
Zavoj) sjajnim okružen zlaticama sjaje.
Zalite su, vidi se, grede pred čas koji,
Tamo kanta limena puna vode stoji,
Ali tu baščovanka ne vidi se niđe;
Još se vrata njihaju: ovaj čas iziđe
Zalupivši; — trag se još vîdi od nožice
Na pijesku bjeljahnu k'o sn'jeg, suhu, sitnu
Trag je vidan, al' je slab; — u potrku hitnu

[1]) Rajmund Korsak pjesnik i prijatelj Jasinskoga, s kojim je Pragu branio; no poslije boja pade u sužanjstvo i umrije god. 1817.

[2]) Misli se poznata poljska davorija: Jeszcze Polska nie zginęła, od koje je postala i naša: Još Hrvat-ska nij' propala.

*

Dovit ćeš se, dà nekô nožicama biće
Utisnu ga, koje se jedva zemlje tiče.
Dugo je pri prozoru misleć, gledajući
Staj'o putnik ĩ mirîs cv'jeća udišući.
Nagnuvši se obrazom nad ljubicu cv'jeće
Ljubopitne poglede na stazice meće
Pa ih opet k trazima onim sitnim svodi,
O njih misli, — čiji su, hoće da pogodi.
Oči svrati slučajno: uz tarabe eno
Stoji mlada djevojka . . . . B'jelo ruho njeno
Tek do grudi osmuglo tijelo joj krije,
A pleći i labudni vrat joj pokrit nije.
(Tako rano Litvinka hodit običava,
Al' takve je ne viđa nikad muška glava).
Premda nitko ne gleda, na njedrima slaže
Ruke te ih haljini zaklanjat pomaže.
Glava nema vitica, nego kovrčice,
U bijele štono su skrite mahunice, —
Nakit glavi čudesan: na suncu svijeti
K'o vijenac, što no je oko glava sveti'.
Lice joj se ne vidje, njim gledaše polje,
Nekog okom tražaše u daljini dolje;
Već ga vidi, dlanima pljesne, nasmija se,
Od taraba kao ptić b'jeli vinula se,
Prhne preko cvijeća i plotića svije';
Daskom o zid uprtom kroz prozor se, prije
No se putnik osjeti, sjajna lica vine
Brza, laka, tihana poput mjesečine.
Pjevka, suknju prihvati i k zrcalu skače, —
Tad mladića opazi, suknja joj omàče
Na pod; od strâ, od čuda bl'jedo lice dobi,
A putniku obraze rumen žarka probi
K'o oblaku, kada se s ranom zorom skobi.
Stidan mladić pokrije oči pa zažmuri;
Pit'o bi i rek'o što, pokloni se curi
I ustupi na stranu. Ona cikne ljuto
Nejasno k'o čedance, u snu prepadnuto.
Putnik splašen pogleda, — al' nje više nije,
Smeten ode i čuje, da mu srce bije

Glasno; ne zna, bi li se čudnom radovao
Susretu il' smijao, il se u stid dao.
Ali sluge opaze iz majura tada,
Da se pred dvor dovez'o nov gost neki sada.
Vode konje u staju; s'jena, zobi k tomu
Dost' im stave, kako jest u čestitu domu,
Jer Sudija držao nije modu novu
I sl'o konje gostove u krčmu k Židòvu.
Nema sluga nȁ pozdrâv, al' ne misli, druže,
Da u dvoru Sučevu sluge loše služe,
Pana[1]) Vojskog čekaju, da se preobuče,
Koji sada večeru sprema iza kuće.
On je panu zamjenik i on goste prima,
Kad pan nije kod kuće, zabavlja se s njima.
(Rođak panov dalek je, kućni prijak bio).
Spaziv gosta nȁ majûr ukrade se ti'o,
Jer u plaštu pudernom ne može iziti,
Brže bolje nedjeljno ruho na se hiti
Priređeno od jutra, jer od jutra mog'o
Znat je, da će s gostiju večerati mnogo.
Iz daleka putnika pan prepozna Vojski,
Ruke širi, s cikom ga grli, ljubi svojski.
Počnu onaj razgovor, brzi, mješovitî,
Kad u kratke, smetene r'ječi s' hoće zbiti
Zgode mnogih godina; pričat, pitat hrle,
Kliču oba, uzdišu i opet se grle.
Kad pan Vojski dosta se napitao veće,
Tad će zgode napokon dana tog da reče.
„Dobro ti se, Tadija", (tako s' mladić zvaše,
Ime mu Košćùškovo pri porodu daše
Na spomen, jer ùz vôjnu njegovu se rodi);
„Dobro ti se, Tadija, danas vratit zgodi,
Kad imamo u kući mnoštvo gospođica.
Oženiti skoro te želja tvog je strica:
Imaš što i birati. Društvo oveliko
Na sud se zbog granica dáná nekoliko

[1]) P a n je u poljskom jeziku isto što „gospodin"; vidi i bilješku na strani 281.

U nas kupi, kako će s grofom inat dići
Stari naš, a sjutra će sam grof k nama stići.
S kćerima i ženom već Podkomorski tu je,[1])
A momčad je u šumi, tamo popucuje;
Što je staro, s ženama žetvu razgleda
Pod šumom i jamačno mladež iščekiva. —
Ako hoćeš, pođimo, sastat ćemo nama'
Strika s Podkomórstvom[2]) svim, s vr'jednim gospođama".

Prema šumi Vojski pan novog vodi gosta,
Ne mogu ni putem se načavrljat dosta.
Već se sunce nà dônje neba spušta kraje,
Slabije, al' na šire nego ob dan sjaje,
Sve se zacrvènjelo kao obraz zdravi
Gospodara, kadano poljski rad opravi
Te se vraća počinku. Veće na vrh luga
Sjajno kolo silazi, i maglena pruga
Vrške veće drveća s granjem obavija,
Šumu c'jelu svezuje i u jedno zbija.
Crnila se dubrava k'o golemi dvori,
Sunce j' nad njom crveno, kao krov da gori.
Za tim zađe napokon kroz granje drveća
Blisnuv k'o kroz otvore kapaka svijeća;
Tad ga nesta .... Srpovi, što po žitu vrlo
Zveče, k tomu grabulje, koje zgrću hrlo, —
Sve to stane, umukne. Sudac hoće tako,
Da se s danom na polju svrši djelo svako.
„Zna gospodar svijeta, dokle radit treba;
Sunce, njegov poslenik, kada ode s neba,
Tad je doba rataru vraćati se s polja" —
Pan bi Sudac znao reć', a Sučeva volja
Ekonomu poštenom k'o svetinja bješe.
Baš u kola stogove tovarit začeše,
Al' će sada k žitnici nà pô puna poći,
Voli se neobičnoj raduju lakoći.

[1]) Podkomorski ili Podkomornik (poljski Podkomorzy) bio je negda velik i ugledan činovnik: princeps nobilitatis, a za ruske vlade ostao je od toga samo tituo.

[2]) Podkomorstvo (poljski: Podkomorstwo) t. j. porodica Podkomorskoga.

Baš se društvo veselo, ali ne bez reda,
C'jelo vraća iz šume. Mala djeca spr'jeda
S nastojnikom. Sudija s Podkomorskom skupa
Ide, — s kraja njezin muž među kćerma stupa,
Iza starih djevojke, momčad uz njih s boka;
Djevojke pred momcima idu zȁ pō kroka
(Tako traži uljudnost). Nitko ne besjedi
Tu o redu nit tko tu ljude, dame redi,
Već svatko i nehote za poredak mari,
Jer pan Sudac drži se običaja stari',
Te ne pušta nikada, da tko čast ne dava,
Koju traži drugog rod, vijek, služba, glava.
„To je dika — veljaše — kućam, narodima,
A kad toga nestane, već je i kraj njima".
Tako na red svikoše sluge ĩ kućâni;
Pa i došljak (bio rod, bio čovjek strani)
Kad bi k Sucu zašao, do skora je lako
Prim'o kućni običaj, kojim diše sva'ko.
Nije dugo s Tadijom stric se pòzdravljao,
Ruku j' s dostojanstvom mu na poljubac dao,
A onda u čelo ga od srca cjelún'o,
Premda radi gostiju s njim ne zbori puno,
Al' rukavom kontuša[1]) utrv brzo s lica
Suze kaže, koliko drag mu je Tadijca.
Iz polja se, iz šume, s pašnjaka, s livada
Iza gospodara sve kući vraća sada.
Tu se ovce trpaju, oblak praha prave
Niz ulicu blejeći, — tu tirolske krave
S žutomjednim klepkama spore kroke čine, —
Tamo konji ržući trče s koševine:
Sve to hrli k bȉnâru, na kojemu škripa
Drven đeram ĩ vodu u korita sipa.
Sudac premda umoran, premda je sred gosti,
Opet važne gazdinske sjeti se dužnosti
Te sam pođe k bȉnâru. U veče zȁ nâgo
Vidi gazda najbolje, kako stoji blago.
Sudac nigda ne pušta slugam nadgled ovi,
Jer on zna, da gazdino oko konja tovi.

[1]) K o n t u š je dugačak gornji kaput u Poljaka.

. . . . . .
. . . . . .

Gosti redom uđoše i stadoše kolom.
Podkomorskom začelje dadoše za stolom;
Treba, da mu zbòg ljêtâ, službe tu čast dadu.
On idući klanja se damam, staru, mladu.
S Bernardincem[1]) Sudija za njim dalje kreće,
Bernardinac latinsku molitvicu reče.
Vodku dadu muškinju, — za tim svi su sjeli
I litavsku hladnicu[2]) šuteć brzo jeli.
Pan Tadeuš, premda mlad, al' jer gostom dođe,
Do pana domaćina sjede ùz gospođe.
Med njim i med Sudijom jošte jedno osta
Prazno mjesto, nekoga kanda čeka gosta.
Na to mjesto pòglêdâ i na vrata striko,
Kao da je sigurno nekoga očík'o.
Stričev pogled Tadija k vratima sprovađa
I s njim opet na mjesto prazno oči svađa.
Čudno! oko Tadije sjedi djeva mnogo,
Gledat bi ih kraljević bez zazora mog'o;
Sve su roda odlična, mlada j', krasna svaka,
Al' on gleda onamo, gdje nij' djevojaka.
Ono mjesto tajna je; mladež tajne ljubi.
Rasut — s krasnom susjedom malo r'ječi gubi
S kćerkom pan-Podkòmôrskôg; ne mijenja pače
On tanjura njezinih ni čašu natače;
Gospođica udvornim r'ječma ne zabavlja,
Pr'jestolnički odgoj mu da se otud javlja.
Samo prazno draži ga mjesto, — al' ne više
Prazno, jer ga njegove misli popuniše.
Po tom mjestu plete se domisli tisuću,
K'o kad lúkom žabice za kišom skakuću.
Lik se jedan pomalja iz njih k'o na suncu
Čelo l'jera jezernog vodi na vrhuncu.
Dođe treća jestvina. Podkomorski tade
Kaplju vina u čašu kćeri Ruži dade,

[1]) Bernardinac je član bernardinskoga (osobitoga fratarskog) reda.
[2]) Vodka (poljski wódka, izgov. „vutka“, ruski водка) znači „rakija“, a upravo „vodica“. — Hladnica je osobita nacijonalna čorba u Litvi.

Mlađoj opet krastavce u tanjuru pruži
Veleć: „starac nevješti treba da vas služi,
Gospodične kćerkice“. Tad od stola skoče
Momci neki, dvoriti gospodične hoće.
Iz prijeka Sudija gledne Tadeuša,
Onda malo popravi rukave kontuša,
Reče naliv ugrina: „Sad po novoj modi
U grad stolni mladež nam na nauke hodi,
Nit se starci protive, u knjižnoj nauci
Od njih više dà znajû sini i unuci.
Al' opažam svaki dan: mladež ima štetu,
Što ne uči, kako se živi u svijetu.
Negda j' dvore šlahćić mlad panske polazio[1]);
Ja sam dvoran Vojvode deset ljeta bio, —
Otac pan Podkòmorskôg Vojvoda je bio.
(Tada stisne koljena Podkomorskom ti'o).
Kako treba državi služit, svjetov'o me,
Dok ne postah čovjekom, brinuo se mnome:
Moj dom svagda štovati pamet će mu s toga,
Ja za dušu njegovu svak dan molim Boga.
Što se ne okòristih kao drugi bolje
Boravkom na dvoru mu, već sad orem polje,
Dok su drugi vredniji pažnje Vojvodine
Do najviših doprli služba otadžbine, —
Bar se tim okòristih, da ne će u domu
Nitko mi prebaciti, da se prema komu
Učtivo i udvorno ne vladam. Izrèći
Smijem: nije udvornost lasno brzo steći.
Nije lasno, jer joj kraj nije: vješto znati
Klecnut nogom i ljupko svakog pozdravljati;
To je modna udvornost, mislim trgovačka,
Ne udvornost plemićka ni stara poljačka.
Svakom patri udvornost, al' svakom inako;
Udvornost je, ljubiš li djecu, — isto tako
Pazi l' muž pred ljudima ženu, gazda sluge:
U svem tom je udvornost, svaka vrste druge,

[1]) Ovdje kao i inače često riječ p a n znači: velikaš, magnat; u množini p a n i jesu visoko poljsko plemstvo; — š l a h ć i ć je „plemić“, izvedeno od š l a h t a (plemstvo).

Treba dugo učiti, da se ne pometaš
I da s dužnom svakoga udvornošću sretaš.
I stari su učili; — razgovor u Pánâ
Istorija živa je poljskih bio strana,
A plemićki pov'jest je zavičaja biv'o.
Otuda se plemić brat lasno dovinjiv'o,
Da ga svatko poštuje i svatko poznaje,
Te je pomno čuvao dobre običaje.
Danas nikog ne pitaj: tko? što? tko ga rodi?
Tko mu drug? što posao? Svak, kud hoće, hodi
Osim vladin uhoda i kog rđa bije.
Kako vonj'o novaca Vespasijan nije,[1])
Nit iz čije ruke je, otkle l', nije pita';
Tako se za vladanje, za rod sad ne pita,
Tek da čovjek znatan je, da mu s' biljeg vidi.
Prijatelje cijene kao novce Židi" ....
Sudac redom pogleda goste, kad to reče,
Jer premda mu lijepo, mudro riječ teče,
Ipak zna, nestrpljiva da je mladež sada
I najljepši govor dug da joj je dosada;
Al' svi Suca slušahu sa šutnjom dubokom.
Kanda on Podkòmōrskōg za svijet pita okom,
Ovaj r'ječi pohvalom nije pretrgav'o,
Već je čestim klimanjem glave odobrav'o.
Sudac šuti, a on još klima; — Sudac tad će
Vrč mu nalit, k tomu još svoju kupu, pa će
Dalje reći: „Udvornost ima truda svoji',
Kad tko uči štovati, kako se dostòjî
Tuđa ljeta, njegov rod, vladanje, vrline;
Tako odmah svojoj se vr'jednosti dovine
K'o na vagi, — hoćemo l' svoju težu znati,
Na protivnoj netko nam mora zdjeli stati.
Njegovat vam, gospodo, udvornost je nužno,
Koju spolu krasnome momaštvo je dužno.
Osobito ako dom znatan, s blaga dosti
Odgovara prirodnom čaru, izvrsnosti.

[1]) Vespasijan je bio rimski car god. 69—79 poslije Hrista. Bio je na glasu s velike štedljivosti ne toliko poradi sebe, koliko poradi države, kojoj je financije našao u rđavu stanju, kada se zacario.

K afektima to je put, divno sjedinjenje
Kûćâ tako nastaje, — to je starih mn'jenje.
A za tijem“ .... K Tadiji Sudac pan obrati
Naglo glavu te će ga oštro pògledati;
Sad će doći zaključak -- otud možeš znati.
Podkomorski po zlatnoj burmutici bije
Te će reći: „Suče moj, gore bješe prije!
Možda i nas starijeh moda već se prima,
Il' je mladež pobolja, al' zla manje ima.
Ah sjećam se vremena, kadno francuska je
Moda došla prvi put do naše domájê!
Kadno k nama bahnuše iz tuđinskih kraja
Mladi stranci čoporom gorim od Nogajâ;[1])
Odmetahu ï Boga i vjeru očinsku,
Običaje, uredbe i nošnju starinsku.
Jadno bješe gledati golobradce bl'jede,
Kako kroz nos, à čêsto bez nosa besjede,
Gdje brošure raznose i razne gazete,
Nove vjere javljaju, prava, toalete.
Nad pametma roj je taj veljom vlad'o silom,
Jer kad ljude hoće se kaznit Bogu milom,
Uzme um im najprije. Tko mudar bijaše,
Suprotiti kicošem taj se ne smijaše;
Kao kuge prepade čitav ih se narod,
Jer u sebi ćućaše već bolesti zarod,
Pomodnjake psova svak, al' ih sl'jedit zače
Svak i vjeru m'jenjati, jezik, prava, hlače;
Maškarada bješe to i pokladno vrenje,
Za kojim je im'o doć dug post — podjarmljenje!
„Premda malen bijah još, al se sjećam bome,
Kad u kraju ošmanjskom k ocu dođe mome
Jedared pan Podčašić u francuskih koli',
Koji prvi u Litvi francustvo zavoli.
Za njime se čeljad sva k'o za škanjcem[2]) sjati
Onoj kući zavideć, kojoj se pred vrati

[1]) Misle se nogajski Tatari u južnoj Rusiji.

[2]) Škanjac je ptica, koja pripada među jastrebove. Zna se, da za jastrebom jatomice znadu letjeti sitne ptice, osobito lastavice. Od tud poslovica: letjeti kao za škanjcem.

Dvokolica ustavi Podčašića pana
Francuskijem jezikom „kariola“ zvana:
Ne lakaji, nego dva u košu su štenca,
A na boku mršavog gle k'o daska N'jemca
Nogu dugih tankijeh k'o hmeljeve grane,
U bječvama, crevlje mu srebrom zakopčane,
Pèruka mu svezana s kikom poput m'jeha;
Stari na ta kola su pucali od sm'jeha,
A kmeti se križahu veleć: vrag mletački,
Po svijetu voza se u kolih njemački'.
Bilo b' dugo slikati Podčašića vama,
Majmunom il' papigom činio se nama
S veljom svojom pèrukôm, koju rado s runom
Poređaše zlatnim on, a mi sa koltunom.[1])
Tko je tada ï drž'o poljsko ruho l'jepo
Ljepšim nego majmunstvo tuđe mode sl'jepo,
Muč'o je, jer mladež bi zjala: o zlu radi
Taj kulturi, napretku, taj izdaju gradi!
U takvoj se predsudâ nalažasmo vladi!
„Podčašić nam objavi, da nas reformirat
Hoće, ustav dati nam te nas kultivirat.
Kaza, da Francuzi su neki zborom slavni
Našli novu misao: svi su ljudi ravni.
Premda zakon gospodnji to odavno kaže
I s ambona premda to svaki pop razlaže,
Nauk star, tek da ga je čeljad vršit htjela!
Al' sljepota takva je narod obuzela,
Da vjerov'o prastarim nije stvarma sv'jeta,
Nije l' o njih pisala francuska gazeta.
Uze ravnjak Podčašić tituo markiza,
A tituli dolaze, zna se, iz Pariza;
Tad u modi bijaše tituo markiza.
A kad druga nastade moda s godinama,
Tituo demòkrata uzo markiz nama';
Kad se moda prom'jeni pod Napoleónom,
Iz Pariza vrati se demokrat baronom.

[1]) Poljska riječ „koltun“ znači kosu, kada se od nečešljanja i nečistote tako slijepi, da se više ne može odlijepiti. Toga ima u Poljskoj dosta među prostim narodom, osobito među Židovima.

Možda s novim m'jenama (dulje živ da j' ost'o)
Iz barona opet bi demokratom post'o;
Jer se Pariz ponosi, što je brz u modi,
A što Francuz izmisli, to Poljaku godi.
„Hvala Bogu, ako sad mladež u tuđinu
Ide, al' ne putuje po odjeću finu;
Jer sad brzi pametni Napoleon vlada,
Te čavrljat nema se modu tražit kada.
Sad oružje zvekeće, a nam' starim grudi
Rastu, što su opet svud slavni poljski ljudi.
Sad je slava, do mala i država bit će,
Jer slobode rado struk iz lovora niče!
Samo to je žalosno, što vrijeme teče
U neradu nama sad, — a oni daleče!
Tako r'jetke novosti, a tako čëkâne!“ —
. . . . . .
. . . . . .
Uđe ženska med goste prikladna i mlada.
Na brz njezin dolazak svačij pogled pada,
Na stas, l'jepost, nakit njen. Svi je pozdravljaju;
Osim Tade vidi se da je svi poznaju.
Krasna put joj osmugla, grudi vrlo mile,
U ruhu je od teške ružičaste svile;
Izrezana njedra su, kratki su rukavi,
Od čipaka jäka je; — hlad lepezom pravi
(Samo porad zabave, jer vrućine nije);
Pozlaćena lepeza guste iskre sije.
U vitice kosa se svija òkruglaste,
A po njih se pantljike pletu ružičaste;
K'o u repu kometnom zv'jezda — briljant plama
Kao skrit od očiju među pantljikama.
Gala, s jednom riječi! Šapće se: za selo,
Za dan radni prekrasno to je odijèlo!
Kratka j' suknja, ne vidiš ipak njenih nona,
Jer protrča, vinu se vrlo hitro ona;
Trčeć gostom nä pozdrâv lako klima glavom,
Hoće sjesti nà prâznôm svome mjestu pravom, —
Ali dä! kad stolica ne bijaše dosti,
Te na klupe četiri sjede redom gosti.

Rušit red il' prèskoknut klupu: druge nije,
Al' se vješto protisne među klupe dvije,
Pa k'o kugla biljarska otvori si prolom
Te se među gostima odvalja i stolom.
Našeg momka dotakne leteć tijem putom,
Jer o noge nečije zadjela se skutom,
Pa se malo osklizne i u ovoj smeći
Ona panu Tadiji primila se plèćî.
Ispriča se udvorno i na mjesto sjede
Među njim i Sudijom, al' ne će da jede,
Samo maše lepezom, sad se igra drškom,
Sad brabantske popravlja čipke, što se vrškom
Jȁkê nižu, — rukom sad lakom gladi vlase
I svijetle pantljike, što joj glavu krase.
Razgovor na četiri tako časka presta,
Kad li žubor započe stolu s donjeg mjesta,
S prva tih, a po malo biva sve to veći:
O današnjoj lovačkoj muški zbore sreći.
Rejent sad i Asesor ljuto prepiru se[1])
Sve glasnije i jače porad hrta Kuse;
Komu Rejent diči se, da je goso mio,
I on veli: Kuso je zeca uhvatio,
Njega ljuti Asesor, jer to ne priznaje,
Već Sokolu hvalu tu (svomu hrtu) daje.
Za mnijenje pitani drugi se ne slažu,
Jedni: Soko uhvati, — drugi: Kuso — kažu,
Nekoji, jer vidješe, neki, jer stvar znaju . . .
Sudac novoj susjedi na drugome kraju
U po glasa prozbori: „Što sjedosmo, prosti,
Nismo mogli večeru odgađat zbog gosti,
Jer od mnogog hoda su ogladnjeli veće;
Za te mišljah, k večeri da te biti ne će".
Uz vrč puni Sudija s Podkomorskim tade
O poslima šaptati političkim stade.
Dok se tako gornji stô i donji zabavlja,
Na neznanku Tadija poglede upravlja.
Kako je pogodio pravo, — tad se sjeti,

[1]) Rejent i Asesor zvali su se nekad u Poljaka osobiti činovnici.

Tko li ima sjedalo prazno zauzeti.
Rumen lica obli mu, srca lupa stoji
Odgonetljaj vidjevši domišljaja svoji'.
Mjesto dakle zadobi uza nj to čeljade
Krasno, koje ugleda već pod veče Tade!
Kako je obučena, sad mu s' čini veća,
A od'jelo čovjeka sad manji, sad veća.
Zlatne boje kosicu kratku spazi priđe,
A sad duge spletove gavranaste viđe.
Tom su zrake sunčeve uzrok, — misli dašto,
Jer pri sunca zahodu crveni se svašto.
Lica tad joj ne spazi, jer u tren odlèće,
Al' se mis'o uz krasno lice rado kreće;
Da su oči crne jcj, o tom sumnj'o nije,
Lice b'jelo, usnice kao višnje dvije.
Slične oči, obraze, usta i ta ima,
Al' bi mogla razlika biti u ljetima:
Baščovanka djevojče činila se Tadi,
A ta bit će gospođa ljeta već ne mladi'.
Premda blizu dvaest je ljeta momku mladu
Te iz mala ù Vilnu živje veljem gradu,
Ipak je pod nadzorom sveštenika staj'o,
Taj ga starim tvrdim je načinom odgaj'o.
U zavičaj dönese Tade za to išto
Dušu vedru, živahnu mis'o, srce čisto,
Ali i plahòvânje također mu godi.
Slatkoj — dugo branjenoj — seoskoj slobodi
Sav se predat — davno već to je mišlju obr'o.
Da je mlad, svjež, prikladan osjeć'o je dobro;
Zdravlje, jakost od roda baštinjaše svoga,
On se zvaše Soplica, a svi roda toga
Zna se da su ljudine krupne, jake, čile,
Svi vojnici, à knjige manje su im mile.
Tadija se òd stârîh svojih në odrodî:
Konja jaše junački, pješke ljudski hodi.
Tup ne bješe, ali je knjige slabo znao,
Premda stric na odgoj mu nije tvrdovao;
Pucat, sabljom mahati većma mu se mili,
Znade, da su ù vôjsku dat ga namislili.

Želja ta u očinoj stoji öporuci,
Još k'o đak zanosio za bubnja se zvuci.
Al' stric naglo namjere stare prömijenî,
Pa ga pozva, dà dödjê, za tim da se ženi,
Gospodarstva primi se; pa mu za početak
Dat dobarce obeća, potlje sav imetak.
Izvrštine Tadine sve te na se mame
Sada pogled susjede, oštra oka dame.
Prva ona francuski s njim govorit pođe;
Ta iz grada, iz školê pan Tadija dođe;
Novih knjiga, pisaca pita za obilje,
Tadija odgovara, ona pita dilje.
Potlje počne razgovor ona o slikarstvu,
O plesu, o muzici, pače o kiparstvu;
Knjige ona jednako k'o kist, note znade,
Te od znanja tolikog skameni se Tade!
Podsmijeha boji se njenog te sve jače
On zapleće jezikom k'o pred učom đače.
Ali srećom učitelj pun je ljubaznosti:
Zgodi ona Tadine uzrok smetenosti,
Svrati govor na lakše, manje mudre stvari:
S kakvom čamom, brigom se na selu živari,
O diobi vremena, kako l' treba radit,
Da možemo s radošću život svoj zasladit.
On odvraća smjelije, — govor dalje teče,
Za pô ure bili su na domaću veće.
Drukčija je zabava drugog kraja stola:
Buknuvši iznèbuha pristaše Sokòla
Nemilo na Kusinu stranku udariše.
U toj svađi ne jedu zadnjih jela više,
Nego stojeć i pijûć tamo viče svaki,
A najgore Rejent pan k'o tetrijeb kaki.
Kada poče, prekinut ne može ga niko;
Svoj je govor gestima vrlo vješto slik'o.
(Negda bješe odvjetnik pan Rejent Bolèsta,
Prodikačem zvahu ga zbog silnih mu gesta).
Ruke spusti na boke, onda lakte pregnu
Pod ramèn'ma noktaste prste tad protegnu —
Na uzici dva je psa tako prikaziv'o.

Govor svrši: „Hrte — fuk! u tren isti živo
Pustih ja i Asesor, k'o na dvocijevci
Kad od prsta jednoga šklocnu u tren p'jevci;
Fuk! psi, a k'o žica zec poljem, za njim hrti.
(Veleć to nad trpezom rukom tad zavrti
I prstima pokaže divnu trku pseću),
Za njim psi, i od šumê već dobrano skreću,
Soko brz, al' smušen pas naprijed poteg'o
I pretek'o Kusa mog, što bi prst doseg'o.
Ja već vidjeh: falit će! Skok! varava hulja
Sivi zeko u polje, — za njim pasa rulja;
Sivko rulju osjetiv svu za sobom skupa
Skoči desno s premetom, za njim pseta glupa;
U dva skoka na l'jevo đipi zec, — polètê
Psi za njime na l'jevo; zec u šumu skrete,
A Kuso čap!!“ — Rejent pan kako nagnut staja
Iznad stola, s prstima sve do drugog kraja
Zatrči se vičući. — „Čap!“ zagluši Tada,
Te se od tog prepadne glasa iznenada
Malo on i susjeda; nehotice glave
Odmaknu, kad bjehu baš sred besjede prave.
„Istina je, Rejente“ — oglasi se Tade,
(Jer on svoju smetenost ne će da odade),
„Da je Kuso lijep hrt, samo lovac je li . . . .“
— „Lovac, — krikne Rejent pan, — moj pas omiljeli,
Pa da lovac ne bude?!“ . . . . Na to Tade stane
Radovat se, što je pas tako l'jep bez mane;
Žali, što ga iz šume iduć spazi kasno,
Te ne mognu spoznat mu sve vrline jasno.
Tad Asesor zadršće, vrč iz ruke sruši,
K'o zmaj hoće očima Tadu da probuši.
Od Rejenta slabijeg on bijaše glasa,
Tromiji, mršaviji i manjega stâsa,
Al' reduta, sejmik,[1]) bal strahotu mu znahu:
Jezik mu je žaoka, — ljudi govorahu.
Tako umne dosjetke znaše sačinjavat,
Da bi u kalèndâr se mogle preštampavat,

[1]) „Sejmik“ je bio sabor okolišni, a sabor čitave poljske države zvao se „sejm“.

A sve oštre, pakosne. Negda j' imuć bio,
Al' je spisk'o očinstvo pa i bratov dio
Na veliko živeći, a državnu sade
Službu primi, okoliš da bar za njeg znade.
Vatren lovac bio je, već zabave radi,
K tomu glasom trubnijem, hajkom on se sladi,
Jer se pri tom mlađahnih svojih sjeća ljeta,
Dok je im'o str'jelaca i na glasu pseta;
U svoj sada psarnici dva još hrta ima,
Pa i od tih jednomu slava se uzima!
Prikuči se i gladêć zaliske si lako
S punim jeda pods'mjehom prozbori ovako:
„Što bez službe plemić je, to je hrt bez repa,
Hrtu rep u trčanju pomoć je lijèpa,
A ti držiš kusatost dokazom vrlini, —
Al' je važno, gospođi što se tetki čini.
Telimeni gospođi stan je pr'jestolnica,
Tek od skora gleda je naša okolica,
Al' je ona vještija lovu no mladići,
Jer s ljetima nauka istom znade prići".
Takvim gromom ošinut iznenada Tade
Usta smeten, dobar čas ništa reć ne znade,
Protivnika samo svog gleda pun ljutine . . . .
U tom pan Podkòmôrskî srećom dvaput ki'ne;
„Vivat!" — viknu, a on se klanja na sve strane,
Burmuticu polako prsti tuckat stane;
Od zlata je, optok je sav u briljantima,
Stanislava kralja lik po sredini ima.
Burmuticu ocu mu tu je sam kralj dao,
A po ocu dostojno sin je čuvat znao.
Kad je po njoj kucao, znak je: hoće zborit;
Svak bi ćut'o ne smijuć usta tad otvorit.
„Plemenita gospodo, — reče, — braćo, druzi,
Lovačko su sudište samo polja, luzi!
Takve posle kod kuće ja ne presuđivam,
Za to našu sjednicu za sjutra sazivam.
Sada stranke neka se kane puste graje;
Vozni! Sjutra na polju sve u redu da je.
I grof sjutra s lovcima svojima će doći.

S nama i ti, susjede, Suče, hoćeš poći;
Gospođice, gospođe, gospu Telimenu
Molim, da na slavan lov sjutra s nama krenu.
I Vojski se također valja da pridruži“.
To veleći starome burmuticu pruži.
Vojski gle med lovcima baš pri uglu sjedi,
Sluša, žmiri očima, ništa ne besjedi,
Premda mladež često ga pita, što on mnije,
Jer vještaka lovačkog od njeg većeg nije.
Šuteć čupak[1]) mèd prsti zamišljeni Vojski
Dugo drži, napokon šmrkne, — tada svojski
Kihne, da je soba sva zagrmila ehom,
Glavom klima ì kážê s gorkim podsmijehom:
„Oh u čudo, u žalost to me starca goni!
Što bi o tom kazali stari lovci oni
Videć plemstvo toliko i tolike pane
Porad repa hrtova tako pobrkane!
Da oživi stari nam Rejtan, što bi rek'o?
Lahovićki u grob svoj opet bi potek'o!
Što bi rek'o vojvoda Nješolovski stari,
U kog na svijètu su najbolji ogari?
Dvje sta drži str'jelaca po načinu panskom
I sto kola mreža on u svom voročanskom
Ima gradu; — nikuda odavna se veće
Ne da k'o ni kaluđer, nikom u lov ne će;
Sam je Bjelopetrović uzalud ga zvao!
Jer na lovu što bi on vašem radit znao?
Ala slave lijepe, da pan takav hodi
Sive lovit zečeve po današnjoj modi!
„„Medvjed, vuk, los ì vepar zv'jerje plemićko je““
Tako str'jelci ù doba govorahu moje;
A što nema noktiju, koljača,[2]) rogova,
Nosiocem, slugama bješe predmet lova.
Pušku nigda primale nisu ruke pana,
Koja sačmom bijaše sitnom okaljana!
Držani su dašto psi, jer kad s lova doma

[1]) „Čüpak“ je ono burmuta, što se na jednoć među prstima uzme.

[2]) One zube u nerasta, koji na polje strše, zove se narod (u Lici) „koljáči“ (jednina: „kòljâč“).

*

Išlo se, tad znao bi smuknut zec siroma'
Ispod konja, pa bi pse pustit za njim znali
Za zabavu, još bi se natisnuli mali
Dečki jašuć ždrepčiće; jedva na um pade
Roditeljma gledat to, kamo l' da se svade!
Za to ja Podkòmôrskôg molim se svjetlosti,
Da odreče poziv svoj i nek mi oprosti,
Što na takav ići lov nikako ne mògu
Nit ću svoju ikada na nj ja stavit nogu!
Ja Hrečèha zovem se, a od kralja Leha[1])
Nije zece lovio ni jedan Hrečèha!"
Na te r'ječi mladež se grohotom nasmije.
Dignu se: Podkòmôrskî pođe ponajprije,
Treba da mu zbòg ljêtā, službe tu čast dadu,
A on iduć klanja se damam, staru, mladu;
S Bernardincem Sudija za njim ide, — tade
Kod praga Podkòmômôrskôj Sudac ruku dade,
Telimeni Tadija, Asesor Krajčanskoj,
A pan Rejent napokon Vojskoj Hrečešanskoj.
K štaglju s nekim gostima Tadija zaputi,
Neveseo, zlovoljan i smeten se ćuti;
Događaje današnje: najprvu susreću,
Večeru uz susjedu razbira pämêću.
Osobito ona r'ječ „tetka" oko uha
Njemu zuji jednako k'o dosadna muha.
Sve o Teliméni on Voznog pitat šćaše,
Ali Voznog nä blîzu nigdje ne bijaše.
Pa ni Vojskog ne vidje, jer su sluge bile,
Kako treba, gostove u dom otpratile,
Da im sobe urede, gdje će spavat koje.
U kući su stariji spali ì gospoje,
A u štagalj na s'jeno odveo je Tade
Zamjenik domaćinov spavat momke mlade.

---

[1]) „Leh" ili „Leško" je stari vladalac poljski iz prve polovine X. vijeka.

Iz IV. pjevanja.

Tko je igda litavskih beskrajnih planina
Jezgru guste vidio, gdje l' im je sredina?
Ribar s žala jedva dno vidi morskih voda;
Oko ruba litavskih šuma lovac hoda,
Jedva lik i vrhove poznaje im skrajne,
Al' mu nisu poznate unutrašnje tajne.
Samo bajka ì prîčâ nutarnjost poznaje;
Jer borike prešavši pa i guste gaje
Vidiš bedem veliki pánjâ, žîlâ, klâdâ,
Blato ga okružuje ì vrêlâ hiljada,
Gn'jezdo osa, sršljena, gustog drača mreže,
Mravinjaci, zmijinja klupka tu ti leže.
S nadljudskim li jùnâštvom sve to pređeš, znadi,
Da te dalje čekaju još i gori jadi;
K'o na jame vučije na mala jezèra
Nà pô travom pokrita svak čas se namjera
Noga, — znat im dȕbinu nije dano snazi
Ljudskoj; sva je prilika, da tu sjede vrazi.
Trepti voda, plijesan krvava je krije
Ozgo, a iznútra dim udilj smrdljiv bije,
Od kojega drveću kora, lišće sa'ne;
Drvlje golo, crvljivo, sitno, bolno grane
Pune maha, čupave spušta; — grdnih gljiva
Mnoštvo debla grbava bradama pokriva;
Drvlje to je ȕz vodu k'o vještice stare
Kad nad kotlom griju se, u kom mrtca vare.
Što je za jezèrima, to je tajna svakom;
Ne mož okom doprijet, a kamo l' korakom,
Jer je dalje pokrito sve gustim oblakom,
Koji iz barùštînâ jednako se vije.
Za oblakom napokon ovijem se krije
(Kaže priča) prostran kraj, pun svakoga milja,
Gdje je carstvo svakakvog zvjerinja i bilja.
Tu su drvlja, trava svih spravljena sjemèna,
Od kud po svijetu im šire se plemena;
Od živine svake tu bar se jedan nađe
Par za rasplod kakono sred Nojeve lađe.
U srijedi, kaže se, šumski gospodari

Da caruju: medvjed ljut, zubar i tur starí;
Oko njih ministri su: zvijer-mnogožderka
I ris brzi; po granju to se dvoje verka;
Vepar, kurjak, rogat los vasali su nji'ni
Plemeniti, — stanuju dalje u planini;
Dojavljači dvorski se orli i sokòli
Krile ozgo, hranu im carski daju stoli.
Od svijeta sakriti zv'jeri glavni pari
U srijedi šume su kao patrijari;
Na seobu iz šumê šalju djecu svoju,
A u carstvu sami svom žive u pokoju.
Ne ginu od oružja oštrine ni vatre,
Već umiru prirodno, kad ih starost satre.
Groblje svoje imaju, gdje pred smrću zv'jerje
Svoje dlake ostavlja, ptice opet perje.
Kad već medvjed ne može tupim zub'ma gristi,
Mator jelen kada već jedva može isti,
Kad već sivom zecu se krv u žilah sledi,
Soko kad obnèvidî, gavran poblijedi,
Kad se orlu stari kljun već nakrivi tako,
Da tijela ne može hraniti nîkâko:
Sve tad ide na groblje: u očinske strane
Ranjeno il' bolesno ide da izda'ne
I zvjerinje sitnije. Za to nema kosti
Zvjerinja, gdje j' čovjeku pristup lasan dosti.
Kažu, da su zvjerovi dobrih običaja,
Jer se sami vladaju sred tog svoga kraja;
Prosvjeta pokvarila još im nije ćudi,
Ne poznaju vlasništva, s kog se krve ljudi,
Ratova ni dvoboja oni ne pòznâjû.
Još unuci živuju k'o oci u raju:
Divlje se i pitomo u ljubavi blizu
Nalazi, ne bodu se nigda i ne grizu.
Pače čovjek dà dôđê ma goloruk k njima,
Šetao bi bèz brigê među zvjerovima:
Gledali bi okom ga punim udivljenja,
Kako su u pošljednji, šesti dan stvorenja
Pradjedovi gledali njihni usred raja
Na Adama, dok još mir među njima traja.

U samoću srećom tu čovjek ne zaluta,
Jer Trud i Smrt ì Muka odgone ga s puta.
Kašto zvijer goneći ogari se vinu
Pa ogreznu ù bare, jame, mahovinu,
Al' s grozota nutarnjih prepadnu se kruto,
Te cvileći uzmiču prestrašeni ljuto;
Već ih gazda pogladi, al' mu ispred nogu
Držću još, zaboravit stravu teško mogu.
Tajnu, ljudma neznanu okolinu ovu'
Lovci u svom jeziku „matečnikom“ zovu.
Da svog, glupi medvjede, nisi ostavljao
„Matečnika“, za te pan ne bi Vojski znao!
Ti mirišljiv pčelinjak možda volju dobi
Posjetit il' željan si zrele bio zobi,
Pa si kraju došao, gdje je rjeđa šuma,
Al' se lugar boravku tvomu dovi uma';
Jedne, da te opkole, posla, a lukavce
Druge, da doznadu ti pašu, konak pràvcê.
Već hajkače postavi Vojski naporedo,
Da te više ne puste u „matečnik“, medo!
Dozna Tade, vremena da već dosta minu,
Što su zašli ogari šumi u dubinu.
Mir je. Lovci napinju uši badavade;
Kanda najzabavniji govor bit imade,
Tako svi muk slušaju, svaki miran čeka,
Tek se šumska muzika čuje iz daleka.
Kao ronci pod morem psi po šumi riju,
Okrenute k šumi su puške drúgâ sviju,
A oči u Vojskoga. On poklečke pita
Zemlju uhom; kako gled prijatelja čita
Liječniku s obraza, živ li ostat hoće
Mili bolnik, tako svi u Vojskog vrsnoće
Sada lovci upiru s nadom, strahom oči.
„Sad ga eto!“ viknu on i na noge skoči.
On ču, drugi slušahu, dok ne čuše glasa:
Sad pas lanu, sada dva, i već dvaest pasa,
I kud koji ogari razlete se u to,
Love, štekću, gone trag i tjeraju ljuto,
Pa već grizu. Lajanje to tihano nije

K'o za tragom košute, zeca ili lije;
Lavež taj ne prestaje, al' je na mahove,
Ljut, iskidan. Tu sad psi jamačno ne love
Zv'jer daleku; vide je. Za čas presta krika;
Tu je medvjed. Opet se čuje cvijel, cika;
Zv'jer se brani, mrcvari; čvrsto drže psine,
Al' je svak čas kojeg čut, gdje krčeći gine.
Lovci stoje; s nabitom svak se puškom svio
K'o luk, svak je u šumu glavu isturio.
Dulje čekat ne mogu; ode sa svog mjesta
Sada ovaj, onaj sad i u šumi nesta;
Svaki hoće udarit prvi. Vojski stari
Zalud ih opominje, kad nitko ne mari,
Zalud konja obgoneć prijeti, da lupi
Pana, kmeta remenom, tko s mjesta odstupi.
Al' ne bješe koristi, svi u šumu smuknu
Ne pazeć na zabranu. Al' tri puške puknu;
Kanonada nasta tad, al' medvjed zadreči,
Nadviče je i šumôm cijelom zaječi.
Strašna rïka! zdvojnosti, boli i ljutine;
K tom se čuje lavež, uk šumi iz sredine
I hajkáčâ trubljenje. Tko u šumu leti,
Tko zapinje kokote, a svi obuzeti
Radošću su velikom. Samo Vojski žali,
Viče, da je fäljeno. Svi su potrčali
Iza mede mèd šumu i među lovište;
Medvjed ljudi, ogara uplašiv se tište
K poljima se na drugu stranu, gdje mu manje
Opasnosti bijaše, gdje su straže tanje;
Od sve čete lovačke nalaze se tamo
Vojski, grof i Tadija s dva tri momka samo.
Rjeđa j' šuma. Čuje se treska, rïka jaka,
Dok zv'jer suknu ìz čestê k'o grom iz oblaka;
Psi ga gone, trgaju; on na noge stane
Zadnje, gledne, okolo i rukôm dušmáne
Straši, čupa šapama drveća korenje,
Osmoljene panjeve i žîvô kamenje,
Baca na pse, nä ljûde, dok iščupa dr'jevo,
Maše njim k'o topuzom desno i lijevo,

Pa poteče lovačku na najskrajnju stražu,
Na grofa i Tadiju. Hrabri se pokažu,
Ne uzmaknu, napere cijevi pušaka
Gromovoda kao dva put tamnih oblaka.
Nevještaci kokote u jedan put oba
Odapnu, te ù istô puknu puške doba,
Al' promaše. Medvjed đip! a njih dva međù tō
Objeručke pograbe koplje zataknuto,
O nj se jagme. Poglednu: iz crvenih ralja
I velikih dvostruk red zuba se pomalja;
Već im šapa s noktima na glave se spušta,
Poblijede, odskoče, kud je rjeđa gušta,
Medvjed trkne za njima, osovi se, veće
Kvači nokti, promaši, iz nova poteče,
Crnom šapom hvata već grofu vlase plave,
Skin'o bi mu lubanju kao klobuk s glave;
Al' Rejent i Asesor skoče sa dva kraja,
Sprijed Gervaz dotrkne na sto koračaja,
Uza nj Robak bez puške; — isti tren junaka
Ta tri k'o po komandi puknu iz pušaka.
Medvjed u vis poskoči k'o mačak pred psima,
Glavom pade sïnovrât i svim četirima
Skotrlja se šapama, pred grofa se svali
Medvjedina krvava, na tle ga obali.
Jošte ruče, diže se, al' ga zgrabe u to
Strapčinka goropadna, Spravnik, pseto ljuto.
Tad se Vojski o pojas svezanoga roga
Maši, dugog, bivoljeg, šarog, svinutoga
Kao boa; k ustma ga objeručke stisnu,
Nadme se k'o bundeva, oči krvlju blisnu,
Kanje na po zatvori, i trbuh povuče
Na po u se te sav dah potisne do pluće
Pa zatrubi. Iz roga kao po oluji
Svom planinom muzika odjekom zauji.
Lovci i hajkači sad svi miruju tude,
Silnoj se harmòniji, čistoj, divnoj čude.
Starac svoju umjetnost, slavnu òd vâjkada
Po šumama, razvi svu pred lovcima sada;
Njom oživi, napuni dubrave i gaje,

Kanda lovi pò njima i množ pasa laje.
Jer mu svirka u kratko sav lov prikaziva:
Nâjprê jasan, oštar glas, — tim u lov poziva;
Za tim cvijel, jeckanje, — to je lavež psećі;
Kašto tvrđi glas k'o grom, — pucanj možeš **reći.**
Tad prestane, drži rog, i svatko bi reka',
Da pan Vojski trubi još, al' to trubi jeka.
Opet puhne. Čini se: rog se m'jenja pusti,
Sad da j' deblji, tanji sad u Vojskoga usti',
Nalik na glas zvjerinja: sad k'o vuk zavija,
K'o vrat vučji protegnut, da te sve probija.
Sad u grlo medvjeđe razvaliv se rûčê,
Sada opet uzduhom poput zubra mûčê.
Tad prestane, drži rog, i svatko bi reka',
Da pan Vojski trubi još, al' to trubi jeka.
Čuvši remek umjeće lovskog roga sade
Hrastu hrast ponavljat je, bukva bukvi stade.
Opet puhne. Kanda je sto u rogu glasa,
Čuješ uk mješòvitî ljudi, zv'jeri, pasa,
Čuješ gnjev, strah, hajkanje. Kad li Vojski diže
U vis rog, te do neba slavna himna stiže.
Tad prestane, drži rog, i svatko bi reka',
Da pan Vojski trubi još, al' to trubi jeka.
Rogova se kȍliko i drvétâ nađe,
K'o po horma, po njima sada pjesma zađe.
Pa sve češće i tiše, sve šire, sve dalje
I sve savršenije rog glasove šalje,
Dok pošljednji nebeska vrata negdje taknu! . . .
Vojski obje ȍd roga ruke tada maknu
I raširi; pade rog, o pasu se njija
Na remenu, Vojski pan punih lica sija,
Gleda u vis, kanda je pun oduševljenja,
Uhom hvata muziku, koja veće jenja.
Tad bi silno pljeskanje k'o grmljava kaka,
Ču se tisuć vivata,[1]) tisuć čestitaka.
Presta cika po malo, i društvo cijelo
Pogleda na golemo medvjeđe tijelo.

[1]) Vivat (latinska riječ) znači: živio!

Medvjed krvav leži nut, kuglama izbušen,
U gustu je prsima travu spleten, srušen;
Prednje je raširio šape razdaleko,
K'o križ, još je krčao; mlaz mu krvi tek'o;
Kašto oči otvori, al' ne miče glave,
Podkomorskog pijavke[1]) pod ušma ga gnjave:
S lijeva je Strapčinka, s desna Spravnik griska,
Pod grkljanom kolje ga i krv crnu liska.
Kundaci obrnuše médu tad na leđa,
Jeknu „vivat" trokratni do nebeskih međa.
„Ao! — pušku okrećuć Asesor povika,
Ao! moja puščica! Sad je naša dika!
Ao! moja puščica! Mala j' ptica ovo,[2])
Pa kakva se pokaza! Njoj to nije novo,
Iz nje nije u vjetar nigda hitac pao;
Knez Sanguško nju mi je negda darovao".
Pokazivat puščicu divno izrađenu
Počne i tumačiti svu vrijednost njenu.
—. „Ja za médom, — Rejent mu riječ presiječe
Znoj sa čela obrisav — ja za médom — reče
Bjež', al' Vojski viče: Stan'! — Što ću slat? Sve jače
I sve dalje ù polje medvjed k'o zec skače;
Već mi daha nestade, stić ga nâd mi manka,
Al' pogledam na desno; sjedi sred proplanka.
Ja ga uzmem na oko, — čekaj, jedan gade!
Pomislim, pa basta, — gle, mrtav medvjed pade.
Dobra puška, prava je to Sagalasovka,
Piše: London, Sagalas, à Balabanovka . . . ."
Majstor poljskih pušaka slavan tu j' nastav'o,
Poljak, al' ih engleski kitit običav'o.
„Što se — brekti Asesor — pan s medvjedi baca?
Pan je medu ubio? Što on to bunàcâ?
„Slušaj, Rejent odvrati, tu istraga nije,
Već lov, pane; čujmo sad svjedočanstvo svije' . . . ."
Ljuta svađa nastade, jedni stoje pani
Na Rejenta, drugi pak Asesora strani.
Na Gervaza ne misle, jer sa strane svi su

[1]) Pijavke (pijavice) jesu osobiti engleski psi, mali a jaki.
[2]) „Ptice" se zovu puške maloga kalibra, u koje idu samo sitna taneta

Trčali, te sprijeda što je, vid'li nisu.
Vojski poče besjedit: „Sada barem znamo,
Da zbog zeca kakvagod već se ne svađamo,
Već zbog mede; u djelu takovu valjade,
Neka pištolj odmazdu ili sablja dade.
Teško je pomirit vas, al' po običaju
Stari pani dozvolu za mejdan vam daju.
„Iz svog doba sjećam se dvojice sïsjêdâ
Poštenjakâ, šlahćića još od prapradjêdâ.
Na dva br'jega življahu nad vodom Vilejkom,
Domejkom se jedan zv'o, a drugi Dovejkom.
Skupa njih dva ù mečku puknu jednog puta;
Tko je ubi, ne zna se, svađa nasta ljuta.
Zakunu se str'jeljat se načinom plemićâ,
Preko kože medvjeđe, skoro iz grlića
U grlić. Daleko se mejdan taj razglasi,
Te o njemu dosta čut mog'o pjësâmâ si.
Ja sam bio djeverom; svu stvar od početka,
Kako bješe, kazat ću sad vam do svršetka . . . .“
Prije priče Vojskoga kraj inatu nađe
Gervaz, koji medvjeda pažljivo obađe,
Pa nož uzev gubicu njime na dv'je strane
Presiječe, razreže mozak, nađe tane
U zatiljku, uzme ga i kaputom hrlo
Otre, naboj ogleda i puščano grlo;
S dlana tad pokazujuć svima tane reče:
„Iz pušaka vaših to, pani, ne poteče,
Izvor u jednoc'jevki horeškovskoj ima
(Staru pušku digne tad svu u gajtanima).
Al' ja iz nje ne pukoh. Tu se srca htjede,
O strašno je sjećat se, na vid mrak mi sjede!
K meni tad zaletješe mlada pana dva se,
A ostraga medvjed već grofu hvata vlase
Oj Horešku pošljednjem! . . . premda tek po mámi.
Viknem Jesus! Marija! — te anđeli sami
Pošalju mi u pomoć popa Bernardina.
On posrami sve nas tad; oj pop, da j' milina!
Držćem, na sm'jem otponca taknut, — u trenuće
On mi pušku istrže, omjeri i puče!

Med dv'je glave pucati! po sredini ralja!
Na sto kroka! izbiti zube! kako valja!
Star sam dosta, gospodo, al' vijeka svoga
Vidjeh samo jednoga str'jelca takovoga;
On s papuča gađao štikle je u žena
Ugursuz ugùrsuskî, znan za sva vremena:
Sa mejdana mnogih je slavu stek'o velju:
Jacko, vulgo Brkonja; prezime ne velju.
Ali nije njemu sad do medvjeđeg lova,
Već u paklu jamačno sjedi do brkova.
Slava popu! on je dva izbavio žića,
Možda i tri; Gervaz se ne će da veličâ,
Al' ja ne bih ostao živ, da medvjed smrvi
Tad potomka pošljednjeg Horeškovske krvi,
Oglod'o bi ì kosti medvjed stare moje.
Dođi, pope, pinimo sad u zdravlje tvoje!
Ali popa nì otklê; samo na čas mali
Znadu, da ga vidješe, kad medvjeda svali,
Kako je priskočio do grofa i Tade;
Pa kad žive, čitave vidi pane mlade,
K nebu oči podiže i očenaš ti'o
Rekav strugnu ù polje, kanda ga tko vij'o.
Tada Vojski nà hrpu dade suho granje
I nəramke vrijesa bacati i panje;
Bukti oganj, diže s' dim k'o bor put visina
Te se širi po malo poput baldahina.
Od kopalja s' nad vatrom nogači uzvise,
A trbonje kotlovi o rtima vise.
Meso s' nosi ìz kôlâ, hljeb, povrće, múka;
Tad kutiju otvori Sudijina ruka;
Iz kutije glavice vire b'jelih flaša,
Od njih Sudac najveće kristalne se maša:
(To je bio Sucu dar od popa Robaka),
Puna gdanske vodke je — slasti za Poljaka.
„Živjela — tad s dignutom vikne Sudac flašom —
Negda naša varoš Gdansk! bila opet našom!“
Redom lovcem natače srebrnu žičìnu,
Kojoj kaplje nà sûncu sjajnim zlatom sinu.

U kotlima vari se bigos divno jelo,
Njegov izreć miris, kus, boju mučno j' djelo;
Zvek rijèčî, rima red — to bi opis bio,
Koji gradskom želucu ne bi koristio.
Pjesme, jela litavska samo čeljad ova
C'jeni: zdrava, seoska, što se vraća s lova.
Al' i bez tih začina vrijednost imade
Bigos, jer iz povrća dobrog njega grade
Pa s rezanim kiselim kupusom ga slažu,
Kojino u usta sâm ide — štono kažu.
On u kotlu vlažnoga ispod krila svoga
Krije dobre kömâde mesa izvrsnoga,
Pa se prži, dok sav sok iz njeg ne iscuri
I ključala voda se van iz kotla žuri,
Pa uzduhom širi se blagovonje svijem.
Bigos gotov. S vivatom lovci trostrukijem
Pristupe, u kotlove svaki žlicu rine.
Dim se diže, ječi mjed; kao kamfor gine,
Čezne bigos, samo se iz kotlova vije
Para k'o iz vulkanskih grotla smirenije',
Kad se dosta najedu i napiju, médu
Onda metnu na kola, pa na konje gredu.
Razgovorni, veseli svi su, do nijesu
Rejent pan i Asesor; stali oštrije su
Nego juče svađat se: zbog Sagalasovke
Jedan svoje, à drugî porad Sanguškovke.
Jašu grof i Tadija također zle volje,
Što na lovu nisu se podnijeli bolje,
Jer u lovu nà Litvi komu zv'jer uteče,
Dugo mora mučit se, dok glas opet steče.
Veli grof, da koplje je prvi zgrabit hćeo,
Ali ga je Tadija u udarcu smeo;
A Tadija govori, da jači budúći
I vještiji kopljinom udarat i tući
Htjede grofa izbavit. Po malo se tako
Prepirahu, à drugî torokahu jako.
Vojski starac čestiti jaše po sredini,
Razgovoran, veseo veoma se čini.
O Dovejku opet on i Domejku zače

Pričat želeć zabavit, smirit prepirače:
„Asesore, ako sam na tvoj mejdan prist'o
Sa Rejentom, misliti nemoj, da sam isto
Što krvolok, ne daj Bog! Zabavit vas htija'
Želeć, da se izvrši stara kòmêndija,
Kojoj divnu osnovu moja glava splete
Pred četr'est godina. Vi je ne možete
Pamtit, jer ste mladi još, ali onda znana
Bijaše do Polesja čak od ovih strana.
„Domejka i Dovejka svađi uzrok ini
Ne bješe do velika prezimena nji'ni'
Sličnost i neprilična. U izborne čase
Kad bi druzi kȕpili za Dovejka glase,
Šapn'o tko bi šlahćiću: glasuj za Dovejka!
A taj pravo ne čuvši glas dâ za Domejka.
Kad na gozbi zdravicu maršal bi Rupejko
Rek'o: Vivat Dovejko! — viču svi: Domejko!
Tko u sr'jedi sjeđaše, nije znao, kome
Ide „vivat", jerbo su gozbe bučne bome.
„Bî i gore. U Vilnu pijan jednoć pobi
Šlahćić se sa Domejkom i dv'je rane dobi.
Za tim šlahćić ìz Vilna kada kući krete,
Slučajno sa Dovejkom u pramu se srete.
Niz Vilejku ù istôm pramu brodeć veće
Pita šlahćić: tko si ti? — Dovejko, odrèčê.
Ispod plašta šlahćić mač trže i Dovejka
Zasiječe pod brke na mjesto Domejka.
Napokon se dogodi nesreća ovaka
Kao za prid: obadva jednoć imenjaka
U lovu su nä blîzu bila postavljena
Te u mečku pukoše oba istog trena.
Mečka pade, istina, mrtva, al' joj probi
Deset kugla prije tog meso u utrobi;
Od kalibra jednoga bî pušaka mnogo,
Čija j' mečku ubila? Tko bi znati mog'o?
Tad poviknu: „„Dosta je! Ovu stvar razdvoj'mo;
Il' nas složi Bog il' vrag, — tako već ne stoj'mo.
Nas je dvaju previše k'o sunaca dvaju"".
Pa tad sablje pograbe i na metu staju.

Oba ljudi čestiti. Šlahćići poteku
Mirit ih, al' oni se sve ljuće sijeku.
Bace sablje i prîmê za tijem pištolje,
Stanu, a mi vičemo: „„Rastup'te se bolje!““
Pucati zakunu se ta dva naša zlića
Preko kože medvjeđe skoro iz grlića
U grlić, a pucahu valjano veòma.
„„Hrečeha, djeveruj nam!““ — „„Dobro, al' nek oma'
Grob se kopa, povičem, jer taj boj zlo sluti.
Samo bud'te šlahćići, ne mesari ljuti.
Preblizu ste, bojci ste, znam, al' zar vas volja
Uprijet u trbuhe cijevi pištóljâ?
Toga vam ne dopuštam. Pištolje imajte,
Al' daljinu mete će činiti vam, znajte.
Samo koža medvjeđa. Rukama ću svojim
Ja je sâm rastegnuti, kad se djever brojim.
Ja ću sâm vas rastavit; jedan k repu hajde,
Drugi opet gubici““. — Viknu: „Dobro, majde!
Kada?“ — „„Sjutra““. — „A mjesto?“ — „„Krčma
Uša““ rečem.
Raziđu se, a ja se Virgilu utečem . . . .“
Tad krik Vojskog prekine: „Drži!“ — Izmed nogu
Konjma zec je protrč'o; vinu se, što mogu,
Za njim Soko, Kuso, psi. Njih uzeše gose,
Ako bi na povratku zec gdje našao se.
Nesvezani išli su; za zecom se puste,
Čim ga spaze, ne čekav, da ih ljudi uste.
Hoće Rejent, Asesor s konjma da pohite,
Al' ih Vojski ustavi: „Stan'te i pazite!
A ni drugi nitko se nek ne makne veće;
Ovdje vide dobro svi, zec u polje skreće“.
Zec osjetiv za sobom lovce i pse svrne
Poljem, uši stoje mu k'o dva roga srne.
Nad zemljom se zečina vidi protegnuta,
Noge mu proviruju k'o četiri pruta;
Ne miče ih, čini se, već tek zemlju tîcâ,
Kao kada cjeliva vodu lastavica.
Za njim prah, psi zȁ prahom; misliš iz daljine,
Da zec, prah i hrtovi jedno t'jelo čine,

Preko polja kanda se miče kakva zmija,
Zec joj glava, straga prah plava joj je šija,
Te hrtima kakono dvojnim repom vija.
Dah ustežuć Asesor i pan Rejent glede
Otvorenih ustiju. K'o krpe pobl'jede
U čas jedan obadva . . . . fatalno je, vide:
Ova zmija dulja je, sve što dalje ide;
Već, gle, puče; prašni vrat za čas nesta hrlo,
Već je glava kòd šumê, rep zaosta vrlo!
Glava munu ù šumu, kanda tko daleče
Mahnu kitom; pred šumom rep se presiječe.
Kao ludi tužni psi trču, čas mëđû se
Kao da se svjetuju, a čas kanda prû se.
Spustiv uši, repove saviv među noge
Preskakuju polako brazde poljske mnoge.
Kad se vrate, pògledat od stida se boje,
Ne će k svojim gazdama, već na strani stoje.
Prema grudi obori Rejent tužno čelo,
Oči baca Asesor, ali neveselo;
Pa se u razlaganje obojica daju:
Da im psi na saponu ići običaju,
Kako naglo bahnu zec, da zlo bješe gnati
Poljem ga, gdje čizme bi psom trebalo dati.
Gdje je šljunak tòlikî i oštro kamenje . . . .
Mudro bješe vještačko ovo rázložênje;
Mnogo u tom pouke za druge bijaše,
Da su pomno slušali. Jedni zviždat staše.
Drugi se grohòtati; na lov misle ini
I na medu; to im je razgovor jedini.
Vojski u svem za zecom samo jednom glenu,
A vidjev, da uteče, hladno se okrenu,
Svrši govor prekinut: „Gdje sam ono stao?
Ah znam, jedan ì drugî gdje mi riječ dao
Preko kože medvjeđe pucati . . . . Plemićâ
Vika sta: „„Smrt sigurna: skoro iz grlića
U grlić!““ Nasmijem se, jer od zvjerske kože
Drag me Maron nauči, da bit mjera može.
Sami znate, gospodo, kako je Didona
K Libijcem doplovila, kako ondje ona

S teškom mukom tòliko zemlje kupila je,
Koliko se volujskom kožom pokrit daje;
Na tom je komadiću zgradila Kartagu![1])
O tom sam promišljao pomno svu noć dragu.
Čim dan svane, s kraja se jednoga Dovejko
Doveze, a s drugoga dojaše Domejko.
Glede; a to kosmat most preko vode stoji:
Remen, kog od medvjeđe kože ja iskròji'.
Tad Dovejka s jednoga kraja k repu stavim,
A Domejka s drugoga ka gubici spravim.
— Sad pucajte, kažem im, ma dok srce bije,
Il' ćete pomirit se, ne pustim vas prije ....
Srde se, a šlahćići pucaju od smija;
Ja ih s popom stanem tad iz jevànđelija
I iz ljudskog zakona upućivat oba;
Napokon nasmiju se, i prestade zloba
Pa u prijateljstvo se dosmrtno prom'jeni;
Dovejko sa sestrom se Domejka oženi,
A Domejko sestrom se zeta vjenčao je,
Na dva d'jela jednaka tad imanje svoje
Pod'jele, a nà mjestu divne zgode ove
Zgrade krčmu, kojano „k Medvjedu“ se zove.

Preveo *T. Maretić.*

Henrik Rževuski („Rzewuski“).

Pan Borovski.

(Iz „Uspomena pana Severina Soplice“).

Pisao sam o albanskoj četi, a pade mi na um, da može biti danas već nitko ne zna, što je značila ta četa, kojoj je svatko tako jako nastojao pripadati, da je držao za veliku čast, ako je bio njezinim članom. Knez Karlo Rađivil (Radziwiłł), budući još mačonoša litavski, osnovao je tu četu u Albi, u zaseoku

[1]) Králjica je Didona dala razrezati na remenje volujsku kožu i tako je njom zaokružila široko polje, na kojem je sagradila Kartagu. Vojski nije čitao opis toga događaja u Virgilijevoj Eneidi (jer ga u njoj nema), već drugdje.

s baščom, pod Njesvježom. Pan Piščalo, negda knežev učitelj, pogađajući njegove misli sastavi pravila te čete. Patente je potpisivao knez kao načelnik društva, kojega je kancelar do smrti bio pan Ignacij Volodković, a sekretar pan Mihajlo Rejten. Svaki se član u pismima potpisivao: „Rađivilov prijatelj“, a knez ga je zvao „panie kochanku“ (mili gospodine). Kako je vazda općio sa svojim Albancima, postao mu je naziv „panie kochanku“ običajna riječ, koju je uvijek ponavljao. Mundura Albanaca imađaše rađivilovske boje: kontuš slamne boje, modri župan, pojas navlastito za to načinjen u Slucku, srebrn, s crnim orlovima i trubama, pribadača od modroga emalja, na kojem je od briljanta bio natpis sastojeći se iz triju slova: K. X. R. (t. j. Karol Xiąże Radziwiłł — Karlo knez Rađivil). U toj se munduri moralo ići u Njesvježu; a kad bi se tko bez patenta makar gdje usudio da obuče tu munduru, mogao je biti siguran, da će biti prisiljen, da je svuče. Tako pan Skirmut, koji je bio knežev glavni ekonom u Biržama, ako i nije imao prava nositi munduru, on ipak uzdajući se na čin, što ga je zauzimao među kneževim slugama, pokaže se jednoć u toj munduri u velikom društvu kod pana Burbe, zemaljskoga peharnika rosjenskoga i upravitelja glavne ekonomije šavelske. Ali na svoju nesreću sastane ondje dva prava Albanca: Kazimira Solohuba, konjušnika novogrodskoga i pana Jana Vjeržejskoga, predstojnika dvorskog sudišta. Ovi na njega navale, svuku munduru i njega samoga još izbiju, i ako je to bilo u poštenoj kući. Pan Skirmunt potuži se na to pred knezom; ali knez ne samo prizna pravo panu Solohubu i Vjeržejskomu, već otpusti pače pana Skirmunta, jer je strogo pazio na pravila društva, koje je sam stvorio.

Da bude tko primljen u društvo, morao je biti: od starine plemić, sin posjednika starosjedioca, valjan na maču, jahač i najbjesnijega konja, iskusan lovac i neobično srčan. Knez nije mogao nikomu dati patenta, već samo na prijedlog dviju trećina čitavoga društva. Dužnosti patentiranih bile su: doći na svaki poziv knežev s konjem i s cijelom opremom, ići s njime kamogod ih povede, ne mareći ni za kakvu pogibiju, u svakoj prigodi biti spreman braniti čast svete Bogorodice, čast kneza vojvode, čast svoju i svakoga od društvenih članova. Bili su različni propisi za tu školu pravoga junaštva: među ostalima i taj, da dva Albanca, kad bi imala među sobom spor, ne smiju

natezati se po sudovima, već treba da sami stvar među sobom riješe pozvavši se na jednoga od drugova; taj bi u stanovitim okolnostima imao pravo dozvoliti, da se pobiju na sablje, kad ne bi bilo drugoga načina, da se izmire. Uslijed toga zbila se zabavna zgoda u Njesvježu, koja je posvjedočila osobitu dobrotu kneževu.

Jednoć se sastane nekoliko „rađivilovskih prijatelja“ u Samuelovu, kod Nikolaja Moravskoga, generala litavske vojske. Među njima je bio pan Leon Borovski, poslije smrti pana Volodkovića najpouzdaniji knežev prijatelj, i pan Bonifacij Solohub, koji je negda izbio pana Skirmunta. Pan Bonifacij nije pucao, jer je bio kratkovidan; ali s kopljem išao je smjelo na medvjeda, jer je bio snažan i neustrašljiv. Imao je englesku dvocijevku, od koje bolje ne bijaše ni u samoga kneza, i vazda ju je nosio sa sobom. Pan Leon, koji je imao neobično oko, htio je, da se je napokon dočepa, te mu je nudio različne stvarce. Napokon mu ponudi za pušku četiri konja šarca, s kojima je došao u Samuelovo; ali i to je bilo uzalud, jer pan Bonifacij ako i jest dosta za njima hlepio, ali je bio tvrd, te ga je neprestano odbijao ponavljajući:

— Prije ću se rastati sa svojom kožom, nego sa dvocijevkom.

— Na što će ti ona, kad ne znaš pucati?

— Znam li, ili ne znam, to nije tvoja stvar; ja ne dam puške.

— Ako tko ima pušku, dužan je pokazati, da mu ona na što služi.

— To je sreća, da ti nijesi veliki litavski lovac, jer bi me tvoje prebacivanje moglo dirnuti; ali ja znam, da strijeljam možda tako dobro kao i ti.

— To možeš dokazati: ne daleko od dvora mala je šuma, ali dobra; okružit ćemo je mrežom, ja imam sa sobom rulju pasa, od kojih ljepših ne ćeš naći ni u Njesvježu, a na uslugu ti je i čitava psarnica gospodina generala; on nam ne će ukratiti ni lova, ni hajkača. Pođimo dakle zorom u šumu; osim tebe ne će nitko pucati. Ako ubiješ životinju, ja ću tebi dati četiri moja konja; a ako ne uloviš ništa, oprosti se sa svojom puškom.

— Dobro! Ali načinimo pismeni ugovor te ga uručimo

gospodinu generalu; jer ako ubijem zvijer, ti bi me otpravio sa šalom; tâ mi se ne poznajemo tek od jučer.

— Piši, što te volja, ja ću sve potpisati, jer znam, da ne ćeš ubiti zvijeri, već ako ti na nos sjedne.

Tada pan Bonifacij uzme pero i hartiju te napiše: „Među blagorodnim Leonom Borovskim, komornikom slonimskim, i blagorodnim Kazimirom Solohubom, konjušnikom novogrodskim, sklopljen je ovaj ugovor: Dana N. N. poći će u samuelovsku šumu, okruženu mrežama, u pet sati u jutru, sa tri rulje lovačkih pasa, od kojih je jedna blagorodnoga Leona Borovskoga, a dvije druge gospodina Nikolaja Moravskoga, general-majora velike kneževine litavske, kuće gospodara, i s jednim hajkačem na konju, blagorodni Kazimir Solohub i blagorodni Leon Borovski i sam svijetli kuće gospodar, kao i drugi pozvani gosti, koji će zaputiti u šumu, da uzmognu posvjedočiti. Nitko ne će sa sobom imati puške osim blagorodnoga Solohuba, a taj je dužan, da najdulje za tri sata pokaže bar jednu ubijenu životinju. Ako je pokaže, pripast će četiri šarca zajedno s opremom, s kojima je u Samuelovo došao blagorodni Borovski, spomenutome blagorodnom Solohubu, a da na njih ne će blagorodni Borovski dizati nikakvih pretensija ni prava vlasništva; ako li pak za tri ure, i to o osmoj uri iz jutra, ne pokaže blagorodni Solohub ni jedne ubijene životinje, tada će engleska dvocijevka s natpisom: „Sagalas London“, koja je pohranjena u gospodina generala Moravskoga, biti predana blagorodnom Borovskomu. Blagorodni Solohub jamči, da ne će nikakvoga daljega prava na nju dizati. A s dozvolom obiju potpisanih stranaka gospodin Nikolaj Moravski, general-major velike kneževine litavske, preuzima obavezu, da će izvršiti taj dobrovoljni ugovor“.

Potpišu se stranke i svjedoci, a gospodin general odredi odmah sve pripreme za sjutrašnji lov.

Čitav je dan pan Leon napastvovao pana Bonifacija raznim dosjetkama, ali pan Bonifacij nije izgubio dobre volje, te je ponavljao:

— Vidjet ćemo, tko će dobiti okladu!

Sjutradan već pred petom urom svi su već bili u samuelovskoj šumi, zvanoj Koski. Za neko vrijeme, prije nego psi zalajaše, začuje se hitac. Svi se vrlo začude; ali gle, pan Boni-

facij provlači se iz guštare vukući za rep jednoga psa pana Borovskoga, kojega je upravo ustrijelio, i oglasi se:

— Molim konje, ubio sam životinju!

— Kako! — odvrati pan Leon, ti ćeš mi za psa platiti, a pokaži zeca, ako hoćeš, da budu konji tvoji.

— Pročitaj ugovor, gospodine brate, ondje nema spomena o zecu, samo o životinji; a nadam se, da je pas životinja.

— Neka se gospodin obrati na koga drugoga sa svojim šalama; ja molim gospodina generala za pušku.

Gospodin će general na to:

— Pročitajmo kod kuće ugovor; a jer su meni stranke povjerile, da ga izvršim, ja ću se njega držati.

Svi se vratiše kući; pan Leon nije se mogao svladati od gnjeva, a pan Bonifacij držao se za bokove od smijeha. Došavši kući gospodin general nastavi naočari, pročita ugovor i reče:

— Nije istaknuta vrsta životinje, koja je imala biti ubita; tako je prema riječima ugovora doista pan Bonifacij dobio okladu.

— Ja na to ne ću nigda pristati — reče pan Leon, pozivam se na savjest sviju lovaca, može li se pas uzeti za zvijer?

— Ta valjada nije ptica — reče pan Bonifacij. Oprosti se s konjima, pane Leone, a u svojim ugovorima budi oprezniji.

— Ti se ne ćeš mojih konja dotaći, i puška će biti moja, već ako na svijetu nema Gospoda Boga. Ako mi gospodin general poriče moje vlasništvo, a mi imamo jurisdikcije, kod njih ću tražiti pravednost. Prije ću izgubiti čitav svoj imutak, nego da se dam zaluđivati.

— Ne straši me zemaljskim i gradskim sudištima, jer smo mi obojica Albanci, i tebi su poznata naša pravila, da moramo sve sporove sami među sobom prekinuti. Ja ne ću doći ni na koji tvoj poziv, ja se ne dam zaluđivati; netko od naših neka sudi, ja ću na svakoga pristati; najbolje bi sudio domaćin.

— S dopuštenjem gospodina generala, ali ako se na njega pozovem, bilo bi pravo, da mi se sav svijet smije. Gospodin je general već prije početka stvari priznao tvoje pravo; ja bih lijepo prošao po njegovu sudu!

Na to reče gospodin general:

— Ja se ne trgam, da prekidam vaše sporove; pozovite se

na koga hoćete, ja ću zadržati konje i pušku u sebe i onomu ću ih dati, komu ih dosudi kompromisni dekret.

— Pristajem na to — odvrati pan Bonifacij, neka se pan Leon pozove, na koga hoće, samo neka je Albanac. Uvažite, gospodo, moju pogodnost; dobivši proces dajem ga pred sud; jer prema ugovoru stvar je odlučena, te imam nepreporno pravo na konje kao i na pušku.

— To blagorodni gospodin stvar sebi tako tumači; ali vidjet ćemo, što će drugi reći. Ako se mogu oni nazivati lovcima, koji ubijaju pse, onda propadoše moji konji!

— Ja ne marim za bockanja vele možnoga gospodina. Čitav si život običavao s drugima zbijati šale, a sada ti je nesnosno, kad je s tobom zbita šala. Ali ovdje se radi o riješenju stvari, tko ima da nam sudi?

— Ja se pozivam na samoga kneza vojvodu.

— Dobro, neka nam načelnik sudi. Gospodin general htio je danas poći u Njesvjež; pođimo s njime i tamo prekinimo raspru. Gospodin general neka ne zaboravi ponijeti sa sobom naš ugovor. A gle, pane Leone, kako je spor sa mnom lak: budući da si ti bez konja, ja ti nudim mjesto na mojim kolima.

— Nigda ne ćeš dočekati, da bih se ja htio koristovati tvojom milosti; volim ići pješke, nego da sjedim na kolima tvojim. Ja se rado šalim, ali drugome ne činim krivo, a ti se mašaš za moje vlasništvo. Imao bi se stidjeti s takovom stvari stupiti pred kneza; samo se izvrgavaš smijehu. Zadrži sebi pušku, ali za Boga, prođi se mojih konja.

— O! doista, kako je gospodin mudar! Gotovo me nagovaraš, da odstupim od svoga; sam ćeš se u Njesvježu stidjeti svoje tvrdoglavosti, i još kao sudac dao si se u ugovoru nasamariti od čovjeka, koji nigda nije učio prava. A kad ne ćeš prihvatiti moje dobrote, slobodno; idi pješke, ako hoćeš.

Pan Leon ne odvrati ništa i videći, da su svi u toj stvari skloni panu Bonifaciju, tako se razljuti, da ni od koga nije htio primiti mjesta u kolima, premda mu je svaki rado ponudio; on u zakupnika najmi kolica, te se sam odveze u Njesvjež; a što bijaše gore po njega, svi su se smijali, da su gotovo popucali. Stigavši u Njesvjež saopćiše stranke stvar knezu moleći ga, da im kmetuje. Na to će knez:

— Dobro, primam; pođite samo u Novogrodek te se vratite s potvrđenom inskripcijom, i ja ću izreći presudu.

I uzeše pisati; pan Leon htio je na svaki način, da bi se inskripciji dometnulo, da će knez vojvoda vilanski suditi stvar, što je nastala iz ugovora u Samuelovu, tumačeći izraze prema njihovu značenju općeno uzetom. Ali pan Bonifacij tomu se opre ističući pravo, pa bi takve informacije u inskripciji bile gotova pouka za kneza, a to bi se protivilo delikatnosti prema tako velikome gospodinu; i kad se knez pothvatio, da presuđuje, onda ne može biti inače, nego da sudi bezuvjetno, a stranke su dužne, da se u njega potpuno pouzdaju. Pan Leon dao se uvjeriti; jer su u tome jednodušno svi prisutni dali pravo panu Bonifaciju. Pođu dakle s inskripcijom u Novogrodek, ali svaki napose; jer je pan Leon bio tako razjaren na pana Bonifacija, da nije htio s njime ni govoriti, a kamo li da s njime zajedno sjedi u kolima. Pođu dakle, kod gradskoga suda potvrde inskripcije i sjutradan se vrate potpuno spremni u Njesvjež. Knez napiše akt kmetskoga suda te naloži, da se stvar raspravi. A kako je bio u sudbene stvari upućen, bojao se, da stranka jedna na drugu vrlo ozlojeđene ne će moći tumačiti svoje stvari bez međusobnih uvreda, nakon kojih bi kao odvažni i drski ljudi mogli zlo svršiti. Knez, koji je obojicu rado imao, htio je, da među svojim Albancima uščuva po mogućnosti slogu, nije dozvolio ni jednome od njih ni da pisne prije proglašenja osude, i odredio je kazan od tri sta forinti u korist milosrdne braće novogrodske za svaku izjavu kako jedne tako i druge stranke. Toga radi zamoli mene pan Leon, da ga zastupam. Zastupnik pana Bonifacija bio je Đurađ Plaskovjecki, starodubski peharnik, jedan od Albanaca, kojega je knez osobito štovao. On je u vrijeme bezvlađa zauzimao mjesto javnoga odvjetnika u Novogrodku te je primio preko šezdeset manifesta od stanovnika, što su se tužili na generalnu konfederaciju, premda je ta konfederacija pod kazni *abjudicationis ab omni activitate* zabranila kancelarijama primati makar kakav manifest protiv njezina djelovanja. Toga radi zatvoren je i od ruske komande Bog zna kamo opremljen; ali je na sreću ne daleko od Svjeržnja napao pan Aleksandar Odinjec na komandu, raspršao je i oslobodio pana Plaskovjeckoga, koji se nekoliko godina morao potucati po Pruskoj. Tek konfederacija radomska digla je dekret *abjudicationis* i progon, što ga je za

njim izdao sud novogrodski; a za potpun dokaz, da mu je vraćena *activitas*, dao mu je kralj Stanislav privilegij na starodubsko peharništvo.

Svaka je stranka na zahtijevanje samoga kneza dodala po jednoga kmeta, *cum voce consultativa*. Od strane pana Leona zasjedne Mihajlo Rejten, zemaljski novogrodski pisar: a pan Bonifacij zamoli Josipa Rađiševskoga, starodubskoga barjaktara. Rasprava, indukti, replike, preslušanje svjedoka sve je to trajalo dva dana, a iza toga knez proglasi dekret, po kojem četiri konja zajedno s opremom pripadaju panu Bonifaciju Solohubu; a u smislu konstitucije od god. 1764. pan Leon Borovski zbog toga, što se opr'o dobrovoljnom ugovoru, oslobađa se zatvora, ali se osuđuje, da plati globu od dvje sta forinti na korist pana Bonifacija, od kojih se odbija osamdeset forinti kao odšteta za psa, što ga je ustrijelio pan Solohub.

Kad je čitan dekret, pan Leon problijedi, usne su mu se tresle, pa i ne zahvalivši knezu u neobuzdanom gnjevu ode odmah iz Njesvježa. Došavši u Njehorel, zakup, što ga je iz milosti kneževe imao za bescjenje, napiše knezu pismo puno prikora objeđujući ga s nepravednosti; ujedno pošalje albansku munduru s izjavom, da prestaje biti članom toga društva, jer više ne će da ima nad sobom poglavicu tako pristrana u suđenju. Pri tome doda, da se nigda ne će pokoriti nepravednoj osudi; da će kao slobodan plemić u plemićkih sudova tražiti pravo, kad ga ne može naći u velmoža punih hira, — i druge slične stvari. Kad knez primi pismo, reče, da se glasno pročita. Mi se zapanjimo od takve ludosti pana Leona prema njegovu dobrotvoru; ali knez mjesto da se nađe uvrijeđen, stane se smijati, da je gotovo pukao te reče:

— Panie kochanku, pan se Leon nešto jako naljutio, no ipak on će se dati namoliti.

Ali s time ne bijaše svršeno. Pan Leon, kao da je što u njega ušlo, počne kneza povlačiti po sudovima nastojeći svuda, da obòri kompromisni dekret, i pošto je svagdje propao, preda na kneza tužbu kod permanentnoga vijeća. Sada se tek knez uvrijedi; jer je mrzio na tu jurisdikciju i opirao se, koliko je mogao, njezinoj uredbi; bijaše na ime uvjeren, da se ona ne slaže s građanskom slobodom, s nezavisnošću sudačke vlasti i s ugledom sabora. Doista, kako može biti samostalnost sabora u za-

konodavstvu, kad postoji magistratura, koja tek tumači te zakone? Pan Leon nije ni tu ništa isposlovao, jer mu to vijeće ne htjede ukinuti dekreta, i to s toga, što je tada njegov maršal bio gospodin Jelski, smolenski potkomornik, čovjek razborit, koji je znao, da ni u jednom narodu ne može vlada narušavati svetosti ugovora. Knez preko mjere uvrijeđen otkaže panu Leonu zakup Njehorela i položivši kod suda svotu uze za se dobro, koje je davalo na godinu više dohotka, nego što je iznosila čitava svota zaloga. što je na njemu bio ubilježen. Uza to je još poprećivao, da kod toga ne će ostati, te je svaki dan često pred nama ponavljao:

— Panie kochanku, nemam ni prijatelja ni vjernih sluga. Pan me je Leon uvrijedio, i nitko ne će za me poseći. Tko me je od srca ljubio, taj već ne živi. Da živi Zaviša ili Vazgird ili Bohušević, odavno bi pan Borovski iskusio, što će to reći uvrijediti Rađivila; a što tek kad bi od mrtvih ustao Ignjat Volodković! Svi Albanci za bescjenje imaju moje zemlje; od sluga postadoše gospoda, i to je sva njihova odanost!

Te su nam riječi prosijecale dušu kao nož, jer mi smo i pana Leona ljubili od srca pored svega njegova čudaštva. Dok je on još bio u velikoj milosti kod kneza, ne samo nije nikomu od nas smetao, nego je u svemu svakoga pomagao, za svakoga je govorio i molio, a nigda za samoga sebe. S druge strane bijahu svete naše dužnosti prema knezu: mi smo jeli njegov dobri hljeb, i ako pan Leon ne zamoli kneza za oproštenje, mi smo imali, hoćeš ne ćeš, s njime obračunati, jer je valjalo braniti od napadaja čast svoga gospodara. I tako mi prijatelji i sluge kneževe sastadosmo se kao u sabor, da nađemo način, kako ne bismo ništa imali sebi prebacivati ni s obzirom na odanost i na zahvalnost prema našemu knezu ni s obzirom na prijateljstvo, što smo ga imali prema panu Leonu. A tada bijaše pan Đurađ Plaskovjecki među nama čovjek veoma ugledan, odličan u vijeću, veliki kunktator, koji je imao veliku moć nad nama svima i nad samim panom Leonom; on je često dokazao svoju veliku mudrost i svoj veliki značaj; njega dakle zamolismo, da pođe k Leonu i da ga nagovori: neka se pokori knezu, kako je to od njega zahtijevala sama pravičnost, a neka ne čeka, dok budemo mi pored sve naše k njemu ljubavi prisiljeni, makar kako preko volje, izvršiti svoju dužnost, kako već bijaše pri-

mjera tome; jer i ako nam je knez kašto prebacio, da smo bili ravnodušni prema njegovoj časti, znao je dobro u duši, da u istinu tako nije bilo; ta i nedavno dobio je dokaz, da su mu odani i prijatelji i sluge. Kad je na ime knez Mihajlo Rađivil, sada kastelan vilanski, imao parbu s našim knezom vojvodom, pozvao je iz Poznanja čuvenoga branitelja pana Račinskoga, kojega se ljudi još i danas sjećaju u Vilnu, jer je na njemačku nosio ogromnu naprašenu frizuru i naušnicu u lijevome uhu; taj branitelj započne parnicu protiv našega kneza s klevetama u prisutnosti nekoliko Albanaca, koji se činjahu prema tome ravnodušni. Ali nijesu prošla dva dana, kad se knez kastelan poveze s panom Račinskim u kavanu u Pohulanku, koja nije bila pod sudbenom jurisdikcijom; pan Pavao Uzlovski i pan Vasilije Čečot, obojica Albanci i Novogrođani, napadoše ih s nekoliko sluga kneza vojvode i pred očima kneza kastelana odbrojiše njegovu punomoćniku stotinu batina po njemačkim dimlijama. Knez se kastelan tako uplaši, da se ne bi i njemu to isto zbilo, pa je u Vilnu odležao bolestan nekoliko nedjelja; a pan Račinski, pošto je ležao nekoliko dana, vrati se tiho, da ga nije nitko vidio, u Veliku Poljsku sa svojim neočekivanim honorarom. Knez je vojvoda umio cijeniti taj dokaz odanosti, i ako je bio nešto ljut, što se poradi njega u Litvi povrijedilo gostoprimstvo prema bratu Velikopoljaku, pa za to se i ispričao; a pan sudac Rupejko navede na smijeh nas sve i samoga kneza tumačeći, da po našim zakonima mora svatko biti kažnjen *in loco delicti.* Kad se nije uzeo obzir na svijetloga kneza kastelana, na visokoga senatora i prezimenjaka našega kneza, čemu se tek mogao nadati pan Leon? Ipak se moglo vidjeti na knezu, da mu je u duši bilo žao pana Leona; i ako mu je prijetio, kad bijaše trijezan, ipak kad se malo nakitio vina, spominjao ga je ne rijetko, i to lijepo; a prospavavši se opet mu je prijetio.

Pan Đurađ nađe pana Leona u Slonimu, gdje bijaše kormornikom, gotovo u crnim mislima.

— Evo, gospodine peharniče — reče mu pozdravivši ga, kamo me đavo doveo! Vrazi su odnijeli dvadesetogodišnje zasluge, izgubio sam lijep imutak i još prije ili kasnije doći će mi glave; ne treba ništa drugo nego još to! Čime da gospodina podvorim? Imam pô staklenke stare rakije i time ću te ponuditi, jer nemam što drugo. Gle! — reče mu istresavši novčarku,

iz koje ispade forinta i nekoliko srebrnih groša, to je moj cio imutak, a svi moji masivni pojasevi potežu se založeni kod Židovâ. Baš sam zapamtio lov u Samuelovu! Ali sam znam, da nijesam bio pametan. Stid me je. U Varšavi sam kao zvekan obilazio oko trajnoga vijeća s glupom mojom stvari, koje nijesam mogao a da ne izgubim, pa da sam bio i kraljev brat; tako sam se zadužio, da me iz grada ne bi pustili, da mi dobri Solohub nije po Tatarinu poslao tri tisuće forinti s pismom, gdje veli, da će mu vazda biti žao, što je on uzrok moje bijede. Što je on kriv? Ja sam radio kao zadnja luda. Kako sam pao u nemilost kod kneza, ljudi bježe od mene, kao da sam okužen. Bog ti platio, te nijesi ti na mene zaboravio.

I nalivši čašicu rakije ispije u zdravlje pana Đurđa. Ispije i pan Đurađ.

— Što misliš učiniti, pane komorniče?

— Što ja znam, što će dalje biti? Sad mi se ukazalo prijateljsko lice, što odavno nije bilo: ostavimo stvar do sjutra, sad imam bar s kime piti; staklenka je dobra razbibriga; u tvoje zdravlje, pane peharniče!

— A što je to, pane Leone, iz očajanja dao si se na rakiju?

— Tko, ja? Tako mi moga bratstva, ja pijem vodu kao patka. A imam li za što i s kime da pijem? Znaš, od kad je u mene ta rakija? Jučer je prošla nedjelja dana, kako netaknuta stoji u staklenki. K meni je došao jedan plemić iz sela Racova, jamačno poznaješ okolicu Racova pod Novogrodkom?

— Kako ne bih!

— Nesretniku ukradena su dva konja: propitujući pođe za njima do Slonima, gdje ih je našao u Fejbiša, ovdašnjega prvoga trgovca. Nemajući tu nikoga poznata osim mene (ja sam više puta u njegovoj okolini išao u lov na šljuke) dođe k meni i donese mi staklenku stare rakije i zamoli me za pomoć. S njime sam nešto njegove rakije ispio, a za tim sam tražio da jadniku pomognem. Fejbiša zastrašim kaznenim sudom, i to tako, da je Žid ne samo vratio konje, premda ih je u dobroj vjeri kupio, već mu je još odbrojio dvadeset forinti kao naknadu za putne troškove. Dopustit ćeš, pane Đurđu, da pijem tebi u zdravlje?

— Ta dragi pane Leone, ja bih rado s tobom pio i otrov, no volio bih čašu vina.

— Već mi se podruguješ. Govoriti o vinu nekomu, koji nema ni čitave dvije forinte u sebe! Prošla su vremena, kad je pan Leon častio mile svoje prijatelje iz njehorelskoga podruma: a sada što imam, to dajem.

— Ja ću ti uzajmiti novaca.

— Hvala, dragi prijatelju; a gdje je *pignus responsionis!* Ti znadeš, da je svotica, što sam je imao u Njehorelu, bila vlastništvo pokojne moje žene; sada ona leži kod suda novogrodskoga bez koristi za me; a četrdeset mojih sopstvenih tisuća, što su mi ostale od krvava moga rada, spavaju kod pana Lopota: od tri godine ne vidjeh ni glavnice ni kamata. Ja ih držim kao propale.

— Što opet očajavaš?

— Zar da se opet pozivam na sudove? Ja još pamtim proces. Kad bi mi tko pače sada prebacio *imparitatem*, ja se ne bih branio. Hvala ti, pane Đurđu, ali tvoje žrtve ne primam.

— Pane Leone, nemoj griješiti; ti znaš, da ja ne pripadam među onake, koji u blato bacaju što su stekli. Kad hoću da ti povjerim novaca, jasno je, da moram imati neko jamstvo za sebe. U ovom savitku evo sto dukata; iskupi, što si založio, počasti me dobrim vinom, ako me rado imaš, a novce ćeš mi vratiti u Njesvježu.

— Svaka duša hvali Gospoda! Ja u Njesvježu! Sumnjam se, pane peharniče, bi li ti za dobro jamstvo svojih sto dukata primiti htio novac, što se za me kuje u Njesvježu, koji će me — doda s dubokim uzdahom — napokon i ovdje naći.

— Čemu da na suho raspravljamo? uzmi novce, pošlji po vino, napiši mi ispravu, i kod čaše ćemo se posavjetovati i odlučiti.

— No, to zna i Bog i ljudi, da imadeš više razuma od mene; učinit ću što kažeš.

Pan Leon prebroji novce i pošlje momka u krčmu dajući mu dukat i govoreći:

— Idi k Malgoši, stavi joj u ruku, što ti dajem, neka mi po tebi pošalje onoga vina, što ga je dobila od svjentohovskoga upravitelja.

Sama misao, da će počastiti gosta, i još dobrim vinom, razveseli pana Leona. On, koji je bio najgostoljubiviji čovjek,

sad je zadobio opet dobru volju, koju je negda imao, dok je još bio orakulom njesvješkim.

Dođe vino. Oba prijatelja sjednu; pan Leon napiše ispravu, a pan je peharnik pročita pomnjivo i lijepo je složivši stavi je u njedra. Onda prionu piti. Pan je Leon pripovijedao različne pripovijesti, tako dosjetljive, da se ne samo jedna, nego i deset staklenki moglo neopaženo isprazniti; tako je ugodno prolazilo vrijeme. Ali kad se došlo na glavnu stvar, to jest, kroz koja bi se vratašca moglo do kneza, onda nastade muka. Pan Đurađ predlagao je različne načine, a pan Leon jednako odgovarao:

— Ja se ne usuđujem. Poznajem kneževu prvu žestinu: on će me dati na smrt izbiti, čim mu se pokažem, te ne bi ni jelen, kamo li pan Leon *personaliter* utekao čitave kože; a među nama govoreći, to sam ja i zaslužio. Više nego jedan put htjedoh sam sebe izmlatiti, pa kako bi me on žalio? Vrlo mu se zamjerih! On ima dobro srce, ali moj je postupak bio tako nerazborit, tako nezahvalan, tako zaboravan, da bih i blage uspomene kneza „Sjerotku“ ogorčio; tu nema pomoći, on je izgubio svu blagonaklonost prema meni.

— A znaš što, pane Leone? On ljubi tebe. Kad je trijezan, on bi na tvojoj lubanji izlomio željezne prutove; ali kad se malo napije, traži te, oči mu se iskre, i mrmlja nalijevajući čašu: „U tvoje zdravlje, pane Leone!“

— Što to veliš?

— Bog mi je svjedok, da se to više puta zbilo preda mnom. Cio dvor čezne za tobom: prvo, tko te ne bi ljubio, imao bi vučje srce; drugo, sada nema nikoga, tko bi se u slučaju nužde za koga u kneza utekao. Otac Kantembryng, u koliko se ne tiče kneževe savjesti, ni u što se ne miješa, te ne bi ni za rođena oca riječi rekao. Pan Nikolaj Moravski rad je, kad može, kneza uvaliti u blato; on se ni za sebe ni za ikoga, kako znadeš, nije nigda zauzeo, i volio bi kneza učiniti štedljivim nego velikodušnim. Čim knez koga odviše obdari, on veli: „Pla-pla-plati svoje du-du-dugove, i ta-ta-tada tek budi velikodušan“. Pan Mihajlo Rejten, koji bi u njega mogao izmoliti, što bi htio, te se ni pet đavola ne boji, ne usuđuje se pred njim ni usta otvoriti; a osim ove trojice svatko bi drugi nagraisao, tko bi se usudio prodrznuti se pred knezom. Za tobom čeznemo svi, i da ti istinu kažem, jer ti znadeš, da je *in vino veritas*, čitava me

Alba, pane Leone, odaslala k tebi, ne bih li te kako sklonio, da moliš kneza za oproštenje; jer bi svi kao negda htjeli imati za sobom tebe za zapleće u Njesvježu, a ne da ti čim, i ako nerado, dosade.

— E, do bijesa! kad je tako, poći ću u Njesvjež.

— Kada?

— Najdulje za nedjelju dana. Nj. visost Plater, sin kastelana trockoga, ženi se buduće nedjelje gospođicom Rževuskom, kćerju litavskoga zastavnika, nećakom kneževom; ja ću doći u Njesvjež na pir.

— Opet ti je nešto novo palo na pamet; takav dan odabrati! Nepozvan se pokazati na piru?

— Kao da se ja sâm ne bih mogao pozvati?

— Što si poludio! Sve je u tebe bez mjere; pred časak bio si i odveć kukavna srca, sad pak odviše sebi utvaraš. Poslušaj moj savjet: iza pira, kad se gosti raziđu i kad knez začne žaliti za nećakom, doći ćeš k njemu s ocem Kantembryngom i reći —

— Tra ra ra ra! Zar sam na vješala osuđen, da moram ići u pratnji popovskoj? Ta ja sam slobodan plemić, ja se ne dam za nos vući! *Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.* Dosta o tome, pane peharniče; što Gospod Bog odredi, to neka bude; a sad da iskapimo do dna cijelu staklenku. Dozvolit ćeš, da po drugu pošaljem?

— Ne, ne, tako mi moga bratstva, ni kapi više. Treba ići. Moji su se konji nahranili, sunce je nisko, a prije zalaza sunca moram biti kod gospodina Sližnja, slonimskoga potkomornika, u stvari moga šure, te pošto ondje prenoćim, zorom ću se vratiti, da izvijestim njesvješkom dvoru, što se konstituirao poput sabora, o svome poslanstvu kod tebe. Ostaj mi zdravo, dragi pane Leone, neka te napućuje Gospod Bog i neka te čuva od novih ludosti. Samo ne čini sa mnom nikakvih ceremonija; sam ću naći svoje konje.

— A, na pragu se ne ću opraštati s tobom. Neka te Bog prati i nagradi dobrotu tvoga srca. Pozdravi sve s moje strane, a najvećma gospođu peharnikovicu, moju dobrotvorku. Kad mi svi dobro žele, vidim, da je i Bog sa mnom. O šteta, što ne ćeš noćiti kod mene!

— Tako mi moga bratstva, da se ne radi o interesu moga šure, ne bi me batinom od sebe otjerao. Klanjam ti se, pane Leone.

— Vrlo mi je žao, što se rastajem s tobom, pane Đurđu. Ne zaboravi pomoliti se za me kašto Gospodu Bogu i svetoj Bogorodici, da mi pođe za rukom; ta mi smo obojica bratstvenici.

Pošto su se tako nježno rastali, gospodin peharnik sjedne u kola, a pan Leon pun nade i vesele volje vrati se iz dvorišta u sobu. Pan Đurađ vrativši se u Njesvjež pripovjedi nam sve ovo, što sam ovdje opisao. Mi nijesmo nigda očekivali, da bi se pan Leon bez ikakve priprave usudio doći u Njesvjež, i to u vrijeme, kad knez udaje svoju nećaku i kad su se pozivnice razaslale po cijeloj Litvi. Kako bi mogao nepozvan gost doći domaćinu, što se na njega srdi! Ali tko bi mogao dokučiti pana Leona?

Onoga dana, kad je imala biti svadba, sjećam se kao danas, oko devete ure u jutru, po svetoj misi, knez je sjedio u trijemu, kad mu donesoše u košari štenad, što ih je upravo okotila Nepta, njegova kuja miljenica. Knez bijaše zle volje, nije ništa govorio, već je samo jako dahtao gladeći kuju i njezin porod, a napokon se oglasi:

— Panie kochanku, kazao sam, da mi iz Lahve za svadbu pošalju nekoliko losova i veprova, a dosele ih ne vidim. Morat ću se stidjeti pred sinom trockoga kastelana, da je u Rađivila siromašan objed. Nitko me ne sluša, već mi se rugaju; od kad me pan Borovski bez kazni uvrijedio, ni božjim stvorom ne drže me ljudi. Valja mi bježati iz Litve, jer ću još dočekati, da će me slonimski komornik u mojoj kući izbiti, a moji će mu prijatelji kod toga pomagati. Čim udam svoju nećaku, odmah ću otići u Oliku i tamo ću u krunovini tražiti prijatelje, a o Litvi ne ću da znadem.

I stane sve to jače dahtati, a mi, što bijasmo oko njega, nijesmo znali, što da uradimo, tako nas je tim prijekorima sjekao. U to se u trijemu otvore vrata i uđe — tko? pan Leon Borovski! s ozbiljnim licem u novogrodskom crvenom kontušu, s tako sjajnim pojasom, da su nam bliještile oči, i duboko se pokloni pred knezom. Knez se tako smeo, da je zaboravio, da ima jezik u ustima. Ustane, opet sjedne u naslanjač i rastresen reče:

— Što se ondje čuje, pane Leone?

— Sad se čuje, da su dvije velike lude u Litvi.

— A tko je to?

— Jedan je knez Rađivil, vojvoda vilanski, a drugi Leon Borovski, komornik slonimski.

— Kako to! — prekine knez jako zadrhtavši.

— A tako, pane kneže! Rađivil, što se zavadio s caricom, a Borovski, što se zavadio s Rađivilom.

Što se zbilo? Knez mjesto da se gnjevi, stao se smijati, da je gotovo pukao, pa na to reče:

— Pane Leone, ti se sav svoj život ne ćeš kaniti ludorija! A tko te je pozvao na svadbu u Njesvjež?

— Sâm sam se pozvao, pane kneže; bilo mi je dosadno u Slonimu. Pogriješio sam, o tom zna Bog i ljudi više još od samoga kneza. Bij me, ja sam to zaslužio; ali izjavljujem, da me vaša kneževska jasnost ni sjekirama ne će otjerati iz Njesvježa, — i klekne pred kneza. Knez se gane, ogrli ga i reče:

— Pane Leone, budi dobre volje, a ne govorimo o onome, što je prošlo.

Pan mu Leon padne pred noge i zaplače; i mi smo svi plakali; knez ga pridigne i otprati u sobe, kamo i mi svi za njim pođosmo. Knez je od tada bio vazda dobre volje, jer je pan Leon imao osobiti dar, da razveseli njega kao i nas sve. Povraćen mu je Njehorel i albanska mundura, i on dođe u prijašnju milost, a od tada nigda više nije se pan Leon zamjerio knezu .... Pa takvoga gospodara, kojemu ravna ne bijaše niti će biti, usuđuju se francuski pisci nazivati barbarinom!

Preveo *S. Španić.*

Henrik Śenkjević („Sienkiewicz“).

Iz dnevnika poznanjskoga učitelja.

Goruća svjetiljka, makar je i slabo svjetlucala, budila me noću, i ne jedan put vidio sam oko druge ili treće ure poslije ponoći Mišu, gdje još uči. Maleno i slabo njegovo tijelo, ogrnuto samo košuljicom, kao klupko skvrčilo se nad knjigom, a

noćnom tišinom pospani i izmučeni glas mehanički je ponavljao latinsku i grčku konjugaciju onako monotono, kako se u crkvi ponavljaju riječi litanije. Kada bih viknuo na nj, neka ide spavati, odgovorio bi mi dječak: — Ne znam još lekcije, gospodine Vavržinkjeviću! — Izrađivao sam s njim zadaće i učio ga od četvrte do osme ure, a po tom opet od devete do dvanaeste, i nikada nijesam legao, a da se prvo nijesam uvjerio, da sve zna; ali pravo da rečem, toga svega bijaše odviše. Istom bi dječak naučio pošljednju lekciju, već bi zaboravio prvu, a konjugacije latinska, grčka, njemačka i imena različnih zemalja toliko su bunila jadnu njegovu glavicu, da nije mogao ni spavati. Ustao bi tada, zapalio svjetiljku i na novo sjeo k stolu. Kad bih ga stao koriti, on mi se molio i plakao. Napokon sam se već tako privikao na noćno učenje, na svjetlucanje svjetiljke i na mrmljanje konjugacija, da nijesam mogao usnuti, kada toga nije bilo. Možda sam imao to zabraniti, da se dijete ne napinje preko mjere, ali što sam mogao učiniti? Morao je svaki dan bar kako tako naučiti svoje lekcije, inače bi ga protjerali iz škole, a sam Bog zna, kakav bi to bio udarac za gospođu Mariju, koja je ostavši udovica iza smrti muža s dvoje siročadi svu svoju nadu stavljala u Mišu. Iz zla nije upravo bilo izlaska, jer sam u drugu ruku vidio, da preveliko naprezanje umno potkopava dječaku zdravlje i da ga može ubiti. Trebalo je bar tjelesno ga jačiti, i to gimnastikom, siliti ga, da što više hodi ili jaše, ali za sve to nije bilo vremena. Mogu staviti ruku na srce i reći: nije bilo vremena; jer dječak je svaki dan toliko imao posla, toliko je imao učiti na izust i pisati zadaće. Svaki čas potreban za odmor, za zdravlje i život, otimali su jezici latinski, grčki i njemački. U jutru, kad bih mu slagao knjige u torbu i kad bih vidio, kako mu se mršave pleći svijaju pod bremenom tih bizantinskih knjižurina, srce mi se stiskivalo od tuge. Katkad bih zamolio, da bi imali s njim obzira i da mu kroz prste gledaju, ali bi mi njemački učitelji uvijek odgovarali, da dječaka samo kvarim i mazim, da Mišo očevidno ne radi dosta i da za štogod plače. I sam sam bolestan od prsobolje te sam samotan i ugrižljiv, a te su mi riječi otrovale dosta časova. Ja sam najbolje znao, dali Mišo dosta radi! Bijaše to dječak srednjih sposobnosti, ali tako ustrajan i uza svu svoju ljupkost obdaren tako tvrdim harakterom, kakvoga nijesam našao ni u jednoga drugog

dječaka. Jadni Mišo bijaše slijepo i svom dušom odan svojoj majci, pa kad mu se još k tomu reklo, da mu je majka nesretna, bolesna i da mu može i umrijeti od tuge, ako se on bude zlo učio, on bi zadrhtao od te misli te bi čitave noći sjedio pri knjizi, samo da žalošću ne ubije majke. Udario bi u gorki plač, kad bi dobio loš red, a nikomu nije bilo ni na kraj pameti, za što plače i u kakvoj se strašnoj nevolji tada nalazi. Ali što je komu stalo do toga! Ja ga nijesam kvario ni mazio, samo sam ga bolje razumio nego li drugi; mjesto da korim, kada bi loše odgovorio u školi, nastojao sam ga utješiti, — to je već bio moj posao.

I sam sam se naradio u životu ne malo, napatio sam se glada i nevolje, nijesam bio sretan, a i ne ću biti nikada i — neka đavo nosi! — ipak ne stiskujem više zuba, kad o tom mislim. Ne vjerujem, da je vrijedno živjeti, no možda baš s toga žao mi je svačije nevolje. Ja sam bar u Mišinim godinama bio zdrav i veseo, kad sam trčao po ulicama za golubima ili se igrao za vjećnicom gradskom. Kašalj me nije mučio. Kad su me bili, plakao sam; u ostalom sam bio slobodan kao ptica ne brinući se ni za što. Mišo nije ni toga imao. Život bi i njega bacio na nakovanj i lupao ga čekićem; samo bi mu bolje bilo, da se kao dječak od srca nasmijao svemu, što djecu veseli i da se navragolisao i veseo se naskakao po otvorenom uzduhu i blagom sunašcu. Ali takve sloge među radom i zabavom nijesam vidio. Naprotiv: gledao sam dječaka kako ide u školu i vraća se neveseo, sav zgrbljen pod teretom knjiga, izmučen, s naborima kraj očiju i kako se jednako sili, da ne zaplače. Žalio sam ga, pa mu htjedoh biti tješitelj.

Učitelj sam, makar i privatni, te ne znam, što bih radio na svijetu, da izgubim vjeru u vrijednost nauke i u korist, što iz nje izvire. No opet mislim, da nauka ne smije biti tragedija za djecu, da latinski jezik ne može naknaditi svježa uzduha i zdravlja, a dobar ili rđav akcent da ne smije odlučivati o sudbini i životu mališâ.

Mislim također, da pedagogija bolje ispunjava svoju zadaću, ako dijete osjeća blagu vodilicu ruku, nego ako mu okrutna noga gnječi prsi i gazi sve, što su ga u roditeljskoj kući učili štovati i ljubiti. Ja sam već takav natražnjak, te za cijelo ne ću svoga mnijenja promijeniti, jer se u njemu sve više utvr-

đujem, kada se opomenem mojega Miše, koga sam tako iskreno ljubio. Bio sam mu šest godina učitelj, najprije kao odgojitelj, a poslije, kako je došao u drugi razred, kao korepetitor, pak sam imao dosta vremena, da ga zamilujem. U ostalom za što da i krijem samomu sebi: bio mi je drag, jer je bio sin najdražega mi bića na tom svijetu. Nije znala ona nikad o tom ništa, a i ne će nikad znati. Znam dobro, da sam ja . . . pan Vavržinkjević, privatni učitelj, a uz to još čovjek bolestan, a ona je kći imućne porodice plemićke, upravo reći, gospođa, koje ja ne bih smio ni pogledati. Kako se samotno srce, kada ga taru nevolje života, napokon mora uz nešto prilijepiti kao školjka tjerana morskim valovima, — tako je i moje srce posve prionulo k njoj. Što ću sebi pomoći s time? a na pošljetku što to njoj škodi? Ne tražim od nje više svjetla, nego od sunca, koje mi u proljeće razgrijeva bolesne grudi. Šest godina bio sam u njezinoj kući, bio sam kod smrti njezina muža, vidio sam je nesretnu, samu, a jednako dobru kao anđeo; ljubila je svoju djecu, bila je gotovo kao svetica u svojem udovištvu, ele . . . moralo je dotle doći.

Mišo bijaše živa slika svoje majke. Često, kada je upr'o u mene oči, činilo mi se, da nju gledam. Bile su to iste mile crte, isto čelo, na koje je padala bujna kosa; iste fine obrve, a i glas je bio isti. I u naravi matere i djeteta bila je zajednica, koja se očitovala u nekoj sklonosti na pretjerivanje čuvstva i pogleda. Majka i sin pripadahu među čeljad nervoznu, osjetljivu, plemenitu, koja ljubi, koja je jaka prinijeti i najveće žrtve, ali u životu, u toj krutoj zbilji, malo nahode sreće i više daju svijetu, nego li od njega primaju. Ta vrsta ljudi danas nestaje sa svijeta, i ja mislim, da bi današnji kakav naturalist mogao o njima reći, kako su već unaprijed osuđeni na smrt, jer dolaze na svijet s pogrješkom srca, — previše ljube.

Rod Mišin bijaše nekad vrlo bogat, ali različne su mu bure rasklimale imutak, a ono, što je ostalo, nije, istina, nevolja ni uboštvo, ali prema negdašnjemu vremenu to je život srednje ruke. Mišo bijaše zadnji podmladak u porodici, za to ga gospođa Marija nije ljubila samo kao rođeno dijete, nego još kao svu svoju nadu u budućnost. Na nesreću, zaslijepljena kao sve matere, viđaše ona u njemu neobične sposobnosti. Dječak doista ne bijaše baš tup, ali pripadaše među

djecu, kojih su sposobnosti iz početka osrednje, te se istom poslije s fizičkom snagom i zdravljem razvijaju. U drugim okolnostima mogao bi on svršiti škole i sveučilište i postati koristan trudbenik na svakom polju. No ovako samo se mučio i znajući za visoko mnijenje svoje majke o njegovim sposobnostima, kinjio se i naprazno naprezao svoju snagu.

Mnogo vidješe već na svijetu oči moje, pa odlučih s toga ničemu se više ne čuditi, no priznajem, da sam teško povjerovao, kako je moguć slučaj, gdje djetetu škodi neumorna ustrajnost, jakost značaja i rad. U tom je jamačno nešto nezdravo; i kad bi mi riječi mogle naknaditi tugu i gorčinu, doista bih rekao s Hamletom, da se na svijetu događaju stvari, o kojima se nije filosofima nikad ni snilo.

Radio sam s Mišom, kao da bi o onim redovima, što ih je on dobivao za napredak, zavisila moja budućnost. Nas dvojica, ja i moj dječak, imadijasmo isti cilj, i to: da ne ubijemo majke, da joj pokažemo dobru svjedodžbu, da joj sretan podsmijeh izmamimo na usta. Kada je dobio dobar red, dolažaše mališ kući sav preobražen i sretan. Činjaše mi se, kao da je u takvim neprilikama naglo narastao i zdravo se protegao. Njegove inače sjetne oči smijale bi se tada onom iskrenom djetinjskom radosti i sjahu kao dva živa ugljena. Bacio bi odmah s uskih pleći svojih torbu natrpanu knjigama i trepćući na me očima već bi na pragu klikovao:

— Gospodine Vavržinkjeviću, ala će se mama radovati! Dobio sam danas iz zemljopisa . . . pogodite, gospodine, što?

Ja bih se gradio, da ne mogu pogoditi, a on bi skočio k meni ponosna čela i savivši mi ruke oko vrata govorio bi mi kao u uho, no vrlo glasno:

— Vrlo dobro! doista — vrlo dobro!

Bijahu to za nas obojicu sretni časovi. Takvih dana pod veče moj bi se Mišo sav zanio. Pomišljaše, kako će to biti, ako iz svih predmeta dobije „odlično“, pa bi govorio na pola meni, na pola sebi:

— O Božiću ćemo poći u Zaljesin. Snijeg će padati kao obično zimi, a mi ćemo se voziti na saonicama. Doći ćemo kasno u noć, ali o! mama će mene čekati. Privit će me na grudi, poljubit će me, a onda će me upitati za svjedodžbu. Ja ću se navlaš pokunjiti, a mama će čitati: u nauku vjere — odlično;

n njemačkom — odlično; u latinskom — odlično . . . sve odlično! O gospodine Vavržinkjeviću!

I bijednomu dječaku navrle bi suze na oči, a ja mjesto da ga k pameti dozovem i utješim, razigranom maštom letio bih za njim. Preda mnom stvorio bi se dom u Zaljesinu, njegova ozbiljnost i mir. Preda mnom stajaše ono plemenito biće, koje tamo gospoduje, i sav razdragan gledah sretnu majku, gdje se raduje dolasku sina s odličnom svjedodžbom.

Znadijah se okoristiti takvim časovima i govorah Miši, kako se majka puno skrbi za njegov napredak, ali isto toliko i za njegovo zdravlje, pa s toga da ne smije više plakati, kada ga povedem na šetnju, da mora spavati, koliko mu kažem, da se ne ubija noćnim bdjenjem uz knjigu. Sretan dječak vješao mi se o vrat i govorio:

— Dobro, moj zlatni gospodine, bit ću zdrav, jako zdrav; bit ću tako jak, da me ne će prepoznati ni mama ni mala Lola.

Stizahu mi često pisma od gospođe Marije, koja me moli, da pazim na zdravlje dječaka; ali sa žalošću uvjeravah se danomice, kako je nemoguće složiti napredak i zdravlje. Kada bi nauci bili baš tako teški, lako bi bilo pomoći; ja bih Mišu premjestio iz drugoga razreda u prvi, pa mir. Ali on je te puste predmete valjano shvaćao. Nije se tu radilo o naucima, već o vremenu i o tom nesretnom njemačkom jeziku, kojemu dječak nije bio dosta vješt. Tu nijesam mogao pomoći, već sam samo mislio, kad dođu božićni praznici, da će tada odmor popraviti ono, što je do sad pokvario prekomjerni rad. Da je Mišo bio ravnodušno dijete, manje bih za nj mario; ali njega se doimala življe nesreća nego sreća. Časovi radosti i „odlični“ redovi, o kojima sam govorio, bijahu na nesreću rijetki. Tako se naučih čitati na njegovu licu, te odmah, čim bi on unišao u sobu, na prvi bih pogled mogao razumjeti, kakve je bio sreće.

— Jesi li dobio drugi red? — upitao bih ga.

— Dakako!

— Nijesi znao?

— Nijesam znao, — katkad bi odgovorio, ali češće bi rekao: Znao sam, ali nijesam umio reći.

Kako mi je pripovijedao mali Ovicki, prvak u drugom razredu, kojega sam s toga nahvalice k sebi dovodio, da se Mišo s njim uči, prolazio je Mišo najviše za to zlo u školi, što se ne

umije izraziti. Što je dječak danomice sve više slabio i duševno i tjelesno, s tim ga je češće snalazila nesreća, te se vraćao kući s drugim redom. Gledao sam ga, kako bi se naplakao i sjeo napokon ka knjizi tih i miran, no u onoj udvojenoj energiji, kojom se laćao svojih zadaća, bilo je nešto zdvojno, nešto grozničavo. Kašto bi sjeo u kut, glavu objeručke obuhvatio te mučao; eksaltirani momčić utvarao je sebi, da kopa grob pod premilom majkom, a nije znao, kako da tomu pomogne; osjećao se u nekom pogrješnom krugu (circulus vitiosus), iz kojega ne bješe izlaza.

Njegova noćna bdjenja učestaše sada još više. Bojeći se, da se ja ne probudim i njega ne otjeram spavati, ustao bi tiho u tmini, odnio svjetiljku u predsoblje, tu je zapalio i sjeo da uči. Prije nego sam ga u tom uhvatio, probavio je tako nekoliko noći među neugrijanim zidovima. Ne bijaše tada druge do ustati, pozvati ga u sobu i još jedan put proći s njim sve lekcije, ne bih li ga uvjerio, da ih zna i da se bez potrebe nazebao. No on već napokon ni sam nije znao, što umije, što li ne umije. Dječak oslabi, omršavi, požuti i bude sve žalosniji. Ali se dogodi i nešto, što me je uvjeravalo, da njegovu snagu ne izjeda samo napor. Jednoć sam mu tumačio povijest, koju je „stric sinovcima pripovijedao“ (po želji gospođe Marije radio sam to svaki dan), a Mišo se od jednom trgne s raspaljenim očima, ja se prepadnem, kad ugledam upitljiv i surov mu pogled. On zapita:

— Gospodine! to valjada nije bajka? — jer . . .

— A što je tebi Mišo? — upitam ga u čudu.

Mjesto odgovora stisne on usta, a napokon udari u tako ljuti plač, da ga dugo nijesam mogao umiriti.

Pitao sam Ovickoga za uzrok tomu plaču, ali on mi nije znao ili nije htio odgovoriti. Domislim se ipak sam. Nije bilo sumnje, da je poljsko dijete moralo u njemačkoj školi čuti koješta, što je vrijeđalo njegove poljske osjećaje. Ostale mladeži slabo se to doimalo, osim što je to budilo u njoj mržnju na njemačke učitelje i na sve njihovo pleme. Ali dječak onako pošten kao Mišo bolno je sve to ćutio, a učiniti nije mogao ništa. Dvije moći, dva glasa, koje je dijete dužno slušati, koji baš poradi toga valja da su u slozi, trgali su Mišu na dvije protivne strane. Što je jedan glas zvao bijelim, časnim, dragim, to je

drugomu bilo šugavo i znak smiješnosti; što je jedan zvao vrlinom, to je drugomu bio prestupak. U tom razdoru iđaše dječak za onim glasom, za kojim ga je gonilo srce, ali moraše graditi se, da sluša i u srce prima i protivni glas; moraše pretvarati se od jutra do noći i živjeti pod tom gvozdenom silom dane, nedjelje, mjesece. Kakav li je to život za dječaka!

Čudan bijaše udes Mišin. Drama čovječjega života počinje se obično poslije, pošto je već prvo lišće palo s drveta mladosti; kod njega se naprotiv počelo u jedanaestoj godini života sve, što sačinjava nesreću ljudsku: moralna sila, tajni jadi, nemir, uzaludno naprezanje, borbe s teškoćama i postupno propadanje nade. Ni njegov slabi uzrast ni slaba snaga nije mogla nositi toga bremena. Tekli su dani, tekle su nedjelje, nesretni dječak udvajao je svoje naprezanje, a napredak je bio u školi sve manji, sve tužniji. Pisma gospođe Marije pored sve svoje ljubežljivosti oteščavahu još više breme Mišino.

— Bog te je obdario, Mišo, neobičnim sposobnostima, pisaše mati, ufam se, da ne ćeš pokvariti nade, koju u tebe stavljam, da ćeš biti na radost i meni i domovini.

Kada je dječak prvi put primio takvo pismo, uhvati me grčevito za ruku i gušeći se od plača pitao me nekoliko puta:

— Što da počnem, gospodine Vavržinkjeviću? što ja mogu pomoći?

I doista, što je mogao pomoći? Što je mogao uraditi, kada se nije rodio na svijet sa sposobnošću, da lasno uči jezike i da se može njemački izražavati?

Dođoše i časovi odmora oko Svih Svetih. Tromjesečna svjedodžba bijaše slaba; iz tri najznatnija predmeta imaše „nedovoljno“. Vrlo me je molio i zaklinjao, da svjedodžbe ne šaljem majci.

— Dragi gospodine, jaukaše sklopljenih ruku, mama ne zna, da se o Svim Svetima daju svjedodžbe, a do Božića možda će se smilovati Gospod Bog na mene.

Ubogo dijete varalo se nadom, da će još moći popraviti te slabe redove, a da istinu reknem, varao sam se i ja. Mislio sam, da će se napokon uputiti u školski rad, da će se priviknuti svemu, uvježbati se u jeziku i naglasku njemačkom, a što je glavno, da će mu trebati sve manje vremena za nauk. Da nije bilo toga, davno bih već pisao gospođi Mariji i rekao joj otvo-

reno, što je i kako je. Sve se činilo, da nade nijesu jalove. Brzo poslije Svih Svetih dobio je Mišo tri „odlična“ reda, i to jedan iz latinskoga jezika. Od svih učenika u razredu jedini je on znao, da je od *gaudeo* prošlo vrijeme *gavisus sum*, a znao je to odatle, što me je, dobivši već dva „odlična“, pitao, kako se latinski veli „veselim se“. — Mislio sam, da će siromah poludjeti od radosti. Napiše majci pismo počinjući s ovim riječma:

— Premila mamice! Znaš li, predraga moja, kako je *perfectum* od *gaudeo?* Jamačno ne znaš ni ti, ni mala Lola, jer sam u svem razredu znao to samo ja!

Mišo upravo obožavaše svoju majku. Od to doba svaki ćas bi me popitkivao za različne *perfekte* i *participije*. Stjecati „odlične“ redove bijaše odsele zadaća njegova života! No sve to bijaše samo kratak sijevak prevarljive sreće. Brzo je kobni naglasak poljski (kad bi izgovarao njemačke riječi) razorio sve, što je sazdala ustrajna marljivost, a prekomjerna množina predmeta nije dopuštala dječaku, da svaki uči toliko vremena, koliko je tražila njegova oslabljena pamet. Uspjeh bijaše sve slabiji. Mišo i Ovicki zaboraviše mi jednoć reći, da imaju domaću radnju, i ne napisaše je dakako. Ovicki sretno ispliva, on kao prvak nije ni pitan za radnju; ali Mišo je javno ukoren u školi i zaprijećeno mu je, da će biti protjeran. Držalo se, da je nahvalice zatajio meni zadaću, samo da je ne izradi, a dječak, koji nije bio kadar načiniti ni najmanje prijevare, nije mogao dokazati svoje nevinosti. Mogao je do duše reći u svoju obranu, da je i Ovicki zaboravio kao i on za zadaću, ali toga mu nije dopuštao đački ponos. Na moje odbranjivanje odgovoriše mi Nijemci, da dječaka podupirem u lijenosti. Boljelo me je ljuto, no još sam se više zabrinuo gledajući Mišu. U večer istoga dana vidjeh ga, kako je uhvatio objeručke glavu i šaptao misleći, da ga ne čujem: „boli! boli! boli!“ — Sjutradan rano stiže mu pismo od majke, gdje ga je obasula svom nježnošću svojom za one „odlične“ redove. To bijaše njemu nov udarac.

— O, lijepu radost spremam majci! — jadikovaše sakrivši lice dlanima.

Kada sam mu drugi dan metnuo torbu s knjigama na pleći, zatetura i malo ne padne. Htjedoh ga zadržati kod kuće i ne pustiti ga u školu, ali mi reče, da mu nije ništa; samo me za-

moli, da ga pratim do škole, jer se boji vrtoglavice. U podne se vrati s novim „nedovoljnim“ redom. Dobio ga je za lekciju, koju je znao posve dobro, ali kako mi reče Ovicki, bio se prepao te nije mogao ni riječi progovoriti. O njemu se utvrdilo mnijenje, da je odgojen u „natražnjačkim načelima i naklonostima“, a uz to je tup i lijen. S ove dvije pošljednje pogrješke, za koje je doznao, borio se kao utopljenik s valom, zdvojno, ali uzalud. Napokon izgubi svaku vjeru u sama sebe, svako pouzdanje u svoju snagu, te se uvjeri, da mu je sav rad i trud uzaludan, da se mora zlo učiti. K tomu ga je morila misao, što će na to reći majka, koliki će to biti za nju bol, kako njoj to može potkopati slabo zdravlje. Župnik u Zaljesinu, koji mu je kašto pisao, čovjek inače vrlo blag i mio, ali ne dosta obziran, svršivao bi svako pismo s riječima:

— Mišo, dobro pamti, da ne samo radost, nego i zdravlje majčino zavisi o napretku tvojem u nauku i u vladanju.

Pamtio je, pamtio je on to i suviše, jer je i u snu znao ponavljati žalosnim glasom: mamo! mamo! — kao da moli za oprost. Ali u školi dobivao je sve gore redove.

Božićni praznici primicahu se sve brže. O svjedodžbi nije se sada moglo više dvojiti, kakva će biti. Napisah pismo gospođi Mariji, da je pripravim na to. Kazah joj jasno i otvoreno, da je dječak slab i odviše zaokupljen naucima, da pored svega svoga rada ne može napredovati u školi, pa s toga da će ga po svoj prilici poslije božićnih blagdana morati uzeti iz škole, zadržati ga kod sebe na selu i nada sve nastojati oko njegove okrepe i zdravlja. Premda sam iz odgovora mogao razumjeti, kako sam tim òbranio njezino milo srce materinsko, ipak mi je otpisala kao razborita žena i ljubežljiva majka. Ne rekoh Miši ništa o tom pismu ni o tom, da će biti uzet iz škole, jer sam se bojao svega, što bi ga moglo razdražiti. Spomenuh samo, ma kako zlo prošao, majka ipak da zna, kako on marljivo radi, pak će razumjeti njegov neuspjeh. To ga je očevidno utješilo, jer se na to upravo od srca naplakao, što mu se nije dogodilo već odavno. Plačući jecaše, — jaoh! koliko ja žalostim mamu! — Sa svim tim kad pomisli, da će skoro na selo i da će vidjeti majku i malu Lolu i Zaljesin i župnika Mašinjskoga, smijao se sve onako kroza suze. I meni je bilo sila poći u Zaljesin, jer doista nijesam već dulje mogao gledati, kako se dječak muči.

Kod kuće ga čekaše srce majčino i ljubežljivost ljudska i tišina i umirenje. Ondje imaše za nj nauk lice pitomo i milo, a ne tuđe i strogo; ondje bijaše pitom i čist uzduh, kojim su slobodno mogle disati njegove djetinjske grudi.

Iščekivao sam blagdane božićne kao njegov spas i brojio sam na prste časove, koji su nas još dijelili od njih. No baš tih nekoliko dana donese Miši novih jada. Činilo mi se, kao da se već sve zaklelo protiv njega. Da se djeca što bolje uvježbaju u nastavnom jeziku njemačkom, bi im naloženo, da se i međusobno sveđer razgovaraju njemački. Mišo se nesrećom nekako zaboravi i stade se razgovarati poljski, a radi toga opet ga javno ukoriše, jer tobože „kvari“ svoje suučenike. To se dogodilo pred sam Božić, i s tim je to gore bilo. Kako je gorko ćutio tu strogu kazan osjetljivi i slavični dječak, to ne ću ni pokušati da opišem. Kakav se metež sada zameo u njegovoj glavi! Sve su mu se trgale slabe grudi, a pred očima viđao je mjesto svjetla crnu tmušu. Sav se svijao kao klas na vjetru. Nježno lice toga jedanaestogodišnjega dječaka pokri napokon tragični bol. Bijaše vidjeti, kao da ga neprestano u grlu guši gorak plač te se na silu jedva otima, da ne zajeca. Kašto bi očima gledao kao ptica, koja trpi. Za tim bijaše nekako čudno pospan i zamišljen; kretanje bijaše mu posve nesvijesno, a glas čudno blag i slab. U opće postade neobično tih, miran i mehanički poslušan. Kad bih mu kazao, da je vrijeme za šetnju, nije se opirao kao nekad, već bi uzeo kapu i ćutke pošao za mnom. Bio bih posve zadovoljan, da mu je to išlo od srca, ali sam vidio, da se pod spoljašnjošću krije prisiljena i tužna resignacija. Sjeđaše i sad uz svoje lekcije, izrađivaše zadaće kao i prije, ali sve bijaše gotovo kao od puke navade. Bijaše očevidno, da ponavljajući mehanički konjugacije misli na što drugo, ili bolje reći, da ne misli ni na što. Kad ga jednoć upitah, je li svršio svoje lekcije, odgovori mi slabim glasom i kao sanano: — Ja mislim, gospodine, da to i onako ništa ne valja. — Bojah se i spomenuti mu majku, da mu ne prepunim gorke čaše, iz koje su pile njegove djetinjske usne.

Sve sam se više uznemirivao za njegovo zdravlje, jer je danomice bivao sve slabiji i napokon je poslao posve proziran. Mrežica tanahnih žilica, koja se mogla opaziti već i prije oko slijepih očiju, kad bi se malko razigrao, sada se pokazala posve

jasno. Postao je tako lijep, da je bio više sličan umjetnoj slici nego živomu stvoru. Žalosno je bilo gledati tu nježnu glavicu, na pola anđeosku, gdje vene kao cvijetak. Na oko, rekao bi, nije mu ništa, no sve je propadao i gubio snagu. Nije mogao više nositi u torbi svih knjiga u školu; za to bih mu složio samo nekoliko, a ostale sam sam nosio, jer sam ga odsele i onako svaki dan dovodio i odvodio iz škole.

Osvanuše konačno i božićni praznici. Konji iz Zaljesina čekahu nas već dva dana, a pismo gospođe Marije, što je s njima došlo, javljaše nam, da nas nestrpljivo očekuju svi u Zaljesinu. — „Čula sam, dragi Mišo, da ti teško ide — tako svršivaše gospođa Marija, pa se i ne nadam više odličnoj svjedodžbi, samo bih željela, da i tvoji učitelji misle jednako kao i ja, da si učinio sve, što je bilo u tvojoj moći, a jamačno si dobrim vladanjem nastojao naknaditi slabiji napredak".

No učitelji mišljahu u svakom pogledu inače, a pošljednja svjedodžba prevari i to očekivanje. Onaj zadnji javni ukor ticaše se upravo dječakova vladanja, o kojem je gospođa Marija imala drukčije mnijenje. U očima njemačkih učitelja vladaše se dobro samo ono dijete, koje je sa smijehom umjelo pratiti njihove pogrde na poljski nazadak, na poljski jezik i predaju. Uslijed takvih etičkih pojmova bi moj Mišo, ne dajući tobože nikakva jamstva, da bi mogao u buduće korisno slušati njihova tumačenja, a zapremajući badava mjesto drugim učenicima, upravo oko božićnih praznika otpušten iz škole. Pod večer donese mi tu osudu. U sobi se već uhvatio gust mrak, jer je na polju obilato sniježilo, pa tako nijesam mogao zagledati dječaku u lice. Vidio sam samo, kako je pošao k prozoru, pa stao i šuteći zagledao se u pahuljice snijega, kojima se titrao vjetar. Nijesam zavidio bijedniku misli, koje su mu se vrtjele po glavi kao one snježane pahuljice, i volio sam ne govoriti s njim o svjedodžbi i o otpustu. Tako nam prođe četvrt ure u nemiloj šutnji, a u to se potpuno smrklo. Stanem slagati stvari u kovčežić, a videći, da Mišo još jednako stoji stoji kraj prozora, reknem mu napokon:

— Što tu radiš, Mišo?

— Jelte odvrati mi on glasom, koji mu je drhtao tako, da je jedva izgovarao slog po slog, jelte, mama sada sjedi s Lolom u zelenom kabinetu pri ognju i misli na mene?

— Može biti. A što ti glas tako dršće? da nijesi bolestan?

— Nije mi ništa, gospodine, samo mi je jako studeno.

Svukoh ga odmah i položih u postelju. Srce me je boljelo, kada sam svlačeći ga gledao mu suhe noge i kao trska tanke ruke. Dadoh mu napiti se čaja i pokrih ga, što sam bolje mogao.

— Je li ti sada toplije?

— O da! samo me malko boli glava.

Bijedna glava imala je i od čega da se razboli! Dječak sav izmučen brzo usnu, a uske prsi teško mu se nadimahu. Spremivši njegove i svoje stvari legoh odmah u postelju, jer sam i sam bio nešto bolešljiv. Ugasih svijeću i odmah usnuh.

Oko treće ure poslije ponoći probudi me svjetlo i jednozvučno, odavno mi već dobro znano mrmljanje. Otvorih oči, a srce mi nemirno zakuca. Na stolu gori svjetiljka, a kraj stolića sjedi pri knjizi Mišo u samoj košuljici. Lica mu gore, oči su mu na pola zaklopljene, kao da većma napinje pamet, glava malo zavraćena, a sanan mu glas sveđer ponavlja:

— Conjunctivus: *amem, ames, amet, amemus, ametis* . . .

— Mišo!

— Conjunctivus: *amem, ames* . . .

— Mišo!

On se probudi i stade treptati očima u čudu te gledati u mene, kao da me ne poznaje.

— Što to radiš? Što je tebi, dečko?

— Gospodine, odgovori mi smiješeći se, ponavljam sve od početka. Sjutra moram dobiti „odlično“.

Uzeh ga na ruke i ponesoh u postelju. Tijelo njegovo žeža me kao oganj. Na sreću moju stanovaše u istoj kući liječnik, i odmah ga dovedoh. Ne trebaše mu mnogo domišljati se. Opipa mu bilo, stavi ruku na čelo: Miši se upalio mozak.

Bolest se stade razvijati strašno. Poslah depešu gospođi Mariji, da što brže pohiti u grad. Sjutradan silno zazvoni zvonce u mojem predsoblju i javi mi njezin dolazak. Otvorivši vrata opazih je pod crnim prijevjesom blijedu kao krpa. Prstima uhvati se grčevito za moje rame, pa stisnuvši svu dušu u oči pogleda me i zapita kratko:

— Živi li?

— Da. Liječnik reče, da je bolje.

Ona odgrne s lica koprenu, na koju se bilo uhvatilo inje od daha, i poleti u sobu k dječaku. Bio sam je prevario. Mišo je istina još živio, ali mu nije bilo bolje. Ne prepozna pače ni majke, kad je sjela do njega i primila ga za ruke. Istom kad mu metnuh na glavu komad leda, poče treptati kanjama i silom gledati u majčino lice, što se nad njim sagnulo. Njegova se pamet očevidno napinjaše boreći se s vrućicom i ludilom, usne mu drhtahu; nasmiješi se jedan put, nasmiješi se drugi put, te napokon prošapće slabim glasom:

— Mamo! . . .

Ova ga uhvati za obje ruke i sjeđaše tako kraj njega nekoliko ura i ne svukavši sa sebe putne odjeće. Tek kad sam je upozorio na to, reče mi:

— I zbilja! Posve zaboravih skinuti šešir.

Kad ga je skinula, srce mi se stisnu čudnim čuvstvom: među plavom kosom, koje kite mladu tu i lijepu glavu, svijetle se gusto srebrne niti. Pred tri dana možda ih još ne bijaše ondje.

Sama je mijenjala dječaku obloge i davala mu lijek. Mišo se za njom ogledao, kudgod bi se okrenula, ali je opet nije prepoznavao. U večer krenu vrućica još na gore. U vatruštini deklamiraše „pjesmu o Žolkjevskom“ od Njemcevića, sad govoraše nešto „nastavnim jezikom njemačkim“, sad opet tepaše neke riječi latinske Svaki sam čas izišao iz sobe, jer nijesam mogao slušati to. Bivši još zdrav učio je kradom misnu ministraciju hoteći time majku ugodno iznenaditi, kad dođe na praznike kući. Groza me uhvati, kada sam slušao to jedanaestogodišnje čeljade, gdje u noćnoj tišini ponavlja jednozvučnim i pridušenim glasom: — Deus meus, quare me repulisti et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus! — Ne mogu izreći, kako su tragično zvučale te riječi.

Bijaše upravo badnje veče. S ulice dopiraše žamor svijeta i zveka praporaca na saonicama. U gradu bijaše već sve radosno i posve na svetačku. Kad se sasvim smrkne, bijaše vidjeti kroz prozor preko ulice božićno drvo. Zelen bor sav se sjao od malih svjećica, okićen pozlaćenim i posrebrenim orasima. Sretna djeca veselo skakuću oko božićnoga drvca i milo gledaju na te darove. Prozori svi gore u svjetlosti, a po sobama razliježu se usklici radosti i blaženstva. Od glasova, što su dopirali

s ulice, nijesam razabirao drugih do veselih, svuda bješe radost i veselje, samo je naš bolesnik jedini tugovao bolno uzdišući: Deus meus, quare me repulisti? . . . Pred kućom stadoše s jaslicama dječaci, a u sobu dopre glas božićne pjesme.

Božić se primicaše, a mi drhtasmo u strahu, da to nije noć smrti. Za čas se ipak ponadasmo, da se dječak osvijestio, jer je počeo zvati majku i Lolu, ali nije to dugo trajalo. Brzo njegovo disanje prestajalo je. Ne mogosmo se dulje varati! Ta mala duša bijaše još samo na pola među nama. Njegova pamet već je odlijetala, a sad je i sam on odlázio u neku tamnu daljinu i beskrajnost te nije više vidio nikoga, nije ćutio ništa osim glavu svoje majke, koja se kao mrtva bila spustila na njegove noge. Postao je ravnodušan te više se i ne ogleda na nas. Svaki dah njegovih slabih prsi odaljivaše ga od nas i kao potiskivaše u mrak. Bolest je gasila iskru za iskrom njegova života. Tanke ručice na pokrivalu bivahu sve teže kao u mrtvaca; nos mu se zaoštrio, a licem mu se prolila čudna hladnokrvnost. Dah bivaše sve brži, a napokon nalikovaše laganu kucanju ure. Još samo časak, još jedan samo uzdah, i pošljednje zrnce pijeska imalo je pasti iz klepsidre, — imao je biti konac.

Oko ponoći činjaše nam se da izdiše, jer je začeo krčati i stenjati kao čovjek, komu voda zalijeva usta, a na jednoć po tom zamuknu. No stakalce, koje mu je liječnik položio na usta, još se zamaglilo od daha. Uru poslije toga upala neobično popusti, i već mišljasmo, da je spasen. I sam liječnik imadijaše još nešto nade. Jadnoj gospođi Mariji bijaše i samoj vrlo zlo.

Čitava dva sata dječaku bijaše sve bolje. Prema jutru pođoh u predsoblje i odmah slatko usnuh na slamnjači; ta četiri noći probavio sam već uz bolesnika bez sna, a kašalj me stao gušiti sve gore. Iznenada me probudi glas gospođe Marije. Pomislih u prvi mah, da mene zove, no kroz noćnu tišinu dopre mi do ušiju zdvojan krik: Mišo! Mišo! Kosa mi se naježi od užasa, kad razumjeh taj strašni povik, kojim je vikala na sina. Na jednoć prije nego ja skočih, uleti ona u predsoblje sa svijećom u ruci i dršćući usnama prošapće:

— Mišo je . . . umr'o!

U tren oka stvorih se pri postelji Mišinoj. Istina je! — Glava leži bez života na uzglavlju, usta su otvorena, upale oči

nepomično zure u jednu točku, sve su crte ukočene, nema više ni najmanje sumnje: Mišo je umr'o.

Ogrnuh ga pokrivalom, koje je majka bila povukla s njegova mršava tijela, i zatisnuh mu oči, a za tim moradoh dugo da tješim gospođu Mariju. Prvi dan Božića bijah posve zaokupljen pripravama za pogreb. Bijaše to grozan posao za mene, jer majka nije htjela predati tijela, a već je i onako bila oslabila. Kada su ljudi došli uzeti mjeru za lijes, obeznani se majka, isto tako i poslije, kada su tijelo stali oblačiti i položili ga na odar. Njezina se zdvojnost svaki čas udaraše s ravnodušnošću ukopnika, koji su vični takvim prizorima, i bijaše gotovo kao luda. Sama namještaše strugotine u lijesu pod atlasom buncajući kao u vrućici, da to mora činiti, inače će glava dječaku biti odviše nisko. Mišo ležaše još na postelji, odjeven u nov haljetak, imaše bijele rukavice, bijaše ukočen, lica mirna i zadovoljna. Položismo napokon tijelo pokojnikovo u lijes, digosmo ga na odar, a naokolo poređasmo dva reda svijeća. Sobica, u kojoj se jadni dečko toliko nagovorio latinskih riječi i naradio zadaća svojih, pretvorila se sada u kapelicu; zastrti kapci ne propuštahu svjetla danjega, a žuti plamen svijeća treptaše po zidovima i davaše im neki crkveni i svečani oblik. Od ono doba, kako je Mišo dobio pošljednje „odlično“ u školi, nikad mu ne vidjeh lica tako vedra. Nježno njegovo lice gledajući u strop smiješilo se ljupko, dječaku kao da godi vječni mir i kao da se sada ćuti sretan. Treptanje svijeća davaše njegovu licu i posmijehu neki osobiti izraz života i sna.

Sada ga počeše pohađati dječaci, njegovi suučenici, koji nijesu otišli kući božićovati. Djeca izvališe u čudu oči na svijeće, na odar i lijes. Možda su se ti momčići u svojim malim mundurama čudili ozbiljnosti i ulogi svoga druga. Eto do nedavno bijaše još među njima; svijaše se kao i oni pod teškom torbom, natovarenom njemačkim knjigama, dobivaše „zle redove“ u školi, bijaše psovan ne jedan put, a imadijaše uz to u njemačkom govoru rđav naglasak; svaki od njih mogaše ga po volji nategnuti za kosu ili za uši, a sad eto leži on više od svih njih, dostojanstven i miran i okružen svjetlom. Svaki njih stupaše sada k njemu s poštovanjem i s nekim strahom, — pa i sam Ovicki, premda prvak u razredu, bijaše sada prema Miši kao ništa. Učenici gurajući laktom jedan drugoga šaptahu, da

Mišo sada ni za što više ne mari, pa da sada stupi u sobu i sam „Herr Inspektor“, on se ne bi ni malo prepao ni zadrhtao, nego bi se samo onako mirno smiješio. Ondje gore on sada može jamačno raditi sve, upravo sve, što mu se svidi, po volji može vikati i razgovarati se, ako baš hoće i poljski, s malenim anđelcima, u kojih su krioca pod vratom. Tako šaptahu i stupajući bliže k sjajno rasvijetljenomu odru izgovarahu pobožno: vječni ti pokoj, Mišo!

Sjutradan bi lijes zatvoren, zakovan čavlima i odvezen na groblje, gdje ga grudice pijeska pomiješane sa snijegom skoro sakriše mojim očima za uvijek . . . Još danas, kad to pišem, premda je već blizu godina dana prošla od toga vremena, dobro se sjećam i žalim tebe, mali moj Mišo, tebe, prerano uveli cvijete moj! Imao si rđav njemački naglasak, ali čestito i pošteno srce. Ne znam, gdje si i slušaš li me, ali znam, da tvoj nekadašnji učitelj kašlje sada sve jače, da mu je danomice teže, gore i da je sve samotniji, pa da će za kratko možda otići, kao što si ti otišao.

Iz „Vienca“ g. 1880.

Julije Slovacki („Słowacki“).

Otac okuženih u El-Arišu.

Putujući po istoku g. 1836. morao je pjesnik u pustinji među Misirom i Palestinom blizu varošice El-Ariša probaviti dvanaest dana u karanteni. Tu mu je evropski jedan liječnik, s kojim se sastao tamo, pripovijedao golemu nesreću staroga jednog Arapina, koji je boraveći ondje u karanteni izgubio od kuge sve sedmero djece i ženu. Slovacki je tužni taj događaj složio u ovu pjesmu, koja je sjajan biser u svemkolikom pjesništvu poljskom. — Treba dodati, da je ova pjesma u originalu složena u rimovanim stihovima, ali prevodilac nemajući dovoljno vremena za prijevod u slikovima složio ga je bez njih, a da bi on to donekle naknadio, nastojao je, da mu stihovi budu što čišći jambski jedanaesterci i sav prijevod što vjerniji.

Već tri put mjesec pomladi se zlatni,
Što popeh na toj pješčari čadòre.
Dijete malo dojila mi žena, —
Još tri sam sina i tri kćeri im'o.

Obitelj sva ta, što je sa mnom došla,
U grobu sad je. Devet dromedara
Na humke j' išlo svaki dan pješčânê
Ogrizat korov primorskoga bilja,
A na veče bi tu u krugu legli,
Gdje odavno već ne pali se oganj.
S kondírma išle po vodu bi kćeri;
Među tîm lože sinovi mi vatru,
A žena kuha s djetetom na grudma.
Sve danas to je ondje, gdje grob onaj
Osmješkuje se jarkom suncu, — tamo
Pod Šehovijem kubetom sve leži.
A samac ja se vraćam! Aoh tuge!
Četi'est tri put probavih vijèkâ,
U ovoj kako karanteni uđe
U platnenu mi kuću anđel kužni.

Oh nitko ne zna, nitko tuge ove,
Što krije sada u srcu se mome!
Na Libanon se svojoj vraćam kući;
U dvoru mojem narandža će divlja
Zapitat: Starče, gdje su tvoja djeca?
U dvoru mom će kćeri mojih cv'jeće
Zapitat: Starče, gdje su tvoje kćeri?
Na Libanonu sinji će oblačci
Za ženu, sine najprije me pitat,
Za moju djecu, — a svi oni tamo
Pod spomenikom strašnim Šeha leže!
I svuda će me pitat jeka, — pitat
Svi ljudi će me, dal' se vraćam zdravo, —
A jadan što ću odgovorit njima?!

Kad dođoh, popeh čador na pijesku.
Sve mirno spuste kamile se moje;
Dijete nalik na anđelka stane
Da vrapce hrani, — gotovo do ruku
Približiše mu ptičice se zobljuć.
U dolu onom rječicu li vidiš?
Na glavi s vrčem vraćaše se od nje
K'o trska vitka najmlađa mi kćerka;

Kad s vodom dođe k ognjištu, tad malo
Popískala je braću smijući se.
Tad usta sin mi najstariji i vrč
Sav dršćuć zgrabi — ā oči mu gore —
I reče: Sam Bog vodu platio ti,
K'o pas sam žedan, jer mi njedra gore. —
Dorèčê i vrč ispije te ondje
K'o izlomljena palma izvali se.
Dotrčim, al' već ne bijaše spasa.
Cjelivat mrtva hoćahu ga sestre;
Bijesan viknem: Ne diraj ga nitko!
Te zgrabim mrca i bâcîm ga straži,
Na željezna ga nosila da uzme
I sahrani ga, gdje je kužnim mjesto.
Izà tê noći, tako pune tuge,
Četi'est novih odrede mi dana.

U noći istoj umrije Amína
I Hafna — sestre, koje spahu skupa.
I nuto! tako tiho umriješe,
Da nisam čuo, kako su izdàhle,
Prem oka na san stisnuo nijesam,
Od kada umre najstariji sin mi.
Ni sama ne ču majka ih, prem znadem,
Ni ona spala tê da nije noći.
K'o gvožđe bile u jutru su modre
Ubjène kugom dvije kćeri moje.
Iznèsti dam ih iz čadòra straži,
Te ostave nas obje zā uvijek!
A djevojkama kako dolikuje,
Pomèle tle su ocu, majci kosom.

Gle sunca plavom na nebu! Sveđ ono
Za palmovom se tamo šumom rađa,
Za gorom sveđer zalazi pješčànôm;
Oblačić nigda ne kalja tog neba,
A meni tad se vidje — ne znam, za što, —
Da jednako se sunce već ne zlàtnî,
Da nije ono, što je juče bilo,

*

Već nalik da je sunčevu vampíru,
A nebo, koje gledalo je pomor
Obitelji mi, moga troga djece,
Maglovito mi vidje se i grubo
Od magle zemne, grimiza sunčànôg,
Te ne znah, hoće l' molitva mi moći
Doletjet k Bogu skritom u obláku.

I tako mine deset dana sporo.
Još četvoro mi žive osta djece.
Dijete zdravo najmlađe mi bješe
I ne mišljaše ùvenut cvijetkom.
Odlahnulo je ženi mi već srce,
Pa malo i ja odahnem, jer mislit
Nijesam mog'o, da će Bog mi djecu
Svu uzet, pošto troje već mi uze!

O paklenog li časa, kada gledeć
U lice sinu najmlađemu spazim
Na njemu kugu! — Kako ga ah pažah!
Na licu značak pokaže se prvi,
Zamotrio ga ne bi nitko, al' ja
Zamotrih otac! Bivao je momčić
Prvòrodnôme mrtvom sinu nalik,
Sad svijetao, sada bl'jed, sad rumen.
Sve bolje gledam: a sto mu je pjega
Po licu; viknem: smrt je u čadòru!
I pograbim ga okužena i tad
Med kamile ga na polje iznesem,
Da do kraja ga tamo smrt izgrize,
Da ne bi na to gledala mu majka.

Dok umiraše, ja i moje deve
Na koljenima nä blîzu smo bdjeli.
Sve lomljah ruke iza glasa vičuć:
Kad ne bi umro! il' da rođen nije!
A mrući sin moj, vrh palma se tamo
Sa nemilosnim licem mjesec diz'o
I gled'o! Ne znam, kako j' gledat mog'o!

Zaboraviti to ah nikad ne ću!
Kad izdahne mi sin u zagrljáju.
Sažèći sam ga nà pepeo htio;
Al' oganj tek mu dirne ruho, a ja
Izvučem t'jelo te ga bacim straži:
Odnesu dva ga crna ukopnika.
Uz sestre, braću bolje mu je tamo.
Izà tê smrti i te iza tuge
Četi'est novih odrede mi dana.

Pcd sunčevijem krvavijem krugom
I okuženim pod tijem čadòrom
Ne gòvorâsmo ni riječi više
Pred samom smrću hineć smrt i misleć:
Prelástit ćemo na nebesih Boga,
Oborit će se bolvan onaj kužni . . . .
Ubílac opet anđeo se vrati,
Al' mene nađe bez srca i súzâ,
Obeznanjena skorašnje od tuge;
Govorio sam: Bog nek sve mi uzme!
I prì mukama trećeg sina imah
Bez súzâ oči ì kamenô srce.
Već tuga bješe k'o hljeb svakidanji.
Pred očima mi srednji sin premínu
U porodici ponajmanje ljubljen
I ponajmanje ožalovan mrtav.
Nagradio ga Gospod Bog je za to,
Jer smrt mu dade mirnu i studènu
Bez ikakvijeh muka, nesvjestice,
Te umre i tvrd kao kamen bude.
A mrtav bješe tako strašan, k'o da
Već suza naših uzaludnih ne će,
Tek lice svoje u srca nam kruta
Ukopat hoće ì oči nam probit
Te ocu, majci u paméti ostat
Sa licem, koje viče: Prokletnici!

Premínu. A ja očajnik tad mišljah,
Ne požali li nì drugîh mi Gospod

Te pošlje po njih anđela ubilca,
Da za sobom će sinčić povuć majku,
A onda mene pozvat će pred Tvorca.
A kćerka! — Mislit nisam o njoj smio,
I briga za nju morila me nije.
Ah mlada li je i lijepa bila!
I vesela je bila te je znala
U ljiljan-ruke uzet glavu moju
I hladit, — pređu naviti od svile
Te oko cedra trkati po travi
K'o marljiv pauk, kada presti stane!
Gle, ï pâs ovaj, koji tako blista,
Načinila je ona; — zlatnom kosom
K'o velom kakvim tužne oči ove
Prekrivat znaše, te sam je k'o ružu
Kroz moje suze, kroz sjaj sunca gled'o.
Ah ona domom upravljaše mojim!
Nad kolijevkom najmanjeg mi čeda
K'o anđel čuvar sjajni lebdila je;
Gdje plač bi čula, letjela bi tamo,
I naše jade oplaka sve ona
I svojom kosom otr suze naše.
Već dana, noći deset dugih prođe,
Odletjet smrt je k zvjezdama već mogla.
I opet prođe drugih deset dana
I noći; — nada već nam svitat poče,
Za djecom jauk prestaj'o je ženski;
Nabrojili smo jutara već tridest,
Dok bëz pamêti napokon i snage
U noći jednoj legnem ja i zaspim;
Tad u snu obje pokojne mi kćeri
Oblačkom tankim obavite spazim.
Pristupiše mi za ruke se držeć
I mirom grobnim pozdraviv me, očma
Svijetleć tihim k drugim, po čadòru
Što spahu, pođu polako i tiho;
Nad krevetom su majčinijem tiho
Nadnosile se ì mâlôme čedu
Nad kolijevkom; za tim obadvije

Na kćerku metnu najmlađu mi ruke.
Probudivši se stah klet mrtve kćeri
I mahnit vikat: Hatfo, moja Hatfo!
Po ságu dođe kao ptica tiho
I ručicama vrat mi òbavijê;
I uvjerim se, da je živa, čujuć,
Gdje njeno srce na mom srcu kuca.
Al' sjutradan mi puče grom!.. Ah kćerka!!
No što ću jade široko kazivat?
Dijete i to ljuta smrt mi ote!
Na rukama mi i ta umre kćerka!
Od svega bješe strašnije mi ovo:
U bolovima vikala je ljutim:
Oj izbavi me, oče, izbavi me!
Ustàšca bjehu tada joj rumèna
K'o mlada ruža, kada razvija se.
I tako umre i ta kćerka moja,
Sve srce mi se kidalo od tuge;
A mrtva bješe krasna k'o anđelak!

Stražari dođu požalit me jadna
I uzeti mi mrtvu kćer, — pa zgrabe
Bez opreza je kukom, kuka pade
Na okrugle joj tvrde, b'jele prsi,
I naderu je meni na poglédu.
Ej ne daj Bože, kao ja da umru!
Zaboraviti toga njima nemoj!
Tad ja je uzmem, na groblje odnesem.

Na grudma ruku složenijeh majka
Ne gibajuć se sjeđaše u kutu
Čadòra tri dni — žuta, drvenasta.
Dijete tužno i blijedo bješe,
Jer sušit sta se u majke mlijeko,
Te svaki dan se plač iz zipke čuo.
A ova pustoš — ta ti nemaš djece
U grobu — tebi drukčija se čini;
Svijetla možda, vesela i zlatna;
Al' meni to je paklena ravnina!

Po njezinom su vučena pijesku
Tjelesa smeđa mrtve djece moje.
A tamo gore, gdje se vali lome,
Ti kažeš: mrmlja more, — a ja: uji;
A kada vihar ne goni ih na žal,
Ti kažeš: mrmlja more, — a ja: plače.
U večernje je svaki dan vrijeme
Mujèzîn pjev'o, a ja sam ga slušo;
Sudbinu moju kao da on žali,
Zap'jevao je žàlosnijem glasom
I s gomile je spominj'o pješčànê
Jadníku ocu veličanstvo Boga.
O Allah, Allah, slava tebi budi!
Kad ljudske stane sagor'jevaš ognjem,
Kad zemljom treseš ì gradove rušiš,
Kad kugu šalješ, koja milu djecu
Iz krila grabi ì mâjci i ocu,
O Allah, Akbar Allah, velik li si!

Čovjèčjî obraz štogod imalo je,
Od mene stane bježat iz daleka.
Čadòra platno (mojih kćeri tkanje)
Na rosi već mi ostari, pocrnî
I potrga se, ì napêto slabo
K'o truhlež bješe, što je u lijesu,
Odav'o čador taj je kugu, — i čuj:
Doletjet prije mnogi vrapci znahu
K čadòru jutrom, mrvice da zoblju
I prpuškaju da se u pijesku,
Al' otkad stade nestajat mi djece,
Već ne htjedoše dolazit po hranu.
Dal' potrgano prestraši ih platno
Čadòra moga? il' moj obraz tužni?
Kad ptića više ne vidjeh ni jednog
Da dolijeće, neveseo bijah.

Zaúčî more pred veče (tad kćerka
Već peti dan mi mrtva bješe, Bože!),
Sunčànî kolut sakrio se tamni,

Navukli nebom oblaci se crni;
Još pamtim i sad mrklu noć i groznu
Od crvenijeh pros'jevanu munja;
Još i dan danas gustu kišu vidim
I čujem, gdje mi presijeca čador
I rasteže ga, te on muklo šumi
I nada mnom se amo tamo njiše
U mraku, a sav žari se od munja
Đavòlskîm plamnim grobovima sličan.
U onoj praski činjaše se meni,
Da djecu mrtvu za čadòrom čujem,
Gdje nemila ih vriska stoji sviju.
Naprezao sam srce tada i sluh
Promišljajući tužan, kako li je
U grobu djeci mojoj u toj noći!

Na jednoć — — Za što j' tako smrt podmúkla,
I tako tiho uđe mi u čàdor?!
Za gròmom grom je udar'o, — na jednoć
U kolijevci zaplače dijete,
Do duše tiho, ali strašno za nas,
Jer obadvoje — mati i ja — skupa
Ka crvku našem jadnom potrčimo;
Veòma tihan plač je njegov bio,
Al' tako glasan činio se nama
I tako tužan, raskidan i tako
Iz grudi iz dna najdubljega uzet,
I tako bješe pametan — — i proklet!!
I majka i ja trkasmo bez nade
I bëz pamêti k'o da grom nas šinu!

Ah në prevarî ta nas slutnja crna!
Dijete umre kao i braća mu
I sestre, k njima otide počivat
Ah zadnje moje i nâjdražê čedo,
Kad crna smrt ga nemilice ote!
Ni vratit već se ne će nit mi rasti,
Već ugledat ga kuća ne će moja,
U nëpovrât mi ode, — jaoh zdvajam!!

Već druga noć je, zvjedana je, a ja
I mati bjesmo u čadoru, mrtvo
Na stolu leži pred nama dijete,
Ukočilo se, vidjet ga je strašno.
Mrtvaca toga gledajući mišljah:
Polovina mi nestala bi jada
Iz mojeg srca, kad bismo se tako
Ukočit mogli i mi do vijeka.
Odnèsli njega u crkvicu Šeha
Stražari nisu, nit ga ja odnèsoh,
Već majka sama ȍdnese dijete,
Gdje otvoraju mrtvačka se vrata.

Sa ženom ostah sam tad u čadòru.
A sada čujder: mjesto da bi tuga
Sjedinila nas iza ljutih rana,
A ona stane trovati nam srca,
Da samo Bog bi očistit ih mog'o.
Na mržnju nalik žalost naša bješe,
Golèma, crna stane med nas ona,
Te ostadosmo razdvojeni, sami
Ne govoreći jedno s drugim ništa.
Pa kakav i bit razgovor je mog'o
Među nâs dvoje u čadoru pustom,
Med ocem, majkom pokopane djece?
Granjivalo je, a i zalazilo
Crvèno sunce svaki dan i žeglo,
Na vatrenu je zublju nalik bilo.
Veòma tiho u čadòru našem
Bez djece bješe; u nj po mjesečini
Zalutao bi katkad miš, a drugi
U njemu glas se ni šušt čuo nije.
Četr'est dana dočekasmo tako.
Lazàretskî nam tad ljekari dođu
Dubòko motreć tužna lica naša,
I vidjeh, kako svi se čude, gdje se
Posàgnuh malo i već posijedjeh,
A žena moja od nespanja, brige
K'o jantar bješe il' k'o vosak žuta;

Na glavi kosa bješe joj sijèda,
Na licu cȓvên strašna k'o od cigle,
A oči pune bl'ješnjaka k'o sužnju,
Iz tamnice ga na sunce kad puste.
Po zglobovima da se udarimo,
Kud najpre kuga hvata, ljekar reče, —
Zdrav nađoh ja se! Dal' mi vjerujete?
Cjeliv'o ja sam djece sva tjelesa,
Pa zdrav izíđoh iz te karantene!
A žena nì pô tòliko ne dírnu,
Pa kad se udri u prsi, pobl'jedi,
Zaječi te se zanjiše i padne.
Tad na ruke je uzmem i odnesem
U čador, tu je položim i padnem
K'o mrtav do nje, a kad probudim se,
Četr'est novih osvane mi dana.

Na umoru mi žena prizna. kako
Iz groba čeda najmlađega htjede
Spoménak uzet: cvjetić il' kamíčak
Il' s glavice mu vlasak koji zlatni.
I ona uze sličicu gle ovu
Iz ruku čedu mrtvom za spomenak
I zlatne ove (još i danas svete)
Sa glavice mu vlasi uze, — jer je
Tolìkô snage imala još jadna:
O ponoći je iskopala čedo
I našla ga je još neràstočeno.
Poljubila ga koraljna u usta
I pokrila ga pokrovom je opet.
Al' ukradeni taj spomenak, cjeliv
Na zemlji kivnoj Šehovoj je stade
Života, i ja ostadoh bez žene.

Pješčànê grudi otvore se opet,
Da majku u njih mrtvijeh zakòpâm.
U platneni se za tim zaklon vratim
I sakrijem se kao avet noćna;
Nit sunca vidjeh ja tad na nebesih

Nit ljudi mene pustinji u ovoj;
I postarah se tad i podijètih.
Ni živog stvora ne bješe do mène,
Pred očima mi samo bjehu bl'jeda
I strašna lica, što mi smrt ih ote;
Neprestano su sa mnom u čadoru
Mrtvaci moji bili ob dan b'jeli
I ob noć crnu, s tijem društvom grobnim
Govorio sam, a i ono sa mnom.
Sinóvâ mojih, kćeri mojih dragih
Razbírao sam glase tada dobro.
Hijene vriskom svojom su po noći
Iz smetenijeh budile me sana,
Te sluš'o blijed tê mrtvòždere sam,
Nad grobovima kako gladni viju.
K'o smrzla zmija napokon ne ćutjeh
Već boli nit što pamćah nit se varah;
K'o kamen bijah tvrd i hladan, — dani
I nedjelje mi prolažahu tako.
Jedàn pût glednem — o moj brižni Bože, —
Zaviri netko u moj čador tiho;
Al' nije bilo lice to čovjèčjê,
Već glava starog dromedara moga;
A tako tužno pogleda živinče,
Da rasplakah se glasno k'o dijete.

Četr'est tako tužnih mine dana,
Tad ljudi dođu, da oslobode me.
Slobode l' gorke, odlaska li gorkog!
Čadòru tamnom privikoh se veće;
Sa žalošću ću, s bolom i sa grozom
Odmatat uže i vaditi kolje,
Što s djecom svojom — smiluj mi se Bože! —
Zabadao sam u pijesak ovaj.
Pomozi ti mi, jer ja nikog nemam!
A tužni možda šum će ovog platna
Pripòvjedit ti više o mom jadu,
Ta ono sve je i vidjelo i zna.
Dal' nije ono kao slike mûkâ?

De gledaj, takni! ti se ne boj kuge
Ni smrti ne boj, koje dodir blijed — —
Al' sin moj n'jesi, sinko, ti, nijesi . . .
Al' bježi, bježi! znam ja, platno ovo
Da strašno mora drugima se činit.
Ah ljuta smrt je òd kugê! Prepòznat
Ni braće tvoje najprije ti ne da,
A onda pali, ognjem prsi žeže.
Ah tako mojih osmero premínu,
A ja ih gledah ì gledajûć tri se
Zadržah ovdje mjeseca cijela.
Sad devet na put deva mi je spremno,
Al' osam na njih praznih je samárâ;
Ne òsta meni osim Boga ništa;
Ovùda put je, tamo mi je groblje!

Preveo *T. Maretić.*

III. DIO.

R U S I.

I.

Prijegled ruske književnosti.

Među književnostima velikih evropskih naroda počela se ruska najkasnije dizati. No do danas se je tako digla, da joj se i zapadni svijet divi, proučava je i za njom se povodi. To osobito vrijedi za ruski roman.

U starijoj ruskoj književnosti (do početka XVIII. vijeka), pa ni u novijoj do Puškina nema gotovo ništa osobito. U to se vrijeme književnost ruska posve ili gotovo posve povodila za tuđim književnostima: u najstarije vrijeme za crkvenom južnom (bugarskom i srpskom) slovenskom i grčkom (do XIV. vijeka), kasnije za zapadnom sholastičkom (preko Poljske, u XVII. vijeku), a najposlije za lažnim klasicizmom francuskim (u XVIII. jeku) i romanticizmom njemačkim i engleskim (u XIX. vijeku).

Što se novija ruska književnost XIX. vijeka tako digla, toliko i lijepih i dubokoumnih djela stvorila, tomu je uzrok prirodna plemenitost i darovitost ruska, i to, što su ruski pisci potaknuti zapadnom prosvjetom počeli osobite, tužne prilike ruskoga naroda porediti s čovječnim i slobodnim prilikama i ideama zapadno-evropskim i iz besprimjerne ljubavi k svomu narodu nastojati, da se narodu olakša život i da se prosvijetli. Za to su ruski pisci crtali tjelesni i duhovni život seljakâ i inteligencije, da pokažu u jednu ruku nevolju i dušu narodnu, a u drugu ili mahne i zablude ili plemenito nastojanje inteligencije. Tako je književnost napredovala uporedo s društvom. Čitava ruska književnost ovoga vremena crta žive ljude i život, pa za to i jest živa i snažna kao život, a prodahnuta ili toplom ljubavlju za narod ili bolnim prijekorom za inteligenciju.

Ruski se jezik dijeli u ova tri glavna narječja: *velikorusko* (moskovsko), *malorusko* ukrajinsko, jugozapadno) i *bjelorusko* (sjeverozapadno). Stara je književnost pisana jezikom starim (crkvenim) slovenskim, u koji su se uvlačile riječi i oblici sad ovoga, sad onoga narječja. Istom se od Petra Velikoga počelo pisati jezikom narodnim (narječjem moskovskim), no ipak je zadržan pravopis, neke glasovne osobine i riječi staroga crkvenog jezika. Od narječjâ se upotrebljavalo u književnosti u novije vrijeme malorusko, a i sada ga upotrebljavaju austrijski Malorusi (Rusini, Ruteni).

Usmena ili prostonarodna književnost.

Kako je u svih naroda, koji su naglo primili tuđu prosvjetu, velika razlika među prostim i obrazovanim dijelom naroda (čega nije bilo n. pr. u Grkâ), tako je to i u Rusâ. Neobrazovani narod živi duhovno od onoga, što se vijekove i vijekove stvaralo i slagalo u njegovoj duši. Budući da se sve, što se širi usmenom predajom, s vremenom mijenja i kojekako pobrkava, pa budući da jedan narod prima od drugoga priče i pripovijetke, kojim ne zna pravoga smisla, a koješta prodire u narod i iz umjetne književnosti, tako se sve to napokon tako smiješa, da je i naučnjacima teško, a često i nemoguće naći izvor i smisao svemu onomu, što zovemo narodnom ili usmenom književnošću. Ali opet ima u toj književnosti dosta nesumnjive ljepote, dubokoga i nježnog čuvstva. Iz nje vidimo, što narod drži za dobro, a što za zlo, u čemu stoje njegove radosti i boli. Sve to vrijedi i za rusku književnost.

I. *Priče i pripovijetke.* O čemu pričaju ruske narodne priče, to je lijepo kazao Puškin: „Uz *lukomorje* ima zelen dub, a na njemu zlatan lanac, po kojem dan i noć skače mudra mačka slažući pjesme i pričajući. Tamo bludi *lêšij* (šumski duh), tamo *rusalka* sjedi na granju; tamo se vide tragovi neviđene zvjeradi; tamo je kućica na kokošjim nogama; tamo iz valova izlazi u zoru trideset prekrasnih vitezova sa svojim morskim starješinom; tamo je u tamnici carevna, tamo je *Baba-Jaga*, tamo gine nad zlatom *car Koščej*, tamo je ruski duh, tamo ćutiš dah Rusije!“

Što je i gdje je *lukomorje*, kakvo je to strašilo *Baba-Jaga*, kakav je to *car Koščej*. i t. d., tko to zna? Toliko se poređenjem našlo, da se jednaki ili slični predmeti nalaze često u vrlo različnih naroda, a iz toga se zaključuje, da te priče i pripovijetke imaju zajednički izvor, a taj je izvor nađen u Indiji, u zemlji, gdje ima svakakvih pripovijedaka među narodom, koliko nigdje na svijetu.

II. U tijesnoj su svezi sa životom bile *obredne pjesme i popijevke* (koleda, kupalo, jarilo), no danas im je teško naći smisao. Pouzdano je, da su one trag neznabožačkih obreda.

III. Pravi se narodni život i mišljenje vidi (ako odbijemo hiperbole i idealiziranje) u *junačkim pjesmama*, koje Rusi zovu *byline* (t. j. što je *bilo*). No i to vrijedi samo za pjesme o mlađim junacima.

Stariji su ruski junaci (bogatyri: Svetogor, Mikula, Volga) pravi divovi, titani: Svetogor jednoć uhvati jednom rukom nebo, drugom zemlju, pa ih primače! Različno se misli, kako je narod stvorio te junake. Neki misle, da je sve to tuđe, — indijsko; a da je štošta nastalo pod utjecajem grčkim i biblijskim, to se ne da nijekati. Mnogo bliži životu nijesu ni junaci *Suhan*, *Volga*, *Dunaj* i *Don*. Kad ovi na mejdanu pogibaju, nastaju od njihove krvi rijeke.

Mlađi junaci: *Ilija Muromec*, *Dobrynja Nikityć*, *Aljoša* (Aleksandar) *Popović* i dr. dvore i brane kneza Vladimira (vladao god. 980—1015). Oni se biju s Tatarima (i ako u ovo vrijeme još nije bilo Tatara, no narod na to ne pazi), i basurmanima (musulmanima) i s tuđim junacima, kakav je *Solovej* (Slavuj) razbojnik.

Većina se ovih pjesama ne čita ugodno, i to prvo za to, što stih nije gladak, a drugo, što u njima ima mnogo čudnovata nesmisla. Tako se mnogo spominje nekakav kamen „*alatyr*“, ispod kojega teku rijeke po svem svijetu ili silno more; Solovej razbojnik sjedi u gnijezdu na drvetu i strašno urliče i t. d. To dolazi otud, što je neuki narod smiješao sve, što je od ikuda čuo, pa nemajući druge hrane za duh takvom se zbrkom zabavljao u svome neznanju. Tako se misli, da je „alatyr“ spomen na kopanje jantara u istočnome moru. No i one pjesme, u kojima nema toga, zaostaju i po obliku i po sadržaju za boljima hrvatskim i srpskim narodnim pjesmama.

U pjesmama o novgorodskom *trgovcu Sadku (Sadko kupĕc*, drži se, da je istorijsko lice) sačuvan je spomen na trgovanje novgorodske trgovačke republike po Volgi i Ilmenskom jezeru. Tu se priča o mramornoj palači pod vodom, u kojoj živi *morski car*, kojemu trgovci moraju danak plaćati.

Kao u nas, tako ima i u Rusa narodnih pjesama o istoričkim događajima i ličnostima: o bojevima s Tatarima, o caru Ivanu Groznom, o lažnom Dimitriju, Petru Velikom i t. d.

Pismena ili umjetna književnost.

Prvo doba (od X.—XVI. vijeka).

U prvo je doba književnost pod utjecajem istočnim. Do XIII. joj je vijeka središte u južnoj Rusiji, a od XIV. do XVI. u Moskvi.

*

I. Prijevodna i kompilatorna književnost. Crkvena je književnost ovoga doba pod jakim utjecajem vizantijskim i jugoslavenskim. Prvi su književnici bili pridošlice, svećenici Grci i Bugari. Pisalo se nije ništa novo, već se prevodilo iz grčkoga jezika ili prepisivalo iz staroga slovenskoga, a to su bila *jevanđelja* (najstarije *Ostromirovo*, pisano g. 1056—1057), *govori crkvenih otaca* i *legende*.

Uz ove čisto crkvene i vjerske stvari prevodile su se iz grčkoga ili sastavljale po staroslovenskom poučne stvari u *zbornike*, u kojima ima svašta: istorije, filosofije i dr. (*Sveoslavljev zbornik* od g. 1073). Tada je nastala i *paleja* (= starina), kojim se imenom zove apokrifna preradba staroga zavjeta (grčki se „stari zavjet“ veli *palaia* diathēkē, i otud je ime *paleja*), gdje se o bibličkim ličnostima pripovijedaju svakakve priče, kojih crkva ne priznaje. Bilo je i prijevoda ili čitavih hronika vizantijskih hronista ili izvadaka iz njih (hronografi).

Za zabavu su služile preradbe grčkih romana o *Aleksandru Velikom*, *trojanskom ratu* i dr. Mnogo je toga prodrlo i u narodne pjesme i pripovijetke.

II. Počeci samostalne narodne književnosti. Po primjeru vizantijskih teologa borili su se i ruski (*Luka Židjata*, *Kiril turovski*) protiv latinstva (katolicizma) u besjedama, poukama i poslanicama.

Mnogo se već samostalnosti i svijesti mora pomišljati u čovjeka, kad svrne svoju misao na sudbinu svoga naroda. To vidimo kod ruskih kaluđera XI. vijeka, koji su na poznate nam kompilacije vizantijskih hronika nastavljali pričanje o ruskom narodu. Bilješke tih ruskih hronista, koje idu do god. 1110, sabrao je kaluđer *Nestor* u osobitu hroniku ili ljetopis (Nestorova ili pervonačalnaja lêtopis), koja je za staru istoriju rusku od neiskazane cijene.

Iz XI. je vijeka zakonik Jaroslavljev „*Ruska pravda*“, a iz XII. *pouka*, koju je za svoju djecu napisao veliki knez Vladimir (Monomah, god. 1113—1125), a ima i opis *putovanja* (hoždenie) u sv. zemlju.

No najljepši je spomenik ovoga doba „*Slovo o polku Igorevê*“, u kojem je pjesničkom prozom ispričana sudbina Igoreve družine (polk) u vojni protiv Polovaca (god. 1185).

III. Moskovska književnost. Kao na zapadu, pa i u nas (u Bosni), tako su se i u Rusiji pojavljivale kojekakve vjerske sekte, protiv kojih se borio arhiepiskop novgorodski *Genadije*, koji je sastavio prvu potpunu bibliju (štampana u Ostrogu god. 1581). Pa kao na zapadu što imamo iz toga vremena dekrete sabora tridentinskoga, tako ima u Rusiji *Stoglav*, u kojem su (u 100 glava) odluke moskovske sinode (g. 1551) o različnim crkvenim uredbama.

Iz XVI. je vijeka i zbornik pouka za kuću i porodicu: *Domostroj*. To je pravi plod vizantijske formalnosti, žalosni spomenik porodičnoga despotizma.

Kao u pređašnje vrijeme, tako su se i sada pisale hronike i istorijska pričanja (n. pr. o bojevima s Tatarima, o padu Carigrada i t. d.) Početak je prave povijesti „Povijest Ivana Groznoga“ (do god. 1578) od kneza *Andrije Kurbskoga*.

Drugo doba (XVII. vijek).

U ovo doba stoji ruska književnost pod neposrednim ili posrednim utjecajem zapadne evropske kulture.

I. Južno-ruska književnost. Što su u X., pa do konca XIV. vijeka Rusima bili Bugari i Srbi, to su im od XVI. vijeka bili Poljaci. Preko njih je dolazila Rusima zapadna prosvjeta, i to najprije u južne pokrajine, koje su došle pod vlast poljsku (konačno god. 1569). Tu su se osnovale škole (najznatnija u Kijevu) po zapadnim uzorima, tu se učila filosofija (po Aristotelu) i govorništvo (po Ciceronu), i čitali su se klasici.

Budući da su katolički Poljaci nastojali, da pravoslavne Ruse pounijate, razvila se teološka polemika i znatna propovjednička književnost (*Goljatovski* † g. 1688, propovijedi „*Ključ razumênija*“), a javljaju se prvi put sistematična teološka djela (katekizam *Petra Mogile*, „Teološko zrcalo“ *Trankviliona Stavroveckoga*).

Iz toga je vremena *Gizeljeva* „Sinopsis“ (prijegled) ruske povijesti (do Lomonosova jedina štampana knjiga o ruskoj povijesti) i gramatika staroga slovenskoga jezika od *Smotrickoga* (iz god. 1619).

Najznatnija novost, što su je Rusi primili preko Poljaka sa zapada, to je građenje (do zla boga nespretnih) stihova, a osobito glumljenje misterijâ (o „Aleksiju, božjem čovjeku“, o „Josipu“ i t. d.)

Za zabavu su Rusi prevodili različne zapadno-evropske pripovijetke („Gesta Romanorum“, talijanski roman „I reali di Francia“ i dr.).

II. Moskovska književnost XVII. vijeka. Što se na jugu počelo, to se na sjeveru nastavilo, osobito pošto Rusi zadobiše od Poljske južnu Rusiju i Kijevo (god. 1667). Sholastički obrazovani pravoslavni Rusi dolažahu u Moskvu. Tada je uslijed nužnoga uređenja crkvenih knjiga, koje je popravio patrijarh Nikon, nastao u ruskoj crkvi raskol, koji još i danas traje.

S razvitkom teološke književnosti i teoloških prepiraka u tijesnoj su svezi prvi pojavi kritično-naučnih razmatranja o ruskim kulturnim prilikama. No kako to nije niklo iz društvene potrebe, tako je to ostalo nerazumljeno i bez utjecaja: Rusija je bila još u potpunom neznanju. Zapadne je reforme predlagao

Hrvat *Križanić* i Rus *Kotošihin*. Naučanje Križanićevo nije već za to moglo imati uspjeha, što je bio katolički svećenik, i što ga je poslala rimska propaganda. Bio je prognan u Sibiriju. Samo se naslućuje, da su možda njegova djela potakla Petra Velikoga na reforme, budući da su nekoja nađena u carskoj knjižnici. Izdana su (kao i Kotošihinova) tek u novije vrijeme.

Iz južno-ruskih seminara dođoše misterije na moskovski carski dvor. Prvi glumci bijahu Nijemci, a glumilo se: „Rođenje Hristovo“, „Izgubljeni sin“ i t. d.

Iz konca XVII. vijeka imadu tri četiri šaljive pripovijetke, u kojima su strani motivi posve samostalno prema narodnom životu obrađeni. Pisci su im nepoznati. To su počeci narodne novelistike.

Treće doba (XVIII. vijek).

Kako je Rusija od Petra Velikoga (god. 1689—1725) napredovala u znanju svake ruke, kako je bilo, a kako i sada ima protivnikâ zapadne prosvjete, kako je naglo i silovito uvođenje reforma rađalo kojekakvim neprilikama, — to se ne može ovdje pripovijedati. Jasno je, da se i književnost ruska ovoga vremena povodila za zapadnom. U ovo doba stoji ruska književnost pod utjecajem francuskoga pseudoklasicizma, kojemu su na zapadu bili dani odbrojeni. Tek za carice Katarine II. (god. 1762—1796) javlja se u Rusiji književnost, koja bar nekako zaslužuje to ime, a glava joj je i osnivač *Mihajlo Lomonosov*. Budući da su Rusi nesvijesno i slijepo prenosili klasicizam u rusku književnost, za to nije bilo tada još književne kritike, već se ili samo kudilo ili samo hvalilo.

Posve je po pseudoklasičkim pravilima spjevan epos toga vremena: „Rosijada“ od *Heraskova* († god. 1807), koji je pisao i romane, kojima već natpisi („Numa“, „Kadmus“, „Polidor“) kazuju, kakvi su. To su filosofičko-politički romani kao Fenelonov „Telemak“ u francuskoj književnosti.

U ovo su se doba pjevale pjesme pune praznih rijeci i ropskoga laskanja dvoru i velikašima, i to se zvalo *odama*. Pjesničkoga pravoga oduševljenja nije bilo izuzevši satire *Kantemira* († god. 1744) i ode *Lomonosova*, koji je prvi pjevao u glatkim ruskim stihovima († god. 1765.). — Prvi je među dvorskim pjesnicima *Gavro Deržavin* (god. 1743—1816). Na njemu se vidi, kolika je snaga pravoga talenta. I ako je bio službeni pjesnik, i ako je pjevao ponajviše za dvor te slavio odama velikaše i Katarinu II., opet je bio pravi pjesnik, koji se može uvrstiti među najbolje pjesnike ruske, što ih je igda bilo. Njegova je oda „*Bog*“ prevedena malo ne u sve jezike ovoga svijeta.

Najviše se radilo u ovo vrijeme oko drame. To se razumije: drama je bila za zabavu dvoru i velikašima, svijetu, koji je mogao trošiti. Prevodilo se mnogo iz francuskoga i njemač-

koga jezika, a bilo je i izvornih „klasičkih“ tragedija *(Sumarokov*, † god. 1777, *Knjažnin*, † god. 1791) i komedija *(Fon-Vizin*, † god. 1791, *Katarina II.*, † god. 1796), pa i građanskih drama *(Lukin*, † god. 1794).

Građanske drame i prijevodi Lessingovih i Shakespearovih drama od *Nikole Karamzina*, († god. 1826) morale su tek izvojevati pobjedu nad besmislenim „klasičkim“ tragedijama. Zadnji i ujedno najdarovitiji pisac „klasičkih“ drama bio je *Ozerov* († god. 1816), a zadnji ih je teoretički branio *Katenin* († god. 1853).

U sentimentalnim pripovijetkama N. Karamzina („Bêdnaja Liza“ i dr.) vidi se trag romanticizma. Velika književna vrijednost njegove „Povijesti ruske države“ (Исторія государства россійскаго, god. 1816—1818) stoji jedno u tom, što joj je jezik i način pisanja odista klasičan, drugo u tom, što su kasniji pjesnici iz nje uzimali građu za svoja djela.

Svakomu je gotovo djetetu ruskom poznat po svojim basnama *Ivan Krylov* († god. 1844). I ako je mnogima od njegovih basni uzeta glavna misao iz basni tuđih pisaca, opet su ispjevane pravo na narodnu.

Četvrto doba (XIX. vijek).

Do dvadesetih godina XIX. vijeka ima još u književnosti ostataka pseudoklacizma. Protiv njega se borio prvi po vremenu kritik ruski *Polevoj* braneći romanticizam. Kao što pisci u klasičkoj književnosti nemaju smisla za zbiljski život, tako ga nemaju ni u romantičkoj. Piscima je i klasičke i romantičke škole pred očima samo čista umjetnost i zabava. U četrdesetim se godinama pomoli misao, da književnost treba da služi društvu, da pokazuje općene čovječje i narodne psihologičke i životne istine. Ta se književnost zove realistična. Tako se književnost počela miješati u društvene, kulturne i političke prilike. Otud nastaju borbe. Književničke stranke postaju ujedno društvene, pa osnivaju svoje časopise, u kojima se bore za svoje misli. Kritika više nije subjektivna (kako je bila u XVIII. vijeku) ni samo estetička, već je i utilitarna, t. j. ne sudi se samo o ljepoti kojega djela, već i o tom, kakve su u njemu iznesene misli o kojoj društvenoj ili političkoj uredbi. Tako i književnost i književna kritika postaje tendencijozna. Razumije se, da je takva književnost postajala sve manje zavisna o tuđim formama i motivima, budući da je bila svezana sa zbiljskim ruskim životom.

I. Romantička književnost. Općeno se može romanticizam označiti kao čuvstveno maštanje bez smisla za zbiljske potrebe života. No među pojedinim školama i pjesnicima ima velikih razlika, pače protivurječja.

Osobiti je znak romanticizma maštanje za slobodu i prirodu, neko nezadovoljstvo sa svim prisiljenim i umjetnim, za tim

maštanje za sve tajno i čarobno. Za to romantički junaci bježe iz društva i dvorana (Čacki u Gribojedova), i uživaju u divljim gorama (Pečorin u Lermontova), za to romantički književnici crtaju prostonarodni život (na pr. Gogolj u prvim pripovijetkama), obrađuju narodne motive (na pr. Puškin) i pjevaju na narodnu (na pr. Kolcov). Iz ovoga romantičkoga zanimanja za narod razvila se (ali dakako ne iz njega samoga) realistična književnost.

Romanticizam su Rusi našljedovali samo na pô, a bio je u njih kratka vijeka. Prvi je protiv njega ustao (inače loš) kritik *Nadeždin*.

Vasilije Žukovski (god. 1783—1852) učenik je njemačkoga romanticizma, kojega nije pravo i duboko razumio. Mnogo je pravilno i lijepo prevodio (Schillera, Goethea, Byrona i dr.), pa u tome mu je glavna zasluga. Originalne balade („Ljudmila“, po Bürgerovoj „Leonori“ i „Svêtlana“) i pripovijetke pisao je u mlađe dane. Dugo je živio na carskom dvoru kao učitelj prijestolonašljednika, kasnijega cara Aleksandra II. Bio je mistik, u ostalom čovjek čestit i plemenit.

Liberalne su idee prodirale u Rusiju već u XVIII. vijeku, no budući da je većina plemstva slabo marila za umnu prosvjetu, a narod je čamio u neznanju i kmetstvu, državnici su staroga kova lako čuvali stari red.

Prvi se zadio o društvo i konvencionalne njegove laži *Aleksandar Gribojedov* († god. 1829) s komedijom u stihovima „Teško pametnom čovjeku“ (Горе отъ ума, god. 1822). Njegovi su junaci (idealist *Cacki* i dvoranska rđa *Molčalin*) pravi tipovi pa se povraćaju u kasnijoj književnosti.

Budući da se u književnosti počeo sve više ogledati društveni i politički život, stala je državna vlast paziti, tko i što piše. Car Aleksandar I. (god. 1801—1825) bio je, istina, liberalan, i u njegovo je vrijeme društvo slobodnije disalo, pa su se za to širile zapadne slobodne političke i društvene idee; car je dao Poljskoj konstituciju, a za Rusiju ju je snovao. Mislio je i na oslobođenje kmetova. No tajna ga politička društva uplašiše, i on pristade na evropsku reakciju. Tako pritisne rusku državu apsolutizam i policijska vlast. Mnogi su s toga i stradali.

Zadnjih godina carovanja Aleksandra I. i prvih godina Nikole I. radio je na književnom polju *Aleksandar Puškin* (god. 1799—1837). Prve su njegove pjesme lirske. God. 1820. izađe njegova romantična pjesma „Ruslan i Ljudmila“. Poslije ove pjesme otela je mah osobito borba romanticizma s klasicizmom. Epske pjesme: „Kavkaski sužanj“, „Braća razbojnici“, „Cigani“ — spjevane su pod utjecajem Byronove poezije. Glavno je u njima crtanje divljih krajeva (Kavkaza), neograničene slobode i neobuzdanih strasti.

Poslije ovih pjesama pjesnik se pomirio s državnom vlašću, bio je primljen na dvor, smirio se i napisao istoričku dramu

„Boris Godunov“ izučivši Shakespearea i teoriju drame. Karakteri su čisto ruski.

Glavno je djelo Puškinovo roman u stihovima „Evgenij Onjegin“ (pjevan od god. 1823—1831). Onjegin je čovjek puste (blazirane) duše, koji živi bez pravoga cilja, koji se svim titra, jer mu ni do čega nije pravo stalo. Protiv njega stoji plemeniti, idealni mladić Lenski, kojega Onjegin u dvoboju ubije. Biser je u romanu prava ruska duša Tatjana, koja se kao mlada djevojka zaljubi u Onjegina, a on joj ne odvrati ljubavi. Poslije se ona sretno uda, pa onda hoće Onjegin da joj se približi, ali onda ona njega kao vjerna supruga i kao vrlo ugledna dama odbije od sebe.

Mnogobrojne su Puškinove manje lirske pjesme. Pisao je i pripovijetke, od kojih su neke već početak realističnoga smjera. Sve su te pripovijetke lijepe, a najljepša je „Kapetanova kći“ (Капитанская дочка). I roman je „Evg. Onjegin“ realističan.

S ljudima, s kojima se na silu pomirio, živio je Puškin nezadovoljan i mržen, dok mu neprijatelji ne skovaše pletke, koja ga dovede do dvoboja, u kojem zaglavi.

S umjetničke se strane počinje s Puškinovom poezijom u ruskoj književnosti novo doba. On je najveći ruski pjesnik, a pripada i među najveće pjesnike XIX. vijeka u svoj Evropi.

Na krivce Puškinove smrti udari prekrasnom pjesmom mladi pjesnik *Mihajlo Lermontov* (god. 1814—1841). To je pjesnik tuge, ali svoje tuge, a ne svjetske. Uz mnoge prekrasne pjesme stekao je slavu fantastičko-filosofičkom pjesmom „Demon“ i romanom (u prozi) „Junak našega vremena“ (Герой нашего времени), u kojem je ocrtan jedan od onakih ljudi, kakav je Puškinov Onjegin. To su nezadovoljnici, njima je već dogrdjelo fino ljudsko društvo, u kojem je puno dogovornih laži i svakakvih pletaka. Lermontov je stajao pod jakim utjecajem Byronovim. I ako je živio u društvu udaljenom od narodnoga života, ipak je umio pjevati u pravom ruskom duhu.

Na narodnu je i po obliku i po sadržaju pjevao *Aleksa Kolcov* († god. 1842). To je pravi Rus, pun ljubavi k ruskomu seljaku. Pjesme su njegove pravi biser u ruskoj lirici.

II. Realistična književnost. Državna je vlast za Nikole I. (god. 1825—1855) u zatiranju slobodne misli išla tako daleko, da je sve, što dolazi iz evropskoga zapada, proglasila pogubnom revolucijom. Službeni su ljudi držali i Petra Velikoga buntovnikom. Trebalo je sve Petrove reforme uništiti, trebalo se vratiti k narodu, — a to je značilo k neznanju, k pokornosti. Tu je početak različnim ruskim društvenim, kulturnim i političkim strankama, od kojih je svaka svoje mišljenje i u književnosti razlagala i branila.

Oni, koji su pristajali uz reforme Petra Velikoga i nastojali, da se Rusija i dalje uređuje na evropsku, prozvani su

„zapadnicima“. Prótiv zapadne prosvjete stajali su uz službene natražnjačke ljude, koji su se bojali revolucije, također „slavenofili“. Ovi su na romantički način maštali i vjerovali, da je Bog slavenskomu plemenu dao tajnu neku silu i odredio mu sjajnu budućnost, tako da mu ne treba prosvjete od „gnjiloga zapada“. Književnost je ovoga vremena puna raspravljanja i prepiranja o zapadnoj romansko-germanskoj i nekoj osobitoj istočnoj grčko-slavenskoj kulturi, koju su branili slavenofili. Zapadnici ovoga vremena pomno su proučavali suvremenu njemačku filosofiju, pa je za to u njih mnogo idealizma. Oni su udarili osnove naprednjačkomu nastojanju kasnijega vremena, pa ih za to Rusi s poštovanjem spominju, a ovo doba zovu u kratko „vrijeme četrdesetih godina“.

Nikola Gogolj (god. 1809—1852) prvi je počeo crtati pravi narodni život, žive ljude. Istina, i on je u prvim pripovijetkama iz maloruskoga narodnog života romantik, pače ni u glasovitoj komediji „Revizor“ (god. 1836), a ni u „Mrtvim dušama“ (god. 1842) nije imao jasno razvijene tendencije. No kako je bio veliki talenat, ocrtao je vjerno i vješto (osobito u „Revizoru“ i „Mrtvim dušama“) prilike i ljude, a to je bilo dosta, da se vidi, kako su jadni i pokvareni državni upravnici, što rade i kakvi su ljudi u nutrašnjosti Rusije, — u kratko: što je značilo ono „vratiti se k narodu“.

Čega Gogolj ni slutio nije, to je u vjerno ocrtanim prilikama našao i istakao najveći kritik ruski *Visarijon Bjelinski* (god. 1810—1848). Iznajprije je i on branio nesvijesno stvaranje u književnosti i vojevao za čistu umjetnost bez tendencije. No kako je napredovala realistična ruska književnost nezavisno o evropskoj nauci i književnoj kritici, tako je i on osjetio slabe strane svoga naučanja (u kojem se držao njemačkoga filosofa Hegela), pa stade isticati (koliko se smjelo) društveno i političko značenje Gogoljevih djela. Razumije se, da su se protiv takvoga tumačenja digli službeni natražnjaci, pa i slavenofili, koji su Gogolja držali svojim radi nekih lirskih mjesta u „Mrtvim dušama“, gdje Gogolj nekako mistično govori o Rusiji i ruskom narodu. Bjelinski (zapadnik) ga je morao braniti od te hvale i od ruga natražnjakâ. Gogolj se uplaši, odreče se svojih djela i poče sâm protiv njih pisati. U tome mu pomagahu dvorski prijatelji (na pr. Žukovski). Napokon dobije od dvora penziju, ali padaše sve više u bogomoljstvo i misticizam o budućnosti ruskoga naroda i pravoslavlja, dok ne umrije gotovo lud.

Bjelinski, koji je prvi pravo ocijenio rusku književnost XVIII. vijeka i Puškina, ocijenio je i Gogolja i tako dao smjer novoj književnosti. U književnosti — uči Bjelinski — ne treba tražiti samo umjetnost, već književnost treba da služi društvu. No i u takvoj književnosti mora biti umjetnosti, a ona stoji u

tom, da pisac stvara tipove, a ne fotografije. To može samo pjesnik, umjetnik.

Ovim putem, kojim je nesvijesno udario Gogolj, a rasvijetlio ga je Bjelinski, pođe svijesno nekoliko pisaca, i taj se smjer prozva „naturalističkom školom".

Našljednici su Gogoljevi (Turgenjev, Dostojevski, Tolstoj) samo u prvim svojim pripovijetkama bili vjerni tendenciji, koju je u Gogolja nalazio Bjelinski. Istina, i u kasnijim djelima njihovim ima ljubavi za narod, no ta je ljubav u Turgenjeva ponešto umjetna, u Dostojevskoga se vidi neka narodno-mistička, a u Tolstoja filosofičko-vjerska tendencija. U svih velikana ruskoga realističnoga romana (Turgenjev, Gončarov, Pisemski, Dostojevski, Tolstoj) ima gdješto i društveno-političke tendencije protiv liberalaca. Veličina njihova stoji u vjernom crtanju duše čovječje u različnim prilikama zbiljskoga života.

U velikom nizu pripovijedaka i romana crtao je i pratio razvitak obrazovanoga društva ruskoga najglasovitiji ruski pripovjedač *Ivan Turgenjev* (god. 1818–1883). On je iznosio idee, koje su vodile obrazovano rusko društvo od god. 1850—1880. Umio je iznijeti uvijek živu, suvremenu potrebu i pojav, pa bi u njemu ocrtao glavno, tipično, a sve bi to zaogrnuo u umjetnički oblik i milo čuvstvo. Ako i jest malo tendencijozan, ali je njegova tendencija jako prikrita, njemu je nada sve umjetnost.

Prvu je slavu stekao „Lovčevim zapiscima". Записки охотника, god. 1847—1851). Ovo su u ruskoj književnosti prve pripovijetke iz seljačkoga života, u kojima se govori o seljacima kao o ljudima, a ne iznose se njihove prostote gospodi za zabavu. I ako su pisane bez tendencije i oposicionalnoga duha, ipak su ganule cara Aleksandra II., te je ukinuo kmetstvo u svojem carstvu god. 1861 i tim ispunio idealne želje onoga vremena (god. 1850–1860). Ove su želje zbližile protivničke stranke (slavenofile i zapadnike), koje su se prepirale o tom, treba li, da se Rusi drže naroda, ili da se uče od Evrope, a to je prepiranje Turgenjev ocrtao u „Plemićkom gnijezdu" (Дворянское гнѣздо, god. 1858). Kako je u „Rudjinu" (god. 1855) ocrtao idealnoga liberalca 40-ih godina, tako je u romanu „Oci i djeca" (god. 1861) ocrtao praktičnoga liberalca Bazarova, oduševljena za nove zapadne ideje: za prirodne nauke, za zajednički posjed zemljišta (agrarni socijalizam), za slobodu savjesti, ravnopravnost žena i t. d. Bazarov bi htio preko noći pretvoriti Rusiju u zapadnoevropsku kakvu zemlju i istrći je iz svih njenih tradicija i prošlosti. Mladih ljudi njemu sličnih bilo je u 60-im godinama dosta; njihovu prazninu i besplodnost prikazuje Turgenjev u romanima „Dim" (god. 1867) i „Nova zemlja" (Новь, god. 1876).

Još su (osim navedenih i drugih pripovijedaka) vrlo znatne ove: „U predvečerje" (Наканунѣ, god. 1859), gdje je prikazana uzvišena u svojoj ljubavi i svojim patnjama mlada ruska plemkinja Je-

lena: „Proljetne vode“ (Вешнія воды god. 1871), gdje se prikazuje, kako se razbila idealna i prekrasno započeta ljubav poradi slabosti i nestalnosti zaručnika mladoga Sanjina; „Punin i Baburin“ (god. 1874) je prekrasna slika dvojice prijatelja, ljudi iz nižih slojeva, od kojih je jedan ozbiljan i pametan, a drugi od prirode smiješan, ali obojica dobri ljudi. — Turgenjeva u svoj njegovoj mirnoj i uzvišenoj veličini može pravo shvatiti čovjek, koji je i sam kadar motriti ljude, njihov rad i njihove težnje objektivno i sa svih strana, a budući da mladež te sposobnosti, koja se stječe dugotrajnim iskustvom, nema, za to će se naći malo koji mladić ili djevojka, kojima bi se Turgenjev vrlo dopadao. On mladeži obično ne prija, jer u njemu ona ne nalazi onoga, čega obilno nalazi u drugih pisaca, koji su često i prečesto vrlo neznatni kao umjetnici. U Turgenjeva na ime nema efekta, zapleta, nema praznih tirada o poštenju, o patriotizmu, o ljubavi i t. d., u njega nema ljudi ni vrlo dobrih ni vrlo zlih, njegovi su ljudi onakvi, kakvi su ljudi obično u svijetu, t. j. u svakom ima nešto dobra i nešto zla. Turgenjev dakle nije idealist, ali on nije ni onakav naturalist, kakav je n. pr. francuski pripovjedač E. Zola, koji prikazuje ljude sa svim njihovim ludostima i prljavštinama, tako da čitatelj očajava gledajući pred sobom takve slike. Turgenjev je realist u najčišćem i najplemenitijem smislu. Kada se pomisli, da je mnogo teže biti dobar realist umjetnik nego idealist i naturalist (jer se idealist ne drži ništa zbiljskoga života, a naturalist i previše, realist pak umjetnik treba da još poezije nađe u prozi svakidašnjega života), onda se vidi, da se Turgenjev s pravom broji među najveće pisce svega svijeta.

Velik je pisac *Ivan Gončarov* (god. 1814—1891). U „Običnoj pripovijesti“ ocrtao je idealista Adujeva (mladoga): to je Puškinov Lenski, samo što Lenski svršuje nesrećno, a Adujev se pomiri sa svijetom i steče imutak. To je znak vremena: svakakvi se idealisti počeše miriti s društvom i životom. Najznatniji je roman Gončarova „Oblomov“, u kojem je ocrtan u jednu ruku predstavnik ljudi odgojenih u prilikama ruskoga kmetstva, a u drugu općeni čovječji tip lijenosti. To je nekakva slika ruskoga konservatizma. Oblomov nije bez ideala, no prirodna lijenost i društvene prilike ne dadu mu maknuti se, to je novi tip „zališnoga“ čovjeka. Protiv njega stoji prometni Nijemac Štolc. — Roman „Obryv“ (pad) manje je vrijedan od navedena dva djela. Gončarov ne poznaje lirike i patosa. Sam za sebe kaže, da je bio apatičan.

U tome mu je jednak *Aleksa Pisemski* († god. 1881), no s drugih razloga: u njega za to nema patosa, što svuda vidi zvjerstvo i blato, a to je izn o u najpoznatijem svom romanu „Tisuća duša“. — „Uzburkano more“ napisano je protiv „nihilista“. Potpuni je realist, pa se za to njegove pripovijetke iz seljačkoga

života ne mile tako kao pripovijetke Turgenjeva, koji je tešku zbiljnost umio ublažiti toplim čuvstvom.

Slavenofilskoj stranci pripada *Fedor Dostojevski* (god. 1821—1881). Za drugovanje s buntovnicima bijaše prognan u Sibiriju. On je mistički ruski narodnjak i pobožan hrišćanin. To se vidi u njegovim novelama i romanima. U narodu vidi sve dobro. Crta najgore opačine i zločine, strogo ih sudi, ali sve iz ljubavi oprašta. Najglasovitiji mu je roman „Zločin i kazan“ (Преступленіе и наказаніе), u kojem je vještački ocrtao zločinačku dušu. Poslije toga romana stade pisati na brzu ruku tendencijozne romane protiv liberalaca i ruske inteligencije. I danas ima u Rusiji narodnjaka, koji navaljuju na inteligenciju, a u narodu vide sve dobro. Pod konac života pisaše misticizmom i hrišćanskom vjerom zadahnuti roman „*Braća Karamazovi*“. U crtanju harakterâ i duše čovječje pravi je vještak.

U svjetskoj realističnoj književnosti jedini je takmac Dostojevskomu najveći živi realist grof *Lav Tolstoj* (rođen god. 1828). Pune su poezije njegove novele, u kojima pripovijeda život i odgoj svoj sve od djetinjstva („Djetinjstvo i momaštvo“ — Дѣтство и отрочество). U krasnoj noveli „Kozaci“ ocrtao je plod salona, časnika Olenina. To je opet jedan Pečorin. Osobiti je vještak u crtanju vojnika i ratnih zgoda. To je pokazao u najglasovitijem svom golemom romanu „Rat i mir“ (Война и миръ), u kojem su bojevi Napoleonovi s Rusijom na početku XIX. vijeka osnova romanu te se prostrano pripovijedaju, a pored tih događaja teku slike iz života visokoga ruskog plemstva onoga vremena. Jedni se i drugi događaji (oni istorički, a ovi neistorički) prepleću zajedno u skladnu cjelinu, koja je vjerna slika onoga doba. Drugi mu je glasoviti roman „Ana Karenina“, u kojem je pokazao pošljedice lošega bračnoga života. Nitko osim Dostojevskoga nije tako pronikao u dušu čovječju kao Tolstoj. U njega nema mističke zanesenosti za ruski narod, on je od prvoga početka pravi demokrat, koji djelima utvrđuje ljubav svoju k narodu.

Kasnija se djela Tolstojeva („U čem stoji moja vjera“ i dr.) bave oko filosofičko-vjerskih i moralnih pitanja. U tim se djelima vidi (što se pokazalo i kod drugih velikih ljudi novoga vremena), kako čovjek nakon pažljivoga proučavanja i razmišljanja spoznaje ograničenost razuma, pa se od bezvjerja, očajanja, nemira i mržnje vraća k vjerovanju, nadi, miru i ljubavi. I ako se već u prvim njegovim djelima vidi trag kasnijega njegova mišljenja, ipak i strani svijet i Rusi sami žale, što se „veliki pisac zemlje ruske“ (kako je Turgenjev nazvao Tolstoja) dao na propagandističko propovijedanje. On vrlo malo cijeni sve naše današnje znanje i prosvjetu (kojoj se narugao u komediji „Plodovi prosvjete“), te uči, da treba ostaviti gradove i ići u sela, tamo raditi težačke poslove i pomagati svomu bližnjemu. On tako i sam čini, pa ga jedni drže čudakom, a drugi ga slušaju. Mora

se priznati, da je razvoj današnje evropske prosvjete donio čovječanstvu dosta svakakvoga zla, ali je mnogo i mnogo donio i dobra. Da se Tolstoj u svojem propagandističkom radu ograničuje na to, da pokazuje putove, kako bi se istrijebile ili bar umanjile nevolje, što ih je prosvjeta sa sobom donijela, svaki bi misaoni i nepristrani čitatelj njemu to povlađivao, ali kad on zajedno s onim nevoljama i čitavu današnju prosvjetu zabacuje i osuđuje, onda o tom ne možemo drugo reći, nego da je to žalosna zabluda.

Uz velike ove pisce stoji *Nadežda Hvoščinska* († god. 1890), koja je pod imenom *Vsevolod Krestovski* u mnogobrojnim romanima i pripovijetkama crtala osobito porodični život. Nije to onaka pripovjedačica, kakvih po Evropi ima dosta, već se ona može porediti s francuskom spisateljicom George Sandom.

Poslije ovih velikana realističnoga smjera nije se još javio njima ravan pripovjedački talenat. *Lêskov* († god. 1895) je najprije pisao tendencijozne romane protiv liberala („Nije kuda“), no kasnije se smirio i dao na pisanje romana s moralnom tendencijom. Neki su prekrasni („Gora“ i dr.).

Lijepih je stvari napisao *Vladimir Korolenko*. Psihologička mu je studija „Slijepi muzikant“. Njegovo je srce na strani slabih i ugnjetenih, u njega ima simpatije, no nema tendencije. Osobito mu je milo nutarnje crtanje čovjeka. On je po svojim godinama pisac mlađe generacije. Od tih pripovjedača mlađe generacije ni jedan još nije dostigao velikih onih naprijed navedenih pisaca, ali su i od tih mlađih neki lijepa talenta, kao n. pr. *Barancevič*, *Ščeglov*, *Garšin* (umr'o, t. j. sam se ubio u cvijetu mladosti g. 1888), *Potapenko*, *Mamin* (Sibirjak) i *Nemirović-Dančenko*. Svi su ti pisci napisali dobrih pripovijedaka.

Našlo se pisaca, koji su tvrdo stajali na braniku i u radu za ideje četrdesetih godinà. Njihov je rad najživlji na koncu pedesetih i u šezdesetim godinama. Poslije krimskoga rata (god. 1853—1856) pokazalo se očito, kako stari red ne vrijedi, kako su suci i upravnici nepravedni i podmitljivi. Trebalo je nastojati, da se na novo uredi sudstvo i uprava tako, da bi se i u javnosti znalo, kako se radi i upravlja, no prije svega je trebalo osloboditi seljake iz kmetstva. Za tim su išli svi naprednjaci i prijatelji naroda. Među zapadnicima i slavenofilima nestaje razlike: svi složno rade, da se narod oslobodi. Na mjesto jednih i drugih dođoše ljudi, koji se ne prepiru, vrijedi li što zapadna prosvjeta, već uzimaju dobro odasvuda, gdje ga nalaze. No novo se moglo uređivati tek onda, kad se znalo, gdje je zlo i nered, a to je (uz novine) pokazivala i književnost. Glavni su borci u ovoj stvari novinar i beletrist Hercen, satirik Saltykov, kritici i publicisti (novinari) Černyševski i Dobroljubov i pjesnik Nekrasov. Ovo su uzori i učitelji današnjemu naraštaju, koji je živo ovo doba borbe i rada prozvao „šezdesetim godinama“.

Već se ovim ljudima davalo ime „narodnici“. Kasnije se pojavi čitavo kolo pisaca i publicista pod tim imenom kao neki novi smjer. No ovi se „narodnici“ ne razlikuju ni u svom naučanju, ni u radu od općenoga naprednjačkoga smjera šezdesetih godina. Ima ipak mala razlika u tom, što se neki „narodnici“ boje zapadne prosvjete i poprijeko gledaju inteligenciju. No ni ovi se ne smiju zamijeniti s „tolstojevcima“, koji ne mare za prosvjetu, mrze na inteligenciju pa idu u selo, da se poseljače.

Aleksandar Hercen († god. 1870) prijatelj Bjelinskoga, zaslužniji je kao borac za slobodu nego kao beletrist. U svojim je novinama *„Zvono“* (Колоколъ, u Londonu i Genfu) pokazao sve ništavilo staroga sistema tako, da se više nije mogao držati. Seljaci su oslobođeni, a štampi je dana dosta velika sloboda. Kad je pak Hercen u svojim novinama stao braniti socijalizam, nije više nitko za nj mario. On je jedan od prvih svjetskih publicista novoga vremena. Počeo je pisati u 40. godinama. Najznatniji mu je roman: „Tko je kriv“, u kojem crta opet jednoga „zališnoga“ čovjeka, koji mudruje i razmišlja, a ne zna, što da počne, i tako ruši porodični svoj život, a krive su spoljašnje prilike.

Putem Gogoljeve satire pođe *Mihajlo Saltikov* (pseudonim *N. Ščedrin*, god. 1826—1889), samo je on u otkrivanju društvenoga stanja žešći. U „Gubernijskim crticama“ ocrtao je on surove upravnike, koji narod gule, i kažnjenike, koji sami ne znaju, kako su i za što dopali robije. U „Satirama u prozi“ i u „Nevinim pripovijetkama“ pokazao je, kako društvo nije bilo pripravljeno na reforme, pa na jedan put hoće sve da bude napredno i liberalno. U „Znacima vremena“ i u „Pismima iz provincije“ šiba protivnike oslobođenja, koji drže, da je sve to djelo buntovnikâ. U drugim svojim satirama ocrtao je mnogobrojne tipove ruskih činovnika i ruskoga društva.

Prijelazno je doba poslije reforama ocrtao u mnogobrojnim romanima i pripovijetkama *A. Šeller* (pseudonim *Mihajlov*, rođ. god. 1838). Iz njih vidimo, kako su ljudi, kad su „stara gnijezda“ (tako se zove jedan njegov roman) — t. j. stari red — bila razorena, gradili nova.

Cijela četa spomenutih „narodnika“ počela je osobito poslije oslobođenja kmetova s ljubavlju izučavati ekonomske, kulturne i moralne prilike naroda. Kako su slavenofili (n. pr. Dostojevski) vidjeli u narodu samo sve dobro, neki su „narodnici“ kao oposicija isticali u svojim djelima hotimice zloće narodne, da pokažu, kako narodu treba pomoći i prosvjete: tu se vidi stara razlika među zapadnicima i slavenofilima. No i „narodnici“ su neki idealizirali narod (n. pr. izvrsni pisac *Nik. Karonin*, † god. 1892), ali ga nijesu falsificirali.

Najznatnija su tri „narodnička“ pisca: *Fedor Rešetnikov* († god. 1871), *Glêb Uspenski* (rođ. god. 1840) i *Nik. Zlatovratski*

(rođ. god. 1845). Prvi je otkrio pravoga, živog, ruskog „mužika“, dok su ga drugi crtali (kašto i Turgenjev) nekako iz daljine i ne hoteći s njim imati ništa zajedničko. Drugi tuži s narodom, no koliko ga jako ljubi, toliko ga ne štedi, gdje ga treba pokuditi. Treći je pravi „mužik“ i mužički odvjetnik: mužik mu je sve, inteligencija ništa. Neka nitko ne misli, da su djela ovih narodnika na pr. „Vlast zemlje“ Uspenskoga, „Ustoji“ (stupovi) Zlatovratskoga dosadne etnografske rasprave. Ovo su umjetnici, a najveći je od njih Uspenski.

Budući da je književnost dugo i jako bila tendencijozna, stalo se za to na nju vikati: ostavite već jednom tendenciju, crtajte samo, nabrajajte, a čitatelj neka sudi. To je novi, francuski način pisanja, a zovu ga „eksperimentalni“. Tako piše, ili bolje, tako fotografira ruski pisac *Boborykin*, ponešto *Albov*, a i gdjekoji mlađi *(Djedlov)*. Boborykin se pustio i u tendenciju u romanima „Vasilije Terkin“ i „Prijelom“ (Перевалъ).

Kako je dosadila vječna tendencija u književnosti, tako su nekima dosadni i dugi romani. Našlo se pisaca, koji hoće i tu pomoći, pa pišu sitne crtice, kašto u samim prostim rečenicama. Takvo je pisanje znak slaba talenta i propadanja književnosti. Otuda takvim piscima ime *dekadenti*. Ima i pjesnika, koji tako bacaju samo pojedine riječi i rečenice, a ostali smisao neka traži čitatelj: množina točaka, kojih su puna takva „djela“, imaju zamjenjivati misli. U Francuskoj ih prozvaše „simbolistima“. Tako piše među ostalima *Antonije Čehov*. Neke mu crtice vrijede, na pr. „U sumraku“ (Въ сумеркахъ). Latio se u ostalom i većih romana („Žena“).

Lirska poezija poslije Lermontova.

Ni u jednoj evropskoj književnosti nema u novije vrijeme pjesničkih velikana. Tako je i u ruskoj. Tomu ima više uzroka, a glavni je taj, što je književnost postala tendencijozna, a tendencija se lakše i zgodnije širi prozom. Uza to ima u toj prozi vrlo poetičnih strana, pa to nekako naknađava pjesme.

Kad su za uvijek zamuknuli Puškin i Lermontov, naslijedio ih je u prozi Gogolj, a za prve pjesnike iza njih *(Benediktova*, slavenofile *Jazykova*, *Homjakova* i neke druge kasnije) slabo je tko mario. U početku 40-ih godina pojaviše se dva nešto znatnija pjesnika: Majkov i Polonski.

Apolon Majkov (rođ. g. 1821) u prvim svojim pjesmama zastupa t. zv. čistu umjetnost bez tendencije; klasična umjetnost, grčki bogovi, ljepota prirode, — to su izvori njegova oduševljenja. To je nekakav pseudoklasik. Prve je ove pjesme ocijenio već Bjelinski, ove i vrijede. Kasnije je od pseudoklasika postao pseudopatrijot slaveći u praznim tendencijoznim frazama natražnjačku gospodu.

Mnogo se manje klanjao lažnome patrijotizmu *Jakov Polonski* (rođ. 1820). Taj je pače znao zapjevati na motive „šezdesetih“ godina o „prokletim pitanjima“, o narodnoj bijedi i nesreći. S početka je ponavljao motive Lermontova. Veće mu stvari ne idu za rukom. Mirnoća duha, tiha tuga ili tiha radost, mirno naslađivanje prirodom, slutnje sreće ili spominjanje o njoj, — to su izvori, iz kojih teče oduševljenje u najboljim pjesmama njegovim. Spoljašnji oblik njegovih pjesama nije uvijek savršen.

Mnogo je pjevao *Afanasij Fet* (pravo ime Šenšin, † god. 1892). Bio je veliki natražnjak, a kao pjesnik, dakako, branitelj čiste umjetnosti. Ljepše su njegove pjesme ipak pravo biserje u ruskoj književnosti.

Pravi našljednik 40-ih godina, hrabri borac za ideje šezdesetih godina bješe *Nikola Nekrasov* (god. 1822—1877), treći veliki pjesnik pored Puškina i Lermontova. Što je u svoje vrijeme bio Saltykov u prozi, to je Nekrasov bio u pjesmi. Klasičkim bogovima, romantičkom i mističkom maštanju nema u njega traga. To je čovjek svoga vremena, borac za slobodu, pjesnik narodne nesreće i stradanja. Uz liriku ima u njega i satire, a u iskrenoj sućuti za narodne nevolje vidi se i trag ličnoga bola i nezadovoljstva samim sobom. „Ja sebe (pjeva on u jednoj pjesmi) duboko prezirem, što ima u mene i silne i divlje jarosti, a kad dođe do čina, ruka mi zamire“. Jednako pjeva u pjesmi „Pjesnik i građanin“: „Kunem se, ja sam pošteno mrzio i pošteno ljubio! Pak? Morao sam ili skrstiti ruke, ili platiti glavom . . . Gorke te istine ne skrivam . . .“ K pjesniku se prikrada vila i šapće mu plamene riječi, „no na jedan put zveknu lanci, i ona se sakrije. Nijesam se ja nje posve klonio, no kako sam se je bojao! kako sam se bojao!“ Pak dalje: „Borba mi nije dala, da budem pjesnik, a pjesme mi nijesu dale, da budem borac. Tko život svoj daje posve za brata-čovjeka, služeći velikim ciljevima vijeka, samo taj će sebe nadživjeti“. On je pravi pjesnik, a slavi je pjesama njegovih željeni konac ondje, gdje je konac čovječjemu bolu i zlu.

Drugi je borac 60-ih godina pjesnik *Aleksa Pleščejev* (rođ. god. 1825), pun vjere u ljude i ljepšu budućnost. „Do kraja ne ću — pjeva — izgubiti vjere, da će svjetlo ljubavi i istine osvijetliti naš svijet“. Dakako, on se prevario. Otud gorka ironija protiv onih, koji se po zahtjevima „životne mudrosti“ sa svačim, pa i sami sa sobom cjenjkaju. Tuga je njegova slična kašto Heineovoj. Pjevao je izvrsne pjesme za djecu. Spoljašnji je oblik njegovih pjesama kašto slab.

Mlađi su ruski pjesnici ponajviše pesimisti i melanholici, u gdjekojih ima uza to kašto i oduševljenja za rad i borbu sa zlom *(Nadson, Veličko)*, ili za ljepotu i poeziju *(Minski, Andrejevski, Fofanov. Merežkovski)*. Uzroci su pesimizmu jasni: množina pokušaja nije uspjela, mnoge se nade nijesu ispunile, pa

borci polažu oružje skrstivši ruke. Jedni bježe od svijeta, drugi se podaju časovitim užicima njegovim. Politikom se — kažu takvi — bave varalice i prevareni, a umjetnost je samo za odabranike, ne za svjetinu. No ipak ih ima, koji se ne pokoravaju dobrovoljno sudbini, koji ne će da se predadu.

Drama poslije Gogolja.

Gribojedova je i Gogolja naslijedio u pisanju drama *Aleksandar Ostrovski* (umr'o g. 1886). U mnogobrojnim komedijama izvodi Ostrovski pred gledaoca tipove ruskih građana-trgovaca. To su ljudi staroga kova, strogi oci i muževi, koji ne će da znadu ni za što novo, ni za kakvu civilizaciju. Gdjekoji hoće da se pogospodi, no u svemu se vidi njegova prostota. Potresna je tragika života, što nastaje od kućnoga despotizma ovih ljudi. Ostrovski je u šezdesetim godinama složno radio sa satirama Saltykova. Lica su njegovih komedija pravi tipovi. — Od starijih dramatika ima dobrih drama i komedija od poznatoga *Pisemskoga* i od *Alekse Potjehina*.

Historičke je drame (u stihovima) pisao grof *Aleksa Tolstoj*, koji je napisao lijepu trilogiju iz vremena cara Ivana Groznoga, a u „*Don Juanu*“ od poznate priče o tom nevaljalom čovjeku stvorio neku felu Goetheova „Fausta“. (Mimogred spominjemo, da je od toga Alekse Tolstoja i krasan istorički roman „Knez Serebrjani“ iz vremena Ivana Groznoga; on je ostavio i mnogo lirskih pjesama i duhovitu satiru „San državnoga savjetnika Popova“ u stihovima. Umr'o je god. 1875).

Iz staroga su klasičkoga života dvije drame poznatoga pjesnika Majkova „Tri smrti“ i „Dva svijeta“ (kršćanski i neznabožački).

Kod drama novijih ruskih dramatika (kojih ima dosta) teško je govoriti o njihovoj književnoj vrijednosti, budući da se u Rusiji gleda poglavito na to, da drama uspije na pozorištu, a za to se mora koješta upotrebiti, što je na štetu idei i književnoj ljepoti. Uza to zavisi uspjeh na pozorištu i o vještini glumaca. U većini se tih drama iznosi društveni život, pa se ponajviše kušaju riješiti bračna pitanja kao razvjenčavanje, odgoj djece i dr.

Napisao Dr. *A. Radić*.

II.

Ogledi iz ruskih pisaca.

Nikola Vasiljević Gogolj.

Mrtve duše.

U originalu ima ovo djelo upravo natpis: „Pohoždenija Čičikova ili mertvyja duši“ t. j. Zgode i nezgode Čičikova ili mrtve duše. Pisac pripovijeda o Pavlu Ivanoviću Čičikovu, koji je prepreden varalica, ali siromah, te finim i lukavim prijevarama i lažima gleda, kako će obogatiti. U tu svrhu kupuje „mrtve duše“, t. j. ide od vlastelina do vlastelina i moli ih, da na njegovo ime prenesu one kmetove („kmet“ se u ruskom jeziku veli „duša“, t. j. na prosto čovjek, kako i mi velimo na pr. u tom selu ima 500 duša mjesto: 500 ljudi), koji su iza pošljednje službene revisije umrli te se do buduće revisije broje, kao da su živi, i vlastela plaćaju za njih jednako porezu. Čičikov hoće tim načinom da dobije koju stotinu „duša“, t. j. kmetova, da bi i u državne vlasti i u drugih ljudi stekao kredit, kad vide, kako je on imućan čovjek, dok ima toliko kmetova. Ali kolikogod vješto i glatko Čičikov izvodi ovu svoju varanciju, opet mu se brzo pohvataju krajevi, i on iz onoga kraja bježi daleko u drugi, da se ukloni neugodnim pošljedicama. I s tim se svršuje prvi dio „Mrtvih duša“. — U drugom dijelu Čičikov opet — ali u drugom kraju Rusije — ide od vlastelina do vlastelina te ne samo kupuje mrtve duše, već izvodi i druge prijevare i nedjela te dopadne napokon tamnice, iz koje se jedva oslobodi. Što je dalje s njim bilo, to ne doznajemo, jer ovo Gogoljevo djelo nije dovršeno.

Kolikogod je pisac valjano prikazao glatkoga varalicu Čičikova i njegove doživljaje, opet glavna vrijednost „Mrtvih duša“ ne stoji u tome, već u divnoj i nedostižnoj vještini, s kojom je Gogolj prikazao onu vlastelu, kojoj Čičikov dolazi; jedan je u općenju vrlo ljubežljiv i sladak, sam med i šećer, drugi je lažac, bezobraznik i drznik, treći je užasan cjepidlačar i birokrat, četvrti je vrlo uman i praktičan ekonom i t. d. Realnost, originalnost i istinitost tih karaktera osvaja čitatelja tako, da mu se duboko u pamet usijecaju te ih ne će lako zaboraviti. — Ovdje se daje u prijevodu V. i VI. glava prve knjige. U V. glavi stoji pred nama u potpunoj plastičnosti vlastelin Sobakević, čovjek zdepast, koji ni o kom na svijetu dobro ne govori niti ikoga ljubi, pravi „medvjed“, ali pored toga čovjek dosta uman; u VI. glavi prikazan je majstorski stari tvrdica Pljuškin; takvoga tvrdice u svoj njegovoj odurnosti i ludosti nije jamačno u svoj svjetskoj književnosti nitko prikazao. — Genijalnost i originalnost N. V. Gogolja može se razabrati i iz ove dvije glave; ali za pravu i potpunu ocjenu Gogolja treba dakako pročitati čitavo djelo.

T. M.

---

*

V.

. . . . . .

. . . . . .

(Vozeći se Čičikov od Nozdreva k Sobakeviću ugleda napokon selo njegovo te) vidi, da je dosta veliko; dvije šume, brezova i borova, stajahu mu jedna s lijeve, druga s desne strane kao dva krila, — jedno tamnije, drugo svjetlije; među njima se vidjela drvena kuća s mezaninom, s crvenim krovom i tamnosivim, ili bolje, divljim zidovima, — kuća, kao one što su, što ih u nas grade za vojničke i njemačke naseljenike. Moglo se opaziti, da se kod njezine gradnje graditelj neprestano borio s ukusom gospodarevim. Graditelj je bio pedant, pa je htio simetrije, a gospodar -- udobnosti, pa je toga radi, kako se vidi, zabio na jednoj strani sve prozore, što ih traži simetrija, a mjesto njih probušio jedno malo okance, što mu je po svoj prilici trebalo za kakvu tamnu komoru. Pročelje također nije došlo usred kuće, upirao se graditelj koliko mu drago, a to za to, što je gospodar odredio, da se jedan stup sa strane makne, i tako ne ostanu četiri stupa, kako je bilo određeno, već samo tri. Dvorište je bilo ograđeno jakom i podebelom drvenom rešetkom. Vlastelin se, činilo se, mnogo brinuo za trajanje. Za konjušnice, štaglje i kuhinje upotrebljena su teška i debela brvna određena, da do vijeka stoje. Drvene seljačke kuće bijahu također čudnovato istesane: nije tu bilo odjeljanih zidova, izrezuckanih uresa i ostalih sitnica, već je sve bilo svezano čvrsto i kako treba. Pače bunar bijaše optesan tako jakom hrastovinom, kakova se uzima samo za mlinove i brodove. Riječju, sve, što bi Čičikov pogledao, bijaše čvrsto, nepomično, u nekakvom jakom i nespretnom redu. Približujući se k ulazu spazi, kako su se na prozor gotovo u isti čas nagledala dva lica: žensko u kapici, usko, dugo, kao krastavac, i muško okruglo, široko kao od moldavanske bundeve, od kojih u Rusiji prave tambure, lake tambure na dvije strune, ponos i zabavu spretna dvadesetogodišnjega momka, namigača i kicoša, koji namiguje i posvirkuje bjelogrudim i bjelovratim djevojkama, kad se saberu, da čuju brečanje tihih njegovih žica. Nagledavši se samo oba se lica u isti čas i sakriše. Na ulaz izađe lakaj, u sivom haljincu s plavim visokim ovratnikom, i uvede Čičikova u predsoblje, kamo je

izašao već i sam domaćin. Opazivši gosta reče kratko: „Molim!“ i povede ga u unutrašnje sobe.

Kad Čičikov sa strane pogleda Sobakevića, učini mu se u taj čas vrlo nalik na medvjeda srednje veličine. Sličnost je bila s tim potpunija, što mu je frak bio medvjeđe boje, rukavi dugi, hlače duge, a hodio je nakrivo i nahero te neprestano očepljivao tuđe noge. Lice mu je bilo zažarene, žarke boje, kao što je na mjedenom novčiću. Poznato je, da ima dosta na svijetu takvih lica, s kojima priroda nije sebi mnogo glave razbijala, kad ih je izrađivala, niti se služila sitnim kakvim oruđem: turpijom, svrdlom ili čim sličnim, već je tesala što su ruke mogle: udri sjekirom jedan put — eto gotova nosa, udri drugi put — eto gotovih usana, velikim je svrdlom probušila oči, ali ih nije obdjeljala, već onako pustila u svijet rekavši: „živi!“ Upravo tako krupno i za čudo zaobljeno lice bijaše u Sobakevića: držao je on to lice više prema dolje nego prema gore, vratom kretao nije nikako, pa je poradi te nepomičnosti rijetko gledao onoga, s kim bi govorio, nego uvijek na ugal peći ili na vrata. Čičikov ga još jednoć sa strane pogleda, kad su prolazili kroz trpezariju: medvjed, potpuni medvjed! A kako se s tim čudno slaže ime njegovo: zvali su ga Mihajlom*) Semenovićem! Znajući njegovu naviku, da očepljuje noge, Čičikov je vrlo oprezno micao svoje noge i njega puštao preda se. Domaćin je, čini se, sam osjećao tu svoju pogrješku, pa ga odmah zapita: „Nijesam li vam bio možda nepriličan?“ No Čičikov zahvali rekavši, da još nije bilo nikakve neprilike.

Kad su unišli u dvoranu, Sobakević pokaza naslanjače rekavši opet: „molim!“ Sjedajući pogleda Čičikov na zidove i na slike, što su po njima visjele. Na slikama bijahu sami junaci, sve same grčke vojvode, gravirane u potpunoj veličini: Mavrokordato u crvenim pantalonima i munduri, s naočarima, Miauli, Kanari. Svi su ti junaci bili naslikani s tako debelim bedrima i neviđenim brcima, da je čovjek od njih drhtao. Među jakim Grcima, tko zna kako i čemu, našao se i Bagration, suh i mršav, s malenim zastavama i topovima pod sobom, a u vrlo uskom okviru. Dalje je tu bila grčka junakinja Bobelina, u koje se jedna noga činila veća od čitava tijela onakih kicoša, što su ih

*) Rusi medvjeda u šali zovu „Miška“, a to je pokraćeno od „Mihajlo“.

puni sadašnji saloni. Domaćin je, činilo se, hotio kao čovjek sam zdrav i jak, da mu i sobu rese zdravi i jaki ljudi. Uz Bobelinu je upravo kod prozora visjela krletka, iz koje je gledao drozd tamne boje s bijelim pedicama, također veoma nalik na Sobakevića. Gost i domaćin nijesu ni dva časka šutjeli, kad li se otvore vrata dvorane, te uniđe domaćica, vrlo visoka gospođa, u kapici, s trakovima bojadisanima domaćom bojom. Unišla je dostojanstveno držeći glavu ravno kao palma.

„To je moja Feodulija Ivanovna“, reče Sobakević.

Čičikov pristupi k ruci Feodulije Ivanovne, a ona mu je gotovo turi na usne, što mu je dalo priliku opaziti, da su joj ruke oprane u rasolu od krastavaca.

„Dušice, preporučujem ti, nastavi Sobakević: — Pavao Ivanović Čičikov! Imao sam čast upoznati se kod gubernatora i poštara“.

Feodulija Ivanovna umoli, da sjedne, rekavši također: „Molim!“ i maknuvši glavom onako, kako to čine glumice, kad prikazuju kraljice. Za tim ona sjedne na divan, pokrije se merinosovim rupcem i ne makne više ni glavom ni obrvama.

Čičikov opet podigne oči i opet ugleda Kanarija s debelim bedrima i neizmjernim brcima, Bobelinu i drozda u krletki.

Čitavih gotovo pet časaka mučahu svi; čulo se samo tuckanje, što je dolazilo iz drvene krletke, u kojoj je drozd na dnu kljuvao žitno zrnje. Čičikov još jedan put baci pogled po sobi i po svemu, što je u njoj bilo: sve je bilo čvrsto, nespretno, da nespretnije ne može biti, i nekako čudno nalik na samoga domaćina. U uglu dvorane stajaše trbušat orahov pisaći sto na grdne četiri noge — pravi medvjed! Sto, naslanjači, stolice — sve je bilo preteško i nespretno; riječju, svaka je stvar, svaki je stolac, činilo se, govorio: „I ja sam Sobakević!“ ili: „I ja sam veoma sličan Sobakeviću!“

„Mi smo o vama govorili kod predsjednika sudbenog stola, kod Ivana Grigorjevića, prozbori napokon Čičikov videći, da nitko nema volje, da započne razgovor, — prošavši četvrtak. Vrlo smo ugodno proveli tamo vrijeme“.

„Da, mene tada nije bilo kod predsjednika“, odgovori Sobakević.

„A, divan je to čovjek!“

„Tko to? reče Sobakević gledajući na ugal peći.

„Predsjednik“.

„Nu, možda se to vama samo učinilo, on je slobodni zidar, k tomu takva budala, kakve svijet nije rodio“.

Čičikov se malo zabuni s takve ponešto oštre ocjene, no iza toga se popravi i nastavi: „Dakako, ni jedan čovjek nije bez slabosti, no za to je gubernator izvrstan čovjek!“

„Gubernator izvrstan čovjek?“

„Da, zar nije istina?“

„Prvi hajduk na svijetu!“

„Kako, gubernator hajduk! reče Čičikov nikako ne mogući razumjeti, kako je gubernator mogao dospjeti među hajduke. — Moram priznati, to ne bih nikad mislio, nastavi on. Dopustite ipak, da pripomenem: čini njegovi nijesu nipošto takvi; naprotiv u njega je, prije bih rekao, mnogo blagosti“. Kao dokaz spomene tu pače kesice, što ih je gubernator svojim rukama sašio, a s pohvalom spomene i ljubežljivi izraz njegova lica.

„I lice je hajdučko! reče Sobakević. Dajte mu samo nož, pa ga pustite na veliku kakvu cestu, zaklat će, za kopejku će zaklati! On, pa i vicegubernator — to su Gog i Magog“. 2 tipa u Londonu

„Ne, on se s njima ne slaže, pomisli u sebi Čičikov. Hajde da mu kažem što o glavaru policije, — čini se, da su prijatelji. — U ostalom, što se mene tiče, reče, meni se, priznajem, više od svih mili glavar policije. To je značaj iskren, otvoren; na licu mu se vidi nešto prostodušno“.

„Lopov! reče Sobakević vrlo mirno, izdat će vas, prevariti, pa će još objedovati s vama. Poznajem ja njih sve: su to lopovi; sav je grad takav; lopov na lopovu sjedi i lopova goni. Svi su tati Hristovi. Samo je jedan tamo čestit čovjek — prokuror, pa i taj je, hoćemo li reći istinu, svinja“.

Poslije tako pohvalnih, ako ponešto i kratkih životopisa, uvidio je Čičikov, da ne koristi spominjati drugih činovnika, a opomene se, da Sobakević nije rado ni o kom dobro govorio.

„Je li, dušice, hoćemo li k objedu?“ reče Sobakeviću njegova žena.

„Molim!“ reće Sobakević. Za tim pristupivši k stolu, gdje je bio čalabrčak, ispije i gost i domaćin čašicu rakije, kako treba; čalabrcnuše kao čitava prostrana Rusija što čalabrca po gradovima i po selima, to jest, kojekakvih slanih stvari i drugoga dobra, što pobuđuje glad, pa pođu u trpezariju; pred njima zašepelji

kao guska, kad pliva, domaćica. Mali sto bijaše prostrt za četvoro. Na četvrtom se mjestu pokaza vrlo brzo — teško je reći pouzdano, tko i što, gospođa ili djevojka, rođakinja, gazdarica ili pak samo živi u kući, — nešto bez ženske kapice, oko trideset godina, u šarenom rupcu. Ima ljudi, što ne žive na svijetu kao stvar za se, već su kao pedice ili pjege na stvarima. Sjede na istom mjestu, nepomično drže glavu, gotovo bi pomislio, da je to komad posoblja i da od poroda nije izašla riječ iz takvih usta.

„Čorba je danas, dušo moja, veoma dobra“, reče Sobakević srknuvši čorbe i navalivši sebi na tanjur grdan komad „njanje“, poznatoga jela, što se daje s čorbom, a načinjeno je od ovnujskoga želuca, heljdine kaše, moždana i nožica. „Takve njanje, — nastavi on obrativši se prema Čičikovu, — ne ćete jesti u gradu; tamo ćete dobiti — bijes zna što!“

„Kod gubernatora se ipak ne jede loše“, reče Čičikov.

„A znadete li, od čega se kod njega jelo gotovi? Kad saznate, ne ćete više jesti“.

„Ne znam, od čega se gotovi, no krmeći kotleti i kuhana riba bijaše izvrsna“.

„To se vama tako činilo. Ta ja znam, što oni kupuju na trgu. Kupi eno onaj ugursuz kuhar, što se izučio u Francuza, mačka, odere ga i da na sto mjesto zeca“.

„Fuj, kako odurno govoriš!“ reče Sobakevićka.

„E, što ćeš, dušice! tako se kod njih radi; ja nijesam kriv, tako se kod svih njih radi. Sve, što nije više za potrebu, što Akulka kod nas baca, s oproštenjem govoreći, u napoj, oni to u čorbu, da, u čorbu! tako oni rade!“

„Ti za stolom uvijek tako pripovijedaš“, prigovori opet Sobakevićka.

„Pa što za to, dušo moja, reče Sobakević, kad bih ja sam to radio, — no ja ti upravo u oči kažem, da ja odurnih stvarj ne ću jesti. Obavij ti meni žabu i u šećer, ne ću je metnuti u usta; pa ni obodnice; znam ja, na što je obodnica nalik. Uzmite bravetine, nastavi obraćajući se prema Čičikovu: to je bravlje stegno s kašom. Nije to „frikasé“ isprcvareno u gospodskoj kuhinji od bravetine, što se po četiri dana povlačila po trgu. Sve su to izmislili doktori, Nijemci i Francuzi; ja bih ih za to povješao. Izmisliše dietu — liječenje gladom! Za to, što su u njih od

prirode tanke kosti, misle, da će se to i s ruskim želucem složiti. Aja bogme, ne ide to tako, sve su to izmišljotine, sve je to . . . Tu Sobakević ljutito klimne glavom. Kažu — prosvjeta, prosvjeta, a kad tamo . . . Rekao bih i drugu riječ, no za stolom nije pristojno. Kod mene nije tako. Kod mene kad je svinjetina — daj na sto čitavu svinju, kad je bravetina — vuci čitava brava, gusetina — čitavu gusku! Pa neka jedem samo dva jela, ali da se ljudski najedem, koliko duša traži". Sobakević to potvrdi činom: on navali na svoj tanjur polovinu bravljega stegna, pojede sve, oglođe, iscmrče do zadnje koščice.

„Da, pomisli Čičikov, u toga usta nijesu luda".

„Kod mene nije tako, govoraše Sobakević otirući ubrusom ruku, kod mene nije tako kao u kakvogagod Pljuškina; ima osam stotina duša, a živi i objeduje gore od moga pastira".

„Tko je taj Pljuškin?" upita Čičikov.

„Lopov, odgovori Sobakević. Takva tvrdica, kakvu je i pomisliti teško. Uznici u tamnici bolje žive od njega; sve je ljude gladom pomorio".

„Je li to istina? upita brzo Čičikov požalivši ih, rekoste, da u njega mnogo ljudi umire?"

„Umiru kao muhe".

„Kao muhe? A dopustite, da vas upitam: kako daleko živi on od vas?"

„Pet vrsta".

„Pet vrsta! klikne Čičikov i poćuti pače, kako mu je srce malo zaigralo. A kad se od vas izađe, ide li se k njemu na lijevo ili na desno?"

„Ja vas ne bih svjetovao, da samo i put saznate k tome psu! reče Sobakević. Bolje je ići makar kamo nego k njemu".

„Ne, ja nijesam pitao za to, što bih možda . . . , već za to samo, što vrlo rado upoznajem svakojaka mjesta", odgovori na to Čičikov.

Za bravljim stegnom dođoše kolači, od kojih je svaki bio mnogo veći od tanjura, za tim ćuran kolik tele, nabijen svakojakim dobrom: jajima, pirinčem, jetrima i Bog zna čim, što je sve bilo čvrsto složeno u utrobi. S tim se objed i svrši; no kad ustadoše od stola, Čičikov ućuti u sebi težine za čitav pud više. Pođu u dvoranu, gdje već nađu na zdjelici kuhana voća (nijesu to bile ni kruške ni šljive ni kakve jagode), no ne okusi ga

ni gost ni domaćin. Domaćica izađe, da ga metne i na druge zdjelice. To dobro dođe Čičikovu, pa se brzo obrati prema Sobakeviću, koji je ležeći u naslanjaču samo sopio poslije tako zasitnoga objeda i ispuštao iz usta nekakve nejasne zvukove krsteći se i zakrivajući usta na mahove rukom. Čičikov se obrati prema njemu s ovim riječma: „Hotio sam, da se s vama porazgovorim o jednoj stvarčici“.

„Evo još voća“, reče domaćica vraćajući se sa zdjelicom: rotkva, kuhana u medu!“

„A, to ćemo kasnije, reče Sobakević. Idi ti sada u svoju sobu, ja ću i Pavao Ivanović svući frakove, pa ćemo malo odahnuti!“

Domaćica je već bila spremna, da pošalje po blazine i jastuke, no domaćin reče: „Ne treba, mi ćemo odahnuti u naslanjačima“, i domaćica izađe.

Sobakević nagne malo glavu spremajući se, da čuje, kakva je to stvarčica.

Čičikov poče nekako iz daleka, taknu se čitave ruske države, pa je vrlo pohvali, što je tako prostrana, kako, reče, ni sama stara rimska monarhija nije bila, pa se tuđinci s pravom čude . . . (Sobakević sve sluša nagnuvši glavu) i da se po sadašnjim uredbama tê države, kojoj u slavi nema ravne, revisijske duše, koje su svoje na ovom svijetu svršile, ipak broje kao i žive, i to sve do novoga revisijskoga popisa duša, da tako sudovi ne budu preopterećeni množinom sitnih i beskorisnih istraga, pa da se tim još više ne zamrsi i bez toga zamršeni državni stroj (Sobakević sve sluša nagnuvši glavu), a da ipak ta uredba uza svu svoju pravičnost mnoge posjednike tišti, jer moraju plaćati porez kao za živu stvar, pa je on, poštujući gospodina Sobakevića osobito, pripravan na sebe uzeti neki dio tê odista teške dužnosti.

Sobakević slušaše sve kao i prije nagnuvši glavu, ali na licu mu ne bješe ni traga kakvomu izrazu. Činilo se, da u tom tijelu i nije bilo duše, ili ako je bila, nikako nije bila tamo, gdje bi trebalo, već negdje za gorama i zatvorena u tako debelu koru, da ništa, štogod se micalo na dnu njezinu, nije baš ni malo potreslo površinom.

„Dakle? . . .“ reče Čičikov čekajući, ne bez nekoga nemira, odgovor.

„Vama treba mrtvih duša?“ upita Sobakević posve obično ne čudeći se ni najmanje, kao da je riječ o žitu.

„Da“, odgovori Čičikov.

„Naći će ih se; za što ne? . . .“ reče Sobakević.

„A ako ih se nađe, to će vama bez sumnje — biti drago, da ih se riješite?“

„Želite li, ja ću ih drage volje prodati“, reče Sobakević podigavši već ponešto glavu i naslutivši, da kupac po svoj prilici mora ovdje imati nekakvu korist.

„Do bijesa! pomisli Čičikov u sebi; taj već prodaje prije nego što sam ja i zinuo!“ Pa na glas reče: „A kakva je od prilike cijena? i ako je to u ostalom takva stvar, da je pače čudno o cijeni . . .“

„Da vam ne precijenim, po sto rubalja komad“ reče Sobakević.

„Po sto!“ vikne Čičikov, zine i pogleda mu baš u oči ne znajući, je li krivo čuo, ili se jezik Sobakevićev popleo i progunđao jednu riječ mjesto druge.

„Što, zar je to za vas skupo? prozbori Sobakević, a za tim doda: Nu, a kakva bi bila vaša cijena?“

„Moja cijena! Mi smo se odista nekako zbunili, ili ne razumijemo jedan drugoga, zaboravili smo, o čemu se radi. Ja držim, po duši govoreći, da je po osam grivni za dušu prelijepa cijena!“

„E, kuda ste zašli — po osam grivnica!“

„Ta da, po mojem sudu, kako ja mislim, više nije moguće!“

„Ta ja ne prodajem opanaka“.

„Ali ipak, priznajte sami, to nijesu živi ljudi“.

„Dakle vi mislite, da ćete naći takvu budalu, koja bi vam prodala za dvije grivne revisijsku dušu?“

„No dopustite: za što ih zovete revisijskima? Ta duše su tê odavno već umrle, ostao je o njima samo glas, koji se ne može ćutilima uhvatiti. U ostalom, da se o tom dalje ne razgovaramo, dat ću vam po pòdrug rubalj, ako hoćete, a više ne mogu“.

„Zar vas nije stid i govoriti o takvoj cijeni! Vi se cjenjkate, recite pravu cijenu!“

„Ne mogu, Mihajlo Semenoviću; vjerujte mojoj savjesti, ne mogu; što nije moguće, nije“, govoraše Čičikov, no ipak ponudi još pô rublja.

„A što ste tako skupi? reče Sobakević, bogme, nije skupo! Drugi će vas lopov prevariti, prodat će vam smet, a ne duše; a u mene je sve kao zdrav orah, sve po izbor: ako nije zanatnik, a to je kakav drugi zdrav seljak. Gledajte: eto na primjer kolar Mihejev! taj već drugih kočija i nije pravio osim na pera. Pa nije to kao moskovska radnja što je, samo za čas; to je tako čvrsto . . . sam i obije i naliči!“

Čičikov otvori usta hoteći prigovoriti, da toga Mihejeva ipak već odavno nema na svijetu; no Sobakeviću se, štono je riječ, baš jezik razvezao: od nekuda se stvorila brzina i dar govora.

„Pa Probka Stjepan, drvodjelja? Evo moje glave, ako nađete takvoga seljaka. Kakva je to bila ljudeskara! Da je služio u gardi, dobio bi Bog zna što: tri aršina i više visok!“

Čičikov je opet htio prigovoriti, da ni Probke nema na svijetu; no Sobakević se, činilo se, nije mogao zaustaviti: potekoše taki potoci riječî, da je trebalo samo slušati.

„Miluškin, pećar! mogao je postaviti peć u kakvoj vas volja kući. Maksim Teljatnikov, postolar: zabode šilom, eto postolâ; pa ne samo to, no pića kakvoga ni da bi okusio. A Jeremija Sorokoplehin! Dosta je, da toga seljaka spomenem za sve druge: u Moskvi je trgovao, pa bi znao donijeti po pet stotina rubalja. Eto, kakvi su to ljudi! Nije to kao ono, što vam proda kakavgod Pljuškin“.

„No dopustite, reče napokon Čičikov sav u čudu nad tolikom bujicom riječî, kojima, kako se činilo, nije bilo kraja; za što izbrajate sve njihove vrline? Ta one sad ništa ne vrijede, kad su to sve mrtvi ljudi. Mrtvim tijelom ne možeš ni plot poduprijeti, kaže poslovica“.

„Da, mrtvi su dakako, reče Sobakević, kao da je došao k sebi i spomenuo se, da su odista već mrtvi; a za tim doda: u ostalom, što je od tih ljudi, što se sada broje među žive? Kakvi su to ljudi? — muhe, a ne ljudi“.

„Ali su ipak živi, a ono su utvare“.

„O ne, nijesu ono utvare! Ja ću vam kazati, kakav je bio Mihejev, da vi takvih ljudi ne ćete naći: takva mašine-

tina, da ne bi u ovu sobu unišla: ne, to nije utvara! A u plećinama njegovim bijaše takva snaga, kakve nema ni u konja. Ja bih hotio znati, gdje biste vi u drugome mjestu našli takvu utvaru!“ Zadnje je ove riječi progovorio obrativši se već prema portretima Bagratijona i Kolokotronija, što su visjeli na zidu, kako često čine ljudi, kad se razgovaraju, pa se jedan od njih, Bog zna za što, na jedan put obrati ne k onomu, s kim govori, već k nekomu trećemu, koji iznenada dođe, a on ga pače i ne poznaje, te zna, da od njega ne će dobiti ni odgovora, ni čuti njegova mnijenja ni odobravanja, no ipak tako pilji u nj, kao da ga zove, da se i on umiješa; a neznanac se u prvi čas zbuni i ne zna, bi li mu odgovorio na tu stvar, o kojoj nije ništa čuo, ili bi tako pustio i držao se pristojno, kako treba, a za tim otišao.

„Ne, više od dva rublja ne mogu dati“, reče Čičikov.

„Molim vas, nemojte držati, da preskupo cijenim i da vam ne ću učiniti nikakvoga prijateljstva, evo po sedamdeset i pet rubalja za dušu, i to papirnoga novca, a — Boga mi, samo radi poznanstva!“

„Zar me on zbilja, pomisli u sebi Čičikov, za budalu, za što li, drži? i doda na glas: Ja se, Boga mi, čudim; čini se, mi glumimo ili pravimo komedije; inače ja ne razumijem ... Vi ste, čini se, čovjek dosta pametan i obrazovan. Tâ ta je stvar jednostavno — fu! fu! Što vrijedi? tko je treba?“

„No, eto, vi kupujete; dakle vama treba“.

Tu se Čičikov ugrize za usnu i ne nađe, što bi odgovorio. Poče govoriti o nekakim porodičnim i domaćim prilikama, no Sobakević odgovori jednostavno:

„Meni ne treba znati, kakve su u vas prilike, ja se u porodične poslove ne miješam, — to je vaš posao. Vama treba dušâ, ja ih eto prodajem, a kajat ćete se, što nijeste kupili“.

„Dva rubljića“, reče Čičikov.

„Boga mi, baš kao ono: *Svraka zove Jakove — isto ime svakome,* kako kaže poslovica; kako ste udarili na dva, ne ćete ih se ostaviti. Dajte pravu cijenu!“

„Nu, neka ga bijes nosi!“ pomisli u sebi Čičikov, još ću mu, psu, dodati po pô rublja, na orahe! — Izvolite još po pô rublja“.

„A vi izvolite čuti moju pošljednju riječ: pedeset rubalja. To je za me gubitak, a jeftinije ne ćete nigdje dobiti tako dobre čeljadi“.

„Kakva je to gagrica!“ reče u sebi Čičikov, a za tim nastavi ponešto zlovoljno: „Zbilja, što je to? . . . Kao da se radi o ozbiljnoj stvari! Ta ja ću u drugome mjestu dobiti badava. Još će mi svatko drage volje predati, samo da ih se što prije riješi. Samo će ih budala držati i plaćati za njih porez!“

„No znate li, da takve prodaje, — ja to kažem među nama, kao prijatelj, — nijesu dopuštene, pa da ja ili tko drugi to pripovjedi, takvomu se čovjeku ne će vjerovati kod sklapanja ugovorâ ili kakve druge korisne obaveze“.

„Gledaj ga, kamo šiba, gad!“ pomisli Čičikov i progovori kao posve hladnokrvno: „Kako vas volja, ja ne kupujem ni za kakvu potrebu, kako vi mislite, već onako . . . jer mi se hoće. Dva i pô, ako hoćete, ako ne ćete, — s Bogom!“

„Toga ne ćeš dobiti, taj se ne da!“ pomisli Sobakević. — „Nu, u ime Božje, dajte po trideset, pa evo vam ih!“

„Ne, ja vidim, vi ne ćete prodati; s Bogom!“

„Molim vas, molim vas!“ reče Sobakević ne puštajući njegove ruke i stavši mu na nogu, jer naš junak bijaše već zaboravio, da bude na oprezu, pa je za kazan morao pisnuti i poskočiti na jednoj nozi.

„Oprostite, molim! Ja sam vas, čini se, uznemirio. Budite tako dobri, sjednite ovamo! Molim!“ Tu ga posadi u naslanjač, i to dosta spretno, kao medvjed, kojega su već izvježbali, te zna vrtjeti se i praviti kojekakve ludorije.

„Boga mi, ja naprazno vrijeme tratim; moram poći“.

„Sjedite još časak, ja ću vam odmah reći ugodnu riječ“. Tu Sobakević sjedne malo bliže i reče mu tiho u uho, kao tajnu: „Hoćete li — četvrtinu?“

„To jest dvadeset i pet rubalja? Ne, nikako! Ni četvrt četvrtine ne dam, ne dam ni kopejke više“.

Sobakević zašuti. Čičikov također zašuti. Šutnja trajaše dva časka. Bagratijon gledaše sa zida vrlo pozorno na tu prodaju.

„Nu, što će biti vaša zadnja cijena?“ reče napokon Sobakević.

„Dva i pô“.

„Boga mi, vama je čovječja duša upravo što parena repa. Dajte bar tri rublja!“

„Ne mogu“.

„No s vama nije druge, neka vam bude! Štetujem, no takve sam pasje ćudi: ne mogu, da ne ugodim bližnjemu. No ja mislim, treba i kupovni ugovor načiniti, da bude sve u redu.

„Razumije se“.

„Nu, eto i to također; trebat će poći u grad“.

Tako se stvar svrši. Obadvojica odluče, da sjutra već budu u gradu i da uglave kupovinu. Čičikov zamoli popis seljakâ. Sobakević se privoli rado i odmah pristupi k pisaćemu stolu i stade sam svojom rukom ispisivati sve ne samo poimence, već i s naznakom vrlina.

A Čičikov ne znajući, što da radi, stade ga stojeći iza njega promatrati, kakav je i koliki je. Kako mu je pogledao leđa, široka kao u vjatskih niskih konja, pa njegove noge, nalik na stupce od livena gvožđa, što ih postavljaju na pločnike, nije mogao, a da ne usklikne u sebi: Aj, nadijelio te je Bog! Baš, kako kažu, nije lijepo skrojen, ali je čvrsto sašit! . . . Jesi li se već rodio medvjedom, ili te je umedvjedio osamljeni život, sijanje žita, natezanje sa seljacima, pa si i ti uz njih postao ono, što se kaže: pëst-čovjek? Ali ne, ja držim, ti bi bio isti, da su te po modi odgojili, prepustili te sebi, pa da si živio u Petrogradu, a ne u seoskoj skrovitosti . . . . . .

„Zapis je načinjen!“ reče Sobakević okrenuvši se.

„Načinjen? Molim vas, dajte mi ga!“ On preleti po zapisu očima i začudi se pomnji i točnosti: bio je ne samo potanko zabilježen zanat, stalež, godine, porodični položaj, već su i u osobitom odjelu bile bilješke o vladanju, trijeznosti, — riječju: milota je bilo gledati.

„A sad molim kaparu“, reče Sobakević.

„Čemu vam kapara? U gradu ćete dobiti na jedan put sve novce“.

„Ta vi znate, tako je već običaj“, odvrati Sobakević.

„Ne znam, što da vam dadem, nijesam ponio sa sobom novaca. No evo, imam deset rubalja“.

„Što je to deset! Dajte bar pedeset!“

Čičikov se stade braniti, da ne da; no Sobakević reče s takvim uvjerenjem, da on ima novaca, da je Čičikov odmah

izvadio još jedan papirić rekavši: „Evo još petnaest, svega dvadeset i pet. Molim samo priznanicu“.

„Pa što će vam priznanica?“

„Ipak, znadete, bolje je, da imam priznanicu. Nije se zanijeti na vrijeme, sve se može dogoditi“.

„Dobro, pa dajte novce“.

„Čemu? ta novci su evo u ruci! Čim napišete priznanicu, odmah ćete dobiti novce“.

„No dopustite, kako ja mogu pisati priznanicu? Prije treba, da vidim novce“.

Čičikov dade Sobakeviću novce, a ovaj dođe k stolu, lijevom rukom pritisne novce, a drugom napiše na krpici papira, da je za kaparu potpuno primio dvadeset i pet rubalja u papiru za prodane duše. Napisavši priznanicu prebroji još jedan put banknote.

„Ova je nešto ostara, progovori razgledavajući jednu od njih na svjetlu, malo je poderana, no među prijateljima se na to ne gleda“.

„Tvrdica, tvrdica! pomisli u sebi Čičikov, i još k tomu bestija!“

„A ženskih ne ćete?“

„Ne ću, hvala“.

„Ja ne bih skupo držao. Kao prijatelju — po rubalj za komad“.

„Ne ću, ženskinja mi ne treba“.

„Nu, kad ne trebate, i govoriti ne koristi. Za to, tko što hoće, nema pravila: ovaj voli popa, a onaj popadiju, kaže poslovica“.

„Hotio sam vas još umoliti, da ova stvar ostane među nama“, govoraše Čičikov praštajući se.

„Ta to se samo po sebi razumije. Treći ovdje nema posla: što se povjerljivo čini među dobrim prijateljima, to mora ostati u međusobnom prijateljstvu! Hvala, što ste me pohodili; molim, da me i u naprijed ne zaboravljate; kad uzimate slobodnoga vremena, dođite na objed, da nam vrijeme prođe. Može biti, da će i opet jedan drugome moći u čemu poslužiti“.

„Kako ne bi! mišljaše u sebi Čičikov sjedajući u kola. Po dva i pô oderao za mrtvu dušu, tvrdica vražja!“

On nije bio zadovoljan vladanjem Sobakevića. Ta čovjek poznat, vidio se s njim i kod gubernatora i glavara policije, a ponio se kao sasvim nepoznat: za smet uzeo novce! Kad su se kola izvezla iz dvorišta, on se ogleda i opazi, da Sobakević još jednako stoji na ulazu i gleda, kako se činilo, kamo će gost krenuti.

„Gad, još stoji!“ prozbori kroza zube i zapovjedi kočijašu, da skrene prema seljačkim kućama i tako poveze, da se kočija ne bude mogla vidjeti s gospodskoga dvora. Njemu se htjelo navratiti k Pljuškinu, u kojega su, kako reče Sobakević, ljudi umirali kao muhe; no nije mu se htjelo, da Sobakević za to znade. Kad su kola stajala već na kraju sela, prizove k sebi prvoga seljaka, koji se negdje na putu namjerio na vrlo debelo brvno, pa ga kao neumorni mrav vukao na plećima u svoju kuću.

— Ej, bradašu! kuda da krenem odavle k Pljuškinu, a da se ne provezem pokraj gospodskoga dvora?“

Seljak je, činilo se, bio u neprilici, što da odgovori na ovo pitanje.

„A? što ne znaš?“

„Ne, gospodine, ne znam“.

„Eh, ti si mi! A već te sjedina probija! Za tvrdicu Pljuškina ne znaš, — onoga, što loše hrani ljude?“

„A! okrpani, okrpani!“ poviče seljak. Dodao je još i ime k riječi *okrpani*, vrlo zgodno, no takvo, koje se ne upotrebljava u svjetskom društvu, pa ćemo ga za to i mi propustiti. U ostalom može se domišljati, da je bilo vrlo zgodno izrečeno, po tom, što se Čičikov, i ako je seljaka već nestalo iz vida, i on se daleko već odvezao, još uvijek smijao sjedeći u kolima. Kako se valjano izrazuje ruski narod! Ako on koga nagradi riječcom, prijeći će mu u rod i potomstvo, vući će se s njim i u službu, i u pensiju, i u Petrograd, i na kraj svijeta. Pa smišljao i poljepšavao poslije kako mu drago svoj nadimak, neka traži od kojekakvih piskara, da mu ga za platu izvedu od staroga kneževskoga plemena, ništa ne će pomoći: ime će samo za se vranjim svojim grlom graknuti u sav glas i jasno kazati, otkle je izletjela ptica. Što se zgodno izreče, to se, kao da je napisano, ne da isjeći ni sjekirom. A kako je zgodno sve ono, što izađe iz dubine Rusije, gdje nema ni njemačkih ni čuhonskih ni svakojakih drugih plemena, već je sve sam samorastan, živ i čil ruski

um, koji ne traži riječi po džepu, ne leže je kao kvočka piliće. već je s mjesta prištune, da je nosiš kao vječni pašoš, pa ti kasnije ne treba dodavati, kakav ti je nos ili usnice: jednom si crtom označen sav od glave do pete!

Kako je nepregledno mnoštvo crkava, manastira s kupolama, glavama, krstovima, rasijano po svetoj blagočastivoj Rusiji, tako se nepregledno mnoštvo plemena, rodova i naroda gomila, šareni se i vrvi po licu zemlje. I svaki narod, koji u sebi nosi zalog snage, pun sposobnosti duševnih za rad, jasne svoje osobine i druge darove božje, svaki se na svoj način ističe osobitom svojom riječju, kojom, izricao makar koju stvar, ujedno podaje u izricanju njezinu dio svoga sopstvenoga značaja. Poznavanje srca i mudro poznavanje života odaje riječ Britanca; lakom se igrom zasjaji i razleti kratkovječna riječ Francuza; mudra je, ali nije svakome razumljiva, umna i mršava riječ Nijemca; no nema riječi, koja tako odsijeca, koja je tako čila, koja bi tako upravo iz duše išla, tako kipjela i živo trepetala, kao zgodno kazana ruska riječ!

VI.

. . . . . .

. . . . . .

Dok je Čičikov mislio i u sebi se smijao nadimku, što ga je seljak dao Pljuškinu, on i ne opazi, kako se već dovezao u veliko selo s mnogo kuća i ulica. Brzo ga ipak sjeti na to udarac proizveden slupanom od brvana kaldrmom, prema kojoj je gradska kamenita ništa. Brvna su se sad dizala, sad spuštala kao tipke na klaviru, a neoprezan je putnik dobio ili kvrgu na zatiljak ili modricu na čelo, a moglo se dogoditi, da bi sâm svojim zubima odgrizao sebi vršak sopstvenoga svoga jezika. Na svim seoskim zgradama opazi Čičikov osobitu nekakvu starost: brvna u kuća bijahu tamna i stara; kroz mnoge se krovove svijetlilo kao kroz rešeto; u drugih je ostao samo zabat na vrhu i letve na bokovima kao rebra. Čini se, sami su gospodari raznijeli s njih šindru i daske umujući, i napokon posve pravo, da se za kiše kuće ne pokrivaju, a za vedra vremena da ne prokapljuju, a čemu da se u njima i natežu sa ženama, kad ima prostora i u krčmi i na velikoj cesti, — riječju, gdje hoćeš. Prozori na kućama bijahu bez stakla, drugi bijahu zataknuti krpom

ili kakvim haljetkom; balkončići s filaretom pod krovom, koji se u nekim ruskim kućama grade Bog zna čemu, nakriviše se i pocrnješe pače nelijepo. Iza kuća bijaše u mnogo mjesta u dugim redovima golemih hrpa žita, koje su, kako se vidjelo, dugo ležale; bojom su bile nalik starim, loše pečenim opekama, na vrhu im je rastao svakakav korov, sa strane se pače primilo grmlje. Žito je, kako se vidi, bilo gospodsko. Iza žitnih hrpa i starih krovova pokazala bi se u visini, u čistom uzduhu, sad s lijeva, sad s desna, prema tome, kako su se kola zaokretala, po jedna seoska crkva, jedna do druge — opustjela drvena i kamena, žutih zidova, neobijeljena, popucana. Počeše se pokazivati i neki dijelovi gospodskoga dvora, dok se napokon ne pokaza sav na onome mjestu, gdje se red kuća pretrgao, a mjesto njih se raširila prostrana gradina ili kupusnjak, ograđen niskom, na mjestima poderanom ogradom. Kao kakav onemogli invalid gledaše ovaj čudni, dugi, neobično dugi dvorac. Gdješto bijaše na pod, gdješto na dva; na tamnom krovu, koji nije svuda pouzdano štitio njegove starosti, stršila su dva trijema za gledanje, jedan prema drugomu, oba se već naherila i ostala bez boje, koja je nekad na njima bila. Na zidovima su ovdje ondje izbijale gole štukaturne šipke, i one su, vidjelo se, mnogo pretrpjele od svakakvih nepogoda, kiše, vjetra i jesenskih promjena. Od prozorâ bijahu samo dva otvorena, na ostalima bijahu kapci, ili bijahu pače zabiti daskama. A i ona dva prozora bijahu također ponešto slijepa; na jednom se od njih crnio prilijepljen trokut plavoga šećernog papira.

Stari, prostrani vrt, što se pružao iza dvora čak izvan sela i tamo se gubio u polju, zarastao i zapušten, jedini je, činilo se, bio nešto živahno i novo u tom prostranom selu, samo se on potpuno isticao poradi svoje slikovite zapuštenosti. Kao zeleni oblaci i nepravilne kupole od trepetljiva lišća ležahu u podnebesju i sastajahu se vrhunci drveća, koje se razraslo u slobodi. Bijelo, ogromno brezovo stablo bez vrhunca, što mu ga je odlomila bura ili nevrijeme, dizalo se iz te zelene guštare kao pravilan, okrugao, svijetao, mramoran stup; nakrivi, šiljati prijelom, što mu je bio na vrhu mjesto glavice, crnio se u snježanoj bjelini kao kapa ili crna ptica. Hmelj zadušujući dolje jorgovanovo, brekinjovo i lješnikovo grmlje, a za tim uspevši se po vrhu cijele ograde, pustio se napokon u vis i obavio do polovine pre-

lomljenu brezu. Popevši joj se do sredine objesio se hmelj i stao se hvatati vrhunaca drugoga drveća, ili je visio u uzduhu, privezavši u prstene tanke svoje hvatljive grančice, koje se lako njihahu u uzduhu. Ovdje ondje raširile su se suncem obasjane zelene krošnje, a među njima zinula tamna dubina; sva je bila zasjenjena, tek se nekako u dubokoj tami mogao raspoznati vijugasti uski puteljak, oborena filareta, nakriva sjenica, dupljasto, gnjilo vrbovo stablo, sivo grmlje, koje je iza vrbe provlačilo guste bodljike i isušeno od strašne stiske lišće i isprepleteno i isprekrštano granje, i napokon mlada klenova grana, koja je pružila sa strane zeleno svoje lišće, a pod jedan joj se list, Bog zna, kako, zavuklo sunce, pa ga je na jedan put učinilo prozirnim i žarkim, a to se čudno sjajilo u toj gustoj tami. Na strani, čak na kraju vrta dizalo se nekoliko visokih, viših od ostaloga drveća, topola s ogromnim vranjim gnijezdima na trepetljivim svojim vrhovima. Na nekima od njih visjelo je poisprevijano i polomljeno granje zajedno s usahlim lišćem. Riječju, sve je bilo lijepo, kako to ne umije izmisliti ni priroda ni umjetnost, već kako je samo onda, kad se ovo obadvoje složi, kad po nagomilanom, često besmislenom čovječjem radu prođe kao za svršetak sa svojim dlijetom priroda te olakša teške gomile, uništi preveliku pravilnost i popuni uboge pukotine, iz kojih proviruje nesakriveni, goli plan te dade čudnu toplinu svemu, što je stvorila hladna, izmjerena i procijeđena urednost.

Zaokrenuvši jedan ili dva puta nađe se naš junak napokon pred samim dvorom, koji mu se ukaza sada još jadnijim. Zelena je već plijesan pokrila staro drvo na ogradi i na vratima. Dvorište je bilo puno zgrada, — stanova, hambara, podruma, — no vidjelo se, da sve propada; uz te zgrade vidjela su se vrata u druga dvorišta. Sve je kazivalo, da se tu nekad vodilo veliko gospodarstvo, a sada je sve tužno. Ništa nije bilo, što bi oživljavalo sliku, — ne otvoraju se vrata, ne izlaze ni otkle ljudi, nikakve žurbe, nikakve kućne brige! Samo glavna vrata bijahu otvorena, a to za to, što se uvezao seljak s natovarenim i rogožinom pokritim kolima; taj kao da se nahvalice za to pokazao, da oživi ovo mrtvo mjesto, jer su inače i ova vrata bila zabravljena; u gvozdenim šarkama visio je golem lokot. Pred jednom zgradom opazi Čičikov nekakvu figuru, koja se počela svađati sa seljakom, što je dovezao kola. Dugo nije mogao ras-

poznati, kojega je spola ta figura, — žena ili čovjek. Odijelo je na njoj bilo posve neodređeno, veoma nalik na žensku suknju; na glavi joj je kapa, kakvu nose seoske dvorske žene; samo mu se činilo, da je glas previše hrapav, da bude ženski. „Jest, žena je! pomisli u sebi i odmah doda: Ne, nije! — Dakako, žena je!“ reče napokon promotrivši pažljivije. I figura je njega također pažljivo gledala. Činilo se, da joj je gost rijetkost, dok je omjerila ne samo njega, već i kočijaša i konje, i to od gubice do repa. Po ključevima, što su joj visjeli o pojasu, i po tom, što je psovala seljaka dosta ružnim riječima, domisli se Čičikov, da je to po svoj prilici ključarica.

„Čuj, matuška, reče on silazeći s kola, je li gospodin? . . .“

„Nema ga doma, upade u riječ ključarica ne čekajući, dok svrši pitanje, a za čas doda: A što biste vi?“

„Imam posla“.

„Idite u sobe!“ reče ključarica obrnuvši se i okrenuvši mu leđa uprljana brašnom i s velikom dirom ozdo.

On uniđe u tamno, široko predsoblje, iz kojega dune hlad kao iz podruma. Iz predsoblja dospije u sobu, također tamnu, tek što je kroz nju prosjaivalo svjetlo, što je izlazilo ispod široke pukotine pod vratima. Otvorivši ta vrata nađe se Čičikov napokon na svjetlu i nije se mogao načuditi neredu, što je tu bio. Činilo se, kao da se u kući prao patos, pa su za to vrijeme ovamo natrpali sve pokućstvo. Na jednom je stolu pače stajao potrt stolac, a uza nj ura sa smirenim njihalom, na koje je pauk već pripreo paučinu. Bio je tu uza zid sa strane prislonjen i ormar sa starim srebrom, s bočicama i kitajskim porculanom. Na pisaćem stolu, optočenom sedefnim mozaikom, koji je ovdje ondje već poispadao i ostavio za sobom samo žute žljebiće pune tutkala, ležaše mnoštvo svega i svačega: hrpa sitno ispisanih papirića, pokrivenih pozelenjelim mramornim pritiskačem s jajcem odozgo, nekakva stara knjiga u kožnim koricama i s crvenim obrezom, osušen limun, koji nije bio veći od lješnika, otrgnuta ruka od naslanjača, bočica s nekakvom tekućinom i s tri muhe, pokrivena pismom, komadić pečatnoga voska, komadić od nekuda podignute krpe, dva pera uprljana crnilom i osušena kao od sušice, četkica za zube, posve požutjela, kojom je domaćin čačkao svoje zube možda još prije francuske najezde na Moskvu.

Po zidovima bijaše povješano nekoliko slika posve tijesno i bez reda, duga požutjela gravira nekakve bitke, a na njoj ogromni bubnji, vojnici s trouglastim šeširima, viču, a konji im se utapaju, sve to u okviru od crvena drva s tankim bronzovim crtama i krugovima na uglovima, a bez stakla. Uz te slike visjela je na čitavoj polovini zida golema pocrnjela slika, slikana uljenim bojama, a vidjelo se na njoj cvijeće, voće, razrezana dinja, svinjska glava i za noge obješena patka. Sa sredine stropa visio je luster zamotan platnom, koje je od praha postalo nalik na svilenu čahuru, u koju je umotan crv. U kutu sobe bijaše nabacana hrpa krupnijih stvari i takvih, koje nijesu vrijedne, da leže na stolu. Što je baš bilo u hrpi, teško je kazati, jer je na njoj bilo toliko prašine, da bi svakomu, koji bi se je dotakao, ruke postale nalik na rukavice; nešto se bolje od drugoga vidjelo, kako viri otrgnuti komad drvene lopate i stari đon od čizme. Nikako ne bi bilo moguće kazati, da u toj sobi stanuje živ stvor, da to nije pokazivao stari, iznošeni kalpak, što je ležao na stolu. Dok je Čičikov razgledao sve to čudno uređenje, otvore se pobočna vrata i uniđe ista ona ključarica, koju je on našao na dvorištu. No tu Čičikov pozna, da je to prije ključar nego ključarica; ključarica bar ne brije brade, a ovaj ju je naprotiv brijao, i to činilo se, dosta rijetko, jer mu je sav podbradak i donji dio lica bio nalik na gvozdeno česalo, kakvim čiste konje u konjušnici. Čičikov držeći se u licu kao da pita, čekaše nestrpljivo, što će mu kazati ključar; a ovaj opet očekivaše, što će mu kazati Čičikov. Napokon Čičikov čudeći se tako neobičnom nesporazumku odluči se, da upita:

„Što je s gospodinom? Je li doma, što li?“

„Evo gospodara“, reče ključar.

„Ta gdje?“ ponovi Čičikov.

„Što ste, batjuška, slijepi, što li? reče ključar. Evo! Ta ja sam gospodar!“

Ovdje naš junak nehotice odstupi i bolje ga pogleda. On je vidio dosta svake vrste ljudi, pače takvih, kakvih ni mi ni čitatelj ne ćemo nikad možda vidjeti; no takvoga čovjeka još nije vidio. Lice njegovo nije bilo ni malo osobito: bilo je gotovo takvo kao u mnogih mršavih staraca; samo mu se brada vrlo daleko naprijed protegla, tako da ju je svaki put morao pokriti rupcem, da je ne popljuje; malene mu se oči nijesu uga-

sile, već su igrale ispod visokih obrva kao miševi, kad iz tamnih rupa promole šiljatu gubicu, pa se naćulivši uši i potresujući brcima ogledavaju, nije li se gdjegod sakrio mačak ili vragolan dječak, i sumnjičavo njuše i sam uzduh. Mnogo je čudnija bila njegova odjeća. Starao se čovjek, koliko mu drago, nije mogao nikako raspoznati, od čega je bio skrpan njegov kaput: rukavi i gornji dijelovi bili su tako uprljani i izlizani, da su bili nalik na juft za čizme; otragu mjesto dvije lepršale su četiri pole, iz kojih je u komadićima virio pamuk. Oko vrata bijaše mu svezano također nešto, čega nije bilo moguće raspoznati, je li čarapa ili je podvezica ili je pojas, samo nije ovratnik. Riječju, da ga je Čičikov ovako opravljena našao gdje pred crkvenim vratima, dao bi mu po svoj prilici grošić, jer treba kazati na čast našemu junaku, da je bio srca milostiva i nije se mogao uzdržati, da ne da siromahu grošić. No pred njim sada nije stajao prosjak, pred njim je stajao vlastelin! U toga je vlastelina bilo više od tisuće duša, i neka bi tko našao u koga drugoga toliko spremljena žita u zrnju i u brašnu, u koga bi hambari i komore bile tako nabite platnom, suknom, učinjenim i prijesnim ovčjim kožama, suhom ribom i svakakvim voćem i gljivama! Da je tko zagledao k njemu u dvorište, gdje se radi, gdje je bilo pripravljeno u izobilju svakojakoga drva i posuđa, koje se još nikada nije upotrebljavalo, činilo bi mu se, da je dospio u Moskvu na drvodjeljsko tržište, kamo se svaki dan žure punice i svekrve s kuharicama za sobom, da nabave što treba za kuću, i gdje se u gomilama bijeli svakojako drvo, šiveno, točeno, složeno i pleteno: vedrice, vedra bez ušiju i s ušima, burad, kante s noscem i bez nosca, kotarice, posudice, u koje žene meću vodu za močenje kod predenja i drugi sitniž, košare od tanke savijene jasike, koševi od brezove kore i mnogo svačega, što je za potrebu bogatoj i siromašnoj Rusiji. Mislio bi čovjek, čemu Pljuškinu tolika sila takvoga posuđa? Čitav ga život ne bi potrošio ni na dva takva imanja, kakvo je bilo njegovo, no njemu se i to činilo malo. Ne zadovoljavajući se time hodio bi on svaki dan po ulicama svoga sela, zagledivao bi pod mostiće, pod brvi, pa bi sve, štogod bi našao: stari đon, žensku krpu, željezni klin, glineni crijep, sve bi vukao k sebi i bacao na onu hrpu, što ju je Čičikov opazio u kutu sobe. „Eno, već je pošao ribar u lov!“ govorili bi seljaci, kad bi ga vidjeli, gdje ide na

plijen. I odista nije za njim trebalo mesti ulice; ako se dogodi, da časnik na putu izgubi ostrugu, — ostruga je ta u tren došla u poznatu hrpu; ako bi žena zazijavši se kakogod kod bunara zaboravila kabao, odvukao bi on i kabao. No kad bi ga koji seljak opazio i zatekao kod toga, ne bi se svađao i ugrabljenu bi stvar vraćao; ali ako je stvar dospjela već na hrpu, tad je sve gotovo; on se kleo, da je stvar njegova, da ju je kupio tada i tada, u toga i toga, ili da mu je ostala od djeda. U svojoj bi sobi dizao s poda sve, štogod bi vidio: komadiće pečatnoga voska i papira, rđavo pero, pa bi sve to metao na pisaći sto ili na prozor.

No bilo je vrijeme, kad je on bio samo štedljiv gospodar! Bio je oženjen i imao djece, i susjed bi koji došao k njemu na objed, da čuje i da se nauči u njega gospodarstvu i mudroj štedljivosti. Sve je teklo živo i činilo se bez naglosti: kretali su se mlinovi, valjaonice, radile suknene fabrike, stolarske radionice, predionice; svakamo i do svačega je dopirao oštri pogled gospodarev i on je kao marljiv pauk trčao brižljivo i žurno s jednoga kraja gospodarske svoje paučine na drugi. Presilnih čuvstava nijesu pokazivale crte njegova lica, no u očima se opažao um; iskustvom i poznavanjem svijeta bijaše proniknuta riječ njegova, i gostu je bilo milo slušati ga; prijazna i razgovorna domaćica bijaše na glasu s dočekljivosti; u susret izlažahu dvije milovidne kćerke, obadvije plavokose i svježe kao ruže; istrčao bi sin, hitar momčić, pa bi ljubio sve ne pazeći, je li to gostima s voljom ili nije. U kući bijahu otvoreni svi prozori; u antrsolu bijaše stan učitelja Francuza, koji se divno brijao, a bijaše izvrstan strijelac; vazda bi donosio za ručak lještarka ili pataka, a katkad samo vrapčjih jaja, od kojih bi sebi dao napraviti cicvaru, koje nitko u kući nije više jeo. U antrsolu stanovaše također njegova zemljakinja, učiteljica dviju djevojčica. Sam domaćin dolazio bi k stolu u surki ponešto, istina, ponošenoj, ali pristojnoj; lakti bijahu u redu; nigdje nikake krpe. No dobra domaćica umrije: neki ključevi, a s njima i neke sitne brige spadnu na nj. Pljuškin postade nemirniji i kao svi udovci sumnjičaviji i skuplji. Starijoj kćeri, Aleksandri Stjepanovni, nije mogao u svem vjerovati, pa je i pravo imao, jer je Aleksandra Stjepanovna skoro pobjegla s ritmajstorom Bog zna koje konjaničke pukovnije, pa se brzo s njim negdje u seoskoj crkvi vjenčala

znajući, da otac ne trpi časnika, i ima čudnu predsudu, da su svi vojnici — kartaši i rasipnici. Otac pošalje za njom na put prokletstvo, no da pođe za njom u potjeru, nije mario. Kuća još više opusti. U gospodara se sve to više stala opažati skupost; družica skuposti, sjedoća, koja se pomolila u tvrdoj mu kosi, pomogla joj je, da se i više razvije. Učitelj Francuz bi otpušten, jer je sinu došlo doba za službu; madam bi protjerana, jer se pokazalo, da nije bila bez krivice u otmici Aleksandre Stjepanovne. Sin mu bijaše poslan u gubernijski grad, da kod suda upozna pravu službu po očevu mnijenju, no on stupi mjesto toga u vojsku i pisa ocu, pošto su ga već uzeli, da mu pošalje novaca za munduru; posve je prirodno, da nije dobio ništa. Napokon i pošljednja kći, što je još ostala u kući, umrije, a starac ostade sam stražar, čuvar i gospodar svoga imanja. Samotan život davao je obilnu hranu skuposti, koja je, kako je poznato, gladna kao vuk i što više ždere, s tim je nezasitnija; čovječja čuvstva, koja i bez toga ne bijahu u njega duboka, osijecahu sve više svaki čas i svaki bi se dan izgubilo što u toj otrcanoj razvalini. U takvom stanju dođe mu glas, upravo kao za potvrdu njegova mišljenja o vojnicima, kako mu se sin prokartao; on mu pošalje od srca očinsko svoje prokletstvo i nikad više nije mario znati, je li sin na svijetu ili nije. Svake bi se godine zatvorio po koji prozor na kući njegovoj, napokon ostaše samo dva, od kojih je jedan, kako je čitatelj već vidio, bio zalijepljen papirom; svake bi mu se godine izmakao iz vida glavni koji dio gospodarstva, i on je sve više pazio na sitne stvari, na papiriće i pera, što ih je kupio po svojoj sobi; sve tvrđi postajaše s kupcima, što su dolazili, da u njega kupe gospodarskih privreda; kupci se cjenjkahu, cjenjkahu, a napokon ga ostaviše rekavši, da je to bijes, a ne čovjek; sijeno i žito gnjiljaše, spremišta i stogovi postajahu upravo gnoj, mogao se na njima saditi kupus; brašno se u podrumu okamenilo, tako da su ga morali sjeći; sukna, platna i domaćega ruha bijaše strašno dotaknuti se; sve se pretvaralo u prah. On je već sam zaboravio, koliko je šta imao, samo je pamtio, gdje je u ormanu bočica s ostatkom kakve rakije, pa bi na bočici bilježio, da mu tko kradom rakije ne ispije, još je pamtio, gdje je pero ili pečatni vosak. A gospodarski se dohodak među tim uzimao kao i prije; upravo toliki obrok kao i prije morao je donositi seljak, upravo toliko oraha

svaka žena, upravo toliko truba platna morala je natkati tkalja. Sve se to gomilalo u spremišta, i od svega postajaše truhlež i krpe, a i sam se on napokon pretvori u nekakvu krpu čovječanstva. Aleksandra Stjepanovna bijaše nekako došla jedno dva puta sa sinčićem, da vidi, ne bi li mogla što dobiti; vidi se, putnički život sa štopskim ritmajstorom nije bio tako zamaman, kako joj se to činilo prije udaje. Pljuškin joj je ipak oprostio, pače je malome unuku dao nekakvo puce, što je ležalo na stolu, da se s njim poigra, no novaca nije dao ni malo. Drugi je put došla s dvoje dječice i donijela mu kolača k čaju i nov šlafrok, jer je u starca bio takav, da ga je bilo pogledati ne samo teško, već i sramota. Pljuškin pomilova obadvoje unučadi, posadi jedno na lijevo, drugo na desno koljeno i ljuljaše ih baš tako, kao da jašu na konjima; kolače i šlafrok uzme, no kćeri baš ništa ne dade; i tako je Aleksandra Stjepanovna i otišla.

Pa eto takav je vlastelin stajao pred Čičikovom! Treba reći, da se sličan pojav rijetko nalazi u Rusiji, gdje sve voli prije protegnuti se nego skvrčiti . . . . .

Pljuškin je stajao već nekoliko časaka ne govoreći ni riječi, a Čičikov jednako nije mogao početi razgovora, jer ga je smeo pojav domaćina i sve, što je bilo u sobi. Dugo se nije mogao domisliti, kojim bi riječima kazao, za što ga je posjetio. Već je htio početi govoriti u tom smislu, kako je mnogo čuo o njegovoj dobrotvornosti i rijetkim vrlinama duše njegove, pa je držao za svoju dužnost, da mu se lično pokloni; no premisli se i osjeti, da je to previše. Pogledavši sa strane još jedan put sve, što je u sobi, osjeti, da bi se riječi „dobrotvornost“ i „rijetke vrline duše“ mogle dobro zamijeniti riječima: „ekonomija“ i „red“; za to okrenuvši govor na taj način reče, da je mnogo čuo o njegovoj ekonomiji i rijetkom upravljanju imanja, pa je držao za dužnost, da se s njim upozna i lično mu iskaže svoje poštovanje. Mogao je dakako kazati drugi, bolji uzrok, no ništa mu drugo nije tada palo na um.

Na to Pljuškin progunđa nešto kroz usne, — jer zuba nije bilo, — što upravo, to se ne zna, no po svoj je prilici bio ovaki smisao: „A odnio tebe bijes i s tvojim poštovanjem“. No kako je u nas gostoljubivost tolika, da ni tvrdica ne može pogaziti njezinih zakona, doda odmah nešto razumljivije: „Molim prepokorno, sjednite!“

„Ja dugo već ne viđam gostiju, reče on; pa da po duši kažem, i malo koristi vidim u njima. Zavrgao se vrlo nevaljao običaj, da jedan k drugome dolazi, a gospodarstva opustješe . . . pa hrani još i njihove konje sijenom! Ja sam već odavno ručao, a kuhinja mi je niska, u prevelikome neredu, pa i dimnjak mi se posve porušio, ako se naloži vatra, još može sve izgorjeti“.

„A. tako! pomisli Čičikov u sebi, sreća, što sam se kod Sobakevića najeo kolača i bravljega stegna“.

„Pa k tomu još i ta gadna komedija, da nemaš ni naviljka sijena u čitavom gospodarstvu! govoraše dalje Pljuškin. Pa kako bi ga i imao? Zemlje je malo, kmet je lijen, ne će mu se raditi, misli, kako bi u krčmu . . . pa mora čovjek paziti, da pod starost ne mora po svijetu!“

„Meni su ipak kazivali, doda bojažljivo Čičikov, da vi imate više od tisuće duša“.

„A tko vam je to kazivao? Onomu, tko vam je to kazivao, imali ste, batjuška, pljunuti u oči! To je očevidno šaljivac, hotio se s vama našaliti. Eto naklapaju, tisuća duša, a pođi i prebroji, pa ne ćeš ništa nabrojiti! Zadnje je tri godine pomorila prokleta groznica mnoštvo kmetova“.

„Što to kažete! mnogo ih je pomorila?“ usklikne žalostivo Čičikov.

„Da, mnogo su ih odnijeli“.

„A dopustite, da vas upitam: koliko na broju?“

„Oko osamdeset duša“.

„Toliko?“

„Ta ne ću lagati, batjuška!“

„Dopustite, da vas još upitam: vi brojite, mislim, te duše od dana pošljednje revisije?“

„Kad bi tako bilo, i Bože pomozi, reče Pljuškin; no to je baš zlo, što bi se od toga vremena i do sto dvadeset nabralo“.

„Zbilja? Čitavih sto dvadeset?“ usklikne Čičikov i zine pače od čuda.

„Star sam, batjuška, za laganje; sedmi već desetak živim!“ reče Pljuškin. Činilo se, da ga je takvo malo ne radosno klicanje uvrijedilo. Čičikov uvidi, da zbilja nije zgodno, što je tako nežalostiv na tuđe zlo, pa za to uzdahne i odmah reče, da ga žali.

„No žaljenje ne ide u džep, reče Pljuškin. Eto do mene živi kapetan, bijes ga znao, otkle je došao, kaže, da mi je rođak: „Ujače, ujače!“ i u ruku me ljubi; a kako me stane žaliti, tako zavija, da si za uši u strahu. U licu je sav crven; rakija mu je, čini se, preko mjere draga. Novce je, po svoj prilici, profućkao služeći kao časnik, a sad se eto dao na žaljenje!“

Čičikov je nastojao, da mu razloži, kako njegovo žaljenje nije onakvo, kao kapetanovo što je, i da je on spreman to dokazati ne praznim riječima, već činom, pa ne odgađajući odmah se bez okolišenja ponudi, da će platiti porez za sve seljake, što su takvom nesrećom poumirali. Pljuškin se nad tom ponudom očito posve snebio. On je izbuljivši oči dugo Čičikova gledao, a napokon upita: „A nijeste li vi, batjuška, služili u vojsci?“

„Nijesam, odgovori Čičikov dosta lukavo, bio sam u državnoj službi“.

„U državnoj? ponovi Pljuškin i stane žvakati usne, kao da što jede. Pa kako to? Ta to je vama gubitak?“

„Za vaše dobro spreman sam i na gubitak“.

„Ah, batjuška! Ah, dobrotvore moj! krikne Pljuškin ne opažajući od radosti, da mu se šlafrok otvorio, te se vidjela košulja, koja nije bila baš lijepa za gledanje. „Eto, razveseliste starca! Ah, Gospode ti moj! Ah, sveci vi moji! . . .“ Dalje Pljuškin ni govoriti nije mogao. No nije prošao ni časak, a ta je radost, koja se tako za tren pokazala na drvenastom njegovu licu, isto tako u tren prošla, kao da je ni bilo nije, a lice mu se na novo zabrine. Otare se pače rupčićem, smota ga čvrsto i stane njim mahati po gornjoj usni.

„A kako, dopustite, da vas ne ražljutim, jeste li vi nakani plaćati za njih porez svaku godinu i hoćete li novce davati meni ili u državnu blagajnu?“

„Evo, kako ćemo urediti: mi ćemo načiniti kupovni ugovor, kao da su oni živi, a vi kao da ste mi ih prodali“.

„Da, kupovni ugovor . . . reče Pljuškin, zamisli se i opet stane žvakati usnama. No za kupovni ugovor treba troška. Činovnici su tako bezdušni. Prije si prošao s rubljem i s vrećicom brašna, sad šalji cijeli voz kaše, a poskrbi se i za crvenu banku, — tako su lakomi! Ja se čudim, kako nitko drugi toga ne opaža. Da ih tko opomene na Boga i na dušu! Ta riječju ćeš svakoga

pridobiti. Rekao tko, što mu drago, spasonosnoj se riječi ne možeš oteti“·

„No, ti bi se, ja mislim, već oteo!“ pomisli Čičikov u sebi, pa odmah progovori, da je spreman iz poštovanja prema njemu primiti pače i troškove ugovora na svoj račun.

Čuvši, da gost prima pače troškove ugovora na sebe, Pljuškin zaključi, da on mora biti potpuno glup, pa se samo gradi, da je služio u državnoj službi, a po svoj je prilici bio časnik i rasipao novce. Uza sve to nije ipak mogao sakriti svoje radosti, pa poželi svako dobro ne samo njemu, već i djeci njegovoj ne upitavši, ima li on djece ili nema. Stupivši k prozoru pokuca prstima po staklu i poviče: „Ej, Proška!“ — Za čas se čulo, kako je netko brzo dotrčao u predsoblje, dugo tamo ševrdao i lupao čizmama, a napokon se vrata otvore, te uniđe Proška, dječak od trinaest godina, u tako velikim čizmama, da je hodeći gotovo izvlačio noge iz njih. Za što je Proška imao tako velike čizme, to se može odmah saznati; Pljuškin je imao za svu služinčad, koliko je god bješe u kući, samo jedne čizme, koje su morale biti uvijek u predsoblju. Svatko, koga bi zvali u gospodske sobe, protrčao bi obično preko čitavoga dvorišta bos, no unišavši u predsoblje navukao bi čizme i tako bi se pokazao u sobi. Kad bi izišao iz sobe, ostavio bi čizme u predsoblju i pošao dalje na sopstvenim tabanima. Da je komu pogledati bilo na prozor pod jesen, a osobito, kad se iz jutra stane hvatati tanak mraz, taj bi vidio, da je sva služinčad tako skakutala, kako bi to teško umio i najvještiji plesač na pozorištu!

„Eto, pogledajte, batjuška, kakvo je to lice!“ reče Pljuškin Čičikovu pokazavši prstom Proškino lice. Glup je kao drvo, a da čovjek štogod gdje ostavi, — u tren će ukrasti! Nu, što si došao, budalo, reci, što?“ Tu malo zašuti, a Proška odgovori također mûkom. „Pristavi samovar, — čuješ li? a evo ti ključ, pa ga daj Mavri, neka pođe u komoru; tamo na polici ima suhi kolač, što ga je donijela Aleksandra Stjepanovna, — pa neka ga dade k čaju!... Stani, kamo ćeš? Ludove! Ej, ludove!... Bijes te svrbi u nogama, što li?... Poslušaj prije. Ako se možda ozgo pokvario, neka ga ostruže nožem, a mrvica neka ne baca, već neka ih odnese u kokošinjak. A ti, brate, pazi, ti da nijesi unišao u komoru; inače ću ja tebe, razumiješ? brezovom metlom, da ti bude slađe! Sad imaš izvrstan apetit, pa

da ti bude još bolji! Pođi samo u komoru, ja cu već na prozor gledati. — Ni u čemu im nije vjerovati“, govoraše dalje obrativši se k Čičikovu, i onda još, kad se Proška već odnio zajedno s čizmama. Za tim stade i Čičikova sa sumnjom gledati. Teško mu je bilo vjerovati, da je u njega toliko velikodušja, pa pomisli u sebi: „A neka ga đavo zna; može biti, da se samo hvasta kao i sve te kojekakve raspikuće: lagat će i lagati, samo da govori i da se napije čaja, a onda će otići!“ Za to od opreza, pa i za to, da ga ponešto iskuša, reče, da ne bi bilo loše, kad bi se ugovor što prije uglavio, jer kaže, nema vjere u ljude; danas je čovjek živ, a sjutra neka Bog zna.

Čičikov reče, da je spreman, ako hoće ovaj čas i zaište samo popis svih kmetova.

To umiri Pljuškina. Moglo se opaziti, da on nešto namjerava učiniti, pa i zbilja uze ključe, pristupi k ormanu, pa otvorivši vrata dugo premetaše šalice i čaše, a napokon reče: „Eto nikako ne možeš naći, a imao sam izvrsnoga likerčića, samo ako ga nijesu popili: družina — to su takvi lupeži! A, nije li ovo?“ Čičikov ugleda u njegovim rukama bočicu, svu u prahu, kao da je omotana vunenim rupcem. „Još ga je pokojna pravila, govoraše dalje Pljuškin, a lupežica ključarica posve ga je zametnula, pa ga ni začepila nije, lóća! Bijaše se tu nakupilo kukaca i svakojakoga smeta, no ja sam svu nečist izvadio, i sad je eto čist, pa ću vam natočiti čašicu“.

No Čičikov brzo zahvali za takav likerčić rekavši, da je već jeo i pio.

„Pili ste već i jeli! reče Pljuškin. Jest, to je istina; čovjeka ćeš od čestita društva poznati svuda; takav ne jede, već je sit; a kad dođe kakav lupežić, hrani ga, koliko ti drago . . . Dođe eto kapetan: „Ujače, kaže, dajte mi što jesti!“ A ja sam njemu takav ujak, kao što je on meni djed. Doma, po svoj prilici nema što da jede, pa tako se eto i skita! Da, vama treba popis svih tih danguba? Svakako! Ja sam ih, kako sam znao, sve popisao na osobiti papirić, da ih sve kod prve revisije izbrišu“. — Pljuškin natakne naočari i stane premetati papire. Razvezujući svakakve svežnjiće počašćivao je svoga gosta takvim prahom, da je gost kihnuo. Napokon izvuče papirić sav na okolo ispisan. Seljačka imena bijahu po njemu posipana kao mušice. Bilo je tu svakakih: i Paramonov i Pimenov i Pantelejmonov, pače je

provirio i nekakav Grigorije Dođi-ne-dođeš; svih je bilo preko sto dvadeset. Čičikov se nasmiješi, kad vidi toliki broj. Spravivši papirić u džep reče Pluškinu, da će morati doći u grad, da se načini kupovni ugovor.

„U grad? A kako? A kako ću kuću ostaviti? Tà moja su družina sve varalice i lupeži; za jedan će me dan tako okrasti, da ne ću imati o što ni kaput objesiti“.

„A nemate li kakvoga znanca?“

„A kakvoga znanca? Svi su moji znanci ili poumirali ili su se odbili . . . Ah, batjuška! kako ne bih imao? imam! poviče. Tà sam predsjednik mi je znanac, dolazio je pače u stara vremena k meni. Kako ga ne bih poznavao! Zajedno smo se igrali, zajedno se preko plotova verali. Kako mi ne bi bio znanac? I te kakav znanac! . . . Ne bih li dakle njemu pisao?“

„Dakako, njemu!“

„Svakako, takvome znancu! U školi smo bili prijatelji“.

I na tom drvenastom licu na jedan put sine nekakav topli zračak, pokaže se — ne čuvstvo, već nekakav blijedi odraz čuvstva: pojav, kao što je, kad se na jedan put na površini vode pomoli utopljenik, a hrpa ljudi, što se skupila na obali, poviće od radosti; no uzalud obradovana braća i sestre bacaju s obale uže i čekaju, ne će li se pomoliti leđa ili umorene od borbe ruke, — ali pojavio se zadnji put. Sve je mirno, a tiha površina nijeme prirodne sile još je strašnija i pustija. Tako je i lice Pljuškinovo iza čuvstva, koje je na njemu za tren sinulo, postalo još beščuvstvenije i bljutavije.

„Na stolu je ležala četvrtina čistoga papira, reče, pa ne znam, kamo je nestala; ljudi su u mene tako nevaljali!“ — Tada stane zagledati i pod sto i na sto premećući svuda, a napokon poviče: „Mavra, e, Mavra!“ Na taj poziv dođe žena noseći u rukama tanjur, na kojem bijaše poznati već čitatelju kolač. Evo kako se razgovaralo ovo dvoje:

„Kud si djela, razbojnice, papir?“

„Tako mi Boga, nijesam ga ni vidjela, osim mali komadić kojim ste izvoljeli pokriti čašicu“.

„A ja ti na očima vidim, da si ga ti odnijela“.

„A čemu bih ga odnijela? Ta kakva mi je od njega korist: ja ne umijem pisati“.

„Lažeš, odnijela si ga zvonaru; on malo zna, pa si njemu odnijela“.

„Ta zvonar ako hoće, dobit će papira. Nije on vidio vaše krpice!“

„Nu, čekaj: na strašnom će te sudu đavoli za to žeći željeznim vilama! Vidjet ćeš samo, kako će te žeći!“

„Pa za što će me žeći, kad se ni dotakla nijesam četvrtine? Krađe mi nije nitko prebacivao, već prije kakvu drugu žensku slabost“.

„Da, đavoli će te žeći! Reći će: evo ti, varalice, za ono, što si gospodara varala, pa će te žeći!“

„A ja ću reći: nemate za što! Boga mi, nemate za što: nijesam ja uzela . . .“ A gle eno vam leži na stolu. Uvijek naprazno potvorate!“

Pljuškin zbilja opazi četvrtinu, za čas se umiri, požvaće usnama i reče: „Nu, što si se tako ražljutila? Kako je nagla! reci samo jednu riječ, a ona će ti na odgovor desetak! Pođi i donesi vatre, da zapečatim pismo. Ali stani! Ti bi uzela lojanicu; loj se brzo topi, izgori i nema ga, to je samo šteta; već donesi ti meni luč!“

Mavra ode, a Pljuškin sjedne u naslanjač, uzme u ruku pero, pa je dugo još na sve strane prevrtao četvrtinu smišljajući, ne bi li se od nje mogla još osmina otkinuti, no napokon se uvjeri, da nije moguće; turi pero u tintarnicu s nekakom pljesnivom tekućinom i s mnoštvom muha na dnu, pa stade pisati namještajući slova nalik na muzikalne note i ustavljajući na mahove ruku, koja je skakala po čitavom papiru, stiskujući lakomo redak do retka i pomišljajući sa žalosti na to, da će ipak još ostati mnogo čistoga prostora.

I do takoga je ništavila, do takve sitničavosti, do takve odurnosti mogao pasti čovjek? tako se mogao promijeniti? I je li to nalik na istinu? — Sve je nalik na istinu, sve se može dogoditi s čovjekom. Sadašnji vatreni mladić skočio bi od užasa, da mu se pokaže slika, kakav će biti u starosti! Uzimajte sa sobom na put, kad izlazite iz nježnih mladenačkih godina u u tvrdu i surovu muževnost, — uzimajte sa sobom sva čovječja čuvstva, ne ostavljajte ih na putu; više ih ne ćete moći dići! Grozna je, strašna je starost, što nas čeka, ništa ona ne vraća! Grob je od nje milostiviji, na grobu piše: „tu je pokopan čovjek;“

no ništa ne možeš pročitati na hladnim, beščuvstvenim crtama starosti, ako je beščovječna.

„A ne znate li vi kakvoga svoga prijatelja, komu bi trebalo pobjeglih duša?“

„A vi imate i pobjeglih?“ brzo upita Čičikov, kao da se prenuo.

„Za to i pitam, što ih imam. Zet se latio posla, da se to uredi; nema im ni traga, kaže; no on je vojnik; on umije samo ostrugama zveketati, a kad treba po sudovima propitkivati . . .“

„A koliko bi ih bilo na broj?“

„A nabralo bi ih se do sedam desetaka“.

„Što kažete?“

„Jest, Boga mi! Ta meni svake godine bježe. Svijet je strašno proždrljiv, od nerada se navikao žderati, a ja sâm nemam što da jedem . . . A ja bi za njih primio, štogod bi tko ponudio. Svjetujte dakle svoga prijatelja, neka ih nađe samo desetak, eto mu lijepih novaca! Ta revisijska duša vrijedi pet stotina rubalja“.

„Ne, to ne dajmo prijatelju ni ponjušiti“, reče u sebi Čičikov, a za tim razjasni, da se takav prijatelj ne će nikako naći, da će sami troškovi u tom poslu više stajati, jer od suda treba odrezati skutove svojega kaputa i dalje pobjeći; no ako je već tolika novolja, on je, kaže, ganut saučešćem, te je spreman dati . . . no to je, kaže, takva sitnica, o kojoj ni govoriti nije vrijedno“.

„A koliko biste vi dali?“ upita Pljuškin lakomo, a ruke mu zadrhtaše kao živo srebro.

„Ja bih dao po dvadeset i pet kopejki za dušu“.

„A kako kupujete, — za gotov novac?“

„Da, odmah novce“.

„Ali biste, batjuška, siromaštva moga radi mogli ipak dati po četrdeset kopejki“.

„Vele cijenjeni! reče Čičikov, ne samo po četrdeset kopejki, po pet bih stotina rubalja platio! S veseljem bih platio, jer vidim — čestit dobar starac trpi dobrote svoje radi“.

„Da, Boga mi, tako je! Boga mi, istina je! reče Pljuškin objesivši glavu i skrušeno poklimavši njom; sve od dobrote“.

„No vidite li, ja sam odmah prepoznao vaš karakter. Čemu dakle ne bih platio po pet stotina rubalja za dušu, no . . .

nemam; po pet sam kopejki evo spreman pridati, tako da će svaka duša proći po trideset kopejki".

„No batjuška, primaknite još bar dvije kopejke, molim vas".

„Po dvije ću kopejke primaći drage volje. Koliko ih imate? Rekli ste, čini mi se — sedamdeset?"

„Ne, svih će se nabrati sedamdeset i osam".

„Sedamdeset i osam, sedamdeset i osam, po trideset i dvije kopejke za dušu, to će biti . . ." Tu se naš junak časak samo, ne više, zamisli i reče na jedan put: „to će biti dvadeset i četiri rublja i devedeset i šest kopejki!" On je bio u računanju jak. Odmah zaište, da mu Pljuškin napiše priznanicu, on njemu dade novce, a Pljuškin ih primi obadvjema rukama i ponese ih k pisaćemu stolu s takvom pažljivošću, baš kao da nosi kakvu tekućinu, pa se boji, da bi je svaki čas mogao proliti. Došavši k pisaćemu stolu pregleda ih još jedan put i metne, također neobično oprezno, u jednu od fijoka, gdje im je suđeno da budu pokopani sve dotle, dok otac Karp i otac Polikarp (dva svećenika njegova sela) njega samoga ne pokopaju na neopisanu radost zeta i kćeri, a možda i kapetana, koji mu se računao u rodbinu. Spravivši novce sjedne Pljuškin u naslanjač i već nije mogao, činilo se, naći ništa, o čem bi govorio.

„A što, vi se spremate, da odete?" reče opazivši, da se Čičikov malo maknuo, da izvadi iz džepa rupčić.

To pitanje Čičikova opomene, da zbilja nema za što, da dulje ostaje. „Da, vrijeme je!" prozbori dohvativši šešir.

„A čaja?"

„Ne, ostavimo čaj radije za drugi put".

„Kako to? A ja sam odredio, da se postavi samovar. Ja, da pravo kažem, nemam rado čaja; skupo je to piće, pa i cijena se na šećer digla nemilostiva. Proška! ne treba samovara! Kolač odnesi Mavri, čuješ? Neka ga metne na isto mjesto; ili ne, daj ga ovamo, ja ću ga već sâm odnijeti. S Bogom, batjuška! Blagoslovio vas Bog! A pismo dajte predsjedniku. Da, neka pročita, on je moj stari znanac. Kako ne, zajedno smo se igrali!"

Poslije toga sprovede Čičikova čudna ta figura, zgrbljeni taj starčić iz dvorišta, a onda zapovjedi, da se vrata odmah zatvore; za tim obiđe komore, da ogleda, jesu li na svome mjestu stražari, koji su stajali na svim uglovima i lupali drvenim lopa-

tama u praznu bačvu mjesto u gvozdenu dasku; poslije toga zaviri u kuhinju i tu se kao da tobože kuša, jede li dobro družina, ljudski najede čorbe s kašom, pa izruživši sve i svakoga za krađu i za loše vladanje vrati se u svoju sobu. Kad je bio sam, pomisli pače na to, kako da zahvali gostu za takvu odista besprimjernu velikodušnost. „Ja ću mu pokloniti, — pomisli u sebi, džepnu uru; dobra je, srebrna je, a ne tumbakova ili bronzova, malo je pokvarena, ali on će je već dati popraviti; on je još mlad čovjek, pa mu treba džepna ura, da se dopadne svojoj zaručnici. Ili ne, -- doda poslije kratkoga razmišljanja, — radije ću mu je ostaviti poslije svoje smrti u oporuci, neka me se sjeća“.

No junak je naš i bez ure bio vrlo veseo i dobre volje. Ovaki neočekivani dobitak bio je kao kakav dar. Pa i zbilja, reci što ti drago, nijesu tu samo mrtve duše, nego i pobjegle, i to svih preko dvije stotine ljudi! Dakako, on je približavajući se Pljuškinovu selu unaprijed slutio, da će biti dobitka, no tako velikoga nikako nije očekivao. Cijelim je putem bio neobično veseo, zviždukao je i gundorio usnama metnuvši šaku na usta, kao da svira u trubu, a napokon zapjeva nekakvu tako čudnu pjesmu, da je sam kočijaš slušao, slušao, a napokon poklimao glavom i rekao: „Gledaj, kako gospodin pjeva!“ Već se uhvatio gust sumrak, kad su se dovezli do grada . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Preveo Dr. *A. Radić.*

♥

Taras Bulba.

U ovom djelu prikazuje Gogolj mirni, a još više ratni život zaporoških Malorusa ili Kozaka (Zaporožje se zove zemlja na desnoj strani donjega Dnjepra, iza „porogâ“, t. j. iza brzica, kojih Dnjepar ima nekoliko u svojem donjem tijeku); život, kakav je bio u vijekovima XV—XVII., u vrijeme najveće kozačke snage, kad su Kozaci gotovo bez prekida vojevali sad s Turcima, sad s Tatarima, sad s Poljacima (ove pošljednje zvali su oni „Ljasi“). U Zaporožje su sa svih strana grnuli južni Malorusi, koje je vatrena krv i u

opće surovo ono vrijeme nagonilo na krvave ratne poslove. Tu su Kozaci živjeli u osobitom ograđenom okolu, koji se zvao „Sječ“ (po maloruskom izgovoru: „Sič“). Osim samih junaka nije u Siječi bilo drugih ljudi, dakle ni djece ni staraca, a ni žena nikakvih, samo se trgovcima (ponajviše poljskim Židima) dopuštalo, da smiju trgovanja radi približiti se Siječi. U Siječi je znalo biti do 20.000, a kašto i više Kozaka; dijelili su se u odjele ili regemente, kojih je bilo po nekoliko desetaka; ti su se odjeli zvali „kurenji;“ svaki je kurenj imao svoga poglavicu, koji se zvao „ataman;“ a poglavica nad čitavom Sječ. zvao se „koševoj“.

Gogolj pripovijeda, kako je stari mejdandžija Taras Bulba doveo u Sječ svoja dva sina, Ostapa i Andriju, koji su puni snage i vatre brzo dokazali, da su junaci kao i njihov otac. Ali Andrija se zaljubi u nekakvu lijepu Poljakinju te poradi nje ostavi Sječ i prijeđe k Poljacima te je s njima vojevao protiv svoje kozačke braće. Drugoga sina Ostapa uhvate u jednom boju Poljaci te ga nakon nečovječnih muka zajedno s drugim ulovljenim Kozacima smaknu. Taras od osvete vojuje od sad sa svojom četom po zemlji poljskoj te užasno uništava, pali i ubija sve, što mu do ruku dođe, dok Poljaci ne uhvate i njega te ga živa spale.

Majstorstvo Gogoljevo u ovoj pripovijetki toliko je, da se slobodno može reći, da poslije Homera nije nitko s tolikim pjesničkim čarom prikazao ratni život bijesnih junaka kao Gogolj. Njegov je „Taras Bulba“ prava novovječna ruska Ilijada — u prozi. Od svih mnogobrojnih u svojoj strahoti lijepih prizora najznatniji je i najpotresniji prizor u IX glavi, gdje stari Taras svojom rukom ubija odmetnika sina. Tko jednoć taj prizor pročita, ne će ga lako zaboraviti.

Da bi se razumjeli ulomci, koji se ovdje u prijevodu donose (IX., X. i XI. glava, — a svih zajedno ima 12), treba znati, da u glavama V—VIII. Kozaci osvajaju poljski grad Dubno; u to im dođe glas, da su Tatari oplijenili Sječ. Na to se polovina kozačke vojske diže ispod Dubna u potjeru za Tatarima.

T. M.

IX.

U gradu nije nitko doznao, da je polovina Zaporožaca izašla u potjeru za Tatarima. S magistratske kule opazili su stražari samo to, da se dio kôlâ pomakao za šumu: no pomisliše, da Kozaci pripravljaju zasjedu; jednako je mislio i francuski indžinir. A među tim u gradu nestane živeža: po običaju prošlih vijekova nije vojska sračunala, koliko joj ga treba. Pokušali su izaći, no polovinu su tih junaka odmah sasjekli Kozaci, a druga polovina morala je pobjeći u grad bez ičega. Židovi se ipak okoristiše izlazom i nanjušiše sve: kamo su se i za što otpravili

Zaporošci, tko im je vojvoda, koji upravo „kurenji“, koliko ih je na broj, koliko ih je ostalo i što namjeravaju, — u kratko reći, za nekoliko su već časaka u gradu sve saznali. Pukovnici se ohrabriše, pa se spremahu, da navale. Taras je to vidio po gibanju i buci u gradu, pa se brižno žurio, uređivao, zapovijedao, kaznio, poređao u tri reda „kurenje“ i opasao ih kolima kao tvrđavu, — a u takvoj bitki Zaporošci nijesu mogli biti pobijeđeni; dvjema kurenjima zapovjedi, da se sakriju u zasjedu; po dijelu polja pozabija oštro kolje, izlomljeno oružje, odlomčine kopalja, da na to iz zagođa natjera neprijateljsko konjaništvo. A kad je sve to učinjeno, kako treba, prozbori Kozacima, ne za to, da ih ohrabri i osokoli, ta znao je, da su i bez toga jaki duhom, — već samo za to, što mu se htjelo, da iskaže sve, što mu je na srcu.

„Hoće mi se, gospodo, da vam kažem, što je to naša družba. Vi ste čuli od otaca i djedova, kako je sve poštovalo našu zemlju: i Grci su je poznali, i Carigrad joj je nosio dukate, i gradova je bilo bogatih, i hramova, i knezova, knezova ruske krvi, a nijesu to bili katolički nevjernici. Sve su oteli basurmani (t. j. neznabošci, nevjernici), sve je propalo; ostali smo samo mi, sirote, i kao udovica iza jakoga muža, sirota kao i mi, zemlja naša. Eto, u takvo vrijeme podadosmo mi, drugovi, ruku na bratimstvo! Eto, na čemu stoji naša družba! Nema sveza svetijih od družbe. Otac ljubi svoje dijete, mati ljubi svoje dijete, dijete ljubi oca i mater; no to nije ono, braćo: i zvijer ljubi svoje dijete! No porođačiti se rodbinstvom po duši, a ne po krvi, može samo čovjek. Bilo je i u drugim zemljama družbe, no takve, kakva je u ruskoj zemlji, takve družbe nije bilo. Mnogi vas je dosta lutao po tuđini; vidiš: i tamo su ljudi, također božji čovjek, i porazgovoriš se s njim kao sa svojim; no kako dođe do toga, da mu kažeš srdačnu riječ, ne ide! Pametni su ljudi, ali nijesu to oni; upravo su takvi, ali nijesu oni! Ne, braćo, tako ljubiti kao ruska duša što ljubiti može, — ljubiti, ne tako, da samo umom ljubi ili čim drugim, nego svim, što je Bog dao, štogod je u tebi — a!... reče Taras i mahne rukom, i potrese sijedom glavom i brkom makne te reče: Ne, tako ljubiti nitko ne može! Znam, gadan se sada počeo običaj u zemlji našoj: misle samo, kako bi u njih bilo stogova žita i sijena, pa hergela kónjâ, pa kako bi im bila cijela u podrumima zapeča-

ćena medovina; primaju đavo zna, kakve običaje basurmanske; gadi im se svoj jezik; svoj sa svojim ne će da govori; svoj svojega prodaje kao stvar bez duše, što se prodaje na trgu. Milost tuđega kralja, pa i ne kralja, već jadna milost poljskoga velikaša, koji ih žutom čizmom svojom po gubici bije, draža im je od svakoga bratimstva. No i u pošljednjega gada, bio kakav drago, uvaljao se u čađi i klanjanju, i u toga ima, braćo, mrvica ruskoga čuvstva; i probudit će se ono jednom, — a on će se udariti, jadan, po koljenu; uhvatit će se za glavu i prokleti glasno gadni život svoj, spreman, da mukama iskupi sramotni svoj čin. A oni neka svi znadu, što je to družba u ruskoj zemlji! Kad je već do toga došlo, da se mre, a to nitko od njih ne će moći tako mrijeti! nitko, nitko! Ne će im za to dostajati mišja njihova narav!“

Tako je govorio ataman, a kad je govor svršio, jednako je još tresao glavom u kozačkim poslovima posijedjelom. Sve je, štogod ih je stajalo, vrlo zahvatila takva riječ i došla daleko do samoga srca; i najstariji u redovima stajahu nepomično oborivši k zemlji sijede glave: suza se tiho ronila iz starih očiju, a oni je lagano otirahu rukavom. A za tim svi, kao po dogovoru, mahnuše u isti čas rukom i potresoše pametnim glavama. Vidi se, stari im je Taras spomenuo koješta lijepo i najbolje, što zna biti u srcu čovjeku, kojega je opametilo zlo, muka, opasnost i svakojake nezgode života, ili ako i nije svega toga iskušao, a ono je mnogo ćutio mladom, bisernom dušom na vjekovitu radost starim roditeljima, koji ga rodiše.

A iz grada već izlazi neprijateljska vojska, bubnjevi udaraju, trublje se ore, a pani se podbočiše i tako izlaze okruženi nebrojenim slugama. Debeli pukovnik daje naloge. I stanu gusto navaljivati na kozačke tabore prijeteći, nišaneći puškama, krijeseći očima i blistajući oružjem. Čim opaze Kozaci, da su se oni primakli na puškomet, svi na jedan put gruhnuše iz diljaka od sedam pedalja i pucahu bez prestanka. Daleko se razleže gromko gruvanje po svim izokolnim poljima i njivama slijevajući se u neprekidnu tutnjavu; dim se protegnu preko čitavoga polja, a Zaporošci udilj pucahu bez oduška; stražnji su samo nabijali i davali prednjima na čudo neprijatelju, koji nije mogao razumjeti, kako mogu Kozaci strijeljati ne nabijajući pušaka. Već se nije vidjelo od velikoga dima, koji je obavio jednu i drugu

vojsku, nije se vidjelo, kako sad jednoga, sad drugoga nestaje iz redova; no osjećali su Ljasi, da gusto lete kugle i da je nastala zapara; pa kad se pomakoše natrag, da se uklone dimu i da se ogledaju, a to mnogih ne mogoše naći u svojim redovima; a kod Kozakâ su možda dvojica — trojica bila ubita na stotinu. I udilj pucaju Kozaci ne propuštajući ¦ni časka. Sam se strani indžinir začudi takvoj taktici, kakve još nije vidio, pa reče odmah pred svima: „A, valjani su ¦momci Zaporošci! Eto, tako treba da se biju i drugi i u drugim zemljama!“ I odmah svjetuje, da okrenu topove na tabor. Teško zarevaše širokim žvalima topovi od ljevena gvožđa; zadrhta i daleko zatutnji zemlja, a dvojinom gušće obavi se dimom cijelo polje. Ljudi osjetiše zadah baruta po trgovima i ulicama u dalekim i bliskim gradovima. No tobdžije bijahu omjerile previsoko, ražarene se kugle zakružiše u previsoku dugu; zazujavši uzduhom preletješe preko glava cijeloga tabora i zariše se duboko u zemlju izrovavši i izbacivši visoko u uzduh crnu zemlju. Uhvati se za kosu videći takvu nevještinu francuski indžinir i sam stade namještati topove ne pazeći na to, što Kozaci bez prestanka pale i sipaju kugle.

Taras već iz daleka vidje, da će zlo biti cijelomu nezamajkovskomu i steblikovskomu kurenju, pa povika iza glasa: „Izlazite brzo iza kola i sjedajte svaki na konja!“ No ne bi Kozaci imali vremena ni za jedno ni za drugo, da ne bude Ostap udario u samu sredinu: izbi fitilje u šest topova, u četiri samo ne može da izbije; odbiše ga natrag Ljasi. A među tim uze sam strani kapetan u ruke fitilj, da opali najveći top, kakvoga nitko od Kozaka nije do tada ni vidio. Strašno je gledao širokim žvalom, i tisuću je smrti otud gledalo. I kad on gruhnu, a za njim tri druga, potresavši četiri puta zemlju, koja im se šoboćući odazva, mnogo naniješe zla! Ne će za jednim samo Kozakom zajaukati ostarala majka udarajući se koštunjavim rukama u slabe prsi; ne će jedna samo ostati udovica u Gluhovu, Nemirovu, Černigovu i u drugim gradovima. Istrkat će, mila, svaki dan na trg hvatajući se svakoga, što prolazi, i gledajući svakomu u oči, ne bi li prepoznala jednoga, najmilijega od svih; no mnogo će proći gradom svakakve vojske, ali nikad ne će među njima biti jednoga, najmilijega od svih.

I tako kao da i nije bilo polovine nezamajkovskoga kurenja! Kao tuča što na jedan put smlati čitavu njivu, gdje je kao tvrdi dukat bio krasan svaki klas, tako su i oni smlaćeni i povaljeni.

No kako se podigoše Kozaci! Kako se svi osjetiše! Kako je zakipio kurenjski ataman Kukubenko opazivši, da bolje polovine njegova kurenja nema! Zabi se on s ostalim svojim Nezamajkovcima u samu sredinu. U bijesu posiječe na kupus prvoga, što mu dođe na put, mnoge konjanike zbaci s konja dohvativši kopljem i konja i konjika, probi se do tobdžija i odbi već jedan top; a onamo, vidi, radi umanski kurenjski ataman, i Stjepan Huska odbija već glavni top. On ostavi ove Kozake i krene sa svojima drugamo u neprijateljsku vrevu; i tako, kuda prođoše Nezamajkovci, tuda je ulica! kuda skrenuše, tuda je otvoren prolaz! I tako se vidi, kako su se proređivali redovi i Ljasi se valjali kao snoplje! A kod samih kola stoji Vovtuzenko, a sprijeda Čerevičenko, a kod daljih kola Degtjarenko, a za njim kurenjski ataman Vertihvist. Dva je već šlahćića (t. j. plemića poljska) digao na koplju Degtjarenko, a navalio je napokon na trećega, koji se nije lako dao. Spretan je i jak bio Ljah, dragocjenim oružjem nakićen, i samo sluga je pedeset doveo sa sobom. Taj priduši čvrsto Degtjarenka, svali ga na zemlju i već zamahne na nj sabljom te poviče: „Nema među vama psima kozačkima ni jednoga, koji bi se usudio na mene!“

„A evo ga!“ reče i izađe naprijed Mojsije Šilo. Jak to bijaše Kozak, nije jedan put samo bio ataman na moru i mnogo je prepatio svakakvih nevolja. Uhvatiše ih Turci kod Trapezunta i sve ih povedoše kao roblje na galere, noge im i ruke okovaše gvozdenim lancima, po cijele im nedjelje ne dadoše hljeba, a pojahu ih odurnom morskom vodom. Sve su podnosili i trpjeli nesrećni robovi, samo da ne promijene pravoslavne vjere. Ne strpje ataman Mojsije Šilo; on pogazi nogama sveti zakon, gadnom čalmom obavije grješnu glavu, paša mu povjerova, te on postade ključar na lađi i starješina nad svim sužnjima. Veoma se ražalostiše toga radi nesrećni sužnji, jer su znali, ako svoj proda vjeru i prijeđe k pritješnjačima, da će teže i gore biti pod njegovom rukom nego pod svakim drugim nekrstom; pa tako i bi. Mojsije Šilo sve metne u nove lance, po trojicu u red, pritegne im tvrda uža do samih bijelih kostiju; sve udaraše

po vratu i po zatiljku. A kad se Turci obradovaše, što su našli takvoga slugu, te se stadoše gostiti i zaboravivši zakon svoj svi se izopijaše, onda donese on sva šezdeset i četiri ključa i porazdade ih robovima, da se otvore, da pobacaju okove u more, a mjesto njih da pograbe sablje i sijeku Turke. Mnogo su tada Kozaci nagrabili plijena i sa slavom se vratili u otadžbinu, a guslari su još dugo slavili Mojsija Šila. Izabrali bi ga za koševoja, no on je bio veoma čudan Kozak. Sad bi uradio što, čemu se i najmudriji ne bi dovio, a drugi put bi ga osvojila na prosto budalaština. Propio bi i spraskao sve, svakomu je na Sječi ostao dužan, a k tomu se još pustio u krađu kao ulični lupež; noću bi ukrao iz tuđega kurenja čitavu kozačku opremu i založio je kod krčmara. Za takav ga sramotni čin privezaše na trgu uza stup i postaviše uza nj toljagu, da ga svatko, što igda može, po jednoć njome opali; no nije se među svim Kozacima našao, tko bi na nj digao toljagu; svatko se opominjao pređašnjih njegovih zasluga. Takav bijaše Kozak Mojsije Šilo!

„Evo ima takvih, koji biju vas, pse!“ reče on bacivši se na Ljaha. I stanu se sjeći! I oplećnjaci se pognuše u obojice od udaraca. Rasiječe na njemu vražji Ljah gvozdenu košulju dohvativši oštricem sámo tijelo; zacrveni se kozačka košulja. No ne pogleda na to Mojsije Šilo, već zamahne što je mogao, žilavom rukom (teška je bila čvrsta ruka) i nenadano ga udari po glavi, da se obeznanio. Razleti se mjedena kapa, zaljulja se i bubne Ljah; a Šilo stane sjeći i mlatiti obeznanjenoga. Ne dotucaj, Kozače, neprijatelja, već se radije, vrati natrag! Nije se Kozak natrag povratio, a eto jedan ga od sluga ubijenoga dohvati nožem u vrat. Okrene se Šilo i uhvatio bi smjelicu; no ovoga nestade u puščanom dimu. Sa svih strana zaori pucanje iz samokresâ. Zatetura Šilo i osjeti, da je rana smrtna. Padne, metne ruku na ranu i reče obrativši se k drugovima: „S Bogom, gospodo braćo, drugovi! A na vječna vremena neka stoji pravoslavna ruska zemlja i vječna joj neka je slava!“ Pa zažmuri slabim očima, a kozačka se duša izvije iz surovoga tijela. A onamo već izlazi Zadorožni sa svojima, redove lomi Vertihvist, a izlazi i Balaban.

„A što, gospodo, reče Taras dovikujući kurenjima: ima li još praha u prašionicama? Nije li oslabila kozačka sila? Ne popuštaju li Kozaci?

„Ima još, ćaćko, praha u prašionicama; nije još oslabila kozačka sila; još ne popuštaju Kozaci!“

I Kozaci ljuto navale: posve smiješaju redove. Niski pukovnik dade zabubnjati na okup i zapovjedi, da se izvadi osam šarenih zastava, da bi sakupio svoje, koji se bjehu rasuli po svem polju. Svi Ljasi potrče k zastavama; no još se ne uvrstaše, a kurenjski ataman Kukubenko udari već iznova sa svojim Nezamajkovcima u sredinu i udari pravce na trbušatoga pukovnika. Ne odoli pukovnik, već okrene konja i bježi! a Kukubenko za njim preko čitavoga polja i ne dade mu, da se sjedini s pukovnijom. Kad to vidi s pobočnoga kurenja Stjepan Huska, sà zâmkôm u ruci pusti se prema njemu, da ga dočeka, pogne glavu konju po šiji, pa mu na jedan put uhvativši zgodan čas, baci zamku oko vrata; sav pocrveni pukovnik i pograbi obadvjema rukama zamku te se upre, da je rastrga, no već mu jaki zamah zatjera u samo tijelo smrtonosno koplje. Tamo i ostade pribit k zemlji. No ne će ni Huska dobro proći! Nijesu se još ni ogledali Kozaci, a već vide Stjepana Husku, kako ga podigoše na četiri koplja. Samo je siromah mogao još kazati: „Propali svi neprijatelji, a na sve se vijeke neka veseli ruska zemlja!“ . . . I ondje ispusti dušu.

Ogledaju se Kozaci, a to Kozak Metelica gosti već sa strane Ljahe omamljujući udarcima sad ovoga, sad onoga; a onamo s druge strane navaljuje sa svojima ataman Nevilički; a kòd kôlâ vrti i bije dušmane Zakrutihuba; a kod daljih je kola treći, Pisarenko, otjerao već cijelu četu; a kod drugih se onamo kola uhvatili i biju se na samim kolima.

„Nu, gospodo, dovikne ataman Taras projahavši pred svima: ima li još praha u prašionicama? Je li još jaka kozačka sila? Ne popuštaju li već Kozaci?“

„Ima još, ćaćko, praha u prašionicama; još je jaka kozačka sila; još ne popuštaju Kozaci!“

A već pade s kola Bovdjuh. Baš ga je pod samo srce pogodila kugla; no starac skupi sav svoj dah i reče: „Ne žalim rastati se sa svijetom. Dao Bog svakome takvu smrt! A ruska zemlja neka bude slavna do vijeka!“ I podiže se k visinama Bovdjuhova duša, da pripovjedi starcima, što su davno već pošli, kako se znadu biti u ruskoj zemlji, i što je još ljepše, kako znadu u njoj mrijeti za svetu vjeru.

Balaban, kurenjski ataman, skoro se za tim također sruši na zemlju. Tri je smrtne rane zadobio, od koplja, kugle i od teške sablje. A bio je jedan od najhrabrijih Kozaka; mnogo je on kao ataman po moru vojevao, a najslavnija mu je bila vojna k anatolskim obalama. Mnogo su tada zadobili dukata, skupe turske abe, crvena sukna i svakakvoga nakita, no vraćajući se zlo prođoše: dođoše, jadni, na dohvat turskim kuglama. Kako ih s broda dohvati, — polovina se čunova zavrti i prevrne i ne utopi se samo jedan; no trska privezana čunovima sa strane spase čunove te ne potonu. Balaban otplovi veslajući iz sve snage, stade ravno prema suncu, i tako ga ne mogahu vidjeti s turskoga broda. Cijelu su noć iza toga ispolcima i kapama pljuskali vodu i šuperili probušena mjesta; od kozačkih hlača skrojiše jedra, povezoše se i utekoše najbrženu turskomu brodu. No ne samo što su čitavi došli na Siječ, već su donijeli i zlatom šivenu odjeću arhimandritu mežigorskoga kijevskoga manastira, a Pomoćnici, što je na Zaporožju, okvir od čistoga srebra. I dugo su poslije slavili guslari junaštvo Kozaka. Balaban sada ponikne glavom osjetivši predsmrtne muke i reče tiho: „Čini mi se, gospodo braćo, da umirem lijepom smrću: sedmoricu sam posjekao, devetoricu probo kopljem, dosta ih konjem pogazio, a već ne znam, koliko sam ih kuglom dohvatio. Neka vječno cvate ruska zemlja! . . .“ I odleti njegova duša.

Kozaci, Kozaci! Ne puštajte najljepšega cvijeta svoje vojske! Već su opkolili Kukubenka; sedmorica su samo ostala još od cijeloga nezamajkovskoga kurenja; i ovi se već jedva odbranjuju; već je onome odijelo krvavo. Sam Taras videći njegovu nevolju poteče, da ga izbavi. No kasno dođoše Kozaci; već mu je koplje prodrlo kroz srce prije, nego što su potjerali neprijatelje, što su ga opkolili. Lako se spusti na ruke Kozacima, koji ga podržaše, a potokom poteče mlada krv kao dragocjeno vino, što su ga iz pivnice nosile u staklenoj posudi neoprezne sluge; poklizнuše se odmah na ulazu i razbiše skupocjenu posudu; sve se vino proli po zemlji, a domaćin, koji u to dotrči, pograbi se za glavu, jer je to vino čuvao za najljepšu zgodu u životu, kad bi mu, dadne li Bog, pod stare dane došao prijatelj iz mladosti, da se spomene s njim pređašnjega, drukčijeg vremena, kad su se ljudi drukčije i ljepše veselili . . . Kukubenko pogleda oko sebe i progovori: „Hvala Bogu, što se tako desilo, da umrem

pred vašim očima, drugovi! Neka poslije nas žive još bolji od nas, a vijekom neka bude krasna ruska zemlja, koju Hristos ljubi! . . .“ I mlada duša izleti. Podigoše je anđeli na rukama i poniješe je k nebesima. Lijepo će mu tamo biti. „Sjedni, Kukubenko, Meni ob desnu! reći će mu Hristos, ti nijesi iznevjerio družbe, nepoštena djela nijesi ucinio, nijesi ostavio čovjeka u nevolji, čuvao si i branio Moju crkvu“. Smrt je Kukubenkova sve ražalostila. Već su kozački redovi postajali veoma rijetki; mnogih je, mnogih hrabrih već nestalo iz broja; no još stajahu i držahu se Kozaci.

„A, što, gospodo, dovikne Taras ostavšim još kurenjima: ima li još praha u prašionicama? Nijesu li otupile sablje? Nije li se umorila kozačka sila? Ne popustiše li Kozaci?“

„Bit će još, ćaćko, praha; još su za boj sablje; nije se još umorila kozačka sila; još ne popustiše Kozaci!“

I Kozaci navališe iznova tako, kao da i nije bilo nikakvoga gubitka. Još su samo tri kurenjska atamana ostala u životu crvenile su se već svuda crvene rijeke; od kozačkih i dušmanskih tjelesa već su se činili visoki mostovi. Taras pogleda na nebo, a onamo se već povilo jato jastrebova. Ele, bit će nekomu užitka! A onamo već podigoše na koplje Metelicu; već se glava drugoga Pisarenka zavrtjela i zaklopila oči; već je klonuo i ljosnuo o zemlju raščetvoreni Ohrim Huska. „Nu!“ reče Taras i mahne rupcem. Ostap je razumio taj znak, pa izvukavši se iz zasjede navali na konjanike. Ne odolješe Ljasi ljutoj navali, a on ih je gonio i nagnao upravo na mjesto, gdje bijaše pozabijano kolje i odlomčine od oružja. Konji stanu posrtati i padati, a preko njihovih glava stanu letjeti Ljasi. A u to Korsunci, koji su stajali zadnji za kolima, vidjevši, da će kugla dohvatiti, ispale na jedan put samokrese. Svi se Ljasi zbune i uskomešaju, a Kozaci se ohrabre. — „Eto, i mi pobijedismo!“ začuju se sa svih strana zaporoški glasovi, zatrube te dignu pobjednu zastavu. Svuda bježahu i skrivahu se razbijeni Ljasi. — „Ele, još nijesmo posve pobijedili!“ reče Taras gledajući na gradska vrata. I reče istinu.

Gradska se vrata otvore, a odanle izleti husarska pukovnija, dika svih konjaničkih pukovnija. Pod svim konjanicima bijahu sami, svi kao jedan, mrki konji; pred drugima poleti vitez od svih najhrabriji; od svih najljepši; crna mu se kosa vijori ispod

mjedene kape; privezana na ruci vije se skupa tkanina, što su je šile ruke prve ljepotice. Taras se sav upropasti, kad vidi, da je to njegov sin Andrija. A ovaj među tim, kako je plamtio i gorio želeći boja, kako je žudio, da zasluži privezani na ruku dar, poleti kao mladi brzi pas, najljepši, najbrži i najmlađi od svih u rulji. Viknu na nj iskusni lovac, — a on poleti pruživši noge u ravnu crtu po uzduhu, nagnuvši se čitavim tijelom na jednu stranu, odbacujući snijeg i deset puta prestižući samoga zeca u žaru svoga trčanja. Ustavi se stari Taras i gleda, kako on čisti pred sobom put, siječe i sipa udarce na desno i na lijevo. Ne strpi Taras i poviče: „Kako? svoje? svoje, vražji sine, svoje biješ?“ No Andrija ne raspoznavaše, tko je bio pred njim, svoji li ili kakvi drugi; on nije ništa vidio. Kovrčice je, kovrćice on vidio, duge, duge kovrčice i grudi kao u riječnoga labuda i sniježni vrat i pleći svoje drage Poljakinje.

„Ej, momci, dovabite mi ga samo k šumi, dovabite mi ga samo!“ vikaše Taras. Trideset najbržih Kozaka odmah se zateku, da ga dovabe, te popravivši na sebi visoke kape odmah se puste na konjima ravno poprijeko na husare. Udariše sa strane na prednje, odbiše ih, otrgnuše od zadnjih, nadariše dva tri, a Holokopitenko dohvati Andriju pljoštimice po leđima, pa se odmah za tim puste u bijeg pred njima, kolikogod može kozačka sila. Kako se vinu Andrija! Kako mu se uzburkala po svim žilicama mlada krv! Udarivši konja oštrim ostrugama poleti što je igda mogao za Kozacima ne osvrćući se i ne videći, da je slijedilo za njim samo dvadeset ljudi; a Kozaci su letjeli što su mogli i skrenuli ravno k šumi. Zatrčao se Andrija na konju i tek što nije dostigao Holokopitenka, — kad li na jedan put jaka nečija ruka uhvati za uzdu njegova konja. Andrija se ogleda: pred njim je Taras! Zadršće cijelim tijelom i odmah poblijedi: tako đak, koji je neoprezno bocnuo svoga druga i dobio za to od njega lenjirom po čelu, plane kao oganj, skoči iz klupe i hvata prestrašenoga druga, spreman, da ga razdere na komade, a na jedan put se namjeri na učitelja, koji ulazi u razred; za čas se stiša bijesni žar i nestaje nemoćnoga gnjeva. Tako u jedan tren nestade, kao da ga i bilo nije, gnjeva Andrijina. On je pred sobom vidio samo strašnoga oca.

„Nu, što ćemo sada?“ reče Taras gledajući mu upravo u oči. No Andrija ne mogaše na to ništa reći, pa stajaše oborivši oči u zemlju.

„Što, sinko, jesu li ti pomogli tvoji Ljasi?“

Andrija ne odgovori.

„Tako prodati? prodati vjeru? prodati svoje? Čekaj, sjaši!“

Pokorno, kao dijete, sjaše on i stane ni živ ni mrtav pred Tarasom.

„Stoj i ne makni se! Ja sam te rodio, ja ću te i ubiti!“ reče Taras, pa koračivši korak natrag skine s leđa pušku. Andrija bijaše blijed kao krpa; vidjelo se, kako mu se tiho miču usta i kako izgovara nečije ime; no nije to bilo ime otadžbine ili materino ili ime braće, — bilo je to ime lijepe Poljakinje. Taras opali.

Kao žitni klas podrezan srpom, kao mlado janje, kad osjeti pod srcem smrtno gvožđe, klone Andrija glavom i sruši se na travu ne rekavši ni jedne riječi.

Sinoubilac stane i dugo gledaše na bezdušni trup. On je i mrtav bio lijep; muževno je njegovo lice, nedavno još puno snage i nepobjednoga čara, udilj još pokazivalo divnu krasotu; crne obrve zakriljivahu kao žalobna kadiva poblijedjele mu crte. „Po čemu ne bi bio Kozak? reče Taras: i stasom je visok, i crnih je obrva, i lice mu je kao u plemića, i ruka mu je bila jaka u boju! Propao je! propao bez slave kao gadan pas!“

„Ćaćko, što si učinio! Ti li si ga ubio?“ reče Ostap, koji taj čas dođe.

Taras namagne glavom.

Ostap se zagleda mrtvacu u oči. Sažali mu se brata, pa progovori: „Predajmo ga, ćaćko, časno zemlji, da se njime ne podruguju neprijatelji i da mu tijela ne raznose ptice grabilice“.

„Sahranit će ga i bez nas! reče Taras, bit će za njim narikačâ i tješilicâ!“

I mišljahu jedno dva časka: bi li ga ostavili, da ga rastrgaju vuci razdirači, ili bi poštovali u njemu viteštvo, koje junak treba da poštuje u svakoga, bio tko mu drago, — a u to jaše grabimice prema njima Holokopitenko: „Zlo, atamane, ojačali su Ljasi, došla im je na pomoć nova sila“. Još je Holokopitenko u riječi bio, jaše Vovtuzenko: „Zlo, atamane, nova grne sila!...“ Još je Vovtuzenko u riječi, trkom trči već bez konja Pisarenko: „Gdje si, ćaćko? Traže te Kozaci. Već je ubijen kurenjski ataman Nevilički, ubijen je Zadorožni, ubijen je Čerevičenko; no Kozaci

stoje, ne će mrijeti, a da ti ne pogledaju u oči; hoće, da ih pogledaš pred smrtnim časom.

„Na konja, Ostape!“ reče Taras i poteče, da još nađe Kozake, da ih pogleda, a oni pred smrću da pogledaju svoga atamana. No ne bijahu još ni iz šume izjahali, a već je neprijateljska sila sa svih strana opkolila šumu, a medu drvećem svuđa se pokazaše konjanici sa sabljama i kopljima. „Ostape! Ostape! ne daj se!“ viče Taras, a sam pograbi golu sablju, pa stane častiti na sve strane, na koje se prve namjerio. A na Ostapa naskočila su na jedan put šestorica; no nijesu, vidi se, naskočili u dobar čas: s jednoga poleti glava, a drugi uzmakne i prevrne se; kopljem u rebro pogodi trećega; četvrti bijaše nešto smjeliji, ukloni glavu od kugle, a ražarena kugla dospije konju u prsi, — propeo se bijesni konj, ljosne o zemlju i zaduši pod sobom jahača. „Dobro, sinko! Dobro, Ostape! dovikivaše Taras, evo, i ja ću za tobom“. A sam se jednako odbranjuje od napadačâ. Siječe i bije Taras, dariva sad jednoga, sad drugoga po glavi, a sam jednako gleda naprijed na Ostapa i vidi, da su se već opet uhvatila s Ostapom malo ne osmorica na jedan put. „Ostape! Ostape! ne daj se!“ Ali već svladaše Ostapa, već mu je jedan bacio zamku na vrat, već vežu i vode Ostapa. „Ej, Ostape, Ostape!“ viče Taras probijajući se k njemu i sijekući na kupus i pred sobom i sa strane. „Ej, Ostape, Ostape! . . .“ No kao teškim kamenom pogodi njega samoga u taj čas. Sve mu se zavrti i okrene pred očima. U tren se pred njim zakrijese sve u jednom i glave i koplja i dim i blijesak ognja i granje s lišćem, koje mu zatrepti baš pred očima. I strovali se kao podsječen hrast na zemlju. I magla mu pokrije oči.

X.

„Dugo sam spavao!“ reče Taras otvorivši oči kao poslije teškoga mamurnoga sna i tražeći, ne bi li prepoznao, što je oko njega. Strašna slabost bješe mu u tijelu. S mukom je raspoznao u nepoznatoj sobi zidove i uglove, koji su mu se vrtjeli pred očima. Napokon opazi, da pred njim sjedi Tovkač i prisluškuje, čini se, svaki njegov dah.

„Dà, pomisli u sebi Tovkač, usnuo bi ti možda za uvijek!“ No ne reče ništa, zaprijeti mu prstom i dade znak, da šuti.

„Ta reci mi, gdje sam sada?“ upita opet Taras naprežući um i tražeći, da se sjeti, što je bilo.

„Šuti! povikne na nj grubo drug, što još hoćeš znati? Ili ne vidiš, da si sav isječen? Već su dvije nedjelje, kako s tobom bježimo, a ti u groznici i vrućici bulazniš. Prvi put si eto sada mirno zaspao. Muči dakle, ako ne ćeš, da sam sebi ne naneseš zla“.

No Taras je sve još tražio i mučio se, ne bi li sabrao svoje misli i sjetio se, što je bilo. „Da, tà nijesu li me uhvatili i opkolili odasvud Ljasi? Ja se dakle nikako nijesam mogao probiti iz vreve?“

„Muči, kad ti se kaže, vražji sine! krikne Tovkač srdito kao dadilja, kad izgubi već strpljivost i viče na nemirno dijete vragolana. Što ti treba znati, kako si se iskopao? Dosta je, što si se iskopao. Našlo se ljudi, koji te nijesu ostavili, pa to neka ti je dosta! Još nam treba ne malo nòći zajedno projahati! Ti misliš, da si prošao po što i prosti Kozak? Nijesi, za tvoju su glavu davali dvije tisuće dukata“.

„A Ostap?“ krikne na jedan put Taras, upre se, da se digne i na jedan put se sjeti, kako su Ostapa uhvatili i svezali njemu pred očima i da je on sada već u ljaškim rukama. I tuga spopadne staru glavu. Istrga i iskida sve poveze svojih rana; baci ih daleko od sebe, htjede nešto glasno kazati, a mjesto toga uradi glupost: vrućica ga i bulažnjenje opet svlada, a bezumne riječi bez smisla i reda stanu se sipati. A među tim stajaše vjerni drug pred njim grdeći i sipajući na nj bezbrojne žestoke ukore i psovke. Napokon ga pograbi za ruke i noge, povije ga kao djetešce, popravi sve poveze, umota ga u volovsku kožu, omota likom, pa privezavši ga užima za sedlo poleti s njim opet na put.

„Pa bilo i neživa, no ja ću te dovesti! Ne ću dati, da se Ljasi podruguju kozačkim tvojim plemenom, da na komade deru tvoje tijelo i bacaju ga u vodu. Neka, ako već bude orao kljuvao oči iz tvoga čela, neka ih kljuje orao iz stepe, naš orao, a ne ljaški, ne onaj, što dolijeće iz poljske zemlje. Pa bilo i neživa, ali ja ću te dovesti do Ukrajine!“

Tako govoraše vjerni drug. Jahaše bez oduška dan i noć i donese ga bez osjećanja u samu zaporošku Sječ. Tamo ga stade neumorno liječiti biljem i ispiranjem; nađe tamo nekakvu

vještu Židovku, koja ga je mjesec dana pojila koječime, i napokon bude Tarasu bolje. Ili je lijek ili gvozdena njegova snaga odoljela, no on je za podrug mjesec stao na noge; rane su se zarasle, pa su se samo brazgotine od udara sablje pokazivale, kako je duboko bio negda ranjen stari Kozak. Ipak se očevidno mrgodio i žalostio. Tri mu se teške mrske spustiše na čelo i nikad više ne iščeznuše. Ogleda se on oko sebe; sve je novo na Siječi, svi su stari drugovi pomrli. Ni jednoga nema od onih, što su stajali za pravu stvar, za vjeru i bratimstvo. I onih, što su otišli s koševojem u potjeru za Tatarima, i tih već odavno nema; svi izgubiše glave, svi pogiboše, jedan je izgubio poštenu glavu u samom boju, drugi od glada i žeđe u krimskim slatinama; mnogi je u sužanjstvu poginuo ne mogavši podnijeti sramote; samoga pređašnjega koševoja davno već nije bilo na svijetu i nikoga od starih drugova, i davno je već porasla trava nad žestokom negda kozačkom snagom. Čuo je on samo, da je bila velika, bučna gozba; sve je posuđe na komade porazbijano; nigdje nije ostalo ni kapi vina, gosti i sluge razgrabiše sve skupe čaše i posude, — a domaćin stoji žalostan misleći: „bolje bi bilo, da i nije bilo te gozbe“. Uzalud su gledali, da razgovore i razvesele Tarasa. Uzalud su bradati, sijedi guslari prolazili i po dva i po tri puta i slavili kozačko njegovo junaštvo, — on je na sve gledao mrko i hladno, a na nepomičnom njegovu licu pokazivao se bol bez prekida, i on bi tiho, oborivši glavu, govorio: „Sine moj! Ostape moj!“

Zaporošci se spremahu na morsku ekspediciju. Dvije stotine čunova spustiše u Dnjepar, i Mala ih je Azija vidjela obrijanih glava s dugim perčinima, gdje sijeku i pale cvijetne njezine obale; vidjela je čalme svojih Muhamedovaca porazbacane po okrvavljenim poljanama, kao bezbrojno njezino cvijeće, što je razasuto, vidjela je, kako čalme plivaju uz obale. Ona je vidjela ne malo zaporoških smolom uprljanih hlača, žilavih ruka s crnim korbačima. Zaporošci izjedoše i polomiše sve vinograde; u mečetima ostaviše cijele hrpe gnoja; skupe šalove persijske upotrebljavali su mjesto pojaseva i opasivali su njima uprljane haljine. Oni veselo plovljahu natrag; za njima je pošao u potjeru turski brod s deset topova, pa opali na jedan put svih deset i rastjera plitke njihove čunove kao ptice. Trećina ih potone u morskim dubinama; no ostali se iznova saberu i dospiju

na ušće Dnjepra s dvanaest bačava punih dukata. No do svega toga nije već bilo Tarasu. On bi odlazio u livade i stepe kao u lov, no naboji bi njegovi ostajali čitavi. I skinuvši pušku pun bi tuge sjeo na morsku obalu. Dugo bi tamo sjedio oborivši glavu i jednako govoreći: „Ostape moj! Ostape moj!“ Pred njim se svijetlilo i prostiralo Crno more; podaleko u trski krektao je galeb; sijedi se Tarasov brk srebrio, a suza kapaše jedna za drugom.

I napokon Taras ne strpi: „Bilo što mu drago, poći ću, da saznam, što je s njim: je li živ? je li u grobu? ili ga već ni u grobu nema? Saznat ću, makar što bilo!“ I za nedjelju dana eto ga u gradu Umanji, oboružana, na konju, s kopljem, sa sabljom, s putnom čuturom o sedlu, s vojničkim loncem, a u njemu kaša, s fišecima, s konjskim putima i s ostalim, što treba. On dojaše pravce pred nečistu, uprljanu kućicu, kojoj su se mala okanca jedva i vidjela, a bijahu zatrpana tko zna čim; dimnjak bijaše začepljen krpom, a prodrti krov bijaše sav pokriven vrapcima. Hrpa svakakvoga smeta ležaše pred samim vratima.

Na prozoru se vidjela glava Židovke u kapici s potamnjelim biserom.

„Je li muž doma?“ reče Bulba sjahujući i privezujući konja o gvozdenu kvačicu, što bijaše tik do vrata.

„Jest“, odgovori Židovka i odmah se požuri i iznese pšenice u kotarici za konja i vrč piva za junaka.

„A gdje je tvoj Žid?“

„On je u drugoj sobi, moli se“, odgovori Židovka klanjajući se i želeći dobro zdravlje u čas, kad je Bulba primakao k usnama vrč.

„Ostaj ovdje, nahrani i napoj moga konja, a ja idem, da se s njim porazgovorim. Imam s njim posla“.

Taj Žid bijaše poznati Jankel. Evo ga već ovdje najamnikom i krčmarom; pritegnuo je po malo svu gospodu i plemiće iz okolice u svoje ruke, isisao po malo gotovo sve novce, i njegova se prisutnost jako osjeti u ovom kraju. Na tri milje u okolo ne ostade ni jedna kuća u redu; sve se rušilo i sve je truhnulo, sve se zapilo, a ostade siromaštvo i prnje; kao poslije požara i kuge sav se kraj pročistio. I da je Jankel poživio

ondje još deset godina, po svoj bi prilici pročistio i čitavo vojvodstvo.

Taras uniđe u sobicu. Žid se molio pokrivši se svojom dosta uprljanom haljom, pa se baš okrenuo, da zadnji put, po običaju svoje vjere, pljune, kad na jedan put ugleda Bulbu, gdje za njim stoji. I Žid je vidio prije svega dvije tisuće dukata, što su bile obećane za njegovu glavu; no on se zastidi svoje pohlepe, pa se silio, ne bi li pridušio u sebi vječnu misao na zlato.

„Čuj, Jankele! reče Taras Židu, koji se počeo pred njim klanjati zatvorivši oprezno vrata, da ih ne vide. Ja sam jednoć spasao tvoj život, — tebe bi rastrgali Zaporošci kao psa; sad je tvoj red, posluži mi!“

Židu se lice ponešto smrkne.

„Kako da poslužim? Ako je takvo što, što se može učiniti, čemu da ne učinim?“

„Ne govori ništa. Vozi me u Varšavu“.

„U Varšavu? Kako, u Varšavu?“ reče Jankel. Obrve mu se i ramena podigoše od čuda.

„Ne govori mi ništa. Vozi me u Varšavu. Bilo što mu drago, ja hoću, da ga još jedan put vidim, da mu kažem bar jednu riječ“.

„Komu jednu riječ?“

„Njemu, Ostapu, svomu sinu“.

„Zar, gospodine, nijeste čuli, da je već . . .“

„Znam, znam sve: za moju glavu daju dvije tisuće dukata. Znadu joj, lude, cijenu! Ja ću tebi dati pet tisuća. Evo ti odmah dvije tisuće (Bulba izaspe iz kožne kese dvije tisuće dukata), a ostalo, kad se vratim“.

Žid odmah dohvati rupčić i prikrije njim dukate.

„A, krasan novac! A, dobar novac!“ govoraše Žid obrćući u rukama jedan dukat i kušajući ga zubima. „Ja mislim, onaj čovjek, kojemu ste, gospodine, uzeli takve lijepe dukate, ni čas nije poživio na svijetu; skočio je isti čas u rijeku, pa je i utonuo za tako krasnim dukatima“.

„Ja tebe ne bih molio. Ja bih možda i sam našao put u Varšavu; no mene mogu kakogod prepoznati i uhvatiti prokleti Ljasi; ja nijesam osobito domišljat. A vi ste, Židi, za to već stvoreni. Vi ćete i đavola prevariti; vi znate sve mudrolije; eto,

za to sam k tebi došao. Pa ni u Varšavi ne bih ja sam ništa opravio. Odmah zaprezi kola i vozi me!“

„A vi, gospodine, mislite, da je to samo tako: uzmi kobilu, zaprezi, pa: „he, sivka!“ Mislite, gospodine, da vas mogu tako voziti, a da vas ne sakrijem?“

„No, pa sakrivaj, sakrivaj, kako znaš; u prazno bure, kako li?“

„A, a! A vi, gospodine, mislite, da je vas moguće sakriti u bure? Zar ne znate, gospodine, da će svatko pomisliti, da je u buretu rakija?“

„Pa neka misli, da je rakija“.

„Kako? Neka misli, da je rakija?“ reče Žid i obadvjema se rukama pograbi za uvojke kod ušiju, a za tim podiže obadvije ruke.

„Nu, što si se tako uplašio?“

„A zar vi, gospodine, ne znate, da je Bog za to stvorio rakiju, da je svaki kuša? Tamo su sve sami lakomci i oblizavci; šlahćić će pet milja trčati za buretom, probušit će u tren bušotinu, odmah će vidjeti, da ne teče, pa će kazati: „Žid ne vozi prazna bureta; sva je prilika, da tu ima nešto! Treba Žida uhvatiti, treba ga svezati, uzeti sve novce Židu, u tamnicu Žida!“ A to za to, što se sve, štogod je zlo, svaljuje na Žida; to je za to, što Žida svak drži za psa; to je za to, što se misli, da već i čovjek nijesi, ako si Žid!“

„Dakle metni me na kola s ribom!“

„Nije moguće, gospodine; Boga mi, nije moguće. Po čitavoj su Poljskoj ljudi sada gladni kao psi; i ribu će pokrasti, i vas će, gospodine, napipati“.

„Vozi me dakle makar na đavolu, samo vozi!“

„Čujte, čujte, gospodine! reče Žid zavrativši rukave i približivši se k njemu s raširenim rukama. Evo, što ćemo učiniti. Sad se svuda grade tvrđave i kule; iz Njemačke su došli francuski indžiniri, a za to se po cestama vozi mnogo opeke i kamenja. Vi, gospodine, lezite na dno kolâ, a ja ću odozgo pokriti opekom. Vi ste, gospodine, na oko zdravi i jaki, pa vam ne će ništa biti, bude li malo teško; a ja ću na kolima načiniti odozdo rupu, da vas mogu hraniti“.

„Radi, kako znaš, samo vozi!“

I za uru se kola s opekom izvezu iz Umanji, a zapregnuta bijahu dva kljuseta. Na jednom je sjedio visoki Jankel, a dugi mu se kovrčasti uvojci vijorahu pod židovskom pustenom kapom prema tome, kako je poskakivao na konju taj dugonja, dug kao miljokaz na cesti.

XI.

U ono vrijeme, kad se događalo ovo, što se ovdje pripovijeda, nije na pograničnim mjestima bilo nikakvih carinskih činovnika i uhoda, toga straha svih smionih ljudi, pa je svak mogao voziti, što mu se htjelo. Ako je tko i pretraživao i pregledavao, činio je to više sebi za volju, osobito ako je na kolima bilo zamamnih za oči stvari i ako je sama njegova ruka bila jaka i teška. No opeka nije nikoga mamila, pa je bez zapreke unišla na glavna gradska vrata. Bulba je u tijesnoj svojoj krletki mogao čuti samo buku, povikivanje kočijašâ i ništa više. Jankel, poskakujući na svom kratkom zaprašenom kasaču, skrene, obrnuvši nekoliko puta, u tamnu usku ulicu, koja se zvala Blatna, a ujedno i židovska, budući da su ovdje bili gotovo svi varšavski Židi. Ova je ulica bila veoma nalik na preokrenuti zadnji dio dvorišta. Činilo se, da sunce i ne dolazi ovamo. Posve crne drvene kuće s mnoštvom motaka, što su bile potegnute na prozorima, sve je to još povećavalo mrak. Gdješto bi se među njima crvenio zid od opeke, pa i ta je na mnogo mjesta postajala posve crna. Gdješto bi se samo odozgo pobijeljeni i okrečeni komad zida, koji bi dohvatilo sunce, blistao nesnosnom za oči bjelinom. Tu je sve bilo odurno: dimnjaci, dronjci, ljupine, bačene razbijene bačve. Svatko je, štogod mu nije trebalo, bacao to na ulicu i davao tako prolaznicima najljepšu priliku, da nahrane sva svoja ćutila tim smetom. Jahač na konju malo nije rukom dosezao motaka protegnutih preko ulice iz jedne kuće u drugu, na kojima su visjele židovske čarape, kratke hlačice i suha guska. Gdjegdje bi dosta uprljano lice Židovke, s potamnjelim đinđuhama o vratu, pogledalo iz staroga okanca. Mnoštvo Židovčadi, uprljane, otrcane, kovrčaste kose, vikalo je i valjalo se po blatu. Rić, po svem licu tako pjegav Žid, da je bio nalik na vrapčje jaje, pogleda na prozor; on odmah progovori s Jankelom gegavačkim svojim jezikom, i Jankel se odmah uveze u jedno dvorište. Po ulici iđaše drugi Žid, stade, umiješa se ta-

kođer u razgovor, pa kad se Bulba napokon iskoprcao ispod opeke, opazi tri Žida, koji se vrlo živo razgovarahu.

Jankel se okrene k njemu i reče, da će sve učiniti, njegov Ostap da sjedi u gradskoj tamnici, pa ako i jest teško nagovoriti stražare, on se nada, da će Tarasu pribaviti, da se vidi sa sinom.

Bulba uniđe s tri Žida u sobu. Oni počnu opet razgovarati se nerazumljivim svojim jezikom. Taras pogledaše na svakoga od njih. Nešto ga je, činjaše se, zdravo potreslo: na grubom, ravnodušnom njegovu licu planu nekakav razorni plamen nade, — one nade, koja dolazi katkad čovjeku u krajnjem očajanju; staro njegovo srce stade silno udarati kao u mladića.

„Čujte, Židi! reče on, a u njegovu glasu bijaše nešto oduševljeno. Vi sve na svijetu možete učiniti, iskopat ćete makar i iz dna morskoga. Oslobodite mi mojega Ostapa! Dajte mu priliku, da pobjegne iz đavoljih ruku. Ja sam eto tomu čovjeku obećao dvanaest tisuća dukata, — ja ću dodati još dvanaest. Sve, što ih imam, skupe čaše i u zemlji zakopano zlato, kuću i pošljednju ću haljinu prodati i uglaviti s vama ugovor za čitav život, tako da ću sve, štogod dobijem u vojni, s vama na pô dijeliti“.

„O, nije moguće, dragi gospodine! nije moguće!“ reče i uzdahne Jankel.

„Ne, nije moguće!“ reče drugi Žid.

Sva se tri Žida pogledaše.

„A kušajmo, reče treći plašljivo pogledavši drugu dvojicu: možda će Bog dati“.

Sva tri Žida počnu se razgovarati njemački. Bulba naćuli uši, ali nije mogao ništa razabrati; samo je čuo, kako su često izgovarali riječ „Mardohaj“, i više ništa.

„Čujte, gospodine, reče Jankel, treba se posavjetovati s takvim čovjekom, kakvoga još nikad nije bilo na svijetu. Uh! taj je tako mudar kao Solomun, pa ako taj ništa ne svrši, onda lje ne će nitko na svijetu svršiti. Sjedi tu; evo ti ključ, a ne puštaj nikoga!“ Židi izađu na ulicu.

Taras zatvori vrata, pa gledaše iz maloga prozorčića židovski taj prospekt. Tri Žida stanu na ulici i počnu razgovarati se dosta živahno; k njima se skoro pridruži i četvrti, napokon i peti. Taras je opet čuo, kako ponavljaju: „Mardohaj, Mar-

dohaj“. Židi jednako pogledahu na jednu stranu ulice; napokon se na kraju pokaže noga u židovskoj cipeli i skutovi polukaftana. „A, Mardohaj! Mardohaj!“ poviču sva tri Žida u jedan glas. Mršavi Žid, nešto niži od Jankela, no s mnogo više mrskâ i s golemom gornjom usnom, približi se k neustrpljivoj hrpi, i svi mu Židi prekidajući jedan drugoga stanu pripovijedati, pri čem je Mardohaj nekoliko puta pogledao na mali prozorčić, i Taras se domišljao, da o njemu govore. Mardohaj mahaše rukama, slušaše, upadaše u riječ, pljuckaše na stranu i pridižući skutove polukaftana turaše ruku u džep vadeći nekakve praporčiće, a kod toga bi mu se vidjele odurne hlače. Napokon se svi Židi tako uzvikaše, da je Žid, koji je stajao na straži, morao dati znak. neka šute, a Taras se već bojao za se, no sjeti se, da se Židi ne mogu drukčije dogovarati osim na ulici i da njihova jezika ni'sam đavo ne će razumjeti, pa se umiri.

Za jedno dva časka uniđoše svi Židi zajedno u njegovu sobu. Mardohaj dođe k Tarasu, potrepta ga po ramenu i reče: „Kad mi i Bog hoćemo, bit će već, kako treba“.

Taras pogleda toga Solomuna, kakvoga još nije bilo na svijetu, i malo se ponada. U istinu, kad bi ga čovjek pogledao, mogao se u nj pouzdati: gornja mu je usnica bila pravo strašilo; debljala se bez sumnje i s kojekakvih razloga. Na bradi je tomu Solomunu bilo samo petnaest dlaka, i to na lijevoj strani. Na licu je Solomunu bilo toliko znakova udaraca, što ih je dobio za smionost, da im bez sumnje odavno već ne zna broja, pa ih drži za rođena zlamenja.

Mardohaj ode zajedno s drugovima, koji su se divili njegovoj mudrosti. Bulba ostane sam. Bilo mu je čudno kao nikad: osjećao je prvi put u životu nemir. Duša mu je bila kao u vrućici. Nije to bio onaj stari, čvrst i postojan kao dub; on je bio malodušan; on je bio sada slab. On bi zadrhtao na svaki šušanj svaki put, kad bi se na kraju ulice pokazao nov židovski lik. Tako mu je bilo čitav dan; nije jeo, nije pio, a očiju ni na časak ne skidaše s maloga okanca prema ulici. Napokon se kasno već prema večeru pokaže Mardohaj i Jankel. Tarasu zamrije srce.

„Što je? sretno?“ upita ih nestrpljivo kao divlji konj.

No prije nego što Židi smisliše, kako da odgovore, opazi Taras, da Mardohaj nije već imao zadnjega uvojka, koji mu se, ako i dosta neuredno, no ipak još kovrčasto spuštao ispod kape.

Vidjelo se, da je htio nešto kazati, no izblebeće takvu glupost, da Taras nije ništa razumio. Pa i sam je Jankel često prikrivao usta rukom, kao da je nazebao.

„O, dragi gospodine! reče Jankel, sad nije nikako moguće! Tako su to zli ljudi, da bi im trebalo glavu popljuvati. Eto, i Mardohaj će potvrditi. Mardohaj je radio, čega još ni jedan čovjek na svijetu radio nije; no Bog ne htjede, da tako bude. Tri su tisuće ovdje vojske, a sjutra će ih sve pogubiti“.

Taras pogleda Židima u oči, no bez nestrpljivosti i gnjeva.

„A ako se, gospodine, hoćete vidjeti, to treba sjutra rano, prije nego sunce izađe. Stražari su pristali, i vitez je jedan obećao. Samo — ne imali sreće na tom svijetu, ao, ao! Kako su to lakomi ljudi! Ni među nama nema takvih: pedeset sam dukata svakome dao, a vitezu . . . .“

„Dobro. Vodi me k njemu!“ progovori odlučno Taras, i sva mu se postojanost vrati u dušu. On pristane na Jankelov prijedlog, da se preobuče kao strani grof, koji je došao iz njemačke zemlje, pa mu je već i odijelo pribavio domišljati Žid. Već je bila noć. Domaćin, poznati riđi i pjegavi Žid, izvuče tanku strunjaču pokrivenu rogozom i razastre je na klupi za Bulbu. Jankel leže na klupu na jednaku strunjaču. Riđi Žid ispije malu čašicu nekakve rakije, skine polukaftan, pa postavši tako u čarapama i papučama nalik ponešto na pile ode u nešto nalik na škrinju. Leže i Židovka, i dvoje Židovčadi kao dva domaća šteneta legnu na podu uza škrinju. No Taras nije spavao; on je nepomično sjedio i lako bubnjao prstima po stolu; imao je u ustima lulu i odbijao dim, od kojega je Žid, kad bi se probudio, kihao, pa bi zamatao svoj nos pod pokrivalo. Tek što se nebo ganulo i blijedo navijestilo zoru, već on gurne Jankela nogom. „Ustaj, Žide, i daj to svoje grofovsko odijelo!“

Za čas je bio odjeven; ocrni brkove i obrve, metne na glavu malu smeđu kapicu, — i nitko ga od najpoznatijih Kozaka ne bi prepoznao. Na oko mu nije bilo više od trideset i pet godina. Zdrava mu je rumen igrala na licu, pa i po samim bi brazgotinama sudio, da je to čovjek vičan zapovijedati. Zlatom iskićeno odijelo vrlo mu je pristajalo.

Ulice još spavahu. Ni živa duša, koja bi išla za trgovinom, nije se još pokazivala u gradu s kotaricom u ruci. Bulba i Jankel dođoše zgradi, koja je bila nalik na čaplju, kad sjedi.

Bila je niska, široka, ogromna, pocrnjela, a s jedne joj se strane dizala kao rodin vrat visoka, uska kula, kojoj je na vrhu stršio komad krova. Ta je zgrada bila za kojekakve poslove, tu je bila i vojarna i tamnica, pače i kriminalni sud. Naši putnici uniđu na vrata i nađu se nasred prostrane dvorane ili natkrita dvorišta. Oko tisuću ljudi spavalo je tu zajedno. Pravce su vodila niska vrata, pred kojima su sjedila dva stražara i igrala se nekakve igre, koja se u tom sastojala, da je jedan drugoga udarao dvjema prstima po dlanu. Ovi su malo pazili na pridošlice i dignu glave tek onda, kad je Jankel kazao: „To smo mi; čujete, gospodo, to smo mi“.

„Idite!“ govoraše jedan od njih otvorajući jednom rukom vrata, dok drûgû pružaše svomu drûgu, da ga po njoj udari.

Oni uljegnu u uzak, taman hodnik, kojim dođoše opet u onaku dvoranu s malenim okancima odozgo. „Tko ide?“ vikne nekoliko glasova, i Taras ugleda priličan broj vojnika potpunò oboružanih. „Nama je zapovjeđeno, da nikoga ne puštamo“.

„To smo mi! poviče Jankel, Boga mi, mi smo, svijetla gospodo!“ No nitko ne htjede slušati. Na sreću dođe u taj čas nekakav trbonja, za kojega se po svim znakovima činilo, da je poglavica, budući da je od svih najviše psovao.

„Gospodine, to smo mi; vi nas već poznajete, a gospodin će vam grof još zahvaliti“.

„Pustite ih, do sto đavola! I više nikoga ne puštajte. A sabalja nitko neka ne skida i po podu da ne leži kao pas . . .“

Kako je taj dalje lijepo zapovijedao, to već nijesu čuli naši putnici. „To smo mi, to sam ja, to su domaći!“ govoraše Jankel svakomu, s kim bi se susreo.

„No, može li se sada?“ upita jednoga od stražara, kad su već napokon došli k mjestu, gdje se hodnik svršivao.

„Može se; samo ne znam, hoće li vas pustiti u samu tamnicu. Sad već nema Jana; mjesto njega stoji drugi“, odgovori stražar.

„Aj, aj“, progovori tiho Žid; to je mrsko, dragi gospodine!“

„Vodi!“ reče surovo Taras. Žid posluša.

Na vratima podzemlja, na kojima bijahu odozgo šiljci, stajaše pandur s brcima u tri reda. Gornji se red svijao natrag, drugi ravno naprijed, treći dolje, tako da je po tom bio vrlo nalik na mačka.

Žid se skvrči u tri grbe i priđe k njemu gotovo sa strane. „Vaša jasnovelemožnosti! Jasnovelemožni gospodine!“

„Ti, Žide, ti to meni govoriš?“

„Vama, jasnovelemožni gospodine“.

„Hm . . . a ja sam samo pandur!“ reče troredni brkonja, a oči mu zaigraju od veselja.

„A ja sam, Boga mi, mislio, da je to sâm vojvoda. Aj, aj, aj . . .“ Žid govoreći to poklima glavom i raširi prste. „Aj, ozbiljna li držanja! Boga mi, pukovnik, pravi pukovnik! Još malo samo, za prst, pa eto pukovnika! Trebalo bi vas, gospodine, posaditi na ždrijepca, onako brza kao muha, pa da onda eksercirate pukovniju!“

Pandur popravi donji red svojih brkova, a oči mu pri tom veselo zaigraju.

„Kakvi su to vojnici!“ govoraše dalje Žid: ao, ao, kakvi su to lijepi ljudi! Gajtani, toke . . . tako se od njih sjaji, kao od sunca; a djevojke, kad samo opaze vojnika . . . aj, aj . . .“ Žid opet zavrti glavom.

Pandur zafrče rukom gornje brkove i pusti kroza zube zvuk nešto nalik na konjsko rzanje.

„Molim vas, gospodine, poslužite nam! prozbori Žid: evo je knez došao iz tuđe zemlje, hoće, da vidi Kozake. On još, što živi, nije vidio, kakvi su to ljudi Kozaci“.

Strani su grofovi i baroni dosta često dolazili u Poljsku njih je često vukla ovamo želja, da pogledaju taj poluazijski kut Evrope; za Moskoviju su i Ukrajinu držali, da je u Aziji. Za to pandur poklonivši se dosta duboko pomisli, da će biti zgodno dodati nekoliko riječi od sebe:

„Ja ne znam, vaša jasnovelemožnosti, reče on, za što se vama hoće, da ih vidite. To su psi, a ne ljudi. I vjera im je takva, da je nitko ne poštuje“.

„Lažeš, vražji sine! reče Bulba, ti si pas! Kako ti smiješ reći, da naše vjere ne poštuju? To vaše jeretičke vjere ne poštuju!“

„Ehe, he! reče pandur, a znam ja, tko si ti, prijatelju; i ti si od onih, što već sjede u mene. Počekajde, ja ću ovamo pozvati naše“.

Taras spozna svoju neopreznost, no od jogunstva i zlovolje nije mogao domisliti se, kako da je popravi. Na sreću i tu Jankel u tren pomogne.

„Jasnovelemožni gospodine! Kako bi bilo moguće, da grof bude Kozak? A da i jest Kozak, gdje bi uzeo takvo odijelo i izgled grofovski?“

„Govori, što ti drago!...“ I pandur tek što nije otvorio širokih svojih usta, da poviče.

„Vaše kraljevsko veličanstvo! mučite! mučite za Boga!“ poviče Jankel. Mučite! Mi ćemo vam već platiti tako, kako nikad ni vidjeli nijeste, mi ćemo vam dati dva zlatna dukata“.

„Ehe! dva dukata! Dva dukata meni nije ništa, ja dva dukata dajem brijaču za to, da mi obrije samo polovinu brade. Sto dukata daj, Žide!“ Tu pandur zafrče gornje brkove. A ne daš li sto dukata, odmah ću povikati!“

„A čemu tako mnogo?“ reče žalosno Žid i poblijedi razvezujući kožnu svoju kesu; no bio je srećan, što u kesi nije bilo više i što pandur nije umio brojiti dalje od stotine.

„Gospodine, gospodine! bježimo što prije! Vidite, kako su tu zli ljudi!“ reče Jankel opazivši, kako pandur pregleda na ruci novce žaleći, što nije više tražio.

„A što ti, vražji pandure, reče Bulba, novce si uzeo, a pokazati nam ne misliš? Ne, ti moraš pokazati. Kad si već novce primio, nemaš prava odbiti“.

„Idite, idite k vragu! inače ću ovaj čas razglasiti, da ste ovdje. Tornjajte se što prije, kažem vam!“

„Gospodine! gospodine! idimo, Boga mi, idimo! Dao im Bog, te usnuli tako, da pljuneš“, vikaše jadni Jankel.

Bulba se polagano, spustivši glavu, okrene i iđaše za Jankelom, koji ga je neprestano prekoravao; izjedala ga je žalost, kad je pomislio, kako je naprazno izgubio dukate.

„A što bismo ga dirali! Neka bi pas grdio! To su već takvi ljudi, da ne mogu, a da ne grde! Ao, ao, kakav udes šalje Bog ljudima! Sto dukata samo za to, što nas je protjerao! A naš čovjek: njemu će i uvojke istrgati, i gubicu će mu tako nagrditi, da se ni gledati ne može, pa mu nitko ne da sto dukata. O Bože moj! Bože milostivi!“

No taj se neuspjeh mnogo jače dojmio Bulbe; to se poznalo po proždrljivom plamenu u njegovim očima.

„Idimo! reče na jedan put, kao da se stresao, idimo na trg. Ja hoću da vidim, kako će ga mučiti“.

„Oj, gospodine! čemu da idemo? Ta od toga nam ne će biti pomoći“.

„Idimo!“ reče surovo Bulba, a Žid kao dadilja zatetura za njim uzdišući.

Trg, na kojem su se imali sužnji pogubiti, nije bilo teško naći; narod je onamo grnuo sa svih strana. U surovo ono vrijeme bilo je to jedno od najzabavnijih gledališta ne samo za prostotu, već i za više razrede. Sva sila starica, najpobožnijih, sva sila mladih djevojaka i žena, najstrašljivijih, koje su poslije toga čitavu noć u snu vidjele okrvavljena tjelesa, koje bi iza sna tako glasno vikale, kako to može samo pijani husar, nijesu opet propuštale, a da ne dođu gledati. „Ah, kakve su to muke!“ vikale bi mnoge od njih u histeričkoj groznici zakrivajući oči i gledajući na stranu, pa ipak bi ostajale katkad dosta dugo. Gdjekoji bi, zinuvši i ruke pruživši naprijed, najradije svima skočio na glavu, da otud bolje vidi. Iz hrpe uskih, malenih i običnih glava isturaše svoje debelo lice mesar, motraše čitav postupak kao tobože znalac i razgovaraše se jednosložnim riječima s puškarom, kojega nazivaše kumom, za to, što bi se na svetac opijao s njim u istoj krčmi. Neki bi živahno raspravljali, a drugi bi se pače i kladili; no većina je bila takvih, koji na sav svijet i na sve, što se u njemu događa, gledaju čeprkajući prstom po nosu. Sprijeda, uza same brkonje, koji su bili iz gradske garde, stajaše mlad plemić, ili se činilo, da je plemić, u vojničkoj odori, te je na se metnuo baš sve, štogod je imao, tako da je u njegovu stanu ostala samo poderana košulja i stare čizme. Dva su mu lančića jedan nad drugim s nekakvim dukatom visjela o vratu. On stajaše s ljubovcom svojom Juzisjom i neprestano se ogledavao, da tko ne uprlja svilene njezine odjeće. On joj je rastumačio sve, tako da se više ništa nije moglo dodati: „Evo, dušo Juzisja, govoraše on: sav taj narod, što ga vidite, došao je, da vidi, kako će pogubiti zločince. A onaj eno, dušice, što ga vidite, drži sjekiru u rukama i druge sprave, to je krvnik i on će pogubljivati. I kako stane na točak navijati i drugačije mučiti, bit će zločinac još živ; a kako mu odrubi glavu, odmah će, dušice, umrijeti. Prije će vikati i micati se, no kako mu odrube glavu, onda ne će moći ni vikati, ni jesti, ni piti, a to s toga,

dušice, što već ne će imati glave“. Juzisja je sve to slušala sa strahom i radoznalo. Krovovi kuća bijahu posijani ljudstvom. Na tavanska okanca gledahu veoma čudna lica s brkovima i u nečemu nalik na čepce. Na balkonima pod baldahinima sjeđaše aristokracija. Lijepa ruka gospodične, koja se smijala i sjajila kao bijeli šećer, držala se za filaretu. Jasnovelemožna gospoda, dosta krupna, gledahu ozbiljno. Sluga u sjajnoj odjeći s rukavima, koji se zavraćaju, raznošaše različna pila i jela. Često bi vragolica crnih očiju zahvatila svijetlom svojom ručicom kolača i voća i bacila među ljudstvo. Hrpa gladnih vitezova podmetaše svoje kape, a kakavgod visoki plemić, koji bi se isturio glavom iz hrpe, u poblijedjelom crvenom kontušu s pocrnjelim zlatnim gajtanima, dohvatio bi prvi s pomoću dugih svojih ruku, ljubio bi dobiti plijen, pritiskivao ga k srcu, a za tim metao u usta. Soko, koji je visio pod balkonom, bio je također gledalac; nagnuvši na stranu kljun i dignuvši panđu i on je pozorno motrio ljudstvo. No svjetina na jednoć zauči, i sa svih se strana čuju glasovi: „Vode ih! vode ih! Kozaci!“

Oni iđahu otkrivene glave s dugim perčinima; brade im ponarastoše. Oni ne iđahu ni bojažljivo ni mrko, već s nekakvim tihim ponosom; odijelo njihovo od skupoga sukna otrcalo se, te su kloparali na njima stari dronjci; oni ne gledahu i ne pozdravljahu ljudstva. Pred svima iđaše Ostap.

Što je osjetio stari Taras, kad je ugledao svoga Ostapa? Što je tada bilo u njegovu srcu? On ga je gledao iz vreve ljudstva, i ni jedna Ostapova kretnja nije se izmakla njegovu pogledu. Već su se približili stratištu. Ostap stane. Njemu je prvomu bilo ispiti tešku tu čašu. On pogleda svoje, podiže ruku u vis i progovori glasno: „Daj Bože, da ni jedan od ovih, što ovdje stoje, nevjernika, ne čuje, bezbožnik, kako se muči hrišćanin! da ni jedan od nas ne progovori ni riječi!“ Iza toga približi se pogubilištu.

„Dobro, sinko, dobro!“ reče tiho Bulba i obori k zemlji sijedu svoju glavu.

Krvnik skine s njega stare dronjke. Ruke mu i noge privezaše u priređene navlastito za to klade i . . . Ne ćemo, da smućujemo čitateljâ slikom paklenih muka, od kojih bi im se kosa naježila. Tê je muke porodilo tadašnje grubo, divlje vrijeme, kad je još čovjek provodio krvavi život u bojnom junaštvu,

a duša mu u tom otvrdnula ne osjećajući čovještva. Uzalud su se neki, rijetki, koji su bili izuzetak vijeka, protivili užasnomu ovomu postupanju. Uzalud su kralj i mnogi vitezovi, prosvijetljeni umom i dušom, opominjali, da strašno ovakvo pogubljivanje može raspiriti samo osvetu kozačkoga plemena. No vlast je kralja i umnoga mišljenja bila ništa pred neredom i drskom voljom državnih velikaša, koji su svojom nepromišljenošću, nečuvenom kratkovidnošću, djetinjim samoljubljem i ništavom ohološću pretvorili sabor u nakazu vladanja. — Ostap je podnosio mučenje i mrcvarenje kao div. Ni povika se ni stenjanja nije čulo, pače ni onda, kad su mu stali prebijati kosti u rukama i nogama, kad su poodaljeni gledaoci među obamrlim ljudstvom čuli, kako užasno kosti pucaju, kad su gospodične otkrenule svoje oči, — ništa nalik na stenjanje ne izmače se iz usta njegovih, lice mu ne zadrhta. Taras stajaše među ljudstvom oborivši glavu, a u taj čas ponosno digne oči i govoraše samo odobravajući: „Dobro, sinko, dobro!“

No kad ga dovedoše do pošljednjih smrtnih muka, činilo se, kao da je stala popuštati njegova snaga. I on okruži očima oko sebe: Bože! sve sama nepoznata, sve tuđa lica! Da je bar tkogod od njegovih tu, gdje on mre! Ne bi on htio slušati, kako slaba mati rida, a srce joj od bola puca, ili kako bezumno vrišti, trga sebi kosu i udara se u bijele grudi žena; on bi sad htio vidjeti tvrda čovjeka, koji bi ga razumnom riječju pri svršetku obodrio i utješio. I on klone snagom te poviče u duševnoj nemoći: „Ćaćko! gdje si? Čuješ li ti sve to? . . .“

„Čujem!“ odjekne isred općene tišine, a čitav milijun ljudstva zadršće u isti čas. Odio se vojničkih konjanika požuri, da pomno pregleda ljudstvo. Jankel poblijedi kao smrt, a kad su se konjanici od njega malo udaljili, okrene se sa strahom natrag, da pogleda Tarasa; no Tarasa uza nj nije više bilo; i traga mu je nestalo.

Preveo Dr. *A. Radić.*

Ivan Aleksandrović Gončarov.

Oblomov.

U svojoj pripovijetki „Oblomov“ (koju sam pisac zove „roman“) prikazan je nedostižnim gotovo načinom tip čovjeka, koji je plemenita srca i bistra uma, ali je u njega premalo energije i aktivnosti. Oblomov je na početku pripovijetke čovjek od 32—33 godine. Kao mladić došao je u Petrograd na nauke, prošao je sve potrebne škole i počeo je službovati u nekoj kancelariji, ali za kratko vrijeme dodija mu služba i ostavi je za uvijek. Od toga vremena živi Ilija Ilijć Oblomov bez prekida u Petrogradu od dohodaka svojega imanja, koje leži u dalekoj jednoj guberniji; živi gospodski kao imućan ruski spahija. Od prevelike udobnosti slabo izlazi on kamo iz svojega stana; ponajviše je kod kuće u šlafroku te sjedi ili leži i tako dočekuje ono nekoliko posjetnika, koji mu dolaze. Svaka mu i najmanja briga i posao zadaje muku; za to vrlo malo čita, a još manje piše, kad ima kakvu ispravu da potpiše, ne čita, što potpisuje; on u opće odgoni od sebe svaku brigu i posao ne mareći, a gotovo i ne opažajući, da s tim sve dublje propada i u tijelu i u imutku. Napokon ga priroda kazni za takav život; udari ga na ime kap, te on umre kao čovjek od 40 godina. Čitatelj ne može da ne žali Oblomova, jer ona njegova tromost leži na njemu kao kakva kletva; on kao čovjek inače pametan uviđa to i sam, ali kao da mu neki usud ne da udariti drugim putem u njegovu životu. Na kratko vrijeme oživi ga malo ljubav prema finoj i vrlo vrijednoj gospođici Olgi Sergejevnoj, koja se nada, kad se uda za njega, da će ga moći dići iz njegove letargije; ali na veliku žalost i njezinu i samoga Oblomova ta se lijepa nada razbije, i od njihove ljubavi ne bude ništa, jer je Oblomov već odviše duboko ogrezao u svoju „oblomovštinu“ (kako sam zove svoju tromost i mrtvilo), te nije kadar ništa učiniti, da uredi svoje gospodarske prilike, koje su se vrlo poremetile poradi njegova nemara i poradi bezdušnosti ljudi, na koje se oslonio. Kod takvih neprilika ne može biti govora o vjenčanju s Olgom; Oblomovu nedostaje snage, da sam ode na svoje imanje i njegovu upravu da uzme u svoje ruke te da se otrese od bezdušnika, koji ga okradaju. Istom dvije tri godine poslije te ljubavi s Olgom uredi njegovo imanje prijatelj mu i drug od djetinjstva porušeni Nijemac Andrija Stolz, koji je čovjek posve protivnoga karaktera; svaka žilica u njemu titra od života i radinosti; koliko je Oblomov trom, toliko je Stolz okretan i promećuran; njemu nije ništa biti danas jednim poslom u Petrogradu, a za nekoliko dana drugim poslom u kojoj dalekoj guberniji ili u Parizu. Pored sve te protivnosti u karakteru njih su dvojica glavni prijatelji, jer vide od mladosti jedan u drugom iskreno i pošteno srce. Otjeravši Stolz bezdušne varalice, koje gospodare Oblomovljevim imanjem, lijepo ga za kratko vrijeme uredi i umnoži mu znatno dohotke. Sada Oblomov živi u potpunom obilju te se oženi svojom domaćicom Agafjom Matvejevnom, kod koje stanuje već nekolike godine. To je udovica sitnoga nekog činovnika. Ona je žena vrlo dobra srca, ali umno dosta ograničena. Sav se njezin umni rad usredotočava oko kućanstva, ona je na ime kućanica tako radljiva, tako vješta i okretna, da joj treba daleko sličnu tražiti. U njoj je Oblomov našao ženu, koja dakako ni malo nije svjetska

dama, kakva je Olga (koja se udala za Stolza), ali žena, koja je za onakoga čovjeka bila kao stvorena. Ona ljubi Oblomova i njeguje ga kao malo dijete; sve, štogod mu treba, ona mu gotovo donosi i sve mu želje i potrebe unaprijed pogađa i izvršuje. Ona mu rodi i sina Andriju. Malo je kad ikoji pisac onako lijepo prikazao priprostu, ali valjanu ženu, kako je Gončarov prikazao Agafju. Vrlo su dobro, t. j. s pravim ruskim realizmom, prikazana i druga znatnija lica, koja dolaze u „Oblomovu".

Koliko se u samoj Rusiji ovaj roman čita i cijeni, može se otud zaključiti, što je Gončarovljev Oblomov ostao tip; kad se obrazovan Rus namjeri na čovjeka troma i neradina, a inače pametna i čestita, reći će: eto Oblomov; a onakav život zovu Rusi „oblomovština" (обломовщина).

Ovdje se u prijevodu priopćuje „san Oblomova", koji ulomak čini osobitu (devetu) glavu u I. knjizi (čitav „Oblomov" ima četiri knjige). Oblomov spava i vidi u snu svoje djetinjstvo u roditeljskoj kući. Tko taj ulomak pročita, mora reći, da nije čudo, što je junak Gončarovljev onakav, kakav je; iz Oblomovke nije mogao ni izići drukčiji čovjek. Oblomovka je vrlo lijepa realistički, ne fantastički izvedena slika zemlje „bezbrigešije" (njem. Schlaraffenland).

. . . . . .

. . . . . .

Ilija Ilijć probudi se u jutru u maloj svojoj postelji. Njemu je istom sedam godina. Lak je i veseo.

Kako je ljepuškast, rumenkast, jedar! Obrazići su mu tako okruglasti, da bi se koji vragolan mogao nahvalice naduti, a takvih ne bi načinio.

Dadilja čeka, kad će se on probuditi; onda mu stane navlačiti čarapice; on ne pusti, vragoliše, lupa nogama, dadilja ga hvata, pa se oboje smiju. Napokon ga ona sretno digne na noge, umije ga, počešlja mu glavicu i odvede ga k materi.

Ugledavši Oblomov odavno pokojnu majku i u snu zatrepti od radosti i od žarke ljubavi k njoj, pa mu onako u snu izmile ispod trepavica dvije tople suze i tako ostanu.

Mati ga obaspe gorućim cjelivima, za tim ga ogleda požudnim, zabrinutim očima, da mu nijesu mutne očice, pita ga, da ga što ne boli, ispituje dadilju, je li mirno spavao, da se nije ob noć budio i bacao se u snu, da nije imao vrućicu? Za tim ga uzme za ruku i odvede k ikoni. Pred ikonom klekne i ogrlivši ga jednom rukom govori mu molitvene riječi. Dječak ih rastreseno ponavlja gledajući na prozor, kroz koji u sobu teče hladak i miris zove.

— Idemo li, mamice, danas u šetnju? pita on na jednoć usred molitve.

— Idemo, dušice, brzo odgovori majka ne skidajući očiju s ikone i žureći se, da dogovori svete riječi. Dječak ih lijeno ponavlja, ali mati ulaže u njih svu svoju dušu.

Za tim idu k ocu, a onda na čaj. Za čajnim stolom ugleda Oblomov vrlo staru tetku, koja je kod njih živjela i neprestano mrmljala na svoju sluškinju, koja ju je dvorila drmajući od starosti glavom i stojeći za njezinom stolicom. Tamo su i tri vremešne djevojke, daleke rodice njegova oca i malo šenuli rođak njegove matere i vlastelin, gospodar od sedam duša, Čekmenjev, koji je bio kod njih u gostima, i još nekakve starice i starci.

Sva ta družina i dvorani doma Oblomovskoga uhvate Iliju Ilijća i stanu ga milovati i hvaliti, a on jedva može brisati sa sebe tragove nemoljenih cjeliva. Poslije toga počinjali su ga hraniti zemljičkama, piškotama i skorupom. Za tim bi ga mati još izljubila pa bi ga pustila u šetnju u vrt, po dvorištu i na livadu te bi oštro prikričala dadilji, da ne ostavlja djeteta samoga, da ga ne pušta konjima, k psima, k jarcu, da se ne udaljuje od kuće, a što je glavno, da ga ne pušta u klanac, koji je bio najstrašnije mjesto u čitavoj okolini i stajao na rđavu glasu. U njemu su jednoć našli psa, za kojega su mislili da je bijesan, i to samo za to, što se odbio od ljudi, kad su na nj navalili vilama i sjekirama, te ga je nestalo negdje za gorom; u klanac su svozili lipsalu stoku; u klancu se mislilo da ima hajduka i vukova i različnih drugih stvorenja, kojih ili u onom kraju ili u opće na svijetu nema.

Dječak ne bi iščekao materinih opomena, odavno je on već na dvorištu. Tu bi u čudu i veselju, kao da mu je to prvi put, ogledao i optrčao kuću roditeljsku, u koje su nakrivljena vrata, a drveni se krov u sredini ugnuo i po njemu rasla nježna zelena mahovina; i pristup je kućni klimav, uz kuću i na njoj ima svakakvih prinovaka; vrt je zapušten.

Ilija živo želi popeti se na galeriju, što ide oko čitave kuće, da otud pogleda na rječicu; ali galerija je stara, jedva se drži, i po njoj je dopušteno hoditi samo „čeljadma“, a gospoda ne hode. On ne mari za materine zabrane i već krene k primamljivim skalinima, ali na kućnom se pristupu pokaže dadilja i jedva ga uhvati. Od nje trči Ilija Ilijć k sjenari, da se na nju

popne uza strme ljestve, a tek dadilja dođe do sjenare, već joj treba pohitjeti, da razbije njegove namjere, da se popne na golubinjak, da se uvuče u obor i — od čega Bože oslobodi! — u klanac.

— Ah gospode Bože, kakvo je to dijete, kao zvrk! Hoćeš li mirno sjesti, gospodičiću? Sram te bilo! govori dadilja.

I cio dan i svi dani i sve noći dadilje puni su nemira i trke; sad joj je dječak muka, sad radost, sad se boji, da ne padne i ne razbije nos, sad je dirnuta od njegove nehinjene djetinjske ljubavi, sad je mori briga za daleku njegovu budućnost; svim je time bilo njezino srce, taj je nemir podgrijavao krv starice i kojekako održavao pospani njezin život, koji bi se bez toga možda već davno i davno utrnuo.

Ali dječak nije uvijek obijestan; on se kašto umiri i sjedne k dadilji i pilji u nju. Djetinjski um njegov motri sve pojave, što se događaju pred njim; oni duboko zapadaju u dušu njegovu pa rastu i zru zajedno s njim.

Jutro je prekrasno; u uzduhu je hlađahno; sunce još ne stoji visoko. Od kuće, od drveća, od golubinjaka i od galerije — od svega se pružaju daleko dugačke sjenke. U vrtu i na dvorištu načinili se hlađahni kutići, koji vabe na zamišljenost i na san. Samo u daljini polje s ražju kao da vatrom gori, a rječica tako se blista i svjetluca na suncu, da sve oči bole.

— Za što je, dadiljo, ovdje još mračno, a tamo svijetlo, a skoro će i ovdje biti svijetlo? pita dječak.

— Za to, baćuška, što sunce ide na susret mjesecu, pa ga ne vidi, te se mrgodi; a kako ga iz daleka ugleda, odmah se zasja.

Dječak se zamisli i sve gleda oko sebe; vidi, kako je Antip pošao po vodu, a po zemlji uporedo s njim ide drugi Antip deset puta veći od pravoga; bačva se čini velika kao kuća, a sjenka od konja pokrila je svu livadu, i samo je dva puta koračila livadom pak se odmah digla za goru, a Antip nije još ni iz dvorišta izišao. Dječak također korači dva puta, — još korak, pa će i on biti za gorom. On bi htio gori, da vidi, kamo se dio konj. Pođe k vratima, ali iz prozora čuje se glas materin.

— Dadiljo! ne vidiš li, da je dijete istrčalo na sunašce? Odvedi ga u hladak; opeći će mu glavicu, pa će ga boljeti, mučno će mu biti, ne će htjeti jesti. Ovako će ti uteći u klanac.

— U! mazo! tiho mrndža dadilja vukući ga kućnom pristupu.

Motri dječak i gleda oštrim i pametnim pogledom, kako i što rade odrasli, na što im prolazi jutro. Ni jedna sitnica, ni jedna crta ne utječe radoznalosti i pozornosti dječaka; u dušu se slika domaćega života urezuje i ne će se izbrisati; meki se um napunja živim primjerima i nesvijesno crta program svoga života po životu, koji ga okružuje.

Ne može se reći, da bi jutro naprazno prolazilo u kući Oblomovâ. Lupa noževa, koji su sjecali kotlete i povrće, dopirala je čak u selo. Iz služinske sobe čuje se vrndanje vretena i tihi, tanki glas ženski; teško je razabrati, plače li žena ili ugađa sjetnu pjesmu bez riječi. U dvorištu, čim se Antip vrati s bačvom, iz različnih kutova stanu se vucinjati k njoj s kabli-ćima, koritima i vrčevima žene i kočijaši. Ovdje baka nosi iz žitnice zdjelu brašna i hrpu jaja; tamo kuhar na jednoć izlije kroz prozorčić vodu i polije njom kuju Arapku, koja čitavo jutro ne smećući očiju gleda u prozor te prijazno vije repom i obli-zuje se. Ni sam stari Oblomov nije bez posla. On cijelo jutro sjedi kod prozora i pozorno gleda sve, što se radi po dvorištu.

— Ej Ignaška? što nosiš, beno? pita čovjeka, što prolazi dvorištem.

— Nosim nože u služinsku sobu, da se nabruse, odgovori čovjek i ne pogledavši gospodara.

— Nu nosi, nosi, samo gledaj, da se lijepo nabruse. Za tim ustavi babu.

— Ej babo! babo! kamo si pošla?

— U podrum, baćuška, veli ona popostavši i zakrivajući oči rukom pogleda na prozor, — idem po mlijeko za trpezu.

— Nu idi, idi! odgovara gospodar; samo pazi, da ne raz-liješ mlijeko. — A ti, Zaharka uncute, kamo opet trčiš? Dat ću ti ja trčati! Vidim evo, da već treći put trčiš. Odlazi natrag u predsoblje! — I Zaharka ide opet drijemati u predsoblje.

Kada krave dođu s paše, starac se prvi pobrine, da budu napojene; vidi li s prozora, gdje kućno pseto ganja kokoš, odmah on ustaje sa svom strogošću protiv nereda.

I žena je njegova jako zabavljena. Već tri ure dogovara se ona s krojačem Averkom, kako će iz muževa prsluka načiniti Iljuši haljinac; sama crta kredom i pazi, da Averka ne ukrade sukna; za tim ide u djevojačku sobu i zadaje svakoj djevoji,

koliko će izvesti čipaka na dan; iza toga zovne sa sobom Nastasju Ivanovnu ili Stepanidu Agapovnu ili drugu koju iz svoje svite, da idu šetati s njom po vrtu praktičnim poslom: pogledati, kako zru jabuke, da nije pala jučerašnja, koja je već dozrela, ovdje pricijepiti, tamo okresati i t. d.

Ali glavna je briga kuhinja i objed. O objedu je vijećala čitava kuća; i vrlo stara tetka poziva se u vijeće. Svatko predlaže svoju jestvinu: jedan čorbu sa sitninom, drugi s rezancima ili sa želucem, jedan kaurmu, ovaj crvenu, onaj bijelu polijevku k sosu. Svaki se prijedlog prima na uvaženje, prosuđuje se sa svih strana i za tim se prima ili zabacuje prema konačnoj odluci domaćice.

U kuhinju se svaki čas šalje sad Nastasja Petrovna, sad Stepanida Ivanovna, da sjeti na ovo, da doda ono ili promijeni ono, da odnese šećera, meda, vina za jestvine i da pogleda, hoće li sve kuhar metnuti, što je dano.

Briga oko jela bila je prva i glavna životna briga u Oblomovki. Kakvi su se telići tamo gojili za godišnje praznike! Kakva se živad hranila! Koliko oštroumnoga promišljanja, koliko posla i brige oko njihova njegovanja! Tuke i pilići, određeni za godovna i druge svečane dane, hranili su se orasima; guskama nijesu dali gibati se, vješali su ih u vrećama, da vise mirno nekoliko dana u oči praznika, samo da se utove. Kakvih je tamo bilo smokova kuhanih, soljenih, pečenih! Kakva se kuhala medovina, kakav kvas, kakvi li su se kolači pekli u Oblomovki!

I tako se svi do podne uspropadaju, sve je u brizi, sve živi takvim potpunim, mravinjim, očevidnim životom.

Ni nedjeljom ni praznicima nijesu mirovali ti marljivi mravi; tada se lupa noževa u kuhinji razlijegala još češće i jače; baba je nekoliko puta putovala iz ambara u kuhinju s dvostrukom množinom brašna i jaja; u dvorištu za živad bilo je više krčanja i krvoprolića. Pekao se golem kolač, koji su sama gospoda jela još sjutradan; treći i četvrti dan išli su ostaci u djevojačku sobu; kolač je dotjecao do petka, i tada bi jedan sasvim tvrd komad bez ikakvoga nadjeva zapadao kao znak osobite milosti Antipu, koji bi prekrstivši se sa škripom i neustrašljivo lomio tu zanimljivu okaminu naslađujući se više znanjem, da je to

gospodski kolač, nego samim kolačem, kako arheolog s nasladom pije nevaljalo vino iz crijepa kakve tisućugodišnje posude.

A dječak motri sve i gleda svojim djetinjim umom, koji ništa ne propušta. On vidi, kako poslije jutra korisno i u poslu probavljenoga nastaje podne i objed.

Podne je sparno; na nebu nema ni oblačka. Sunce stoji nepomično nad glavom i pali travu. Uzduh je prestao gibati se te visi i ne miče se. Ne giba se ni drvo ni voda; nad selom i poljem leži netaknuta tišina, — sve je kao izumrlo. Zvonko i daleko razliježe se čovječji glas u praznini. Dvadeset hvati daleko čuje se, kako leti i zuji hrušt, a u gustoj travi netko jednako rče, kao da se tu izvalio i spava slatko. U kući zavlada mrtva tišina. Došao je čas općega spavanja poslije objeda.

Dječak vidi, kako i otac i mati i stara tetka i svita — kako se sve to razišlo svako u svoj kut; a tko ga nema, taj ide na sjenaru, drugi u vrt, treći traži hlada u veži, a gdjekoji pokrivši lice rupcem od muha usne tamo, gdje ga je svladala pripeka i izvalio obilati objed. Vrtar se otegne pod grmom u vrtu pored svoje lijehe, a kočijaš zaspi u konjušnici.

Ilija Ilijć zaviri u služinsku sobu; tu su se svi izvalili po klupama, po podu i predsoblju prepustivši dječurliju samoj sebi, a dječurlija bavrlja po dvorištu i čeprka po pijesku. I psi su se daleko zavukli u svoje kućice, — ta nijesu imali na koga lajati. Mogao bi ćovjek proći s kraja na kraj po čitavoj kući i ne sastati ni žive duše, lako je mogao sve pokrasti i sve na kolima odvesti, nitko mu ne bi smetao, — samo kad bi u onom kraju bilo kradljivaca. Taj je san nekako sve gutao, i nikako mu se nije moglo odoljeti, prava slika i prilika smrti. Sve je mrtvo; samo se iz svih kutova čuje različno rkanje u svim tonovima i na sve načine.

Kašto digne tkogod iznenada iza sna glavu, pogleda bez smisla i s čudom na obje strane, za tim se okrene na drugu stranu ili ne otvorajući očiju pljune onako trapovijesan i cvokne usnama ili promrndžavši što sebi pod nosom opet zaspi. Drugi opet bez ikakve prethodne priprave naglo skoči na obje noge sa svoga ležišta, kao da se boji izgubiti dragocjene časove, te zgrabi vrčić s kvasom (i duhne na muhe, koje po kvasu plivaju, tako da otprhnu na drugi kraj sobe, i na to muhe, koje su do sad bile mirne, počnu na jednoć vrpoljiti se nadajući se

popraviti svoj položaj) te nakvasi grlo i za tim se opet sruši na ležište kao ubit.

A dječak sve to motri i motri. On s dadiljom poslije objeda izlazi opet na uzduh. No i dadilja ne pazeći na onako stroge opomene gospođe i na svoju sopstvenu volju nije mogla odoljeti čarima sna. I nje se hvatala ta radnja, koja je vladala u Oblomovki. Ona iz početka pomnjivo gleda za dječakom, ne pušta ga daleko od sebe, oštro mrndža na njegovu nestašnost, a za tim osjećajući simptome zaraze, koja dolazi, stane ga moliti, da ne ide za vrata, da ne dira jarca, da se ne penje na golubinjak ili na galeriju. Sama bi ona sjela kamo u hlad: na kućnom pristupu, na pragu od podruma ili makar na travi, očevidno u namjeri, da veze čarapu i da pazi na dječaka. Ali za čas bi ga već lijenim glasom mirila klimajući glavom:

— Još će se taj zvrk, samo ga gledaj, popeti na galeriju, misli ona gotovo već u snu, — ili će još . . . možda u klanac . . . U tom glava starice klone na koljena, čarapa joj ispada iz ruku, ona gubi iz očiju dječaka i otvorivši malo usta stane po malo rkati. A Ilija jedva dočeka taj čas, u kojem se počinjao samostalni njegov život.

On je sada kao sam na čitavom svijetu; šumke uteče on od dadilje i stane pregledati sve, gdje tko spava; stane i pozorno gleda, kako će se tko prenuti, pljunuti i promrndžati štogod iza sna; za tim s tjeskobom u srcu poleti na galeriju i optrči je naokolo po daskama, koje škripaju, popne se na golubinjak, zavuče se bašči u čestu i tu sluša, kako kukac zuji te ga očima prati daleko u uzduhu gdje leti; prisluškuje, kako nešto sve cvrči u travi, i hvata narušitelje te tišine; uhvati vodenu gospođicu, otrgne joj krila i gleda, što će od nje biti, ili provuče kroza nju slamku i prati je očima, kako ona leti s tim dodatkom; s nasladom, da se sve boji dahnuti, motri pauka, kako sisa krv iz uhvaćene muhe, kako mu se jadna žrtva u šapama baca i zuji. Kad se dječak nagleda, a on ubije i žrtvu i mučitelja. Za tim se zavuče u jarak i tu traži nekakvo korijenje, pa ga očisti od kore i pojede u slast, radije nego jabuke i ukuhano voće, što mu daje majka. Iziđe i na vrata, htio bi u brezik, koji mu se čini tako blizu, da bi za pet minuta mogao kod njega biti, ne ohođem, cestom, već upravo, preko jarka, preko plotova i jama; ali se boji, tamo ima, kažu, i šumskih

duhova i hajduka i strašnih zvijeri. Hoće mu se otrčati i u klanac, koji je samo pedeset hvati daleko od vrta; dječak se već približi njegovu kraju, stisne oči, hoće da zaviri kao u krater vulkana . . . kad li se na jednoć stvore pred njim sve priće i predaje o tom klancu; Ilija se zgrozi te ni živ ni mrtav poteče natrag i drščući od straha zagna se k dadilji i probudi staricu. Ona se prene iza sna, popravi rubac na glavi i zaturi prstom poda nj pramen sijede kose te gradeći se, kao da ni malo nije spavala, sumnjivo pogleda na Iljušu, a onda na gospodske prozore, pa prstima, koji dršču, stane pletiće igle jednu za drugom zaticati u čarapu, koja joj leži na koljenima.

Među tim vrućina polagano jenjava, sve u prirodi biva malo življe, sunce se već naginje k šumi. I u kući se po malo razbija tišina; u jednom kutu zaškripaju vrata; po dvorištu se čuju nečiji koraci; na sjenari je netko kihnuo. Na skoro iznese iz kuhinje golem samovar sluga, sve se pognuo od težine. Gospoština se skuplja k čaju; u jednoga je lice ugnječeno, a oči suzne; ovaj ima od ležanja crvenu pjegu na obrazu i na slijepim očima; treći govori iza sna kao tuđim glasom. Sve to kŕčî, uzdiše, zijeva, češe se po glavi i uklanja se jedno drugome jedva se razabirajući. Poslije objeda i spavanja svi su jako žedni. Žeđa grlo žeže; piju po dvanaest šalica čaja, ali to ne pomaže, čuje se jecanje i uzdisanje; utječu se brusničnoj i kruškovoj vodi i kvasu, a neki i ljekarskim sredstvima, samo da zaliju sušu u grlu. Svi traže pomoći od žeđe kao od kakve kazni Božije; svi se vrpolje i muče kao karavana putnika u arapskoj pustinji, kad nigdje ne nađe izvora.

Dječak je tu uz majku; gleda u čudnovata lica, koja ga okružuju i sluša njihov trapovijesni i lijeni razgovor. On ih rado gleda; svaka besposlica, koju reku, njemu je zabavna.

Poslije čaja svatko nađe sebi posla; jedan ode k potoku i mirno šeće po obali bacajući nogom kamenčiće u vodu; drugi sjedne k prozoru i hvata očima svaki pojav, što uza nj prođe: ako mačka dvorištem pretrči ili ako proleti čavka, motri jednu i drugu i prati ih očima i vrškom nosa okrećući glavu sad na desno, sad na lijevo. Tako kašto psi rado sjede po čitav dan na prozoru isturajući glavu na sunce i pomnjivo ogledajući svakoga prolaznika.

Mati uzme Iljušinu glavu, metne je na koljena i po malo ga gladi po kosi i raskoši se njezinom mekoćom te nagoni i Nastasju Ivanovnu i Stepanidu Tihonovnu, da se raskoše, pa se razgovara s njima o budućnosti Iljuše i čini ga junakom sjajne kakve epopeje, koju je sama izmislila. One mu proriču zlatna brda.

Ali evo već se hvata sumrak. U kuhinji opet pucka vatra, opet se čuje sitno kloparanje noževa: gotovi se večera. Kućna se družina skuplja kod vrátâ; tamo se čuje balalajka*) i smijeh. Čeljad se igra gorelke**). A sunce se već spušta za šumu; ono baca još nekoliko slabo toplih zraka, koje se kao vatrena pruga prosjauju kroz čitavu šumu obljevajući zlatnim sjajem vrhove omorika. Za tim se zrake gase jedna za drugom; samo jedna ostaje dugo; ona kao tanka igla probada guste grane, dok se napokon ne utrne i ona. Stvari gube svoj oblik; sve se saljeva isprva u sivu, za tim u tamnu masu. Ptice po malo prestaju pjevati; brzo umuknu sasvim osim jedne jogunice, koja kao svima uz prkos cvrkuće na mahove, ali sve rjeđe i rjeđe, dok napokon za zadnji put ne pisne i ona slabo i bezvučno te se strese i lišće oko sebe malo zanjiše . . . i zaspi. Sve šuti. Samo cvrčci sve jače cvrče kao za okladu. Iz zemlje se diže bijela para te se stere po livadi i po rijeci. I rijeka je utišala; za časak pljusne u nju netko još za zadnji put, a onda se smiri.

Zavonja vlagom. Sve se više unoćava. Drveće izlazi nalik na nekakva čudovišta u grupama; u šumi je strašno: tamo na jednoć netko zaškripa, čini se, kao da koje čudovište prelazi sa svoga mjesta na drugo i suha grančica kao da mu puca pod nogom.

Na nebu se zablista, kao živo oko, prva zvjezdica, a iz kućnih prozora sine svjetlo. Nastali su časovi opće, svečane tišine u prirodi, kada stvaralački um jače radi, pjesničke misli življe vru, kad u srcu žešće bukti strast ili jad bolnije mori, kad u tvrdoj duši mirnije i jače zri zrno prestupne misli i kada . . . u Oblomovki svi spavaju tako tvrdo i mirno.

— Hajdemo, majko, šetati, veli Iljuša.

— Bog s tobom, što je tebi! Sada šetati! odgovara ona,

*) Balalajka je muzička sprava, na kojoj su dvije ili tri žice.

**) Igra, gdje se hvata.

vlažno je, noge će ti nazepsti; k tomu je strašno: sada šumski duh hodi po šumi i nosi malu djecu.

— Kamo ih nosi? Kakav je on? Gdje živi? pita dječak.

Tada bi mati razvila svoju neobuzdanu fantaziju; a dječak bi je slušao otvorajući i zatvorajući oči, dok ga san ne bi sasvim osvojio. Onda bi došla dadilja pa bi ga uzela materi s koljena i onako pospana, da mu sve glava pada na njezino rame, odnijela bi ga u postelju.

— Evo opet dan prošao, pa hvala Bogu! govorili bi Oblomovci liježući u postelju, uzdišući i krsteći se: — sretno smo ga proživjeli; daj Bože i sjutra tako! Slava tebi, Gospode! Slava tebi, Gospode!

Za tim usni Oblomov drugo doba: dugo je zimsko veče, a on se plašljivo pritiskuje k dadilji, koja mu šapće o nekoj nepoznatoj zemlji, gdje nema ni noći ni zime, gdje se sve zbivaju čudesa, gdje teku rijeke meda i mlijeka, gdje nitko ništa cijelu godinu ne radi, i samo to znadu, da šeću dobri junaci, takvi kao Ilija Ilijć i ljepotice, koje se ni pričom ne mogu ispričati ni perom opisati. Tamo je i dobra vračara, koja se u našim pripovijetkama pokazuje kašto u prilici štuke; ona izabere kakvoga ljubimca mirna i bezazlena, upravo reći: kakvoga lijenštinu, kojega svi vrijeđaju, pa ga bez ikakvoga razloga obasipa različnim darovima, a on lijepo jede i oblači se u gotovo odijelo, a za tim se ženi kakvom nečuvenom ljepoticom, Militrisom Kirbitjevnom.

Dječak napreže uši i oči i s najvećim pozorom sluša pripovijetku.

. . . . . .

. . . . . .

Dalje Ilija Ilijć na jednoć vidi sebe u snu dječakom od trinaest ili četrnaest godina. On je već učenik u selu Verhljevu, pet vrsta daleko od Oblomovke, kod tamošnjega upravitelja Nijemca Stolza, koji je otvorio mali zavod za djecu izokolnih plemića. Stolz je imao sina Andriju, koji je bio vrsnik Oblomovu; još su mu dali jednoga dječaka, koji gotovo nigda nije učio, a bolovao je od žlijezda, cijelo svoje djetinjstvo probavio je zamotanih očiju ili ušiju i sve je krišom plakao, što ne živi kod bake, već u tuđoj kući, među zlotvorima, što ovdje nikoga nema, da

ga pomiluje i da mu ispeče kolačić, što ga rado jede. Osim te djece drugih za sada nije bilo u zavodu.

Kad već ne bješe kud ni kamo, otac i mati posade mázu Iljušu za knjigu. Nije to išlo bez suza, bez vike i bez jogunluka. Napokon ga odvezu. Nijemac je bio čovjek valjan i strog kao svi gotovo Nijemci. Možda bi Iljuša i mogao što u njega ljudski izučiti, da je Oblomovka bila 500 vrsta daleko od Verhljeva. A ovako kako bi što izučio? Čari oblomovske atmosfere, načina života i navada prostirale su se i na Verhljevo; ta i ono je negda bilo Oblomovkom; u njemu je sve osim Stolzove kuće disalo istom prvobitnom lijenošću, jednostavnošću običaja, tišinom i negibljivošću.

Um i srce dječaka napuni se svih slika, prizora i običaja toga života prije, nego li je ugledao prvu knjigu. A tko zna, kako se rano počinje razvijati zrno razuma u djetinjem mozgu? Kako se može pratiti u duši djetinjoj zametak prvih pojmova i utisaka? — Možda, dok je dijete još jedva izgovaralo riječi, a možda dok ih još nikako nije ni izgovaralo, pače dok još nije ni hodalo, već samo na sve gledalo onim besprekidnim nijemim djetinjim pogledom, što ga odrasli zovu tupim, možda je ono već onda vidjelo i pogađalo značenje i svezu pojava one sfere, koja ga je okruživala, ali nije toga priznavalo ni sebi ni drugima. Možda Iljuša već davno opaža i razumije, što se govori i radi pred njim: kako njegov otac u kadifnim hlačama, u mrkom suknenom vatiranom haljincu cio bogovetni dan drugo ne radi nego šeće iz kuta u kut držeći ruke na leđima te šmrče burmut i useče se, a majka ide od kave k čaju, od čaja k ručku; kako ocu nigda ne pada na pamet, da pregleda, koliko je stogova nakošeno ili požnjeveno pa da nemar pokara, ali ako mu se ne da odmah džepni rubac, on će se raskriviti na takav nered i oborit će čitavu kuću.

Možda je djetinji um Iljušin već odavno osjekao, da onako, kako oko njega odrasli žive, i treba živjeti, a ne drukčije. Pa kako bi on i mogao drukčije osjeći? A kako su živjeli odrasli u Oblomovki? Bog zna, jesu li se oni igda pitali: za što je dan život? Kako su na to odgovarali? Po svoj prilici, nikako; to se njima činilo veoma jednostavno i jasno. Nijesu oni slušali o životu, što ga zovu mnogotrudnim, o ljudma, koji u prsima nose mučne brige, koji se, tko zna za što, promeću po čitavom svi-

jetu iz kuta u kut ili čitav život probavljaju u poslu vječnom i beskonačnom.

. . . . . .

. . . . . .

Pravilo života bilo je gotovo predano njima od roditelja, a roditelji su ga, također gotovo primili od djeda, a djed od pradjeda sa zavjetom, da će držati pravilo cijelo i netaknuto kao vatru Vestinu. Kako se što radilo u vrijeme djedova i otaca, tako se radilo u vrijeme oca Ilije Ilijća, a tako se možda još i sad radi u Oblomovki.

A o čemu bi oni i imali zamišljavati se, čime uznemirivati se i za kakvim ciljevima težiti? Svega toga ne treba: život kao tiha rijeka teče pokraj njih; njima ne ostaje drugo do sjediti na obali te rijeke i motriti pojave, koji moraju doći te su po redu i bez dozivanja pred svakoga od njih dolazili.

I evo, mašti Ilije Ilijća stanu se u snu sada, također po redu, otkrivati kao žive slike tri glavna čina u životu, koji su se prikazivali kao u njegovoj porodici tako i kod rođakâ i poznanikâ: porod, vjenčanje, pogreb. Za tim se protegla šarena povorka veselih i žalosnih manjih događaja u životu: krštenjâ, imendanâ, porodičnih svetkovina, zaposta i omrsa, bučnih ručaka, sastanaka s rodbinom, dočekâ i pozdravâ, službenih suza i posmijeha. A sve se to činilo s takvom točnošću, tako važno i svečano!

Ilija ugleda pače poznata lica i njihov izraz pri različnim obredima, njihovu brigu i žurbu. Dajte im kako hoćete tešku prosidbu, kako hoćete svečanu svadbu ili imendan, — oni će sve to izvršiti po svima pravilima bez najmanjega propusta. Koga treba gdje posaditi, što i kako dati, komu i s kim treba ići na obredu, paziti na zlamenja — u svemu tome nitko ni malo nije griješio u Oblomovki. Pa da tamo ne znaju othraniti djeteta? Treba samo pogledati, kakve rumene i teške kupidone nose i vode za sobom tamošnje matere. One nastoje oko toga, da su im djeca bucmasta, bijela i zdrava.

. . . . . .

. . . . . .

Oblomovcima je od nemira sve bilo srce očekujući obred, gozbu, svečanost, a pošto bi za tim čovjeka krstili, oženili ili sahranili, onda bi zaboravili i njega i njegovu sudbinu, te bi

padali u običnu svoju apatiju, iz koje bi ih izvlačio opet takav slučaj: imendan, svadba i t. d.

Kad bi se rodilo dijete, prva je briga roditeljima bila, kako će što točnije, bez ikakvih propusta svršiti nad njim sve obrede, što ih traži pristojnost, to jest: poslije krštenja dati čast; a onda su brižno oko njega trkali. Mati je sebi i dadilji zadala zadaću: othraniti zdravo dijete, čuvati ga od nazebe, od uroka i od drugih nevolja. Revno su nastojali, da je dijete svagda veselo i mnogo da jede. A čim postave momčića na noge, to jest: kad mu više ne treba dadilje, već se u srce materino uvlači tajna želja naći mu ženu, i to također zdravu i rumenu. Opet nastaje doba obredâ, gozbâ, napokon svadba; oko toga se i usredotočivao sav patos života. Za tim su se počinjala ponavljanja: porod djece, obredi, gozbe, dok pogreb ne bi promijenio dekoracije, ali ne na dugo vrijeme: jedna čeljad ostavlja mjesto drugoj, djeca postaju mladež, a za tim mladenci, vjenčavaju se, druga se djeca rađaju, — i tako se život po tom programu vuče neprekidnom jednoličnom predom, koja se neopaženo prekida tek pri grobu.

Dolazile su, istina, kašto i druge brige, ali su ih Oblomovci ponajviše susretali sa stoičkim mirom, i tako bi brige savivši se nad njihovim glavama dalje odlazile kao ptice, koje dolete ka glatkoj stijeni, pa ne našavši mjesta, gdje bi se sklonile, zalepeću naprazno krilima oko tvrda kamena i dalje odlete. Tako se na primjer jednoć sruši iznenada dio galerije na jednoj strani kuće i svojim razvalinama ubije kvočku s pilićima; dobila bi i Antipova žena Aksinja, koja je baš bila sjela s kolovratom pod galeriju, ali je srećom svojom otišla po predivo. U kući nastane galama: svi dotrče, i malo i veliko te se prepadnu, kad pomisle, da je mjesto kvočke s pilićima mogla tuda prolaziti sama gospođa s Ilijom Ilijćem. Svi uzdahnu i stanu prekoravati jedno drugo, kako to već nije došlo na pamet: jednomu podsjetiti, drugomu naložiti, da se popravi, a trećemu popraviti. Svi se čude, što se galerija srušila, a juče su se čudili, što se ona tako dugo drži! Nastanu brige i razgovori, kako bi se popravilo; požale kvočku s pilićima i po malo se raziđu svaki na svoje mjesto strogo zaprijetivši voditi ka galeriji Iliju Ilijća. Za tri nedjelje iza toga zapovjedi se Andruški, Petruški, Vaski, da odvuku

k štagljima srušene daske i ogradu, da ne leže na putu; a tamo su ležale do proljeća.

Stari Oblomov svaki put, kad ih iz prozorčića vidi, odmah se zabrine radi popravka; pozove drvodjelju i dogovara se s njim, kako će bolje biti, dali načiniti novu galeriju ili raskidati i ostatke; iza toga otpusti ga kući veleći: „Odlazi, ja ću već promisliti“. I to je tako trajalo, dok nije Vaska ili Motka javio gospodaru: kad je eto on, Motka, jutros uzlazio na ostatke galerije, uglovi su se tako odvalili od zida, da će se, vidjet ćeš, srušiti opet. Tada je pozvan drvodjelja na konačni dogovor, u kojem je zaključeno, da se za sada ostali dio galerije, koji je još čitav, podupre starim odlomcima, pa to je i učinjeno pod konac istoga mjeseca.

— Eto galerija će opet stajati! reče starac ženi. Gledaj, kako je Fedot lijepo razveo brvna, kao da su kolone u kući plemićkoga predvoditelja. Sad je opet lijepo i viječno.

Netko mu spomene, da bi već vrijeme bilo i vrata popraviti i pristup kućni pograditi, jer već između skalina provlače se u podrum ne samo mačke, nego i svinje.

— Da, da, treba, odgovori zabrinuto Ilija Ivanović i odmah pođe ogledati pristup.

— Zbilja, vidi samo, kako se sasvim rasklimao, govorio bi njišući nogama pristup kao kolijevku.

— On se i onda klimao, kad su ga istom načinili, reče netko.

— Pa što ako se i klimao? odgovori Oblomov; ali se nije razvalio, makar i stoji već šesnaest godina bez popravka. Lijepo ga je načinio Luka! . . . To je bio drvodjelja, to . . . umr'o je, carstvo mu nebesko! Sad su se pokvarile drvodjelje, ne znaju tako načiniti.

Tada pogleda drugamo, a pristup, kažu, klima se još i sada i još se nije razvalio. Vidi se zbilja, da je Luka bio valjan drvodjelja!

Ali treba da smo i pravedni prema domaćinu i domaćici; kašto u nevolji ili u neprilici oni se znadu zdravo uznemiriti, pače raspaliti se i rasrditi. — Ta kako je moguće zapuštati i zavlačiti ovo i ono! Treba odmah doskočiti. Pa onda govore samo o tom, kako će popraviti mostić, što li, preko jarka ili kako će na jednom mjestu ograditi vrt, da stoka ne kvari dr-

vétâ (jer se na jednom mjestu dio plota sasvim izvalio na zemlju). Briga Ilije Ivanovića išla je tako daleko, da je jednoć, šećući po vrtu, sopstvenoručno digao, stenjući i uzdišući, plot i zapovjedio vrtaru, da što prije učvrsti dvije vrljike; uslijed te odredbe Oblomova plot je tako stajao čitavo ljeto, a istom zimi snijeg ga opet izvali. Napokon dođe pače do toga, da su na most pribili tri nove daske, i to odmah, pošto se Antip s njega izvalio u jarak s konjem i s bačvom. On još nije ozdravio od ozlede, i već je most bio popravljen. Krave i koze malo su dobile, kad se plot opet izvalio; samo su oglodale kupinovo grmlje i počele guliti desetu lipu, a do jabuka nijesu ni došle, kad se izda odredba, da se plot ogradi kako treba, pače da se opkopa jarčić oko njega. Ala su dobile dvije krave i koza, koje su uhvaćene na djelu: lijepo su im namjestili bokove!

Još Ilija Ilijć vidi u snu veliku tamnu gostinsku sobu u roditeljskoj kući i u sobi velike starinske jasenove stolice, koje su uvijek pokrite, za tim golem, nespretan i tvrd divan, koji je opšit plavim poblijedjelim berkanom u krpama, napokon veliki kožni naslanjač.

Nastaje dugo zimsko veče. Mati sjedi na divanu sagnuvši noge pod sebe i lijeno veze djetinju čarapu zijevajući i češući se na mahove iglom po glavi..Uz nju sjedi Nastasja Ivanovna i Pelagija Ignatjevna, koje utaknuta nosa u posao marljivo šiju što za svetkovinu Iljuši ili njegovu ocu ili samima sebi. Otac držeći ruke na leđima šeće po sobi uzduž i natrag u potpunom zadovoljstvu ili sjedne na naslanjač, ali za čas se digne i opet šeće pozorno slušajući glas svojih koraka. Za tim šmrkne burmuta, usekne se i opet šmrkne. U sobi mutno gori jedna lojana svijeća, a i to se dopuštalo samo u zimske i jesenske večeri. U ljetne mjesece svi su gledali da legnu i ustanu bez svijeća, pri svjetlu dana. To su radili koje iz navade, koje iz štednje. Oblomovci su preko mjere tvrdovali sa svim stvarima, koje se ne rade kod kuće, već ih treba kupovati. Oni će rado zaklati, kad dođe gost, prekrasnu tuku ili dvanaest pilića, no zališne rosine u jelo ne će metnuti i poblijedjet će, ako istomu gostu padne na um, da sam sebi u čašu nalije vina. Ali takve nepodopštine nije tamo gotovo nigda bilo: to može učiniti kakva jogunica, čovjek, koji je u općem mnijenju propao: takav se gost ne pušta ni u dvor. Ne, takav život nije tamo bio; gost ne će tamo

taknuti ništa, prije nego tri puta ponude. On vrlo dobro zna, da jedna jedina ponuda sadržava u sebi češće molbu odreći se ponuđene jestvine ili vina nego li ga kušati. Ni dvije svijeće ne će Oblomovci poradi svakoga zapaliti; svijeća se kupovala u gradu za novce i čuvala se pod ključem same domaćice kao i sve kupovne stvari. Komadići svijeća brižno su se brojili i čuvali.

U opće tamo nijesu rado trošili novce; makar kako bila stvar potrebna, novac se za nju izdavao svagda s velikom žalosti, i to ako je trošak bio neznatan; ako li je bio znatan, bilo je dosta uzdaha, plača i svađe. Oblomovci su voljeli trpjeti svakojake neprilike, pače priučavali su se ne držati ih neprilikama nego li trošiti novce. Za to i jest u gostinskoj sobi divan sav u krpama, za to se i kožni naslanjač Ilije Ivanovića samo zove kožnim; a doista je to stvar povezana likom i konopčićima; kože je samo na naslonu ostao pramen, a inače se već pred pet godina rastrgala na komadiće i spuzila se; za to možda i vrata sva stoje na krivo i pristup se kućni klima. Platiti makar za najnužniju stvar na jednoć dvje sta, tri sta, pet stotina rubalja, to se njima činilo gotovo samoubijstvo. Čuvši, kako je jedan od susjednih mladih spahija otišao u Moskvu i tamo za tucet košulja platio tri sta rubalja, dvadeset i pet za cipele, a četrdeset rubalja za prsluk na svadbu, stari se Oblomov prekrsti i s izrazom užasa promrmlja, da bi „takvoga momka trebalo metnuti u tamnicu“. Oni su u opće bili gluhi za sve političko-ekonomičke istine o potrebi brzoga i živahnog obrtanja glavnica, o umnožanoj proizvodnosti i o izmjeni proizvodâ. U prostoti duše svoje oni su držali, da je pravo upotrebljavanje glavnice držati je u kovčegu, pa tako su i radili.

U gostinskoj sobi sjede koji kako po stolicama i rču ukućani ili obični posjetnici. U njihovu kolu ponajviše je dubok mûk; ta svi se vide svaki dan, umno je blago uzajmično iscrpeno i saznato, a novosti iz vana dolazi malo.

Tiho je; samo se čuju koraci teških, u kući izrađenih cipela Ilije Ivanovića; zidna ura u futralu tupo kucka šetalicom; k tomu Pelagija Ignatjevna ili Nastasja Ivanovna na mahove kida nit rukom ili zubima i tim narušava duboku tišinu. Tako zna proći i po ure, osim ako tko glasno zijevne i prekrsti usta te rekne: Gospodi pomiluj! Za njim zijevne susjed, a onda po-

tonji otvora usta sporo kao po komandi, i tako zarazna igra uzduha u plući obredi sve, i u tom probije gdjekojemu suza.

Ili Ilija Ivanović pođe k prozoru, pogleda kroza nj i kaže kao u čudu: Istom je pet sati, a već kako je vani mrak!

— Da, odgovori tkogod; u to je doba svagda mrak; nastaju duge večeri.

A u proljeće čude se i raduju, što nastaju dugi dani. A pitajte ih: što će im ti dugi dani? ni sami ne će znati.

I opet ućute. — Ili stane tko usekivati svijeću pa je na jednoć ugasi; svi se uplaše, a gdjekoji jamačno kaže: „Nenadani gost!“ Kašto se na tom zapodjene razgovor.

— Tko bi bio taj gost? veli domaćica. — Da nije Nastasja Fadejevna? Ah, daj Bože! Ali nije; nje ne će biti do blagdana. Ala bi bilo veselja! Ala bismo se zagrlile i naplakale nas dvije! Išle bismo zajedno na jutrenju i na leturđiju . . . Ali kud bih ja s njom! Ako i jesam mlađa, ali ne mogu odstajati.

— A kada je ono otišla ona od nas? upita Ilija Ivanović; — čini se poslije sv. Ilije.

— Što je tebi, Ilija Ivanoviću? Ti svagda miješaš. Ta ona nije dočekala ni semika*) popravi žena.

— Čini mi se, da je ona bila ovdje o Petrovu postu, odgovori Ilija Ivanović.

— Ti si uvijek takav! ukori ga žena: prepireš se, pa se samo sramotiš.

— Ta kako nije bila o Petrovu postu? Onda su se pekli kolači s gljivama, a ona rado . . .

— To je bila Marija Onisimovna; ona rado jede kolače s gljivama; kako se toga ne sjećaš! A ni Marija Onisimovna nije bila do sv. Ilije, već do Prohora i Nikanora.

Oblomovci su vrijeme računali po godovima, po godišnjim dobama, po različnim porodičnim i kućnim događajima ne upotrebljavajući nigda ni mjeseca ni datuma. To je možda bilo od česti i s toga, što su svi osim samoga Oblomova miješali i imena mjeseca i red datuma.

Pobijeđeni Ilija Ivanović ućuti, i opet čitavo društvo pada u drijemež. Iljuša se pružio materi iza leđa te također drijema, a kašto i upravo spava. A za tim duboko uzdahne tko od gostiju i kaže:

*) Semik je sedmi četvrtak poslije Uskrsa.

— A kako je muž Marije Onisimovne pokojni Vasilije Tomić, Bog da ga prosti, bio zdrav pa ode! Ni šezdeset godina nije dočekao; a takav bi imao živjeti sto godina!

— Svi ćemo umrijeti kad koji; to je volja Božija! s uzdahom progovori Pelagija Ignatjevna. — Jedni mru, a eno u Hlopovih krštenje za krštenjem; kažu, da je Ana Andrejevna opet rodila; to je već šesto.

— Pa da je Ana Andrejevna sama! reče domaćica. Kad njezina brata ožene te se stanu rađati djeca, koliko će onda biti brige! I mlađa braća rastu, i oni će skoro biti mladoženje; k tomu treba udavati kćeri, a gdje su ovdje mladoženje? Danas sve traži miraza, i to u novcu . . . .

— A šta vi to govorite? pita Ilija Ivanović pristupivši k besjednicama.

— Evo govorimo, kako . . . Pa mu ponove razgovor.

— To je život čovječji! poučno progovori Ilija Ivanović: — jedan mre, drugi se rađa, treći se ženi, a mi evo sve starimo; pa ne samo to: ni godina godini ni dan danu nije nalik! Za što je to tako? To bi trebalo, da je svaki dan kao jučerašnji, a jučerašnji kao sjutrašnji! . . . Žalosno je, kad pomisliš . . .

— Star stari, a mlad raste, sananim glasom oglasi se tko iz kuta.

— Treba više moliti se Bogu i ne misliti ni na što, strogo opomene domaćica.

— Istina, istina bojažljivo i brzo progovori Ilija Ivanović, koji je bio namislio malo filosofirati, i pođe opet šetati uzduž i natrag. Opet nastane duga šutnja; samo poškripuju niti, koje se iglom uvlače kud koja. Kašto domaćica prekine šutnju.

— Ala je vani mrak, veli ona. Dat će Bog, te ćemo dočekati božićne dane; doći će svoji ljudi u goste, pa će biti veselje, ne će se ni znati, kako će prolaziti večeri. Da hoće doći Melanija Petrovna, ala bi bilo šale! Što sve njoj ne pada na pamet! I liti olovo i topiti vosak i bježati za vrata; sve će moje djevojke zaluditi. Izmišlja različne igre . . . takva je ona!

— Da, ona je svjetska dama, doda tko iz društva. Preklani je izmislila sanjkati se nizbrdice, pa onda je Luka Savić rasjekao obrve . . .

Svi se tada trgnu, pogledaju Luku Savića i udare u grohot.

— Kako je to bilo, Luka Saviću? Nu daj pripovjedi, veli Ilija Ivanović gotov poginuti od smijeha.

Svi se opet smiju, da se Iljuša probudi, te se smije i on.

— Pa šta bih vam kazivao! veli u zabuni Luka Savić; sve je to izmislio Aleksa Naumić, a ništa nije bilo.

— E! prihvate svi složno. — Kako nije ništa bilo? Zar smo mi umrli? . . . A čelo? A čelo? gle na njemu se još i sad vidi brazgotina . . . I svi opet udare u smijeh.

— A šta se smijete? nastoji Luka Savić da uhvati riječ, kad na mahove prestaju smijati se: — Ja bih . . . nije to . . . sve je ugursuz Vaska . . . stare je saonice podvalio . . . one su poda mnom poletjele . . . a ja . . .

Opći grohot zaduši njegov glas. Zaman se on trudi, da svrši istoriju svojega pada; smijeh se rasprostranio po čitavom društvu, prodr'o u prednju sobu i u djevojačku, obuhvatio čitavu kuću, svi se sjećaju zabavnoga događaja, svi se smiju dugo, složno, neiskazano kao olimpski bogovi. Istom malo prestanu, pa opet tkogod prihvati — i opet smijeh iznova. Napokon, kojekako jedva utišaju.

— A hoćeš li sad, Luka Saviću, sanjkati se o Božiću? zapita iza kratke šutnje Ilija Ivanović.

Opet svi prasnu u smijeh i smiju se deset minuta.

— Ne treba li reći Antipki, da o postu priredi nizbrdicu? na jednoć progovori Oblomov; — ta Luka je Savić veliki ljubitelj, ne može čekati . . .

Grohot čitavoga društva ne dade mu dokrajčiti.

— A jesu li cijele . . . te saonice? jedva izgovori od smijeha jedan iz društva.

Opet smijeh. Dugo su se smijali svi, dok napokon ne utišaju malo po malo; jedan briše suze, drugi se usekuje, treći strašno kašlje i pljuje izgovarajući s nategom:

— Ah, Gospode Bože! Zadušio me do kraja kašalj . . . natjerao me u smijeh, Boga mi! Grjehota je! On leđima u vis, a krajevi kaputa svaki sebi . . .

Tada udare u najpošljednji, ali i najdulji grohot, a onda sve utiša. Jedno uzdahne, drugo zijevne na glas i šapne štogod, a onda sve utone u muk. Kao i prije, tako se i sada čuje samo njihanje šetalice, klepet cipela Oblomova i tiho odgrizanje niti.

Na jednoć Ilija Ivanović stane nasred sobe s uplašenim licem držeći se za kraj nosa.

— Kakvi su to jadi? Gledajte! veli . . . Netko će umrijeti: mene svrbi kraj nosa.

— Ah Gospode Bože! reče žena pljesnuvši rukama; — kako bi mogao tko umrijeti, ako svrbi kraj nosa? Umrijet će tko, kad svrbi nozdrva. Kako ti, Ilija Ivanoviću, slabo pamtiš! Bog s tobom! Tako ćeš ti kadgod reći pred ljudima ili pred gostima, pa eto sramote!

— A što to znači, kad kraj nosa svrbi? pita zabunjeni Ilija Ivanović.

— Gledati u čašu. A ne: umrijet će tko; kako je to moguće!

— Ja sve miješam, reče Ilija Ivanović. Tko bi sve to pamtio: sad svrbi nos sa strane, sad na kraju, a sad obrve . . .

— Kad svrbi sa strane, prihvati Pelagija Ivanovna, — to znači glasove; kad obrve svrbe, bit će suza; kad čelo — pozdrav; s desne strane — muškomu, s lijeve — ženskomu; kad uši svrbe, bit će kiše, usnice — cjelivanje, brkovi — jesti gostinski kolač, lakat — spavati na novom mjestu, tabani — putovati . . .

— No, Pelagija je Ivanovna junak! reče Ilija Ivanović . . . A kad hoće ulje da pojeftini, onda zatiljak, što li, svrbi . . .

Gospođe stanu smijati se i šaptati; neki su se od muškinja smiješili; opet se spremao grohot, no u taj čas čulo se u sobi, kao da u isto vrijeme poreguje pseto i šiče mačka, kad hoće jedno na drugo da udare. To je zašumila ura.

— Eto već je devet sati! reče radosno začuđen Ilija Ivanović. — Gledaj samo, čovjek i ne opaža, kako prolazi vrijeme. Ej Vaska, Vanka, Motka!

Pokažu se tri pospana lica.

— Što ne pokrivate stola? pita Oblomov začuđen i srdit. Vi i ne mislite na gospodu! Nu, što stojite? Brže rakije!

— Eto za što vas je svrbio kraj nosa! živahno progovori Pelagija Ivanovna: — pit ćete rakiju i gledati u čašu.

Poslije večere pošto se iscmokaju i prekrste jedno drugo, ode svako u svoju postelju, i san se raširi nad bezbrižnim glavama.

*

Ništa nije narušavalo jednoličnosti toga života, a samim Oblomovcima nije on dodijavao, jer oni sebi drugoga načina života nijesu ni predstavljali; a kad bi ga i mogli predstaviti, s užasom bi se odvratili od njega. Drugoga života niti bi oni htjeli niti ljubili. Žalili bi, kad bi okolnosti unijele promjene u njihov život, makar kakve bile. Oni će se ojaditi, ako sjutra ne bude nalik na danas, a prekosjutra na sjutra. Što će njima raznoličnost, promjene, slučajnosti, koje drugi traže? Neka drugi srče iz te čaše, ali njima, Oblomovcima, toga nikako ne treba. Neka drugi žive, kako ih je volja. Ta slučajnosti, ako su i korisne, ali su pune nemira; one traže brige i staranja i trke; ne možeš mirno sjediti, već trguj ili piši, u kratko reći: vrpolji se! a je li to šala?

Tako su oni čitave desetke godina rkali, drijemali i zijevali ili su u svom seoskom humoru udarali u dobrodušni smijeh ili su skupivši se u kolo pripovijedali, što je tko noćas usnio. Ako je san bio strašan, svi bi se zamislili i bojali se bez šale; ako je bio proročki, svi bi se iskreno radovali ili žalostili prema tomu, je li san bio radostan ili žalostan. Ako li je san tražio, da se izvrši kakvo zlamenje, odmah bi u to ime učinili što treba. Nema li sna, onda se kartaju, na praznike igraju se bostona ili slažu „grande patience“, gataju na crvenoga kralja i na trefovu damu i proriču ženidbu.

Kašto dođe u goste kakva Natalija Fadejevna na nedjelju, na dvije. Iz prva kraja prorešetaju starice čitavu okolinu, kako tko živi i što radi; one proniknu ne samo u porodični život, u život, koji je „za kulisama“, već i u tajne misli i namjere svačije, uđu u dušu, popsuju i osude nedostojne, ponajviše nevjerne muževe; za tim izbroje različne slučaje: imendane, krštenja, porođaje, tko je čim gostio, koga li je zvao, koga nije. Kad se već i tim umore, onda stanu pokazivati nove haljine, kabanice, suknje, paće i čarape. Domaćica se pohvali kakvim platnom, koncima, čipkama kod kuće izrađenima. No i to doteče. Onda provode vrijeme uz kavu, uz čaj i ukuhano voće. A za tim dolazi muk. Sjede dugo gledajući jedna drugu i na mahove teško poradi nečega uzdišu. Kašto koja i zaplače.

— Što je tebi, majko moja? zapita druga u strahu.

— Oh, žalosno je, golubice! odgovara gošća s teškim uzdahom: — Razgnjevili smo nesretnici Boga. Ne će biti dobra

— Ah ne straši, ne prepadaj, mila moja, prekida je domaćica.

— Da, da, nastavlja gošća: — Došlo je pošljednje vrijeme, ustat će narod na narod, carstvo na carstvo . . . doći će smak svijeta! dogovori napokon Natalija Fadejevna, i obje zaplaču gorko.

Natalija Fadejevna nije imala nikakve osnove za takvo zaključivanje; nitko nije ni na koga ustajao, pače ni repate zvijezde nije te godine bilo; no starice imaju kašto crne slutnje.

Kašto se ovako provođenje vremena naruši nenadanim kakvim slučajem; kad na pr. svi u kući od maloga do velikoga dobiju glavobolju. Drugim bolestima nije gotovo bilo ni spomena u kući ni u selu, već ako se tko u mraku nabode na kakav klin i padne sa sjenare ili se s krova sruši daska pa udari koga po glavi. Ali sve je to bivalo rijetko, i od takvih nenadanih slučajeva upotrebljavala su se domaća iskušana sredstva: ranjeno mjesto protru potočnim sunđerom ili miloduhom, dadu piti svete vodice ili štogod izbaju — pa sve prođe.

Ali glavobolja događala se dosta često. Onda svi leže i valjaju se po posteljama; čuje se stenjanje i uzdisanje; jedan je obložio glavu krastavcima i povezao ručnikom, drugi je u uši metnuo mahovnice i vonja hren, treći u košulji izlazi van na zimu, a četvrti se kao bez čuvstva valja po podu. To se periodički događalo jedan put ili dva puta na mjesec s toga, što nijesu htjeli toplinu naprazno puštati u dimnjak i zatvorali su peći, dok su još u njima lizali onaki plamenčići kao u Robertu-đavolu. Ni jednoga banka ni jedne peći nije bilo moguće taknuti rukom, jer bi skočio mjehur.

Jednoličnost njihova živovanja jednoć se razbi upravo nenadanim slučajem. Odahnuvši poslije teškoga ručka saberu se jednoc svi k čaju, kad li na jednoć uniđe oblomovski kmet, koji se vratio iz grada, te stane izvlačiti, izvlačiti nešto iza pazuha, dok napokon ne izvuče zgužvano pismo na ime Ilije Ivanića Oblomova.

Svi se upropaste, domaćica se pače malo promijeni u licu; svi napregnu oči i otegnu nosove prema pismu.

— Kakvo je to čudo! Od koga je to? progovori napokon domaćica osvijestivši se.

Oblomov uzme pismo i u neodlučnosti stane ga okretati u rukama ne znajući, što bi s njim.

— A gdje si ga uzeo? upita on kmeta: -- tko ti ga je dao?

— U krčmi, u kojoj sam odsjeo u gradu, odgovori kmet: — s pošte su dolazili dva puta pitati, nema li kakvoga oblomovskoga kmeta: pismo je, vele, gospodinu.

— Pak?

— Pak, ja se prvi put utajim, te vojnik i ode s pismom. Ali verhljevski zvonar me opazi te oda. Dođe vojnik drugi put. Kad dođe drugi put, stane psovati i preda mi pismo pa još uzme pet kopejaka. Ja upitam: što ću s pismom, kamo ću ga metnuti? A on mi reče, da ga predam vašoj milosti.

— Nijesi ga imao uzeti, srdito reče gospođa.

— Ta ja ga nijesam ni htio uzeti. Što će nam, velim, pismo? nama ga ne treba. Nama, velim, nitko nije rekao uzimati pisma; ja ne smijem; odlazite s tim pismom! Ali vojnik stane jako psovati i htjedne tužiti poglavarstvu; onda uzmem pismo.

— Budala! reče gospođa.

— Od koga bi bilo? progovori Oblomov zamišljeno promatrajući adresu: — ruka kao da mi je poznata, Boga mi.

Tada pismo pođe iz ruku u ruke. Stanu dovijati se i pogađati, od koga bi i o čemu bi moglo biti. Napokon se svi nađu u zabuni. Ilija Ivanović reče, da mu se potraže naočari; tražili su ih podrugu uru. On ih metne na oči i već htjede da otvori pismo.

— Ostavi, Ilija Ivaniću, nemoj ga otpečatiti, ustavi ga žena bojažljivo: — tko zna, kakvo je to pismo? može biti što strašno, kakva nesreća. Ta znaš, kakvi su danas ljudi! Možeš sjutra ili prekosjutra, ne će ti uteći.

Onda se pismo s naočarima spravi pod ključ. Svi prionu uz čaj. Pismo bi tamo ležalo koju godinu, da nije bilo odveć neobičnim pojavom i da nije uznemirilo pamet Oblomovaca. Sjutradan za čajem nije bilo drugoga razgovora nego o pismu. Napokon ne odole srcu i četvrti dan sabravši se u hrpu otpečate pismo s nekim nemirom. Oblomov pogleda na potpis.

— Radiščev! pročita on. E, ta to je od Filipa Matejića!

— A! a! Eto od koga je! progovore sa svih strana. Pa

kako je on živ još i sad? Eto vidiš, još nije umr'o! Pa hvala Bogu! Što piše?

Oblomov stane glasno čitati. Pokaže se, da Filip Matejić moli, da mu se pošalje recept piva, koje su osobito dobro varili u Oblomovki.

— Poslati mu treba, poslati! kažu svi: — Treba mu napisati pisamce.

Tako prođu dvije nedjelje.

— Treba, treba napisati! govorio je Ilija Ivanović ženi: — A gdje je recept?

— A gdje je? odgovori žena: — Još ga treba potražiti. Ali počekaj, što treba žuriti se? Evo, dat će Bog, dočekat ćemo praznik, omrsit ćemo se, pa ćeš onda napisati; ne će ti uteći . . .

— Istina, bolje će biti, da o prazniku napišem, reče Ilija Ivanović.

Na praznik opet se povede riječ o pismu. Ilija Ivanović potpuno se spremi da piše. On ode u kabinet, na oči metne naočari i sjedne k stolu. U kući nastane duboka tišina; čeljadi je zabranjeno topotati i lupati. — „Gospodin piše!“ govorili su svi glasom tako bojažljivim i punim poštovanja, kako govore, kada je u kući mrtvac. Oblomov je upravo napisao: „Dragi gospodine“ sporo, na krivo, drhtavom rukom i tako oprezno, kao da je radio kakav opasan posao, kad li k njemu dođe žena.

— Tražila sam i tražila, reče ona, ali recepta nema. Još ću potražiti u spavaonici u ormanu. A kako ćemo poslati pismo?

— Poštom, odgovori Ilija Ivanović.

— A što će to stajati?

Oblomov uzme stari kalendar.

— Četrdeset kopejaka, reče.

— Eto, četrdeset kopejaka bacati na takve besposlice: — Bolje će biti da pričekamo, dok iz grada pođe kakva prilika. Reci kmetovima, neka raspituju.

— Istina je, bolje je prilikom, odgovori Ilija Ivanović i potuckavši perom o sto spravi ga u mastilnicu i skine naočari.

— Tako je zbilja bolje, svrši on: — ne će uteći, imamo kad poslati.

Ne zna se, je li Filip Matejević dočekao recept.

Ilija Ivanović uzme kašto i knjigu u ruke, njemu je sve jedno, kojugod. Čitanje nije on držao bitnom potrebom, već ras-

košjem, poslom, bez kojega je lako biti upravo onako, kako čovjek može imati sliku na zidu i ne imati, može poći u šetnju i ne poći; za to je njemu sve jedno, makar kakva bila knjiga; on je na svaku knjigu gledao kao na stvar, koja je određena za zabavu od dosade i od besposlice.

— Nijesam davno čitao knjige, zna reći ili promijenivši kašto frazu: — Hajde da čitam knjigu, ili onako mimogred i slučajno ugleda malu hrpu knjiga, koje su mu ostale iza brata, te izvuče jednu ne birajući koju. Dođe li mu ruku Golikov ili „Najnoviji sanovnik“ ili „Rosijada“ Heraskova ili tragedija Sumarokova ili napokon preklanjske novine, — on sve čita s jednakim zadovoljstvom te na mahove progovara:

— Vidiš ga, šta je izmislio! Baš pustaija! Ah ubila te praznina!

— Ti su se uzvici ticali pisaca; taj stalež nije u njegovim očima imao nikakve cijene; on je pače imao prema njima onaj poluprijezir, koji se nalazio u ljudi staroga vremena prema piscima. Kao i mnogi drugi, tako je i on držao pisca veseljakom, ugursuzom, pijanicom, šaljivcem, kakvi su igrači.

Kašto iz preklanjskih novina stane čitati što na glas svima, ili im onako priopći vijesti.

— Evo iz Haaga pišu, veli on, — da je njegovo veličanstvo kralj izvolio sretno vratiti se u svoju stolicu nakon kratkoga putovanja, pa onda kroz naočari pogleda sve slušače. Ili:

— U Beču je taj i taj poslanik predao svoje kreditivne isprave.

— A evo ovdje pišu, čita dalje, da su djela g-đe Žanlis preveli na ruski jezik.

— To sve prevode oni samo za to, veli jedan između slušača, sitan vlastelin, — da izmame novaca u nas plemića.

I siromah Iljuša ide k Stolzu na nauk. Kako se on ponedjeljkom u jutru probudi, već ga spopadne tuga. Čuje oštri glas Vaske, koji viče s kućnoga pristupa:

— Antipka! upreži Šarca; gospodičića treba voziti k Nijemcu.

Tada srce Iljuši zadršće i žalostan ide k materi; ona zna,

za što, i stane pozlaćivati pilulu tajno uzdišući i sama, što se rastaje s njime na čitavu nedjelju.

Ne znaju, čim bi ga sve nahranili to jutro; napeku mu zemljičaka i pereca, dadu mu na put soljena, pečena, ukuhana smoka, različnoga u šećeru zgotovljenoga voća i svakakvih drugih suhih i mokrih poslastica, pače i jestiva. Sve se to davalo na put znajući, da kod Nijemca tanko hrane.

— Tamo se ne ćeš ugojiti, govorili bi Oblomovci: — za ručak dadu čorbe, pečenke i koruna, uz čaj putra, a kod večere kažu: morgen früh — pa obriši nos.

U ostalom Ilija Ilijć sanja više o onakvim ponedjeljcima, kada ne čuje glasa Vaskina, da se upreže Šarac, i kada ga mati pri čaju susreta s posmijehom i ugodnom novošću:

— Danas ne ćeš ići; u četvrtak je veliki praznik, pa je li vrijedno voziti se onamo i natrag na tri dana?

Ili mu kašto iznenada reče: sada je roditeljska nedjelja; ne treba učiti, peći ćemo kolače.

Ili ga mati ponedjeljkom u jutru pogleda pozorno pa reče:

— Kako su to u tebe danas mutne oči. Jesi li zdrav? i mahne glavom.

A lukavi dečko zdrav je, ali šuti.

— Ostani ovu nedjelju kod kuće, veli mu mati, — pa što Bog da.

Svi su u kući bili u duši uvjereni, da učenje i roditeljska subota nikako ne smiju pasti na isti dan i da je praznik u četvrtak neodolna prepreka, da se uči cijelu nedjelju. Samo sluga ili sluškinja, koji dobiju za gospodičića, znaju promrmljati:

— U mazo! Hoće li te skoro nestati k tvojemu Nijemcu?

Drugi put se opet na jednoć k Nijemcu doveze Antipka na poznatom Šarcu, u sredini ili na početku nedjelje, došao je po Iliju Ilijća:

— Došla je, kaže, u goste Marija Savišna ili Natalija Fadejevna ili Kuzovkovi sa svojom djecom, za to pustite Iliju kući!

Tako Iljuša boravi kod kuće tri nedjelje, a onda eto nije daleko do velike nedjelje, a za tim eto uskrs, a onda u porodici tko osiječe, ne zna se, za što, da u Tominoj (bijeloj) nedjelji nema škole; iza toga do ljeta ostaju dvije nedjelje, nije vrijedno odlaziti, a ljetom se i sam Nijemac odmara, za to je bolje odgoditi školu do jeseni.

Vidi samo, kako se Ilija Ilijć oporavio za po godine i koliki je u to vrijeme izrastao! Kako je odebljao! Kako dobro spava! Ne mogu ga se siti nagledati u kući, a kad se subotom vraća od Nijemca, opažaju, kako je suh i blijed.

— A što ćemo griješiti? govorili su otac i mati: — nauk ne će uteći, ali zdravlja ne možeš kúpiti; zdravlje je najdragocjenije u životu. Eto on se iz škole vraća kao iz bolnice; sva mu debljina propadne te omršavi . . . k tomu je nestašan, sve bi trčao!

— Da, doda otac: — nauk nije za svakoga; gdjekoga strpa u ovnujski rog!

Tako su nježni roditelji i dalje tražili izgovore, da sina zadrže kod kuće. I osim praznika nijesu za izgovor bili u neprilici. Zimi im se činilo studeno, a ljeti opet po vrućini također nije zgodno voziti se, a kašto udari i kiša, u jesen smeta susnježica. Kašto se Antipka čini nekako sumnjiv: ne zna se, je li pijan ili nije, ali gleda divlje: moglo bi zla biti, može ugrezнuti ili izvaliti se gdjegod.

Oblomovci su u ostalom gledali, da tim svojim izgovorima dadu što više zakonitosti i u svojim očima, a osobito u očima Stolza, koji nije ni u oči ni iza očiju štedio „donervetera“ za takvo maženje.

Starac i starica dokučivali su korist prosvjete, ali samo spoljašnju korist. Oni su vidjeli, da sada svi postaju ljudi, to jest, dobivaju činove, krste i novce ne drukčije, nego po nauku, — da je zlo nastalo za stare činovnike, i za izvježbane u službi jurate, koji su ostarjeli u davnašnjim navadama, okukama i mudrolijama.

Stali su se pronositi zloslutni glasovi o potrebi ne samo pismenosti, već i drugih do tad nečuvenih u tom staležu nauka. Među titularnim savjetnikom i koleškim asesorom otvorala se bezdana, preko koje je nekakva diploma služila mostom.

. . . . . .

. . . . . .

Oblomovci su to uviđali i shvaćali su korist obrazovanja, ali samo očevidnu korist. O nutarnjoj potrebi učenja oni su imali mutan pojam i samo iz daleka, za to su za svoga Iljušu htjeli uhvatiti neke sjajne prednosti. Oni su fantasirali i o zlatom izvezenoj uniformi za njega; predstavljali su sebi njega savjet-

nikom u sudnici, a mati pače i gubernatorom; ali sve to htjeli bi oni dobiti kako jeftinije s različnim lukavštinama, obići kradom kamenje i pregrade, što ih ima mnogo na putu obrazovanja i čàstî, ne trudeći se preskakivati preko njih; to jest na primjer: učiti po malo, da se ne umara duša i tijelo, da ne propada blagoslovena u djetinjstvu stečena punoća, već da se samo obdrži propisana forma i da se kako dođe do svjedodžbe, u kojoj bi se reklo, da je Iljuša svršio sve nauke i umijeća.

Ali ta oblomovska sistema odgajanja jako se kosila sa sistemom Stolzovom. Borba je žestoka bila na obje strane. Stolz je udarao na protivnike upravo, otvoreno i postojano, a oni su se izmicali od udaraca pomenutim i drugim lukavštinama. Pobjeda se nikako nije dala; njemačko bi postojanstvo možda napokon i nadvladalo oblomovsku tvrdoglavost i zatucanost, ali je Nijemac nalazio teškoće na samoj svojoj strani, te se pobjeda nije davala ni jednoj ni drugoj strani. Stvar je u tome, što je sin Stolzov mazio Oblomova sada kazujući mu lekcije, a sada praveći za nj prijevode.

Ilija Ilijć jasno vidi i svoj život u kući i život kod Stolza.

Čim se kod kuće probudi, već mu kod kreveta stoji Zaharka, koji je poslije bio znameniti njegov kamerdiner Zahar Trofimić.

Zahar mu kao nekad dadilja navlači čarape i obuva mu cipele, a Iljuša, koji je već dječak od četrnaest godiha, ne čini drugo, nego mu ležeći pruži sad jednu, sad drugu nogu; a kad mu što nije po volji, udari Zaharku nogom u nos. Ako Zaharki padne na um, da se potuži, onda još od roditelja dobije po glavi. Za tim Zaharka češlja glavu, navlači haljinac oprezno, promalajući ruke Ilije Ilijća kroz rukave, da ga odveć ne uznemiruje, pa spominje Iliji Ilijću, da treba učiniti ovo i ono, da treba u jutru ustati, umiti se i t. d.

Ako se što prohtjedne Iliji Ilijću, treba mu samo mignuti, te odmah troje četvero čeljadi skoči, da mu ispuni želju; ako mu što padne, ako mu treba što dokučiti, pa ne dokuči, donijeti što i trknuti za čim; njemu se kašto, kao obijesnu dječaku, hoće da skoči i sam da učini, ali tada odmah otac i mati i tri tetke poviču u pet glasova:

— Za što? Kamo? A čemu je Vaska, čemu Vanka, čemu

Zaharka? Ej Vaska! Vanka! Zaharka! Šta gledate, vi zurle! Sad ću vas! . . .

I tako ne može Ilija Ilijć nikako da učini što sebi. Poslije uvidi on, da je to mnogo lakše, te se i sam naučio vikati: — Ej Vaska! Vanka! daj ovo, daj ono! Trči, donesi!

Ali kašto mu je dodijavala nježna brižljivost roditelja. Potrči li niz skaline ili po dvorištu, odmah poviče za njim deset očajanih glasova: Ah, ah! Pomozite, držite! Past će, udarit će će se . . . stoj, stoj!

Padne li mu zimi na um skočiti u vežu ili otvoriti vratašca, eto opet vike: — A kamo? Kako je to moguće? Ne trči, ne izlazi, ne otvoraj; udarit ćeš se, nazepst ćeš . . .

I Iljuša žalostan ostaje u kući, gdje ga njeguju kao egzotični cvijet u topliku, pa kako raste cvijet pod staklom, tako je rastao i on sporo i lijeno. Sile, koje su se htjele pomoliti, udarale su natrag i pokunjivale se venući.

Kašto se probudi on tako bodar, svjež i veseo; osjeća, kako u njemu nešto igra i vri, kao da je u nj ušao kakav đavolak, koji ga je stao dražiti, sad da se uspne na krov, sad da sjedne na konja pa poleti na livadu, gdje sijeno kose, sad da se popne na vrh plota ili da podraži seoske pse; sad mu se na jednoć hoće potrčati po selu, za tim u polje, po rasjelinama, u brezik, u tri skoka skočiti u dno klanca ili pristati za dječacima i grudati se snijegom, ogledati svoju snagu.

Đavolak mu ne da mira; on se svladava, svladava, ali napokon ne može odoljeti, te onako po zimi skoči bez kape s kućnoga pristupa na dvorište, otud na vrata, pa zgrabi u svaku ruku po grudu snijega, i eto ga u hrpi među dječacima. Studen vjetar sve mu brije lice, zima štipa za uši, usta i grlo zadahne mu studen, a prsi mu obuzme radost; on leti, što ga noge nose, i ciči i smije se. Evo i dječaka: Iljuša baci na jednoga grudu, ali ga ne pogodi, još nije vješt, hoće opet da zgrabi grudu, ali mu čitavo lice poklopi velika gvala, te on padne; boli ga, jer se nije tomu navikao, ali je veseo i smije se, a suze su mu u očima.

Među tim je u kući galama: — Iljuše nema! Vika i buka. Na dvorište skoči Zaharka, za njim Vaska, Motka, Vanka, svi trče smeteni po dvorištu. Za njima skoče pa ih za pete hvataju dva psa, koji ne mogu, kako je poznato, ravnodušno gledati,

kako čovjek bježi. Ljudi vičući i vrišteći, a psi lajući trče po selu. Napokon naiđu i na dječake i stanu činiti sud: jednoga za kosu, drugoga za uši, trećega u zatiljak; još poprijete i njihovim ocima. Onda uhvate gospodičića, pa ga zamotaju u ćurak, što su ga ponijeli od kuće, za tim u očevu bundu, onda u dva ćebeta i svečano ga na rukama odnesu kući.

Doma su već očajali, da ga ne će više ugledati, i mislili su, da je poginuo; ali kad ga vide živa i zdrava, neopisano se obraduju roditelji. Zahvale Gospodu Bogu, onda napoje Iljušu čajem od metvice, za tim bazovim, a na veče malinovim sokom, pa ga tri dana ostave u postelji, a njemu bi samo jedno moglo biti korisno: opet se pogrudati snijegom.

Preveo *T. Maretić.*

Mihajlo Jurjević Lermontov.

Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviću, o mladom opričniku i o smjelom trgovcu Kalašnikovu.

Ova je pjesma u originalu ispjevana stihom i načinom ruskih narodnih pjesama; ali je opet ona u svojoj izvedbi i pjesničkoj vrijednosti daleko odvojila od prostonarodnih, jer Lermontov kao znamenit pjesnik nije mogao biti slijepi podražavač prostonarodne poezije sa svima njezinim nedostacima. Za to je ova Lermontovljeva pjesma uzor, kako umjetni pjesnici mogu i imaju dotjerivati i oblagorođivati prostonarodne pjesme, ako hoće u njihovu načinu da što spjevaju. Prevodilac je dobro učinio, što je ruski stih zamijenio našim prostonarodnim desetercem.

T. M.

Oj Ivane, Vasiljević care,
Mi o tebi spjevali smo pjesmu
I o tvome dragom opričniku[1])
I o smjelom tršcu Kalašniku.
Složismo je na način starinski,

[1]) *Opričnici* su bili osobiti vojnici, koji su sačinjavali gardu ruskoga cara Ivana Vasiljevića Groznoga (vladao god. 1547—1584); oni su bili „loše sluge goreg gospodara“ i u ime groznoga cara činili su po Rusiji najveća bezakonja i okrutnosti.

Pjevasmo je uz romon gusala.
Mnogo puta nju smo ispjevali
I spjevanu opet zapjevali.
Njom se ruski razgalio narod.
A boljar nam Romodanov Mato
Dade čašu zapjenjena meda,
Bjelolika njegova boljarka
Prinese nam na srebrnoj zdjeli
Ubrus novi svilom sašiveni,
Pak tri dana i tri noći c'jele
Gostiše nas pjesmu slušajući,
Al' se pjesme naslušat ne mogli.

I.

Već na nebu ne sja sunce žarko,
Nit raskoše s njim oblaci sinji;
A za stolom grozni care sjedi,
Grozni care, Ivan Vasiljević;
Na čelu mu sja vijenac zlatni
Za njim stoje stolnici mu redom,
Prema njemu knezi i boljari,
A sa strana stoje opričnici;
Car se časti sve u slavu Božju,
U nasladu i veselje svoje.

Smiješeć se zapov'jeda care,
Da natoči u zlatni se njegov
Kondir slatkog prekomorskog vina,
Da se piti opričnikom dade;
Svi pijahu i slavljahu cara.

Samo jedan izmed opričnika
Smjeli momak, goropadan borac
U kondiru ne omoči brka;
Mrki pogled k zemlji oborio,
Glavu pusti na široke prsi,
Ljute misli u prsima drži.
Tad namršti car obrve crne

I okomi na njeg oko oštro,
Kao jastreb s nebeskih visina
Kad goluba modrokrila zgleda;
Al' mlad junak ne diže pogleda.
Tresnu care okovanim štapom,
Pak on probi gvozdenijem šiljkom
Tri četvrti hrastove podine,
Al' se mladi još ne trznu junak.
No kad grozne car prozbori r'ječi,
Tad se istom dobar junak prenu.

„Vjerna slugo, Kiribejeviću,
Il' ti kriješ nečastive misli,
Ili našoj ti zavidiš slavi
Il' ti služba dodijala dična?
B'jeli mjesec kad pomoli lice,
Zlatne mu se raduju zvijezde,
Jer svjetliji po nebu je put im;
A koja se za oblake krije,
Ta na zemlju strmoglavce pada . . .
Nije l'jepo, Kiribejeviću,
Da zazireš od radosti carske,
Ta ti jesi roda Skuratovih,[1])
Maljutinu othranjen u domu".

Odgovara Kiribejeviću,
(Do pasa se groznom caru klanja):
„O naš care i naš gospodare,
Ti ne karaj nedostojna slugu;
Plamen srca ne gasi se vinom,
Niti crna uspavljuje mis'o.
Ako li te razgnjevih, a tvoja
Carska j' volja, daj mi odsjeć glavu,
Teška mi je na plećih junačkih
I k zemlji se već naginje sama".

Veli care Ivan Vasiljević:
„Sa šta jad te, mlad junače, mori?

[1]) Maljuta Skuratov čovjek pogane uspomene u ruskom narodu; on je bio sluga, potutkač i pomoćnik groznoga cara i izvršitelj njegove krvoločnosti.

Il' ti svilen skosio se kaftan?
Il' se zgužva kapa sobolovka?
Il' si svoje istratio novce?
Il' ti tvrda iškrba se sablja?
Il' ohronu zlo potkovan konj ti?
Il' nadrva sin te trgovački
U šakanju na Moskvi rijeci?"

Zanijekav rudokosom glavom
Odgovori Kiribejević mu:
„Još ne rodi ta se ruka čudna
Ni boljarska, a ni trgovačka,
Veselo mi konjic stepni kasa,
Kao staklo sja se sablja britka,
O blagdanu po milosti carskoj
Odjeven sam, ne gore od drugih.

Jednom pojas svileni utegoh,
I naherih kapu od kadife
Optočenu crnom sobolinom,
Te posjedoh brzoga konjica,
Da projašem za Moskvu rijeku, —
Pred vratima drvenima stoje
Svud djevojke mlade i lijepe,
Pa s veseljem gledaju me, šapću;
Samo jedna ne gleda s veseljem,
Već prutastom maramom se krije.
U Rusiji, svetoj našoj majci,
Nije takve ljepotice više;
Hodi divno kao labudica,
Gleda milo kao golubica;
Kad govori, k'o slavuj žubori;
Rumene joj jagodice gore
Kao zora na Božjemu nebu,
Opletena trakovima sjajnim
Plava njena kosa zlatna pada
Po plećima njojzi, lelija se
I s bijelim cjeliva se grudma.

Trgovačkog ona jeste roda,
A ime joj: Jelena Dmitrevna.

Kad je vidjeh, već izgubih glavu;
Malaksaše mišice mi jake,
Pred očima sve mi se zamrači;
Teško mi je, care pravoslavni,
Neveselo samu na svijetu.
Već mi laki dodijaše konji,
Dodijaše haljine kadifne,
Ne treba mi ni zlata ni blaga.
A i s kime da dijelim blago?
Pred kim svoje da junaštvo kažem?
Pred kim da se ponosim od'jelom? . . .
Pusti mene na stepe pri Volgi,
Na slobodu kozačkog života.
Tamo glavu ostavit ću b'jesnu
Ostaviti na poganskom koplju,
A Tatari razd'jelit će med se
Dobra konja, moju sablju britku
I čerkesko moje sedlo bojno;
Suzne oči kljuvat će mi jastreb,
A na daždu truhnut će mi kosti;
A moj prah će nesahranjen, jadan
Raznijet se na sve četir strane".

Osmjehne se i prihvati care:
„Vjerna slugo, ja ću pomoć gledat
Tvojem jadu i nevolji tvojoj.
Evo t' prsten od kamena dragog
I niz ovaj od bisera b'jela;
Najpre mudru nađi prosilicu,
Pak ti šalji dragocjene dare
Svojoj l'jepoj Jeleni Dmitrevnoj.
Omiliš li — ti se ženi njome;
Ne omiliš — srditi se nemoj".

Oj Ivane, Vasiljević care,
Lukavi te tvoj prevari sluga,

Ne kaza ti po istini pravoj,
Ne kaza ti, da je krasotica
Već u Božjoj vjenčala se crkvi,
Vjenčala se s mladijem trgovcem
Po zakonu našemu hrišćanskom.

Pojte momci, gusle ugađajte
Pijte momci, pos'o razumijte,
Provesel'te dobroga boljara
I boljarku bjeloliku gospu.

II.

U dućanu mlad trgovac sjedi,
Glavit Stjepan Paramonoviću,
Prezimenom prozvan Kalašnikov,
Pak svilenu on razlaže robu,
Zove kupce r'ječma umiljatim,
Te prebraja i srebro i zlato;
Al' taj dan mu nije sretan pošo;
Mnogi boljar tud bogati prođe,
Al' u njegov dućan ne zaviri.

Po crkvama svetim već odzvoni
Na večernju službu, — a za Kremljom
Kroz maglu se rumenilo hvata;
Pognali se po nebu oblaci,
A tjera ih hučeć vijavica.
I široki trgovački dvor je
Sve po malo čitav opustio,
Pa i Stjepan Paramonoviću
Već zatvora svoju trgovinu,
Zatvora joj on hrastova vrata
Njemačkijem na jezičac ključem,
Psa režonju, zloga, zubatoga
Na gvozdeni privezuje lanac,
Pa on kući za Moskvom rijekom
K mladoj ljubi tad zamišljen pođe.

I on u dom svoj visoki uđe
I čudi se mladi Kalašnikov,
Što mu ljube na susrete nema,
Sto stolnjakom nije prostrt b'jelim,
Pred ikonom dotinja svijeća!
On doziva staru rabotnicu:
„Kazuj meni, Jeremjevna, kazuj,
Kud se djela Jelena Dmitrevna,
Gdje s' nalazi u to kasno doba?
A što moja draga djeca? — valjda
Natrčaše i naigraše se
Te su rano na počinak legla?“ —
— „Čuj, Stjepane Paramonoviću,
Čudno čudo, ti moj gospodaru,
Od kad gospa na večernju ode,
Već pop prođe s popadijom mladom,
Zasv'jetlili, sjeli večerati,
A gospa ti iz parohijalne
Od onda se još ne vrati crkve;
A djeca ti mala još nijesu
Spavat legla niti se igraju,
Plačem plaču, ne mogu se smirit“.

Vas u crne tad zaroni misli
Mlad trgovac Stjepan Kalašnikov.
Stane k oknu, na ulicu gleda,
A ulica sva je već u mraku.
Sipi snijeg bijeli i raste
I tragove zametava ljudske.
Al' sad čuje, gdje avlija lupi,
Za tim čuje još korake brze;
Ogleda se, al' o krste sveti!
Gle pred njime žena mlada stoji,
Sva blijeda, k tomu gologlava,
Plava kosa njoj je raspletena,
Po njoj snijeg posuo se s injem,
Mutnim okom kao luda gleda,
Nešto šapće, razumjet je nije.

*

„Od kud, ženo, kuda li se šećeš,
U kom dvoru, na kom bješe trgu?
Što je tebi raščupana kosa?
Što li ti je razdrto od'jelo?
Šetala si i veselila se
S boljarskijem valjda sinovima?
Al' nijesmo vjerili se za to
Pred svetijem ikonama, ženo,
Ni prstene prom'jenili zlatne;
Zatvorit ću gvozdenom te bravom,
Za hrastova okovana vrata,
Da Božjega već ne vidiš svjetla,
Mog imena poštenog ne kaljaš".

Kad to čula Jelena Dmitrevna,
Sva zadršće jadna golubica
I zatrepti k'o list na topoli.
Gorko, gorko rasplače se ona
I svom mužu pred koljena pade,
„Gospodaru, moje sunce žarko,
Il' me ubij, il' poslušaj tužnu;
Tvoje r'ječi kao nož su britki,
Od njih srce u grudma se para.
Ne, ja smrti ne bojim se ljute,
Niť se bojim ljudskog opadanja,
Već se bojim tvoje nemilosti.

Sa večernje kad se vraćah službe,
I prolažah niz ulicu sama,
Priču mi se k'o prasak snijega,
Ogledah se, — čovjek za mnom trči;
Meni noge zaklecaše b'jednoj,
Pak svilenom maramom se pokrih,
No on čvrsto za ruku me zgrabi
I reče mi tihano šapćući:
„Šta se plašiš, krasotice divna,
N'jesam lupež ni ubilac šumski,
Već sam cara, groznog cara sluga,

Nazivam se Kiribejevićem,
Od roda sam slavnog Maljutina“.

Prestraših se još jače no prije,
Jadna moja zavrti se glava,
A on stade grlit me i ljubit . . .
A susjede kroz vratašca glede
I smijuć se na nas prstom kažu.
Kada mu se istrgoh iz ruku
I potekoh strmoglavce doma,
Kićen rupčić, tvoje darovanje,
I buharska marama još moja
Razbojniku ostaše u ruci.
Tako on me pogrdi, obruži,
Mene ženu čistu, neporočnu.
Šta će reći zlobne susjedice?
Komu da sad na oči izađem?
Ne daj mene, svoju ženu vjernu,
Da zli ruže mene opadači!
U kog ću se uzdati do u te?
U kog drugog pomoći ću tražit?
Na bijelom sirota sam sv'jetu;
Otac mi je već u zemlji crnoj,
S njim uspored leži moja majka,
A starijeg brata — i sam znadeš —
U tuđini nestade mi negdje,
A brat mlađi moj je jošte nejak,
Malo, ludo on je još dijete . . .“
— Tako zbori Jelena Dmitrevna
Toplim suzam oblivajuć lice.

Šalje Stjepan Paramonoviću
Po dva svoja od njeg mlađa brata;
Braća došla, brata pozdravila
Te ovako njemu prozborila:
„Daj nam kaži, naš stariji brate,
Kakva kob te il' nevolja snađe,
Da u noći po nas posla crnoj,
Ovoj crnoj i studenoj noći?“ —

„Kazat ću vam, moja braćo draga,
Da me ljuta snašla je bijeda,
Zli opričnik carski Kiribejev
Osramoti poštenu nam kuću.
Takve ljage trpjeti ni duša
Ni junačko nije kadro srce.
Bit će sjutra pred carevim licem
Boj šakački na Moskvi rijeci,
Ja ću na tog izić opričnika,
I s njim na smrt bit se iz sve snage.
Svlada li me, tad mu vi iziđ'te
Za pravicu i za pravdu svetu;
Duhom, braćo, ne klonite moja,
Vi ste mlađi i bujnije snage,
Na vas manje nabra se grijeha,
Možda će vam Bog se smilovati".

Na to njemu odgovore braća:
„Kuda vjetar ispod neba dune,
Tamo krenu poslušni oblaci;
Kad sur or'o zaklikće zovući
U krvavu dolinu bojišta,
Zovuć na čast, da s' raznose mrtvi,
Orlići se oko njega sl'jeću.
Stariji si brat nam, drugi otac,
Radi, što znaš, kako ti se sviđa,
A mi brata ne izdasmo svoga".

Pojte, momci, gusle ugađajte,
Pijte, momci, pos'o razumijte,
Provesel'te dobroga boljara
I boljarku, bjeloliku gospu.

III.

Povrh Moskve zlatoglave, velje,
Povrh Kremlja b'jelo-kamenoga
Iza šuma dalekih i gora
Rumena se veće diže zora
Blistajući po daščanih krovih

I blijede razgoneć oblake:
Pa razmeće svoje prame zlatne,
Umiva se u sipkom snijegu.
K'o djevojka, kad u ogledalu
Ogleda se, tako zora gleda
U nebesa čista pa se sm'ješi.
Čemu ti se, rumen zoro, prenu?
Na kakvu li radost razigra se?

Narod vrvi, skupljaju se borci,
Smjeli borci, Moskovljani na boj,
Na šakački kod Moskve rijeke,
Na prazniku da se pozabave.

Već dojezdi care i družina
Sa boljari i sa opričnici,
Pak dâ srebrn rastegnuti lanac,
Spojen čistim u kolutih zlatom,
Te bojište ogradiše lancem,
Na dvadeset i pet punih hvati,
Gdje će mejdan po dvojica d'jelit.
Tada care Ivan Vasiljević
Zapov'jedi, da se zvonko viče:
„Ej gdje li ste, dobri vi junaci?
Pozabav'te oca našeg cara!
Izlazite u široki okrug;
Tko pob'jedi, car će ga darivat,
A svladanu Bog će oprostiti".

Eto hrabra Kiribejevića:
Smjerno caru do pasa se klanja,
S jakih pleći baršun-šubu skida,
Pak se desnom podbočio rukom,
L'jevom kapu crvenu namješta,
Te on čeka sebi protivnika.
Tri put veće povikaše vikom,
Al' ni jedan ne miče se borac.
Već svi stoje, jedan drugog gurka.
A opričnik po bojištu šeće

I borcima strašljivim se ruga:
„Kako li ste mirni, zamišljeni!
Al' obričem, praznika ću radi
Borca živa s pokajanjem pustit,
Tek oca nam da zabavim cara".

Na jedan put rastvori se ljudstvo,
Stupi Stjepan Paramonoviću,
Prezimenom Kalašnikov zvani,
Mlad trgovac i smioni borac.
Najpre groznom pokloni se caru,
B'jelom Kremlju i crkvama svetim,
Onda ruskom narodu cijelom.
Sve mu gore oči sokolove,
Opričnika oštro njima gleda
Te on stade nasuprotiv njemu,
Pak nataknu rukavice bojne
I ispravlja svoje pleći jake
I punahnu svoju gladi bradu.

Njemu zbori Kiribejeviću:
„Oj junače dobri, reci, kakvog
Ti si roda i plemena, da znam,
Za kime ću panihidu[1]) služit,
I da znadem, kime ću se dičit".

Al' na to će Paramoviću:
„Ja se zovem Stjepan Kalašnikov,
A rodih se od poštena oca;
Po zakonu gospodnjemu živjeh,
Tuđe žene sramotio nisam,
Ni po tamnoj hajdukov'o noći,
Ni od vidna sakriv'o se dana . . .
A ti pravu istinu si rek'o,
Jer će sjutra o podne se pjevat
Za jednoga od nas panihida,
A i jedan od nas će se hvalit
Gozbujući s hrabrim drugovima . . .

[1]) *panihida* (grčka riječ) je služba Božja za pokojne u pravoslavnoj crkvi.

K tebi sada, oj pogani sine,
Ja iziđoh ne za šalu, smijeh,
Već na strašni i pošljednji mejdan“.

Kad to čuje Kiribejeviću,
Poblijedi k'o jesenski snijeg,
Žarke mu se pomutiše oči,
Jake pleći mraz mu probi, r'ječ mu
Na ustima otvorenim zamre.

I oba se mučke razmakoše
I junački bojak zametnuše.

I zamahne Kiribejeviću,
Te udari on trgovca prvi,
Udari ga u junačke grudi;
Zaječaše grudi mladenačke,
Te posrnu Paramonoviću.
Na širokim grudma krst mu bješe
Sa moćima svetim iz Kijeva,
Krst se svine, utisne u grudi,
Pak prorosi krvca ispod njega.
Na to misli Stjepan Kalašnikov:
„Neka bude, što sudbina sudi,
Al' za pravdu do kraja ću strpjet“.
Ispravi se i pripravi opet,
Te on sabra, što je snage im'o,
Pak udari svoga dušmanina
Iz sveg maha uz lijevo oko.
Mlad opričnik zajeca tihano,
Zaljulja se i svali se mrtav
U studeni snijeg poput bora,
Poput bora u dubravi hladnoj,
Kad mu smolne podsijeku žile.
Kad to vidi Ivan Vasiljević,
Lupi nogom, razgnjevi se gnjevom
I obrve namrgodi crne,
Pak dâ smjelog uhvatit trgovca
I dovesti pred svoje ga lice.

Pravoslavni progovori care:
„Kaži meni po pravdi, po duši,
Dali s voljom ili nehotice
Ti mog ubi najboljega slugu,
Vjernog slugu Kiribejevića?“ —
„Kazat ću ti, care pravoslavni:
Voljnom sam ga ja ubio voljom,
Za što? rad šta? to ti kazat ne ću,
To ću kazat Bogu jedinomu.
Daj me smaknut, na stratištu glava
Nek mi padne, ako mi je kriva;
Al' milosti nemoj ustaviti
Ni dječici sitnoj mi, ni mladoj
Udovici ni dvojici braće . . .“
— „To je l'jepo, moje momče mlado,
Smjeli borče, trgovački sine,
Po savjesti da mi odgovori.
Mladu ženu i siročad tvoju
Iz svoga ću nadariti blaga,
Tvoja braća od današnjeg dana
Bez carine i poreze carstvu
Po širokom nek trguju ruskom.
A ti, sinko, hajde stupaj tamo
Sam na ono visoko stratište
I položi svoju smjelu glavu,
Ja ću dati sjekiru naoštrit
I krvnika svečano obući
U veliko dat ću zvonit zvono,
Neka tamo moji Moskovljani
Svi saznadu, da ni tebe n'jesam
Bez milosti ostavio svoje“.

Na čaršiji sakuplja se narod,
Tužno zvono gudi i jaduje
I zlu vijest razglašuje svuda.
Na visokom krvavom stratištu
Veselo se krvnik prošetava
I protire zadovoljno ruke
Željno smjelog čekajući borca,

Crvena je košulja na njemu,
Na košulji pređica je sjajna,
Oštru drži sjekiru veliku.
Hrabri borac, a mladi trgovac
Sa rođenom oprašta se braćom:
„Dajte braćo, prijatelji krvni,
Da se danas na zadnjem rastanku
Izljubimo, bratski izgrlimo.
Pozdravite Jelenu Dmitrevnu;
Neka mnogo ne tuguje za mnom,
Nek o meni djeci ne kazuje.
Pozdrav'te mi kuću roditeljsku,
Pozdrav'te mi moje prijatelje,
A za moju, braćo, gr'ješnu dušu
U Božjoj se pomolite crkvi".

I smaknuše smjeloga trgovca
Smrću ljutom i smrću sramotnom,
Pak mu skoči jadna i krvava
Na stratištu odsječena glava.
Shraniše ga iza Moskve hladne
Na prostranom polju med tri druma,
Med rjazanskim, tulskim, vladimirskim.
Tu od zemlje humak podigoše,
Krst javorov na njem posadiše.
Zvižde, uje bijesni vihari
Nad njegovim bez imena humkom.
Pokraj humka dobri ljudi gredu:
Prođe l' starac, a on se prekrsti;
Prođe l' mladić, on se osokoli;
Prođe l' djeva, ona se rastuži;
Prođe l' guslar, a on pjesmu spjeva.
Ej dječaci smioni,
Ej guslari mlađahni,
Pjesmu začinjajte;
Krasno ste počeli,
Krasno dòkončajte,
Tko je časti vr'jedan,
Tomu čast uzdajte!

Slava našem podatnom boljaru
I boljarki slava krasotici
I narodu svem hrišćanskom slava!

Preveo *V. Vežić.*

♥

Bjegunac.

Odleti Harun s bojnog polja
K'o zec, kad za njim navre hrt;
Dušmánu j' danas sreća bolja,
Čerkese mori ljuta smrt.
Uz oca dva mu dala brata
Slobodi žrtvu: život drag,
Okrvavljene posred blata
Junakom glave gazi vrag.
„Osvéti!“ — krv ta zaklinje ga,
Al' Harun gluh za časti dug
Sve bez oružja glavom bjega,
Da umakne u zelen lug.
Unoćalo se, magla pala,
Po ravni pustoj poplivala
Ko pokrov b'jel, što krije gaj,
Popiri vjetrić svježim hladom,
Zab'jeli među zv'jezda stadom
Sa vedra neba lune sjaj.
A Harun dašćuć s žeđe, truda
Sa lica tare krv i znoj
I obziruć se plaho svuda
Prepozna rodni aul[1]) svoj.
Prikrade mu se tapkajući,
Svud naokolo mir je glu'.
Iz pokolja još nikog kući,
Tek jedini je zdrav on tu.
Ka prijateljskoj saklji[2]) leti,

[1]) *aul* je tatarska riječ i znači selo u kavkaskih plemena.
[2]) *saklja* je koliba u istih plemena.

Domaćin doma, oganj sv'jeti;
Odahnuv, duši osvanu,
Jer k pobratimu dopanu.
Jest pobratim mu Selim davni,
Al' sad mu jedva pozna glas:
Na umoru je junak slavni,
Na pošljednji se sprema čas.
„Alah je velik! Poslanika
Svog posla čuvat v'jek ti drag,
Da ostaneš nam rodu dika,
Što nosiš? Leže l' ljuti vrag?"
Upita Selim i oživlje,
I okom s'jevnu nade žar,
Junaku igra krvca življe
I za smrt već mu nije mar. —
„U klancu dva se bismo dana,
Uz oca leže brata dva;
A izmak'o sam evo ja,
A za mnom potoč sa svih strana.
Okrvavljen od oštra trna,
Ni jedan ne držeći smjer,
U besput trčah kao srna,
Kud samo gorska ide zv'jer.
Čerkesi ginu, vrag poplinu;
Zakloni mene, druže moj,
I Proroka mi, bit ću tvoj,
Dok ne ležem u groba tminu".
Tad umirući reče drug:
„Bježʼ s očiju mi, nemam krova
Za tebe, a ni blagoslova,
Toliki tvoj je, rđo, rug!"
Iz bratskog tako prognan doma
U duši noseć jad i sram,
Otrči Harun sad siroma',
A kuda li će, ne zna sam,
Mimođe opet saklju jednu,
No ustavi se u taj par,
Pred dušom bolnom eno glednu
Prošavših dana divni čar;

I za čas minu čemer hud,
I miljem mu se zali grud.
U mraku Harun tamne noći
Sad plamenite nazre oči,
U sebi reče: — „Moja dika
Još sveđer misli o menika!“
Na vrata dođe, — ali stade
Probl'jedi, pjesmu prepoznade:
„Mjesec sjaje,
Tišina je,
A vojnik će mlad
Na vojnicu sad,
Za dževerdar kugle slaže,
Njegova mu djeva kaže:
„„U sudbu se svoju
Pouzdaj u boju,
Proroku se moli,
Al' srce sokoli.
Iz bitke krvave
Tko od svojih bjega,
Propada bez slave,
Ne zna se za njega,
Nit' krijepi rosa mu rane,
Nit' u grob se kosti mu stane““.
Nitko u brdima
Strašivca ne prima,
Takvog ne okl'jeva
Otjerat i djeva“.
I poniknuvši Harun nice
U mrkli opet stupa mrak
I roni suze niza lice,
A srce jad mu mori jak.
Gle kolibice! — Bure trazi
Po krovu su joj, — njegov dom!
U novoj nadi, novoj snazi
Oživi, hiti krovu svom.
Tu jamačno se stara majka
Za sinka vruće moli svog,
Da pored braće i babajka,
Sa vojnice ga vrati Bog.

„Otvori majko! Skapah s truda,
Tvoj sin, tvoj Harun evo sam!
Kroz taneta ti ruska huda
Dotekoh k tebi . . . . .
— „Sâm?“
„Ja sâm!“
— „A otac, braća?“
„Poginuše;
Kod Proroka su njihne duše“.
— „A osveti l' ih?“
„Nijesam, mamo,
Već bacio sam mač svoj tamo
Te uzeh bježat u sav ma',
Da utješim te barem ja“.
— „Oj muči, muči, Bog te smeo!
S junaci mrijet nisi ćeo,
Pa odlaz', od sad živi sâm,
Slobode kleta izdajice,
Ocrnit ne dam svoje lice,
Nit' ja za rđu sina znam!“ —
Dogrmi osud odvrgnuća,
I opet svud je mrak i muk,
Tek katkad prodre molba vruća,
Tek katkad jekne zdvojni huk,
Dok najzad Harun nožem ma'nu
I kidisa životu svom,
A u zoru ga majka ranu
Tek pogledala s prezirom;
Ukopat njega nitko ne će,
Jer prezire ga aul vas,
Iz ljute rane krv mu teče,
A liže mu je kućni pas.
Bjeguncu mrtvom djeca sama
Narugaše se; takvog srama
I takve smrti kroz vremena
Sačuvala se uspomena.
Pred Proroka se ne usudi
Pristupit duša strepeć sva,
Te ob noć jadna i sad bludi

Po istočnijem brdima.
Pa kada zora puca rana,
Na prozor saklje kucat zna,
Al' kada čuje stih korana,
Odbježi odmah u dno tmina
K'o nekad ispred dušmanina.

Preveo *L. Vukelić.*

♥

Kozačka uljuljanka.

Snivaj slatko, d'jete krasno,
Slatki sinko moj,
Mjesec tihi sv'jetli jasno
Na uzglavak tvoj,
Bajat ću ti bajalice,
Zapjevati oj,
Sklopi samo trepavice,
Slatki sinko moj.

Pljuska Terek o kamenje,
Šumom ječi kraj,
Čečenac se na br'jeg penje,
Nožu ljut mu sjaj;
Al' je babo vojak stari,
Koji rado bije boj, —
Spavaj sinko, ništ' ne mari,
Spavaj sinko moj.

Dok dorasteš, sam ćeš znati,
Što je ljuti rat,
Oružje ćeš opasati
Pa se na put dat,
Sedlo izvest svilom tanko
Na konja ću tvog, —
Paji sinko, paji hranko,
Čuvao te Bog!

Okom bit ćeš soko sivi,
Srcem Kozak, zmaj.
Pratit ću te, Bog nas živi,
Do na sela kraj!
Šta l' će suza kradom teći
Za tobom mi, oj!
Titnjaj, rasti slatko sneći,
Hrano sinko moj!

Za tobom će srce sjeći
Težak uzdisaj;
Molitva mi k Bogu teći:
„Vrati sinka, daj!“
Sve ću mislit: dodij'o je
Tuđ kraj veće sinku mom! —
Tamo brige! zlato moje,
Sad mi spavaj slatkim snom.

Sličicu ću svetu tada
Tebi na put dat,
Kad te briga, tuga svlada,
Kr'jepit ćeš se znat.
U boj jureć preopasni
Sjeti me se, oj!
Spavaj, snivaj, sinko krasni,
Slatki sinko moj!

Preveo *L. Vukelić.*

Aleksandar Sergejević Puškin.

Poltava.

U ovoj je pjesmi opjevan slavni poltavski boj (god. 1709.) između Petra Velikoga i Karla XII. Uslijed poltavske pobjede digla se Rusija kao nikad prije, a Švedska je pala sa svoje dotadašnje visine. Glavni pomoćnik švedskoga kralja bio je stari kozački vojvoda (hetman) Mazepa, čovjek vrlo slavičan,

lukav i zlotvoran. On se udružio sa švedskim kraljem, jedno da se osveti caru Petru za staru jednu uvredu, a drugo da otme kozačku zemlju ispod ruske vlasti. — Kozački general Kočubej imao je kćer Mariju, kojoj je Mazepa bio krsni kum i prosio je u oca za ženu; djevojka je bila sklona Mazepi, ali je roditelji ipak ne dadoše. Na to u dogovoru s Mazepom djevojka pobježe iz roditeljske kuće i ode k svojem kumu, da se i protiv volje svojih roditelja s njime vjenča. U to Kočubej dozna, kako se Mazepa kradom sprema protiv cara Petra, te javi to caru, ali Petar držeći to za klevetu preda Kočubeja zajedno s njegovim drugom Iskrom, koji je također imao posla u onoj prijavi, Mazepi, neka radi s njima što hoće. Mazepa dade oba svoja prijatelja javno smaknuti, a Kočubeja je prije toga dao u tamnici mučiti, da kaže, gdje je svoje blago sakrio. Marija dozna od svoje matere, koja se nekako tajno k njoj prokrala, žalosnu sudbinu svoga oca i pobježe od Mazepe te siđe s uma od žalosti za ocem i od očajanja, što je mogla ljubiti očeva krvnika.

I.

Kočubej je bogat, slavan!
Po njegovim livadama
Beskrajnima konjska stada
Na slobodi pasu sama.
Naokolo sve Poltave
Salaši mu s vrti stoje,
Silno blago što pod ključem,
Što na pogled njegovo je:
Krzna, atlas srebro mnogo.
Al' ne diči svim se tijem
Blagom starac, niti zlatom,
Dankom krimskim, grivastijem
Ni konjima, ni salaši
Djedovskima; krasnom stari
Kočubej se diči kćerkom.
Pa i nema krasnoj Mari
U Poltavi ravne drúgê.
Svježa k'o cv'jet proljetni je,
Što u sjenki šumskoj raste,
K'o topola kijevski' je
Bȋdâ skladna. Hodi Mara
Sad k'o labud nïz talâse,
Kad se plȁvî, a sad opet
K'o kad vine košuta se.

B'jela joj je grud k'o pjena,
Nad visokim čelom vije
K'o oblak se crna kosa,
Oči su joj zv'jezde dvije.
Usta su joj rumen-ruža.
Al' s ljepote, koja cvijet
Trenutni je, ne jedine
Mladu Maru slavi svijet;
Na glasu je ona svuda
Sa pameti i s vrline.
S tog je divni prosci prose
Sve Rusije, Ukrajine.
Al' vijenac kao kakvo
Ropstvo mrzak plahoj njoj je;
Svakog odbi, — kad li hetman
Sam joj prosce posla svoje.
  Star je hetman. Pritisla ga
Ljeta, brige, rat i trudi,
Al' čuvstvima vri Mazepa
Te ljubavi opet žudi.
  Srce mlado u čas plane
I zgasi se; ljubav dugo
Ne traje mu, dođe — prođe,
Drugi dan je čuvstvo drugo.
Nije tako gipko srce
U stariša, nit će nama'
Strastima se da razgori
Skamenjeno godinama.
Sporo, trajno ražari ga
Oganj strasti, te tom vari
Kasnom, što se već ne gasi,
Do smrti se srce žari.
  Domom mlâda hodi, čeka,
Što će biti, sâ trepêtom
K'o pod hridi srna teškim
Uplašena orla letom.
  Gnjevna majka za ruku je
Hvata, pa joj progovara
Sve dršćući: „Bezbožnika,

*

Besramnika eto stara!
Je l' moguće? . . . Al' tog ne će
Za nas živih biti bome;
Mor'o b' otac, prijak biti
Svom kumčetu nevinome . . .
Ludak! pod kraj svojih dana
S kumčetom se vjerit hoće!"
Mara drhtne, njeno lice
Grobne puno bî bljedoće,
Pa se hladna, k'o neživa
Na skaline djeva sori.
Osv'jesti se, ali opet
Sklopi oči i ne zbori
Ni riječi. Roditelji
Hoće, da joj jad uguše
I strah, da joj srce smire,
Sujmu da joj skinu s duše . . .
Ali zalud. Sve jednako
Šuteć plače, stenje Mara,
Dva dni jesti, piti ne će
Ni spavati, sve tumara
K'o sjen bl'jeda. A dan treći
Osta pusta soba njena.
Nitko ne zna, kad i kako
Nestade je. Šapat žena,
Zbor Kozaka i bat konja
Da ču noću, ribar javi,
Trag potkova osam jutrom
Na rosnoj se vidje travi.
Ne tek momka prve malje
I njegova kosa plava,
Već i mrki pogled starca
I nabori, s'jeda glava
Opčiniti kašto znadu
O krasoti pomisao.
Kočubeju dođe brzo
Do ušiju glas taj zao:
Kći pogazi stid, poštenje
U zlotvora zagrljaju!

Kakva bruka! Roditelji
Sve ne mogu dà slušajû.
Tada istom u goloti
Svoj istina strašnoj stade;
Tad se istom prestupnice
Mlade dušu poznat dade;
Tad se istom dozna, za što
Od roda se odmetala
Tajno ginuć, uzdišući
I odbijat kako znala
Ponosnim je prosce mûkom;
I za stolom kada čaše
Pjenjahu se pune vina,
Kad se gosti ugrijaše,
Za što samo hetmana je
Tada slušat znala ti'o
I pjevala svagda pjesme,
Što ih on je sastavio
Još ljudima neznan bivši,
Još neznatan i siroma';
Za što rado red konjika
Gledala je — ne k'o moma —
I slušala glas je bojni
Talambasa i uk Mara
Pred bunčukom i bulavom[1])
Maloruskog gospodara ....
Kočubej je bogat, znatan,
Prijatelja ima mnogo,
Poltavu bi on pobunit
I čast svoju oprat mog'o,
Na zlotvoru svom oholom
Roditeljsko on iskalit
Mog'o b' srce iznenada
U kući mu i uvalit
Mač mu u grud ... Ali muči
Kočubeja mis'o ina.

[1]) *bunčuk* je palica za komandiranje; *bulava* je topuz. Jedno i drugo znakovi su hetmanskoga dostojanstva u Kozaka.

U to burno doba ruska
Jačala je carevina
Pod genijem cara Petra
Iz sila se boreć svije'.
Ljut učitelj put joj k slavi
Pokaziv'o: nauči je
Nauk krvav, nenadani
Junak švedski mnogo puti.
Al' pretrpjev napast dugu
I sudbine uboj ljuti
Posta jača. Tako čekić
Mrvi staklo, kuje nado.
Praznom slavom vjenčan Karlo
U propast je smjelac pad'o.
On na staru krene Moskvu,
Ruske čete raspršava,
K'o kad vjetar travu prašnu
Svija i prah uzvitlava.
Onud pođe, kud i u dni
Naše dušman strašni, novi,
Čovjek sudbe, koji padnuv
Svoj neslavom uzmak povi.
Ukrajna se tajno buni,
Već je dugo iskra hvata;
Što krvavu drevnost ljubi,
Sve narodnog čeka rata,
Mrmlja, viče ponosito,
Kad li će ih hetman spasti,
Nestrpljivo Karla čaju
Ushićeni, vjetrenasti.
„Sad je ora!" već hetmana
Buntovnički ûk okruži,
Ali starac caru Petru
Još jednako vjerno služi.
On s običnom strogošću je
Ukrajinom upravljao,
K'o da nije slušo graje,
Već je mirno pirovao.
„A što hetman? — momčad pita,

Slab je veće i star vrlo,
Negdašnjeg mu snagu plama
Vrijeme je mnogo strlo.
Za št' iz ruke, koja dršće,
On ne pušta još bulave?
Sad na Moskvu mrsku poći
Prilike nam eto prave!
Samojlović da sad mladi
Ili stari Dorošenko
Ili Palej našom vojskom
Vlada ili Hordejenko,[1])
U dalekom tad snijegu
Ne b' kozačka propadala
Snaga, i već sama svoja
Rusija bi bila Mala".[2])
Tako mladež jogunasta
Smjela plamti, hoće brže
U pogibli; ropstvo staro
Domovine[3]) s uma svrže,
Bogdanovu[4]) sreću bojnu,
Ugovornu gdjeku svezu,
Svete rate, davnu slavu.
Al' je starost na oprézu,
Kuda hodi, pomno gleda;
Što je možno, što li nije,
Ne će odmah da presudi.
U dno morsko, što ga krije
Led debeli, tko će saći?
Čij li um je oštar toli,

[1]) Samojlović, Dorošenko, Palej i Hordejenko imena su negdašnjih kozačkih zapovjednika; treći od njih bio je lični neprijatelj Mazepin.

[2]) Pod „dalekim snijegom" misli se Liflandija, kamo je po zapovijedi carevoj otišlo 20.000 Kozaka, da vojuju protiv Šveda. Valja znati, da su Kozaci (Malorusi, Ukrajinci) u ovo vrijeme (na početku XVIII. vijeka) već bili podanici ruskoga cara; ali kako nijesu bili sasvim zadovoljni s ruskom vladom, uzdisali su za negdašnjom kozačkom slobodom.

[3]) Misli se vrijeme, dok su Kozaci bili podanici poljske države.

[4]) Bogdan Hmjelnjicki (Chmielnicki) vojvoda kozački, koji je oko sredine XVII. vijeka iza dugotrajnih i strašnih bojeva s Poljacima otrgao Kozake ispod vlasti poljske, te su se oni pokorili ruskome caru.

Da podmukle duše kobni
Bezdan prozre? U njoj doli
Plod razbitih strasti leži:
Mnoga mis'o zakopana;
A med njima možda jedna
Zrî odluka starih dana.
Tko zna? Što je više himbe
U Mazepe, što je gori,
S tim na oko manje pazi,
Što i kako s ljudma zbori.
Kako srca vladalački
Zna privući, zna pogodit,
Otkrivati tuđe tajne
I sigurno misli vodit!
S kakvom himbom na gozbi se
On umije da razgali!
Sa starcima k'o čavrljav
Starac davne dane žali;
S ljutim slavi on slobodu,
S nedovoljnim vlasti kori,
S rastuženim suze roni
I pametno s ludim zbori!
Malo komu goropad je
Mazepine duše znana,
Da on časno i nečasno
Goni svakog svog dušmána;
Da uvredu svaku starac,
Kako živi, pametuje,
Da namisli zlikovačke
Na široko nadut snuje;
Da on ne zna, što je blagost,
Da mu ništa sveto nije,
Da ničega ne miluje,
Kao vodu krv da lije,
Da slobodu on prezire,
Domovine za nj da nije.
Davno mis'o zlu u duši
Misli starac te je krije;

Al' tu mis'o dušman mu je
Okom svojim prògledao.
„Otmičaru — mni Kočubej
Škrgućući — drski, zao,
Tvoje kuće, gdje tamnuje
Moja kćerka, ne ću gubit;
Sagorjet te vatra ne će
Ni kozačka sablja ubit,
Ne, zlotvore! — već moskovskim
Dželatima u rukama
Sav ćeš krvav zalud tajit
Kriveći se u mukama,
Uru i dan proklinjat ćeš,
Kad si kum nam kćeri bio,
Klet ćeš gozbu, kad sam punu
Počasnu ti kupu lio,
I noć, kad nam golubicu
Ti jastrebe stari ščepa! . . .“
Dà, — prijaci negda bili
Kočubej su i Mazepa,
Jedan drugom misli krili
Ni sô, ulje ni hljeb nisu;
Bojnim poljem kroz vatru im
Redom konji skakali su;
Često su se njih dva sami
Znali dugo razgovarat,
Te mutljive, nezasitne
Duše bezdan tad otvarat
Znaše hetman Kočubeju,
I buduće on mijene,
Dogovore, bune znaše
Tad nejasno da spomene.
Tako srce Kočubeja
Vjerno bilo hetmanu je,
Al' sad jednu samo želju
Ono ima, — samo snuje
I dan i noć, kako svoje
Kćeri sada da osveti

On sramotu, makar prop'o
Il' sam ili starac kleti.
Al' u srcu tvrdo drži
On odluku tu i zlobu.
Svladan tugom on tobože
Sve sad svraća misli grobu;
On Mazepi zla ne želi,
Svemu kriva njegova je
Kćerka, al' on i njoj prašta,
Neka Bogu račun daje,
Za što rod svoj ösramotî,
Nebo, zakon ödnemârî . . .
Orlovske mu u to oči
Njegovima med domari
Hrabrenijeh, neumitnih,
Postojanih drúgâ traže.
Sve je ženi očitov'o,
I već davno strašnu slaže
On prijavu vrlo tajno.
Nestrpljenje ženu mori,
Ženski gnjevna goni muža,
A on i sam srdžbom gori.
K'o duh kakav na postelji
U tihanoj ona noći
O osveti, šapće, kori,
Nagovara, suze toči;
Kočubej se njojzi kune
I želju joj čini time.
Smislio je. Nebojazni
U družbi je Iskra s njime.
Oba misle: „Svladat ćemo,
I dušmanin pasti mora . . .
Al' s usrđem k općem dobru
Tko prijavu nä zlotvora
Prevarenom caru bëz strâ
Pred noge će smjet da stavi?"
Med Kozaci, što ih nekad
Odbi Mara u Poltávi,
Bješe jedan, što nju vrlo

Od mlada je milovao;
Jutrom on je i večerom
U ljubavnoj muci znao
Čekat Maru pod višnjama
Rodnoj r'jeci nà obali,
Pa bi sretan bio, kad bi
Sastao je na čas mali.
Ljubeć nade nije im'o
Ni molbama dosađiv'o,
Jer bi umro, da je odbit.
Med prosce se nije riv'o,
Kad slegoše k njoj se, ode
On izmed njih jadan, tužan.
Kad nenadno med Kozaci
Glas se o njoj prosu ružan,
Sa smijehom kad nemilo
Svi obnosit staše Maru,
I tad jošte zadržala
Nad njim ona vlast je staru.
Premda gine s nje, al' opet
Nje strastveno samo želi,
Gorko mrmlja, al' uzdiše
Za njom duh mu bolni, vreli.
Da bar jednoć još je vidi,
Lude želje pun je bio,
Prezirat je niti mrzit
Nit' je mog'o nit' je htio.
Kad bi pred njim tko Mazepu
Spomenuo, ma slučajno,
Blijed oči spustio bi
U srcu se mučeć tajno. — —
Tko li ono tako kasno
Jaše na toj mjesečini?
Čij konj bježi neumorni
Nedoglednoj po ravnìni?
Sve na sjever Kozak hrli,
Ne počiva nigdje bome
Ni u polju ni u lugu
Ni pri brodu opasnome.

Oružje mu sja k'o staklo,
Na njedrima zvekće kesa,
Vatren konj se ne spotiče,
Leteć grivu svu rastresa,
Skoroteči zlata treba,
Oružje je momku drago
I konj vatren, — ali kapa
Najveće je njemu blago.
Za nju konja i oružje
I dukate on bi dao,
Al' bez boja kape ne bi
Pred'o, prije b' mrtav pao.
Za što kapu tako čuva? —
Jer Kočubej prijavnicu
Caru Petru u nju uši
Tužeći mu starog zlicu.
A među tim hetman bëz strâ
Nikakvoga zla ne sluti,
Pletke svoje dalje plete;
S njim ježovit narod muti;
Tron mu klimav obećava
Taj ježovit s punomoću.[1])
Na dogovor k'o lupeži
Sastaju se njih dva noću,
O izdaji rade, slažu
Već proglase — i ne mare,
Carskom glavom i zakletvom
Područnikâ da pazare . . .
Neki prosjak dvor polazi,
Odakle je, ne moš znati;
Drug u krivnji starčev Orlik
Upušta ga i van prati.
Svud su sluge razaslane,
Neka narod kradom truju;
Med Kozaci već pri Donu

[1]) Ježovit Zalenski, kneginja Dulska i nekakav iz svoje domovine prognani bugarski vladika bili su glavni agenti Mazepine izdaje. Pošljednji je preobučen kao prosjak obilazio Poljsku i Ukrajinu.

S Bulavinom[1]) bunu kuju,
Već i orde divlje dižu,
Brzicama za dnjeparskim
Već nemirnu čeljad plaše
Samovladnim žezlom carskim.
Svud Mazepa pisma šalje,
Pogled njegov svakud stiže,
S prijetnjama lukavijem
Bahčisaraj već on diže.
Sluša kralj ga u Varšavi,
Očakovski paša sluša,
Car i Karlo. Još kovarna
Ne drijema njemu duša;
On za mišlju mis'o snujuć
Sigurniji udar sprema,
Zla mu volja ne popušta,
Žar mu opak mira nema.
Al' on drhtnu, al' se strese,
Kad u času nenadanu
Grom udari: kada pošlju
Njemu, ruskom zlom dušmanu
Velikaši ruski sami
Kočubeja prijavnicu,
Al' mu oni ne prijete,
Već k'o žrtvu glade zlicu.
Sam car brižan porad rata
Prijavnice i ne čita
I tobožnju preziruć̀i
Opast Judu tješit hita;
Veli, javnom kazni zlobu
Da će snažno da uguši!
Mazepa se gradi tužan
I pred carem on se skruši:
„Bog i ljudi znadu, kako
On siromah dušom vjernom
Služi dvaest ljeta caru,
Kog milošću neizmjernom
Obasut je i uzvišen.

[1]) Nekakav Kozak, bundžija onoga vremena.

Luda li je, sl'jepa zloba! . . .
Zar izdaju on da gradi,
Kad je tako blizu groba
I svoj dobar glas da kalja?
Ne ustegnu l' on se s gnjevom,
Da pomaže poljskog kralja?[1])
Ukrajinsku odbi krunu;
On po svojoj dužnosti je
Tajna pisma i ugovor
Posl'o caru; sluš'o nije,
Kad ga sultan i han staše
Podbunjivat. On s dušmani
Cara b'jelog[2]) umom, sabljom
Rad se bio na mejdani'
Muke, krvi ne žaleći.
Pa sramota ta sad velja
Na nj se sipa, — a od koga
Od starih mu prijatelja,
Ta od Iskre, Kočubeja!" . . .
Drskom starcu hladna zloba
Suze daje krvoločke,
Traži, da se smaknu oba . . .
Čiju glavu zlotvor traži?
S čijom li se kćerkom ljubi?
Al' pospanog srca ropot
Zaglušava starac grubi.
Veli: „što taj ludak u boj
S nejednakim upušta se?
Taj naduti slobodoum
Sam sjekiru brusi na se.
Za ćim trči stisnuv oči,
U što li se nadat stade?
Il' će . . . ali ljubav kćeri
Ne će oca spasti sade;

[1]) t. j. Stanislava Leščinskoga god. 1705.

[2]) Turska plemena u ruskoj državi vele ruskomu caru *bijeli car*, što njima znači: slobodan, ni o kom nezavisan; od njih su primili to i drugi narodi, te i oni kašto vele „bijeli car" mjesto „ruski car".

Hetman ide prije muža,[1])
Il' nek moja krv se lije".
Tužna Maro, oj ti diko
Ljepotica čerkaskije'!
Ne znaš jadna, kakvog zmaja
Ti na tvojoj dragaš grudi!
K takvom strašnom razvratniku
Kakve l' sile udes hudi
Tako jako privuče te?
Komu si se žrtvovala?
Kovrčastu s'jedu glavu
Njegovu si smilovala
I upale sjajne oči
I obraze narozane
I lukave besjede mu.
Ti s' odreče svoje nánê,
Brak okaljan voljela si
No dom očev, Maro l'jepa!
Očima je čudnim tebe
Opčiniti zn'o Mazepa
I uspavat savjest tvoju
Besjedeć ti tiho štošta,
A tvoj pogled zaluđeni
Na nj uzvodi silna pošta.
Ti ga dragaš sva blažena,
Beščast tvoja mila ti je,
K'o bezumna, pjana njom se
Dičiš, k'o da ništa nije;
Izgubila u svom padu
Ti si nježni stida cvijet . . .
Al' što Mara za stid haje
I što o njoj zbori svijet,
Kad ponosnu na koljena
Njojzi glavu starac stavlja
I uza nju buku, muke
Svog života zaboravlja
Te otkriva njoj plašljivoj

[1]) t. j. ako ja i jesam — veli Mazepa — muž Marijin, ali sam najprije hetman kozački; dužnosti hetmana preče su mi od dužnosti muža.

Smjele, grozno namišljaje!
Nevinih joj nije žao
Dana, samo kašto zna je
Jad k'o oblak da zamrači:
Utvori se njoj, te svoje
Roditelje tužne vidi,
Plačuć gleda, kako stoje
Sad bezdjetni, stari, sami,
Čini joj se, da ih čuje,
Gdje je kore. O glas da zna,
Što Ukrajnu proš'o svu je!
Ali strašna tajna sva ta
Još je njojzi nepoznata.

II.

Mrk je hetman. U pameti
Svojoj grozne misli stvara,
Al' pogledom nježnim starca
Pogledava jošte Mara.
Koljena mu ona grli,
Ljubovne mu r'ječi zbori,
Zalud! . . . crnih namišljaja
Njena ljubav nȅ oborî.
On ne sluša djeve jadne,
Već preda se hladno gleda
I nikakvog odgovora
Na ljupke joj korbe ne da.
Uvr'jeđena, začuđena
Sa sveg toga usta Mara,
Jedva diše i srdita
„Čuj, hetmane" — progovara,
Sve zbog tebe ja odbacih;
Cilj jedini: ljubav tvoju
Ja sam znala, kada tebe
Zamilovah, i s tog svoju
Izgubila ja sam sreću.
Jedno mi je samo krivo:
U tišini strašnoj noćnoj,

Kad bih tvoja, potvrđiv'o
Ljubav si mi svoju kletvom, —
A sad gdje je ljubav tvoja?

Mazepa. Nepravedna ti si, prođ' se
Ludovanja, draga moja,
Sumnjom srce svoje gubiš.
Zasljepljuju, muče strasti
Dušu tvoju plamenitu;
Al' od slave i od vlasti
Tebe, vjeruj, više ljubim . . .

Marija. Nije tako, lukavstvo je.
Davno l' bjesmo nerastavni?
Sad draganje bježiš moje,
Jer već ti je dodijalo.
Ti si ob dan il' na putu
Il' na gozbi med gospodom,
A ja sama gdje u kutu;
A ob noć si s ježovitom
Il' s prosjakom, — sam li nisi.
Hladno ljubav odvraćaš mi.
Znam, u zdravlje Dulskoj ti si
Skoro pio. To je novo;
Tko je Dulska?

Mazepa. Ti ïprâvo
Ljubomorna! Star ovako
Gdje bih ja se udvorav'o
Krasotici samoživnoj?!
Ja grub starac k'o pust mladić
Uzdisati da s' ne sramim,
Da okove sramne vučem,
S pretvaranjem žene mamim?

Marija. Da mi nisi zavrziv'o,
Već upravo odgovar'o!

Mazepa. Drag mi mir je tvoje duše,
Za to saznaj sve sad, Maro.
Davno djelo zamislismo,
Ono buji sad, i prava
Za nj je ora: čas za borbu
Veliku se približava.

Podložni smo dugo bili
(Bez slobode i bez slave)
Sad pod Moskvom samovladnom.
Pod zakriljem sad Varšave.
Al' vrijeme već je, da su
Ukrajinci samosvojni,
Za to dižem ja na Petra
Sad slobode barjak bojni.
Sve je spremno; sa mnom složna
Dva su kralja;[1]) može biti,
U toj buni, u tom boju
Da ću ja se zacariti.
Pouzdane imam drûge:
Kneginja ti Dulska to je
I ježovit sa prosjakom,
Tî izvode misli moje,
Donose mi pisma králjâ
I upute. Znatne eto
Priznaje ti. Je l' ti dosta?
Što sumnjaše, je l' ti sve to
Sad razbito?

Marija. O moj dragi,
Ti domaje car ćeš biti!
Carska kruna s'jedu glavu
Divno će ti zakititi!

Mazepa. Čekaj malo. Bura ide,
Tko zna, što još mene čaje?

Marija. Pokraj tebe ja strâ ne znam.
Ti si silan! Znam ja, šta je:
Tron te čeka.

Mazepa. Možda klada![2])

Marija. I na nju ću s tobom poći . . .
Nadživjet te zar bih mogla?
Al' ne, ti znak imaš moći.

Mazepa. Ljubiš li me?

Marija. Ja? da l' ljubim?

[1]) t. j. poljski i švedski.

[2]) Misli se klada na stratištu, pa metonimički sámo stratište.

Mazepa. Reci: tebi draži tko je,
Muž il' otac?
Marija. O moj mili,
Što to pitaš? Srce moje
Što naprazno time plašiš?
Roditelje s uma smećem,
Na sramotu ja sam njima;
Možda me je otac većem
Moj prokleo (strašna mis'o!), —
A zbog koga?
Mazepa. Dakle draži
Od oca sam tebi? Šutiš? . . .
Marija. O moj Bože!
Mazepa. Što je? Kaži.
Marija. Sam odluči.
Mazepa. Da imamo
Poginuti nas dva, a ti
Da nam sudiš, kog bi htjela
Spasti, kog li žrtvovati?
Marija. Ah dosta je; ne smućuj me!
Napasnik si.
Mazepa. Odgovòri.
Marija. Ti si blijed, oštro zboriš . . .
Ne daj, da te srdžba mori;
Sve bih za te rado dala,
Al' zborenje mene tako
Straši. Dosta.
Mazepa. Pamti, Maro,
Što ti meni reče jàko.

Tiha noć je ukrajinska.
Zv'jezde sjaju s neba plava,
Slatko uzduh sav drijema,
Jedva lišće potreptava
Topolovo srebrnasto.
Mirno mjesec sa visine
Nad Bijelom Crkvom sija,
Pune sjajne mjesečine
Hetmanske su divne bašče

*

I grad stari. Okolo je
Svud tišina, al' u gradu
Neka smetnja, žamor stoje.
Kočubej je sad okovan
I u kuli jednoj sjedi,
Teške misli pritisle ga
Te u nebo tužan gledi.
Sjutra smaknut bit će. S grozom
Na taj strašni misli danak,
Ne što život svoj on žali:
Smrt je njemu željen sanak.
Spreman leć je u grob krvav
(Spopadat ga stane drijem), —
Al' o Bože, past pred noge
Mučke zlici k'o stvor nijem!
Car u šake na rug njega
Dušmaninu predat svome!
Život i čast sad izgubit,
Vuć na kladu sa sobome
Prijatelje, — nad grobom im
Kletve slušat, — glavu dati
Pod sjekiru prav, — dušmána
Zadovoljna ugledati!!
Smrt zagrlit i nikoga
Ne ostavit, da osveti!
Sad Poltave, porodice,
Prijatéljâ on se sjeti,
Negdašnjega blaga, slave
I pjesama kćeri svoje,
Rodnog doma, u kom truda
I sna mirnog imao je;
Miline se svake sjeti
Dobrovoljno ostavljene, —
Pa da j' za što! —
Al' rđava
Štrocne brava, on se prene,
Jadan misli: tu je evo
Vođ moj, što krst noseć častan
Krvavim me putem vodi,

Što je gr'jehe praštat vlastan,
Što duševne vida boli,
Hristu služi raspetome,
Sad mi svetu pričest nosi,
Okrijepi da me njome,
U smrt smjelo da koračim,
Vječni život dà dobijêm.
I Kočubej nesretni se
Skruši sada srcem svijem,
U molitvi izlit hoće
Sav jad Bogu u visini . . .
Al' već vidi: to kaluđer
Nije, nego gost je ini;
Strašni Orlik pred njim stoji;
S gađenjem ga patnik b'jedni
Tužno pita: Ti l' si ovdje
O čovječe krvoždedni?
Za što sada još Mazepa
Moj počinak zadnji dira?

Orlik. Presluh nije svršen, — kazuj.

Kočubej. Sve već kazah, daj mi mira
I otiđi.

Orlik. Da priznadeš
Još pan hetman jedno traži.

Kočubej. Što to? davno sve već priznah,
Što ste htjeli. Sve su laži,
Štogod rekoh. Lukav pletkaš
Ja sam, hetman pravo ima.
Što još treba?

Orlik. Znano j' svima,
Da si vrlo bogat bio;
U Dikanki[1]) sakrito je
Mnogo blaga tvojeg, moraš
Ti umrijet, a sve tvoje
Blago teče u vojničku
Haznu, kako zakon traži.
Još pošljednju reći ću ti

[1]) Selo Kočubejevo.

Tvoju dužnost: daj mi kaži,
Kud ti blago svoje sakri?
Kočubej. Istina je! blago troje
U mene je bilo; — čast mi
Bješe prvo blago moje,
To oteše blago muke;
Bespovratno blago drugo
Kćerina mi čast bijaše,
Nadrhtah se nad njom dugo,
A Mazepa i to ote;
Samo treće blago s mnome
Osta: sveta osveta mi, —
Pred Boga ću izić s njome.
Orlik. Što si, starče, buncat stao?
Danas ti je umrijeti,
Ozbiljnije misli malo,
Prođ' se šale. Podnijeti
Ne će l' ti se muka novih,
Gdje t' je blago, moraš reći.
Kočubej. Oj zli robe, prestan' pitat,
Daj mi brže u grob leći,
Pa s Mazepom brojit idi
Blago, što ga jošte ima,
I podrume id' raskapat
Moje s prsti krvavima,
Sjeći, palit kuće, bašče
I poved'te moje drago
Čedo Maru; — sve će reć vam
I pokazat sve vam blago.
Al' tako ti višnjeg Boga,
Sad od mene ništ' ne traži.
Orlik. Kud si novce skrio, reci.
Ne ćeš? Gdje su novci? kaži,
Il' zlo bit će; reci mjesto,
Gdje je blago, da se dozna.
Šutiš? Muke! Ej dželate!

Dželat dođe . . . O noć grozna!
Gdje je hetman gdje zlikovac?

Kud od griza guje stare
— Svoje duše — on sad bježi?
U sobi je pokraj Mare,
Koja ništa ne znajući
Sretno spava; mrko, ti'o
Oborene on je glave
Njoj uz krevet sada sio.
Dušom mu se tamne, crne
Misli viju: „umrijet će
Lud Kočubej, ne može ga
Ništa spasti. Što se veće
Hetman cilju približava,
Treba tvrđu vlast da ima,
Da dušmane svoje skrši.
Nema spasa više njima:
Prijavniku i drugu mu".
Al' Mazepa oči hiti
Tad na krevet i pomisli:
„Bože, što će od nje biti,
Kada vijest dozna strašnu?
Još je mirna, al' se tajna
Već ne može dulje kriti;
Pad sjekire sva Ukrajna
Čut će sjutra. Svi oko nje
Žamoriti stat će ljudi! . . .
Ah sad vidim: kome sudba
Život briga pun dosudi,
Sam nek stoji na oluji,
Sa ženom se nek ne veže.
Konj s košutom bojaznom se
K jednim kolma ne upreže!
Bez opreza, bez pameti
Bjeh, te plakat moram sade . . .
Sve bescjeno, sve, što život
Slatkim čini, meni dade
Mrkom starcu sve sirota.
A što ja ću njojzi dati,
Kakav udar ja njoj spremam! . . ."
Pa pogleda: kako spati

Mirno, slatko mladost može!
Kako nježno nju san njiše!
Usta su joj otvorena,
Mlada grud joj mirno diše.
Al' što sjutra? . . . Dršće starac
I odvrati od nje oči,
Pa ustane, tiho ode
U vrt, što je na samoći.
Tiha noć je ukrajinska,
Zv'jezde sjaju s neba plava,
Slatko uzduh sav drijema,
Jedva lišće potreptava
Topolovo srebrnasto.
Al' se čudne crne viju
U starčevoj duši misli,
Zv'jezde mu se kanda smiju,
Kao da ga tužit hoće;
A topole stisnuvši se
U red, nešto kao suci
Šapću, glavom svaka trese.
Ljetni topli mrak Mazepu
K'o tamnica crna guši.
Kad na jednoć iz kule mu
Jecaj dođe slab do ùšî . . .
Možda sanja . . . uknu l' sova,
Zavi l' zvijer . . . il' tko vrisnu
Na mukama . . . tko l' zna, što je,
Ele starca nemir stisnu,
Ne može mu da odoli,
Te on slabom dugom vesu
Odzove se drugim glasom,
Kojim negda u bijesu
Bojnim poljem cičat znaše
Sa Zabjelom, s Hamalejem
Kad lećaše u plam bojni,
Pa i s time . . . Kočubejem.
Već se zora zarumenje,
Puno joj je nebo sjaja;
Sinu doli, humci, njive,

Vali voda, vrsi gaja,
Već uzavri jutro živo.
Buditi se stanu ljudi.
Još Marija slatko diše,
Iz dr'jema se još ne budi,
Kroz san laki čuje, kako
K nogama joj netko kroči;
Već se prene, al' na časak
Sa smiješkom sklopi oči
Od sijevka ranih zraka.
Pruži ruke u milini
I čeznuću, tiho pita:
Ti l' si dragi? — al' glas ini
Ona čuje . . . Ao Bože!
Drhtne Mara, njene oči
Vide majku . . .

Mati. Šuti, šuti,
Ne gubi nas; ove noći
Prokradoh se amo, da te
Jedno molim sa suzama:
Poguba je danas, — smekšat
Ti neljude možeš sama . . .
Spasi oca!

Kći (s užasom) Kakav otac
I poguba?

Mati. Ti l' do jàko
Ništa ne znaš? Ta ti nisi
U pustinji i znaš, kako
Hetman strašno posili se
I dušmane svoje bije,
Kako u svem car ga sluša.
Al' ja vidim, miliji je
Tebi hetman od tvog roda!
U čas groznog suda ja te
Namjeravam evo sänu,
Kad osudu ocu čate,
Kad sjekira već ga čeka! . . .
Jedno drugom mi smo sträni,
Dozovi se, mila Maro,

Pred noge mu idi pani,
Spasi oca, buď nam anđel;
Tvoj mig sputit zlicu znat će,
Ti sjekiru moš odvratit.
Silom traži, poslušat će
Hetman tebe; ti za nj s uma
Smetnu Boga, rod, poštenje.

Kći. Što to sa mnom sada biva?
Otac . . . hetman . . . pogubljenje · . .
Mati ovdje . . . il' poludjeh
Ili sanjam . . .

Mati. San to nije
Ni maštanje, Bog bud' s tobom!
Događaja zar ti svije'
Ne znaš, kako otac gnjevan
Zbog sramote kćeri svoje
Pun osvete na Mazepu
Njega caru tužio je?
Kako j' predan svom zlotvoru,
Što istinu reče smjelo?
Kako teškim na mukama
Lukavo je tobož' djelo
I klevetu ludu prizn'o?
On će danas smaknut biti
Pred svom vojskom, ako božja
Desnica ga ne zaštiti . . .
Zar ti ne znaš, da u kuli
On sad čami?

Kći. Bože jaki!
Danas! . . . o moj oče jadni!

Na krevet se kao kaki
Hladni mrtvac sruši Mara.

Šarenit se kape staše,
Koplja sjaju, bubnji biju,
Već konjika mnoštvo jaše,
Već stupaju u red čete,
Svijet grne, dršću grudi.

Cesta k'o rep gujinji je.
Sve se njiše puna ljudi.
Nasred polja daščara je,
Šetat vidiš njom dželáta,
Veseo je, željan žrtve,
Sad sjekiru tešku hvata
B'jelom rukom igrajuć se,
Sad s ljudima šalu zbija.
Urnebes je, dost' je ženske
Vreve, vike, svađe, smija.
Dok na jednoć ču se poklič,
Pa ušuti sve, — bat samo
Kónjâ grozni mir probija,
Gle na vrancu jaše tamo
Sv'jetli hetman sa gospodom,
Okružen je konjicima.
Kijevskijem drumom idu
Kola, i svi oči k njima
Uplašeni skrenu; u njih
S Bogom, s ljudma pomireni
Kočubej se nevin vozi
Krepkom vjerom objačeni.
S njim je Iskra tih i miran
K'o pokorno sudbi janje.
Kola stanu. l'opova se
Glasovito ču pjevanje.
Iz kadila dim se puši.
Tiho narod molit stane
Za duše se nesretnika,
A stradalci za dušmane.
Već ih evo . . . uziđoše . . .
Već Kočubej prekrsti se
I na kladu leže . . . ljudi
K'o u grobu smire svi se.
Sjekira se digne, sine;
Svi zaječe, kada glava
Jedna pade, za njom druga;
Okalja se krvlju trava.
Za kosu ih obje shvati

Sa radošću dželat kletom
Te ih rukom protegnutom
Obje strese nad svijetom.

Svršeno je pogubljenje.
Narod natrag kući kreće,
I bezbrižan o poslima
Jedan s drugim zbori veće.
Sve praznije biva polje.
Umorene, zaprašene
Tad kroz ljudstvo raznolično
Pretrčaše dvije žene;
Rek'o b'. k strašnom mjestu hite
Pune straha, brže bolje.
„Već je kasno“ — netko reče
I pokaže prstom polje,
Gdje daščaru kobnu ruše,
Crn pop moli Boga jaka,
I na kola baš sad meću
Hrastov lijes dva Kozaka.

Ispred svojih konjanika
Sam Mazepa grozan jaše
S mjesta strašnog. Čudne neke
Puste misli njega straše.
Nitko k njemu ne pristupa,
A sam usta ne otvara;
Sav u pjeni konj mu trči.
Došav kući — „Gdje je Mara?“
Odmah pita — Odgovore
Uplašene, tihe čuje . . .
Prestraši se nehotice,
Pođe tražit u sobu je,
Al' u sobi nikog nema.
Smeten u vrt on otpràmâ,
Al' ribnjaku pri širokom
Ni u grmlju, sjenicama
Nigdje nema njoj ni traga.
Pobjegla je! — Pouzdane
Sluge svoje i konjike

Hitre zovne; na sve strane
Razbježe se uzagrepce
Na konjima mnoge čete,
Konji dašću, potoć ciči.
Dragocjeni časi lete . . .
Al' ni otkle Mare nema;
Nit' tko vidje nit' ču, kamo
Kako l', za što ona ode.
Hetman šuti, škriplje samo;
Ukućani tihi dršću;
Njemu otrov srce toči,
Pa u sobu zatvori se,
Tu uz krevet sjedeć oči
Ne zaklapa, u mrak gleda:
Daleko je, što ga muči.
Momci jedan za drugijem
U jutru se vrate kući.
Konji jedva dižu noge;
Kolani su, uzde, baje
I potkove što propale,
Sto razdrte, a pjena je
I krv na svem; — al' o Mari
Nitko glasa ne donije;
Kao zvuka, kad zan'jemi,
Tako ni nje više nije;
A uboga jadna máma
U prognanstvo ode sama.

III.

Teška žalost nije smetnja
Ukrajinskom vojevodi,
U sve tvrđem svom naumu
On sve dalje drsko hodi;
S ponosnijem švedskim kraljem
On se dalje dogovara,
A da nitko sumnj'o ne bi,
On ovako svijet vara:
Na krevetu leži, stenje,

Ljute boli tobož' pati,
Ljekara je uza nj mnogo,
Moli pomoć. Strasti, rati,
Trudi, boli, nemoć, tuga —
Sve to blisku smrt mu javlja
I baci ga u postelju;
S ništavog se sv'jeta spravlja.
Al' još sumnjiv bonik hoće
Tajnu svetu primit, reče,
Arhijerej nek mu dođe;
Sveto ulje njemu teče
Po lukavoj s'jedoj glavi.
Ide vr'jeme. Al' još nema
Švedskih gosti, što ih Moskva
Zaman čeka, čast im sprema
Uz dušmanske stare grobe, —
Kad li Karlo iznenada
Rat prenese u Ukrajnu.
Dan je doš'o. S odra sada
Skoči hetman bonik slabi,
Živi mrtvac; iznad uskog
Još je juče stenj'o groba, —
A sad dušman cara ruskog.
Čil pred vojskom sad on sipa
S'jev iz oči ponositi',
Maše sabljom i na konju
Prema Desni[1]) brzo hiti.
Star i pognut tako bješe
I kardinal, koji posta
Mlad na jednoć, zdrav, upravan,
Kad tijaru rimsku dosta.[2])
Na krilma se glas razleti . . .
Vri Ukrajnom narod cio:

[1]) Ime rijeci u južnoj Rusiji

[2]) Pripovijeda se za Siksta V., da se u vrijeme papinskoga izbora gradio slab i bolešljiv, a kardinali misleći, da taj ljohavi i pogureni starac ne će kao papa ni moći ni htjeti krepko vladati, te će činiti sve po njihovoj volji, izaberu njega za papu, a Siksto se odmah onda ispravi, baci štake i zapjeva jakim muževnim glasom „Te deum", i tako vide kardinali, da su se prevarili.

„Prebjeg'o je on i izd'o
I pred noge Karlu dio
Smjerno bunčuk“. Plam se krvav
Narodnoga diže rata.
Tko b' iskaz'o svu ljutinu
I gnjev, što sad cara hvata?
Po crkvama grmi kletva,
Lik Mazepin dželat s'ječe;
Već se drugi hetman bira,
Sve skupštine vru i ječe.
Kočubejev rod i Iskrin
Zove kući Petar sade
S pustih žala Jeniseja,
S njima plače njihne jade;
Častima ih i dobrima
Milostivo car obdari.
Mazepin se dušman vraća
Vatren konjik Palej stari
U Ukrajnu u dvor carski.
Buna strepi, nema vođe
Smjel je Čečel smaknut, hetman
Zaporoški s njim tàkôđe.
Ti, što krunu zamijeni
Šljemom ljubeć bojnu slavu,
Dan je blizu tvoj, s daleka
Ti ugleda već Poltavu!
I car tamo k'o oluja
Sa svom vojskom svojom pade;
Jedna vojska prema drugoj
Na ravnome polju stade.
Grozan borac češće ranjen
Već u boju, al' jëdnâko
Krvi žedan, s željenim se
Borcem u boj hvata tako.
Silni Karlo s gnjevom gleda:
Nisu hrpe to, što lete
K'o bez glave ispod Narve,
Već uredne sjajne čete,

Brze, mirne i poslušne;
Ne miču se špika redi.
Ali Karlo već odluči:
Sjutra boj je! — Tvrdo Švedi
Spê, tek jednim pod čadorom
Razgovor se tihi čuje:
„Sad ja vidim, moj Orliče,
Da prenagli bjesmo, tu je
Račun drzak i loš bio,
U nj blagoslov nije pao;
Propalo je, za čim iđah.
Ja pogr'ješih ljuto, jao,
Prevarih se u tom Karlu.
On je momče žustro, smjelo:
Dvije il' tri bitke može
On dobiti za cijelo,
Na večeru past k dušmanu,
Nasmijat se bombi znade
I k'o ruski strijelac se
Med dušmane da prokrade,
Zna Kozaka kojeg ubit
I za ranu dobit ranu,
Al' nasuprot stat ne može
On ruskome velikanu.
Hoće, sudba da k'o četa
Po bubnju se pred njim kreće;
Sl'jep, tvrdoglav, lakouman
I gizdav je, čekat ne će,
Bog zna, čemu još se nada.
On po svojoj prošloj sreći
Mjeri Petra snagu novu;
Ljuto l' će se on ožeći!
Stid me, što star dah se vodit
Tom skitaču; zanijela
Što plašljivu k'o djevojku
Njegova me hrabrost smjela
I prolazna bojna sreća.
Orlik. Boj čekajmo. Još mi složno
Moći ćemo živjet s Petrom,

Još doskočit zlu je možno.
Razbijemo l' cara, s nama
Pomirit se rado htjet će.
Mazepa. Prekasno je. Car ne može
Pomirit se sa mnom veće.
Nepromjenit moj je davno
Usud; kipeć mržnjom krio
Dugo sam je. Pod Azovom
U čadoru jednoć pio
S obijesnim ja sam carem.
Pune vina bjehu čaše,
I ja smjelu riječ rekoh,
Kad i drugi džakat staše . . .
Zabune se mladi gosti,
A car plane, čašu hiti
Te nemilo za brke će
S'jede mene pograbiti.
Gnjev nemoćni smirih, al' se
Na osvetu zakleh tada,
Koju nošah k'o u sebi
Mati čedo. Čas je sada ... .
Pamtit će me on do v'jeka;
Ja čovjeku poslan tome
Na kazan sam; trn ja jesam
U vijencu njegovome.
On bi grad svoj koji dao
I života čest lijepu,
Kad bi za brk kao negda
Zgrabit mog'o sad Mazepu.
Još nadamo mî se; jutro
Vidjet ćemo kom b'jeg sprema.
Izdajica ruskog cara
Tad zašuti, zadrijema.

Plamti istok zorom novom;
Gorom, dolom veće glase
Topovi se, i dim k nebu
U plavijem kruzima se
Ispred samih zraka diže.

Stisnule se u red čete,
Strjelice se grmljem siplju,
Zrna zuje, đuli lete,
Bajuneti hladni strše . . .
Pobjeđivat učni Švedi
Kroz opkopa već se vatru
Probijaju; lete redi
Već konjika, onda pješci,
Koji snage postojane
Njihnu snagu potpomažu.
Grom je, vatra na sve strane
Po presudnom bojnom polju;
Al' već vidiš ratnu sreću
Vojska ruska ima bolju,
Švede bije iz topova
Te ih mete, u prah stere;
Šlipenbah se vatren pred'o,
Bogazom se Rosen vere.
Bježe Švedi ispred Rusa,
Njih zästâvâ slava tavni,
I Bog daje, te iz boja
Izilaze Rusi slavni.
K'o nadahnut s neba da je,
Zvučno Petar tad povika:
„Dela ljudi! Bog pomozi!“
Pa med mnoštvom miljenika
Car izide iz čadora
Sjajnih oči, brzih kretnja,
U strahoti l'jep je svojoj,
K'o božja je on prijetnja!
Ide . . . konja dovedu mu;
Konj je vjerni vatra živa;
Osjećajuć oganj bojni
Dršće, krivo poglediva,
Pa jahačem gizdav takvim
Prašnim poljem konj poteče.
Bit će podne. Boj jenjava
K'o oranje; sunce peče;
Smucaju se još Kozaci,

Vojska u red postavlja se,
Već muzika bojna muči,
Na humcima već ne glase
Topovi se gladnom rukôm.
Petra čete ugledaju,
Te daleko odmah „ura!“
Razleže se po svem kraju.
Pred četama car se vine
Čil, veseo k'o bog rata;
On očima guta polje . . .
Za njim idu poput jata
Iz Petrova gn'jezda ptići:
Šeremetev plemić stari,
Tamni maznik sreće, koji
K'o polucar gospodari,
Brjus i Bour, Repnin; — sve su
To mu sini, tako reći,
U vladanju, boju druzi,
U nesreći i u sreći.
Sad i Karlo plavoj svojoj
Hrabroj vojsci vidjet d'o se,
Al' je blijed, ljuto ranjen,
Ne miče se, njega nose
U nosiljci vjerne sluge,
Za njim idu vojvode mu.
Tih, zamišljen sav je Karlo,
Smeten pogled odaje mu,
Uznemiren da je vrlo,
Sve se čini, ovaj njemu
Da čudnovat sumnjiv boj je . . .
Rukom slabo mahnuv pogna
Tad u vatru Švede svoje.
Njih na ravni usred dima
Dočekaju ruske čete.
Boj zagrmi, boj poltavski!
Ražarene kugle lete,
Iznad palih već vojaci
Bajunete drugi slažu.
Konjanici k'o öblâci

*

Jure, sabljom, uzdom zvekću,
Motaju se, ljuto kolju.
A taneta sve na hrpe
Ruše ljude po svem polju,
Između njih skaču, biju,
Kroz krv zvižde, zemlju riju.
Švedi, Rusi kolju, s'jeku;
Svud bubnjava, škripa, cika,
Prasak, jauk, topot, njiska, —
Smrti, pakla prava slika.
U toj vrevi i metežu
Vođe kao nadahnuti
Mirno motre, kako li se
Taj razvija bojak ljuti,
Tko će svladat, tko l' nastradat,
Veće vide: sigurno je;
Tiho zbore. Al' uz cara
Onaj s'jedi vitez tko je?
Njega drže dva Kozaka;
Pun revnosti i usrđa
Vještim okom on junaka
Onu bojnu vrevu gleda.
Više konja jahat ne će
U prognanstvu smalaksao
Nit Kozaci òdsvaklê će
Na Palejev poziv skočit!
Što sinuše sad mu oči?
Što mu čelo staro pokri
Gnjev k'o magla crne noći?
Što li njega sada smuti?
Dal' Mazepu svog dušmana
Kroz dim vidje, te se ljuti
Bezoružan starac sada,
Što mlad i jak više nije?
A Mazepa bitku gleda
Sav zamišljen; buntovni' je
Oko njega množ Kozaka,
Starješina i rođaka.
Puče puška. Hetman gledne:

Vojnarovskom još u šaka'
Mušketna se cijev puši.
Na pet na šest koraka se
Mlad u krvi Kozak valja;
Konj osjetiv slobodna se
Praha, pjene pun odleti
Gubeći se u daljini.
S ludim gnjevom u očima
Kroz boj put si Kozak čini,
S mačem hoće na hetmana.
Sam dojaše starac k njemu,
Da ga pita, al' ne živi
Kozak više; potmule mu
Oči pr'jete dušmaninu
Ruske zemlje; još mu glasak
Tihi tepa ime Mare.
Već pobjede eto časak!
Rusi biju, ura! — Švedi
Ustupaju; dičan ao
Čas i pogled! juriš jošte, —
I dušman se u b'jeg dao;
Konjici ga naši gone,
Već s mačima tupim kolju;
K'o roj crnih skakavaca
Mrtvi leže po svem polju.
Car čast daje. Pogled mu je
Gizdav, bistar, slavom sja se,
Divna mu je gozba carska;
Vojska kliče u sve glase,
A on vođe ruske, švedske
Gosti u svom u čadòru,
Slavne sužnje l'jepo pazi
Te nazdravlja u tom zboru
Petar svojim učiteljem.
Al' pozvanik gdje je glavni,
Gdje učitelj naš je onaj
Strašni, kojem bijes davni
Pri Poltavi Petar smiri?
Gdje l' je zlotvor sad Mazepa?

Kud izdajnik ode, kuda?
Što kralj nije med gostima?
Što pogubljen nije Juda?

Kralj i hetman jašu, bježe
Po pustoši stepa goli';
Zajedno ih sudba sveza.
Kralja kanda i ne boli
Teška rana, — njega mržnja
I opasnost bliska jači,
Bježi glave oborene,
Za njim ruski potjerači;
Vjerne sluge jedva stizat
Mogu kralja svojim skokom.
Uza nj jaše hetman stari,
Koji motri oštrim okom
Sav polukrug širok stepni.
Eto salaš . . . Čega sade
Mazepa se kao prep'o
I postrance konja stade
Kraj salaša gonit grabom?
Možda na um njemu priđe
Kakva priča starih dana,
Zabataljen dvor kad viđe,
A osamljen dom i bašča,
Otvorena vrata stoje.
Zar ne, svete nevinosti
Potiraču, kuća to je,
Što vesela bješe negda,
Gdje pijući vinca čaše
Ti med sretnom porodicom
Za stolom se šalit znaše?
Prepozn'o l' si mirni zaklon
I vrt, iz kog izveo si
Ti anđela tihog ob noć? . . .
Prepozn'o si, prepozn'o si.
Iznad stepe noć se širi.
Na obali plavog Dnjepra
Med hridima polubudni

Spe dušmani cara Petra
I Rusije. San je Karlov
Tih, već poraz ne muči ga;
Al' Mazepa i u snu je
Pun nemira i pun briga,
Te na jednoć u tišini
Noćnoj čuje svoje ime;
Probudi se: netko prstom
Tiho pr'jeti gle nad njime.
On zastrepi k'o pod mačem . . .
Gle blijeda ì dronjava
Mara kose razasute,
A mjesec je obasjava . . .
Sja očima upalima . . .
Je l' san? Maro, jesi l' tu ti?

Marija. Tiše, dragi, otac majka
Sad usnuše istom . . . šuti,
Da ne čuju . . .

Mazepa. Ao Maro,
Tužna Maro! Bože mili,
Što je s tobom?! Razaber' se.

Marija. Slušaj, što su izmislili!
Baš smiješna pripovijest!
Pod tajnom mi reče majka
Pokazavši s'jedu glavu,
Da već nema mog babajka . . .
A moj Bože, kamo ćemo
Od klevete bježat, kamo?
To je vučja glava bila,
Ne čovječja, — misli samo!
Čim me htjede prevariti!
I nek za to stid je bude,
Što me muči, da pobjegla
Ne bih s tobom danas kude!
Je l' moguće? — (Ljuti hetman
Sluša, pa ga tuga kolje,
Al' nju vihar mislî nosi)
Pamtim — veli — jedno polje . . .
Bučan praznik . . . silan svijet . . .

I mrtvace . . . Na taj máma
Vodila me praznik . . . A ti
Gdje si bio? . . . ob noć sama
Što bez tebe ja se skitam?
Poď'mo kući . . . samo brže,
Već je kasno . . . jao prazne
Moju glavu misli drže!
Za drugog te držah, starče.
Ostavi me. Tvoj užasan
I porugljiv pogled jeste,
Ti si ružan, a on krasan;
U očima sja mu ljubav,
Slatko zbori; brke ima
Od snijega bjelje, a ti
Imaš krvi nȁ brĉima".
  Tad u smijeh udri divlji
I na mladu nalik srnu
Hitro skoči i odbježi
Te se u noć sakri crnu.
  Mrak je rjeđi. Istok plamti.
Ovdje Kozak vatru pali
I pšenicu kuha, tamo
Vojnik Dnjepru nà obali
Rasedlana konja poji.
Probudi se Karlo tade.
„Već je ora! Ej Mazepa,
Ustaj, dan je!" — Al' ne dádê
Već se davno starcu spati;
Njega mori tuga ljuta,
Jedva diše; šuteć konja
On osedla pa odluta
Dalje s kraljem potukačem;
Ostavljajuć domovinu
On očima ljuto s'jeva.

  Sto godina od tad minu, —
Pa što osta od tih silnih
Ljudi b'jesnih, oholije'?
Ni plemena već im nema,

Ni krvavog traga nije
Silja, b'jeda i pobjeda.
Al' spomenik golem tebi,
O poltavski o junače,
U samijem sazda sebi
Ruska vojska i građanstvo.
A u zemlji, oko pusti'
Gdje benderskih obronaka
Red mlinova stoji gusti,
Oko bojnih gdje grobova
Skiću mnogi bivoli se,
Razorenog od čadora
Tamo vide skale tri se,
U zemlju su već propale
I obrasle mahovinom:
To je spomen švedskom kralju.
S njih je jednoć sa slugama
Svojim turski juriš ljuti
K'o bijesan sam odbij'o
I bacio mač pod bunčuk.
Tud bi zalud oblazio
Putnik tražeć grob Mazepin.
Već hetmanu davno nema
Ni spomena; tek svečana
Na nj u crkvi amatema
U godini jednoć grmi.
Al' prah dvaju mučenika
Zna se, u kom grobu leži:
Med grobima pravednika
Dâ im crkva tiho mjesto.
U Dikanki dug red ima
Hrasta davno zasađenih,
Oni šapću unucima
O dva ona stradaoca.
A o kćeri prestupnici
Nema priče; u debeloj
Sakrite su od nas tmici
Njene muke, udes i smrt.
Ukrajinski pjevač sl'jepi

Zna u selu kašto ljudma
Pjesmu pjevat o Mazepi,
Al' kćer grješnu kolu djece
Tek spomene mimogrècê.

Preveo *T. Maretić.*

Lav Nikolajevió Tolstoj.

Rat i mir.

Ovaj je roman u svojoj cjelini još jedan put od prilike tolik, kolika je cijela ova čitanka. Poradi te ogromnosti ne može mu se sadržaj onako u kratko sabiti kao drugim pripovijetkama, od kojih se samo dijelovi donose u ovoj knjizi. Osim onoga, što je o „Ratu i miru" naprijed na str. 365 u „prijegledu ruske književnosti" rečeno, još ćemo ovdje kazati, da osobinu ovoga djela sačinjavaju oduge filosofičke refleksije, kojih je pisac upleo nekoliko u svoje pripovijedanje razlažući svoje misli o razvoju i tijeku istoričkih događaja i o njihovim uzrocima te dokazujući potpunu ljudsku nemoć, da prepričeći ono, što nužno izlazi kao pošljedica iz predašnjih događaja. Jedna takva refleksija sačinjava prvo poglavlje, koje ovdje dolazi.

I.

(Iz III. sveska, 1. dijela).

Od konca 1811. godine poče se snaga zapadne Evrope, što se jače moglo, spremati i skupljati, a 1812. godine krenu ta snaga — milijuni ljudi (računajući i one, koji su prevozili i hranili vojsku) sa zapada na istok, prema međama Rusije, na kojima se isto tako od konca 1811. godine privlačila snaga Rusije. — Dvanaestoga lipnja prijeđe snaga zapadne Evrope međe Rusije i poče se rat, t. j. dogodi se događaj protivan čovječjemu razumu i svoj čovječjoj naravi. Milijuni su ljudi činili jedan drugomu tolika nebrojena zločinstva, prijevare, izdaje, lupeštva, pravljenje i rasturivanje krivih asignacija, grabeže, paleže i ubistva, koliko ih čitave vijekove ne će sabrati ljetopis svih sudova svijeta i na koje u to vrijeme ljudi, koji su ih činili, nijesu gledali kao na zločinstva.

Što je uzrokovalo neobični taj događaj? Kakvi su mu bili uzroci? Istorici s naivnim uvjerenjem govore, da je uzrok tomu događaju bila uvreda nanesena vojvodi oldenburškomu, neobdržavanje kontinentalne sisteme, vlastoljublje Napoleonovo, postojanstvo Aleksandrovo, pogrješke diplomatâ i tomu slične stvari.

Po tom je samo trebalo, da se Metternich, Rumjancov ili Tayllerand među šetnjom i večerom nešto bolje pobrine i napiše nešto kićenije pisamce, ili da Napoleon napiše Aleksandru: Gospodine brate moj, ja pristajem, da predam vojvodstvo vojvodi oldenburškomu, — i rata ne bi bilo.

Razumije se, što se stvar tako pričinjala suvremenicima. Razumije se, što se Napoleonu činilo, da su uzrok ratu bile pletke Engleske (kako je to i govorio na ostrvu sv. Jelene); razumije se, što se članovima engleskoga sabora činilo, da je uzrok ratu vlastoljublje Napoleonovo; što se princu oldenburškomu činilo, da je uzrok ratu nasilje, njemu učinjeno; što se trgovcima činilo, da je uzrok ratu bila kontinentalna sistema, koja je razorivala Evropu; što se starim vojnicima i generalima činilo, da je glavni uzrok ratu bila nužda, da se oni upotrebe za posao; legitimistima onoga vremena to, što je trebalo povratiti „les bons principes“, a diplomatima onoga vremena to, da je sve izišlo otud, što savez Rusije s Austrijom godine 1809. nije bio dosta vješto sakrit pred Napoleonom i što je nespretno bio napisan memorandum br. 178. Razumije se, što su se ovi i još bezbrojni i beskonačni uzroci, kojih je toliko, kako su različna gledišta, pričinjali suvremenicima. No nama — potomcima, koji motrimo čitavu ogromnost događaja, koji se zbio, i koji mu tražimo jednostavni i strašni smisao, uzroci se ovi pričinjaju nedostatni. Za nas je nerazumljivo, da bi se milijuni ljudi-kršćana ubijali i mučili za to, što je Napoleon bio vlastoljubiv, Aleksandar postojan, politika Engleske lukava i vojvoda oldenburški uvrijeđen. Ne može se razumjeti, u kakvoj su svezi ove okolnosti sa samim činom ubistva i nasilja; za što su s toga, što je vojvoda uvrijeđen, tisuće ljudi s drugoga kraja Evrope ubijale i uništavale ljude smolenske i moskovske gubernije i bile od njih ubijane.

Nama — potomcima, koji nijesmo istorici, koji nijesmo zaneseni poslom istraživanja, pa za to s nezamračenim zdravim smislom motrimo događaj, nama se njegovi uzroci ukazuju u nebrojenoj množini. Što se više udubljujemo u istraživanje

uzrokâ, to ih se više nama otkriva, a svaki za se uzeti uzrok ili cijeli niz uzroka ukazuje se jednako opravdan sam po sebi i jednako lažan po neznatnosti svojoj prema ogromnosti događaja i jednako lažan po nemoći svojoj, da bez svih drugih istovremenih uzroka proizvede događaj, koji se zbio. Upravo takav uzrok, kakav je skanjivanje Napoleonovo, da odvede svoju vojsku za Vislu i da vrati vojvodinu Oldenburšku, ukazuje se nama i želja ili neželja prvoga francuskoga kaprala, da stupi na novo u službu, jer kad on ne bi htio ići u službu i kad ne bi to htio drugi i treći i tisući kapral i vojnik, toliko bi manje bilo ljudi u vojsci Napoleonovoj, i rata ne bi moglo biti.

Da Napoleona nije uvrijedio zahtjev, da se pomakne za Vislu i da nije zapovjedio vojsci, da navali, ne bi rata bilo; no da se ni jednomu stražmeštru nije htjelo stupiti na novo u službu, također ne bi moglo biti rata. Također ne bi moglo biti rata, da nije bilo pletaka Engleske, da nije bilo principa oldenburškoga i čuvstva uvrede u Aleksandra, da nije bilo samodržavne vlade u Rusiji, da nije bilo francuske revolucije i diktatorstva i carstva, što je za njom slijedilo, i svega onoga, što je uzrokovalo francusku revoluciju, i tako dalje. Bez jednoga od tih uzroka ne bi moglo ništa biti. Bit će dakle, svi su ovi uzroci — milijarde uzroka — zajedno za to nastali, da uzrokuju ono, što je bilo. Po tome ništa nije bilo jedini uzrok događaju, već se događaj morao dogoditi samo s toga, što se morao dogoditi. Milijuni su ljudi morali, odrekavši se čovječjih svojih čuvstava i razuma svojega, ići na istok sa zapada i ubijati sebi slične, upravo tako, kako su nekoliko vijekova prije išle s istoka na zapad čete ljudi ubijajući sebi slične.

Čini Napoleona i Aleksandra, o riječima kojih činilo se, da zavisi, da se događaj dogodi ili ne dogodi, — bili su upravo tako malo samovoljni kao i čin svakoga vojnika, koji je išao u rat po ždrijebu ili po novačenju. To nije moglo biti inače s toga, što bi, da se ispuni volja Napoleona i Aleksandra (tih ljudi, o kojima je, činilo se, zavisio događaj), trebalo da zajedno nastanu nebrojene okolnosti, bez jedne od kojih ne bi se događaj mogao dogoditi. Nužno je bilo, da milijuni ljudi, kojim je u rukama bila prava snaga, trebalo je, da vojnici, koji su pucali, vozili živež i topove, pristanu na to, da ispune ovu volju poje-

dinih i slabih ljudi, i da ih na to navede nebrojeno mnoštvo zamršenih, različnih uzroka.

Napoleon pored svega, što mu se sada, 1812 godine, više nego ikad činilo, da o njemu zavisi, da prolijeva ili ne prolijeva krv svojih naroda (kako mu je u zadnjem pismu pisao Aleksandar), nikad nije bio tako podvrgnut onim neizbježnim zakonima, koji su ga silili, da djelujući, kako se njemu činilo, samovoljno čini za općenu stvar, za istoriju ono, što se moralo dogoditi.

Ljudi su sa zapada kretali na istok za to, da se ubijaju. I po zakonu stjecanja uzrokâ stvorilo se samo sobom i steklo se s tim događajem tisuću neznatnih uzroka za taj pokret i za rat: prijekori za neobdržavanje kontinentalne sisteme, i vojvoda oldenburški, i kretanje vojske u Prusiju započeto (kako se činilo Napoleonu) samo za to, da se postigne oružani mir, i ljubav i navika francuskoga cara na vojevanje, koja se stekla s voljom njegova naroda, zanos za ogromnost priprava, i troškovi za pripreve, i potreba, da se nađe takva korist, koja bi naplatila te troškove, onlamne počasti u Dresdenu, i diplomatski pregovori, koji su se, po mišljenju suvremenikâ, vodili s iskrenom željom, da se postigne mir i koji su samo ranjavali samoljublje jedne ili druge strane, i milijuni milijunâ drugih uzroka, koji su se stvorili za događaj, koji se imao dogoditi, i s njim se stekli.

Kad jabuka dozri, onda i pada, — za što pada? Dali za to, što teži na zemlju, ili za to, što se suši peteljka, ili za to, što se na suncu suši, što postaje teža, što je vjetar strese, ili za to, što je dječak, koji pod njom stoji, hoće jesti?

Ništa nije uzrok. Sve je to samo stjecanje onih uvjeta, po kojima se zbiva svaki životni, organički, elementarni događaj. I onaj botanik, koji nađe, da jabuka pada s toga, što se kožica na stanicama rastvara i tomu slično, imat će pravo kao i ono dijete, što stoji dolje i kaže, da je jabuka s toga pala, što se njemu htjelo, da je pojede i što se ono za to molilo. Isto će tako imati pravo i krivo onaj, tko kaže, da je Napoleon pošao u Moskvu za to, što mu se toga prohtjelo, i da je s toga nastradano, što se Aleksandru htjelo njegove pogibli; kao što će imati pravo i krivo onaj, tko kaže, da se potkopani brijeg na milijun centi s toga odronio, što je pošljednji radnik pošljednji put udario čekićem poda nj. U istoričkim su događajima tako zvani

veliki ljudi natpisi, koji daju ime događaju, a sa samim su događajem isto tako kao i natpisi u vrlo neznatnoj svezi.

Svaki njihov čin, koji se njima samima čini, da zavisi od volje, u istoričkom smislu ne zavisi od volje, već je u svezi s čitavim tijekom istorije i određen je unaprijed od vijeka.

II.

29. svibnja izađe Napoleon iz Dresdena, gdje je probavio tri nedjelje okružen dvorom, u kojem je bilo principa, vojvoda, kraljeva, pače i jedan car. Napoleon pred odlaskom omiluje principe, kraljeve i cara, koji su to zasluživali, a pokara kraljeve i principe, s kojima ne bijaše zadovoljan. Pored svega, što su diplomati još tvrdo vjerovali u mogućnost mira, i što su revno oko toga radili, pored svega, što je car Napoleon sâm pisao pismo caru Aleksandru zovući ga „gospodine, brate moj“, i iskreno ga uvjeravajući, da ne želi rata i da će Aleksandra uvijek ljubiti i poštovati, on je putovao k vojsci i davao na svakoj postaji nove zapovijedi, kojima je bio cilj, da se vojska što brže kreće od zapada k istoku. On se vozio u putnoj kočiji, u koju je bilo zapregnuto šest konja, a opkoljena je bila pažima, adjutantima i pratnjom; vozio se smjerom: na Poznanj, Torunj, Gdansk i Königsberg. U svakom su ga od tih gradova dočekavale tisuće ljudi sa strahom i oduševljenjem.

Vojska je kretala sa zapada na istok, a tamo je šest konja izmjenjujući se nosilo i njega. 10. lipnja dostiže on vojsku i prenoći u Vilkoviskoj šumi u priređenom za nj stanu na imanju poljskoga grofa. Drugi se dan doveze Napoleon prestigavši vojsku na kolicama k Njemenu, preobuče se na poljsku i izađe na obalu, da razgleda brod. Ugledavši na onoj strani Kozake i prostrane stepe, usred kojih je bio „sveti grad Moskva“, prijestolnica one skitskoj slične države, kamo je putovao Aleksandar Maćedonski, — Napoleon zapovjedi navalu, nenadano za sve, i protiv svih kako strategičkih, tako diplomatskih računa, i drugi dan stanu njegove vojske prelaziti Njemen.

12-oga rano u jutru izađe on iz šatora razapetoga taj dan na strmoj lijevoj obali Njemena i gledaše durbinom potoke svojih vojska, kako se izlijevaju iz Vilkoviske šume i razlijevaju na tri mosta načinjena preko Njemena. Vojske su znale, da je car

tu, tražile su ga očima, a kad bi ugledale na humku pred šatorom odijeljenu od pratnje figuru u kabanici i šeširu, bacale bi u vis kape i klicale: „Živio car!“ i jedne bi za drugima ne prestajući istjecale iz goleme šume, što ih je do sad skrivala, pa bi razdijelivši se prelazile trima mostovima na onu stranu. „Sad ćemo imati rat! Car?? O! kad se on sam lati, stvar će se užgati! Boga mi . . . Eno ga . . . Ura, care! — Dakle, eto tih azijatskih stepa . . . Ala je to gadna zemlja. Do viđenja, Baucher! Ja ću ti pripraviti najljepši dvorac u Moskvi. Do viđenja, želim ti sve dobro! Jesi li vidio cara? Živio car! Ako mene učine gubernatorom u Indiji, ja ću tebe, Gerarde, učiniti ministrom Kašmira, to je gotovo . . . Živio car! Ura! Ura! Ura! Kukavice Kozaci, kako bježe! Živio car! Ura! Eno ga, vidiš ga? Ja sam ga dva puta vidio, kako eto tebe vidim. Mali kapral . . . Ja sam vidio, kako je objesio krst jednomu od staraca . . . Ura, care! . . .“ govorahu glasovi starih i mladih ljudi najrazličnijih karaktera i položaja u društvu. Na svim je licima tih ljudi bio jedan općeni izraz radosti nad početkom davno očekivane vojne i oduševljenja i odanosti čovjeku u sivoj kabanici, koji je stajao na humku.

13-oga lipnja dadoše Napoleonu maloga, čistokrvnog arapskog konja, te on uzjaše i potrči u galopu k jednomu od mostova preko Njemena neprestano zaglušivan oduševljenim klicanjem, koje je očevidno podnosio samo za to, što im se nije moglo zabraniti, da tim klicanjem iskazuju svoju ljubav prema njemu; no klicanje ga je ovo, koje je svuda s njim putovalo, smetalo i odvraćalo od vojničkih briga, koje su ga zaokupile od onda, kako se pridružio vojsci. On potrči po jednom od mostova, koji su se ljuljali na lađicama, na onu stranu, naglo skrene lijevo i u galopu potrči prema Kovnu, a pred njim oduševljeni konjanici od garde, koji su zamirući od sreće jahali pred njim i čistili put po vojsci. Dojahavši k širokoj rijeci Visli zaustavi se on uz poljsku ulansku pukovniju, koja stajaše na obali.

— Vivat! klicahu jednako oduševljeno Poljaci poremećujući frontu i tiskajući jedan drugoga, da ga vide. Napoleon ogleda rijeku, sjaše i sjede na brvno, što je ležalo na obali. Na nijemi znak dadu mu durbin, on ga nasloni na rame sretnoga paža, što je priskočio, i stade gledati na onu stranu. Za tim se udubi u razgledavanje karte, koja je bila prostrta među brv-

nima. Ne dižući glave reče nešto, a dva njegova adjutanta potrče k poljskim ulanima.

— Što? Što je rekao? čulo se u redovima poljskih ulana, kad je jedan od adjutanta pritrčao k njima.

Bilo je zapovjeđeno, da se nađe brod i prijeđe na onu stranu. Poljski ulanski pukovnik, lijep, star čovjek, upita adjutanta zacrvenjevši se i pletući se u riječima od uzbuđenosti, hoće li mu biti dopušteno, da sa svojim ulanima prepliva rijeku ne tražeći broda. S očevidnim strahom, da mu ne će dopustiti, kao dječačić, koji moli, da mu dopuste uzjahati konja, on je molio, da mu dopuste preplivati rijeku caru pred očima. Adjutant reče, da car po svoj prilici ne će biti nezadovoljan tom zališnom revnosti.

Čim to adjutant reče, stari, brkati časnik sretna lica i zažarenih očiju diže u vis sablju, klikne: „vivat“ i zakomandira ulanima, da pođu za njim, podbode konja i poleti prema rijeci. On srdito gurne konja, što se pod njim uznećao, i pljusne u vodu namjerivši u dubinu prema struji. Stotine ulana polete za njim. Bilo je hladno i neprijatno posred struje. Ulani se hvatahu jedan za drugoga padajući s konjâ. Konji su neki tonuli, tonuli su i ljudi, ostali su nastojali, da plivaju, tko na sedlu, a tko držeći se za grivu. Oni su nastojali, da plivaju naprijed, i bez obzira na to, što je pô vrste daleko bio brod, ponosili su se time, što plivaju i tonu u toj rijeci na pogledu čovjeku, koji sjedi na brvnu te pače i ne gleda, što oni rade. Kad se adjutant vrati i izabravši zgodan čas usudi se, da obrati pozornost carevu na odanost Poljakâ prema njemu, onda mali čovjek u sivoj kabanici ustane i dozvavši k sebi Berthiera stane s njim hodati naprijed i natrag po obali dajući mu zapovijedi i kašto pogledavajući nezadovoljno na Poljake, koji su tonuli i smetali njegovoj pozornosti.

Za nj nije bilo novo uvjerenje o tom, da njegova nazočnost na svim krajevima svijeta, od Afrike do stepa moskovskih, ljude zadivljava i baca u bezumlje, da zaborave sami sebe. On zapovjedi, da mu dadu konja, i pođe u svoj stan.

Četrdeset ulana potonu u rijeci, premda su bile u pomoć poslane lađice. Većina se vrati natrag na ovu stranu. Pukovnik i nekoliko ljudi preplivaju rijeku i s mukom izađu na drugu obalu. No tek što su izašli u mokrom kao močionica odijelu,

poviknu: „Vivat!“ oduševljeno gledajući na mjesto, gdje je stajao Napoleon, no gdje njega već nije bilo, i u taj čas držahu se za sretne.

U večer Napoleon s dvjema odredbama (jedna o tom, da se što više dopreme priređene krive ruske asignacije za uvoz u Rusiju, a druga o tom, da se ustrijeli Saksonac, u kojega su uhvatili pismo i našli u njemu vijesti o odredbama u francuskoj vojsci) izda i treću odredbu o tome, da se poljski pukovnik, koji se bez nužde bacio u rijeku, uvrsti u počasnu četu (légion d' honneur), kojoj je sam Napoleon bio glava.

„Quos Deus vult perdere, dementat“ (koga Bog hoće upropastiti, obespameti ga).

III.

Ruski je car među tim već više od mjesec dana živio u Vilnu razgledavajući vojsku i njezino vježbanje. Ništa još nije bilo gotovo za rat, koji je sve očekivalo, a car došao iz Petrograda, da se na nj pripravi. Zajedničke osnove za rad nije bilo. Kolebanje u tome, koja bi se osnova od svih onih, koje su se predlagale, primila, još se više pojačalo poslije mjesečnoga boravka careva u glavnom konaku. U tri je vojske bio u svakoj osobiti glavni zapovjednik, no zajedničkoga načelnika nad svim vojskama nije bilo, a car nije hotio te službe uzeti na sebe.

Što je dulje car boravio u Vilnu, to su se manje spremali za rat, dodijalo im je čekajući ga. Sve nastojanje ljudi, koji su bili oko vladara, činilo se, smjeralo je samo na to, da prisile cara, da ugodno sprovodeći vrijeme zaboravi rat, koji se približavao.

Poslije mnogih balova i svečanosti kod poljskih velikaša, dvorskih ljudi i kod samoga cara u lipnju mjesecu dođe jednomu od poljskih carevih general-adjutanta misao, da se dade caru objed i bal u ime njegovih general-adjutanta. Ovu su misao svi radosno primili. Car izjavi, da pristaje. General-adjutanti saberu prinosima novce. Ženska, koja je mogla biti najmilija caru, pozvana je, da bude domaćica bala. Grof Benigsen, vlastelin vilanske gubernije, ponudi svoju zaseosku kuću za tu svečanost i 13. lipnja određen je bal, objed, vozanje na lađicama i vatromet u Zakretu, zaseoskoj kući grofa Benigsena.

Isti dan, kad je Napoleon izdao zapovijed za prijelaz preko Njemena i kad su prednje vojske njegove potisnuvši Kozake prešle preko ruske granice, Aleksandar je sprovodio večer na zaseoku Benigsenovu, na balu, što su ga dali general-adjutanti.

Bila je to vesela, sjajna svečanost; vještaci u tim stvarima govorili su, da se je slabo kada na jednom mjestu sabralo toliko ljepotica. Grofica je Bezuhova među drugim ruskim gospođama, koje su za carem došle iz Petrograda u Vilno, bila na tom balu zamračujući svojom teškom, tako zvanom ruskom ljepotom, fine poljske gospođe. Ona je bila opažena, i car ju je počastio plesom.

Boris je Drubeckoj kao „neženja“, kako je on govorio, bio također na tom balu ostavivši svoju ženu u Moskvi, i premda nije bio general-adjutant, ipak je s ostalima priložio mnogo novaca za bal. Boris je sada bio bogat čovjek, koji je daleko došao u častima, pa već nije tražio protekcije, već je kao jednak s jednakim općio s najvišima od svojih vršnjaka. On se sastao s groficom Jelenom Bezuhovom u Vilnu, pošto je dugo nije vidio i već se nije sjećao onoga, što je prije bilo; pa budući da je Jelena bila u milosti kod veoma znatnoga lica, a Boris se nedavno oženio, tako su se sastali kao stari, dobri prijatelji.

U 12 sati noću još se plesalo. Jelena nemajući dostojnoga kavalira sama ponudi mazurku Borisu. Ovo je dvoje sjedilo u trećem paru. Boris ravnodušno pogledavajući na prebijele, otkrite pleći Jelenine, koje su izvirivale iz tamne gazove oprave sa zlatom, pripovijedao je o starim znancima i zajedno s tim, a da toga nije opazio ni on sam, ni drugi tko, neprestano je motrio cara, koji je bio u istoj dvorani. Car nije plesao; on je stajao na vratima i ustavljao sad ovoga, sad onoga onim ljubežljivim riječima, koje je samo on znao govoriti.

Kad se počela mazurka, vidi Boris, kako je general-adjutant Balašev, jedno od najbližih lica uz cara. pristupio k njemu i neudvorno stao blizu cara, koji se razgovarao s poljskom damom. Pozborivši s damom pogleda car, kao da pita, pa razumjevši po svoj prilici, da je Balašev tako učinio samo za to, što je za to bilo važnih uzroka, lagano se pokloni dami i okrene se k Balaševu. Tek što Balašev počne govoriti, opazi se začuđenje na lic u carevu. On uze ispod ruke Balaševa i pođe s njim preko dvo-

rane čisteći besvijesno s obadvije strane na tri hvata prolaz među onima, koji su se uklanjali. Car prođe s Balaševom kroz spoljašnja vrata u rasvijetljeni vrt.

Dok je Boris dalje pravio figure mazurke, neprestano ga je mučila misao o tom, kakvu je novost donio Balašev i kako bi je on saznao prije nego drugi. U figuri, gdje je trebalo izabirati dame, prišapne on Jeleni, da će uzeti groficu Potocku, koja je, čini se, izišla na balkon, i omičući se po parketu istrči na spoljašnja vrata u vrt, pa opazivši, da car s Balaševom uzlazi na terasu, ustavi se. Car je s Balaševom išao prema vratima. Kako se Boris bijaše zaletio, pritisne se učtivo k vratima i nakloni glavu, kao da tobože nije dospio, da se ukloni. Car je ljutito kao lično uvrijeđen čovjek dogovarao ove riječi:

— Bez objavljenja rata stupiti u Rusiju! Ja ću se pomiriti tek onda, kad ni jedan oružani neprijatelj ne ostane u mojoj zemlji. Kako se činilo Borisu, caru je bilo ugodno izreći ove riječi: on je bio zadovoljan oblikom, kojim je izrekao svoje misli, no bio je nezadovoljan tim, što ih je Boris čuo.

— Da nitko ne sazna! doda car namrgodivši se. Boris je razumio, da je to njega išlo, pa zatvorivši oči malo obori glavu. Car opet uniđe u dvoranu i probavi još oko pô sata na balu.

Boris je prvi saznao, da je francuska vojska prešla preko Njemena, pa je tako imao zgode, da pokaže nekim znatnim licima, da je mnogo štošta, što je drugima sakrito, njemu poznato, a tim je imao zgode, da se više podigne u mišljenju tih lica.

Neočekivani glas o tom, da su Francuzi prešli preko Njemena, osobito je bio nenadan poslije uzaludnoga očekivanja od mjesec dana, pa na balu! Car u prvi čas, kako je dobio glas, pod utiskom smetnje i uvrede našao je one riječi, koje su poslije postale znamenite, a njemu su se sviđale i izricale potpuno njegova čuvstva. Vrativši se s bala pošalje car u dva sata noću po tajnika Šiškova i zapovjedi, da se napiše zapovijed vojskama i reskript feldmaršalu knezu Saltykovu, u kojem su na njegov zahtjev morale stajati riječi, da se on ne će pomiriti dotle, dok i jedan samo oružani Francuz ostane na ruskoj zemlji.

Drugi je dan bilo napisano ovo pismo Napoleonu:

„Gospodine, brate moj! Jučer mi je došao glas, da su vojske Vaše pored sve iskrenosti, s kojom sam ja pazio na dužnosti u poslovima s Vašim Carskim Veličanstvom, prešle ruske međe, pa sam tek sada dobio iz Petrograda notu, kojom mi grof Loriston u povodu ove navale javlja, da Vaše Veličanstvo drži, da je neprijateljstvo među nama od onoga vremena, kako je knez Kurakin tražio svoja putna pisma. Razlozi, s kojih vojvoda Bassano nije htio tih pisama izdati, nikada me ne bi mogli navesti na misao, da bi postupak moga poslanika mogao poslužiti za povod navali. Pa u istinu, on nije imao za to od mene zapovijedi, kako je to sam očitovao; i čim sam saznao za to, ja sam bez oklijevanja izrekao svoje nezadovoljstvo knezu Kurakinu zapovjedivši mu, da kao i prije vrši povjerene mu dužnosti. Ako Vaše Veličanstvo nije voljno prolijevati krvi naših podanika radi sličnoga nesporazumljenja, i ako ste spremni izvesti svoje vojske iz ruskih zemalja, ja se ne ću obazreti ni na što, što se dogodilo, i mi ćemo se moći složiti. U protivnom ću slučaju biti usilovan odbijati napadaj, koji nije bio ničim potaknut s moje strane. Vaše Veličanstvo još ima mogućnost izbaviti čovječanstvo od nevolja novoga rata. Ja . . . i t. d.

Izvornik potpisao:

„Aleksandar".

IV.

13. lipnja u 2 sata noću pozove car k sebi Balaševa i pročitavši mu svoje pismo Napoleonu zapovjedi mu odnijeti to pismo i predati ga lično francuskomu caru. Otpravljajući Balaševa car opet ponovi riječi, da se ne će dotle pomiriti, dok ostane i jedan oružani neprijatelj u ruskoj zemlji, i zapovjedi, da te riječi svakako kaže Napoleonu. Car nije tih riječi napisao u pismu Napoleonu za to, što su mu se činile nezgodne za priopćenje u taj čas, kad se čini pošljednji pokušaj pomirenja, no on je zapovjedio, da ih Balašev svakako priopći Napoleonu.

Izišavši u noći od 13. na 14. dođe Balašev u pratnji trubača i dvaju Kozaka, kad je svitalo, u selo Rykonty na francuske predstraže s ove strane Njemena. Francuski ga konjanički stražari ustave.

Francuski husarski podčasnik u crvenoj opravi i runjavoj kapi poviče na Balaševa, kad se približavao, zapovijedajući mu,

da stane. Balašev nije odmah stao, već se i dalje korakom micao po putu.

Podčasnik se namrgodi i promumljavši nekakvu psovku pusti se na konju ravno na Balaševa, segne se za sabljom i grubo vikne na ruskoga generala pitajući ga: je li gluh, te ne čuje, što mu se govori? Balašev kaže, tko je. Podčasnik pošalje vojnika k časniku. Ne pazeći na Balaševa podčasnik stane razgovarati se s drugovima o svojem pukovnijskom poslu i ne gledaše ruskoga generala.

Neobično je bilo Balaševu poslije one blizine najvišoj vlasti i snazi, poslije razgovora s carem prije tri sata, i gdje se on u opće navikao u svojoj službi na počasti, vidjeti ovdje na ruskoj zemlji, kako se neprijateljski, a što je glavno, s nepoštivanjem prema njemu vlada gruba sila.

Sunce se tek stalo dizati iza oblaka; u uzduhu je bilo hlađahno i rosnato. Po putu izgonili su iz sela stado. U poljima su jedna za drugom kao mjehuri u vodi polijetale u vis ševe cvrkućući. Balašev se ogledavao oko sebe očekujući dolazak časnika iz sela. Ruski Kozaci i trubač i francuski husari pogledavali su kašto jedni na druge.

Francuski husarski pukovnik, po svoj prilici tek što je ustao iz kreveta, izjaše iz sela na lijepom, nahranjenom, sivom konju u pratnji dvojice husara. Na časniku, na vojnicima i na njihovim konjima vidjelo se zadovoljstvo i gizda.

To je bilo ono prvo vrijeme rata, kad su vojske još u redu, gotovo kao kad je smotra, kad su u mirnom poslu, samo sa sjenkom ratne opreme na odijelu i s onom sjenkom veselja i spremnosti u vladanju, koja svagda prati početak rata.

Francuski se pukovnik s mukom uzdržavao od zijevanja, no bio je uljudan i razumio je, to se vidjelo, potpuno, što znači dolazak Balaševa On ga povede uz svoje vojnike za kordun i reče mu, da će njegova želja, predstaviti se caru, biti po svoj prilici odmah ispunjena, jer carski konak, koliko on zna, nije daleko.

Oni prođu selo Rykonty pokraj francuskih husarskih konjara, stražara i vojnika, koji su pozdravljali svoga pukovnika i radoznalo pogledali na rusku munduru, i izađu na drugu stranu sela. Po riječima pukovnikovim bio je dva kilometra daleko načelnik divizije, koji će primiti Balaševa i sprovesti ga, kamo treba.

Sunce je već poskočilo i veselo sjalo na svijetloj zeleni. Tek što oni izađu za krčmu na humak, kadno im se u susret pokaže ispod humka četa konjanikâ, pred kojom je jahao na vrancu s opremom, koja se sjajila na suncu, visok čovjek u klobuku s perjanicom, s crnom, kovrčastom, do ramena kosom, u crvenoj kabanici i s dugim nogama opruženima naprijed, kako jašu Francuzi. Taj čovjek potrči u galopu Balaševu u susret, a na žarkom lipanjskom suncu sjajila mu se i lepršala perjanica, kamenje i zlatni galuni.

Balašev je za dva konja bio daleko od konjanika s narukvicama, perjanicom, s oždrijeljem i zlatom, koji mu je sa svečano-teatralnim licem jahao u susret, kad Julner, francuski pukovnik učtivo prišapne: „Kralj napuljski“. U istinu to bijaše Murat, kojega su sada zvali kraljem napuljskim. Premda je bilo posve nerazumljivo, za što je on bio napuljski kralj, ipak su ga tako zvali, a on je sam bio o tom uvjeren, pa se za to držao svečanije i dostojanstvenije nego prije. On je tako bio uvjeren o tom, da je doista napuljski kralj, da se u oči odlaska iz Napulja, kad se šetao sa ženom po ulicama napuljskim, a nekoliko mu Talijana poviknulo: „živio kralj!“ sa žalosnim smiješkom okrenuo k ženi i rekao: nesretnici, oni ne znadu, da ih sjutra ostavljam!

No pored svega, što je on tvrdo vjerovao, da je napuljski kralj, i što je žalio tugu svojih podanika, koje je ostavljao, on se u pošljednje vrijeme veselo latio poznatoga mu posla, poslije toga, kako mu je zapovjeđeno, da opet stupi u službu, a osobito poslije sastanka s Napoleonom u Gdansku, kad mu je visoki šura kazao: „Ja sam vas načinio kraljem za to, da kraljujete ne po svojoj volji, već po mojoj:“ pa kako uhranjeni, no ne udebljali konj, kad poćuti, da je upregnut, zaigra u hamu, tako on opravljen, što se može šarenije i skuplje, veseo i zadovoljan jahao je ne znajući ni sam, kuda i za što, po cestama poljačkim.

Opazivši ruskoga generala trgne on na kraljevsku, svečano glavu s kovrčastom do ramena kosom natrag i pogleda upitljivo francuskoga pukovnika. Pukovnik učtivo priopći njegovu veličanstvu posao Balaševa, kojemu prezimena nije mogao izgovoriti.

— De Bal-macheve! reče kralj nadvladavši svojom odlučnošću teškoću, koja se pričinjala pukovniku. Veoma mi je milo, da se

upoznam s vama, generale, doda on s kraljevsko-milostivom kretnjom. Čim je kralj počeo govoriti glasno i brzo, sve ga je kraljevsko dostojanstvo u tren ostavilo, i on je ni sam ne opažajući prešao u obični svoj ton dobrodušne familijarnosti. On položi ruku na greben Balaševljeva konja. — Nu, što, generale, čini se, rat, reče on, kao da tobože žali događaje, o kojima nije mogao suditi.

— Vaše veličanstvo, odgovori Balašev, — gospodar moj, car ruski, ne želi ga, kako vaše veličanstvo milostivo vidi, govoraše Balašev upotrebljavajući u svim padežima riječi „vaše veličanstvo“ s afektacijom, kojoj se ne da ukloniti, kad se često daje titula u govoru s licem, kojemu je ta titula još novost.

Lice se Muratovo sjalo glupim zadovoljstvom u to vrijeme, kad je slušao Balaševa. Kraljevska služba ima svoje dužnosti. On je osjećao potrebu, da se porazgovori s Aleksandrovim poslanikom o državnim poslovima kao kralj i saveznik. On sjaše i uzevši Balaševa ispod ruke otide na nekoliko koraka od pratnje, koja je udvorno čekala, i stane s njim hodati naprijed i natrag nastojeći, da govori važno. On spomene o tom, da je car Napoleon uvrijeđen zahtjevima, da se vojske izvedu iz Pruske, osobito tada, kad su ti zahtjevi postali svima poznati i kad je tim uvrijeđeno dostojanstvo Francuske. Balašev reče, da u tim zahtjevima nema ništa, što bi vrijeđalo, budući da . . . Murat mu presiječe riječ.

— Dakle vi ne držite začetnikom rata Aleksandra? reče on nenadano s dobrodušno-glupim posmijehom.

Balašev reče, za što je doista držao, da je začetnik Napoleon.

— Ah, dragi generale, opet mu presiječe riječ Murat, — ja želim od sve duše, da carevi svrše stvar među sobom i da se rat, koji se nije počeo po mojoj želji, što prije dokonča, reče on tonom, kojim govore sluge, kad žele ostati dobri prijatelji, ne gledajući na svađu među gospodarima. I on prijeđe na raspitivanje o velikom knezu, o njegovu zdravlju i o uspomenama na vrijeme, koje je s njim veselo i zabavno sproveo u Napulju. Za tim na jedan put, kao da se sjetio kraljevskoga svoga dostojanstva, Murat se svečano uspravi, stane u istu pozu, kako je stajao na krunisanju, i pomahujući desnom rukom reče: — Ja vas ne zadržavam više, generale: želim uspjeha vašemu po-

slanstvu, — i vijoreći se crvenom kabanicom i perjanicom i blistajući dragocjenostima pođe k pratnji, koja ga je udvorno očekivala.

Balašev pođe dalje držeći po riječima Muratovim, da će skoro biti doveden pred samoga Napoleona. No mjesto sastanka s Napoleonom stražari su ga pješačkoga odjela Davoustova opet zadržali i kod druge postaje kao i kod prednjega korduna, pa ga je prizvani adjutant odjelnoga komandanta sproveo u selo k maršalu Davoustu.

V.

Balašev nađe maršala Davousta u štaglju seoske kuće, gdje sjedi na bačvi zabavljen pismenim poslovima (baš je preglédao račune). Adjutant je stajao uza nj. Mogao se je i ljepše smjestiti, no maršal je Davoust bio jedan od onih ljudi, koji se sami stavljaju u najmračnije prilike života za to, da imaju pravo, da budu mrki. Za to su uvijek brzi i postojani u poslu. „Gdje će se tu misliti o sretnoj strani čovječjega života, kad ja, eto vidite, sjedim na bačvi u nečistom štaglju i radim“, govorio je izraz njegova lica. Jedino veselje i potreba tih ljudi stoji u tome, da oživljenju života, kad se s njim sretnu, bace u oči svoj mrki, postojani rad. To je veselje učinio sebi Davoust, kad su k njemu doveli Balaševa. On se još više udube u svoj posao, kad je unišao ruski general, pa pogledavši kroz naočari na oživljeno pod utiskom krasnoga jutra i razgovara s Muratom lice Balaševa, nije ni ustao, nije se pače ni maknuo, već se još više namrgodio i zlobno nasmjehnuo. Opazivši na licu Balaševa neugodan utisak poradi takvoga dočeka Davoust digne glavu i hladno zapita, što hoće.

Držeći, da je tako primljen samo za to, što se ne zna, da je on general-adjutant cara Aleksandra, pače predstavnik njegov pred Napoleonom, Balašev brzo kaže svoju službu i posao. Preko očekivanja njegova postade Davoust čuvši Balaševa još suroviji i grubiji.

— A gdje je vaš paket? reče on. Dajte mi ga, ja ću ga poslati caru.

Balašev reče, da ima zapovijed, da lično preda paket samome caru.

— Zapovijedi se vašega cara izvršuju u vašoj vojsci, a ovdje, reče Davoust, morate vi raditi ono, što vam se kaže.

I kao za to, da još više dade osjetiti ruskomu generalu njegovu zavisnost od grube sile, pošalje Davoust adjutanta po dnevnoga službenika. Balašev izvadi paket, u kojem je bilo pismo carevo, i postavi ga na sto (sto napravljen od vratâ, na kojima su visjeli strgani stožeri, a položena su bila na dvije bačvice). Davoust uzme paket i pročita natpis.

— Vi imate potpuno pravo, da mi iskažete ili ne iskažete poštovanje, reče Balašev. No dopustite, da vam pripomenem, da ja imam čast nositi službu general-adjutanta njegova veličanstva . . .

Davoust pogleda na nj mučke, a neka uzbuđenost i smetnja, koja se vidjela na licu Balaševa, očevidno ga razveseli.

— Vama će se iskazati, što vas ide, reče on i položivši paket u džep izađe iz štaglja.

Za čas uniđe maršalov adjutant, gospodin de Castré, i sprovede Balaševa u pripravljeni za nj stan. Balašev je objedovao taj dan u štaglju s maršalom na istoj daski na bačvama.

Drugi dan izađe Davoust rano u jutru i pozvavši k sebi Balaševa prikriči mu, da ga moli, neka ostane ovdje i pomiče se zajedno s prtljagom, ako budu imali za to zapovijed, i neka se ne razgovara ni s kim osim s gospodinom de Castré-om.

Poslije četverodnevne samoće, dosade, svijesti o podložnosti i ništavilu, koje je osobito osjećao poslije one moguće okoline, u kojoj se nedavno nalazio, pošto je nekoliko puta polazio zajedno s maršalovom prtljagom i s francuskim vojskama, koje su pritisnule sav okoliš, dovezen je Balašev u Vilno, koje su sad osvojili Francuzi, za isti đeram, iza kojega je izišao prije četiri dana.

Drugi dan dođe k Balaševu carski komornik, grof Turenne, i priopći mu želju cara Napoleona, da ga udostoji audijencijom.

Prije četiri dana stajali su pred istom kućom, ka kojoj su doveli Balaševa, stražari preobraženske pukovnije; a sada su stajala dva francuska grenadira u otvorenim na prsima plavim odijelima i runjavim kapama, pratilački husar i ulan i sjajna pratnja adjutantâ, pažâ i generala, koji su očekivali izlaz Napoleonov oko konja jahača, koji je stajao pred ulazom, i oko njegova mame-

luka Roustana. Napoleon je primao Balaševa u istoj onoj kući u Vilnu, iz koje ga je otpravljao Aleksandar.

VI.

Premda je Balašev bio priučen na dvorske svečanosti, raskoš ga i sjaj Napoleonova dvora zadivi. Grof ga Turenne uvede u veliku primaonicu, gdje je čekalo mnogo generala, komornika i poljskih velikaša, od kojih je Balašev mnoge vidio na dvoru cara ruskoga. Duroc reče, da će car Napoleon primiti ruskoga generala prije svoje šetnje. Poslije nekoliko časaka čekanja uniđe dnevni komornik u veliku primaonicu i poklonivši se uljudno Balaševu pozove ga, da pođe za njim.

Balašev uniđe u malenu primaonicu, iz koje su vodila jedna vrata u kabinet, u isti onaj kabinet, iz kojeg ga je otpravljao ruski car. Balašev postoji oko dva časka čekajući. Za vratima se čuju brzi koraci. Brzo se otvore oba krila vrata, sve se stiša, a iz kabineta zatabaju drugi, tvrdi, oštri koraci: to je bio Napoleon. On je upravo svršio svoje opremanje za jahanje. On je bio u plavoj munduri otvorenoj nad bijelim prslukom, koja se spuštala na okrugli trbuh u bijelim kožnim hlačama, koje su stezale debela stegna kratkih nogu, i u jahačkim čizmama. Kratka je njegova kosa očevidno bila tek malo prije pričešljana, no jedan mu se čuperak kose spuštao dolje nad sredinom širokoga čela. Bijeli se njegov puni vrat oštro pomaljao iza crnoga ovratnika mundure; mirisao je kolonjskom vodom. Na mlađahnom i punom njegovu licu s iznositim podbratkom vidjela se milostiva i veličanstvena carska ljubežljivost.

On je izišao brzo trzajući se na svakom koraku i uzvrativši glavu nešto natrag. Čitava je njegova udebljala kratka figura sa širokim, debelim plećima i nehotice isturenim naprijed trbuhom i prsima bila kao u prikladnih i uglednih ljudi od četrdeset godina, koji žive u dobru. Osim toga se vidjelo, da je on taj dan bio osobito dobro raspoložen.

On klimne glavom odgovarajući tako na niski i pun poštovanja poklon Balaševa, pa približivši se k njemu stane odmah govoriti kao čovjek, kojemu je stalo do svakoga časka njegova vremena i ne upušta se u to, da pripravlja svoje govore, već je uvjeren o tom, da će svagda kazati dobro i što treba.

— Zdravo, generale! reče on. — Ja sam dobio pismo cara Aleksandra, koje ste vi donijeli, i vrlo mi je milo, da Vas vidim. On pogleda u lice Balaševu velikim svojim očima i u isti čas stane gledati mimo njega.

Očevidno je bilo, da mu nije ni najmanje bilo do samoga Balaševa. Vidjelo se, da mu je bilo samo do onoga, što se događalo u njegovoj duši. Sve, što je bilo izvan njega, nije njemu značilo ništa, jer je sve u svijetu, kako se njemu činilo, zavisjelo samo o njegovoj volji.

— Ja ne želim i nijesam želio rata, reče on, no ja sam na nj prisiljen. Ja sam i sada (ovu je riječ kazao s naglaskom) spreman primiti svako razjašnjenje, koje mi možete dati. I on stane jasno i kratko razlagati uzroke svoga nezadovoljstva s ruskom vladom.

Sudeći po umjereno-mirnom i prijateljskom tonu, kojim je govorio francuski car, Balašev je bio tvrdo uvjeren, da on želi mira i da namjerava stupiti u pregovore.

— Vaše veličanstvo! Car, gospodar moj, poče Balašev dugo već pripravljeni govor, kad je Napoleon, svršivši svoj govor, upitljivo pogledao ruskoga poslanika; no pogled uprtih na nj očiju carevih smete ga. — „Vi ste smeteni — saberite se“, kao da je kazao Napoleon ogledavajući s posmijehom, koji se jedva opažao, odijelo i sablju Balaševa. Balašev se sabere i počne govoriti. On reče, da car Aleksandar to ne drži dovoljnim uzrokom za rat što je Kurakin tražio putna pisma, da je Kurakin onako uradio po svojoj volji nemajući za to dopuštenja careva, da car Aleksandar ne želi rata i da s Engleskom nema nikakvoga posla.

— Još nema, umetne Napoleon, pa kao da se boji odati se svomu čuvstvu, namrgodi se i lako klimne glavom naznačujući tim Balaševu, da može nastaviti.

Iskazavši sve, što mu je bilo zapovjeđeno, reče Balašev, da car Aleksandar želi mir, no da se ne će upustiti u pregovore, osim pod uvjetom, da . . . Tu se Balašev smete: on se sjetio onih riječi, kojih car Aleksandar nije napisao u pismu, no koje je zapovjedio da se svakako metnu u reskript Saltykovu i da ih Balašev kaže Napoleonu. Balašev se spominjao tih riječi: „dok ni jedan naoružani neprijatelj ne ostane u ruskoj zemlji“, no nekakvo ga pomiješano čuvstvo uzdrži. On nije mogao reći tih ri-

ječi, premda je htio to učiniti. On se smete i reče: pod uvjetom, da francuske vojske odstupe za Njemen.

Napoleon je opazio smetnju Balaševa pri izgovaranju tih riječi: lice se carevo trzne, a lijevi list na nozi odmjereno zatrepeće. Ne mičući se s mjesta stane on nešto višim i bržim glasom govoriti nego prije. Za vrijeme, dok je drugi put govorio, Balašev je po više puta gledajući dolje nehotice motrio trepetanje lijevoga nožnoga lista Napoleonova, koje se sve više pojačavalo, što je on bolje povisivao glas.

— Ja ne želim mira manje od cara Aleksandra, počne on. Ne činim li ja osamnaest mjeseci sve, da ga postignem? Ja osamnaest mjeseci čekam razjašnjenja. No za to, da se počnu pregovori, što se traži od mene? reče on namrgodivši se te energički i upitljivo mahnuvši malom svojom bijelom i debelom rukom.

— Da vojske odstupe za Njemen, gospodaru, reče Balašev.

— Za Njemen? ponovi Napoleon. — Dakle sada vi hoćete, da odstupe za Njemen, — samo za Njemen? ponovi Napoleon pogledavši upravo na Balaševa.

Balašev udvorno nakloni glavu.

Mjesto onoga, što se tražilo prije četiri mjeseca, da se odstupi iz Pomoranije, traži se sad samo to, da se odstupi za Njemen. Napoleon se brzo okrene i stane hodati po sobi.

— Vi kažete, da se od mene traži, neka odstupim za Njemen, da se uzmognu početi pregovori; no od mene se tako isto tražilo prije dva mjeseca, da odstupim za Odru i Vislu, pa ste vi pored svega toga spremni na pregovore.

On šuteći pođe iz jednoga kuta sobe u drugi i opet se ustavi pred Balaševom. Balašev opazi, da mu lijeva noga još brže nego prije trepeće. a lice kao da se u strogom držanju okamenilo. Napoleon je znao za to svoje trepetanje lijevoga nožnoga lista. „Trepetanje lijevoga moga nožnog lista veliki je znak“, govoraše on poslije.

— Takvi se prijedlozi, kao to što je, da se očisti Odra i Visla, mogu činiti principu badenskomu, a ne meni, vikne Napoleon gotovo nenadano i za samoga sebe. Da mi date Petrograd i Moskvu, ja ne bih primio tih uvjeta. Vi kažete: ja sam počeo taj rat. A tko je prije došao k vojsci? — Car Aleksandar, a ne ja. I vi meni nudite pregovore onda, kad sam ja potrošio milijune, onda. kad ste vi u savezu s Engleskom i kad ste vi u

stisci, — vi meni nudite pregovore! A kakav je cilj vašega saveza s Engleskom? Što je vama ona dala? govoraše on brzo, očevidno ne smjerajući već govorom na to, da pokaže korist, zaključi li se mir, i da razloži mogućnost mira, već na to, da pokaže, kako on ima pravo i kako je silan, a kako Aleksandar ima krivo i kako je pogriješio.

Početak je njegova govora bio učinjen očevidno s namjerom, da pokaže, kako je on u zgodnijem položaju, i da dokaže, da je on pored svega toga spreman, da se počnu pregovori. No on je već počeo govoriti, a što je više govorio, to je manje mogao vladati svojim riječma.

Sav je cilj njegovu govoru bio sad već očevidno u tome, da sebe uzvisi, a uvrijedi Aleksandra, t. j. učinio je upravo ono, što je najmanje htio na početku sastanka.

— Kažu, vi ste sklopili mir s Turcima?

Balašev za potvrdu nakloni glavu.

— Mir je sklopljen . . . poče on. No Napoleon mu nije dao govoriti. Njemu je, vidjelo se, trebalo govoriti, samo njemu samomu, i on stane dalje govoriti onako rječito i ne ustežući razdraženosti, kako to rado čine razmaženi ljudi.

— Da, ja znam, vi ste sklopili mir s Turcima ne dobivši Moldavije i Vlaške. A ja bih dao vašemu caru te pokrajine upravo onako, kako sam mu dao Finlandiju. Da, nastavi on, ja sam obećao i dao bih caru Aleksandru Moldaviju i Vlašku, a sad on ne će imati krasnih tih pokrajina. On bi ih ipak mogao sjediniti sa svojim carstvom, pa bi za vrijeme svoje vlade raširio Rusiju od Botničkoga zaliva do ušća Dunava. Katarina Velika ne bi mogla više učiniti, govoraše Napoleon raspaljujući se sve više, hodajući po sobi i ponavljajući Balaševu gotovo iste riječi, što ih je govorio samomu Aleksandru u Tilsitu. Sve bi to on imao zahvaliti momu prijateljstvu. O, kako bi krasna mogla biti vlada cara Aleksandra! O, kako krasna vlada! ponovi on nekoliko puta, stane, izvadi iz džepa zlatnu burmuticu i pohlepno potegne iz nje nosom. On sa sažaljavanjem pogleda na Balaševa i tek što je Balašev hotio nešto dodati, presiječe mu on opet brzo riječ.

— Što je on mogao tražiti, čega ne bi našao u mom prijateljstvu? . . . reče Napoleon sažimajući ramenima od čuda. — Ne, on je držao za bolje, da se okruži mojim neprijateljima, —

pa kim? nastavi on, — on je dozvao k sebi Štajne, Armfelde, Benigsene, Vincengerode. Štajn je prognana iz svoje domovine izdajica, Armfeld razvratnik i pletkar, Vincengerode prebjegli podanik francuski, Benigsen je nešto bolji vojnik od drugih, no ipak nesposoban, koji nije ništa znao načiniti godine 1807. i koji bi morao uzbuđivati u caru Aleksandru užasne uspomene[1]) . . . Recimo, kad bi oni bili vrsni, mogli bi se upotrebiti, nastavi Napoleon dospijevajući jedva, da riječju stiže misli, koje su neprestano nicale i pokazivale mu, kako on ima pravo, ili kako je silan (a to je po njegovu razumijevanju bilo isto); no i toga nema: oni ne valjaju ni u ratu, ni u miru! Barclay je, kažu najbolji od svih za posao; no ja ni to ne mogu reći, sudeći po prvom njegovu kretanju. A što oni rade, što rade svi ti dvorski ljudi? Pfuhl predlaže, Armfeld se svađa, Benigsen razgleda, a Barclay, kad ga pozovu, da radi, ne zna, što bi počeo, i tako vrijeme prolazi ne donoseći ništa. Jedini je Bagration čovjek od rata. On je glup, no ima iskustva, sudi na oko i odlučan je . . . I kakvu ulogu ima mladi vaš car u toj ružnoj družbi? Oni njega sramote i svaljuju na nj odgovornost za sve, što se događa. Vladalac treba da je pri vojsci samo onda, ako je vojvoda, reče on očevidno šaljući ove riječi kao izaziv caru ravno u lice. Napoleon je znao, kako se caru Aleksandru htjelo, da bude vojvoda.

— Već je nedjelja dana, što se počeo rat, a vi nijeste znali zaštititi Vilno. Vi ste presječeni na dvoje i protjerani iz poljskih pokrajina. Vaša vojska mrmlja.

— Naprotiv, vaše veličanstvo, reče Balašev dospijevajući jedva, da zapamti, što mu se govorilo, i s trudom prateći taj vatromet riječi, — vojske gore od želje . . .

— Ja sve znam, presiječe mu riječ Napoleon, — ja sve znam i znam broj vaših bataljuna kao i svojih. Vi nemate 200 tisuća vojske, a ja imam tri puta više; dajem vam poštenu riječ reče Napoleon zaboravljajući, da ta njegova poštena riječ nije nikako mogla imati značenja, — dajem vam poštenu riječ, da ja imam 500 tisuća ljudi s ove strane Visle. Turci vama nijesu pomoć: oni nijesu ni za što, a dokazali su to pomirivši se s vama. Švedi — oni su određeni za to, da njima upravljaju ludi kraljevi. Njihov je kralj bio bezuman, oni su ga promijenili i uzeli

[1]) General je Benigsen bio jedan od urotnika, koji su g 1801. umorili cara Pavla I., oca Aleksandrova.

drugoga, — Bernadotta, koji je odmah poludio, jer samo ludak, ako je Šved, može sklapati saveze s Rusijom.

Napoleon se zlobno nasmiješi i opet primakne burmuticu k nosu.

Na svaku je Napoleonovu frazu Balašev hotio i imao, da što odgovori; neprestano se micao kao čovjek, koji želi nešto kazati; no Napoleon bi mu presijecao riječ. Protiv bezumlja Švedâ hotio je Balašev kazati, da je Švedska ostrvo, kad je Rusija za njom; no Napoleon srdito vikne, da zagluši njegov glas. Napoleon je bio u onakvoj razdraženosti, kad čovjek mora govoriti, govoriti i govoriti samo za to, da sam sebi dokaže, da ima pravo. Balaševu postajaše teško: on se kao poslanik bojao, da ne ponizi svoga dostojanstva, pa je osjećao potrebu, da odgovara; no on se kao čovjek zgražao u duši nad tim, što se Napoleon zaboravio u neosnovanom gnjevu, u kojem se očevidno nalazio. On je znao, da ni jedna riječ, što ju je sada kazao Napoleon, nema značenja, pa da će ih se Napoleon sam, kada dođe k sebi, stidjeti. Balašev je stajao oborivši oči, gledajući na micanje debelih Napoleonovih nogu i pomno se uklanjao njegovu pogledu.

— Pa što su meni ti vaši saveznici? govoraše Napoleon. Ja imam saveznike, — to su Poljaci: njih ima 80 tisuća, oni se bore kao lavovi. A bit će ih i 200 tisuća.

I uznemirivši se po svoj prilici tim još više, što je rekavši to rekao očevidnu neistinu, i što je Balašev pokoravajući se svojoj sudbini jednako šuteći pred njim stajao, naglo se okrene, pristupi k samomu licu Balaševa i mašući energično i brzo bijelim svojim rukama malo ne vikne:

— Znajte, ako vi dignete Prusiju protiv mene, znajte, da ću je ja izbrisati s karte Evrope, reče on s blijedim i od zlobe nagrđenim licem, udarajući energičnom kretnjom jednom malom rukom o drugu. — Da, ja ću vas baciti za Dvinu, za Dnjepar i postavit ću protiv vas onu pregradu, koju je Evropa u svojoj prestupnosti i sljepoći dopustila razrušiti. Da, to će biti s vama, to ste dobili udaljivši se od mene, reče on i šuteći prođe nekoliko puta po sobi sažimajući debelim svojim ramenima. On metne u prslučni džep burmuticu, opet je izvadi, nekoliko je puta primakne k nosu i ustavi se pred Balaševom. On umukne, pogleda podrugljivo upravo u oči Balaševu i reče tihim glasom: — A među tim, kakvo bi krasno vladanje mogao imati vaš car!

Balašev osjećajući, da treba odgovoriti, reče, da se sa strane Rusije stvar ne ukazuje u tako mračnoj slici. Napoleon je šutio i dalje ga podrugljivo gledao očevidno ne slušajući ga. Balašev reče, da u Rusiji očekuju od rata sve dobro. Napoleon milostivo klimne glavom, kao da je hotio reći: „Znam, tako govori vaša dužnost, no vi sami u to ne vjerujete, ja sam vas uvjerio“.

Na koncu Balaševljeva govora izvadi Napoleon opet burmuticu, ponjuši iz nje i kao na znak lupi dva puta nogom o pod. Vrata se otvore; komornik svijajući se udvorno dâ caru klobuk i rukavice, drugi mu dâ nosni rubac. Napoleon ne gledajući na njih okrene se k Balaševu:

— Uvjerite u moje ime cara Aleksandra, reče on primivši klobuk, da sam mu ja odan kao i prije: ja ga potpuno poznajem i visoko cijenim velike njegove vrline. Ne zadržavam vas više, generale; vi ćete dobiti od mene pismo za cara. — I Napoleon pođe brzo k vratima. Iz prednje se sobe sve bacilo naprijed niza skaline.

VII.

Poslije svega toga, što mu je kazao Napoleon, poslije onoga buknjanja gnjeva i poslije pošljednjih suho kazanih riječi: „ja vas ne zadržavam, generale; vi ćete dobiti od mene pismo“ Balašev je bio uvjeren, da Napoleon ne samo ne želi da ga vidi, nego će se i pobrinuti, da ne vidi njega — uvrijeđenoga poslanika, a glavno, svjedoka njegove nepristojne žestine. No na svoje čudo dobije Balašev od Duroca poziv za taj dan k stolu carevu.

Na ručku su bili Bessières, Caulaincourt i Berthier. — Napoleon dočeka Balaševa veselo i ljubežljivo. On ne samo nije bio u neprilici zbog svoje jutrošnje naglosti, niti ju je žalio, već je naprotiv nastojao, da ohrabri Balaševa. Vidjelo se, da za Napoleona već odavno nije bilo u njegovu uvjerenju mogućnosti pogrješaka i da je po njegovu mišljenju sve ono, što on radi, dobro, i to ne za to, što se slaže s pomišljanjem o tome, što je dobro i zlo, već za to, što on to radi.

Car je bio vrlo veseo poslije svoje šetnje na konju po Vilnu, gdje su ga hrpe naroda oduševljeno dočekivale i pratile. Na svim su uličnim prozorima, kuda je prolazio, bili postavljeni sagovi, zastave i njegovi monogrami, a poljske su mu dame pozdravljajući ga mahale rupcima.

Kod ručka se vladao car prema Balaševu, posadivši ga uza se, ne samo ljubežljivo, već se vladao tako, kao da je i Balaševa brojio među svoje dvorske ljude, koji su se veselili njegovim planovima i koji su se morali radovati njegovim uspjesima. Među ostalim razgovorom povede riječ o Moskvi i stane Balaševa ispitivati o ruskoj prijestolnici ne samo onako, kako ispituje radoznali putnik o novome mjestu, koje želi pohoditi, već kao s uvjerenjem, da Balaševu kao Rusu mora ta radoznalost goditi.

— Koliko je duša u Moskvi, koliko kuća? Je li istina, da Moskvu zovu svetom? Koliko je crkava u Moskvi? pitaše on.

I na odgovor, da crkava ima više od dvije stotine, reče:

— Čemu toliki bezbroj crkava?

— Rusi su veoma pobožni, odgovori Balašev.

— U ostalom, veliki broj manastira i crkava svagda je znak, da je narod zaostao, reče Napoleon ogledavajući se na Caulaincourta, kako će on ocijeniti taj sud.

Balašev se udvorno usudi ne složiti se s mnijenjem francuskoga cara.

— Svaka zemlja ima svoje običaje, reče on.

— No nigdje već u Evropi nema ništa slično, reče Napoleon.

— Molim oprošćenje, vaše veličanstvo, reče Balašev; — osim Rusije ima još Španjolska, gdje je također mnogo manastira i crkava.

Taj odgovor Balaševa, kojim je on šibao na nedavni poraz Francuza u Španjolskoj, bio je po pripovijedanju Balaševa visoko ocijenjen na dvoru cara Aleksandra, a veoma je slabo bio ocijenjen sada kod ručka Napoleonova, pa je prošao neopažen.

Po ravnodušnim i zablehnutim licima gospode maršala vidjelo se, da oni nijesu znali, u čem je tu stajala domišljatost, na koju je šibao prikrik Balaševa. „Ako je i bila, mi je nijesmo razumjeli, ili je posve nedomišljata“, govorilo je držanje maršalskih lica. Tako je malo ocijenjen taj odgovor, da ga Napoleon nije pače nikako opazio, pa je naivno upitao Balaševa, preko kojih gradova ide odavle ravni put prema Moskvi. Balašev, koji je za čitavoga ručka bio na oprezu, odgovori, kako po poslovici svaki put vodi u Rim, da tako i svi putovi vode u Moskvu, da ima mnogo putova i da među tim različnim putovima ima put prema Poltavi, koji je izabrao Karlo XII., reče Balašev i ne-

hotice usplamti od zadovoljstva, što je tako sretno odgovorio. Balašev još nije dorekao riječi: „Poltava“, a Caulaincourt poče već govoriti o neprilikama putovanja iz Petrograda u Moskvu i o svojim petrogradskim uspomenama.

Poslije ručka prijeđu, da piju kavu, u kabinet Napoleonov, koji je prije četiri dana bio kabinet cara Aleksandra. Napoleon sjede mašajući se na mahove za kavu u sevrskoj šolji i pokaže Balaševu stolicu uza se.

Ima u čovjeka neko raspoloženje duše poslije ručka, koje je jače od svih razumnih uzroka, pa sili čovjeka, da bude zadovoljan sobom i da sve ljude drži svojim prijateljima. Napoleon se nalazio u takvom raspoloženju. Njemu se činilo, da je okružen ljudima, koji ga obožavaju. On je bio uvjeren, da je i Balašev poslije njegova ručka bio njegov prijatelj i da ga obožava. Napoleon se obrati k njemu s prijaznim i ponešto podrugljivim posmijehom.

— To je ista soba, kako su mi kazivali, u kojoj je stanovao car Aleksandar. Čudno je to, nije li istina, generale? reče on, očevidno ne sumnjajući o tom, da to pitanje nije moglo biti neprijatno njegovu subesjedniku, jer je dokazivalo pretežnost njegovu, Napoleonovu, nad Aleksandrom.

Balašev nije na to mogao ništa odgovoriti, već šuteći nakloni glavu.

— Da, u toj su sobi prije četiri dana vijećali Vincengerode i Štajn, govoraše dalje Napoleon s istim podrugljivim i bezbrižnim posmijehom. — Što ja ne mogu razumjeti, to je, reče on, što je car Aleksandar privukao k sebi sve moje lične neprijatelje. Ja toga ne . . . razumijem. Nije li on mislio na to, da ja mogu isto učiniti? okrene se on s pitanjem k Balaševu, a to ga je spominjanje očevidno opet poteglo na onaj put jutrošnjega gnjeva, koji je u njemu još bio nov. — I neka zna, da ću ja to učiniti, reče Napoleon ustajući i odrine rukom svoju šolju. Ja ću izagnati iz Njemačke sve njegove rođake, virtemberške, badenske, vajmarske . . . da, sve ću ih izagnati. Neka im pripravlja u Rusiji utočište!

Balašev nakloni glavu pokazujući svojim držanjem, da bi se želio oprostiti i da sluša samo za to, jer ne može ne slušati, što mu se govori. Napoleon nije opažao toga držanja; on se nije vladao prema Balaševu kao prema poslaniku svoga neprijatelja,

već kao prema čovjeku, koji je sad njemu potpuno odan i koji se mora radovati poniženju prijašnjega svoga gospodara.

— Pa za što je car Aleksandar primio načelništvo nad vojskama? Čemu to? Rat je moj zanat; njegov je posao vladati, a ne komandirati vojskama. Za što je on uzeo na se takvu odgovornost?

Napoleon opet uze burmuticu, šuteći prođe nekoliko puta po sobi i na jednoć nenadano pristupi k Balaševu i s lakim posmijehom bezbrižno, brzo i jednostavno, kao da čini Balaševu nešto ne samo važno, već i prijatno, podiže ruku k licu četrdesetogodišnjega ruskoga generala i primivši ga za uho lako ga podrma nasmiješivši se samo usnicama.

Da car koga podrma za uho, to se na francuskom dvoru držalo za najveću čast i milost.

— Nu, što vi ništa ne govorite, obožavatelju i pridvorniče cara Aleksandra? reče on, kao da je smiješno, da tko u njegovoj nazočnosti bude ičiji pridvornik i obožavatelj osim njegov, Napoleonov. — Jesu li gotovi konji za generala? doda on lako naklonivši glavu kao odgovor na poklon Balaševa. — Dajte mu moje, njemu je daleko putovati...

Pismo, što ga je odnio Balašev, bilo je pošljednje pismo Napoleonovo Aleksandru. Sve su potankosti razgovora bile priopćene Aleksandru, i rat se počne.

XXXIII.

(Iz III. sveska, 2. dijela)

Glavni se čin borodinske bitke zbio na prostoru od 1.000 hvati, među Borodinom i Bagrationovim šančevima. (Izvan toga prostora učinili su s jedne strane Rusi o podne demonstraciju s kavalerijom Uvarova, a s druge se strane za Uticom sukobio Ponjatovski s Tučkovom; no to su bila dva odijeljena i slaba čina, ako se porede s onim, što se zbilo na sredini bojišta). Na polju među Borodinom i šančevima, blizu šume, na otvorenom i s obadvije strane vidnom prostoru zbio se glavni čin bitke veoma jednostavnim i neumjetnim načinom.

Bitka se počela s kanonadom s obadvije strane iz nekoliko stotina topova. Za tim, kad je dim zastr'o čitavo polje, krenu u tom dimu (s francuske strane) s desna dvije divisije, Desseova i

Kompanova na šančeve, a s lijeva pukovnije podkralja na Borodino.

Od ševardinske redute, na kojoj je stajao Napoleon, bijahu šančevi udaljeni vrstu, a Borodino više od dvije vrste po ravnoj crti, i za to Napoleon nije mogao vidjeti, što se tamo zbiva, i to s tim manje, što je dim slijevajući se s maglom skrivao čitavu okolinu. Vojnici Desseove divisije, koji su krenuli na šančeve, vidjeli su se samo dotle, dok se nijesu spustili u nizinu, koja ih je dijelila u šančeve. Čim su se spustili u nizinu, dim se od hitaca iz topova i pušaka na šančevima tako zgusnuo, da je zastr'o sve kretnje na onoj strani nizine. Kroz dim se tamo pomaljalo nešto crno, po svoj prilici ljudi, a katkad bi blisnule bajunete. No jesu li se micali ili su stajali, jesu li to bili Francuzi ili Rusi, nije se moglo vidjeti sa ševardinske redute.

Sunce je izašlo svijetlo i udaraše kosim zrakama baš u oči Napoleonu, koji je gledao ispod ruke na šančeve. Dim se prostirao pred šančevima, pa se činilo, čas da se dim miče, a čas da se vojske miču. Katkad se čula poslije hitaca vika ljudi, no nije se moglo znati, što tamo rade.

Napoleon stojeći na humku gledao je na durbin i vidio na mali kolut durbina dim i ljude sad svoje, sad ruske; no gdje je to bilo, što je vidio, nije znao, kad bi opet gledao prostim okom. On siđe s humka i stane pred njim hodati naprijed i natrag. Na mahove bi postajkivao, prišluškivao hice i zurio na bojište.

Ne samo s toga mjesta dolje, gdje je on stajao, ne samo s humka, na kojem su sada stajali neki njegovi generali, no i sa samih šančeva, na kojima su se sada nalazili smiješano i odjelito ovdje ruski, tamo francuski mrtvaci, ranjeni i živi, prestravljeni ili obezumljeni vojnici, nije se moglo razumjeti, što se radi na tome mjestu. Nekoliko su se ura pokazivali na tome mjestu usred neprestane pucnjave iz pušaka i topova sad samo ruski, sad samo francuski, sad pješački, sad konjanički vojnici; pokazivali se, padali, pucali, sukobljivali se ne znajući, što da rade jedni s drugima, vikali su i bježali natrag.

S bojišta su bez prestanka dojahivali k Napoleonu njegovi adjutanti, koje je on slao, i ordonanci maršalâ s glasovima o tome, kako stvar ide; no svi su ti glasovi bili lažni, ne samo za to, što se u bojnom žaru ne može kazati, što se zbiva koji

čas, već i za to, što mnogi adjutanti nijesu dolazili do pravoga bojišta, već su samo javljali ono, što su od drugih čuli, i za to, što su se stvari, dok je adjutant prolazio dvije tri vrste, što su ga dijelile od Napoleona, mijenjale, pa je glas, koji je nosio, postajao već neistinit. Tako je od podkralja dojahao adjutant s glasom, da je Borodino osvojeno i most na Koloči u rukama Francuza. Adjutant upita Napoleona, zapovijeda li, da vojska prijeđe? Napoleon zapovjedi, da se urede na onoj strani i da čekaju; no ne samo u ono vrijeme, kad je Napoleon davao tu zapovijed, već pače onda, kad je adjutant tek otišao od Borodina, Rusi su most već preoteli i spalili.

Dojahavši sa šančeva javi adjutant s blijedim i uplašenim licem Napoleonu, da je navala odbijena, i da je Kompan ranjen i Davoust ubijen, a među tim je šančeve osvojio drugi dio vojske u vrijeme, kad su adjutantu kazivali, da su Francuzi odbijeni, a Davoust je bio živ i samo lako zgnječen. Držeći se takvih nužno lažnih glasova Napoleon je činio svoje odredbe, koje su bile ili već prije izvršene, nego što ih je on učinio, ili se pak nijesu mogle izvršiti i nijesu se izvršivale.

Maršali i generali, koji su se nalazili u bližem razmaku od bojišta, no nijesu kao ni Napoleon sudjelovali u samom boju, već su samo na mahove zalazili pod oganj kugla, činili su, ne pitajući Napoleona, svoje odredbe i davali svoje zapovijedi, kamo i otkle da se puca i kamo da jašu konjanici i poteku pješaci. No i njihove su se odredbe kao i odredbe Napoleonove vrlo slabo i rijetko izvršivale. Ponajviše je izlazilo protivno onomu, što su zapovijedali. Vojnici, kojima je bilo zapovjeđeno, da idu naprijed, bježali su, nabasavši pod kartače, natrag; vojnici, kojima je bilo zapovjeđeno, da stoje na mjestu, na jedan put bi videći protiv sebe Ruse, koji su se iznenada pokazali, sad bježali natrag, sad se bacali naprijed, a kavalerija bi bez zapovijedi jahala u potjeru za Rusima, koji su bježali. Tako su dvije konjaničke pukovnije pojahale preko Semenovskoga klanca, a tek što su izašle na brežuljak, okrenu se i poteku, što ih snaga nosi natrag. Isto su se tako kretali i pješaci zaletavajući se katkad sasvim drugamo, nego što im je bilo zapovjeđeno. Sve su zapovijedi o tom, kamo i kada se imadu upraviti topovi, kada se imadu poslati pješaci, da pucaju, a konjanici da gaze ruske pješake, sve su te odredbe činili najbliži načelnici odjelâ,

koji su bili u redovima, ne pitajući pače Neya, Davousta i Murata, a kamo li Napoleona. Oni se nijesu bojali odgovornosti za neizvršivanje zapovijedi ili za samovoljne odredbe, jer se u boju radi o najdražoj stvari čovjeku — o svom životu, i katkad se čini, da spas stoji u udaranju natrag, katkad u udaranju naprijed, pa su ti ljudi, koji su se nalazili u samoj bojnoj vatri, postupali prema časovitim prilikama. U istinu pak sve te kretnje naprijed i natrag nijesu olakšavale i mijenjale položaja vojske. Sve njihovo međusobno natrkivanje i najahivanje nije im gotovo uzrokovalo štete, već su štetu, smrt i osakaćivanje nanosile kugle i zrna leteći svuda po tom prostoru, po kojem su se vrzli ti ljudi. Kako bi samo ti ljudi izašli iz toga prostora, po kojem su letjele kugle i zrna, odmah bi ih načelnici, koji su stajali straga, uređivali i stavljali u zapt, pa bi ih opet u zaptu vodili pod oblast ognja, u kojoj bi oni opet (uslijed straha od smrti) gubili zapt i vrzli se po slučajnom raspoloženju.

XXXIV.

Generali Napoleonovi: Davoust, Ney i Murat, koji su se nalazili u blizini tê oblasti ognja i katkad pače zalazili u nju, nekoliko su puta vodili u tu oblast ognja uređene i ogromne mase vojske. No naprotiv onomu, što se sigurno događalo u svim pređašnjim bitkama, mjesto očekivane vijesti o bježanju neprijatelja, uređene mase vojske vraćale su se otud kao neuređene, prestravljene hrpe. Oni bi ih opet uređivali, no ljudi je bivalo sve manje. O podne pošalje Murat svojega adjutanta k Napoleonu, da traži pojačenje.

Napoleon je sjedio pod humkom i pio punš, kad je k njemu dojahao adjutant Muratov s uvjeravanjem, da će Rusi biti razbijeni, ako njegovo veličanstvo dade još jednu divisiju.

— Pojačenje? reče Napoleon sa strogim začuđenjem kao ne razumijući njegovih riječi i gledajući na lijepa momka adjutanta s dugom, kovrčastom, crnom kosom (isto tako, kako je kosu nosio Murat). „Pojačenje! — pomisli Napoleon. Kakvo pojačenje mole, kad je u njihovim rukama polovina vojske postavljena protiv slaboga, neutvrđenoga krila Rusa!“

— Recite napuljskomu kralju, reče strogo Napoleon, da još nije podne i da ja ne vidim još dosta jasno položaja figura na svojoj šahovoj daski. Idite.

Lijepi momak-adjutant s dugom kosom ne spuštajući ruke od klobuka teško uzdahne i pojaše opet onamo, gdje su ubijali ljude.

Napoleon ustane i dozvavši Caulaincourta i Berthiera stane s njima razgovarati se o stvarima, koje se ne tiču bitke.

U sredini razgovora, koji je počeo zabavljati Napoleona, okrenu se oči Berthierove na generala s pratnjom, koji je na uznojenu konju jahao prema humku. To je bio Belliard. On sjaše i dođe brzim korakom k caru i stane mu smjelo i glasno dokazivati potrebu pojačenja. On se kleo poštenjem, da su Rusi propali, ako car dade još jednu divisiju.

Napoleon slegne ramenima i ne odgovori ništa te nastavi svoju šetnju. Belliard stane glasno i živahno razgovarati se s generalima pratnje, koji su se oko njega skupili.

— Vi ste vrlo vatreni, Belliarde, reče Napoleon pristupajući opet k pridošlomu generalu. — Lako se je prevariti u ognjenom žaru. Idite i pogledajte, a onda dođite k meni. No Belliard se tek ukloni, kadno s druge strane dojaše nov poslanik s bojišta. — Nu, što ćete vi? upita Napoleon tonom čovjeka, koji je razdražen neprestanim uznemirivanjem.

— Gospodaru, princip . . . poče adjutant.

— Moli pojačenja? progovori Napoleon s gnjevnom kretnjom. Adjutant u potvrdu nakloni glavu i stane izvješćivati; no car se od njega okrene, načinivši dva koraka stane, vrati se natrag i prizove Berthiera. — Treba dati reserve, reče on raširivši malo ruke. — Koga treba poslati onamo, kako vi mislite? obrati se k Berthieru, k tomu „guščetu, koje sam ja učinio orlom“, kako ga je poslije zvao.

— Gospodaru, da se pošlje Klaparedova divisija, reče Berthier, koji je pamtio na izust sve divisije, pukovnije i bataljune.

Napoleon klimne glavom pristajući.

Adjutant pojaše ka Klaparedovoj divisiji. I za nekoliko časaka mlada garda, koja je stajala iza humka, gane se sa svojega mjesta. Napoleon je ćutke onamo gledao.

— Ne, obrati se on na jedan put k Berthieru, — ja ne mogu poslati Klapareda. Pošljite divisiju Friantovu, reče on.

I ako nije bilo ništa bolje, da se mjesto Klapareda pošalje Friantova divisija, pače je u tom, da se sada zaustavi Klapared,

a pošalje Friant, bila očevidna neprilika i zakašnjenje, no zapovijed se točno izvrši. Napoleon nije vidio, da je on prema svojim vojskama kao liječnik, koji smeta sa svojim ljekarijama, — a to je on dobro shvaćao i osuđivao.

Divisija se Friantova upravo kao i druge sakrila u dimu bojišta. S različnih su strana i dalje dojahivali adjutanti, pa su svi kao po dogovoru govorili jedno isto. Svi su molili pojačenja, svi su govorili, da se Rusi drže na svojim mjestima i sipaju paklenski oganj, od kojega se topi francuska vojska.

Napoleon je sjedio zamišljen na stolcu sklopniku. Ogladnjeli od jutra gospodin de-Bosse pristupi k caru i usudi se smjerno ponuditi njegovu veličanstvu doručak.

— Ja se nadam, da sad već mogu čestitati vašemu veličanstvu pobjedu, reče on.

Napoleon ćutke zanječe glavom. Držeći, da se taj nijek proteže na pobjedu, a ne na doručak, gospodin de-Bosse usudi se šaljivo, ali smjerno dodati, da nema u svijetu uzrokâ, koji bi mogli smetati doručkovati, kad se to može učiniti.

— Nosite se do . . . reče na jedan put mrko Napoleon i okrene se. Blaženi se posmijeh sažaljenja, kajanja i ushita zasjaji na licu gospodina de-Bosse, i on ode kao plivajući k drugim generalima.

Napoleon je osjećao teško čuvstvo, slično onomu, što ga osjeća uvijek sretni igrač, koji bezumno baca svoje novce, koji uvijek dobiva, pa na jedan put, upravo onda, kad je proračunao sve mogućnosti igre, osjeća, da s tim sigurnije gubi, što je promišljeniji njegov postupak. — Vojske su bile iste, isti generali, iste su bile priprave, ista razredba, isti proglas, kratak i odlučan, on je sam bio isti, — on je to znao, on je znao, da je bio pače mnogo iskusniji i vještiji sada nego prije; pače je i neprijatelj bio isti kao i kod Austerlica i Fridlanda; no strašni je zamašaj ruke padao slabo kao opčinjen.

Svi oni predašnji načini, koji su negda bili sigurno ovjenčani uspjehom: i skupljanje baterijâ na jedno mjesto, i napadaj reservâ, da pretrgnu liniju, i napadaj kavalerije „željeznih ljudi“, svi su ti načini bili već upotrebljeni, pa ne samo nije bilo pobjede, nego su sa svih strana dolazile jedne iste vijesti o ubijenim i ranjenim generalima, o nužnosti pojačenja, o nemogućnosti, da se odbiju Rusi, i o neredu u vojskama. Prije bi iza

dvije tri odredbe, dvije tri fraze dojahivali maršali i adjutanti s pozdravima i veselim licima dovodeći s trofejima odjele zarobljenikâ, „sveske neprijateljskih orlova i zastava“, i topove, i kola, a Murat bi molio samo dopuštenje, da se pusti kavalerija, neka otme kola. Tako je bilo pod Lodijem, Marengom, Arkolom, Jenom, Austerlicom, Vagramom i tako dalje i tako dalje. A sad se nešto čudno događalo s njegovim vojskama.

Bez obzira na glas o uzeću šančeva Napoleon je vidio, da to nije bilo ono, nikako ono, što je bilo u svim njegovim predašnjim bitkama. On je vidio, da su isto čuvstvo, koje je on osjećao, osjećali i svi njegovi ljudi oko njega, iskusni u bojnim stvarima. Sva su lica bila žalosna, sve su se oči jedne drugima uklanjale. Samo de-Bosse nije mogao razumjeti, što to znači, što se događalo. A Napoleon je poslije dugoga ratnoga iskustva znao dobro, što je značilo, da za 8 sati poslije svega naprezanja napadači nijesu održali mejdan. On je znao, da je to bila gotovo izgubljena bitka i da je najmanja slučajnost mogla — na toj nategnutoj točki kolebanja, na kojoj se bila bitka — upropastiti njega i njegove vojske.

Kad je on u misli premetao svu tu čudnu rusku vojnu, u kojoj nije održan ni jedan mejdan, u kojoj za dva mjeseca nije oteto ni zastava ni topova ni odjela vojske, kad je gledao na potajno-žalosna lica ljudi oko sebe i slušao vijesti o tom, da Rusi jednako stoje, — strašno je čuvstvo njime zavladalo, slično čuvstvu, što se osjeća u snu, i njemu su dolazile u glavu sve nesretne slučajnosti, koje bi ga mogle upropastiti. Rusi su mogli napasti na lijevo njegovo krilo, mogli su rastrgati njegovu sredinu, ludo tane moglo je ubiti njega samoga. Sve je to bilo moguće. U predašnjim je svojim bitkama on uzimao na um samo slučajnosti uspjeha, a sad mu je dolazilo na pamet bezbrojno mnoštvo slučajnosti, i on ih je sve očekivao. Da, to je bilo kao u snu, kad se čovjeku čini, da na nj navaljuje zlotvor, i čovjek u snu zamahne i udari svoga zlotvora s onom strašnom snagom, koja ga mora, on to zna, uništiti, pa osjeća, kako ruka njegova, slaba i meka, pada kao krpa, a užas pred neodvratnom propašću spopada bespomoćna čovjeka.

Vijest o tom, da Rusi napadaju na lijevi bok francuske vojske, uzbudi u Napoleonu taj užas. On je ćutke sjedio pod humkom na stolcu sklopniku spustivši glavu i položivši lakte na

koljena. Berthier pristupi k njemu i ponudi mu, da se prođe po liniji, da se uvjeri, u kakvom se stanju stvar nalazi.

— Što? Što vi govorite? reče Napoleon. — Da, kažite, da mi dadu konja.

On uzjaše i pođe k Semenovskomu. U barutnom dimu, koji se po malo razređivao, na čitavom tom prostoru, po kojem je jahao Napoleon, ležali su u lokvama krvi konji i ljudi pojedince i u hrpama. Sličnoga užasa, toliko ubijenih na tako malom prostoru nikad još nije vidio ni Napoleon ni itko od njegovih generala. Gruhanje topova, koje nije prestajalo deset sati uzamance i koje je izmučilo uho, davalo je osobito značenje prizoru (kao muzika kod živih slika). Napoleon uzađe na visinu Semenovskoga i ugleda kroz dim redove ljudi u mundurama boja, na koje nije bilo naučno njegovo oko. To su bili Rusi.

Rusi su u gustim redovima stajali iza Semenovskoga i humka, a njihovi su topovi bez prestanka grmjeli i dimili po njihovoj liniji. Bitke već nije bilo. Bilo je nastavljeno ubijanje, koje nije ni k čemu moglo dovesti ni Ruse ni Francuze. Napoleon ostavi konja i pade opet u zamišljenost, iz koje ga je izveo Berthier; on nije mogao zaustaviti onoga, što se radilo pred njim i oko njega i za što se držalo, da to on vodi i da to od njega zavisi, i ta mu se stvar prvi put poradi neuspjeha ukaže nepotrebna i užasna.

Jedan od generala, koji su dojahali k Napoleonu, usudi se predložiti mu, da pusti u boj staru gardu. Ney i Berthier, koji su stajali uz Napoleona, pogledaju se i prezirno se nasmiješe besmislenomu prijedlogu toga generala.

Napoleon spusti glavu i dugo mučaše.

— 3.500 vrsta daleko od Francuske ja ne dam utamaniti svoju gardu, reče on i okrenuvši konja pođe natrag k Ševardinu.

XXXV.

Kutuzov oborivši sijedu glavu i spustivši teško tijelo sjedio je na klupi sagom pokrivenoj. On nije ništa određivao, već se samo slagao ili se nije slagao s onim, što su mu predlagali.

„Da, da, učinite to“, odgovarao bi na različne prijedloge. — „Da, da, pođi, dragane, pogledaj“, obraćao bi se sad k ovomu, sad k onomu od onih, što su uza nj bili; ili: „Ne, ne treba, ra-

dije ćemo počekati“, govorio bi on. On je slušao vijesti, što su mu ih donosili, davao je zapovijedi, kad su to tražili niži; no slušajući vijesti, on nije, činilo se, pazio na smisao riječî onoga, što mu se govorilo, već kao da je motrio izraz lica i ton govora glasnika. On je iz mnogogodišnjega bojnog iskustva znao, a staračkim je umom razumio, da stotinama tisuća ljudi, koji se bore sa smrću, ne može upravljati jedan čovjek, on je znao, da o sudbini bitke ne odlučuju odredbe glavnoga komandanta ni mjesto, na kojem stoje vojske, ni broj topova i ubijenih ljudi, nego ona neviđena sila, što je zovu duh vojske, pa je on pratio tu silu i upravljao njom, koliko je bilo u njegovoj vlasti.

Opći izraz Kutuzovljeva lica bio je sabran, a mirna je pažnja i napetost jedva svladavala umornost slaboga i staroga tijela.

U 11 sati u jutru donesu mu glas, da su šančevi, što ih Francuzi bijahu oteli, natrag osvojeni, no da je knez Bagration ranjen. Kutuzov uzdahne i zaklima glavom.

— Pođi ka knezu Petru Ivanoviću i potanko saznaj, što je i kako je, reče jednomu od adjutanta i odmah se za tim okrene k principu Virtemberškomu, koji je stajao za njim.

— Ne bi li se htjelo vašoj visosti, da primite komandu 1. vojske?

Brzo poslije odlaska principova, tako brzo, da on još nije mogao doći do Semenovskoga, vrati se principov adjutant od njega i javi presvijetlomu, da princip moli vojske.

Kutuzov se namrgodi i pošalje Dohturovu zapovijed, da primi komandu 1. vojske, a principa, bez kojega, kako reče, ne može biti u tako važnim časovima, zamoli, da se vrati k njemu. Kad je donesena vijest o zarobljenju Murata i kad su štopski časnici čestitali Kutuzovu, on se nasmiješi.

— Počekajte, gospodo, reče on. — Bitka je dobita, a u zarobljenju Muratovu nema ništa neobična. No bolje je počekati s radovanjem. — Ipak pošalje adjutanta, da prođe po vojskama s tom viješću.

Kad je s lijevoga boka dojahao Ščerbinin s viješću, da su Francuzi oteli šančeve i Semenovsko, Kutuzov pogodivši po zvucima s bojišta i po licu Ščerbininovu, da vijesti nijesu dobre, ustane, kao da se hoće rashodati i uzevši Ščerbinina ispod ruke odvede ga na stranu.

— Odjaši, dragane, reče Jermolovu, — pogledaj, ne da li se što učiniti.

Kutuzov bijaše u Gorkama, u središtu posicije ruske vojske. Napadaj, što ga je Napoleon naperio na naš lijevi bok, odbijan je po nekoliko puta. U središtu se Francuzi nijesu pomakli dalje od Borodina. S lijevoga je boka Uvarovljeva kavalerija nagnala Francuze u bijeg.

U tri sata prestadoše francuski napadaji. Na svim licima, koja su bila oko njega, Kutuzov je čitao izraz napetosti, koja je došla do najvišega stupnja. Kutuzov je bio zadovoljan uspjehom dana preko očekivanja. No fizičke su sile ostavljale starca. Nekoliko mu se puta glava nisko spuštala, kao da pada, i on bi zadrijemao. Dadoše mu objed.

Krilni adjutant Wolzogen dojaše u vrijeme objeda Kutuzovu. Wolzogen je dojahao od Barclaya s viješću, kako idu stvari na lijevom boku. Razumni Barclay-de-Tolly videći, kako hrpe ranjenika bježe i da je stražnji dio vojske u neredu, pa prosudivši sve, kako stvar stoji, zaključi, da je bitka izgubljena te s tom viješću pošalje svoga ljubimca glavnomu komandantu.

Kutuzov je s mukom žvakao pečenu kokoš te žmirkajući i s ponešto razveseljenim očima pogleda na Wolzogena, a ovaj neatno razmećući noge te s poluprezirnim smiješkom na usnama lako se dotaknuvši rukom oboda na kapi pristupi Kutuzovu. Wolzogen se vladao prema presvijetlomu s nekom afektiranom neatnošću, s kojom je hotio pokazati, da on kao visoko obrazovani vojnik prepušta Rusima, da prave kumira od toga staroga, beskorisnoga čovjeka, a sam on zna, s kim ima posla. „Stari gospodin (kako su među sobom Kutuzova zvali Nijemci) mirno se ponačinja“, pomisli Wolzogen, pa strogo pogledavši na tanjure, koji su stajali pred Kutuzovom, stane izvješćivati staromu gospodinu, kako stoje stvari na lijevom boku, onako, kako mu je zapovjedio Barclay i kako je to on sam vidio i razumio.

— Sve su točke naše posicije u rukama neprijatelja, a preoteti nije ih čim, jer nema vojske; oni bježe, i nije ih moguće zaustaviti, izvješćivaše on.

Kutuzov prestane žvakati i začuđeno, kao da ne razumije što mu se govori, upilji se u Wolzogena. Ovaj opazi nemir „staroga gospodina“, pa reče s posmijehom:

— Ja nijesam držao, da imam pravo sakriti od vaše svijetlosti ono, što sam vidio . . . Vojske su u potpunom neredu . . .

— Vi ste vidjeli? Vi ste vidjeli? . . . vikne namrgodivši se Kutuzov brzo ustajući i približavajući se Wolzogenu. — Kako se vi . . . kako se vi usuđujete! . . . vikne on prijeteći rukama, koje su mu drhtale, i daveći se. — Kako se vi usuđujete, milostivi gospodine, govoriti to m e n i? Vi ništa ne znate. Javite od mene generalu Barclayu, da njegovo poznavanje nije ispravno i da je meni, glavnomu komandantu poznato, kako u istinu ide bitka, bolje nego njemu.

Wolzogen htjede nešto odvratiti, no Kutuzov mu presiječe riječ.

— Neprijatelj je odbijen na lijevom i potučen na desnom boku. Ako ste vi zlo vidjeli, milostivi gospodine, a vi ne dopuštajte sebi govoriti ono, što ne znate. Izvolite poći generalu Barclayu, pa mu priopćite za sjutra tvrdu moju odluku, da se navali na neprijatelja, reče strogo Kutuzov. Svi su šutjeli, a čulo se samo teško disanje staroga generala, koji se zasopio. — Odbijeni su svuda, a za to ja hvalim Bogu i našoj hrabroj vojsci. Neprijatelj je pobijeđen, a sjutra ćemo ga potjerati iz svete zemlje ruske, reče Kutuzov krsteći se i na jednoć zajeca od navale suza. Wolzogen slegnuvši ramenima i nakrivivši usne ćutke ode na stranu čudeći se „gluposti staroga gospodina“.

— Da, eto ga, mojega junaka, reče Kutuzov prema punahnomu, lijepomu, crnokosomu generalu, koji je u to vrijeme uzlazio na humak. To je bio Rajevski, koji je sproveo čitav dan na glavnoj točki borodinskoga polja. Rajevski je javljao, da vojske tvrdo stoje na svojim mjestima i da Francuzi ne smiju više napadati.

Poslušavši ga reče Kutuzov francuski:

— Vi dakle ne mislite k a o d r u g i, da mi moramo uzmaknuti?

— Naprotiv, vaša svjetlosti, u neodlučnim stvarima ostaje postojani svagda pobjednik, odgovori Rajevski, i moje je mnijenje . . .

— Kaisarove! pozove Kuturov svoga adjutanta. — Sjedni, piši zapovijed za sjutrašnji dan. A ti, okrene se k drugomu, — pođi po liniji i javi, da sjutra mi navaljujemo.

Dok je tekao razgovor s Rajevskim i dok se diktirala zapovijed, Wolzogen se vrati od Barclay-a i javi, da bi general Barclay-de-Tolly želio imati pismenu potvrdu o onoj zapovijedi, što ju je dao feldmaršal.

Kutuzov ne gledajući Wolzogena zapovjedi, da se napiše ta zapovijed, koju je posve osnovano, da se ukloni ličnoj odgovornosti, želio imati predašnji glavni komandant.

I po čudnoj, tajinstvenoj svezi, koja podržava u svoj vojsci jedno isto raspoloženje, koje zovu duhom vojske i koje čini glavni živac rata, riječi su Kutuzovljeve, zapovijed je njegova na bitku za sjutrašnji dan javljena u isto vrijeme po svoj vojsci s kraja na kraj.

Ni iz daleka se nijesu javljale u pošljednjem lancu te sveze same riječi, sama zapovijed. Pače ništa nije bilo nalik u onim pripovijestima, koje je jedan drugomu predavao na različnim krajevima vojske, na ono, što je rekao Kutuzov, no smisao se njegovih riječi priopćio posvuda, jer ono, što je rekao Kutuzov, nije istjecalo iz lukavoga smišljanja, nego iz čuvstva, koje je upravo tako ležalo u duši glavnoga komandanta kao i u duši svakoga Rusa.

I saznavši to, da će Rusi sjutra napasti neprijatelja, dočuvši iz viših sfera vojske potvrdu onoga, što su htjeli vjerovati, izmučeni i neodlučni ljudi tješili su se i hrabrili.

XXXVI.

Pukovnija je kneza Andrije Bolkonskoga bila u reservama, koje su do 2 ure besposleno stajale iza Semenovskoga, pod ljutom vatrom artilerije. U dva sata pomakne se pukovnija, koja je izgubila već više od 200 ljudi, naprijed na pogaženo ovseno polje, na onaj prostor među Semenovskim i baterijom na humku, na kojem su taj dan bile pobijene tisuće ljudi i na koje je u dva sata bio naperen iz svih sila na jedno mjesto oganj iz nekoliko stotina neprijateljskih topova.

Ne mičući se s ovoga mjesta i ne izbacivši ni jednoga naboja izgubi ovdje pukovnija još trećinu svojih ljudi. Sprijeda su, a osobito s desne strane, u jednako gustom dimu gruhali topovi, a iz tajinstvenoga područja dima, koji je zastirao naprijed svu okolinu izlijetale su kugle i polako zviždale granate. Katkad bi,

kao za odmor, prolazilo četvrt ure, a sve bi kugle i granate za to vrijeme prelijetale, no katkad bi za čas palo u pukovniju nekoliko ljudi, pa bi neprestano otiskivali ubijene i odnosili ranjene.

Sa svakim je novim udarcem sve manje i manje mogućnosti života ostajalo za one, koji još nijesu bili ubijeni. Pukovnija je stajala u bataljunskim kolonama na razmaku od tri sta koraka, no pored svega toga bilo je svim ljudima pukovnije jednako pri duši. Svi su bili jednako mučaljivi i neveseli. Rijetko se čuo među redovima govor, no govor bi taj umuknuo svaki put, kad se čuo nov hitac i povik: nosila! Veći su dio vremena ljudi pukovnije po zapovijedi poglavarstva sjedili na zemlji. Jedan bi skinuo klobuk te bi pazljivo rastezao i opet slagao gajtan; drugi bi natr'o među dlanovima suhe gline i čistio bodež na puški; ovaj bi popuštao remen i premještao kariku na zavoju; onaj bi odmatao i na novo slagao obojke i preobuvao se. Nekoji su gradili kućice od zemlje ili su pleli pletenice od strnjike. Činilo se, da su svi udubeni u te poslove. Kad su se ranjavali i ubijali ljudi, kad su se vukla nosila, kad su se naši vraćali natrag, kad bi se kroz dim viđale velike mase neprijatelja, nitko nije ni gledao tih događaja. A kad je naprijed prolazila artilerija i kavalerija, kad se viđalo gibanje naše pješadije, čule su se primjedbe odobravanja sa svih strana. No najveću su pozornost zasluživali postrani događaji, koji nijesu bili ni u kakvoj svezi s bitkom. Kao da je pažnja tih moralno izmučenih ljudi mirovala na ovim običnim životnim događajima. Artilerijska baterija prođe pred frontom pukovnije. Kod jednoga od artilerijskih vozača stane logov na uže od hama. — „Ej, eno logov! . . . Oslobodi ga! Past će! . . . Eh, ne vide!“ . . . vikalo se jednako iz redova po svoj pukovniji. Drugi put svrati opću pozornost malo smeđe pseto s repom zdravo dignutim, koje se Bog zna otkle stvorilo i zabrinuto istrčalo pred redove, pa na jedan put, kad je u blizini udarila kugla, zacviljelo i bacilo se, podvukavši rep, na stranu. Po svoj pukovniji stade neki uk i pocikivanje. No zabave takve vrste trajale su časak, a ljudi su već više od osam ura stajali bez jela i posla pod neprolaznim užasom smrti, a blijeda su i namrgođena lica sve više blijedjela i mrgodila se.

Knez Andrija kao i svi ljudi pukovnije namrgođen i blijed, hodao je naprijed i natrag po livadi uz ovseno polje od jedne međe do druge složivši ostrag ruke i spustivši glavu. Raditi i

zapovijedati nije imao šta. Sve se radilo samo sobom. Ubijene su vukli za front, ranjene su odnosili, redovi su se suživali. Koji bi vojnici odbjegli, ti bi se odmah brzo i vratili. S početka knez Andrija držeći za svoju dužnost, da uzbudi hrabrost vojnikâ i da im pokaže primjer, hodao je po redovima; no poslije se uvjeri, da ih nema čemu učiti. Sva je snaga njegove duše, upravo tako kao i svakoga vojnika, smjerala nesvijesno na to, da se uzdrži samo od promatranja užasnoga toga položaja, u kojem su bili. On je hodao po livadi vukući noge, čeprkajući po travi i motreći prah, koji mu je pokrivao čizme; čas bi koračao širokim koračajima gledajući pogoditi u tragove, koje su po livadi ostavili kosci, sad bi brojeći svoje korake računao, koliko puta mora proći od međe do međe, da iziđe vrsta, sad bi smicao pelinov cvijet, što je rastao na međi, pa tr'o taj cvijet među dlanima i vonjao mirisavo-gorki, jaki dah. Od čitavoga jučerašnjeg misaonog posla nije ostalo ništa. On nije ni o čem mislio. On je prisluškivao umorenim sluhom sveudilj iste zvukove raspoznavajući u tutnjavi hitaca, kako kugle zviždućу u lijetu, gledao na lica ljudi 1. bataljuna, kojih se već do sita nagledao, te je čekao. „Eto je . . . eto opet k nama!“ mišljaše on prisluškujući, kako je nešto sve iz bližega zviždalo iz zastrtoga područja dima. „Jedna, druga! Još! Pogodilo je . . .“ On stane i pogleda na redove. „Nije, preletjelo je. Ovdje je evo pogodilo“. — I on opet stane hodati nastojeći da pravi velike korake, kako bi u šesnaest koraka došao do međe.

Zviždanje i udarac! Pet koračaja od njega zarila se kugla u suhu zemlju i sakrila. Nehotice mu prođe studen po leđima. On opet pogleda na redove. Po svoj su prilici pali mnogi, velika se hrpa sabrala kod 2. bataljuna.

— G. adjutante, povikne on, — zapovjedite, da se ne gomilaju. Adjutant izvrši zapovijed i približavaše se knezu Andriji. S druge strane dojaše komandant bataljuna.

— Čuvaj se! čuje se uplašeni povik vojnika, i kao ptičica, kad u brzom letu zuji i sjeda na zemlju, dva koraka od kneza Andrije, uz konja bataljunskoga komandanta, lupi lako granata. Konj prvi, ne pitajući, je li dobro ili zlo pokazivati strah, zadašće, propne se i malo ne zbaci majora i pobježe na stranu. Užas prijeđe s konja na ljude.

— Lezi! vikne glas adjutanta, koji bijaše legao na zemlju. Knez je Andrija stajao neodlučan. Granata se dimila i kao žvrk vrtjela među njime i adjutantom, koji je ležao, na kraju njive i livade, uz grm pelina.

„Nije li to smrt“, mišljaše knez Andrija, gledajući posve novim, nenavidnim pogledom na travu, na pelin, na pramen dima, što se izvijao iz crne kugle, koja se vrtjela. „Ja ne mogu, ja ne ću umrijeti, ja ljubim život, ljubim tu travu, zemlju, uzduh . . .“ On je to mislio i zajedno držao na umu, da ga gledaju.

— Sramota, gospodine časniče! reče on adjutantu, — kakav . . . On nije dorekao. U isto se vrijeme začuje prasak, brujanje kao od triješća razbitoga okvira, zadušljivi zadah praha, i knez Andrija posrne na stranu i digavši ruku u vis sruši se na prsi.

Nekoliko časnika pritrči k njemu. S desne se strane trbuha lio po travi veliki mlaz krvi. Pozvani domobranci stanu s nosilima iza časnikâ. Knez je Andrija ležao na prsima spustivši lice na travu i disao je teško krčeći.

— Nu, što ste stali, dođi bliže!

Seljaci se približe i prime ga za ramena i za noge, no on žalosno zastenje, a seljaci se pogledaju i opet ga spuste.

— Primi se, meći, sve jedno je! krikne nečiji glas. Prime ga po drugi put za ramena i metnu na nosila.

— Ah, Bože moj! Bože moj! A što je to? . . . Život! To je konac! Ah, Bože moj! čuli su se glasovi među časnicima. — Za vlas je pokraj uha prozujala, govoraše adjutant. Seljaci naravnaju nosila na ramena i brzo se ganu po putiću, što su ga oni utapkali, prema mjestu za zavoje.

— Jednako koračajte . . . E, seljačine! vikne časnik zaustavljajući za ramena seljake, što su nejednako išli i drmali nosilima.

— Sláži korak, je l' Hvedore, ej, Hvedore, govoraše prednji seljak.

— Evo ovako, ozbiljno i veselo reče zadnji pogodivši korak.

— Vaša svjetlosti? A? kneže? reče drhtavim glasom Timohin, koji je pritrčao, zagledavajući u nosila. Knez Andrija otvori oči i pogleda iz nosila, u koja je duboko upala njegova glava, na onoga, što je govorio, pa opet sklopi trepavice.

Domobranci donesu kneza Andriju k šumi, gdje su stajala kola i gdje su se zavijale rane. Zavijalo se u tri razapeta šatora s podvinutim polama, na kraju brezika. U breziku su stajala kola i konji. Konji su iz zobnica jeli ovas, a vrapci su se slijetali k njima i pobirali zrnje, što bi se prosipalo. Jata su vrana, njušeći krv, nestrpljivo graktala i lijetala po brezama. Oko šatorâ, na prostoru većem od dva jutra, ležali su, sjedili, stajali ljudi u različnim haljinama. Oko ranjenikâ su stajali sa žalosnim i pažljivim licem vojnici-nosioci, koje su uzalud tjerali od toga mjesta časnici, što su pazili na red. Ne slušajući časnikâ vojnici su stajali naslanjajući se na nosila, pa su pozorno, kao da nastoje shvatiti teško značenje prizora, gledali, što se pred njima radi. Iz šatorâ su se čuli sad glasni, nemili vapaji, sad žalosno stenjanje. Na mahove bi istrkivali odanle feldšeri po vodu, pa pokazivali na one, koje je trebalo unijeti. Ranjenici čekajući pred šatorom, dok dođe na njih red, krčali su, stenjali, plakali, vikali psovali, molili rakije. Nekoji su bulaznili. Kneza Andriju kao zapovjednika pukovnije koračajući preko nezavijenih ranjenika donesoše bliže k jednomu šatoru, pa stanu čekajući zapovijed. Knez Andrija otvori oči i dugo nije mogao razumjeti, što se oko njega radi. On se sjeti livade, pelina, oranice, crne kugle, koja se vrtjela, sjeti se strastvene ljubavi svoje za životom. Dva koraka od njega stajaše naslonivši se na granu visok, lijep, crnokos podčasnik sa zavijenom glavom i glasno govoreći svraćaše na se opću pozornost. Bio je ranjen u glavu i u nogu tanetom. Oko njega se skupila hrpa ranjenikâ i nosilaca pohlepno slušajući njegov govor.

Knez je Andrija, jednako kao i svi, koji su bili oko pripovjedača, žarkim pogledom gledao na nj i osjećao utješno čuvstvo. „No zar nije sada sve jedno? pomisli on. Za što mi je tako žao bilo rastati se sa životom? Nešto je bilo u tom životu, čega ja nijesam razumio i ne razumijem“.

XXXVII.

Jedan od liječnika izađe iz šatora s okrvavljenom opregačom i okrvavljenim, malenim rukama držeći u jednoj među mljezincem i palcem cigaru (da je ne uprlja). Liječnik taj podigne glavu i stane se razgledavati, no povrh ranjenika. Oče-

vidno je hotio, da malo počine. Pošto je nekoliko vremena obilazio glavom na desno i na lijevo, uzdahne i obori oči.

— Deder odmah, reče na riječi feldšerove, koji mu je pokazivao kneza Andriju, i zapovjedi, da ga unesu pod šator.

U hrpi se ranjenikâ, koji su čekali, podiže mrmljanje.

— Vidi se, da će i na onom svijetu živjeti samo gospoda, progovori jedan.

Kneza Andriju unesu i polože na sto, koji su tek očistili, i s kojega je feldšer nešto spirao. Knez Andrija nije mogao pojedince razabrati, što je bilo pod šatorom. Žalosno stenjanje sa svih strana, strašni bol u bedru, trbuhu i na leđima, — to ga je bunilo.

U šatoru su bila tri stola. Dva su bila zapremljena, a na treći je položen knez Andrija. Nekoliko su ga vremena ostavili sama, pa je nehotice opazio, što se radilo na druga dva stola. Na bližem je stolu sjedio Tatarin, po svoj prilici Kozak, sudeći po odjeći, koja je bila uza nj bačena. Četiri su ga vojnika držala. Liječnik s naočarima nešto je rezao u njegovim smeđim, mišičastim leđima.

— Uh, uh, uh! . . . stenjao je Tatarin i na jedan put digavši u vis svoje crno, krivonoso lice s iznositim čeljusnim kostima i iskesivši zube, stane se rvati, trzati i cviljeti oštrim, zvonkim, dugotrajnim cvilom. Na drugom stolu, oko kojega se guralo mnogo svijeta, ležao je na leđima velik, odebeo čovjek sa spuštenom natrag glavom (kovrčasta kosa, njezina boja i oblik glave činio se knezu Andriji čudnovato poznat). Nekoliko feldšera zgrabilo je za prsi toga čovjeka, pa ga držalo. Bijela, velika puna noga brzo se i često, bez prestanka trzala i groznično trepetala. Čovjek je taj grčevito ridao i gušio se. Dva liječnika ćutke — jedan je bio blijed i drhtao je — nešto su radili nad drugom, crvenom nogom toga čovjeka. Svršivši posao s Tatarinom, na kojega su metnuli kabanicu, približi se liječnik s naočarima otirući ruke ka knezu Andriji.

On pogleda u lice knezu Andriji i brzo se okrene.

— Svucite ga! što stojite? vikne srdito na feldšere.

Kad feldšer žustrim zasukanim rukama stane knezu Andriji raskopčavati puceta i skidati odijelo, sjeti se ovaj svoga najranijega dalekog djetinjstva. Liječnik se nisko nagne nad ranom,

opipa je i teško uzdahne. Za tim dade nekomu znak. I teški bol u trbuhu otme knezu Andriji svijest. Kad se osvijesti, razbijene su bedrene kosti bile izvađene, krpe mesa odrezane i rana zavijena. U lice su mu prskali vodu. Čim je knez Andrija otvorio oči, liječnik se nagne nad njim, ćutke ga poljubi u usnice i brzo ode.

Poslije pretrpljenih muka osjećao je knez Andrija blaženstvo, kojega nije odavno iskusio. Svi najsretniji časovi u njegovu životu, osobito najdalje djetinjstvo, kad su ga svlačili i lijegali u posteljicu, kad je dadilja uspavljujući ga pjevala nad njim, kad se, zarivši se glavom u jastuke, osjećao srećnim već samo tim, što je osjećao život, sve se to sada pokazivalo njegovoj mašti, i to ne kao prošlost, već kao zbilja.

Oko onoga ranjenika, kojega su se crte činile knezu Andriji poznate, poslovali su liječnici; dizali su ga, umirivali.

— Pokažite mi . . . Ooooo! o! ooooo! čulo se njegovo isprekidano ridanjem, ustrašeno i mukama pokorno stenjanje. Slušajući to stenjanje knezu se Andriji htjelo plakati. Dali za to, što je bez slave umirao, dali za to, što mu je teško bilo rastajati se sa životom, dali zbog tih nepovratnih djetinjskih uspomena, ili za to, što je trpio, jer su drugi trpjeli i jer je tako žalosno pred njim stenjao taj čovjek, — svakako njemu se htjelo plakati djetinjskim, dobrim, gotovo radosnim suzama.

Ranjeniku pokažu u čizmi sa zapečenom krvlju odrezanu nogu.

— O! Ooooo! zarida on kao žensko. Liječnik, koji je stajao pred njim i zaklanjao mu lice, ode.

— Bože moj! Što je to? Za što je on ovdje? reče u sebi knez Andrija.

U nesretnom čovjeku, koji je ridao i oslabio, kojemu su netom uzeli nogu, prepozna on Anatolija Kuragina. Anatolija su držali na rukama i pružali mu vode u čaši, kojoj ruba nije on mogao drhtavim i nabreklim usnama obuhvatiti. Anatolije se gušio „Da, to je on; da, taj je čovjek nečim tijesno i teško svezan sa mnom“, pomisli knez Andrija ne razumijevajući još jasno onoga, što je bilo pred njim. „U čemu stoji sveza toga čovjeka s mojim djetinjstvom, s mojim životom?“ pitaše on sebe, ali ne nalažaše odgovora. Knez se Andrija nije više mogao uz-

držati. pa zaplače nježnim, ljubavnim suzama nad ljudima, nad sobom i nad njihovim i svojim zabludama.

„Sažalost, ljubav prema braći, prema onima, koji ljube, ljubav prema onima, koji na nas mrze, ljubav prema neprijateljima, da, ona ljubav, koju je propovijedao Hristos na zemlji, i koje ja nijesam razumio; eto, za to mi je žao bilo života, eto ono, što mi je ostajalo, kad bih poživio. No sad je već kasno. Ja to znam!“

XXXVIII.

Strašni pogled bojišta, pokrivenoga mrtvacima i ranjenicima, a k tome težina glave i glasova o ubijenoj i ranjenoj dvadesetorici poznatih generala i osjećanje nemoći svoje prije jake ruke, sve je to učinilo neočekivani dojam na Napoleona, koji je obično rado motrio ubijene i ranjene ogledajući time duševnu svoju snagu, za koju je on držao, da je u njoj njegova zasluga i veličina. On brzo ode s bojišta i vrati se k Ševardinskomu humku. Žut, podbuo, težak, s mutnim očima, crvenim nosom i hrapavim glasom sjedio je on na stolcu sklopniku nehotice prisluškujući zvukove pucnjave i ne dižući očiju. On je s bolnom tjeskobom očekivao konac te stvari, kojoj je sebe držao dionikom, no koje nije mogao zaustaviti. Lično čovječje čuvstvo prevlada za kratak čas onu umjetnu utvaru života, kojoj je tako dugo služio. On je na sebe prenosio one muke i onu smrt, što je vidio na bojištu. Težina je glave i prsiju spominjala i njemu mogućnost mukâ i smrti i za njega. On taj čas nije htio za sebe ni Moskve ni pobjede ni slave. (Kakve mu je još slave trebalo?) Jedno, što je sada želio, — to je bio odmor, mir, sloboda. No kad je bio na Semenovskom visu, predloži mu načelnik artilerije, da postavi nekoliko baterija na te vise za to, da bi se pojačao oganj po ruskim vojskama, koje su se nagomilale pred Knjazkovom. Napoleon pristane i zapovjedi, da mu donesu vijest o tom, što će učiniti ove baterije.

Adjutant dođe, da reče, da je po zapovijedi carevoj 200 topova napereno na Ruse, no da Rusi jednako stoje.

— Naš ih oganj sve na redove izbacuje, a oni stoje, reče adjutant.

— Njima se još hoće! . . . reče Napoleon hrapavim glasom.

— Gospodaru? ponovi adjutant ne čuvši.

— Još im se hoće, zapišti hrapavim glasom Napoleon namrgodivši se, — nu, pa im dajte.

I bez njegove se zapovijedi radilo što on nije htio, i on je odredio samo za to, što je mislio, da su od njega čekali zapovijed. I on se opet prenese u predašnji svoj umjetni svijet utvara o nekakvoj veličini, i opet (kao onaj konj, koji ide uz kola strmom nizbrdicom, pa sebi utvara, da nešto radi samostalno) pokorno stane izvršivati onaj okrutni, žalosni i teški čovječji posao, koji mu je bio određen.

Pa nije samo tu uru i taj dan bio pomračen um i savjest toga čovjeka, koji je teže nego ikoji od dionikâ te stvari nosio na sebi svu težinu onoga, što se događalo; no i nikad, do konca svoga života, nije on mogao shvaćati ni dobra ni ljepote ni istine ni značenja svojih čina, koji su bili previše protivni dobru i pravdi, predaleki od svega čovječnoga, da bi on mogao shvaćati njihovo značenje. On se nije mogao odreći svojih čina, koje je hvalilo pô svijeta, pa se za to morao odreći pravde i dobra i svega čovječnoga.

Nije on samo taj dan obilazeći bojište pokriveno mrtvim i osakaćenim ljudima (kako je on mislio, po njegovoj volji) i gledajući te ljude brojio, koliko Rusâ dolazi na jednoga Francuza i varajući se nalazio uzrok, da se veseli, što na jednoga Francuza dolazi pet Rusa.

. . . . . .

. . . . . .

XXXIX.

Nekoliko desetaka tisuća ljudi ležalo je kao žrtve u različnim položajima i haljinama na poljima i livadama, koje su pripadale gospodi Davidovima i državnim kmetovima, na onim poljima i livadama, na kojima su stotine godina u isto vrijeme sabirali ljetinu i pasli blago seljaci iz sela Borodina, Gorakâ, Ševardina i Semenovskoga. Na mjestima, gdje su se zavijale rane, bila je trava i zemlja na prostoru od jednoga jutra napojena krvlju. Hrpe ranjenih i neranjenih ljudi raznih komanda lutale su uplašena lica s jedne strane natrag k Možajsku, s druge

strane natrag k Valujevu. Druge su hrpe, izmučene i gladne, pod vodstvom načelnikâ, išle naprijed. Treće su ostajale na mjestu i dalje pucale.

Nad čitavim poljem, koje je prije bilo tako veselo i lijepo sa svojim blistanjem bajuneta i s dimovima na jutarnjem suncu, stajala je sada magla od vlage i dima, i vonjalo je čudnom kiselоćom od salitra i krvi. Skupili se oblačići, pa stane kropiti daždic na ubijene, na ranjene, na uplašene i na izmučene i na neodlučne ljude, kao da je govorio: „Dosta, dosta, ljudi. Prestanite . . . Osvijestite se. Što radite?“

Izmučenim, bez hrane i bez počinka ljudima jedne i druge stane poče jednako dolaziti sumnja o tome, treba li, da još jedni druge tamane; i na svim se licima opažalo kolebanje, i u svakoj se duši jednako rađalo pitanje: „Za što, za koga da ja ubijam i budem ubijen? Ubijajte, koga hoćete, radite, što hoćete, ali ja ne ću više!“ Misao je ta jednako sazrela u duši svakoga. Svaki su se čas mogli svi ti ljudi prepasti onoga, što su radili, baciti sve i pobjeći makar kuda.

No i ako su prema koncu bitke ljudi osjećali sav užas svoga postupanja, i ako bi oni rado prestali, nekakva ih je nerazumljiva tajna sila još dalje rukovodila, te uznojeni, zaprašeni i okrvavljeni artileristi, od kojih je na trojicu ostao po jedan, i ako su se spoticali i zadihavali, donosili su naboje, nabijali, nišanili, primicali fitilje; i kugle su isto tako brzo i žestoko prelijetale s oba dvije strane i gnječile čovječje tijelo, i dalje se događala ona strašna stvar, koja se ne događa po volji ljudi, već po volji Onoga, koji upravlja ljudima i svjetovima.

Tko bi pogledao na neuređene zadnje odjele ruske vojske, taj bi kazao, da se Francuzima treba još samo malo upeti, pa će ruske vojske nestati; a da je tko pogledao na zadnje odjele Francuza, rekao bi, da se Rusima treba još samo malo upeti, pa su Francuzi propali. No ni Francuzi se ni Rusi nijesu toliko upeli, pa je bojni plamen polako dogorijevao.

Rusi se nijesu upinjali za to, što nijesu oni napadali na Francuze. Na početku su bitke oni stajali samo na putu u Moskvu i zakrčivali ga, pa su isto tako dalje stajali na koncu

bitke kao i na početku njezinu. No kad bi pače i bio to cilj Rusa, da potisnu Francuze, oni se nijesu mogli toliko upeti, jer su sve ruske vojske bile razbijene, nije bilo ni jednoga odjela ruske vojske, koji nije postradao u bitki, i Rusi su, ostajući na svojim mjestima, izgubili polovinu svoje vojske.

Francuzima s uspomenom na sve petnaestogodišnje pobjede, s uvjerenjem o nepobjednosti Napoleonovoj, sa sviješću, da su izgubili samo četvrtinu ljudi i da imaju još netaknutu gardu od 20.000 ljudi, njima je lako bilo toliko se upeti. Francuzi, koji su napadali na rusku vojsku s ciljem, da je maknu s posicije, morali su se toliko upeti, jer dotle, dok su Rusi upravo tako kao i do bitke zakrčivali put u Moskvu, Francuzi nijesu postigli cilja, i svi su njihovi gubici propali uzalud. No Francuzi se nijesu toliko upeli. Neki istorici govore, da je trebalo Napoleonu, da dâ staru svoju gardu, pa bi se bitka dobila. Govoriti o tome, što bi bilo, da je Napoleon dao svoju gardu, to je jednako kao govoriti o tom, što bi bilo, kad bi u jesen nastalo proljeće. To nije moglo biti. Nije to, što Napoleon nije dao svoje garde, za to bilo, što je on nije htio dati, već to se nije moglo učiniti. Svi generali, časnici, vojnici francuske vojske znali su, da se to nije moglo učiniti, jer klonuli duh vojske nije to dopuštao.

Nije samo Napoleon osjećao ono snu slično čuvstvo, da strašni zamah ruke pada bez snage, nego su svi generali, svi vojnici francuski, bili oni ili ne bili u boju, poslije svih iskustva pređašnjih bitaka (gdje je poslije deset puta manjega naprezanja neprijatelj bježao) osjećali jednako čuvstvo užasa pred onim neprijateljem, koji je izgubivši polovinu vojske stajao upravo tako grozno na koncu kao i na početku bitke. Moralna se snaga francuske napadačke vojske istrošila. Nijesu Rusi kod Borodina održali one pobjede, koja se označuje podignutim na palicama komadima tvari, koji se zovu zastave, i onim prostorom, na kojem su stajale i stoje vojske, već pobjedu moralnu, onu, koja i u svojoj nemoći uvjerava neprijatelja o moralnoj svojoj pretegi. Francuska najezda kao razjarena zvijer, kad u navali svojoj dobije smrtonosnu ranu, osjećala je svoju propast; no ona se nije mogla ustaviti, upravo onako, kako nije mogla uzmaknuti dva put slabija ruska vojska. Poslije zadanoga udarca francuska se vojska mogla još dovaljati do Moskve, no tamo je bez novoga naprezanja ruske vojske morala propasti krvareći iz smrtonosne

rane, nanesene kod Borodina. Ravna pošljedica borodinske bitke bio je bezuzročni bijeg Napoleonov iz Moskve, povratak po staroj smolenskoj cesti, propast petsto-tisućne najezde i propast Napoleonovske Francuske, na koju je prvi put pod Borodinom pala ruka jačega duhom protivnika.

Preveo Dr. *A. Radić.*

Ivan Sergejević Turgenjev.

Plemićko gnijezdo.

Glavni je junak ove pripovijetke (romana) Fedor Ivanović Lavrecki. S njegovom se mladošću i s njegovim rodom upoznajemo u ulomku, koji se ovdje priopćuje. Kao svima pripovijetkama Turgenjeva, tako je i ovoj sadržaj sasma jednostavan, t. j. bez zapleta, bez potresnih katastrofa i bez deklamatorskoga poleta: Lavrecki se oženi lijepom i mladom djevojkom, s kojom se upoznao preko prijatelja Mihaljevića. Ali taj brak nije sretan, jer je žena Lavreckoga odveć lakoumna i ona učini nevjeru mužu svojemu, te se njih dvoje razvjenča. Poslije toga iza nekoliko godina dođe do Lavreckoga glas, da mu je žena umrla, i on onda hoće da se oženi djevojkom Lizom, koja potječe iz imućne plemenitaške porodice (po kojoj se pripovijetka zove „Plemićko gnijezdo“). Ali prije nego se drugi put oženi Lavrecki, dođe prva njegova žena k njemu moleći ga za oproštenje; onaj glas o njezinoj smrti nije na ime bio istinit. To je za Lavreckoga veliki udarac, a Liza, koja je i onako od prirode bila ozbiljna i pobožna, ode u kaluđerice u daleki neki manastir. Lavrecki se bio pomirio sa svojom ženom, ali ona je i dalje ostala onako lakoumna kao i prije, te se Lavrecki opet od nje rastane. Ona živi veselo u Parizu, a siromah Lavrecki razočaran i zlovoljan ide u susret još zlovoljnijoj starosti.

T. M.

Fedor Ivanović Lavrecki izlažaše od starodavnoga boljarskoga roda. Praroditelj Lavreckih došao je iz Pruske za knezovanja Vasilija „Tamnoga“ i dobio je 200 četvrtina zemlje u Bježeckom Vrhu. Od njegovih potomaka mnogi su vršili različne službe, pod knezovima i velikašima bili na udaljenim vojvodstvima, no ni jedan od njih nije došao dalje od stolnika ni stekao znatnoga imutka. Najbogatiji i najznatniji od svih Lavreckih bijaše pradjed Fedora Ivanovića — Andrija, čovjek žestok, drzovit, uman i lukav. Do dana današnjega nije prestao glas o

njegovu samovoljnom postupku, o bijesnoj cudi, bezumnoj rasipnosti i nezasitnoj pohlepnosti. On je bio veoma debeo i visoka rasta, u licu crnomanjast i bez brade, u govoru bi vrnčao i činio se pospan; no što je on tiše govorio, to su više drhtali svi oko njega. I žena mu, rodom ciganka, bijaše prema njemu, buljooka, jastrijebova nosa, žuta okrugla lica, svadljiva i osvetljiva; ona nije ni u čemu ustupala mužu, koji je malo nije ubio i kojega ona nije preživjela, premda se s njim udilj grizla. Njihov sin Petar, Fedorov djed, nije se uvrgao na oca; bio je to prost, stepni vlastelin, dosta budalast, vikač i pravdaš, surov, ali ne zao, gostoljubiv i ljubitelj lova. Bilo mu je preko trideset godina, kad je po ocu naslijedio 2000 kmetova u dobru redu; no brzo ih je raspustio, od česti prodao svoje imanje, služinčad razmazio. Kao žohari grnjahu iz sviju strana znani i neznani mali ljudi u njegove prostrane, tople i nečiste sobe; jelo se tu i pilo, čim je Bog darovao, no uvijek do sita i pjana, slaveći i veličajući dobroga domaćina. Za to je i domaćin svoje goste, kad bi bio zle volje, slavio kao čankolize; a bez njih je umirao od dosade. Ženu, dobru i krotku, uzeo je Petar Andrejić iz obitelji u susjedstvu, kako mu je otac izabrao i naložio; ime joj bijaše Ana Pavlovna. Ne miješajući se ni u što ona je primala goste drage volje i sama u pohode rado izlazila, premda pudrati se bijaše njoj, kako veljaše, smrt. Ona je ljubila voziti se kasom, kartati se bila je spremna od jutra do večera, i uvijek bi rukom pokrivala upisani mali gubitak, kad bi joj muž prišao k stolu gdje se igra, a ipak je sav svoj miraz, sve novce dala njemu na potpuno raspolaganje.

Ona je svome mužu rodila dvoje djece: sina Ivana, Fedorova oca, i kćer Glafiru. Ivan se nije odgajao doma, nego u bogate, stare tetke, kneginje Kubenske, koja mu je namijenila svekoliko baštinstvo (bez toga ne bi ga otac pustio). Kneginja Kubenska odijevala je Ivana kao lutku, naimala mu svakovrsne učitelje, stavila mu za mentora Francuza, nekoga mr. Courtina de Vaucelles, bivšega abata, učenika Jean Jacques Rousseau-a, tankoumna i vješta spletkara, čisti cvijetak emigracije francuske, kako ga je zvala kneginja. Ona je napokon s tim svršila, da je imajući blizu 70 godina taj cvijetak za muža uzela i baštinikom svojim učinila, pa za kratko vrijeme, naličena, parfimirana ambrom à la Richelieu, okružena od Arapićâ, tankonogih pasa i

vrištavih papiga, umrla na svilenom, iskrivljenom divančiću vremena Ludovika XV. s emaljovanom tabakirom Petitotove radnje u rukama, umrla je ostavljena od muža; lukavi gospodin Courtin volio je s njezinim blagom u Parizu živjeti. Ivanu je bilo dvadeset godina, kada se ova nenadana oluja nad njim razvalila (mi govorimo o kneginjinu braku, a ne o smrti); on ne htjede ostati u tetkinoj kući, gdje se iz bogata našljednika iznenada pretvorio u pripuza; petrogradski svijet, u kojem je odrastao, stade mu se od sad uklanjati; poći u službu, od početka nisku, trudnu i mračnu, mrzilo ga je (sve je to padalo u sam početak carevanja imperatora Aleksandra I.); ne ostade mu drugo, nego od nevolje vratiti se u selo k ocu.

Blatno, siromašno i traljavo učini se njemu očinsko gnijezdo; tišina i čađa života seoskoga vrijeđala ga je na svakom koraku i grizaše dosada. Za to su i njega svi, osim matere, neprijazno u kući gledali. Otac ne mogaše podnositi njegovih prijestolničkih običaja, njegovih frakova, žabo-a, njegovih knjiga, njegove flaute i čistoće, u kojoj nije bez prava osjećao neki prijezir; on se doista žalio i vrnčao na sina. — „Ništa mu ovdje nije po ćudi, govoraše on, za stolom prigovara, ne jede, služinčadi ni njihova vonja ne podnosi, pijanih vidjeti ne može, dirnuti koga uz njega ne smiješ, služiti ne će, zdravljem, vidiš, kukavan, pi, kakva je to švrća! A sve odatle, što mu Voltaire u glavi sjedi“. Starac se osobito srdio na Voltaira i onoga „krivovjernika“ Diderota, ako i nije ni jednoga retka iz njihovih djela pročitao: čitanje nije bilo za nj. Petar se Andrejić nije varao: i Voltaire i Diderot vrćahu se po glavi sina njegova, ali ne samo oni, — i Rousseau i Raynal i Helvecij i mnogi drugi, slični njima, pisci bili su mu u glavi, ali samo u glavi. Bivši nastavnik Ivana Petrovića, negdašnji abat i enciklopedist zadovoljio se, da ulije svojemu gojencu u glavu svu premudrost XVIII. vijeka, te je on tako i hodio napunjen njome; no ova mudrost nije se smiješala s njegovom krvi, nije pronikla u njegovu dušu niti se pretvorila u krepko uvjerenje. A tko će i iskati uvjerénjâ od mladića, kako je bilo prije pedeset godina, kad mi još ni danas nijesmo dorasli do njih? I posjetnicima očeva doma bijaše Ivan Petrović neugodan: oni su mu se gadili, oni su ga se bojali; a sa sestrom Glafirom, koja je bila dvanaest godina starija, nikako se nije mogao složiti.

Čudnovato je biće bila ta Glafira: ružna, grbava, mršava, sa široko otvorenim, strogim očima i stisnutim, tankim usnama, ona je licem, glasom i uglatim brzim kretanjem nalik bila na svoju baku ciganku, ženu Andrijinu. Tvrdoglava i vlastoljubiva, nije ni čuti htjela o udaji. Povratak brata joj Ivana nju je ozlovoljio. Dokle ga je kneginja Kubenska u sebe držala, nadala se Glafira naslijediti bar polovinu očeva dobra: ona je i škrta bila kao baka njezina. Osim toga bila je i zavidna bratu svomu, što je bio tako obrazovan i tako lijepo govorio francuski pariskim izgovorom, a ona je jedva znala reći: bon žur i koman vu portevu? Istina, ni otac ni mati njezina nijesu ni malo znali francuski; no od toga njoj ne bijaše lašnje.

Ivan Petrović ne znađaše, kuda, kamo li od čame i dosade; nije još sproveo godinu dana, a već mu se to činilo kao deset godina. Samo je s materom razgaljivao dušu bivajući s njom cijele ure u niskim sobama njezinim i slušajući nekićenu razgovornost dobre žene i jedući ukuhano voće. U matere njegove u to vrijeme bijaše među drugim sobaricama jedna vrlo lijepa djevica, jasnih, krotkih očica i finih crta u licu, imenom Malanja, žena umna i smjerna. Na prvi pogled zagleda se u nju Ivan Petrović, i on nju zamilova, on zamilova bojalžjivi njezin hod, stidljive joj odgovore, tihi glasak i tihi posmijeh; svaki dan postajaše mu milija. A i ona se privije k Ivanu svom silom duše svoje, kako se priviti umiju samo ruske djevojke, i poda mu se.

U vlastelinskom dvoru na selu ne može se nikakva tajna dugo držati: cijela kuća sazna do mala o savezu mladoga gospodina s Malanjom, sazna napokon i sam Petar Andrejić. U drugo vrijeme on po svoj prilici ne bi ni mario za tako neznatnu stvar; no sada, gdje se odavno srdio na sina, obraduje se zgodi, da može zastidjeti petrogradskoga mudraca i kicoša. Podigne se huka i buka: Malanju u klijet zatvore, a Ivana Petrovića zovnu k ocu. Na tu galamu doleti i Ana Pavlovna. Ona htjede ublažiti muža; ali muž ne sluša ničega. Kao jastrijeb naleti na sina prebacujući mu bezboštvo, nemoralnost i pretvaranje; na njemu ujedno iskali sve srce protiv kneginje Kubenske i obaspe ga pogrdama. S početka Ivan Petrović mučaše smjerno: no kad mu otac zaprijeti sramotnom kazni, onda i on plane. „Krivovjernik Diderot opet je na pozorištu — mišljaše on — dobro, i ja ću ga pozvati; postojte, imat ćete se čemu čuditi“. Pa onda spokojnim,

jednakim glasom, premda u svem tijelu dršćući, izjavi Ivan Petrović ocu, da ga bez razloga kori s nemoralnosti, pa ako on i priznaje svoju krivnju, da ju je voljan popraviti, s tim radije, što ne mari za krive predsude, to jest: on će se oženiti Malanjom. Izrekavši ove riječi Ivan je Petrović bez sumnje postigao svoj cilj: on je zagnao oca u takovo čudo, da je oči izbuljio i za onaj tren zanijemio! — No kada se opet osvijestio, baš kako je bio u jutarnjem odijelu od vjeveričina krzna i s papučama na bosim nogama, navali pestima na Ivana Petrovića, koji se taj dan, kao od prkosa, počešljao à la Titus i obukao novi engleski modri frak, čizme s resama i elegantne, tijesne hlače od jelenje kože. Ana Pavlovna poviče kao u najvećoj nevolji, ali lako, i zakrije lice rukama, a sin pobježe kroz svu kuću, iskoči na dvor, odleti u vrt, pa onda na cestu, te je bježao bezobzirce, dok nije napokon prestao slušati za sobom teški topot očevih koraka i njegovu žestoku viku na mahove . . . Stoj, zlikovče! vikaše otac, — stoj! proklet ću te! — Ivan se Petrović zakloni u susjednoga slobodnjaka, a Petar Andrejić vrati se doma sav iznemogao i oznojen, te gotovo bez daha izjavi, da sina lišava blagoslova i našljedstva, zapovjedi, da se spale sve njegove bezumne knjige, a djevojka Malanja da se bez oklijevanja pošalje u odaljeno selo. Našli su se dobri ljudi, potražili Ivana Petrovića i izvijestili o svemu. Postiđen, bijesan odluči osvetiti se ocu, i istu noć uvrebavši seljačke taljige, na kojima se vozila Malanja, otme je na silu, otpiri s njom u bližnji grad i vjenča se njome. Novcem ga oskrbi susjed, vječno pijani i dobroćudni bivši mornar, strašan ljubitelj svake, kako je govorio, plemenite historije. Drugi dan Ivan Petrović napiše ugrižljivo, hladno i učtivo pismo Petru Andrejiću, a sam ode u selo, gdje je živio njegov rođak Dmitrij Pestov sa svojom sestrom Marfom Timofejevnom. On im pripovjedi sve, objavi, da ide u Petrograd tražiti mjesto, zamoli ih, da bi neko vrijeme bar pridržali kod sebe njegovu ženu. Kada je izustio riječ: ženu, obliju ga gorke suze, i zaboravivši svoju prijestolničku obrazovanost i filosofiju, ponizno, jadno i kukavno pokloni se do nogu svojim rođacima, pače pod takne čelom. Pestovi, ljudi milostivi i dobri, pristanu drage volje na njegovu molbu; on probavi u njih tri nedjelje u potaji čekajući, ne će li stići odgovor od oca; no odgovora ne bijaše, i nije ga moglo biti. Petar Andrejić saznavši za svadbu sinovu leže u postelju i

zaprijeti spominjati ime Ivana Petrovića; ali mati, kradom od muža, posudi od crkvenoga nadzornika i pošalje 500 rubalja zajedno sa svetom sličicom njegovoj ženi; bojala se pisati, ali po suhom seljaku, kojega je poslala, a kojemu je bila šala za dan prevaliti šezdeset vrsta, poruči sinu, neka se odviše ne žalosti, Bog će dati, te će se sve promijeniti, i otac će svoj gnjev okrenuti u ljubav; i ona bi voljela drugu snahu, no kad je očevidno tako bilo ugodno Bogu, ona šalje Malanji Sergejevnoj svoj materinski blagoslov. Suhi seljak, koji je tu poruku donio, dobije rubalj, zamoli dopuštenje vidjeti mladu vlastelinku, svoju kumu, i ruku joj poljubi i vrati se doma.

A Ivan Petrović ode u Petrograd s lakim srcem. Čekala ga je nepoznata budućnost; možda mu je prijetila bijeda, no on se rastao s mrskim seoskim životom, a što je glavno — nije izdao svojih nastavnika, on je u istinu „pustio u tečaj“ i opravdao činom Rousseau-a, Diderota i „la Déclaration des droits de l' homme“. Čuvstvo ispunjene dužnosti, slavodobića, čuvstvo ponosa napunjaše mu dušu; pa i rastanak od žene nije ga mnogo bunio; gotovo bi ga više smućivala nužda, da postojano živi sa ženom. Sad je bila stvar učinjena; trebalo se latiti drugih posala. U Petrogradu, preko svake nade, sve mu pođe za rukom: kneginja Kubenska, — koju je monsieur Courtin već ostavio na cjedilu, no koja još nije umrla, — da bi čimegod zagladila svoju krivnju prema rođaku, preporuči ga svim prijateljima i pokloni mu 5000 rubalja — možda svoj zadnji novac, pače L' Epinovu uru s njegovim imenom u girlandi amoretâ. Nijesu prošla ni tri mjeseca, a on već dobi mjesto pri ruskom poslaništvu u Londonu i zaplovi na more s prvom engleskom lađom, koja je krenula (onda još nije ni govora bilo o parobrodima). Nekoliko mjeseca iza toga dobije pismo od Pestova. Dobri vlastelin čestita Ivanu Petroviću, što mu se rodio sin, koji je došao na svijet u selu Pokrovskom 20. kolovoza 1807. godine [i dobio ime Fedor u čast svetoga mučenika Fedora Stratilata. Poradi velike slabosti pripisala je Malanja Sergejevna samo nekoliko redaka; no i ovi nemnogi reci udivili su Ivana Petrovića: on nije znao, da je Marfa Timofejevna naučila njegovu ženu pismu. Ivan Petrović nije se dugo podavao slatkoj pobudi roditeljskih čuvstava: Tilzitski je mir upravo bio uglavljen i sve je hrlilo na nasladu, sve se zanosilo u nekom bijesnom viharu. Novaca je u

njega bilo veoma malo: ali on se sretno kartao, imao poznanstva, učestvovao u svim veseljima, u kratko reći, plovio je s punim jedrima.

Starac Lavrecki ne mogaše dugo oprostiti sinu svomu njegovu ženidbu; da je Ivan Petrović iza pô godine, oborene glave zakucao na vrata njegova i pao pred noge njegove, on bi se Bože moj, smilovao na njega, izgrdio ga do duše iz prva ljudski i poprijetio mu radi straha batinom; no Ivan Petrović življaše u tuđini, pa kako se čini, ni glava ga ne boli. — Muči! ne usuđuj se! vikao bi Petar Andrejić svaki put svojoj ženi, kad bi ona samo spomenula o smilovanju: — on, pseto jedno, neka uvijek za me Bogu hvali, što ga nijesam prokleo; pokojni otac ubio bi ga svojom rukom, nesretnika, i dobro bi učinio. — Ana Pavlovna samo bi se kradom krstila na ove grozne riječi. A o ženi Ivana Petrovića stari Lavrecki ni čuti ne htjede, pače odgovarajući jednoć na pismo, u kojem Pestov o snasi njegovoj govori, poruči mu, da on nikakve snahe ne poznaje i nema, i da zakoni zabranjuju držati pobjegle djevojke, te on drži za svoju dužnost, da ga na to opomene. Ali kasnije, saznavši, da mu se unuk rodio, odmekne, ispod ruke popita za zdravlje rodilje i ispod ruke pošlje joj malo novaca. Fedji jedva bijaše godina, kada mu se baka Ana Pavlovna na smrt razboli. Nekoliko dana pred smrt, ne ustajući više s postelje, s bojažljivim suzama na ugašenim očima zamoli muža pred duhovnikom, da želi vidjeti i oprostiti se sa snahom i blagosloviti unuka. Ogorčeni starac umiri je i onaj čas pošalje svoju sopstvenu kočiju po snahu i prvi put nazva snahu Malanjom Sergejevnom. Ona dođe s djetetom i Marfom Timofejevnom, koja je ne bi ni za živu glavu pustila samu. Polumrtva od straha uniđe Malanja u kabinet Petra Andrejića, a dadilja nošaše za njom Fedju. Petar Andrejić mučeći pogleda na nju; ona priđe k njegovoj ruci, drhtave joj usne jedva se sklope u bezvučni cjeliv.

— Nu, odskorašnja plemkinjo, progovori on napokon: zdravo; hajdemo gospođi.

On ustane i nagne se nad Fedjom; dijete se nasmije i pruži prema njemu blijede ručice. U starca se srce prevrne.

— Oh, rekne on, sirota mala! Za oca me moliš; ne ću ja ja tebe ostaviti, ptiću mali!

Malanja Sergejevna kako je unišla u spavaonicu Ane Pavlovne, onako je kod vrata na koljenima ostala; Ana Pavlovna mahne joj rukom, ogrli je i blagoslovi sina njezina, za tim okrenuvši žestokom bolešću oglodano lice prema mužu svomu htjede nešto progovoriti . . .

— Znam, znam, što hoćeš moliti, reče Petar Andrejić: — ne brini se; ona ostaje u nas, i njoj za volju Ivana ću pomilovati.

Ana Pavlovna s trudom primi ruku muža svoga i pritisne na usta svoja. Još isto veče ispusti dušu.

Petar Andrejić održi riječ. On napiše sinu pismo i javi mu, da mu radi smrtnoga časa materina i radi djeteta Fedora vraća blagoslov, a Malanju Sergejevnu nastanjuje u svoj dom. Za nju prirede dvije sobe, on je pokaže najodličnijim svojim gostima, jednookomu brigadiru Skurehinu i njegovoj ženi, da joj za poslugu dvije djevojke i slugu. Marfa Timofejevna s teškim srcem rastane se s njom; ona je zamrzila na Glafiru i u jedan se dan tri puta s njom posvadila.

Teško i nemilo bijaše iz prva bijednoj ženi; no malo po malo ona preboli i navikne se svomu svekru; i on se navikne njoj, pače je i zamilova, premda gotovo nikad nije s njom govorio, premda na samom njegovu milovanju moglo se vidjeti neko nehotično ponizivanje. Glafira je još za života materina prikupila po malo cijelu kuću u svoje ruke; svi počevši od oca njoj se pokoravahu; bez njezina znanja ne bi se ni komadić šećera izdao, i ona bi voljela umrijeti nego li vlast podijeliti s drugom domaćicom, pa još s kakvom domaćicom! Ženidba bratova više je razdražila nju nego Petra Andrejića: ona je uzela sebi za zadaću naučiti odskorašnju gospođu! I Malanja sirota od prvoga časa postane njezina robinja. Pa kako bi se i mogla boriti sa samovoljnom, nadutom Glafirom ona, koja je bila bez odgovora, uvijek smućena i zastrašena, a slaba zdravlja? Ne bi prošlo dana, da joj Glafira ne bi spomenula prijašnjega položaja, da je ne bi pohvalila, što se ne zaboravlja. Na sve te napomene i pohvale mirna bi ostala Malanja, makar su koliko gorke bile; no uzeše joj Fedju: to ju je kinjilo. Jer ona tobože nije bila vrsna baviti se njegovim odgajanjem, nijesu je ni k njemu pustili; Glafira uzme taj posao u svoje ruke, i dječak prijeđe u potpunu

njezinu vlast. Malanja u žalosti svojoj pozivaše u pismima Ivana Petrovića, da se što prije doma vrati; i sam stari Lavrecki željaše ga vidjeti; no on je samo odgovarao, hvalio ocu za ženu, za poslane novce, obećavao skoro doći, — ali nije dolazio. Godine 1812. napokon vrati se u Rusiju. Ugledavši se prvi put poslije šest godina ogrle se otac i sin, i ni jednom riječi ne spomenu stare zavade. No onda im nije do toga ni stalo: cijela Rusija spremaše se na dušmanina, i otac i sin poćute, da ruska krv teče u njihovim žilama. Petar Andrejić o svom trošku podigne cijelu četu ratnika. Vojna se među tim svrši, pogibli nestane. Ivanu Petroviću opet dosadi, opet ga srce povuče u daljinu u onaj svijet, s kojim se srastao, i gdje se kao doma osjećao.

Malanja Sergejevna ne mogaše ga uzdržati: ona je za njega preneznatna bila. Pače i njezine nade nijesu se ispunile: muž također odobri, da Fedja ostane u rukama Glafirinim. Bijedna žena Ivana Petrovića ne preboli ovoga udarca, ne preboli novoga rastanka: bez šuma, bez vike, tiho i mirno za nekoliko dana ugasne njezin život. Za cijeloga svoga života ona nije umjela protiviti se ničemu, ni sa svojom bolesti nije se borila. Ona već ne mogaše govoriti, i već se sjena groba slagala na licu njezinu; ali na licu joj još uvijek bijaše strpljiva zamišljenost i postojana krotkost smirenja, s istom nijemom pokornosti gledaše ona Glafiru, i kako je Ana Pavlovna na smrtnom logu poljubila ruku Petra Andrejića, tako se i ona prignula k ruci Glafirinoj i preporučila njoj, Glafiri, svojega jedinca sina. Ovako svrši zemnu svoju stazu tiho ovo i dobro biće, sam Bog znade, za što iščupano iz rodnoga busena, da odmah, poput odsječena drvca, bude bačeno s korijenjem na sunce: ono uvenu i propade bez traga, ovo biće, i nikomu ga ne bješe žao. Žalili su Malanju Sergejevnu njezina sobarica i Petar Andrejić. Starcu nedostajaše njezine šutljive prisutnosti. „Prosti — s Bogom, moja ćutalice!“ šaptaše on pošljednji put klanjajući se njoj u crkvi. I on suze ronjaše bacajući grudu zemlje u grob njezin.

Pa i on ne življaše dugo iza Malanje, ne duže od pet godina. Zimi godine 1819. umre on tiho u Moskvi, kamo se s Glafirom i unukom preselio, bio je naredio, da ga sahrane kraj Ane Pavlovne i „Malaše“. Ivan Petrović bijaše u to doba u Parizu radi svoje zabave. Već godine 1815. prešao je on u mir. Saznavši za smrt očevu nakani vratiti se u Rusiju. Valjaše pomi-

sliti na svoja dobra, a i Fedji po pisanju Glafirinu bijaše minulo dvanaest godina, i došlo je vrijeme ozbiljno latiti se njegova užgoja.

Ivan Petrović vratio se u Rusiju anglomanom. Kratko ostrižena kosa, naškrobljeni žabo, dugi grahorasti kaput s množinom kolijera, kiseli izraz lica, neka reskoća i ujedno ravnodušnost u općenju, izgovor kroz zube, drveni iznenadni hohot, nestadak posmijeha, isključivo politički i političko-ekonomički razgovor, strast na krvave rostbife i portvajn — sve je to u njega odisalo Velikom Britanijom, činilo se, da je sav prožet njenim duhom. No — za čudo! pretvorivši se u anglomana Ivan Petrović u isto doba postade patriotom, bar je sebe nazivao patriotom, premda je Rusiju slabo poznavao, premda se nije držao ni jednoga ruskog običaja i neobično se izražavao u ruskom jeziku: u običnom govoru njegova riječ, neokretna i troma, sva je bila išarana galicizmima; no čim se razgovor taknuo važnih predmeta, u Ivana su se Petrovića odmah pojavili izrazi kao: „dokazati nove pokušaje samousrđa“, „to se ne podudara sa samom naturom okolnosti“ i t. d. Ivan Petrović donese sa sobom nekoliko rukopisnih osnova o uređenju i popravku države: on bijaše veoma nezadovoljan onim, što je vidio, — osobito mu je dizalo žuč, što nema sustava. Kad se sastao sa sestrom, on joj u prvim riječma javi, da je namjeran uvesti temeljne reforme, da će u buduće u njega sve ići po novom sustavu. Glafira Petrovna nije mu ništa odgovorila, nego je samo stisnula zube i pomislila: „Kuda ću se onda ja djenuti?“ — U ostalom došavši na imanje zajedno sa bratom i sinovcem ona se skoro umiri. U kući se istina dogodiše neke promjene: pripuzi i čankolizi odmah su izagnani; među njima nastradaše dvije starice, jedna slijepa, a druga slomljena od kapi, dalje iznemogli već major Očakovskih vremena, koga su poradi njegova u istinu neobična apetita hranili samo crnim hljebom i lećom. Također izađe nalog ne primati predašnje goste: njih sve zamijeni udaljeni susjed, neki plavokosi, lišajivi barun, veoma krasno odgojen i veoma glup čovjek. Došlo je novo pokućstvo iz Moskve; uvedene su pljuvačnice, zvonca, stolovi za umivanje; doručak se počeo podavati inače; inostrana vina izagnaše rakiju i likere; služinčadi sašiše nove livreje, u obiteljski grb unesen je potpis: „in recto virtus“ ...

U bitnosti pak Glafirina se vlast nije ni malo umanjila: svi izdaci i kupnje kao i prije zavisjele su o njoj; iz inozemstva, iz Alzacije, dovedeni kamerdiner pokušao je da je nadjača — i izgubi mjesto bez obzira na to, što mu je gospodin bio zaštitnik, Što se tiče gospodarstva, uprave imanja (Glafira se i u to miješala), bez obzira na to, što je Ivan Petrović izrazio svoju namjeru: udahnuti nov život u taj haos, — ipak je sve ostalo po starom, samo što se gdjegdje pribavio porez, „barščina“ postala tegotnija, i osim toga se zaprijeti seljacima obraćati se upravno na Ivana Petrovića. Patriot je jako prezirao svoje „sugrađane“. Sustav Ivana Petrovića bio je u punoj sili svojoj primijenjen samo na Fedju; njegov se uzgoj doista podvrgao „temeljnoj reformi“: otac se isključivo bavio njime.

Do povratka Ivana Petrovića iz tuđine Fedja se nahodio, kako je rečeno, pod brigom Glafire Petrovne. Nije mu bilo još osam godina, kad mu je umrla mati; on je nije vidio svaki dan, ali ju je ljubio strastveno: uspomena na nju, na njezino krotko i blijedo lice, na njezine žalosne poglede i ponizno draganje za uvijek se utisnula u njegovo srce; on je tamno shvaćao njezin položaj u kući; on je ćutio, da je među njim i njom bila pregrada, koje ona nije smjela ni mogla razrušiti. Od oca je zazirao, pa i sam Ivan Petrović nikad ga nije dragao; djed ga je kašto pogladio po glavici i pripuštao ga k ruci, no nazivao ga je i držao benavčićem. Po smrti Malanje Sergejevne tetka ga sasvim uzme u svoje ruke. Fedja se nje bojao, bojao se njezinih svijetlih i pronicavih očiju, njezina reskoga glasa; pred njom nije smio ni pisnuti; katkad bi se maknuo na svojem stolcu, a ona bi se odmah osjekla: „Kamo ćeš? sjedi mirno“. U nedjelju poslije objeda dopuštahu mu, da se igra, to jest: davali su mu debelu, tajanstvenu knjigu, djelo nekoga Maksimovića-Ambodika, s natpisom: „Simboli i Emblemi“. U toj je knjizi bilo oko tisuću veoma zagonetnih risarija s isto tako zagonetnim tumačenjima u pet jezika. Kupidon s golim i nadulim tijelom zapremao je veliki dio u tim slikama. Uz jednu od ovih slika, pod natpisom: „Šafran i duga“, stajalo je tumačenje: „moć je ovoga veća;“ kod druge slike, koja je prikazivala: „Čaplju, što leti s cvijetom ljubice u kljunu“, stajao je natpis: „Tebi su oni svi poznati“. — „Ku-

pidon i medvjed, koji liže svoje meče“, znamenovaše: „Malo po malo“. Fedja je promatrao ove slike; sve su mu bile poznate do najsitnijih podrobnosti; neke, i to uvijek iste, poticahu njegove misli i buđahu njegovu maštu; drugih zabava nije poznavao. Kad je došlo doba, da uči jezike i muziku, Glafira Petrovna najmi za bescjenje staru djevojku, Švetkinju, sa zečjim očima, koja je pogrješno, na pola, govorila francuski i njemački, kojekako udarala na fortepianu, a svrh toga izvrsno solila ugorke. U društvu s ovom nastavnicom, s tetkom i starom sobaricom Vasiljevnom proveo je Fedja pune četiri godine. Katkad bi on sjedio u kutu sa svojim „Emblemima“ — sjedio . . . sjedio . . . u niskoj sobi miriše geranijem, slabo gori jedna lojanica, cvrčak cvrči jednolično, kao da mu je dosadno, mala zidna ura brzo kucka na zidu, miš kradom gracka i grize za tapetama, a tri stare djevojke, kao Parke, mučeći brzo miču iglama, sjene od ruku čas bježe, čas čudno dršću u polutami, i čudne, također polutamne misli roje se u glavi mališa. Nitko ne bi Fedje nazvao interesnim djetetom: bio je dosta blijed, a debeo, neskladno složen i neokretan, — pravi seljak, po riječma Glafire Petrovne; bljedoća bi skoro iščezla s njegova lica, da su ga češće puštali na uzduh. Učio je prilično, premda se često lijenio; plakao nije nikad; za to bi od vremena do vremena ušla u nj divlja tvrdoglavost; tad već nije mogao nitko s njime na kraj. Fedja nije ljubio nikoga od onih, koji su bili oko njega . . . Jao srcu, koje nije ljubilo u mladosti!

Takva ga nađe Ivan Petrović i ne gubeći vremena pothvati se, da na njemu primijeni svoj sistem. — „Ja hoću, da učinim od njega prije svega čovjeka, un homme, reče on Glafiri Petrovnoj, — i to ne samo čovjeka, nego Spartanca“. Svoju je namjeru Ivan Petrović počeo time izvoditi, što je sina odjenuo na škotsku: dvanaestogodišnji dječak počne hoditi s golim listima i s pijetlovim perom za prikladnim šeširom; Švetkinju zamijeni mlad Švajcar, koji je izučio gimnastiku do savršenstva; muziku, kao zanimanje nedostojno muškarca, protjerali su za vazda; prirodne nauke, međunarodno pravo, matematika, stolarski obrt, po savjetu Jean Jaques Rousseau-a i heraldika za podržavanje viteških čuvstava, — evo to su predmeti, kojima se morao baviti budući „čovjek;“ budili su ga u četiri sata u jutru, odmah ga polijevali hladnom vodom i nagonili ga, da trči oko

visokoga stupa na uzici; jedan put je jeo na dan, i to jednu jestvinu, jahao, strijeljao iz arbaleta; u svakom zgodnom slučaju vježbao se po primjeru očevu u utvrđivanju volje i svako veče unosio je u osobitu knjigu izvješće o minulom danu i svoje dojmove; a Ivan Petrović, sa svoje strane, pisao mu je pravila o vladanju u francuskom jeziku, kod kojih mu je pisao: mon fils, a govorio mu: vous. Ruski je Fedja govorio ocu: ti, a pred njim nije smio sjesti. „Sistem“ je zbunio dječaka, zavrtio mu mozgom, pritisnuo ga; no za to je na njegovo zdravlje novi način života utjecao blagotvorno: s početka uhvati vrućicu, no skoro se oporavi i postane momkom. Otac se ponosio i nazivao ga u svojem čudnom načinu govora: „sin prirode, moj proizvod“. Kad je Fedja navršio šesnaestu godinu, Ivan Petrović držaše za dužnost, da mu za vremena ucijepi prijezir prema ženskomu spolu, — i mladi Spartanac, s bojazljivošću u duši, s prvom nausnicom, pun krvi i snage, već se trsio, da se pričinja ravnodušan, hladan i grub.

Među tim je vrijeme prolazilo i prolazilo. Ivan Petrović provodio je veći dio godine u Lavrikama (tako se zvaše glavno njegovo obiteljsko imanje), a zimi bi odlazio sâm u Moskvu, stanovao u gostionici, marljivo polazio klub, držao govore i razvijao svoje osnove u salonima i više nego ikad držao se anglomanom, mrznovoljavcem i državnikom. U to nadođe godina 1825. i donese sa sobom mnogo zla. Bližnji znanci i prijatelji Ivana Petrovića pretrpjeli su teške kušnje. Ivan Petrović požuri se na selo i zatvori se u svom domu. Opet mine jedna godina, a Ivan Petrović iznenada onemoća, oslabi, pokunji se; zdravlje ga iznevjeri. Slobodoumnik — počne hoditi u crkvu i naručivati molitve; Europejac — stane polaziti parnu kupelj, objedovati u dvije ure, lijegati u devet, uspavljavati se čavrljanjem staroga dvornika; državnik — spali sve svoje osnove, sve dopisivanje, drhtaše pred gubernatorom i zbunjivaše se pred „ispravnikom“ (kotarskim sucem); čovjek okorele volje — jaukaše i jadikovaše, kad bi mu se ispeo prišt i kad bi mu davali tanjur ohladnjele čorbe. Glafira Petrovna opet zavlada svime u kući; opet su stali na zadnja vrata dolaziti upravitelji, seoski knezovi, prosti seljaci k „staroj klepetuši“, — tako je zvaše služinčad. Promjena Ivana Petrovića zdravo porazi njegova sina; on je već ulazio u devetnaestu godinu te je počinjao razmišljati i oslobađati se ispod pritiska

ruke, koja ga je davila. On je i prije zamjećivao nesklad među riječima i djelima u oca, među njegovim širokim liberalnim teorijama i suhim, sićušnim despotizmom; no nije očekivao takova krutoga preloma. Ostarjeli egoist na jedared se prokaže vas. Mladi Lavrecki spremaše se poći u Moskvu, pripraviti se za sveučilište, — kad se neočekivana, nova nesreća sruši na glavu Ivana Petrovića; on oslijepi, i to bez nade, u jedan dan.

Ne povjeravajući se vještini ruskih liječnika stane se on truditi, da dobije dopuštenje otići za granicu. Ali mu bude ukraćeno. Tad uzme sa sobom sina i cijele tri godine skitao se po Rusiji od jednoga doktora do drugoga bez prestanka polazeći od grada do grada i nagoneći u očajanje liječnike, sina, služinčad svojom malodušnošću i nestrpljivošću. Kao potpun jadnik, kao plačljivo i hirovito dijete vrati se on u Lavrike. Nastupili su gorki danci, natrpjeli su se svi od njega. Ivan Petrović ućutio bi samo, kad bi objedovao; nikad nije tako pohotno i tako mnogo jeo; sve ostalo vrijeme nije davao mira ni sebi ni drugima. Molio se, mrmljao na sudbinu, grdio sebe, grdio politiku, svoj sustav, grdio sve, čim se prije hvastao i ponosio, sve, što je nekad sinu stavljao za izgled; tvrdio je, da ne vjeruje ni u što, pa se opet molio; nije podnosio ni jedan tren osame i zahtijevao je od svojih domara, da postojano danju i noću sjede kraj njegove postelje i zanimaju ga svojim pripovijestima, koje je on svaki čas prekidao usklicima: „vi sve lažete, — kakva ludorija!“

Osobito je patila Glafira Petrovna; on naprosto nije mogao biti bez nje, — a ona je do konca ispunjavala sve hire bolesnikove, premda se katkad nije usuđivala odmah mu odgovoriti, da zvukom glasa ne izdade zlovolje, koja ju je mučila. Tako je on prokuburio još dvije godine, te umrije prvih dana svibnja, iznesen na balkon, na sunce. „Glaša, Glaška! buljonca, buljonca, stara lu —“ protepa njegov jezik zamirući, i ne dogovorivši pošljednje riječi zamukne on za vazda. Glafira Petrovna, koja je upravo uzela tasu s buljonom iz dvornikovih ruku, stane, pogleda bratu u lice, polagano, široko prekrsti se i mučeći udalji se; a sin, koji je također bio nazočan, ne reče također ništa, podupre se o naslone balkona i dugo gledaše na vrt, sav mirisan i zelen, sav obasjan zrakama zlatnoga premaljetnoga sunca.

Bile su mu dvadeset i tri godine; kako strašno, kako nezamjetno brzo minuše ova dvadeset i tri godišta! . . . Život se otkrivao pred njim.

Sahranivši oca i povjerivši nepromjenitoj Glafiri Petrovnoj upravu gospodarstva i nadzor nad upraviteljima mladi Lavrecki ode u Moskvu, kamo ga je vuklo njegovo tamno, ali silno čuvstvo. On je spoznavao nedostatke svojega uzgoja te namjeravaše naknaditi po mogućnosti, što je propušteno. Pošljednjih pet godina on je mnogo pročitao i koješta vidio; mnogo mu je misli prošlo glavom; mnogi profesor mogao bi mu zavidjeti za neka znanja njegova, no u isto vrijeme nije on znao mnogo, što je odavno bilo poznato svakomu gimnazijalcu. Lavrecki je osjećao, da nije slobodan; u potaji se osjećao čudakom. Lošu je šalu angloman učinio sa svojim sinom; hiroviti uzgoj urodi svojim plodovima. Mnogo godina podavaše se sin bez odgovora ocu; kad je on napokon oca progledao, djelo je bilo već dovršeno, navike su se ukorijenile. On nije umio općiti s ljudma; bile su mu 23 godine, pa s neukrotnom žeđom ljubavi u zasramljenu srcu nije se još usuđivao ni jednoj ženi pogledati u oči. Kod njegova uma, jasna i zdrava, no ponešto spora, kod njegove sklonosti k tvrdoglavosti, promatranju samoga sebe i ljenivosti trebalo je, da od ranih godina zađe u vrtlog života, a ono su ga podržavali u umjetnoj samoći . . .

Općinjeni krug sada se provali, a on stajaše na jednom mjestu nepomičan, zavrnut sam u sebe. Smiješno je bilo u njegove godine navući studentsku munduru; no on se nije bojao posmijeha: spartansko njegovo odgojenje bar je u toliko dobro bilo, što je razvilo u njemu nemar, što će drugi o njemu misliti i reći, — i on ne smućujući se obuče studentsku munduru. Upiše se u matematičko-fizički odio. Zdrav, rumen, već obrasle brade, šutljiv, neobično je on djelovao na svoje drugove, koji ni sanjali nijesu, da se u ovom surovom čovjeku, što je dolazio točno na predavanja u širokim seoskim saonicama, krije gotovo dijete. Oni su njega držali za nekakvoga čudnog pedanta; nijesu ga trebali, nijesu ga tražili; a on se klonio njih. U prve dvije godine, što je u sveučilištu probavio, upozna se samo s jednim studentom, koji ga je latinskomu jeziku učio. Taj student

imenom Mihaljević, entuzijast i stihotvorac, od srca zamilova Lavreckoga i proizvede sasvim slučajno važnu promjenu u njegovu životu.

Preveo *J. Miškatović.*

♥

Rudjin.

U romanu istoga imena prikazuje Turgenjev čovjeka neobičnih duševnih sposobnosti i tako krasnorječiva, da svakoga osvaja. Ali ti lijepi njegovi darovi ostaju bez ploda, jer je u njega uma do duše vrlo mnogo, ali premalo srca i volje. On se s velikim zanosom i voljom i s najljepšim osnovama laća sad ovoga, sad onoga posla, ali ni jednoga ne dovodi do kraja; jednoć ga smete ovo, drugi put ono; sad se zavadi s ljudma, koji s njim zajedno rade i kojima se njegove osnove čine odveć smjele, sad opet posao svojom težinom nadilazi njegovu snagu. U opće Rudjin je čovjek nepraktičan, za to ostari i umre u velikom siromaštvu. A ta njegova pogrješka, t. j. nepraktičnost, upravo je lijepo njegovo svojstvo, jer premnogi drugi ljudi, koji imaju kud i kamo manje sposobnosti, umiju ipak sve svoje znanje i vještinu okretati samo na svoju korist, te od siromaha postanu s vremenom imućni, a gdjekoji upravo bogati. Nije takav Rudjin, on je idealist, koji živi za svoje idee te nemisli na se i na svoju budućnost. Eto za to je on simpatičan, i mi ga žalimo, ako i vidimo, da je pravo govoreći dosta prazan i površan koliko u svojoj krasnorječivosti, toliko u svojem radu i mišljenju i osjećanju. Tu prazninu osobito dokazuje tim, što je svojim sposobnostima tako osvojio kćer Darje Mihajlovne Nataliju, da ga je vrlo zamilovala; ni Rudjin nije ostao hladan prema njoj, ali kad je trebalo, da se ženi protiv volje Darje Mihajlovne, ne nalazi on u sebi toliko energije, da bi svoju ljubav proveo kroza sve zapreke. Tako ostaje Rudjin neoženjen do smrti.

U ulomcima, koji se ovdje priopćuju, vidimo najprije Rudjina kao izvrsna dialektika, koji vješto i umno pobija cinika Pigasova; u drugom ulomku prikazuje Ležnjev negdašnje studentsko vrijeme Rudjinovo; tu Ležnjev govori o Rudjinu dosta nepovoljno, jer mu udaraju u oči samo slabe strane Rudjinova značaja; u trećem ulomku vidimo Rudjina sasvim slomljena od različnih nevolja u životu, a vidimo i Ležnjeva, koji sada, iza nekoliko godina, duboko štuje svoga negdašnjeg prijatelja poradi njegove idealnosti i nesebičnosti.

Ovdje je dakako sadržaj „Rudjina“ kazan samo u glavnim crtama, i razumije se po sebi, da u tom romanu ima i drugih lica i događaja, koji ovdje ni esu spomenuti.

Napokon ne škodi znati, da *dj* u imenu „Rudjin“ (koje se ruski piše: Рудинъ) možemo izgovarati ili kao *dj* u „nadjačati“ ili kao *đ* u „rođen;“ ali prav (ruski) izgovor nije ni jedno ni drugo, već onako, kako Čakavci izgovaraju *đ*.

T. M.

U sobu uniđe čovjek od trideset i pet godina, visoka stasa, nešto pognut, kudrave kose, crnomanjast, lica nepravilna, no izražajna i umna, sa žitkim blijeskom u bistrim tamno-modrim očima, s ravnim širokim nosom i lijepo ocrtanim usnama. Odijelo mu ne bijaše novo, a bijaše usko, kao da je izrastao iz njega.

On brzo pristupi k Darji Mihajlovnoj i poklonivši se kratkim poklonom reče joj, kako je davno želio imati čast njoj se predstaviti, i kako njegov prijatelj baron vrlo žali, što se nije mogao lično oprostiti.

Tanki zvuk glasa Rudjinova nije bio prema njegovu stasu i širokim grudima.

— Sjednite . . . vrlo mi je drago, progovori Darja Mihajlovna i upoznavši ga s cijelim društvom upita, je li on domaći, ili je samo došao amo.

— Moje je imanje u T . . . . oj guberniji, odgovori Rudjin držeći šešir na koljenima: — a ovdje sam od skora. Došao sam amo poslom i nastanio se u vašem kotarskom gradu.

— U koga?

— U doktora. To je moj stari drug iz sveučilišta.

— A! u doktora . . . Njega hvale, da razumije svoj posao. A s baronom ste odavno poznati?

— Prošle zime namjerio sam se na njega i u njegovu domu proveo sam sada nedjelju dana.

— On je čovjek uman — baron.

— Da.

Darja Mihajlovna metne pod nos uzao svoga rubca, nakvašen kolonjskom vodicom.

— Vi služite? upita ona.

— Ne . . . Ja sam dao ostavku.

Nastane za neko vrijeme mučanje. Tada se ponovi opći razgovor.

— Dozvolite mi upitati, počne Pigasov okrenuvši se k Rudjinu: — vi znate sadržaj rasprave, koju šalje gosp. baron?

— Znam.

— Rasprava ta radi o odnošajima trgovine . . . ili ne, nego obrta prema trgovini u našoj domovini . . . Tako, čini mi se, izvoljeste vi reći, Darja Mihajlovna?

— Da, o tom, progovori Darja Mihajlovna i podnimi se.

— Ja sam do duše u tim stvarima loš sudac, nastavi Pigasov: — no moram reći, da mi se sam natpis čini neobično . . . kako bih to delikatnije kazao? . . . neobično taman i zamršen.

— Za što vam se čini tako zamršen?

Pigasov se nasmiješi i letimice pogleda Darju Mihajlovnu.

— A vama je jasan? rekne obrativ se svojim lisičjim licem prema Rudjinu.

— Meni? Jasan je.

— Hm . . . Dakako vi ćete bolje znati.

— Vas glava boli? upita Aleksandra Pavlovna Darju Mihajlovnu.

— Ne. Tako u mene biva . . . C'est nerveux.

— Dozvolite, opet će kroz nos Pigasov: — vaš znanac gosp. baron Muffel . . . kao da se tako zove?

— Upravo tako.

— Gospodin baron Muffel bavi li se specijalno političkom ekonomijom, ili zanimljivoj ovoj nauci posvećuje samo vrijeme odmora, koje mu ostaje od svjetskih zabava i službenoga posla?

Rudjin oštro pogleda Pigasova.

— Baron je u toj stvari diletant, odgovori on malo porumenjevši, — no njegova je rasprava puna istine i zanimljivosti.

— Ne mogu se s vama prepirati ne poznajući rasprave . . . Ali usuđujem se pitati, dali se djelo vašega prijatelja, barona Muffela, više osniva na teoriji u opće nego na faktima?

— U njemu su fakti i teorije, na faktima osnovane.

— Dobro, dobro. Reći ću vam, po mojoj misli . . . a do zgode i ja mogu koju reći: tri sam godine proživio u Derptu, pak sve te tako zvane opće teorije, hipotese, sistemi . . . . oprostite mi, ja sam iz provincije i istinu režem u brk . . . sve to nije ni za što. Sve je to golo umovanje, kojim se ljudi samo zaluđuju. Iznosite, gospodo, činjenice, to valja.

— U istinu! rekne Rudjin. — No je li od potrebe smisao činjenica razložiti?

— Opće teorije? produži Pigasov: — to je moja smrt, te opće teorije, promatranja i zaključivanja! Sve se to osniva na tako zvanim uvjerenjima; svaki razlaže uvjerenja svoja i još traži, da mu se uvažuju, da se ljudi njima bave.

I Pigasov potrese šakom u uzduhu. Pandalevski udari u smijeh.

— Prekrasno! rekne Rudjin: — po vašemu valjada uvjerenjâ i nema?

— Nema — i ne postoje.

— Je li to vaše uvjerenje?

— Da.

— Pa kako možete reći, da nema uvjerenja? Ta evo, vi ga prvi imate!

Svi se u sobi nasmjehnu i pogledaju jedno po drugom.

— Molim, molim, ipak, htjede dalje Pigasov . . .

No Darja Mihajlovna lupi dlan o dlan i usklikne: — bravo, bravo, poražen Pigasov, poražen! i lagano uzme šešir Rudjinu iz ruku.

— Samo se radujte, gospođo, počekajte! reče ljutito Pigasov. — Nije dosta, tobože kao jači, reći oštroumnu riječ, nego valja i dokazati, oprovrgnuti . . . . Mi smo zašli od predmeta raspre.

— Dopustite, prihvati hladnokrvno Rudjin: — stvar je sasvim jednostavna. Vi ne vjerujete u korist općih teorija, vi ne vjerujete u uvjerenja . . .

— Ne vjerujem, ne vjerujem, ja ni u što ne vjerujem.

— Vrlo dobro. Vi ste skeptik.

— Ne znam, čemu je od potrebe uzimati tako učenu riječ. U ostalom . . .

— Nemojte presijecati! umiješa se Darja Mihajlovna.

— „Sad će biti okršaja“, reče za se Pandalevski u taj čas i nasmiješi se.

— Ova riječ izražava moju misao, produži Rudjin. — Vi je razumijete, za što dakle da je ne upotrebljavam? Vi ne vjerujete ni u što . . . Za što dakle vjerujete u fakte?

— Kako, za što? to je lijepo! Fakti su stvari jasne i svatko zna, što su fakti . . . Ja sudim o njima po iskustvu, po sopstvenom osjećanju.

— A zar vas osjećanje ne može prevariti? Osjećanje vam kaže, da se sunce oko zemlje okreće . . . ili se vi možda ne slažete s Kopernikom? Vi ni njemu ne vjerujete?

Cijelo društvo opet se nasmije i sve se oči okrenu na Rudjina. — „Pametan čovjek“, pomisli svatko.

— Vi se izvolijevate sve jednako šaliti, reče Pigasov. Do duše to je vrlo originalno, no ne ide amo.

— U tom, što sam do sad rekao, ima na žalost vrlo malo originalnosti. To su stvari već davno jasne i poznate i sto puta izrečene. Ali se ne radi o tom . . .

— Da o čem? upita dosta žestoko Pigasov.

On bi u prepirci iz početka na protivnika udarao porugljivo, za tim bi postajao surov, a napokon bi se naduo i zamuknuo.

— Evo o čem, produži Rudjin; — ja, vjerujte mi, moram iskreno žaliti, kad umni ljudi preda mnom napadaju . . .

— Na sisteme, presiječe mu Pigasov.

— Da, makar i na sisteme. Čemu se strašite ove riječi? Svaki sistem osnovan je na znanju temeljnih zakona, načelâ života . . .

— No upoznati ih, otkriti ih nije moguće — za Boga!

— Molim. Do duše, svatko ih ne dohvati, a čovjeku je prirođeno varati se. Među tim vi ćete valjada priznati, da je na primjer Newton ipak otkrio bar neke od tih temeljnih zakona. On je bio genij! dobro; no obreti genija tim su upravo veliki, što postaju dostojanje svih ljudi. Težnja, da se pronađu opća načela u odjelitim pojavima, jedno je od korenitih svojstava čovječjega uma, i sva naša obrazovanost . . .

— Evo kamo vi opet! upadne mu otegnutim glasom u riječ Pigasov. Ja sam čovjek praktičan, te se ne upuštam u sve te metafizične tančine, niti ću se ikad upuštati.

— Lijepo, lijepo, to stoji do vaše volje. No dopustite, da je sama vaša želja, da budete isključivo praktičan čovjek, već u svojoj vrsti sistem, teorija.

— Obrazovanost! velite vi, prihvati Pigasov: — I ovim mislite nekoga u čudo natjerati! Treba nam je vrlo, te vaše hvaljene obrazovanosti! Ja ne dam ni groša za tu vašu obrazovanost!

— Ala se vi ružno pravdate, Afrikane Semeniću, doda Darja Mihajlovna, sva u radosti, što je toliko miran i uljudan njezin novi znanac. — „C'est un homme comme il faut“, mišljaše u sebi gledajući s prijaznom pozornošću Rudjinu u lice.

— Prosvjete ja braniti ne kanim, produži iza maloga časa mučanja Rudjin: — ona ne treba moje obrane. Vi je ne ljubite . . . svatko ima svoj ukus. Osim toga zašli bismo tim predaleko. Dopustite mi samo spomenuti staru riječ: „Jupiteru, ti

se srdiš; valjada si kriv“. Hoću da rečem, da su svi ti nasrtaji na sisteme, na opće teorije i t. d. s toga navlastito žučljivi, što ljudi zajedno sa sistemima niječu u opće znanje, nauku i vjeru u njih, dakle i vjeru u same sebe i sile svoje. A ljudma je ta vjera od potrebe; oni ne smiju živjeti od samih utisaka i griješe, kad se boje misli i ne pouzdavaju se u nju. Skepticizam je vazda bio slavan s neplodnosti i besilja . . .

— Puke riječi! promrmlja Pigasov.

— Može biti. Ali mi dozvolite reći, da govoreći: „puke riječi“ mi često gledamo ukloniti se potrebi, kazati što valjanije od pukih riječi.

— Što? upita Pigasov i zaškilji očima.

— Vi ste razumjeli, što vam reći htjedoh, rekne s nehotičnom, ali odmah savladanom nestrpljivosti Rudjin. — Ponavljam, ako u čovjeka nema stalna načela, u koje potpuno vjeruje, ako nema temelja, na koji se tvrdo opire, kako će prosuditi pojedinosti, značenje i budućnost svojega naroda? kako će znati, da mu valja i samome raditi, ako . . .

— Pobjeda i slava vama! povikne ljutito Pigasov, pokloni se i makne se na stranu nikoga ne gledajući.

Rudjin ga pogleda, nasmjehne se lagano i umukne.

— Aha! uteče! progovori Darja Mihajlovna. — Nije vas briga, Dimitrije . . . . Oprostite, kako vas zovu po ocu? doda s prijatnim posmijehom.

— Nikolajić.

— Nije vas briga, ljubazni Dimitrije Nikolajiću. Ni jednoga nas nije on s pravoga puta zaveo. On želi tobože pokazati, da mu se ne će pravde . . . zna on, da se ne može s vama pravdati. A vi bliže sjedite do nas, da se razgovaramo.

Rudjin primakne svoj fotelj.

— Kako da se mi do sada ne upoznasmo? nastavi Darja Mihajlovna. — To mi je veliko čudo . . . Jeste li čitali ovu knjigu? C'est de Tocqueville, vouz savez?

I Darja Mihajlovna pruži Rudjinu francusku brošuru.

Rudjin primi tanku knjigu, prevrne nekoliko listova, i položivši je opet na sto odgovori Darji Mihajlovnoj, da ovoga djela Tokvilova nije do duše čitao, no mnogo je razmišljao o stvari, koju on razlaže. Razgovor se opet razvije. Rudjin s prva kao da

je oklijevao, ne htjede se prokazivati, ne imadijaše dovoljno riječi, ali se na pošljetku raspali i razbesjedi. Za malo vremena samo se njegov glas čuo u sobi. Svi se ostali skupe u krug oko njega.

Samo Pigasov stane podaleko od njih u uglu, kod kamina. Rudjin govoraše umno, vatreno, valjano; pokazao je, da mnogo zna, da je mnogo čitao. Nitko se ne bi od njega nadao čovjeku znamenitu . . . Tako se loše odijeva, tako se malo o njemu glas raznosi. Svima se činilo nepojmljivo i neobično, kakvim se čudom mogao javiti iznenada na selu takav umnik. Tim je više on očarao i, može se reći, porazio sve, a prije svih Darju Mihajlovnu . . . Ona se ponosila, što ga je našla, i već je unaprijed mislila, kako će ga uvesti u svijet. U prvim njezinim utiscima pored svih njezinih godina bijaše nešto gotovo djetinjasto. Aleksandra Pavlovna, upravo reći, malo je razumjela iz govora Rudjinova, ali se ipak čudila i radovala; i njezin se brat divio; Pandalevski je motrio Darju Mihajlovnu i osjećao zavist; Pigasov mišljaše: „dat ću pet stotina rubalja, i dobit ću još boljega slavuja!“ . . . No od svih najviše dirnuti bijahu Basistov i Natalija. U Basistova malo nije disanje prestalo; cijelo vrijeme sjeđaše otvorenih usta i izvaljenih očiju, on slušaše i slušaše, kako od poroda nikoga nije slušao, a u Natalije pokrilo se lice rumenju i pogled joj, nepomično uprt u Rudjina, bijaše i taman i blistav.

— Kakve su mu samo oči divne! šapne joj Volincev.

— Da, prekrasne.

— Šteta, što su mu ruke velike i crvene.

Stanu dijeliti čaj. Razgovor postane više općim; no kao prije, tako i sada iznenada svi bi umukli, čim je Rudjin samo usta otvorio, toliko je obladao misli njihove. Darji Mihajlovnoj padne na um, da nadraži Pigasova. Ona priđe k njemu i šapćući rekne: „Što ste umukli, te se sada porugljivo smiješite? Dajte se pograbite i ogledajte s njim;“ i ne dočekavši odgovora od nje, mahne rukom Rudjinu.

— Vi o njemu još ne znate jedne stvari, reče pokazujuć na Pigasova; — on je preljut dušmanin žena i neprestano udara na njih; dajte ga privedite na stazu istine.

Rudjin pogleda na Pigasova . . . nehotice preko ramena. Rudjin je bio od Pigasova za dvije glave viši. Pigasov malo ne puče od jeda; njegovo gnjevno lice problijedi.

— Darja Mihajlovna se vara, počne on nesigurnim glasom govoriti: — ja ne napadam na same žene; cijelomu koljenu čovječanskom nijesam ja najbolji prijatelj.

— Pa što vas je omrazilo s njim? upita Rudjin.

Pigasov mu pogleda oštro u oči.

— Po svoj prilici proučavanje sopstvenoga srca, u kojem svaki dan nalazim sve više i više gada. Ja po sebi sudim o drugima. Možda je to nepravda, i da sam ja gori od drugih; no što ćete? navada!

— Ja vas razumijem i ćutim s vama, odgovori Rudjin. — Koja plemenita duša nije gledala sama sebe poniziti? Ali ne valja stati na stanovištu bez izlaska.

— Pokorno vam hvalim na svjedodžbi moje plemenitosti, rekne Pigasov: — a za moje stanovište nije vas briga, ono nije rđavo, pa ako i ima izlaz iz njega, na čast mu, ja ga lje tražiti ne ću.

— Ali vi time — oprostite mojemu izrazu — više cijenite ugađanje svomu samoljublju nego želju biti i živjeti u istini . . .

— Još nešta! klikne Pigasov: — samoljublje — i ja ga razumijem, i vi ga, nadam se, razumijete, i razumije ga svatko; — a istina — što je? gdje je ta istina?

— Vi se ponavljate, moram vas upozoriti, umiješa se Darja Mihajlovna.

Pigasov diže pleći.

— Pak onda? Ja pitam, gdje je istina? Pače i filosofi ne znadu, što je istina. Kant veli: evo znaj, ona je to, a Hegel: lažeš, istina je ovo.

— A znate li vi, što o njoj govori Hegel? upita Rudjin mirno.

— Ja velim, nastavi raspaljen Pigasov: — da ne mogu pojmiti, što je istina. Kako ja mislim, nje i nema na svijetu, to jest, ima riječ, no same stvari nema.

— Pi! pi! vikne Darja Mihajlovna: — kako se ne stidite tako govoriti, vi stari grješniče! Istine nema? Čemu onda život na svijetu?

— A ja mislim, vidite, Darja Mihajlovna, da biste vi svakako lašnje živjeli bez istine nego bez vašega kuhača Stjepana,

koji je takav majstor u kuhanju buljona! Pa i čemu vam istina, za Boga miloga? Ni kapica se ne može od nje sašiti!

— Dosjetka nije dokaz, odgovori Darja Mihajlovna: — osobito onda ne, kad zaudara klevetom . . .

— Ne znam, što je istina, ali dakako ona oči bode, promrmlja Pigasov i srdit uzmakne na stranu.

A Rudjin povede govor o samoljublju, i govoraše vrlo umno. On dokazivaše, da je čovjek bez samoljublja kukavica, da je samoljublje Arhimedova poluga, kojom se dade svijet s mjesta ganuti; ali da samo onaj zaslužuje nazvati se čovjekom, koji znade tako vladati samoljubljem svojim kao dobar jahač svojim konjem, koji ličnost svoju prinosi na žrtvenik općega dobra . . .

— Sebičnost, tako on svrši svoj govor, jest samoubijstvo. Sebičan čovjek vene kao osamljeno, besplodno drvo; no samoljublje, ta tvorna težnja k savršenosti, početak je svake veličine . . . Da, čovjek ima slomiti upornu sebičnost svoje ličnosti, kako bi joj pribavio pravo, da se slobodno pokaže!

— Nemate li olovke? obrati se Pigasov Basistovu.

Basistov nije odmah razumio Pigasova.

— Čemu vam olovka? upita napokon.

— Zapisao bih pošljednju ovu frazu gospodina Rudjina; drukčije ću zaboraviti nešto dobra! A i vi ćete mi dopustiti, da je ovaka fraza ravna najboljemu šlemu u whistu.

— Ima stvari, kojima je grjehota smijati se i rugati, Afrikane Semeniću! sa žarom odgovori Basistov i odvrne se od Pigasova.

U to priđe Rudjin k Nataliji. Ona ustane; na licu joj se vidjelo, da je zabunjena.

I Volincev, koji je sjedio do nje, ustane.

— Ja vidim fortepiano, počne Rudjin nježno i ljubazno, kao putujući princ; — udarate li vi na njemu?

— Da, udaram, progovori Natalija: — ali ne osobito. Konstantin Diomidić udara mnogo bolje od mene.

Pandalevski pomoli svoje lice i iskesi zube.

— Zalud tako govorite, Natalija Aleksejevna; vi ne udarate ni malo gore od mene.

— Znate li vi „Erlkōniga“ Schubertova? upita Rudjin.

— Zna, zna, prihvati Darja Mihajlovna: — Ded sjednite, Konstantine . . . A vi rado slušate muziku, Dimitrije Nikolajiću?

Rudjin samo lagano nakloni glavu i ponese rukom po kosi, kao da se pripravlja za slušanje . . . . Pandalevski uze prebirati.

Natalija stane kod fortepiana prema Rudjinu. S prvim zvukom sine na njegovu licu lijep izražaj. Oči mu tamno-modre lagano bluđahu tamo i amo katkad popostajući na Nataliji. Pandalevski svrši.

Rudjin ne reče ništa i priđe k otvorenu prozoru. Mirisna je maglica ležala nalik na laganu koprenu nad vrtom; drijemežom i svježošću odisahu bliska stabla. Zvijezde tiho treptahu. Noć ljetna i sama se nježila i nježila je druge.

Rudjin pogleda u tamni vrt i obrne se.

— Ova muzika i ova noć, počne on: — spominju mi moje đačko doba u Germaniji, naše sastanke, naše serenade . . .

— Vi ste bili u Germaniji? upita Darja Mihajlovna.

— Godinu dana proveo sam u Heidelbergu i toliko od prilike u Berlinu.

— I nosili studentsko odijelo? Kažu, da se tamo studenti osobito odijevaju.

— U Heidelbergu sam nosio velike čizme s ostrugama i surku s gajtanima, a kosu sam pustio do pleći . . . . . U Berlinu oblače se studenti kao i drugi ljudi.

— Pripovijedajte nam što iz svojega studentskog života, progovori Aleksandra Pavlovna.

Rudjin stade pripovijedati. Pripovijedao nije baš najljepše. Opisi njegovi nijesu imali dovoljno boja. Nije umio druge na smijeh navesti. U ostalom Rudjin skoro prijeđe od svojih zagraničnih događaja na opća razmatranja o značenju prosvjete i nauke, o sveučilištima i životu njihovu u opće. Širokim i smjelim crtama naslika on ogromnu sliku. Svi ga slušahu s dubokom pozornosti. On govoraše majstorski, zamamljivo, nešto nejasno . . . no sama ova nejasnost još je pridavala osobit čar njegovim riječima.

Obilje mislî smetaše Rudjinu u točnosti izraza. Slike se izmjenjivahu sa slikama; poredbe sad neobično smjele, sad opet divno vjerne, nicahu jedna za drugom. Ne svijesnim iskustvom vješta govornika, nego nadahnućem odisaše njegova nestrpljiva improvizacija. Nije se mučio oko riječî: one su same poslušno i slobodno ključale na usta njegova, i svaka riječca, činilo se, provaljivala je iz srca i raspaljivala sa svim žarom uvjerenja.

Rudjin je vladao najvišom nekom tajnom — muzikom rječitosti. On je umio, prebirajući po nekim strunama srdaca, proizvesti, da i sve druge strune nemirno zazveče i zatitraju. Gdjekoji slušalac i ne znadijaše, o čemu se govori; no grudi se njegove visoko talasahu, nekakve tajne zavjese raskidahu se pred očima njegovim i nekakav sjajan luč goraše pred njima . . .

Sve misli Rudjinove činilo se da su obraćene prema budućnosti: to im je podavalo mlađahni neki polet. Stojeći kraj prozora, ne gledajući ni u koga osobito, on je govorio, i nadahnut sveopćom sućuti i pozornosti, blizinom mladih žena, krasotom noći, zanoseći se rijekom sopstvenih čuvstava, uzvisio se do rječitosti, do poezije . . . Sam zvuk njegova glasa, usredotočen i tih, uveličavaše obajanje; na njegova usta činilo se da zboraše nešto više, čega ni sam nije očekivao . . . Rudjin je govorio o tom, što vjekovito značenje daje vremenitomu životu čovjeka.

— Spominjem se jedne skandinavske legende, tako on dovrši: — Sjedi car posred zatočnika svojih u tamnom i velikom štaglju oko ognja. Događaj se zbiva ob noć, zimi. Na jednoć malena ptičica uleti na otvorena vrata i na druga izleti. Car veli, da je ta ptičica nalik na čovjeka u svemiru: iz tame je doletjela, u tamu je odletjela, i samo je jedan čas probavila u toplini i svjetlu. „Care, odgovori mu najstariji zatočnik, ptičica ne će ni u tmini uginuti, i naći će gnijezdo svoje“. — Ovako upravo i naš je život kratak i prolazan; ali sve, što je veliko, preko ljudi biva. Svijest, da je čovjek oruđe ovih viših sila, ima mu zamijeniti sve druge radosti ovoga svijeta: u samoj smrti nalazi on svoj život, svoje gnijezdo . . .

Rudjin prestane i obori oči s posmijehom nehotične zabune.

— Vous êtes un poète, prošapta Darja Mihajlovna.

I svi su u duši potvrdili riječ njezinu, — svi osim Pigasova. Ne čekajući do konca dugoga govora Rudjinova, uze on šešir i odlazeći ljutito šapne Pandalevskomu, koji je stajao blizu vrata:

— Ne! idem među budale!

U ostalom nitko ga nije ustavljao ni opazio, da je on otišao.

Služinčad donese večeru, i za po ure svi se rastanu i raziđu. Darja Mihajlovna pozove Rudjina, da kod njih noći. Aleksandra Pavlovna vraćajući se s bratom doma u kočiji, nekoliko

puta uzdahne i divljaše se neobičnomu umu Rudjinovu. Volincev to priznade, ali doda, da Rudjin katkad govori nešto tamno . . . to jest ne sasvim razumljivo, pridoda hoteći po svoj prilici razjasniti svoju misao; no lice se njegovo namrgodilo, i pogled mu, uprt u kut kočije, činjaše se još žalosniji.

Pandalevski spremajući se na počinak i skidajući svoje svilom izvezene prekoramice reče: „vrlo uman čovjek!“, a ujedno strogo pogleda na svoga poslužnika, i zapovjedi mu izaći. Basistov cijelu noć niti se raspremao niti je spavao, nego je sve do jutra pisao pismo prijatelju u Moskvu; a Natalija, premda se svukla i legla u postelju, nije također ni jednoga časa usnula, pače ni očiju stisnula. Naslonivši glavu na ruku, ona je buljila u tminu; krv joj grozničavo tecijaše po žilama i duboki uzdah često puta se talasaše u njezinim grudima.

. . . . . .

. . . . . .

Nakon dva mjeseca poveo se u Aleksandre Pavlovne govor o Rudjinu s Ležnjevom. Iz početka ovaj se sve otimao; no ona je odlučila čuti cijelu istinu.

— Ja vidim, govoraše ona: — vama se još uvijek ne dopada Rudjin. Sve do sada ne htjedoh vas navlaš ispitkivati; no sada možete reći, je li se on promijenio, i ja želim znati, za što vam se ne dopada.

— Dobro, odgovori s običnom flegmom Ležnjev: — kad ste tako nestrpljivi, ali se ne smijete srditi.

— Nu, počnite, počnite.

— I dozvolite, da svršim do kraja.

— Dajte, dajte, počnite.

— I tako, poče Ležnjev, lagano sjedajući na divan: — kažem vam, meni se Rudjin ne dopada. On je uman čovjek . . .

— Dakako da jest!

— On je osobito uman čovjek, premda u bitnosti prazan . . .

— To je lasno reći!

— Premda u bitnosti prazan, ponovi Ležnjev: — no to nije još najgore, mi smo svi prazni ljudi. Pače ni za to ga ne krivim, što je despot u duši svojoj, što je besposlica, bez osobita znanja . . .

*

Aleksandra Pavlovna pljesne rukama.

— Rudjin bez znanja! klikne ona.

— Bez znanja, istim glasom odgovori Ležnjev: — rado živi od tuđe muke, igrava role i t. d. . . . to ide sve svojim redom na svijetu. No to je ružno, što je hladan kao led.

— On, ta plamena duša, pa hladan! skoči mu u riječ Aleksandra Pavlovna.

— Da, kao led hladan, i zna to, i gradi se plamenim. Ružno je to, nastavljaše Ležnjev sve življe: — što on igra opasnu igru, opasnu ne za njega, to se razumije, on sam ne bi kopejke, ne bi vlasa svoga na kartu stavio, a drugi stavljaju dušu.

— O kom, o čem vi to govorite, ja vas ne razumijem? progovori Aleksandra Pavlovna.

— Ružno je to, što u njega nije poštenja. Eto on je uman čovjek i zna vrijednost svojih riječi, — a ipak ih tako iznosi, kao da ga one što stoje . . . Nema sumnje, on je rječit; no rječitost njegova nije rječitost ruska. Pa napokon prašta se mladiću, kad lijepo govori; no u njegovim godinama sramota je naslađivati se šûmom svojih riječi, sramota je na taj način šepiriti se!

— Ja ne znam, Mihajlo Mihajliću, nije li to za slušatelja sve jedno, dali se vi šepirite, ili ne . . .

— Oprostite, Aleksandra Pavlovna, nije to sve jedno. Jedan mi kaže riječ, ona me svega pronikne, — drugi tu istu riječ rekne ili još krasniju — a ja ni uhom ne maknem. Otkle to?

— To jest, *vi* ne maknete, opet će Aleksandra Pavlovna.

— Da, ja ne maknem, rekne Ležnjev: — premda možda baš ja imam velike uši. Stvar je u tom, da riječi Rudjinove ostaju jalove riječi i nikad ne prelaze u djelo, a među tim te iste riječi smućuju, ubijaju mlado srce.

— Ta o kom, o kom vi govorite, Mihajlo Mihajliću?

Ležnjev se ustavi.

— Vi želite znati, o kom ja govorim? O Nataliji Alekseevnoj.

Aleksandra Pavlovna zabuni se na jedan čas, a onda udari u smijeh.

— Za Boga, vi svagda čudne misli mislite! Natalija je još dijete; a recimo, da što i bude, mislite li, da bi Darja Mihajlovna . . .

— Darja Mihajlovna prvo je egoistica i živi samo za se; a drugo, ona toliko vjeruje svojoj vještini u odgajanju djece, da joj ni na um ne pada pobojavati se za njih. Hu! kako bi to bilo! Jedan mig, jedan veličanstveni pogled, — pak sve ide kao namazano. Evo što misli ta vlastelinka, koja sebe drži i za mecenatku i za umnicu i sam Bog zna za što, a ovamo nije drugo do svjetska starica. A Natalija nije dijete; ona, vjerujte mi, češće i dublje razmišlja nego nas dvoje. Baš treba, da ovaka čestita, strastvena, goruća natura nagazi na ovakoga aktera, na takvu koketu! U ostalom, i to biva na svijetu.

— Koketa! Njega vi nazivate koketom?

— Njega, da; — no kažite sami, Aleksandra Pavlovna, kakva je njegova rola u Darje Mihajlovne? Biti idolom i orakulom u kući, plesti se u gospodarske poslove, u porodične pletke i sitnice — zar je to dostojno muža?

Aleksandra Pavlovna pogleda začuđena Ležnjevu u lice.

— Ja vas ne poznajem, Mihajlo Mihajliću, progovori ona. Vi ste porumenjeli, vi ste se uzburkali. U istinu, tu mora da se krije nešto drugo . . .

— Nu evo, tako je! Govori ženi što po uvjerenju; a ona među tim nema mira, dok se ne domisli kakvomu bilo ništavu, uzgrednu razlogu, za što ti govoriš tobože ovako, a ne inače.

Aleksandra se Pavlovna rasrdi.

— Bravo! mosje Ležnjev! Vi kao i Pigasov počinjete napadati na žene: volja vas je: ali makar ste još toliko oštra uma, meni se ne da nikako vjerovati, da biste mogli sve i svakoga u tako kratko vrijeme proniknuti. Meni se sve čini, da se vi varate. Po vašemu Rudjin je nekakav Tartuffe.

— To je baš zlo, da on nije ni Tartuffe. Tartuffe je bar znao, za čim je išao; a on pored sve bistrine uma . . .

Ležnjev umukne.

— Što, što je on? Svršite svoj govor, nepravedni, grdni čovječe!

Ležnjev ustane.

— Čujte, Aleksandra Pavlovna, opet će on: — vi ste nepravedni, a ja nepravedan nijesam. Vi se srdite na me, što oštro sudim o Rudjinu: ja imam pravo o njemu govoriti trpko. Ja možda nijesam jeftino kupio to pravo. Ja dobro njega poznajem; dugo sam s njim živio zajedno. Sjetite se, da sam obećao pri-

povijedati vam o našem životu u Moskvi. Sada je očevidno tomu vrijeme. Ali hoćete li vi biti strpljivi u slušanju?

— Govorite! govorite!

— Slušajte dakle!

Ležnjev stane laganim koračajem po sobi hodati katkad popostajući i glavu naprijed sagibajući.

— Vi možda znate, stade pripovijedati: — a možda i ne znate, kako sam ja za rana osirotio i već u sedamnaestoj godini ostao bez nadglednika. Živio sam u Moskvi kod tetke i radio što sam htio. Bio sam dečko prilično pust i sebičan, rado sam se šepirio i hvalisao. Došavši u sveučilište provodio sam život na studentsku i do mala pao u nepriliku. Ne ću vam o tom govoriti; nije vrijedno. Ja sam tada slàgao, dosta ružno slàgao . . . Uhvatiše me u laži, poružiše i osramotiše . . . Ja sam se zbunio i zaplakao kao dijete. To se zbivalo u stanu jednoga od mojih znanaca, u kolu mnogih drugova. Svi počeše smijati se mojemu plaču, svi osim jednoga studenta, koji se, pamtite dobro, više nego i jedan drugi ljutio na me, dok sam se upirao i ne priznavao svoje laži. Njemu se smili, što li, nada mnom, uze me za ruku i odvede k sebi.

— To je Rudjin bio? upita Aleksandra Pavlovna.

— Ne, to Rudjin nije bio . . . bio je to čovjek — sada više ne živi — čovjek neobičan. Zvao se Pokorski. Opisati ga u malo riječi ja ne mogu, a kad jednoć o njemu uzmeš govoriti, više ti se ni o kom drugom govoriti ne će. Bila je to uzvišena, čista duša, a takvoga uma poslije njega ja nijesam više našao. Pokorski stanovaše u malenoj, niskoj sobici, u mezaninu stare drvene kućice. Bijaše vrlo ubog i protiskivao se kojekako poučavanjem. Bilo je dana, kad znanca ni čašom čaja ne mogaše ugostiti; a stari divanić njegov toliko se provalio, da je lađici nalikovao. Pored sve te neudobnosti k njemu je dolazilo mnoštvo ljudi . . . Svi su ga ljubili, svi se k njemu od svega srca privijali. Vi ne možete misliti, kako slatko i ugodno bijaše sjediti u ubogoj njegovoj sobici! U njega upoznadoh se ja s Rudjinom.

— Pak što je bilo tako neobično u toga Pokorskoga? upita Aleksandra Pavlovna.

— Kako da vam to razložim? Poezija i istina — to nas je sve k njemu vuklo. Bijaše uma jasna, velikoga, a k tomu mio i zabavan kao dijete. U mojem uhu do danas zveči zvonko nje-

govo hohotanje i u isto doba on „goraše kao ponoćna lampa pred svetinjom dobra“. (Tako se o njemu izrazio jedan polulud, ali premio pjesnik iz našega kola).

— A kako je on govorio? upita opet Aleksandra Pavlovna.

— Govorio je dobro, kad je bio dobre volje, ali ne divno. Rudjin je i onda dvadeset puta bio rječitiji od njega.

Ležnjev stane i skrsti ruke.

— Pokorski i Rudjin ne bijahu jedan drugomu nalik. U Rudjina bijaše mnogo više blijeska i trijeska, više fraza i više — ako hoćete — entuzijazma. On se činio mnogo darovitiji od Pokorskoga, a u istinu bijaše kukavica prema njemu. Rudjin je uznosito razvijao kojugod misao i prepirao se majstorski; ali misli njegove ne rađahu se u glavi njegovoj; on ih je hvatao od drugih, osobito od Pokorskoga. Pokorski na oko bijaše tih i nježan, pače slabašak — i ljubljaše žene do bezumlja, rado se proveselio, a uvrede ne bi ni od koga trpio. Rudjin se pokazivao pun ognja, pun smjelosti i života, a u duši bijaše hladan, gotovo strašivica, doklegod se ne bi što zadjelo o njegovo samoljublje; tad bi visoko poskakivao. On je na svaku ruku gledao pokoriti sebi ljude, i pokoravao bi ih u ime općih načela i idea, pa i zbilja veoma je djelovao na mnoge. Istina, nije ga nitko ljubio, samo ja sam se možda privezao uza nj. Njegov su jaram nosili . . . Pokorskoga slušahu svi drage volje. Za to se Rudjin nije nikad ustručavao razlagati i pravdu voditi s prvim, na koga je nabasao . . . On nije baš mnogo knjiga pročitao, ali svakako mnogo više od Pokorskoga i od svih nas, uz to imao je sistematičan um i golemo pamćenje, a to najviše i djeluje na mladež! Ona hoće resultate, zaključke, makar i nevaljale, ali samo sve gotovo! Potpuno čestit čovjek dakako ne daje se na to. Pokušajte reći mladeži, da joj ne možete dati potpune istine za to, što potpune istine ni sami ne znate . . . ona vas ne će više slušati. Ali je ni prevariti također ne možete. Od potrebe je, da sami bar na pola vjerujete, da pravu istinu znate . . . Tim upravo djelovao je Rudjin tako jako na nas. Malo prije rekoh vam, da on nije mnogo čitao; ali je čitao knjige filosofičke, a glava u njega bijaše tako ustrojena, da je u onaj čas iz pročitanoga izvodio sve općeno, posezao do samoga korijena stvari i već odatle provlačio na sve strane sjajne, pravilne niti misli i otvorao duhovne perspektive.

Naše kolo, govoreći istinu, bijaše sastavljeno onda od samih učenika, nedoučenih učenika. Filosofija, umjetnost, nauka, sam život — sve to bijahu za nas prazne fraze, možda pače pojmovi zamamni, lijepi, no razbacani i raskidani. Općih njihovih spona, općenoga zakona svijeta mi nijesmo onda poznavali ni osjećali, premda smo o njemu tamno razlagali i gledali račun sebi dati . . . Slušajući Rudjina učini nam se prvi put, da smo napokon uhvatili općenu ovu svezu, da se napokon otkrio zavjes! Recimo, da on nije govorio svoje — što za to! — no strojni sklad uljeze u sve, što smo znali; što bijaše razbacano, sada se u jednu cijelost sjedinjivalo, ređalo, raslo pred nama kao zgrada, u svem sjajnost, u svem živi duh lebđaše . . . Ništa ne ostajaše bez smisla, slučajno; u svem se pokazivaše razumna potreba i krasota, sve primaše značenje jasno i u isti par otajstveno; svaki odjeliti pojav života zvučaše skladnim akordom, i mi sami, s nekim svetim strahom, sa slatkim trepetanjem srca osjećasmo se kao žive posude vječne istine, oruđe njezino pozvano k nečemu velikomu . . . Nije li vama sve to smiješno?

— Ni malo! odgovori polako Aleksandra Pavlovna: — otkle vi to sudite? Ja vas ne razumijem sasvim; no smiješno mi nije.

— Od ono doba postadosmo mi pametniji, nastavi Ležnjev: — i sada nam se sve to može činiti djetinjarija . . . No onda, ja to ponavljam, naučismo od Rudjina mnogo. Pokorski je bez sumnje bio mnogo viši od njega; Pokorski je u nas oganj i silu naljevao; no katkad se osjećao on umoran i mučaše. Bio je on čovjek nervosan i boležljiv; ali kad bi razmahao krila svoja — Bože mili, kamo li se nije zaletio! U samu plavetnu pučinu nebesku! A u Rudjina, u toga krasnoga i pristalog mladića, bijaše mnogo koješta sitno; pače on je i spletkario; njega je grizla strast u svašto se miješati, sve označivati, sve razjašnjavati. Nemirna njegova radinost nije znala za umor, prava politička narav! Ja o njemu govorim, kakav je onda bio. U ostalom, na nesreću, on se nije ni malo promijenio. Za to se on ni u svojim uvjerenjima nije promijenio . . . kod svojih trideset i pet godina! Ne može svatko to isto o sebi reći.

— Sjednite, rekne mu Aleksandra Pavlovna: — za što po sobi hodate kao njihalo?

— Ovako mi je lašnje, odvrati Ležnjev. — Padnuvši u kolo Pokorskoga velim vam, Aleksandra Pavlovna, ja sam se sasvim

preporodio: umirio se, propitkivao, učio, radovao se, osjećao sveti strah, s jednom riječi, kao da sam u kakav hram došao. Pa i zbilja, sjećam se ja naših sastanaka; Bože dragi, ala su bili lijepi, pače ganutljivi! Pomislite, sastalo bi se pet do šest učenika, jedna lojanica gori, razdava se veoma loš čaj i piškote stare, prestare, pa da vidite sva naša lica, da čujete naše riječi! Svakomu u očima gori ushićenje, obrazi gore, srca biju, i mi govorimo o Bogu, o istini, o budućnosti čovječanstva, o poeziji, — katkad govorimo ludosti, zanosimo se tricama; ali što za to! . . . Pokorski sjedi podvinutih nogu, naslonio je blijedo lice na ruku, a oči mu plamte. Rudjin stoji u sredini sobe i govori, govori prelijepo, upravo kao mladi Demosten pred šumnim morem; čupavi pjesnik Subotin usklikne katkad kao iza sna i kao presječeno; četrdesetogodišnji burš, sin njemačkoga pastora, Scheller, među nama na glasu kao veoma dubok mislilac za to, što je uvijek šutio i nije svoje šutnje dao prekinuti, i on sjedi i nekako svečano šuti; pače sam veseli Ščitov, Aristofan našega društva, ni da bi pisnuo, samo se podsmješkuje; dva tri novaka slušaju sa svečanom nasladom . . . A noć leti, leti tiho i plivajući kao na krilima. Već se i jutro bijeli, tad se istom razilazimo, tronuti, veseli, pošteni i trijezni (o vinu nije bilo ni govora) s nekim ugodnim umorom na duši . . . pače i na zvijezde pouzdanije gledaš, kao da su ti i bliže i razumljivije . . . Da, krasna li vremena, a ja ne mogu vjerovati, da je proujalo bez ploda! Ne, ono propalo nije, nije propalo pače ni za one, kojih je život kasnije obljutavio . . . Koliko sam puta sreo takve ljude, nekadašnje drugove svoje! Rekao bih, čovjek je zvijer postao; ali samo mu spomeni ime Pokorskoga, — i svi ostaci plemenitosti pokrenu se u njemu, kao da si u nečistoj i tamnoj sobi odčepio zatvorenu staklenicu s blagovonjem . . .

Ležnjev umukne; njegovo blijedo lice porumeni.

. . . . . .

Opet minu nekoliko godina. — Bijaše jesenski, hladan dan. U dvorište glavne gostionice u gubernijskom gradu S. uleti putna kočijica, a iz nje, lagano se protežući i uzdišući iziđe gospodin, još ne mator, no one punoće i debljine tjelesne, koju obično

nazivamo časnom. Uspevši se skalinama u drugi kat stane na ulazu širokoga hodnika i ne videći nikoga glasno zaište sobu. Vrata negdje škripnu, i iza niskih zavjesića iskoči dug lakaj i prođe pred njim brzim korakom postrance i trepteći u polutami koridora s masnosjajnim leđima i zasukanim rukavima. Ušavši gost u sobu baci odmah sa sebe kabanicu i tkanicu, sjedne na divan, podupre se laktom na koljeno, najprije se ogleda po sobi i dade zvati svoga slugu. Lakaj se pokorno okrene i ode. Gost taj nije nitko drugi do Ležnjev. Novačenje ga izvabilo iz sela u S.

Sluga Ležnjeva, mlad, kudrav i rumen dječak u sivoj kabanici, opasan modrim pojasom, u mekim pustenim cipelama dođe unutra.

— Evo nas, hvala Bogu, sretno, rekne Ležnjev: — a ti si se bojao, da će nam šinja pući.

— Sretno! odgovori sluga, hoteći se silom nasmjehnuti preko dignutoga ovratnika kabanice, — ali kako nije šinja pukla . . .

— Nije nikoga ovdje? začuje se glas na hodniku.

Ležnjev se trgne i počne prisluškivati.

— Ej, tko je tamo? ponovi isti glas.

Ležnjev skoči, poleti do vrata i naglo ih otvori.

Pred njim stajaše čovjek visoka stasa, gotovo sasvim sijed i zguren, u staroj plišovoj surki s bronzovim pucima. Ležnjev ga na prvi pogled upozna.

— Rudjine! vikne on sav uzbuđen.

Rudjin se ogleda. On ne mogne raspoznati lice Ležnjeva, koji je leđima prema svjetlosti bio okrenut, i smeteno gledaše na njega.

— Zar me ne poznajete? upita Ležnjev.

— Mihajlo Mihajliću! klikne sada Rudjin i pruži ruku; no nešto se zabuni i ruku potegne natrag . . . Ali Ležnjev uhvati naglo ruku njegovu objema svojim rukama.

— Uniđite, uniđite k meni! reče on Rudjinu i uvede ga u svoju sobu.

— Kako ste se promijenili! progovori Ležnjev pošutjevši i nehotice spustivši glas.

— Da, kažu, odgovori Rudjin, kružeći pogledom po sobi. Godine . . . a vi ništa. A kako zdravlje Aleksandre . . . vaše žene?

— Hvala — dobro. Ali koja sreća nosi vas ovamo?

— Koja? Dugo tu treba govora. Upravo dođoh ovamo slučajno. Tražio sam jednoga znanca. U ostalom, drago mi je . . .

— Gdje ste nakani objedovati?

— Ja? ne znam. Gdjegod u gostioni. Moram još danas poći odavle.

— Morate?

Rudjin se važno nasmjehne.

— Da, moram. Mene šalju u moje selo, da tamo boravim.

— Objedujte sa mnom.

Rudjin prvi put pogleda Ležnjevu upravo u oči.

— Vi me pozivate k sebi na objed? progovori on.

— Da, Rudjine, po starinski, po prijateljski. Hoćete li? Nijesam mislio naći vas ovdje, i sam Bog zna, kad ćemo se opet vidjeti. Nemojmo tako se rastajati!

— Dobro, hoću.

Ležnjev stisne Rudjinu ruku, vikne slugu, naruči objed i zapovjedi, da se u led postavi butelja šampanjca.

Za objeda i Rudjin i Ležnjev, kao po dogovoru, pripovijedahu o studentskom svome vremenu i spominjahu mnogo i mnoge — žive i mrtve. Isprva govor ne bijaše Rudjinu po volji; no on popije nekoliko čaša vina, i krv se u njemu ugrije. Napokon sluga odnese pošljednju zdjelu. Ležnjev se digne, zatvori vrata i vrativši se k stolu sjedne prema Rudjinu i tiho nasloni podbradak na obje ruke.

— Nu, reče on Rudjinu; — pripovijedajte mi sve, što vam se dogodilo od ono doba, kako se nijesmo vidjeli.

Rudjin pogleda Ležnjeva.

— „Bože moj! pomisli u sebi Ležnjev, — kako se promijenio! jadnik!“

Crte lica Rudjinova nijesu se baš mnogo promijenile, ali je pečat bliske starosti već legao na njih i izražaj tih crta postao je drugi. Drukčije gledahu oči njegove: u cijelom biću njegovu, u kretanju sad sporom, sad na jednoć naglom, u ohladnjelu, rekao bih, razbijenu govoru viđaše se konačni umor, tajna i tiha sjeta, daleko različna od one na po pretvorne turovnosti, kojom

se kicošio nekad, i kojom se u opće kicoši mladež, puna nadâ, puna pouzdana samoljublja.

— Da vam pripovjedim svoje zgode i nezgode? progovori Rudjin. — Sve se pripovjediti ne može niti je vrijedno . . . Potucao sam se mnogo, skitao se ne samo tijelom, nego se skitao i dušom. U čem i u kom nijesam se razočarao, Bože moj! s kim li se sve nijesam upoznao! . . . Da s kim! ponovi Rudjin opazivši, kako mu je Ležnjev s nekim osobitim saučešćem pogledao u lice. — Koliko mi puta sopstvene moje riječi omrznuše — ne velim samo u mojim ustima, nego i u ustima ljudi moga mnijenja! Koliko puta sam od razdražljivosti djeteta prelazio u tupu bešćutnost kljuseta, koje već ni repom ne miče, kad ga bič tuče! . . . Koliko puta sam se radovao, nadao, borio se i poniživao naprazno! Koliko puta sam poletio kao soko — a povratio se pužući kao puž, kojemu su kućicu pogazili! . . . Gdje li nijesam bio, koje li putove nijesam putovao! . . . A putova ima blatnih, doda Rudjin i malko obori glavu. — Vi znate . . . nastavi on . . .

— Čujte, prekine mu riječ Ležnjev: — mi smo nekad govorili *ti* jedan drugomu. Hoćeš li da ponovimo starinu? Pijmo za *ti*!

Rudjin zadršće, digne se, i u očima mu nešto sine, čega riječ izreći ne može.

— Pijmo, rekne on: — Hvala ti, brate, pijmo!

Ležnjev i Rudjin ispiju čašu.

— Ti znaš, uzme opet Rudjin, s osobitim naglaskom riječi „ti“ i s posmijehom: — ti znaš, da je u meni nekakav crv, koji me grize i glođe i ne da mi smiriti se do groba. On me sastavlja s ljudma, — oni se s početka pokoravaju mojemu utjecaju, a kasnije . . .

Rudjin mahne rukom po uzduhu.

— Od ono doba, što se rastadoh s vama . . . s tobom, prokušao sam, proučio mnogo . . . Kušao sam živjeti, počinjao dvadeset puta nešto drugo — a sada gledaj!

— Ustrajnosti nijesi imao, progovori kao za sebe Ležnjev.

— Što veliš? ustrajnosti nijesam imao? Stvarati nijesam nikad umio; a i muka je, brate, stvarati, gdje temelja nije pod nogama, kad moraš istom sam udarati svoj temelj! Svih svojih pothvata, to jest, svih svojih nedaća ne ću opisivati. Kazat ću ti dva tri slučaja . . . one slučaje iz mojega života, kad se činjaše,

da mi se već uspjeh nasmješkuje, ili ne, kad sam počinjao uspjehu se nadati, — a to nije isto . . .

Rudjin suvrati unazad sijedu svoju i već rijetku kosu onim istim kretanjem ruke, kako je nekad suvraćao crnu i gustu.

— Nu, slušaj, uze on; — namjerim se u Moskvi na jednoga dosta čudnovata gospodina. Bijaše on vrlo bogat i gospodar prostranih dobara; u službi nije bio. Glavna i jedina strast u njega bijaše ljubav prema nauci, prema nauci u opće. Do danas ne mogu razabrati, od kud ta strast u njega! Ona mu je pristajala kao kravi sedlo. On se silio držati na visini uma, a gotovo ni govoriti nije znao, samo bi izražajno motrio očima i važno glavom klimao. Brate, nijesam nikad našao pustijega i kukavnijeg čovjeka od njega . . . U Smolenskoj guberniji ima mjestâ, gdje je sam goli pijesak i ništa drugo, a samo gdješto trava, ali takva, koje nikakva životinja ne jede. Ništa mu nije išlo od ruke, sve bi od njega ispuzalo; k tomu je zlo bilo, što je on i lake stvari činio teške. Da je bilo na njegovu, ljudi bi jamačno petama jeli. Radio je, čitao i pisao neumorno. Trudio se oko nauke s tvrdoglavom, upornom marljivosti i ustrpljivosti strašnom; samoljublje je bilo u njega ogromno i značaj od željeza. Življaše sam samcat i bijaše na glasu kao čudak. Ja se s njim upoznam i dopadnem mu se. Valja reći, da sam ga brzo proučio; no njegova revnost mene trone. Uz to imao je toliko sredstava, toliko se dalo preko njega dobra tvoriti, toliko prave koristi donijeti . . . Ja se preselim k njemu i odem napokon s njim na njegovo dobro. — Osnove sam, brate, snovao ogromne: snivao sam o reformama, usavršenjima . . .

— Kao kod Darje Mihajlovne Lasunske, znaš, rekne dobrodušno Ležnjev.

— Što! Ondje sam znao u duši, da će moje riječi ostati puste riječi; ali ovdje, ovdje se sasvim drugo polje širilo preda mnom . . . Bio sam ponio sa sobom gospodarskih knjiga . . . istina, nijesam ni jedne do kraja pročitao . . . . ali se prihvatim posla. S početka, kako sam i očekivao, ne pođe za rukom, poslije malo bolje. Moj novi prijatelj gledaše i mučaše ostavljajući mi slobodu, to jest slobodu donekle. On je primao moje prijedloge i izvodio ih, no tvrdoglavo, lijeno, s tajnim nepovjerenjem, i sve je natezao na svoju. Svaku svoju misao precjenjivao je neobično. Uspne se na nju kao božja kravica na vrh biljke i

sjedi, sjedi na njoj i sve razvija krila, kao da hoće poletjeti — pa na jednoć se svali i opet puže . . . Ne čudi se ovim poredbama; još onda mi navreše u dušu. Tako sam se probijao dvije godine. Posao iđaše zlo od ruke, pored svih mojih napora. Ja počeh sustajati, prijatelj mi dodijao, ja njega počeh gristi, a on mene dušiti kao perina. Nepouzdanje njegovo prijeđe u nijemu razdraženost, neprijazno čuvstvo obuhvati nas obojicu, već ne mogosmo ni o čemu zajedno govoriti, on je po malo, no jednako nastojao meni dokazati, da se više ne pokorava mojemu utjecaju; naredbe moje ili su se kvarile ili zabacivale sasvim . . . Ja napokon uvidim, da u gospodina vlastelina boravim samo kao pripuz, i to poradi umnih vježbi. Žao mi bijaše naprazno tratiti vrijeme i snagu, gorko osjetim, da sam se opet i opet prevario u nadi svojoj. Znao sam veoma dobro, što gubim, ako odem; ali nijesam mogao podnijeti, pa jedan dan pošto sam ugledao oduran i neugodan prizor, gdje se moj prijatelj pokazao s vrlo ružne strane, zavadim se s njim do kraja i odem; ostavim gospodina pedanta, slijepljena od stepnoga brašna, s primjesom sirupa njemačkoga . . .

— To jest, ostavio si svakidašnji hljebac, rekne Ležnjev i položi obje ruke na rame Rudjinovo.

— Da, i ocutio se opet lak i gô u pustom prostranstvu svijeta. Lijetaj, kuda hoćeš . . . Eh, pijmo!

— U tvoje zdravlje! progovori Ležnjev, digne se i poljubi Rudjina u čelo. — U tvoje zdravlje i za uspomenu Pokorskoga . . . I on je umio ovako ostati siromah.

— Evo ti prvi broj mojih doživljaja rekne Rudjin. — Hoćeš li, da nastavim?

— Nastavi, brate, nastavi!

— Oh, govoriti mi se ne će. Umorio sam se i govoriti, brate! . . . No, ipak! Potucavši se još kojekuda . . . zbilja, mogao bih ti pripovijedati, kako sam dopao k nekomu blagorodnom velikašu za tajnika, pak što je sve odavle proisteklo; no to bi nas predaleko zavelo . . . potucavši se kojekuda odlučim napokon . . . ne smij se, molim te . . . postati čovjek aktivan, čovjek praktičan. Slučaj mi priskoči u pomoć; sastanem se s nekim, možda ga znaš? . . . s nekim Kurbejevom, ne?

— Ne, nijesam za njega čuo. No, Rudjine, kako se nijesi

ti kod svoga uma domislio, da ti nijesi — ne zamjeri — da ti nijesi za čovjeka aktivna?

— Znam, brate, da nijesam; a u ostalom, što sam ja? . . . No da si ti vidio Kurbejeva! Nemoj misliti, da je to kakvo prazno blebetalo. Kažu, da sam ja bio nekad rječit. Ali ja sam naprosto ništa prema njemu. Čovjek je to bio za čudo učen, znalac, a glava tvorna, brate, glava za obrt i za trgovačke osnove. Projekti najsmjeliji, najmanje očekivani, samo su ključali iz te glave. Složim se s njim i odlučimo svoju snagu upotrebiti na opće dobro . . .

— Na koje, ne bih li mogao znati?

— Nasmijat ćeš se.

— Za što? Ne ću se smijati.

— Mi odlučimo jednu rijeku u K . . . oj guberniji pretvoriti u brodivu, odgovori Rudjin sa smetenim posmijehom.

— Kako to? Valjada je taj Kurbejev kapitalist?

— On je bio veći siromah od mene, progovori Rudjin i tiho obori svoju sijedu glavu.

Ležnjev zahohota; na jednoć prestane smijati se i primi Rudjina za ruku.

— Ne zamjeri, brate, rekne on: — ali toga ne bih mislio. Pak? Vaš pothvat ostade onako na papiru, je li?

— Ne baš sasvim. Posao se započeo, rabotare smo najmili, i već stanemo raditi. No tu nastanu različne zapreke. Najprvo gospodari mlinova nikako nijesu htjeli nas pojmiti, k tomu mi bez mašina ne mogasmo vode svladati, a za mašine u nas nije bilo novaca. Šest mjeseci probavismo u zemunicama. Kurbejev je samo hljeb jeo; a ni ja nijesam bio sit. U ostalom ne žalim: priroda je ondje divna. Mučismo se i patismo, nagovarasmo trgovce, pisasmo pisma, okružnice. Stvar se svršila s tim, da sam ja u tom pothvatu izgubio svoj zadnji groš.'

— Nu! ja mislim, rekne Ležnjev: — da izgubiti tvoj zadnji groš nije bila velika muka.

— Nije, u istinu.

Rudjin pogleda na prozor.

— A projekt bome nije bio rđav i nosio bi ogroman dobitak.

— A kamo se dio Kurbejev? upita Ležnjev.

— On? Sada je u Sibiriji, postao je zlatar. I vidjet ćeš, on će steći i ne će propasti.

— Moguće je; ali ti, sva je prilika, ne steče nikad.

— Ja? Što ću! U ostalom, ja znam, u tvojim očima bio sam ja uvijek čovjek pust.

— Ti? Mahni se, brate! . . . Bilo je doba, kad sam gledao samo ono, što je na tebi rđavo; no sada, vjeruj mi, naučio sam te štovati. Ne ćeš nikada steći . . . Upravo za to te ljubim . . . vjeruj mi!

Rudjin se slabo nasmjehne.

— Zbilja?

— Ja te radi toga štujem! ponovi Ležnjev: — razumiješ li me?

Obojica umuknu.

— Što ćemo? da idem dalje na broj treći? upita Rudjin.

— Izvoli.

— Hoću. Broj treći i zadnji. Upravo sam se sada s tim brojem raskrstio. A nijesam li ti možda dosadio?

— Govori, govori.

— Vidiš li, uze Rudjin: — jednoć sam u besposlici pomislio . . . besposlice u mene bijaše uvijek mnogo . . . mislio sam dakle: znanja imam dosta, želim dobro . . . valjada mi ne ćeš poricati želju dobra, je li?

— Kako bih!

— Štogod sam drugo započeo, svuda sam više ili manje posrnuo . . . Za što da ne budem radije pedagog, ili prosto govoreći, za što da ne budem učitelj . . . nego živjeti naprazno . . .

Tu prestane i uzdahne.

— Nego živjeti naprazno, te ne predati drugima ono, što sam znam? Može biti, da će oni imati iz tvojega znanja koju korist. Sposobnosti moje nijesu baš sasvim obične; govorim lijepo . . . Tako evo odlučim dati se na nov posao. Muke me je stajalo naći mjesto; privatne instrukcije ne htjedoh davati; u nižim školama nema za me posla. Napokon postanem učitelj u ovdješnjoj gimnaziji.

— Učitelj — čega? upita Ležnjev.

— Učitelj ruske književnosti. Istinu ti velim, nikakoga posla ne laćah se s tolikim žarom kao toga. Pomisao, da ću odgajati mladež, mene je zanijela. Tri nedjelje prosjedio sam nad sastavkom za prvo predavanje.

— Nemaš ga? upita ga Ležnjev.

— Ne; propalo je nekako. Pošlo mi je za rukom ne baš zlo i svidjelo se. Kao sada vidim lica mojih učenika — lica dobra, mlađahna, s izražajem iskrene pažljivosti, učešća, pače udivljenja. Popeh se na katedru i pročitah predavanje kao u vrućici; mislio sam, da će ga biti za cijelu uru, a bio sam gotov u dvadeset minuta. Sjeđaše tu i nadzornik školski, suh starac sa srebrnim naočarima i s kratkom perikom, — katkad bi glavu prema meni okrenuo. A kad sam svršio i s katedre skočio, reče mi on: „Lijepo, samo nešto previsoko i tamno, a i malo je o samoj stvari rečeno“ . . . A gimnazijalci s poštovanjem gledahu na mene . . . u istinu. Po tom i jest dragocjena mladež! Drugi i treći put sam također predavanje čitao, poslije sam govorio na pamet.

— I s dobrim plodom? upita Ležnjev.

— S najboljim. Ja sam izlijevao sve, što mi u duši živvljaše. Među njima bijahu tri četiri u istinu valjana mladića: drugi me slabo razumijevahu. Među tim moram reći, da su me i oni valjani katkad u nepriliku dovodili sa svojim pitanjima. Ali ja ne sustadoh. Ljubljahu me svi: na repeticijama davao sam svima dobre redove. No sada poče protiv mene intriga . . . ili ne bijaše tu intrige nikakve; nego ja sam pao u kolo, koje ne bijaše za me. Bio sam na putu drugima, i drugi su bili na putu meni Ja sam čitao gimnazijalcima, kako se ni sveučilišnim đacima uvijek ne čita; učenici moji slabu su korist imali od mojih predavanja; činjenica ni sam nijesam najbolje znao. Uz to ne htjedoh zadovoljiti se krugom, što mi je u školi naznačen; to je, kako znaš, moja slabost. Htjedoh korjenite reforme, i duše mi, moje reforme bijahu i valjane i lake. Nadao sam se provesti ih preko ravnatelja, čovjeka dobra i čestita, na koga sam u početku imao utjecaj. Njegova žena bijaše mi pomoćnica. Brate, od kad sam živ, nijesam našao mnogo takvih žena. Godina joj je bilo blizu četrdeset; no ona je vjerovala u dobro i ljubila je sve, što je lijepo kao djevojka od petnaest godina, niti se pred kim bojala reći, što je vjerovala. Nikad ne ću zaboraviti plemenita njezina ushićenja i čistoće. Na njezin savjet napišem ja osnovu . . . Tu me potkopaju i ocrne pred njom. Od svih najviše mi je naudio učitelj matematike, čovjek malen, osoran, žučljiv, koji nije vjerovao ni u što na svijetu, kao ni Pigasov, samo što je od njega posleniji . . . Zbilja živi li još Pigasov?

— Živi, i pomisli, uzeo je za ženu neku građanku, koja ga, kažu, sada tuče.

— Pravo! A Natalija Aleksejevna je zdrava?

— Da.

— Sretna?

— Da.

Rudjin umukne.

— O čem sam ono govorio? poče opet: — da! o učitelju matematike. On me je pomrzio te je poredio moja predavanja s vatrometom, hvatao je svaki moj ne sasvim jasan izraz, jednoć me je pače doveo u nepriliku s nekakvim spomenikom iz XVI. vijeka . . . a što je glavno, uzeo je sumnjičiti moje namjere; pošljednji moj sapunični mjehur natakne se na njega kao na iglu, te pukne. Nadzornik, s kojim se od prvoga časa nijesam najbolje pazio, pobuni na me ravnatelja. Zametne se svađa; ja ne htjedoh popustiti, planuh žestinom, i za svu stvar dozna školska oblast. Morao sam ostaviti mjesto. To meni nije bilo dosta; htio sam dokazati, da se sa mnom tako ne može raditi . . . no sa mnom se moglo raditi, kako se god komu hoće . . . Sada moram seliti odavle.

Nastane šutnja. Oba prijatelja sjede oborene glave.

Prvi progovori Rudjin.

— Da, brate, sada mogu kazati s Kolcovom: „Do čega si me, mladosti moja, dovela i uprla, te se već nema kamo koračiti“ . . . A zar ja nijesam ni za što na svijetu sposoban, zar za me na zemlji nije posla? Često sam sebe ovako pitao, pa koliko sam god hotio poniziti sam sebe u svojim očima, moradoh priznati u sebe snagu, koja nije dana svakomu. Za što ta snaga ostaje jalova? I još nešto: znaš li, kad bijasmo za granicom, ja sam se tada u sebe pouzdavao i varao se . . . Istina, onda još nijesam pravo znao, što hoću; pojio sam se riječima i vjerovao u opsjene; ali danas, duše mi, ja pred svakim glasno mogu reći, što želim. Ja već nemam što kriti: ja sam potpuno i doista čovjek blagorodan; ja se primirujem, priljubljujem se okolnostima, hoću malo, hoću cilj bliski, hoću da koristim makar i malo! Ne! uzalud! ne da se! odakle to? Što mi smeta i ne da živjeti i raditi, kao drugi? . . . To je sada jedino, o čemu razmišljam. Istom se malko namjestim gdjegod, istom stanem na koju točku, pa već me sudbina sruši s nje . . . Počeo sam se

već plašiti nje — moje sudbine . . . Odakle sve to? Odgoneni mi tu zagonetku!

— Zagonetku! ponovi Ležnjev. — Da, to je istina. Ti si i za me bio uvijek zagonetka. Pače u mladosti, kad si u kakvojgod sićušnoj prilici stao govoriti tako, da čovjeku srce zadršće, pa onda opet okrenuo . . . . no ti me razumiješ . . . pače ni onda te razumjeti ne mogoh i za to te prestadoh ljubiti . . . Snage u tebe tako mnogo, težnja k idealu tako neumorna . . .

— Riječi, puste riječi! a djela ne bješe! presiječe Rudjin.

— Djela ne bješe! Kakova djela . . . . Ta i dobra riječ je djelo.

Rudjin pogleda ćutke Ležnjeva i tiho poklima glavom, a Ležnjev htjede nešto reći; no samo prenese ruku preko lica.

— Tako valjada misliš k sebi na imanje? upita napokon.

— Na imanje.

— A je li ti ostalo što gospodarstva?

— Ostalo je nešto. Dvije duše i po. Imam kutić, gdje mogu umrijeti. Možda si sada pomislio: „I tu nema bez fraze!“ Fraza je doista mene upropastila, ona me je izjela; ja se do svrhe ne mogoh rastaviti od nje . . . Ali to, što sam sada rekao, nije pusta fraza, brate; ova sijeda kosa, ovi nabori, ovi iskresani lakti nijesu fraza, brate. Ti si vazda strog bio prema meni i bio si pravičan; ali čemu sada strogost, gdje je sve svršeno, a ulja u lampi više nema, i sama je lampa razbijena, pa evo već i fitilj dogorijeva . . . Smrt, prijatelju, valja na koncu da pomiri sve . . .

Ležnjev skoči.

— Rudjine! klikne on, — za što mi sve to govoriš? Čim sam ja to zaslužio od tebe? Kakav sam ja sudac, i kakav bih ja čovjek bio, da na pogledu tvojih upalih obraza i nabora pomišljam na frazu? Ti želiš znati, što ja o tebi mislim? Dobro! ja mislim: evo čovjeka sposobna, i sa svojim sposobnostima što on ne bi mogao postići, kojim li zemaljskim blagom ne bi on vladao, samo da je htio! . . . . . a ja ga nalazim gladna i bez krova domaćega . . . .

— Ja u tebe uzbuđujem smilovanje, rekne tiho Rudjin.

— Ne, varaš se. Ti štovanje uzbuđuješ u mene. Tko ti je smetao, da ne boraviš godinu za godinom u onoga vlastelina, tvoga prijatelja, koji bi jamačno, da si pristajao na volju njegovu, bio osigurao život tvoj? Radi šta ne mogaše se ti uzdr-

žati u gimnaziji, radi šta, čudan čovječe! — ma s kakvim ideama počinjao ti djelo, uvijek si ga s tim svršio, da si upropastio sebe i svoju korist, da nijesi pustio korijenje u nedobru zemlju, ma kako bila masna?

— Rodio sam se kameničkom (stepnom biljkom), odgovori Rudjin sa žalosnim posmijehom — Ja se nigdje ne mogu smiriti.

— Istina je to; no ti se ne možeš smiriti ne s toga, što je crv u tebi, kako si prije rekao . . . . Ne živi crv u tebi, ni duh pusta bespokojstva; oganj ljubavi prema istini gori u tebi, i očevidno pored svih tvojih neuspjeha on gori u tebi jače nego u mnogih, koji ne drže sebe pače ni za egoiste, a tebe, dragi, nazivaju intriganom. Da, ja prvi, da sam tobom, davno bih ugušio u sebi toga crva i sasvim se primirio; a tebe pače ni žuč nije oblila, te si ti, ja sam uvjeren, ovaj čas spreman kao kakav mladić početi nov kakav posao.

— Ne, brate, sad sam sustao, odgovori Rudjin. — Meni je dosta.

— Sustao! drugi bi davno poginuo. Ti veliš, smrt sve pomiruje, a misliš li, da život ne pomiruje? Tko je dosta živio, a nije postao blag prema drugima, taj ne zaslužuje blagosti. A tko smije reći, da mu blagosti ne treba? Učinio si, što si mogao, borio si se, dok je bilo snage . . . Treba li više? naši se putovi raziđoše . . .

— Ti si, brate, sasvim drugi čovjek, nego ja, rekne Rudjin uzdahnuvši.

— Naši se putovi raziđoše, nastavi Ležnjev: -- možda za to, što sam ja imućan, što imam hladnu krv i poradi drugih zgodnih okolnosti, te sam mogao sjediti mirno, skrstiti ruke i motriti svijet; a tebi je trebalo izaći na mejdan, zasukati rukave, truditi se raditi. Naši se putovi raziđoše . . no gledaj, kako smo blizu jedan drugome. Ta mi govorimo gotovo istim jezikom, i nedogovorene riječi razumijemo jedan drugomu. u jednim čuvstvima odrastosmo. Ta brate, malo nas je već ostalo; ta nas dvojica pošljednji smo Mohikanci! Mogasmo udariti svaki putem svojim, pače biti neprijatelji, dok je još mnogo života stajalo pred nama; ali sada, gdje se družba oko nas prorijedila, gdje nova pokoljenja hrle mimo nas, ne prema našim ciljevima, sada valja da se čvrsto držimo jedan drugoga. Kucnimo se, prijatelju, i zapjevajmo po starinski: Gaudeamus igitur!

Prijatelji se kucnu čašama i rastrganim, krivim, pravo ruskim glasovima ispjevaju staru đačku pjesmu.

— Ti sada polaziš opet na imanje, prihvati Ležnjev. — Ne mislim, da ćeš tamo dugo ostati, i ne mogu znati, čim, gdje i kako ćeš svršiti . . . No znaj, makar ti se što dogodilo, uvijek ćeš imati jedno mjesto, jedno gnijezdo, kamo se možeš skloniti. To je moj dom . . . čuješ li, stari? I idea imade svoje invalide, treba i za njih zaklonište.

— Hvala ti, brate, hvala ti! Ne ću ti zaboraviti to. Ali zakloništa ja nijesam vrijedan. Pokvario sam život svoj i nijesam služio misli, kako valja . . . .

— Stani! nastavi Ležnjev. — Svatko ostaje, kakva ga je priroda načinila, i više od njega ne može se tražiti! . . . Tko zna, nije li možda tebi suđeno uvijek putovati, možda izvršuješ s tim višu, samomu tebi nepoznatu zadaću; mudrost narodna ne kaže uzalud, da svi pod Bogom hodimo. — Ti odlaziš, produži Ležnjev, videći, da Rudjin šešir uzima. Ne ćeš ovdje prenoćiti?

— Idem! S Bogom. Hvala ti . . . A svršit ću ja ružno.

— To Bog zna . . . Ti zbilja ideš?

— Idem! S Bogom. Nemoj mi što zamjeriti.

— A nemoj ni ti meni zamjeriti . . . pa ne zaboravi, što sam ti rekao. S Bogom . . .

Prijatelji se ogrle. Rudjin ode naglo.

Ležnjev dugo hodaše uzduž i natrag po sobi, tada stane pred prozorom, zamisli se, rekne u po glasa: „Siromah!“ i sjednuvši za sto stane pisati svojoj ženi.

A vani se digao vihor i zaujao zlokobno, žestoko i zlobno udarajući o stakla, da su sve zveketala. Pade duga, jesenska noć. Blago onomu, tko za takve noći sjedi pod kućnim krovom, tko ima topal kutić . . . I da se smiluje Gospod svakomu beskućniku potukaču!

Oko vrućega podneva 26. jula godine 1848., kad je u Parizu ustanak „narodnih radnika“ već gotovo bio ugušen, bataljon linijske vojske otimaše barikadu u jednoj od tijesnih ulica u predgrađu sv. Antonija. Nekoliko topovskih udaraca već su je bili prolomili; branitelji njezini, koji su još u životu ostali, ostavljahu barikadu i mišljahu, kako će se spasti, kad na jedan put na samom vrhu, na skrhanoj košari prevaljena omnibusa ukaže se

visok čovjek, u staroj surki, opasanoj crvenom tkaninom, sa slamnim šeširom na sijedoj, čupavoj kosi. U jednoj ruci drži crven barjak — u drugoj grbavu, tupu sablju, te viče nešto napetim, tankim glasom uspinjući se na više te mašući barjakom i sabljom. — Vincennski strijelac omjeri na njega — i ispruži . . . Visoki čovjek pusti barjak i kao vreća padne ničice, kao da se poklonio komu do nogu . . . Kugla mu prođe kroz samo srce.

— Tiens! reče jedan od insurgenta, koji su bježali, drugomu: on vient de tuer le Polonais. (Ubiše eto Poljaka)!

— Bigre! odgovori drugi i oba poletješe u podrum kuće, u koje su bile svi kapci zatvoreni, a zidovi se šarenili od tragova kugala i kartača.

Taj „Polonais“ bijaše — Dimitrije Rudjin.

Preveo *J. Miškatović.*

IV. DIO.

MADŽARI.

I.

Prijegled madžarske književnosti.

Staro doba (od početka do god. 1820).

Godine 1896. proslavio je svečano madžarski narod tisućugodišnjicu, kako su njegovi stari došli u današnju Madžarsku i osvojili je. Onda su Madžari bili neznabošci; u prosvjeti su stajali vrlo nisko i u prvim su decenijima goropadno napadali na svoje kršćanske susjede. Ali u drugoj polovini X. vijeka počeli su se Madžari po malo primirivati i primati kršćansku vjeru. God. 1000. već su živjeli u kršćanskoj državi pod svojim kraljem sv. Stjepanom.

Iz toga najstarijega (ili neznabožačkoga) vremena nije se nikakav pismeni spomenik sačuvao; ali neki historički izvori posvjedočuju, da je tada bilo u Madžara narodnih pjesama različnoga sadržaja. Bilo je i osobitih pjevača („igrici“), koji su uz sviralu, uz trubu i uz gusle pjevali pjesme, osobito historičke, a građu su uzimali iz hunskih i madžarskih priča, o Atili, Arpadu i t. d.

Kršćansko sredovječno doba ide od pokrštenja Madžara do bitke kod Mohača, t. j. od god. 1000. do 1526. Na narodnom se duhu pokazuju tragovi zapadne prosvjete, a književni su proizvodi većinom pobožnoga sadržaja. Književnost se razvija u dva smjera: nastavlja se staro narodno pjesništvo, što ga njeguju spomenuti pjevači, kojima su tijekom daljega razvoja državnoga uvijek novo gradivo davala koje kršćanska viteška djela, koje razmirice u kraljevskoj kući, a najviše slava sv. Ladislava. No i od tih pjesama nije ni jedna sačuvana, a od nekih nam

kronike samo predmete spominju. U ovo se doba razvijala i pobožna književnost, od koje su se sačuvala dva spomenika; jedno je *pogrebni govor* iz početka XIII. vijeka, drugo je t. zv. *königsberški ulomak:* svršetak crkvene jedne pjesme o neporočnosti Marijinoj; pa kako je pogrebni govor važan kao najstariji prozaički, tako je i ova crkvena pjesma kao najstariji pjesnički spomenik važna za poznavanje staromadžarskoga jezika.

Ista dva smjera, svjetski i nabožni, nastaviše se kasnije. Tako imamo iz XV. vijeka pjesmu o Arpadovu osvojenju Panonije i o osvojenju grada Šapca. Za tim ima prijevoda sv. pisma (najstariji iz XV. vijeka), crkvenih pjesama i legenda, kao n. pr. o sv. Margareti. — Na dvoru kralja Matije (god. 1458—1490) bilo je pjesnika i učenjaka, ali njihova djela budući latinska slabo su utjecala u narodni život.

Protestantsko doba traje od mohačke bitke do bečkoga mira, t. j. od god. 1526—1606. Reformacija se širi te sa štampanim knjigama i sa sve mnogobrojnijim školama preobražuje sav madžarski život. Osim nekoliko kronika, kao na pr. o padu Biograda god. 1521, i o smrti Ivana Zapolje, pa osim mnoštva različnih biblijskih prijevoda, polemičkih vjerskih rasprava, jeremijada i drugih crkvenih pjesama možemo spomenuti znatan broj svjetskih historičkih pjesama, koje je spjevao *Sebastijan Tinódi* kao očevidac, a često i kao učesnik tursko-madžarskih bojeva. On je opjevao različne bojne zgode i nezgode svoga vremena idući od dvora do dvora s lirom u ruci. Umr'o je oko god. 1560. — U to je doba prevedeno dosta pripovijedaka što iz sredovječne latinske knjige: „Gesta Romanorum“, što iz Boccacciova „Decamerona“. Iz druge polovine XVI. vijeka imaju Madžari dvije epske pjesme: jedna od Petra Ilosvaja o nacijonalnom madžarskom bajoslovnom junaku Toldiji (kojega je u novije vrijeme opjevao i Arany); druga je pjesma: „Szilágyi i Hajmási“, u kojoj neznani pjesnik govori o dva madžarska viteza, koji su utekli iz turskoga sužanjstva s pomoću sultanove kćeri, koja je zajedno s njima pobjegla u Ugarsku i udala se za Szilágyija. Spomenuti treba i Tinódiju srodnoga *Valentina Balassija*, koji je također hrabro učestvovao u turskim bitkama, dok nije svoj burni život završio u bitki kod Ostrogona god. 1594. On je pjevao dobre bojne pjesme, k tomu ljubavne i pobožne, i tako je madžarsku umjetnu liriku stvorio.

Doba katoličke reakcije i narodnih borba ide od bečkoga do satmarskoga mira, t. j. od god. 1606—1711. U Madžarskoj opet rimska crkva dobiva pretegu, ali u Erdelju ostaje i dalje reformirana vjera. Izvrsni se crkveni govornici (kao kardinal *Petar Pázmány)* javljaju, a neprekidne borbe raspiruju narodno pjesništvo. U to vrijeme bilo je nekoliko pjesnika pobožnih pjesama, i na protestanskoj i na katoličkoj strani, na pr. Albert Molnár, Stjepan Katona, Ivan Rimay, Petar Beniczky i dr.

Najznatniji su pisci ovoga vremena: grof *Nikola Zrinjski* (god. 1616—1664) i *Stjepan Gyöngyösi* (god. 1620—1704). Prvi je god. 1651 izdao na svijet madžarski epos „Zrinijadu“ u 15 pjevanja, gdje je opjevao podsadu Sigeta i junačku smrt svoga pradjeda Nikole Zrinjskoga (god. 1566). Taj je epos na hrvatski jezik preveo Nikolin brat grof Petar Zrinjski (god. 1660). Po svojoj pjesničkoj vrijednosti pripada „Zrinijada“ među najznatnija djela madžarske književnosti prije XIX. vijeka. Njezin je pisac napisao u madžarskom jeziku i nekoliko lirskih pjesama. — Gyöngyösi je napisao nekoliko manjih eposa, koji su se u ono vrijeme, a i poslije mnogo čitali. Spomenut ćemo samo njegov epos „Muranjska Venera“, kojemu je predmet isti, što ga je u XIX. vijeku opjevao Arany u svojem djelu: „Uzeće Muranjgrada“. Gyöngyösi je bio suvremenik i dobar znanac „Muranjske Venere“ (lijepe Marije Széchyjeve) i njezina muža Franje Wesselényija.

Pored ove umjetne književnosti razvijalo se u XVII. vijeku (osobito u drugoj polovini) i čisto narodno pjesništvo, u kojem su opjevavani slobodnjački ratovi narodnih erdeljskih vojvoda: Gavre Batorija, Gavre Bethlena, Imbra Tökölija i Franje Rákocija; iz ovoga doba potječe i znatna „Rákócijeva pjesma“. Pjesme ovoga smjera nekako su sjetne i nevesele.

N e n a r o d n o d o b a ide od satmarskoga mira, kojim je istočna (erdeljska) Madžarska došla pod habsburšku kuću, do književnih pokusa madžarske narodne garde u Beču, t. j. od god. 1711—1772. Narod je umoren dugotrajnim borbama. Pod Karlom III. i Marijom Terezijom udomljivali su se tuđi običaji i tuđ jezik, a broj madžarskih pisaca znatno se smanjio. U ovo je doba latinska literatura cvala u Madžarskoj, a narodna se zanemarivala. Znatni su naučnjaci ovoga vremena: *Petar Apor*, koji je god. 1736 napisao povijest Erdelja u madžarskom jeziku, ali s latinskim natpisom: Metamorphosis Transsilvaniae; *Petar Bod*, koji je obrađivao marljivo madžarsku književnu povijest, i ježovit *Ivan Šajnović* zvjezdar, koji je putovao u Norvegiju, a vrativši se prvi dokazao, da je madžarski jezik istovetan s lapskim, što je danas dokazana stvar, samo što učenjaci mjesto istovetnosti pripoznavaju samo srodnost. Umjetnu su prozu njegovali *Kliment Mikes* i *Franjo Faludi*; ovaj je drugi bio i dosta dobar lirski pjesnik; a ostalo pjesništvo toga doba tako je neznatno, da ga ovdje ne treba ni spominjati.

D o b a k l a s i c i z m a nastaje s Bessenyei-em i traje do Karla Kisfaludyja, t. j. od god. 1772—1820. Književnost se u više smjerova znatno razvija, a ovomu razvitku ide u prilog i onaj pokret, koji je poslije smrti Josipa II. nastao. U pjesništvu vladaju pravila francuskoga i grčko-rimskoga klasicizma. Glavno je pitanje književnosti: preporod jezika. Francuski klasicizam presadio je u Madžarsku *Đuro Bessenyei*, pošto se u Beču kao gardist Marije

Terezije upoznao s djelima i životom francuskim, koji se tada u Beču (kao i po svoj Evropi) našljedovao. Iz garde mu se pridruži više pisaca, a našao je i drugdje dosta istomišljenika i našljedovatelja, kakvi su *Orczy*, *Barcsai*, *Bároczi*. Bessenyei se sam najviše dramama isticao. Ovi su pisci mnogo i prevodili, i to iz francuskoga i engleskoga jezika. Stari su klasicizam u svojim prijevodima latinskih pjesnika i u originalnim pjesmama udomili *David Szabó Barótski* (god. 1739–1819), *Josip Rájnis*, *Nikola Révai*, ali sve ove natkriljuje *Benedikt Virág*, našljednik Horacijev, sa dvije sveske poletnih, patriotičnih oda (god. 1799 i 1823). Ovaj smjer završi *Danilo Berzsenyi* sa zbirkom krasnih oda (god. 1813).

Narodni pravac razvijaše *Andrija Dugonić* sa svojim romanima, *Adam Horváth* sa svojim eposima, *Josip Gvadányi* sa svojim humorističnim romanima u stihovima. Kolo debrecinskih pjesnika (Ivan Földi god. 1755—1801, Mihajlo Fazekas i drugi) težilo je za ujedinjenjem tih različnih smjerova. Ovu su težnju pratili i nastavljali pjesnici *Franjo Verseghy* (god. 1757—1822) i *Ivan Bacsányi*, koji su poradi svoga prevelikoga slobodoumlja dopali teške tamnice (kao i F. Kazinczy, o kojem vidi malo dalje).

Tri najznatnija pisca ovoga doba *Josip Kármán* (god. 1769—1795), *Mihajlo Csokonai* (god. 1774—1805) i *Šandor Kisfaludy* (god. 1772—1844) nijesu ni jednoj od spomenutih škola pripadali. Prvi je dotjerivao madžarsku lijepu prozu, a druga dvojica pjesničku dikciju.

U ovo se doba nastojalo preporoditi jezik. Debrecinski jezikoslovci sastaviše „debrecinsku gramatiku“ nastojeći, da debrecinsko narječje učine književnim jezikom, Nikola Révai pak u svojoj gramatici „Elaboratior grammatica hungarica“ (god. 1806) historičko istraživanje jezika udari za temelj jezičnim pravilima; on prodrije s tim svojim nazorima; ali glavni je stvoritelj današnjega književnog jezika *Franjo Kazinczy* (god. 1759—1831) sa svojim prijevodima zapadnih klasičnih pisaca i originalnim (prozaičnim) djelima. Borba za jezik između ortologa (ili purista, koji su se držali starine i pedantične pravilnosti) i između neologa (koji su jezik dotjerivali novim riječima, dobrim arhaizmima i zgodnim provincijalizmima) trajala je od god. 1810—1830. i završila se s pobjedom načela Kazinczyja, koji je bio glava neologa. Spomenut ćemo još *Franju Kölcsey-a* (god. 1790—1838), koji je znatan kao lirski pjesnik, kao govornik i kritik, i *Mihajla Vitkovića* (god. 1778—1829), koji je bio rodom Srbin te je srpske narodne pjesme na madžarski prevodio i sam u narodnom tonu madžarske pjesme pjevao, pa u tom ga slijediše kasniji gdjekoji pjesnici.

Novo doba

od Karla Kisfaludyja, t. j. od god. 1820 do danas.

Narodna idea otima mah u političkom, društvenom i književnom životu; novija se evropska obrazovanost rasprostranjuje, a služi joj madžarski jezik, kojemu se prava sve više šire. Pjesništvo lijepo napreduje u narodnom duhu. Najznatniji su pjesnici *Karlo Kisfaludy* (god. 1788—1830, brat malo prije navedenoga Šandora Kisfaludyja), koji je napisao mnogo drama, komedija, smiješnih pripovijedaka i lirskih pjesama. On je osnovao almanah „Auroru“. Njemu u slavu složilo se književno društvo prozvano po njemu: Kisfaludyjevo društvo, koje još i danas postoji i zaslužno djeluje. — *Josip Katona* napisao je (god. 1819) tragediju: „Bánk bán“, t. j. ban Bank: (tako se zvao madžarski velikaš na početku XIII. vijeka, koji je iz osvete ubio kraljicu Gertrudu, ženu Andrije II.); ova je tragedija najsavršenija u cijeloj madžarskoj književnosti, ali to je priznanje ona stekla u kritici i u narodu 15 godina iza smrti neuvaženoga i za života gotovo posve nepoznatoga pjesnika. — *Mihajlo Vörösmarty* (god. 1800—1855) napisao je u heksametrima krasan epos: „Bijeg Zalanov“ (Zalán futása, god. 1825) iz vremena, kad su Madžari osvojili današnju svoju zemlju, i druge valjane manje epose i znatan broj drama. Na glasu je on osobito kao izvrstan lirik. Spomena su vrijedni pjesnici ovoga vremena: *Grgur Czuczor* (god. 1800—1866) i *Ivan Garai* (god. 1812—1853). *Josip Bajza* (god. 1804—1858) bio je znatan lirik i valjan kritik i kao takav bio je u svoje doba vrlo uvažavan. *Petar Vajda* (god. 1808—1846) usavršivao je pjesničku prozu sa svojim pjesmama u prozi i svojim novelama, kojima je gradivo uzimao iz istočnoga svijeta. Baron *Nikola Jósika* (god. 1794—1864) stvorio je madžarski roman. Bio je veoma plodan, a uzor mu je bio Walter Scott; predmete je uzimao iz madžarske prošlosti; najznatniji su mu romani: Abafi, Zadnji Bátory (Az utolsó Bátory), Česi u Madžarskoj (A Csehek Magyarországban).

Baron *Josip Eötvös* rodio se god. 1813 u Budimu, gdje mu je otac Ignjat bio nadblagajnik. Umni njegov razvoj podupirao je u velike njegov vrsni odgojitelj Josip Pruzsinsky, pristalica francuske prosvjete, koji je u svojem pitomcu za rana pobudio živo zanimanje za politička i filosofička pitanja, a drugujući intimno s izvrsnim pravnikom i historikom Ladislavom Szalayem razvijala se u Eötvösu ljubav za književnost. Veoma dojamljivu dušu mladoga Eötvösa rano su zabavljale, na razmišljanje poticale i u nutarnje borbe upletale velike protivštine u svijetu: vjera i dvojba, vjernost i čežnja za samostalnošću, jednakost i aristokratičko osjećanje. Iza svoga odvjetničkog ispita i putovanja po zapadnoj Evropi imenovan je dvorskim pisarom, za tim ko-

tarskim stolnim sucem; ali njemu nije trebalo službe, te se volio baviti književnim pokusima, koji su mu brzo otvorili put u akademiju. Revniji spisateljski rad njegov počeo se god. 1838. Pjesama nije mnogo napisao, ali među njima ima takvih, koje su svakom Madžaru poznate. Tonom i načinom izražavanja pripada Eötvös među Vörösmartyjeve pristalice. I u njega je jaka čuvstvenost, ali ne afektirana, i ta je čuvstvenost obilježje ne samo lirike, nego i njegovih romana i govora. U romancama mu svaki prizor i svaka slika služi za predočivanje idea, obično onih, za koje se Eötvös u životu i u literaturi borio.

Znatniji je Eötvös kao romanopisac. Prvi svoj roman, „Karthauzac“, napisao je on god. 1838. S oduševljenjem ga je narod primio, te mu je to do danas jedna od najmilijih knjiga. Ton, predmet, misli, sve je to narodu bilo novo. To je bilo prvo madžarsko djelo, koje dublje ponire u dušu čovječju te burne idee, težnje, strasti i borbe sjajno izražava; prvo djelo, koje je element do onda skoro posve tuđ, na ime filosofički, uvelo u madžarsko pjesništvo; prvo, koje je i u inozemstvu veće priznanje steklo. Taj je roman autobiografija jednoga mladog francuskog grofa, Gustava. Plemenitu, idealnu, nadarenu dušu junakovu potresuju njegovi privatni odnošaji i prevratni događaji njegova vremena, koji ga strašnim protivštinama i razočaranjima dovode do skepticizma i zdvajanja. Predsude aristokracije i razuzdanost demokracije, juriš na vjeru i nemoć prosvjete, sve ga to razdražuje, k tomu ga snalazi jedan udarac sudbine za drugim. Njegova nevjesta Julija ostavlja ga te bježi sa svojim ljubovnikom niskoga roda. Julija se prevari, bude nesretna, a Gustav se u svojoj žalosti muči te sebe i za nju krivi. Krene u Pariz te traži zaborav u vrtlogu užitaka; ali mjesto toga muče ga prizori moralne pokvarenosti. On nađe i svoju nekadašnju nevjestu, ali propalu, a dok nju iz nevolje izbavlja, upropašćuje svoju novu nevjestu, koja mu je svom dušom odana, te je nehotice odbija od sebe. Duša mu je na pošljetku pomućena, nigdje ne nalazi mira te stupi u karthauški manastir. Ali mir mu se duševni ne vraća tako brzo; već hoće sam da se ubije, ali ga u tom času ustave zvuci svete pjesme. Napokon ga vjera i prizori mirnoga i korisnoga rada izmiruju sa životom, te on umre mlad, ali miran, s vjerom u neumrlost i s uvjerenjem, da samo sebičnjak nema utjehe na zemlji.

Drugi je Eötvösev roman „Seoski bilježnik“ („A falu jegyzője, 1846), koji „Karthausca“ jedrinom, živahnošću i crtanjem značajeva nadmašuje te je čitateljima isto tako omilio. Premda je to djelo u svojoj komposiciji rascjepkano, a katkad se opaža i nedostatna motivacija u njemu, opet poradi živih slika iz madžarskoga provincijalnog života, poradi umjetničkoga izmjenjivanja tona, koji je sad patetičan, sad porugljiv, sad čuvstven, za tim poradi oduševljenosti, s kojom pisac brani ljudska prava

protiv svakoga nasilja, pripada ovaj Eötvösev roman među najvaljanija i najplemenitija djela madžarske književnosti.

Još je dva romana Eötvös napisao; jedan je: „Madžarska god. 1514“ (1847), u kojem živo opisuje Dozsinu seljačku bunu, te je time svojem vremenu dobar primjer dao, kamo vodi tlačenje naroda; drugi je „Sestre“ (god. 1857), koji obiluje osobito uzgojnim ideama. Političkoga je pravca Eötvöseva vesela drama: „Živjela jednakost“ (god. 1840), u kojoj se nedošljednim hvaliocima jednakosti ruga.

Znatni su njegovi govori, što ih je govorio kao potpredsjednik i predsjednik akademije. Kao politički pisac i govornik on se odlikovao višim filosofičkim shvaćanjem, državničkom sposobnošću i plemenitim humanizmom. Pored Ladislava Szalaya on je bio prvi znatniji borilac za ideu madžarske parlamentarne vlade; pripadao je među one politike, koji su mjesto županijskoga sistema željeli jaku odgovornu centralnu vladu i nezavisan, u ime cijeloga naroda izabrani sabor. Za apsolutizma (god. 1850—1860) on je među prvima dokazivao potrebu, da se Madžarska nagodi s Austrijom. Njegovo je najznatnije političko djelo, koje je i u inozemstvu izišlo na glas: „O utjecaju poglavitih idea XIX. vijeka na državu“ (god. 1851), u kojem pretresa glavne idee našega vijeka: jednakost, slobodu i narodnost.

I na praktičkom političkom polju Eötvös se odlikovao; god. 1843—1844 bio je u saboru ugledan član gornje kuće; god. 1848 bio je kao ministar za bogočašće i za nastavu član prve madžarske odgovorne vlade. Kada je revolucija javno buknula, otišao je u inozemstvo te je neko vrijeme živio u Münchenu. God. 1867, kad se Ugarska s Austrijom nagodila, postane on opet ministar za bogočašće i za nastavu. Umr'o je god. 1871. Narod mu je kao jednomu od svojih najboljih sinova u Budimpešti podigao spomenik na trgu, koji je po njemu prozvan.

Baron *Sigmund Kemény* najveći je madžarski romanopisac; rodio se god. 1816 u Erdelju. Svoje djetinjstvo i mladost proveo je i nauke izučio također u Erdelju. God. 1840 boravio je u bečkom sveučilištu učeći osobito prirodne nauke. Vrativši se u Erdelj bavio se politikom i brzo je izišao na glas kao vrlo vješt publicist. God 1846 izdade on svoj prvi veći roman u pet svezaka „Pavao Gyulai;“ ostali izađoše poslije burne god. 1848. Ali politikom bavio se on i kasnije pišući političke brošure i izdajući političke novine. Pošto je ustav opet vraćen (god. 1860), Kemény je bio narodni zastupnik na saboru, a umr'o je god. 1875.

U romanu „Pavao Gyulai“ prikazuje Kemény razdvoj čovjeka i državnika. Pavao je Gyulai ljubimac erdeljskoga kneza Sigmunda Báthorija, kojega je prijestolju opasan Baltazar Báthori. Gyulai svakako hoće Sigmunda spasti, i to tim, što zavodi Baltazara na čine, s kojih bi ga mogao obličiti poradi izdajstva. Tako Senna, pristalicu Baltazarova, dade najprije zatvoriti, da

Baltazara draži na nezakonit postupak, a onda ga dade ubiti. Gyulaijev ideal, Sennova žena, uđe lakoumnomu Sigmundu u volju; ovaj njoj za volju pogubi Gyulaija, da osveti Sennovu smrt. Ali ubivši svoga prijatelja pade Sigmund i sam. — Čin je toga romana tragičan, jer je Gyulai smaknut od onoga, koga je htio spasti, a na nagovor žene, koju je nada sve štovao i ljubio.

Isto su tako tragični i drugi Keményevi romani kao: „Udovica i njezina kći“ (Özvegy és leánya, god. 1857); „Zanesenjaci“ (god. 1859) prikazuju doba Đure Rákócija I., kada su bili proganjani „sabbatisti“, osobito se prikazuje užasna propast jedne svećeničke porodice te sekte. U nizu velikih historičkih romana pošljednji je „Surovo vrijeme“ (Zord idō, god. 1862), u kojem pisac prikazuje burna i za madžarski narod tužna vremena poslije mohačke bitke, kad je uslijed sve veće turske sile Ugarska gotovo sasvim propala. Ista tragičnost karakterizira njegove romane iz modernoga društva: „Muž i žena“, „Ljubav i taština“, „Maglovite slike“, „Ponori srca;“ pače i njegove sitnije pripovijesti. S neobičnim mirom, sigurnošću i došljednošću Kemény nam pokazuje, da su naši ideali lude tlapnje, koje se nikad ne mogu oživotvoriti. Veselu tonu, komičnoj žici teško ćemo igdje naći traga u njega. Nikad on ne sokoli i ne tješi ni prošlošću ni budućnošću, već razočarava. Ovo su uzroci, za što obični čitatelji, koji od romanopisca traže samo zabavu, ne čitaju rado Keményа; ali za to njegove romane s duševnom nasladom čitaju estetički obrazovani čitatelji.

Čovjeka iz vana i iz nutra, u tijelu i u duši, ni jedan madžarski pisac nije poznavao i opisao vjernije nego Kemény. On poznaje svaki kutić srca, svaku žilicu moždana, mišice, živce, pa i tajni odnošaj između pojava vanjskoga i nutarnjeg svijeta. Djela njegovih osoba uvijek se osnivaju na tvrdom psihologičkom temelju i na valjano prikazanim njihovim značajevima. U dubine prošlih vijekova teško je ikoji od madžarskih povjesnika tako duboko uronio kao Kemény. Izvrsne su s toga njegove historične studije, koje je napisao o dvojici Wesselényija i o grofu Stjepanu Széchenyiju.

Već od Vitkovića različni su pisci radili oko narodnih pjesama; sabrano je nekoliko zbiraka po različnim madžarskim krajevima; pisci su počeli uzimati gradivo svojim pjesmama i pripovijestima iz narodnih priča i narodnoga života. Takav je pisac znatni lirik *Mihajlo Tompa* (god. 1819—1868), koji je napisao niz pjesničkih pripovijesti iz naroda, a i u lirici se držao narodnoga tona.

Šandor Petőfi (po ocu upravo: Petrovics) rodio se god. 1823 u Kis-Kőrösu u peštanskoj županiji, gdje mu je otac bio imućan mesar. Premda su stari Petőfijevi bili Srbi, ali već je otac pjesnikov bio sasvim pomadžaren i nije bio pravoslavne vjere, već evangeličke (lutoranske). Svoje djetinjstvo proveo je Petőfi u Fé-

legyházi (kamo se porodica preselila), te je taj grad pjesnik poslije držao za svoje pravo rodno mjesto. Početne je škole učio u Kečkemetu, a nastavio je nauke u drugim mjestima. Dok je otac njegov dobro stajao, nije žalio troška za umnoga sina, ali god. 1838 otac sasvim osiromaši, te je Šandor mogao samo s teškom mukom polaziti gimnaziju u Šćavnici (Selmecz, Schemnitz). Lako je trpio siromaštvo, kojemu prije nije bio vičan; gradio je stihove i pored svih školskih zabrana i pored sve svoje bijede vrlo je često zalazio u njemačko pozorište, a učio je slabo. Dobi lošu svjedodžbu, te mu otac ne htjede ni ono malo pomoći davati, što bi mogao. Ovako samome sebi ostavljeni mladić zaputi u ljuto zimsko doba pješice u Peštu te tamo stupi u službu kod narodnoga pozorišta gotovo kao sluga. Poslije nekoga vremena ode Petőfi u Šopron te se zavrbuje kao prost vojnik u tamošnju pješačku pukovniju (god. 1839). Bijedu i surovost vojničkoga života jake je duše podnosio; njegovu je sudbinu olakšavalo sämo pjesništvo i vjerno prijateljstvo s jednim prostim vojnikom. Iza nekoga vremena bi određen u Hrvatsku, u Karlovac, ali pokazavši se na njemu znaci prsobolje, pustiše ga zimi god. 1841 kući. U zimsko vrijeme, u tankoj i otrcanoj vojničkoj odjeći zaputi on pješice u Pápu, gdje je dvije iduće godine po malo učio, a po malo putovao s različnim provincijalnim pozorišnim družinama. U Pápi su mu Kornel Petrich i Mavro Jókai bili najbolji prijatelji. Već tada izíđe on na glas kao pjesnik. God. 1842 štampana je u Bajzinu časopisu „Atheneumu“ prva njegova pjesma. Iste je godine bio opet član pozorišnoga društva, i to u Stojnom Biogradu i u Kečkemetu, a god. 1843 bio je nekoliko mjeseci pisar u Požunu, gdje je pretrpio mnogo nevolje, ali nije zdvajao; njegove su mu pjesme već bile već razglasile ime. Tu je nastojao, da svoje nedostatno znanje popuni, te je čitao povijest i pjesnike, osobito svoga ljubimca Horacija. Poslije ode u Peštu, i tu je za novine prevodio romane, da što zasluži. Opet mu se nije dalo mirovati te iznova zaputi s nekakvim glumcima i dođe bolestan i odrpan u Debrecin. Oporavivši se ode (god. 1844) opet u Peštu. Ovdje je radio za različne časopise, a Vörösmarty se postara, te na svijet izíđe prva zbirka njegovih pjesama (god. 1844). U Pešti pokuša Petőfi sreću kao glumac na narodnoj pozornici, ali bez uspjeha, za to se prođe glumačke svoje strasti i sasvim se dâ na književnost. Napisao je dvije drame i jedan roman, ali sa slabom srećom; bolje su mu pripovijetke iz seoskoga života. Napisao je nekoliko epskih pjesama, od kojih je najbolja „Vitez Janko“. Ali najviše se Petőfi proslavio u lirici, u kojoj leži njegova najveća snaga.

Njegova slava i popularnost sve više je rasla odmah iza prvoga izdanja njegovih pjesama, a god. 1845 i 1846 izdavši „Nove pjesme“ vrlo omili cijelomu narodu, osobito mladeži. Petőfi se dalje ozbiljno obrazovao; učio je francuski i engleski jezik

te je velike zapadne evropske pjesnike marljivo čitao. God. 1847 oženi se Julijom Szendreyevom, i sada se u sretnom bračnom životu nemirni do sad pjesnik malo smiri. U zajednici s Aranyem i Vörösmartyjem prevodio je Shakespearea; od njega je izišao vrlo dobar prijevod „Koriolana“. Njegova pjesma: „Na noge, Madžaru“ („Talpra, magyar“, god. 1848) dade žarki pjesnički izraz madžarskoj revoluciji, u kojoj je on sa svom vatrom svoje strastvene duše učestvovaɔ i spjevao još mnogo drugih pjesama budnica. Na izmaku god. 1848 stupi on u madžarsku vojsku, u kojoj je bio najprije kapetan, a kasnije major. Junački se borio u Banatu protiv Srba, koji su se digli na Madžare. Pao je u bitki protiv Rusa kod Segesvára (u Erdelju) 31. srpnja 1849. Tako se bar misli, jer su ga tamo drugovi taj dan zadnji put vidjeli. Tijelo mu se nije našlo: za cijelo je pokopano u zajedničkoj raki s ostalim mrtvima. Narod mu je madžarski pred nekoliko godina podigao lijep spomenik u Budimpešti.

Petőfi pripada među najoriginalnije pjesnike, on je najpopularniji u madžarskom narodu, a uzvio se i do svjetske slave. Idealno oduševljenje, naivna dojamnost, žestoka vatrenost, toplina čuvstva, burni nemir, narodna kičeljivost i neobuzdana ljubav k slobodi, nesebična požrtvovnost, k tomu neka melanholija i zdrav humor, — sve se to nalazi obilno izraženo u njegovu pjesništvu, koje je prije svega istinito i iskreno. On je uvijek sam sebi središte svojih pjesama, on sam, kakav jest, u svojim osobitim prilikama života. Njegova ljubav, njegovo prijateljstvo, njegovo veselje nije kao svačije; on sve to znade kao svoje i samo svoje prikazivati. To daje biljeg realnosti i životne vjernosti njegovu pjesništvu, koje je osim toga u načinu izricanja srodno s narodnim. Za to je Petőfi pravi i potpuni nacionalni madžarski pjesnik; što je on i primao od svojih ljubimaca među tuđim pjesnicima (od Bérangera i Heinea), on je to tako sa svojom samobitnošću slio, da je ostao posve originalan madžarski pjesnik. Rado pjeva on o svojoj rođenoj zemlji, opisuje donju Madžarsku (Alföld), Tisu, „pusztu“ i „csárdu“ u prekrasnim pjesmama. Fino čuvstvo za bitne, značajne crtice, osim toga humor i vesela nestašnost očituje se u njegovim genreskim slikama i u pjesmama, koje su nalik na romance. Petőfi je najizvrsniji, gdje sipa svježe dojmove života, gdje promatra jednostavne slike i prizore prirode, gdje pjeva mirnija, blaža čuvstva, zaneseno čeznuće, ljubavno veselje i ljubavnu žalost, uspomene svojega zavičaja i svojega djetinjstva, sreću i brige porodičnoga života. Naprotiv refleksije nijesu mu išle za rukom, jer da se uzvije do razvijenije i čišće spoznaje svijeta i sebe samoga, za to nije imao ni dosta obrazovanosti ni dosta duševnoga mira. Gdje Petőfi uzima historički predmet za pjesmu, skida s njega nimbus prošlosti („Marija Szécsi“). U pripovjedaćim pjesmama slabo nastoji oko toga, da značaji budu izraziti i došljedni. Najuspjelije su pjesme te

vrste: „Ludi Stjepko“ („Bolond Istók“), vrlo lijepa pjesma, u kojoj samoga sebe opisuje, i „Vitez Janko“ („János vitéz“), pripovijest o ljubavi, lutanju, junačkim djelima Janka Kukorice i o njegovu dolasku u vilinsku zemlju; pjesma spjevana u premilom narodnom tonu.

Petőfijeva je slava i u tome, što je pogodio pravi ton i jezik narodni te je i najteže metričke forme upotrebljavao kao u igri.

Ivan Arany rodio se god. 1817 u Nagy-Szalonti u velikovaradinskoj (biharskoj) županiji od seljačkih roditelja, koji su bili reformirane (kalvinske) vjere. Škole je u svom rodnom mjestu počeo, gdje su ga već u ranoj njegovoj mladosti poznavali ljudi kao „mladoga pjesnika“. Za tim pođe u debrecinski kolegij, ali budući da nije htio primati pomoći od svojih siromašnih roditelja, bio je nuždom prisiljen jednu godinu (1834—1835) u Kisujszállásu učiteljovati, a onda tek nastavi nauke. Marljivo je čitao Tassa, Miltona, Voltairea. Kad mu je školski život dodijao, pridruži se jednomu glumačkom družtvu, s kojim se kojekuda potucao. Ali skoro se i toga zasiti pa se vrati kući u Szalontu, gdje dobije službu kao gradski pisar, za tim kao podbilježnik te se i oženi (god. 1840). Htjede posve okaniti se pjesništva te samo za svoju službu živjeti, ali na poticanje dobroga svojeg prijatelja Stjepana Szilágyija opet se lati knjige te prevede jednu dramu Sofoklovu i jednu Shakespeareovu. God. 1845. napiše Arany humorističko-satirički epos: „Izgubljeni ustav“ („Elveszett alkotmány“) i dobi za nj nagradu od Kisfaludyjeva društva. Dvije godine kasnije nagradi isto društvo njegov epos „Toldi“, s kojim se Arany vrlo proslavi. Potonje mu je djelo epska pjesma: „Uzeće Muranj-grada“ („Murány ostroma“, god. 1849), u kojoj je opjevao isti predmet, koji i Petőfi u „Mariji Szécsijevoj“. Za revolucije bio je kratko vrijeme pisar u ministarstvu nutarnjih poslova, a poslije profesor madžarskoga i latinskog jezika u Nagy-Kőrösu. U ovo je doba spjevao Arany većinu svojih manjih pjesama, među drugima: „Nagyidanske cigane“, humoristički epos (god. 1852) i „Toldijevu večer“ (kao treći dio Toldije, god. 1854). God. 1860 preseli se u Peštu, gdje je izdavao izvrstan belestristički časopis „Koszorú“ (vijenac), u koji je i sam pisao svoje pjesme i lijepe estetičke članke. God. 1864 napiše Arany epos „Smrt kralja Bude“, kojemu je predmet uzet iz hunske priče. Arany se proslavio i sa svojim vrlo dobrim prijevodima iz Shakespearea, Tassa i Goethea, a preveo je i čitavoga Aristofana. God. 1882 iza dulje bolesti umre Arany; svečano je sahranjen i podignut mu je spomenik u Budimpešti.

Epos „Toldi“ pripada među najslavnija djela madžarske književnosti. Jezik i ton u njemu je sasvim narodan, ali umjetnički uglađen, i predmet je narodan, uzet iz narodne priče. Evo u kratko sadržaja. Nikola Toldija živi kod kuće kao seljak kraj

*

svoje majke udovice, a stariji brat Đuro živi u Budimu na dvoru kralja Lauša. Lakomi stariji brat hoće da prevari mlađega, da mu otme njegov dio očevine. Ali i Nikola želi u svijet, osobito kad vidi gizdave vojnike, kako prolaze kraj njihova sela. Đuro se baš kod kuće zabavlja te vinom ugrijan draži služinčad na brata Nikolu; a ovaj jednoga ubije kamenom. Ne da mu se više kod kuće ostati, s toga se tajno oprosti od svoje majke te pođe u Budim, da izmoli kraljevu milost. Ondje ga je među tim Đuro već optužio nadajući se, da će kralj dio ubojičin njemu dati. Ali kralj Lauš vidi svojemu lažnomu dvoraninu u srce te obeća imanje onomu, tko u dvoboju ubije gorostasnoga nekakvog Čeha, koji pod Budimom pustoši. Strašljivomu Đuri ne će se imutka za tu cijenu, a Nikola nabavi oružje, pobijedi i ubije češkoga viteza te moli u kralja za milost. Kralj ga ne samo pomiluje, već ga k sebi uzme, a himbenoga starijeg brata otjera sa svoga dvora. — Arany je od priče o Toldiji osnovao trilogiju, kojoj je nakon prvoga dijela skoro dodao treći: „Toldijinu večer“, a to je prekrasan proizvod madžarskoga humora. Toldija se zavadi s dvorom, koji je nove običaje primio, te pođe natrag na svoju domaju, a videći, da se njegovu životu primiče kraj, iskopa sebi grob. Ali poslanik kraljevski dolazi po njega, neka pohita u Budim, da mejdan bije s nekakvim siledžijom Talijanom, komu nitko ne može odoljeti. Starac Toldija pođe i nadvlada Talijana; ali mora priznati, da je zaostao za vremenom. Dvorski mu se štitonoše rugaju; a on u svojem gnjevu dvojicu trojicu smlavi, pa poslije ove kratke slave padne u staru tugu te umre; tijelo mu odnesu u grob, što ga je sam sebi iskopao.

Srednji dio te trilologije izađe trideset i dvije godine poslije prvoga, t. j. god. 1879. Glavni je predmet tomu dijelu Toldijina ljubav prema Piroški Rozgonyevoj, koju je dobio u svojoj mlađahnoj lakoumnosti, u borbi za drugoga; Toldija je vrlo zamiluje te ubije njezina muža Lovra Tara u nepravilnu dvoboju; time se za uvijek rastavi od lijepe Piroške, koja umre u manastiru. Pjesnik je upleo vješto svađu kralja Lauša s njemačkim carem, napuljsku vojnu i drugih još nekoliko zanimljivih episoda, što sve djelu daje neobičnu živost i jedrinu. — Ova tri dakle dijela sačinjavaju trilogiju o Toldiji; prvi je dio izvrstan naivan, drugi je romantičan, a treći je humoristićan epos.

U „Izgubljenom ustavu“ udara pjesnik na zlorabe i pogrješke javnoga života, isto tako u „Nagyidanskim ciganima“, a epska pjesma: „Uzeće Muranj-grada“ ima za predmet ljubavnu zgodu Franje Wesselényija, koji osvaja Muranj, i Marije Szécsijeve, koja ga brani. Nedovršeni „Ludi Stjepko“ humoristična je epsko-lirska pjesma, u kojoj se prikazuju pogrješke i zablude mladića, koji za višim ciljevima teži. Epopeji „Smrt kralja Bude“, koja se u svakom pogledu drži za izvrsno pjesničko djelo, u kratko je ovo sadržaj: Buda razdijeli kraljevstvo hunsko među

sebe i mlađega brata Atilu. Vasal Detre nastoji, da zavadi braću te Buda počinje o Atili sumnjati i kaje se, što je razdijelio kraljevstvo. Ova sumnja sve više raste, osobito kad na vojničkim vježbama vidi Buda, kako je narodu vrlo omilio Atila, kojemu je bog rata poslao mač. Buda se ustegne od svoje sumnje, kad ga jednoć u lovu spase Atila od strašnoga tura. Ali obje kraljice opet zavade Budu i Atilu; Budina sumnja još više poraste, kad dođu poslanici istočnoga cara te se samo s Atilom dogovaraju. Buda budući razdražen od svoje žene zaište od svoga brata mač te mu zabrani dalje vojevati. Atila ne sluša, već još prijeti bratu te ode u boj. Buda hoće sada silom natrag uzeti Atili vlast, za to sakupi oko sebe neuređenu četu, za svoju obranu sagradi tvrđu te ukrade sveti mač. Atila plane na brata te prodre u Budinu tvrđu; Buda u boju baci mač i pobjegne, a Atila za njim te ga u srdžbi probode u leđa.

I u manjim epskim vrstama Arany je majstorisao: u ozbiljnoj pjesničkoj noveli, u priči. u narodnoj pripovijesti, u legendi, u romanci, u historičkoj pjesmi, u malom eposu, u pripovjedaćoj slici, u šaljivoj, veseloj noveli, u poučnoj pripovijesti i u anekdoti. Ali pravu svoju veličinu pokazuje Arany u baladi. Književni historik i kritik Pavao Gyulai zove ga Shakespeareom balade, a znatni estetik August Greguss († god. 1882) na njegovim je baladama razvijao svoju teoriju o baladi i svoju definiciju: da je balada dramatička pjesma. Arany uzima za svoje balade obično nemile. ljute i krvave predmete, ali ima od njega baládâ i umiljata sadržaja. Najznatnije su mu balade: „Vitez Bor“, „Dva štitonoše Szondijeva“, „Klara Zách“, „Ladislav V.“, „Majka Matijina“, „Gospođa Rozgonyica“ i t. d.

I lirske su pjesme Aranyeve valjane; obilježje im je: dubljina čuvstva, jezgrovitost, istinitost i formalna savršenost.

Eduard Szigligeti, s pravim imenom Josip Szatmáry, (god. 1814—1878) najplodniji je i najvaljaniji dramatski pjesnik madžarski. On je bio najprije glumac, a poslije dramaturg i upravitelj peštanskoga narodnog pozorišta. Napisao je preko sto izvornih drama, od kojih je nekima predmet uzet iz sadašnjosti, a nekima iz madžarske povijesti; među njima su najznatnije i Madžarima najmilije one, u kojima se prikazuje prostonarodni madžarski život sa svima njegovim svijetlim i tamnim stranama. Napisao je i teoretičko djelo: „Drama i njezine vrste“, koje je na glasu.

Imbro Madách rodio se u Alsó-Sztregovi (u neogradskoj županiji) god. 1823; bio je neko vrijeme prije god. 1848 bilježnik u svojoj županiji te je potajno pisao drame i pjesme. U javnosti se malo isticao, i to među centralistima „Peštanskih novina“. Poslije revolucije madžarske sjedio je godinu dana u tamnici, a kad se odavde kući vratio, nađe svoju porodičnu sreću razorenu, jer ga je nevjerna žena među tim bila odbjegla. God. 1861 izda on

na svijet svoje najvaljanije djelo: „Čovječju tragediju“ („Az ember tragédiája“). Na polju pjesništva i estetike revno je radio i poslije toga, ali ga god. 1864 zateče smrt.

„Čovječju tragediju“ primili su i kritici i estetici i sav narod s oduševljenjem. Ta tragedija prikazuje u veličanstvenim slikama razvoj, sudbinu i svrhu čovjeka. Kad je svijet stvoren, zaište i duh propasti i nijekanja, Lucifer, vlast, da svijet kvari. Gospod mu dade dva prokleta drveta, drvo znanja i života, usred Edena, gdje osim ta dva drveta sve drugo pripada čovjeku. Tim drvetima hoće Lucifer da pokvari čovjeka; on zavede Adama i Evu, te oni jedu s drveta znanja i time se moralno pokvare. Ali zloduh hoće i u tijelu da uništi čovjeka te ga mami k drvetu života. Tada su Adam i Eva iz raja istjerani. Onda Lucifer pusti na Adama san, u kojem Adam vidi budućnost čovječjega roda; to Lucifer čini, da tužnim i nemilim slikama iz budućnosti čovječanstva dovede Adama u očajanje i tako da u njemu čovječje pleme utamani. U tom proročanskom snu prolazi pred očima Adamovim jednostrano, t. j. samo u crnim bojama, prikazivana povijest čovječanstva. Svuda je Adam junak prizora. On najprije kao Faraon u Egiptu uviđa i osjeća odurnost despotske neograničene vlasti i patnje milijunâ ljudi, koji mu robuju; kao Miltijad vidi Adam nezahvalnost i grubost uzbunjenoga naroda; u Rimu, koji tone u nasladama, gleda Adam bijedu moralne gnjiloće; u doba idealnoga oduševljenja krstaških ratova vidi on nedjela fanatizma; među zvjezdarskim spravama Adam kao Kepler vidi nesposobnost nauke za usrećivanje čovjeka; u metežu francuske revolucije kao Danton motri Adam ogavnost divljih strasti zaluđene svjetine; na vašaru našega vijeka vidi ništavilo gramženja za dobitkom; u slici budućih vijekova vidi Adam propast porodice, domovine, ljudstva; napokon na ledenoj poljani zemlje, koja je u novo doba stupila, vidi u bijednom, glupom Eskimu krajnju propalost čovjeka. U ovim slikama vidi Adam jalovost svih svojih težnja, pošto je u Edenu odbio od sebe providnost te bez božje pomoći, svojom snagom, htio boj biti sa životom. Za slobodu, za sreću, za znanje bori se on, a ništa ne može postići. Za to očajava te hoće da ubije sebe i sa sobom da zatre svoje pleme; ali mu reče Eva, da se osjeća majkom; dakle bi on uzalud umr'o. Tada uvidi Adam, da se zaman bori protiv Boga te se baci pred njim na zemlju. Gospod ga opet primi u svoju milost, bodri ga i opominje: „Bori se i uzdaj se sa svom dušom!“ Dionici smo vječnosti: nemamo za što da očajavamo.

Ovo vele umno djelo prikazano je god. 1883 u budimpeštanskom narodnom pozorištu s potpunim uspjehom. Kritici porede Madáchevu „tragediju“ s Goetheovim Faustom, s Byronovim Manfredom i s Eshilovim Prometejem, jer u svim tim djelima bori se kakav izvanredan čovjek za napredak i sreću ljudskoga roda.

Madách je napisao i nekoliko drugih drama, ali se ni jedna od njih ne može ni iz daleka po svojoj vrijednosti porediti s „Čovječjom tragedijom“.

Pavao Gyulai (rođen god. 1826) profesor je madžarske književnosti u budimpeštanskom sveučilištu. On je čuven kao pjesnik, novelist, a osobito kao kritik prvoga reda; od njegovih kritika i književno-historičkih radnja spominjemo samo: „Katona i njegov Bánkbán“ i „Životopis Vörösmartyjev;“ od njegovih govora osobito se ističe: „Uspomena na Ivana Aranya“. Na glasu je Gyulai kao najbolji madžarski prozaist.

Karlo Szász (rođen god. 1829) je evangelički superintendent (t. j. biskup, vladika); mnogo je napisao dobrih stvari u svim pjesničkim vrstama, a osobito u eposu. Puno se cijeni i njegovo književno-historičko djelo: „O eposima svjetske književnosti“. Najznatniji su pak njegovi prijevodi velikih zapadno-evropskih pisaca.

Pored Petőfija i Aranya ima i dosta drugih dobrih pjesnika u sve tri grane pjesništva, kao n. pr. *Koloman Tóth* (god. 1831—1881), *Josip Lévay* (rođen god. 1825), *Ludovik Tolnai* (rođen god. 1837), *Ladislav Arany* (sin Ivana Aranya, rođen god. 1844) i dr. Znatan je dramatik *Eduard Tóth* (god. 1844—1876), koji je napisao nekoliko omiljelih drama iz prostonarodnoga života (n. pr. „Seoski zlikovac“ i dr.) Na glasu je i *Franjo Csepreghy* (god. 1842—1880) sa svojim popularnim dramama („Žuti ždrijebac“, „Crvena novčarka“).

Pisaca romana i novela ima u novije vrijeme velika množina; među njima se ističu *Vas Gereben* (god. 1823—1868), *Karlo Bérczy* (god. 1821—1867), *Karlo Szatmáry* (rođen god. 1834), *Kornel Abrányi* (rođen god. 1849), *Zoltán Beöthy* (rođen god. 1848), ali su najznatniji: Jókai iz starije i Mikszáth iz mlađe generacije.

Mavro je *Jókai* pisac svjetskoga glasa. On se rodio u Komornu god. 1825. Svršivši škole pođe u Peštu, da bude odvjetnik, ali se skoro dâ sasvim na književnost. God. 1848 bio je pored Petőfija jedan od vođa u ožujskom pokretu peštanske mladeži, a god. 1849 uređivao je u Debrecinu list pomirbene stranke „Večernje novine“. Od god. 1861 vidimo ga opet gdje živahno učestvuje u političkom životu kao narodni zastupnik i urednik novina. Ali pored svih tih poslova Jókai je nalazio uvijek dosta vremena za pisanje romana i pripovijedaka, u čemu je on za čudo plodan, tako da je do sad napisao gotovo tri stotine svezaka! On je počeo pisati već god. 1842, ali njegov se dar, njegov utjecaj na suvremenike pravo razvio istom u pedesetim godinama. Sa svojim suvremenicima on ima zajedničkih crtica u mnogom pogledu, a osobito što se tiče jezika. Kako Petőfi i Arany u pjesmu, tako je Jókai u pripovjedaću prozu unio u tolikoj mjeri elemente pravoga narodnog govora kao nitko prije

njega. Narodno-madžarskih, zgodnih, značajnih izraza, poslovica, biranih narodnih rečenica, provincijalizama iz različnih krajeva zemlje nalazi se obilno u njegovim djelima, a uvijek je sve to upotrebljeno lako, neprisiljeno i na pravom mjestu. K tomu dolazi njegov izvrsni način pripovijedanja, da se malo ili skoro ništa ne umuje, nego se jasno i lako govori kao u narodnim pričama. Jókai uzima gradivo za većinu svojih romana i pripovijedaka iz sadašnjosti ili iz nedavne prošlosti. On svoje pripovijesti rado obavija oko koje narodne misli ili znatnoga događaja. Tako u „Madžarskom nabobu“ („Egy magyar nábob“, god. 1854) prikazuje iščezavanje staroga, raskošnog, okrutnog madžarskog plemstva pred plemićima novih vremena, pred Széchenyijem i njegovim drugovima; pisac nastavlja taj predmet u „Zoltán Kárpáthy-ju“ (god. 1854). U „Novom vlastelinu“ („Új földesúr“, god. 1862) predočuje, kako madžarska zemlja i madžarski život predobiva strance, te se oni priljubljuju zemlji i narodu pored svega germanizatorskoga nastojanja Bachova vremena. Sa svojim „Političkim modama“ i „Sinovima kamenoga čovjeka“ (god. 1869) uvodi nas Jókai u buku borbe za slobodu. Roman „Eppur si muove“ (god. 1872) prikazuje nam, kako su se trudbenici oko madžarske književnosti i umjetnosti na početku XIX. vijeka morali boriti s nemarom i predsudama publike. „Ludaci ljubavi“ (god. 1868) imaju za osnovu nevolju gladne godine 1863. U romanu: „Jedan je Bog“ (god. 1877) prikazano je vrijeme od god. 1848 do 1859, koje je za madžarski narod bilo vrlo teško. U „Bezimenoj tvrđavi“ (god. 1878) pisac brani viteštvo ustaške čete madžarskih plemića god. 1809, koje se često ruglu izvrgavalo.

Ni jedan madžarski romanopisac ne pokazuje tolikoga obilja značajnih i umiljatih prizora iz madžarskoga života koliko Jókai, ni jedan one neiscrpne, neumorne i često prebujne mašte. Osobito treba s pohvalom istaknuti njegov lijepi dar za humor. Zdravoga humora ima mnogo u njegovu do duše kratkom, no najboljem, najistinitijem i najharmoničnijem djelu „Mili rođaci“ („Kedves atyafiak“). Među njegovim većim romanima najdotjeraniji je „Novi vlastelin“. — Jókaieva mašta ne zna se uvijek držati u granicama; to osobito vrijedi za njegove pripovijetke, koje nijesu uzete iz madžarskoga života i iz sadašnjosti: pisac često zaluta u historičke i psihologičke nevjerojatnosti. Njegovi historički romani („Zlatno doba u Erdelju“, „Turci u Madžarskoj“, „Čarobna kula“ i t. d.) ne stoje na čvrstom temelju historičke vjernosti i prikazuju nekakav bajni svijet, kojega nikad nije bilo; njegove fantastične pripovijesti („Roman budućega vijeka“, „Oceanija“ i dr.) građene su na način Jules Vernea, te se gube u tlapnjama. S ovom neobuzdanom maštom nije u pravom razmjeru ni snaga u komposiciji ni u karakteristici osoba. U manjim opisima i pripovijestima obično Jókai majstoriše, ali u većim djelima ne pokazuje dovoljno ustrajnosti i došljednosti; obično dobro

počinje, ali brzo okrene na strampute i u nevjerojatnosti; njegove osobe obično za tim teže, da nas svojim djelima što više iznenađuju, da nas nagone na udivljenje, makar to bilo na uštrb psihologije. Ali moramo prikričati, da pored svih svojih pogrješaka ima Jókai veliku vrlinu, t. j. on je gotovo uvijek zanimljiv.

Među mlađim madžarskim pripovjedačima odlikuje se *Koloman Mikszáth*, majstor madžarske seoske novele. On se rodio god. 1849. Učio je nekoliko godina u Rimaszombatu i u Šćavnici, a za tim ode na svoje imanje u Csoltó, da gospodari. Bio je neko vrijeme i u županijskoj službi, a na početku sedamdesetih godina ode u Budimpeštu, gdje se dade na književnost, ali djeluje uza to i na političkom polju. On je napisao veliki broj pripovijesti iz seoskoga života gornje Ugarske i jedan roman: „Seoski plemić“. Vrlo su lijepe njegove „Slovačke seoske pripovijesti“, njegove „Brezovske guske“ i „Dobri Palóczi“, da ne spominjemo drugih njegovih izvrsnih slika iz života i idila.

Nasuprot Jókaievoj romantici bujne mašte Mikszáth se drži zdrava, plemenita realizma. On prikazuje prirodu i ljude, kakvi jesu, ali se ne gubi u sitnicama naturalizma, t. j. ne opisuje samo spoljašnjost, već umije prikazivati i radnjom, za to su mu pripovijetke pune života. Mikszáth ljubi, gotovo bih rekao, nekom mističnom ljubavi zemlju svoga naroda; svaka gudura, svaki proplanak, svaki potočić, svaki grm, svaka koliba, svaki zavoj rijeke, svaka promjena boje u prirodi: sve to mu je poznato, sve to govori jezikom, koji samo on razumije. Njegovi ljudi rastu u toj prirodi, oni su istiniti, otvoreni i jedri kao i ona te se zadahnjuju njezinim dražestima.

Na naučnom polju imaju Madžari u XIX. vijeku mnogo dobrih radnika; gotovo sve struke ljudskoga znanja, što se obrađuju po ostaloj Europi, obrađuju se i u Madžarskoj. Najviše učenih trudbenika imaju Madžari u jurisprudenciji. Mi ćemo ovdje spomenuti imena samo najznatnijih učenjaka, koji su se proslavili u strukama, što stoje u najtješnjoj svezi s madžarskim narodom. Iz starije su generacije na glasu obrađivači madžarske povijesti: *Ladislav Szalay*, također valjan jurist († god. 1864), *Mihajlo Horváth* († god. 1878), *Gustav Wenzel*, znatan i kao jurist († god. 1891) a iz mlađe: *Wilhelm Fraknói* i *Ludovik Thallóczy*. Za madžarsku gramatiku i filologiju u opće učinili su vrlo mnogo: *Pavao Hunfalvy* († god. 1891), *Josip Budenz* (rodom Nijemac, † god. 1892), *Gavro Szarvas*. Na polju madžarske književne povijesti u estetičko-kritičkom pravcu pored izvrsnih već naprijed spomenutih trudbenika *Augusta Gregussa* († god. 1882) i *Pavla Gyulaia* radi lijepo *Zoltán Beöthy*, koji je spomenut naprijed među pripovjedačima novijega vremena.

Napisao *K. Pfann.*

II.

Ogledi iz madžarskih pisaca.

Ivan Arany.

Uzeće Muranj-grada.

Sadržaj epske ove pjesme u jezgri je svojoj historičan: madžarski velikaš (kasniji palatin) Franjo Vešelinji („Wesselényi“ živio god. 1601—1667) u ime kralja Ferdinanda III. podsjeda sa svojom vojskom tvrdi grad Muranj, koji brani mlada, lijepa i junačka grofica Marija Sečijeva („Szécsi“), koja drži stranu Rakocijevu i ne će da se pokori kralju Ferdinandu. Kako je tvrđava muranjska dopala napokon u šake Vešelinjiju i kako se on oženio Marijom Sečijevom, to se lijepo pjesnički pripovijeda u II., III. i IV. pjevanju, koja se ovdje donose u prijevodu, a u prvom se pjevanju kazuje, kako se Vešelinji dogovara sa svojim doglavnicima, što se ima činiti: vojska stoji pred Muranjem već gotovo pô godine, a ne može mu ništa; jedni svjetuju, da se treba proći Muranja, jer ga i onako nije moguće osvojiti, a drugi drže, da treba ustrajati, dok ne osvoje grada ili junaštvom ili ga glađu prisile na predaju. Dok tako časnici vijećaju, dolazi stari Šoljmoši, kojega je Vešelinji bio poslao u grad, da Muranjce lijepim riječma nagovori, da se predadu. Šoljmoši kazuje, kako Marija ne će da čuje o predaji i kako se Muranj može još dugo braniti, jer ima u obilju hrane, oružja i puščanoga praha. Za to Šoljmoši svjetuje, da Muranj treba ostaviti, jer je uzaludan svaki trud i čekanje. Vešelinji oštro izgrdi Šoljmošija veleći mu, da je već prestar za boj i da je kukavica, te sam odluči, tobože kao poslanik Vešelinjijev, poći u Muranj, da vidi njegovu braniteljicu, je li tako viteška i lijepa, kako je o njoj čuo.

T. M.

II.

Među tim je mjesec preš'o dosta puta
Čela nešto bl'jeda, pa i zabrinuta;
Što zapadu bliže, sve to brži biva,
Kao da ga tamo ljuba iščekiva.
A grofica Mara na bedemih stoji,
K istoku pòglêdâ, k'o da čase broji,
Jer odande čeka, da joj pomoć grane,
Ilešhazi, koji vodi Erdeljane.
Al' evo Kadaša, sav se znojem os'o,
Pa joj veli: „Gospo, svršio sam pos'o,

Zgrnuo sam opet razastrtu hranu,
A praznu sam burad sklonio na stranu.
Hrpa j' vrlo mala, nestat će nam hrana,
Ne može nam trajat ni desetak dana,
Onda evo muke, evo grozne gladi;
Promisli se, gospo, šta će da se radi".
„E pa deset dana — odgovori Mara,
Za deset se dana mnogo čudo stvara;
Do tad jamačno će Ilešhazi doći,
U njega se uzdam, on će nam pomoći.
A i Vešelinji valjda se ne nada,
Da će dočekati, da nas glađu svlada,
Pa će valjda sada uzmaći s bojišta, —
Al' zar nije ulak opazio ništa?"
„E, vješto sam, gospo, udesiti znao,
Zamazah mu oči, sve je vjerovao;
Činila se njemu obiljština strašna,
Pune vreće raži, puna burad brašna.
On je dugo šet'o kroz komore naše,
I baš vidjeh, da mu pomučno bijaše,
Gled'o burad praznu, gosino mu tane,
Na koju nasipah samo s prsta hrane.
A ja sam ti zeb'o, ako sabljom zvekne,
Alaj će praznina čudno da odjekne,
Turi l' prst unutra, spazit će za c'jelo,
Da dno nije dolje, već da se popelo.
Al' s očiju zbunjen, videć žito mnogo,
Nije nam lukavstvo prògledati mog'o,
Tek je sklap'o ruke, pa od teške muke
Reče: to je hrana za hiljadu dana!"
Ali sada vratar uz trubu zavika:
„Vešelinji šalje novoga glasnika!"
Sečijeva Mara namrštila oči,
A Kadaš je mor'o sad pred njega poći.
On se brzo vrati, a za njime hode
Do dva momka, oni dva paripa vode,
Dva paripa divna, da ti oči stanu,
Gledeć samo onu grivu raščešljanu.

Obadva jednaka arapskoga soja,
A Franjo ih ima od lanjskoga boja,
Kad zarobi ono solnočkoga bega,
Tim su konjma Turci otkupili njega.
A sada su dari Sečijevoj Mari,
Na njima su nova sedla šimširova,
Al' da nisu konji lastavice lake,
Ne bi se uspeli uz litice take.
A dva druga momka staše pred grofinju,
I ti nose dare, punu jednu škrinju,
Otvori je Kadaš, pa šta prvo nađe:
Zlatórujan pancir sitne, divne građe.
Za tim šljem plavetan, baš k'o da je svila,
Nad njim srebrn or'o raširio krila,
To je bio Franji poklon od Poljaka,
Kad u mladom gostu spaziše junaka.
Još je ljepša sablja, kojoj drúgê nema,
Ta njezin je balčak od samih alema!
A nije joj lasno ni reći cijenu,
A kamo l' je platit u ovom vremenu.
Jedan srebrn sahat — vidiš boga rata,
Gdje Veneru brani štitom suha zlata,
Ona k njemu diže glavu ponositu,
A časokaz leži baš u tome štitu.
Sve to gleda Mara oka milostivna,
Ponajviše ona dva paripa divna,
Sad glenu Kaduša, kao da ga kori:
Ako misliš zborit, a ti brzo zbori!
A on reče: „To ti Vešelinji prati,
Pobočnik mu čeka na kapijskih vrati',
Ne će da uniđe pre no znat mu damo,
Da ti primaš dare, što ih don'je amo.
Ako ne ćeš primit, bilo bi mu žao,
Al' onda je, veli, pos'o dokonao,
Pa se s mjesta vraća, od kuda je doš'o,
Da svom vođi kaže, kako j' s tobom proš'o".
To je bilo krivo ponositoj ženi,
Što je Vešelinji tako nisko c'jeni,

K'o da ona ne zna ili štovat ne će
Poslaničko pravo, — to je teško peče.
A sa druge strane mili su joj dari —
I ne bile mile tako r'jetke stvari,
A žena, k'o žena rada je, da čuje,
Što joj Vešelinji opet poručuje.
Za to posla konje u donje ahare,
U riznice prati druge adiđare,
A Kadašu reče, neka brzo grede,
Poslanika novog neka joj dovede.
I zaista stiže, pa se smjerno klanja
Pred groficom Marom Vešelinji Franja;
On je znao, da ga ne poznaje Mara,
Pa on njoj ovako sada progovara:
„Prvo, gospo, primi pozdrav vođa moga,
Koji tebe štuje iz sveg srca svoga,
Ma da mrko gledi u tvoje visine,
Al' štuje junaštvo i tvoje vrline.
Od djetinjstva štuje Sečijevo ime,
Slavno ime, što se ti sad dičiš njime;
A kad je dorast'o, da u bojak pođe,
Želio j', da bude kao Seči Đorđe,
U čijoj je vojsci prve boje bio,
Uz koga je mladu snagu čeličio,
Od čije je slave, što j' junački sjala,
Po gdjekoja zraka i na njega pala.
Ali zlobnoj smrti (koja vrle stiže,
Da se smrtni ljudi Bogu ne približe)
Bilo j' odveć slavno ovo ime Seči, —
Pa pohita, da mu dalji polet spr'ječi.
Ali s uma smetnu u zanosih svoji',
Da Seč'jevo ime na dv'je grane stoji,
Pa kad muške glave sve pod zemlju hiti,
Da će ženska loza isto takva biti.
Njena kosa sruši Đorđa sred mejdana,
Osuši se ona Rimasečka grana,
A druga se digla do junačkog reda,
Očina se slava u kćeri ogleda.

Ali . . .“ tu postade podižući pleći,
„Ne zamjeri, to su mog vojvode r'ječi,
Plemenita gospo, jest, tako mi Boga,
Ti ne ideš putem vrlog oca svoga.
Jest, i sam je prvo stramputom poteg'o,
Zalut'o je, kad se sa Bočkajem spreg'o,
Al' se pokajao, što dušu okalja,
Pa je brzo prizn'o svog zakonog kralja.
A ti, dična gospo, — ne mogu prećutat, —
Tebi s' mili i sad buntovnički lutat,
Postojbini dragoj zadavati rana,
K'o da nije dosta krvlju pokapana.
Ili zar se stidiš prava puta toga,
Kim ti otac hoda sve do groba svoga?
Otadžbina bolna od nas traži l'jeka,
Jesi l' željna slave, tu te slava čeka.
Svom li smiješ ocu sad u ovo doba
Izdajničkim žigom žigosati groba?
Je l' on mislit mog'o, da ćeš tuda poći, —
Pa šta bi ti rek'o, da iz groba skoči?
Al' oprosti, gospo, grješnom zboru mojem,
Sagriješih tebi i babajku tvojem,
Da se tebi zbilja izdajstvu korača,
Ne bi opasala očinoga mača.
Mogu l' dakle sići sa muranjskog grada
Mom vojvodi kazat, čemu se i nada,
Neka ide s vojskom, kud mu ići valja,
Muranj diže barjak Ferdinanda kralja?
A što j' do sad bilo grehovanja tašta,
U zaborav ide, kralj vam rado prašta;
Nikog ne će stići osveta krvava,
Nikog ne će za to zaboljeti glava!“
Sad se istom Mara sjeti, da joj duša
Take stroge r'ječi dosta blago sluša,
Za to se okrenu, da sakrije oči,
Krv joj se uzbuni i u lice skoči.
Napokon će reći: „Želje vaše vidim,
Al' ja mojih djela nikad se ne stidim.

Što me sjećaš oca i njegova groba, —
On je dobro znao, kad je čemu doba.
On se jošte nad'o, da će sinut pravda,
Može l' danas tkogod, da se tome nada?
Tad se crni or'o na nas tek zalet'o,
A danas već gazi sve, što nam je sveto.
Zar možemo spati, kad nam duša pati,
Kad i d'jete čuje, da se nešto kuje,
A to, što se kuje, to su lanci teški, —
Ej da sad oživi otac moj viteški! . . .
Zar ne znate jadni, što nas očekiva?
Zar vi ne vidite, što s Česima biva?
Njih su saputali, i nas će na skoro,
Pa tu bi se golub potigriti mor'o.
Ako nas ne boli susjedova ruka,
Ta evo nam dosta naših teških muka,
Muke, što su bile nekad samo male,
Danas već su rodu našem dodijale.
Zar je to nevjerstvo, kad već siti plača
Pokažemo, da još imamo i mača?
Pa kad se strpljenje prespe i prevrši, —
Što će biti sjutra, nek se danas svrši.
Il' tvoj vođa misli, — nek ne misli duže, —
Da ja ne znam, za št' sam podigla oruže?
I meni je moja domovina mila, —
A kad je još žena izdajnica bila?!
Za to ako vođ tvoj baš odista smjera,
Da me s prava puta na izdajstvo stjera,
E onda mu savjet vrlo malo vr'jedi, —
Ja ga molim, da me od sada poštedi.
Ako ne zna drukče, kako j' za junaka,
Ovako mu ne će Muranj pasti šaka;
A znade li drukče, ja na meti stojim,
Nek juriša na grad, ja ga se ne bojim".
Na taj Marin prkos pun samouzdanja
Osmjehne se malko Vešelinji Franja,
Al' se brzo zbiljnost na lice mu spusti,
Pogleda je smjelo, pa riječ izusti:

„Boljelo bi teško mojeg gospodara,
Da on ču, što reče Sečijeva Mara,
Da još ona njega izdajicom kori,
Što zakletvu svoju ne će da pregori.
Ta sloboda vjere i sloboda mn'jenja
I narodnost naša (hulja, tko je m'jenja!)
I njemu je sveta, — i život bi dao,
Al' slobodi ne bi nikad na put stao.
Kad bi tako bilo, što izvolje reći,
Da nam s mača samo može spas poteći,
Haj, poštena j' sablja u vojvode mojeg,
On pristao ne bi uz dušmana svojeg.
I sačuvaj Bože, — al' kad tako bude,
Da nam jarost plane, da se nema kude . . .
On će život dati za slobodu pravu,
On će prvi dići zastavu krvavu.
Ali dok se može zakonito gresti,
Dok je možno mirno sve u red uvesti,
Škodljiva je svima ta pomama sl'jepa,
Gr'jeh na dušu onom, tko narod cijepa!
Vidiš li, što pati domovina ova,
Tek što osta živa od turskih zvjerova!
Što od rata osta, ta pogledaj širom,
To nam ruši Turčin vjerolomnim mirom.
Teško onom, koji od Turaka strada!
A mi zar nemamo sad prečega rada,
Nego na garištu zavičaja svoga
Da dižemo ruke jedan na drugoga!
Mi ćemo se biti, mi ćemo se klati,
A koja će stranka likom likovati?
Ej ni jedna ne će, jer će doći treći,
I nesložna braća morat će podleći.
Još te i to pitam“ — ognjevito doda,
„Zar Rakoci znade, šta je to sloboda,
(Njegove slobode sačuvaj nas Bože)
Zar nasilnik hoće, ta zar tiran može . . .“
„Dosta!“ — viknu Mara plahovito, jêdno,
„Znaš li, tko je tiran, — ne, — nije vrijedno

Poruku sam čula, sa kojom si doš'o,
Svršio si pos'o, — pa sad s Bogom poš'o!“
„Hoću, veli vitez, (ta to mi je lako),
Al' mi vođa reče, ako bude tako,
Da ti onda predam još njegovo pismo, —
Ja ti ga predajem, — pa sad svršili smo“.
Pismo dade, ode. A Mara blijeda
Ne otvora pisma, već za njime gleda,
Pa kad pečat slomi, ta hartija puka
Drhtala je malo (a možda i ruka).
A kad ga pročita, — milom Bogu hvala,
A kad ga pročita, malo nije pala;
Pocrveni lice, što bješe blijedo,
K'o da ga je jakıep silno izujed'o.
Grčevitom rukom pismo je zgužvala,
Najprije zgužvala, pa ga prederala,
Baci pole dole, ode desno b'jesno,
Da tamo na samo hukne i jaukne.
To je Kadaš gled'o, jer je blizu bio,
Iza nekog stupa, gdje se malo skrio;
A kad gospa ode, on dobi slobode,
Pa diže lagano pismo prederano.
Sastavio pole, pa je čit'o plaho,
A kada pročita, on je glavom mah'o;
Pismo l'jepo savi, u dolamu turi,
Gunđajući nešto dalje se požuri.
Popeo se pravo grofici u dvore,
Ona bjesomučna šeće dolje, gore,
A kad ga ugleda, mrgodno je stala,
Pa se ljuto brecnu: „Ja te nisam zvala!“
Starac ju je gled'o, — i još malo gled'o,
Jer mu bješe mila k'o rođeno čedo,
Pa pokunjen reče, kad već htjede poći:
„Ne znah, da ni Kadaš ne smije ti doći!“
„Prosti, reče Mara, kad je starac poš'o,
Jer u svako doba dobro si mi doš'o.
No kašto se duša u samoći snaži, —
Što si sada htio, drugi put mi kaži“.

A Kadaš joj veli: „Gospo, čedo milo,
Čuj me, jer bi potlje možda kasno bilo.
Ovo pismo, gospo, što ga baci tamo,
Jesi li baš htjela, da ga svi čitamo?“
„Ha!“ trže se Mara, — zabuna me smela,
Sreća, što si, — jao — ubila ga str'jela!
Meni tako pisat, — al' će vidjet skorim . . .
Daj to pismo amo, daj da ga sagorim“.
Istrgne mu pismo pa brzim koraci
Ode do ognjišta, da ga u plam baci.
Tu postane, k'o da sama sebe pita, —
Onda pismo pruži starcu, da ga čita
„Čitaj, hoću i ja, da razberem bolje,
Sada ću se smijat, mirnije sam volje,
Jer ta luda misli: lasno mu je s ženom.
On baš hoće Muranj, al' jeftinom c'jenom“.
Kadaš stane čitat: „Gospo, ženo slavna,
Da ti lice vidim, želja mi je davna,
A toj želji nisam slomit mog'o krilo, —
Oprosti mi, što je prijevarom bilo.
Ja sve udilj slušam, jer se svuda zbori
(Slava ti se pjeva po dolu, po gori)
O tvojem junaštvu, sv'jet ga obožava,
O tvojoj ljepoti, koju ne poznava'.
A ta divna slika, koju često sniva',
Na srce mi pada, pa ga podjariva;
Sve vrline tvoje u duši mi stoje,
Tvoji ženski baji, muški zamišljaji.
Daleko se sija, na daleko blista
Ta vrlina čvrsta, ta vrlina čista,
Tvrda k'o i Muranj na visoko stoji,
Nikome se ne da, nikog se ne boji.
Odoljet ne mogoh svojem mučnom žaru,
Ja moradoh vidjet Sečijevu Maru; —
Ulak, koji sada ode iz Muranja,
To je bio glavom Vešelinji Franja.
Al' što vidjeh sada, to se reći ne da,
Sve je ono ništa, što se pripov'jeda,

Preda mnom je bila tvoja slika prava, —
Hvala j' tvoja sanak, oh, a ti si java!
Ne mogu te dizat, jer sam nisko pao,
Ne mogu te kleti, jer sam malaksao,
A tvoj pogled mili, vatreni, lijepi, —
Ne smijem se sjećat, jer mi srce strepi.
Sečijeva Maro, zvijezdo s Muranja,
Udovice Maro, prođ' se udovanja!
Oživi mi sanke, utoli mi muku.
Pokloni mi srce, pokloni mi ruku!
A kako su skupi pred Muranjem časi,
Odzovi se odmah, s mjesta mi doglasi,
Završimo bojak najsvetijim djelom; —
A čim ćeš mi javit? — zastavom bijelom".
„Eto sad si čuo", nasmija se Mara
Metnuv pismo u sto, kog ključem zatvara,
„Nije li to ruga, ruga nečuvena,
Koju moram trpjet za to, što sam žena?
Oh sramote moje, što mi duh cijepa!
Zar taj čovjek misli, da sam ja slijepa,
Pa da ne ću vidjet u tome laskanju
Sakrivenu zamku ženi i Muranju!
Divni moji sjaji! Ne znam, kakvi baji!
Kako j' zadrhtao, kad me sagledao!
Pa to je napis'o još kod kuće krasno, —
Eto gle proroka! — Ne! to je užasno!
I još ima žena . . . Ah slabački rode!
Kojim takve r'ječi i laskanja gode;
Pa tako i padnu na klizavoj stazi,
A ja im se svetim, kad ih čovjek gazi.
Il' zar nisu žene to, što su i ljudi,
A svaki im čovjek (i nečovjek) sudi,
I s nama se titra k'o s lutkama nekim, —
Zar ne ima žuči pod tim grudma mekim?
Ta tko dade ljudma pravo ili vladu,
Da u kujnu zgone svu nam volju k radu,
Da preotmu za se sveg svijeta ključe?
A našu vrlinu u strpljenje skuče?

*

Ti oholi Franjo, kamo moje sreće,
Da luduješ za mnom, kako pismo reče,
Znala bih osvetit sebe i ostale,
Kojeno su slabe tebi vjerovale!
Pa kao što gineš za muranjskom st'jenom,
Da za gospom gineš sto put više njenom,
Pa kad bi već mnio: gle, i ta je pala!
Ala bih te slatko, slatko ismijala".
Slušajući ovo topio se Kadaš,
Pogledom joj veli: junački se vladaš!
Jerbo starac ne da, da se Muranj preda,
Boga mi nikako, kamo li ovako.
Pa za to je htio gospu da utvrdi,
Al' ona k'o da se na sve ljude srdi,
I njemu je sada okrenula leđa, —
Ništa za to, on joj svoje misli ređa:
„Znam ja, da ti nisi uzdisajno luče,
Da ti meka ljubav okove navuče;
Prevrtati oči k'o grlica mala
Nit si kadgod htjela, nit si kadgod znala.
Od djetinjstva svoga dušu svoju snažiš,
Na mekušnost mrziš, nešto više tražiš;
I ako si rado hvalila junaka,
Mrska su ti bila ta laskanja mlaka.
Sjećaš li se samo prosilaca svoji',
Kako su se brzo razbjegli kud koji;
Kadgod ljubav kucnu, da te vodi rajem,
Ti joj reče: Natrag, ja te ne poznajem!
Najzad dođe Betlen, junak, momče mlado,
Roditelji tvoji primiše ga rado,
Zgotoviše svadbu, svojoj kćeri treću,
Al' ti na to reče: Ne mogu, pa ne ću!
Otac te je psov'o, u zatvor te stavi,
Tu si mjesec dana bila sužanj pravi;
A ti, ptiče mlado, trpjela si rado,
Tako ti je milo djevovanje bilo.
Istom kad te babo plačući moljaše:
Ne ugasi, kćeri, staro pleme naše!

Nisi mogla gledat roditeljske suze,
I tako te Betlen za ljubovcu uze.
Al' tek mu se mili ostvariše snovi,
Razboli se Betlen pa te zaudovi;
Pa sad, kad si opet slobodna k'o ptica,
Zar bi htjela biti tuđa robinjica?
Svatko može ići kud se željom maša,
Al' ti nisi svoja, ti si gospo naša,
A mi znamo, za št' smo do sad vojevali, —
Padne l' Muranj, gospo, znaš li, da bi pali" . . .
„Ha, zar ja da ne znam, planu Mara s nova,
Al' ne boj se, starče, ne će bit svatova,
Baš da imam volje, sada nemam kade, —
No evo mi nešto divno na um pade.
Jest, prevara j', al' on počeo je s njome,
Ja je samo vraćam dušmaninu svome;
Meni nije milo, tako mi poštenja,
Ali kad se mora, nužda zakon m'jenja.
Za nekol'ko dana prestat će nam hrana,
Čekamo pomoći, al' hoće li doći?
Kad se talas digne, da ti čamac hiti,
Pomoći se nadaj, al' poveslaj i ti.
Za to, starče, brzo trči sa Muranja,
Prosiocu mojem nije do čekanja;
Što još nisi bio, — smijem se i sama —
Sad si to: nosilac ljubavnih pisama.
Što me tako gledaš? Zar ti to ne prija,
Što će Vešelinji tako da dolija?
Evo ga još noćas, pred ponoćno doba,
Evo mi ga sužnja, evo mi ga roba".
Kadaš glavom maše, pa je diže lako,
Kao da se pita: dal' je to baš tako?
„Tako j'" — reče Mara; onda ništa više,
Nego sjedne za sto, da listak napiše.
Brzo ga napisa pa još brže skoči
I podiže pismo pred starčeve oči,
I to objeručke, a Kadaš ga štije,
Dok ga ne prouči, ni dahnuo nije.

„Tako, samo tako, gospo moja draga,
Ta ti ćeš nadmudrit i samoga vraga!
Ta pečati brže, ne okl'jevaj, rode!“
A kad listak primi, kao smušen ode.
Osta Mara sama, gleda desno, l'jevo,
Pa potraži pismo Vešelinjijevo,
Pogleda ga malo, onda se požuri,
Jednu polu spali, drugu u džep turi.

III.

Svud oko Muranja. svud širodol puče,
Samo s jedne strane diže se brežuljče,
Oko kojeg vojska leži pored vatra,
U sredini stoji vojvodina šatra.
Spuštala je večer sjenovita krila,
Kojima cijeli kraj je obavila,
Dolinu, brežuljak, v'jenac bojnih četa
I vojvodu, koji pred šatorom šeta.
Šeta Franjo, šeta, a srce mu bije
(Da ga vidi Mara, pa da mu se smije!),
Ljubav tako nova, ljubav tako mlada,
Pa takvog junaka tako da savlada!
Gleda on stijene muranjskog vrhunca,
Gdje još vidi zrake večernjega sunca,
Pa misli ovako: „Kako gore st'jene,
Isto tako njihna gospa ljubi mene“.
Ili drukče misli, a Bog će ga znati,
Možda sad on misli: „Sunce Muranj zlati,
Nama se pričinja, k'o da gori st'jena,
A st'jena je hladna kao i ta žena“.
Al' gle dobra znaka — il' je slika snova —
Vrh Muranja leti jato golubova,
Sunce ih zasjava pre nego se smiri,
Pa se čini, da su zlaćani lepiri.
Aoj, ptice milja, ljubavi beskrajne,
Ta vi možda znate kakve slatke tajne!
Nosite l' junaku, kom već klonu snaga,
Od grofice Mare odgovora draga?

Al' uzalud Franjo doziva golube,
Oni se u visu igraju i ljube.
Al' što s' ono crni nisko sa stijene?
Gavran? — Il' je glasnik ponosite žene?
Ništa! Već se gube s onoga vrhunca
I pošljednje zrake utonula sunca.
Sve to većma tamni pomrčina siva,
Kule, platna st'jenje — sve s' u jedno sliva.
Otide i veče za sunašcem sjajnim
Porosivši zemlju suzam' oproštajnim,
Svud je noćca pala, sve je zamotala,
Tek se vatre množe, što ih straže lože.
Još je Franjo šet'o srcem tugojednim,
Na jedared Kadaš pokloni se pred njim;
Kad mu preda pismo pa se natrag vinu,
Baš punani mjesec od istoka sinu.
A vojvoda s pismom pod šator uniđe,
Namršti se malo, kad žut pečat viđe,
I makar je zeb'o, šta će biti novo,
Brzo pismo razvi, pa pročita ovo:
„Na pismeno ne ću, — velim prije svega —
Tko odgovor čeka, nek dođe po njega;
Tim će se pokazat smjelost u junaka
I još nešto više: je l' mu ljubav jaka?
Sa zapadnog boka moga tvrdog grada,
Niže one kule, što je zidam sada,
Bit će jedan prozor osv'jetljen sa strane,
O njemu će visit ljestve konopljane.
Tuda nek se popne, ako se ne žaca,
U ponoći, mirno i bez pratilaca.
Dok ne dođe gore, odgovora nemam,
A gore će vidjet, kakav doček spremam".
Koleba se vođa, hoće li da pođe,
Vrlo mu je nalik na zapeto gvožđe,
On se sjeća priča iz starih vremena,
Kako j' mnogi strad'o od lukavih žena.
Ali šta su priče, kad ljubav u duši
Tako silno huči, da razum zagluši,

Baš i da naleti, sramota je manja,
No da Mara reče: Kukavica j' Franja!
On uviđa i to, da mu sreća samo
Tako može sinut, ako ode tamo;
Ostane li dolje, tu je ne dočeka,
Onda s Bogom Mara, s Bogom do vijeka!
Za to vikne brzo, da Vadasi dođe,
A kad ovaj dođe, vođ mu zborit pođe:
„Desna moja ruko, posli su ovaki,
Ja u Muranj idem, i to idem taki.
Ne pitaj me, za što, to još tajit moram,
Al' za djela svoja ja sam odgovoran; —
Od kako se znamo, izdali se nismo,
Ja i sada znadem, gdje smo i za čim smo.
Da ja odoh, nitko ne smije to znati,
Ne ću, i ne treba, da me tkogod prati,
A ti ćeš odabrat stotinu momaka,
Stotinu delija, najboljih junaka.
Kojino su vični jurišu krvavom;
Što vam je oružja, zavijte ga travom,
I mamuze svaki sa čizama skini, —
Ne treba zveketa u noćnoj tišini.
Bud'te na oprezu, čekajte mi znaka, —
Ja samokres ovaj ne puštam iz šaka,
Ujede l' me guja, nać ću prozor koji,
Da samokres prasne do ušiju tvoji'.
Noć je tiha, mirna, čut ćete mu glasa,
A vi onda, braćo, ne počas'te časa,
Popnite se gore sa zapadne strane,
Gdjeno će visiti ljestve konopljane.
Popnite se gore, ja se donde ne dam,
A kad braću moju na okupu zgledam,
Šta će biti onda, proreći se ne da,
Al' će biti nešto, da se pripov'jeda.
Ne nađete l' ljestve, onda, bome, znajte,
Da sam dop'o jada, pa ne okl'jevajte,
Onda juriš, braćo, neka svi polete,
Da me izbavite, Muranj da otmete".

Vadasi je bio junačina prava,
Veseo i tamo, gdje se gubi glava,
Al' sad što je čuo, to mu bješe mnogo,
Gleda, bi li vođu odgovorit mog'o.
Al' odvraćat njega, kad plane u strasti,
Kad se tiče slave i junačke časti, —
Pa još sada, kad se i ljubav ispr'ječi,
Tu bi zalud bilo trošiti riječi.
—On ne smjede reći, da mu nije milo,
Samo nagov'jesti: „A kako bi bilo,
Da ne čeka vojska, dok do muke dođe,
Već za tobom odmah da u Muranj pođe?“
Šutio je vođa k'o čelik handžara,
Jer na takvo štogod on ne odgovara,
Tek mu oganj plane na licu blijedom,
Pa Vadasa gledne prekornim pogledom.
Vadasi se trže, dotak'o se lava,
Vidi, to bi bila prijevara prava,
Ni junački ne bi bilo to ni smjelo,
Nego gadno, nisko, nesmišljeno djelo.
Pa za to je samo jošte jednu želju
Rek'o svojem vođi, svojem prijatelju:
Da u vraško zjalo inokos ne grede,
Nego bar da njega sa sobom povede.
Al' ni ova njemu ništa ne vrijedi,
Vođ ga šalje, neka svojeg posla gledi.
Kad Vadasi pođe, isprati ga n'jemo,
Vrati se pod čador, pak se na put sprem'o.
Među tim je i kralj kraljevine noćne
Na istoku dig'o pr'jestol slave moćne,
A zv'jezde, stražari, znajuć, kako valja,
Pristojno daleko bile su od kralja.
Al' zapadna strana vedro ruho zbaci,
Na njojzi se crni dizahu oblaci,
Kao crna brda, k'o crne planine,
A rek'o bi, sad će pasti sa visine.
Sa zapadne strane daleko se čulo,
Kako vihar huji, kako grmi tmulo,

Sjevucahu mači daljnog urnebesa
Probuđenog b'jesa, što zemlju potresa.
Ovamo je stiz'o k'o laki uzdasi
Povjetarac, koji straži vatru gasi,
A stražar'ma, koji leže kod vatrica,
Pirkao je samo sanak s trepavica.
U Franjinu stanu tišina je bila
K'o poslije boja, kad malakše sila,
Kad se ne zna više: tko je živ, tko nije, —
I ranjenik šuti, ne bi l' umro prije.
Sad Šoljmoši stari radije bi htio,
Da je danas obje ruke izgubio,
Nego što je čuo onaj ukor grubi,
I to još od onog, koga tako ljubi.
On je bio veće preko onog doba,
Kad se snom liječi muka i tegoba,
Al' ne bješe prestar, bar ne tako mnogo,
Kad bi s' htio svetit, da to ne bi mog'o.
Nije im'o mira, — ukor ga je griz'o,
Već se tu sred vojske spuštao i diz'o.
Tako se on muči, od kako se smrče,
I mrgodno sluša, kad koji za'rče.
Obiš'o je vojsku, sve četice redom,
Svuda je zagled'o brižljivim pogledom,
Al' već to j' i drugda on radio tako,
Samo što je bio vedriji no jàko.
Onda se odšeta podalje od stana,
Da prilegne gdjegod do bijelog dana.
I prileg'o je starac — trava bješe meka, —
Ali sanka nema baš ni od lijeka.
A jedna mu želja po grudima leti,
Da se Vešelinju dostojno osveti,
Da učini štogod, svi da mu se dive,
A vođ da se stidi za ukore krive.
To je bilo slatko poštenom starini, —
Al' ležeći tako uhom na ledini,
Na jedared htjede potegnuti mača,
Jer mu se učini, da netko korača.

Diže glavu, al' je brzo dolje sklanja,
Spram mjeseca spazi, gdje promače Franja;
Jest, Boga mi, Franja ide put Muranja,
Šoljmoši ga vidi, — ne mož' bit, da sanja.
Pričekʼo je malo (lasno će ga stići).
Pa će onda sjesti, za tim će se dići;
Neke nove nade zališe ga snagom,
Pa onda zaputi vojvodinim tragom.
Išao je za njim, al' ne brzim krokom,
Samo da ga ne bi izgubio okom;
Al' je noćca čudna, sjenka sjenki miga,
Na jedared, — šta je? — eto izgubi ga!
Sad oluja silna, što j' daleko bila,
Razmahnula j' svoja gorolomna krila,
Pa sve bliže, bliže, — bruji, huji, siče,
Lomi, krši, valja, štekće i urliče.
Posuktaše gore oblačine burne,
Kʼo aždaje ljute, kʼo aveti crne,
Kao žedne ale, već su progutale
I veliki mjesec i zvjezdice male.
A te ljute ale da se ne pokunje,
Šibaju ih biči ognjevite munje,
Koji svakog trena kroz visinu suknu,
A švigari njihni gromovito puknu.
Čas je tako sjajno, da ti oči trnu,
Za tim opet toneš u dubinu crnu;
Svjetlost je sve kraća, a tama sve duža,
Svjetlost malaksava, tama se oruža.
Ide Vešelinji, ni brige junaku,
Ide po tom čudu, ide po tom mraku;
Ona brza munja metu mu ozrača,
A do drugog s'jeva nasumce korača.
Ali sad već spazi kao kroz oblačak
Na muranjskom visu jedan blijed zračak,
Tog se pravca drži, korak mu sve brži
Po vrletnom st'jenju, klizavom kamenju.
I po b'jelom danu strašno j' ići tuda;
Nogostup je uzak, što gore krivuda;

I Franjo se drž'o nogostupa toga,
Donekle se drž'o, al' izgubio ga.
Munja mu na časak gromovnica trene,
Tad se junak sagne, da razgleda st'jene,
Pa orlovskim okom, Bože mu pom'ozi,
Motri, što mu pr'jeti, motri, što mu grozi.
A od tog blijeska kad odmori oči
U toj pustoj tami, u toj crnoj noći,
E, onda mu oči onaj prozor traže, —
Prozor kroz mrak škilji pa mu pravac kaže.
Penjao se, puz'o — ljubav čuda čini, —
Dok se nije naš'o brdu na visini,
Sad uzdahne lako, k'o da brigu skida,
Kad opipa, da se popeo do zida.
Napip'o je ljestve, pa sad brzo k meti,
A kad hitra munja nad glavom preleti,
Strašno bješe glednut bezdan provalija
Sa užeta ovog, što ga vjetar njija.
Al' zar ima straha, kad je smjelost živa,
Pa još kad se ljubav s njome utrkiva?!
I baš kad se Franjo do na prozor dig'o,
U taj mah je Šoljmoš pod zidine stig'o.
Opet munja s'jevnu, pa je vidjet moga'
Na prozoru gore milog vođa svoga, —
Uš'o je unutra, sad je opet tama,
A starčeve ruke dršću na ljestvama.
A u taj mah ču se odozgore vreva,
Ču se neki zveket kao od mačeva,
Neki topot žuran i komešaj buran,
Neko napadanje, neko opiranje.
K'o da netko planu, za tim opet susta,
K'o da s' nekom psovka otima iz usta,
I tek što se otme, a ona se gubi
U stenjanju teškom, u škriputu zubi.
Šoljmošu je brižno srce pući htjelo,
Pa se za to penj'o po ljestvama smjelo,
Još se i sad čuje što se čulo prije,
Samo k'o da više tako blizu nije.

Grozno je to bilo pratiocu s'jedu,
Još se čuju bati, al' se odmičedu,
Pa i to je čuo, gdje vojvoda pr'jeti:
„Skupo će vas stati, vjerolomci kleti!“
Upeo je snagu staračkih mišica,
A znojak mu teče preko vrela lica
(Il' su možda suze, — a Bog bi to znao);
Sad je doš'o gore, pa je zagledao.
Pred njime je hodnik pustolina duga,
U sr'jedi, sa svoda, s nekog biočuga
Visila je lampa, plamičak joj gori
Baš kao samrtnik, kad se s dušom bori.
Hodnik nema vrata ni desno ni l'jevo,
Samo crnim ust'ma u dvor je zijev'o,
A kad munja bičem po vazduhu šinu,
I ta crna usta za trenutak sinu.
Odovud su nekad strmoglav bacali
Krivce, kojima su pogib dokonali,
Pa od toga doba ovaj dio grada
„Dželatskim bedemom“ zove se i sada.
Još je malo gled'o, još je prisluškiv'o,
Niť se štogod vidi niť se čuje živo,
Samo plamen lampe malo jače planu,
Malo jače planu, pa i on izda'nu.
A starac se sada po ljestvama spusti,
Pa zagazi natrag u taj crnež gusti,
Uputi se dolje s muranjskih visina,
Pouzdano j' iš'o, — nije mu prvina.
Među tim je nebu ponestalo munja,
Oluja se sprema, malo da prokunja;
Još se mjesec krije i zvjezdice žmure,
Jer oblaci jošte po visini jure.
Sad već i ne jure, samo mirno plove,
Nije im do plača, što se daždom zove,
A što ovdje ondje kap gdjekoja kane,
I tu laki vjetrić krilima odma'ne.
Šoljmoši se brzo spustio u tabor,
Tu ga srete Vadas' i Fekete Gabor,

A njih je i htio, da im sve dojavi,
Jer njih tri su bili prijatelji pravi.
Tu su braća stala pa su šaputala,
Što imadu sade i kako da rade;
Kad su dokonali, tad se rukovali,
Pa će da poleti svaki svojoj četi.
Oni vojsku bude, — vidjet ćemo, za što —
Haj neka ih, neka . . . A ti slatka mašto,
Ponesi nas kril'ma tvog poleta živa,
Da vidimo, šta se tamo gore zbiva.
Duboko je ob noć. A grofica Mara
Po odaji hoda, još se ne odmara.
Je l' to žena, što se ljubavi ne boji?
Pa za što još i sad pod pancirom stoji?
Haj, nutarnji nemir strašan je gospodar,
On je katkad baci na kadifni odar;
Tu ne leži dugo, na jedared skoči,
Pa će za sto sjesti, pa će opet poći.
Ne čuje se ništa, samo pored vrata
Kucukanje srca srebrnog sahata.
Često Mara na sat baca oči svoje
I na one slike, što na njemu stoje.
A još mnogo duže u kazaljku gledi,
Kadgod je pogledi, na nju se razjedi;
Jer evo do skora bješe grozno spora,
A sad Mari krivo, što odmiče živo.
Možda su joj za to tako gnjevne oči,
Što nikako ptica da u zamku skoči;
Mora da je Franjo, — tako jetko mnije —
Namiris'o zamke, pa sad joj se smije.
Evo ponoć prođe. Ona burna ala
Bješnjela je silno pa se utišala.
A on sada spava, — ta ni brige njega,
A Kadaš ga čeka, — jest, dočekat će ga!
Onda na glas reče: „Ala ti sam luda,
Da ja idem stazom, što tako krivuda!
Da se vučem klipka s lukavim junacim',
A pošteno ime da na kocku bacim!

Ta mogla sam znati, uvidjeti lako,
Da to nije ljubav, što blebeće tako,
Da se l'jepim r'ječma meni kopka raka,
Kako bi im Muranj lakše dop'o šaka.
On da meni laska, da me tako štuje,
Da ljepotu moju u zvijezde kuje,
Tu ljepotu, koje ni vidio nije,
Kad je pismo pis'o, — oh pogane zmije!
A kad me je zgled'o, kako j' malaksao!
I to j' napr'jed pis'o, i to j' napr'jed znao,
Ni smij'o se nije, kad mi pismo hiti, —
E može li većeg bezočnika biti!
A ja šta sam htjela? — sad se sama pitam,
Na njegovoj laži da prevaru zidam,
Napisah mu listak, da mi dođe gore, —
Ti li to napisa, ponositi stvore?!
U njegovoj ruci moj je listak mali,
On ga svakom čita, on se njime hvali:
Kako ga je Mara na sastanak zvala,
Na sastanak noću! — Što ću, Bože, što ću!"
Al' sad netko uđe, — tko bi drugi bio
Do jedini Kadaš, al' kako se svio,
I rukama tapše, smije se i klanja:
„Tu je" — veli, — „tu je Veselinji Franja!"
Kad to ime čuje, tad zadršće žena,
Najprije blijeda, onda je rumena.
Ta šta ju je smrzlo, šta li je zažeglo?
Htjede nešto reći, al' se grlo steglo.
Kipjela je pred čas od jeda golema,
Što nastavi zamku, a ptice joj nema;
A sad kad joj ptica već u zamki stoji,
Sad k'o da se lovac svojeg lova boji.
Vesela, tobože, (tek da smetnju skrije)
Zapita Kadaša: „Pa kamo ga, gdi je?"
A Kadaši voljan, brišuć znoj sa čela
Stade da joj priča najnovija djela.
Kakono su momci s krinkama na licu
U zakutak sjeli, da uhvate pticu;

Kad doleti Franjo s prozora visoka,
Kako ga skleptaše sprijed, straga, s boka.
Pa kako su slatko likovala braća,
A on nije mog'o ni istrgnut mača;
Kako mu u gužvi plašt je s leđa pao,
A u plaštu mu je samokres ostao.
Pa sad gdje je? Tamo, gdje je robu mjesto,
A tko tu se nađe, taj je majci nest'o,
Neka i on strada; il' nek vjeru zada,
Da će uz nas biti, uz nas krvcu liti.
Ali to će teško dočekati Mara,
Jer on eno i sad bjesni i zipara;
Kao arslan ljuti riče i prijeti,
Taj popustit ne će, prije će umr'jeti.
Na to Mara plane: „Hu, ta šta mi reče!
To je gadno bilo, to mi dušu peče.
Služiti se kradom, zasjedom i mrakom, —
Zar se tako radi sa takvim junakom!"
A Kadaš je glednu, — šta j' to naopako!
Je li dobro čuo, je l' doista tako?
Pak će onda reći: „Ti zamjeraš nama,
A zar nisi tako naredila sama?"
„Jesam rekla, jesam, tako Mara s'jeva,
Al' to su riječi bile plahog gnjeva,
A ti brzo ode, nazlobrza alo,
Ne dade mi časa, da promislim malo.
Ta ja nisam znala, nisam vjerovala,
Da će po toj noći on ovamo doći,
Drukčije bi bile moje zapov'jesti . . . .
I uvreda ona morala me smesti".
„Al' evo je doš'o, doda Kadaš živo, —
Sad ti je u ruci, pa što ti je krivo?
Il' zar nije bolje, što on dođe amo,
Nego da se sjutra mi njemu predamo?!
Pa tko ga je tjer'o . . . nije mor'o doći . . .
Bio sjedit s mirom, bio te se proći.
Al' sad, kad je ovdje, — tako mi poštenja,
Ta i naša nužda zakon zar mijenja".

„Oh, ta nema nužde — grofica prihvati,
Što bi mogla ikad tu sramotu sprati,
Drž' se prava puta, njega ne pometi
Krivim putem ne ćeš nikad stići meti.
On bezbrižno dođe, ljubav ga dovela,
(Kako li je ljubav odvažna i smjela!)
Preko tih stijena, po ovakoj noći
On je smio samac svom dušmanu doći.
On se uzd'o, da će pred ljude izaći,
A ne da će hrte u zasjedi naći;
A mi, sram nas bilo, to ne razum'jemo,
Već na samca skočit, da ga okujemo!
Al' daleko bilo, da mu ljubav vraćam,
Još je dalje, da mu ljubav tako plaćam.
Da ga Mara ljubi — sačuvaj je Bože!
Al' za to ga hladno poštovati može.
Pobjeda ovaka — to pobjeda nije,
U ovakoj slavi sramota se krije,
On će biti dičan sa tiranstva moga,
A ja stidna, sramna sa bezumlja tvoga".
Sad tišina nasta malo, i poduže . . . .
Ona je gledala na zidu oruže;
Il' su samo oči lutale onako,
Što je moćna duša oslabila tako.
Kadaš samo stoji, pa na vagu meće,
Što mu Mara reče i kako mu reče;
Na vagu je met'o i tamo i amo,
Pa je hmk'o, hmk'o, — al' u sebi samo.
Čini mu se, čini, da đavo ne spava,
Da tu nešto buja, al' se zagušava,
Da tu nešto biva, al se silom skriva,
Da je neka hora, koja izbit mora.
Ne bi njemu bilo to baš tako krivo,
'Ta ne krivo, nego možda bi uživ'o;
Al' ga Muranj sjeća, što je dužnost veća, —
'To bi bilo krasno, da nije opasno.
I za to je starac na dnu srca zeb'o
Videć, da je Maru nemir uskoleb'o;

Jer pruži l' mu ruku, i grad mu je dala,
Onda stranko naša, šta si dočekala!
Znade starac, što je, kad se ljubav širi,
Da je hladan savjet još većma raspiri,
Da s' ne valja igrat s dušom razdraganom,
Da se Vesuv ne da zapušiti dlanom.
Pa se sada vješto majstorisat kani,
Da i kupus spase i kozu nahrani,
Da i želje stignu, za čim tako žude,
Al' to da lijepo bez izdajstva bude.
Za to reče: „Gospo, tu se sada krši,
A ja želim, da se sve najljepše svrši:
Vešelinji Franjo tebi je u vlasti,
Ti možeš i njega, al' i Muranj spasti.
Znam ja, gospo, tvoje plemenite grudi,
Ti si rada, nitko da te ne osudi;
Sve to može biti, samo valja znati, —
Ti mu možeš odmah ruku tvoju dati . . .“
Osjekne se Mara pa Kadaša kori:
„Kakvu ruku, starče, tko o ruci zbori!
Tko spominje ljubav, taj me samo ljuti,
Ako drugo ne znaš, a ti bolje šuti!“
„Doslušaj me, gospo! zamoli je Kadaš,
Makar da se vazda po svom umu vladaš,
Podaj Franji ruku, al' mu reci ovo:
Junače, viteže, Bog mi te je dov'o!
Evo moje ruke, a i srca mojeg,
Al' ja nešto ištem od junaštva tvojeg,
Da se prođeš tvoga Ferdinanda kralja,
Da se boriš uz nas, gdje se borit valja!“
Ako njemu nije samo do Muranja,
Ako tebe ljubi Vešelinji Franja,
On će to učinit, a na slavu rodu,
Pa ti stvaraš novog borca za slobodu.
Ne pristane l' na to, onda već znaš, šta je,
Da njegovo srce ljubav ne poznaje,
Već varajuć tebe svoju korist vreba,
Onda neka gine, tako mu i treba.

Pa makar ga baciš sa najviše hridi,
Makar da ga kazniš, kako ti se svidi,
Ti ćeš ostat čista pred narodnim sudom:
Sam je tako htio svojom glavom ludom“.
Sad se opet šuti. A Mara će sjesti,
Naslonit će glavu na obadv'je pesti,
A kad glavu diže, na čelu joj bila
Ruža, što se pod tim tiskom razavila.
Onda ona reče: „Jaoj srcu mome,
Jer su dvoji jadi, što ga sada lome!
Rada sam pomoći milom svojem rodu,
A ne rada svoju žrtvovat slobodu.
Volim biti ptica na slobodnih krili',
Okovi su teški, makar zlatni bili,
A mene bi jadnu ti okovi stisli, . . .
Oh grozim se grozim od same pomisli.
U ruci mi Franjo. Šta ću s njime sade?
Da namignem samo, pa mu glava pade;
Ferdinanda kralja ujela bi zmija, —
A što njemu škodi, sve to nama prija.
Ali da junaka mogu nagovorit,
Od dušmana sebi prijatelja stvorit,
To bi bilo djelo čovječnije volje,
A i našoj stranci to bi bilo bolje.
Za to . . samo za to . . jest, ni za što drugo,
(Ti mi barem vjeruj, moja vjerna slugo!)
Za to hoću, kad je vama od potrebe,
Hoću, velim, rad vas žrtvovati sebe.
Idi pa mu reci. Stani, al' nek znade,
Da tu nije ljubav, da tu žrtve rade,
Što mu evo pružam, s vama u dosluku,
Al' ne srce, nego desnu samo ruku“.
Starac brzo ode (dušom odahnuo),
Mara za njim vikne, al' on nije čuo,
Il' ne htjede čuti i natrag se vrnut,
Jer bi ona mogla prvu r'ječ obrnut.
Još jedared vikne, ali nema kome;
Tad se Mara vrati ogledalu svome;

*

Skine s glave šljemak, što junake krasi,
Raspusti bijesno crne, duge vlasi.
Razliše se vlasi neobična čara
Po pancir-košulji pa sve do bedara,
Prekriliše na njoj svaki spomen rata,
Bilo to od gvožđa, od srebra il' zlata.
Osjeća l' već srce, što joj usta taje?
Osjećaju l' grudi vrele uzdisaje?
Osjeća li plamen koji kad se prene,
I pamet zamuti i krv preokrene?
Ne, to nije ljubav . . . ne vjeruje ona,
Zar je ljubav tako brza i smiona?
To će biti slabost umornog tijela,
Uz koju je došla i groznica vrela . . .
Za to je prilegla, ali ne će spati,
Već sa stravom čeka, da se Kadaš vrati, —
A on baš je sada do tamnice stig'o
I tražio bravu i ključeve dig'o.
Čuo ga je Franjo u tamnici dole,
Gdje odavna mjeri svoje ljute bole;
I njegovi gorki uzdisaji lete,
Blagoslovne kletve ljubavi proklete.
Ne boji se smrti, — ta koliko j' puta
Na susret joj iš'o posred boja ljuta!
I sužanjstvo svoje podnio bi lako,
Da je drukče bilo, da nije ovako.
Ali jednoj ženi na lepak naletit,
Tu sramotu trpjet, pa se ne osvetit,
Pod sramotom ovom sve, što imaš, gubit,
Svog zlotvora kleti — i opet ga ljubit! . . .
Pa onda se sjetit tužioca stroga,
Što te svuda tuži do samoga Boga,
Ime mu je dužnost; on ti iz daleka
Objeručke pr'jeti kao avet neka.
Treba li ti više, da očajan kloneš,
Da u moru stida do očiju toneš?
Ljubav ismijana, dužnost proigrana!
Oh, ima li težih, ima l' žešćih rana?!

Al' i tu je junak održ'o mejdana,
Jer je bio jači od tih sviju rana,
Zauzd'o je bole, zv'jerje goropadno,
A pustio misli, da promisle hladno.
Hladne misli vele: zlo ćeš, brajko, proći,
Jer od tvojih četa ne čekaj pomoći.
Ta kako si mog'o i naredit tako!
Smiješ li se sebi? Smij se, to je lako!
Znaš li, šta si rek'o, znaš li, šta si ćeo?
Jesi l' im'o sv'jesti, il' te đavo smeo?
Il' si bio pijan, kad si poš'o krivo?
— Nisam bio pijan, mora da sam sniv'o...
Al' za Boga, Franjo, tko još tako sanja:
Da će samokresom puknut sa Muranja,
A straža će mniti: to je od veselja,
Pa će mirno čekat juriš prijatelja.
Mog'o l' si se nadat, da će tvoje čete
Noćas dobit krila, da brzo polete,
Da će grad oteti u toj gustoj tami, —
Što ne mogli s tobom, da će moći sami!
Nasmije se grôtom i sjeti se, gdi je,
I da mu se ženski mač nad glavom vije,
Pa kad začu bate Kadaševih noga,
On pomisli: evo krvoloka moga!
Ključ u bravu uđe, mal' je ne provali,
U njoj šklocnu dva put jezik za'rđali,
Odbiše se vrata, a pred njim se stvori
Stari Kadaš, pa on ovako mu zbori:
„Gospodaru časni, imao si kade,
Da promotriš, gdje si; to su tvrde zgrade,
Tu je vječno ropstvo ili mrtva glava;
Jedina je milost, koja te spasava.
Jer grofica Mara ne će smrti tvoje,
Otvora ti vrata od tamnice svoje
I daje ti ruku (biser nepremjeran),
No da od sad budeš Rakociju vjeran.
Ako l' te jogunstvo drugim putem vodi,
A ne našim, koji ide ka slobodi,

Onda mjesto neve i kićenih svata
Sam si sebi izbr'o paloš i dželata".
Na riječi prve junak se razgali,
Al' pogodba kleta sav mu nâd razvali;
Zažari od krvce obraz se blijedi,
Pa sad natrag trže, pa se mahom sledi.
Najzad gorko reče: „Ne trebam poruka,
Vidim, da ste željni mojih gorkih muka.
Sečijeva Mara nema milosrđa,
A moja je vjera od kamena tvrđa.
Ne vjerujem, starče, Božijeg mi lica,
Da se Mara kani biti moj ubica;
Al' ako se varam, nek joj bude slave,
Ja prevjerit ne ću, — evo moje glave!"
A Kadaš se trže, tom se nije nad'o,
Taj odgovor brzi starca je savlad'o,
Pa ga molit stane: „Promisli se, sine,
Jedan put se živi, jedan put se gine!"
Franjo samo šuti, samo glavom maše,
Pa mu oči sada starca pogledaše,
A taj pogled crni kroz dušu mu leti,
Nije starac mog'o dugo ga podn'jeti.
Za to se okrene, na polje izađe,
A sužanj se opet u samoti nađe.
Opet brava šklocnu na gvozdenih vrati', —
Sve se dalje čuju Kadaševi bati.

IV.

U Marinoj sobi tišina je taka,
K'o da nije soba, već mrtvačka raka,
K'o da u njoj nema drugoga života
Do plamička, što se oko st'jenja mota.
A tu stoji Kadaš oborene glave,
Prekrštenih ruku, a muke ga dave . . .
Pred časak je doš'o i donio glasa,
Sad je evo svjedok Marina užasa.
Po mozgu joj kipi oholo pozdravlje,
Objeručke hvata vezeno uzglavlje,

Pa u njega krije gorke suze one,
Što ih skupa ljubav, stid i jarost rone.
Katkad skoči, pođe, k'o da ne zna za se;
Oh, da čudna žara, kog suze ne gase!
A za tim se trgne, zadršće, probl'jedi,
K'o da kakvu sablast u vazduhu gledi.
„To li da doživiš!“ govori bijedna,
To zar da doživiš, nametkinjo jedna!
Da skrhaš jogunstvo, krila tvoje sreće,
Da se sama nudiš, a on da te ne će!
Jadna desna ruko, kako li si pala!
Što te nije davno sablja rasparčala!
Što se nisi kljasta zgrčila, savila,
Pa mi ne bi danas na sramotu bila!
Prosioci silni preda te su klekli,
Al' mi smo se onda drukčije zarekli;
Ah oni bi meni život žrtvovali,
Sve što čovjek ima, sve bi za me dali.
A to pašče ne da svoje ludo mn'jenje,
Ne da za me svoje krivo uvjerenje!
Ja mu ruku pružam, a on je odbija,
Ni slobodu ne će, smrt mu bolje prija.
Oh ti pusta smrti, kakva j' slika tvoja,
Gdje si, da te vidim, surevnico moja!
Ti li si zar ljepša? — pa ispravi sebe —
A ja zar sam crnja i gora od tebe?
Zna l' on bena jedna, kako smrt je ledna,
Kakvi su joj baji, kakvi zagrljaji,
Kako j' šupalj pogled tih očiju sl'jepi? —
On je ne poznaje, kad od nje ne strepi.
Ta zna li on, šta je na prag njezin stati,
Ne moći se branit, žalosna mu mati!
Čuti svoju krvcu, gdje kroz mozak struji,
Brojiti trenutke toj groznoj oluji?!
Promišljaš li, Franjo, sve strahote smrti,
Kad odbijaš sreću, pa voliš umrti?
Zar ti nemaš nade, da se za sv'jet hvata?
Nemaš stare majke, sestrice il' brata?!“

Zamisli se malo, za tim reče: „Jeste,
Ja ću biti djever ledne ti nevjeste,
Pa kad je dovedem tik do tvojih grudi,
Onda ću te motrit, mladoženjo ludi!
Ti Kadašu čuj me, što se sada ište:
Ti u prvoj sobi podigni stratište,
Nu — pa što me glediš? Što tako blijediš?
Svatovi su: želim, da se proveselim“.
Poslušan je Kadaš, eno ga, već leti,
Al' ne za to, što je željan, da se sveti;
On ne mrzi Franju, već misli ovako:
Ne će žena ljubav pregorjeti lako!
On se udilj sjeća Rakocija svoga
I stratište diže, al' i moli Boga,
Da umudri Franju, da s ovih dasaka
Dobije sloboda novoga junaka.
Hodala je Mara brzima koraci,
Nehotice pogled na zrcalo baci,
Namršti se na se (al' se ipak gledi),
Pak će onda sebi jetko da besjedi:
„To li je ta slika, to li je ta žena,
To l' je ta ljepota daleko čuvena!
To li je taj uzrast, meta muških želja!
To li je taj pogled, što junake str'jelja!
Al' me pancir kvari... ne treba mi više,
To je muška ljuska, ženi ne uiše,
Oh kako me davi, pa kako me hladi, —
Ta od takve žene on se valjda gadi“.
Sad zazvoni tri put, sobarice diže,
One već odavno sanak boraviše,
Sinoć ih je rano otpravila spati,
Ne moraju one svaku tajnu znati.
Pa produlji za tim: „On ne vidje ženu,
Već on vidje lutku nečim pokrivenu,
Kalpak mi je krio i kosu i čelo,
A taj pancir kruti grlo mi bijelo.
Jeste, još jedan put on me vidjet mora,
Vidjet, kad sam ljepša no proljetna zora,

Nakićenu, sjajnu, u ženskom od'jelu;
Prije vidje samo muškobanu smjelu.
Ha, slatko l' će biti . . . On će stajat tužan,
Oko njeg se vije grobni zadah kužan,
On pomoći čeka, zvjera tamo, amo,
Al' ne vidi nikog do dželata samo.
Slatko l' će mi biti u trenutku tome
Pred njega izići u svem čaru mome,
Pored smrti stati, a on sužanj bl'jedi
Nek nas isporedi, koja više vr'jedi.
Pa kada mu suza na oči poleti,
Pa kad stane majku, što ga rodi, kleti,
Tada prezirnim ga pogledima prelit
I s podsm'jehom hladnim milost mu pod'jelit".
Sad se s polja začu, evo netko iđe,
A kad Mara svoje sobarice viđe,
A ona će brzo u prisjenak poći,
Da sakrije malo isplakane oči.
Otkopčaju kopče srebrnog pancira,
Donesu joj ruho, da ga sama bira,
Pa još adiđare mletačkoga kova,
Sve svatovski krasno . . Oh, čudnih svatova!
I stratište stoji prosto, siromašno, —
Nekol'ko dasaka, nije ništa strašno,
Nekol'ko stupanja, a pokriveno je
Zastorom širokim od crvene boje.
Dželat je na njemu, ni mak'o se nije,
K'o da nije čovjek, u kom srce bije,
Mislio bi, slika od kamena da je,
Sav je crven, samo palош mu se sjaje.
Zaista je soba crno obojena,
To je mračni spomen mračnijih vremena,
Kad su bile glave na jeftinoj plati,
Kad su više posla imali dželati.
Tu su dvoja vrata; lijeva su manja,
Na njih prozor zastrt bezom tanka tkanja,
Druga su sprijeda, velika, dvokrila.
Ta su do sad cipom zatvorena bila.

Sad se otvoriše, — a dželat se prenu,
Male, sv'jetle oči onamo okrenu,
I uniđe Kadaš sa šest oružnika,
Vode Franju roba i osuđenika.
Sad da strancu rečeš, da po lic'ma sluti,
Koji je tu, što će za čas poginuti,
Prevario bi se, jer prstom prije bi
Dželata pokaz'o, ali Franju ne bi.
A kad junak dođe k pragu crvenome,
Reći će mu Kadaš k'o rođenom svome:
„Vidiš, nije šala!“ — dželat se već sprem'o, —
„Ne goni nas, brate, da ti kidišemo.
Tek riječcu jednu, tek usnama kreni,
Pa sve u čas isti da se promijeni,
Pa da pođeš sreći, koju si tek snio,
Pa da budeš veći, no što s' ikad bio.
Ta ima l' slobodi jeftinije c'jene,
Nego li je pristat uz braniče njene!
Pa još kad sloboda takve nosi dare,
Kao što je ruka Sečijeve Mare.
A kako ćeš drukče uvjeriti ženu,
Da to ljubav bješe, što te amo krenu,
Već ako se skloniš, kud te ona sklanja?
A ne ište gr'jeha, samo pokajanja.
Ta kad bi ti glava deset puta pala,
Ni onda ti Mara ne bi vjerovala,
Da ti nisi samo za Muranjem nag'o,
A njoj što si rek'o, da si podlo lag'o“.
Da je stari Kadaš ma šta drugo rek'o,
Ne bi tako grozno srce mu zasjek'o;
Dosadanjih rana bol je već ućut'o,
Al' ova ga nova zaboljela ljuto.
Bio j' već pretrn'o i smrti se pred'o,
Već u smrti nije dušmanina gled'o,
No suviše jošte prijatelja prava,
Koji ga od muke i jada spasava.
Na što da i živi? Na što mu života,
Kad ga čeka samo pr'jekor i sramota?

Baš i da ga puste, pa šta će mu prudit?
'Ta njegova vojska strogo će mu sudit.
Pogine li ovdje, za nj će bolje biti,
S izdaje ga nitko ne će osvaditi;
Reći će se samo: s ljubavi je pao,
I što j' ženskoj vjeri ludo vjerovao.
Čudna je ta ljubav, što ga čudno snaži,
Da u svojoj smrti i osvetu traži,
Jera će se ljuto pokajati Mara,
I njegov će spomen da joj srce para.
Tako je on smišlj'o, kada smrt zavolje,
Kada jad prebolje i strahu odolje;
Ali smrt nebojši razne strave spravlja,
Za to mu se sada drugim licem javlja.
Zgrozio se Franjo, kad mu Kadaš reče,
Da mu ni u grobu vjerovat se ne će,
Da je ikad žarom hodio za Marom,
Već da j' iš'o kradom za Muranjem gradom.
Sada evo ludo svoju glavu gubi
Prezren i od Mare, koju tako ljubi,
Sada će ga paloš u propast da svali,
Kao pismo, što se nečitano spali.
Krv će mu isteći, — al' ni po tu c'jenu,
Ne će kupit samo jednu suzu njenu,
Pa da potlje kuka: jadna, štâ uradi'!
Dakle s Bogom pošli i vi cigli nadi!
Ali šta da radi? Da vjerom prekrene
Rad jednog života, radi jedne žene?!
Što je blagosilj'o, sada da prokune
I na prošlost svoju kukavički pljune?!
Ova zadnja mis'o razvedri mu čelo,
Zaigra mu srce, što j' malaksat htjelo,
Svu mu slabost razbi, svu mu snagu skupi,
I on smjelim krokom na stratište stupi.
Dignuv desnu ruku reče muškim glasom:
„Kunem vam se, ljudi, ovim smrtnim časom,
Ljubio sam silno, — ta već znate koga,
Još je i sad ljubim, živoga mi Boga!

Ako joj je malo, što do sad pokaza',
Želi l' jošte i to, da kaljam obraza, —
To dočekat ne će, nek mi padne glava,
Ma da velim, vičem: nema na nju prava.
To će biti djelo silničkog bijesa,
Ja na pravdi padam, pa me ne potresa,
Ta i želim mrijet, nemam druge čežnje,
Jer i tako živjet ja ne mogu bež nje!"
Na koljena kleče, da Boga pomene
Radi duše svoje i zaštite njene,
Na licu mu sinu dostojanstvo blago,
Pa dželatu reče: „Sad kako ti drago!"
Al' taj ne siječe, jer zašušta svila . . .
Tko je to, što uđe? — To je Mara bila.
Al' ne ona stara, k'o da j' nova Mara,
Žena okom, čelom, dušom, odijelom.
Do junaka skoči: „Oj sokole sivi,
Primi ruku žene, koja ti se divi!
Pa sad mi je staza, kuda i ti gredeš,
Stranka će mi biti, kud me ti povedeš!"
Vešelinji čuje i razbira zbore,
Al' on misli, da je već na nebu gore;
On oči otvara, al' pred njime Mara, —
On oči zatvara, — opet pred njim Mara.
Njena desna ruka u njegovój strepi,
Gle kako je slaba, a kako ga kr'jepi!
On se pipa rukom, dal' mu stoji glava,
Pa onda premišlja: san je ili java?!
U duši mu nâd se sa spomenom sliva, —
A zar može čovjek takvo što da sniva!
Il' ako je java, — ao Bože sveti!
Zar to može čovjek na zemlji podn'jeti?
Bome drugo srce prepuklo bi veće,
Ako ne od jada, a ono od sreće.
To su bili časi, — al' je svlad'o i nji';
To je mog'o samo junak Vešelinji.
Koprenu je vrg'o na sve, što je bilo,
Hajd' neka se čini, kao da se snilo,

Al' morade reći: „Maro, moja mila,
Oh, za što si tako grozno grozna bila?“
Od ukora toga porumeni žena,
Mladoženju svoga diže sa koljena,
A u njemu srce sad tek zaigra se,
Pa nevjestu svoju prigrli uza se.
Dobro! Ali što se sada zbiva tudi,
To starom Kadašu ne bješe po ćudi.
Po glavi se češk'o, smrštio se vrlo,
Mahao je glavom, oštrio je grlo.
Na pošljetku reče, ali poluglasno:
„O svijetla gospo, to je l'jepo, krasno,
To ni ja ne kratim, gospo, moja dušo,
A baš i da kratim, nitko ne bi sluš'o.
Al' dobro bi bilo, i vojska da kaže,
Dali se i ona s tom nagodbom slaže,
Ti poklanjaš našu tvrđavu visoku,
A s tvrđavom i nas kao neku stoku.
Tvoj je Muranj, jeste — i čete su tvoje,
Al' u njima srce Rakocijevo je.
Pobune l' se čete, biti može bruke,
Da nas Bog sačuva, al' ja perem ruke“.
To reče pa pođe upravo na vrata,
Al' ga Vešelinji za ramena hvata,
Zagrmi mu: „Stani, moj stari plahune,
Vojska mirno spava, nije njoj do bune.
A vi sluge čujte (jer moji ste sada,
Ja sam vam gospodar i gospodar grada),
Opkolite starca, tu nek s mjesta spava, —
Čim otvori usta, nek mu padne glava!“
Začudi se Mara, gledne ga prijeko,
A Kadaš se snebi, malo nije klek'o,
Jera ga je straža opkolila brzo,
Pa se još i dželat oko njega vrz'o.
Za to starac dugo mač je otpasiv'o,
Prstima je drht'o sitno, ali živo,
K'o da po kajasu u tamburu bije, —
Ali Franjo njega ni gledao nije.

Do uha mu dođe s polja neka lupa;
Otvore se vrata, a unutra stupa:
Šoljmoši, Vadasi Gabor i za njima
Još i mala četa oružnika ima.
Šoljmošu je srce sad na mjeri bilo,
Pa vojvodu gleda, nešto mu je milo:
„Mi smo, vođu, samo tebe spasti htjeli,
A uzgred smo evo i Muranj oteli!“
Čudio se Franjo videć ljude svoje,
Pa u čudu pita, šta je i kako je?
„Jeste l' s neba spali il' kroz st'jene rili?
Tko li vas umudri, prijatelji mili!“
Na to Šoljmoš brzo: „Nismo s neba pali,
Ni od kuda pali, već smo se pentrali.
Ja sam sinoć pozn'o na tvom licu bl'jedom,
Ali čuj me, da ti sve ispričam redom.
Kad ostari čovjek, ništa ne vrijedi,
Onda samo sebe pa i druge jedi;
Onda mnogo leži, ali nema sanka
(Jer će se naspavat do sudnjega danka).
Prevrće se samo, dok zora ne svane,
Često ga zatište one stare rane,
Što ih nekad sabra po raznih šićari',
Zatište ga rane — i spomeni stari.
Sanak je djevojka, bježi od staraca,
Na starce se rugom i podsm'jehom baca,
Šta će njojzi s'jeda i ćelava glava!
A mladića ljubi, dok ga ne uspava.
Tako i ja noćas ne imadoh stanka,
Ne imadoh mira, ne imadoh sanka,
Prevrni se desno, prevrni lijevo,
U tamu sam gled'o i u nju zijev'o.
Onda rekoh: hajde, malo ću se proći,
Podalje od četa, a po crnoj noći;
A kad tamo blizu do studenca dođoh,
Tu opazim tebe, pa za tobom pođoh.
Za tobom se popeh čak do mišolovke,
Ti kroz prozor uđe, a ja začuh psovke,

Tad pomislih: jaoj, to su burni svati,
Tu će bit i starog hromog dabe mati!
Potrčah ti dolje pun strâ i užasa,
A dolje mi eto u susret Vadasa;
Njemu sve dojavim, a on vikne: „Jao!
Da će tako biti, to sam napred znao!“
Ja požurih: „Brate, treba da se hiti,
Skupo je vrijeme, može kasno biti.
I sad ljestve vise sa prozora toga,
Izbavljajmo vođa, ne ostavljajmo ga!“ —
Tad Fekete ode da vojsku pokrene,
Pa da ih povede na te derne st'jene;
A mi s malom četom preko stramputica
Digosmo se mučke do onih ljestvica.
Pa po njima gore, kroz prozor unutra
(Je li bilo strašno, vidjet ćemo sjutra),
U hodniku tad smo posjedali n'jemo,
Da se prebrojimo i da odahnemo.
Ali kako ćemo sad do tebe stići,
Da ne čuju straže, ti noćni pjetlići?
Kukur'jeknu l' p'jetli, zgrnuće se sove,
Pa eto ti orlu nevoljice nove.
Presuda je bila: nek pijetli ginu,
Da ne kvare ludo tu svetu tišinu!
Za to ćemo prvo ućutkati straže,
Sve u jednom mahu, — drugo ne pomaže.
Al' bez krvi prođe, predaše se p'jetli,
Kada smo im handžar pod gr'oca metli;
Pa sada je četa poletjela smjelo . . .
— Ali kako vidim, tvoje već je djelo“.
Prekine ga Franjo u najboljem huku,
Pa mu blagodarno stisne desnu ruku,
A Šoljmoši l'jevom, šta je drugo znao,
Kad mu suze teku, on ih je brisao.
Obrnu se Franjo k vitezima dragim,
Pozdravi ih r'ječma srdačnim i blagim:
„Pogledajte, braćo, već je zora b'jela,
Ta će zora biti svjedok naših djela!

Vaš je lovor-v'jenac pri tom djelu slavnom,
Al' ćete ga valj'da podijelit sa mnom,
Kome se ovaki tvrdi grad predao,
A kako je bilo? . . . Bog bi jedan znao".
To reče pa s Marom za ruke se hvata,
A ona ga gleda k'o rođenog brata;
A svatko se tome raduje i divi,
Svi iz glasa klikću: „Da ih Bog poživi!"
Samo je još Kadaš u zakutku ćut'o,
Mutno mu je bilo oko zabrinuto,
U ruci je drž'o sablju otpasanu
Misleć sad na ovu, sad na onu stranu.
Na pošljetku reče: „Pusti, gospodaru,
Da pripašem opet ovu šklocu staru;
Al' makar je trošna i makar je stara,
Jošte može vjerno služit gospodara".
„Pripaši je samo! — Franjo odgovara,
„Pripaši je, starče!" reče mu i Mara,
Mi smo se predali, al' nijesmo pali,
Jer mnogo vrijedi, kad sloga pob'jedi;
Sloboda je, vjeruj, i mom vojnu mila,
A ona je složnim sveđer bliža bila.
Kad se narod složi, onda tvrdo stoji,
Tiran stranke voli, a sloge se boji".
Odoše otale. Al' već bubanj bije,
Jasna truba trubi, jače nego prije,
I vojska se budi, skače naprijeda,
Al' ne da se bije, nego da se preda.
A kad sunce sinu, prva zraka žara
Na Muranj je pala, da se tu odmara,
A tu već se viju zastave bijele,
Pod njima se braća grle i vesele.

Baš je bio petak, kad se ne vjenčava,
U nedjelju istom bit će slava prava.
Među tim je Franjo po noći, po danu
Iz Fileka silnu donosio hranu.
Kad nedjelja dođe, tko to poljem gazi?
Rakocija vojska, vođ joj Ilešhazi.

Gore svati piju, čini, tko šta voli,
Nestašni peharom nazdravljaju doli.
Ilešhazi gledi, od jeda blijedi,
Ne će da se svrati, kud ga zovu svati,
Već prolazi brzo kraj gordog Muranja,
Jamačno će noćas o njemu da sanja.

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

Josip Eötvös.

Seoski bilježnik.

U mjestu Tiszarétu u taksonyskoj županiji upravlja podžupan Réty. On ima brata župnika u istoj općini, koji se zove i piše ne Réty (koje mu je pravo ime), već Vándory. Taj brat morao je poradi zle maćehe mlad ostaviti očinsku kuću te je s potporom bogata rođaka otišao u Njemačku, da uči bogosloviju. Učeći u Heidelbergu upozna se kasnije sa svojim polubratom, potonjim podžupanom Rétyjem, i s Jonom Tengelyijem, potonjim tiszarétskim bilježnikom. Sva trojica bijahu međusobno dobri prijatelji. Vándory ustupi iz bratske ljubavi svoju očevinu bratu Rétyju. Ovaj postane time bogat i oženi se uglednom, do duše siromašnom, barunicom, koja mu pomože, te on postade podžupan. Réty je svojemu bratu Vándoryju veoma zahvalan. Nitko ne zna, da su oni braća, jer se tiszarétski župnik ne služi porodičnim svojim imenom „Réty“, da ne bi svijetu dao povoda za kritiziranje njihovih imovinskih prilika. Ali on ima dokumenata i pisama od svoga brata kod sebe, kojima može svoj rodbinski odnošaj prema Rétyju i svoje imovinsko pravo dokazati. I to je tajna, koju samo ta dva brata znadu. Ali jednoć Rétyju njegova ohola žena prebaci, kako on kao podžupan može tako srdačno drugovati s jednostavnim župnikom; tad on ženi kaže onu tajnu. A žena, da bi prekinula tu svezu među svojim mužem i župnikom, dogovori se s odvjetnikom Macskaházyjem, kako bi se dočepali onih župnikovih spisa. Za to najme nekakvoga siromašnog Žida i jednoga zloglasnoga lupeža, te oni pokušaju ukrasti župniku ona pisma, ali bez uspjeha. Na to župnik veće sigurnosti radi prenese svoje spise u općinski ured k bilježniku Tengelyiju. Na uputu i poticanje Macskaházyjevo pokušaju ista dva lupeža i odavle ukrasti spise, među kojima se nalazi i plemićka isprava Tengelyijeva. — Neki seljak Viola, kojega su Macskaházy i njegov prijatelj vrhovni sudac Nyúzó pritješnjavali, odmetnuo se bio poradi toga u hajduke, a njegova žena Susa u bolesti skupa s bijednom djecom našla je za neko vrijeme utočište u kući milosrdnoga Tengelyija kao jednoć u nevolji i sam Viola. Taj je Viola neopažen slušao u bašči Rétyjevoj kad je gospođa Rétyjeva s Macskahá-

zyjem kovala osnovu one krađe. Tako je on znao, o čemu se radi, pa kad se lupež Czifra i Žid noću u Tengelyijevu kuću ušuljaše i iziđoše s ukradenim spisima, onda se Viola nađe na mjestu te im otme te spise i pobjegne s njima u šumu, da ih iz zagođa vrati dobrotvoru svoje progonjene po odice Tengelyiju. Macskaházy i Nyúzó sa svojim pandurima potraže Violu u šumi, osvoje krvavim jurišem kolibu njegovih drugova, i kad je Viola iz zapaljene kolibe bježao, otme mu Macskaházy spise. Viola morade sada pred prijekim sudom u Kislaku, u kojem bijahu i Nyúzó i Macskaházy ugledni članovi, odgovarati, za što je Vándoryjeve i Tengelyijeve spise ukrao, i gdje su. Preslušanik izjavi, da je Macskaházy u dogovoru s Rétyjevom gospođom preko Czifre i Žida ukrao spomenute spise, da ih je on (Viola) njima oteo, a njemu ih je oteo Macskaházy. Sada je ovaj zajedno s Nyúzóvom u velikoj neprilici te reku, da to nije istina, a od sudbenoga bilježnika Völgyesija zaištu, da sastavi nov zapisnik, iz kojega bi se imale ispustiti te i za njih i za podžupanicu nemile izjave Violine, jer tobože ne idu na stvar; a pravedni Völgyesi ne pristade na to. Za to ga istjeraju iz sudnice i na temelju novoga zapisnika osude Violu na smrt, da bude po prijekoj osudi sjutradan obješen. Ali s pomoću vjernih prijatelja, među kojima je i sin Rétyjev, Ahacije, pobjegne Viola ob noć iz zatvora. Macskaházy priopći sada gospođi podžupanici, da su u njega Vándoryjevi i Tengelyijevi spisi, ali on joj ih ne će predati ispod 50.000 forinti. Toliko mu ne može i ne htjede gospođa Rétyjeva dati, već najmi za 2000 for. onoga pređašnjega Žida, da ubije Macskaházyja i da mu otme spise. Viola preteče Žida i otme Macskaházyju noću u njegovu stanu spise, pa ga u samoobrani još i ubije.

Kada se Macskaházy bio sprijateljio s podžupanicom, htjede joj ući u volju tim, da razbije ženidbu mladoga Ahacija Rétyja s Vilmom, kćerju bilježnika Tengelyija, jer se ohola podžupanica toj ženidbi protivila. Tu svrhu je odvjetnik mislio postići time, da sebe nudi za đuvegiju, ali njega, svoga staroga i potajnog neprijatelja ne samo odbije Tengelyi, već ga i istjera iz svoje kuće i u razdraženosti izusti riječi: „Taj će čovjek još od moje ruke umrijeti!“ — Ove riječi, kao i to, da je u Tengelyijevu interesu bilo natrag dobiti svoje spise, osobito svoju plemićku ispravu, za koju je mislio, da je kod Macskaházyja, zajedno s nekim drugim za Tengelyija nepovoljnim okolnostima (osobito što se odazvao Violinu pismu, u kojem ga ovaj pozivaše na određeno mjesto, gdje će mu spise uručiti) — sve to bacaše na Tengelyija sumnju, da je on Macskaházyja ubio. Odredi se premetačina njegove kuće, njega presluša vrhovni sudac Nyúzó, i na veliku žalost njegove žene Jelisave, kćeri Vilme i stare podvornice Liptákovice odvedoše Tengelyija u tamnicu. Tada župnik Vándory vidjevši sve to ode k svojemu bratu Rétyju te mu u dugu ganutljivu govoru prebaci njegov griješni život i njegovu nezahvalnost. Réty gorko zaplače te razloži bratu, da je po svojoj ženi tako duboko pao. „Ali što ja, veli, mogu sada učiniti? Ako kažem, da je moja žena u savezu s Macskaházyjem bilježniku spise ukrala, bit će vjerojatnije pred sudom, da je odvjetnika Tengelyi ubio“. Ali podžupan ipak olakoti zatvor Tengelyiju. — Među tim očitova Žid na samrti sav zločin gospođe Rétyjeve i odvjetnika Macskaházyja; na to se podžupanica u strahu od javnosti otruje. Stari sluga Rétyjev Janko traži Violu, pa kad ovaj od Janka čuje, da njegov dobrotvor Tengelyi radi Macskaházyjeva

ubistva u tamnici sjedi, požuri se, da sebe kao pravoga ubojicu sudu preda, ali jašući u grad, da to učini, panduri ga ubiju. Umirući Viola predade spise Tengelyijevoj sluškinji te pred ljudima očituje, da je on ubio odvjetnika. Sada je Tengelyiji na slobodu pušten. Réty se poslije toga odreče svoje službe i življaše kao popravljeni pokornik, te se pomiri i s Tengelyijem, kojega se kćerju njegov sin Ahacije oženi.

(III. svezak, 4. poglavlje.)

Premda Tengelyi još ništa nije slutio o sumnji, koja se na nj digla, provodio je noć u mučnim čuvstvima. Povrativši se kasno kući baci se umoran na postelju, ali uzrujanost njegove duše ne davaše mu, da se umiri. Uvjerenje, da je nesretnoga odvjetnika Viola ubio, da on sam, znajući za blizinu lupeža, nije zapriječio zlo djelo, nego je na obali Tise čekao, dok se ono izvede, otkle je sva korist mogla njemu zapasti — grozom mu punjaše dušu. Bilo mu je, kao da je zlikovac njegov drug; kao da se on, koji je do sad gotovo prestrogo vršio sve svoje dužnosti, sada na jedan put učinio nedostojnim ljudskoga štovanja Čim se počelo daniti, ode on k Vándoryju, da ga u toj svojoj novoj nesreći pita za savjet.

Vándory, koji zimi i ljeti u četiri ure ustajaše, već je bio na nogama, a kad čuje, kako se vrata otvoraju, on od knjige odvrati oči k vratima i čudom se začudi ugledavši Tengelyija, kojega je rijetko vidio tako rano, a nikad tako promijenjena lica. — Tengelyi u kratko ispripovjedi, što se dogodilo. „Strahota! — uzdahne Vándory zgražajući se. Biti usred svojih grijeha, a nemati nijednoga časka, u kojem bi ih čovjek mogao okajati!“

„Jest! — reče drugi zdvajajući, a ne leži li sav teret odgovornosti na meni, koji sam sluteći, da su moji spisi kod Macskaházyja, mogao misliti, da Viola može samo silom do njih doći, te mjesto da ga u tom zapriječim, odazvao sam se njegovu pozivu, da krvavi plijen od njega preuzmem? . . .“

„Violin čin je strašan! — presiječe mu riječ svećenik; ja shvaćam grozu, koja tvoje srce hvata, kad pomisliš, da je taj nesretnik po svoj prilici samo radi toga počinio umorstvo, da tvoje spise natrag dobije; a jesi li ti to znao? i kako si mogao Violu odvratiti od njegova čina?“

*

„Da sam svoju dužnost ispunio, — odgovori bilježnik ozbiljno, koja mi je nalagala, da lupeža, čim saznam za njega, dadem uhvatiti“.

„Uhvatiti? — reče Vándory čisto se strašeći od te misli, takvoga čovjeka uhvatiti, koji se tebi povjerio? i u takvim prilikama, gdje se ne radi o tom, da ga njegovu sucu, nego samo da ga njegovu krvniku predaš? . . . Kako možeš tako govoriti?“

„Dužnost, koju sam imao po svojem građanskom zvanju ispuniti, bila je, istina, teška, — reče Tengelyi žalosno, no je li s toga manje bila moja dužnost? Ako se svaki građanin riješiti može svoje dužnosti, kadgod se ono, što opće dobro traži, njegovim plemenitijim čuvstvima protivi, ne će li država propasti? . . ako milosrđe onomu, koji zločinca zaštićuje od kazni pravice, za ispriku služi, koga ćeš kao jataka kazniti?“

Vándory napomene: kad bi ovo umovanje u drugom slučaju i vrijedilo, da ondje, gdje se o smrtnoj kazni radi, nikoga ni građanskom obavezom siliti ne mogu, da za smrt svojega bližnjega pruži ruku pomoćnicu; da bi on sa svoje strane bio pripravniji izvrgavati se najstrožoj kazni, nego da bi ikad ovakovu dužnost vršio; da bi u Tengelyijevu položaju svaki poštenjak sigurno isto učinio . . . jednom riječju, on sve napomene, što je moglo tješiti njegova prijatelja. Tengelyi na sve to samo odgovori, da on tu cijelu stvar u posve drugom svjetlu gleda i da će oni, koji će o njemu suditi, bez dvojbe biti složni s njime.

Vándory, koji je dobro vidio, kako štetno može za njegova prijatelja biti, ako se pismo, koje je od Viole dobio, objelodani, svakojako je nastojao, da ga uzdrži od prijave toga događaja, od koje nikomu nikakve koristi nema, a za njega možda najveća nesreća, jer mnogobrojni njegovi neprijatelji, koji su ga već i radi toga osumnjičili, što je Violinu ženu u svoju kuću primio, sada bi bez dvojbe upotrebili tu vijest, da ga mogu jače opadati. Ali Tengelyi se ne dade pokolebati. „Samo otvorenošću možemo se čuvati laži, — reče on; tko hoće istinu da zataji, bit će prije ili kasnije prisiljen preinačiti, a ti znaš, kad bih ja to i htio, da nijesam za to stvoren! U ovom pak slučaju ne bih za to ni ovlašten bio, jer poradi Macskaházyjeva ubistva na jednoga čovjeka pada teška sumnja, a moja će je priznaja s njega skinuti“. Vándory je mogao od svoga prijatelja samo toliko postići, da sa svojim otkrivanjem počeka, dok se Réty povrati, i to će mu učiniti.

„Imaš pravo, — reče Tengelyi gorko; tko zna, ako cijelu stvar pripovjedim, ne će li me Nyúzó ili tvoj podžupan, kojega ti, kako mislim, bez razloga držiš boljim od onoga drugoga, u okovima poslati u županijsku kuću? Zaista! oni bi na mojem mjestu isto učinili . . . bar o Rétyju cijeli svijet zna, da on lupeže oskrbljuje živežom, samo da ne diraju u njegova stada; ali oni su plemići; kod seljákâ, kakav sam ja, to je nešto drugo!“

„Kako možeš takvo šta misliti?“ — reče drugi mireći.

„Pa za što ne? — odgovori Tengelyi gorko se smiješeći. Ja sam više puta čitao, da su u sedamnaestom vijeku na mnogim dvorovima pokraj našljednika krune, koji se je imao odgajati, drugo siromašno dijete držali, pa kadgod kraljević ne bi naučio lekcije, ili kad bi kakvu nepodopštinu počinio, onda bi toga dješaka išibali, da na njegovu primjeru onaj vidi, što je on zaslužio. Kod nas kao da se ovaj običaj sačuvao. Tako zvani članovi naše krune ne bivaju kažnjeni, ali da primjera nebi pofalilo, za to se drugi s tim okrutnije kažnjavaju! Što se toga tiče, ne ćeš veliku razliku naći između Rétyja i Nyúzóva“.

„Vjeruj, prijatelju, — reče svećenik mašući glavom; ti si nepravedan prema Rétyju. Ja dokučujem, da si ti, koji si nekad s njime u tako tijesnom odnošaju bio, sada stroži prema njemu nego drugi, pošto ste se raskrstili; ali ja njega bolje poznajem. On u svojoj nutrašnjosti nije tako iskvaren, kako ti misliš; njegova pogrješka stoji više u slabosti, što se volji svoje žene ne može protiviti“.

Dà, slabost, — reče Tengelyi; zovi je tako, ako hoćeš; ali ako ova slabost svakoj podlosti kao isprika može služiti, za što si prema Nyúzóvu ili prema drugima stroži? . . . Ako onaj, koji je svoga najboljega prijatelja u nevolji ostavio, pače se na njegovoj nesreći sam podigao; koji je svoja načela sto puta porekao; koji se svojim uvjerenjem služi kao jedrom, da ga upravlja sad prema jednoj, sad prema drugoj strani, pa da sa svakim vjetrom dođe do željene obale, — ako taj ne zaslužuje tvoga prijezira, te ga opravdavaš njegovom slabošću: s kakvim se onda pravom odvraćaš od zločinca, kojega čin grozu pobuđuje? ta i on samo od slabosti griješi! Strast, koja ga na njegov zli čin sili, jaka je tako, da joj ne može odoljeti. Nemoj prezirati Nyúzóva, što on pravicu prodaje . . . on siromah nije kriv, ta to je slabost, ništa drugo! Sve je uzalud, on ne može novcu odo-

ljeti! . . . Nemaš razloga, za što bi lašca prezirao; i njega samo njegova predodžba zavodi, ili živi u takvim prilikama, u kojima ne osjeća u sebi snage, da istinu kaže. Uzimaj slabost za ispriku, pa će nestati razlike, koja je među dobrima i zlima; nema takvoga zločina, da bi prema onomu, koji ga učini, što drugo smio osjećati do sažaljenje, ta njegovu zločinu nema drugoga razloga nego taj, da su ga korist ili strasti njegovom nesrećom, na stramputice zavele".

„Nije mi ni na kraj pameti, da tako mislim, reče Vándory mirno; dobro znam, da krepost nije ništa drugo nego ona sila, kojom se držimo svojih načela. Ja ne ću Rétyja braniti poradi onoga, što je učinio. Samo velim: kako se god malo dade ispričati njegova slabost, opet ima točka, koje ona sigurno ne će prekoračiti, te ga ni utjecaj njegove žene ni drugi interes ne može skloniti na ono, što si ti o njemu pomislio. A za Nyúzóva nijesam o tom uvjeren".

„To je ono, u čemu se ti varaš, — reče bilježnik uzrujano. Réty je kao Nyúzó, a ovaj kao ostali; ako prođeš čitavom županijom, ne ćeš naći ni trojicu, koji bi osjećali, da su na čovjeka, koji se ne može ispravom plemićkom braniti, dužni i najmanje obzirati se. A kadgod mi dođe na pamet, da će moj sin po svoj prilici pripadati neplemenitima, to mi ogorčava srce".

Vándory htjede da progovori, ali Tengelyi strastveno nastavi: „Znam, što hoćeš kazati. Mi obilujemo slobodoumnim ljudima; ne samo u domovini, nego i u ovoj županiji možeš sa svih strana prelijepih izjava čuti. Sloboda, jednakost, narodne pravice i šta ti ja znam! . . . U obrazovanom svijetu nema ni jedne lijepe fraze, koje mi nijesmo preveli, koje mi ne bismo iza glasa proglašivali; ali gledaj na smisao riječi, pa ako sam sebe ne ćeš varati, što ćeš naći? Slobodu i jednakost? jest, onu slobodu, kojom plemić svoje i narodne poslove vodi, a da ga osim Boga nitko ne može na račun pozvati! onu jednakost, po kojoj najzadnji korteš s istim prijezirom na podanika gleda kao stjegonosni plemić! . . . Pravice naroda? jest, onoga naroda, o kojem Verbőczy govori, i pod kojim se plemstvo razumijeva! dalje se veledušnost ove slobodoumne gospode ne proteže. Ta madžarski seljak ne glasuje kod obnove činovnikâ, ne viče „živio", ne običava prirеđivati bakljade s glazbom, pa za što bi tko tražio njegovu blagonaklonost?!"

„Ti si uzrujan — reče Vándory, inače ne bi tako u općeno govorio. Ima pojedinaca, — a to, ako hoćeš biti pravedan, ne možeš poreći, — na koje ne pristaju tvoje tužbe“.

„Pojedinaca — prekine ga Tengelyi, istina, ima, na koje moje riječi ne pristaju, i koji se s odurnošću odvraćaju od množine, koja oko njih buči. Pa ako u ovoj domovini nekoliko stotina ili najviše tisuća ljudi ima, koji osjećaju kao i mi, koje kao i nas duša boli, kada ovu golemu laž vide, u kojoj živimo, može li nas to tješiti? Hoće li moj sin za to biti manje lišen svojih građanskih prava, manje biti ismjehivan i nogama gažen?“

„Tvojega sina ne će nitko nogama gaziti, — reče Vándory mirno. Ma kako žalosno bilo stanje, u kojem se neplemeniti stanovnici naše domovine sada nalaze, to se ne može dalje uzdržati . . . a tko zna, ne će li doći vrijeme, kada će tvoj sin blagosiljati sudbinu, koja ga liši plemstva i natrag baci među narod, ali samo da se s cijelim svojim razredom na onaj stepen podigne, što ga je nekad kao povlasticu zauzimao i što ga u buduće kao pravo zahtijevati može? Dopuštam, da oni, koji sada načela slobode najviše gude, nijesu ozbiljni u svojoj namjeri; ali zar riječ, koju izušćuju, ne predobiva ipak tisuće ljudi? pa ako je kamen bez njihove volje, pače preko nje pokrenut, ne će li se on ipak onamo kotrljati, kamo ga njegova prirodna težina vuče, trgajući sve, što mu na putu stoji?! . . . Jest, prijatelju, — doda oduševljeno uhvativši Tengelyijevu ruku, ljepši dani dolaze, sve staleže ovoga naroda ljepša budućnost čeka, pa premda je moja kosa sijeda, ja se nadam, da ću još vidjeti ono vrijeme, kad će naše sadašnje stanje iščeznuti poput teška sna, te će se gotovo nevjerojatno činiti i onima, koji su u njemu život sproveli“.

Tengelyi baš htjede odgovoriti, kad li se vrata otvore i u sobu mune Liptákovica. „Za Boga miloga, dođite, plemeniti gospodine, odmah kući“, reče ona usopljena.

„Što se dogodilo?“ -- zapita Vándory i Tengelyi skoro na jedan put, obojica prestrašeni načinom, kojim je Liptákovica govorila, i koji je u njima pobudio pomisao, da se u bilježnikovoj kući nesreća dogodila.

„Vrhovni sudac i prisežnik došli su u kuću“, — odgovori ona, još uvijek prijašnjim glasom.

„Draga moja, što je vama? — reče Vándory čudeći se. Šta

je u tom izvanredno, da vrhovni sudac u kuću mojega prijatelja dolazi? Ne dolazi li on u službenim poslovima dvadeset puta na godinu?“

„Ali znate li, časni gospodine, za što je došao? — reće Liptákovica. — Vrhovni sudac veli, da je odvjetnika, onoga prokletoga Macskaházyja, naš plemeniti gospodin ubio! pa je došao sa svojim prisežnikom i sa svojim pandurima te svako čeljade odjelito ispituje“.

Tengelyi se privikao udarcima sudbine; on je toliko puta ocutio nepravednost ljudi, da nije mogao, kako je često znao reći, od njih doživjeti nikakvo zlo, kojemu bi se čudio; ali ovaj glas, koji je Liptákovica donijela, ipak ga je nenadno zatekao. „To je previše! — reče, a glas mu je drhtao, ja sam bio na sve pripravan, ali da će me ikad optužiti radi zločina, da ću ikad biti prisiljen braniti se pred sucem, da nijesam počinio umorstva, to nijesam nikad mislio!“

„Nije moguće! — reče Vándory, koji je ne manje iznenađen nego njegov prijatelj tražio šešir i štap, da Tengelyija njegovoj kući prati. Može biti, da je sve to samo nesporazumak“.

„I ja sam s početka to mislila — reče Liptákovica žalosno. — Kada je vrhovni sudac plemenitoj gospođi rekao, da je gospodin Tengelyi pod teškom sumnjom i da će ga on preslušati, mislila sam, da se samo šali; ali kad su pozvali sluškinju i slugu i susjede, te jedno za drugim stali ispitivati, dočim je prisežnik svaku riječ bilježio, vidjela sam, da se hulja zbilja tako gradi, kao da tu strahotu vjeruje. Kada je htio ispitivati plemenitu gospođu, rekla je ona, da je plemenita gospođa i da nije dužna drugo odgovarati, nego što ona hoće; a vrhovni sudac reče, da plemeniti gospodin više nije plemenit, i ako ona ne će odgovarati, da će on već znati, kako će je prisiliti. Kad sam to čula, potrčala sam ovamo po plemenitoga gospodina, da bi samo netko bio kod kuće, koji ovake sudbene stvari razumije“.

„Vidiš, sve je u redu, — reče Tengelyi gorko svomu prijatelju, za što bi se oni toliko trudili, da me liše mojega plemstva, da im nije namjera bila, da me s tim lakše progoniti mogu“.

„Ali . . .“ reče Vándory.

„Hajdemo samo, hajdemo, — prekine ga Liptákovica, kad sam otišla od kuće, baš je i podžupan onamo došao“.

„Hajdemo! — reče Tengelyi svećeniku još s većom ogorčenošću, čuješ, nemamo za što biti zabrinuti, ondje je i naš prijatelj Réty, na njegovu se zaštitu možemo osloniti!“ Na to obojica praćeni Liptákovicom pođu bilježnikovoj kući.

Ovdje su prilike za Tengelyija bile sve gore. Gospođa Jelisava tvrdo se držeći svoje plemićke povlastice nije se dala nagnati, da na pitanja vrhovnoga suca odgovara; ali što su ostali preslušani priznali, sve je protiv bilježnika svjedočilo. Susjedi su posvjedočili prepirku, uslijed koje je Macskaházy jučer štapom istjeran iz kuće. Jedan se dobro sjećao Tengelyijevih riječi, koje je ovaj govoreći o Macskaházyju rekao: taj će čovjek još od moje ruke umrijeti. Sluškinja je svoga gospodara oko jedanaeste ure vidjela, da van izlazi, a to nije nikad bio njegov običaj. Pokazanu palicu svi su ukućani prepoznali kao vlasništvo bilježnikovo; s jednom riječju, sve je bilo u takvom suglasju, da podžupan, koji je bio nazočan pri velikom dijelu preslušavanja te Nyúzóva na što veću obzirnost opominjao, nije mogao poreći, da vanjski znaci doista protiv Tengelyija svjedoče, premda je on u srcu uvjeren o njegovoj nevinosti.

Kada je Tengelyi zajedno s Vándoryjem u sobu stupio, svako se oko na nj okrene, i osim Nyúzóva nije bilo nikoga, tko bi ravnodušno gledao strastvenu tugu, s kojom se Jelisava svome mužu bacila oko vrata.

„Umiri se, — reče Tengelyi mirno, ne ćutimo danas prvi put, kako nas ljudi progone, ali uz dobru savjest i s Božjom pomoću ni sad ne ćemo biti potlačeni od naših neprijatelja“.

Dostojanstvo, koje se u cijelom držanju Tengelyijevu pokazivalo, ni na koga ne djelovaše više nego na podžupana, koji pristupi svomu nekadašnjemu prijatelju te ga ganutljivim glasom stane uvjeravati, da se vara, ako nazočnost vrhovnoga suca drži za progonjenje. „Osobite se prilike mogu sastati, — tako reče podžupan, te i najpošteniji čovjek može doći u nuždu, gdje se mora opravdati, a ovo po mojem uvjerenju ne će gospodinu Tengelyiju u ovom slučaju biti teško“.

„Ja sam jako zahvalan — reče Tengelyi suho, za dobro mnijenje, koje je blagorodni gospodin izvolio o meni očitovati, a uvjeren sam, kad bi to od blagorodnoga gospodina zavisilo, da bi se i sa mnom tako postupalo, kako to u sličnom slučaju svaki kao dobar pripoznavani čovjek s pravom tražiti može;

među tim neka mi je slobodno upitati gospodina vrhovnoga suca: koji su oni odnošaji i one prilike, po kojima na mene poradi Macskaházyjeva umorstva — jer čujem, da me time okrivljuju — najmanja sumnja padati može?“

„Odmah ćemo poslužiti gospodinu Tengelyiju“, — reče vrhovni sudac, koji je sada, kao pri svakom službenom postupku razumijevajući k tomu i svoga prisežnika, uvijek u množini govorio, te pojedince nabroji one prilike, što ih čitatelji znadu, koje na Tengelyija sumnju bacahu; pri tom je prisežnik kod svake pojedine točke glavom klimao, kao da hoće barem znacima učestvovati u slavi istraživanja, koje se do sad tako vješto vodilo. „Kako napokon Macskaházyjev ubojica nije poznat, — tako Nyúzó svrši svoje predavanje, kako se uslijed toga, što krađe nije bilo, ne zna, u čijem je interesu mogla biti smrt toga čovjeka, a nasuprot je mržnja gospodina Tengelyija prema njemu opće poznata stvar, kojoj ćemo kao najnoviji dokaz navesti samo jučerašnju jarost gospodina bilježnika, koji je, kao što više svjedoka tvrdi, jasno rekao: da će čovjek, koji je eto sada ubijen, još od ruke gospodina bilježnika umrijeti; kako se zna, da je na ubijenoga neopravdano sumnjao, da mu je on neke njegove spise ukrao, i po tom je ovo ubistvo zaista moglo biti u njegovu interesu, — za to mi u tome protiv gospodina Tengelyija nalazimo razloga za najtežu sumnju, i to s tim više, što se ubistvo noću oko pola dvanaeste ure dogodilo, a gospodin je bilježnik po izjavi jednoga svjedoka ono veče preko svoga običaja u jedanaestoj uri iz kuće nekamo otišao; pa kada su kočijaš i prevozač, koji su za ubojicom išli u potjeru, s još nekoliko svojih drugova oko ponoći u njegovu kuću došli, oni su gospodina Tengelyija opet preko njegova običaja našli još budna i odjevena, i to u posve zablaćenu odijelu; a napokon pripadaju među pravo vlasništvo gospodina bilježnika ne samo spisi, koji su se na mjestu ubistva našli, nego i štap, što ga je za ubojicom u potjeru pošli prevozač našao na onom putu, koji vodi od obale Tise do kuće gospodina Tengelyija. Šta veli gospodin bilježnik na to?“

Ovomu dugačkom govoru, koji je, kako čitatelji vide, posve u stilu madžarskih sudbenih stolova izrečen (t. j. što veći broj različnih predmeta, a što manje točaka), osim Nyúzóva možda se nitko nije toliko divio, koliko njegov vjerni prisežnik. Ali ovaki način kazivanja tolikih znakova krivnje u velike se dojmi i drugih,

osobito samoga Tengelyija, koji je, osjećajući svu važnost njihovu uviđao, kako je teško opravdati se, te ne mogaše sakriti, kako se čudi, i šućaše jedan časak.

„Neka gospodin Tengelyi ne izvoli zbuniti se, — reče Nyúzó podrugljivo; izvolite samo čistu istinu kazivati. Mi, kako gospodin bilježnik vidi, sa svom uljudnošću pitamo“.

„Da mu nijesi ni jedne riječi odgovorio, — progovori stra-
stveno gospođa Tengelyica, još, hvala Bogu, nije nitko dokazao, da mi nijesmo plemići, tebe oni ne mogu siliti, da govoriš“.

„Ja hoću da govorim, — reče Tengelyi malo se umirivši, nema čovjeka na svijetu, koga ja, znajući, da tako sumnja o meni, ne bih držao za vrijedna, da mu saopćim pravo stanje stvárî“.

„Ta vidite, gospođo Tengelyice, vaš muž nas drži za vrijedne svojega odgovora, — reče vrhovni sudac jednako se podrugujući, jer pošto je od podžupana na obzirnost opomenut, mogao se samo ovako osvećivati. — Neka govori, ja se kladim, ako on uzgovori, sve će se razjasniti; a ja sam već i onako za plemićku ispravu prije rekao, gdje plemstva spis ne potvrđuje, da mi kao dobri Kalvini do takve tradicije ne držimo mnogo“.

„Ako gospodin Nyúzó misli, — reče Tengelyi, kojemu je krv u lice skočila, da ova porugljivost može povisiti ugled službenoga položaja, blagorodni će gospodin podžupan valjada biti milostiv uvjeriti ga, da se vara. Što se stvari same tiče, — pridoda usiljeno, ne poričem, da se na prvi pogled čini, da mnoga okolnost protiv mene govori; ali razlaganje pravoga stanja stvárî uvjerit će, kako mislim, i gospodina vrhovnoga suca, da se prevario“. Sad Tengelyi opširno razloži sve događaje. Sumnja, koju je o krađi svojih spisa protiv Macskaházyja izjavio, bila je nakon onoga, što se kod sudbenoga stola u Kislaku dogodilo, u njegovu položaju posve prirodna, a opravdanosti ove sumnje ništa ne mogaše većma dokazati, nego to, što su u odvjetnikovoj sobi takve spise našli, kojih se Macskaházy samo učestvovanjem u krađi mogao dočepati. Da bi protumačio, za što je jučer preko svojega običaja tako kasno iz kuće izišao, i kako se zbilo, da su ga prevozač i kočijaš našli u zablaćenom odijelu, bilježnik priopći sadržaj pisma, što ga je od Viole tajinstvenim načinom dobio.

„Ali kako to, — upita Nyúzó, koji je cijelo to vrijeme mirno sjedio te ne vjerujući smiješio se, da se gospodin Tengelyi

Violinu pozivu odmah odazvao? da je kasno noću sam samcat i bez oružja, kako je rekao, na posve samotno mjesto otišao, samo za to, da se nađe s najvećim lupežom zemlje, kojega se drugi i u četvero boje?“

„Ja nikad u svom životu nijesam Viole uvrijedio, odgovori Tengelyi, pa se za to njega nijesam ni bojao, osobito, pošto sam iz njegova pisma razabrao, da on osjeća, da je meni dužan zahvalnost. Što sam osim toga mogao drugo učiniti? Nijesam znao nikakvoga drugog načina, kojim bih mogao doći do spisa meni ukradenih, za to primih onaj, koji mi se ponudio“.

„A molimo vas, — reče opet Nyúzó, ne bismo li mogli vidjeti pismo, o kojem govorite? to bi zanimljivo bilo, već s toga, da vidimo rukopis slavnoga lupeža“.

„Pismo sam po molbi onoga, koji ga je pisao, odmah spalio“, — odgovori Tengelyi.

„To je velika šteta, — reče Nyúzó, osobito ako gospodin Tengelyi za dokazivanje ove izvanredne ili bar čudnovate priče, ili hoću da kažem ovoga razlaganja nema dva poštena nepristrana svjedoka, kojima je pismo od Viole priopćio“.

„Ja sam stvar samo svojemu prijatelju Vándoryju priopćio, jutros“.

„Da, jutros, razumijem, — nastavi sudac, kad sam ja već u selu bio te svoje istraživanje započeo. Šta drugo gospodin Tengelyi ima reći?“

Tengelyi izjavi, da je sve rekao, što se stvari tiče.

„Iz onoga, što smo čuli — reče vrhovni sudac obrnuvši se k svomu prisežniku, bar je i po sopstvenoj izjavi gospodina Tengelyija toliko jasno, da je on osnovu toga umorstva poznavao“. Tengelyi reče, da on, koliko se sjeća, toga ni jednom riječju nije kazao.

„Ja držim, da je u tom obziru svako nijekanje zališno, — reče oštrim glasom vrhovni sudac. Gospodin bilježnik priznaje, kako je mislio, da su njegovi spisi u Macskaházyja. Ako je dakle tako, ako još uzmemo Violino pismo — ako ga je u opće pisao — kako je makar samo jedan časak mogao misliti drugo, nego da će lupež nasilnim načinom do tih spisa doći? Pače — nastavi vrhovni sudac iza kratke šutnje upirući oči u bilježnika, već iz vaše sopstvene izjave gotovo kao sigurna stvar izlazi, da ste za to umorstvo ne samo u naprijed znali, nego da ste u njemu i

kao poticatelj učestvovali, jer Viola sam nije mogao ni vrijednost tih spisa poznavati, niti, da ih se dočepa, tolikoj se opasnosti izvrgavati, kolika je bila s tim zločinom skopčana, da ga na to nije tko drugi potakao, — a da je taj mogao samo gospodin bilježnik biti, to je jasno, jer dobaviti se tih spisâ nije inače nikomu trebalo“.

Tengelyi htjede govoriti, a Nyúzó nastavi: „A tko to čini? tko je počinio taj strašni grijeh? Tko? bilježnik, dakle čovjek, kojega je dužnost zlikovce progoniti, koji pouzdanje, što ga presvijetlo gospodstvo ove županije u njega ima, na to upotrebljava, da svoju kuću čini konakom zlikovaca. To je prevažan slučaj, — reče obrnuvši se k svomu prisežniku, kojega mi ne možemo raspraviti. Optuženika valja u županijsku kuću poslati, i to pod jakom stražom, da ga ne bi Viola i njegovi drugovi, koji su, kako se čini, s njime u velikoj svezi, iz ruku pravice izbavili“.

Podžupan, koji je ovu raspravu pratio sa živahnim učestvovanjem, upozori Nyúzóva, da to nije nužno, jer on za gospodina Tengelyija, ako se želi, drage volje jamči; ali Nyúzó, koji se do sad, hoteći podžupanovu želju ispuniti, uzdržavao od obične svoje surovosti, ne držaše za nužno, da svojemu starješini i u toj točki popusti, te svečano izjavi, da teret odgovornosti na njemu leži i da on u takvom slučaju ne će primiti jamstva, da se o Tengelyijevu plemstvu i nije dvojilo, jer kad treba zatvoriti jataka, tu ne pomaže ni plemićka isprava.

„Kako se gospodin usuđuje mene nazvati jatakom! — poviče Tengelyi, koji je do sad silom obuzdavao svoju strast, ali se dalje ustegnuti nije mogao — vi, o kojem cijela županija zna, da nijeste samo jedan put svoju službu upotrebljavali, da budete jatak!“

Što se ovoga prigovora Tengelyijeva tiče, moramo priznati, da je bilježnik teško mogao šta reći, što bi se bilo zaslužnoga vrhovnoga suca, osobito u nazočnosti njegova podžupana i tolikih ljudi, neugodnije moglo dojmiti; a u županiji su ljudi zbilja o više slučajeva govorili, gdje su vlasnici svoju ukradenu stoku, kako se kazivaše, u sučevim stajama nalazili i tomu su se ljudi dakako toliko čudili, da su u prvi mah ne znajući, što da kažu, umukli, pa kad bi se kasnije s kojim svjedokom u staju vratili, nijesu stoku više ondje našli. Među tim, časovita zabuna, u koju je vrhovni sudac zapao, samo je na to služila, da udušenu srdžbu

na provalu draži i da on zanemari svaki obzir, što ga je do sad još imao. „Kako se usuđujem vas tako nazvati?! — poviče on kao mahnit, kako se ja usuđujem vas tako nazvati, koji sam vrhovni sudac ove slavne plemenite županije? da nijesam imao obzira prema blagorodnom podžupanu, već bih vas dao okovati, jer je poznata stvar, kad smo prije prošavših izbora činovničkih Violu ovdje u selu tražili, taj je lupež cijelo to vrijeme u ovoj kući sakriven bio, a kad sam ja sa svojim stražarima htio ovamo ući, drznula se bilježnikova žena prijetiti mi otporom“.

„Tko se usuđuje moju kuću tako oklevetati? — upita bilježnik s još većom žestinom. Viola u mojoj kući? Primio sam njegovu ženu i djecu, jer su bili u nevolji: a lupeža nijesam nikad vidio! . . . Govori ti, Jelisava, — reče obrnuvši se k svojoj ženi, je li Viola ikad bio u mojoj kući?“

„Jelisava, koja kao ni sam Tengelyi nije znala, da je Liptákovica s Vilminom privolom Violu u kući sakrila, sa zakletvom potvrdi, da progonjenik, otkad se izopačio, nikad nije bio u ovoj kući. Na to vrhovni sudac keseći se dade pozvati Liptákovicu, koja ono, što je pred prijekim sudom pod zakletvom priznala, više nije mogla poreći. „Istina je, blagorodni gospodine, — reče ona stenjući, da je siromah Viola, kad su ga u selu gonili, cijelo to vrijeme ovdje bio u kući. Ja sam ga sakrila u komoru pod burad, ali ni plemeniti gospodin ni plemenita gospođa ne znađahu ništa o njemu; tako sam se bojala, da oni to ne saznadu, da im nijesam ni to rekla, što me je siromah Viola odilazeći molio, da im kažem: neka plemeniti gospodin pazi na svoje spise; ali da sam im to rekla, tko zna, kolikoj bismo nevolji utekli“.

„Tko vjeruje, postaje blažen, — reče vrhovni sudac porugljivo; a kako bi ti mogla u komoru lupeža voditi, da to ne bi nitko znao“.

„Tko je rekao, da to nije nitko znao? — odgovori Liptákovica. Ja sam samo rekla, da plemeniti gospodin to nije znao, ni plemenita gospođa, koja je onda već legla spavati. Kada je siromah Viola k domu došao, samo gospodična Vilma i ja bijasmo budne. Baš smo sjedile kraj postelje, kad li čusmo na ulici viku. Ja pođoh van u vrt, pa ondje nađoh Violu, kuća bijaše odasvud opkoljena, nigdje spasa, a znala sam, ako ga uhvate, da će ga objesiti, pa sam Vilmu zamolila, da siromaha

smijem u kuću dovesti. Anđeoskoj se djevojci dala na žao njegova nesreća, te ona to dozvoli. To je sve; tako mi spasenja, ako je osim nas tko drugi to znao. Ako smo zlo učinile, što smo Violu sakrile, ne marim za to, neka čine sa mnom, što hoće, ja sam i onako dosta stara, a nitko drugi nije kriv osim ja!"

„Ne boj se, i ti ćeš trpjeti za to, stara aveti! — reče vrhovni sudac ljutito. Sada samo još gospodičnu moramo pitati; čini se, da je čitava porodica u dogovoru. Pozovite ovamo svoju kćer, — doda obrnuvši se gospođi Tengelyijevoj; pitajmo i nju".

„Što, moju kćer?! — reče Jelisava strastveno, od toga ne će biti ništa! Moja je kći zaručnica Ahacija Rétyja, neka tko pokuša njega uvrijediti, ako smije . . . Moja Vilma pred ovakovim ljudima! preslušana kao zločinac!" Dobra žena po svoj bi prilici još više rekla, da je nije Tengelyi sam zamolio, da ide po kćer, kako se tražilo.

„Ali šta misliš, dragi Jona?" — zapita Jelisava čudeći se svojemu mužu.

„Kažem, idi u sobu i pozovi kćer, — odvrati Tengelyi ozbiljno, ja sam uvjeren, da Liptákovica laže. Nikada meni moja kći nije ništa zatajila".

Jelisava iziđe i za čas se vrati sa svojom kćerju u sobu. Moć je ljepote neodoljiva, i sam Nyúzó, kad ugleda djevojku, koja se praćena od svoje majke pred njim pokazala, izgubi pored sve svoje prirođene surovosti pred blagim izrazom blijedoga pravilnog lica svoju smjelost te neočekivano prijazno reče, da razjašnjivanje nekih okolnosti traži, da ona na neka pitanja odgovori — to jest, ako taj čas nema ništa protiv toga, jer u tom slučaju ona bi mogla svoje preslušanje i na drugi put odgoditi.

„Ne će biti nužno, — reče Tengelyi suho. Govori otvoreno, doda on obrnuvši se k Vilmi; je li istina, da je Viola, kad su ga u selu tražili, bio u našoj kući sakriven?"

„Oče" — reče Vilma, a blijeda joj lica oblije na jedan put rumen.

„Ne boj se ništa, draga, — nastavi otac hrabreći je; ti si uvijek bila moja mila kći, nijesi nikad ništa pred svojim roditeljima zatajila. Nemoj se nećati, nego reci: je li istina, da je Viola u našoj kući bio i da si ti dozvolila, da on ovdje boravi?"

Vilma je šutjela, sirota je djevojka po cijelom tijelu drhtala,

i sam Nyúzó poče gospodičnu žaliti, kad je učinak vidio, što su ga ova pitanja na nju proizvela.

„Velim ti, ne boj se, Vilma, — nastavi Tengelyi opet; ja znam, da je to opadanje. Znam, da ti ne bi bila kadra takvo što učiniti bez moje dozvole ili bar da mi ne bi kasnije rekla. Evo ova žena tu, — doda pokazujući na Liptákovicu, od koje sam drugo očekivao i zaslužio, laže, da je Violu s tvojom dozvolom u našoj kući sakrila“.

Pomisao, da je otvoreno priznanje istine za opravdanje Liptákovice nužno, u Vilminu srcu potisne djetinji strah, koji ju je do sad uzdržavao. Jadna dakle djevojka okrenuvši svoje suzne oči prema ocu, posvjedoči, da je Liptákovica istinu rekla. „Oprosti, dragi oče! — doda ona molećke, toj sam nesreći samo ja kriva. Ja sam sama rekla Liptákovici, ako je moguće, da Violu sakrije u našoj kući; ja sam je sama molila, da samo ocu ništa ne kaže, jer sam znala, da će on pored svega mojeg nastojanja, da nesretnika izbavim od smrti, negodovati, jer Violu zločincem zovu“.

„Tko vjeruje, bit će blažen!“ promrmlja Nyúzó među zubima, a Réty reče, da u cijelom razlaganju ništa ne vidi nevjerojatno.

Tengelyi dižući cijelo to vrijeme oči prema nebu šućaše, ali izraz njegova lica pokazivaše, da njegovom dušom prolazi jedan od onih bolova, za koje nema jezik riječi, a oči nemaju suza. Vilma u nijemom očajanju upiraše svoje oči na oca. Tešku tišinu prekine Vándory, koji se približi k svomu prijatelju, uhvati ga za ruku te ga zamoli, neka se ne da svladati svojemu bolu.

„Ne boj se, — reče Tengelyi ozbiljno, ako sam morao dotle doći, da od svoje kćeri samo tako mogu istinu čuti, ako je pred sucem pitam, onda nema više ništa, čemu bih se mogao na tom svijetu čuditi. Ali neka bude! — doda uzdahnuvši i obrnuvši se k vrhovnomu sucu i njegovu prisežniku, svršimo taj mučni prizor. Što su blagorodna gospoda htjela da svojim ispitivanjem saznadu, to sada znadu, znaci krivnje svi protiv mene govore, nema razloga, za što bi se dalje trudili. Neka mi dozvole dvije ure, da svoje stvari uredim i da se sa svojom porodicom oprostim; ne marim, neka dotle dadu moju kuću stražiti, kako ih je volja, pa neka me onda dadu u tamnicu odvesti“.

„Ako gospodin Tengelyi nema drugo, da na svoju obranu kaže, reče Nyúzó ustajući, onda možemo zaista ovu stvar svršiti.

Sve je jasno. Za dvije ure bit će kola za vas spremna; dotle uredite svoje stvari, a ja vam u naprijed velim, da ćete dobro učiniti, ako se za dulji boravak spremite“.

„Mi s njime idemo! — reče Jelisava te udari u plač, ja svoga muža ne ću ostaviti u njegovoj skrajnjoj bijedi“.

„Draga Jelisava, — reče bilježnik ganut, ostani ti ovdje kod kuće. Kada se na me tako teška krivica diže, nužno je, da se za svoju obranu pripravljam, te će biti najbolje, ako me neko vrijeme sama pustite“.

Jelisava zaplače još jače, a Nyúzó reče, da i onako ne zna, koliko bi se slagalo s tamničkim pravilima, da okrivljenik sa svojom porodicom govoriti može, te iziđe iz sobe zajedno sa svojim prisežnikom. U taj čas stupi u sobu Ahacije Réty preko mjere razdražen.

„Za Boga miloga, šta se tu dogodilo?“ reče on stupivši u sobu.

„Dragi Ahacije, — reče Jelisava uhvativši mu ruku, propali smo, naše je ime osramoćeno. Mojega muža okrivljuju umorstvom te će ga u županijsku tamnicu odvesti, . . .“ ovdje joj suze uguše riječi.

„A svojega oca sam ja upropastila — reče zdvojno Vilma; Ahacije, ako ste me ikad ljubili, spaste ga . . .“ i s tim riječima jadna djevojka padne izvan sebe mladiću u naručje.

Ahacije praćen od Jelisave odnese svoju vjerenicu u susjednu sobu; bilježnik šuteći gledaše za njima, a u oku mu sine suza, kad Vándoryju rukujući se reče: „Kad ja otiđem, budi ti ovim sirotama otac“.

Réty stajaše duboko ganut za cijeloga prizora; među tim hladno držanje, kojim je Tengelyi, kadgod bi podžupan za njega što rekao, njegovu zaštitu odbijao, uzdržavaše ga od očitovanja sućuti. Sada sabravši se i približivši se bilježniku i Vándoryju, reče prvomu glasom, koji je bio zagušen žalošću: štogod se do sada među njima dogodilo, neka sada bilježnik bude uvjeren, da će on, Réty, sve učiniti, da svojega negdašnjega prijatelja izbavi iz bijede.

„Lijepo zahvaljujem za toplu sućut, koju blagorodni podžupan prema mojoj bijedi osjeća, — reče Tengelyi hladno obrnuvši se k njemu. Priznajem, nijesam ni opazio, da još imamo sreću vidjeti vas, ja sam mislio, pošto je stvar, koja je u vama

pobudila interes, svršena, da ste zajedno s vrhovnim sucem otišli. Ta blagorodni gospodin vidi, da je sve u redu; zločin, kako se čini, sav se na mene svalio“.

„Tengelyi! — reče Réty duboko ganut, nemojte biti nepravedni prema meni! Mene u ovu kuću nije ništa drugo dovelo, nego da vam svojom nazočnošću, ako je moguće, koristim i da Nyúzóva sklonim na onaj obzir, što ga vršenje službe njegove u takvom slučaju traži“.

„Ako je blagorodni gospodin imao tu namjeru, — reče Tengelyi gorko, bilo bi jednostavnije, da se pri obnovi činovnikâ nijeste svojom moću na to služili, da se takav županijski sudac izabere, kojega samo nazočnost njegova starijega može uzdržati, da zlo ne upotrebljava svoju službu“.

„Ne ću se s vama o tom prepirati, — odgovori podžupan zbunjen, samo sam vam htio dokazati, da sam ja o vašoj nevinosti uvjeren, makar se kako teški činili znaci, koji protivu vas svjedoče; možete se na me osloniti“.

„Blagorodni gospodine, — reče Tengelyi ozbiljno, bilo je vrijeme, kad sam ja mislio na takav oslon. Moji su prijatelji dosta dobri bili, da me uvjere, da je ono neizmjerno i beskrajno čuvstvo, koje prijateljstvom zovemo, tako uzvišeno, da se ne možemo na ovoj zemlji na nj oslanjati. Možda ću skoro stupiti pred moje suce, pa ako blagorodni gospodin u sebi dosta snage osjeća, da zaboravi prijateljstvo, koje je do sad prema meni imao, s veseljem ću ga među njima vidjeti. A sad ćete mi oprostiti, ako se udaljim. Samo dvije ure mogu još biti u mojoj kući, te hoću da ih sa svojom porodicom sprovedem“.

Na to se duboko nakloni Tengelyi i vodeći sa sobom Vándoryja pođe u susjednu sobu. A Réty dugo gledaše za njim, onda duboko uzdahne te ode iz kuće.

Preveo *K. Pfann.*

Mavro Jókai.

Novi vlastelin.

Poslije god. 1848., kad je u Madžarskoj nastalo doba ponjemčivanja i tlačenja madžarske narodnosti u svakom obziru, nastani se među mnogim drugim njemačkim naseljenicima u nekom madžarskom kraju i neki njemački vitez imenom Ankerschmidt, koji je god. 1848 vojujući protiv Madžara velikih zasluga stekao. Bogati vitez kupi prostrano imanje i sagradi dvorac, u kojem živi sa svojim kćerima Herminom i Jelisavom i guvernantom Natalijom. U istom mjestu živi i bivši madžarski stolni sudac Adam Garanvölgyi, koji se kao i drugi pod tadašnjom vladom nije smio gotovo ni iz kuće maknuti. Prvi doticaj tih dvaju i po narodnosti i po političkim načelima protivnih ljudi stajao je u tom, da je Anckerschmidt svoga odvjetnika Dr. Grisaka poslao Garanvölgyiju, da mu proda stari razvaljeni dvorac na imanju udovice Pajtayke svoje rodice, pošto je ona Ankerschmidtu imanje već prodala. Garanvölgyi ne pristaje na to ni za kakve novce, jer mu je taj stari dvorac sveti spomenik njegovih predaka. Doticaj pomenute dvojice vlastele postaje sve češći i bolji.

Nekakav nitkov, koji se dugo vremena kao tobožnji Petőfi od Garanvölgyijeva bezazlenoga sluge Kamposa dao uzdržavati, kleveće, da se Ankerschmidt ovdje nastanio, da nadzire Garanvölgyija kao sumnjiva prevratnika, ali skoro prijeđe k Ankerschmidtu pod imenom „Rihard Marcijan“ kao tobožnji bivši vojnik protiv madžarske vojske i opada staroga Garanvölgyija kao reakcijonara, kao opasnoga prevratnika. Ankerschmidt mu zabranjuje ovake potvore govoriti u svojoj kući. Vitezovim se kćerima predstavi kao poljački bjegunac: vitez Bogumil Brazeski i ostaje kod njih kao učitelj klavira. Mlađa kći Jelisava javi susjedu Garanvölgyiju Bogumilove klevete, ali on ne će njezino njemačko pismo da primi. Bogumil uhvati nekako to pismo te ga preda Ankerschmidtu. Ovoga uvrijedi to neuvaženje, pa pođe uzrujan Garanvölgyiju, koji s teškom mukom jedva nekako pročita to pismo; iskrenost sadržaja tako ga gane, te je stao još više štovati Ankerschmidta. Jednoć se Ankerschmidtu pokvari stroj za žetvu repice, te on mora svu svoju družinu poslati na polje, da rukom žanju. U isto vrijeme mu lupeži ukradu njegove yorkshirske svinje. On to prijavi istražnomu sucu Bräuhäuselu. Ovaj s Dr. Grisakom zatraži od Ankerschmidta svu njegovu čeljad jedno za drugim na pre-lušavanje te ih u to ime, ali naprazno, pridrži 14 dana, premda Ankerschmidt svaki dan moljaka, da mu se vrati čeljad, bojeći se kiše, koja mu na to doista svu repicu pokvari, — a k tomu još ima silu sudbenih troškova. Prije te kiše Garanvölgyi mu ponudi svoje težake, Ankerschmidt ih ne primi, ali zapamti tu ponudu sa zahvalnom uspomenom. Skoro mu se desi zgoda, da Garanvölgyiju svoju zahvalnost iskaže. Vitez na ime odluči izbaviti iz kufsteinske tamnice Garanvölgyijeva sinovca Aladara, političkoga krivca, te dade u tu svrhu Dr. Grisaku sastaviti molbenicu, a Grisak je već bio s udovicom Pajtaykom, koja je bila ugovorom Aladaru za ženu određena, složio molbu u protivnu svrhu: da Aladaru produže sužanjstvo te da se među tim sami vjenčaju. Za to najmi Grisak Bogumila, koji se sada prozva Petar Straff (koje je njegovo pravo ime). Da bi bacio sumnju na Garan-

*

völgyija, dade Straff, da Bräuhäusel istragu vodi u spomenutom razvaljenom dvorcu, ali ne nađu ništa drugo nego jednu škrinjicu s Aladarovom slikom i nedužnim pismima staroga Garanvölgyija, u kojima jadikuje za sinovcem. Bräuhäusel i njegovo društvo objeduju kod Ankerschmidta, te Jelisava pročita jedno od tih pisama — jer je već bila naučila madžarski, — pogleda i sliku Aladarovu, te sudbinom njegovom ganuta napiše potajno za nj molbenicu, koju Ankerschmidt pretpostavi Grisakovoj. Straffa poradi pomenute istrage Ankerschmidt otpusti, i on onda ode k Vendelinu Maxenpfutschu, upravitelju Ankerschmidtovu, kojemu kaže, da će se ondje s Natalijom tajno vjenčati, dok Ankerschmidt bo-ravi u Kufsteinu radi Aladara; među tim pobjegne on s kćerkom vitezovom u Beč i tamo se s njome vjenča.

Ankerschmidt među tim izbavi Aladara Garanvölgyija iz kufsteinske tamnice, dođe kući i čuje na svoju veliku žalost, što se za njegove odsutnosti dogodilo; osobito se zgrozi, kad od Grisaka čuje, da je Straff u „cabinet noiru“ (inkvisitornom zavodu protiv sumnjive Madžarske) namješten.

Aladar dođe kući i pohodi Ankerschmidta, da mu zahvali. Pohodi i nevjernu udovicu Pajtayku i Grisaka, kod kojega se on, da se ne bi zapleo u parnice, odreče u prilog udovici svoga posjeda te odluči kao mjernik (to mu je bila struka) živjeti. Udovica Pajtayka odseli se u Beč.

Jelisava jednoć reče ocu, da joj je dosadno samoj, neka primi u kuću guvernantu iz Beča, mukotrpnu, pouzdanu, mladu ženu, koja se pred nekoliko dana ponudila. Ankerschmidt pristane na to, te guvernanta dođe, a to je bila njegova kći Hermina, bolesna, na smrt izmučena od lakoma muža, koji ju je radi uskraćivanja miraza ljuto zlostavio, tako, da ga je morala ostaviti. Ali da se zakonito razvjenčaju, za to je trebala od muža potvrda, da je mrzi i da ne će s njome živjeti. Tu će potvrdu Straff izdati, ako mu Ankerschmidt dade 10.000 for.; ovaj pristade na to te mu preko Dr. Grisaka ponudi doznačnicu za spomenutu svotu. Straff, time osokoljen, odbi je te zatraži postepeno 20.000, onda 30.000, 40.000 for.; za ovu zadnju svotu malo nije pristao na spomenutu potvrdu, pošto već i onako nije imao o čemu živjeti, ali na jedan put odustane od svoje privole te zaište 60.000 for. Grisak javi Ankerschmidtu telegrafički tu žalosnu vijest; telegram slučajno najprije bolesnoj Hermini dopade ruku i ona brzo za tim umre od zdvojnosti. Grisak čuvši za njezinu smrt pograbi Straffa te ga baci niza skaline van, jer je ne samo Straff sada ostao bez novčića, nego i Grisak je time izgubio svoje sjajne postotke, što mu ih je Straff obećao. Vitez Ankerschmidt hoće svoju Herminu kraj hladnoga potoka sahraniti. Aladar ga upozori, da je to prenisko zemljište, Tisa će nadoći i raznijeti grob. Za to mu da ovisoko zemljište nedaleko od grobnice Garanvölgyijeve porodice. To je već posve zbližilo obje porodice; a Ankerschmidta grob njegove kćeri neraskidno prikova uz Madžarsku kao uz svoju od sad jedinu domovinu. Još više utvrdi ovu svezu povodanj Tise. Ankerschmidt zajedno s Aladarom radi oko popravka nasipa kod Tise, kad li se Tisa po cijelom onom kraju razlije. Dok Ankerschmidt izbiva, spasi stari Adam Garanvölgyi njegovu kćer Jelisavu zajedno sa služinčadi, jer se uslijed povodnja Ankerschmidtov od neiskrenoga Grisaka slabo građeni dvorac razvalio, te ih nastani u svojoj kući, kamo od Tise skoro dolaze Ankerschmidt i Aladar. Iza mnogih dosadašnjih međusobnih

dobročinstva skoro se zamiluju Aladar i Jelisava te se vjenčaju. Ankerschmidt pribavi Aladaru njegovo već skoro izgubljeno imanje. Garanvölgyi im pokloni onaj razvaljeni dvorac; oni ga obnove. Udovica Pajtayka izgubi svoje novce u Beču; htjede opet u Madžarsku natrag, ali je vrijeđaju njezini znanci radi spletkarskih pisama, i ona za to pobjegne opet u Beč. Nastupe bolja vremena za Madžarsku. Ankerschmidt sa sjajnim uspjehom kortešuje za A. Garanvölgyija, kandidata skrajnje ljevice u novo otvorenom zem. saboru.

VI.

Lijepa duša.

Gospođa Pajtayka (Korina) još i sad je lijepa žena. Njezino lice i njezin struk pripadaju među one, što dugo ostaju lijepi. Pa onda — ona nema drugoga zadatka, nego da bude lijepa. Nije se nikad mučila s djetetom, nije nikad imala velikih strasti; onaj vihar, koji je mnogim ljudima donio sijedu kosu, njoj ni jedne noći nije sna razbio. Ima tako sretnih ljudi, koji u sebi žive.

Oko dvanaest sati o podne baš je gotova sa svojom toilettom te je osobito zadovoljna s uspjehom, što joj je pošlo za rukom sakriti zavoj dlaka u svoju kosu; ja ne znam, tko je to uvjerio žene, da je lijepo, ako se njihovoj kosi primiješa životinjskih dlaka. Ali Korina je s tim zadovoljna, pa što bismo se mi u to miješali?

Sada treba udvornike čekati, kojima je vrijeme razdijeljeno. Nro 1 dolazi u 12 sati, Nro 2 u pola jedan, Nro 3 poslije jedan, Nro 4 u četiri sata. Njih treba po njihovoj osobitoj kvaliteti dočekati.

Nro 1 je vrstan seoski vlastelin, Teodor Törkölyi; nije više mlad čovjek, ali dobro stoji. On se ozbiljno sprema za ženidbu i nije partija na odmet. Teodor Törkölyi obično u 12 sati dolazi, jer u pola jedan već ga kod „zlatnoga orla“ čeka društvo, kojega ne može zanemariti.

Prema tomu Korina već u 12 sati izmjenjuje nakitni stô s pisaćim, otvora pred sobom veliku poslovnu knjigu, i kad ugleda Teodora, veselo kliče: „ha, baš u pravi čas dolazite; po što je sada vuna?“ za toliko je traže, ali ona je ne će dati ispod ovoliko. Ona ne zna, bi li uslijed velikoga poreza prestala rakiju peći; tuži se na skupoću, čovjek uvijek tare glavu, kako bi što

zaštedio; ta ženu svatko vara i gnjete; ljudi znadu, da žena nije dosta vješta poslovima. — Kada se iza toga Törkölyi sastaje sa svojim drugovima, ne može je dosta nahvaliti, kako je pametna, kako štedljiva gospođa Pajtayka, ona je bez dvojbe posve pristala za njega, kao da su je za nj odgojili.

Ali kako gospodin Teodor za sobom vrata zatvori, Korina mirisavim sapunom opere s prsta svaki put mrlju tinte, jer gospođe obično umrljaju prste, čim se maše pera; pa zaklopivši dosadnu skrižaljku računâ, opkoli se hrpom modnih slika, jer koga čeka, Nro 2, to je posve drugi „genre“.

Nro 2. Ferdinand Taréji znatan je čovjek, to je dioničar gospodskih plesova. Jedan je od onih, kojima je u velikoj Madžarskoj dano pravo, da mogu reći: mi smo gospoda. To je veličanstven položaj! Osim toga je on kolovođa u cotillonu. Pa i to ne umije svatko! A savršen je udvorica. U njegovu društvu čovjek zaista ne zna, što je dosada.

— Ah, milostiva se gospođa upravo bavi modnim novinama.

— O ne, o ne. Samo modnim slikama. Ja ih samo poradi modnih slika razgledavam; ali ni one ne vrijede mnogo. Gledajte samo ovamo, možete li ovoj tamnomodroj svili dodati u misli ovaj žućkasti nakit? ta to je prava čuvida.

— Milostiva ima pravo. Urednik po svoj prilici izdaje ove slike bez vrijednosti po milosti kakvoga „putzhändlera“, koji hoće da svijetu naprti svoje rokoko-haljine. Tako bi se samo gospođa Szalmavároyca odijevala

— Ha ha ha! (To je zgodno bilo). Ja sam zaista prisiljena, da dadem svoje plesne haljine u Beču zgotoviti. Ovdašnji krojači nemaju nikakvoga ukusa.

— Ali ima takovih ljudi, koji bi iz toga gradili rodoljublje.

— Smiješno! Među tim, to je posve lijepo od vas, gospodine, da ne čitate modnih novina, tako vam se bar ne će dogoditi, što se meni onomadne dogodilo, ne ću da kažem — gdje; u nekom ženskom društvu, gdje je netko mal à propos u razgovor upleo književnost; na to se povela riječ o spisateljicama; na jedan put me neka otmjena gospođa zapita, što držim o najnovijim pjesmama „Paradisinim“, koje su izišle u časopisu „Mjesečeva zraka“. Ja na to odgovorim, da ja pod imenom Paradise, sudeći po njezinoj maniri, nazirem kakvu prostonarodnu nadripjesnikinju negdje u donjoj Madžarskoj. Na to se otmjena gospođa

premilostivo nakloni: Hvala na laskavim riječima, ta prostonarodna nadripjesnikinja jesam ja!

— Ha ha ha, ha ha ha! Koja je to bila? recite mi.

— Ne, gospodine, to već ne mogu.

— Što ne, barunica Királyváryca? zar ne? ne recite, da nije. Ili grofica Zajtayka? Uzalud tajite, ja ću to i onako doznati; to je jako zgodno.

— Ali sada dajte, recite, tko će kako biti odjeven na prvom gospodskom plesu? Što ste doznali kod Baltánszkih? Od koga daju praviti sebi haljine? Moje su još tajna. Vama ću prišapnuti, ali nemojte me odati. Kitničarki sam naložila, da moj nakit za glavu nikomu ne pokaže, inače ne ću više kod nje kupovati. Ali ako ga vi hoćete gledati . . .

Kako toga ne bi hotio Ferdo Taréji? Dakako, on je ushićen od finoga ukusa. Toga ne bi mogao svatko našljedovati. Sami pojedini dragulji u cvjetovnim čaškama svakoga će osvojiti noću pri sjaju svjetiljke.

— To je još originalnija misao od skorašnjega nakita, koji je bio sastavljen od samih starih novaca, iz manjih i većih dukata. Nikada još nije mladež zanimljivije numizmatične zbirke proučavala, a pored svega toga bilo je lice Vaše Milosti najsličnije liku kraljice; kao što će i kod ovoga nakita samo oči Vaše Milosti ostale dragulje nadasjati.

Ovaki se ništetni razgovori dopadaju gospođama.

Poslije pô ure i Ferdo Taréji ustupi mjesto drugomu te se požuri, da započne trinaesti dvoboj o temi, da će ovih poklada Korina Pajtayka biti plesna kraljica i nikoja druga.

Dolazi Nro 3.

Korina sada štampani dio modrih novina spravi u njedra, jer Nro 3 je pjesnik. On se zove Danilo Oblaković. Očevidno je to umjetno ime. Pod tim ga imenom poznaju svuda, gdje ga rado imaju; pravo mu ime obično samo njegovi rukodavci vide na svojim mjenicama.

— Milostiva titra zrakama svoje duše na milju idućih poklada, reče Danilo Oblaković.

— O ne, uzdahne Korina. Moje se duše ne primaju nestašne čežnje taštine. Evo našla sam pjesmu: „Rosi“. Kako je nježna ideja; koliko mi godi, da sam naišla na srodna čuvstva! Krivo je ime potpisano, te ja razmišljam, tko bi to mogao biti.

Ona veoma dobro zna, da je to Danilo Oblaković.

Nro 3 do ušiju porumeni i reče, kako su sretni pjesnici, koji osjećaju blaženstvo, da njihove duše mogu doći u dodir sa svakom lijepom dušom. Dakako, oni su prave duševne paše.

— Ne bi li milostiva slične glasove prepoznala u ovoj pjesmi? reče Danilo vadeći bojažljivo, ali i bezobrazno zlatom optočen listić iz njedara, te stane deklamirati iz njega veoma ogavnim načinom šepavu pjesmu, kojoj je bio natpis: „Uhvaćena ptica“. Ne možeš joj lako uhvatiti sadržaja, je li dječja pjesma ili esopska bajka ili ljubavna alegorija ili rodoljubna pjesma.

Korina je drži za rodoljubnu.

— Kao da smo se dogovorili. Pogledajte, ja sam baš sličnu pjesmu spjevala.

— Kako, vi ste pjesmu spjevali?

— Ali molim, nemojte to nikomu kazati. Samo vi je smijete čuti.

— Dozvolite, da je vidim.

— Ne. Ja ću je sama čitati. Ali me nemojte osuditi, znam, da je slaba, natpis joj je: „Okovani orao“.

To je već prava politička pjesma. Okovani je orao zasužnjeni mladić, koji ne samo nema krila da poleti, već mu smeta i to, što mu na korake tamničar pazi.

— Remek-djelo! Klasična pjesma! Dozvolite mi, milostiva, da je odnesem „Mjesečini“.

— Oh ne, ne, ne. O njoj ne smije nitko ništa znati. Samo vi ste čuli. Za to ima još vremena.

— Oh, kolika šteta tako žarko rodoljublje u se zakopati!

Ludak! Kako može o rodoljublju govoriti pred stvorom, kojemu čelo opkoljavaju uvojke namiguše.

Neka već ide s Bogom Nro 3: čekaju ga s objedom; neka već jednom dođe Nro 4.

Nro 4 nije nitko drugi nego doktor Grisak.

Za što se i doktor Grisak ne bi mogao udvoravati gospođi Pajtayki? Ta on ima i pravni temelj za to, i njegovoj mudrosti ona može zahvaliti, da je onaj dio posjeda, što ga je imala samo u ime doživotne oskrbe (vitalitium), postao njezinim vlasništvom te ga je mogla prodati. S toga mu ona i ima biti na čemu za-

hvalna. Okretnom doktoru prava lako je radi toga duga zahvalnosti i s obzirom na svoj odvjetnički trud i druge troškove tražiti dug ljubavi i istjerati ga kao ženidbu.

Ima dakle pravni temelj. Ali ima i razloga. Doktor Grisak sam najbolje zna, da su imovne okolnosti gospođe Pajtayke vrlo dobre. Imutak je njezin uložen u sigurne državne papire, koji sada nose 7 postotaka, a Jove favente mogu i 8 nositi. S tim se može gospodski živjeti. On dakle ima i razloga.

A napokon ima i povoljnih okolnosti. Gospođa je dosta lijepa i mlada, a čini se, da je gospodinu doktoru i sama sklona. Istina je do duše, da ona ima više udvornika, ali među njima je gospodin doktor par excellence odlikovan, on je svaki dan pohađa, te ga ona obično kod sebe ustavlja na ručku. Dr. Grisak se sada već tako osjeća kod lijepe udovice, kao da je kod kuće. Pa onda i narav stvari sa sobom donosi, da je Korina prinuđena, da doktora prava upozna sa svojim najintimnijim tajnama. Dakako. I branitelj lupeža rekao je svomu štićeniku: „prijatelju, meni sve reci, što je istina; što nije istina, to ću već ja dodati“.

Ali od nekoga vremena morao se gospodin doktor čudnovata posla laćati. Lijepa mu je udovica povjerila, da nekomu mladiću, koji je radi političke krivice na dugotrajan zatvor osuđen, treba pokvariti priliku, da se što prije izbavi. Taj je mladić Aladar Garanvölgyi. Stari Adam Garanvölgyi sigurno nastoji iz petnih žila, da se ostalih još deset godina njegovu sinovcu oprosti. To se mora razbiti. Treba dobaviti podatke, da gospodin Adam i sada snuje zle osnove kao i prije. Treba otkriti, da hoće izvesti neke namjere, za koje bezuvjetno treba svoga sinovca. U kratko reći: treba sve učiniti, da Aladar ne bude pomilovan. To je dakako doktoru Grisaku sve sasvim po volji. Za to je bio i odredio odmah čovjeka priručna i dao mu nužne upute; to se čeljade zvalo Straff.

Ali jedno bi ipak Grisak rado htio znati: što bi upravo mogao biti razlog, te ova lijepa, sjajnooka gospođa nasmješljivih usta tako okrutno postupa s mladim onim čovjekom? Jer ako je to samo rodbinska mržnja, to je veoma lijepo; ali ako je to osveta radi uvrijeđene ljubavi?

Pri prvoj zgodi zbilja povede istragu na pola povjerljivo, a na pola sa službenom ljubopitnošću.

— Recite mi, milostiva, s kakvoga razloga vi tako bezobzirno progonite Aladara Garanvölgyija? Da po svoj prilici važne razloge za to imate, o tom ne dvojim.

— Vidite, toga ja nikomu na svijetu ne bih rekla; ali vama to moram otkriti, da ne biste što zlo o meni mislili. Kad je moj muž umr'o, onda je stari Adam Garanvölgyi dotle lukavo radio, dok nije polučio, da mene sa svojim sinovcem zaruči. Ali to ga je mnogo muke stajalo, jer je Aladar bio mojemu pokojnom mužu bližnji rođak, te dok se dozvola za ženidbu isposlovala, trebalo je mnogo vremena i truda. Stari je gospodin s tim neposredno htio postići, ako ja pođem za Aladara, koji je i sâm imao svoj sopstveni, stečeni imutak, da onda onaj dio imutka, što ga ja po udovičkom pravu držim, prijeđe opet u ruke gospodina Adama. Oh, stari je veliki majstor, lukava lija; gdje može, čovjeka zaplete.

Doktor Grisak se dao skloniti, te dopusti, da je tako.

— No ja sam bila tako oprezna, te sam prije svoga obećanja sklopila ženidbeni ugovor, uzajamnu nagodbu s Aladarom, u kojem mi sav svoj zajednički imutak proglašujemo kao zajedničko dobro; što je njegovo, to je moje, što je moje, to je njegovo. Aladar bijaše lakouman čovjek i lako se privolio. Ja sam tada upravo imala jako mali imutak, jer je moje materinstvo imalo doći u stječaj; a on sigurno to nije znao. No prije nego smo se mogli vjenčati, bukne rat; Aladar na jednoć ode s crvenim pantljikama kao domobranski satnik, a ja pobjegnem u Požun; kasnije sam čula, da je prešao k husarima; svuda je učestvovao; postao je i pukovnik kod madžarskih četa. Po tom možete prosuditi, kakav je on lakouman čovjek bio. Ja sam među tim mogla čekati na vjenčanje.

— Nečuveno vjetrenjaštvo.

— Na jednoć se svrši ta čitava šala. Aladara uhvatiše; nije se znao ispričati kao drugi pametan čovjek, pače je tuđe pogrješke na se naprtio; iz toga možete vidjeti, kakav je bio ludak.

— Ali on je i prava izučio.

— Pošljedica je tomu bila, da su ga u tamnicu osudili; no to bi se još dalo pregorjeti, ali ga osudiše na gubitak cijeloga imutka.

— Aha! poviče doktor Grisak pljesnuvši po koljenu. Sada mu se već poče pravo stanje razjašnjavati.

— Ako se on sada iznenada izbavi, onda su naše imovne prilike obrnute; onda je on bio bogat, a ja sam bila pod stječajem, sada sam ja bogata, a on je prosjak. Naš je pak ugovor u njegovoj ruci. Ali ja sam se već bila postarala, te je zamršenim obavezama osigurano, da stranka, koja ga hoće razbiti, time duboko sebe u živac zareže. Razumijete li sada stvar?

— Potpuno.

Doktor Grisak je bio ushićen od mudrosti ove žene; ta u njoj se izgubio jedan doctor juris utriusque! No što joj je maćehinska odredba prirode ukratila, to se može tim naknaditi, ako od nje postane gospođa doktora juris. Nikad se nijesu zgodnije mogle sastati ćudi, koje bi se bolje slagale.

— Draga milostiva gospođo, ja potpuno uviđam, kako je vaša bojazan opravdana; naši su zakoni srećom zadržali za spomenuti slučaj veoma dobre pravne utuke. Prvo, što vi milostiva, treba da učinite, jest, da metnete u novine, dakako službeno, ovakav ediktalni oglas: „Aladar Garanvölgyi, kojega je boravište sasvim nepoznato, ovim se pozivlje, neka se na potpisanom mjestu javi, da ispuni obaveze, koje izlaze iz ženidbenoga ugovora; ako za jednu godinu i jedan dan toga ne učini, onda će se pomenute obaveze in contumaciam proglasiti da više ne vrijede i da su razbite“.

— Bi li to bilo moguće?

— Oh, ima za to više primjera. Sličnim su se putem već i brakovi raskinuli.

— Ali mi znamo, gdje je Aladar Garanvölgyi.

— Ali mi nijesmo dužni to znati. Pitanje o boravištu nije stvar tužitelja. Ako pozvanik ne može za jednu godinu i jedan dan na ono mjesto doći, kamo je pozvan, to je njegova krivnja, mi nijesmo dužni, da za nj znamo gdje je, i pred zakonom to nije prigovor. A za godinu dana, da se milostiva svake dalje dosadne obaveze oslobodi, preporučujem kao najzgodnije sredstvo, da se odmah udate; tako biste bili posve sigurni.

— To ipak ne bih htjela, reče gospođa Pajtayka uzmičući od mudroga prijedloga; — neke obzire moram uvažiti, to mi je dužnost.

— Oprostite, štovana gospođo, ja vidim, da će Aladar s mojim prijedlogom mnogo bolje proći. Ovako bi on morao samo jednu godinu ostati u misli, da svoga sadašnjega boravišta ne može ostaviti; a za godinu dana, ako nema druge prepreke, da se tamnice oslobodi, vaš mu probitak ne će smetati, a inače bit ćemo prisiljeni, da ga i dalje držimo u njegovoj nevolji.

— Nijesam na nj mislila, molim, već na sebe. To bi za njega, istina, bila manja nevolja, ali za me bila bi veća. Vi ne možete sebi ni predstaviti nesnošljivosti, s kojom ovdje kod nas čovjeku svaki čin prosuđuju. Iz svake privatne stvari prave političko pitanje. Ako se nevjesta iseljenoga domobranca za drugoga uda, strašnu graju dižu na nju; ako tko ne da svoga novca, da mu propada kod bjegunca, to se odmah naziva izdajom domovine. Kad bi o meni koji javni čin u tom pitanju što odao, eto na me najdrzovitijih kleveta. A vi znate, da čovjek mnogo drži do svoga dobrog glasa.

— Ali napokon, vi milostiva, nijeste vezani na ovu kraljevinu.

— O tom sam već i ja razmišljala; ali se još nijesam mogla odlučiti. No odgodimo to pa ostanimo pri tom, što sam vas molila. Hoćete li večeras doći k meni na čaj? (To je značilo, da ga ne poziva sada na objed).

— Imam mnogo posla, razlagala je ona; pisma moram pisati svakamo.

— Milostiva ima tako veliku korespondenciju, da bi već i radi toga vrijedno bilo, da se udate.

— Valjada ne mislite, da bih ja mojem mužu dala pisati svoja pisma?

— To ne, ali pisanje pisama bi prestalo.

— O nemojte misliti na ljubavna pisma. Koga ja hoću da ljubim, onomu ne ću javljati to pismeno.

Tek što je doktor Grisak za sobom vrata zatvorio, Korina opet sjedne k pisaćem stolu, te na fini mirisavi plavetni listić obrubljen čipkama počne pisati:

„Moj dragi prijatelju!“

Ostalo je tajnim znacima pisano. Pismu na omotu napiše ovo: Gospodinu Petru Straffu u Kapeli, poste restante.

Gospodin Petar Straff, — pa „moj dragi prijatelju“. Lijepa konstelacija!

Doktor Grisak požurivši se nazad u svoju pisarnu nađe na stolu posjetnicu, na kojoj je čitao ime viteza Ankerschmidta, a uz to nešto olovkom nadrljano, iz čega je vidio, da gospodin vitez hoće da dođe u pet sati poslije podne.

— Aha! Radi yorkshirskih krmaka! Taj još i sada misli, da na ovom svijetu odvjetnik i sudac nema drugoga posla, nego ako kojemu dobričini vlastelinu nestane četveronožnoga blaga, da za njim trči. No taj može čekati, dok me kod kuće nađe.

Ali sudbina ga je ovaj put kaznila za zločestu mu namjeru, jer čim je stupio u gostionu, gdje elegantni ljudi običavaju objedovati, nađe baš kraj onoga stola, gdje je on običavao sjediti, Ankerschmidta, koji je već bio pri dessertu.

— Baš sam vašu Presvijetlost tražio! — reče doktor Grisak sjedajući pokraj gospodina viteza.

— Bravo, bar mi onda i ne treba k vama se potruditi.

— O, molim, dopustite mi tu sreću. Ovdje ne možemo svršivati poslovnih stvari.

— Ne treba vam mnogo razlagati, za što sam k vama došao.

— Razumijem. Znam. Radi yorkshirskih krmaka.

— Tri sta mu zavjeraka! Nemojte mi spominjati yorkshirsku istoriju! poviče gnjevno Ankerschmidt (a srećom je mogao svoju srdžbu zalijevati hladnim vincem). I onaj je bio lud, koji je takvu šalu započeo. Ali dosta. O tom ni riječce više. Drugo mi je na umu. Treba mi molbenica za nešto lijepo.

— Ja sam spreman.

— Kad sam išao u mir, rekli su mi gore: „možete biti sigurni, da će vam se molba odmah ispuniti, kad što zamolite“. Sada dakle ja hoću da se tim obećanjem okoristujem. U tu mi svrhu treba molbenica, i to pismena, jer naustice ću ja već sam reći.

— Razumijem, reče doktor povjerljivo šapćući i bliže se naginjući prema Ankerschmidtu. Možda se radi o ordenu.

— Do bijesa! I sad ih imam toliko, da ne znam, gdje da ih nosim. Pa komu bih ih pokazivao? Svojim seljacima kod kuće? Ja hoću nešto drugo. Jednomu sužnju hoću da milost izradim.

— Ah, to je jako lijepo, to je jako plemenito. Valjada je osuđen, što je financijalno posrnuo.

— Ne. Radi političkoga zločina.

— Ah! Sigurno je član aule!

— Nije. Madžarski vojnik.

— Možda negdašnji drug vaše Presvijetlosti u vojsci?

— Ni malo. Ja ga i ne poznajem, ali hoću da upotrebim za nj svu svoju moć. Ime mu je Aladar Garanvölgyi; sinovac onoga Adama Garanvölgyia, znate? No, koji je bijes u vas ušao?

— Ništa, ništa. Riblja koščica zapela mi je u grlu.

— Riblja koščica? Od telećega koteleta? Do bijesa! Takvo što još se ni meni nije dogodilo, premda sam šezdeset godina živio od menaže!

Doktor Grisak nađe se u nemilu škripcu, i to među dva klienta, od kojih mu jedan daje veoma lijep dohodak, a drugi veoma lijepe nade.

— Je li mi slobodno saznati od vaše Presvijetlosti, koji vas je razlog naveo, te hoćete izbaviti pomenutoga gospodina?

— To se stvari ne tiče, a nije ni nužno, da se rastrubi, da ja u toj stvari što činim; čim se stvar svrši, zaboravimo je. Ja gospodina Aladara Garanvölgyija ne poznajem ni sada, niti ću ga poznavati poslije. Izvolite to s moje strane primiti kao privatnu zabavu. Ja i ne ću da igram pozorišnu ulogu, da mi galerija pljeska radi kakve veledušnosti ili đavo znao za što. Ja samo hoću da posao izvedem bez ikakvoga drugog obzira. Hoću, da Aladar Garanvölgyi bude kod kuće, a dalje mene ništa nije briga. Ako se nađemo na ulici, nazvat ćemo jedan drugomu „dobar dan“ te ćemo ići dalje svaki svojim putem. Za to i nije moja namjera, da sam molim, da bude oslobođen, već drugi netko; ja samo hoću, da molbenici treće osobe pribavim uspjeh mojom moću, koju su mi na dotičnim mjestima podijelili.

— Tako? razumijem. Stari će Garanvölgyi biti molitelj?

— Stari Garanvölgyi? Ah, prijatelju, vi ne poznajete starca. Taj ne moli ni za što.

— Ali ja znam, da je jako ljubio svoga sinovca.

— Ljubio ga je, ali ipak ne će moliti za nj.

— Pače mu je sinovac vrlo nuždan, jer on sâm, kakav je čudan, posve upropašćuje veliko svoje gospodarstvo, koje je obrazovani onaj mladić držao u veoma dobrom redu.

— To sve može biti istina; ali za to će se ipak staromu susjedu prije kuća nad glavom srušiti, prije će mu miševi čizme na nogama izglodati, nego što će on pod molbenicu potpisati

svoje ime. To ja bolje znam. Drugi netko mora tu stvar primiti u ruke, drugi, bližnji rođak.

Doktor Grisak poče ljubopitno zube čačkati; tko bi to mogao biti?

— No, ne pogađate li, tko mora za nj moliti?

Doktor Grisak zaniječe glavom, on to ne može pogoditi,

— Nu, nemojte pogađati; nego sastavite vi lijepu molbenicu; ali neka bude lijepa; stil neka ne bude suhoparan, kao kada tko privilegiju moli za netom izumljeno voštilo, nego kako treba, dostojanstven: ja ću se onda već pobrinuti, da je dam od onoga potpisati, kojemu valja moliti; za tim ću je ja sam odnijeti u Beč. Žurite se dakle, ja ću vas čekati pa ćemo zajedno otići u vaš stan. Vi ćete sami napisati molbenicu, ona ne smije pomoćnicima dopasti ruku; ja ću je u džep spraviti, pa ćemo zajedno ići po potpis.

Doktor Grisak više se žario pri tim riječima nego roastbeef, što ga je jeo. To će biti lijepo! Njegov sopstveni rukopis da ide gore kao molbenica, od viteza preporučena, a gospođa mu je Pajtayka baš protivan zadatak povjerila! On sam da piše ganutljivu molbenicu za oslobođenje onoga čovjeka, koji se baš onom istom hoće oženiti, za kojom i on čezne.

Ali se nije mogao viteza riješiti; morao je crnu kavu brzo popiti te se s njime žuriti kući u stan, ondje sjediti i sve dotle ne ustati, dok nije zgotovio željeni spis.

Gospodin doktor se domisli zlobnoj misli, da će toliko drljati u toj molbenici, toliko brisati i ispravljati, da će biti nužno prepisati je na čisto. Ali se prevario. Kad vitez do kraja pročita sastavak, složi ga i metne u džep.

— Molim pokorno! ja ću ga dati jednome od mojih pisara prepisati.

— Nije nužno. Dobro je i tako.

— Valjada ga vaša Presvijetlost ne kani ovako u nečistom podnijeti?

— Ne kanim, nego sam ga molitelj mora svojom rukom od riječi do riječi prepisati.

— Ali taj ga ne će razumjeti.

— Ja ću ga već razumjeti, te ću mu ga sam diktirati.

Tomu više nije bilo moguće doskočiti. Gospodin vitez uzme papir u ruke, te ga Grisak ne može više natrag dobiti nikakvim

jurišem. Ovomu je sada najpreči posao, da javi Korini taj nenadani okret stvari. Velika opasnost prijeti, te je valja osujetiti. Na sreću vitez svršivši stvar ne htjede dulje ostati, nego odmah uzme šešir te pođe za poslom. Doktor Grisak i sam se nekamo žuri. On dakako mora što prije potražiti gospođu Pajtayku. Ona ga do duše istom na čaj čeka, ali u ovakim izuzetnim slučajevima čovjek ne može čekati redovite ure audiencije, kad je svaki čas prijeka opasnost.

Pod kapijom se doktor Grisak, kojemu je bila velika hitnja, s Ankerschmidtom oprosti; rukuju se i zažele jedan drugomu laku noć i dobru sreću, te se međusobno stanu uvjeravati, kolika je to sreća, da su se danas sastali. Za tim opaze, da obojica hoće istim pravcem ići.

— To je krasno, dakle opet jednim putem idemo. Na Kristofovu trgu opet se oproste jedan s drugim, opet si stisnu ruke.

— Dobru sreću.

— S Bogom.

— Kojim pravcem izvolijevate ići?

— Ja prema vackoj ulici.

— Pa i ja idem onamo.

Pošto se po drugi put oproste, opet pođu jednim istim putem. Oni se tomu nijesu smijali. Napokon Ankerschmidt stane pred vratima dvokatne kuće.

— Ali ovdje se već jednom moramo oprostiti. Dakle dragi doktore, do viđenja!

— Veoma mi je drago, reče doktor. A na to odmah obadvojica krenu k vratima, i htjednu zajedno kroz njih unići.

— Koji je to đavo? Zar ste i vi ovamo pošli?

— Zar i Vaša Poglavitost ovamo smjera? No to je pravo.

— A mi smo se već tri puta tako lijepo oprostili!

— A nijesmo dužnici jedan drugomu.

— Kakav vam znanac ovdje stanuje?

— Meni? — reče dr. Grisak oklijevajući. Ja idem gospođi Pajtayki nekim poslom.

— Bravo! To je krasno. I ja idem k njoj; vi već znate, gdje su vrata, možete me uvesti; ja sam kući samo broj znao. Ta i ja sam baš ovamo zaputio. No to je krasan slučaj.

Sad vitez uhvati doktorovu ruku te ga stane veoma prijazno pred sobom potiskivati; ovaj bi pak volio rinuti ga niza

skaline dolje, da nije bio uvjeren, da bi vitez brže njega dolje hitio, kad bi se stali pozivati na „jus fortioris“.

Dr. Grisak, kojemu je srce kucalo kao djačiću, kad učini kakvo nedjelo, pustio je Ankerschmidta, da ga vodi, kao onaj, komu neka zla slutnja šapće, da će biti ljeskova mast jeftina, ako učitelj što sazna! Ankerschmidt pak mogao je kod gospođe Pajtayke od prvoga odnošaja, u koji je s njome radi kupnje i prodaje stupio, biti veoma dobro došao gost; ona je uvijek s velikim štovanjem spominjala njegove vojničke ljubazne vrline.

I doista je vitez bio veoma srdačno primljen. Domaćica je svu svoju pozornost samo njemu posvetila. Njega je najviše odlikovala među svojim gostima: njega je pitala, što bi udarala na klaviru. Pokraj njega je sjedila pri čaju, te je pustila ostale dijelove društva, da se kupe, gdje ih je volja. Premda su tu bili plesni kolovođa, gospodarski poslovođa, pjesnik i drugi joj obožavatelji, ali oni su zabavljali Korinine znanice spustivši se jedan ovdje, drugi ondje, a Korina je viteza držala najvrednijim, da mu iskaže sitne udvornosti, i u tom joj nijesu smetali mlađi njezini štovatelji.

Samo je dr. Grisak neprestano nastojao, da stvar tako udesi, da može „treći biti u savezu“, svakojakim se domišljajima upletao u razgovor svojih dvaju štićenika, samo da ima priliku čuti, što govore. Ali mu je suvišnja ta briga bila. Oni su jedno drugome samo laskali, kako je običaj u svijetu.

Po malo se društvo počne gubiti. Po dičnom običaju svaki se obožavatelj tako ukrao, da nitko nije za to ni znao; nije to bilo kao na seoskim večernjim zabavama, gdje čovjek najprije obuče bundu i pustene cipele pa onda se po redu oprašta s ukućanima i s onim gostima, koji još ostaju. Ovdje najviše još sluga saznaje, tko se udaljuje, kad mu na ime pomaže ogrtač oblačiti. I dr. Grisak je već nekoliko puta gledao na svoju uru; skoro će biti ponoć; svaki već odlazi, samo Ankerschmidt još ne će da se makne iz svoje posicije, a već srče sedmu šalicu čaja; još će ga kap udariti!

Sad napokon ustane nekoliko gošća te pobuni društvo; kad su im na ime zabavljači otišli, i one se dignu i stanu naručivati kočije te se opraštati s domaćicom. Ona ih ispraćuje van. Vitez jednako ostaje sjedeći kao knez drvenih nogu u „tisuću i jednoj noći“.

— Bome, već je kasno, — reče dr. Grisak neudobno se mičući.

— Ja čekam vas, da zajedno idemo. Ja sam kola ovamo naručio.

— To je bilo zališno. U ostalom čekajte, ali napunite još jednu šalicu, jer imate vremena.

— Hajde de. Tomu se ovdje sviđa.

Vitez počne u žlici peći rum sa šećerom. Korina se vrati te sjedne opet kraj njega; dr. Grisak sjedne na stranu naslanjajući se zlovoljno na malenu policu.

— Vaši su gosti već svi otišli? zapita Ankerschmidt.

— Oh, ništa za to, požuri se Korina, da ga umiri.

— Pače to mi je veoma drago, da mogu napokon na samo govoriti s vama, milostiva.

Korina sumnjivim okom namigne prema dr. Grisaku.

— O, pred g. doktorom mogu govoriti, reče Ankerschmidt, lagano lijući goruću rum u čaj. Njemu je stvar poznata.

Što bi to moglo biti? pitaše Korina u sebi, dok se dr. Grisak vrpoljio na svojem mjestu.

— Milostiva je, koliko ja znam, nevjesta, reče Ankerschmidt s uljudnom dobrotom pogledujući Korinu.

— Oh ne, oh ne, reče ona hoteći do ušiju porumenjeti.

— Ali ja sam tako čuo.

— Oh, molim, meni nije ni kraj pameti, da se udam.

Tako se brane oni, koji hoće, da budu oprovrgnuti.

— Znam, znam. Neugodna stvar. Milostiva svakoga odbija, a tomu ne može nitko naći razloga. Ja to već znam, nemojte se snebivati. Vaš je zaručnik sužanj — ja dobro znam — i to na tako dugo, da ćete, kad ga opet pred sobom ugledate, moći jedno drugomu pružiti ruke pri svršetku ocvale mladosti. Pa vi tajite svoju tugu i velite, da se ne ćete nikad udati. Ja to visoko cijenim. Moguće je, da sam mu bio neprijatelj, dok smo se bili: ali čemu bih sada progonio onoga, koji se više ne brani? Ja vam velim, milostiva, da morate skoro sretni biti, i to s onim, za koga mislite, da je u dalekom svijetu propao.

Korina pogleda iznenađena Grisaka, koji je na svaki mogući način nastojao, da svoj ovratnik tako visoko potisne, da se može sav za nj sakriti.

— Da vam u kratko kažem, — reće vitez Ankerschmidt, ja oko toga radim, da se molbenica za pomilovanje s najboljom preporukom na najbolje mjesto pošalje, a ja jamčim za uspjeh, da će za dva mjeseca Aladar Garanvölgyi ovdje biti pred vašim nogama.

Doktor je Grisak našao za nužno, da na te riječi čašu vode popije; a Korina zbunjeno i ravnodušno promuca: Ja vas ne razumijem.

— Oh, ta to je tako jednostavno.

Ankerschmidt se maši u džep te na očajavanje doktora Grisaka izvadi mnogo puta spomenuti sastavak.

Doktor osjećaše, da je izgubljen.

— To je veoma lijepa molbenica, koju će vaša milost sopstvenom lijepom ručicom na čisto prepisati. Treba da se na njoj vidi drhtanje ruke od same ljubavi. Ako i izostane u njoj nekoliko slova, s tim bolje; po tom će se poznati ozbiljnost osjećanja. To će milostiva prepisati, pa ćemo zajedno poći u Beč. Ja ću vas svakamo glavom pratiti, gdjegod se morate predstaviti, pa vas uvjeravam, da se ova molbenica ne će s niječnim odgovorom vratiti.

Doktoru Grisaku je sada bilo, kao da ga dvije oštre strijele pribadaju na onaj naslanjač, na kojem se izvalio; te dvije oštre strijele su Korinine dvije oči. Ona je prepoznala u sastavku doktorov rukopis. Propao je!

U Korininim je žilama kipio otrov. Ovaj bezazleni starina mjesto da uhvati priliku, kad pred sobom vidi lijepu nazoviudovicu, koja je „res nullius“, kakvu on smutnju hoće da načini, pa još želi, da mu se to kao velikodušnost upiše u zaslugu. A ovaj drugi! Taj čovjek zakonik, koji sve dobro zna! Zar on nije mogao vojnika odvratiti od njegove lude osnove? nego je još za njega sastavio tu kobnu molbenicu. Pa to on sopstvenoručno piše! — A sama da ide za onim, čega se ona toliko boji, da se ne dogodi! Oh ti muškarci svi bi zaslužili, da budu listom zatvoreni u podzemne tamnice, pa da ondje do mrtva čeznu za željenim ženskim glasom!

Vitez je baš miješao paljeni šećer u svojoj šalici i bio je posve zadovoljan sa svojim pozorišnim domišljajem, a nije ništa manje očekivao, nego da će mu lijepa udovica plačući u naručaj pasti te mu poljubiti ruke, što će on po mogućnosti prepriječiti.

*

Korina se sada iznenada dosjeti lukavštini značajnoj za ženu, jer pokazuje, koliko se snage i koliko nježnosti zna sjediniti u ženskom srcu. Ona složi molbenicu te je opet metne pred viteza pa mu hladnim glasom, ali sa slomljenim dahom reče:

— Moj gospodine, prije nego vas poznah, bila bih spremna, da ovaj korak učinim; ali sada, tko je vaš protivnik, i moj je protivnik.

To je priznanje in optima forma! Ne ću svoga prijašnjega đuvegije izbaviti, da vama ne smeta. A to je ujedno i košarica doktoru Grisaku. Ankerschmidt stisne usne te izvalivši oči pogleda ispod gustih obrva Korinu; onda mirno spravi spis u prikrajni džep te zakopča kaput.

— Već je kasno, gospodine doktore. Možemo ići.

— Ne ćete ispiti čaja? zapita ga Korina glasom, kao da ga ustavlja.

— Hvala. Dosta je bilo.

Svega je već bilo dosta vitezu. Naklonivši se hladno oprosti se i ode. Doktor Grisak kao poparen slijedio je za njim. Ne bi ovaj put ni časka dulje ostao ni za ministarsku lisnicu.

Ankerschmidt ni riječi ne prozbori do kraja skalina. Kad su ondje popostali čekajući najmljenu kočiju Grisakovu, reče on metnuvši ruku doktoru na leđa:

— Čujte, gospodine doktore, jeste li već vidjeli, kada kučka ima šestero štenadi, te samo jedno od njih hoće da pridrže, koje je najdeblje, ostale pak žive zakopaju?

Doktor ga začuđen pogleda na to pitanje i progovori: što hoćete da tim kažete?

— Nu, to vam dakle kažem, da je mnogo blaža sudbina biti ovako živo zakopano suvišnje psetance nego đuvegija ove gospođe. Laku noć, moj dragi doktore!

Na to ga pusti da uzađe u kočiju, a on sam pješice odmaklja kući.

XVIII.

Mala šala u Cabinet noir-u.

Gospođa Pajtayka u ovo je vrijeme živjela u Beču. Odmah kako je Aladar pušten na slobodu, otputova ona iz Pešte, da se oslobodi svake neugodnosti. U Beču je za kratko naučila dvoje. Prvo to, da je spekulacija na burzi samo za one ljude, koji je razumiju. Dilетanti tu zlo prolaze. Kad je ostavila Madžarsku, sav je svoj pokretni imutak u novce pretvorila te u obijesnoj lakoumnosti rekla, da više nikad ne će misliti na tu siromašnu zemlju, da će u buduće živjeti kao glavničarka. Ali vrijeme, koje je onda nastupilo. bilo je osobito zgodno, da čovjeka, koji misli da ima novaca, primami u onu školu, gdje ga nauče, da ih nema. Za godinu dana dotle su je nespretne spekulacije dovele (ona je uvijek dakako u nevrijeme skakala čas na „hausse“, čas na „baisse“), da je tek ulomke svoga imutka mogla izbaviti iz prevarljivoga mora.

Drugo je naučila, da je do duše politicima zrelih godina slobodno, kašto i probitačno, da skrenu s pređašnje staze, ali da je za damu, koja je već navršila tridesetu godinu, veoma opasan pothvat odreći se svih svojih prijašnjih poznanstva, jer onda je sastavljanje nove stranke već veoma teško.

Nakon ovakoga iskustva nema boljega savjeta nego vratiti se, da obožavanoj domovini posvetiš časove života. Valja znati, da se ludi dobričina Madžar više veseli jednomu, koji je zalutao te se popravlja, nego li devedeset i devetorici pravednih, koji nikad nijesu lutali.

Jednoga dakle lijepog dana odluči u sebi čuvstvena rodoljupka (kako je plesni izvjestitelji običavahu zvati), da će kupeljnu sezonu sprovesti u Balaton-Füredu.

To je jako dobar izgovor, da se obnovi sveza s obožavanom domovinom. Čovjek ima bolesti, kojih sve kupelji na svijetu ne mogu izliječiti, samo Balaton-Füred može. Čovjek ne glumi za to ulogu pokornoga obraćenika; njoj je trebalo samo vode rudnice, za to se vratila; među tim, dok čovjek kuru Anina plesa svršuje, priuče se ljudi, da ga vide; stari obožavatelji se pokažu, ona će ih opet k svojim nogama privezati, na koncu kupeljne sezone bit će moljakanja, da se ne vraća u Beč. Kad je toliko srdaca zaustavlja, ženska je krepost, da se smiluje; možda će se

i koja „liaisona“ učvrstiti, onda čovjek svojoj „ljubavi“ doprinosi tu žrtvu, da opet ovdje ostane u toj odurnoj zemlji.

Ovo je smišljeno dobro, ali to već sada u naprijed treba javiti ovima i onima, da na dan njezina dolaska i oni budu u Balaton-Füredu. Za to pak ne treba ništa drugo, nego da to svakomu javi u pisamcu i da mu izrazi želju sastati se s njime. Obično se ljudi jako teško odlučuju, da u ovakoj stvari pišu; ali ženama je to pravi užitak.

Korina u jutru poče pisati, te je pisala do veče, dok je svršila. Ona je sama sa sobom bila zadovoljna, kad je pisma pročitavala.

Nro 1 ide seoskomu vlastelinu, stolnom sucu.

„Dragi prijatelju!

Po odredbi mojih liječnika sprovest ću sezonu u Balaton-Füredu. Volim ovu kupelj, jer je jeftinija od inozemnih, a ja jako pazim, kamo mećem novce. Ondje se može ma u kakvoj toiletti ići; neprisiljena madžarska ćud ne osuđuje me s toga, a u Ischlu bih se morala s kneginjama natjecati. Kad bih ja vas ondje našla, bilo bi mi veoma drago; da vam je znati, koliko mi dosađuje umjetna kičeljivost današnje mladeži! Ja strepim, da bi se siromašni pjesnik, koji me običava pod imenom „Duhovski“ u modnim listovima u zvijezde kovati, slučajno ondje desio. Koliko smo se zajedno smijali njegovim neslanim stihovima; zajedno!, ali sama bih utekla od njih. S toga dođite, ako vam je moguće, i budite mi zaštitnik.

Korina“.

Pismo Nro 2 namijenjeno je onomu pjesniku.

„Dragi Duhovski!

Moji liječnici vele, da mi je u grudima zlo, koje samo balatonski uzduh može izliječiti. Imaju pravo, u grudima mi je zlo: u srcu, a to može samo uzduh premile mi domovine izliječiti. Nemam mira, nemam veselja, od kad su me spletke nekih ljudi i zlosretna sudbina prisilile ostaviti moju domovinu, a ne žudim ništa drugo, nego da bi jednoć moj prah počivao u zemlji moje domovine. Vrlo bih se radovala, kad bih i vas ondje našla. To bih s tim više željela, jer će biti i Grisak ondje, kako za cijelo

znam, onaj čovjek, kojega ja ne mrzim manje nego li vi, i od čije dosadnosti znat će me vaše viteštvo čuvati. Možete na moju zahvalnost računati. Često sam na vas mislila, često o vama sanjala; ovaj put to valjada ne će biti san.

Korina".

Pismo Nro 3 bijaše njemački pisano dr. Grisaku.

„Dragi prijatelju!

Po savjetu mojih liječnika idem u Balaton-Füred; to nije daleko od Pešte; ako nađete vremena, posjetite me ondje. Imam s vama o važnim poslovima govoriti, koje vi morate preuzeti, pa ako se i vama sluči kakva parnica, onda ću i ja za uzvrat preuzeti odvjetništvo. To ćete sigurno znati, da sam Aladaru Garanvölgyiju već davno odrekla prijateljstvo, a sad vam javljam, da sam i stolnomu sucu dala putni list. Dođite, ako vam je samo moguće, bar ću imati s kim općiti; jer za godinu dana već sam gotovo sasvim zaboravila madžarski.

Korina".

Pismo pod brojem 4 pisano je vitezu Ankerschmidtu.

„Dragi prijatelju!

Iz dubine mojega srca dijelim s vama onu tugu, koju je nebo vašoj obitelji zadalo; dozvolite, da vaša iskrena, stara prijateljica svoje suze sjedini s vašima. Jer tko bi mogao tako ćutjeti boli onoga, koji je najmilijega člana svoje porodice izgubio, kao onaj, koji je i sam sve izgubio i svega se odrekao? U međusobnom dodiru nevolja također je neka sreća. Ako hoćete proganiti čovjeka, koji je vašim grudima takvu ranu zadao, ja vam mogu kazati, gdje je. Kad biste se htjeli sa mnom sastati, ja ću tijekom ovoga mjeseca biti u Balaton-Füredu, kamo me moji liječnici šalju. Imam vam mnogo koješta kazati, iz čega ćete vidjeti, da imate prijateljicu u daljini, koja svaki dan na vas misli.

M. Pajtay".

Peto napokon pismo bilo je Aladaru. Ali da se ne bismo tomu previše čudili, valja znati, da je gospođa Pajtayka već bila čula od Grisaka, da će Aladar natrag dobiti svoj posjed. Pisala mu je ovako:

Dragi Aladare!

Ima u životu nesporazumaka, koje samo smrt razbistri. I moj život je ovaka zagonetka; a što se nijeste ni malo potrudili, da je odgonenete, to će biti moja smrt. Spoljašnost, prividnost mnogomu je već grob iskopala, mnogi je već sišao u nj, a da mene nije razumio. Vi ste muškarac, vi ste vrele krvi, ja sam žena i slaba, za to se meni više pristoji, da se ja pred vama ponizim, i da poslije onoga pojava, koji nas je rastavio, izrečem riječ: „oprostite“. Da vi znate: što je u potaji ovo srce za vas trpjelo, što je ova duša za vas mislila, ove ruke za vas učinile! Ali ne, vi ne ćete toga nikad doznati. Ljetos ću biti u Balaton-Füredu; kad biste se vi na časak ondje pokazali, mogli biste još jedan put vidjeti onu ženu, koja je onamo došla — u vašu blizinu, da umre i da padne u zaborav, kojoj je jedina želja, da vi jednoć popostanete pred njezinim zapuštenim grobom te protepate: „ovoj siromašnoj ženi ovdje u prahu ja opraštam“.

Korina.

Evo gle! i ovo je dobro pošlo za rukom. Sada samo treba paziti, da svako pismo dođe u omot, koji mu je određen, da se ne dogodi kakva zabuna, kako smo to već u veselim glumama vidjeli, gdje je tko pisma i omote zamijenio. To bi lijepo bilo, da na pr. svatko dobije pismo, koje je drugomu namijenjeno!

Za to i jest Korina bila tako oprezna, te je najprije na sve omote napisala naslove, onda dobro pazila, koje pismo u koji omot meće, da ni jedno drugamo ne zaluta. Gdjekoje je i dva puta izvadila, da se uvjeri, da ga nije zamijenila; onda ih je odmah sama zapečatila, a mogla je biti uvjerena, da se nije pogrješka dogodila u razređivanju. Pobrinula se i za to, da sama najmi kočiju te da sama odnese pisma na poštu; sama ih je metnula i u poštansku škrinjicu. Za tim se ona kao onaj, tko je najbolje svršio svoje poslove, mirno kući vrati: njezina su pisma na pravom putu.

Ali ostao je još „cabinet noir“. — Pet pisama, koja istodobno padoše u škrinju, s natpisima od iste ruke, k tomu još s tako sumnjivim naslovima, kao što je osuđeni i pomilovani kolovođa prevrata, stari carski vrhovni časnik, sada madžarski vlastelin, odvjetnik, novinar, bučni stolni sudac, — sve bi to svakomu palo u oči. A povećalo bi sumnju i to, što su sva pisma

u Beču napisana, a u Madžarsku adresirana. Svakako je u interesu države saznati sadržaj ovakih sumnjivih dopisa, jer to može uputiti na razgranjene niti neke urote

Kakav je zavod „cabinet noir“, to već znamo. Gospodin je Straff nakon svoje propale ženidbe opet onamo dospio Uzalud! čovjek mora živjeti! To je geslo današnjega vijeka. Jedan zaslužuje hljeb ovako, drugi onako; a sramota je samo od glada umrijeti. Pa onda, ako čovjek metenjem ulica služi kruh, zaprlja svoje odijelo, i za to je prost čovjek; ali ako samo svoj značaj zablati, može ipak biti kavalir i gentleman!

Gospodin Straff dakle, naš stari znanac, ondje sjedi pred onih pet pisama. Njegovo uvježbano oko prepozna po crtama rukopisa, tko ih je pisao. Negda su i k njemu stizala pisma ovakoga rukopisa, kada je njihovoj spisateljici još trebalo onih tajna, za koje se gospodin Straff osobito dao plaćati U ostalom, njegov je posao istraživati i javljati, neka dakle govore zatvorene usne. Straff je s veoma velikom slašću sricao ova pisma i slatko se smijao u sebi. On bijaše vičan samo onda se smijati, kad je sam, ali nikad otvorenim ustima, nego uvijek kroz nos.

Bijedni ludaci! Kako se puštaju zavaravati! Svakomu prema njegovu ukusu odabira jela; a svakomu „evo ništa, drži čvrsto“. Ili želi li možda svakoga konačno uhvatiti? I to može biti.

Napokon dođe Straffu u šake pismo Ankerschmidta. Dok se on dojakošnjim pismima naslađivao samo kao paklenim naslađama, kakve čovjek ćuti otkrivajući tajne, iz kojih se onima, kojih se tiče, opasnost rađa, a onima, koji ih iz daleka gledaju, dolazi smijeh, — a ono mu je zadnje pismo sotonskim gnjevom prelilo žuč.

Madame mene hoće progoniti! Mene nalazi ona najjeftinijom robom, te me hoće staromu djetetu kao igračku ponijeti, ako iz Beča onamo stigne. Oho, moja gospođo! Vi ste ugrižljiva majmuna odabrali iz menažerije! Taj vas može još ogrepsti na putu! Ona dakle mene izdaje! Sa mnom se hoće natjecati u izdajstvu? Hahaha! Hahaha! No vidjet ćemo, tko od nas bolje razumije ovaj zanat. Vidjet ćemo!

Straff je neprestano kašljucao i smijao se u sebi, dok je na usijanoj ploči sušio meki vosak, kojim je pisma na novo pečatio; lijepu je šalu izmislio; tomu će biti kraj lijepa zabava! Kad je trebalo pisma u omote opet metati, on najprije ono, koje je bilo

na stolnoga suca adresirano, i u kojem se opada pjesnik Duhovski, metne u omot, koji je bio za pjesnika određen. Pismo na novinara adresirano, od kojega Pajtayka moli viteśku zaštitu od Grisakova dosađivanja, metne Straff u omot Grisakova pisma. Njemačko pismo, u kojem Korina konstatira, da je zaboravila madžarski jezik te da s toga zabavljača traži, koji bi bio vješt njemačkomu jeziku, to pismo dođe u omot divljega stolnoga suca. Napokon Straff jednostavno izmijeni pismo Ankerschmidtu s Aladarovim; neka Ankerschmidt čita, kako zaručnika njegove kćeri opet hoće da primami bivša nevjerna njegova nevjesta; Aladar pak neka se pozabavi tim, kako nekadašnja njegova nevjesta nastoji, da svomu predašnjemu đuvegiji postane punica. To je bila jako šaljiva misao!

Za dvije nedjelje, kako je poslala pisma, mislila je gospođa Pajtayka, da je prispjelo vrijeme, da se pokaže u Balaton-Füredu. Od onda već njezini obožavatelji svaki dan iščekuju poštu, te drže pripravan vokalni kvartet za serenadu, koju će joj na večer njezina dolaska pjevati. Ali prije svega se morala uvjeriti, da je od svega prema damama najmanje uljudno vrijeme. K tomu je to nesnosna zemlja; čim kiša padne, odmah ima blata. U Beču čovjek nikad i ne vidi blata, odmah ga uklone. A u Ugarskoj sve od onda, kad u Tigru uzađe na kočiju, ne vidi ništa drugo do pokapljive prozore, a kroz njih blatni put, a na blatnom putu seljake u mokrim gunjevima i seljakinje bez krinolina, a gornju su suknju preko glave prebacile. Najveća je pak nevolja, što se obožavatelji na ovakoj kiši, sve ako i čekaju sami kočiju ondje pred kavanom, ne mogu na šetalištu natjecati; dok kočija prispije, bit će večer, nikoga ne će biti u kupeljnom dvorištu do ljudi s kiselom vodom, koji onda začepljuju boce.

To se sve upravo tako i dogodilo. Bučni topot kónjâ pri dolazku brze kočije jedva je koga izmamio kavani na vrata; a i tomu je blagodati, koja odozgo dolazi, previše bilo, te se nije usudio dalje ići od strehe.

Brza kočija bez dočeka uleti velikoj Horváthovoj kući u dvorište. Ondje je bio i stan, što ga je gospođa Pajtayka u naprijed sebi naručila, najljepši i najbolji, koji se u Füredu može dobiti, prema tomu i najskuplji. Tek se smjestila bila u svoje sobe, bude joj prva briga, da potraži popis gostova.

Toliko stotina imena pregledavati, — to nije malen posao,

a od očekivanih ne naći više od jednoga, — to je jako čedan dobitak! Taj jedini bio je Duhovski, slagač srokova. A gdje su ostali drugi? — Jamačno su pisali pisma, u kojima joj javljaju, da su već na putu. Korina u takvim dvojbama ne mogaše dočekati konca noći, nego još one večeri dade potražiti izdavatelja pošte, da joj odmah dade pisma, ako su kakva za nju došla.

Izdavatelj pošte u Füredu jako je dobro čeljade; baš je bio ples u dvorani gostione, a on je baš plesao čardaš, kad su mu stali atilu trgati veleći, da nekomu treba brze pomoći, koji će do jutra umrijeti, ako svoja možda prispjela pisma ne dobije još danas. Uslužni mladić razumjevši opasnost ne oklijevaše, nego odmah odustane od toga, da bi do kraja plesao „Tri su plesa“ te pojuri u svoj stan, da u škrinji nađe pisma adresirana na gospođu Pajtayku. Pet ih je bilo. Na to se opet vrati u plesnu dvoranu.

Korini je srce kucalo, kad je primila pisma. Dakle sva petorica su se žurili, da joj odgovore. Ali za što i stihotvorac, kad je glavom ovdje? Po svoj prilici njegovo je pismo ranije došlo. Koje bi najprije otvorila?

Ankerschmidtovu pismu dade prednost. On najbolje stoji među partijama.

Kad pismo otvori, opazi na svoje golemo čudo, da njezino sopstveno pismo iz njega ispada.

Kako? On i primljeno pismo šalje natrag? To je velika oskudica nježnosti! Ali što on može tu na strani pisati?

Štovana gospođo!

Drugi put, ako na jedan put dvojici pišete pisma, pazite, da ne zamijenite omote.

Ankerschmidt“.

Ništa drugo. Kako je to? Korina izvuče svoje pismo iz omota, na kojem je jasno bilo napisano Ankerschmidtovo ime i uplašena ga ispusti iz ruke. To je bilo pismo Aladaru.

Za tim brzo otvori Aladarovo pismo. Iz njega ispadne njezino Ankerschmidtu pisano pismo, ali Aladar je bio tako dobar, te nije nikakve popratne bilješke dodao.

Dakle ta su se dva pisma izmijenila! To je već jasno. Kako se je to moglo dogoditi? To je nepojmljivo; kad je ona dva puta

gledala, dali ih meće na pravo mjesto. — Ele ti muškarci stanuju u jednom selu; sigurno su bili dosta neviteški te su jedan drugomu pokazali dobivena pisma; oni su sami izmislili ovu šalu, da njome uvrijede žensku jednu glavu. To je sigurno Aladarova dosjetka, jer u njega je opako srce i raspoloženje za podrugljivost. Njemu takvo što potpuno liči!

Time se tješila te otvori treće pismo, koje je bilo stolnomu sucu.

Kao da joj je zmija u krilo pala! Iz ovoga omota ispadne pismo doktoru Grisaku. To je pismo s njemačkim tekstom

Odgovor stolnoga suca bio je ubistven. On je odgovorio njemački:

„Also gnädiger Frau! nicht mehr wajsz ungrisch. Hat vergessen Allen, vergessen Mutterzungen, Vaterlanden; ergo: mich auch sollen vergessen!“

Bilo je tu još i više, ali to ne ide ovamo. Korina malo nije pala u nesvijest. Otvorajući četvrto pismo, tako joj je ruka drhtala, da ga je gotovo ispustila. Da je prema tomu i Grisak dobio njemu nenamijenjeno pismo, o tom nema dvojbe. Pa još ako je baš ono dobio, koje ide modnoga gospodičića i u kojem je govor o njemu . . .? Otvoreno pismo pokaza, da je njezin strah bio osnovan. I Grisak je lijepo vratio njemu poslano pismo, koje je pod njegovim naslovom bilo Duhovskomu pisano. On je odgovorio opširno, opširno i ujedljivo. Tabak jedan put složen, bijaše pun njegova odgovora, u kojem od točke do točke kazuje, po datumu, kada, koliko puta i koliko vremena je bio u posjetu kod milostive gospođe; na koncu je sve zbrojio: summa summarum; za toliko i toliko „odvjetničkih konsultacija“, po deset forinti svaka, ište neku okruglu svoticu za nagradu, u protivnom slučaju bio bi prinuždeu sudbenim putem tražiti svoje. Samo je to još trebalo! Da lijepa žena za svaku uru tête-à-tête sa svojim obožavateljem sprovedenu plati 10 forinti kao za odvjetničku konsultaciju!!

O petom pismu nije moglo biti ni dvojbe, da je također vraćeno. Ali Duhovski je ipak došao. Tko zna, književna čeljad možda nije tako nepomirljiva, premda je latinski kude da je „genus irritabile vatum“. Pa onda može biti, da je on izmjenu shvatio kao šalu; ima u njega humorističkoga nagnuća.

Ona otvori pismo, ali ovo je pokazalo drugu varijaciju nego li četiri prva. U njemu je bio strašno gadan paskvil. O paskvilu dosta je reći, da je paskvil; dalje ne treba o njemu govoriti.

Sada je već bilo jasno, za što je došao pošljednji obožavatelj.

Sada ta satira u stihovima sigurno od ruke do ruke ide; čitaju je na šetnji, u kupelji, u kavani, u areni, u strjeljani, u cijeloj okolini. Već svatko poznaje tu komediju, čak konobari i podvornici u kupelji. Sjutra će svatko na šetalištu pitati: je li to ona dama, kojoj se tako naopaka šala dogodila?

U Korininu životu tada prvi put nastupi kratak čas, u kojem je osjećala, da ima srce. Njezina je taština tako duboko ponižena, da se više nije mogla uteći pod njezino hladno okrilje.

Vani su se oblaci raspršali, te je nastala lijepa, vedra noć; Blatno se jezero svjetlucalo zvijezdama, a veselo društvo je počelo uz rasvjetu lúčâ voziti se po njemu u čamcima; u sredini jezera počeše jednu od onih sjetnih narodnih melodija pjevati, koje se zajedno rađaju s pjesmom kao miris sa cvijećem. Njoj sada dođe na pamet, da se onomlani i sama isto tako na čamcu vozila u kasnoj noći poslije bure, usred vesela društva, — s onim mladićem, koji ju je onda tako vruće ljubio i koga je ona u njegovoj nesreći tako hladno iznevjerila. I sada joj je bilo, kao da iz daleka čuje njegov glas, kao da ga iz kvarteta, što iz daljine odjekuje, prepoznaje; i sad ga sebi predstavlja, kako pokraj nje sjedi, kako čamcem upravlja i nježno pazi, da njegovoj dami večernje povjetarce ne bi naškodilo. A sad je on jedini bio, koji je svoje pismo bez odgovora natrag poslao! Svi su drugi slabije ili jače nastojali, da je vrijeđaju radi otkrivenoga izdajstva; samo on nije ništa odgovorio. Ravnodušno je poslao natrag zalutalo pismo. Pa kako bi sretna mogla sada biti kraj njega, da je znala s njime trpjeti, čekati i ljubiti! A kako je nesretna sada, gdje nikoga nema, na koga bi s ugodnošću mislila, nikoga, tko bi s ljubaznošću na nju mislio.

Jednu su je uru ovako brige mučile, jednu je uru gledala crno ogledalo Blatnoga jezera, u kojem slike sjajnih zvijezda pritezahu titrave misli; na kojem poput vatrene zmije plovljaše bakljama rasvijetljeni čamac s veslačima, koji su pjevali; jednu uru razmišljaše o tom, kako bi lijepo bilo na dnu vodenoga ogle-

dala ležati, gdje nebo odsijeva, te biti jednom od onih iskara lutalica, koje u tamnim noćima nad vodom od vjetra bježe.

To je bila jedina ura njezina života, u kojoj je ona sa svojim srcem govorila. Ali to nije bila zadnja njezina takva ura.

Čamac se okrene, pjevački se glasovi na novo stadoše približavati; Korina zatvori kapke prema jezeru, i kako je zamamljiva slika bila odagnana u tamnu noć, umukne i govor srca.

Pri sjaju svijeća povrati joj se i hladnoća duše; mišljaše, da se može dugo živjeti i s malo imutka, a uz nešto lihvarenja da se može pristojno životariti. Tada pozove sluškinju, te joj naloži, da na brzovozu, koji će sjutra natrag u Peštu krenuti, sva mjesta za nju kupi, u jutru da će natrag putovati, makar do onda i ne spavale.

Osim pisama ležao je na stolu i modni časopis, i to onaj, u koji Duhovski običavaše pisati te Korini slati počasni primjerak. Takav ju je stigao i u Füredu. Ona ga otvori, da razagna dosadu; pa po običaju počne kod najnovijih vijesti. Prvi redak, koji je njezin pogled privukao, bijaše ovaj:

„Kako doznajemo, zaručio se ovih dana jedan od naših najpoštovanijih rodoljuba, Aladar Garanvölgyi, s dražesnom i duhovitom kćerju jedinicom viteza Ankerschmidta, Jelisavom. Stostruki blagoslov s čestitkama iz svih krajeva zemlje prati ovu pravu „belle alliance“.

To je bio zadnji udarac na njezino kameno srce! Sad više nije razmišljala o romantičnom samoubistvu. Ona se sjeti, da još živi jedan čovjek na zemlji, koji će držati za sreću, ako mu se pruži zgoda, da obnovi svoje negdašnje udvorivanje, čovjek, koji je vjeran kao pas, pametan kao lisica, nesentimentalan, jako praktičan duh, koji bi jako dobro znao upravljati svotama, što bi ona na lihvarstvo izdavala, eksekvirati dužnike, koji se izmiču, prigledavati, tko koliko platiti može, tko je u kolikoj stisci; k tomu je on lijep čovjek, gospođa može ponosno s njime ispod ruke ići na ulici; u kratko reći, on je kao stvoren za supruga, njemu ona samo mali prst treba da pokaže, pa je odmah uhvaćen.

Ovaj dični zadnji muž „in petto“ jest gospodin Straff. Čestitamo na njemu!

U četiri sata u jutru još svatko spava u krasnom kupalištu, a već brzovoz s pet bučnih konja prolazi među lipama,

unutra sjedi blijeda jedna gospođa, koja je jučer bolesna došla, a danas već posve izliječena putuje natrag.

Imade sretnih jadnika, kojih ne običava srce dugo boljeti.

Preveo *K. Pfann.*

♥

Mili rođaci.

Lovro Kassay, gostoljubivi seoski sudac, dobije goste: naivnoga dobričinu Melkiora Gyulássija i ženu mu rječitu Susanu (po ocu Sajtóry), koja se seoskomu sucu predstavlja kao njegova sestrična. Sudac ih lijepo primi zajedno s njihovom djecom: s nezgrapnim Šandorom, apsolviranim latincem, i s malim nemirnjakom Pericom, a i njihovi mršavi konji nađu dobru hranu. Po blatnoj cesti putuje Gyulássi sa ženom na starinskim kolima u obližnju županiju, da za sina Šandora prose lijepu bogatu djevojku Linku Berkessyjevu. Pisac tu razvija lijepe komične prizore i značajeve.

Iz susjedne županije Jelisava Tállyaika ide sa svojim sinom Karlom i kćerju Lizom, da prosi za sina pomenutu djevojku Linku, te se svrati putem k svojemu bratu Abrahamu Hamvassiju. Doček je prisiljen, osobito mrmlja radi troškova stara škrta gazdarica Barbara. I tu ima lijepih prizora.

U nekom gradu neke druge županije živi lijepa, gizdava i rasipna udovica Julija Csalváry. U njezinoj kući stanuje stari dobričina Nánásy. Za njom čezne i gine nadripjesnik Koloman Sós (izgov. Šôš), s kojim je već uglavila svadbu. Ona šalje Nánásyja u grad ** k podžupanu poradi dispensije, ali da odande zaputi u Peštu, da joj nabavi svadbeno ruho. Među tim pozove ona već i svoje rođake u svatove; ali je tada Koloman iznevjeri te pođe i on Gavru Berkessyju, da prosi njegovu kćer Linku, a kad se sedmi dan, dan vjenčanja, približi, Julija je u sto neprilika, gotova da očaja.

Svi prosci dolaze od prilike u isto doba Gavru Berkessyju u grad ** županije **, da prose njegovu kćer Linku. Nastaju smiješni događaji u kući, te se s lijepim humorom pripovijedaju. Gosti iziđu u šetnju, i tada nespretnjaka Šandora Gyulássija odnese Kolomanov konj, i to u daleki grad ** k udovici Juliji, kamo je šećerom razmaženoga konja i stara navika tjerala, — baš u dobar čas.

Iznemogloga i ranjenoga Šandora, čovjeka nepoznata, za kojega se nije znalo, odakle je i kako je dospio na Kolomanova konja, dvori i liječi lijepa udovica Julija. Njegovi roditelji doznadu napokon, gdje im je izgubljeni sin te dođu i sami k Juliji; isto tako i Koloman, koji bi sada udovicu drage volje uzeo, jer ga je Linka Berkessyjeva odbila. Kad Šandor ozdravi, vjenča se s njime Julija, a Koloman ostane zapanjen i kratkih rukava. Koloman se gorko sjeća, da je morao od staroga Berkessyja čuti, da nije dobar pjesnik, još gore, da je od uglavljenoga poradi te uvrede dvoboja s Karlom, zastupnikom Berkessyjevim, kukavno pobjegao, za to zaputi on žalostan u tuđinu, a Karlo, koji je u Berkessyjevoj kući jednogodišnju probu, ne opiti se, sretno navršio, dobije Linku.

Sastanak prosaca u Berkessyjevoj kući.

Čika Gavro, gospodin Berkessy, bijaše delija od šezdeset godina po prilici, kosa mu je i brada već bila bijela kao golubovo perje, ali srce mu je mlado ostalo, kao da mu je tek trideset godina. U zabavama on je bio društvu duša, uvijek šaljiv, a nikoga nije nikad vrijeđao, njegove dosjetke bile su na glasu u okolini, pa kad bi pri svršetku ručka jednu dvije rekao, potresao bi cijelim društvom, da su se ljudi valjali sa stolica od teškoga smijeha, što je od neprocijenjene vrijednosti iza duge gozbe; a kad bi se za tim i on stao smijati, to su i na kraju grada čuli, jer njegov bi se gromotni smijeh samo onda dao su čim porediti, kad bi i lavovi imali običaj smijati se. Kad bi u Makóju ili u Segedinu bilo pozorište, a on slučajno došao na smiješnu dramu, nije se rijetko dogodilo, da se radi njega morala prekinuti igra. S početka bi samo polagano udarao: ha! — haha! — haha! i rubac držao na ustima i nastojao ozbiljno se držati, kao da kašlje, dok ne bi na jedan put, kao da je u njemu bomba prsnula, udario u strašni glas: hahhahhahhaha!!! — suze bi mu se razlile po obrazu, pesnicom bi udarao na klupu pred sobom, nogama lupao o zemlju, a gledaoci se za njim poveli, za gledaocima glumci. Kad bi glumac njegov prvi usklik „ha!“ čuo, žurio se, da izreče ono, što mu je bilo na jeziku, jer poslije nije bilo ni govora, da bi mogao do riječi doći.

Što ja tako mnogo govorim o svojstvu, kojim se je čika Gavro, gospodin Berkessy, u smijehu odlikovao, to ja za to činim, jer da tko zna dobro se smijati, za to treba ne samo dobra pluća, nego i dobro srce, i s te je strane čestiti Berkessy bio poznat u cijeloj okolini. Cijelo mu je lice bilo vjeran tumač duše: oni okrugli obrazi, one nasmješljive oči srebrnih trepavica, one kuštrave bijele obrve, kojima je mogao svakamo micati, ona rumena usta sa zdravim zubima i bijeli brci na rumenom licu, kao da je snijeg pao na ruže, i izraz nedvoličnе dobrote srca u svim crtama, — sve to davaše mu tako povjerljiv pogled, da je bilo nemoguće ne osjećati slast u njegovoj blizini.

Trideset je godina bilo dobromu gospodinu, kad se oženio, imao je dobru krotku suprugu, s kojom je dvanaest godina uzorno živio, ali bez djece. Napokon, kad već nijesu ni mislili, ukaže se pozni blagoslov braćni u obliku male djevojčice.

Sretni zglob postane još sretniji; mala Linka bude oboma veselje, zjenica u oku, nada i dika. Nju opsipavahu ljubavlju, nježnošću, laskanjem, u svemu tražahu njezinu radost, mazili su je i tetošili, trudili su se misli joj pogoditi, a ona (što je izvanredna igra prirode), jedino dijete, nije se pokvarila od toliko nježnoga maženja, pače sve ju je to samo krotkijom i ljubaznijom činilo; mati je mogla njom ravnati jednim migom očiju. Linka ne poznavaše veće radosti, nego biti roditeljima u volji; njoj iskazivana nježnost i ljubav u njezinoj je duši našla zahvalno zemljište, jer je ona sve to obilno vraćala, bila je protivna većini razmaženih ljudi, koji običavaju biti kao sirće: što se više šećera meće u nj, s tim ljuće postaje.

Tek bude djevojčici deset godina, izgubi ona svoju majku, a to je za mladu djevojku najveći udarac; očinska briga nikad ne naknađava majčine pažnje, otac mnogo koješta ne opaža, mnogo zanemaruje, što pozornoj duši majčinoj ne bi izmaklo. Ali na Linki ovaj udarac nije ništa promijenio, samo što je od onda postala ozbiljnija. Brige domaćice malo po malo njoj su na leđa padale.

Iz male djevojčice postade odrasla djevojka; o njezinoj dobroti i blagoj ćudi na daleko se govorilo po zemlji; otac joj je imao prilično uređen imutak, pa to se moglo i znati, kako to i ova okolnost potvrđuje, što su na jedan put tri prosca pošla k čiki Gavru, gospodinu Berkessyju, da prose njegovu kćer.

. . . . . .

. . . . . .

Baš se zora pomalja, a jutarnje zvono zvoni u selu. Prve zrake sunca padaju na prozor kuće, a zeleni kapci pojedince se otvoraju osim dvojih, jer ondje još spava stari gospodar. Jutarnji svježi uzduh struji kroz sobe, koje su u to doba već očišćene, a vrijedno djedovsko pokućtvo već je obrisano; nasuprot prozoru stoji staklena polica za čaše s laštenim cifrastim krilima, a stupove joj drže pozlaćeni anđeli; na njoj su šalice i brušene čaše, među kojima se vidi i ona, iz koje je baka čike Gavra od svojih zaruka do svoje 82 godine pila. Zaista krasan red, gdje jedna čaša tako dugo traje, a da joj ni uho nije otkinuto! Na strani je visok orman s trideset i dva pretinca iz trešnjovine, remekdjelo nekoga skitskog stolara, na svakom su pretincu lavlje glave od bronze, koje drže kariku u zubima. S obje strane stoji po

jedna postelja s baldahinom, a na zavjesima krasno je prikazan lov na jelene, na visoko naslaganim jastucima ne spava nitko, ali za to ih ipak svaki sunčani dan izlažu na hodniku, te ih opet spravljaju; između oba prozora stoji pradjedovsko ogledalo, kojemu se i okvir sastoji iz cifrasto nabrušena ogledala; pod njim je kožnat divan, koji se dade otkopčati, a nad njim na zidu visi vijenac od immortelle-cvijeća, najmanje pô vijeka. U jednom uglu stoji velika ura u ormariću, koji do zemlje doseže; premda njezino kucanje slabo koga uspavljava, njezino udaranje slabo koga budi, ipak nema dana, a da je ne bi točno navijali; u drugom kutu napokon stoji visoka preslica, na kojoj je nekad baka običavala presti i na kojoj od onda iz pieteta nitko ne vrnda.

Hajdemo sada u drugu sobu. Tu je već namještaj po najnovijoj modi. Gavro jednom na imendan svoje kćeri iznenadi nju time, što je bez njezina znanja dao jednu čitavu sobu namještajem najnovijega načina opremiti. Tu su udobni naslanjači, elastični divani i klavir (koji je kasnije dodan), u zatku je staklen chiffon, pun ljepušnih uresa, dobivenih na imendane i o drugim svečanim zgodama; vezeni sagovi, svi sopstvena djela domaće gospođice, koja ne samo kuću u uzornom redu drži, nego i za finije ženske poslove nalazi vremena tako razređujući svoje ure, da jedan posao drugoga ne razbija.

Na malom stolu za vezenje stoje najnoviji književni plodovi; lijepo broj na broj naslagan možeš ondje vidjeti i „Athenaeum“ i „Pripovjedača“ zajedno s „Domorodnim Umjetnikom“.

Iz ove se sobe ulazi u Linkinu spavaću sobu, malo, poput oltara čisto utočište sa zračnim prozorom, koji se u vrt otvora i kroza nj malvine ruže u sobu gledaju; na zidu se u mjedenoj krletki kostriješi kanarinac, pa kad čuje riječ svoje gospodarice, počinje tako pjevati, da mu je malo srce gotovo da pukne.

Izvanredna je krasota i red svuda; ni krivoga nabora nema na zavjesima, nigdje ne leži bačena ni jedna stvar, ni bezbrižno skinuta odijela nije vidjeti, ni stolac ni stô ne stoji na putu, iz šivaćega stola ne vire niti vrpce; otrti pod je tako bijel, kao najfinije brašno, mrlje od ulja, traga blatne noge nigdje nije naći na njemu, samo mali kanarinac se katkad bezobrazno vlada te rasipava sjeme od konoplje, koje onda njegova gospodarica, kadgod dođe u sobu, zrno za zrnom kupi.

Onostrana vrata dvorane vode u predsoblje, odavde se ulazi u spavaću sobu staroga gospodara: nemojmo lupati, jer on još spava. U onostranom krilu zgrade jesu gostinske sobe, kuhinja, smočnica i soba za služinčad; okolo se proteže pokriven hodnik, na četverouglastim stupovima, a uzduž njega su klupe; ondje običavaju pušiti znanci, susjedi, kumovi i rođaci u debelom hladu, ako sunce sja, a lijepo u suhom, kad kiša pada.

. . . . . .

. . . . . .

Poslužnik prostire trpezu u predsoblju, na zveket žlica i šalica probudi se stari gospodin te sazna, da je ura za kavu već odbila; skoro otvori on vrata te potpuno odjeven iziđe; na nogama ima čizme s ostrugama, a ćurak mu je prebačen preko ramena, gusta i kratko ostrižena sijeda kosa nije pokrivena, u ustima drži punu lulu. Poslužnik mu želi dobro jutro, tri hrta što su ležali ispod stola i zijevali, prijazno skaču gospodaru sve do vrata, a on mirno izlazi u kuhinju, da lulu zapali, dobro znajući, da će kćer ondje naći. Linki su baš obje ruke zabavljene oko tava i zdjela, kojih ne može ostaviti; za to, čim ugleda oca najmilozvučnijim glasom progovara: „Dobro jutro, mili slatki tata, molim lijepo, mili slatki tata, pružite ruku ovamo.“

— Čemu? upita stari gospodin, pa je pruži djevojci.

To ona traži za to, da se može k ruci prignuti te je poljubiti; jer se ne može maknuti od posla.

Stari gospodin gladi kćeri lice te odabravši živ ugljen, najprije ga dvjema prstima zgrabi, onda njime na dlanu pomahuje i tako ga spravlja u lulu utiskujući ga noktom od palca.

Pri doručku Linka meće šećer u šalicu ocu, koji pije kavu jako slatku, ona već zna, kako jaku, kako crnu valja je načiniti; ona je gospodina Gavra toliko razmazila, da on za tuđim stolom ne može kave piti.

. . . . . .

. . . . . .

Jednoć pri svršetku doručka dođe sluga, koji je bio poslan u grad te donese pod pazuhom novine s pošte. Otac uzme „Sadašnjost“, a Linka „Pripovjedača“.

Dok je stari gospodin pozorno čitao o Esparteru i Zumala-

carreguiju,[1] dotle je Linka jednim hitrim pogledom htjela da pregleda mile stupce „Pripovjedača“, jer tek u veče ima ona vremena, da ih pozorno pročita, — ali gle, čim otvori prvu stranu, pade joj u oči sonet s ovim natpisom: „Linki B**ssy“. Mahom zaklopi onu stranu, kao da je u kakvu vilenjačku knjigu zavirila, a to je ona s takvom bukom učinila, da je otac, koji je baš došao do topova i do početka pomorske bitke, poskočio:

— Što ti je?

— Ništa, reče djevojka, čas blijeda, čas rumena, novine mi malo nijesu iz ruku ispale; — i nije lagala, jer doista malo joj nijesu ispale.

Gavro potrese glavom te se požuri dalje čitati, da ne bi među tim bez traga i glasa nekoliko brodova nestalo. A Linka smota list u četvoro petoro te metnuvši ga u džep svoje male pregače, išulja se tiho iz sobe, uzme svoju malu kantu i pođe u vrt te počne cvijeće zalijevati. Ona tvrdo odluči, da ne će toga lista čitati, nego će ga tako sakriti, da ga nitko nikad ne će naći. S ovom tvrdom odlukom ona zalijevaše svoje karanfile i ljubičice neprestano razmišljajući, kamo bi sakrila list na zgodno mjesto, jer da ga spali, za to bi opet trebalo jako okrutno srce; — dok joj pred toplikom ne padne na pamet, da u njemu ima velikih lonaca za kaktuse, kojih nitko ne miče s mjesta, pod jedan će lonac ona list sakriti, i s tom namjerom stupi u toplik.

Ogleda se ondje i vidi, da je sama. Samoća je mila druga svakoj slabosti; kad Linka list izvadi iz džepa, nije mogla, a da ne bi još jedan put zavirila u nj, ta ovdje je nitko ne vidi, baš da i porumeni; pa kao da se sprema na kakvo veliko ružno djelo, rasklopi list rukama, koje joj drhtahu, te pročita pjesmu, a srce joj kucaše. Linka sva se rumeneći pročita do kraja stihove soneta. Ona sazna iz njih, da je ona najljepši anđeo Božji, da cvate jedan ružičnjak, a u čarobnom miloglasju njegova lavorenja zanoseći se sanjariti, u noćnom čadoru njezinih gavranjih uvojaka naći sretan mrtvački pokrov, a u crnim zrakama njezinih tamnih očiju uskrsnuti na krasni zoroliki, novi osvitak spasa vrlo bi želio potpisani: Koloman S—s iz S.

Linka je već poznavala toga mladića; više puta se s njim sastala u S. za županijskih skupština.

[1] Imena španjolskih generala, koji su u tridesetim godinama XIX. vijeka jedan protiv drugoga vojevali u građanskom ratu.

U ovaj čas iznenada ona čuje, kako netko s baščanih vrata nju zove: „Gospođice Linka!“ Na to ona prestrašena sakrije list opet u džep od pregače te blijeda u licu, kao onaj, kojega su zatekli u zlu djelu, izađe iz toplika.

— Došli su gosti, žurite se! poviče njoj u susret poslana sluškinja.

Linka se požuri u sobu, skine rubac sa glave, kojim se bila povezala od sunčane žege, pogladi rukom kosu te čuvši, kako u jednoj sobi veselim glasom na jedan put četvoro čeljadi govori, uđe onamo. To su bili: dobričina seoski gospodin, gospodarica mu žena, dugonja momak i ljubazni dječak. U susjednom su selu prenoćili te su tek u jutru krenuli na put, a to su iz više namjera učinili, da se konji mogu odmoriti i da uzagrepce lete u dvorište i da se svi mogu u svoju galu obući, a to se i vidjelo. Vrla žena bila je nakićena velikim žutozelenim rupcem s dúgôm, kojega kudravi rub tako joj je obuhvaćao glavu, kako sunce slikaju u kalendaru, bila je na njoj svijetlozelena svilena odjeća, koja je po modi osam sto dvadeset i druge godine morala tako kratka biti, da se ispod nje vidi dlan široki vezeni rub donje suknje; imala je i pojas s velikom kopčom od bronze, namješten gotovo pod pazuhom, a bijaše ukusno prebacila srebrnastocrvenu cvjetnu svilenu maramu.

Gospodin pak Melkior bio je obrijan, a kosa mu kicoški naježena, ogrlica od košulje rado bi se pomaljala, ali budući da nije bila uškrobljena, ostala je kod dobre namjere; prsluk mu je bio bjelkastozelenkast, malo već i blijedožut, na pola su mu kudravi rukavi izvirivali, u džepu sa strane bijaše golema ura, koja se odavaše što svojom veličinom, što opet tako glasnim kucanjem, da se čisto činilo, kao da se i ona miješa u razgovor, bila je privezana na lijepu crnu pantljiku, koju je valjalo nositi prebačenu preko vrata kao kakav pojas za sablju. Mjesto zelena dolmana[1] obukao je napeti smeđi kaput s dugim uskim krilima, koja su gotovo do zemlje dosezala, mjesto madžarskih hlača imao je čakšire iz žutog angineta, gore jako široke, dolje jako uske. Sve je to potpunjivao šešir (cilindar), koji je na opće udivljenje postavljen na sto.

Bratac Šandor imao je na sebi pravničku atilu i tamno-

* dolman (dolmány) je osobiti kratki kaputić.

crveni prsluk iz baršuna. A i mali sinčić se preobrazio; bio je opran i očešljan do glatkosti, a išćuškan, da je lijepo mirovao; na zadnjoj štaciji u naprijed su ga dobro izbili, da se ne bi zlo vladao; čitavim je putem plakao, na sreću je sustao, pa sada miruje.

Kako Linka u sobu stupi, teta Susa poskoči joj u susret, ogrli je i izljubi, a rubac na glavi posve na stranu porine te s pobjedonosnim licem povede od stida porumenjelu djevojku među ostale članove svoje porodice:

— Nu, ti zloćko! reče ona obrnuvši se bracu Šandoru, s nježnom majčinom grubošću, nijesmo li mi čestitu djevojku odabrali za te, hej? Ti paklena lozo nijesi zaslužio, da te ovako valjana djevojka gleda.

Bratac Šandor s kiselim posmijehom gledaše Linku, kao da je mislio, da ju je sebi mnogo ljepšom predstavljao, prije nego ju je vidio. Nego i to je moguće, da su mu čizme jako tijesne bile, te mu je bilo neugodno, što je morao sa stolca ustati.

Linku je s početka iznenadilo ovo srdačno upoznavanje; za tim se ona rumena od nježnoga stida uteče svomu ocu, kao da ga zove na obranu protiv tako neočekivanoga nasrtaja; a stari gospodar videći to po onoj riječi u psalmu „pograbi svoj štit“ te se pobije s navalnicima.

— Ali moju kćer ne ćete mi bome tako lako oteti, draga teto!

— Ali mi ćemo je odvesti ili ćemo ovdje ostaviti svoga sina.

— Dobro, to već prihvaćam, makar obadvojicu. Oni će biti moji sinovi. Pristajem.

Jao, sinak Perica prestraši se na tu riječ, zaleti se ocu među koljena i obuhvativši mu objeručke bedra stane se derati: Ja ovome striku ne ću biti sin, mene morate kući odvesti. Ja kod tate ostajem!

Ovaj se šaljivi prizor svrši sa strašnim grohotnim smijehom gospodina Gavra, kao kada pri kraju opere na jedan put zatutnji veliki bubanj i truba te nam ne da ništa drugo čuti.

Čika Melkior nekako je odbio od svojih nogu malu krpušu te ga onamo gurne njegovoj majci; neka se uhvati o nju. Zloduh mali!

— Ne dirajte ga, reče teta Susa, kad njega povedemo, da se ženi, ni on ne će plakati, ako ga ostave u kući, gdje je lijepa

djevojka. Samo da gospodin čika ima još jednu djevojku, koja bi za njega bila!

Gospodin Melkior progovori. Osjećao je potrebu, da nešto pametno kaže:

— Ne govori, ženo. Gledaj, pred kim govoriš! Ovdje je mlada, nevina djevojka nazočna, koja porumeni, kad o ženidbi govoriš. Ženidba je stvar, o kojoj dotle ne smiješ pred djevojkama govoriti, dok se ne udadu; one ne smiju ni znati, šta je to. Ja pače posve odobravam, da kod Turaka nevjesta i ne vidi svoga đuvegije, dok . . . .

— Hajdemo pogledati moje konje, reče gospodin Gavro.

Gospodin je Melkior odmah bio pripravan konje gledati. Najljepši četveropreg sigurno će Gavro svojoj kćeri dati za miraz, — mišljaše on u sebi.

— Mi pak idemo u vrt s Perom, reče teta Susa.

— Pa ćemo mnogo cvijeća nabrati, poveseli se Petar.

— To nije slobodno, ti mala luda, prekori ga mama. Nego lepire, kukce hvatati, to je slobodno.

Bratac Šandor među tim samo je gledao, bi li išao ka konjima, ili bi i on stao kukce loviti; a Linka je smjerno čekala, što će joj otac naložiti.

— Mladi neka ostanu zajedno, reći će teta Susa, koja je sve vidjela. Neka se razgovaraju, neka se zabavljaju među sobom; takve nedužne zabave ne treba priječiti. Hajdemo, oče.

Ovaj to učini bez prigovora. Društvo ostavi mlade same, da se „nedužno zabavljaju“.

Linka sjedne k jednomu prozoru, ni malo time ne ushićena. Ona je pripadala među one pitome stvorove, koji su već vični, da nemaju riječi, gdje se radi o njihovoj sudbini, koji o sebi znadu, da ih priroda nije ovlastila, da se drže za lijepe i dosjetljive; za to se nikako ne nadaju osobito dostojanstvenu položaju u svijetu, pa ako i imaju u duši ideal, taj uvijek ostaje ondje zakopan.

Ona dakle mirno sjedne k svomu vezaćem stolu, a gospodičić Šandor povuče se k protivnom prozoru i zagleda se u veliku uljenu sliku, koja je predstavljala lijepu crvenu pastiricu. Jamačno je mislio, koliko je mogao stajati okvir oko te slike. Linka opazi njegovo ukočeno gledanje, pa da uzmogne započeti razgovor, ona progovori Šandoru:

— Vi gledate ovu sliku! zar nije meni veoma slična?

— Vama? zapita i udari u smijeh Šandor. Ohoho! Ni najmanje nije slična.

— Mnogo je crvenija od mene.

— Dakako.

— I deblja je od mene.

— I te koliko.

Linka stane vjerovati, da se na sreću sastala s takvim čovjekom, koji rado istinu kaže.

— Ja i ne znam, za što me je slikar htio ljepšom da naslika, nego zbilja jesam.

Šandor sada opazi, kako je nezgrapno odgovarao, te se požuri, da se popravi.

— To jest, ova slika nije ljepša od gospođice, pače je ružnija, jer joj je glava izgrbljena, a jedan je dio lica širi od drugoga.

Linka uvidi, da ima s poštenim čovjekom posla, koji se toliko razumije u slike koliko bivol. Trebalo je drugi razgovor započeti.

— Vi ste u Pešti stanovali, pa ste se jamačno upoznali s tamošnjim pjesnicima[1], zar ne?

— Oh dakako, — bilo je velikih bjesnika među nama, koji su bacali novce, pijančovali i bješnjeli, ali ja nijesam mnogo trošio. dobivao sam na mjesec po šest forinti od svoga starješine, pa objed i večeru.

Linka udari u smijeh; ona je mislila, da Šandor hoće da se šali; ali to nije bila njegova namjera.

— Eto gle! Ta nijesam ja bjesnike mislila, već pjesnike.

— Tako? reče Šandor ogledavajući se na sve strane, zaista takvo što nijesam vidio u Pešti.

— Ali njihova djela običavate čitati? na primjer Vörösmartyja?

— Oh, dakako. Zar ne, to je ono, što je Kisfaludy napisao?

— I što još! Ta Vörösmarty sâm je pjesnik.

— Aha! Znam već! On je napisao Kisfaludyja.

[1] Madž. riječ költő znači: 1 pjesnik, 2 rasipnik; Linka je upotrebljava u prvom, a Šandor je razumije u drugom značenju. Mi možemo za nevolju reći: pjesnik — bjesnik.

— Jao, vi se sa mnom šalite. Valjada me ne ćete htjeti uvjeriti, da nikako ne poznajete madžarske književnosti?

— Ele, čudno! No ako jedno ne znam, mogu znati drugo, što opet drugi ne zna. Ja veoma ljubim stihove, a znadem ih sijaset na pamet.

— Jesu li lijepi? Zapišite mi nekoliko u moju zbirku pjesama. Od koga su?

— Najljepši su od Janka Vada.

Linka ga u čudu pogleda.

— Tko je taj Janko Vad?

— No vidite, to opet vi ne znate! on je bio u Kőrösu „preceptor poetarum“.

— Pa ima li lijepih djela?

— Hm. Mislim. Kakva je ona njegova pjesma „U proljeću“, u samim pravim alkejskim stihovima, pa onda „Struni“, pa „Na Tobijin dan“, onda „Tužba kukuruzova struka na bob, koji se ovija“. Ej, to je uzvišeno! Ali istom „Letite vile!“ koju je on za „examen“ napisao o rastanku s roditeljima!

— A gdje su te pjesme izašle? zapita Linka i sjetno ga pogleda.

— Ta u „Hipokreni“ odgovori Šandor odrešito.

— Što je to? protepa Linka s pobožnim strahom.

— Novine.

— Ja ih još nijesam vidjela, uzdahne sirota djevojka koreći sebe na tiho. Gdje izlaze?

— U Kőrösu.

— A tko ih izdaje?

— Učenici. Oni ih sami pišu, koji imaju ljepše pismo, te ih nose lijepim gospođicama na čitanje. Ali ja ih nijesam nikamo nosio, — izjavi se brže bolje prijatelj Šandor, da se ne bi o njemu mislilo, da je on i ka gospođicama išao.

Na sreću je sada ova „nevina zabava“ morala prestati, jer je sudbina među tim ozbiljnije misli pobudila. Dok su na ime oci konje gledali, teta Susa pođe dolje u vrt, ne da se naslađuje lijepim cvijećem, već da vidi, koliko buduća nevjesta razumije kuhinjsko vrtarstvo. Perici je među tim dozvoljeno, da lepire i kukce hvata, te on počne uzduž i poprijeko skakati po gredicama cvijeća i po nasadima šparge te goniti one gadne jednobojne žute lepire, kojih ima milijun u jednom vrtu, kad sunce

pripeče; napokon uhvati jednoga kapom te ga s velikim slavljem odnese majci.

— Mama! uhvatio sam kukca, hihi! A mama je baš razbijala glavu o tom, čemu ona silna tratina na rubu nasadâ; da je mjesto nje andivija-salata, tâ bi se mogla i jesti.

— Dobro je, moj sinko, samo ga spravi. Mi ćemo ga teti Linki pokazati, neka se ona veseli.

Perica posluša te spravi lepira u džep svojih hlačicâ, i koliko je lepira i kukaca uhvatio, sa svakim je trčao k majci mašući svojom debelom glavom na dvije strane te je govorio: Sve ćemo pokazati teti Linki. Neka se ona veseli.

Napokon hvatajući lepire on slučajno dođe k pčelinjaku te videći, da tamo ima mnogo kukaca, poče pčele loviti, a one ga tako izbodu, da dotrčavši njegova mati na veliki jauk k njemu, već je jedno lice Peričino bilo nateklo kao krušac; oko mu je u otoku posve iščezlo, a usta mu se tako nakrivila, da ih je bilo samo s jedne strane vidjeti.

Nesreća se je dakle dogodila; ali odmah je nesretnomu dječaku metnuto na lice hladnih i toplih obloga, ulja, rakije, što je tko znao savjetovati, ali otok je ipak ostao. Njemu je budućnost za tri dana određena. On će mirno na jednom mjestu sjediti ili ležati sa zavezanim licem, pokraj njega će sjediti služavka i svake po ure metat će mu hladne obloge. Toliko smo s njim dobili, da nam idućih kobnih dana ne će smetati.

Linka brzo prigleda u kuhinju, i to joj je bila veoma dobra izlika, da se izbavi „nevine zabave“. Ondje je skoro čula glomot druge kočije. Nije marila za nju, nego se samo za pečenku i za tave brinula. Ali nije mogla zapriječiti, da radoznale služkinje ne bi otrčale k prozoru, da vide, tko je došao, te da ne bi odanle u sav glas povikale:

— Ao, gospođice! Kako je krasna kočija unišla! to je pravi kočijaš, a ne kao onaj Martin; kako mu se vijore rukavi od košulje! A sada opet jedan prekrasni kavalir skače iz kočije i iz nje diže otmjenu gospođu i malu crvenu gospođicu. To je pravi momak za đuvegiju!

— A šta naklapate? reče im Linka srdito; bolje bi bilo, da pazite na lonce.

Ali one još nijesu otišle od prozora, kad li nov glomot osvoji njihovu radoznalost. Topot jednoga konja čuo se s dvo-

rišta; pa kad konj stane, te konjanik s njega siđe, čule su se finim afektiranim nosnim glasom izgovorene ove riječi (po svoj prilici kuće gazdi upravljene):

— Ja sam Koloman Sós. Želio sam, da vam iskažem svoje štovanje.

Na tu je riječ Linka već zbilja bacila u brašno ljusku od jajeta mjesto žumanjka, a na to se opet tako uplaši, da je u džep od pregače spravljenoga „Pripovjedača“ bez ikakvoga razmišljanja u vatru bacila

— Što radi gospođica! poviče široka kuharica, ta vatra nosi sav pepeo od izgorjeloga papira u jelo.

Da neprilika bude potpuna, dođe u kuhinju Berkessy; lice mu se svijetlilo od radosti, a bio je tako zloban, da pristupivši k svojoj kćeri dugo ni jedne riječi nije progovorio, samo ju je gledao i smijao se te dobroćudno vižlio, a sirota djevojka ništa nije više željela, nego da kakvim čudom propadne u podrum.

— Želite li što, dragi oče? usudi se ona napokon progovoriti.

— To mi se ne dopada, da si ti u kuhinji.

— Za što, dragi oče?

Sirota Linka, da je moguće još više porumenjeti, nego što je već porumenjela, i to bi valjada još učinila, jer je dobro razumjela, kud smjera ta šala, a njezinu nepriliku još je popunila i kuharica.

— Pravo imate, blagorodni gospodine, povedite gospođicu odavde u sobu, i onako neprestano neprilike čini; ljusku od jaja drobi u zdjelu te pali nekakav papir.

Linka htjede ućutkati sluškinju, ali na to svi zadžakaju i napokon se ona morade predati, te uhvativši se ocu pod ruku odluči se na tu veliku žrtvu, da kuhinju ostavi te pođe među goste.

Razgledajmo sada bojište. — Na divanu sjedi s jedne strane teta Susa, koja svoj nos neprestano dražeći kažiputom revno nastoji šapćući nešto tumačiti tihoj ženi, koja u drugom kutu divana sjedi te u kojoj prepoznajemo Karlovu mater, dobru gospođu Tállyaiku, koja ni za čim ne teži toliko, koliko za tim, da se pokaže što šutljivija; podavajući se svojoj sudbini nijemo sluša ona neprestane laži tete Suse, koja se u njih katkad tako zaplete, da se ne može iz njih izvući.

Pokraj nje stoji bratac Šandor, koji je, kako se čini, izvađen iz svoga elementa videći toliko ljudi na jednoj hrpi, premda njegova pamet još ne dopire tako daleko, da bi među njima dva takmaca naslutio. Gospodin Melkior tihim glasom neprestano mu daje mudre savjete, kako da se vlada, kad se razgovara, kad besjedi i kad što priopćuje: pri stolu neka pazi na nož, na vilice, hljeba neka ne grize, već neka ga nožem reže, usta neka ne briše u stolnjak, čašu neka ne sruši, u soljenku, neka ne grabi noktima, već šiljkom noža, iza juhe neka ne pije, s punim ustima neka ne govori, octa, ulja, vode za pranje neka ne pije. Dalje: neka nikomu ne okrene leđa, neka nikomu ne upada u riječ, neka se ne ceri jako, i više toga, što bracu Šandoru i ono malo smjelosti oduzimaše, što mu je nova atila podavaše.

Na protivnoj strani stoji Karlo, lijep, neprisiljen mladić, kojemu se na lakoumnom licu ne vidi nikakova svečana napetost, lako se šali i razgovara sa svojom sestrom, koja lukave oči katkad na protivnu stranu okrene i jednako nalazi, da što uredi na ovratniku, ogrlici, i na kosi svoga brata, da skine nit ili pahuljicu s njegova odijela, sve u potaji, da to osim nas nitko ne opazi.

Napokon pred prozorom stoji pjesnik Koloman, skrštenih ruku upirući leđa o naslanjač. Lice mu hoće svaku moguću nesreću da izrazi: ovakova bijedna lica imaju veliku silu na mlade djevojke. Blijedo lice poput mjeseca, tajni uzdasi, žalostan posmijeh, kad se drugi smiju; zavući se u kakav zakutak, gdje ga svatko vidi, kad se ostali zabavljaju i vesele, pa odande svjetomrznim licem gledati vrevu ljudskih taština; kad i kad kašljucnuti, pa kad pitaju: za što kašljete? s krotkom, zanesenom resignacijom metnuti ruku na prsi te govoriti o približavanju jeseni, o padanju lišća i o slatkom snu pod palim lišćem, reći pjesničku poredbu, da je glas kašljanja kucanje na vratima onoga svijeta, i drugo takvo koješta, — sve se to uvijek može sa sigurnim uspjehom upotrebljavati prema neiskusnim srcima.

U ovakom bojnom redu stajali su suparnici. Najjači su među njima bez dvojbe Gulyási-Sajtáry[1]. Staro prijateljsko poznanstvo s domaćinom, prijašnja njegova obećanja, njihova smjelost i božica zaštitnica svih ludaka, sreća — sve je to njih po-

[1] Šaljivo mjesto pravoga imena Gyulássi-Sajtóry; Gulyási-Sajtáry na ime znači: Govedić-Muzić.

stavilo u najpovoljniji položaj. Pjesnik Koloman dosta je opasan sam sobom radi tajnoga bunjenja u svojim stihovima i urota u srcu. A Karlo se nalazio u najnepovoljnijem položaju. U njega je iskreno pošteno srce, usta, koja ne umiju lagati, lice, koje ne umije varati; k tomu dolazi zlo, da dobra majka njegova mjesto da gleda svoga sina vrlinama i dobrim svojstvima iskititi, a ona kadgod o njemu govori, otvoreno svakomu kaže, da joj je sin pijanac, da je i kao učenik i kao jurat mnogo novaca potrošio, da je veliki kartaš i da u njega i drugih svakojakih zlih svojstava ima. S toga bismo se mi već u naprijed usudili jadnomu momku košaru na ruke objesiti, da mu na sreću nije u slici sestre Lizike pridružen malen lukav genij, koji će po svoj prilici još pokretati cijelim društvom.

Gospodin Gavro stupi unutra sa svojom kćerju ispod ruke te je povede ka gospođi Tállyaiki. Linka gospođi poljubi ruku, i tada je obje žene posade u sredinu na divan. Bilo je tada veoma zanimljivo gledati, koliko teta Susa nastoji, da Linku zaokuplja razgovorom, laskanjem, uveličavanjem, neukusnim pitanjima, da druga žena ne dođe do riječi.

— Oh, kako ste lijepi, kako mili, kako su vam bijele ručice, vi ste još dijete, a već tako dobra gazdarica! Vidjela sam vaš vrt; mora se priznati, da je uzoran. Kakve glave kupusa! Pak ova frizura! koja se svagda najviše mili. Vidjela sam i vaše kompote. Izvrsni su. No, i ja ću vas nešto naučiti, kako se može oskoruša za kompot kuhati. Od toga nema slađega jela. Šandor to neizmjerno rado jede. Juj, Šandor strašno rado jede poslastice, on je pravi sin svoga tate. Ali najslađega još nije okusio. No, no, nemojte samo porumenjeti, vi mala luda djevojčice, ja se kladim, da mu onda više ne će trebati poslastica.

Sirota djevojka kao da je za ovoga razgovora na trnju sjedila; na njezinu sreću priskoči k njoj Lizika te ogrlivši je odmah se s njome oprijatelji, i Linka dobije priliku, da se može u pobočnu sobu udaljiti i ostaviti cijelo lijepo društvo samo sebi. Djevojke se ne pokazaše, dok nijesu pozvane na ručak, a onda su već jedna drugu tikale. Kod djevojaka jako brzo napreduje međusobno upoznavanje; pored sve razlike u godinama utvrđena je „sainte alliance“ za nekoliko časaka; a prvom razgovoru njihovu bijaše vidljivi uspjeh, da je Linka već sa mnogo većom naklonošću gledala Karla nego li braca Šandora. Ali Koloman još jednako

ostajaše najopasniji za nju, njega je ona samo kradom gledala, a bila je uvjerena, da i on nju uvijek gleda

K stolu je društvo tako sjelo, da su obje gospođe zauzele mjesto u začelju, stari domaćin pri kraju stola, pokraj njega s obje strane obje djevojke, Šandor i Karlo jedan nasuprot drugomu, i to tako, da je Šandor kraj Karlove sestre sjedio, a Karlo kraj Linke. Pjesnik je sjedio uz gospođu Tállyaiku, gospodin Melkior uza svoju ženu.

Juhu su pojeli bez ikakve smetnje; žlica je, kako znamo, najnedužnije oružje; nije bilo nikakve neprilike, osim što je bratac Šandor videći, da pjesnik Koloman po tadašnjoj modi ne uzima žlicu među tri prsta, već u šaku, i sâm htio tako raditi te je prvu punu žlicu sretno izlio u rukav svojega kaputa. Kad iza toga dođe red na noževe i na vilice, to šiljasto i oštro oružje, dobije bitka drugi oblik, a prva čaša vina uli prijateljstvo i težnju prepiranja u srca. Gospodin Melkior stane pripovijedati svoje junačke čine od god. 1809, kojih se pak gospodin Gavro nije htio sjećati. Gospodin Koloman stane lijevom rukom jesti, gospodin Šandor htjede kao i on, ali mu se vilica izmakne skupa s pečenkom; na to stane tetka govoriti o iskvarenosti glavnogradske omladine, gospodin Koloman je pak zapita, je li već vidjela Janka Parlagija (t. j. Seljakovića), te joj se još osveti tim, da joj je obrnutom rukom točio vodu u čašu, a na to se dobra žena zavjeri, ako joj još jedan put tako natoči, da ne će piti.

Latinac Šandor držeći se majčinih savjeta od svega je jeo i pio, jer toliko je već naučio, da ne primiti što se nudi, velika je uvreda za domaću gospođicu. Dobro jegarsko vino poče mu po malo u glavu udarati, đavo sitosti sve više ga punjaše obijesti, te se on poče tako domaćim osjećati, kao da sjedi u konviktu među svojim đačkim drugovima ili s pravnicima kolegama „kod zlatne flaše;“ zabadao je u svačiju riječ, smijao se, šalio se bez osobita uma, rušio flaše i čaše, nabacivao se kuglicama od kruha; raskrečio veselo noge pod stolom te dotaknuvši se neke nožice na protivnoj strani poče kad i kad nježno pritiskivati misleći, da je to Linkina nožica. Ali to je bila Karlova noga, koji zadubljen u zabavan razgovor sa svojom susjedom dopuštaše, da se sa njegovom nogom događa taj nježni „quiproquo“.

Pod kraj objeda sve su se više otvorala srca i grla te se poče ona mila konfuzija, kada svi ljudi na jedan put ovamo onamo

govore: onaj je dobitnik, koji umije jače vikati; nitko ne čuje sopstvene riječi, ali za to i susjedovu razumije; kad se počinje pripovijedanje anekdota i komičnih doživljaja, društvo udara u smijeh, da svakomu suze teku po licu, ženskinje moli, da ih više ne nagone na smijeh, na prslucima stare gospode puceta od drmanja odskakuju, a mladež se gradi, kao da se tomu smije; ali ona se nečemu posve drugomu smije, te ima štošta šaptati; ako hoćeš pogoditi, što šapće, a ti budi mlad i zaljubljen.

Samo pjesnik Koloman ostaje miran parnaskim mirom, njegova lica nikad ne sramoti smijeh, njegove su oči uprte ili u domaću gospođicu ili na protivnu stranu, ali ne u gospodina Melkiora, nego još dalje od njega, na protivni zid. Ondje je veliko ogledalo u zlatnom okviru, gospodin Koloman onamo gleda u ono ogledalo, te se čini, da je veoma zadovoljan sa svojim dostojanstvenim pogledom; svaki okret svojih ruku on u njemu motri, on i jede gledajući u ogledalo, pa i zube čačka prema ogledalu.

Napokon Koloman ustane sa stolca, uzme čašu te idealno kostriješeći svoju kosu kašljucne dajući znak, da hoće zdravicu govoriti. Na to utiša vika i svatko stane miriti svoga susjeda, okrugla lica nastojahu protegnuti se do svečane duljine; a kad napokon svi umuknu, digne pjesnik čašu te poče govoriti:

— „Ima jedno more, a na dnu mu leži sakriven pravi dragi biser“.

— Gledajte samo, baća, šapne Liza gospodinu Gavru u uho, kako Koloman Sós sebi govori u ogledalu!

Gospodin Gavro pogleda onamo te vidi, gdje Koloman zaista nepomično u ogledalo gledajući govori, svaki okret, svaki izraz lica odanle vadi, te se čini, da s čudnim zadovoljstvom u sebi samom uživa, baš kao da samomu sebi ljubav otkriva. Gospodin Gavro iz prva kraja samo se začudi, oči mu se krugom otvore, te on stane stiskivati usta, trgati svoje kratke sijede brkove na desno i lijevo, i malo nije glavu natrag objesio.

Koloman nije opazio, da netko motri, kako on u ogledalo sebi govori, te nastavi s velikim patosom.

— „Ovaj je biser dragocjeniji od vele slavnih bisera Kleopatrinih, sjajniji od onoga u kruni brazilskoga cara, tko se radi njega spusti moru na dno, mala mu je to žrtva, tko umre za nj, pravo je to blaženstvo . . .“.

— Gledajte, baća, kako on sam sebi nudi čašu u ogledalu! šapne Liza domaćinu, koji je bio već tako pun smijeha kao preveć ugrijan parni kotao; još samo jedan časak pa će puknuti. Velike mu se prsi dizahu i spuštahu, ramena mu se tresahu, lice mu pocrveni, stiskuje zube i pesnice, sad će — sad će —

Karlo među tim poče opažati, da bratac Šandor već odveć zaljubljeno pritiskuje nogama; pa da mu ovu dobru namjeru ne ostavi bez uzvrata, za to i on potraži svojom drugom nogom kurje oko braca Šandora, te mu stane na nj što je jače mogao.

— Jao! poviče Šandor usred pravoga bisera od rečenice, te od bola prevali punu čašu, što je pred njim stajala, i crveno vino poteče stolnjaku do kraja kao Dunavo. Samo je to još trebalo gospodinu Gavru. Zadušeni bijes smijeha na jedan put s deseterostrukom snagom bukne iz strašnoga mu grla, on se izvali u naslanjač, udari šakom po stolu, da su čaše zaigrale, a žene vičući poskakale od stola pred crvenim vinom, koje je prema njima teklo. Šandor vikaše, Melkior psovaše, djevojke se kikotahu, a Koloman stajaše neustrašena lica na svom mjestu s tvrdom odlukom, da će svoju rečenicu na svaki način dogovoriti. I zbilja, on to pokuša tri puta, kad se grohot malo utaloži, ali badava! već je bio udario grom; jedva je pjesnik mogao progovoriti tri riječi, jedva ga je Gavro pogledao, pa opet na novo udari u smijeh, nikakva sila više nije bila kadra njega uzdržati. Napokon bijaše Koloman prisiljen, da pokunjen sjedne, ne mogavši svršiti zdravicu.

Staroga je gospodina očevidno sve to mrzilo; ali badava, on nije mogao drukčije raditi; njemu neka Koloman više ne govori, ni u crkvi neka ne govori s njime, jer će mu se u lice smijati.

Da se ova bijeda malo ublaži, digne Karlo čašu i vesela lica s nekoliko riječi dovrši rečenicu:

— Dao Bog, da ovomu lijepomu biseru, što ga je naš prijatelj Koloman mislio, dugo možemo biti štovatelji; a to je s tim ljepša želja, što ovaj biser nije uzrastao na grudima hladna puža, nego vrloga madžarskoga rodoljupca vrele krvi, koji istraživače, što k njemu dolaze, ne napaja gorkom morskom vodom, nego dobrom jegarskom turskom krvlju!

— Živio, živio! poviče mu društvo, domaćin i sam rado kucne na tu zdravicu, samo Koloman ne mogaše Karlu opro-

stiti, što je duhoviti potok njegovih idea tako prostom dosjetljivošću iskrivio.

Poslije objeda pozove stari Berkessy svoje goste na zabavnu vožnju, i ovaj prijedlog bude od cijeloga društva veselo primljen, te kočijaši svake stranke dobiše naloge; gospodin Melkior sam izađe u staju, da sa svojim Martinom raspravi, mogu li njegovi konji podnijeti takvu šetnju. A kako je uspjeh rasprave bio veoma loš, za to se on složi s Martinom za jednu mjericu vina, koju će mu kod kuće dati, — da se sada gradi pijanim.

Druge dvije kočije dođu među tim naprijed; jedna je pripadala porodici Berkessyjevoj, druga gospođi Tállyaiki, a gosti se tako razdijele, da je svaka porodica dobila svoju kočiju; a Koloman Sós dade dovesti svoga Pegaza, koji bijaše nešto star ždrijebac blage ćudi, na englesku okresan, po mahanju njegove glave moglo se misliti, da je tvrdoust, a po nogama sudeći, mogao je priličan kasač biti. Napokon za staroga Berkessyja stajaše jedan kabriolet s konjma.

Već su bili svi spremni, kad li gospodin Melkior dođe strašno udarajući rukom o koljena.

— Juj! prava strahota! taj Martin tako je pijan, da ne može ni nogom maknuti. Što da radimo, što da radimo? Da bar imam, tko bi mi konje upregnuo, ja bih sam kočijašio. Ali čekaj! mene tako osramotiti! U tako časnoj kući opiti se! Odmah ću otjerati lopova, čim kući dođemo.

— Nemojte se jediti, braco, reče Berkessy mireći ga, mi ćemo se već nekako razdijeliti, jedno ćemo ovamo, drugo onamo posaditi; prijatelj Melkior može ovamo sjesti kraj mene, njegova gospođa pokraj gospođe Tállyaike, bratac Karlo i onako rado sam kočijaši, a one dvije djevojke ne će se srditi, ako jednoga kavalira onamo posadimo k njima . . .

Koloman je već jednu nogu imao u stremenu, ali kad čuje, da pokraj Linke može biti u kočiji jedno mjesto prazno, na jednoć se okrene k bracu Šandoru, koji se njegovu konju divio, te ga neponjatno uljudno zapita:

— Ne običavate li vi jahati?

— Kako ne? odgovori Šandor cereći se, ali nemam konja!

— Pa sjednite na mojega.

— Zbilja? Dozvoljavate li? zapita bratac veoma se veseleći.

— Drage volje. Mene i onako život boli od današnjega jahanja; ja ću uzaći u jedna kola.

Nije Šandoru trebalo dva puta ponuditi, on se zaleti prema konju, stupi u jedan stremen, pa pošto je neko vrijeme poskakivao, napokon se nekako uspne u sedlo te se u njemu namjesti.

Gosti su se među tim smjestili po onom redu, što ga je gospodin Gavro osjekao, pa pošto na taj način osim Kolomana nitko drugi nije ostao, bude on tako sretan, da je mogao onim dvjema djevojkama nasuprot sjediti u Berkessyjevoj kočiji.

Tek sada poče društvo opažati, da Šandor na konju sjedi, a to je s tim više padalo u oči, što su mu noge jako duge bile te su mu koljena radi kratkoga stremena konju prsi obuhvatala; k tomu je ždrijebac imao taj dobar običaj, kad bi opazio, da mu tuđ čovjek sjedi na leđima, da je to opažanje na različne načine nastojao očitovati; najprije bi vratom mahao amo tamo, onda bi počeo natraške skakutati, da je čovjek mislio, sad će u bunar skočiti, napokon bi stao propinjati se; a pri tom je tako smiješno, oduljeno i pjevajućke rzao kao malo koji konj. Teta Susa uplašena poskoči u kočiji videći svoga sina u takvom položaju.

— Ti ludo, ti! Šta radiš na tom konju? Hoćeš odmah sići s njega? Sad će ti vrat skrhati! Siđi! Siđi!

Ali lako je komu reći, neka siđe s konja, kada upravo i konj namjerava, da ga baci sa svojih leđa. Bratac Šandor niti je što vidio niti čuo. A ždrijebac okušavši svoga jahača te opazivši, da nije ispao iz sedla, za'rza još jedan put te bez svake dalje upute pohita na vrata pa preko vrta i gumna na drugoj strani odleti s vraškim jahačem, koji je u svojoj zdvojnosti bacio remenje od uzda te se obadvjema rukama sprijeda i straga uhvatio sedlu u obluke.

— Moj sin! moj sin! Ubija mi se sin, vikaše zdvojno teta Susa.

— Ne boj se za njegovu kožu! poviče na to Melkior. Ako malo padne, ne će tim skrhati vrat. Ne vidiš li, kako hotimice podbada konja, hajdemo samo, on će nas pod vrtovima stići.

Na to zapucketaše bičevi te one tri kočije topoćući polete na ulicu, kroz čitavo mjesto, brzo kao vjetar.

Teta Susa pitaše svakoga čovjeka, kojega bi sastali, da nije vidio na onoj strani čovjeka, koji jaše na konju? Nitko dakako nije čuo njezinih riječi od glomota kola.

Skoro prispješe na dobarce domaćinovo, te se vožahu putovima, koji bijahu lijepim, upravnim drvećem zasađeni, gledahu žeteoce, žito bijaše ovdje ondje već u krstove složeno, a ječam u plast, kukuruz još se bujno zelenio u žutom strništu na širokim poljima, a ovdje ondje provirivahu žute dinje i bundeve. Ali tetu Susu sada nije veselilo ni žito ni kukuruz, jer Šandora nije nigdje bilo vidjeti; napokon je stane gospođa Tállyaika miriti, da se on sigurno kući vratio, te sada miruje kod kuće; ova misao i zbilja je utješila dobru ženu tako, da je za svaku njivu onako letimice mogla osjeći, koliko će vagana koja davati.

Nakon vožnje od jedne male ure, pošto se društvo bilo dovoljno izdrmalo, krenu kući; kočije uz veselo pucketanje bičeva otkotrljaše se u dvorište. Teti Susi bila je prva riječ, koju je na prvoga od ugledanih ljudi upravila, ova: „Gdje je moj sin?“ — — Ali njega nije nitko vidio od onda, kako ga je konj odnio.

I dobra žena pusti se na to u jadikovanje:

— Propala sam! Izgubljen mi je sin na vijeke! moj sin Šandor! Jednoga su izbole pčele, a drugoga je ubio konj. Oh da samo nijesmo dolazili u ovu kuću, ili da smo se bar prevalili na putu te vrat skrhali. Ti si svemu kriv, ti stara budalo! Za što si htio sina da ženiš u tako mlado doba? Sad možeš za njim trčati u svijet! Pa i tvoj ludi kočijaš, što nije znao upregnuti, i onaj gospodin, što mu je dopustio, da zajaše onoga bijesnoga konja, kad ga je poznavao. A gdje je sada moj sin?

— A gdje je moj konj? reče Koloman, ne manje ustrašen za to, što je Šandor odnio konja, nego teta Susa za to, što je konj odnio Šandora!

— Oh Bože, Bože! kako ću ja kući bez mojega sina?

— A kako ću ja kući bez mojega konja?

Ali na to teta Susa pjesnika do zla boga izgrdi, da bi mu bolje bilo, da se kao slijepac rodio, a da se napuni čaša, zaredi ona po svima, da je svako svoje dobilo: djevojke, što Šandora nijesu među se posadile, jer onda se ne bi on izgubio, — stari

*

Berkessy, što mu je dao vina piti, jer inače se ne bi odvažio zajahati konja, — i napokon ljudi svakoga staleža i spola, što bulje otvorenih ustiju; za što ne trče, kamo tko vidi, tražiti izgubljenoga momka? — Napokon dodija ta vika Melkioru te se otresne:

— Ama šta jaučeš, slavu ti tvoju! Za mnom bome nijesu tako plakali, kad sam bio kod Đura; ondje se i pucalo. On će se sigurno vratiti, ne boj se; zločest se novac ne izgubi; čovjeka još nijesu ukrali ovih zadnjih sto godina, pa se ne boj, da će tko tvoga sina ukrasti; ako skot i zabludi, ovdje je moj pobratim, on će već ljude razaslati po njega.

Ove se riječi neizmjerno žalosno dojmiše tete Suse. Da otac tako okrutno može govoriti o svom izgubljenom sinu, to k nebu vapije! Nije mu znala ništa odgovoriti, nego pohiti u malu pobočnu sobu, gdje je Perica ležao i „kugluf“ jeo, te stisnuvši k svojim grudima preostalo dijete, ljuto brizne u plač; na to Perici ispadne „kugluf“ iz ustiju, te i on udari u jauk, pa oboje plakaše kao u jagmu jedno drugomu za volju.

Berkessy je među tim ozbiljno uvažio stvar te povikao na svoju služinčad i potjerao ih, koga pješice, koga na konju na put, da na sve strane traže propaloga mladića, da za nj pitaju svaku travku, svako drvo, te da ga natrag dovedu, makar ga gdje našli. — Hajdemo i mi za njima, pa pogledajmo, što se sa Šandorom dogodilo.

Ždrijebac je uzagrepce poletio preko vrta i gumna, te na jedan put svrne na lijevo i nošaše prema konopljištima gospodičića Šandora, koji konja nikako ne mogaše ni zaustaviti ni drugamo upraviti, nego mu se samo prigibaše na vrat podajući se svojoj sudbini te pomišljajući na Mazepu, kojega je konj u Ukrajinu odnio.[1] Ni on se nije ničemu drugomu nadao, kad sve donle nije konj s njime stao.

Kasnije konj izađe na državnu cestu te poče pravilno uzagrepce juriti. Šandor se ustrašen ogledavao te vidio, da ostavljeno mjesto sve dalje zaostaje te da mu se napokon posve izgubilo za leđima, samo što mu se još toranj vidio; malo za tim počnu se pred njim tornjevi nepoznatih mjesta pomaljati, a konj bez prestanka trči. Sastali su ga do duše katkad na putu

[1] Skrivivši nešto u svojoj mladosti Mazepa poljskomu jednom plemiću, dade ga ovaj nauznako svezati na vatrena konja, neka ga konj nosi, kamo hoće. Mazepa jedva ostade živ.

strani ljudi, a Šandor im je dosta dovikivao, da ustave konja, ali oni su to svi tako razumjeli, da mu se uklone s puta, te mišljahu, da se s kim okladio, za koliko će časova prispjeti u županijski stolni grad **, ili možda jaše po liječnika ili po vatrogasne štrcaljke; s jednom riječju, ljudi su ga pustili hrliti, kud je konj htio.

Preveo *K. Pfann.*

Imbro Madách.

Čovječja tragedija.*

Četvrti prizor.

Egipat. Sprijeda otvoren trijem. *Adam* kao Faraon, još mlad, na prijestolu. *Lucifer* kao njegov ministar. U pristojnoj daljini sjajna mu pratnja. U ostražju zidaju robovi piramidu, na njih paze čuvari i korbačima održavaju mir i red. Vedar dan.

Lucifer. Svijetla kruno, narod, što za te rado mre,
Rastužen pita, kakav udes je ili jad,
Koji uznemiruje Faraona silnog
Na sjajnom prijestolu?
Dane svoje žrtvov'o brigam si državnim,
Iste brige smetaju i noćni ti odmor, —
Što taj teret ne baciš na pleći robu svom?
Ta ti već si pribrao i slavu i vlast svu,
Što odbijaš nagradu: uživanje i slast?
Zlata, srebra daju ti stotine država,
Vrti, luzi tvoji su; tvoj je svaki cvijet,
Štogod je srcu drago, to ti nudi svijet,
Sav šećer svoj i med.

Adam. Ne prija meni takav neizvojevan dar;
To je k'o danak neki, što ne-jde od srca.
Drukče je ovo djelo, ta gradnja ponosna,
Njime sam, mnim, na putu velikom, dostojnom.

* Sadržaj vidi naprijed u „prijegledu“ str. 630.

Priroda mora divit ovom se kolosu,
On će mi ime čuvat mnoge vijekove,
Ne će se bojat vjetra, trusa ni potopa; —
Tako se samo čovjek sa Bogom takmači.

Lucifer. Pa dal' misliš zbilja uhvatit sreću tim?
Reci mi, Faraone, al' s rukom na srcu.

Adam. Ne; nisam sretan; grdnu osjećam prazninu;
Al' ta ja i nisam sreću, već slavu tražio,
A ta mi ne uteče, tu je preda mnom već.
Samo da muke moje ne sazna svjetina,
Jer koga žalit prosti narod stane, toga
Ne će obožavati.

Lucifer. A to treba tebi.
Al' kad jedared dođe, da i sam uvidiš,
Da slava nije drugo do prazna opsjena?

Adam. To bit ne može.

Lucifer. Može. Pa kad se uvjeriš?

Adam. Onda nek samrt dođe, neka me pokosi,
Al' najprije prokleti podlo ću ljudstvo sve.

Lucifer. Ti ne ćeš smrti tražiti, to samo misliš sad,
Pregnut ćeš radit s nova sa starim uspjehom.

Jednoga radnika roba nadzornici užasno tuku. On ričući od bola dobježi u otvoren trijem i tu se stropošta pred prijestolom.

Rob. Pomagaj, sv'jetla kruno!

Eva kao žena ovoga roba otme se iz reda radnika pa vrišteći pada na svoga muža.

Eva. Šuti! kome vičeš!
Njegovih leđa šibe nijesu modrile,
On ne zna, što je bol.
Pr'jesto je visok njegov, a jauk tvoj je slab.
Dozivaj mene, ja sam bolova tvojih drug;
Bijte po meni, moje t'jelo njemu je štit.

Adam (nadzornicima, koji nagrnuše i hoće da izvuku roba i njegovu ženu).
Okan'te ih se, odlaz'te! (Nadzornici odlaze).
Neobično mi čuvstvo u grudima sinu.
Da, divna stvora evo u obliku ženskom!
Neka me sila vuče s prijestola dolje,
U prašinu me vuče k robinji niskoj toj. (Ustane).

Eva. Oh dragi, jadni druže, kako ti lopi krv!
Ja ću ti krv zagatit, al' kako li ću bol?
Rob. Život me boli, ženo, al' ne će za dugo.
Eva. Ne tako. Što si onda i do sad živio,
Ako bi htio mrijet sad, kad sam tvoja žena,
A ti moj dragi muž?
Rob. Pa za što rob da živi? Da prti kamenje,
Da zida piramide, da gradi gradove,
Da silnik i presilnik bude još silniji,
Da mu i djecu može u jarmu držati?
Mil'joni muke trpe, da jedan blaguje.
Adam. Čuješ ga, Lucifere, strašna to je riječ!
Lucifer. To mu je zadnja tlapnja uz hropac samrtni.
Adam. Baš za to i jest strašno.
Lucifer. Miruj, Faraone.
Odvrati svoje lice; ne slušaj, ne gledaj, —
Jednoga roba više il' jednog manje, šta — j'?
Eva. Tebi je ništa, ništa, meni je cio sv'jet.
Oh, tko će od sad mene životom svojim zvat?
Rob. Ja više ne, ja ne. Ja umir- u-mi-rem.
Zaboravi me, ženo, zaborav' za uv'jek. (Izdahne).
Adam. Ja ću te od sad, ženo, životom svojim zvat.
Nosite mrtvog toga.
(Hoće da ga odnesu).
A ti k meni sada.
Ako i jesam kralj, a ti jesi kraljica,
U mene sva je moć, — u tebe sva ljepota;
Naći smo se morali; to j' usud moj i tvoj.
Eva. Faraone veliki, čula sam tvoju riječ.
Pred tvojom zapov'jesti crvu se nema kud.
Al' daj mi Boga radi daruj mi časak, dva,
Da budem sama sobom, pa tad zapov'jedaj.
Adam. Ne tako. Zar se k meni ne-jde dragovoljno,
Već tek na zapov'jest?
Eva. Za prvi mah je dosta, više se ne može,
Pa nemoj da te moje suze vrijeđaju,
Koje ću prolit jadna nad mrtvijem mužem . . .
Oh lijep li si lijep, mrtvi moj živote!
(Pada na mrtvaca).

Adam. Ljepota — mrtvilo! Čudne protivnosti!
Ruga l' se našoj težnji mirnoća njegova,
Il' osm'jeh sažaljenja milostiv sipa rob
Na tašti život naš!
Lucifer. E, vidiš, to je rob, koji je utek'o
Veleći: ja sam jači od tvojih okova.
Adam. Mrtvima pokoj duši, — živima zemski raj.
Gorke su tvoje suze, on ih ne osjeća,
Al' ja sam patnik bez tvog blagog pogleda.
(Mrtvaca iznesu; Adam vodi Evu na prijesto).
Ovdje je mjesto tvoje. Oh divno li je to
Odmarati se kralju na tvojim grudima!
(Čuje se jauk robova; Eva zadršće).
Što ti je, dušo moja?
Eva. Pitaš me! Zar ne čuješ? Vrisku naroda čuj.
Adam. Ah čujem prvi put pjesme te nelijepe!
Al' mi znat ne moramo, da živi jošte tko.
(Luciferu) A ti učini brzo, da vriska umukne.
Lucifer. Nije mi to u vlasti. To j' pravo naroda,
Što ga je sa jarmom, s lancem naslijedio.
(Jauk se ponavlja; Eva vrisne; Adam ustaje).
Adam. Ti muke mučiš, ženo. Kako da t' pomognem?
Ni meni bolje nije. Sad čujem narod taj,
Čujem mu lelek, jauk, čujem pomaganju.
Eva. Ubij me, Faraone, al' prosti, prosti mi.
Kraj vriske naroda ne mogu imat mira.
Eto ja dobro znam, da sam ti sluškinja,
Da mi je života cilj tebe razgaljivat,
Te ja sve zaboravljam, što je oko mene,
I prošlost svoju gorku i svojeg muža grob.
Tebi ću samo živjet i tvojim željama.
Al' kada narod vrisne pod udarcem biča,
Kad očajnička muka uzalud vapije,
Onda i meni suze na oči udare,
Taj bol i mene tišti kćer jadne svjetine.
Adam. Tišti i mene s tobom. Strašan je roblja krik.
Mil'joni radi jednog — rek'o je pokojnik.
Eva. Faraone veliki, ja te rastužila!
Ja sam ti nesretnica mnogo skrivila;

Odagnaj mene iz svoje gizdave blizine
Ili me bar nauči, kako da ogluhnem.
Adam. Tvoj nauk više vr'jedi; ti nauči mene,
Da znam vrisku slušati zgaženih robova;
Al' neka joj bude kraj, ukinut ću je, znaj.
Slobodu ja ću dati tom roblju nesretnom,
Nek bude sretan s njom.
Šta vrijedi slava ta, ta slava ništava
Na pratnji milijona ljudi građena?
Šta vr'jedi moja snaga, šta vr'jedi moja vlast?
Milijon gorkih kletvi, a cigla jedna slast.
Lucifer. Razaber' se, kralju: narodu je suđeno,
Gdjegod ga imade, da se muči, izdire,
Da jade jaduje, da robom robuje.
Slobodu ćeš mu dati, — pa šta će biti tad?
Ne će tvoj gubitak njemu bit dobitak.
Slobodu ćeš mu dati, a čim je dohvati,
Sjutra će tražit drugog, kom će robovati
Za što on danas trpi lanac i jaram tvoj?
Za to, jer zna, da nije, ne može biti svoj.
Tä njemu treba ruka, što će ga šibati,
Jer samosv'jesti nema, nit će je imati.
Adam. Pa za što onda pišti, kao da ćuti bol?
Što stenje, plače, vrišti besvjesna masa ta?
Lucifer. Boli je, da, boli je, al' sama ne zna, što.
He, ljudma je u krvi: svak želi vlasnik bit;
Ne bratstvo, ne jednakost, već jedino je to,
Rad čega kašto dižu slobode zastavu;
Al' se pod njom ne budi nikad njihna svijest,
Samo ih sl'jepo gura razuzdan neki b'jes,
Ruše, obaraju, a ništa ne stvaraju.
Narod je pusto more, u njemu vječan mrak,
Samo ozgo padne svijetao katkad zrak.
Gdjekoji talas upit umije višnji sjaj, —
I danaske na primjer ti si mu talas taj.
Adam. Po čemu ja, baš ja?
Lucifer. Ti ili koji drugi duhovni srodnik tvoj,
U kom nagon naroda u svijest prelazi,
Ti, koji eto smiješ ideom zadahnut

S prijestola, s visine slobodi krčit put.
Al' svjetini koristi od tog ne će biti,
Ime tek se mijenja, a ropstvo ostaje.

Adam. Beskrajan kolovrat je u tvojim riječma,
Iz kojeg kanda nema spasa ni izlaza.

Lucifer. Spasa bi moglo biti. Pokušat je lako.
Izberi iz te rulje bukača nekol'ko,
Daj im kolajnu, prsten il' druge igračke,
Reci im: Vjerni moji, ja vas uzvisujem,
Vi ste boljari sada, serdari, plemići, —
I s mjesta će umuknut i tebi vjerovat
I oholo prezirat narod, braću svoju;
Al' ti ih za to možeš pljuvat i grditi,
Ne će se srditi.

Adam. Odlaz' s iskušenjem. Ne dam se mreži toj.
Što hoću, dobro znam. Ja ropstvo ukidam,
Odlazi pa rastrubi i rastelali to.
Robova više nema. Odlazi, što stojiš?
Odlazi, dok se nisam jošte pokajao.

Lucifer. (u sebi) Hajd' tako, samo tako. Ti misliš, tvoj je hod,
A to je tvoje sudbe il' guranje il' vod. (Izlazi).

Adam. Početo j' djelo veliko, — dal' se dovršit da?
Dal' se dovršit može? a tko će to da zna!
Il' će ostat razvala unuku kojem mom,
On će se njom poticat il' će se strašit njom.
(Na polju se čuju radosni povici. Radnici se razilaze).
Radujte se! Kralj vam sam se s puta uklanja;
Nemojte samo misliti, da primoran bijah.

Eva. Raduj se i ti, kralju! velik je ovo dan,
I sreća tvoga naroda nije više san;
Uživaj, kralju veliki, u novom djelu svom, —
Jadna bješe slava ta zvati se tiranom.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Deveti prizor.

Grêvski trg u Parizu, na trgu guillotina, uz koju stoji *Lucifer* kao dželat. *Adam* kao Danton govori sa skela guillotine uzbunjenom narodu. Zabubnjaju bubnji, i četa odrpanih novaka stane pred guillotinom u vojnički red. Vedar sunčan dan.

Adam. (nastavljajući) Sloboda, jest, jednakost, dä i bratinstvo!
Rulja naroda. Smrt, svima smrt, koji su protiv tog!
Adam. Tako je! — — Nek se dvije izuste riječi,
One će misao spasti, koja stradava.
Jedna svijesnim, dobrim ljudima nek ide:
Ta je riječ: „mili dom u opasnosti je“.
Dovoljna će ona biti, da ih razbudi;
Druga pak zlikovcima reći će: „Dršćite!“
I to će ih porazit, uništit kao grom.
Kraljevi su stali dizati se protiv nas,
A mi svog vladara glavu pred njih bacismo.
Popovi nam također prijete, al' čekaj,
Izvit ću žarke munje iz ruku njihovih,
Razum se mora vratit na prijesto stari.
Ni ona prva riječ izgubit se ne će,
Koja kaže: mili dom u opasnosti je.
Jedanajst vojska naših bore s' na krajini,
A naša vrla mladež sveudilj dolazi,
Da praznine krvave sa sobom popuni.
Tko veli, da će skoro bijes krvoždedni
Desetkovat narod naš? — Kad se vari ruda,
Talog se izluči, a dio plemeniti
Zdrav i čist ostaje. Neka se viče, da smo
Krvi žedni, zvjerovi da smo divlji, — neka,
Neka, samo mili dom da bude slobodan.
Novaci. Oružja samo dajte, vojvoda nam dajte!
Adam. Ha, tako vrli sinci! Vi hljeba nemate,
Vi ruha nemate, vi ničega nemate,
Pa opet samo oružje i vođe ištete.
Bajoneti ubojni sve će donijet vam,
Jer vi pobijedit hoćete i morate,
Jer ne može narod nikad bit pobijeđen.
Malo prije glava padę jednog vojvode, —

A za što? znate l' za što?
Jer se pred jačom silom natrag povukao.

Rulja naroda. Izdajnik! izdajnik!

Adam. Tako je! Narod nema drugog kakvog blaga
Do krvi svoje, koju obilno žrtvuje
Za domovinu dragu. A tko tijem blagom
Upravlja te nije svijet osvojit kadar,
Izdajnik je.

(Iz reda novaka izlazi jedan časnik).

Casnik. Građane, na mjesto njegovo
Metni mene, ja ću grdnu sramotu oprat.

Adam. Krasno je, brate, imat takvo samouzdanje;
Al' da ćeš to i moći, rado ću vjerovat
Onda, kad s bojnog polja doneseš potvrdu.

Casnik. U duši mojoj leži najbolja potvrda,
A onda i ja imam na ramenu glavu
Vredniju možda od te, što je sada pala.

Adam. A tko mi jamčit može, da ćeš donijeti
Tu vr'jednu glavu svoju, kad je zaištem?

Časnik. Kud ćeš jamca boljega, nego li sam jâ sâm,
Kojemu život njegov ništa ne vrijedi?

Adam. Da tako misliš, građane, mlad si i odviše.

Casnik. Ne vjeruješ mi dakle, — sad ćeš vjerovati,
Pak ćeš bolje misliti o meni mladome.

(Opali pištolj na sebe i padne mrtav).

Adam. E, šteta za nj!
Kako bi krasno pao od zrna dušmanskog!
Odnesite ga, braćo, i spremite mu grob.
A sada do viđenja, poslije pobjede!

(Novaci o maširaju).

Oh kad bih i ja s vama mogao krenuti! —
I moj je udes borba, al' borba bez slave.
Na polju bojnom pasti nije mi suđeno;
Iz potaje i muklo i drugim načinom
Sprema se meni, znam ja, i otadžbini grom.

Rulja naroda. Pokaži, tko to smjera, i teško vragu tom!

Adam. Kog bih pokazat mog'o, taj više nije živ.

Rulja naroda. Na koga sumnjaš samo? Jer i taj već je kriv;
Na njega narod veće udara srama žig.

Smrt aristokraciji! smrt toj kletoj zmiji!
A sad hajdemo tamo u grozne tamnice,
Danas će narod sudit, — sveta mu j' dužnost to.

(Narod se kreće tamnicama).

Adam. Nije dušman ondje. Čvrste su brave tamo,
A onaj vlažni vazduh, što grudi stješnjuje,
To vam je saveznik. Ne-jdite tamo, braćo!
Izdajstvo je visoko glavu diglo, — naša
Vije se ažđaja po klupama konventa.

Rulja naroda. Pa hajdemo konventu; još nije prečišćen.
Jest, tamo ćemo ići; al' prvo na vježbu,
A po tamnicama vježba će nam biti;
Dotle će nam Danton popisat sva imena,
Na kog i sjenka pada izdaje il' sumnje.

(Narod prijeteći udaljuje se. S druge strane nekoliko sansculotta dovlače jednoga mladog markiza i *Evu* njegovu sestru i guraju ih pred guillotinu.)

Jedan sansculotte. Ukebali smo opet dv'je ptice gospodske;
S dragocjena im ruha, s lica b'jela, fina
Jasno im se čita gr'jeh.

Adam. Da plemenita para! Ovamo stupite.

Sansculotte. A mi ćemo na pos'o s ostalim druzima,
Da izdajničkom leglu platimo stari dug.

(Sansculotti i narod odu. Brat i sestra penju se na guillotinu, oko koje sada stoji samo nekoliko stražara).

Adam. Simpatija me neka k vama privlači,
Rado bih vas spasao, ma i sam ogrez'o.

Markiz. Ne tako, Dantone!
Ako smo krivi, ti nas ne smiješ štedjeti;
Ako l' nismo, tvoje nam ne treba milosti.

Adam. A tko si ti, da tako govoriš s Dantonom?

Markiz. Ja sam markiz . . .

Adam. Stani. Ti bi već mog'o znati,
Da nema drugih titula do jedne: „građanin".

Markiz. Nisam čuo, da je kralj ukin'o titule.

Adam. Umukni, nesretniče! stup' u našu vojsku,
I tu ćeš svojoj sreći otvoren naći put.

Markiz. Od mog kralja, građane, ja dopusta nemam,
Da se upisat smijem u vojsku tuđinsku.

Adam. Ti silom tražiš grob.

Markiz. Bit će bar više jedan u porodici mi,
Koji je za svog kralja vjerno poginuo.
Adam. Što srljaš tako drsko u neizbježnu smrt?
Markiz. Vi l' to samo smijete, vi ljudi narodni?
To plemenito pravo imademo i mi.
Adam. Ti meni prkosiš! — dobro, i ja ću tebi;
Pa da vidimo, koji većma zna prkosit.
I preko tvoje volje spast ću te, mladiću;
I što sačuvah takav valjani harakter,
Zahvalno će jednoć biti doba mi zrelije,
Kad zbrka partizanstva jednoć već prevrije. —
Stražari! vodite ga upravo u moj dom,
Odgovorni vi ste za nj.

(Dva tri oružana narodna stražara odvode markiza).

Eva. Ne kloni, brate moj.
Markiz. Ne kloni, sestro, ni ti. A Bog ti u pomoć! (Ode).
Eva. Evo ti jošte jedne mlade glave, — od nje
Bolju ti nije dala ni Rolandovica.
Adam. Zar takve tvrde r'ječi sa usana nježnih?
Eva. Na guillotini nema mekšega govora.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

(Vraća se narod razdivljan, s krvavim oružjem; na kopljima nosi nataknute krvave glave. Nekolicina se penje na guillotinu).

Rulja naroda. Pravdi smo dali svoje. To bješe ohol soj!
Jedan sansculotte. (pruža Dantonu nekakav prsten).
Taj prsten domovini na podnožje stavljam;
Njim podmitit htjede me nekakav ugursuz,
Kad sam mu s oštrim nožem došao pod grlo.
Ta pasmina misli, da smo mi pustaije . . .
A gle, ti jošte živiš? — Hajde za tvojima!

(Probode Evu. Ona padne prema stražnjoj strani guillotine).

Adam. (zastire dlanom oči).
Ah ubita je! To je grozno i pregrozno!
Rulja naroda. Sad ćemo pravo konventu. Vodi nas, građane!
Jesi li već popis'o imena izrodâ?

(Silaze, koji bjehu na guillotini. *Eva* kao odrpana prostakinja izvije se iz rulje naroda; u jednoj joj je ruci nož, u drugoj osječena glava i tako dojuri pred Dantona).

Eva. Dantone! ovu glavu nošaše urotnik,
On tebe ubit htjede, al' ja mu doskočih.
Adam. Bješe l' od mene bolji, zlo si uradila;
Ako li bješe gori, pravo si imala.
Eva. Nisam pogriješila. Sad hoću nagradu:
Ljubav hoću tvoju, o čovječe veliki!
Adam. Otkle u takvim grudma takve simpatije?
Otkle meka čuvstva u bijesnoj tigrici?
Eva. Građane, zar već i ti sumnjivo ševrdaš?
Zar i tvojim žilama već krv teče plava?
Il' zar ti nisi čovjek, a ja žena mlada?
Ja se tebi divim, — i to me vuče k tebi.
Adam. (u sebi). Jeza me hvata, groza, moram zažmuriti;
Ja ovih mađija ne znam rastumačiti.
Čudna, strašna sličnost u dvije žene razne!
Tko je znao anđela, dok bješe sjajan, čist,
A vidio ga poslije, kad u brlog pade,
S tim bi se moglo samo o tom govoriti.
Iste na licu crte, isti i stas i glas,
Sve je, samo neka malenkost nedostaje,
Malenkost, što se ne da raznati, razabrat, —
I sasvim druga žena, sasvim stvor je drugi!
Rulja naroda. U konvenat hajdemo! Daj popis izrodâ!

(U to u pratnji naroda dolazi *Robespierre*, *Saint-Just* i drugi članovi konventa i staju na neko uzvišeno mjesto).

Saint-Just. Ištete popis izrodâ! On vam ga ne će dat,
Ta on je glavni drug i sporazumnik njihov.

(Narod mrmlja).

Adam. Zar i ti me, Saint-Juste, sumnjičiti smiješ?
Zar ne znaš moju moć?
Saint-Just. Bila je i prošla je.
Narod se probudio i naskroz te vidi,
Narod će potvrditi presudu konventa.
Adam. Ja drugih sudija ne ću priznat nikada
Do jednog naroda, a on mi je prijatelj.

(Još jasniji izrazi nezadovoljstva u narodu).

Saint-Just. Tvoji su prijatelji zlotvori narodni.
A uzvišeni narod osudit će ti čin:
Pred njim ti evo velim: Ti si izdajica!
Nečistim si rukama štetio blagajnu
I potajno šuruješ s aristokracijom,
A vlastoljublju tvojem cilj je: tiranija.
Adam. Uzmi se na um, riječ smoždit će te moja.
Podvala j' tvoja gadna —
Robespierre. Ne dajte mu zborit;
Gladak je i kovaran jezik u te zmije.
Dajte mu ga odrež'te u ime slobode!
Rulja naroda. Ne treba da govori. Nek padne, kad je kriv!

(Opkole ga i zarobe).

Adam. Zakratite mi, dobro, zatomite mi r'ječ,
Al' ni ja ne ću slušat klevete njihove.
Mi jedan drugog svladat ne možemo r'ječma,
Kako se nismo svladat mogli ni djelima.
Ti si me, Robespjere, brzinom pretek'o,
To ti je sve, a tim se hvalisati nemoj!
Dosta bješe, evo oružje polažem sam,
Al' danas s ovog mjesta ja tebe pozivam;
Za nekol'ko mjeseci kroz tamnicu prođi,
Ovako mojim putem na stratište dođi,
Oholu glavu na panj položi prav il' kriv. —
Dželate, vješt mi budi, — žrtva je tvoja div.

(Sagne glavu pod guillotinu).

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

Koloman Mikszáth.

Stara ključarica.

„L' Entreprise des pompes funèbres" časno je društvo. Njegov posao, istina, nije veoma ugodan, ali je, kako rekoh, ipak častan: ljude za stanovitu vozarinu na drugi svijet otpravljati. To je dakako malo skupo, ali čovjek ima daleko putovati,

a današnja su vozila skupa, osim toga čovjek ima i utjehu, da se nikad više vratiti ne će.

U stara vremena, kada još nosila vršahu tu službu, stvar je bila jednostavnija, a na selu još i sad drvena kola voze kandidate neba i pakla. Ali stanovnici gradova, koji su cio svoj život prijatelji raskošnosti, ako se moraju i od svega, što im je godilo, rastati, ali drage raskošnosti ni poslije svoje smrti ne mogu se odreći, te ih „entreprise des pompes funèbres“ prema njihovoj časti izvozi.

Ja ovaj posao nazvah časnim, a ima ljudi, kojima se pače lijep čini i u njemu uživaju. Tako na pr. staroj Priklerici, koja je kao ključarica jedne kuće u kerepeškoj ulici časno osijedjela, bijahu sprovodi najveće veselje.

U pedeset godina u toj ulici živeći može se čovjek navići na pogrebno pojanje kao na kucanje kućne ure. I stara se ključarica bijaše navikla na to, te se s mišlju na smrt sprijateljila. Ta nje ne vezaše više ništa na život. Njezini su znanci već davno poumirali oko nje, a ljudi, koji sada življahu, ne bijahu za nju. Ona je imala samo jednu želju. U staroj, otrcanoj čarapi ona je čuvala na ime sav svoj imutak, 95 forinti i 40 novčića, ni više ni manje. Jedina težnja njezina života smjeraše na to, da te pri-štеđene novce povisi na 100 forinti, jer za sprovodom 100 forinti vrijednim čeznula je dobra stara Priklerica.

Sa vrata svoga stana ona gledaše svaki dan sprovode, često im se i pridružila, poznavala ili ne poznavala pokojnika, te bi se od srca naplakala. Pri tom bi ono, što je vidjela, poredila sa svojim sprovodom, jer ona znadijaše čitav cjenik na pamet.

„Takav će biti moj“, ili „moj će za petnaest forinti bolji biti i nekoliko bakljonoša više imati“, rekla bi ponosno.

Često bi se i zlovoljno vraćala u svoj kukavni podzemni stan, kad bi vidjela raskošni sprovod kojega velikog gospodina.

„Taj mora da je čitav imutak stajao; kako su sretni ipak bogataši!“ uzdisala bi tada žalosno te se pri tom sjećala nehotice Karla Veresa.

Dakle je ipak bio jedan stvor, za koji se stara Priklerica zanimala. Tko je to bio? Možda rođak? O ne, oni su već odavno umrli. Karlo Veres bijaše siromašan učenik, koji je prije dvadeset godina kod nje stanovao u mračnom podzemnom stanu.

On je bio ružan momčić crvene kose te ništa i nikoga na svijetu nije imao osim svoje pameti i svoje marljivosti. Ali to je dosta, da više stečeš. Kada je na to crvenokosi mladić stao širiti svoja krila, da poleti u svijet, siromašna ga je starica dugo i pozorno gledala iz svojega podzemnog stana.

A on je rastao od dana do dana. S početka bi starica samo katkad našla njegovo ime u dnevnim novinama, napokon dođe vrijeme, gdje ga je mogla svaki dan naći, jer je Karlo Veres bio izabran za zastupnika u državni sabor te je postao velik i slavan čovjek. Svuda je bio hvaljen kao osobiti prijatelj naroda i kao čovjek, koji je na velikaše žestoko napadao. On nje za cijelo ne bi više prepoznao. I ona se za sudbinu svojega negdašnjeg stanara zanimala samo kao za junaka pripovijesti, koju je čovjek samo do polovine pročitao. Starica je mislila, kako je on daleko dotjerao, kako se visoko uspeo, i kakav bi sprovod mogao imati, kad jednoć umre. Kakvoća sprovoda bijaše njoj najsigurnija mjera za veličinu čovjeka, jer, mišljaše ona, koliko je tko vrijedio za života, onda se najsigurnije pokazuje, a stara Priklerica nije baš ni sasvim krivo imala.

Godine dolažahu i prolažahu, a onih devedeset i pet forinti stare ključarice naraste na devedeset i sedam. Prljava čarapa polagano se punila, jer rijetko kad mogla je starica od svojega kukavnog dohotka koji groš spraviti.

A što je bilo od Karla u to vrijeme? — Njegovo je ime na jednoć iščezlo iz novina. Ljudi su ljubili i mrzili dalje, dnevne novine donošahu svaki dan najnovije događaje, ali nigdje više ne stajaše ime Karla Veresa. Što se s njime dogodilo? Možda je u inozemstvo otišao ili je postao plemić te promijenio ime?

Starica je gotovo zaboravila prekinutu prošlost te bi je se sjetila samo kad bi kakvoga velikog gospodina sahranjivali, a to se dosta rijetko događalo. Godine su brzo prolazile. Mnogo, mnogo lijesova izneseno je kerepeškom ulicom; čitav je naraštaj minuo, a staru Priklericu bilo je još uvijek vidjeti na sprovodima.

Jedno veče, baš kad se ona s groblja vraćala i pred nekakvim dućanom stajala, da pogleda cijenu pogrebnih vijenaca, prođe pokraj nje nekakav kukavni odrpanac. Starica pogleda za njim, i učini joj se poznat. On stade pred pekarskim dućanom, i

ona je sad mogla nesretnika bolje uočiti. Kaput mu bijaše otrcan, a iz jedne mu cipele izvirivahu goli prsti; s požudom je motrio pecivo. Tada plamen plinske lampe rasvijetli njegovo lice, i starica ga prepozna.

„Karlo!“ zovne ona tiho.

Odrpani lik ustrašen ogleda se.

„A jeste li vi to? Zar me ne poznajete? Ta ja sam udovica Priklerica, kod koje ste nekad stanovali! Ta nemojte me tako začuđeno gledati“.

Nesretniku klecahu noge te se morade uhvatiti za svjetionik, da ne padne.

„Vi ste bolesni, dragi moj Karlo. Hajdete sa mnom. Kako je moglo do toga doći? Ali ja sam to mislila; za što ste zadirkivali u velikaše?“

Jadnik nije mogao ni jedne riječi izustiti. On šuteći dade se voditi i nakon pô ure nađe se u onoj maloj sobici, u kojoj je prije mnogo godina započeo svoje poprište. Svijetli dani sreće svi su, svi prošli. Između one prošlosti i ove sadašnjosti kao da ne bijaše ništa. On sada opet leži, gdje je nekad ležao, možda baš u istom krevetu.

Starica se pobrine za nj i skuha mu ljekovit čaj, ali se bolesniku u jutru pogorša, pa kad se treći dan stara Priklerica probudi, bio je on mrtav.

Ona stisne suzu u svojim očima; za tim izvadi iz ormana staru čarapu i strese iz nje novce te ih razdijeli u dvije hrpice. „Za ovakovu ženu, kakva sam ja, i ćetrdeset i devet forinti je dovoljno za sprovod. Svijećâ ne će biti. I ja ću dobiti samo stari pokrov. Ali i tako je dobro“.

S ostalih četrdeset i devet forinti pokopaše njezina negdašnjega stanara, i sada je starica mogla točno vidjeti, kakav će jednoć biti njezin sprovod.

Preveo *K. Pfann.*

♥

*

Plemićko gnijezdo.

Prvi posjet u Gerelyu.

Premda ja sve svoje rođake štujem i ljubim i sa svima srdačno općim, ipak sam najviše boravio kod Pavla Kovácsa u donjoj Madžarskoj, ako mi je on i bio tek daleki rođak. On je lijepo živio, u njegovoj kući svega bješe, pače je imao i tri kćeri, jednu ljepšu od druge, sve tri dobre partije.

Slučaj htjede, da je upravo onda, kad sam ja ondje provodio praznike, osvanuo prosac Bio je to iscifran, mlad gospodičić, koji je rado pio, jahao, kartao se i pisao se sa dva pridjeva: Karlo Boroth Borothski i Binkejski; u kratko, plemićko dijete, da ga poljubiš. Pošto se on četiri pet dana oko djevojaka ofrkavao, udari srčano prema svojemu cilju te zaprosi najstariju kćer Milicu.

„Vidim, da jedno drugo rado imate, reče stari gospodin, pa kako ste od dobre porodice, nemam prigovora ženidbi, ali prije svega . . .“

„Zapovijedajte“.

„Pitao bih, kamo mislite povesti svoju gospođu. Nije do duše običaj u Madžarskoj pitati za materijalne prilike, ali meni ne bi baš drago bilo, kad bi mi kći daleko otišla“.

„Nu, daleko jeste, pusta Gerely kod Kašave“.

„Joj, joj“, zajauče Pavao. „Ja ondje nemam nikakve rodbine; to je skoro na kraju svijeta; ako moja jadna ptičica tako daleko odleti, možda ne ću njezina gnijezda ni vidjeti. Kako se zove mjesto?“

„Gerely“.

„Ja ću ga potražiti, ako jednoć u onaj kraj dođem. Pače ja bih već sad imao posla u Kašavi“.

„Vi biste me vrlo obradovali, kad biste mi tamo došli“.

„Eh pa ja ne kažem, da ne ću, samo ako me jesenski posao ne zadrži“.

U ovoj obzirnoj formi od prilike raspravljaše se nekad o imućtvenim prilikama među plemstvom. Ne treba da tek napomenem, da jesenski poslovi nijesu smetali otputovati. Stari i mene uze sa sobom pa tako jednoga lijepog dana otputovasmo, da potražimo pustu Gerely.

Do Kašave sretno stigosmo željeznicom, ali sad poče striko Pavao nervozan bivati, kad ni jedan kočijaš nije ništa znao o toj pusti. — Nema ni jedne, koja bi se tako zvala, kazivahu oni, a ako i ima takva pusta, onda na njoj ne živi nikakva gospoštija.

„Što ti misliš, momče?“ zapita on mrkim pogledom.

Ja sažeh ramenima, jer nijesam mislio ništa.

„No to će biti lijepa komedija! Ali ja još ne mogu vjerovati, da bi me zet prevario. Ta on je imao tako milo lice“.

Napokon nađosmo jednoga kočijaša, koji se sjeti, da je na desnoj strani usolske ceste vidio putokaz sa natpisom: u Gerely.

Mi se dakako odmah njega uhvatismo. On se zvao Petar Lenyel i bijaše neobično veliko blebetalo. Na cijelom putu ne smiriše mu se usta. U selima, kroz koja se vožasmo, on je svaku kuću poznavao i znao je o njihovim gospodarima što zanimljivo pripovijedati. Napokon, kad već bijasmo dovoljno upućeni u povijest te zemlje, pokaže se putokaz „u Gerely“, i mi svrnusmo na lijevo.

Miličin otac sad se uzmuči, u kakvom će stanju naći Gerely. Konji su mogli na tom kamenitom gorskom putu samo korakom ići, i tako je njegova neustrpljivost sve više rasla. Bijaše to lijep kraj. Bijele breze i stari hrastovi bacahu sjenu na naš put, milo pjevanje ptica razlijegaše se iz šume. Desno na golom brežuljku bijahu ostaci starih zgrada zakriljeni divljim ružama, dolje na njegovu podnožju stajaše ostavljen mlin, kojemu je kolo već mnogo godina mirovalo, jer je voda usahla. Svuda pustolina, kud oko pogleda.

Pri zavoju otvori se iznenada dolina, a crveno pokriveni dvorac pokaza se našim očima. Bijaše upravo kao u kakvoj bajki. Dva ga lijepa tornjića ukrašivahu, a devet prozora sa zelenim kapcima svjetlucahu se na suncu. Upitamo jednoga pastira kraj puta, kakav je to dvorac, a on reče:

„To je Borothski dvorac“.

Striko mu Pavao veselo dobaci par desetaka te s mlađahnom hitrinom skoči iz kola, ali nitko se ne pokaže za doček.

„Oho! Nije nitko kod kuće?“

Nema odgovora. Gluha tišina svuda.

„Hm, valjada to nije ukleti dvorac, gdje se ljudi u kamenje pretvaraju!“

Tada stupi iz male prostrane kućice nekakav starac. Bio je umotan u runjav ćurak kao usred zime, a zelen zaslon zaklanjaše njegovo nabubreno lice.

„Je li gospodin Karlo Boroth kod kuće?“

„Ljetos nije“, odgovori stari mucajući.

„Do bijesa, reče stric Pavao žalosno, a gdje je?“

„U bitki kod Piska“ projeca ovaj.

Mi se u čudu gledasmo, kad li nam ženski glas iz visine dovikne: „Gospoda moraju vikati“.

Ja se obazrem na taj glas te ugledam na dudovu drvetu ljepušnu seosku djevojku, kojoj su usta bila puna duda; jedna joj je noga bila do koljena otkrivena, a jedna obijesna grančica držala je rub njezine suknje.

„Gospodin nadzornik slabo čuje, reče ona, treba glasno s njime govoriti“.

„Mi tražimo gospodara“.

„On će biti kod košnica, ja ću ga odmah dovesti“.

Ona se otkotrlja s drveta kao mačka te odleti Karlu, koji se veoma obraduje našemu dolasku te nas ponudi, da stupimo u kuću. Kad nadzornik to vidi, dođe, da se ispriča. On je nas držao za žitne trgovce i za to je rekao: „Ljetos nije“. Za tim mu se učini, kao da ga pitamo, gdje je sluh izgubio, pa je odgovorio: u bitki kod Piska.

Karlo među tim za tisuću stvari pitaše. Kako je Milici? Što mu poručuje? Je li svoj medaljon opet našla, što ga je onda izgubila? Dali još živi Karo i kanarinac? — Dok je on tako čavrljao, divno se oživljavao izumrli dvorac. Vrata su se otvorala, tanjuri su zveketali, sluge su u livreji dolazile iz svih zakutaka, kao da su iz zemlje nikli.

Striko Kovács bijaše kao zapanjen, kad vidi gospodsku večeru, porodično srebro i skupocjeno platno sa šareno vezenim grbom Borothâ.

„Ljepušno, malo imanje“, reče on oduševljeno poslije večere.

„Dà, prilično, odvrati Karlo čedno, samo je šteta, što leži tako izvan svijeta“.

„Ah, što bi bilo daleko, doda starac, mačji skok je sva ta daljina. Osim toga taj zdravi uzduh, to je baš za Milicu“.

„Istina, uzduh je dobar, ali društva nema. Ovdje nema gospode u blizini“.

„I ne treba. Bar nema čavrljanja i opadanja. Vas dvoje, pa nadzornik, — kako se zove?

„Martin Antoš“.

„Dakle starac će za zimskih večeri također tu biti“.

„Hvala lijepa“, nasmije se Karlo, od kako ga ja poznajem, on pripovijeda samo o bitki kod Piska!“

„Stari će za Milicu biti pravo blago“.

„O ja jedva čekam, da joj ga cijeloga predam, ali za to mi treba dakako najprije Milica“.

„Nu, zbog toga se ne ćemo posvaditi; po nju možeš doći, kad te je volja“.

Drugi posjet.

Za nekoliko dana bila je dakako svadba. Karlo je odveo Milicu u Gerely, a ja se preselim u Peštu, te od onda uslijed udaljenosti sve smo se više otuđivali, i ja o njima ne slušah više ništa. Čitava godina bijaše prošla, kad napokon ja jednoć odlučim, da iznenadim svoje rođake u Gerelyu. Kako namislim, tako i učinim, te se ja jedno jutro nađoh sa svojim plaidom i kovčegom pred vratima od dvorca.

„Je li milostivi gospodin kod kuće?“ upitam služavku, koja se vani vrzala.

„Vi još ne možete unići, jer gospodin i gospođa po svoj prilici još nijesu odjeveni“.

„Što? U deset sati?“

„Kada će se lijeniti, reče ona obijesno, ako ne sada u medenom mjesecu?“

„Nu, moja draga, kod vas medeni mjesec dugo traje. Ja mislim, da je već godina dana prošla od svadbe“.

Ona se porugljivo nasmije i pokaže zube.

„O što vi to govorite? Ta svadba je bila tek prije četiri dana“.

„Ta nemoj budaliti“.

„Ama u subotu su se vjenčali, a danas je utorak“.

„Dobro, dobro, ali ja govorim o gospodinu Borothu“.

„I ja o njemu govorim“.

„Dosta. Gledaj, dali mogu unići“.

„Za jedan časak poviče ona: Izvolite!“

Posve tuđi ljudi sjeđahu pri doručku: dvije vremešne gospođe i jedna mlada u bijelom šlafroku s čipkama i jedan gospodin crne brade.

„Što želite?“ zapita ovaj stupajući bliže.

„Ja bih htio govoriti s domaćinom“.

„To sam ja“, reče on.

„S gospodinom Borothom“, ispravim se ja.

„Jest, to sam ja“.

„Vi? projecam ja u neprilici, „t. j. . . . molim, oprostite, ali . . . što da kažem? s gospodinom Borothom, koji je uzeo moju rodicu Milicu“.

„To je za cijelo bio drugi Boroth“.

„Ne, ne, Boroth iz Gerelya, Karlo Boroth“.

„Ah, Karlo, ja sam, istina, o njemu čuo, ali ga ne poznajem lično. Ja se zovem Đuro Boroth, a s kim imam čast govoriti?“

„Ja sam Stjepan Bibithy“.

„Bibithy! Eh pa daj se načini komodno, reče tada prijateljski. Ja veoma dobro poznajem tvoju porodicu. Zar ne, vi ste iz Szabolcsa? Gašpar Bibithy bio je moj najbolji prijatelj. Eh, to je lijepo. Brzo stolac amo. Ti jamačno još nijesi doručkovao. Ovo je moja punica gospođa Ring, ovo je tetka moje gospođe, gospođa Monfort, bankirica iz Beča, a ovo je moja mila žena Marija nostra, jer jednu nedjelju još nama svima ona pripada. Ali kad majka i tetka odu, bit će ona samo Marija mea“.

Ovoj lošoj dosjetki on se tako slatko smijao, da ni ja ne mogoh odoljeti smijehu.

„Eh, sad vidiš, čavrljaše on dalje, ti si zaboravio, da si se na drugoga Borotha namjerio. Ja te ne puštam tako lako odavde“.

„Ja još uvijek mislim, da vi šalu zbijate, i očekujem, da ću vidjeti Karla i njegovu ženu, gdje ulaze u sobu“.

On brzo prekine moj govor i reče skoro srdito:

„Prođimo se toga. Piješ li ti čaj ili kavu?“

„Ali je to ipak čudno, molim te, kud su mogli otići . . .“

„Šta ja znam! Valjda su još živi, ako nijesu umrli“.

„Jesi li ti kupio ovaj posjed?“

On mi uzrujan ponudi tanjur šunke.

„Zapovijedaš šta od toga? Da, zbilja, ti u Pešti stanuješ? Ti dakako posjećuješ kasino. Kako visoko igrate vi na pointu u piketu?“

„Ja ne znam, jer . . . mucah rastreseno, jer ja ne čitam žitnih cijena“.

On me u čudu pogleda, kad sam tako naopako odgovorio, a ja porumenim i oči odvrnem od posuđa, od stolnjaka i ubrusa. Isti vezeni grbovi kao u Karlovo vrijeme; a na moje još veće čudo upravo tada prođe stari nadzornik Antoš ispod prozora.

„Tu je evo još i nadzornik, rečem ja, zar on nije ništa o Karlu pripovijedao?“

Đuro mahne glavom i reče zlovoljno: „I ja sam već Antoša pitao, ali taj govori samo o nesretnoj bitki kod Piska“.

Ja sam taj dan još nekoliko puta spomenuo Karla, ali Đuro se svaki put namrštio. Lijepa Marija „nostra“ također se jedan put umiješa u razgovor: „O kom vi to jednako govorite?“

„Ni o kom, moja draga“.

Majka bi tada svaki put metnula pletivo na stranu te gledala pozorno kao ris. Napokon opazim, da je tu najbolje šutjeti te se s tim novim Borothom zadovoljiti, jer Đuro bijaše također valjan čovjek, veseo i srdačan, a gospođe također prijazne i susretljive. Ja dođoh k njima kao stranac, a drugo jutro odoh kao stari prijatelj. Mlada mi gospođa na rastanku mahne rupcem s prozora, a Đuro poviče za mnom: „Milo će mi biti, ako što prije opet dođeš“.

Četiri vatrena konja polete sa mnom, a ja zamišljen naslonim glavu i stisnem oči.

Treći i zadnji posjet.

Brzo za tim moradoh ja u inozemstvo otputovati te ne vidjeh i ne čuh ništa o madžarskom plemstvu. Samo „Budimpeštanski Közlöny“ (vjesnik), koji sam držao, jer u njemu čovjek uvijek nađe što zanimljivo o svojim znancima, bijaše jedina moja sveza s Madžarskom. Tako sam jednoć u njemu čitao, da se ljekarna u Kašavi prodaje, pa da je stečem, zaputim odmah onamo. Kad sam već ovdje, pomislim onda u sebi, mogu se na jedno po podne i u Gerely odvesti i vidjeti, što je s mojim prijateljem Đurom, jer o njemu nijesam ništa čitao u „Budimpeštanskom Közlönyu“.

Baš se čistio dvorac, kad sam ja u dvorište došao. Prozori bijahu otvoreni, a žene prahu i brisahu stakla. Unutra se ribalo, a na krovu su se popravljali razbijeni crepovi.

Stari Antoš sjeđaše pod dudom i pušeći dugačku lulu nadziraše radnike. On se veoma obraduje, kad mene ugleda, jer mu je bilo strašno dosadno.

„Što se tu zbiva?“ povičem mu u uho.

„Ono, što se često zbiva, mi očekujemo nevjestu“.

„Pa je li Đurina gospođa umrla?“

„Đuro! promrmlja on tarući nabrano čelo. Koji Đuro bio je to, — plavokosi? ne? Mali? ne, ne, to je bio smeđi; bijes bi pamtio sva ta imena!“

„Kako, zar dvorac ne pripada više Borothima?“

„Još pripada njima“.

„A kojemu?“

„Ni jednomu“.

„Ja to ne razumijem“.

„Pripada svima zajedno“.

„Ja još uvijek ne razumijem“.

„Hajdemo u vrt“, reče on te pođe poduprt o štap i oprezno koračajući preda mnom. Vrt je bio posve zanemaren. Korov je podávio cvijeće. Grmlje je raslo bez zapreke i izlazilo preko putova, a divlji hmelj vio se po granju. Gospodin Antoš istrese uzdišući pepeo iz lule u bijelu čašku jednoga ljiljana.

„Vi ne razumijete, kako je to ovdje, vjerujem vam. Hm, ali ja znam dobro. Ovo imanje, moj gospodine, pripadaše nekad, prije mnogo godina, nekomu Borothyju, čudaku, koji nemajući bližih rođaka ostavi imena radi sav svoj posjed svim kolikim Borothima. A Borothi se ne podijeliše“.

„Kako to?“

„Za to, jer oni napunjaju čitavo jedno selo negdje u Trenčinskoj županiji. Pomislite, gospodine, čitavo selo! Što bi tu došlo na jednoga? Kako su oni veliki mudrijaši, za to se bolje služe baštinom“.

„Kako?“

„Oni svi dolaze ovamo, da se žene“.

„Je li to istina?“ To je originalna misao!“

„Odavde traže oni dobre partije, dovode ih za tim ovamo, a poslije nekoga vremena iščezavaju, da ustupe mjesto onome, koji je prvi na redu, jer ih ima veoma mnogo“.

„Ali šta vele roditelji djevojke, kada to doznadu?“

„Što oni vele, to je njihova stvar; za što ne propituju bolje? Ali što ću ja kazati, koji svaku četvrt godine imam drugoga gospodara? To je muka, moj gospodine. Kad sam se navikao na jednoga, dođe drugi. Svi su dobri ljudi, ja ih sve rado imam, ali nije s njima ništa, ne će da slušaju“.

Ja se nasmijem njegovoj tužbi.

„Aha! Zar ne, vi im pripovijedate o bitki kod Piska?“

Njegove sive oči zasjaše pod zelenim zaslonom.

„Tu sam ja glavom bio. Kakav je to dan bio! O Bože moj! Još sad poslije trideset i tri godine . . . Ali dajte, da Vam pripovijedam . . .“

Moj trud, da ga još jedan put navrnem na prijašnji razgovor, bijaše uzaludan, on ostane u svojoj kolotečini, i ništa ne bijaše kadro, da ga zaustavi.

Preveo *K. Pfann.*

Šandor Petőfi.

Zimovnik u Debrecinu.

Debrecine, Debrecine,
Kad se tebe sjetim,
Sav mi teret mine,
U tebi sam mnogo
Patio i strad'o,
Ali opet za to
Sjećam te se rado.

Stara baka nisam,
Zavjetovan nisam,
Pa opet sam dosta
Pretrpio posta.

Sreća, što su zubi
Čovjeku koštani;
Gvozdeni — ne fali,
Da bi za'rđali.

K tomu u po zime
S jakim mećavama,
Ni traga od drva,
A nestala slama;
Što je malo bilo,
Davno sam pogor'o,
Pa u lednoj sobi
Spavati sam mor'o.

Zalud sam ogrt'o
Japundže izdrto,
Povuci, nateži
K'o Cigan u mreži
Tješeći se jadno:
Tekj je s polja hladno!

Najljepše je ovo:
Kad sam pjesme kov'o,
Pri svakojzi vrsti
Smrznu mi se prsti.
Tad se lule latim,
Pak je obuhvatim, —
Pušim sve se davim,
Dok prste otkravim.

Al' ja sam se time
Utješiti znao,
Što sam već i gorih
Nevolja imao.

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

♥

Na kraj šora.

Na kraj šora čađava mehana,
Trska strši, glava nečešljana,
Posrnula od teškoga pića,
To je kuća seoskih golića.

Pomrčina, sve već selo spava,
A sa tornja ponoć otkucava,
A što kuca? Mari tko za sate,
Sati biju, tek da prozanate.

A u krčmi „kod zlatnog bokala“
Razl'ježu se glasi od cimbala;
Svi su momci vrlo razigrani,
Krčmarica dobra im ne brani.

„Amo vina, krčmarice plava,
Iz bureta, na kom mačak spava!
Nek je staro k'o naš čukunđeka,
A vatreno kao tvoja kćerka!“

„Sviraj, Cigo, sviraj razbibrigo,
Ima braca u kesi novaca,
Evo jedna, evo druga banka,
Igrat ću ti do bijelog danka“.

Al' tko kuca na prozor ovako:
„Zar vi, momci, ne znate polako!
Tjeraj goste, krčmarice plava,
Moj gospodin ne može da spava“.

„Bre tornjaj se do stotinu vraga,
Tvoj gospodin nek ide bez traga!
Sviraj, Cigo, ne će bit ti žao,
Ma ti sada i košulju dao!“

Opet netko kroz prozor se vajka:
„Bogom braćo, bolna mi je majka,

Pa vas moli, da se utišate,
Stišajte se, ako Boga znate!“

Presta cika, nitko s' ne odziva,
Zaćutala momčadija živa;
Iskapiše, ne iskaše više,
Razlaze se kući šapućući.

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

♥

Zimnje večeri.

Kud se djela s neba ona šarna duga?
Kud odoše ptice iz grmlja, iz luga?
Kud cvijeće s polja? Kamo žubor, kamo?
Premaljetni dani, kamo vaše slave?
Nestalo je svega, i jedva ti samo
K'o blijede slike kroz spomen se jave.
Sad je prosjak zemlja i prosjački klima,
Sve joj blago ote haramija zima.

Baš je prosjak zemlja; mjesto cvjetnog vrta
Na njoj je od sn'jega košulja izdrta,
Iskrpljena injem, prošivena ledom,
Pa joj tu i tamo golotinja viri;
A na licu suhom, na čelu blijedom
Nevolja se crna grčevito širi.
Kud ćeš, jadni čo'jče? Nikud se ne kreći,
Sada ti je život pored tople peći.

Tu sad ljudi sjede, mirno Boga slave,
Tkogod ima malo krova više glave,
Porodicu milu, prijatelja draga,
A u peći klada veselo da gori;
Sad kolibe nema, — zemunica svaka
Grudima ozeblim vilinski su dvori,

Svaka riječ, što se drugda ne prim'jeti,
Sad je mila, slatka, u srce ti leti.

Pa večeri duge kako slatko traješ,
Ne bi vjerovao, da ih ne poznaješ!
Starješina tamo u začelju puši,
Zametnuo divan s kumom i susjedom;
A kad im se grlo besjedom osuši,
Čutura je dobra, pa ih kvasi redom,
Al' nikako ne mož do na dno joj doći, —
Tek se poisprazni, netko je natoči.

Lijepo ih mila domaćica nudi,
Lijepo ih nudi kao kod nas svudi,
Dobro ona znade, što kako valjade,
Da joj sja se obraz, kako je poštena;
Ne da, ni da mis'o kome se potkrade:
Domaćica naša tvrda je, lijena;
Tako krasno nudi, — badava, kad ùmê:
„Služite se, kono! — zar tolišno, kume?"

A oni zahvale zbiljski il' u šali;
Dogori li lula, odmah se zapali,
Pa kako se krasno dim koluta, vije,
Tako u njih roj je misli rasijani';
I što davno bješe, bilo, pa ga nije,
O tom se premišlja l'jepo na tenani,
Jer dabogme starost rado natrag gledi,
Preda se joj gledat vrlo malo vr'jedi.

A za malim stolom dečko i djevojče,
Šta je kadgod bilo, o tom se ne boče;
Ta šta im je do tog? Za leđima sreća
I život im nije, na susret im ide,
Budućnost je njihna, puna je cvijeća, —
Sve to k'o kroz zlatnu maglu oni vide.
Vrlo malo zbore, — osmjehnu se kradom.
Lako li je, Bože, zabavit se mladom!

U zapećku tamo, tu su djeca mala,
Ala su se ona slatko zaigrala,
Od karata grade bedeme i gratke,
Zidaju, pa ruše, podižu, pa kvare,
Hvataju lepire sadašnjosti slatke,
Zaborave juče, za sjutra ne mare,
Malena je soba, al' se u njoj vrle
Prošlost i budućnost i sadašnjost grle.

Hljeb se sjutra m'jesi, a reduša s polja
Sijuć brašno pjeva, vesela joj volja,
Tanki đeram škripi sa smrznute soje,
— Napojili konje, pa sad poje krave;
Iz daleka s' čuje svirka, društvo poje,
Mora bit, da gdjegod svinjsku daću slave.
Ti različni glasi u sobi se sliju
U mekanu, tihu, slatku harmoniju.

Snijeg udilj vije, nebo je oblačno,
Na polju je tama, do zla boga mračno,
Ali opet gdjetko pustim šorom prođe,
Pa se čuje, kako led pod nogom puca,
A kad veće blizu pod prozore dođe,
Vidi se, gdje fenjer časom prosvjetluca,
A oni unutra nagađati stanu:
Tko je to bit mog'o, na koju l' će stranu?

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

♥

Vitez Janko.

Ova je umotvorina više kao neka gatka u stihovima nego prava epopeja, ali je ispjevana s toplim čuvstvom i s pravom pjesničkom snagom. Pjesnik ju je razdijelio u 27. glava, od kojih mi ovdje u prijevodu donosimo 6. 7. 11—18; a ostalim glavama navodimo sadržaj u kratko.

I—V.

Dvoje siročadi, momak Janko i djevojka Ilka nježno se miluju, i to im je sve dobro na svijetu, jer nemaju nigdje nikog svoga. Ilka živi kod opake ma-

ćehe, koja je nemilosrdno umara teškim poslovima i drugim svakakvim zlom, a Janko je čobanin u vrlo ljuta gazde. Jednoć se na paši Janko razgovara s Ilkom, koja rublje pere tamo u potoku, i u tom blaženom razgovoru nestane mu nekoliko ovaca, pa kad se kući vrati, goropadni gazda prebroji ovce i vidi, da ih nekoliko nema, te navali na Janka, da ga ubije, a Janko pobjegne od njega i iz onoga sela te otumara u svijet, kud ga oči vode. Vrlo lijepo prikazuje pjesnik rastanak ovo dvoje siročadi. Ne možemo srcu odoljeti, a da iz toga rastanka ne navedemo ove stihove:

„E sad, ružo, s Bogom, s Bogom, Ilka, sada!
Srećna budi, srećna, sjeti me se kada!
Kad vidiš, gdje vihor suho goni granje,
Nek ti na um padne moje putovanje!“
„S Bogom, Janko mili, kad već moraš ići!
Svagda će te moje molitvice stići,
Pa kad spaziš cv'jetak, gdje kraj puta vene,
Tad se sjeti mene, mome ostavljene“.

Iza dugoga tumaranja, na kojem ga je stigla strašna oluja, nađe se Janko u nekakvoj šumi.

VI.

Već je bome bilo skoro pola noći,
Kad mu neku svjetlost zapaziše oči,
Kada bliže stane, vide se prozori,
A kroz njih se vidi, da svjećica gori.
Nije Janko sada razmišljao dugo,
Reče: „To je krčma! Šta bi bilo drugo?
Još nisu pospali, hvala milom Bogu,
Bar se opet malo odmoriti mogu“.
Falio si, Janko, ujest će te zmija,
To je kuća dvanajst ljutih pustaija,
Pa još nije prazna, već gle tvoga jada,
Svih dvanaest druga kod kuće su sada.
Pustaije, ponoć, nadžaci, handžari,
Kad promisli čovjek, nezgodne su stvari,
Al' se mom junaku srce ne pokunji,
On odmahne glavom, pa ode među njî'.
„Da vam gospod Bog dâ dobro, blago veče!“
Ovako ih Janko pozdravljajuć reče,
Na to svaki skoči, da pištolj dohiti,
Harambaša počne njemu govoriti:

„Nesretniče jedan, od kud si, bez traga?
Kako prijeć smjede preko našeg praga?
Možda čeka majka il' ljuba te mlada,
Nek ti se ni jedno od sada ne nada!“
A Jankovo srce nit' je jače bȉlo,
Niti mu je lice štogod pobl'jedilo,
Harambašu sluša, kako mu prijeti,
A onda će i on ovako početi:
„Tko imade štogod, što mu život sladi,
Ako vas se kloni, vrlo dobro radi;
Moj je život gorak, teret mi ga vući,
Za to bȅz strâ smijem kud me volja ući.
Pa sad ako hoćeš, život mi pokloni,
I do zore mene evo ovdje skloni;
Želiš li me ubit, evo me, ubi me,
Braniti se ne ću, a nemam ni čime“.
Svi su se drugari začudili tome,
Samo harambaša skoči Janku mome:
„Ču li me, sinovče, jednu ću ti reći,
Iz koje se mogu tri četir izleći.
Slavu li ti tvoju, ti si k'o što treba,
Vr'jedan si, da imaš bolju koru hljeba,
Smrt je tebi ništa, život ti je čama,
Evo naše ruke, pridruži se nama!
Mi šale s'ječemo, bijemo, robimo,
Gdje blaga vidimo, tamo jurišimo; —
Vidiš ovo bure, tu je samo zlato,
A ovdje je srebro; — nu, što veliš na to?“
Šta se nije vrzlo Janku po mislima;
Al' pritvorno ves'o rukuje se s njima:
„Evo moje ruke, ostat med vama ću,
Veseo sam svagda videć takvu braću“.
„E, sad ćemo, momci, s njim da provedemo!“
Harambaša vikne, — dajte da pijemo!
Popovoga vina dones'te mi amo,
Deder da bokalu na dno pogledamo!“
Lokala su braća sve više i više,
Silni im bokali pamet sahraniše,

I novoga druga tjerali su jako,
Pa je pio Janko, ali sve polako.
Kad je već pijance vino nadjačalo,
Sve se povaljalo, k'o mrtvo pospalo,
A to je upravo dobro došlo Janku,
Pa on im zdravicu pije na rastanku:
„Laku noć ti želim, družinice huda!
Spavajte, snivajte do strašnoga suda!
Mnogima ste do sad pogasili sv'ječu,
Za to vas ja sada požaliti ne ću.
Sad, moji rukavi, da vas punim blagom,
Pa da živim srećno s milom mojom dragom!
Ne dam više, da se pati i robuje,
Žena će mi biti, Bog mi je daruje.
Sazidat ću kuću na najljepšem mjestu,
Na bijesnim konjma dovest ću nevjestu,
Kupit ću joj svega, štogod zahtijeva,
Slađe ćemo živjet no Adam i Eva . . .
Stvoritelju Bože, kuda mislim ja to,
Da ja upljačkano uzmem srebro, zlato,
Gdje na svakoj pari krvca se crveni,
Pa tu da je sreća i blagoslov meni?!
Ni dirnuti blaga ne ću tog, ne mogu,
Zgr'ješio bih ljuto i sebi i Bogu;
Slatka moja Ilka, kako ti je, da je,
U Boga se uzdaj, ta on te poznaje".
To rekavši Janko maši se svijeće,
Brzim koracima na polje poteče,
Da podžeže kuću na sve četir strane,
Nek pogano gn'jezdo pane i propane.
Planula je trska, plam za plamom hrli,
A kad plam se cio u kolo zagrli,
Crven, vatren jezik do neba isplazi,
Nebo crni, mjesec sve bljeđi dolazi.
Neobična j' svjetlost, svaka ptica strepi,
Uzbune se sove i miši slijepi;
Čudno je kukanje, čudno lijetanje
Kroz to gusto lišće bilo i kroz granje.

*

Kad je prvo sunce zorom zasijalo,
Na crnu je ovu razgarinu palo,
Još kroz prozor malo bijel dim probija,
Gdje spaljeni leže dvanajst pustaija.

VII.

Držao se Janko jednog puta, prava,
I tako je mnogo prešao država,
Iš'o je dolima, iš'o planinama,
Već ne misli više o pustaijama.
Na jedan put nešto u daljini sinu,
I pozna husare po od'jelu nji'nu,
Divne konje jašu, ale i žerave,
A oružje što je, to su munje prave.
Kad ih spazi Janko, malo ne poludi,
Potrči mu srce, da probije grudi;
Mislio je: ala da me prime k sebi,
Nikad ljepšeg dana dočekao ne bi'.
Kad je veće bio blizu konjanika,
General od vojske smijuć se povika:
„Ej zemljače, pazi, na glavu ćeš stati,
Koj' te vrag nauči tako tugovati!"
A Janko uzdahne pa im tiho veli:
„Tuga mene goni kroz svijet bijeli,
Nego da me primiš med konjike tvoje,
Pitao bih nebo, šta mu zv'jezde stoje".
„E moj dragi sinko, promisli se bolje,
Jer kud mi idemo, tamo s' bije, kolje,
Mi u daljnu zemlju Francusku idemo,
Protivu Turaka da im pomognemo!"
„Ta to mi je milo, to mi srce ište,
Ubojne mačeve, krvavo bojište,
Jer ja moram sjeći, klati se i borit,
Drukčije će mene tuga, jad umorit.
Ja, istina, nisam još konjanik bio,
Al' sam na magarcu jahat naučio.
Bog je konja, sedlo sazd'o za Madžara,
Kako znate, to je poslovica stara".

Dosta reče Janko živahnom besjedom,
Još više plamenim okom i pogledom;
Zavoli ga vođa, pa mu konja dade, —
Eto našeg Janka gdje husar postade!
Sad da ti je vidjet radosti goleme,
Igrajuć oblači čakšire crvene,
Ćurdiju ogrće, mrke brke maže,
Sjajnu sablju diže, suncu da pokaže.
Kad posjede konja novi moj junače,
Nejahana ala upropnice skače,
Al' on tvrdo sjedi i ne pomiče se,
Posrnuo ne bi, da se zemlja trese.
Svi su se čudili stasu i poniku,
Razvijenoj snazi i lijepom liku:
I gdjegod je Janko na konaku bio,
Plakale bi cure, kad je polazio.
Gledao je Janko ubave tuđinke,
Gledajuć sjeć'o se mile svoje Ilke;
Na mjestima mnogim mnogo l'jepih ima,
Al' njegova Ilka njemu je nad svima!

VIII. IX. X.

Husari dolaze u tatarsku zemlju, gdje žive psoglavi ljudi, kojih ima grdna množina te hoće, da husare pobiju; ali arapski kralj, koji se tamo desio u gostima kod kralja tatarskoga, umiri Tatare veleći im, da on poznaje dobro Madžare kao čestite ljude. Na to ih Tatari s mirom propuste, a husari onda dođu u talijansku zemlju, gdje mnogo pate od mraza i snijega; a za tim dođu u Indiju, gdje ih vrlo žeže žarko sunce. Ali Madžari sve to podnesu sretno, i iz Indije eto ih u Francuskoj.

XI.

Francuska je zemlja osobitog baja,
Kao da je komad negdašnjega raja;
Za to j' Turčin davno u nju upro oči,
A sad misli, da će oteti je moći.
Kad su u nju stigli putnici Madžari,
U veliko Turčin po njoj pali, žari,
Opljačkao crkve i domove razne,
Bogate podrume ostavio prazne.

Mnoga mjesta gore od turskoga plama,
I mnogi su pali pod njihnim sabljama,
U glavnom su gradu čadore raspeli,
Kralja protjerali, kćerku mu oteli.
Kad vidješe tako bezakone stvari,
Zaplakaše ljuto madžarski husari,
Kad vidješe samog prognanoga kralja
I kad čuše, šta se i još više spravlja.
A kralj im je reď o svoje tugovanje:
„Pogledajte, braćo, moje hudo stanje,
Ja sam im'o blaga pune b'jele dvore,
A sad sam postrad'o, da ne mogu gore".
General je kralja l'jepo pouzdav'o:
„Ne brini se, kralju, ovoj zemlji glavo,
Bit će turskih glava po dolinah tvoji',
Samo kad ja skočim i vitezi moji.
Noćas ćemo leći, da se odmorimo,
Jer su dugi puti, dugo se mučimo;
Al' čim zora grane, skočit ćemo čilo,
Da ti povratimo, što je tvoje bilo".
„Aj, a kćerka moja, tko će nju mi dati!"
Zajauče kralju i brizne plakati.
„Vezir mi je ote, tko mi nju povrati,
Nek mu ljuba bude, zetom ću ga zvati".
To i jeste riječ, srce da podbode,
Svaki kad je čuje, svaki mislit ode:
„Evo meni sreće, ja ću je oteti,
Ja ću je don'jeti il' za nju umr'jeti".
Kukorica Janko med njima je bio,
A ni čuo nije, što je kralj zborio,
Njegove su misli negdje u daljini:
Što sad neka krasna sirotica čini.

XII.

Drugi dan se zora na istoku nađe,
Po svom običaju i sunce izađe,
Al' i hoće danas ugledati čuda,
Što ga nema svagda, što ga nema svuda.

Udariše bubnji i svirala jasna,
Poranila j' naša husarija krasna,
Duge sablje brusi, dobre konje gladi,
Pjeva i zvižduće i svoj pos'o radi.
Nikako ne šćaše kralj francuski stari,
Da bi rastavlj'o se s vitezi Madžari,
Šćaše i on ići, da se uz njih bori,
Ali mu general riječ progovori:
„Sv'jetli, stari kralju, ti se tog okani,
Već su tebe prošle bitke i mejdani,
Ma da ti je volja još ostala stara,
Šta ćeš, kad ti miška njoj ne odgovara!
Ti se Bogu moli i na nas osloni,
Pa prije no sunce za goru se skloni,
Potegnut će Turci zavičaju svojem,
A ti ćeš sjediti na pr'jestolu tvojem".
Tad posjede konje husarija laka
I pohita brzo taboru Turaka,
Brzo ih je našla, gdje leže po travi,
Brže ih pozdravi i rat im objavi.
Udariše s nova bubnji i borije,
Sve se uskoleba, da već bojak bije;
Strašna nasta vika i zveket čelika, —
To navada stara bješe u Madžara.
Nemirni su momci konje mamuzali,
Nemirni su konji nogama kopali,
Tutnjila je zemlja, k'o da zemlja nije,
Već k'o da joj srce od strahote bije.
Turski vezir bješe grdna neka zduha,
Čudno grdne glave, grdnoga trbuha,
Od pića mu bješe nosina velika
Kao kakva zrela crvena paprika.
Trbušati vezir, paša učtuglija
Razreď'o je čete ćelavih balija,
I makar je Madžar juriš'o slijepo,
Opet održala Turad se lijepo.
Al' badava, brate, bolji su Madžari,
Red se turski malo po malo pokvari,

Te klonuše Turci, i za časak eno,
Gdje je bila trava, more je crveno.
Ej brate junače, bilo je bijesa!
Bregovi se digli od turskih tjelesa,
Al' još živi paša onaj trbušati,
Kukorica Janko mjeri, da ga smlati.
Kukorica Janko ne šali se s njime,
Već mu progovara: „Čekaj prijašine,
To golemo t'jelo za jednog mnogo je,
Sad ću ja učinit, da vas bude dvoje!“
Tako je i bilo, kao što je rek'o,
Debelog je pašu na pola presjek'o,
Strmekne se paša i l'jevo i desno,
I tako propade to gospodstvo b'jesno.
Kad spaziše Turci, da nema vezira,
Tjeraj, s'jevaj, bježi glavom bez obzira,
Možda bi ih i sad još nosili kraci,
Da ih nisu stigli husari junaci.
Bome su ih stigli na sr'jedi poljane,
Posjekli im glave one obrijane,
Još je samo jedan odmak'o balija,
I taj ne će dugo, jer ga Janko vija.
Odmak'o je sinak posječenog paše,
On nešto bijelo pred sobom nošaše:
Kćer francuskog kralja k'o cvijetak bio,
Koju mu je otac kralju ugrabio.
Jedva jednom Janko stiže do njegaka,
Pa mu viknu: „Stani, sto ti zavjeraka!
Vidiš ovu sablju, znaš li, što ti pr'jeti?
Ona će ti dušu u pak'o odn'jeti“.
Ni za živu glavu ne bi Turčin stao,
Da se konj pod njime nije stropoštao;
Stropošta se kljuse, pa se mrtvo pruži,
Onda i sin pašin ovako protuži:
„Smiluj se, smiluj se, život mi oprosti,
Nemoj da poginem u ranoj mladosti,
Još sam nov u sv'jetu, život mi je mio,
Za drugo ne marim, ma sve izgubio“.

„Ne trebam ti ništa, kukavičin sine,
Ne vrijediš, da ti husar glavu skine;
Sad se odmah vuci, pa se doma hvali,
Kakav li ste danas mejdan održali“.
Obradovan Turčin, ustane, otide,
Kukorica Janko s konja tad se skide
I pristupi tamo, gdje je ona mila
Kći francuskog kralja u nesv'jesti bila.
Dok je Janko smišlj'o, kako će pomoći,
Ona se razabra i otvori oči;
Oh, kako je krasna, kako divna bila!
Kad ga je spazila, njemu j' govorila:
„Ne pitam te, tko si, moj izbavitelju,
Al' ja ti dugujem blagodarnost velju,
Pa štogod zaželiš, nemoj želje kriti,
Želiš mene mladu, ljuba ću ti biti“.
Ni Jankova krvca nije bila hladna,
U njemu se rodi bura goropadna . . .
Al' je im'o snage, da se zaustavi,
Jer se njemu Ilka u misli pojavi.
Umilnim je glasom gospođici rek'a:
„Hajde, dušo, hajde, tvoj nas otac čeka!
Kad budemo skupa, zborit ćemo više“.
I tako se natrag oboje vratiše.

XIII.

Kad su tamo stigli, gdje je bojak bio,
Već se onda danak večeru klonio,
Sunce je gledalo očima crvenim
Neveselim poljem, krvlju polivenim.
Ne ugleda ništa do krvave smrti,
Do jata gavrana, što s' u visu vrti;
To je suncu vrlo neugodno bilo,
Te se hitajući za goru spustilo
Od bojišta desno i jezero ima,
Najbistrija voda u ovim krajima,
Al' sada je do dna mutna i crvena,
Jer je naša vojska u njoj umivena.

L'jepo umivena, čista kako valja,
Otpratila j' gradu francuskoga kralja;
Do kraljeva grada nema mnogo ići,
Olako će tamo i na konak stići.
I tek što je stigla, a već koga viđe:
Sa kraljevom kćerkom Kukorica iđe;
Ljepota djevojka kraj sumornog Janka
Bila je k'o sjajna duga kraj oblaka.
Pa kad stari kralju jedinicu spazi,
Prevelika radost skoro ga porazi,
I tek kad je dosta poljubaca palo,
Onda mu se srcu prozboriti dalo:
„E, ovakoj sreći nema nigdje para!
Sad otrči tkogod pa zovi kuhara,
Nek večeru spremi, što najbolje ima,
Da provedem veče s mojim vitezima".
Netko pored kralja riječ mu prihvati:
„Gospodine kralju, ne treba ga zvati,
Spremljena je veće večera poštena,
I evo vas čeka, već je unesena".
Ove l'jepe riječi kraljeva kuhara
Dirnule su prazni želudac Madžara,
Nisu ni čekali, da ih dugo mole,
Posjeli su brzo za punahne stole.
Pa kako je jutros Turcima presjelo,
Tako napadoše sad na dobro jelo,
Jer su gladni bili, a ni čudo nije,
Kad se od kon do kon lavski bojak bije!
Već je pehar iš'o pobrzo, pojako,
Kad kralj njima poče besjedit ovako:
„Čujte mene sada, hrabreni Madžari,
Imam, da vam kažem vrlo važne stvari!
Prvo, ti junače, što mi kćerku ote,
Što mi je izbavi jada i sramote,
Što si Turke sjek'o, borio se krasno,
Rad sam, da mi kažeš tvoje ime časno".
Nekadanji ovčar zastidi se malko, —
„Ja se — reče — zovem Kukorica Janko;

Ime mi je prosto, to već i sam vidim,
Al' kako je, da je, ja ga se ne stidim!"
Kralj ga je slušao, pa onda prihvati:
„Ja ću te, junače, drukčije nazvati:
Nek ti je od danas Vitez Janko ime,
Kralj ti ga je dao, ponosi se njime!
Već ču li me, ti si u krvavom boju
Izbavio meni jedinicu moju;
Nek ti bude ljuba, a ti zet budi mi,
Pa još pored toga i moj pr'jesto primi.
Ja na njemu sjedim od mladih godina,
Sad me već obara starost i sjedina;
Misli su mi teške, briga mi je spora,
Trebam mnogo mira i mnogo odmora.
Tebe će ukrasit ova kruna sveta,
Da Bog dâ, da narod uz tebe procvjeta!
A meni ćeš malu ćelijicu dati,
Gdje ću do samrti tiho mirovati".
To bjehu riječi francuskoga kralja,
Što kraljevski hoće pravdu da otalja;
Tom se začudiše husari ostali,
A naš hrabri Janko ovako zahvali:
„Hvala, kralju, na toj i časti i sreći,
Milo mi je, milo, ne mogu izreći!
To je slava krasna, to je milost mnoga,
Al' ne mogu, vjeruj, primiti se toga.
Kad bih htio ređat, za što li ne primam,
Tu vam vrlo dugu pripovijest imam,
Al' se bojim, bit ću na dosadi njome,
A ne želim biti nikad i nikome".
„Reci samo, sine, makar da je mnogo,
Premda bih u napr'jed pogoditi mog'o, —
Sitnica je kakva, što ništa ne vr'jedi!"
Na to Janko počne, kako sad slijedi:

XIV.

S čime da vam počnem?... Hajd', prvo ću s time,
Da vam pripovjedim, što mi znači ime.

Med kukuruzom su, kad sam bio mali,
Mene ljudi našli i po tom prozvali.
Jednog gazde dobra i poštena žena
(Vazda mi je sveta uspomena njena)
Išla, da pregleda svoje kukuruze,
Tu je mene našla pa me sebi uze.
Jer kako je srca milostiva bila,
Sa moje se vriske teško ražalila;
„Pazit ću ga, reče, kao dar od Boga,
Ta i tako nemam sina rođenoga!“
No imaše muža ljuta i zloreka.
Koji nas kod kuće traljavo dočeka;
Tu je bilo psovke svakojaka kroja,
Malo nije pala i batina koja.
Blažila ga žena: „Ta za Boga, čoče,
Nisam mogla pustit, da skapa siroče,
S mene da dijete skapa, makar čije;
Bi l' mogla čekati milosti Božije?
Pa vjeruj mi i to, ne će mnogo proći,
To će ti dijete biti od pomoći;
Ti imadeš stada i drugih dobara,
Te uvijek treba pastira, ovčara“.
I tako je jedva popustio ženi,
Al' se nije nikad podobrio meni,
Jer kadgod sam potlje pofalio malo,
Ej teških batina! — skupo me je stalo.
Trajao sam dane jadno i nevoljno,
Dobra imah malo, ćušaka dovoljno;
Al' jednu mi radost sudba darovala,
To je bila jedna djevojčica mala.
Ona svoje majke zapamtila nije;
Kad joj otac umre, osta kod maćije,
Ostane sirota, da zlopati samo;
Kako joj je bilo, — ja i ona znamo.
Ona jedna bješe radost za meneka,
Jedna ruža moga trnovitog v'jeka,
Očaran sam bio sa njene divote; —
Nas su svuda zvali: seoske sirote.

Jošte za malena voljah kod nje biti
No lepinju s' sirom na poklon dobiti,
I jedva sam ček'o, da nedjelja svane,
Onda bih se s njome igr'o dovoljane.
Često je maćeha karala i bila
(A da Bog dâ, za to raja ne dobila!)
Još bi gore bilo, da joj ne popr'jeti',
Da će hulja biti, tko se ne osveti.
Al' i moja sreća na crnje okrenu,
Sahranismo mojeg ljutog gazde ženu,
Što je mene našla, što me njegovala,
Da ni prava mati ne bi bolje znala.
Mene ne će štogod rastužiti lako,
Za mog sam života vrlo malo plak'o,
Al' na grobu moje hraniteljke mile —
Tu su mi se suze kao potok lile.
I moja je Ilka plakala za njome,
Iskreno plakala, i mogla je bome,
Pokojnica stara tako j' dobra bila
Te je i njoj mnogo dobra učinila.
Često j' rekla: „Djeco, vi se milujete,
A ja ću se starat, da se i uzmete;
Pa da vidiš para skladna i valjana,
Počekajte samo godinu, dv'je dana".
Mi smo i čekali tužno, neveselo,
Kako ona reče, bilo b' za cijelo,
Jer na njemu r'ječ bi mog'o se zakleti, —
Al' što ćemo, kad je morala umr'jeti!
Potlje, e pa potlje, kad nje nije bilo,
Nadanje se naše o kamen razbilo,
No mi smo se dvoje, makar i bez nada,
Udilj milovali kao i do tada.
Kako se sudbina vrti i okreće,
Uzela nam i to malo gorke sreće:
Jednom nešto stada nekud mi zaluta,
Za to morah bježat od svog gazde ljuta.
Ja pohitah Ilki, da se još vidimo,
Da se izljubimo, da se oprostimo.

Od toga sam doba mnogo putovao,
Dok napokon nisam med husare stao.
Nije meni Ilka rekla ni molila,
Da ne ljubim drugu, makar kakva bila,
Nit ja njojzi rekoh, da mi bude vjerna,
Znajuć, da je naša vjernost neizmjerna.
Za to sv'jetli kralju i kraljeva kćeri,
Ja vas molim, da mi nitko ne zamjeri!
Ilka bit će moja, ako je još živa,
A o drugoj sreći srce mi ne sniva.

XV.

Pripovijest ova mnogima je bila
Sve i nehotice čelo pomračila,
A kraljeva kćerka ražaljena jako
Ne krijući suza plakaše jednako.
I kralj se rastuži, pa on Janku reče:
„Dobro, sine, tebe nitko silit ne će,
Ja ovake ljude ljubim i poštujem; —
Al' te pustit ne ću, dok te ne darujem".
Kralj otvori širom blagajnice svoje,
Gdje mu silna novca mnoge hrpe stoje;
Napuniše sluge jednu vreću zlata
Sve samih velikih, debelih dukata.
„Sad Janko viteže, velika ti hvala!
Ova vreća zlata nagrada je mala,
Al' ti je ponesi, s Ilkom podijeli,
Pa budite srećni, zdravi i veseli.
Ne zadržavam te, jer znam, šta te mori,
Znam, kako ti želja za nevjestom gori;
Al' društvo ti ne dam, — mi ćemo sad sjesti,
Pa nekol'ko dana veselo provesti".
Kralj je pogodio, što nam Janka muči,
On bi, da je mog'o, odletio kući!
Za to se oprosti s kraljem i drugovi,
Na galiju sjedne, kući da otplovi.
Svi su ga pratili do galije pravo,
Onda: „s Bogom! s Bogom!" — „Zdravo, braćo, zdravo!"

I ni jedan s njega očiju ne skida,
Dok im ne izmače napokon iz vida.

XVI.

Vitez Janko plovi u galiji jako
Po širokom moru, razigranom lako;
Njegove su misli mnogo brže bile,
Što su ispred njega kući odletile.
Ovo bješe mis'o, što mu duh krijepi:
„Ilka moja draga, anđele lijepi,
Jesi l' pomislila, da ću ja siroma'
Ovako bogato vratiti se doma!
A ja ti se vraćam, sobom sreću vodim,
Da te iznenadim, da te oslobodim;
Ruku ćeš mi dati, vojnom ćeš me zvati,
Molit ćemo Boga, al' drugog nikoga.
A moj ljuti gazdo, mnogo si me l'jem'o,
Neka ti je prosto, zaboravit ćemo!
Što sam bježat mor'o, na moju je sreću, —
Ne, Boga mi, ja te zaboravit ne ću!"
Na moru je bilo, kako treba da je,
Njegova galija, rek'o b', letila je,
Već se izgubiše francuski hatari,
A gdje je Francuska, gdje li su Madžari!
Šetao je Janko jedno kasno veče,
Kad zabrinut krmar putnicima reče:
„Danas nešto sunce crveno zaiđe,
A da Bog dâ, da nas bura mimoiđe!"
Janko nije čuo, on po brodu hoda
Gledajuć, gdje leti puno jato roda; —
Jesensko je doba, ove ptice mile
Mora da su gdjegod u Madžarskoj bile!
Dugo ih je gled'o pa se zabrinuo,
Kao da je od njih neke glase čuo
O Ilki djevojki rumenoj, milenoj
I o domovini davno neviđenoj.

XVII.

Drugi dan se zgodi po krmara slutnji,
Vjetar se podiže, a nebo zatutnji,
Grdno more jeca, diže se i giba
Od b'jesnih vihara nemilosnih šiba,
Smrtna je strahota srca okovala,
Ledena je krvca po žilama stala,
Zaludu se gleda i dolje i gore,
Nema tu pomoći, svud je pusto more.
Pobiše se munje po mrkloj tamnini,
Grom iz groma bije, tako ti se čini,
Još jedared gruhnu, — i već nema lađe . . .
Zapaljeno tone razdrto komađe.
Nevoljni brodari lete u ponore,
Jedni su već mrtvi, drugi se još bore.
A naš vitez Janko, je li i on s njima?
I on je u onim burnim talasima.
A kad mu je bilo, da se već udavi,
Smilova se nebo te mu pomoć spravi,
Čudnovatu pomoć, baš u krajnje doba,
Da ga tako groznog oslobodi groba.
Talasina grdna otrže junaka,
Pa ga diže gore taman do oblaka,
Tu on spazi, da mu drugog spasa nema,
Te uhvati oblak rukama objema.
Ala ga je ljuto prigrlio k sebi,
Nikakva ih sila rastavila ne bi.
Hitao je oblak sve brže k bairu,
Gdje će vitez Janko moći sać na miru.
Prvo je i prvo Bogu rek'o: hvala,
Što ga je njegova milost uzdržala,
Pa pregori blago, jer mu radost bješe,
Što mu vali mutni život ne uzeše.
Istom što je Janko razgled'o litice,
Kad li on gnijezdo spazi noja ptice,
Stari noj u njemu hrani svoje mlade, —
Sad vitezu Janku nešto na um pade.

Brzo lakim krokom unaprijed kroči,
Do gnijezda stiže i na noja skoči,
Udari mu rebra oštrom mamuzinom,
Čudan parip prhnu širokom visinom.
Mučila se ptica, da ga kako strese,
Al' se Janko drži i ne pomiće se,
Obujmio pticu pa upravlja njome
Desno i lijevo po ćeifu svome.
Proš'o j' silne zemlje, Bog bi znao, kake;
Jednom kada sunce prve posla zrake,
Poznata mu bješe okolina c'jela,
Gle, ta ono kula njegova je sela!
Ala nam se Janko obradov'o jako,
Ne može odoljet, da ne bi zaplak'o;
Ali već i ptica nije mogla više,
Tu se obadvoje na zemlju spustiše.
Bješe neka humka, tu se ptica prući,
Drhtaše sirota jedva još dišući,
A Janko tad sađe, ostavi je, ode,
Kud ga želja tjera, kud ga misli vode.
„Ne nosim ti blaga ni bogata dara,
Ali još je srce, još je vjernost stara,
To je tebi dosta, Ilka moja mila,
Znam već, da si me se teško zaželila".
Tako misleć stiže do prvih ulica,
Tu je čuo prasku kola i tarnica,
S bačvama u sr'jedi, s čabrima na strani,
U berbu su išli veseli seljani.
On ih pozn'o nije, a ni oni njega,
On je im'o posla mnogo važnijega,
I za tinji časak već je tamo bio,
Gdje se odlazeći s Ilkom rastavio.
Ala je drhtao, kad k vratima stiže!
Jedva Janko nogu preko praga diže,
Uđe, ali jaoj, što će to da bude,
Spazio je same nepoznate ljude!
„Mora da sam kuću hiteći pomeo!"
Pomisli, i već je natrag poći hćeo,

Al' ga jedna moma stasa malenoga
Spazi pa zapita: „Tražite li koga?“
Kazao se, tko je Janko momče mlado,
„A gle čuda, jedva ja vas prepoznado',
A baš vam je lice prižega pripekla!“
Tako mu je moma zabunjena rekla.
„Ta uniđ'te malo, Bog mi vas pomog'o,
Imam da vam pričam događaja mnogo“.
Pa uvede Janka, stolicu mu dade
I umilnim glasom zboriti mu stade:
„Vi valjada mene već ne poznajete?
Ja sam ono malo susjedovo d'jete,
Ilka me voljela, ta šta i šta nije . . .“
— „Oh kazujte, draga, za Ilku mi, gdi je?“
Tako reče Janko ne čekajuć više,
A momi se na to oči zasuziše.
„Tužan braca Janko, nesreća golema,
Ne mogu je tajit: Ilke više nema!“
Dobro, što je Janko na stolici bio,
Drukče bi se majde o zemlju udrio;
Ruke j' diz'o k srcu, kao da će sade
Istrgnut iz njega grdne, ljute jade.
Tako je sjedio s rukama na grudi,
A onda promuca, k'o da s' iz sna budi:
„Jel'te, udala se, jel'te, da je tako?
Onda ću se smirit, onda mi je lako!
Bar se mogu nadat, da ću je kad i kad
Vidjeti, a mrtvu ne ću nikad, nikad!“
Ali gorke suze, što ih lila mlada,
Rekoše mu, da se uzaludu nada.

XVIII.

Tužnu glavu na sto on nasloni tade,
Plahovita suza iz oka mu pade,
Što je muklim glasom zagušeno rek'o,
To je često gorkim jecanjem presjek'o.
„Za što ja u boju ne padoh od mača,
Za što li me burno more ne nadjača,

Za što me je mati i na svijet dala,
Da se tako mučim sred muka i zala?“
Kad napokon veće polako uminu
Bolovi mu teški, — „Oda šta preminu?“ —
Pita momu, — „rec'te, oda šta i kako?“
Na to odgovori mlada mu ovako:
„Bogme je sirota pretrpjela sila,
Znate joj maćehu, kakova je bila;
No kakva je bila, tako je i prošla,
Do prosjačke torbe pod starost je došla.
Ali vas je Ilka spominjala jako,
Izdišuć je rekla: „S Bogom, braca Janko,
Ljubiš li me, evo drugoga svijeta,
Ljubit ćemo s', — tamo nitko nam ne smeta“.
Za tim je umrla k'o golupče malo,
Na pogrebu njenom sve se selo stalo,
A svakom se suza na oči otela,
Tu joj je grobnica, blizu, više sela“.
Moli momu Janko, da bi odvest htjela
K Ilkinu ga grobu; ona ga j' odvela,
Pa ga pusti sama te se kući vrnu,
A Janko mi pade na zemljicu crnu.
On mišljaše natrag na vrijeme milo,
Kad je Ilke srce živa vatra bilo,'
I srce i lice, — a sad evo oba
Truhnu, venu, sahnu sred ledenog groba.
Već je sunce sjelo, a digla se tama,
Blijed mjesec tinja med bl'jedim zvjezdama,
Tužno je vrijeme, mirno i magleno.
Napokon se Janko s milog groba kren'o;
Al' se opet vrati, — nad grobom se bila
Krasna rumen-ruža krasno rascvatila;
Janko je ustrgne pa se diže s njome,
Misleć mnoge misli, selu malenome.
„Ti si, ružo, nikla iz njena pepela!
Ti ćeš me pratiti od sela do sela,
Od grada do grada do na kraj svijeta,
Dogod traje moga života prokleta!“

*

XIX—XXVII.

Janko opet otumara u svijet ne znajući ni sam kamo, tek da ubije tugu. Nakon različnih doživljaja dođe napokon do vilinskoga kraljevstva, kojemu na ulazu stoje strašne zvijeri i ne puste nikoga unutra. Ali Janko s običnim svojim junaštvom svlada i ta strašila i dođe među vile u njihovo kraljevstvo, u kojem je vječno blago proljeće i svaka milina. Janko nađe tamo i svoju Ilku, pa uz tu svoju preveliku sreću postane on još i kralj vilinskoga kraljevstva, a Ilka kraljica.

Preveo *Zmaj J. Jovanović.*

Popravci.

Str. 23. redak 6. mjesto „prokrilo“ čitaj „pokrilo“.
„ 55. „ 14. mjesto „smeđe kose Barunkine“ čitaj „smeđu kosu Barunkinu“.
„ 85. „ pošljednji mjesto „najgrublju“ čitaj „najgrubiju“.
„ 93. „ 5. mjesto „bune“ čitaj „bude“.
„ 106. „ 31. mjesto „pohitiše“ čitaj „pohitješe“.
„ 214. „ pretpošljednji mjesto „kako vrućina“ čitaj „kako je vrućina“.
„ 236. „ 35. iza riječi „Bramko“ briši „za njim“.
„ 238. „ pošljednji mjesto „Ilupajući“ čitaj „I lupajući“.
„ 297. „ 20. mjesto „Ta tri“ čitaj „Tad tri“.
„ 307. „ 16. mjesto „Skirmut“ čitaj „Skirmunt“.
„ 312. „ 7. mjesto „pa“ čitaj „da“.
„ 417. „ 3. riječcu „se“ briši.
„ 429. „ 16. mjesto „panđu“ čitaj „panču“.
„ 481. „ 14. riječ „veće“ briši.
„ 481. „ 16. riječi „Sad mi“ briši.
„ 525. „ 35—36. mjesto „nastradano“ čitaj „nastra!ao“.
„ 557. „ 1—2. mjesto „svijetlosti“ čitaj „svjetlosti“.
„ 594 „ 5. mjesto „nekakve tajne zavjese“ čitaj „nekakvi tajni zavjesi“.
„ 636. „ 27. mjesto „Kaduša“ čitaj „Kadaša“.
„ 713. „ 23. mjesto „Ankerschmidta“ čitaj „Ankerschmidtu“.
„ 725. „ 1. mjesto „baščanih“ čitaj „baščenih“.
„ 748. „ 30. mjesto „o maširaju“ čitaj „odmaširaju“.

U kursivu je češće otpao rog sa slova Č; tako na pr. na str. 15. u imenu „Čelakovský„; na str. 183. u imenu „Čajkovski“. Ostale se sitnije pogrješke mogu lasno uz čitanje popraviti. Nekoliko pravopisnih nedošljednosti neka ispričaju čitatelji u ovako velikoj knjizi složenoj iz prilogâ mnogih pisaca; na pr. božji — Božji; ubijstvo — ubistvo; korenit — korjenit; sredoviječni — sredovječni.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti

Zagreb 1896

L.eleg.g. 587 e-3
urn:nbn:de:bvb:12-bsb11813921-0